

IX MEĐUNARODNA
NAUČNA KONFERENCIJA
"DRUŠTVENE DEVIJACIJE"

IX INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCE
"SOCIAL DEVIATIONS"

ZBORNİK RADOVA

PROCEEDINGS

NE NASILJU

kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu

NO VIOLENCE

through the system of social values and culture

**DEVETA MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
„DRUŠTVENE DEVIJACIJE“
IX INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
“SOCIAL DEVIATIONS”**

**NE NASILJU – KROZ SISTEM
DRUŠTVENIH VRIJEDNOSTI I KULTURU**

ZBORNIK RADOVA

**NO VIOLENCE - THROUGH THE SYSTEM
OF SOCIAL VALUES AND CULTURE**

Banja Luka, 2024. godine

Izdavač:

Centar modernih znanja, Banja Luka

Suorganizatori naučnog skupa:

*Ruski univerzitet prijateljstva naroda, Moskva
Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd
MIB, tvrtka za savjetovanje i edukaciju iz Ljubljane
Internacionalni centar za emocionalnu inteligenciju (ICEI) iz Ohrida*

Glavni i odgovorni urednik:
Prof.dr Nebojša Macanović

Urednici:

Prof. dr Jagoda Petrović
*Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Banjoj Luci*

Prof.dr Goran Jovanić
*Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerzitet u Beogradu*

Naučni odbor:

Prof.dr Olga B. Mikhailova (Moscow-Russia), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), akademik prof.dr Miodrag Simović (Banja Luka-BiH), akademik prof.dr Ljupče Kevereski (Ohrid-Republika Severna Makedonija), prof.dr Aleksandar Jugović (Beograd-Srbija), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Marta Witkowska (Warsaw-Poland), prof.dr Snežana Mojsoska (Skopje- Republika Severna Makedonija), prof.dr Velimir Rakočević (Podgorica-Crna Gora), prof.dr Jurka Lepečnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Branislava Popović-Čitić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-Bosna i Hercegovina), prof.dr Sonja Kovačević (Split-Hrvatska), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija).

Recezentски odbor:

Prof.dr Jagoda Petrović (Banja Luka-BiH), prof.dr Jurka Lepečnik Vodopivec (Koper-Slovenija), prof.dr Refik Čatić (Zenica-BiH), prof.dr Tatjana Gerginova (Skopje-Makedonija), prof.dr Mirjana Đorđević (Beograd-Srbija), prof.dr Vanda Hajkova (Prague-Czech Republic), prof.dr Petar Rajčević (K. Mitrovica-Srbija), akademik prof.dr Miroslav Baljak (Brčko-BiH), prof.dr Veselin Mićanović (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Goran Bašić (Växjö-Švedska), prof.dr Nada Šakotić (Nikšić-Crna Gora), prof.dr Branislava Popović-Čitić (Beograd-Srbija), prof.dr Nives Ličen (Ljubljana-Slovenija), prof.dr Branislava Knežić (Beograd-Srbija), prof.dr Goran Nedović (Beograd-Srbija), prof.dr Muhamed Omerović (Tuzla-BiH), prof.dr Vildana Pleh (Sarajevo-BiH), prof.dr Nermin Mulaosmanović (Tuzla-BiH), prof.dr Jasminka Zloković (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Nebojša Macanović (Banja Luka-BiH), prof.dr Anita Zovko (Rijeka-Hrvatska), prof.dr Tatjana Marić (Banja Luka-BiH), doc.dr Slobodan Simić (Doboj –BiH).

Tehnička priprema:
Danijel Jović

Štampa:
Markos

Tiraž:
200

SADRŽAJ

Predgovor	9
Olga Mikhailova BULLING AND MOBBING AS SOCIAL PROBLEMS OF THE MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT	13
Sabina Mandić ELEKTRONIČKO NASILJE MEĐU MLADIMA - PREGLED SUVREMENIH SPOZNAJA I MOGUĆNOSTI ZA KREIRANJE INTERVENCIJA	19
Nikola Petrović KOGNITIVNO RESTRUKTURIRANJE KAO METOD SPREČAVANJA NASILJA USLED BESA	30
Olga Zvereva, Alla Ganicheva PREVENTION OF VIOLENCE AND ABUSE OF CHILDREN IN THE FAMILY: RUSSIAN EXPERIENCE	43
Miodrag N. Simović, Azra Adžajlić – Dedović, Marina M. Simović TAMNA BROJKA VIKTIMITETA I RIZIK OD VIKTIMIZACIJE BESKUĆNIKA U BOSNI I HERCEGOVINI (2024)	50
Филип Мурић ПОСЛОВИ У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПОСТУПАЊЕ У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА, ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНеМАРИВАЊА	64
Ivica Luketić NASILJE U ZATVORSKOM SUSTAVU TE ANALIZA STEGOVNIH PRIJESTUPA ZATVORENIKA U CENTRU ZA DIJAGNOSTIKU	74
Marina M. Simović TRGOVINA LJUDIMA KAO OBLIK KRIMINALITETA NASILJA: EVROPSKI STANDARDI I PRAVO BOSNE I HERCEGOVINE	83
Žana Vrućinić DVA LICA PANDEMIJE – TREND OVI NASILJA U PORODICI TOKOM I POSLIJE COVID-19	91
Tatjana Marić VRŠNJAČKO NASILJE U OSNOVNIM ŠKOLAMA: UČESTALOST I VRSTE NASILNIČKOG PONAŠANJA	104
Irma Kovčo Vukadin FEMICID: PRIKAZ I OCJENA HRVATSKOG ZAKONSKOG RJEŠENJA	114
Nera Zivlak-Radulović KOORDINISANA BRIGA O ZAVISNICIMA OD ALKOHOLA KROZ IZRADU NOVOG ZAKONA KOJI PRUŽA MOGUĆNOST ZA BOLJU PREVENCIJU NASILJA	127
Jurka Lepičnik Vodopivec, Blaž Teršek, Aleksandra Šindić FREQUENCY OF BULLYING IN PRIMARY SCHOOL FROM DIFFERENT PERSPECTIVES	133
Miodrag N. Simović, Vladimir M. Simović KRIVIČNO PROCESNO ZAKONODAVSTVO REPUBLIKE SRPSKE I ŽRTVA KRIVIČNOG DJELA	143
Jasminka Zloković, Lucija Tomac PROMICANJE MENTALNOG ZDRAVLJA I NENASILNOG PONAŠANJA – PROCJENA AKTIVNOSTI I ISKUSTVA STUDENATA PEDAGOGIJE	154
Zorica Mršević INSTITUCIONLNA SREDSTVA BORBE PROTIV NASILJA POLITIČKOG EKSTREMIZMA – PRIMER NEMAČKE	164

Amila Ždralović RODNO ZASNOVANO NASILJE – MEĐUNARODNOPRAVNI STANDARDI I LOKALNI KONTEKST	174
Mirjana Pavićević, Nikoleta Dajković ALIJENACIJA KAO OBLIK EMOCIONALNOG ZLOSTAVLJANJA DJETETA	181
Sunčica Dimitrijoska IZAZOVI U SPROVOĐENJU MERA POJAČANOG NADZORA OD STRANE ORGANA STRATATELISTVA SA DECOM U SUKOBU SA ZAKONOM	188
Milana M. Ljubičić, Slađana M. Dragišić Labaš O TEORIJAMA, POLITIKAMA I PRAKSAMA BORBE PROTIV SIROMAŠTVA ILI SIROMAŠNIH? SOCIOLOŠKA ANALIZA	195
Marija Tomić ULOGA INTERKULTURALNIH KOMPETENCIJA UČENIKA U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA U ŠKOLAMA	204
Almedina Čengić POLITIČKO-SOCIJALNA SATIRA PETRA KOČIĆA	210
Rok Usenik, Špela Byrne, Anita Ostrež, Barbara Hegeduš, Matej Pelicon, Tatjana Popović PODRŠKA USVAJANJU SOCIJALNO PRIHVATLJIVIH OBRAZACA PONAŠANJA U CUDV DRAGA	217
Adela Čokić, Edin Muftić, Lejla Kuralić-Čišić PERCEPCIJA KVALITETA EMOTIVNIH VEZA KOD MLADIH I PRISUSTVO NASILJA	229
Nermin Mulaosmanović, Anel Ramić POVEZANOST KOOPERATIVNOSTI SA NASILNIM PONAŠANJEM I UPRAVLJANJEM KONFLIKTIMA KOD UČENIKA	237
Nebojša Macanović, Nermin Mulaosmanović, Danilo Mrković ZATVORI KAO INKUBATORI NASILJA	247
Anita Zovko, Valnea Siljan, Leo Klapan NASILJE U SPORTU	253
Mitar Radonjić, Jelena Vuković ZATVORENICI OVISNICI I NASILJE U ZATVORIMA	262
Valentina Smolović POSEBNE MJERE ZAŠTITE ZA DJECU ŽRTVE KRIVIČNOG DJELA U KRIVIČNOPRAVNOM SISTEMU CRNE GORE	270
Vildana Pleh, Alma Ljubica Kovačević ZATVORSKE BIBLIOTEKE U ZATVORSKOM SISTEMU BOSNE I HERCEGOVINE	278
Марија Маљковић, Ивана Радовановић, Милица Ковачевић МОГУЋНОСТ УНАПРЕЂЕЊА ТРЕТМАНА МЛАДИХ У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ	291
Tamara Marić IZAZOVI I NOVE PRAKSE U SUZBIJANJU NASILJA NAD ŽENAMA	300
Мирослав Баљак НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ	309
Nadežda Gudelj, Milanko Aladžić REAGOVANJE NA NASILJE I KRIMINAL U POSTMODERNOM DRUŠTVU	319

Ljubinka Lazić KRITIČKI PRISTUP MALOLJETNIČKOM PRESTUPNIŠTVU: TEORIJA, ALTERNATIVE	325
Mitar Radonjić NASILJE I ULIČNE BANDE U BOSNI I HERCEGOVINI	331
Zoran Vesić, Jelena Tanasijević KARAKTERISTIKE NASILJA NAD STARIJIM OSOBAMA U SRBIJI	336
Snježana Bošnjak VRŠNJAČKO NASILJE U REPUBLICI HRVATSKOJ	341
Silva Banović PERCEPCIJA JAVNOSTI O KOMUNIKACIJSKIM VJEŠTINAMA ODRASLIH OSOBA U ODNOSU NA SPOL	349
Branka Kovačević ULOGA STUDENTA U PREVENCIJI RODNO ZASNOVANOG NASILJA NA FAKULTETU	359
Nataša Vilić LIKURGOV I PLATONOV SISTEM VASPITANJA I OBRAZOVANJA – PRINCIP „NEHUMANOSTI“ I HUMANOSTI	367
Gordana Rajić, Andrea Stanković ULOGA PORODICE I ŠKOLE U PREVENCIJI NASILJA MEĐU DJECOM	378
Nela Jovanoski MEDIJSKO NASILJE I AGRESIVNO PONAŠANJE MLADIH	385
Branko Peran, Mirko Goreta, Dragan Erceg NASILJE U OBITELJI	391
Gordana Budimir-Ninković, Nenad Stevanović, Melida Župljanin UZROCI I POSLEDICE NASILJA U SAVREMENOJ PORODICI	397
Anita Imre AGRESIJA I NASILNA PONAŠANJA DJECE PREDŠKOLSKE DOBI	404
Selma Ćosić RODNE DIMENZIJE NASILJA U SAVREMENOM DRUŠTVU	413
Dijana Gracin, Danijela Lucić, Boris Gracin MOBBING KAO OBLIK NASILJA – PRAVNI I SOCIOLOŠKI ASPEKTI	421
Gordana Nikolić PREVENCIJA NASILNIČKIH IMOVINSKIH KRIVIČNIH DELA	435
Aksinja Kermauner, Silvester Vogrinec OTVORI KNJIGU, OTVORI SRCE: ULOGA ROMANA ZA MLADE U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA	443
Martina Pleško NASILJE U HRVATSKOM ZATVORSKOM SUSTAVU – ANALIZA SLUŽBENIH PODATAKA	452
Svetlana Janković NASILJE U GINEKOLOŠKO-AKUŠERSKIM USTANOVAMA REPUBLIKE SRBIJE	462
Драган Стефановски ОПШТЕСТВЕНАТА АНОМИЈА И ВРСНИЧКОТО НАСИЛСТВО ВО ПОСТМОДЕРНАТА	471

Ljupka Mandić Kelijašević DEČJI BRAKOVI I IZLOŽENOST RODNO ZASNOVANOM NASILJU U ROMSKOJ ZAJEDNICI	479
Dragana Vilić SOCIO-KULTURNA USLOVLJENOST LJUDSKE DESTRUKTIVNOSTI	485
Jelena Srnić Nerac, Antonija Raspopović Dragić, Danica Vasiljević-Prodanović PORODICA I PORODIČNI ODNOSI OSUĐENOG NA KAZNU KUĆNOG ZATVORA	496
Jadranka Stojanović TERORIZAM KAO BEZBJEDONOSNI PROBLEM I DRUŠTVENA DEVIJACIJA	506
Jadranka Herceg KOMPETENCIJSKI PROFIL PENOLOŠKOG ANDRAGOGA	518
Marija Karačić ULOGA OBITELJI U RAZVOJU NASILNOG PONAŠANJA KOD DJECE	525
Mila Puljiz, Matea Luburić, Kristina Rašić PRENESENA DISKRIMINACIJA RODITELJA/SKRBNIKA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU	538
Jelena Nikolov MASOVNA UBISTVA U ŠKOLAMA	544
Marijana M. Maran PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA U SREDNJOJ ŠKOLI	554
Vesna Iliktarević SEKSUALNA IZNUDA KAO PRIKRIVENA KORUPCIJA I SEKSUALNO NASILJE	564
Sanda Milošević MOTIVACIJA UČENIKA U ŠKOLSKOM UČENJU	573
Ibrahim Kadrić, Jasna Eminović PREVENCIJA NASILJA U ŠKOLI	581
Helena Lajšić ORGANIZACIONA KULTURA I UVOĐENJE INFORMACIONIH SISTEMA U NEPROFITNIM ORGANIZACIJAMA	588
Ružica Ljubičić MEDIJSKO NASILJE: NAMETANJE TRENDNA HIPERSEKSUALIZACIJE I OBJEKTIVIZACIJE ŽENSKOG TIJELA	593
Ružica Savić POVEZANOST CRTANIH FILMOVA I AGRESIVNOG PONAŠANJA DJECE	605
Svetlana Ristić NASILJE U PORODICI U REPUBLICI SRPSKOJ KROZ ZAKONODAVNI OKVIR	612
Branko Peran, Mirko Goreta, Vedran Milković IZVRŠAVANJE ALTERNATIVNIH SANKCIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ	621
Јована Костић КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ НА СПОРТСКОЈ ПРИРЕДБИ ИЗ УГЛА МАЛОЛЕТНИКА КАО УЧЕНИОЦА ДЕЛА	628

Ljiljana Krneta OBLICI I UČESTALOST AGRESIVNOG PONAŠANJA U ŠKOLI	635
Amer Osmić, Enita Čustović, Ehlimana Spahić NOVI KULTURNI OBRASCI MLADIH U BOSNI I HERCEGOVINI	641
Daša Poredoš Lavor MOBBING – ZLOSTAVLJANJE NA RADNOM MJESTU – PRIKAZI ISKUSTAVA ŽRTAVA	648
Filip Novaković CRIMINOLOGICAL (ETIOLOGICAL) ASPECTS OF TERRORISM	659
Давор Струка ЕФЕКТИ ДЈЕЛОВАЊА КАНЦЕЛАРИЈЕ ВИСОКОГ ПРЕДСТАВНИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	669
Ognjen Sredojević POLITIČKO NASILJE U BOSNI I HERCEGOVINI	679
Mišel Buvač MEĐUNARODNI TERORIZAM KAO BEZBJEDNOSNI PROBLEM POSMATRAN KROZ PRIZMU NASILJA I STRAHA	690
Рефик Трумић, Маја Бабућ САВРЕМЕНА НАСТАВА У ОСНОВНОМ ОБРАЗОВАЊУ	696
Kristina Bobrek Macanović, Vesna Novaković RAZVOJ PREDUZETNIŠTVA U FUNKCIJI PREVENCIJE NASILJA	704
Dragan Mišetić ULOGA SOCIJALNOG PODUZETNIŠTVA U RASTU GOSPODARSTVA DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA	709

PREDGOVOR

Društvene devijacije su ponašanja i društvene pojave koje narušavaju univerzalne vrijednosti, remete ustanovljene norme ponašanja, izazivaju društvenu reakciju. Jedna od takvih devijacije jeste i nasilje. Uprkos nastojanjima međunarodnih asocijacija, nacionalnih država, nevladinih i drugih organizacija, nasilje u savremenom svijetu poprima nove metode i tehnike i postaje sve prisutnije u našim životima. Nasilje ukazuje i na narušen sistem vrijednosti u društvu. Bezbjednost prosječnog stanovnika naše planete, uprkos svim osvojenim slobodama i pravima, nije veća nego što je bila u vremenu od prije nekoliko vijekova. Stoga je imperativ savremenog odgovora na sve vrste nasilja udruživanje pojedinaca, odnosno kolektivna, sinhronizovana reakcija na nasilje. Sistem društvenih vrijednosti i kultura su važni protektivni faktori za sve devijantne pojave u društvu. Upravo kroz adekvatan sistem društvenih vrijednosti i kulturu želimo reagovati na nasilje.

Upravo polazeći od ovih činjenica smatrali smo da je neophodno i sa naučnog aspekta dati doprinos osvjetljavanju nasilja kao sve izraženijeg i složenijeg društvenog problema, te uz pomoć naučnih radnika i stručnjaka iz prakse iz BiH i regiona ukazati na dosadašnja iskustva kako i na koji način društvena zajednica reaguje na ovakve pojave. Svi radovi koji su prezentovani na ovom, devetom po redu, međunarodnom skupu i publikovani u zborniku imaju izuzetnu naučnu i društvenu vrijednost, ali i aplikativan značaj za brojne profesije i institucije koje se bave pitanjem i problemom nasilja u društvu. Pored centralne teme autorima je ponuđen i veći broj podtema koje se bave pitanjem nasilja iz ugla raznih naučnih disciplina i profesija.

Cilj konferencije je da se prezentuju dosadašnja iskustva stručnjaka i naučnih radnika, efikasna rješenja, pogledi i pristupi u vezi sa temom skupa, kao i rezultati istraživanja čija praktična upotreba može pomoći u prevenciji i zaštiti od nasilja. Isticanjem aktuelnosti ove teme upućen je poziv i izazov stručnjacima svih struka vezanih za ovo područje, da u svojoj praksi i naučnom radu učine dodatni napor, te ovom problemu poklone dužnu pažnju. Takođe, željeli smo da kroz sistem društvenih vrijednosti i razvoj kulturnih potreba ukažemo na njihov značaj u prevazilaženju svakodnevnih životnih izazova, pa i samog nasilja.

U takvom duhu pripremljen je i ovaj Zbornik. U njemu su prikazani radovi autora iz različitih naučnih disciplina. Prezentovana su dosadašnja iskustva stručnjaka i naučnih radnika, efikasna rješenja, pogledi i pristupi u vezi sa temom konferencije, kao i rezultati istraživanja čija praktična upotreba može unaprijediti načine kako da prevaziđemo nasilje upravo kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu. Učešće autora iz sedam zemalja daje mogućnost sagledavanja i kompariranja situacije u različitim društvenim kontekstima, ali i preuzimanja pozitivnih iskustava. Ponuđeni su pogledi i rješenja iz ugla različitih naučnih oblasti, što odražava nastojanje da se na jedan multidisciplinarni način govori o ovom problemu u savremenom društvu.

Banja Luka, jun, 2024. godine

Urednici

PLENARNA IZLAGANJA

BULLING AND MOBBING AS SOCIAL PROBLEMS OF THE MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Olga Mikhailova

*PhD in Pedagogics, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy,
Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University)¹*

Abstract: This article presents an analysis of foreign and Russian psychological research on the problem bullying and mobbing. The concepts of “mobbing” and “bullying”, their essential characteristics, types, features of manifestation, social structure and means are considered. The definition of the concept of “psychologically safe educational environment”, which is considered as a condition for preventing mobbing and bullying, is analyzed. The content of the article reveals how bullying and mobbing cause real harm to all participants in the educational process. Victims experience both physical aggression and psychological trauma. As a consequence, problems with academic performance, reluctance to attend school, manifestations of self-destructive behavior. Aggressors develop the wrong idea about conflict resolution and the norms of social interaction in general, which often leads them to crime. Witnesses, although not directly involved in bullying, nevertheless experience such negative emotions as fear of being in the victim's place, powerlessness, and a negative attitude towards school. Teachers, after situations of bullying and mobbing, often experience a feeling of inadequacy and powerlessness, and the risk of administrative penalties. Negative feelings worsen when the situation gets out of control and these forms of violence lead to physical damage, suicidal behavior, and conflicts with parents. The author of the article believes that an important technology to combat school violence is the creation of an educational environment free of violence. This will become possible only with the introduction of diagnostic, preventive and psychocorrection programs aimed at preventing bullying and mobbing. The following methods can achieve the greatest effectiveness in prevention: 1) regular interaction of psychologists and teachers with parents; 2) conducting training sessions for teachers and students; 3) the intensity of work with teachers and children to implement the school's corporate policy regarding the suppression of episodes of violence.

Keywords: bullying, mobbing, educational environment, students, teachers.

INTRODUCTION

The effectiveness of the educational process is directly related to the teacher's ability to design and create a safe, psychologically comfortable educational environment in the classroom. The presence of a sense of security in students is an important factor in their personal development and academic performance. The educational environment of a modern school is not isolated from external and internal factors, which can have both a positive impact and contain threats, dangers and risks that cause destructive changes.

Thus, to reduce possible risks, it is necessary to design a safe educational environment for the school: the presence of an atmosphere of physical comfort, a favorable social and psychological climate; timely support for students and satisfaction of their educational needs; respectful attitude towards the personal characteristics of students, focused on safe and constructive interaction of all participants in the educational process (Maliy, 2019).

¹ e-mail: olga00241@yandex.ru

By psychologically safe we mean an educational environment that provides a high level of personal and emotional protection of students from any manifestations of violence, activating the reserve capabilities of the individual in activities, in comfortable interpersonal interaction of participants in the educational process (Maliy, 2019).

The problems of cruelty and violence, which are classified as bullying and mobbing and have now acquired signs of globality and significant social resonance, require special attention. The scale and consequences of these negative phenomena, as well as the tasks of the education system to ensure the safety of the educational environment, create the need for a more detailed analysis of them (Bobrovnikova, N.S. 2020).

LITERATURE REVIEW

The problem of mobbing and bullying is a socio-psychological problem throughout the world. It has been known for a long time, but has become especially widespread in the last decade, which is associated with the growth of professional and interpersonal competition in society and the lack of a sufficient level of responsibility for violating everyone's rights to self-expression and respect for their own dignity. This is especially evident in the educational environment, where extreme forms of their expression can be observed. The presence of bullying and mobbing is increasingly being discussed not only among students, but also among teaching staff. Moreover, this is one of the professions in which this phenomenon occurs most often.

The results of a study by American scientists, based on 37 schools where participants used firearms when bullying occurred, showed that 75% of student aggressor shooters experienced constant bullying and threats, and in 80% of cases one of the classmates knew what the aggressor was planning his actions (bought a weapon, wrote about his intention on social networks, etc.) (Ivanova, 2018).

According to a survey conducted in 2020 by the All-Russian Popular Front, the Council of Mothers and the Center for Legal Support "Mama in the Right" (the number of survey participants was 5.5 thousand people), more than 30% of respondents were bullied at school; 6% – were not bullied, but acted as aggressors; 4% of survey participants suffered from bullying after leaving school. Thus, the number of affected respondents was more than 40% (Kolesnikova, 2020).

Such phenomena were first described by psychologist H. Leiman based on the results of a study he conducted in the early 80s. XX century (Leymann, 1990). He described it as psychological terror, which manifests itself in systematically repeated hostile and unethical treatment of others. In international practice, the concept of "mobbing" is understood as unfair treatment and systematic bullying in the form of underestimation of authority and psychological pressure on an individual, usually with the goal of ousting him from the team. There are two main types of mobbing: vertical - from a formal or informal leader, and horizontal - at the level of other team members.

Vertical mobbing is also defined by the concept of "bullying," which was introduced by journalist E. Adams in the 90s. XX century. Bullying is considered as long-term repeated physical or psychological violence by an individual who has certain physical, psychological or other advantages over another individual. The concepts of "mobbing" and "bullying" are often used interchangeably, but the defining difference between their manifestations lies in the quantitative composition of the subject of aggression: mobbing is committed by a group, while bullying is committed by individuals.

An essential characteristic of these phenomena is that they are defined only when they have not one-time, but systematic, regularly recurring manifestations that go beyond socially accepted norms (Shalaginova, 2019). The process consists of five stages: the first is the presence of a long and unresolved conflict, the second is aggressive actions and hostile relations. At the third stage, other members of the team are drawn into the conflict. On the fourth, the victim is slandered and stigmatized, and finally, ousted from the group.

The social structure of mobbing and bullying consists of three elements: the persecutor-buller (group or individuals), the victim and the observer.

The main means of mobbing and bullying are: systematic public criticism for any reason; biased low or negative assessment of the process of activity or work performed, deliberate ignoring and hushing up or non-recognition of achievements and successes, while focusing on any failures, even if they are insignificant (thereby forming in the victim the image of an incompetent, irresponsible person

or simply a bad person); manipulation and systematic imposition of one's views; artificially created intrigues, social isolation, etc.

By these means, bullies try to implement basic life strategies that are attractive to them, aimed at: being in the center of attention, gaining authority and being leaders; control all information flows and decisions for self-affirmation in the team as a strong and influential person who must be feared and recognized; to be close to authority and get rid of competitors (although sometimes the aggressor sees competition where there is none and no one claims his place, but this does not prevent him from closely defending his own positions).

A typical characteristic of a bully is that he periodically changes the targets of his bullying, but his need to find and have a victim always remains relevant. Observers and accomplices of bullying most often become those who succumb to the influence of those who are more powerful; they themselves are afraid to find themselves in the place of the victim; lack initiative or do not want to stand out among others; value friendship with the leader; perceive bullying as entertainment. The potential victim is characterized by obvious differences from others, unconventional thinking, communication difficulties, or an isolated lifestyle.

Such persons find it difficult to cope with intrigue, systematic bullying and being in situations of constant stress; on this basis, they are prone to nervous breakdowns and loss of health. At the same time, there is a danger both for the victim of mobbing and for the institution as a whole where this phenomenon occurs. It destroys it from the inside, disrupts the balance of power and harmonious microclimate, serves as the basis for an extreme aggravation of the situation for both sides and can have serious consequences for the victim and a negative social effect.

Mobbing leads to serious psychological and psychosomatic illnesses that make the student powerless and destroy his self-esteem. If day after day a student is influenced by critical comments, not supported and isolated from others, then he involuntarily begins to doubt his competence. Mobbing has a domino effect, since it negatively affects not only the victim, but also his immediate environment - family, friends, colleagues with whom he is on friendly terms.

Of course, there are a number of international and Russian legal documents regulating the protection of children from violent acts, among which the following can be highlighted: the Convention on the Rights of the Child (1989), the World Declaration on the Survival, Protection and Development of Children (1990).), Convention for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse (2007), Convention against Discrimination in Education (1960), Federal Law "On Education in the Russian Federation" dated December 29, 2012 No. 273-FZ, Criminal Code of the Russian Federation (Article 110).

In accordance with them, the Russian Federation guarantees the accessibility and safety of education, proclaims its humanistic character, the priority of human life and health, individual rights and freedoms, and the inadmissibility of discrimination and violence in the field of education (Glazyrina, 2017). However, despite the close attention of various departments, in the Russian Federation there is a shortage of anti-bullying government programs, the basis of which would be the generalized results of Russian and foreign studies studying phenomena such as mobbing and bullying (Fedotova, 2021). In addition, in connection with the development and implementation of modern information and communication technologies in a person's everyday life (including social networks), relatively new forms of violence began to appear, carried out in the virtual space – cyberbullying (Gulyanickaya, Karandashov, 2020).

RESULTS AND THEIR DISCUSSION

Today there is a lot of talk about the fact that it is the educational organization that should take on the functions of combating bullying and preventing it. Bullying is a phenomenon that extends beyond education. Bullying is possible in any organization where there is a hierarchy and the possibility of establishing relationships of subordination.

Since 2019, the active development of anti-bullying programs in Russia began. Below are a number of programs. Anti-bullying program "Territory of Safety" (Ekaterinburg). The goal of the program: prevention of bullying in children's and adolescent groups. The program became one of the winners of the first Presidential Grants Fund competition in 2020. Its implementation is carried out by the autonomous non-profit organization of the same name - ANO "Territory of Security".

The program includes a series of thematic video lessons for schoolchildren, their parents and teachers and a universal methodology aimed at preventing bullying in Russian schools. During the implementation, program participants study and discuss the nature of bullying, the principles of psychological and physical self-defense, learn to manage their emotions, recognize and differentiate bullying, and prevent it. As part of the “Territory of Safety” program, a series of publications for a wide audience dedicated to the prevention of conflicts and bullying at school was launched on social networks.

Anti-bullying program “Bullying Net” (<https://travlinet.rf>) The purpose of the program: to create a psychologically safe atmosphere in educational organizations, to prevent the spread of cruelty and aggression among children and youth, and to prevent child suicides.

The program format contains a complex of various forms and methods. The program presents an anti-bullying charter (that is, a set of rules established by the school, signed by all participants in the educational process); an algorithm of actions to prevent and urgently stop bullying, information for students about the rights and actions when faced with bullying in an educational institution; information for teachers and parents.

Anti-bullying program “EVERYONE IS IMPORTANT” (<https://kazhdyimazhen.rf>) The purpose of the program: prevention of bullying at school. The program is comprehensive. The program views school bullying as a systemic dysfunction of a group, not limited to the relationship between the aggressor and the victim. The main focus of the program is the witnesses, the majority of children in the class, whose position allows bullying to exist. Based on a synthesis of international experience and Russian realities, the program allows you to create in the classroom a system of values, norms and rules that are intolerant of bullying and any forms of violence. The program is addressed to teachers, students and parents. Interactive methods for preventing bullying at school are offered for teachers. For schoolchildren – preventive classes. And parents will find a lot of educational information in the program. There is a methodological piggy bank and expert advice.

The Social Development Fund «Noon» has developed Russia’s first mobile game for teenagers about bullying. The game’s characters - wolves, ratmen and winged ones - illustrate the roles and strategies of children in the event of a real bullying situation. The characters of the mobile game “Animagia” show that any schoolchild can be involved in bullying. “Animagia uses the metaphor of a magic academy, which is close to schoolchildren, where, in addition to lessons, there is an unspoken hierarchy typical of a teenage group. All the entities in the game are not random - the characters embody three main roles in a bullying situation,” says Ksenia Rubanova, lead developer of the Polden studio. The game has a section called “Seems familiar?” – it contains information about where a child can turn for help. For the children’s audience, the foundation’s specialists have opened a safe public page on VKontakte, “Animagia - a community of caring people”, where participants follow the rules of respectful communication, can share materials on the topic of bullying or receive psychological support. The authors of the game have developed teaching materials on the topic of bullying for teachers and other specialists in educational institutions, which are adapted for conducting online classes. The mobile game is available for free on Google Play and AppStore.

Since 2012 at the Department of Technology and Service of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “Tula State University named after. L.N. Tolstoy” scientific research is conducted aimed at the theoretical and methodological substantiation of the practical training of technology teachers to design a psychologically safe educational environment.

In the work programs of the disciplines of basic and specialized training of students, substantive components of a theoretical and practical plan have been introduced and are being successfully implemented, aimed at developing the readiness of future teachers to design a psychologically safe educational environment. For example, when studying the specialized discipline “Technology Teaching Methods”, the principles of tolerance, positive motivation (taking into account possible problem situations and ways to solve them, overcoming psychological barriers, creating situations of success for students, creating a psychologically comfortable class climate), relying on developmental education; organizational and pedagogical technologies that determine the structure of the educational process and help prevent states of overfatigue, physical inactivity and other maladaptive states, psychological and pedagogical technologies for constructively solving problematic pedagogical situations and minimizing destabilizing factors that arise in the learning process (Medvedev, Maliy, 2021).

Thus, designing and ensuring comprehensive safety of the educational environment presupposes (Dem'yanenko, Korobejnikova, 2019): constant interaction of all participants in the educational process, as well as executive authorities and public organizations; ensuring control over compliance with internal regulations, labor protection and safety rules in an educational organization; ensuring a psychologically safe educational environment; ensuring continuous education of the teaching staff through retraining and advanced training programs.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Analysis of international and domestic experience shows that the problems of mobbing and bullying are extremely difficult to overcome. They become public only in extreme manifestations, in other situations they are quite hidden, and usually do not go beyond the boundaries of a specific social group.

We see possible ways to reduce the incidence of bullying and mobbing in an educational organization in the effective and targeted training of future teachers and retraining and advanced training of those already working in designing a psychologically safe educational environment. It is the creation of a psychologically safe educational environment in a modern school that is aimed at comprehensively solving these problems, including all participants in the educational process: parents, students, teachers and school administration.

Creating an educational environment free from violence, conducive to the development and self-realization of students, and the formation of a healthy, safe lifestyle will only be possible with the introduction of anti-bullying programs. The greatest effectiveness in preventing bullying can be achieved by programs focused on regular meetings of psychologists or teachers with parents, conducting training sessions, intensive work with school representatives and children, the duration of the program, and discussing and adopting a school-wide policy regarding bullying.

What actions should the administration of an educational organization and teachers take if bullying is noticed in the classroom? First, you need to study the problem. What's happening? Who is included in the situation, how does bullying manifest itself? How long has it been there? And similar questions. This will allow you to make the right decision and localize the situation.

Secondly, it is extremely important to eliminate the wrong response to the situation. There are two mistakes here: the first is to take the position of one of the parties (bad, as it strengthens the position of some and causes a feeling of aggression or helplessness in others). It is important that the teacher is neutral to the situation, anti-bullying, and not against any group or for any group. This will allow you to understand the situation and stop the bullying, otherwise the conflict will escalate.

Thirdly, it is necessary to give an unambiguous assessment of this phenomenon for the group, class and identify bullying as a group problem. Consequently, the person addressed (director, teacher, class teacher) must name the phenomenon (bullying) and tell the other participants that this is a common difficulty and must be overcome together. So to say: there are diseases that affect not people, but groups, classes, companies.

This position is extremely significant, because most often, when faced with manifestations of bullying, parents turn to an educational psychologist for an individual consultation. Working with a case, a psychologist can influence the situation exclusively from the child's side, analyzing his behavior and helping him become more self-confident or more sociable. But this path is quite long and ineffective, because the problem lies not only in the child, but also in the general group behavior.

Among adults - parents and teaching staff - the problems of bullying and mobbing are called by their proper names, but among teenagers it can be mixed into the general problem of communication - unity, without updating and specifying the immediate reason for the work. Consolidation of efforts makes it possible to identify the solution to the problem as important for everyone and creates conditions for unity (after all, this is a common task).

Thus, the following methods can achieve the greatest effectiveness in the prevention of mobbing and bullying: 1) regular interaction of psychologists and teachers with parents; 2) conducting training sessions for teachers and students; 3) the intensity of work with teachers and children to implement the school's corporate policy to suppress episodes of violence.

REFERENCES

- Bobrovnikova, N.S. 2020. Gender characteristics of the behavior of adolescents participating in bullying in the modern educational environment. *The world of science. Pedagogy and psychology*, 8 (4), 44. [in Russian]
- Dem'yanenko, S.Yu. Korobejnikova, E.I. 2019. Characteristics of the formation of a safe educational environment in general education institutions. *Nauka-2020 [Science-2020]*, 5 (30), 12-109. [in Russian]
- Fedotova, E. P. 2021. Counteraction to school bullying: the experience of educational organizations. *International Research Journal*, 5 (107), 154-157. DOI: 10.23670/IRJ.2021.107.5.064 [in Russian]
- Glazyrina, L. A. 2017. *Predotvrashchenie nasiliya v obrazovatel'nyh organizatsiyah*. Prevention of violence in educational organizations Barnaul, 150 p. [in Russian]
- Gulyanickaya, D.A., Karandashov, I.I. 2020. Antibullying in Russian schools: legal and organizational mechanism. *Obrazovanie i pravo [Education and Law]*, 2. 201-210. – DOI: 10.24411/2076-1503-2020-10236 [in Russian]
- Ivanova, A.K. 2018. Bullying and cyberbullying as a phenomenon of the educational environment: examples of modern research problems. *The world of science*. 5, 11-16. [in Russian]
- Kolesnikova, K. 2020. Every third child faces school bullying. *Rossiyskaya gazeta*. URL: <https://rg.ru/2020/12/16/kazhdyj-tretij-rebenok-stalkivaetsia-so-shkolnoj-travlej.html> (accessed 10.03.2024) [in Russian]
- Leymann, H. 1990. Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and Victims*, 5 (2), 119-126.
- Maliy, D.V. 2019. Preparing future technology teachers to design a psychologically safe educational environment in a modern school: autoref. dis. ... candidate of pedagogical sciences. Tula. 23 p. [in Russian]
- Medvedev, P. N., Maliy, D.V. 2021. Future technology teachers' training for designing a psychologically safe educational environment in the context of its digitalization: interdisciplinary approach. *Vestnik pedagogicheskikh nauk [Bulletin of Pedagogical Sciences]*, 2, 214-220. [in Russian]
- Shalaginova, K.S. 2019. Accounting of the gender-age aspect in the work of a psychologist on prevention of bullying situations in the student environment. *Voprosy psikhologii [Questions of psychology]*, 4, 68-77. [in Russian]

ВРШЊАЧКО НАСИЉЕ И МОБИНГ КАО ДРУШТВЕНИ ПРОБЛЕМИ САВРЕМЕНОГ ОБРАЗОВНОГ ОКРУЖЕЊА

Олга Б. Михајлова

PhD in Pedagogics, ванредни професор Катедре за психологију и педагогију
Руског универзитета пријатељства народа (RUDN University),
Moscow, Russia

Апстракт: У чланку је представљена анализа страних и руских психолошких истраживања о проблему малтретирања и мобинга. Разматрају се појмови „мобинг“ и „буллинг“, њихове суштинске карактеристике, врсте, карактеристике испољавања, друштвена структура и средства. Анализира се дефиниција појма „психолошки безбедно образовно окружење“ које се сматра условом за спречавање мобинга и вршњачког насиља. Садржај чланка открива како малтретирање и мобинг наносе праву штету свим учесницима у образовном процесу. Жртве доживљавају и физичку агресију и психичку трауму. Као резултат тога, проблеми са академским успехом, невољност да похађају школу и манифестације самодеструктивног понашања. Агресори развијају погрешне представе о решавању сукоба и нормама друштвене интеракције уопште, што их често доводи до злочина. Сведоци, иако нису директно укључени у малтретирање, ипак доживљавају такве негативне емоције као што су страх да ће бити на месту жртве, немоћ и негативан став према школи. Након ситуација малтретирања и узнемиравања, наставници често доживљавају осећај неадекватности и немоћи, као и ризик од административних казни. Негативна осећања се повећавају када ситуације измакну контроли, а ови облици насиља доводе до физичких повреда, самоубилачког понашања и сукоба са родитељима. Аутор чланка сматра да је важна технологија за борбу против насиља у школи стварање образовног окружења без насиља. То ће постати могуће тек увођењем дијагностичких, превентивних и психокорекционих програма који имају за циљ превенцију вршњачког насиља и мобинга. Највећу ефикасност у превенцији могу постићи следеће методе: 1) редовна интеракција психолога и наставника са родитељима; 2) спровођење обука за наставнике и ученике; 3) интензитет рада са наставницима и децом на спровођењу корпоративне политике школе за сузбијање епизода насиља.

Кључне речи: вршњачко насиље, мобинг, образовно окружење, ученици, наставници.

**ELEKTRONIČKO NASILJE MEĐU MLADIMA - PREGLED SUVREMENIH
SPOZNAJA I MOGUĆNOSTI ZA KREIRANJE INTERVENCIJA****Dr. sc. Sabina Mandić²****Odsjek za poremećaje u ponašanju****Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska**

Sažetak: Djeci i mladima virtualno je okruženje postalo sastavni dio svakodnevnog života, u kojem obavljaju svakodnevne obveze, školske zadatke, odrastaju, razvijaju se i ostvaruju različite razvojne ishode, uspostavljaju i održavaju interpersonalne odnose, formiraju vlastiti identitet i slično. Uslijed tako intenzivnog korištenja, ne iznenađuju podaci da je sve veći broj djece i mladih izložen različitim modalitetima elektroničkog nasilja (engl. cyberbullying), pogotovo na društvenim mrežama i putem online videoigara. Elektroničko nasilje definira se kao korištenje interneta s ciljem nanošenja štete, boli ili zastrašivanja druge osobe (Cambridge Dictionary, 2024; UNICEF, 2024), a manifestira se slanjem neugodnih ili prijetećih poruka, objavljivanjem neistinitih informacija, slanjem i/ili proslijeđivanjem foto ili video materijala bez odobrenja osobe čiji se materijali šalju i brojni drugi oblici. Neki podaci ukazuju i na činjenicu da će kroz svoje osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje gotovo svi mladi biti izloženi elektroničkom nasilju (EUKids Online, 2020), bilo iz uloge počinitelja, žrtve ili pak promatrača, što može dovesti i do brojnih nepoželjnih posljedica koje mogu narušiti svakodnevno funkcioniranje mlade osobe. Slijedom navedenog, glavni cilj ovoga rada je prikazati relevantne znanstvene spoznaje o elektroničkom nasilju među djecom i adolescentima, te prikazati recentne prevalencijske podatke o učestalosti nasilja putem društvenih mreža, ali i online videoigara. Također, prikazane su i smjernice za kreiranje psihosocijalnih preventivnih i tretmanskih intervencija u ovome području, kao i primjeri već razvijenih i evaluiranih programa. Navedenim prikazom literature, te primjerima iz prakse doprinosi se širenju korpusa znanja znanstvenika, ali i kliničara o ovoj vrlo aktualnoj temi i brzo mijenjajućem fenomenu, te se daju temeljne smjernice za kreiranje i razvoj intervencija usmjerenih djeci i mladima.

Ključne riječi: elektroničko nasilje, cyberbullying, djeca, adolescenti, intervencije

UVOD

S razvojem tehnologije i interneta, razvile su se i brojne mogućnosti koje nam pruža virtualno okruženje, poput organiziranja aktivnosti slobodnog vremena i putovanja, informiranja i čitanja vijesti, obavljanja svakodnevnih poslovnih, privatnih ili pak školskih obveza i slično. Također, brojne promjene dogodile su se i u načinu komunikacije i interakcije s drugima, pri čemu se prije otprilike petnaestak godina krenulo od jednostavnih SMS poruka i poziva, dok danas postoje brojni modaliteti online komunikacije poput video poziva, društvenih mreža, aplikacija za dopisivanje i razmjenu foto i video materijala, aplikacije za upoznavanje novih ljudi i brojne druge. S obzirom na navedeno, ne iznenađuje činjenica da gotovo 70% svjetske populacije aktivno koristi Internet svakodnevno, oko 60% ima aktivan profil na barem jednoj društvenoj mreži (Digital Report, 2023), a komunikacija se u većoj mjeri odvija online nego offline (Lieberman i Schroeder, 2020). Usmjerimo li se na dob korisnika interneta, rezultati gotovo pa jednoznačno govore u prilog tome da su djeca i mladi u dobi od otprilike 11. do 24. godine života najaktivniji korisnici interneta, odnosno u najvećoj mjeri borave u virtualnom okruženju (Forbes, 2024; Santre, 2023; Statista, 2024). Navedeni podatak je očekivan,

² Autor za korespondenciju: sabina.mandic@erf.unizg.hr

pogotovo znajući da mladi u online, odnosno virtualnom okruženju upoznaju sebe, grade i istražuju vlastiti identitet, zadovoljavaju svoje psihološke potrebe, upoznaju vršnjake i komuniciraju s njima, pretražuju informacije i dijele vlastite sadržaje s drugima (Craig i sur., 2020; Makaranova i Makaranova, 2019; Mandić i Rakić, 2023). Uz sve prednosti virtualnog okruženja, valja imati na umu i određene rizike kao što su otvaranje lažnih profila, kreiranje i širenje krivih i lažnih informacija, razvoj ovisnosti o internetu, te elektroničko nasilje (engl. *cyberbullying*) koje je upravo među populacijom djece i mladih najraširenije (Pichel i sur., 2021; Santre, 2023; Zhu i sur., 2018). Slijedom uvodno prikazanih podataka, glavni je cilj ovoga rada prikazati relevantne znanstvene spoznaje o elektroničkom nasilju među djecom i adolescentima, koji predstavljaju populaciju u najvećem riziku za činenje i doživljavanje ove vrste nasilja, te prikazati recentne prevalencijske podatke o učestalosti ovog oblika nasilja. Također, bit će prikazane smjernice, odnosno temeljna načela i standardi za kreiranje psihosocijalnih preventivnih i tretmanskih intervencija u ovome području. Ključni znanstveni doprinos ovoga rada ogleda se u isticanju standarda kvalitete i načela učinkovitosti prilikom kreiranja psihosocijalnih intervencija u području elektroničkog nasilja među mladima, te davanju smjernica za kreiranje istih u ovome području.

ELEKTRONIČKO NASILJE – POJMOVNO ODREĐENJE I MODALITETI

Elektroničko nasilje (vrlo često je korištena i engleska inačica „*cyberbullying*“) definira se kao namjerno i opetovano nanošenje štete drugome korištenjem računala, mobitela ili drugih elektroničkih uređaja (Cambridge Dictionary, 2024; Kowalski i sur., 2014; Patchin i Hinduja, 2006; Stojanović i Macanović, 2022; Subaramaniam i sur., 2022; UNICEF, 2024). Kao ključne specifičnosti elektroničkog u odnosu na „tradicionalne“ (offline) oblike nasilja ističu se anonimnost počinitelja, izuzetno brzo širenje informacija i neograničena publika, nemogućnost brisanja (trajnog uklanjanja) podijeljenog sadržaja, nepostojanje „sigurnog mjesta“, sveprisutnost elektroničkog nasilja, drugačija uloga promatrača, smanjena odgovornost za počinjeno neprihvatljivo ponašanje, te mogućnost višestrukog dijeljenja istog sadržaja (Arnarsson i sur., 2020; Graf i sur., 2022; Huang i sur., 2023; Mandić i Radić Bursać, 2023; Ovejero i sur., 2016). Postoji čitav niz različitih vrsta, odnosno modaliteta elektroničkog nasilja poput širenja povjerljivih informacija bez pristanka, elektroničko klevetanje, elektroničko uhođenje, „provaljivanje“ u profile na društvenim mrežama, vrijeđanje, krađa identiteta, poticanje grupne mržnje, isključivanje iz online grupa s vršnjacima, dogovaranje i snimanje fizičkog napada na pojedinca (engl. *happy slapping*), zastrašivanje, omalovažavanje i prijetnje, seksualna ucjena, osvetnička pornografija, elektroničko mamljenje (engl. *cybergrooming*), slanje i/ili proslijeđivanje tuđih eksplicitnih foto ili video materijala i brojni drugi (Agustinić i Yusuf, 2023; Bauman, 2015; Huang i sur., 2023; Mandić i Radić Bursać, 2023; Stojanović i Macanović, 2022). S obzirom na sve prikazane specifičnosti i modalitete elektroničkog nasilja, neki autori navode kako su posljedice ovog oblika nasilja puno ozbiljnije, dugotrajnije i utječu na cjelokupno zdravlje mlade osobe, prije svega na mentalno zdravlje, ali i na socijalno i fizičko, pri čemu se najčešće ističu samoozljeđivanje i pokušaji suicida (Huang i sur., 2023; Mandić i Radić Bursać, 2023; Skilbred-Fjeld i sur., 2020; Yang i sur., 2021).

PREVALENCIJA ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU DJECOM I MLADIMA

Istraživanja provedena kako u svijetu, tako i na specifično europskom području ukazuju na izrazito visoku uključenost mladih u elektroničko nasilje, bilo da je riječ o ulozi žrtve, počinitelja, žrtve-počinitelja ili pak promatrača (EUKids Online, 2020). U Tablici 1. prikazani su ključni rezultati odabranih svjetskih i europskih te specifično hrvatskih istraživanja koja ukazuju na trendove uključenosti mladih u elektroničko nasilje. Uključujući kriteriji za prikaz u navedenoj tablici bili su: (1) rezultati istraživanja unazad šest godina (od 2018. do danas) prije svega zato što je ovo brzo mijenjajuće područje i ono što je danas omogućeno mladima u online okruženju prije nekoliko godina zapravo uopće nije bilo moguće; (2) radovi koji su imali jasno navedenu državu provedbe istraživanja i uzorak sudionika; (3) radovi pisani na engleskom ili hrvatskom jeziku; (4) radovi kojima je bio omogućen pristup, (5) uzorak mladih koji je reprezentativan ili obuhvaća značajan udio populacije te obuhvaća mlade osnovnoškolske i srednjoškolske dobi.

Tablica 1. Prevalencija elektroničkog nasilja – prikaz odabranih studija objavljenih u posljednjih šest godina (2018-2024)

AUTOR I GODINA	DRŽAVA	UZORAK	KLJUČNI REZULTATI
SVIJET I EUROPA			
Athanasίου i sur., 2018	7 europskih zemalja*	N=12 372 mladih u dobi od 14 do 18 godina	Iskustvo elektroničkog nasilja u posljednjih 12 mjeseci - 21.9% mladih Njemačka=24.3%; Grčka=26.8%; Island=13.5%; Nizozemska=15.5%; Poljska=21.5%; Rumunjska=37.3%; Španjolska=13.3% Djevojke – češće iskustvo od mladića
Sorrentino i sur., 2019	8 europskih zemalja**	N=4 847 mladih u dobi od 7 do 19 godina	17.7% mladića bilo uključeno u elektroničko nasilje 10.9% djevojaka bilo uključeno u elektroničko nasilje Nema spolnih razlika kada je riječ o viktimizaciji
Craig i sur., 2020	42 uključene zemlje***	N=180 919 mladih u dobi od 11 do 15 godina	Djevojke – češće žrtve elektroničkog nasilja i prevalencija se povećava s dobi Mladići – češće počinitelji elektroničkog nasilja i prevalencija se povećava s dobi
Calmaestra i sur., 2020	Ekvador i Španjolska	N=33 303 mladih u dobi od 11 do 18 godina	9.4% žrtva elektroničkog nasilja 3.7% počinitelji elektroničkog nasilja 8.8% žrtve-počinitelji elektroničkog nasilja Djevojke češće žrtve, mladići češće počinitelji
Skilbred-Fjeld i sur., 2020	Norveška	N=4 531 mladih u dobi od 18 do 21 godinu	Oko 5% mladih – uključeno u elektroničko nasilje: - 3% žrtve - 1% počinitelji - 1% žrtve-počinitelji Spolne razlike: djevojke – češće žrtve; mladići – češće počinitelji
Martínez i sur., 2020	Peru	N=607 mladih u dobi od 12 do 19 godina	13.6% žrtve elektroničkog nasilja 5.6% počinitelji elektroničkog nasilja 17.0% žrtva-počinitelj elektroničkog nasilja Muški rod – prediktor za počinjenje elektroničkog nasilja
Pichel i sur., 2021	Španjolska	N=2 083 mladih u dobi od 14 do 17 godina	9.4% mladih žrtve elektroničkog nasilja 4.3% počinitelji elektroničkog nasilja 5.8% žrtve-počinitelji elektroničkog nasilja Spolne razlike: djevojke – češće žrtve; mladići – češće počinitelji
Patchin i Hinduja, 2022	Sjedinjene Američke Države	N=1 034 mladih u dobi od 9 do 12 godina (reprezentativni uzorak)	Oko 21% mladih – uključeno u elektroničko nasilje: ✓ 14.5% žrtve ✓ 3.2% počinitelji ✓ 14.8% promatrači Spolne razlike: djevojke češće žrtve i promatrači, mladići češće počinitelji
HRVATSKA			
HR Kids Online, 2020	Hrvatska	N=1 017 mladih u dobi od 9 do 17 godina	4.5% mladih priznalo nasilno ponašanje u virtualnom okruženju prema drugima 9% mladih u dobi od 9 do 11 godina i 13% mladih u dobi od 12 do 14 godina – žrtva elektroničkog nasilja
IDIZ, 2022	Hrvatska	N=17 472 učenika 5. i 7. razreda OŠ, te 3. razreda SŠ	49.0% učenika 7. razreda OŠ smatra elektroničko nasilje izraženim problemom u svojoj generaciji
deShame Hrvatska, 2022	Hrvatska	N=2 016 učenika 1. i 3. razreda SŠ	Seksualno online uznemiravanje – doživjelo 41.2% učenika u proteklih godinu dana 22% od onih koji su slali drugima svoje seksualno eksplicitne materijale – slali su zbog ucjene ili prijetnje
IVNA-ZG, 2023	Hrvatska	N=2 075 učenika OŠ N=5 189 učenika SŠ	30-50% učenika OŠ doživjelo neki od oblika elektroničkog nasilja u posljednja dva mjeseca 20-40% učenika SŠ doživjelo neki od oblika elektroničkog nasilja u posljednja dva mjeseca 16-30% učenika OŠ počinilo neki od oblika elektroničkog nasilja u posljednja dva mjeseca 10-27% učenika SŠ počinilo neki od oblika elektroničkog nasilja u posljednja dva mjeseca

* Njemačka, Grčka, Island, Nizozemska, Poljska, Rumunjska i Španjolska

** Bugarska, Cipar, Francuska, Grčka, Mađarska, Italija, Poljska i Španjolska

*** uključene zemlje: pogledati u referencu Craig i sur., 2020.

Kao što možemo vidjeti iz Tablice 1., prevalencija uključenosti u elektroničko nasilje varira ovisno o državi u kojoj je istraživanje provedeno, te uzorku sudionika istraživanja. Neovisno o tome, jasno je kako je elektroničko nasilje među populacijom djece i mladih vrlo visoko zastupljeno, te je veća vjerojatnost da će kroz svoje osnovnoškolsko i srednjoškolsko biti uključeni u ovu vrstu nasilja (neovisno o ulozi), nego da neće. Kako bi nadišli metodološka ograničenja manjih studija, Li i sur. (2022), te Henares-Montiel i sur. (2022) proveli su sveobuhvatne metaanalize s ciljem sumiranja trenutnog stanja empirijskih istraživanja i uspostave recentne sveobuhvatne procjene prevalencije elektroničkog nasilja među mladima. Li i sur. (2022) analizirajući ukupno 42 studije (sudionici u dobi od 8 do 20 godina) fokusirali su se na žrtve elektroničkog nasilja, te utvrdili da prevalencija viktimizacije iznosi 11.1%. Henares-Montiel i sur. (2022) usmjerili su se na analizu ukupno sedam studija s područja zemalja Europske Unije (ukupno uključeno 25 zemalja), a koje su provedene na reprezentativnim uzorcima mladih u dobi od 12 do 18 godina. Rezultati pokazuju da prosječna prevalencija činjenja elektroničkog nasilja iznosi 11.91%, dok je otprilike 9.62% mladih bilo žrtvama elektroničkog nasilja. Slični trendovi prisutni su i u Hrvatskoj (Tablica 1.), gdje je velik udio mladih bio uključen u elektroničko nasilje, neovisno o ulozi.

Iako većina istraživanja elektroničkog nasilja svoj fokus stavlja na virtualno okruženje općenito ili u kontekstu komunikacije putem društvenih mreža, u posljednje vrijeme sve se češće govori specifično o nasilju u okviru online video igara (pogotovo onih u kojima sudjeluje velik broj igrača) koje do sada nije bilo detaljno istraženo i nema puno podataka. Tako je primjerice istraživanjem provedenom na području Kanade (N=670 mladih u dobi od 8 do 16 godina) utvrđeno da je oko 2% mladih bilo žrtvom, 4-5% bilo je u ulozi promatrača, dok je njih nešto malo manje od 1% priznalo da su bili počinitelji elektroničkog nasilja u online video igri (McInroy i Mishna, 2017). Istraživanje novijeg datuma (Huang i sur., 2019) provedeno na Tajvanu na uzorku od N=902 učenika osnovnih i srednjih škola, pokazalo je da je otprilike 6 do 21% mladih počinilo neki od oblika elektroničkog nasilja u online video igrima, a oko 6 do 31% njih bili su žrtve takvih oblika ponašanja.

Uzevši u obzir sve prethodno navedene spoznaje o prevalenciji elektroničkog nasilja među osnovnoškolcima i srednjoškolcima diljem Europe, ali i Hrvatske, kao i posljedicama ovog oblika vršnjačkog nasilja, nedvojbeno je da postoji velika potreba za kreiranjem psihosocijalnih i psihoedukativnih intervencija, kako onih preventivnih, tako i onih tretmanskih, a usmjerenih mladima u ovome području.

NAČELA UČINKOVITOSTI I SMJERNICE ZA KREIRANJE PSIHOSOCIJALNIH INTERVENCIJA U PODRUČJU ELEKTRONIČKOG NASILJA

S obzirom na to da je velik udio djece i mladih tijekom svojeg odrastanja izložen elektroničkom nasilju iz različitih uloga, važno je ulagati u psihosocijalne intervencije kojima je cilj, kada je riječ o preventivnim intervencijama u najvećoj mogućoj mjeri spriječiti nastanak problema, ili pak umanjiti postojeći problem i spriječiti njegov daljnji razvoj i progresiju, ukoliko govorimo o tretmanskim intervencijama. Vodeći se načelima i standardima učinkovitosti, preventivne i tretmanske intervencije, iako dijele mnogo zajedničkih elemenata kojima se treba voditi prilikom njihova osmišljavanja i implementacije, razlikuju se u pojedinim ključnim elementima, stoga će u nastavku teksta biti zasebno prikazani.

Preventivne intervencije u području elektroničkog nasilja

Sveprisutnost elektroničkog nasilja u populaciji djece i mladih nagnala je znanstvenike i praktičare da se u većoj mjeri posvete kreiranju i implementaciji različitih preventivnih psihosocijalnih intervencija (Calvete i sur., 2021), koje definiramo kao stručne postupke individualnog i/ili grupnog savjetovanja, psihoedukacije, psihoterapije, učenja i unaprjeđivanja socijalno emocionalnih vještina (Starčević Kaić i sur., 2020). U prevenciji rizičnih i neprihvatljivih ponašanja do sada su se neučinkovitima pokazale jednokratne intervencije utemeljene na davanju informacija i povećavanju znanja, zastrašivanje, primjena „pasivne“ metode poučavanja, poučavanje od strane nekompetentnih stručnjaka, pretjerano

kratke ili pak pretjerano duge intervencije, korištenje knjiga/članaka i slično kao jedine izvore poučavanja bez naknadne analize pročitanog (EMCDDA, 2011; Nation i sur., 2003).

S ciljem smanjenja broja neučinkovitih intervencija, u okviru preventivne znanosti definirani su temeljni standardi i načela učinkovitih preventivnih programa, koji predstavljaju temelj i okvir za razvoj takvih programa, ali i povećavaju vjerojatnost ostvarivanja kvalitetnih i pozitivnih ishoda intervencije (Radić Bursać i Rakić, 2023). Slijedom navedenoga, temeljna načela učinkovitih preventivnih programa jesu (Domitrovich i sur., 2008; Durlak, 2013; EMCDDA, 2020; Gagnon i sur., 2015; Meyers i sur., 2015; Nation i sur., 2003; Weissberg i sur., 2003):

- ✓ SVEOBUHVAATNOST – sveobuhvatnost preventivnog djelovanja na različitim razinama i prema različitim okruženjima, te životnim područjima. Navedeno načelo odnosi se i na potrebu za širokim rasponom aktivnosti.
- ✓ RAZNOLIKE METODE POUČAVANJA/RADA – kroz intervenciju se koriste različite metode i tehnike rada, pri čemu je naglasak stavljen na interaktivan rad i praktične sadržaje, te na razvoj vještina (primjerice igranje uloga, samostalno ili grupno rješavanje problemskih zadataka, itd.).
- ✓ DOSTATNO TRAJANJE – programi moraju biti dostatnog trajanja s ciljem ostvarivanja programskih ishoda, pri čemu je potrebno voditi računa da ne budu prekratkog, ali ni predugog trajanja, što može utjecati na njegovu učinkovitost.
- ✓ UTEMELJENOST NA TEORIJI – programi moraju imati teorijsku utemeljenost, te je potrebno procijeniti potrebe populacije kojoj je intervencija namijenjena.
- ✓ USMJERENOST NA POZITIVNE ODNOS I POZITIVNE ISHODE – poticanje i podržavanje pozitivnih odnosa između svih uključenih sudionika intervencije, ali i onih izvan nje.
- ✓ VREMENSKA, RAZVOJNA I SOCIOKULTURALNA PRIKLADNOST – prikladnost intervencije razvojnoj dobi sudionika, te planiranje intervencije prije nego se problem koji želimo spriječiti pojavi. Osim navedenog, važno je osigurati socio-kulturalnu prikladnost programa, kako bi program kod sudionika ostvario željene ishode i bio relevantan.
- ✓ PRAĆENJE PROVEDBE I MJERENJE OSTVARENOSTI POSTAVLJENIH CILJEVA – planiranje i provedba znanstvene evaluacije procesa i učinka, te modifikacija intervencije sukladno dobivenim rezultatima, a s ciljem povećanja njezine učinkovitosti. Također, od velikoj je značaja praćenje i kvalitete implementacije intervencije u sustavu (u praksi).
- ✓ EDUCIRANOST PROVODITELJA – važnost edukacije budućih provoditelja programa, tijekom koje se voditelji upoznaju s teorijskom podlogom programa, načinom njegove provedbe, stjecanje specifičnih znanja i vještina, te podrška za provedbu od strane autora intervencije. Navedeno uvelike doprinosi kvaliteti implementacije programa, a posljedično i učinkovitosti.

Pritom je važno naglasiti da preventivne intervencije koje nisu usklađene s navedenim načelima i standardima preventivne znanosti mogu imati iatrogeni učinak, odnosno mogu pobuditi interes kod sudionika kojima je intervencija namijenjena za upuštanje u određena ponašanja, mogu dobiti nove ideje za „isprobavanje rizika na vlastitoj koži“ i slično (Radić Bursać i Rakić, 2023; Werch i Owen, 2002).

Navedeni standardi i načela učinkovitih preventivnih programa odnose se na sve preventivne intervencije, odnosno predstavljaju smjer kojim bi se trebalo voditi prilikom kreiranja takve vrste intervencija. Ovisno o području koje je u fokusu pojedine intervencije, potrebno je, vodeći se teorijskim utemeljenjem i procjenom potreba ciljane skupine, dodatno obuhvatiti specifična područja i/ili teme kako bi se u što većoj mjeri spriječilo, ili barem odgodilo, upuštanje u pojedino ponašanje. Kada je riječ o elektroničkom nasilju, preventivne intervencije usmjerene mladima svakako moraju obuhvatiti teme koje se odnose na (Feinberg i Robey, 2009; Ferreira i sur., 2022; Hajnal, 2021; Hendry i sur., 2023; Hutson i sur., 2018; Ng i sur., 2022; Polanin i sur., 2022; Radić Bursać i Lamešić, 2023; Siddiqui i Schultze-Krumbholz, 2023; Torgal i sur., 2023):

- stjecanje znanja o elektroničkom nasilju i njegovim posljedicama (kako za počinitelja, tako i za žrtvu), te stjecanje znanja o sigurnosti u virtualnom okruženju;
- razumijevanje vlastitih potreba i motivacije za korištenje digitalnih tehnologija;
- rad na osnaživanju vještina s posebnim naglaskom na socijalno emocionalnim vještinama (odgovorno i uravnoteženo korištenje digitalnih tehnologija, samoregulacija ponašanja, vještine

nošenja sa stresnim životnim situacijama i neugodnim emocijama, vještine rješavanja problema, socijalne i komunikacijske vještine, odolijevanje pritisku vršnjaka i slično);

- rad na cjelokupnoj slici o sebi u realnom i u virtualnom okruženju (samoeфикаsnost, samopoštovanje);
- ulaganje u medijsko opismenjavanje;
- brigu o vlastitom (cjelokupnom) zdravlju i zdravim navikama i stilovima života;
- uključivanje značajnih drugih u životima mladih u intervenciju (roditelji, nastavnici i učitelji u školama i slično).

U recentnim pregledima literature i meta-analizama, kao kvalitetni preventivni programi koji se temelje na prethodno navedenim standardima i načelima učinkovitosti i obuhvaćaju specifične teme usmjerene na prevenciju elektroničkog nasilja u školskom okruženju najčešće se navode „ConRed Cyberbullying Intervention Program“, „Asegúrate“, te „Anti-cyberbullying intervention program“ (Chicote-Beato i sur., 2024; Siddiqui i Schultze-Krumbholz, 2023).

Na našim prostorima razvijeno je nekoliko intervencija usmjerenih prevenciji elektroničkog nasilja, pri čemu se neke usmjeravaju isključivo na ovo područje, dok su pojedini usmjereni na sigurnije ponašanje mladih na internetu, a elektroničko nasilje spominje se u manjem opsegu. Primjeri takvih programa jesu „#DeleteCyberbullying“, „Prekini lanac“, „Klikni za sigurnost“, „Biti svoj – biti u ravnoteži u virtualnom i medijskom okruženju“, „Alati za moderno doba“, „SNEP program“, pri čemu je potrebno naglasiti kako je za svega nekoliko navedenih intervencija („SNEP program“, „Biti svoj – biti u ravnoteži u virtualnom i medijskom okruženju“, te „Alati za moderno doba“) autoru ovog rada dostupna informacija o provedbi i rezultatima znanstvene evaluacije učinkovitosti programa (Dodig Hundić i Mandić, 2020; Mandić, 2022a, 2022b; Ručević, 2020).

Tretmanske intervencije u području elektroničkog nasilja

Psihosocijalni tretman definira se kao specifičan segment spektra psihosocijalnih intervencija koji se odnosi na promjenu, liječenje, ublažavanje i/ili (re)habilitaciju razvijenih problema u ponašanju, odnosno problema mentalnog zdravlja (Starčević Kaić i sur., 2020). Prilikom kreiranja tretmanskih intervencija potrebno je pratiti standarde i načela navedena kod preventivnih intervencija pri čemu je potrebno posebno voditi računa o tome da s povećanjem razine rizika, psihosocijalne intervencije imaju svoje specifičnosti koje, ukoliko ih intervencija implementira, povećavaju vjerojatnost uspješnosti tretmana (Starčević Kaić i sur., 2020):

- ✓ VEĆI INTENZITET RADA – minimalno trajanje (polu)strukturiranog psihosocijalnog tretmana bi trebalo biti 15 grupnih susreta, u trajanju od 90 do 120 minuta, minimalno jedanput tjedno (može i intenzivnije, ovisno o mogućnostima). Uz navedeno, preporučaju se i dodatni susreti (5 do 12 susreta) tijekom trajanja programa; uvodno-motivacijski susreti, susreti s članovima obitelji, kontrolni susreti, te završni susreti.
- ✓ VELIČINA GRUPE – preporučeni okvir je ukupno od 6 do 12 korisnika u jednoj grupi.
- ✓ STRUKTURA PROGRAMA RADA – u odnosu na preventivne intervencije, gdje se prednost daje strukturiranim oblicima rada, u tretmanskim intervencijama ističu se i nestrukturirani (procesni) te polustrukturirani način rada pri čemu su jasno naznačeni ciljevi/ishodi rada, ali se modalitet rada prilagođava potrebama pojedinca.
- ✓ JASNA DEFINICIJA KRITERIJA ZA UKLJUČIVANJE - tretman mora imati jasno definiranu populaciju korisnika s obzirom na dob, razloge uključivanja, način upućivanja i kriterije za uključivanje.
- ✓ KOMBINIRANI MODALITET RADA – tretmanske intervencije mogu biti individualnog i/ili grupnog karaktera, te kombinirani, pri čemu se prednost daje kombiniranom pristupu.
- ✓ DODATAN RAD NA KONCEPTIMA PROMJENE I MOTIVACIJI ZA PROMJENU - razumijevanje ciklusa promjene, različitih unutarnjih faza promjene ponašanja, razumijevanja okidača, žudnje i prevencije (re)lapsa.
- ✓ DODATNE SPECIJALIZIRANE KOMPETENCIJE VODITELJA – znanje o dijagnostičkim kriterijima, rad s otporima, vještine procjene razine problema i razvijenosti štetnih psihosocijalnih posljedica, itd.

U odnosu na populaciju, ali i na problem u fokusu, potrebno je voditi se nužnim komponentama psihosocijalnog tretmana, a koje predstavljaju sadržajne i stručne elemente koje je važno integrirati prilikom planiranja, osmišljavanja i implementacije tretmanskih intervencija (Starčević Kaić i sur., 2020). Teme obuhvaćene tretmanskim intervencijama u području elektroničkog nasilja preklapaju se s onima navedenim u okviru prikaza preventivnih intervencija, s naglaskom na dublju i intenzivniju prorađu pojedinih tema, poput utjecaja na žrtvu, preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje, stavovi i uvjerenja o elektroničkom nasilju, pravne posljedice elektroničkog nasilja i slično (Hutson i sur., 2018; Tanrikulu, 2018).

Jedini tretmanski program koji se spominje i opisuje u inozemnoj, ali i domaćoj literaturi, dostupnoj autoru ovoga rada je „ConRed“ (DelRey i sur., 2016), koji pokazuje uspješne rezultate u odnosu na smanjenje činjenja elektroničkog nasilja kod muških počinitelja (kod djevojaka nisu pronađeni efekti), smanjenja problema mentalnog zdravlja kod žrtva, te značajno smanjenje činjenja elektroničkog nasilja kod skupine koja je istovremeno žrtva i počinitelj.

ZAKLJUČAK

Slijedom svega prethodno prikazanog, neosporno je da je problem elektroničkog nasilja među mladima iznimno prisutan, a podaci ukazuju na sve veću prevalenciju kako činjenja, tako i doživljavanja ovog oblika nasilja u posljednjih nekoliko godina, što značajno doprinosi i razvoju štetnih psihosocijalnih posljedica za sve uključene. Upravo zato je potrebno ulagati dodatne napore u razvoj, evaluaciju i implementaciju psihosocijalnih intervencija usmjerenih mladima, prije svega preventivnih i tretmanskih. Kada je riječ o preventivnim intervencijama, kako bi se što bolje i učinkovitije pristupilo prevenciji ovog problema, potrebno je voditi se načelima i standardima učinkovitih preventivnih programa, integrirati relevantna područja, te znanstveno pratiti i evaluirati njihovu učinkovitost. U odnosu na tretmanske intervencije, također je potrebno voditi se standardima i načelima psihosocijalnih intervencija, te ih u što većoj mjeri prilagoditi pojedincu i situaciji, s ciljem smanjenja prisutnosti nastalog problema. Znanstveno-utemeljenim i učinkovitim intervencijama možemo značajno doprinijeti sigurnijem i odgovornijem korištenju digitalnih uređaja, a time i spriječiti i/ili umanjiti nepoželjne posljedice koje utječu na cjelokupno funkcioniranje djece i mladih.

LITERATURA

1. Agustiningsih, N. i Yusuf, A. (2023). Types of Cyberbullying Experienced by Adolescents. *Malaysian Journal of Medicine & Health Sciences*, 19.
2. Arnarsson, A., Nygren, J., Nyholm, M., Torsheim, T., Augustine, L., Bjereld, Y., ... i Bendtsen, P. (2020). Cyberbullying and traditional bullying among Nordic adolescents and their impact on life satisfaction. *Scandinavian journal of public health*, 48(5), 502-510. <https://doi.org/10.1177/1403494818817411>
3. Athanasiou, K., Melegkovits, E., Andrie, E. K., Magoulas, C., Tzavara, C. K., Richardson, C., ... i Tsitsika, A. K. (2018). Cross-national aspects of cyberbullying victimization among 14–17-year-old adolescents across seven European countries. *BMC public health*, 18, 1-15. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5682-4>
4. Bauman, S. (2015). Types of Cyberbullying. U S. Bauman (ur.), *Cyberbullying: What Counselors Need to Know* (str. 53-58). American Counseling Association. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781119221685.ch4>
5. Calmaestra, J., Rodriguez-Hidalgo, A. J., Mero-Delgado, O. i Solera, E. (2020). Cyberbullying in adolescents from Ecuador and Spain: Prevalence and differences in gender, school year and ethnic-cultural background. *Sustainability*, 12(11), 4597. <https://doi.org/10.3390/su12114597>
6. Cambridge Dictionary (Travanj, 2024). *Cyberbullying*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cyberbullying>
7. Chicote-Beato, M., González-Víllora, S., Bodoque-Osma, A. R. i Olivas, R. N. (2024). Cyberbullying intervention and prevention programmes in Primary Education (6 to 12 years): A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 101938. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2024.101938>
8. Ciboci, L., Čosić Pregrad, I., Kanižaj, I., Potočnik, D. i Vinković, D. (2020). *Nacionalno istraživanje o sigurnosti djece na internetu – HR Kids Online*. <http://hrkids.online/prez/EUKidsOnlineHRfinal.pdf>

9. Craig, W., Boniel-Nissim, M., King, N., Walsh, S. D., Boer, M., Donnelly, P. D., ... i Pickett, W. (2020). Social media use and cyber-bullying: A cross-national analysis of young people in 42 countries. *Journal of Adolescent Health*, 66(6), S100-S108. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.03.006>
10. Del Rey, R., Casas, J. A. i Ortega, R. (2016). Impact of the ConRed program on different cyberbullying roles. *Aggressive behavior*, 42(2), 123-135. <https://doi.org/10.1002/ab.21608>
11. Digital Report (Prosinac, 2023). *Digital 2023: Global Overview Report*. <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report>
12. Dodig Hundrić, D. i Mandić, S. (2020). *Evaluacijski izvještaj – Alati za moderno doba*. Interni materijal.
13. Domitrovich, C. E., Bradshaw, C. P., Poduska, J. M., Hoagwood, K., Buckley, J. A., Olin, S., Hunter Romanelli, L., Leaf, P. J., Greenberg, M. T. i Ialongo, N. S. (2008). Maximizing the Implementation Quality of Evidence-Based Preventive Interventions in Schools: A Conceptual Framework. *Advances in School Mental Health Promotion*, 1(3), 6-28. <https://doi.org/10.1080/1754730x.2008.971573>
14. Durlak, J. A. (2013). *The Importance of Quality Implementation for Research, Practice, and Policy*. ASPE Research Brief. <https://aspe.hhs.gov/reports/importance-quality-implementation-research-practice-policy-0>
15. EMCDDA (2011). *European drug prevention quality standards - A manual for prevention professionals*. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
16. EMCDDA (2020). *Europski prevencijski kurikulum: priručnik za donositelje odluka, kreatora javnog mišljenja i kreatora politika u području znanstveno utemeljene prevencije korištenja sredstava ovisnosti*. Hrvatski zavod za javno zdravstvo. <https://www.hzjz.hr/nacionalna-istrasivanja/europski-prevencijski-kurikulum/>
17. Feinberg, T. i Robey, N. (2009). Cyberbullying: Intervention and prevention strategies. *National Association of School Psychologists*, 38(4), 22-24. https://wsasp.org/resources/Documents/Mental%20Health/15-1_S4-15.pdf
18. Ferreira, P. C., Simão, A. M. V., Paiva, A., Martinho, C., Prada, R. i Rocha, J. (2022). Serious game-based psychosocial intervention to foster prosociality in cyberbullying bystanders. *Psychosocial Intervention*, 31(2), 83. <https://doi.org/10.5093%2Fpi2022a5>
19. Forbes (Ožujak, 2024). *Internet Usage Statistics In 2024*. <https://www.forbes.com/home-improvement/internet/internet-statistics/>
20. Gagnon, R. J., Franz, N. K., Garst, B. A. i Bumpus, M. F. (2015). Factors impacting program delivery: The importance of implementation research in extension. *Journal of Human Sciences and Extension*, 3(2), 68-82. <https://doi.org/10.54718/LABZ3003>
21. Graf, D., Yanagida, T., Runions, K. i Spiel, C. (2022). Why did you do that? Differential types of aggression in offline and in cyberbullying. *Computers in Human Behavior*, 128, 107107. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.107107>
22. Hajnal, A. (2021). Cyberbullying Prevention: Which Design Features Foster the Effectiveness of School-Based Programs?. *Intersections - East European Journal of Society and Politics*, 7(1), 40-58. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v7i1.648>
23. Henares-Montiel, J., Benítez-Hidalgo, V., Ruiz-Perez, I., Pastor-Moreno, G. i Rodríguez-Barranco, M. (2022). Cyberbullying and associated factors in member countries of the European Union: a systematic review and meta-analysis of studies with representative population samples. *International journal of environmental research and public health*, 19(12), 7364. <https://doi.org/10.3390/ijerph19127364>
24. Hendry, B. P., Hellsten, L. A. M., McIntyre, L. J. i Smith, B. R. (2023). Recommendations for cyberbullying prevention and intervention: A Western Canadian perspective from key stakeholders. *Frontiers in psychology*, 14, 1067484. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1067484>
25. Huang, C. L., Alimu, Y., Yang, S. C. i Kang, S. (2023). What you think is a joke is actually cyberbullying: The effects of ethical dissonance, event judgment and humor style on cyberbullying behavior. *Computers in Human Behavior*, 142, 107670. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2023.107670>
26. Huang, C. L., Yang, S. C. i Hsieh, L. S. (2019). The cyberbullying behavior of Taiwanese adolescents in an online gaming environment. *Children and Youth Services Review*, 106, 104461. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104461>
27. Hutson, E., Kelly, S. i Militello, L. K. (2018). Systematic review of cyberbullying interventions for youth and parents with implications for evidence-based practice. *Worldviews on evidence-based Nursing*, 15(1), 72-79. <https://doi.org/10.1111/wvn.12257>
28. Jokić, B., Ristić, Z. i Šimon, J. (2022). *Izvišće projekta: „U potrazi za mjerom između školskog igrališta i TikTok-a“ – perspektive djece i mladih o korištenju digitalnih tehnologija*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. <https://www.idi.hr/hr/obavijesti/lista-obavijesti/objavljeno-je-izvjesce-u-potrazi-za-mjerom-izmedju-skolskog-igralista-i-tiktoka-perspektive-djece-i-mladih-o-koristenju-digitalnih-tehnologija>
29. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N. i Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological bulletin*, 140(4), 1073. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0035618>

30. Li, C., Wang, P., Martin-Moratinos, M., Bella-Fernández, M. i Blasco-Fontecilla, H. (2022). Traditional bullying and cyberbullying in the digital age and its associated mental health problems in children and adolescents: a meta-analysis. *European child & adolescent psychiatry*, 1-15. <https://doi.org/10.1007/s00787-022-02128-x>
31. Lieberman, A. i Schroeder, J. (2020). Two social lives: How differences between online and offline interaction influence social outcomes. *Current opinion in psychology*, 31, 16-21. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2019.06.022>
32. Makarova, E. A. i Makarova, E. L. (2019). Aggressive Behavior in Online Games and Cybervictimization of Teenagers and Adolescents. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 12(2), 157-165. <https://doi.org/10.26822/iejee.2019257663>
33. Mandić, S. i Radić Bursać, S. (2023). Rizična i neprihvatljiva ponašanja djece i mladih u virtualnom okruženju. U S. Radić Bursać, N. Ricijaš, D. Dodig Hundrić i S. Mandić (ur.), *Alati za moderno doba – Priručnik za provođenje programa prevencije ponašajnih ovisnosti i rizičnih ponašanja u virtualnom okruženju* (str. 45-50). Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
34. Mandić, S. i Rakić, A. (2023). Djeca i mladi u virtualnom okruženju. U S. Radić Bursać, N. Ricijaš, D. Dodig Hundrić i S. Mandić (ur.), *Alati za moderno doba – Priručnik za provođenje programa prevencije ponašajnih ovisnosti i rizičnih ponašanja u virtualnom okruženju* (str. 13-18). Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
35. Mandić, S. (2022a). *Evaluacijski izvještaj – Alati za moderno doba*. Interni materijal.
36. Mandić, S. (2022b). *Evaluacijski izvještaj – Biti svoj-biti u ravnoteži u virtualnom i medijskom okruženju*. Interni materijal.
37. Martínez, J., Rodríguez-Hidalgo, A. J. i Zych, I. (2020). Bullying and cyberbullying in adolescents from disadvantaged areas: Validation of questionnaires; prevalence rates; and relationship to self-esteem, empathy and social skills. *International journal of environmental research and public health*, 17(17), 6199. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176199>
38. McInroy, L. B. i Mishna, F. (2017). Cyberbullying on online gaming platforms for children and youth. *Child and adolescent social work journal*, 34, 597-607. <https://doi.org/10.1007/s10560-017-0498-0>
39. Meyers, D., Durlak, J. A. i Wandersman, A. (2012). The Quality Implementation Framework: A Synthesis of Critical Steps in the Implementation Process. *American Journal of Community Psychology*, 50(3-4), 462-480. <https://doi.org/10.1007/s10464-012-9522-x>
40. Nation, M., Crusto, C., Wandresman, A., Kumpfer, K.L., Seybolt, D., Morisey-Kane, E. i Davino, K. (2003). What Works in Prevention: Principles of Effective Prevention Programs. *American Psychologist*, 58(6-7), 449-456. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.58.6-7.449>
41. Ng, E. D., Chua, J. Y. X. i Shorey, S. (2022). The effectiveness of educational interventions on traditional bullying and cyberbullying among adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 23(1), 132-151. <https://doi.org/10.1177/1524838020933867>
42. Ovejero, A., Yubero, S., Larrañaga, E. i de la V. Moral, M. (2016). Cyberbullying: Definitions and Facts from a Psychosocial Perspective. U R. Navarro, S. Yubero i E. Larrañaga (ur.), *Cyberbullying Across the Globe: Gender, Family, and Mental Health* (str. 1-34). Springer.
43. Patchin, J. W. i Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth violence and juvenile justice*, 4(2), 148-169.
44. Patchin, J. W. i Hinduja, S. (2022). Cyberbullying Among Tweens in the United States: Prevalence, Impact, and Helping Behaviors. *The Journal of Early Adolescence*, 42(3), 414-430. <https://doi.org/10.1177/02724316211036740>
45. Pichel, R., Foody, M., O'Higgins Norman, J., Feijóo, S., Varela, J. i Rial, A. (2021). Bullying, cyberbullying and the overlap: What does age have to do with it?. *Sustainability*, 13(15), 8527. <https://doi.org/10.3390/su13158527>
46. Polanin, J. R., Espelage, D. L., Grotzinger, J. K., Ingram, K., Michaelson, L., Spinney, E., ... i Robinson, L. (2022). A systematic review and meta-analysis of interventions to decrease cyberbullying perpetration and victimization. *Prevention Science*, 23(3), 439-454. <https://doi.org/10.1007/s1121-021-01259-y>
47. Radić Bursać, S. i Lamešić, L. (2023). Uloga medija u životima mladih i važnost medijskog opismenjavanja. U S. Radić Bursać, N. Ricijaš, D. Dodig Hundrić i S. Mandić (ur.), *Alati za moderno doba – Priručnik za provođenje programa prevencije ponašajnih ovisnosti i rizičnih ponašanja u virtualnom okruženju* (str. 19-24). Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
48. Radić Bursać, S. i Rakić, A. (2023). Prikaz načela učinkovitosti u Programu „Alati za moderno doba“. U S. Radić Bursać, N. Ricijaš, D. Dodig Hundrić i S. Mandić (ur.), *Alati za moderno doba – Priručnik za provođenje programa prevencije ponašajnih ovisnosti i rizičnih ponašanja u virtualnom okruženju* (str. 59-74). Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

49. Ramljak, T., Vejmelka, L., Rajter, M., Matković, R. i Jurinić, J. (2022). *deShame Hrvatska – rezultati istraživanja deShame1*. https://cnzd.org/wp-content/uploads/2022/10/Lucija-Vejmelka-i-Roberta-Matkovic_deSHAME1-Hrvatska.pdf
50. Ručević, S. (2020). *Evaluacija učinka radionica provedenih u sklopu projekta: Seksualno nasilje – edukacijski i preventivski program - SNEP program*. <https://www.zenskasoba.hr/seksualno-nasilje-edukacijski-i-preventivski-program/wp-content/uploads/2020/07/SVEP-EVALUACIJA-UCINKA.pdf>
51. Santre, S. (2023). Cyberbullying in adolescents: A literature review. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 35(1), 1-7. <https://doi.org/10.1515/ijamh-2021-0133>
52. Siddiqui, S. i Schultze-Krumbholz, A. (2023). Successful and emerging cyberbullying prevention programs: a narrative review of seventeen interventions applied worldwide. *Societies*, 13(9), 212. <https://doi.org/10.3390/soc13090212>
53. Skilbred-Fjeld, S., Reme, S. E. i Mossige, S. (2020). Cyberbullying involvement and mental health problems among late adolescents. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 14(1), Article 5. <https://doi.org/10.5817/CP2020-1-5>
54. Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S. i Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. <https://www.eukidsonline.ch/files/Eu-kids-online-2020-international-report.pdf>
55. Sorrentino, A., Baldry, A. C., Farrington, D. P. i Blaya, C. (2019). Epidemiology of cyberbullying across europe: differences between countries and genders. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 19(2), 74-91. <https://doi.org/10.12738/estp.2019.2.005>
56. Starčević Kaić, K., Ricijaš, N. i Rojnić Palavra, I. (2020). *Standardi pružanja usluga psihosocijalnih intervencija Mreže za mlade*. Mreža za mlade Grada Zagreba.
57. Statista (Travanj, 2024). Average daily time spent using the internet by 4th quarter 2023, by age and gender. <https://www.statista.com/statistics/1378510/daily-time-spent-online-worldwide-by-age-and-gender/>
58. Stojanović, R. i Macanović, N. (2022). *Nasilje putem interneta - cyberbullying*. Centar modernih znanja Banja Luka.
59. Subaramaniam, K., Kolandaisamy, R., Jalil, A. B. i Kolandaisamy, I. (2022). Cyberbullying challenges on society: A review. *Journal of positive school psychology*, 6(2), 2174-2184. <https://www.journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/1796>
60. Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet (2023). *Istraživanje o vršnjačkom nasilju na reprezentativnom uzorku učenika osnovnih i srednjih škola kojima je osnivač Grad Zagreb*. <https://www.zagreb.hr/sazetci-rezultata-istrazivanja/193051>
61. Tanrikulu, I. (2018). Cyberbullying prevention and intervention programs in schools: A systematic review. *School psychology international*, 39(1), 74-91. <https://doi.org/10.1177/0143034317745721>
62. Torgal, C., Espelage, D. L., Polanin, J. R., Ingram, K. M., Robinson, L. E., El Sheikh, A. J. i Valido, A. (2023). A meta-analysis of school-based cyberbullying prevention programs' impact on cyber-bystander behavior. *School psychology review*, 52(2), 95-109. <https://doi.org/10.1080/2372966X.2021.1913037>
63. UNICEF (2024). *Cyberbullying: What is it and how to stop it*. <https://www.unicef.org/end-violence/how-to-stop-cyberbullying>
64. Weissberg, R. P., Kumpfer, K. L. i Seligman, M. E. (2003). Prevention that works for children and youth: An introduction. *American Psychological Association*, 58(6-7), 425-432. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.6-7.425>
65. Werch C. E. i Owen D. M. (2002). Iatrogenic effects of alcohol and drug prevention programs. *Journal of Studies on Alcohol*, 63(5), 581-590. <https://www.jsad.com/doi/10.15288/jsa.2002.63.581>
66. Yang, B., Wang, B., Sun, N., Xu, F., Wang, L., Chen, J., ... i Sun, C. (2021). The consequences of cyberbullying and traditional bullying victimization among adolescents: Gender differences in psychological symptoms, self-harm and suicidality. *Psychiatry research*, 306, 114219. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.114219>
67. Zhu, X. W., Chu, X. W., Zhang, Y. H. i Li, Z. H. (2020). Exposure to online game violence and cyberbullying among Chinese adolescents: Normative beliefs about aggression as a mediator and trait aggressiveness as a moderator. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 29(2), 148-166. <https://doi.org/10.1080/10926771.2018.1550830>

CYBERBULLYING AMONG YOUTH - OVERVIEW OF THE CURRENT STATE OF KNOWLEDGE AND POSSIBILITIES FOR DESIGNING INTERVENTIONS

Abstract: *For children and adolescents, the virtual environment has become an integral part of daily life, in which they fulfil their daily duties, complete schoolwork, grow up and achieve various developmental outcomes, build, and maintain interpersonal relationships, form their own identity and so on. Due to this intensive use, it is not surprising that data shows that more and more children and adolescents are exposed to different modalities of electronic violence (cyberbullying), especially on social networks and through online video games. Electronic violence, i.e. cyberbullying is defined as the use of the internet for the purpose of causing harm, pain or intimidation to another person (Cambridge Dictionary, 2024; UNICEF, 2024) and manifests itself through the sending of unpleasant or threatening messages, the publication of untrue information, the sending and/or forwarding of photographic or video material without the consent of the person whose material is being sent, and numerous other forms. Some data also indicates that almost all young people are exposed to electronic violence during their primary and secondary school years (EUKids Online, 2020), either in the role of perpetrator, victim, or bystander, which can lead to numerous undesirable consequences that can disrupt a young person's psychosocial functioning. Accordingly, the main objective of this paper is to present relevant scientific evidence on electronic violence/cyberbullying among children and adolescents and to present current data on the prevalence of violence through social networks and online video games. Also, guidelines for the development of psychosocial prevention and treatment interventions in this area are presented, as well as examples of programmes that have been developed and evaluated. The literature review and examples of already developed interventions help to expand the knowledge of researchers and clinicians on this very topical and rapidly changing phenomenon and provide basic guidelines for the creation and development of interventions for children and adolescents.*

Keywords: *electronic violence, cyberbullying, children, adolescents, interventions*

KOGNITIVNO RESTRUKTURIRANJE KAO METOD SPREČAVANJA
NASILJA USLED BESA*Doc.dr Nikola M. Petrović³**Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

Apstrakt: *Poslednjih godina bes je počeo da se prepoznaje kao značajan društveni problem vredan kliničke pažnje i sistematskog istraživanja. Trenutno tretman izbora u svetu za ovaj problem je kognitivno bihejvioralna terapija. Ovaj tekst analizira tehniku ove terapije pod nazivom kognitivno restrukturisanje kao metodu suzbijanja besa s ciljem promovisanja emocionalne dobrobiti i konstruktivnog rešavanja konflikata kako bi se istovremeno suzbilo i nasilno ponašanje koje proizilazi iz tog besa. Postoje različite prednosti primene ovakvog pristupa kod osoba koje imaju probleme sa besom, ali postoje i neka ograničenja koja će biti razmatrana u ovom radu. Pored navedenog, rad predlaže i konkretne mere prevencije koje bi se mogle primeniti već na nivou srednjih škola i koje bi, bar teorijski, trebalo da utiču na smanjivanje intenziteta i kvalitativnu promenu emocije besa u zdraviju emociju nezadovoljstva. Ovakvi programi bi mogli smanjiti procenat ljudi koji bi se javili za tretman u budućnosti, ali i promeniti svest ljudi o tome kako bes nastaje i kako ga možemo kontrolisati.*

Ključne reči: *bes, kognitivno restrukturisanje, prevencija nasilja.*

Uvod

U današnjem užurbanom svetu, suočavamo se s brojnim situacijama koji mogu biti okidači besa. Bez obzira radi li se o stresu na poslu, sukobima u međuljudskim odnosima ili jednostavno o teškim situacijama s kojima se svakodnevno suočavamo, važno je imati na umu da je sposobnost upravljanja besom ključna za zdravlje i kvalitet života, ali i sprečavanje nasilja, kao i očuvanje odnosa sa drugima. U naučnim radovima iz ovog polja, fokus je uobičajeno bio na nasilju, ali su se autori retko bavili onim što tom nasilju prethodi, a to je upravo emocija besa (DiGiuseppe & Tafrate, 2007). „Poremećaj besa“ nije dijagnostička kategorija u psihijatriji (McDermut i sar., 2009) iako postoje argumenti da se takva dijagnoza uvede u sistem DSM i MKB. To naravno ne znači da se mnogi ne javljaju na psihoterapijski tretman upravo zbog ovog problema. Neki podaci iz SAD ukazuju da oko 7,8%, uglavnom mlađih ljudi, imaju problem sa nekontrolisanim besom (Okuda i sar., 2015), pa možemo pretpostaviti da bi slične nalaze našli i na našem podneblju.

Da bi krenuli sa analizom menadžmenta besa, prvo moramo definisati samu emociju. Bes, gnev ili ljutnja su reči koje označavaju emociju proisteklu iz nečije interpretacije doživljene nepravde ili frustracije. Mnogi poistovećuju bes sa posledičnom reakcijom agresivnog ponašanja i nasilja, ali to su različiti fenomeni (Dahlen & Deffenbacher, 2001). Najlakše bi to mogli objasniti kroz primer osobe koja „guta“ bes tj. oseća ovu emociju, ali je ne ispoljava tako da to drugi mogu videti. Bes je multidimenzionalni konstrukt (Berkowitz, 1999) koji sadrži kognitivnu (npr. iracionalna uverenja, automatske misli), fiziološku (ubrzani rad srca, pojava crvenila u licu i sl.) i ponašajnu komponentu

³ nikola.petrovic@f.bg.ac.rs

(namršten izraz lica, stezanje pesnica, itd.). To je privremeno stanje koje prođe samo od sebe (ali to ne znači da se to ne može ubrzati) i koje možemo videti kroz verbalizaciju i telesne reakcije.

Šta je svrha ove emocije? Pre svega bes može da signalizira da postoji neki problem, bes može da nas motiviše na akciju da ispravljamo nepravde, da komunicira drugima da su njihovi akti neprihvatljivi i da će sada dobiti kaznu, kao i možda najvažniji evolutivni aspekt (za koji se možda danas najređe koristi), za opstanak i preživljavanje npr. u slučaju fizičkog napada kada smo prinuđeni da se branimo (Dryden, 1996; Kassiove & Tafrate, 2010). Svrhu koju najčešće vidimo je možda spremnost da se napadne druga osoba kako bi se ta osoba povredila i kako bi promenila svoje ponašanje koje smatramo neprihvatljivim (Roseman, 2018).

Ono što često možemo videti je da ljudi „zloupotrebljavaju“ bes da bi nadglasili nekog tokom rasprave, da nekog zastraše, da trče kod Don Kihot na vetrenjače i ispravljaju „krive Drine“ koje se ne mogu popraviti i sl. Potpuno nekontrolisani bes vodi naravno i u ono što najviše želimo da izbegnemo, a to je najdestruktivnija posledica besa - nasilje. Filozofska osnova besa je osuđujuća, diktatorska i zapovedajuća, pa samo pravi štetu i osobi i njenoj okolini. Nasuprot besu imamo emociju nezadovoljstva. Pored toga što je sama reč duža, ova reč označava i jednu kvalitativno drugačiju emociju. Kada neko oseća nezadovoljstvo on ne insistira da se drugi ljudi moraju ponašati kako on želi. Dakle glavne razlike između besa i nezadovoljstva su te što osoba koja oseća bes ima (Dryden, 1996):

- Rigidne zahteve koji nisu u saglasnosti sa realnošću odnosno osoba zahteva da se drugi ponašaju kako ona želi.

A može da ima i derivate tih zahteva:

- Užasavanje npr. da smatra da je užasno ukoliko se druge osobe ne ponašaju tako.
- Nisku toleranciju na frustraciju odnosno da misli da ne može da podnese da se druge osobe ne ponašaju tako.
- Obezvređivanje drugih (ili sebe) - osuđivanje cele osobe zbog nekog (ne) dela. Ovo može da vodi do ideje ta takva osoba treba da bude kažnjena i onda može doći do nasilja.

Sa druge strane osoba koja oseća nezadovoljstvo ima fleksibilne preferencije (ne bi želela da joj neko nanosi nepravdu, ali veruje da se to može desiti), smatra da je tako nešto samo loše, ali ne i užasno, misli da može podneti nepravde i prihvata činjenicu da su drugi pogrešiva ljudska bića, ali ne i skroz zla stvorenja.

Kognitivno bihevioralni pristup u rešavanju problema besa

U meta analizama kognitivno bihevioralna psihoterapija se pokazala kao efektivan metod suzbijanja besa (Beck & Fernandez, 1998; Del Vecchio & O’Leary 2004; DiGiuseppe & Tafrate 2003; Lee & DiGiuseppe 2018). U REBT psihoterapiji (vrsti kognitivno bihevioralne terapije) cilj terapeuta vezan za emocije bio bi da pretvori emociju besa svog klijenta u emociju nezadovoljstva. REBT kao psihoterapija zasnovana je na ABC modelu (Ellis & Lange, 2003) koji postulira da emocionalne posledice poput besa (C) nisu direktno izazvane događajima (A) već našim uverenjima (B) o tim događajima. Šta to u stvari znači? To implicira da se nikada u istoriji čovečanstva nije desilo da neko naljuti drugu osobu. Proces u stvari funkcioniše tako što npr. neko uradi nepravdu stvar (A), mi imamo očekivanja da on ne treba da uradi tu stvar (B) i onda sami sebi proizvedemo emociju besa (C) jer imamo to očekivanje. Niko ne može upravljati radom neurona i žlezdama druge osobe i izazivati direktno emocionalnu reakciju u njoj. Čak i kada trpimo nepravde i frustracije mi možemo odabrati da na njih ne reagujemo. Ako u prethodnom primeru osoba nema pomenuto očekivanje ona neće imati reakciju besa, ali bi mogla biti nezadovoljna zbog doživljene nepravde. Kako se onda emocija besa menja u nezadovoljstvo? Tako što će osoba promeniti svoje uverenje.

Jedan od načina kako će se to postići je kognitivno restrukturiranje (Leahy & Rego, 2012) koje daje prilično trajne rezultate posebno kada se kombinuje sa tehnikama relaksacije (Deffenbacher & McKay, 2000). Kognitivno restrukturiranje je kognitivna tehnika pomoću koje se ispituju i

osporavaju neproduktivne misli koje vode ka emocijama kao što je bes, kako bi se procenila njihova istinitost, logičnost i korisnost. Istovremeno se jačaju funkcionalnije misli koje vode u zdrave emocije poput nezadovoljstva.

Analiza kognitivnog restrukturisanja u ovom kontekstu

U narednom delu teksta biće prikazan transkript razgovora psihoterapeuta i klijenta koji će najbolje dočarati kako funkcioniše kognitivno restrukturiranje u praksi. U ovom primeru klijent je besan povodom toga što njegov šef više na njega i došao je na tretman zbog tog besa. Dogovoreni cilj tretmana vezan za emocije je da klijent pokuša da promeni svoju emociju besa u emociju nezadovoljstva.

TERAPEUT: Dokle god razmišljate „moj šef ne sme da više na mene“, a on više, šta je jedino što Vi možete osećati u tom momentu?

KLIJENT: Samo bes.

TERAPEUT: Dakle, ako to uverenje „moj šef ne sme da više na mene“ izaziva Vašu emociju besa, šta onda treba da menjate kako ne bi osećali taj bes?

KLIJENT: Ja bih voleo da menjam njega.

TERAPEUT: Ali znate da to nije moguće ovde na terapiji, Vi ste došli da pričate sa mnom, a ne Vaš šef.

KLIJENT: Znam, ja samo kažem šta bih ja voleo. Da on prestane da izaziva bes u meni, ja ne bih ni bio ovde i pričao sa Vama.

TERAPEUT: To što on radi je svakako okidač za Vaš bes, ali sećate se da smo pričali da Vaš šef ne može direktno izazivati emocije u Vama tj. proizvoditi reakcije u Vašem telu nekom magijom?

KLIJENT: Da znam da ja to nekako radim.

TERAPEUT: Pa radite, upravo na taj način što imate to očekivanje od njega da ne sme da više.

KLIJENT: Ali kako da to nemam? Zar nije normalno to očekivati?

TERAPEUT: Sad ćemo da prođemo kroz to, pa da zajedno zaključimo da li jeste ili nije. Pošto smo ustanovili da ipak Vi izazivate taj bes, zato što imate očekivanje od šefa da ne sme da više na Vas, hajde da vidimo koliko to očekivanje pije vodu. Po meni nijedno očekivanje nema smisla, jer u sebi sadrži zahtev, ali hajde da vidimo kakve dokaze za svoje očekivanje imate. Imate li neke argumente da branite tezu da Vaš šef ne sme da više na Vas?

KLIJENT: Pa jednostavno ne sme.

TERAPEUT: Zašto?

KLIJENT: Pa to nije po zakonu.

TERAPEUT: Pa zar ljudi ne mogu da krše zakone?

KLIJENT: Pa valjda ne smeju.

TERAPEUT: Kako su nam onda zatvori puni ljudi? Zar nisu oni prekršili neki zakon?

KLIJENT: Jesu... Pa dobro, ne sme jer ja to ne dozvoljavam. Ne dam da se više na mene.

TERAPEUT: Pa kako se onda to ipak dešava da više, kad ne sme da se dešava?

KLIJENT: Pa ne znam.

TERAPEUT: A da li to što Vi nešto ne dozvoljavate, znači da ljudi ne mogu ipak nešto uraditi loše prema Vama uprkos nedostatku Vaše dozvole?

KLIJENT: Pa mogu.

TERAPEUT: Složiću se da Vi za sada imate argument da bi bilo dobro da on ne više, ali nemate još i da ne sme da više. Imate li možda još neku ideju?

KLIJENT: Pa da ja da sam šef ja to ne bih njemu radio.

TERAPEUT: Znači pozivate se na reciprocitet. A recite mi da li bi otišli u zoološki vrt i rekli lavu: „slušaj lave ja ne jedem tvoje lavlje meso, ne smeš ni ti moje ljudsko meso“ i mirno seli pored njega?

KLIJENT: Naravno da ne bih.

TERAPEUT: Dakle da li mora postojati reciprocitet u životu?

KLIJENT: Ne mora. Dešavalo mi se i pre da ja pružam prema drugima više nego što dobijem od njih.

TERAPEUT: Imate li možda još neki argument, pošto ovi za sada i nisu neki argumenti?

KLIJENT: Da ne sme da više jer to meni škodi tj. narušava mi sreću.

TERAPEUT: A šta ako Vaš šef želi da budete nesrećni? Zar ne treba onda baš da radi ovo što radi, odnosno da više na Vas?

KLIJENT: Pa kad tako kažete onda izgleda da treba.

TERAPEUT: Da li sve ovo što smo do sad pričali znači da se njemu ipak može da više?

KLIJENT: Pa može mu se, ima usta.

TERAPEUT: Tako je, ima usta, zna da izgovara reči, zna da povisi ton. Ja se slažem sa Vama da je zaista ružno to što radi. Takođe, to predstavlja i neku vrstu mobinga možda i svakako govori da on ne ume da baš najbolje šefuje ili da ima jako tanke živce. Međutim, šta je onda više istina: da on ne sme da više ili da bi bilo lepše za Vas da ne više?

KLIJENT: Pa da bi bilo lepše za mene?

TERAPEUT: Ali sme da više?

KLIJENT: Sme, ali ne treba.

TERAPEUT: Pa u čemu je razlika? Meni to zvuči kao da ste rekli: Sme da više, ali ipak ne sme da više.

KLIJENT: Dobro, bilo bi lepše i bolje za mene i moje psihičko zdravlje da ne više.

TERAPEUT: Tako je. Vidite takva vrsta preferencije je mnogo zdraviji način razmišljanja i sigurno je više istinitija, posebno zato što mi imamo dokaze da Vaš šef više i da je vikao u prošlosti. Da li možda imate neki ugovor koji ste overili kod notara i gde stoji Vaš potpis i potpis Vašeg šefa i u tom ugovoru piše da on ne sme da više na Vas?

KLIJENT: Nemas.

TERAPEUT: Da li postoji neki zakon svemira, kao što je zakon gravitacije, koji njega može da ga spreči da više na Vas?

KLIJENT: Ne postoji nažalost. Samo ga ima u mojoj glavi.

TERAPEUT: Da to je Vaš zakon, ali pitanje je samo da li drugi ljudi moraju poštovati Vaše zakone, posebno ako su samo u Vašoj glavi i niste ih objavili u Službenom glasniku?

KLIJENT: Ne moraju, znam da ne moraju...

TERAPEUT: Dobro, da li je Vaš šef slobodno ljudsko biće ili Vaš rob?

KLIJENT: Pa valjda je slobodan.

TERAPEUT: Meni zvuči ovo malo robovski da on ne sme da radi šta on hoće.

KLIJENT: To ja samo kažem sebi, naravno da sme.

TERAPEUT: Dakle, može da radi šta god poželi, čak i loše i nepravedne stvari. Pitanje je samo kakve posledice će imati.

KLIJENT: Pa da, mogu da ga tužim za mobing.

TERAPEUT: Naravno to bi bila jedna posledica, ako želite da se u to upustite i procenite da je to najbolji put. Dobro, a da li posedujete neki daljinski upravljač i možete da pritisnete ono dugme „mute“ i da utišate šefa kako on ne bi mogao da više na Vas?

KLIJENT: Nemas ni to.

TERAPEUT: Prema tome jedini zaključak koji možemo izvesti iz cele ove rasprave je da Vaš šef može da radi šta god poželi.

KLIJENT: Pa ne može baš šta god poželi, ne može da raširi krila i da leti...

TERAPEUT: Tačno, mislio sam više od onih stvari koje je zaista moguće izvesti. Nego vratimo se na Vašu želju, Vi bi svakako želeli da on ne više, zar ne?

KLIJENT: Apsolutno.

TERAPEUT: A da li iz Vaše potpuno opravdane želje da on ne više, sledi da on ne sme da više na Vas, samo zato što Vi to ne želite?

KLIJENT: Sledi.

TERAPEUT: Stvarno, svaka Vaša želja mora da se ostvari? Vi poželite milion evra i Vama se to stvori? Recite i meni kako to radite, hoću i ja da se obogatim.

KLIJENT: Dobro nisam mislio da se tako magično ostvaruju želje.

TERAPEUT: Znači ne sledi iz Vaše želje da on ne sme tako da se ponaša? Naše želje ne moraju da se po svaku cenu ostvaruju?

TERAPEUT: Ne sledi i ne moraju. Niko ne mora da postupa po mojim željama.

TERAPEUT: Tačno. Pa čemu Vam onda služi uverenje moj šef ne sme da više na mene? Da li dobijete samo bes ili i neke pare?

KLIJENT: Ničemu. Samo da me razbesni.

TERAPEUT: A da li je to dobro za Vas i Vaše zdravlje?

KLIJENT: Naravno da nije dobro. Osećam da ću eksplodirati od stresa.

TERAPEUT: Da li Vas vodi do funkcionalnijeg ponašanja?

KLIJENT: Ne vodi, vodi samo u moje fantazije osвете i u to da se derem posle na ukućane jer sam se nakupio toliko nervoze.

TERAPEUT: Pa kako bi bilo bolje razmišljate onda?

KLIJENT: Ja da to znam ne bih bio ovde i sada pričao sa Vama.

TERAPEUT: Možda ovako: Voleo bih da moj šef ne više na mene, ali...

KLIJENT: On to radi.

TERAPEUT: To je konstatacija, pokušajte da napravite rečenicu tako da mu date dozvolu da to radi, jer on ionako to radi, bez Vaše dozvole ili sa njom.

KLIJENT: Voleo bih da moj šef ne više na mene, ali on sme da više, ima usta može mu se. A ja ću da mu izbušim gume na automobilu. To se meni može.

TERAPEUT: Tačno je može Vam se, samo to ponašanje može imati negativne posledice po Vas.

KLIJENT: Pa kako mi pomaže da razmišljam tako i dozvoljavam svima sve? Zar to nije relativizovanje svega? Mislim šta sad da kažem: Voleo bih da me Pera Perić ne napadne nožem, ali ako hoće i želi on sme da pokuša?

TERAPEUT: Ja se iskreno nadam da Vas niko neće napadati nožem. Ali dobro ste rekli, zaista ako neko nešto želi on to može i da pokuša da uradi. Tako neki ljudi pokušaju da urade i nemoralne i nezakonite stvari. Zato i postoje zatvori, da zatvore ubice, lopove... Ljude nekada ne zanimaju pravila i oni sami sebi daju dozvolu da nešto urade, bez obzira da li je to zakonito, kao i Vaš šef.

KLIJENT: Pa šta sada da pustim sve da svi rade kako hoće? Pa nastupiće anarhija!

TERAPEUT: Pa ljudi i sada rade sve kako hoće. Vi nikada niste ni imali kontrolu nad tuđim ponašanjem, koliko god to želeli da imate.

KLIJENT: Pa znači i ja sve smem? Ne moram da poštujem nikakva pravila?

TERAPEUT: Sve što možete izvesti smete. Ništa se ne mora osim da se umre, bar za sada. Pitanje je samo da li ćete trpeti posledice, a postoji velika šansa da ako postupate protivno zakonu i moralu da će Vam se to obiti o glavu.

KLIJENT: Pa šta ja da radim sada sa mojim šefom?

TERAPEUT: Imate puno alternativa, npr. da vežbamo i podignemo Vašu toleranciju na frustraciju, da asertivno kažete da Vam smeta takav ton, da napustite posao, da ga tužite za mobing ili da nastavite ovako kao što radite.

KLIJENT: Ali ako nastavim ovako pući ću!

TERAPEUT: Pa zato evo i pokušavamo da pretvorimo Vaše osećanje besa u osećanje nezadovoljstva. Kada je neko besan on samo želi da zadavi šefa i da mu buši gume i ne ume da odgovori ni duhovito, ni sarkastično niti da se stavi u cipele svog šefa. Bes zaslepi čoveka, a štetno deluje i na telo. Šta Vam je do sada bes doneo? Da li je popravio stvari?

KLIJENT: Ništa mi nije doneo.

TERAPEUT: Da li vidite neku prednost u tome da ne budete više besni?

KLIJENT: Pa ja bih voleo da mogu smireno da reagujem kad se on dernja, ali ja kiptim iznutra. Osećam kao da me taj bes jede i da ću dobiti neku bolest.

TERAPEUT: Dobro, drago mi je da ste motivisani i da hoćete da promenite to nezdravo osećanje besa u zdravo osećanje nezadovoljstva. Ako mu date dozvolu da radi šta hoće u svojoj glavi, dobićete tu vrstu duševnog mira.

KLIJENT: Ali ja ne razumem kako da ne odreagujem kada je to normalna reakcija na njegovo divljanje?

TERAPEUT: Pa ako Vam neko da poklon, a Vi ga ne prihvatite kome taj poklon pripada?

KLIJENT: Ne razumem, pa valjda toj osobi što je htela da nam da poklon?

TERAPEUT: Tako je i sa ljutnjom. Ako se šef ljuti, a Vi se ne naljutite onda se ljutnja vraća njemu i samo on može biti nesrećan. Kao što smo već ustanovili, bes nije baš korisna emocija, to je kao da Vi popijete otrov i nadate se da će komšija kog ne volite da umre. Bes uglavnom povređuje osobu koja ga oseća posebno ako traje duže vremena.

KLIJENT: Znači ja da ne reagujem i da budem krpa po kojoj će on da gazi?

TERAPEUT: Nikako. Samo da budete dovoljno smireni da možete odreagovati na način na koji ćete posle biti ponosni. Npr. prijavite ga ljudskim resursima, podnesete tužbu za mobing, kažete mu: „Šefe molim Vas ne možemo tako da razgovaramo, to mi jako smeta. Molim Vas da ne vičete.“

KLIJENT: Ali ne znate Vi njega. To njega neće zaustaviti.

TERAPEUT: Vrlo moguće. Ali mi nismo ovde da menjamo druge ljude, nego da Vas očvrsnemo i da takvi ljudi više ne prouzrokuju buru emocija u Vama. Hajde da sada rezimiramo još jedanput. Osoba na koju šef više može da razmišlja „moj šef apsolutno ne sme da više na mene“ ili „voleo bih da moj šef ne više na mene, ali nažalost on sme i da više, jer sebi daje dozvolu za to.“ Koje od ova dva uverenja će osobu voditi do emocije besa, a koja do emocije nezadovoljstva?

KLIJENT: Ova druga će voditi do nezadovoljstva.

TERAPEUT: A to je naš cilj, zar ne?

Kao što se može videti u prikazanom transkriptu terapeut je najpre ispitivao realističnost, zatim logičnost i na kraju funkcionalnost uverenja klijenta. Kada je u pitanju realističnost vrlo je jednostavno dokazati klijentu da drugi ljudi ne moraju da se ponašaju kako bi on želeo pošto klijent nema božanske moći kontrole nad drugima (Schiffman, 2016). Kada je u pitanju logičnost tvrdnje „moj šef ne sme da više na mene“ moramo da vidimo da li iz premise „ja želim da šef ne više na mene“ može da sledi takav zaključak. Premisa izražava subjektivnu želju klijenta, a zaključak izražava normativnu tvrdnju, tj. govori o tome šta je zabranjeno. Da zaključak logički sledi iz premise mora postojati veza ova dva tj. moramo pokazati da postojanje želje dovodi do normativne obaveze, ali kao što znamo želje ne moraju da se ostvaruju jer je to definicija želja. Na kraju dolazimo i do korisnosti klijentovih uverenja. Jasno je da ako nečije disfunkcionalno uverenje uvodi tu osobu u bes da je onda to uverenje štetno po osobu. Sam bes je na više načina štetan jer izaziva nasilje i želju za osvetom, nepromišljene impulsivne akte, pomeranje agresije na druge ljude, kvarenje odnosa sa drugima, stvaranje neprijatne atmosfere, fiziološke reakcije (napetost mišića, drhtanje, hiperuzbuđenost, itd.), ali i ozbiljnije zdravstvene probleme poput kardiovaskularnih oboljenja (Siegman, 1993).

Pored ovoga što je urađeno terapeut je mogao i filozofski da osporava uverenje klijenta tako što bi ga pitao: „Možete li živeti ispunjeniji život ako se odreknete svojih čvrsto ukorenjenih uverenja da treba da dobijete ono što želite? Ili bi bilo bolje nastaviti živeti tako, čak i ako ne dobijete ono što želite?

Na kraju ovog prikaza terapeut je dobio racionalno uverenje od klijenta i u nastavku tretmana radiće na učvršćivanju tog uverenja. Klijent je tokom razgovora pružao malo otpora što je i očekivano. Neko ko počne da prihvata ovo novo racionalno uverenje, može da se stavi i u cipele druge osobe tokom konflikta, može da reaguje staloženije i lakše „doskoči“ nekome u raspravi. Davanje slobode drugim ljudima da se ponašaju kako žele i odustajanje od očekivanja u velikoj meri suzbija agresivno ponašanje odnosno nasilje. Čak i kada se osoba naljuti, ukoliko krene da razmišlja na ovaj racionalniji način vrlo brzo se smiri.

Još jedan način da sebe neko uvodi u stanje besa u ovakvom primeru je da misli da je njegov šef 100% zao ili pokvaren. Sada će biti prikazano kognitivno restrukturiranje ovakvog načina razmišljanja:

TERAPEUT: Rekli ste da je Vaš šef 100% zla osoba...

KLIJENT: Pa i jeste on je gori od Hitlera.

TERAPEUT: Hajde da preispitamo to uverenje. Šta Vas je dovelo do tog zaključka da je on 100% zao?

KLIJENT: Pa vikao je već tri puta na mene iz sveg glasa. Kako to nije zlo?

TERAPEUT: Razumem da je to za Vas veoma frustrirajuće. Ali imate li nekih primera kad se on nije ponašao tako, kada ne viče? Kakav je sa drugim ljudima?

KLIJENT: Pa viče i na druge radnike, ali na mene najviše. Jedino kad nije vikao je kad mu je bio rođendan pa je doneo tortu da nas časti.

TERAPEUT: Aha, znači ima i momenata kada se bar mrvicu dobro ponaša?

KLIJENT: Bukvalno mrvicu.

TERAPEUT: Dakle nije skroz 100%, nego možda 99% loš? I možda samo kao šef? Možda je on pristojan prema svojoj porodici?

KLIJENT: Ne znam kakav je prema svojoj porodici, znam da ima neku stariju majku koju pazi, možda je prema njoj ok, to zaista ne znam.

TERAPEUT: Znači brine o svojoj majci, eto to je još jedan razlog da kažemo da nije baš 100% zao. Vi ste ga meni predstavili kao da je gori od Hitlera, a Hitler je voleo da slika, voleo je da gleda filmove, štitio je životinje i čak slao ljude u koncentracione logore ako bi ih maltretirali, spasao je svog porodičnog lekara Jevrejina. Dakle čak je i Hitler bio samo 99.9% zao. Da li stvarno i dalje tvrdite da je bio gori od Hitlera koji je odgovoran za smrt više miliona ljudi?

KLIJENT: Dobro bolji je od Hitlera, to sam samo rekao jer sam besan čim pomislim na šefa.

TERAPEUT: Da li taj šef radi još nešto loše i naopako osim što se dere?

KLIJENT: Pa ne znam, sve ostalo čini se da radi ispravno.

TERAPEUT: Dakle možemo li na osnovu jedne loše osobine celu osobu ocrniti i proglasiti je za najgoru osobu u istoriji? Da li jedna lasta čini proleće?

KLIJENT: Verovatno ne možemo. Možda je on stvarno i dobar prema svojim prijateljima ili majci, ali šta to mene briga, kad on više na mene i meni ruiniira život?

TERAPEUT: Za sada dovoljno je da imate realniju procenu da on ima i neke pozitivne strane. To će uticati na to da ne budete tako besni, jer nije isto sebi pričati „moj šef je apsolutno zao, gori je od Hitlera“ ili „moj šef je pogrešivo ljudsko biće koje često više na mene, ali on ima i neke dobre osobine.“ Hajde sad zamislite da čitate vrlo interesantnu knjigu, ali nađete jednu iscepanu stranicu u sredini knjige. Da li bi rekli da je cela knjiga loša zbog te jedne iscepane stranice?

KLIJENT: Verovatno ne bih.

TERAPEUT: Slično tome, kada kažete da je šef potpuno loš zbog jednog postupka, zanemarujete sve dobre strane tog šefa. Kao što ne biste odbacili celu knjigu zbog jedne loše stranice, ne bi trebalo proglasiti šefa 100% zlim zbog jedne ili par grešaka.

I ovde možemo videti kako terapeut pokušava da pronade dokaze za klijentovu tvrdnju i onda osporava argumente koje klijent iznosi i daje mu i metaforu kako bi razmislio o tome na koji način je njegovo razmišljanje netačno. Terapeut ovde uči klijenta da razlikuje izolovane akte od celine nečijeg karaktera, iako je vikanje neprijatan akt. Svaka osoba učinila je i neku dobru stvar i nikada ne može biti u potpunosti zla. Verovanje da je neko 100% zao je oblik crno-belog razmišljanja, koji zanemaruje složenost ljudskog ponašanja i motivacije (npr. šef je mogao imati loš dan). Ljudi su previše kompleksna mešavina dobrih i loših osobina i ne mogu se pojednostaviti na ovaj način tj. biti u celini definisani na osnovu tog ponašanja i dobiti jednu globalnu ocenu. Svaka takva procena je statična, a ljudi se konstantno menjaju. Greška kompozicije je netačni argument koja nastaje kada neko zaključi da je nešto tačno za celinu na osnovu činjenice da je tačno za neki deo celine (Finocchiaro, 2015). Trivijalan primer bi mogao biti: "ova guma je napravljena od gume; stoga, vozilo čiji je ona deo takođe je napravljeno od gume." Na neki način ovo je i netačna generalizacija kod koje se zaključak donosi o svim ili mnogim instancama nekog fenomena (u ovom slučaju osobe) na osnovu jednog ili nekoliko instanci tog fenomena. Neko ko sagledava i pozitivne strane druge osobe teže će dovesti sebe u stanje besa i počiniti nasilne akte. To je glavni argument da je fleksibilniji način razmišljanja korisniji za klijenta u ovoj situaciji.

Diskusija

Iz predstavljenog materijala čitalac može videti na koji način bi psihoterapeut radio kognitivno restrukturisanje sa klijentom koji ima bes. Kao što je rečeno, istraživanja pokazuju da je kognitivno restrukturisanje veoma efikasno u suzbijanju besa, a posledično i nasilja (Bulut & Yüksel, 2023). Van konteksta psihoterapije na osnovu ovog principa moglo bi se raditi i preventivno, počevši od radionica

u srednjim školama, ali i šire. Tako nešto je već pokušano i pokazalo se uspešnim (Flanagan i sar., 2010). Bilo bi dobro učiti mlade ljude odustajanju od očekivanja i prihvatanju slobode drugih ljudskih bića u potpunosti, a ne delimično kako to većina ljudi radi poput "moj šef je slobodno ljudsko biće i može da radi šta god hoće, osim ako to loše utiče na mene, onda ne može." Ovakve radionice mogle bi uključivati i roditelje koji bi mogli podržati razvijanje ovih veština i kod kuće. Glavna lekcija takvih radionica bila bi da je bes moguće kontrolisati i da je ta kontrola u stvari vrlo pozitivna.

Problemi nastaju onda kada klijent ima otpor prema idejama iznesenim u ovom tekstu. Najpre on može verovati da je bes koristan za njega jer kada npr. više on izbaci tenziju iz sebe, oseća se osnaženo i taj bes se još više učvršćuje kada osoba vidi da je zbog ispoljavanja besa dobila ono što je želela zastrašivanjem (Dryden, 1996). Posebno je teško otpustiti tzv. „pravednički“ bes kada znamo da smo oko nečega u pravu i želimo argumentima da pobedimo u raspravi. Pored toga, dosta ljudi pogrešno veruje da je ventiliranje besa korisno za organizam (Kjaervik & Bushman, 2024). Ovo je zasnovano na hidrauličkoj teoriji da će bes koji držimo u sebi da se nakuplja i da dovede do eksplozije. Nalazi istraživanja govore suprotno. U realnosti ekspresija besa pogoršava situaciju. Ljudi i procenjuju u kojoj meri su se drugi prema njima ophodili sa malicioznošću, ne mogu da se stave u „cipele“ druge osobe i da sagledaju njihovu perspektivu, veruju da je konflikt dobar način rešavanja problema, sebe vide kao definitivno ispravnu osobu, a druge kao one koji greše, veruju da uvek zaslužuju pravedan tretman od strane sveta i na kraju krajeva ne vide alternativu besu kao načinu za rešavanje problema (DiGiuseppe i sar., 1994). Nekima je najteže da preuzmu odgovornost za stvaranje emocije besa i ne žele da odustanu da prebacuju tu odgovornost na one koje im daju okidače poput nepravednog ponašanja za koje smatraju da njemu ne smeju biti izloženi. Ponekad čudi kako se ne zapitaju zašto postoji reč nepravda ako je to nešto što ne može da se desi i šta bi onda ta reč trebalo da označava.

I pored toga što neće pomoći svim ljudima, kognitivno restrukturisanje predstavlja moćan alat u upravljanju besom, nudeći pojedincima mogućnost da preoblikuju svoje misli vezane za situacije koje su okidači njihovog besa. Ova tehnika ne samo da pomaže u trenutnom smirivanju besa, već doprinosi dugoročnoj emocionalnoj stabilnosti i boljem mentalnom zdravlju. Primena kognitivnog restrukturisanja može značajno unaprediti kvalitet međuljudskih odnosa i ukupnu životnu satisfakciju, čineći ga neprocenjivim sredstvom u arsenalu svake osobe koja teži boljoj kontroli svojih emocija i reakcija. Kroz kontinuiranu praksu i refleksiju, kognitivno restrukturisanje može postati prirodan način razmišljanja, omogućavajući nam da se nosimo sa izazovima života sa većom smirenošću i racionalnošću.

Za kraj biće predstavljena kratka budistička priča koja govori o važnosti otpuštanja nezdravih emocija kao što je bes i rezimira ono što je u ovom tekstu bilo izloženo:

Dva monaha su išli kroz šumu i naišli na čoveka koji je zapomagao da je mnogo povređen i da ne može da hoda i zamolio da mu pomogu. Odlučili su da mu pomognu i da ga nose na leđima i hrane ga par dana. Kada su ga doneli u blizinu njegovog sela, on siđe sa leđa jednog od njih i otrča prema selu. Monasi su shvatili da su prevareni, ali su u tišini nastavili svoje putovanje. Posle par dana kada su stigli do svoje destinacije, mlađi monah upita starijeg: „Izvinite učitelju kako to da ste Vi tako nasmejani i dobro raspoloženi kada nas je onaj čovek prevario? Kako niste besni?“ Stariji monah mu odgovori: „E vidiš sinko, ti si njega nosio dovde, a ja sam njega ostavio tamo.“

Neki ljudi ne mogu da puste bes jer bi tako izgubili percipirani (ali lažni) doživljaj kontrole nad situacijom, neki su toliko navikli da ga koriste da im je teško da promene stari obrazac, a neki bi se osećali isuviše ranjivo kada bi izgledali „slabo“ pred drugima i popustili ili „spustili loptu“. Zadatak psihoterapeuta je da ukaže klijentu da zadržavanje tog osećanja čini mnogo više dugoročne štete nego koristi (npr. čak i ako bi neko ko je zastrašen uradio ono što želimo, mogao bi tokom vremena da postane distanciran i promeni pozitivna osećanja prema nama u izrazito negativna). Ostavljanje besa ne znači da osoba ne bi trebalo da se bori za svoja prava ili protiv nepravdi, već samo da uvidi da se tokom trajanja besne reakcije nikada ne dolazi do konstruktivnih rešenja. Takva rešenja dođu kada bes prođe.

Zaključak

Kognitivno restrukturisanje predstavlja važnu tehniku u KBT psihoterapiji za upravljanje besom, nudeći mogućnost transformacije načina na koji pojedinci doživljavaju situacije koje ih uznemiravaju. Istraživanja potvrđuju efikasnost ove metode u smanjenju besa i nasilja, što otvara vrata njenoj primeni i van okvira terapije, kroz radionice u školama i zajednici. Edukacija mladih ljudi i njihovih roditelja o kontrolisanju besa može imati dugoročne pozitivne efekte na društvo. Međutim, otpor prema promenama i ukorenjeni pogrešni stavovi o besu često predstavljaju prepreku tim naporima. Psihoterapeuti imaju važnu ulogu u pomoći klijentima da razumeju štetnost zadržavanja besa i da usvoje zdravije obrasce razmišljanja.

Literatura:

- Beck, R., & Fernandez, E. (1998). Cognitive-Behavioral Therapy in the Treatment of Anger: A Meta-Analysis. *Cognitive Therapy and Research*, 22(1), 63-74.
- Berkowitz, L. (1999). Anger. In T. Dalgleish & M. J. Power (Eds.), *Handbook of cognition and emotion* (pp. 411-428). John Wiley & Sons Ltd.
- Bulut M., & Yüksel, Ç. (2023). Self-Help techniques in anger management with cognitive behavioral interventions: Understanding and managing anger. *Humanistic Perspective*, 5(2), 844-856.
- Dahlen, E. R., & Deffenbacher, J. L. (2001). Anger management. In W. J. Lyddon & J. V. Jones, Jr. (Eds.), *Empirically supported cognitive therapies: Current and future applications* (pp. 163-181). Springer Publishing Company.
- Deffenbacher, J. L., & McKay, M. (2000). *Overcoming situational and general anger: A protocol for the treatment of anger based on relaxation, cognitive restructuring, and coping skills training*. New Harbinger Publications.
- Del Vecchio, T., & O'Leary, K. D. (2004). Effectiveness of anger treatments for specific anger problems: A meta-analytic review. *Clinical Psychology Review*, 24(1), 15-34.
- Dryden, W. (1996). *Overcoming anger - When anger helps and when it hurts*. Sheldon Press.
- DiGiuseppe, R., Tafrate, R., & Eckhardt, C. (1994). Critical issues in the treatment of anger. *Cognitive and Behavioral Practice*, 1(1), 111-132.
- DiGiuseppe, R., & Tafrate, R. C. (2003). Anger treatment for adults: A meta-analytic review. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(1), 70-84.
- DiGiuseppe, R., & Tafrate, R. C. (2007). *Understanding anger disorders*. Oxford University Press.
- Ellis, A., & Lange, A. (2003). *Anger: How to Live with and Without it*. Citadel Press.
- Finocchiaro, M. A. (2015). The Fallacy of Composition: Guiding Concepts, Historical Cases, and Research Problems. *Journal of Applied Logic*, 13(2), 24-43.
- Flanagan, R., Allen, K., & Henry, D. J. (2010). The impact of anger management treatment and rational emotive behavior therapy in a public school setting on social skills, anger management, and depression. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 28(2), 87-99.
- Kassinove, H., & Tafrate, R. C. (2010). Anger. In D. McKay, J. S. Abramowitz, & S. Taylor (Eds.), *Cognitive-behavioral therapy for refractory cases: Turning failure into success* (pp. 297-323). American Psychological Association.
- Kjaervik, S., & Bushman, B. J. (2024). A meta-analytic review of anger management activities that increase or decrease arousal: What fuels or douses rage? *Clinical Psychology Review*, 109(1), 102414.
- Leahy, R. L., & Rego, S. A. (2012). Cognitive restructuring. In W. T. O'Donohue & J. E. Fisher (Eds.), *Cognitive behavior therapy: Core principles for practice* (pp. 133-158). John Wiley & Sons, Inc.

- Lee, A. H., & DiGiuseppe R. (2017). Anger and aggression treatments: a review of meta-analyses. *Current Opinion in Psychology*, 19(1),65-74.
- McDermut, W., Fuller, J. R., DiGiuseppe, R., Chelminski, I., & Zimmerman, M. (2009). Trait anger and axis I disorders: Implications for REBT. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 27(2), 121-135.
- Okuda, M., Picazo, J., Olfson, M., Hasin, D. S., Liu, S. M., Bernardi, S., & Blanco, C. (2015). Prevalence and correlates of anger in the community: results from a national survey. *CNS spectrums*, 20(2), 130-139.
- Roseman, I. J. (2018). Functions of Anger in the Emotion System. In: H. C. Lench (Ed.) *The Function of Emotions: When and why emotions help us* (pp. 141-173). Springer International Publishing.
- Schiffman, M. (2016). Incorporating Jewish texts with REBT in the treatment of clinical anger. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 34(3), 225–239.
- Siegmán A. W. (1993). Cardiovascular consequences of expressing, experiencing, and repressing anger. *Journal of Behavioral Medicine*, 16(6), 539-569.

COGNITIVE RESTRUCTURING AS A METHOD OF PREVENTING ANGER-INDUCED VIOLENCE

Abstract: In recent years, anger has begun to be recognized as a significant social problem worthy of clinical attention and systematic research. Currently, the treatment of choice worldwide for this issue is cognitive-behavioral therapy. This paper analyzes the technique of this therapy called cognitive restructuring as a method of anger management with the aim of promoting emotional well-being and constructive conflict resolution while simultaneously suppressing the violent behavior stemming from that anger. There are various benefits to implementing such an approach in individuals with anger issues, but there are also some limitations that will be discussed in this paper. Additionally, the paper proposes specific prevention measures that could be applied even at the level of high schools and which should, theoretically, influence the reduction of intensity and qualitative change of the emotion of anger into a healthier emotion of dissatisfaction. Such programs could reduce the percentage of people seeking treatment in the future and change people's awareness of how anger arises and how it can be controlled.

Keywords: anger, cognitive restructuring, violence prevention.

RADOVI U OKVIRU SEKCIJA

Original scientific paper
UDK:364:316.624(470)
DOI:10.7251/ZCMZ0124043Z

PREVENTION OF VIOLENCE AND ABUSE OF CHILDREN IN THE FAMILY: RUSSIAN EXPERIENCE

Olga Zvereva
Dr. Zvereva, Prof. PhD,
Moscow Pedagogical State University, Russia
E-mail: zverev59@mail.ru

Alla Ganicheva,
Dr. Ganicheva, Assotiated Professor, PhD,
Moscow City Pedagogical University, Russia.
E-mail: ganichevaan@mgpu.ru

Abstract: *The problem of violence is topical in the modern world. Researchers study the issues of preventing violence and child abuse in Russia as well. The authors cite Russian experience of violence against children in the family, confirming the statistical data of surveys with facts. The article presents the main causes and consequences of family violence, leading to the emergence of various phobias, neuroses, destructive behavior. The consequence of the use of physical punishment by parents in the family is the method of projection, when children repeat the methods of parental upbringing and reproduce them in their families. Based on an analysis of Russian studies, the authors present data on the use of physical punishment in the family, the most common forms of physical punishment of children are the forms of spanking and slaps. Only 60% of parents realize that violence in the family causes severe psychological trauma to the child, but consider it quite acceptable in cases when they cannot cope with the child's caprices, stubbornness and disobedience. The article presents the main directions of scientific research and practical developments on the prevention of violence in the family, the use. The authors note that modern scientific research on this topic lacks a unified terminology. The broad thesaurus of definitions used in Russian studies suggests the concepts of "violence", "cruel attitude", "indifferent attitude" as semantically close. of various propaedeutic forms (conversations, counselling, family visits, psychotherapy, etc.) in work with parents. At the same time, the authors conclude that all of them are derivatives of the concept of "aggression", which is considered as purposeful destructive behaviour that contradicts the norms and rules of human behaviour in society, causing harm and physical damage and psychological discomfort.*

Keywords: *violence, abuse, ill-treatment, prevention, family, punishment, non-violence.*

Introduction

Child abuse has occurred in different countries around the world and at all times. [1]. Family violence against children and domestic abuse in the family create a threat not only to the health, intellectual and moral development of the child, but also to the security of society as a whole. The situation with child abuse in modern Russia can be characterised by the following indicators: every year about 2 million children under the age of 14 suffer from the arbitrary behaviour of their parents, every tenth child is killed, 2,000 commit suicide, for this reason 50,000 children run away from home every year. [3]. These figures allow us to conclude that child abuse and neglect of children's needs, as before, one of the most important and pressing social problems in Russia and the world.

Article 19 (1) of the UN Convention on the Rights of the Child states that States parties shall take all appropriate measures, including legislation, to protect the child from all forms of physical and mental violence, injury or abuse, maltreatment or exploitation. However, the content of the concepts of

"violence", "aggression", "ill-treatment of children" and "exploitation" is not disclosed. Such uncertainty complicates the study of the problem of violence against children and significantly limits the possibilities of providing them with interdisciplinary assistance. This determined the choice of the research problem.

Methods

Research on violence is focused in two main areas: identifying the fact of violence or abuse of a child and studying the effects of violence on the child's intellectual, personal and social development. Both areas are based on the methodological foundation of an interdisciplinary approach to dealing with violence. The interdisciplinary approach is based on the idea that professional interaction between specialists from different departments is mandatory: education, medicine, social work, law enforcement and human rights agencies in order to deal with the phenomenon of violence against children.

The most common research methods were theoretical methods: analysis and synthesis of literature on the research problem, comparison, abstraction, deduction and others. Among empirical methods the most effective were methods of pedagogical observation, survey, clinical interview. When using research methods, it was revealed that families where there are facts of violence are more isolated in society, use more firm patterns of interaction, authoritarian style of communication.

Research

Causes of violence against children are social and developmental in nature. The social factors include alcoholism, financial problems, poor social standards and insecurity. They lead people into a state of stress and, in some cases, to family cruelty. Children whose parents have used threats, punishments, condemnation and ridicule are likely to develop a sense of guilt and shame. The effects of punishment on the child's emotional state can result in a sense of remorse and frustration.

Modern research shows that violence in one form or another is usually committed by people who are spiritually weak. By forcing others, suppressing them physically and morally, they seem to assert their superiority, their strength. It is not by chance that many psychologists write about the "power complex" (classical psychoanalysis, neo-Freudianism, etc.), careerism, aspiration for a dominant position.

To identify the causes of cruelty and violence against children, let us turn to history. Human history is replete with facts of deliberate killing of newborn children, or infanticide. The Bible cites numerous instances of child sacrifice and beatings. Brutal physical punishment (especially flogging) was considered a common method of upbringing. Their use was sanctioned, legalised by society and supported by religion. The Old Testament contains unequivocal evidence of this: "Chastise your son as long as there is hope, and do not resent his cry. [3].

Harsh treatment of the child in the historical past was necessitated by the need to atone for sins and to best realise divine truths. Beatings and whippings were used to "cure" children suffering from epilepsy because it was believed that the cause of the disease lay in their possession by the devil.

Cruel treatment of children in different historical epochs was conditioned mainly by the impact of social, external to the individual circumstances, such objective for that time reasons as inability to possess the conditions of their existence, lack of funds, the need to observe ritual rites, physical, mental and social inferiority of children and others [1, 3]. Until the end of the 19th century, the prevailing position was that the child was the property of the parents.

The study by D.A. Kruglikova notes that violence in one form or another is observed in modern Russia in almost every fourth family [6]. The causes and reasons for family conflicts are different: quarrels, scandals, unpleasant relations on the grounds of family troubles and domestic conflicts [8, 9]. According to the Analytical Centre of the State Duma of the Russian Federation, 30-40% of all serious violent crimes are committed in the family. Children are a special and most widespread object of family violence - every 4th child is subjected to violence in the family. In the study by A.G. Gritsai and V.I. Spirina [5], they cite statistics that the perpetrators of child abuse are most often parents (94.2%); at the same time, birth mothers are guilty of mistreatment and care almost twice as much as fathers (75% vs. 41%).

Physical punishment is not a valid method of discipline, as it can cause undesirable effects such as reactions of rage or fear. A child who is under threat of punishment often behaves badly. The family acts as a role model for the child, demonstrating certain patterns of social behavior. In assessing what is happening in society, the child relies primarily on the type of communication he has with close relatives, and he will base his interaction with other people on this. No other type of informal group has the same influence on the primary socialization of children as that of the family.

A. Badonov's research shows that people who witnessed physical violence between parents in childhood and were subjected to corporal punishment, in adulthood become inclined to use physical force in relations between spouses in the family, increase the likelihood that these parents use physical violence against their own children. Approximately 30 per cent of those who witnessed aggression between parents and the victim of physical punishment commit violence as adults [2]. The results of the research conducted by A.G. Gritsay and V.I. Spirina [5] proved that the following types of punishments are most often used in families:

- physical punishment - 25%;
- verbal abuse to the child's dignity - 15%;
- threats - 35%;
- deprivation of pleasure - 25%.

The study of the reasons forcing parents to use physical violence against a child has established a great variety of them:

- Disobedience (75 per cent);
- caprices and stubbornness (15 per cent);
- emotional discharge on the child (25 per cent);
- ineffectiveness of other methods of influence (15%);
- lack of patience (19%). [5] The causes of child abuse in the family are varied:
- Promotion of the cult of force as the only means of resolving disagreements;
- lack of skills in appropriate ways to manage children's behaviour; parental immaturity;
- projection of one's own childhood experience ("we were beaten and we will be beaten");
- lack of skills in self-regulation of parental behaviour;
- Adult personality traits: reduced self-control, helplessness in the face of the child's disobedience;
- personal characteristics of the child (hyperactivity, demonstrativeness, aggressiveness).

The meaning of punishment in pedagogy and psychology - the impact on the emotional sphere of the child, the desire to cause a sense of guilt, remorse, grief, shame. Punishment cannot be considered as a mandatory method of influence. A. S. Makarenko, a great Soviet educator, said that in a good family there is never punishment, and this is the most correct way of family upbringing. The use of violence by adults against a child has negative consequences. Children whose parents used threats, punishments, judgement and ridicule may feel guilt and shame. T.A. Markova [4] describes "Rough style" and "Threatening style" of upbringing. In the rude style parents are unbalanced, irascible people. They are characterized by such educational influences as punishments, shouts, rude and harsh expressions. Parents show complete disrespect for the child's personality. The child becomes withdrawn, more often begins to be rude to everyone, transfers all expressions heard from adults, in his vocabulary.

Parents show total disrespect for the child's personality. The relationship may manifest itself in the form of child battering, emotional hostility and coldness. The child, as a result of these influences, is often to parents, using in his vocabulary the type of expressions he has heard from adults. Thus, the "rough style" has very unfavorable long-term consequences for the development of the child's personality and the establishment of contacts with parents. T.A. Markova's study highlights the "threatening style", when parents are ready to resort to punishment for any child's offence. The child and parents are in constant tension. Children in such a situation begin to orientate only on punishment. They obey not because they understand the requirements and rules of behaviour or respect parents, but to avoid reproach and punishment. Subsequently, such children retain the established stereotype of behaviour. They usually easily go to compromise, easily give up their own point of view.

Lack of parental love leads to nervous and mental disorders in children, causes hostility and aggression towards each other. Depending on the behaviour of adults, feelings and attitudes on the part of close people the baby perceives the world attractive or repulsive, benevolent or threatening. Satisfaction of the child's need to be protected and loved in the family colours his associations with the family: pleasant or unpleasant, calm or anxious. The feeling of "what I am" is formed earlier than "who I am". A child's positive emotional state is the basis of his/her benevolent attitude to people and readiness to communicate.

The method of physical punishment is inadmissible, not only from the point of view of pedagogy, but also from the point of view of psychophysiology. A child under the fear of punishment is more likely to make a mistake. Fear of pain, although it strengthens the desire to avoid it, but hinders activity. Painful influence causes reactions of rage or fear. Relying here on sharp methods of influence - not only inhumane and untimely, but from the point of view of psychophysiology senseless. The child is more difficult to teach domestic and labour skills, punishing for mistakes, rather than gently correct. A child under the fear of punishment is more likely to make a mistake.

The identification in recent years of the problem of violence against children in the family as an independent social problem indicates its relevance and the need to develop a system of preventive and corrective measures aimed at its resolution.

V.G. Maralov, A.A. Sitarov [7] - leading Russian experts in the field of pedagogy and psychology of non-violence as a counterbalance to violence outlined the main directions of scientific research and practical developments in this area:

- formation of peacefulness and the ability for optimal co-operation;
- development of a non-violent attitude towards nature;
- ability to resolve conflicts by non-violent means, etc.

The methodological basis of this direction is the principle of non-violence, which is the leading principle in many philosophical and ethical concepts, where humanism and non-violence are considered as universal values (L.N. Tolstoy, N. Roerich, V.A. Sukhomlinsky, K.N. Wentzel, Sh. A. Amonashvili, etc.). In Russia, under the aegis of the Association "Pedagogy of Nonviolence", scientific and practical conferences, seminars, and research and practice centres have been held annually since 1990, where theoretical and practical aspects of the pedagogy of nonviolence are developed (Moscow, St. Petersburg, Vologda, etc.).

Russia has ratified a number of international agreements providing for combating family violence in its various forms and manifestations. These include the UN Convention on the Rights of the Child, the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, the UN Declaration on the Elimination of Violence against Women, and other international legal acts. In accordance with the Convention on the Rights of the Child, adopted in 1989 by the UN, children have the right to special care and assistance; a child for the full and harmonious development of his personality must grow up in a family environment, in an atmosphere of happiness, love and understanding.

Results

We research extensively into the problem of socialization in the family and family/kindergarten interaction. We help the parents by different ways in the kindergartens. There are workshop, different consultations, conversations, webinars, lectures, trainings.

The analysis of research on this problem allowed us to come to the following interim results and conclusions:

1. Interviews with parents showed that even in an ordinary, outwardly prosperous family, the use of physical violence is a common phenomenon: 25% of parents use physical punishment as a method of educational influence. The most common forms of physical punishment in the modern family are slaps and spankings, which are considered by parents as quite normal, forcing the child to fulfil the adult's requirements. Parents use the most sophisticated means of physical punishment: palm, belt, rod, broom, jump rope, nettle. Analysis of parents' attitudes towards physical punishment allows us to conclude that there is a contradictory attitude towards this method: 60% of parents realise that it

causes mental trauma, but consider them acceptable in individual cases when they cannot cope with the child's caprices, stubbornness, disobedience. Only 15% of parents consider corporal punishment that humiliates the child unacceptable in child upbringing.

2. It should be noted that there is no uniform terminology in scientific research on this topic. Violence and ill-treatment of children in the family are understood to be varieties of physical violence - torture in the form of beating, hitting, slapping, burning with hot objects (liquids, lit cigarettes). They also include involving children in the use of drugs, alcohol, and giving them intoxicating substances or "medical preparations" that cause intoxication. Many authors also consider separately attempts to kill a child (by strangulation or drowning). The notions of "cruel (bad) treatment of children" or "violence against children in the family" in the Russian language are correlated with specific actions "to beat", "to punish", "not to feed", "not to care", "not to love". In English-speaking terminology, such a concept is considered to be well-established as child abuse and neglect (CAN).

The study of the etymology of the concepts of "cruelty" and "violence" led us to the understanding that they are derivatives of the concept of "aggression", which is regarded as purposeful destructive behaviour that contradicts the norms and rules of human behaviour in society, harming the objects of attack and causing them physical damage or psychological discomfort.

Child abuse is often distinguished from "neglect of parental responsibilities". Neglect of a child's interests and needs is the failure to properly provide for a child's basic needs and requirements (food, clothing, shelter, education, medical care). A typical example of neglect of children is leaving them unattended, which often leads to accidents, poisoning and other dangerous consequences for the child's life and health. At the same time, the concept of "indifferent attitude" is also distinguished, which is identical in terms of the consequences and damage caused to the child's psyche. It is not uncommon for neglect and indifference towards children to co-exist.

As a rule, the terms "violence" and "child abuse" are associated with a dysfunctional, destructive family with a burdened alcohol addiction. However, facts of physical violence against a child are not uncommon in ordinary, relatively "favourable" families.

3. Research into the prevention of violence and child abuse in the family should be expanded to include medical organisations, psychological centres, social protection agencies and law enforcement organisations. Such interdepartmental co-operation will make it possible to address problems in a comprehensive manner and to expand the scope of practical activities in the area of preventive measures. It's necessary to develop an additional toolkit for diagnosing violence and child abuse in the family that integrates the main line of interagency co-operation.

Currently in Russia for diagnostics of child-parent relationships are used:

- E.I. Zakharova's questionnaire of emotional relations in the family;
- The "Attitude to Children (Parental Attitude Test)" technique Ya. A. Varga, V.V. Stolin;

In order to study and assess potential problems and consequences of violence, projective techniques are more often used: the "Incomplete sentences" technique; the "Letter to a friend" technique. To diagnose the cognitive, emotional and behavioural aspects of children's perceptions of violence, a series of drawing tests are used: "House, Tree, Person"; "Nonexistent Animal"; "Family Drawing"; "Family in the Images of Fairy Tale Characters". Для диагностики посттравматических симптомов широкого используются:

- "Trauma Symptom Checklist" by D. Briere;
- W. Friedrich's "Description of Child Sexual Behaviour" questionnaire;
- R. Goodman Success and Difficulty Questionnaire (SDQ, R. Goodman);
- A. Angold's feelings and moods questionnaire (for children aged 7-18) (A. Angold, E.J. Costello, S.C. Messer, A. Pickles, F. Winder & D. Silver);
- group questionnaires ICAST (ISPCAN Child Abuse Screening Tools) - international questionnaires to study the prevalence of violence against children, etc.

4. As a preventive measure to prevent violence and child abuse in the family, it is necessary to carry out targeted and systematic educational work with parents. It is advisable in work with dysfunctional families to visit the family, to conduct explanatory work in the form of counselling, conversations about the harm of physical punishment and its consequences; to search for humane methods of upbringing in the family. The use of projective techniques will help to monitor the mental

state of the child, to conduct various types of psychotherapy (sand therapy, fairy tale therapy, isotherapy, music therapy, play therapy, etc.) in a timely manner.

Conclusion

Addressing the problems of domestic violence requires a set of social, legal, psychological and educational measures aimed at developing practical means of preventing violence and rehabilitating victims. Public education in this regard should include such aspects as:

- The rejection of culturally justified forms of abuse, first of all in the sphere of upbringing and re-education of children;
- complete abolition of the use of physical punishments on occasion and without reason;
- inculcation of a valuable attitude towards children and childhood, etc. [1].

An important role here could be played by more radical measures to eliminate inequality between people, psychological and pedagogical support of different categories of families (especially dysfunctional families) in order to create equal starting opportunities for children in the family; mitigation of all kinds of stresses caused by natural, political and military cataclysms. According to the requirements of the UN Convention and legal documents of the Russian Federation, a child has the right to protection from physical, psychological violence, insult or abuse. Through an adequate system of social values and culture, we are ready to respond to the manifestation of violence and strive to stop it in the modern Russian family.

Reference

1. Alekseeva, L.S. (2016) *Child abuse: its consequences and prevention*. - Moscow: National Book Centre, IF "September", 180 p.
2. Badonov A., (2014). *Violence in the Family as a Factor of Divorce Level Rising of the Contemporary Families*. Scientific Notes of ZabGU № 4 (57). P.10-13.
3. Bazarova, A.V., Osokheeva, B.R., (2018). *Concerning the history of child abuse in the family and society // Theory and practice of social development*. № 4 (122). P. 37-41.
4. *Upbringing of a preschooler in the family: Issues of theory and practice* / Edited by T.A. Markova. (1979).- Moscow: Pedagogy. 237 p.
5. Gritsai, A.G., Spirina, V.I. (2011). *Physical violence in the family as one of the forms of cruel treatment of children*. // *Vestnik Adygeiskogo Gosudarstvennogo Universitet*. - - № 1. - P. 46-52.
6. Kruglikova, D. A., (2018). *Subject of family violence: causes and consequence // Mezhdunar. journal of humanitarian and natural sciences*. - № 7. - P. 243.
7. Maralov, V.G., Sitarov, V.A., (2012). *Pedagogy and psychology of non-violence in education*. - Moscow: Yurait Publishing House, - 424 p.
8. Primak, M.A. (2020) *Violence in the family as a problem of the Russian society*. - Belgorod, Belgorod Law Institute of the Ministry of Internal Affairs. - P. 84-85.
9. Samoilova, E.Y., Gelmanova, E.E., (2019) *Cruel education with children as one of the forms of physical violence in the family*. Collection of materials of II Student scientific-theoretical conference "Actual medicine", Simferopol, 28 November - Simferopol: Publishing House of the Medical Academy named after S. I. Georgievsky. - P.646-649.

ПРЕВЕНЦИЈА НАСИЉА И ЗЛОСТАВЉАЊА ДЕЦЕ У ПОРОДИЦИ – РУСКО ИСКУСТВО

Сажетак:Проблем насиља је релевантан у данашњем свету. Истраживачи проучавају питања превенције насиља и злостављања деце и у Русији. Аутори наводе руско искуство насиља над децом у породици, потврђујући чињеницама статистичке податке истраживања. У чланку су представљени главни узроци и последице породичног насиља, што доводи до појаве различитих фобија, неуроza, деструктивног понашања. Последица родитељског физичког кажњавања у породици је метода пројекције, где деца понављају методе родитељства и репродукују их у својим породицама. На основу анализе руских истраживања, аутори наводе податке о употреби физичких казни у породици, а најчешћи облици физичког кажњавања деце су облици удара и подзатилника. Само 60% родитеља схвата да насиље у породици наноси детету тежку психолошку трауму, али сматра да је то сасвим прихватљиво у случајевима када не могу да се носе са хировима, тврдоглавошћу и непослушношћу детета. У чланку су представљени основни правци научних истраживања и практичних радова о превенцији насиља у породици. Аутори примећују да у савременим научним истраживањима на ову тему нема јединствене терминологије. Широк тезаурус дефиниција које се користе у руским истраживањима претпоставља семантички блиске појмове насиље, Жестоки став, равнодушан став. о различитим пропедеутским облицима (разговори, саветовање, породичне посете, психотерапија итд.) у раду са родитељима. У исто време, аутори закључују да су сви изведени из концепта "агресије", који се сматра сврсисходним деструктивним понашањем које је у супротности са нормама и правилима људског понашања у друштву, узрокујући штету и физичку штету.

Кључне речи: насиље, злостављање, злостављање, превенција, породица, казна, ненасиље.

**TAMNA BROJKA VIKTIMITETA I RIZIK OD VIKTIMIZACIJE BESKUĆNIKA
U BOSNI I HERCEGOVINI (2024)**

akademik prof. dr Miodrag N. Simović, redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću, profesor emeritus, e-mail: msimovic@anubih.ba; <https://orcid.org/0000-0001-5116-680X>

prof. dr Azra Adžajlić – Dedović, redovni profesor Fakulteta za kriminalistiku, sigurnosne studije i kriminologiju Univerziteta u Sarajevu, aadzajlic@fkn.unsa.ba

prof. dr Marina M. Simović, redovni profesor Fakulteta pravnih nauka Univerziteta „Apeiron” Banja Luka, e-mail: marina.simovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>

Sažetak: Beskućnici su kategorija žrtava koja je nezaštićena u Bosni i Hercegovini. To su osobe koje se nalaze u visokom riziku od viktimizacije, bilo da je riječ o bh. građanima ili migrantima koji u Evropu nastoje doći preko Bosne i Hercegovine. Prema dokumentima Ujedinjenih nacija, postoje dvije kategorije beskućništva: apsolutno i relativno. Prema rezultatima viktimoškog istraživanja, u BiH su prisutne obje kategorije, ali su i jedna i druga pravno nezaštićene. Upravo zbog toga, ali i zbog rezultata drugih viktimoških istraživanja u svijetu koja ukazuju na visoki rizik od viktimizacije ove kategorije stanovništva, u radu se predstavlja aproksimativan obim ovog viktimoškog problema u Bosni i Hercegovini i u skladu sa najboljim praksama - odgovarajuće mjere pravne zaštite i zadovoljavanja potreba beskućnika u demokratskim društvima.

Ključne riječi: viktimizacija, rizik od viktimizacije, prevencija viktimizacije, beskućništvo, pravna zaštita.

UVODNE NAPOMENE

Termin viktimologija prvi put je u naučnom radu predstavio Benjamin Mendelsohn 1947. godine⁴ i definisao je kao proučavanje viktimizacije, uključujući odnose između žrtava i počinitelja, interakciju između žrtava i sistema krivičnog pravosuđa, odnosno policije i sudova, te službenika zavoda i veze između žrtava i drugih društvenih grupa i institucija, kao što su mediji, preduzeća i društveni pokreti. Viktimologija, međutim, nije ograničena samo na proučavanje žrtava zločina, već može uključivati i druge oblike kršenja ljudskih prava. Za Mendelsohna (1976.) žrtve se klasifikuju prvenstveno u skladu sa stepenom doprinosa zločinu na: potpuno nevinu žrtvu, žrtvu sa malom krivicom, dobrovoljnu žrtvu, žrtvu jednako krivu kao i počinitelj i žrtvu krivu više od počinioca.

Precipitacija žrtve se ponekad naziva i okrivljavanje ili facilitacija žrtve i odnosi se na ideju o podijeljenoj odgovornosti između počinioca i žrtve u viktimizirajućem događaju. “Okrivljavanje žrtve” snažno su kritikovali feministički viktimolozi – kroz svoja istraživanja o ženama i djeci žrtvama seksualnog nasilja, jer viktimizacija nije pozitivno iskustvo za žrtve i stoga je negativan društveni događaj koji proizvodi stradanje i štetu za žrtve krivičnih djela. Precipitacija žrtava krivičnog djela ne može im “imputirati krivicu”, jer ni jedan čovjek ne uživa u patnji i stradanju ili bar ako postoje takvi ljudi koje bol, patnja i stradanje usrećuje - onda je sigurno riječ o izuzecima (ili

⁴ Mendelsohn je skovao ovaj termin kako bi opisao naučno proučavanje žrtava zločina. Viktimologija se često smatra podpoljem kriminologije, a ova dva polja imaju mnogo toga zajedničkog. Baš kao što se kriminologija fokusira na kriminalce – šta rade, zašto to rade i kako sistem krivičnog pravosuđa reaguje – viktimologija ispituje žrtve. Viktimologija istražuje etiologiju (uzroke) viktimizacije, njene posljedice, podršku sistema krivičnog pravosuđa žrtvama, kao i način na koji društvo i mediji bave žrtvama zločina.

poremećajima). Tako se ni beskućnik ne postaje po izboru volje, već iz “nužde” da se preživi, jer je samoubistvo kukavičluk i grijeh prema monoteističkim religijskim uvjerenjima, a nagon za preživljavanjem prirodni nagon svakog ljudskog bića.

Počecemo od toga da je tema smrti česta u psihoterapiji i da su se njome bavili svi poznati psiholozi i psihijatri - od Frojda pa nadalje. *Nagon smrti* je naziv dobio po grčkoj riječi za smrt. Tanatos je u grčkoj mitologiji personifikacija smrti, nasuprot Erosu. Prema Frojdu, nagon smrti simbolizuje borbu protiv života i za povratak u mir smrti. Ne treba ga miješati sa destruktivnim nagonom (destrudo) (Vidanović, 2006). Jedan od poznatih psihoterapeuta je smatrao da nema osobe starije od 13 godina koja o ovoj temi nekad ne razmišlja. Za psihoterapiju ovo je najznačajnija tema jer su problemi u životu posljedica strahova, a smatra se da iza svih strahova stoji strah od smrti. Strah od smrti je bukvalno strah od kraja života i ima različite pojave forme (Tica, 2023).

Jedan od povoda da Bataj ne bude blagovremeno prihvaćen kao filozof i književnik jeste njegovo opsesivno pisanje o erotizmu, nasilju, bolu i smrti. Fascinacije ekstatičnim slikama iskaspjenih ljudi i mučenja, koje je izražavao u mnogim svojim djelima (Erosove suze, na primjer), uticale su na to da njegova djela budu zabranjena zbog opscenih i pornografskih scena. Slične dimenzije Bataj je našao i u poeziji, o čemu govori u knjizi Književnost i zlo (Bataj, 2012).

BESKUĆNICI KAO POSEBNO OSJETLJIVA KATEGORIJA ŽRTAVA

Prema dokumentima UNECE (United Nations Economic Commission for Europe), 2004. godine, postoje dvije vrste beskućništva:

- Apsolutni beskućništvo: ove osobe nemaju pristup vlastitom fizičkom skloništu. Oni mogu spavati u privremenim skloništim ili „grubo spavati“ na ulicama na lokacijama koje se smatraju neprihvatljivim za ljudsko stanovanje.
- Relativno beskućništvo: ove osobe doživljavaju skriveno ili prikriveno beskućništvo, žive u prostorima i skloništim koji ne zadovoljavaju minimalne standarde. Možda im nedostaje zaštita od elemenata okoline, pristup čistoj vodi i kanalizaciji ili lična sigurnost.

Teorije o odgovornosti žrtve i životnom stilu, kao uzroku viktimizacije beskućnika, podupiru stavove javnosti o beskućnicima koji efektivno okrivljuju žrtvu (Turner et al., 2018: 4). Prema ovim objašnjenjima, manja je vjerovatnoća da će pojedinac biti beskućnik i žrtva ako izaberu drugačije ponašanje ili način života, što je individualistički pogled na uzroke i posljedice beskućništva što može navesti kreatore javnih politika da efikasno kontrolišu ponašanje ljudi koji su beskućnici. To je “uskraćivanje prava na slobodu kretanja” ili “slobodu izbora načina života”. Dobijanje tačne slike o obimu beskućništva je izazov zbog prolazne i skrivene prirode ove populacije, nepostojanja prihvaćene definicije pojma “beskućnici” i zato što zvanična statistika uključuje samo pojedince koje je zvanično priznalo kao beskućnike od strane njihove lokalne vlasti (Widdowfield, 1999: 181- 188). Nezvanični broj beskućnika se takođe smatra nepouzdanim (Baron & Hartnagel, 1998: 166-192; Burrows et al., 1997).

Beskućnici su posebno osjetljiva kategorija žrtava (Scurfield et al, 2010) zbog toga što su radi “preživljavanja” otvoreni u kontaktu sa nepoznatim ljudima i njihova “nesreća” dobar motiv za ilegalno sticanje novca za preživljavanje izvan državnog sistema, što kriminalci vješto koriste (posebno organizovane kriminalne grupe). Beskućništvo je složeno pitanje koje se prepliće s različitim društvenim izazovima, uključujući viktimizaciju. Podrazumijeva se vjerovatnoća da će viktimizacija beskućnika biti ubrzana od strane žrtve kroz nesvjesno ponašanje ili karakteristike, a ne kao rezultat njihovog aktivnog angažmana ili voljne participacije žrtve (Turner et al., 2018: 2).

FAKTORI POVEZANI S VIKTIMIZACIJOM BESKUĆNIKA

Ovi faktori su:

1. Povećana ranjivost

Beskućništvo značajno povećava ranjivost na viktimizaciju nasilja, jer se žrtve bez stabilnog stanovanja suočavaju sa većim rizicima zbog nesigurnih životnih uslova i nedostatka sigurnosti. Prevalencija viktimizacije, predstavljena kroz viktimološka istraživanja, pokazuju da je beskućništvo

značajan društveni, ekonomski i zdravstveni problem u Sjevernoj Americi. Nekoliko procjena ukazuje da između 20% i 50% odraslih beskućnika također ima tešku mentalnu bolest, što je zauzvrat povezano sa nepovoljnim ishodima u smislu smještaja, uključenosti u sistem krivičnog pravosuđa, upotrebe supstanci i morbiditeta (Roy, Crocker, Nicholls, Latimer, Reyes Ayllon, 2014). S tim u vezi, posebno ranjive kategorije stanovništva u Bosni i Hercegovini su: a) izbjegla i raseljena lica, b) alkoholičari, c) narkomani i d) lica sa ekonomskim i zdravstvenim problemima (posebno teške mentalne bolesti).

2. Trajanje beskućništva

Produženi beskućnik je naziv za beskućnike sa povećanim rizikom od nasilnih napada. Veliki broj istraživanja dokumentuje strašne i dugoročne efekte beskućništva na zdravlje i dobrobit pojedinca (Chimowitz, Ruege, 2023). Mnogi faktori doprinose štetnim zdravstvenim posljedicama, uključujući strukturalne prepreke za kvalitetne usluge njege (npr. transport, osiguranje, identifikacija), poteškoće u nabavci i skladištenju lijekova, povećanu izloženost faktorima rizika (npr. nezadovoljene životne potrebe, ekstremne vremenske prilike, zarazne bolesti, nasilje) i izbjegavanje sistema zdravstvene zaštite zbog prethodnih negativnih iskustava sa stigmom i diskriminacijom (Fazel et al., 2014: 388-398; Corrigan et al., 2015: 186-191; Thorndike et al., 2022: 1077-1093; Fernandez et al., 2022: 1-4; Reilly et al., 2022: 1-16).

Koristeći danske nacionalne registre, uključujući i Danski registar beskućnika⁵, analizirani su apsolutni i relativni rizici viktimizacije povezani sa beskućništvom u kohorti⁶ od 1.182.749 osoba u dobi od 15-35 godina u periodu od 15 godina, uzimajući u obzir nekoliko važnih zbunjujućih faktora (psihijatrijske dijagnoze, socioekonomski pokazatelji roditelja i ranija krivična djela). Pokazano je da je iskustvo beskućništva značajno povezano sa povećanim rizikom od nasilne viktimizacije (Nilsson et al. 2020: 333-341), dok su prema ovom istraživanju beskućnici u manjem broju i zločinci ili nisu u većem obimu skloni izvršenju krivičnih djela. Zloupotreba supstanci i drugi poremećaji bili su povezani sa istorijom traumatskog događaja. Većina muškaraca i značajan dio žena također su imali istoriju fizički agresivnog ponašanja, često počevši od djetinjstva. Agresivno ponašanje odraslih bilo je povezano sa zloupotrebom supstanci i teškom depresijom (North et al., 1994: 95-110.). Zbog toga je neophodno kroz izradu posebne strategije obezbijediti: 1) transport, 2) osiguranje, 3) identifikaciju, 4) nezadovoljene životne potrebe, 5) liječenje (posebno u slučaju zaraznih bolesti) i 6) liječenje od PTSP-a ili drugih psihičkih poremećaja koja uzrokuju agresivno ponašanje beskućnika.

3. Starost

Stariji beskućnici su također pod povećanim rizikom od viktimizacije. Faktori kao što su opadanje fizičkog zdravlja i ograničena pokretljivost - doprinose njihovoj ranjivosti (Tong et al, 2019: 17-18). Upravo zbog toga što je broj starih osoba u Bosni i Hercegovini rapidno povećava, tako da je već sada nazivaju "umirućom državom" ili "zemljom starih" - strategijom je zbog ranjivosti ove kategorije beskućnika neophodno predvidjeti posebne aktivnosti koje će ljekarske i sve druge usluge za očuvanje fizičkog zdravlja starih učiniti njima dostupnim i besplatnim.

Za razliku od starih osoba, mladi beskućnici suočavaju se sa sistemom usluga koji je nepravedan i njihovi dostojanstvo i identitet se često obezvređuje. Njihovo rezultirajuće nepovjerenje u pružaoce usluga obično donosi nespremnost da se angažuju, što postaje prepreka angažovanju na mentalnom zdravlju i socijalnoj podršci (Heerde, Patton, 2020: 302-303). Osim reforme zakonodavstva i edukacije o pravima i institucionalnim mehanizmima zaštite - prevencija viktimizacije mladih beskućnika, kao posebno ranjive kategorije stanovništava, podrazumijeva dobre

⁵ <https://e-justice.europa.eu/106/HR/business...> pristupljeno 24.01.2024.

⁶ Kohorta (*lat. cohors* - skupina, mnoštvo) je svaka grupa pojedinaca sa zajedničkom osobinom. U *demografiji* označava grupu pojedinaca rođenih iste godine ili unutar nekog višegodišnjeg vremenskog razdoblja.

socijalne mjere i programe, poput dodjele socijalnih stanova za djecu bez roditelja ili djecu ulice (beskućnike).

4. Rodne razlike

Žene koje doživljavaju beskućništvo - suočavaju se sa jedinstvenim izazovima. Veća je vjerovatnoća da će doživjeti silovanje. Osim toga, žene žrtve mogu nastaviti da pate nakon nasilnog napada.

Podrška ženama beskućnicama zahtijeva pristup koji se fokusira na prevenciju ponovne viktimizacije i posljedice nasilja u smislu fizičkog i mentalnog zdravlja. Skloništa su prostori brige za oporavak i predstavljaju referentne elemente za rekonstrukciju sebe (Posada-Abadía et. al. 2021: 216). Iako su muškarci i žene bili uključeni u slične aktivnosti, mlade žene su češće bile žrtve seksualnog napada. Ovi nalazi sugerišu da sudjelovanje u visokorizičnom ponašanju predisponira neke ljude na veću opasnost, ali kombinacija ovih ponašanja sa polom i/ili godinama određuje ko će postati žrtva (Turner, 2018: 1–12).

S obzirom na to da su žene beskućnice silovane više nego žene u kući, rješavanje ozbiljnog nedostatka pristupačnog stambenog prostora ne bi samo smanjilo stopu beskućništva, već i seksualni napad. Sistemi koji utiču na žene beskućnice, koje su preživjele seksualni napad, zahtijevaju nova sredstva i nove oblike saradnje kao što su usluge za beskućnike zasnovane na traumi i kombinovanu energiju i resurse finansijera, kreatora politike, pružalaca usluga i zajednica. Ovi pristupi moraju biti posebno osjetljivi na beskućnice koje se suočavaju sa većom stigmom, diskriminacijom i preprekama u pristupu na osnovu rasnog/etničkog/državlanskog statusa, seksualne orijentacije, strategije ekonomskog preživljavanja, invaliditeta ili starateljstva nad djecom (Goodman, 2006).

5. Rizične podgrupe

Određene podgrupe u populaciji beskućnika posebno su podložne viktimizaciji. Ove podpopulacije zahtijevaju dodatne zaštitne usluge i ciljane intervencije. Ukratko, rješavanje problema beskućništva uključuje ne samo obezbjeđivanje skloništa, već i prepoznavanje i ublažavanje rizika od viktimizacije sa kojima se suočavaju oni koji nemaju stabilan smještaj. Zbog toga je neophodno provesti viktimološku studiju koja će omogućiti da se:

- (a) opišu iskustva nasilja među pojedincima koji su beskućnici,
- (b) stvori sociodemografski profil osoba koje su doživjele nasilje,
- (c) identifikuju faktori koji predviđaju povećan rizik od doživljavanja nasilja i posljedice nakon napada i
- (d) izradi zdravstvena praksa i preporuke politike koje osvjetljavaju rješavanje i zaustavljanje povećane stope doživljenog nasilja i povezanih negativnih efekata - kako na makro tako i na mikro ili individualnom nivou.

6. Prevalenca viktimizacije

Incidenti viktimizacije pokazali su kvalitete karakteristične za populaciju sa niskim prihodima koje je prijavio Biro za statistiku pravde⁷ (1987). Kod 51% beskućnika viktimizacija je uključivala nasilje, u poređenju sa 49% onih koji zarađuju manje od 7.500 dolara. Ovi procenti su bili znatno veći od onih u opštoj populaciji (29%) (Fitzpatrick, 1993: 353-368).

Bosna i Hercegovina, kao društvo u kojem većina stanovništva ima primanja ispod 7.500 dolara na godišnjem i mjesečnom nivou, sigurno je i bez istraživanja društvo visokog rizika od beskućništva. Međutim, radi utvrđivanja prevalencije viktimizacije - neophodno je to utvrditi kroz viktimološke studije.

⁷ The Bureau of Justice Statistics (BJC) je primarna statistička agencija Ministarstva pravde SAD. To je jedna od 13 glavnih federalnih statističkih agencija u cijeloj izvršnoj grani. BJS prikuplja, analizira, objavljuje i distribuira informacije o kriminalu, krivičnim prestupnicima, žrtvama zločina i operacijama krivičnog pravosuđa.

PRAVNI OKVIR ZAŠTITE ŽRTAVA U BOSNI I HERCEGOVINI I MJERE DE LEGE FERENDA

Važeći pravni okvir zaštite žrtava u Bosni i Hercegovini karakteriše:

(1) Neusklađenost pravne regulative (sa Ustavom Bosne i Hercegovine ili međunarodnim dokumentima navedenim u Aneksu 1 na Ustav Bosni i Hercegovini i sa evropskom pravnom regulativom) u vezi sa pomoći, podrškom, zaštitom i naknadom štete za žrtve krivičnih djela. Prava žrtava i pravna zaštita primarne i sekundarne žrtve nisu definisane zakonima o krivičnom postupku, a ni *lex specialis* zakonima o zaštiti pojedinih kategorija žrtava. Dakle, u Bosni i Hercegovini ne samo da su žrtve marginalizovane i uskraćene u pravdi i pravima, već nisu definisane kao primarne i sekundarne žrtve. Uz to, nije usvojen ni zakon o naknadi štete za žrtve krivičnih djela koji bi ovim žrtvama omogućio naknadu štete od država, iako je to obaveza države prema građanima u demokratskim društvima.

U tom kontekstu, prema Zakonu o popravnom i uslovnom puštanju na slobodu SAD⁸ iz 1992. godine, žrtva je osoba kojoj je učinjena šteta ili koja pretrpi fizičku ili emocionalnu štetu kao rezultat izvršenja krivičnog djela. To svojstvo ima i lice koja isključivo ili djelimično zavisi od žrtve koja je umrla, bolesna ili na neki drugi način onesposobljena. Zakonodavac u SAD je, pored ovog zakona, obavezao na zaštitu ovih žrtava i kroz drugoo zakonodavstvo kako bi omogućio ne samo zaštitu i naknadu štete za primarne, već i za sekundarne žrtve (članove porodice žrtve svaki put kada je primarne žrtva teško tjelesno oštećena ili kada joj je nasilno oduzeto pravo na život izvršenjem krivičnog djela a imala je maloljetnu djecu). Međutim, ovo “okrivljavanje” društva ne mijenja mnogo realnost situacije (Culhane et al., 2007: 1-28).

Maryland je 2009. godine postao prva američka savezna država koja je uvrstila beskućnike na svoju listu zaštićenih kategorija prema postojećim zločinima iz mržnje, otvarajući vrata za druge države da učine isto (Associated Press, 2009⁹). 2014. godine bilo je sedam država i tri grada koji su priznali nasilje nad beskućnicima kao zločin iz mržnje (García, Cain, 2014: 74-11). Pored toga, predstavnik demokrata u Teksasu (Eddie Bernice Johnson) inicirala je donošenje Zakona o nasilju protiv beskućnika iz 2013. godine¹⁰ i predložila da se beskućnici uključe kao zaštićena kategorija prema Zakonu o statistici zločina iz mržnje¹¹ (Turner et al., 2018: 1-12).

(2) *Fizička zaštita i obim prava za “oštećene” omogućen je samo ukoliko pristaju na svjedočenje ili aktivno učešće u krivičnom progonu počinitelja zločina.* To važi i za Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, koji takođe ne obezbjeđuje zaštitu svih žrtava već samo onih koje pristanu na učešće u krivičnom postupku ili svjedočenje. Značajna manjina prijavljenih žrtava čak se žalila da su bile retraumatizovane s postupanjem od strane policije i sistema krivičnog pravosuđa (sekundarna viktimizacija). S tim u vezi je nastao međunarodni pokret koji je lobirao za poboljšanje usluga za žrtve i za uvođenje novih prava žrtava u krivični postupak (Walklate, 2007; Wemmers, 2003; Van Dijk, Wemmers, 2010: 33-40). U Bosni i Hercegovini takvog pokreta još uvijek nema jer građani nemaju dovoljno povjerenja u organe vlasti i ne žele postati žrtavama zloupotrebe moći i vlasti.

(3) *Naknada štete za žrtve krivičnih djela zakonski je definisana samo kao obaveza počinioca, a ne kao obaveza države prema svojim “poštenim” građanima (koji poštuju zakone i plaćaju račune i poreze) kada postanu žrtve krivičnog djela.* S druge strane, to je obezbijeđeno za učinioce teških krivičnih djela ili ratne zločince kada “padnu optužnice” ili im biva povrijeđeno neko ljudsko pravo.

⁸ Corrections and Conditional Release Act (S.C. 1992, c. 20). Full Document: [HTML Full Document: Corrections and Conditional Release Act](https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-44.6) (Accessibility Buttons available), <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-44.6>, pristupljeno 24.02.2024.

⁹ Associated press 2009 stylebook and briefing on media law, New York. <https://archive.org/details/associatedpress2000unse>, pristupljeno 22.3.2024.

¹⁰ Violence against women reauthorization act of 2013, 113th Congress (Public law 113-4-mar. 7, 2013).

¹¹ The Hate Crime Statistics Act, [28 U.S.C. § 534](#) (HCSA), passed in 1990 and modified in 2009.

Zato, ako se analiziraju zakonski okvir i strukture vlasti, štite se “zločinci”, dok su žrtve u ostvarivanju naknade štete prepuštene njihovoj samovolji ili uskraćivanju u pravu na naknadu štete.

(4) *Beskućništvo je često faktor koji izaziva viktimizaciju, a život na ulici eksponencijalno povećava vjerovatnoću viktimizacije.* Uključenost beskućnika u pravni sistem je u pozitivnoj korelaciji sa porodičnim siromaštvom i seksualnim zlostavljanjem u detinjstvu. Longitudinalne studije povezanosti beskućništva i viktimizacije mogu pomoći da se razjasni vrijeme, veličina i interakcija faktora rizika i identifikovanje faktora rizika koji mogu pružiti dokaze za prevenciju (Nilsson et. al., 2019: 334).

S druge strane, nezvanični broj beskućnika se smatra nepouzdanim (Scurfield et al., 2009: 9; Baron, Hartnagel, 1998: 123-147; Burrows et al., 1997: 856-875). Ne zna se ni koliko ih ima u BiH, jer ne postoji jedinstven registar beskućnika. Prema nekim izvorima, u koje se ipak ne možemo do kraja pouzdati, za 2010. godinu se navodi broj od 143.000 ljudi koji spadaju u ovu kategoriju. Tačna brojka se ne zna jer ne postoji zakon koji prepoznaje kategoriju beskućnika. Umjesto toga se, prema zakonima o osnovama socijalne zaštite, izdvaja posebna kategorija lica s tzv. “društveno negativnim ponašanjem”. U njih, osim “lica” koja se odaju alkoholizmu, prostituciji, uživanju opojnih droga i sl., spadaju i oni koji se odaju “skitnji i prosjačenju”. Tako se oni beskućnici koji imaju “sreću” da se posredstvom centara za socijalni rad zbrinu negdje tokom zime - zavode kao “prosjaci” ili “skitnice”¹².

Ipak, za ovu kategoriju ljudi se može reći da je jedna od rijetkih kojoj u BiH nije gore nego u ostatku svijeta. Prema podacima Ujedinjenih nacija, u svijetu ima oko 100 miliona beskućnika i većina zemalja ne posjeduje zadovoljavajuću strategiju za prevenciju i rješavanje njihovih problema. U tome se puno ne razlikuju razvijene i nerazvijene zemlje i iako, prema podacima, najviše beskućnika ima u zemljama kao što su Indija ili Indonezija, zavidan broj ih ima i u New Yorku ili Washingtonu. U nekim američkim saveznom državama je čak protivzakonito biti beskućnik, dok je u Mađarskoj od 2018. godine na snazi zakon kojim se beskućnicima zabranjuje da noće na javnim površinama.¹³

Zato i u BiH i svijetu, osim institucija socijalne zaštite, veliku ulogu za pomoć beskućnicima imaju nevladine organizacije, humanitarna udruženja i volonteri. Među najglasnijim su “Homeless World Cup Foundation”¹⁴ i časopis *Street Sense*¹⁵.

O tome koliko je ovaj viktimološki problem značajan i kako se reflektuje na društvo, najbolje svjedoči nasilje migranata prema bh. građanima u Bosanskoj krajini (Bihać)¹⁶, ali i i drugi primjeri, kroz prezentaciju rezultata ovog viktimološkog istraživanja.

¹² Oni žele krov nad glavom, redovne obroke i zaštitu od hladnoće. Jer, od svih opasnosti kojima su beskućnici svakodnevno izloženi, zima preostaje kao najgora.

¹³ Postoji fraza tzv. “defensive architecture” (odbrambena arhitektura) kojom se označavaju metode isključivanja beskućnika s javnih površina. Ovo je vrsta arhitekture koja je dizajnirana da zaštiti ljude od povreda. Često se viđa u javnim prostorima kao što su parkovi i trotoari. Neprijateljska arhitektura (hostile architecture), poznata i kao odbrambena arhitektura, oblik je ljudskog kondicioniranja koji koristi arhitekturu za ograničavanje ljudskog ponašanja u odnosu na izgrađeno okruženje. Tako se u nekim metropolama određenim pregradama ili “šiljcima”, beskućnicima zabranjuje boravak na atraktivnim lokacijama, čime se njihova vidljivost smanjuje na minimum. Neki smatraju da beskućnici predstavljaju najugroženiju kategoriju stanovništva, između ostalog i zato što, za razliku od većine grupa, nemaju svoj “lobi” ili predstavnike u vlasti koji bi se zalagali za njih. <https://analiziraj.ba/beskucnici-u-bih...>, pristupljeno 14.03.2024.

¹⁴ Svjetsko prvenstvo beskućnika (the Homeless World Cup) u fudbalu jednom godišnje organizuje Fondacija za svjetsko prvenstvo beskućnika (Homeless World Cup Foundation), društvena organizacija koja se zalaže za okončanje beskućništva kroz fudbalski sport. Na turniru se takmiče timovi beskućnika iz različitih država. Turnir je prvi put održan 1999., a 2008. godine obuhvatio je i takmičenje žena. Od 2010. godine na svim turnirima su učestvovali i muški i ženski timovi.

¹⁵ Street Sense su nedeljne ulične novine koje prodaju samozaposleni distributeri beskućnika (“prodavci”) na ulicama Vašingtona. Objavljuje ih neprofitna organizacija Street Sense Media, koja proizvodi i dokumentarne filmove, fotografije, ilustracije i poeziju. Ovi mediji, od kojih je većina stvorena od strane beskućnika i nekada samo beskućnika, osmišljeni da razbiju stereotipe i obrazuju zajednicu.

U Bihaću trenutno živi između 40.000 i 45.000 stanovnika, a migranata je, kako se procjenjuje, jer nema pouzdanih podataka, između 4.000 i 6.000. U migrantskom centru Međunarodne organizacije za migracije (IOM¹⁷) nema dovoljno mjesta. Mnogi migranti zbog toga kampuju u napuštenim objektima ili na livadi pored kampa „Bira“. IOM se o njima ne brine, jer nisu registrovani.¹⁸

REZUTATI PILOT VIKTIMOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA O BROJU BESKUĆNIKA U BOSNI I HERCEGOVINI

Ovi rezultati pokazuju da:

1. Situacija u Sarajevu je nepovoljnija nego ranijih godina, o čemu svjedoče podaci iz sarajevskog Gerontološkog centra. Tako, kapacitet od 25 kreveta, koliko imaju, nije povećavan. Kapaciteti su već puni, ljudi dolaze u zapuštenom stanju.¹⁹

2. „Naše prihvatilište ima kapacitet od deset kreveta. Trenutno kod nas borave dvije osobe, ali očekujemo da će taj broj porasti kada počne zima. Čak i ako popunimo kapacitet, u hladnijem periodu nećemo odbiti nikoga ko pokuca na naša vrata, te ćemo naći način da ga zbrinemo“, poručili su iz Gerontološkog centra u Banjoj Luci.²⁰

3. Beskućnici s područja Zeničko-dobojskog kantona smještaj pronalaze u Prihvatnom centru „Duje“, dok u Mostaru postoje dvije organizacije koje se bave zbrinjavanjem beskućnika.²¹

4. U Bosni i Hercegovini je od 2020. do 2023. godine 1.431 osoba počinila samoubistvo (Taljanović, 2020: 120) (podaci su kojima raspolaže Centar za sigurnosne studije, Sarajevo – CSS, na osnovu analize statističkih biltena Federalnog zavoda za statistiku i Zavoda za statistiku Republike Srpske, službenih podataka Policije Brčko distrikta BiH i medija).²² U protekloj 2023. godini u Federaciji Bosne i Hercegovine 189 ljudi je oduzelo sebi život, a najveći broj registrovanih samoubistava (43) zabilježen je u Tuzlanskom kantonu. Najmanje samoubistava (dva) bila su u bosansko – podrinjskom kantonu, potvrdila je Federalna uprava policije. Od 189 samoubistava, 152 su počinili muškarci, a 37 žene.²³ U tom kontekstu, beskućnici su izloženiji, često traumatizovani i mogu imati stalne zdravstvene i mentalne probleme, ali i slabe veze s ljudima, mjestima i institucijama koje bi inače mogle pružiti podršku i zaštitu (Lee & Schreck, 2005; Muñoz, Crespo, & Pérez-Santos, 2005). Iz ovih razloga, oni su nesrazmjerno viktimizirani nasiljem i kriminalom (Funge, Turner, Gabbard, 2018: 1-12).

5. U Bosni i Hercegovini je oko 15% stanovništva zavisno od alkohola, a svaki četvrti zavisnik je žena. Poslijeratno bh. društvo ima sve karakteristike postraumatskog simptoma, a iz godine

¹⁶ Jedna osoba je smrtno stradala, a druga zadobila teže tjelesne ozljede u međusobnom sukobu migranata u Privremenom prihvatnom centru Lipa kod Bihaća“, potvrđeno je iz Uprave policije Unsko-sanskog kantona. <https://www.hercegovina.info/vijesti/bih/novo-nasilje-medju-migrantima-u-bihacu-jedna-osoba-ubijena-druga-te-sko-ozlijedjena/220916/>, pristupljeno 5.03.2024

¹⁷ [International Organization for Migration](https://www.iom.int/).

¹⁸ [Nepodnošljiva situacija za građane i migrante u Bihaću – DW – 18. 06. 2019.](https://www.dw.com/de/nepodnoeljiva-situacija-za-gradane-i-migrante-u-bihacu/a-58111111)

¹⁹ <https://www.hercegovina.info/vijesti/bih/sve-je-vise-beskucnika-u-bosni-i-hercegovini-174002/174002/>, pristupljeno 8.03.2024.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² https://www.slobodnabosna.ba/vijest/340736/katastrofalne_brojke_u_bosni_i_hercegovini_u_posljednje_chetiri_godine_samoubistvo_pocinilo.html, pristupljeno 8.03.2024.

²³ <https://sodalive.ba/drustvo/crna-hronika/2023-je-bila-crna-godina-189-samoubistava-u-fbih/>, pristupljeno 14.03. 2024.

u godinu zbog ovog simptoma povećava se broj konzumenata alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci - rekla je u intervjuu za Fenu specijalista medicinske psihologije Lejla Ramić koja je i predsjednica udruženja “Klubovi liječenih alkoholičara” (KLA).²⁴ Građani Bosne i Hercegovine su evropski rekorderi u konzumiranju alkohola, podaci su Svjetske zdravstvene organizacije. U prosjeku, jedan građanin BiH godišnje popije 56 litara čistog alkohola, što je otprilike 40 litara 40 postotnog alkohola, kakav je najčešće u rakijama.²⁵

Nadležna ministarstva u BiH sve teže odvajaju namjenski novac za rad subjekata na području rehabilitacije zavisnika od alkohola. Suočavajući se sa ovim problemom, profesionalci pokušavaju pronaći odgovore na novonastalu situaciju i kroz osavremenjavanje programa i projekata nastoje osigurati finansijsku i stručnu podršku za kontinuitet provođenja programa s područja alkoholologije. Neprekidna upotreba alkohola doprinosi smrtnosti i trovanju (tj. predoziranju). U jednoj anketi na preko 5000 američkih veterana koji su iskusili beskućništvo u prethodnih 30 mjeseci, objavljenoj 2020. godine, 192 (3,7%) je imalo slučaj predoziranja alkoholom koji je zahtijevao medicinsku pomoć (Riggs, 2020).

Kao odgovor na beskućništvo u Sjevernoj Americi i Evropi, poremećaju upotrebe alkohola posvećuje se manje pažnje nego što bi trebao u poređenju sa drogama. Ova neravnoteža će vjerovatno odražavati broj smrtnih slučajeva koji se mogu pripisati opioidima u Sjevernoj Americi. Međutim, trenutna prevalencija upotrebe alkohola među beskućnicima je visoka (38%), u poređenju sa prosječnom prevalencom od 24% za poremećaje upotrebe droga u ovoj populaciji (Fazel et al., 2008: 225).

6. Svaka druga žena u Bosni i Hercegovini doživjela je neki oblik nasilja nakon petnaeste godine, bilo da je u pitanju fizičko, psihičko, seksualno ili ekonomsko nasilje - podaci su Agencije za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine iz 2013. godine. Tu se ubraja nasilje od strane intimnog partnera, nepartnera, uhođenje ili seksualno uznemiravanje. Podaci OSCE-ovog istraživanja iz 2019. godine govore da je 28% žena iskusilo seksualno uznemiravanje i 14% i fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera ili nepartnera. Uz to, zaštitna mjera “psihosocijalnog tretmana nasilnika u porodici”, iako je definisana zakonima o zaštiti od nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, ne provodi se od 2007. godine jer ne postoje od strane države odobrena sredstva za provođenje ove mjere zaštite i prevencije viktimizacije.

Događaji koji završavaju beskućništvom najčešće uključuju nasilje u porodici, koje uglavnom pogađa žene, iako druge vrste zlostavljanja mogu natjerati pojedince da napuste svoje mjesto stanovanja. Jednom kada postanu beskućnici, rizik od nasilja eskalira za ljude koji žive na ulici i u skloništima. Čini se da visoke stope prethodnih događaja, posebno zlostavljanja djece i narušavanja porodica porijekla, predisponiraju pojedince na beskućništvo (Fisher, 1992: 229-246).

7. Ne postoje pouzdani podaci ni o djeci u Bosni i Hercegovini kojoj prijeti odvajanje od roditelja, ali se procjenjuje da je preko 100.000 djece pod rizikom od gubitka roditeljskog staranja (Selimović, Sofović, 2010: 43). Nepoželjna iskustva iz djetinjstva, tj. potencijalno traumatski događaji, kao što su zlostavljanje, zanemarivanje i disfunkcija u domaćinstvu, koji se javljaju prije nego što dijete navrší 17 godina – dovode do niza negativnih ishoda tokom cijelog životnog vijeka.²⁶

8. Ne postoje ni pouzdani podaci koji govore o broju djece bez roditeljskog staranja u Bosni i Hercegovini, uzrocima zbog kojih su djeca ostali bez ovog staranja, načinima zbrinjavanja i praćenju po izlasku iz javne brige. Okvirno, govori se o oko 2.000 djece, mada se pretpostavlja da je stvarni broj veći i da se kreće od 3.000 do 4.000. Evidentno je da je u svijetu došlo do značajnih promjena u zbrinjavanju djece bez roditeljskog staranja.

Rezultati DAFNE istraživanja, sprovedenog 2004. godine, o štetnosti boravka djece u institucijama, posebno djece do tri godine starosti, govore o značajnim oštećenjima mozga i zaostajanju u psiho-fizičkom razvoju (Selimović, Sofović, 2010: 42). Zbrinjavanje djece bez

²⁴ <https://depo.ba/clanak/97452/u-bih-je-15-posto...>, pristupljeno 21.03. 2024.

²⁵ <https://www.slobodnaevropa.org/a/gra...>, pristupljeno 21.03. 2024.

²⁶ Centers for Disease Control and Prevention, Preventing adverse childhood experiences, <https://www.cdc.gov/violenceprevention/aces/fastfact.html>, pristupljeno 01.03.2024.

roditeljskog staranja često se ne provodi prema individualnim potrebama djeteta i njegovim najboljim interesima, već prema postojećim raspoloživim kapacitetima za pojedine usluge. Iako se prema relevantnim dokumentima (Konvencija UN o pravima djeteta, Preporuke UN Komiteta za prava djeteta, Akcioni plan za djecu BiH 2015-2018. godine i politike i strategije za zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja na entitetskim nivoima) preferiraju porodični oblici zbrinjavanja, u praksi se i dalje daje prednost institucionalnom smještaju djece (Selimović, Sofović, 2010: 7).

9. Na osnovu podataka prikupljenih od strane novoformiranih koordinacionih timova za borbu protiv trgovine ljudima, 2020. godine u Bosni i Hercegovini je identifikovano ukupno 70 potencijalnih žrtava trgovine ljudima kojima je trgovano u svrhu seksualnog iskorištavanja, prosjačenja i drugih oblika iskorištavanja. To predstavlja blago povećanje u odnosu na ranije izvještajne periode. U istom periodu, na osnovu podataka Visokog sudskog i tužilačkog vijeća BiH, za krivična djela povezana sa trgovinom ljudima, tužilaštva u Bosni i Hercegovini su donijela 38 naredbi o provođenju istraga protiv 43 lica i podigla 25 optužnica protiv 27 lica, što predstavlja značajno povećanje u odnosu na prethodnu godinu.

Sudovi u Bosni i Hercegovini su 2020. godine izrekli 30 osuđujućih presuda protiv 30 lica, za krivična djela povezana sa trgovinom ljudima. Donijeta su i četiri rješenja o izricanju vaspitnih mjera protiv četiri maloljetnika, te izrečeno 16 zatvorskih kazni protiv 16 lica, kao i tri novčane kazne protiv tri lica, što takođe predstavlja značajno povećanje u odnosu na prethodnu godinu.²⁷

Za mlade ljude su preživljavanje i osiguranje njihove lične sigurnosti najvažniji u okruženju u kojem se nasilje smatra normalnim. Samo preživljavanje zahtijeva ogromnu snagu i otpornost. Smanjenje izloženosti nasilju među mladim beskućnicima zahtijeva proaktivne strategije, koje se fokusiraju na prevenciju i ranu intervenciju. Potrebne su strategije koje se bave osjećajem stida, ranjivosti i obespravljenosti ovih mladih ljudi.²⁸

10. U Bosni i Hercegovini ne postoje ni službeni podaci o broju osoba s invaliditetom. “Međutim, ako uzmemo u obzir neslužbene podatke popisa stanovništva u BiH izvršenog 2013. godine, prema kojima je ukupan broj stanovnika u BiH 3.791.622, od toga su u Federaciji BiH 2.371.603 osobe, te se držimo svjetske statistike, ispada da samo u Federaciji BiH živi najmanje 355.740 osoba s invaliditetom, odnosno oko 52.175 osoba s ozbiljnim poteškoćama u funkcionisanju”.²⁹

11. Pregled migracija stanovništva BiH iz 2020. godine pokazuje da se u BiH doselilo 29.890 migranata, od toga 17.065 u Federaciju BiH, 8.827 u Republiku Srpsku i Brčko Distrikt 513. U inostranstvo se iz BiH odselilo 3.485 bh. građana.³⁰ Osim toga, strancima u BiH odobreno je 8.293 privremenih boravaka u 2020. godini što je za 18,16% manje nego u 2019. godini kada je odobreno 10.133 privremenih boravaka.³¹

Prema procjenama Svjetske banke navedenim u publikaciji *Migration and Remittances Factbook 2016*.³², procenat emigranata iz BiH u svijetu u odnosu na broj stanovnika u BiH iznosi 44,5%. To Bosnu i Hercegovinu pozicionira na 16. mjesto u svijetu po stopi emigracije u odnosu na broj stanovnika u zemlji, uz napomenu da publikacija sadrži procjene za 214 zemalja (Padalović, 2023: 10-27).

²⁷ Izvještaj o provedbi Strategije suprodstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini 2020-2023 za 2020. godinu, Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima Sarajevo, Mart/Ožujak 2021.

²⁸ <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/homelessness-and-violence>, pristupljeno 01.03.2024.

²⁹ <https://globalanalitika.com/zasto-je-vazno-znati...>, pristupljeno 01.03.2024.

³⁰ Migracije stanovništva, Statistički bilten 321, Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2021., 9.

³¹ Migracijski profil Bosne i Hercegovine za 2020. godinu, Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, mart 2021. godine.

³² <https://www.worldbank.org/en/research/brief/...>, pristupljeno 04.03.2024

Broj otkazanih bezviznih ili privremenih boravaka u 2020. godini je iznosio 172, što je smanjenje od 17,31% u odnosu na 2019. godinu kada je otkazano 208 bezviznih ili privremenih boravaka.

Ukupno je 515 stranaca stavljeno pod nadzor u Imigracijski centar u 2020. godini što je smanjenje od 27,46% u odnosu na 2019. godinu kada je taj broj iznosio 710. U vezi s tim, pod blaži oblik nadzora na određeno područje ili mjesto smješteno je 357 stranaca. Uz to, iste godine IOM je organizovao vraćanje za 232 strana državljana, a ukupno je na ovaj način vraćeno 1.250 stranih državljana iz Bosne i Hercegovine.

12. Prema istraživanjima, prosječan profil beskućnika, i u BiH i u svijetu, je muškarac od srednje do stare dobi, s problemima zavisnosti. Žena je manje, a većina beskućnica su žrtve porodičnog nasilja, iako i među njima ima narkomanki. Na populaciju beskućnika u BiH utiče i faktor izbjeglištva, jer je veliki broj onih koji se nikad nisu vratili u prijeratne domove, a zbog ekonomske situacije - nisu u stanju da sebi obezbijede smještaj na drugim mjestima.³³

13. Unutar jednočlanih domaćinstava najsiromašnija su bila samačka domaćinstva gdje je osoba bila stara 65 godina ili više (21,9% 2015. godine). Stanovništvo starosti 65 ili više godina imalo je 2015. godine najveću stopu rizika od siromaštva: 20,0% u poređenju sa 18,5% za maloljetno stanovništvo i 15,6% za radno sposobno odraslo stanovništvo.³⁴

14. Nizak nivo obrazovanja povećava rizik od siromaštva. Od ukupnog broja stanovnika BiH bez škole u 2015. godini, njih 21,9% bilo je siromašno, dok je skoro svaki četvrti stanovnik s osnovnom školom bio siromašan (23,0%). Rizik od siromaštva tek značajnije opada kod osoba sa završenom srednjom školom (13,8%), a najmanji je kod osoba s fakultetskim obrazovanjem (5,2%).³⁵

Iako je viktimizacija previše uobičajeno iskustvo beskućnika, rezultati sugerisu da je srž problema u gubitku identiteta i sigurnosti (Fitzpatrick et al., 1993: 356). Populacija beskućnika izložena je znatno povećanom riziku od viktimizacije, što naglašava potrebu za strateške i ciljne pristupe prevenciji beskućništva i pomoći ljudima iz beskućništva. Poboljšanja u radu sa više agencija (između skloništa za beskućnike, zdravstvenih službi, službi za zloupotrebu supstanci i policijskih snaga) može biti važno za smanjenje rizika od viktimizacije u marginalizovanim populacijama, kao što su one sa kompleksnim psihijatrijskim ili socijalnim problemima - sa iskustvom beskućništva (Nilsson et. al., 2020: 333).

ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Kako što se vidi iz rezultata ovog istraživanja, Bosna i Hercegovina ima manje od 50 kreveta koji su na raspolaganju beskućnicima, a njihovi kapaciteti nisu u cijelosti popunjeni. Ako dalje sagledamo podatke o nezaposlenosti, alkoholizmu i drugim viktimogenim faktorima, jasno je da je tamna brojka viktimizacije beskućnika visoka, te da nije moguće utvrditi tačan broj ovih lica jer ne postoje registri beskućnika. Osim toga, ne postoji zakonodavstvo koje državnim organima nalaže obavezu evidentiranja beskućnika, ali i prevenciju njihove viktimizacije. Upravo zbog toga neophodno je uskladiti domaći zakonodavni okvir, koji reguliše zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja, sa odredbama Konvencije UN o pravima djeteta, Smjernicama za alternativno zbrinjavanje djece, Preporukama UN Komiteta za prava djeteta, dokumentom Kvalitet za djecu: Standardi za brigu o djeci bez roditeljskog staranja (Q4C) u Evropi i time stvoriti uslove za primjenu postojećih zakonskih odredbi.

Preporuke Ujedinjenih nacija koje se mogu primijeniti da bi se smanjila viktimizacija beskućnika, podrazumjevaju obezbjeđenje:

³³ <https://analiziraj.ba/beskucnici-u-bih-najugrozenija-kategorija-stanovnistva/>, pristupljeno 04.03.2024

³⁴ <https://elval.org/siromastvo-u-bosni-i-hercegovini-osnovne-cinjenice/>, pristupljeno 04.03.2024

³⁵ Ibid.

1) Kućišta za beskućnike: a) razviti nacionalni program Housing First³⁶; b) zagovaranje i savjetovanje za beskućnike; c) povećati socijalnu pomoć i minimalnu platu i d) uložite više resursa u strateške alate za mjerenje i smanjenje beskućništva.

2) Mjera prevencije viktimizacije beskućnika: a) unaprijediti mehanizme za oslobađanje, podršku i pomoć žrtvama u zbrinjavanju mladih; b) investiranje u programe koji će pomoći mladima u riziku da ostanu u školi i steknu životne vještine; c) unaprijediti usluge mentalnog zdravlja za osobe sa dugotrajnom mentalnom bolešću; d) ulagati u prevenciju nasilja u porodici i nasilja nad ženama e) obrazovati javnost o beskućnicima.

Populacije sa visokim rizikom od beskućništva treba identifikovati i podržati. Buduća istraživanja rizika od beskućništva treba da budu usmjerena na: 1) učiniocima krivičnih djela koji se otpuštaju iz zatvora, a nemaju kuću ili stan, 2) djecu nakon napuštanja hraniteljstva ili starateljstva, 3) alkoholičare nasilnike u porodici i posebno one kojim nije izrečena ili provedena mjera psihosocijalnog tretmana, 4) narkomane bez smještaja i 5) žene i djecu žrtve svih oblika nasilja, posebno seksualnog.

Dužnost osnivanja centara za zaštitu, zbrinjavanje, podršku i pomoć ženama i djeci žrtvama nasilja proizilazi i iz Istambulske konvencije³⁷, koju je Bosna i Hercegovina potpisala prije više od deset godina. Nažalost i pored potreba društva i povećanog obima nasilja nad ženama i femicida, još uvijek nisu formirani ovakvi centri, već se žrtve nasilja upućuju na centre za socijalni rad, koji ne samo da nemaju kapacitete i stručne ljude, već im nedostaju i novčana sredstva za zbrinjavanje svih kategorija socijalno ugroženog stanovništva u BiH.

Posebnu pažnju treba posvetiti prevenciji viktimizacije beskućnika, jer su oni često one žrtve koje je Mendelsohn nazvao djelimično ili potpuno krive za njihovu viktimizaciju. To često vodi sekundarnoj viktimizaciji beskućnika, što je neophodno promijeniti.

LITERATURA

Abdul-Hamid, W. (1999). The use and abuse of statistics on homeless people, In *Statistics in Society*, Dorling, D. and Simpson, S. (eds) London: Arnold.

Adžajlić-Dedović, A., Simović, M. M. et al. (2021). *Forenzička viktimologija i psihologija*, Laktaši, Banja Luka: Grafomark.

Adžajlić-Dedović, A., Simović, M. M. et al. (2021). Forensic victimology and psychology II (protection victims of sexual violence), Laktaši, Banja Luka: Grafomark.

Adžajlić-Dedović, A., MM Simović, M.M. (2021). Sekundarna viktimizacija žrtava nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, U: *Društvene devijacije*, Banja Luka: Centar modernih znanja, 6(1).

Adžajlić-Dedović, A., Simović, M. V. (2022). Djeca žrtve seksualnog uznemiravanja - pravna zaštita i prevencija, U: *Društvene devijacije*, Banja Luka: Centar modernih znanja, 7 (1).

³⁶ Housing First je politika koja beskućnicima nudi bezuslovno, trajno stanovanje, i to što je prije moguće, a nakon toga i druge prateće usluge. Postoji značajna baza dokaza koji pokazuju da je Housing First istovremeno efikasno rješenje za beskućništvo i oblik uštede, jer smanjuje korišćenje javnih usluga kao što su bolnice, zatvori i skloništa za hitne slučajeve.

³⁷ Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici - The Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence ("Službeni glasnik BiH" broj 15/13) je usvojena 11. maja 2011. godine u Istanbulu. Konvencija predstavlja prvi pravno obavezujući akt Vijeća Evrope u oblasti sprečavanja i borbe protiv nasilja nad ženama. Po svojoj prirodi, ovaj akt ne mora biti direktno primjenjiv u državama potpisnicama, ali zahtijeva posebno prilagođavanje zakonskih i institucionalnih okvira država potpisnica radi njene uspješne implementacije. BiH je 7. novembra 2013. godine postala šesta zemlja članica Vijeća Evrope koja je ratifikovala ovu konvenciju.

- Baron, S. W., Hartnagel, F. T. (1998). Street Youth and Criminal Violence, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Volume 35, Issue 2, <https://doi.org/10.1177/0022427898035002>, pristupljeno 03.01.2024.
- Bataj, Ž. (2012). Metafizika zla i erotizam ćutanja, Književnost.org, <https://www.Knjizevnost.org/?p=4556>, pristupljeno 15.03.2021.
- Burrows et al. (1997). A Nongray Theory of Extrasolar Giant Planets and Brown Dwarfs, *The Astrophysical Journal*, Volume 491, Issue 2.
- Chimowitz, H., Ruege, A. (2023). The costs and harms of homelessness, A Learning Brief Examining the Costs Borne by Individuals, *Communities, Systems, and Society*.
- Corrigan, P. et al. (2015). The public stigma of mental illness means a difference between you and me, *Psychiatry Research*, Volume 226, Issue 1, DOI:10.1016/j.psychres.2014.12.047.
- Culhane, D.P. et al. (2007). Testing a typology of family homelessness based on patterns of public shelter utilization in four US jurisdictions: Implications for Policy and Program Planning, *Housing Policy Debate*, 18(1).
- Fazel, S. et al. (2008). The prevalence of mental disorders among the homeless in western countries: systematic review and meta-regression analysis, *PLoS Med*.
- Fazel et al. (2014). Mental health interventions in schools in low-income and middle-income countries, *Lancet Psychiatry*, Volume 1, Issue 5, London, 388-398, DOI: 10.1016/S2215-0366(14)70357-8.
- Fernandez et al. (2022). Examination of Low ERBB2 Protein Expression in Breast Cancer Tissue, *JAMA Oncol*, Apr 1, 8(4), doi: 10.1001/jamaoncol.2021.7239.
- Fitzpatrick, M.K., Ritchey, J.F. (1993). Criminal Victimization Among the Homeless, *Justice Quarterly*, 10(3), DOI:10.1080/07418829300091881.
- Fisher, P. (1992). Victimization and Homelessness: Cause and Effect, *New England Journal of Public Policy*, Volume 8, Iss. 1, Article 20.
- Funge, P.S. et al. (2018). Victimization of the Homeless: Perceptions, Policies, and Implications for Social Work Practice, *Journal of Social Work in the Global Community*, Volume 3, Issue 1, DOI: 10.5590/JSWGC.2018.03.1.01.
- Fisher, P. (1992). Victimization and Homelessness: Cause and Effect, *New England Journal of Public Policy*, Volume 8, Iss. 1, Article 20.
- García, J.R., Cain, K. (2014). Decoding and reading comprehension: A meta-analysis to identify which reader and assessment characteristics influence the strength of the relationship in English, *Review of Educational Research*, 84(1), <https://doi.org/10.3102/0034654313499616>, pristupljeno 23.12.2023.
- George, S.L., Shanks, N.J. & Westlake, L. (1991) Census of single homeless people in Sheffield, *British Medical Journal*, 302.
- Goodman, J. et al. (2006). *Counseling adults in transition: Linking practice with theory* (3rd ed.), Springer Publishing Company.
- Goodman, A.L. (2006). *No Safe Place: Sexual Assault in the Lives of Homeless Women*, The National Online Resource Center on Violence Against Women, National Resource Center on Domestic Violence (NRCDV).
- Heerde, A., Patton, G.C. (2020). The vulnerability of young homeless people, *Lancet Public Health*, 5(6), doi: 10.1016/S2468-2667(20)30121-3.
- Karabegović, Dž. (2011). BiH evropski rekorder u konzumiranju alkohola (slobodnaevropa.org), februar/veljača, 2011. <https://www.vesti.rs/Vesti/BiH-evropski-rekorder-u...>, pristupljeno 02. 04.2024.
- Khosla, S. F. et al., (2008). The prevalence of mental disorders among the homeless in western countries: systematic review and meta-regression analysis, *PLoS Med.*, 2, 5(12). doi: 10.1371/journal.pmed.0050225.
- Leake, B.D., Gelberg, L. (2001). Risk Factors for Major Violence Among Homeless Women, *Journal of Interpersonal Violence*, 16 (8).
- Nilsson, F.S. (2020). Homelessness and police-recorded crime victimisation: a nationwide, register-based cohort study, *The Lancet Public Health*, Volume 5, Issue 6. DOI:[https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30075-X](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30075-X), pristupljeno 18.3.2024.
- North, S.C. et al. (1994). Violence and the homeless: An epidemiologic study of victimization and aggression, *Journal of Traumatic Stress*, Volume 7.
- Padalović, E. (2023). *Trajno iseljavanje iz Bosne i Hercegovine: Objavljen broj zvanično objavljenih građana naše zemlje u 2022. godini*, 24. avgust. <https://magazinplus.eu/trajno-iseljavanje-iz-bih...>, pristupljeno 15.03.2024.

- Posada-Abadía, C.I. (2021). Women in a situation of homelessness and violence: a single-case study using the photo-elicitation technique, *BMC Women's Health*, volume 21, Article number 216.
- Reilly et al. (2022). Gender Differences in Self-Estimated Intelligence: Exploring the Male Hubris, Female Humility Problem, *Frontiers in Psychology*, 13(812483), DOI:10.3389/fpsyg.2022.812483.
- Riggs K.R. et al. (2020). Prevalence of and risk factors associated with nonfatal overdose among veterans who have experienced homelessness, *JAMA Netw Open*, 2, 3(3), doi: 10.1001/jamanetworkopen.2020.1190.
- Roy, L. et al. (2014). Criminal Behavior and Victimization Among Homeless Individuals With Severe Mental Illness: A Systematic Review, *Psychiatric services*, Vol. 65 No. 6, <https://doi.org/10.1176/appi.ps.201200515>, pristupljeno 12.12.2023.
- Scurfield, J. et al. (2010). Criminal victimisation of the homeless: an investigation of Big Issue vendors in Leeds, *Radical Statistics*, Issue 99.
- Selimović, J., Sofović, J. (2010). *Položaj djece u Bosni i Hercegovini Analiza položaja djece bez roditeljskog staranja i/ili djece kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja zasnovana na pravima djece*, Sarajevo: SOS Dječija sela.
- Simović, N.M., Adžajlić-Dedović, A. et al. (2021). *Kritička viktimologija o žrtvi, mitu i korupciji*, Laktaši, Banja Luka: Grafomark.
- Simović, N.M., Adžajlić-Dedović, A. et al. (2021). *Viktimologija o žrtvama prirodnih katastrofa i zaštiti životne sredine u Bosni i Hercegovini*, Laktaši, Banja Luka: Grafomark.
- Simović, M.M., Vladimir M. Simović, M.V. (2021). *Žrtve krivičnih djela i krivičnopravni instrumenti zaštite*, Laktaši, Banja Luka: Grafomark.
- Simović, M.M., Adžajlić-Dedović, A. (2021). Restorativna pravda: pojam, osnovni modeli i pravda za žrtve krivičnog djela, Banja Luka: *Srpska pravna misao*, 27 (54).
- Simović, N.M., Adžajlić-Dedović, A., Simović, M.V. (2022). Indikatori vladavine prava predstavljeni kroz sekundarnu viktimizaciju žrtava u Bosni i Hercegovini, U: *Nauka i društvo*, 1 (1), Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Simović, N.M., Adžajlić-Dedović, A. (2023). Zaštita prava na zdravlje i obrazovanje žrtava seksualnog nasilja u ratu, U: *Društvene devijacije*, 1 (1), Banja Luka: Centar modernih znanja, 8 (1)
- Simović, N.M., Adžajlić-Dedović, A. (2023). Peace Building in Bosnia and Herzegovina - Problems and Dilemmas, Banja Luka: *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, 13 (13).
- Snow, D.A., Anderson, L. (1993). *Down on Their Luck: A study of homeless street people*, Berkeley: University of California Press
- Taljanović, A. (2020). Analiza i interpretacija podataka o stopi suicida u Bosni i Hercegovini u periodu od 2005. do 2015. godine, Sarajevo: *Društvena i tehnička istraživanja*.
- Thorndike et al., (2022). Strengthening US Food Policies and Programs to Promote Equity in Nutrition Security: A Policy Statement From the American Heart Association, *Circulation*, Jun 14, 145(24), doi: 10.1161/CIR.0000000000001072.
- Tica, S. (2023). Anksioznost i strah od smrti, *Psihoterapija i savetovanje*, Zrenjanin: Psihohelp, <https://www.psihoterapijazr.rs/anksioznost-strah-od-smrti/>, pristupljeno 12.3.2024.
- Tong, S.M. et al. (2021). Persistent Homelessness and Violent Victimization Among Older Adults in the Hope home study, *Journal of Interpersonal Violence*, Volume 36, Issue 17-18.
- Turner, M.M. et al. (2018). Victimization of the Homeless: Perceptions, Policies, and Implications for Social Work Practice, *Journal of Social Work in the Global Community*, Volume 3, Issue 1. DOI: 10.5590/JSWGC.2018.03.1.01.
- Van Dijk, Wemmers, Jo-A. (2010). Services and Rights for Victims of Domestic and International Crimes, Cambridge University Press, *International Crime and Justice*.
- Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada*, Beograd: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije: Asocijacija centara za socijalni rad Srbije.
- Walklate, S. (2007). *Handbook of Victims and Victimology*, London: ImprintWillan, DOI<https://doi.org/10.4324/9780203118207>.
- Wardhaugh, J. (2000). *Sub City: Young People, Homelessness and Crime*. Aldershot: Ashgate Wenzel, S.L.
- Wemmers, J.-A. (2013). *Victims in the Criminal Justice System*, Kugler Publications.
- Whitbeck, L.B. et al. (2001). Deviant Behaviour and Victimization Among Homeless and Runaway Adolescents, *Journal of Interpersonal Violence*, 16(11).
- Widdowfield, R. (1999). *The limitations of official homelessness statistics*. In *Statistics in Society*, Dorling, D. & Simpson, S. (eds), London: Arnold.

DARK NUMBER OF VICTIMITY AND THE RISK OF VICTIMIZATION OF HOMELESS PERSONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (2024)

*Academician prof. dr Miodrag N. Simović
full member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina
full professor at the Faculty of Law, University of Bihać, professor emeritus,*

*prof. dr Azra Adžajlić – Dedović
Full professor, Faculty of Criministics, Criminology and Security Studies, University of Sarajevo,*

*Prof. dr Marina M. Simović
Full professor, Faculty of Legal Sciences of the Pan-European University “Apeiron” in Banja Luka*

Abstract: The homeless persons are a category of victims that is unprotected in Bosnia and Herzegovina. These are the persons who are at high risk of victimization, whether they are BiH citizens or migrants trying to reach Europe through Bosnia and Herzegovina. According to United Nations documents, there are two categories of homelessness: absolute and relative. According to the results of the victimology research, both categories are present in BiH, but they are both legally unprotected. Because of this, but also because of the results of other victimological research in the world that indicate a high risk of victimization of this category of population, the paper presents an approximate scope of this victimological problem in Bosnia and Herzegovina and, in accordance with the best practices, appropriate measures of legal protection and meeting the needs of the homeless persons in democratic societies.

Key words: victimization, risk of victimization, prevention of victimization, homelessness, legal protection.

ПОСЛОВИ У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПОСТУПАЊЕ У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА, ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА

Др Филип Мирић*
Правни факултет Универзитета у Нишу, Србија

Апстракт: Да би систем социјалне заштите био заиста ефикасан, неопходно је да стручне послове важне за његово функционисање обављају професионалци различитих струка (лекари, специјални педагози, социјални радници, правници). Предмет рада је нормативни оквир којима су дефинисани стручни послови у области социјалне заштите у Републици Србији. Имајући овако дефинисан предмет рада, у њему ће бити приказане одредбе Правилника о стручним пословима у области социјалне заштите (Службени гласник РС, бр.1/2012). Рад има за циљ да истакне значај мултидисциплинарног приступа обављању послова у области социјалне заштите. У другом делу рада биће приказана и правила за поступање у установама, у случају различитих облика насиља, према одредбама Правилника о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (Службени гласник РС, бр. 46/2019, 104/2020). На тај начин ће се истаћи значај заједничког поступања свих институција из образовног и система социјалне заштите, у случајевима насиља, што је и циљ овог рада.

Кључне речи: основни стручни послови, специјализовани стручни послови социјална заштита, поступање у случајевима насиља, злостављања и занемаривања.

УВОД

Обавеза социјално одговорне државе је да грађанима, који се налазе у ситуацијама када не могу сами да реше сопствене проблеме, пружи одговарајућу помоћ и подршку. У складу са тим обавезама и захтевима, Република Србија је, кроз систем социјалне заштите, уредила како и на који начин могу и треба да се превазиђу проблеми социјално угрожених грађана и унапреди квалитет њиховог живота (Чуровић, 2018, стр. 378). Када је реч о социјалној заштити до посебног изражаја долазе одређених моралне вредности. Моралне вредности представљају етичке принципе којима би требало да се воде сви појединци јер их сматрају исправним и важним (Наранчић, 2018, стр. 204). Ова обавеза се једнако односи и на државу када је реч на обавезу обезбеђивању помоћи људима у стању социјалне потребе. Остваривање права у области социјалне заштите у многоме зависи од стручности и професионалних вештина људи који раде у систему социјалне заштите. Задатак права је да регулише различите друштвене односе. Правне норме примењују стручњаци различитих области и без њиховог стручног рада и професионалне посвећености, оно би се претворило у своју негацију, у неправу. Ако имамо у виду да су корисници права у области социјалне заштите људи у стању социјалне потребе, онда стручност и професионалност радника у систему социјалне заштите још више добијају на значају. Социјални рад заснован на људским правима највећим делом реализује у домену појединачног задовољавања потреба корисника, и да управно-правни послови доминирају у раду, док су послови праћења социјалних потреба, анализе стања, покретање иницијатива, планирања и развоја, израда извештаја, анализа и информација, у потпуности занемарени. Савремени изазови пред социјалне раднике постављају захтеве на које не могу у потпуности да

* Др Филип Мирић је научни сарадник и самостални струкотехнички сарадник за студије и студентска питања III степена Правног факултета Универзитета у Нишу, filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

одговоре. Право и обавеза за континуираним усавршавањем није системски уређено питање, а недостатак подршке на нивоу установа и система социјалне заштите демотивише их и спречава у професионалном и стручном развоју (Ћук & Савовић, 2019, стр. 57).

Да би систем социјалне заштите био заиста ефикасан, неопходно је да стручне послове важне за његово функционисање обављају професионалци различитих струка (лекари, специјални педагози, социјални радници, правници). Предмет рада је нормативни оквир којима су дефинисани стручни послови у области социјалне заштите. Имајући овако дефинисан предмет рада, у њему ће бити приказане одредбе Правилника о стручним пословима у области социјалне заштите.³⁸ Рад има за циљ да истакне значај мултидисциплинарног приступа обављању послова у области социјалне заштите. У другом делу рада биће анализирана и правила за поступање у установама, у случајевима различитих облика насиља, према одредбама Правилника о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање.³⁹ На тај начин ће се истаћи значај заједничког поступања свих институција из образовног и система социјалне заштите, у случајевима насиља што је и циљ овог рада.

НОРМАТИВНИ ОКВИР ОД ЗНАЧАЈА ЗА ОБАВЉАЊЕ СТРУЧНИХ ПОСЛОВА У ОБЛАСТИ СОЦИЈАЛНЕ ЗАШТИТЕ

Најважнији правни извор од значаја за обављање послова у области социјалне заштите је Правилник о стручним пословима у области социјалне заштите (ПСП). Овим правилником утврђују се стручни послови у социјалној заштити, као и ближи услови и стандарди за њихово обављање (чл.1. ПСП).

За успешно обављање послова из области социјалне заштите веома је важно њихово груписање. Стручни послови у социјалној заштити групишу се према функцијама, природи радних процеса и исходима који настају у пружању услуга социјалне заштите.

Стручни послови социјалне заштите су: 1) основни стручни послови; 2) специјализовани стручни послови; 3) супервизијски послови; 4) правни послови; 5) послови планирања и развоја. Други стручни послови у социјалној заштити су: 1) послови васпитача; 2) послови радно-окупационог терапеута; 3) послови лекара; 4) други стручни послови који подразумевају непосредни рад са корисником (чл. 3 ПСП).

Основни стручни послови социјалне заштите, у зависности од делатности пружаоца услуге, обухватају информисање, процену, планирање, посредовање и заступање у остваривању права и коришћењу услуга, саветодавно усмеравање, активацију, социо-едукативне активности, спровођење мера заштите корисника и праћење ефеката предузетих услуга и мера у непосредном раду са корисником. Основне стручне послове социјалне заштите, у зависности од карактеристика и потреба корисничке групе, обављају стручни радници: социјални радник, психолог, педагог, андрагог, дефектолог и специјални педагог, који имају лиценцу за обављање основних послова у социјалној заштити, у складу са законом којим се уређује социјална заштита (чл.4-5 ПСП).

Специјализовани послови социјалне заштите обухватају индивидуално и групно саветовање и породичну терапију, медијацију, спровођење акредитованих програма интензивних услуга подршке породици, акредитованих социо-едукативних програма и акредитованих програма третмана.

Специјализоване послове социјалне заштите, у зависности од карактеристика и потреба корисничке групе, обављају стручни радници: социјални радник, психолог, педагог, андрагог, дефектолог и специјални педагог, који су стекли посебна знања и вештине и лиценцу за обављање конкретног специјализованог посла, у складу са законом којим се уређује социјална

³⁸ Правилник о стручним пословима у области социјалне заштите (Службени гласник РС, бр.1/2012, у даљем тексту: ПСП).

³⁹ Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (Службени гласник РС, бр. 46/2019, 104/2020, у даљем тексту: ППНЗЗ).

заштита. Изузетно, услугу медијације пружају и други стручни радници који су стекли посебна знања и вештине и лиценцу за медијацију, у складу са законом (чл.6-7 ПСП).

Супервизијом се обезбеђује професионална подршка и учење стручним радницима на основним и специјализованим пословима у социјалној заштити, како би реализовали стручне задатке, унапредили квалитет услуга за кориснике и развили знања, компетенције и могућности да преузму одговорност за сопствену праксу.

Послове супервизије обављају стручни радници који су стекли посебна знања и вештине за обављање послова супервизије и имају лиценцу за обављање тих послова, у складу са законом којим се уређује социјална заштита (чл. 8-9 ПСП).

У оквиру основних, специјализованих и супервизијских послова, стручни радници се ангажују и на праћењу, усмеравању и подршци стручним сарадницима, сарадницима и волонтерима који се ангажују у непосредном раду са корисницима, као и студентима на професионалној пракси, како би се обезбедио развој, доступност и одговарајући квалитет услуга (чл.10 ПСП).

Правни послови у социјалној заштити обухватају примену управно-процесних правила у вођењу поступка, као и припрему појединачних управних аката у стварима чије је решавање законом поверено установама социјалне заштите, као и послове вођења евиденције и издавања уверења о штићеницима, издржаваним лицима, лицима према којима је извршено насиље у породици и лицима против којих је одређена мера заштите од насиља у породици, те другим чињеницама о којима се води службена евиденција и друге послове у складу са законом. Правни послови у центру за социјални рад, обухватају и послове припреме аката за покретање судских и других поступака из породичних односа, заштите права детета, односно права других пословно неспособних лица и у другим случајевима када су учешће или активна легитимација органа старатељства прописани законом. Правни послови у центру за социјални рад, обухватају и правну подршку и усмеравање у вези са реализацијом мера старатељске заштите, заштите од насиља у породици, правима детета и вршењем родитељског права, правима особа са инвалидитетом и припадника других осетљивих група - све у непосредном раду са корисницима, као и послове информисања, правног саветовања, те учешћа у процени, планирању и реализацији услуга и мера социјалне и старатељске заштите, у сарадњи са запосленима на стручним пословима у социјалној заштити. Правне послове обављају запослени са завршеним основним академским студијама у четворогодишњем трајању у области правних наука, а у центру за социјални рад, запослени, поред овог услова, морају имати и лиценцу, у складу са законом којим је уређена социјална заштита (чл.11-12 ПСП).

Послови планирања и развоја обухватају припрему годишњих и других оперативних планова рада установа и других пружалаца услуга социјалне заштите, процену социјалних потреба грађана који живе на територији јединице локалне самоуправе, информисање надлежног органа јединице локалне самоуправе о идентификованим потребама корисника и капацитетима установе и пружаоца услуга да одговори на потребе, праћење квалитета пружених услуга, извештавање о квалитету пружених услуга, иницирање, развој и унапређење услуга, успостављање међусистемске координације и сарадње као и друге активности везане за унапређење рада установе и пружаоца услуга. Послове планирања и развоја осим стручних радника, обављају и социолози и други стручњаци који су завршили најмање одговарајуће основне академске студије у четворогодишњем трајању у оквиру образовно-научног поља друштвено-хуманистичких наука и поседују истраживачка знања и вештине, у складу са општим актом о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места. У пословима планирања и развоја учествују и стручни радници који раде на основним и специјализованим стручним пословима и пословима супервизије у социјалној заштити (чл.13-14 ПСП).

Послови васпитача у социјалној заштити обухватају бригу о физичком, психичком, социјално-емоционалном, когнитивном и развоју комуникације и стваралаштва код деце која користе услугу домског смештаја, како би развила своје потенцијале и успоставила што већи ниво самосталног функционисања. Послове васпитача у социјалној заштити обављају социјални радник, психолог, педагог, андрагог, дефектолог и специјални педагог, који су стекли сертификат о успешно завршеној обуци по акредитованом програму за рад на пословима васпитача. Послове васпитача обављају у својству стручних радника када имају лиценцу за обављање основних послова у социјалној заштити, у складу са законом којим се уређује

социјална заштита. Послове васпитача у социјалној заштити обављају и друга лица која су завршила студије првог степена (основне академске студије, основне струковне студије) и студије другог степена (мастер академске студије, специјалистичке струковне студије, специјалистичке академске студије) и која су стекла сертификат о успешно завршеној обуци по акредитованом програму за рад на пословима васпитача. Послове васпитача лица обављају у својству стручних сарадника (чл.15-16 ПСП).

Послови радно-окупационог терапеута у социјалној заштити обухватају радно-окупационе, радно-инструктивне, хабилитационе, рехабилитационе, рекреативне и културно забавне активности и подршку у задовољавању свакодневних потреба и унапређењу квалитета живота корисницима који имају тешкоће у самосталном функционисању. Послове радно-окупационог терапеута обављају социјални радник, психолог, педагог, андрагог, дефектолог и специјални педагог, који су стекли сертификат о успешно завршеној обуци по акредитованом програму за рад на овим пословима. Послове радно-окупационог терапеута лица, обављају у својству стручних радника када имају лиценцу за обављање основних послова у социјалној заштити, у складу са законом којим се уређује социјална заштита. Послове радно-окупационог терапеута обављају и друга лица која су завршила студије првог степена (основне академске студије, основне струковне студије) и студије другог степена (мастер академске студије, специјалистичке струковне студије, специјалистичке академске студије) и која су стекла сертификат о успешно завршеној обуци по акредитованом програму за рад на тим пословима. Послове радно-окупационог терапеута лица обављају у својству стручних сарадника (чл.17-18 ПСП). Послови лекара у социјалној заштити обављају се у складу са прописима, којима се уређује здравствена заштита. У погледу услова за обављање послова лекара у социјалној заштити примењују се прописи којима се уређује обављање послова здравствених радника.

Стручни сарадници су лица друге одговарајуће струке у смислу закона којим се уређује социјална заштита, са стеченим високим образовањем, на студијама првог степена (основне академске студије, основне струковне студије) и студијама другог степена (мастер академске студије, специјалистичке струковне студије, специјалистичке академске студије), која обављају послове из своје струке у установи социјалне заштите и код пружаоца услуга социјалне заштите што, поред васпитача и радно-окупационих терапеута, укључује физиотерапеуте, више медицинске техничаре, радне терапеуте и др. Стручни сарадници у социјалној заштити који обављају послове у непосредном раду са корисницима, поред испуњених услова, стичу сертификат о успешно завршеној обуци по акредитованом програму за послове своје струке у социјалној заштити. У погледу услова за обављање послова стручних сарадника здравствене струке у социјалној заштити, примењују се прописи којима се уређује обављање послова здравствених радника и здравствених сарадника (чл.21 ПСП). Послове сарадника обављају лица са стеченим другим, трећим и четвртим степеном стручне спреме, која се ангажују у непосредном раду са корисницима у установи социјалне заштите и код пружаоца услуга социјалне заштите, и која су стекла сертификат о успешно завршеној обуци по акредитованом програму за рад на тим пословима, што укључује неговатеље, геронто домаћице и радне инструкторе. Послове сарадника обављају и медицински техничари, на које се у погледу услова за обављање послова у социјалној заштити примењују прописи којима се уређује обављање послова здравствених радника и здравствених сарадника (чл.22 ПСП). Послови у социјалној заштити уређени овим правилником, обављају се према захтевима и карактеристикама конкретне услуге, у складу са прописима којима се уређују организација, нормативи и стандарди рада центра за социјални рад, као и прописима о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите. У наставку рада биће укратко приказан нормативни оквир за поступање у случајевима насиља, занемаривања и злостављања који се тематски надовезује на систем социјалне заштите.

НОРМАТИВНИ ОКВИР ОД ЗНАЧАЈА ЗА ПОСТУПАЊЕ У УСТАНОВИ У СЛУЧАЈЕВИМА НАСИЉА, ЗАНЕМАРИВАЊА И ЗЛОСТАВЉАЊА

Може се рећи да је историја човечанства уједно и историја насиља (Јанковић, 2018, стр. 113). Слично схватање о распрострањености насиља, занемаривања и злостављања може се пронаћи и код других аутора који су истраживали ове антисоцијалне појаве (видети више:

Мацановић, 2014; Мацановић, 2020; Димовски, 2020; Димовски, 2019; Васиљевић-Продановић, 2022; Константиновић-Вилић & Николић-Ристановић, 1998; Милутиновић & Алексић, 1989; Костић, 2001; (Николић-Ристановић & Константиновић-Вилић, 2018 итд). Уопштено говорећи насилнички криминалитет представља вршење кривичних дела уз употребу насиља, применом силе или претњом да ће се непосредно употребити сила (Јовашевић, 2006, стр. 318). Насиље је веома сложена правна и друштвена појава која се може посматрати из угла неколико наука и научних дисциплина попут социологије, права, виктимологије, криминологије итд. (Мирић, 2023, стр. 48). Посебну опасност представља насиље које врће малолетници према својим вршњаацима у оквиру образовних установа или ван њих (Мирић, 2014, стр. 125). Колико искуство преживелог вршњачког насиља може бити трауматично можда најупечатљивије потврђују исповести одраслих који и после веома дуге временске дистанце и даље невољно причају о неугодностима које су доживели од својих вршњака у детињству (Миљановић, 2018, стр. 139). Због тога је неопходно посебну пажњу посветити реакцији на насиље, занемаривање и злостављање и на нивоу самих образовних установа, о чему ће касније бити више речи.

Основни извор у овој области у Републици Србији је Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (ППНЗЗ). Важно је истаћи да се ППНЗЗ односи, пре свега на образовне установе. Ради превенције насиља, злостављања и занемаривања установа је дужна да упозна све запослене, децу, ученике и родитеље са њиховим правима, обавезама и одговорностима, прописаним законом, Правилником о протоколу и другим подзаконским и општим актима. Запослени својим квалитетним радом (васпитно-образовним, образовно-васпитним, васпитним, стручним и другим радом) и применом различитих метода, облика рада и активности обезбеђују подстицајну и безбедну средину. У установи одељењски старешина, васпитач, наставник и стручни сарадник избором одговарајућих садржаја и начина рада доприносе стицању квалитетних знања и вештина и формирању вредносних ставова за узајамно разумевање, уважавање различитости, конструктивно превазилажење сукоба и др.

У израду индивидуалног образовног плана (ИОП) се, уколико постоји потреба, укључује представник Тима за заштиту ради планирања активности у оквиру ИОП, а у вези са заштитом од насиља. Одељењски старешина, васпитач, наставник и стручни сарадник је дужан да обезбеди заштиту детета и ученика од произвољног или незаконитог мешања у његову приватност, породицу, дом или преписку, као и заштиту од незаконитих напада на његову част и углед (ППНЗЗ).

Запослени не сме својим понашањем да изазове или допринесе насиљу, злостављању и занемаривању (на пример: непоштовање личности и права детета и ученика, недоследност у поступању, необјективно оцењивање и др.).

Ученици, као одговорни учесници у образовању и васпитању, ради превенције насиља, злостављања и занемаривања, обавезни су да: уважавају и поштују личност других - деце, ученика, запослених, родитеља и трећих лица; поштују правила установе и све оне акте којима се уређују њихова права, обавезе и одговорности; активно учествују у раду одељењске заједнице; пружају вршњачку подршку; као чланови ученичког парламента и школског одбора, посебно доприносе и учествују у превентивним активностима; својим понашањем не изазивају, доприносе или учествују у насиљу и злостављању.

Родитељ је дужан да, у најбољем интересу детета и ученика: сарађује са установом; учествује у превентивним мерама и активностима; уважава и поштује личност свог детета, друге деце и ученика, запослених, других родитеља и трећих лица.

Родитељ не сме својим понашањем у установи да изазове или допринесе појави насиља, злостављања и занемаривања према детету, ученику, запосленом, другом родитељу и трећим лицима, а када то учини директор је дужан да одмах о томе обавести јавног тужиоца и полицију, а након тога електронским путем надлежну школску управу.

Родитељ има обавезу и одговорност, у складу са законом којим се уређују основане система образовања и васпитања, да на позив школе узме активно учешће у свим облицима васпитног рада са учеником, односно да сарађује са школом у поступку заштите ученика од насиља. Ако се родитељ не одазове на позив школе, у складу са законом школа подноси прекршајну, односно кривичну пријаву за утврђивање одговорности и кривице родитеља и

обраћа се надлежном центру за социјални рад да против родитеља предузме мере из своје надлежности.

Превенција насиља, злостављања и занемаривања, као један од приоритета у остваривању образовно-васпитног рада планира се развојним планом и саставни је део годишњег плана рада. Установа програмом заштите од насиља, злостављања и занемаривања одређује мере и активности које обезбеђују развијање и неговање позитивне атмосфере и безбедно окружење (у даљем тексту: програм заштите).

Програм заштите утврђује се на основу анализе стања безбедности, односно свих аспеката школске средине, присутности различитих облика и интензитета насиља, злостављања и занемаривања, специфичности установе и резултата самовредновања и вредновања квалитета рада установе. Програмом заштите дефинишу се превентивне и интервентне активности, одговорна лица и временска динамика њиховог остваривања. Овај програм садржи:

1) начине на који се превентивне мере и активности уграђују у свакодневни живот и рад установе (васпитне, наставне и ваннаставне активности), на свим нивоима (појединац, васпитна група, одељењска заједница, ученички парламент, стручни органи, тела и тимови, родитељски састанци, родитељи - индивидуално и групно, савет родитеља);

2) стручно усавршавање запослених ради унапређивања компетенција запослених за превентивни рад, благовремено уочавање, препознавање, реаговање на насиље, злостављање и занемаривање;

3) начине информисања о обавезама и одговорностима у области заштите од насиља, злостављања и занемаривања;

4) подстицање и оспособљавање ученика за активно учествовање у раду одељењске заједнице, ученичког парламента, школског одбора и стручних органа установе;

5) садржаје и начине за појачан васпитни рад ради развијања самоодговорног и друштвено одговорног понашања;

6) поступке за рано препознавање ризика од насиља, злостављања и занемаривања;

7) начине реаговања на насиље, злостављање и занемаривање, улоге и одговорности и поступање у интервенцији када постоји сумња или се оно догађа;

8) облике и садржаје рада са свом децом и ученицима, односно онима који трпе, чине или су сведоци насиља, злостављања и занемаривања;

9) начине, облике и садржаје сарадње са породицом, јединицом локалне самоуправе, надлежном организационом јединицом полиције (у даљем тексту: полиција), центром за социјални рад, здравственом службом, правосудним органима и др.;

10) начине праћења, вредновања и извештавања органа установе о остваривању и ефектима програма заштите, а нарочито, у односу на: учесталост инцидентних ситуација и број пријава; заступљеност различитих облика и нивоа насиља, злостављања и занемаривања; број повреда; учесталост и број васпитно-дисциплинских поступака против ученика и дисциплинских поступака против запослених; број и ефекте оперативних планова заштите; остварене обуке у превенцији насиља, злостављања и занемаривања и потребе даљег усавршавања; број и ефекте акција које промовишу сарадњу, разумевање и помоћ вршњака; степен и квалитет укључености родитеља у живот и рад установе; друге параметре (ППНЗЗ).

Чланове и руководиоца тима за заштиту од насиља одређује директор установе из реда запослених (наставник, васпитач, стручни сарадник, секретар и др.). Број и састав чланова тима за заштиту зависе од специфичности установе (врста и величина установе, организација рада, издвојена одељења, присуство деце и ученика из мањинских и маргинализованих група и др.). Директор одређује, психолога, педагога или, изузетно, другог запосленог - члана тима за заштиту, као одговорног за вођење и чување документације о свим ситуацијама насиља, злостављања и занемаривања у којима тим за заштиту учествује. Установа може да укључи у тим за заштиту представнике родитеља и локалне заједнице, ученичког парламента и по потреби одговарајуће стручњаке (социјални радник, специјални педагог, лекар, представник полиције и др.). Када тим разматра конкретне ситуације насиља у обавези је да поступа у складу са законом којим се уређује заштита података о личности (ППНЗЗ).

Задачи тима за заштиту јесу, нарочито, да: припрема програм заштите у складу са специфичностима установе и утврђеним мерама за унапређивање на основу анализе стања; информише децу и ученике, запослене и родитеље о планираним активностима и могућности

тражења подршке и помоћи од тима за заштиту; учествује у обукама и пројектима за развијање компетенција запослених потребних за превенцију и интервенцију у ситуацијама насиља, злостављања и занемаривања; предлаже мере за превенцију и заштиту, организује консултације и учествује у процени ризика и доношењу одлука о поступцима у случајевима сумње или дешавања насиља, злостављања и занемаривања; укључује родитеље у превентивне и интервентне мере и активности; прати и процењује ефекте предузетих мера за заштиту деце и ученика и даје одговарајуће предлоге директору; сарађује са стручњацима из других надлежних органа, организација, служби и медија ради свеобухватне заштите деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања; води и чува документацију; извештава стручна тела и орган управљања (ППНЗЗ).

Интервенцију у одговору на насиље, злостављање и занемаривање чине мере и активности којима се оно зауставља, осигурава безбедност учесника (оних који трпе, чине или сведоче), смањује ризик од понављања, ублажавају последице за све учеснике и прате ефекти предузетих мера. У установи се интервенише на насиље, злостављање и занемаривање, када се оно дешава или се догодило између: деце или ученика (вршњачко насиље); запосленог и детета, односно ученика; родитеља и детета, односно ученика; родитеља и запосленог; ученика и запосленог, као и када насиље, злостављање и занемаривање чини треће лице у односу на дете, ученика, запосленог или родитеља. Установа је дужна да интервенише увек када постоји сумња или сазнање да дете и ученик трпи насиље, злостављање и занемаривање, без обзира на то где се оно догодило, где се догађа или где се припрема. Установа је дужна да интервенише увек када постоји сумња или сазнање да запослени трпи насиље од стране ученика, родитеља или трећег лица у установи или за време организовања активности установе. Када је ученик починилац насиља према запосленом, директор је дужан да одмах обавести родитеља и центар за социјални рад; да покрене васпитно-дисциплински поступак, и да изрекне васпитно-дисциплинску меру, у складу са законом, а ако постоје елементи кривичног дела или прекршаја, пријаву поднесе надлежном јавном тужилаштву односно прекршајном суду. Када је родитељ или треће лице починилац насиља према запосленом директор је дужан да одмах обавести јавног тужиоца и полицију (ППНЗЗ). Посебан значај има разврставање насиља, злостављања и занемаривања, о чему ће бити више речи у наставку рада.

РАЗВРСТАВАЊЕ НАСИЉА, ЗЛОСТАВЉАЊА И ЗАНЕМАРИВАЊА ПО НИВОИМА

Разврставање насиља, злостављања и занемаривања на нивое има за циљ обезбеђивање уједначеног поступања (интервенисања) установа у ситуацијама насиља и злостављања када су актери деца, односно ученици (ученик-ученик, ученик-дете). Исти облици насиља, злостављања и занемаривања могу да се појаве на више нивоа, али се разликују у интензитету, степену ризика, учесталости, последицама и учесницима. Процена нивоа насиља се доноси на основу анализе интензитета, степена ризика, трајања и учесталости понашања, последица, броја учесника, узраста и карактеристика развојног периода детета, односно ученика.

На предшколском узрасту у складу са развојним карактеристикама узраста говоримо о сукобима међу децом и агресивном понашању. Тим за заштиту детета у предшколској установи приликом анализе ситуације и доношења плана активности у раду са дететом и породицом узима у обзир учесталост понашања, трајање, интензитет, последице, степен ризика по учеснике ситуације, карактеристике развојног периода и индивидуалне карактеристике детета.

У реализацију плана активности укључује се родитељ детета. Уколико укључивање породице није у најбољем интересу детета, установа на основу стручног мишљења Тима за заштиту укључује надлежни центар за социјални рад. У складу са проценом ризика и потребама детета укључују се и други системи из спољашње мреже заштите у складу са својом надлежностима (систем социјалне заштите, систем здравствене заштите, (ППНЗЗ).

Насиље на интернету је све већи проблем са глобалним последицама. Стварање безбедног друштва подразумева и право на безбедно дигитално окружење. Оно представља и предуслов за остваривање бројних других људских права, што је последица информатичке ере у којој живимо. Програми генералне превенције у виду вршњачке едукације могу допринети да се овај облик насиља смањи. Осим тога, потребно је јачати осећај одговорности код младих и подизати њихову свест о неприхватљивости насилних образаца понашања, како у реалном

животу, тако и на интернету (Мирић & Васиљевић-Продановић, 2022, стр. 88). На сваком од три нивоа биће, примера ради, наведени облици физичког, психичког, сексуалног злостављања, као и злостављања злоупотребом информационих технологија.

Први ниво:

Облици физичког насиља и злостављања су: ударање чврга, гурање, штипање, гребане, гађање, чупање, уједање, саплитање, шутирање, прљање, уништавање ствари.

Облици психичког насиља и злостављања су: омаловажавање, оговарање, вређање, ругање, називање погрдним именима, псовање, етикетирање, имитирање, "прозивање".

Облици социјалног насиља и злостављања су: добацивање, подсмеване, искључивање из групе или заједничких активности, фаворизовање на основу различитости, ширење гласина.

Облици сексуалног насиља и злостављања су: неумесно, са сексуалном поруком: добацивање, псовање, ласцивни коментари, ширење прича, етикетирање, сексуално недвосмислена гестикација.

Облици насиља и злостављања злоупотребом информационих технологија и других комуникационих програма су: узнемиравајуће позивање, слање узнемиравајућих порука.

Други ниво:

Облике физичког насиља и злостављања представљају: шамарање, ударање, гажење, цепање одела, „шутке“, затварање, плување, отимање и уништавање имовине, измицање столице, чупање за уши и косу.

Облици психичког насиља и злостављања су, нарочито: уцењивање, претње, неправедно кажњавање, забрана комуницирања, искључивање, манипулисање.

Облици социјалног насиља и злостављања су, нарочито: сплеткарење, ускраћивање пажње од стране групе (игнорисање), неукључивање, неприхватање, манипулисање, искоришћавање.

Облици сексуалног насиља и злостављања су, нарочито: сексуално додиривање, показивање порнографског материјала, показивање интимних делова тела, свлачење.

Облици насиља и злостављања злоупотребом информационих технологија су, нарочито: оглашавање, снимање и слање видео записа, злоупотреба блогова, форума и четовања, снимање камером појединаца против њихове воље, снимање камером насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика.

Трећи ниво:

Облици физичког насиља и злостављања су, нарочито: туча, давлeње, бацање, проузроковање опекотина и других повреда, ускраћивање хране и сна, излагање ниским температурама, напад оружјем.

Облици психичког насиља и злостављања су, нарочито: застрашивање, уцењивање уз озбиљну претњу, изнуђивање новца или ствари, ограничавање кретања, навођење на коришћење наркотичких средстава и психоактивних супстанци, укључивање у деструктивне групе и организације.

Облици социјалног насиља и злостављања су, нарочито: претње, изолација, малтретирање групе према појединцу или групи, организовање затворених група (кланова) које има за последицу повређивање других.

Облици сексуалног насиља и злостављања су, нарочито: завођење од стране ученика и одраслих, подвођење, злоупотреба положаја, навођење, изнуђивање и принуда на сексуални чин, силовање, инцест.

Облици насиља и злостављања злоупотребом информационих технологија су, нарочито: снимање насилних сцена, дистрибуирање снимака и слика, дечија порнографија.

Ради уједначеног и примереног поступања, установа у превенцији и интервенцији на насиље, злостављање и занемаривање, општим актом утврђује као лакше повреде обавеза ученика: понављање насилног понашања са првог нивоа када васпитни рад није делотворан и насилно понашање са другог нивоа када појачани васпитни рад није делотворан (ППНЗЗ).

Насилно понашање са трећег нивоа може да буде третирано као тежа повреда обавеза и као повреда забране утврђене законом, у зависности од околности (последиче, интензитет,

учесталост, учесници, време, место, начин и др.), што процењују тим за заштиту и директор (ППНЗЗ). У дому ученика понављање лакших повреда обавеза третира се као тежа повреда обавеза у складу са законом којим је уређен ученички и студентски стандард. У дому ученика васпитно-дисциплински поступак се води у складу са законом којим је уређен ученички и студентски стандард (ППНЗЗ). Као што се може закључити одредбе Протокола о превенцији насиља и занемаривања се у највећем делу односи на насиље образовним установама, али се суштински може применити у у другим установама, што представља његову највећу вредност.

У педагошком раду познат је значај јединственог деловања свих чинилаца, па то важи и у суочавању са насиљем у друштву и међу школском децом (Рајчевић, 2018, стр. 164). Ако све ово изостане онда ни најбољи законски и подзаконски акти, неће бити довољни да сузбију насиље, злостављање и занемаривање деце, без обзира на степен развијености превентивних програма у систему социјалне заштите и образовном систему.

ЗАКЉУЧАК

Пред системом социјалне заштите су увек изазовни задаци. Он мора да препозна људе у стању социјалне потребе, што је раније могуће и правовремено им пружи одговарајућу помоћ и заштиту. Реч је о веома комплексним задацима и циљевима, за чије остварење је неопходно ангажовање стручњака различитих профила (дефектолога, социолога, социјалних радника, правника, психолога). Свака од наведених професија има своје незаменљиво место у систему социјалне заштите. Без заједничког деловања и синергије знања немогуће је пружити адекватну социјалну заштиту свима којима је она потребна. Када је реч о превенцији насиља, злостављања из занемаривања, посебан значај има одговарајући правилник о протоколу о поступању у оваквим случајевима. Њиме су дефинисане одговарајуће активности за превенцију насиља, пре свега у образовним установама, ниво и облици насиља. Одређивање јасне надлежности свих учесника у образовном процесу одређивање нивоа насиља и основних његових појавних облика, доприноси лакшем препознавању насиља, злостављања и занемаривања, као и предузимање одговарајућих мера за превенцију и сузбијање ових противправних понашања. Може се поставити питање зашто је извршено спајање две области друштвеног деловања у оквиру рада тј. послова у социјалној заштити и правне реакције на насиље, злостављање и занемаривање у образовном систему. Одговор се сам по себи намеће јер је реч о системима који се функционално допуњују у јединственом одговору на криминалитет деце и малолетника. Наиме, иако запослени у социјалној заштити често због систематизације послова обављају више различитих задатака истовремено, што може смањити и њихов радни учинак, реакција на противправна понашања деце и малолетника је у фолусу њихових активности. Са друге стране образовни систем, треба да препозна и реагује на све облике насиљ, злостављања и занемаривања у којима се као жртве јављају деца и малолетници и заједно са системом социјалне заштите и, по потреби, правосудним системом, делује репресивно, али и превентивно остварујући притом циљеве специјалне и генералне превенције.

На крају, треба истаћи потребу мултидисциплинарног приступа проучавању насиља, злостављања и занемаривања. Без заједничког деловања образовног, система социјалне, заштите и када је то неопходно, правосудног система, насиље, занемаривање и злостављање се не могу сузбити, те је у том циљу, неопходно заједничко деловање стручњака из различитих области који се у свом свакодневном раду сусрећу са различитим облицима криминалитета и осталих противправних понашања.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- 1) Васиљевић-Продановић, Д. (2022). *Основи педологије*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- 2) Димовски, Д. (2019). *Криминална етиологија*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу, Центар за публикације.
- 3) Димовски, Д. (2020). *Злочин мржње*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу.
- 4) Јанковић, С. (2018). Страх од насилничког криминалитета. *Не насиљу-јединствен друштвени одговор*, Бања Лука: Центар модерних знања, стр.131-121

- 5) Јовашевић, Д. (2006). *Лексикон кривичног права*. Београд: Службени гласник.
- 6) Јовашевић, Д. & Костић, М. (2012). *Политика сузбијања криминалитета*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета.
- 7) Константиновић-Вилић, С. & Николић-Ристановић, В. (1998). *Криминологија*. Ниш: Студентски културни центар.
- 8) Костић, М. (2001). *Деца убице, докторска дисертација*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.
- 9) Мацановић, Н. (2014). *Криминогена инфицираност ученика*. Бања Лука: Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци, Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједоносна, социолошка и криминолошка истраживања, Бања Лука.
- 10) Мацановић, Н. (2020). *Социјално неприлагођено понашање дјеце и адолесцената*. Бања Лука: Центар модерних знања.
- 11) Милутиновић, М. & Алексић, Ж. (1989). *Малолетничка делинквенција*. Београд: Научна књига.
- 12) Миљановић, Н. (2018). Вршњачко насиље у периоду ране адолесценције. *Не насиљу-јединствен друштвени одговор*, Бања Лука: Центар модерних знања, стр. 139-149.
- 13) Мирић, Ф. (2014). *Савремена схватања феноменологије и етиологије малолетничке делинквенције- докторска дисертација*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.
- 14) Мирић, Ф. (2023). *Кривичноправна заштита особа са инвалидитетом у Републици Србији*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- 15) Мирић, Ф. Васиљевић -Продановић, Д. (2022). Виктимолошки осврт на вршњачко насиље у дигиталном окружењу. *Темида*, 25(1), стр. 79-92.
- 16) Наранчић, М. (2018). Морални положај човека у савременој правној држави. *Војно дело*, 70(2), 203-2019.
- 17) Николић-Ристановић, В., & Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*. Београд: Издавачко-графичко предузеће "Прометеј".
- 18) Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (Службени гласник РС, бр. 46/2019, 104/2020).
- 19) Правилник о стручним пословима у области социјалне заштите (Службени гласник РС, бр.1/2012).
- 20) Рајчевић, П. (2018). Суочавање с појавама насиља и међу школском децом. *Не насиљу - јединствен друштвени одговор*, Бања Лука: Центар модерних знања, 158-166.
- 21) Ћук, М. & Савовић, И. (2019). Социјални рад у свакодневној пракси социјалне заштите Републике Српске. *Politeia*, 9(17), стр. 57-80.
- 22) Чуровић, М. (2018). Остваривање права и услуга из области социјалне заштите. *Војно дело*, 70(5), 378-387.

JOBS IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION WITH SPECIAL REFERENCE TO PROCEDURE IN CASES OF VIOLENCE, ABUSE AND NEGLECT

Filip Mirić, LL.D.

Faculty of Law, University of Niš, Serbia

Abstract: In order for the social protection system to be truly effective, it is necessary that professional tasks important for its functioning be performed by professionals of various professions (doctors, special pedagogues, social workers, lawyers). The subject of the work is the normative framework that defines professional jobs in the field of social protection in Republic of Serbia. Having defined the subject of the paper in this way, it will present the provisions of the Rulebook on professional work in the field of social protection (Official Gazette of the RS, No. 1/2012). The aim of the paper is to highlight the importance of a multidisciplinary approach to performing tasks in the field of social protection. In the second part of the paper, the rules for handling in institutions, in the case of various forms of violence, will be presented, according to the provisions of the Rulebook on handling in institutions in response to violence, abuse and neglect, (Official Gazette of the RS, No. 46/2019, 104/2020). In this way, the importance of the joint action of all institutions from the educational and social protection systems, in cases of violence, will be emphasized, which is the aim of this paper.

Keywords: basic professional jobs, specialized professional jobs, social protection, cases of violence, abuse and neglect.

NASILJE U ZATVORSKOM SUSTAVU TE ANALIZA STEGOVNIH PRIJESTUPA
ZATVORENIKA U CENTRU ZA DIJAGNOSTIKU

Dr. sc. Ivica Luketić⁴⁰ naslovni predavač
Ministarstvo pravosuđa i uprave, Uprava za zatvorski sustav i probaciju,
Centar za dijagnostiku u Zagrebu

Apstrakt: Nasilje u zatvorskom sustavu predstavlja problem kako za druge zatvorenike tako i za službenike unutar tog sustava. Rad se bavi pitanjem nasilja u zatvorskom sustavu, s posebnim osvrtom na početak izdržavanja kazne zatvora. Kako se u zatvorskom sustavu u Republici Hrvatskoj reagira na nasilne počinitelje stegovnih prijestupa, jesu li izrečene stegovne mjere adekvatne počinjenom stegovnom prijestupu kako bi nasilnog zatvorenika odvratile od budućeg nasilničkog ponašanja tijekom izdržavanja kazne zatvora. U istraživačkom dijelu predstavlja se i analizira podatke o socijalno anamnestičkim, dijagnostičkim te kriminološkim osobinama počinitelja stegovnih prijestupa zbog nasilničkog ponašanja na samom početku izdržavanja kazne zatvora u Republici Hrvatskoj. Istraživanje je provedeno na zatvorenicima počiniteljima stegovnih prijestupa, koji su prijestupe počinili u vremenu od 1. siječnja 2020. godine do 31. prosinca 2023. godine, a koji su kaznu zatvora izdržavali u Centru za dijagnostiku u Zagrebu. Za istraživanje je konstituiran Upitnik, koji je uređen da prikupljeni podatci budu pogodni za primjenu multivarijantnih analiza podataka. Autor u radu daje svoje komentare, pojašnjenja i moguće preporuke za buduća istraživanja. Cilj rada je prikazati, kao i upozoriti na činjenicu da ima zatvorenika koji se nastave nasilno ponašati u zatvorskom sustavu, a s druge strane kakav je odgovor zatvorske ustanove na takvo ponašanje, uz primjenu deskriptivne metode, sinteze podataka kao i meta analizu.

Cljučne riječi: nasilje, zatvori, stegovni prijestupi, stegovne mjere

UVOD

Nasilje se može promatrati u užem ili širem smislu. U užem ono predstavlja uporabu sredstava fizičke prisile radi nanošenja štete i prisiljavanja na određeno ponašanje, dok u širem smislu obuhvaća i upotrebu sredstva psihičke prisile radi nanošenja štete, povrjeđivanja ili zastrašivanja osobe (Nasilje, Hrvatska enciklopedija). Prema Mejovšek (2001), agresivnost se formira već u djetinjstvu i dobar je prediktor kasnijeg delinkventnog ponašanja. Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization, 2022) pojam nasilja definira kao namjernu uporabu fizičke sile ili prijetnje usmjerene protiv samoga sebe, drugog pojedinca ili grupe, koja može dovesti i do raznih ozljeda, pa čak i smrti. Nasilje se pojavljuje u svim sferama društva, ono je gotovo postala svakodnevnica. Kako je ono rašireno u društvenoj zajednici, tako ga ima i u zatvorskom sustavu, premda se ono nastoji zadržati što dalje od očiju javnosti. U novije vrijeme nasilni sukobi unutar zatvorskih institucija, objavljuju se kao senzacionalistička vijest mada je uvriježena činjenica da je zatvorenicima zbog njihovog ranijeg neprihvatljivog ponašanja kao i činjenja kaznenih djela mjesto u zatvorskom sustavu, stječe se dojam da građanstvo voli pratiti ovakve teme. Zatvorski sustavi su općenito vrlo zatvoreni za bilo kakvo priopćavanje, te se uglavnom ono prikazuje javnosti tek kada nekim „posebnim kanalima“ informacija dođe u javnost. No, kada takva informacija i dođe u javnost popraćena je vrlo dobro (Jutarnji list, 2023), (Index. hr.), (Radio Sarajevo. ba), (Slobodna Dalmacija). Nasilje u zatvorskom sustavu povezano je i sa prenapučenosti te samim time i nezadovoljstvom zatvorenika (Wolf. et. al.2007.). Nadalje, kada u zatvorskim ustanovama nedostaje adekvatnog tretmanskog osoblja koji bi vodili opće ili posebne programe (Friedmann et.al. 2008), kada zatvorenici nemaju radni ili obrazovni okupacijski tretmani, nasilja u zatvorskom sustavu može biti i više (Murdoch & Jiricka). Zatvorski

⁴⁰ ivica.luketic@gmail.com, ivica.luketic@czd.pravosudje.hr

službenici (pravosudni policajci te tretmansko osoblje) iznimno su izloženi nasilju u svom radu, a od njih se očekuje da adekvatno djeluju pri svakoj aktivnosti zatvorenika. S tim u svezi su i Preporuke vijeća Ministara br. (98) 7. da bi zatvorenici kod kojih postoji strah od nasilja uključujući i strah od mogućih seksualnih prijestupnika od strane drugih zatvorenika, kao i zatvorenici koji su nedavno pretrpjeli napad ili povredu trebali tzv. vulnerabilne osobe biti pod posebnim tretmanom zatvorskog osoblja.

Europska zakonska regulativa i ranije provedena istraživanja o nasilju u zatvorskom sustavu

Europska zatvorska pravila propisuju da zatvorsko osoblje ne bi smjelo koristiti silu protiv zatvorenika, osim samoobrane ili pokušaja bijega, odnosno silu bi smjeli primijeniti samo u slučaju aktivnog ili pasivnog otpora. Ukoliko se primjenjuje mora biti najmanja moguća, a također treba trajati što je moguće kraće vrijeme.

Obzirom da se nasilje događa u zatvorskim sustavima, Europski sud za ljudska prava (ESLJP) donio je nekoliko presuda zbog nasilja među zatvorenicima i to u predmetu Paul i Edwards protiv UK – kada je sina podnositeljice u zatvorskoj sobi ubio drugi zatvorenik. Također i predmetu Pantea protiv Rumunjske- zatvorenik je bio podvrgnut nečovječnom i ponižavajućem postupanju na način da su ga drugi zatvorenici tukli, da bi potom od strane službenika bio vezan lisicama i ostavljen u zatvorskoj sobi sa napadačima. Još jedan primjer je i predmet Ostrovar protiv Moldavije, gdje je zatvorenik bio izložen lošim uvjetima u zatvoru, a dodatno u zatvoreničkoj sobi sa pušačima smjestili su ga zatvorski službenici, iako se znalo da boluje od astme.

Istraživanja u poredbenom pravnom sustavu izvršenja kazni zatvora ukazuju na činjenicu da su više nasilja imali oni sustavi koji su zatvorenog tipa (Biere, 2011). Kada se promatra po spolu, istraživanje provedeno unutar zatvorskog sustava Engleske i Welsa, pokazalo je da zatvorenice čine lakše stegovne prijestupe u odnosu na zatvorenike (Harer et. Logan, 2001). S druge strane Wolf et. al. (2007) u svojim istraživanjima nisu dobili značajnije razlike obzirom na spol zatvorenika, no kada su promatrali težinu nasilnog ponašanja, ono bi kod muških zatvorenika bilo znatno grublje i uključivalo bi težu fizičku snagu. Prema Vuletić (2020) koja je svojim istraživanjem obuhvatila 387 zatvorenika smještenih u nekoliko zatvorskih ustanova u Republici Hrvatskoj (zatvore u Zagrebu i Požegi, te kaznionice u Požegi, Turopolju, Lepoglavi i Lipovici) rezultati su također pokazali da gotovo i nema razlike prema spolu, no svakako da se nasilje češće dešava obzirom na vrstu i stupanj samog kaznenog tijela, u težim zatvorenim smještajnim uvjetima bi ono bilo češće. Prema istraživanju (Cunninghama et. al. 2005) češće su nasilniji zatvorenici mlađe životne dobi. Berg et. al. 2006. godine u svom istraživanju zaključuju da su zatvorenici koji nemaju adekvatnu obiteljsku situaciju kao i redovitije kontakte s obitelji da su češće skloniji nasilnom načinu rješavanja problema, a također dobili su i podatak da su skloniji nasilju niže obrazovaniji zatvorenici.

Kako je već ranije u radu navedeno da su zatvorski službenici često puta izloženi nasilju, nekako im je kroz povijest bilo dopušteno značajno diskrecijsko pravo u provođenju sankcija namijenjenih održavanju reda i sigurnosti unutar zatvora. Istraživanja uglavnom pokazuju da se izricanje samih sankcija zbog nasilnog ili drugog neprimjerenog ponašanja kažnjava različito, što prvenstveno ovisi o stupnju sigurnosti u kojem pojedini zatvorenici izdržavaju kaznu zatvora. U otvorenijim uvjetima, posebice u onima gdje se zatvorenicima omogućuje radni angažman su i sankcije blaže, dok nasuprot u strožim zatvorskim uvjetima nasilje je češće i same sankcije su teže, posebice u onim zatvorskim ustanovama gdje su smješteni višestruki recidivisti koji kaznu izdržavaju zbog nasilnih kaznenih djela (Butler et. Steiner, 2016). Kada se zatvorenicima izriče najteža stegovna mjera, oni bivaju obično smješteni sami u posebnoj zatvoreničkoj sobi (samici) 23 sata dnevno s ograničenim pristupom programima, rekreaciji ili drugim zatvorenicima, te tada to izdvajanje obično kratko traje, do deset dana (Browne et al., 2011). Općenito, zatvorenici kada bivaju optuženi za kršenje pravila unutar zatvorskog sustava uživaju manja prava tijekom zatvorskog stegovnog postupka nego optuženici koji se suočavaju s kaznenim prijavama, ali je postupak kažnjavanja u zatvorima u mnogočemu sličan procesu izricanja kazne. Provođitelji stegovnih postupaka u zatvorima, rade slično kao i suci kaznenih sudova, te zatvoreniku ukoliko se utvrdi da je kriv za počinjeni stegovni prijestup mogu izreći niz

sankcija, a naravno izrečena stegovna mjera treba ovisiti od težine počinjenog stegovnog prijestupa (Metcalf et al., 2013). Ponekad, zatvorenici koji počine neke vrste nedoličnog ponašanja kao npr. napad oružjem također mogu biti i kazneno prijavljeni (kaznena prijava), međutim promatrajući rezultate istraživanja koje su proveli (Eichenthal i Jacobs, 1991) pokazuju da zatvorski službenici u većini država podnose vrlo malo kaznenih prijava, a i kada ih podnesu, većina ih se naknadno se odbija, te je zaključeno da bi takvo nasilno ponašanje trebalo sankcionirati unutar zatvorskog sustava (Thompson, 2009). Zatvorenici s psihičkim problemima znaju češće biti izloženi većem riziku od stavljanja u disciplinsku segregaciju. Malo je kvantitativnih studija ispitivalo vezu između problema s psihičkim zdravljem i disciplinskih sankcija u zatvorima (Adams, 1986), ali znanstvenici su izrazili zabrinutost da su ti zatvorenici u opasnosti od smještaja u samu izolaciju, bez adekvatne stručne pomoći (Haney, 2009).

Kakvo je stanje u hrvatskom zatvorskom sustavu

Prema podacima iz godišnjeg izvješća o radu i stanju kaznionica i zatvora (2022.) Ministarstva pravosuđa i uprave, ukupan broj primijenjenih sredstava prisile tijekom 2021. godine je bio 76, dok je tijekom 2022. godine takvih sredstava bilo 70, a posebice su sredstva prisile primjenjivana zbog održavanja reda i discipline ali isto tako i sprječavanja raznih incidentnih situacija. Bitno je napomenuti da zadnje dvije godine u hrvatskom zatvorskom sustavu nisu bili u primjeni mlazovi sa vodom, podražavajuća kemijska sredstva kao i vatreno oružje. Tijekom 2022. godine u 44 slučaja je primijenjen zahvat za privođenje, tri puta uporaba palice, 23 puta raspršivač SDNT, dok električni paralizator u 2022. godini nije primijenjen, za razliku što je godinu dana ranije bio primijenjen u jednom slučaju. Kao razlozi primjene sredstava prisile najčešći su neizvršavanje zakonite naredbe, sprječavanje tjelesnog napada zatvorenika na drugog zatvorenika, sprječavanje samoozljeđivanja, te sprječavanje tjelesnog napada na službenike). Tijekom 2022. godine zabilježen je i najmanji broj samoozljeđivanja unatrag nekoliko godina, i to kod 98 osoba lišenih slobode. S druge strane tijekom 2022. godine povećan je broj tjelesnih sukoba između osoba lišenih slobode i to 236 za razliku od godine ranije 2021. kada ih je bilo 217.

Stegovni prijestupi prema zakonskoj regulativi u Republici Hrvatskoj

Stegovni prijestup predstavlja svaku povredu reda i sigurnosti, a sukladno Zakonu o izvršavanju kazne zatvora (ZIKZ/2021) zatvorenici mogu počiniti lakše ili teže stegovne prijestupe. Lakši stegovni prijestupi su; posjedovanje ili korištenje nedopuštenih stvari, uključujući i novac, davanje drugom na korištenje stvari, korištenje tuđe stvari bez dopuštenja, boravak u prostoru gdje se prema dnevnom rasporedu ne bi trebao nalaziti, narušavanje mira, vrijeđanje ili nepristojno ponašanje, pokušaj kontaktiranja ili kontaktiranje s drugom osobom bez dopuštenja, poticanje drugog zatvorenika na ponašanje koje nije dopušteno, namjerno onečišćenje prostora, simuliranje bolesti. Dok su teži stegovni prijestupi; prijetnja, vrijeđanje ili nepristojno ponašanje prema službenicima, otuđenje tuđe stvari, sudjelovanje u pobuni, bijeg ili pokušaj bijega, neovlašteno napuštanje kaznenog tijela, nasilničko ponašanje, zadržavanje bilo koje osobe protiv njezine volje, posjedovanje ili korištenje opasne stvari ili prijenosnog uređaja za snimanje i komuniciranje bez odobrenja, sprječavanje pristupa službenoj ili drugoj osobi, tjelesni napad, ugrožavanje tuđeg zdravlja, sprječavanje ovlaštene osobe ili dr. osobe u obavljanju svojih zadaća, posjedovanje ili uzimanje alkohola ili opojnog sredstva te lijekova bez odobrenja, odbijanje testiranja, paljenje ili izazivanje požara. Oštećivanje ili uništavanje opreme, zanemarivanje higijene, bavljenje hazardnim igrama, namjerno ugrožavanje svojeg zdravlja i dr. Za počinjene stegovne prijestupe upravitelji izriču stegovne mjere, koje mogu biti: ukor, ograničenje ili privremena uskrata raspolaganja novcem do tri mjeseca, uskrata pojedinih ili svih pogodnosti te upućivanje u samicu do 14 dana u slobodno vrijeme ili tijekom cijelog dana i noći, koja se može izreći samo za počinjeni teži stegovni prijestup.

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

Empirijsko istraživanje provedeno je kroz uvid u dokumentaciju za sve zatvorenike koji su od 01. siječnja 2020. godine do 31. ožujka 2024. godine kaznu zatvora izdržavali u Centru za dijagnostiku u Zagrebu i pri tome počinili stegovni prijestup.

Centar za dijagnostiku je kazneno tijelo u kojem se izvršava kazna zatvora i to radi obavljanja stručnih poslova medicinske, socijalne, psihološke socijalno pedagoške i kriminološke obrade zatvorenika u svrhu procjene kriminogenih rizika i tretmanskih potreba, njihove klasifikacije, predlaganja orijentacijskog programa izvršavanja te predlaganja kaznionice odnosno zatvora u kojem će zatvorenik nastaviti izdržavati kaznu zatvora (čl.21.st.6. ZIKZ/21).

Predmet i cilj istraživanja

Predmet ovog istraživanja je prikaz stegovnih postupaka zatvorenika koji su tek započeli sa izdržavanjem kazne zatvora, tijekom relativno kratkog boravka u Centru za dijagnostiku u Zagrebu (otprilike 30 dana) kada se zatvorenike raspoređuje po kaznenim tijelima unutar Republike Hrvatske. Cilj istraživanja je prikupiti i analizirati podatke o zatvorenicima koji pri dolasku na izdržavanje kazne zatvora počinu nekakav stegovni prijestup, zbog kojeg stegovnog prijestupa, čine li lakše ili teže stegovne prijestupe. Zatim sistematiziranje podataka o nekim socijalno demografskim, pravnim ili penološkim obilježjima počinitelja stegovnih prijestupa.

Uzorak ispitanika

U istraživanju je uključeno ukupno 49 (N=49) ispitanika koji su počinili lakši odnosno teži stegovni prijestup, a boravili su u Centru za dijagnostiku od 01. siječnja 2020. do 31. prosinca 2023. godine.

Instrument

Za potrebe istraživačkog rada autor je konstituirao upitnik koji sadrži 13 varijabli, a za njegovo ispunjavanje izvor informacija je bila dostupna dokumentacija Centra za dijagnostiku u Zagrebu. Upitnik obuhvaća socijalno demografske, pravne i penološke varijable.

Metoda obrade podataka

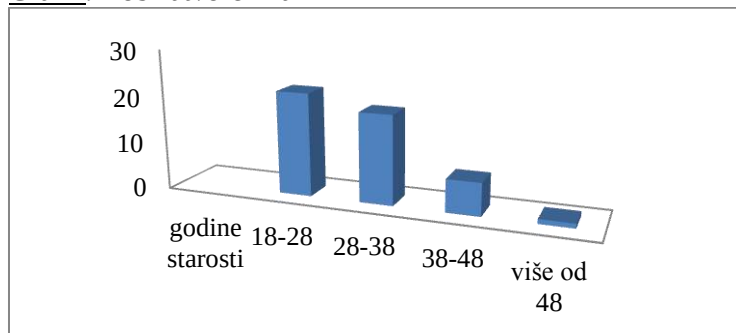
U obradi rezultata istraživanja korištene su normativno deskriptivna kao i komparativna metoda, a samo empirijsko istraživanje temelji se na kvalitativnoj analizi. U analizi podataka korišteni su deskriptivni statistički postupci te su rezultati istraživanja prikazivani deskriptivnim pokazateljima (apsolutnim i relativnim frekvencijama) i srednjim vrijednostima, a statistička obrada je izračunata u programu Jamovi⁴¹.

Rezultati istraživanja i rasprava

Analiza frekvencija na pojedinim varijablama služi za stjecanje opće slike o zatvorenicima koji su tijekom boravka u Centru za dijagnostiku u Zagrebu počinili jedan od stegovnih prijestupa. Kao socijalno demografski podaci promatrani su dob i spol ispitanika.

⁴¹ The Jamovi project (2022). *Jamovi* Version 2.3 Computer Software. Retrieved from <https://www.jamovi.org/>

Graf 1. Dob zatvorenika

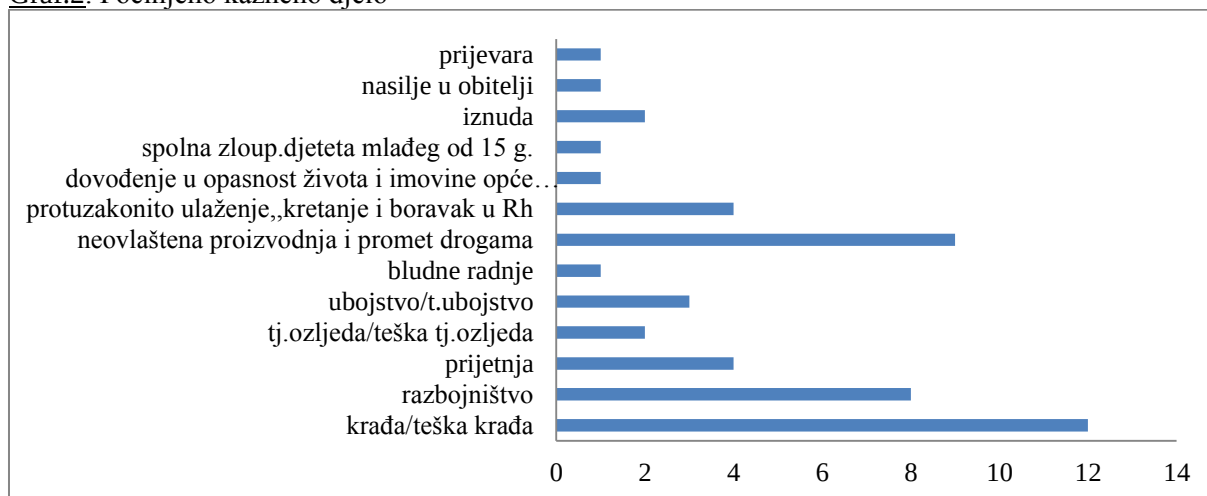

Iz grafa 1. vidljivo je da je najviše ispitanika koji su počinili stegovne prijestupe u vitalnoj životnoj dobi i to njih 83,7 %, dok su svega 2 % ispitanika stariji od 48 godina, s druge strane gotovo svi ispitanici su muškarci 97,9%.

Kada se temeljem provedenog istraživanja promatraju podatci o načinu dolaska na izdržavanje kazne zatvora, ispitanici koji su po dolasku u Centar za dijagnostiku u Zagrebu počinili stegovni prijestup uglavnom su na izdržavanje kazne došli iz istražnog zatvora odnosno sa izdržavanja neke druge kazne, takvih je nešto malo više od tri četvrtine ispitanika, odnosno 75,5 %, dok je onih koji su uhićeni i sprovedeni po policiji u Centar 10,2 %. Svega 14,3 % čine oni koji su na izdržavanje kazne zatvora došli sa slobode. S jedne strane su rezultati očekivani, obzirom na činjenicu da u Centru za dijagnostiku provedu oko mjesec dana te da još uvijek zatvorenici koji su došli sa slobode nisu uključeni u bilo koju neformalnu zatvoreničku skupinu, dakle nisu se još stigli povezati i uključiti u neku od navedenih skupina, a s recidivistima među njima su već ispitanici kojima je poznat zatvorski sustav, sustav kažnjavanja i slično, pa često možda niti ne razmišljaju o eventualnim posljedicama. Analizirajući podatke o prethodnoj osuđivanosti prema kaznenoj evidenciji te je li prethodno izdržavao kaznu zatvora, može se vidjeti da je najveći broj ispitanika prethodno osuđivan jednom ili više puta (kazneno) što čini 73,5 % ispitanika, dok je jedna četvrtina (26,5%) onih koji nisu ranije osuđivani.

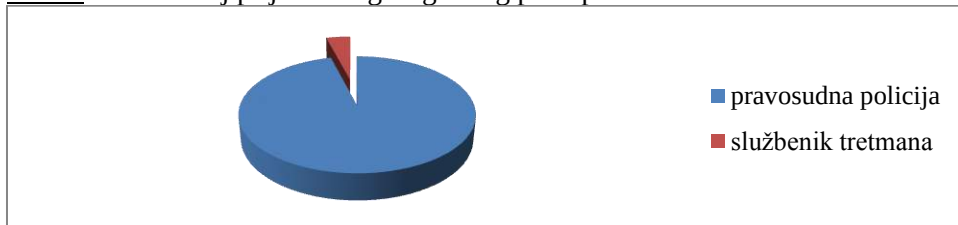
Kada se promatraju samo ispitanici koji ranije nisu bili na izdržavanju kazne zatvora a sada su počinili stegovni prijestup njih je 32,6 %. Nešto manje od tri četvrtine čine oni koji su počinili stegovni prijestup, a već su ranije bili na izdržavanju kazne zatvora (recidivisti), poznat ima je zatvorski sustav, no i unatoč tome ponovno po dolasku na izdržavanje nove zatvorske kazne čine stegovni prijestup. Kaznena djela koja su ispitanici koji su tijekom izdržavanja kazne zatvora u Centru za dijagnostiku u Zagrebu počinili grafički su opisana u grafu 2.

Graf.2. Počinjeno kazneno djelo

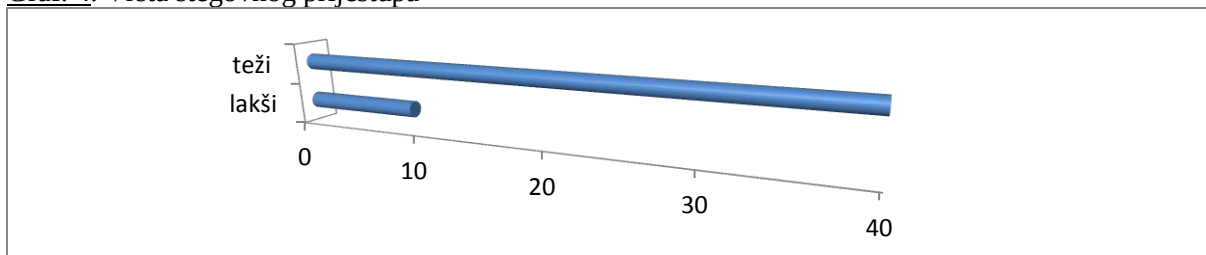
Analizirajući podatke istraživanja iz grafa 2 može se zaključiti da su najviše ispitanika počinili kazneno djelo teška krađa ili krađa (24,5%), neovlaštena proizvodnja i promet drogama (18,4%), kazneno djelo razbojništvo (16,3%), jednaki broj njih je počinio kazneno djelo protuzakonito ulaženje, kretanje i boravak u RH te prijetnju (po 8,2 %), ubojstvo (6,1%), isti broj njih iznudu i tešku tjelesnu ozljedu (po 4,1%) dok su ostala kaznena djela manje zastupljena (po 2 %) i to za; bludne radnje, dovođenje u opasnost života i imovine opće opasnom radnjom, spolna zlorporaba djeteta mlađeg od 15 godina, nasilje o obitelji i prijevara.

Graf 3. Podnositelj prijave zbog stegovnog postupka

Kada se promatraju podatci dobiveni istraživanjem, sukladno prikazu u grafu 3, proizlazi da su stegovnu prijavu podnijeli u najvećem broju službenici pravosudne policije (95,9 %) dok u svega (4,1 %) službenici tretmana. Što je i očekivano, obzirom da su službenici pravosudne policije sa ispitanicima u kontaktu sve vrijeme (tijekom čitavog dana i noći) njihovog izdržavanja kazne zatvora.

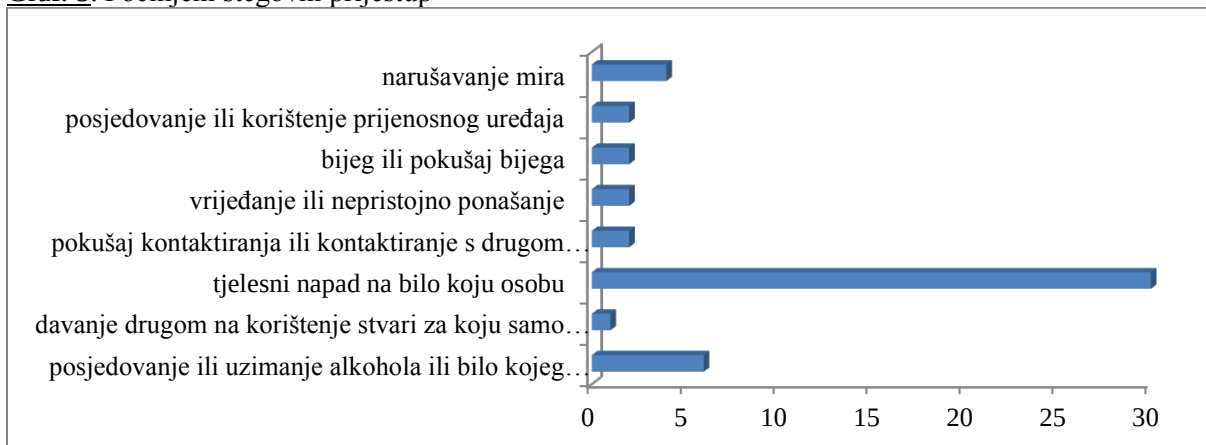
Graf. 4. Vrsta stegovnog prijestupa

Standard deviation (SD) -0,391 Mean (aritmetička sredina) – 1,82

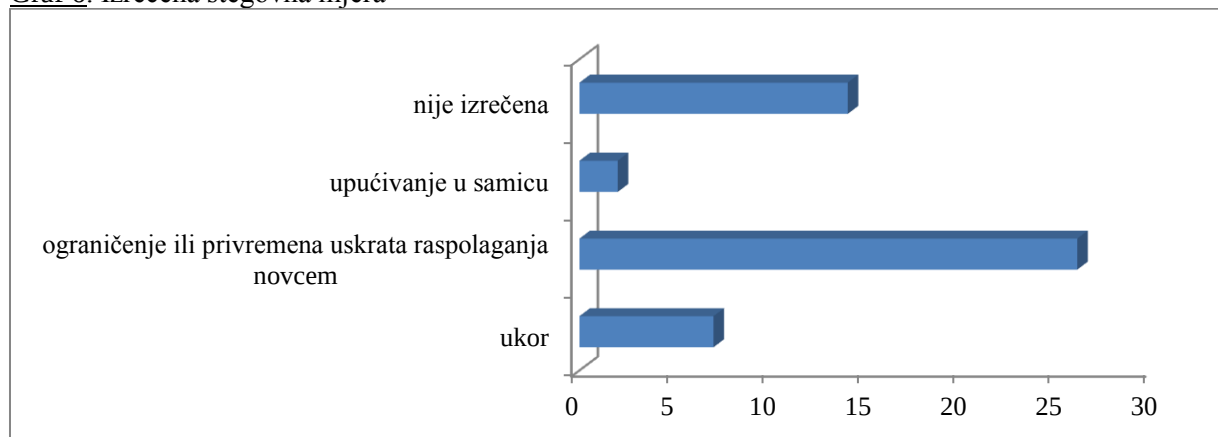
Analizirajući podatke o tome kakva je težina počinjenog stegovnog prijestupa iz grafa 4, dolazi se do toga da u najvećoj mjeri ispitanici kada čine stegovni prijestup, čine teži stegovni prijestup (82%) ispitanika u odnosu na (18%) ispitanika koji kada počinu stegovni prijestup tada počinu lakši stegovni prijestup. Standardna devijacija kod vrste stegovnog prijestupa iznosi 0,391, a aritmetička sredina 1,82.

Graf. 5. Počinjeni stegovni prijestup

Sukladno rezultatima provedenog istraživanja u grafu 5. opisani su stegovni prijestupi koji su ispitanici počinili ispitanici, iz kojeg je vidljivo da su najviše počinili tjelesni napad na drugu osobu (61,2%), zatim nešto manje njih (12,2%) posjedovali su ili uzimali alkohol, ili bilo koje opojno sredstvo uključujući i lijekove, narušavanje mira (8,2%), pokušaj ili kontaktiranje s drugom osobom (4,1%). Vrijeđanje ili nepristojno ponašanje (4,1%), bijeg ili pokušaj bijega (4,1%), korištenje mobitela (4,1%) a davanje drugom na korištenje stvari (2%). Dakle, u najčešćoj mjeri se radi o ponašanju s elementima nasilja.

Graf 6. Izrečena stegovna mjera

Standard deviation (SD) -1,54 Mean (aritmetička sredina) – 2,86

Iz istraživanja proizlazi da su od pet mogućih stegovnih mjera, zatvorenicima izricane četiri stegovne mjere i to u najvećem broju (53,1%) je izrečena stegovna mjera ograničenja ili privremene uskrate raspolaganja novcem, ukor je izrečen za 14% ispitanika, a upućivanje u samicu svega za 4,1% ispitanika. Zanimljiv je podatak da kod 26,5 % ispitanika stegovna mjera nije izrečena, već je dokumentacija ustupljena na odlučivanje drugom kaznenom tijelu, jer su zatvorenici u međuvremenu premješteni. Ovo je vrlo loša opcija, te bi ju zasigurno trebalo izbjegavati, odnosno ono kazneno tijelo koje započinje stegovni postupak, trebalo bi ga i okončati.

ZAKLJUČAK

Kako se i iz samog rada vidi da je nasilje općenito prisutno u cijelom društvu, dakle svuda oko nas, naravno tako nije niti zatvorski sustav izoliran od nasilja. Međutim, bitno je napomenuti da ga ustvari nema toliko koliko bi javnost i očekivala, obzirom da su zatvorske ustanove mjesta gdje se susreću osobe počinitelji različitih kaznenih djela, različitih kultura kao i profila личности. Tome u prilog ide i ovdje provedeno istraživanje, koje obuhvaća zatvorenike smještene u zatvorenim uvjetima i bez ikakvih pogodnosti i to na samom početku izdržavanja kazne zatvora. Istraživanje je gotovo u skladu sa ranije navedenim istraživanjima, no ono što je najznačajnije za zaključiti je da uglavnom stegovne prijestupe čine muški zatvorenici, koji su na izdržavanje kazne zatvora došli iz istražnog zatvora, koji već imaju iza sebe iskustvo u zatvorskom sustavu i koji su u vitalnoj dobi od 18-38 godina. Kada se sagledaju počinjena kaznena djela, stegovne prijestupe čine oni koji su počinili kazneno djelo teške krađe/krađe, razbojništva ili zlouporabe opojne droge. Zatvorenici koji su ranije šest ili više puta osuđivani prema izvodu iz kaznene evidencije te koji su već tri ili više puta izdržavali kaznu zatvora (recidivisti). Kada se promatra dužina izrečene kazne, najčešće stegovne prijestupe čine oni koji su osuđeni na kaznu zatvora od 1 do 5 godina. Najčešće stegovne prijave podnose službenici pravosudne policije (95,9%). Zatvorenici kada čine stegovni prijestup, tada čine teži stegovni prijestup (82%), a kao najčešći razlog pokrenutog stegovnog postupka je tjelesni napad na drugu osobu (61,2%), te koji zbog počinjenog stegovnog prijestupa bivaju kažnjeno stegovnom mjerom ograničenje ili privremena uskrata raspolaganja novcem. Bez obzira što se kako je istraživanje pokazalo radi o težem stegovnom prijestupu i tjelesnom napadu na drugu osobu, oni se u vrlo malom broju slučajeva kažnjavaju najtežom stegovnom mjerom upućivanje u samicu do 14 dana (4,1%). Kako u Republici Hrvatskoj

nema u novije vrijeme sličnih istraživanja, ovo istraživanje može predstavljati i preporuku budućim istraživačima u smislu obuhvata šireg i većeg broja ispitanika u drugim kaznenim tijelima. Obzirom na rezultate provedenog istraživanja, te usporedbom podataka navedenih u radu, može se zaključiti da u zatvorskom sustavu nasilje i nije toliko izraženo.

POPIS LITERATURE

1. Adams, K. (1986). The disciplinary experiences of mentally disordered inmates. *Criminal Justice and Behavior*, 13, 297–316.
2. Assessing the Predictive Validity of a Risk Classification System. *Crime & delinquency*, 47(4), 513–536.
3. Berg, M. T., & DeLisi, M. (2006). The correctional melting pot: Race, ethnicity, citizenship, and prison violence. *Journal of Criminal Justice*, 34(6), 631–642.
4. Bieri, D. (2011). Is Tougher Better? The Impact of Physical Prison Conditions on Inmate.
5. Browne, A., Cambier, A., & Agha, S. (2011). Prisons within prisons: The use of segregation in the United States. *Federal Sentencing Reporter*, 24, 46–49.
6. Butler & Steiner, (2016) Examining the Use of Disciplinary Segregation within and across Prisons str. 248–271.
7. Cunningham, M. D., Sorensen, J. R., Reidy, T. J. (2005). An Actuarial Model for Assessment of Prison Violence Risk Among Maximum Security Inmates. *Assessment*, 12(1), 40–49.
8. Eichenthal, D. R., & Jacobs, J. B. (1991). Enforcing the criminal law in state prisons. *Justice Quarterly*, 8, 283–303.
9. Europska zatvorska pravila https://www.google.com/search?q=europska+zatvorska+pravila&rlz=1C1GCEU_enHR893HR893&oq=europska+zatvorska&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUqCQgBEAAyDRiABDIGCAAQRrg5MgkIARAAGA0YgATSAQg3NjM5ajBqN6gCALACAA&sourceid=chrome&ie=UTF-8 preuzeto 30. ožujka 2024.
10. Friedmann, P. D., Melnick, G., Jiang, L., Hamilton, Z. (2008). Violent and disruptive behavior among drug-involved prisoners: Relationship with psychiatric symptoms. *Behavioral Sciences & the Law*, 26(4), 389–401.
11. Haney, C. (2009). The social psychology of isolation: Why solitary confinement is psychologically harmful. *Prison Service Journal*, 181, 12–20.
12. Harer, M. D., Langan, N. P. (2001). Gender Differences in Predictors of Prison Violence.
13. Index.hr. Matea Hohnjec: U zatvoru mi je bilo grozno. Ima silovanja, tuča, svega... <https://www.index.hr/magazin/clanak/matea-hohnjec-u-zatvoru-mi-je-bilo-grozno-ima-silovanja-tuca-svega/2543879.aspx> preuzeto 5. travnja 2024.
14. Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2022. godinu, Ministarstvo pravosuđa i uprave https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2024-01-5/093102/IZVJESCE_RAD_KAZNIONICA_ZATVORA_ODGOJNIH_ZAVODA_2022. Pdf preuzeto 14. ožujka 2024.
15. Jutarnji list 7. rujna 2023. Cure detalji tučnjave u zatvoru: Ćidi je Zavadlava zaskočio s leđa, doznajemo i kakav bi epilog to moglo imati <https://www.jutarnji.hr/vijesti/crna-kronika/cure-detalji-tucnjave-u-zatvoru-didi-je-zavadlava-zaskocio-s-leđa-doznajemo-i-kakav-bi-epilog-to-moglo-imati-15372269> preuzeto 5. travnja 2024.
16. Mejovšek, M. (2001). Uvod u penološku psihologiju. Jastrebarsko: Naklada Slap.
17. Murdoch, J i Jiricka, V. Priručnik za zatvorske službenike sa naglaskom na prevenciji zlostavljanja u zatvorima Borba protiv zlostavljanja u zatvorima, Naglasak na prevenciji zlostavljanja u zatvorima str.8 <https://rm.coe.int/16806ab9a6> preuzeto 5. travnja 2024.
18. Metcalf, H., Morgan, J., Oliker-Friedland, S., Resnik, J., Spiegel, J., Tae, H. Holbrook, B. (2013). Administrative segregation, degrees of isolation, and incarceration: A national overview of state and federal correctional policies. New Haven, CT: Yale Law School.
19. Nasilje. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nasilje> preuzeto 4. travnja 2024.
20. Ostrovar protiv Moldavije (13. septembar 2005). <https://hudoc.echr.coe.int /eng #?%22ite mid%22;%22001-70138%22%7D> preuzeto 11. travnja 2024.
21. Pantea protiv Rumunije 2003-VI. <https://rm.coe.int/16806ab9a6> preuzeto 11. travnja 2024.
22. Paul i Audrey Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva 2002-II. https://www.google.com/search?q=22.+Paul+i+Audrey+Edwards+protiv+Ujedinjenog+Kraljevstva+2002-II&rlz=1C1GCEU_enHR893HR893&oq=22.%09Paul+i+Audrey+Edwards+protiv+Ujedinjenog+Kraljevstva+2002-II&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCDE1ODF_qMGo3_qAIAAsAIA&sourceid=chrome&ie=UTF-8 preuzeto 11. travnja 2024.

23. Preporuka br.R (98) 7 Komiteta ministara u vezi sa etičkim i organizacijskim aspektima zdravstvene zaštite u zatvorima <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171335/Kompendijum+preporuka+Vijeca+Evrope.pdf/c7ae1a60-ee51-4154-ad1d-dfd0f37f4ca8> preuzeto 8. travnja 2024.
24. Radio Sarajevo. ba Za vrijeme jutarnje šetnje u zatvoru pretučen Darko Jandrić <https://radiosarajevo.ba/vijesti/regija/haos-u-hrvatskoj-zatvoru-za-vrijeme-jutarnje-setnje-pretucen-clan-opasne-bande/441925> preuzeto 5. travnja 2024.
25. Slobodna dalmacija, 28.siječnja 2024. Najviše nasilja nad zatvorenicima bilo je u Remetincu, Bilice su treće...Tko je pokušao zaustaviti objavu ovih podataka? <https://slobodnadalmacija.hr/tag/nasilje-u-zatvoru> preuzeto 8. travnja 2024.
26. Thompson, A. (2009). What happens behind locked doors: The difficulty of addressing and eliminating rape in prison. *New England Journal on Criminal and Civil Confinement*, 35, 119–176.
27. Violence. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 56(3), 338-355.
28. Vuletić, M. (2020). Nasilje u hrvatskom zatvorskom sustavu : razlike u odnosu na spol zatvorenika (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:161822>.
29. Wolff, N., Blitz, C., Shi, J., Siegel, J., Bachman, R. (2007). Psychical Violence Inside Prisons. *Criminal Justice and Behavior*, 34(5), 588-599.
30. World Health Organization <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/violence-prevention> preuzeto 5. travnja 2024.
31. Zakon o izvršavanju kazne zatvora Narodne novine 14/21.

VIOLENCE IN THE PRISON SYSTEM AND ANALYSIS OF DISCIPLINARY OFFENSES IN THE DIAGNOSTIC CENTER

Dr. sc. Ivica Luketić, Ph.D. title lecturer

Ministry of Justice and Administration, Directorate for the Prison System and Probation, Center for Diagnostics in Zagreb, Zagreb, Dr. Luja Naletilića 1

Violence is a problem for prisoners and officials in the prison system. The paper deals with the issue of violence in the penal system, with special reference to the beginning of serving a prison sentence. How the prison system in the Republic of Croatia reacts to violent perpetrators of disciplinary offences, are the imposed disciplinary measures adequate to the committed disciplinary offenses in order to deter the violent prisoner from future violent behavior while serving the prison sentence. The research part presents and analyzes data on the social anamnestic, diagnostic and criminological characteristics of perpetrators of disciplinary offenses due to violent behavior at the very beginning of their prison sentence in the Republic of Croatia. The research was conducted on prisoners who committed disciplinary offences, between January 1, 2020 and December 31, 2023, and who were serving their prison sentence in the Diagnostic Center in Zagreb. A Questionnaire was created for the research, which was arranged so that the collected data would be suitable for the application of multivariate data analysis. In the paper, the author gives his comments, clarifications and possible recommendations for future research. The aim of the work is to show, as well as warn about the fact that there are prisoners who continue to behave violently in the prison system, and on the other hand, how the penal institution responds to such behavior, with the application of the descriptive method, data synthesis and meta analysis.

Keywords: *violence, prisons, disciplinary offences, disciplinary measures*

TRGOVINA LJUDIMA KAO OBLIK KRIMINALITETA NASILJA: EVROPSKI STANDARDI I PRAVO BOSNE I HERCEGOVINE

prof. dr Marina M. Simović
redovni profesor Fakulteta pravnih nauka Univerziteta „Apeiron” Banja Luka⁴²

Apstrakt: Različiti su oblici ili vidovi ispoljavanja kriminaliteta nasilja u savremenom društvu. Jedan od posebno opasnih, teških oblika kriminaliteta nasilja sa međunarodnim značenjem, koji prouzrokuje naročito teške posljedice, kako po žrtve, tako i po bezbjednost društvene zajednice u cjelini, predstavlja trgovina ljudima. Radi se o različitim, često nasilnim, oblicima ili vidovima eksploatacije drugih lica, naročito žena ili djece, koji često imaju prekogranični karakter. Stoga se u suzbijanje, odnosno sprječavanje trgovine ljudima, bilo kao obliku klasičnog, opšteg kriminaliteta, bilo kao obliku organizovanog transacionalnog kriminaliteta, uključila međunarodna zajednica koja kroz niz međunarodnih dokumenata postavlja temelj za organizovanu, sistematsku i kontinuiranu djelatnost nadležnih organa pojedinih država. U svim krivičnim zakonodavstvima u savremenim državama, pa tako i u pozitivnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, trgovina ljudima je propisana kao teško krivično djelo sa više različitih oblika - vidova ispoljavanja za koje su propisane stroge kazne i druge krivične sankcije o čemu se govori u ovom radu.

Ključne riječi: međunarodni dokumenti, trgovina ljudima, eksploatacija, krivično djelo, kazna.

1. UVOD

Trgovina ljudima u različitim oblicima - vidovima ispoljavanja predstavlja prastaru pojavu koja je vijekovima bila povezivana za prostitucijom, pornografijom, trgovinom bijelim robljem i sličnim nedopuštenim pojavama (Simović, 2013: 71-77). Danas je trgovina ljudima kao nedozvoljena, zabranjena, proskribovana pojava, povezana u velikom broju slučajeva sa organizovanim transnacionalnim kriminalitetom, pa dobija posebno u posljednje vrijeme zapaženu pažnju u međunarodnim razmjerama (Simović, 2003: 55-75; Simović, 2013b: 9-27; Simović, Šikman, 2017). Ona se javlja kao teško krivično djelo kako u nacionalnom, tako i u međunarodnom krivičnom pravu, kojim se povređuju ili ugrožavaju najznačajnije ljudske, ali i društvene vrijednosti: život, tjelesni integritet, osnovne slobode i prava, polna sloboda, integritet, dostojanstvo ličnosti i sl.⁴³ Ono spada u međunarodna krivična djela u širem smislu (čiji se osnov inkriminacije nalazi u međunarodnim dokumentima) (Janković et al., 2019: 93-131). Međutim, to je teško krivično djelo predviđeno nacionalnim krivičnim zakonodavstvom kojim se povređuju ili ugrožavaju najznačajnija ljudska dobra kao što su: život i tijelo, osnovne slobode i prava, integritet i dostojanstvo ličnosti (Krstić, Čučković, 2012: 187-201).

Ovdje se inače radi o “starom” krivičnom djelu trgovine robljem koje je vijekovima egzistiralo kao društvena pojava još od najstarijih vremena iz perioda staroga svijeta. Tek u 20. vijeku jačaju ideje, zajedno sa potrebom zaštite ljudskih prava i sloboda, načela jednakosti i pravedosti i da se svi ljudi rađaju slobodni. Stoga je svako protivpravno lišenje slobode drugog lica protivno njegovoj volji

⁴² e-mail: marina.simovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>

⁴³ Povodom Evropskog dana borbe protiv trgovine ljudima (18. oktobar), Grupa eksperata Vijeća Evrope za borbu protiv trgovine ljudima (GRETA) upozorila je 18. oktobra 2023. godine na povećani rizik od trgovine ljudima koji se stvara restriktivnim politikama useljavanja i neuspjehom u rješavanju ranjivosti migranata i tražitelja azila.

(ili uz pristanak koji nije pravno relevantan), koje je izvršeno u cilju nekog oblika njegove eksploatacije - kažnjivo i zabranjeno (krivično djelo).⁴⁴

2. EVROPSKI STANDARDI SUZBIJANJA TRGOVINE LJUDIMA

Najznačajniji regionalni međunarodni dokumenat koji uspostavlja sistem za sprječavanje ili suzbijanje trgovine ljudima predstavlja Konvencija Savjeta Evrope za borbu protiv trgovine ljudima⁴⁵ iz maja 2005. godine (poznata kao Varšavska konvencija) (Cmiljanić, 2017: 39-53). “Trgovina ljudima” (član 4. Konvencije) označava vrbovanje, prevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje lica, uz primjenu prijetnje ili sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlaštenja ili stanja ugroženosti ili davanje ili primanje novčanih sredstava ili druge koristi radi dobijanja pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju njegovog iskorišćavanja. Iskorišćavanje, u najmanju ruku, treba da uključi korišćenje prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualnog iskorišćavanja, prisilan rad ili pružanje usluga, služenje, ropstvo ili praksu sličnu ropstvu ili vađenje ljudskih organa (Wylie, 2016: 41-58). Pri tome, pristanak žrtve “trgovine ljudima” na planirano iskorišćavanje - nema značaja ni u jednom slučaju kada se koriste navedena sredstva (Knežević, 2006: 26-73).

Konvencija u glavi četvrtoj pod nazivom “Materijalno krivično pravo” (član 18, koji glasi “Kriminalizacija trgovine ljudima”) obavezuje sve države potpisnice (Pavišić, Kamber, Parenta, 2016: 354-357) da propišu kao krivično djelo trgovinu ljudima koja je učinjena sa umišljajem (Latković, 2014: 467-483). Ova je inkriminacija proširena članom 19. Konvencije prema kome se u nacionalnom krivičnom pravu krivična odgovornost proširuje i na korišćenje usluga žrtava koje su predmet iskorišćavanja, uz saznanje da je to lice žrtva trgovine ljudima (Knežević, 2006: 52-75). Dakle, to su konzumenti (uživaoci) usluga koje pružaju žrtve trgovine ljudima (najčešće se radi o seksualnim uslugama, odnosno o radnoj eksploataciji, prosjačenju i dr.).

Dalje, Konvencija (član 20.) propisuje kriminalizaciju djela koja se odnose na putne ili lične isprave (Rizvo, Mujanović, 2015: 46-63). Ovo se kažnjivo djelo sastoji u umišljajnom izvršenju u cilju omogućavanja trgovine ljudima djelatnosti kao što su: a) falsifikovanje (krivotvorenje) putne ili lične isprave, b) pribavljanje ili izrada takve isprave i c) zadržavanje, oduzimanje, skrivanje, oštećenje ili uništavanje putne ili lične isprave drugog lica.

Konačno, Konvencija (član 21.) propisuje krivičnu odgovornost i kažnjivost (Vijayarasa, 2016: 72-86) za: a) pokušaj – umišljajno započinjanje preduzimanja bilo koje djelatnosti trgovine ljudima, bez prouzrokovanja posljedice u spoljnom svijetu, b) pomaganje – omogućavanje, olakšavanje, doprinošenje drugom kroz stvaranje uslova, pretpostavki ili mogućnosti da preduzme bilo koju od propisanih djelatnosti i c) podsticanje (podstrekavanje) – umišljano navođenje drugog lica kroz preduzimanje psiholoških djelatnosti uticanja na volju drugog lica u smislu stvaranja nove ili učvršćivanja postojeće kolebljive odluke da preduzme neku od propisanih djelatnosti.

Pri odmjeraivanju kazne učinocu krivičnog djela trgovine ljudima (član 24. Konvencije), navode se sljedeće otežavajuće okolnosti koje nacionalni sud pojedine države treba da uzme u obzir u konkretnom slučaju, zavisno od toga da li je krivično djelo učinjeno (Wingaert, 1996: 28-37): a) svjesno gdje je zbog teškog nemara ugrožen život žrtve, b) prema djetetu, c) od strane državnog funkcionera u vršenju svojih dužnosti i d) u okviru zločinačke organizacije. Izuzetan značaj prilikom odmjeraivanja kazne imaju prethodne osude u smislu povrata (član 25. Konvencije).

Interesantno je rješenje Konvencije (član 22.) koje postavlja temelje krivične odgovornosti pravnog lica (Jovašević, 2012: 89-96) za krivično djelo trgovine ljudima koje je izvršilo fizičko lice u korist tog pravnog lica, bilo da je ono postupalo samostalno, bilo kao dio organa pravnog lica, ako se nalazi na rukovodećem položaju u okviru tog pravnog lica, na osnovu (Simović, Jovašević, Simović, 2015:114-129): a) ovlaštenja da zastupa to pravno lice, b) ovlaštenja da donosi odluke u ime tog

⁴⁴ U izvještaju State Departmenta o trgovini ljudima za 2019. godinu o stanju u BiH, između ostalog, navedeno je da Savjet ministara Bosne i Hercegovine ne ispunjava u potpunosti minimalne standarde za eliminaciju trgovine ljudima, ali ulaže značajne napore na tome.

⁴⁵ **Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings.** U daljem tekstu: Konvencija.

pravnog lica i c) ovlaštenja da vrši nadzor u okviru tog pravnog lica. U ovom slučaju pravno lice odgovara kao učinilac krivičnog djela trgovine ljudima pod sljedećim uslovima (Selinšek, 2006: 145-169): 1) ako je radnju izvršenja krivičnog djela neposredno preduzelo bilo koje fizičko lice u korist tog pravnog lica, 2) ako je fizičko lice postupalo samostalno ili kao dio nekog organa tog pravnog lica, c) ako se fizičko lice nalazi na rukovodećem položaju u okviru tog pravnog lica, na osnovu ovlaštenja da zastupa to pravno lice, ako fizičko lice posjeduje ovlaštenja da donosi odluke u ime tog pravnog lica i ako fizičko lice posjeduje ovlaštenja da vrši nadzor u okviru tog pravnog lica (Novoselec, 2009: 56-81). Ova se odgovornost pravnog lica javlja kao: a) krivična, b) građanskopravna i c) upravna (Karović, Simović, 2019: 201-214).

Efikasnom suprotstavljanju trgovini ljudima, bez obzira na oblik ili vid ispoljavanja, doprinosi i Direktiva Evropske unije o sprječavanju i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti njenih žrtava broj 2011/36/EU koja je donijeta od strane Evropskog parlamenta i Savjeta 5. aprila 2011. godine⁴⁶ (koja je zamijenila Okvirnu odluku Savjeta 2002/629/JHA iz 2002. godine). Ova direktiva primjenjuje se na trgovinu ljudima unutar industrije seksualnim uslugama ili na eksploataciju radne snage npr. u građevinarstvu, poljoprivredi ili u domaćinstvima (Iljkić, 2008: 87-104).

Ovim evropskim regionalnim međunarodnim dokumentom se proširuje pojam trgovine ljudima, koja sada uključuje dodatne oblike eksploatacije, a obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostituisanja drugih ili druge oblike seksualnog iskorišćavanja, prisilni rad ili usluge, uključujući prosjačenje, ropstvo ili prakse slične ropstvu, ropskom položaju, eksploataciju kriminalnih aktivnosti ili uklanjanje organa (Selinšek, 2006: 145-169). Ova definicija takođe obuhvata trgovinu ljudima u cilju usvajanja ili prisilnog braka. "Eksploatacija kriminalnih aktivnosti" (Mijalković, 2009: 112-138) podrazumijeva iskorišćavanje drugog lica, kako bi se bavilo npr. džeparenjem, krađom po trgovinama, trgovinom drogom i drugim krivičnim djelima koja podliježu sankcijama i uključuju finansijsku dobit. Ovom direktivom se propisuje posebni zakonski maksimum kazne zatvora u trajanju od najmanje pet godina za krivično djelo trgovine ljudima, budući da se ovaj kazneni standard primjenjuje u svim državama članicama Evropske unije (Rizvo, Mujanović, 2015: 83-88).

Kazna zatvora u trajanju do deset godina učiniocu krivičnog djela trgovine ljudima može, prema ovoj direktivi, biti izrečena, ukoliko postoje osobito otežavajuće okolnosti, među kojima posebnu ulogu imaju okolnosti: a) ako je djelo učinjeno iskorišćavanjem djece, b) ako je djelo učinjeno u okviru kriminalne grupe ili organizacije, c) ako je preduzetom radnjom izvršenja prouzrokovana posljedica u vidu ugrožavanja života drugog lica i d) ako je pri izvršenju djela upotrijebljeno teško nasilje. Konačno, Direktiva propisuje krivičnu odgovornost (Ristivojević, 2015: 98-117) za: a) poticanje (podstrekavanje) – umišljajno navođenje drugog lica na izvršenje krivičnog djela trgovine ljudima, b) pomaganje – umišljajno omogućavanje ili olakšavanje izvršenja ovog krivičnog djela, c) navođenje – psihološko uticanje na volju drugog lica u smislu donošenja nove ili učvršćivanja postojeće odluke za izvršenje ovog krivičnog djela i d) pokušaj izvršenja takvog krivičnog djela – umišljajno preduzimanja radnje izvršenja bez nastupanja posljedice (Karović, Simović, 2019: 201-214).

3. PRAVO BOSNE I HERCEGOVINE

Na temelju standarda sadržanih u međunarodnim dokumentima u Bosni i Hercegovini se posljednjih godina preduzimaju intenzivni naponi usmjereni na suprotstavljanje različitim oblicima - vidovima trgovine ljudima (Mujanović, 2012: 74-97). Tome doprinosi Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini za period 2020-2023. godine Vijeća ministara BiH⁴⁷ gdje se zaključuje da je Bosna i Hercegovina zemlja porijekla, tranzita i odredišta za trgovinu ljudima⁴⁸ u

⁴⁶ "Službeni list Evropske unije", 32011L0036 od 15. aprila 2011. godine.

⁴⁷ [290120205.pdf \(msb.gov.ba\)](https://www.msb.gov.ba/290120205.pdf).

⁴⁸ Prema izvještaju Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima o stanju trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, tokom 2016. godine, prema podacima prikupljenim od strane tužilaštava, službi za provođenje zakona, centara za socijalni rad te nevladinih organizacija, identifikovano je ukupno 48 potencijalnih žrtava trgovine ljudima. Od tih 48, 38 je bilo punoljetnih i 10 maloljetnih. 30 su bile ženske osobe, a 18 muške.

svrhu prisilnog prosjačenja, činjenja krivičnih djela, seksualne ili radne eksploatacije, služenja u domaćinstvu, dječije pornografije i prisilnih brakova⁴⁹.

Strategija je ključni strateško-planski dokument koji je usvojilo Vijeće ministara BiH u januaru 2020. godine, a koji treba osigurati uspostavu sistema koji bi adekvatno odgovorio na uočeni fenomen trgovine ljudima, u skladu s međunarodnim dokumentima, prije svega Konvencijom UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i pratećim Protokolom za sprečavanje, zaustavljanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, posebno ženama i djecom i Konvencijom Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima. Intencija ove strategije je i ispunjavanje preporuka koje su dali međunarodni mehanizmi za monitoring, prvenstveno Vijeće Evrope i Državni sekretarijat SAD-a. Takođe, intencija Strategije je provođenje preporuka Evropske komisije iz Analitičkog izvještaja uz Mišljenje o zahtjevu za članstvo BiH u EU iz 2019. godine, kao i Izvještaja Misije stručne procjene Evropske komisije o borbi protiv trgovine ljudima iz 2018. godine, te ostvarivanje napretka u ispunjavanju obaveza iz Direktive 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Vijeća, od 5. aprila 2011. godine.

Trgovina ljudima se javlja u više pojavnih oblika ispoljavanja, zavisno od svojstva žrtve, odnosno vrste eksploatacije (iskorišćavanja). To su (Obradović, 2004: 89-113): a) trgovina ljudima u svrhu seksualnog iskorišćavanja unutar zemlje u privatnim stanovima, motelima i na benzinskim pumpama, b) trgovina ljudima u svrhu seksualnog iskorišćavanja punoljetnih i maloljetnih ženskih lica iz evropskih zemalja unutar Bosne i Hercegovine (Obradović, 2005: 67-85), c) trgovina ljudima u svrhu seksualnog iskorišćavanja žrtava iz Bosne i Hercegovine u zemljama širom Evrope (Hunčec, 2017: 116-139), d) trgovina ljudima u svrhu prisilnog rada žrtava iz Bosne i Hercegovine u sektoru građevinarstva i drugim sektorima u drugim evropskim zemljama (Kovčo Vukadin, Veber, 2006: 65-79), e) trgovina ljudima u svrhu iskorišćavanja maloljetnih ženskih i muških lica radi pornografije u realnom i digitalnom okruženju, f) trgovina ljudima među marginalizovanom romskom djecom u svrhu prisilnog prosjačenja, činjenja krivičnih djela, seksualnog iskorišćavanja, služenja u domaćinstvu protiv njihove volje i prisilnog sklapanja brakova (Kulašin et al., 2011: 109-126) i g) trgovina ljudima, posebno ženskim licima i djecom (Softić, 2013: 10-20) bez pratnje unutar mješovitih migracionih tokova koji su u tranzitu kroz Bosnu i Hercegovinu u svrhu prisilnog rada, prisilnih brakova, seksualnog iskorišćavanja i nasilja, prisilnih zadržavanja migranata u svrhu iznuđivanja novca od njihovih porodica, a posebno među grupama koje su naročito podložne riziku, uključujući: 1) lica koja su preživjela seksualno i rodno zasnovano nasilje, nasilje u domaćinstvu i nasilje od srodnika, 2) LGBT⁵⁰ i migrante, 3) djecu bez pratnje i djecu razdvojenu od porodica, naročito ako putuju sama ili bez srodnika, 4) migrantske porodice s malom djecom, migrante s akutnim ili hroničnim medicinskim stanjima, 5) migrante s invaliditetom, 6) žrtve zločina duž rute, 7) migrante koji su doživjeli fizičko zlostavljanje duž rute, 8) migrante koji su na putu više od godinu dana i 9) migrante koji govore isključivo manje poznate jezike (Simović, 2012: 55-75).

Pravilnik o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima⁵¹, koji je donijelo Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, utvrđuje pravila i standarde u postupanju, kao i druga pitanja u vezi sa prihvatom, oporavkom i povratkom stranaca žrtava trgovine ljudima. Član 2. definiše “trgovinu ljudima” kao regrutovanje, transport, transfer, skrivanje - pružanje utočišta ili prihvata lica, putem prijetnje ili upotrebom sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmanjivanja, zloupotrebe vlasti ili stanja ugroženosti, davanje ili primanje novca ili benificija za dobijanje pristanka lica koja ima kontrolu nad nekim drugim licem - u svrhu eksploatacije. Eksploatacija uključuje iskorišćavanje prostitucije ili druge oblike seksualnog iskorišćavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili praksu sličnu

⁴⁹ Evropska unija u svom „Drugom izvještaju o napretku u borbi protiv trgovine ljudima“ iznosi nalaz da je u dvogodišnjem periodu (2015. i 2016) ukupno 20.532 osobe (muškaraca, žena i djece) registrovano kao žrtve trgovine ljudima, uz napomenu da je stvarna brojka znatno veća, uzimajući u obzir činjenicu da sve žrtve nažalost nisu otkrivene. Prema ovom izvještaju, 68% svih identifikovanih žrtava su bile žene i djevojčice, dok djeca čine 23% svih registrovanih žrtava.

⁵⁰ [Lesbian](#), [gay](#), [bisexual](#) and [transgender](#) (lezbijke, gejevi, biseksualne i transrodne osobe).

⁵¹ “Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, broj 90/2008.

ropstvu, pokornost ili uzimanje organa, pri čemu je pristanak žrtve trgovine ljudima nevažan. Takođe se trgovinom ljudima smatra svako regrutovanje, transport, transfer, skrivanje ili prihvatanje djeteta radi eksploatacije, čak i kada ne uključuje primjenu nekog od navedenih sredstava (Milković, 2020: 1097-1111).

Problemom suzbijanja različitih oblika ispoljavanja trgovine ljudima bavi se i krivično zakonodavstvo (Popović Gavranović, Vlahović, 2007: 49-71). Naime, sva četiri krivična zakona sa primjenom u Bosni i Hercegovini u posebnom dijelu propisuju posebna krivična djela trgovine ljudima sa više različitih oblika ispoljavanja, te sistemom krivičnih sankcija za njihove učinioce, kao i pravilima za utvrđivanje krivične odgovornosti njihovih učinilaca (Volfenson et al., 2004: 78-92): a) Krivični zakon Bosne i Hercegovine (KZBiH)⁵², b) Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (KZFBiH)⁵³, c) Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine (KZBDBiH)⁵⁴ i d) Krivični zakonik Republike Srpske (KZRS)⁵⁵.

U KZBiH ova su krivična djela predviđena u glavi sedamnaestoj: “Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom”. To su: a) međunarodna trgovina ljudima (član 186.) i b) organizovana međunarodna trgovina ljudima (član 186a.). KZFBiH u glavi sedamnaestoj: “Krivična djela protiv sloboda i prava čovjeka i građanina” predviđa dva krivična djela: a) trgovina ljudima (član 210a.) i b) organizovana trgovina ljudima (član 210b.). Ovakva zakonska sistematika ukazuje da se kao objekt zaštite ovdje javljaju lične slobode i prava čovjeka – sloboda kretanja, sloboda odlučivanja, ljudsko dostojanstvo i druge lične, individualne ljudske vrijednosti zaštićene Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

S druge strane, KZBDBiH krivična djela trgovine ljudima sistematizuje u glavi devetnaestoj: “Krivična djela protiv polne slobode i morala”. Iako je ovaj zakon u velikoj mjeri podudaran sa tekstom KZFBiH, ovdje se kao objekat zaštite trgovine ljudima javljaju: 1) polna sloboda, 2) polno dostojanstvo i 3) polni moral. Ovaj zakon poznaje sljedeća krivična djela: a) trgovina ljudima (član 207a.) i b) organizovana trgovina ljudima (član 207b.). Konačno, KZRS u glavi trinaestoj: “Krivična djela protiv sloboda i prava građana” propisuje sljedeća krivična djela: a) trgovina ljudima (član 145.), b) trgovina djecom (član 146.) koje djelo kao samostalnu inkriminaciju ne poznaju navedeni krivični zakoni i c) udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovine ljudima i djecom (član 147.).

4. TRGOVINA LJUDIMA

Krivično djelo trgovine ljudima, odnosno “Međunarodna trgovina ljudima” u KZBiH, jer se preduzima “u međunarodnim razmjerama” (Vejnović, Obrenović, 2022: 9-24), u osnovnom obliku se sastoji u vrbovanju, prevozu, predaji, sakrivanju ili primanju lica u svrhu njegovog iskorišćavanja u državi u kojoj ono nema prebivalište ili čiji nije državljanin, upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile, drugim oblicima prinude, otmicom, prevarom ili obmanom, zloupotrebom ovlašćenja ili uticaja ili položaja bespomoćnosti ili davanjem ili primanjem isplata ili drugih koristi - kako bi se privolilo lice koje ima kontrolu nad drugim licem (Stajić, Bugarski, Tubić, 2012: 112-131).

Krivično djelo “Trgovina ljudima” (član 145. KZRS) na drugačiji način određuje sadržinu osnovnog oblika ovog krivičnog djela, uz pooštrenu kaznu u odnosu na druge zakone u Bosni i Hercegovini - kaznu zatvora u trajanju od tri do dvadeset godina. Ovo krivično djelo (Zejnilović, 2013: 65-81) čini lice koje silom, prijetnjom ili drugim oblicima prinude, otmicom, prevarom ili obmanom, zloupotrebom ovlašćenja ili uticaja, odnosa povjerenja, zavisnosti ili bespomoćnosti, teških prilika drugog lica, davanjem ili primanjem novca ili druge koristi kako bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, vrbuje, preveze, prebaci, preda, proda, kupi, posreduje u prodaji,

⁵² “Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 32/2007, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021, 31/2023 i 47/2023.

⁵³ „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, br. 36/2003, 37/2003, 21/2004, 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 75/2017 i 31/2023.

⁵⁴ “Službeni glasnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine“, broj 19/2020.

⁵⁵ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 64/2017, 104/2018, 15/2021, 89/2021 i 73/2023.

sakrije, primi ili drži drugo lice, a u cilju iskorišćavanja ili eksploatacije njegovog rada, vršenja krivičnog djela, prostitucije, korištenja u pornografske svrhe ili drugog oblika seksualnog iskorišćavanja, prisiljavanja na prosjačenje, služenja, uspostavljanja ropskog ili nekog sličnog odnosa, prisilnog braka, prisilne sterilizacije, radi oduzimanja organa ili dijelova tijela, radi korišćenja u oružanim snagama ili drugih oblika iskorišćavanja (Bjelajac, 2014: 84-109).

Pored osnovnog oblika, krivično djelo “Međunarodna trgovina ljudima” (član 186. KZBiH) ima tri teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja (Baljić, 2020: 87-109).

Prvi teži oblik djela (stav 2.) se sastoji u vrbovanju, navođenju, prevozu, predaji, sakrivanju ili primanju lice koje nije navršilo osamnaest godina života u svrhu iskorišćavanja prostitucijom ili drugim oblikom seksualnog iskorišćavanja, prisilnim radom ili uslugama, ropstvom ili njemu sličnim odnosom, služenjem, odstranjivanjem dijelova ljudskog tijela ili u svrhu kakvog drugog iskorišćavanja, u državi u kojoj to lice nema prebivalište ili čiji nije državljanin (Zejinović, 2017: 510-525). Ovaj teži oblik djela ne predviđa KZRS, jer trgovina djecom predstavlja posebno krivično djelo (član 146.). Na isti način ovaj oblik krivičnog djela “Trgovina ljudima” propisuje član 210a. KZ FBiH.

Drugi teži oblik djela (stav 3.) postoji ako je radnju izvršenja u bilo kom obliku ispoljavanja preduzelo određeno lice – lice sa određenim ličnim svojstvom – *delicta propria*. Naime, ovo djelo postoji ako je krivično djelo izvršilo službeno lice prilikom vršenja službene dužnosti.

Najteži oblik ispoljavanja krivičnog djela trgovine ljudima (stav 6.) postoji ako je preduzimanjem radnje izvršenja osnovnog oblika djela sa nehatom prouzrokovana teža posljedica povrede u vidu (Bunić, 2011: 69-91; Berman et al., 2014: 76-91): a) težeg narušavanja zdravlja, b) teške tjelesne povrede u bilo kom obliku ili vidu ispoljavanja i c) smrti drugog lica, koja mora biti u uzročno-posledičnoj vezi sa preduzetom radnjom izvršenja.

Krivično djelo međunarodne trgovine ljudima ima dva posebna oblika ispoljavanja.

Prvi poseban oblik djela (stav 4.), kojim se inkriminišu pripremne radnje, sastoji se u krivotvorenju, pribavljanju ili izdavanju putne ili lične ispravu ili u korišćenju, zadržavanju, oduzimanju, mijenjanju, oštećenju, uništavanju putne ili lične isprave drugog lica u svrhu omogućavanja međunarodne trgovine ljudima (Stojanović, 2021: 92-118.; Hadžimerović Muftić et al., 2008: 82-109).

Drugi posebni oblik djela (stav 5.), za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina, sastoji se u korišćenju usluge žrtve međunarodne trgovine ljudima (Đuderija et al., 2007: 71-89). Za postojanje ovog dela je bitno da se radnja korišćenja u vidu iskorišćavanja drugog lica preduzima od strane lica koje je svjesno, koje zna za svojstvo lica, odnosno da se radi o licu koje je žrtva trgovine ljudima. Za krivično djelo “Trgovina ljudima” koje propisuje član 210a. KZFBiH, odnosno član 207a. KZBDBiH - propisana je kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina.

Nasuprot ovom zakonskom rješenju, KZRS (stav 4.) ovo djelo predviđa kao korišćenje ili omogućavanje drugom korišćenja seksualnih usluga ili drugih vidova eksploatacije - ako je učinilac bio svjestan da je riječ o žrtvi trgovine ljudima.

5. ZAKLJUČAK

Najveći broj savremenih krivičnih zakonodavstava u Evropi u sistemu inkriminacija kojima se štite osnovna, temeljna prava ili slobode čovjeka, njegov integritet i dostojanstvo ličnosti - predviđa krivično djelo sa specifičnim nazivom “trgovina ljudima”. Radi se o različitim oblicima/vidovima ispoljavanja protivpravnih djelatnosti pojedinaca ili grupa ljudi, odnosno pravnih lica kojima je cilj eksploatacija drugih lica, posebno žena ili djece, bilo da se radi o opštem, klasičnom kriminalitetu, bilo o transnacionalnom organizovanom kriminalitetu. U osnovi ovih nacionalnih pravnih rješenja se nalazi Konvencija Savjeta Evrope za borbu protiv trgovine ljudima (2005.).

Sva četiri krivična zakona sa primjenom u Bosni i Hercegovini, na osnovu međunarodnih standarda, ali i Strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini za period 2020-2023. godine, sa različitom sistematikom u grupi djela protiv čovječnosti ili dobara (vrijednosti) zaštićenih međunarodnim pravom, sloboda i prava čovjeka ili građana ili polne slobode, sa više/manje identičnim opisom predviđaju krivično djelo trgovine ljudima (ili međunarodne trgovine ljudima). Tri su teža, kvalifikovana oblika ispoljavanja za koja je propisano pooštreno kažnjavanje. Konačno, trgovina ljudima prema zakonskim rešenjima u Bosni i Hercegovini ima i dva posebna, specijalna oblika ispoljavanja.

Literatura:

- Baljić, M., Normativnopravni i institucionalni okvir borbe protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini s osvrtom na sudsku praksu, Stolac, 2020.
- Berman, J., et al., Trgovina ljudskim bićima na zapadnom Balkanu – procjena potreba, Ženeva, 2014.
- Cmiljanić, B., Trgovina ljudima – međunarodni standardi i pravo Srbije, Beograd, 2017.
- Đuderija, S., et al., Standizirani postupci različitih profesija u zaštiti i postupanju sa djecom i žrtvama svjedocima trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2007.
- Hadžiomerović Muftić, H., et al., Trgovina ljudima – prevencija i zaštita u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2008.
- Hunčec, S., Asistencija žrtava trgovine ljudima kroz prizmu državnog referalnog mehanizma u Bosni i Hercegovini, Kriminalističke teme, Sarajevo, poseban broj, 2017, str.116-139.
- Iljić, D., Kaznenopravni i kriminalistički aspekti trgovanja ljudima, magistarski rad, neobjavljen, Zagreb, 2008.
- Karović, S., Simović, M., Krivičnopravna autonomnost i specifičnost krivičnog djela međunarodna trgovina ljudima, Godišnjak Fakulteta pravnih nauka, Banja Luka, broj 8/2019, str.201-214.
- Knežević, M., Trgovina ljudima – regionalni standardi, Beograd, 2006.
- Kovčević, I., Veber, S., Aktivnosti MUP-a Republike Hrvatske u suzbijanju trgovine ljudima, Kriminalističke teme, Sarajevo, broj 1-4/2006, str. 65-79.
- Krstić, I., Čučković, B., Trgovina ljudima – međunarodni dokumenti i pravni standardi, Beograd, 2012.
- Kulašin, R. et al., Priručnik za djecu i mlade osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini o prevenciji trgovine ljudima, Sarajevo, 2011.
- Latković, G., Primjena Konvencije Vijeća Europe za borbu protiv trgovanja ljudima u Republici Hrvatskoj, Pravni vjesnik, Osijek, broj 2/2014, str. 467-483.
- Milković, I., Trgovina ljudima kao najteži oblik kršenja ljudskih prava, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 57 (4), 1097-1111.
- Mujanović, E., Trgovina ljudima, Sarajevo, 2012.
- Novoselec, P., Uvod u gospodarsko kazneno pravo, Zagreb, 2009.
- Obradović, V., Trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije u Bosni i Hercegovini, Kriminalističke teme, Sarajevo, broj 1-2/2005, str. 67-85.
- Pavišić, B., Kamber, M., Parenta, I., Kazneno pravo Vijeća Evrope, Rijeka, 2016.
- Popović Gavranović, D., Vlahović, M., Informator o trgovini ljudskim bićima za djecu i mlade, Podgorica, 2007.
- Ristivojević, B., Mit o trgovini ljudima u međunarodnom krivičnom pravu, Novi Sad, 2015.
- Rizvo, S., Mujanović, E., Identifikacija relevantnih standarda zaštite žrtava trgovine ljudima, Sarajevo, 2015.
- Selinšek, Lj., Gospodarsko kazneno pravo, Ljubljana 2006.
- Simović, M., Organizovani kriminalitet – neka pitanja novih metoda otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela prema Zakonu o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, u: “Relevantna pitanja međunarodnog krivičnog prava”, Zbornik radova, Beograd, 2003, str. 55–75.
- Simović, M., Organizovani kriminalitet: neka pitanja novih metoda otkrivanja i dokazivanja krivičnih djela prema Zakonu o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, u: “Relevantna pitanja primene međunarodnog krivičnog prava u nacionalnom pravu”, XI tematski međunarodni naučni skup, Tara, Udruženje za međunarodno krivično pravo, 2012, str. 55–75.
- Simović, M., M., Trgovina ljudima i zaštita žrtava trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, Izbor sudske prakse, Beograd, 2013, broj 7-8/2013, str. 71-77.
- Simović, M., Primjena međunarodnih krivičnih standarda u suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu u novijoj praksi Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Međunarodni naučni skup “Suprotstavljanje organizovanom kriminalu – pravni okvir, međunarodni standardi i procedure”, Kriminalističko- policijska akademija u Beogradu, 2013, str. 9–27
- Simović, M., Jovašević, D., Simović, M., Privredno kazneno pravo, Banja Luka, 2015.
- Simović, M., Jovašević, D., Simović, M.V., Krijumčarenje i trgovina ljudima: evropski standardi i pravo Bosne i Hercegovine, u Međunarodna naučno-stručna konferencija „Svjetska izbjeglička kriza – izazovi i perspektive“, Azapović, 2016, str. 15–31.
- Simović, M., Šikman, M., Krivičnopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta, Pravni fakultet, Banja Luka, 2017.
- Stojanović, F., Bezbednost žrtava trgovine ljudima i pružalaca usluga i procena rizika, Beograd, 2021.
- Vijayarasa, R., Sex, slavery and the trafficked woman: Myths and misconceptions about trafficking and its victims, New York, 2016.
- Zejić, D., Trgovina ljudima kao oblik organizovanog kriminaliteta, Danilovgrad, 2013.

Wingaert, V.C., Stessens, G.C., International criminal law: a collection of international and european instruments, Hague, 1996.

Wylie, G., The International politics of human trafficking, London, 2016.

HUMAN TRAFFICKING AS A FORM OF CRIMES OF VIOLENCE: EUROPEAN STANDARDS AND THE LAW OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Prof. dr Marina M. Simović

Full professor, Faculty of Legal Sciences of the Pan-European University “Apeiron” in Banja Luka, marina.simovic@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0008-3330-4023>

Abstract: *There are different forms or types of manifestation of crimes of violence in modern society. One of particularly dangerous, serious forms of crimes of violence with international significance, which causes particularly serious consequences, both for the victims and for the safety of the social community as a whole, is human trafficking. These are different, often violent forms or types of exploitation of other persons, especially women or children, which often have a cross-border character. Therefore, the international community became involved in the suppression and prevention of human trafficking, either as a form of classic, general crime, or as a form of organized transactional crime. Through a series of international documents, it lays the foundation for organized, systematic and continuous activity of the competent authorities of individual states. In all criminal legislations in modern countries, including the positive legislation of Bosnia and Herzegovina, human trafficking is prescribed as a serious criminal offense with several different forms - types of manifestation for which severe punishments and other criminal sanctions are prescribed, which is discussed in this paper.*

Key words: *international documents, human trafficking, exploitation, criminal offense, punishment.*

DVA LICA PANDEMIJE – TRENDOWI NASILJA U PORODICI TOKOM I POSLIJE COVID-19

*dr Žana Vručinić, vanredni profesor⁵⁶
Univerzitet u Banjaluci
Fakultet bezbjednosnih nauka*

Apstrakt: U Republici Srpskoj je posljednjih nekoliko godina rapidno povećan broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, u periodu pandemije bolesti koju je izazvao korona virus (COVID-19) koja je trajala od marta 2020. do maja 2023., broj slučajeva nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, u odnosu na period od sedam godina ranije, je udvostručen. Rezultati regresije u okviru analize prekinutih vremenskih serija pokazuju da nagli porast nasilja u porodici, odnosno 85,9 % promjena zavisne varijable objašnjava upravo pandemija. Predviđanje u odnosu na 2024. i 2025. godinu, koje se bazira na regresionom modelu, pokazuje da vrijednost frekvencija nasilja u porodici ne opada, ali ni ne prelazi dostignuti nivo iz 2023. godine. Učinioci nasilja u porodici su uglavnom muškarci, supružnici. Kod više od polovine slučajeva, prema podacima MUP-a RS postoji umjeren rizik od nastanka novog nasilja. Sve učestalije nasilje u porodici rezultat je narušenih vrijednosti, a s obzirom na kompleksnost i štetnost posljedica, predstavlja ozbiljan društveni problem. Prepoznavanje nasilnika i nasilnih akata koje oni vrše, kao i pobijanje predrasuda u vezi sa nasilničkim ponašanjem, prvi je korak u prevenciji bez obzira da li se radi o odraslima ili djeci, žrtvama nasilja u porodici.

Ključne riječi: nasilje u porodici, COVID-19

UVOD

Vlasti širom svijeta tokom pandemije uvele su „zaključavanja” kako bi suzbile virus covid-19, ali od njegovog izbijanja, porodično nasilje se neprekidno razmnožava poput „tihe pandemije” i istrajava širom svijeta (Wake & Kandula, 2022). Nedavna studija o dugoročnim efektima pandemije COVID-19 na mentalno zdravlje (Novotný, et al., 2023) izvijestila je o znatno višim nivoima stresa, anksioznosti i simptoma depresije tokom pandemije u poređenju sa periodom prije COVID-19. Istraživanja su pokazala da su stres, ekonomski faktori, emocionalno razočaranje, loš i skučen stan i zloupotreba supstanci – alkohola i droga, glavni pokretači nasilja unutar porodica (Sacco, 2021). Dakle, nije iznenađujuće što je pandemija COVID-19 doprinijela porastu nasilja u porodici na globalnom nivou.

Gotovo jedna od tri žene doživjela je nasilje od strane intimnog partnera tokom pandemije COVID-19 (Kifle, Aychiluhm, & Anbesu, 2024). Podaci istraživanja iz mnogih regiona (Bliskog Istoka, Kine, Afrike, Palestine, Meksika, Brazila, Australije, Francuske, Njemačke i Sjedinjenih Američkih Država) (Bettinger-Lopez, & Bro, 2020), Nepala (Neupane et al., 2023), Irana (MahdaviFar, et al., 2024) ukazuju na značajno povećanje slučajeva porodičnog nasilja tokom pandemije. U drugoj meta analizi (Brink, Cullen, Beek, & Peters, 2021) utvrđeno je da je šest zemalja pokazalo porast prijava nasilja u porodici (Austrija, Belgija, Francuska, Irska, Španija i UK), dvije zemlje pad (Italija i Portugal), dvije zemlje nisu pokazale promjenu (Holandija i Švajcarska), a u odnosu na jednu zemlju promjene su bile nejasne (Njemačka). Ove varijacije mogu odražavati geografske i kulturološke razlike, različite efekte intervencija poduzetih za suzbijanje nasilja u porodici ili metodološke razlike za koje se zna da utiču na izvještavanje.

⁵⁶ zana.vrucinic@fbn.unibl.org

Nasilje u porodici ima mnogo oblika, kao što je nasilje nad djecom, muškarcima, ženama i starijima (Mahdavifar, et al., 2024). U smislu odnosa učinilac-žrtva nasilje u porodici se sastoji od „nasilja intimnog partnera”, koje uključuje sadašnje i bivše supružnike, sadašnje i bivše partnere sa ili bez zajedničkog djeteta. Ova vrsta nasilja ne zahtijeva seksualnu intimnost. Može varirati u učestalosti i težini posljedica. Nasilje u porodici takođe uključuje „nasilje ne-intimnog partnera”, koje se odnosi na nasilje između osoba koje nisu intimni partneri, ali imaju porodičnu vezu, kao što su majka, otac/sin, kćerka ili brat/sestra. Riječ je o međugeneracijskom nasilju. Nasilje u porodici takođe uključuje i članove šire porodice, bilo u ulozi učinioca ili žrtve.

Tokom pandemije, ljudi su se suočili sa strogim preventivnim mjerama, uključujući ostanak kod kuće, ograničenja kretanja i održavanje socijalne distance, što je dovelo ranjive žene i potencijalne počinitelje u okvire kućnog okruženja i do povećanja stope nasilja od intimnog partnera (Kifle, Aychiluhm, & Anbesu, 2024). Za žrtve porodičnog nasilja, posebno žene, kuća je postala opasno mjesto (Bettinger-Lopez, & Bro, 2020). Nasilje intimnog partnera odnosi se na ponašanje unutar intimnog odnosa, koje uključuje radnje fizičke agresije, seksualne prisile, psihičkog zlostavljanja i kontrolišuća ponašanja, koja se dešavaju između sadašnjih ili bivših supružnika i partnera, koji uzrokuju fizičku, seksualnu ili psihičku povredu (Sardinha, 2022).

Predrasude i neinformisanost o nasilju u porodici potpomažu, podstiču i opravdavaju nasilje i utiču na to kako će (i da li će uopšte) jedna sredina ili sama žrtva (najčešće žena) prepoznati nasilje i na njega reagovati. Pogrešne percepcije o nasilju u porodici mogu igrati važnu ulogu u kreiranju legislativa u vezi sa podrškom i zaštitom žrtava, putem (ne)prijavljivanja ovih slučajeva. Ukoliko se nasilje doživljava kao privatna stvar, a ne društveni problem, očekuje se da će prijava biti manje, odnosno tamni broj veći (Grembi, Rosso, & Barili, 2024). Podaci o broju upućenih poziva na SOS telefon i podaci o prijavljenom broju slučajeva nasilja pokazuju da se nasilje u porodici u Republici Srpskoj ne prijavljuje u dovoljnoj mjeri. Da institucije Republike Srpske teže nultom stepenu tolerancije na nasilje dokazano je i usvajanjem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici u 2019. godini, kao i nastavkom strateškog pristupa rješavanju problema nasilja u porodici donošenjem Strategije za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2020–2024. godine) koja je započeta izradom i primjenom Strategije za borbu protiv nasilja u porodici u Republici Srpskoj do 2013. godine⁵⁷, te Strategije za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2014–2019. godina)⁵⁸. Predrasude (mitovi i stereotipi) odnose se na prirodu, obim, uzroke, vrijeme i štetu od nasilja koje žrtve doživljavaju. Postoje zablude da nasilje u porodici nije ozbiljno osim ako nije fizičko, da je to tipično obostrani i/ili rodno neutralan problem, da je uzrokovano kontrolisanim faktorima kao što su zloupotreba alkohola ili droga i da se završava razdvajanjem (Koshan, 2023). Jedan od prvih koraka u okončavanju nasilja u porodici je prepoznavanje nasilnih akata, kao i razotkrivanje i stalno pobijanje ovih predrasuda (Bukvić, 2008: 104). Aktuelno istraživanje koje pokazuje rasprostranjenost, posljedice prinudne kontrole i, već „ustaljenu”, dinamiku nasilja u porodici (odnos učinilac-žrtva po pitanju pola), može opovrgnuti ove zablude.

Rezultati navedenih istraživanja u vezi sa stopom porodičnog nasilja prije/tokom pandemije su nedosljedni, tako da je ova studija imala za cilj da analizira učestalost porodičnog nasilja u Republici Srpskoj tokom desetogodišnjeg perioda (2013–2023.), kao i polnu i starosnu strukturu učinilaca porodičnog nasilja za navedeni period. Drugi cilj odnosio se na analiziranje broja učinilaca i žrtava prema polnoj i starosnoj strukturi, kao i oblika i posljedica porodičnog nasilja prema polu za period 2021–2023., analiziranje strukture (odnos učinilac-žrtva) i procjene rizika od nastanka novog nasilja. Treći cilj uključivao je istraživanje da li i u kojoj mjeri se promjene u varijabli nasilje u porodici i

⁵⁷ Usvojena na Drugoj sjednici Narodne skupštine Republike Srpske, održanoj 7. decembra 2010. godine.

⁵⁸ Usvojena na 35. sjednici Narodne skupštine Republike Srpske, održanoj 2. jula 2014. godine („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 63/14).

porodičnoj zajednici mogu objasniti pojavom pandemije i, u skladu sa tim, kakav trend se očekuje kada je riječ o broju izvršenih KD Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici tokom 2024. i 2025. godine. S obzirom na to da do sada nije bilo komparativnih istraživanja koja su se bavila analizom stope porodičnog nasilja u Republici Srpskoj u periodu prije i poslije korone, ovo istraživanje je dijelom eksplorativno.

METOD

Procedura

Autor je, u svrhu izrade naučnog rada, uputio molbu odjeljenju za analitiku MUP Republike Srpske, za dostavljanje podataka u vezi sa brojem izvršenih krivičnih djela Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, kao i podatke koji se odnose na pol i starost učinioca, za period od 2013-2023. godine, hronološki. Pored toga, zatraženi su podaci u vezi sa KD Nasilje o porodici ili porodičnoj zajednici u skladu sa Pravilnikom o sadržaju evidencije i izvještaja o nasilju u porodici, za period 2021– 2023. godine.

Podaci

Podaci analizirani u radu su evidencije o nasilju u porodici koje vodi policija u smislu Pravilnika o sadržaju evidencije i izvještaja o nasilju u porodici.⁵⁹ S obzirom na psihološki aspekt predmeta istraživanja, predstavljen je i analiziran broj prijavljenih slučajeva nasilju u porodici, broj obavještenja upućenih centru za socijalni rad / službi socijalne zaštite, broj izvršenih procjena rizika od nastanka novog nasilja, starosnoj i polnoj strukturi lica za koja je vršena procjena rizika, broj prijavljenih učinilaca nasilja prema polu, starosnoj dobi i odnosu sa žrtvom, broj žrtava nasilja u porodici prema polu, starosnoj dobi i invaliditetu, i oblicima i posljedicama nasilja u porodici.

Metod istraživanja

U svrhu istraživanja prva dva cilja prilikom obrade podataka korišćen je statistički metod istraživanja – metod sređivanja i prikazivanja podataka – deskriptivna statistika i metod statističke analize. Kako bismo istražili treći cilj, statistički podaci u vezi sa stopom porodičnog nasilja u Republici Srpskoj tokom desetogodišnjeg perioda (2013–2023.) grupisani su u vremenske serije – nizove, prema hronologiji, nakon čega je preduzeta regresija u okviru analize prekinutih vremenskih serija u računarskom programu EXCEL.

⁵⁹ Evidencija koju vodi policija, u smislu ovog pravilnika, sadrži podatke o: 1) broju prijavljenih slučajeva nasilju u porodici, 2) broju dostavljenih izvještaja nadležnom tužilaštvu, 3) broju obavještenja upućenih centru za socijalni rad / službi socijalne zaštite, 4) broju izvršenih procjena rizika, starosnoj i polnoj strukturi lica za koja je vršena procjena rizika, 5) broju prijavljenih učinilaca nasilja prema polu, starosnoj dobi i odnosu sa žrtvom, 6) broju žrtava nasilja u porodici prema polu, starosnoj dobi i invaliditetu, 7) oblicima i posljedicama nasilja u porodici, 8) broju učinilaca nasilja u porodici lišenih slobode i sprovedenih nadležnom tužilaštvu ili sudu, 9) broju i vrsti predloženih i sprovedenih hitnih mjera zaštite, 10) broju i vrsti predloženih zaštitnih mjera, 11) broju i vrsti sprovedenih zaštitnih mjera iz nadležnosti policije, 12) broju slučajeva nasilja u porodici u kojima je učinilac posjedovao i upotrijebio oružje, 13) ostalim aktivnostima policije u vezi sa prijavljenim nasiljem u porodici (Član 6., st.1).

REZULTATI

Tabela 1.

Broj izvršenih KD Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici za period od 2013-2023. godine

KD Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici čl. 190 KZ RS	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021. ⁶⁰	2022. ⁶¹	2023. ⁶²
Broj KD Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici	453	427	330	403	411	389	465	715	740	861	1034
Broj izvještaja o počinjenom KD podnesenih OJT	442	413	326	392	401	375	453	695	731	855	1022
Broj izvršilaca KD	463	442	343	426	440	398	478	743	771	891	1081
- muškog pola	-	414	323	402	396	378	443	691	721	827	996
- ženskog pola	-	28	20	24	44	20	35	52	50	64	85
Starosna struktura izvršilaca	463	442	343	426	440	398	478	743	771	891	1.081
do 14 godina	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
14-18	-	2	2	2	8	4	3	4	4	4	2
18-21	-	11	10	13	9	3	16	29	20	18	22
21-30	-	64	48	55	61	70	77	115	102	147	183
30-40	-	139	89	119	123	99	108	180	229	222	269
40-50	-	103	84	105	99	92	118	192	206	267	334
50-60	-	78	61	86	90	77	87	148	153	166	190
preko 60	-	45	47	46	50	53	69	74	57	67	81

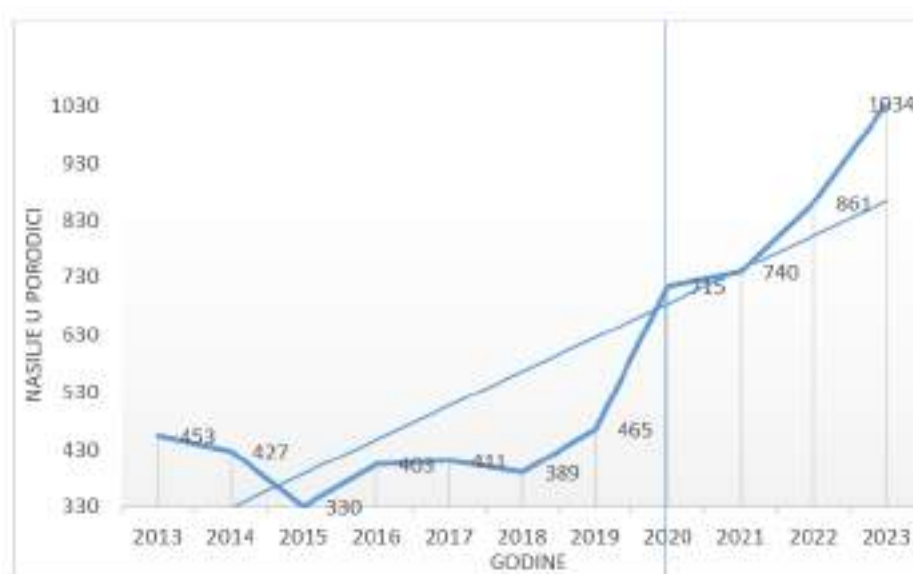
Prosječan broj registrovanih KD Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici tokom i poslije pandemije (2020-2023.) je dvostruko veći u odnosu na prosjek za period od sedam godina ranije, sa tendencijom rasta. Samo tokom trogodišnjeg perioda (2020-2023.) registrovano je, 40%, u prosjeku, od ukupnog

⁶⁰ Broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici u navedenoj godini je 946.

⁶¹ Broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici u navedenoj godini je 1034.

⁶² Broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici u navedenoj godini je 1192.

broja KD Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, za posmatrani desetogodišnji period. Od ukupnog broja izvršilaca KD Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici tokom analiziranog desetogodišnjeg perioda preko 90% je muškog pola. Najveći broj izvršilaca, uglavnom muškaraca, je starosti od 20 do 60 godina (preko 80%), odnosno od 30 do 50 godina (preko 60%) (vidi tabelu 1).

Na grafikonu 1 se jasno vidi da postoji rastući deterministički trend nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, koji je u periodu od 2013 do 2019. godine bio sporiji, u odnosu na tri godine koje su uslijedile, u kojima je rast bio konstantno brži. Uočeni skok od 2020. do 2023. godine podudara se sa pojavom pandemije. Kako bismo izračunali koliki efekat pandemija ima na promjene u varijabli nasilje u porodici i porodičnoj zajednici, odnosno koji procenat varijanse ove varijable objašnjava pojava pandemije, preduzeta je regresija u okviru analize prekinutih vremenskih serija u računarskom programu EXCEL. Validnost i stabilnost cjelokupnog regresionog modela je potvrđena vrijednošću $F(1, 9) = 54,99$, $p < .001$, što pokazuje da su varijacije u zavisnoj varijabli (frekvencije nasilja u porodici i porodičnoj zajednici) rezultat uticaja nezavisne varijable – pandemije uzrokovane virusom covid 19. Vrijednost koeficijenta determinacije R^2 pokazuje da je tačnost modela 85,9 %, odnosno da je 85,9 procenata promjena varijanse zavisne varijable objašnjeno pomenutom nezavisnom varijablom, odnosno 84,4% ukoliko se uzme u obzir korigovani/prilagođeni koeficijent determinacije R^2 .⁶³ Ovakav rezultat ukazuje na dobru eksplanatornu snagu objašnjavajuće promjenljive. T-statistika je $t = 7.415$, $p < .001$, tako da možemo konstatovati da je regresioni model statistički značajan i da ova regresija postoji na nivou populacije, tj. da možemo objasniti porast nasilja u porodici i porodičnoj zajednici putem pandemije na nivou populacije, izvan ovog konkretnog uzorka.

Tabela 2.

Broj obavještenja upućenih centru za socijalni rad/službi socijalne zaštite za period 2021-2023. godine

2021	2022	2023
948	1035	1191

Shodno kontinuiranom rastu broja KD Nasilja u porodici za analizirani period, postoji i tendencija rasta broja obavještenja upućenih centru za socijalni rad / službi socijalne zaštite (vidi tabelu 2).

⁶³ S obzirom na previše optimističku procjenu stvarne vrijednosti koeficijenta determinacije u populaciji kada se izračuna na malom uzorku (relativno maloj vremenskoj seriji), naveden je korigovani/prilagođeni koeficijent determinacije R^2 jer daje bolju procjenu stvarne vrijednosti koeficijenta determinacije u populaciji.

Tabela 3.

Broj izvršenih procjena rizika za KD nasilja u porodici za period 2021-2023			
	2021	2022	2023
Nizak rizik od nastanka novog nasilja	305	247	199
Umjeren rizik od nastanka novog nasilja	525	708	850
Visok rizik od nastanka novog nasilja	79	72	129

U tabeli 3 uočava se srazmjernan odnos umjerenog i visokog intenziteta rizika od nastanka novog nasilja u porodici i proteka vremena, u smislu da pomenuti nivo rizika od nastanka novog nasilja u analiziranom periodu konstantno raste, dok je sa godinama sve manje slučajeva KD nasilja u porodici kod kojih se rizik od nastanka novog nasilja procjenjuje kao nizak, dakle u ovom slučaju postoji obrnuto srazmeran odnos.

Tabela 4.

Starosna i polna struktura lica za koje je vršena procjena rizika za period 2021-2023. godine

Starosna i polna struktura lica za koje je vršena procjena rizika za period 2021-2023. godine															
	2021					2022					2023				
	< 18		18 +		Ukupno	< 18		18 +		Ukupno	< 18		18 +		Ukupno
	M	Ž	M	Ž		M	Ž	M	Ž		M	Ž			
Broj lica za koje je vršena proc. rizika	10	3	842	64	919	5	4	940	87	1036	11		1078	102	1191
Broj žrtava obuhvaćenih procjenom rizika	16	20	52	190	278	72	95	223	828	1218	101	107	290	931	1429

Shodno povećanju broja KD Nasilja u porodici za posmatrani period, u tabeli 4 može se primijetiti i tendencija rasta broja učinilaca/žrtava za koje je vršena procjena rizika. Preko 90% lica za koje je vršena procjena rizika su osobe muškog pola, starije od 18 godina. Osamdeset pet žrtava, u prosjeku, obuhvaćenih procjenom rizika, u posmatranom periodu, osobe starije od 18 godina, bez obzira na pol, dok su šezdeset pet posto žrtava obuhvaćenih procjenom rizika, u posmatranom periodu, osobe ženskog pola, starije od 18 godina.

Tabela 5.

Prijavljeni učinioci nasilja u porodici prema polu i starosnoj dobi za period 2021-2023. godine

Starosna grupa	2021						2022						2023					
					Ukupno	Od toga, povratnici učinioci ⁶⁴			Ukupno	Od toga, povratnici učinioci	Ukupno	Od toga, povratnici učinioci			Ukupno	Od toga, povratnici učinioci	Ukupno	Od toga, povratnici učinioci
	M	Ž					M	Ž					M	Ž				
14–18	5	2	7		0		3	4	7		0		2		2	1	1	
18–21	20	2	22	5	5		21	2	23	3	3		22	2	24	3	3	
21–30	114	13	127	36	37	1	144	16	160	41	42	1	176	21	197	49	52	3
30–40	265	28	293	81	81		245	33	278	73	75	2	300	31	331	89	91	2
40–50	245	21	266	54	58	4	295	19	314	73	74	1	331	34	365	94	97	3
50–65	191	10	201	48	51	3	190	15	205	37	42	5	211	20	231	57	59	2
65–75	56	2	58	11	11		64	6	70	12	12		83	5	88	13	13	
preko 75	8		8	1	1		12		12	2	2		12		12	2	2	
Ukupno	904	78	982	236	244	8	974	95	1069	241	250	9	1137	113	1250	308	318	10

⁶⁴ Broj povratnika učinilaca treba da bude sadržan u ukupnom broju učinilaca nasilja u porodici

Preko 80% prijavljenih učinilaca nasilja u porodici tokom posmatranog trogodišnjeg perioda su muškarci koji pripadaju dobnoj skupini od 21 do 65 godina, dok se u grupu od 30 do 50 godina starosti prijavljenih učinilaca nasilja u porodici ubraja, 50% muškaraca, u prosjeku. Preko 95% prijavljenih povratnika učinilaca nasilja u porodici za posmatrani period su muškarci, dok se u grupu od 30 do 50 godina starosti prijavljenih povratnika, učinilaca nasilja u porodici, ubraja, 55% muškaraca, u prosjeku. Broj počinitelja/povratnika učinilaca nasilja u porodici za posmatrani period konstantno raste (vidi tabelu 5).

Tabela 6.
Broj prijavljenih učinilaca nasilja u porodici prema odnosu sa žrtvom (u kome je prvo navedeni učinilac, a drugo navedeni žrtva) za period 2021-2023. godine

	2021	2022	2023
Odnos učinilac – žrtva			
Suprug – supruga	441	445	510
Vanbračni partner – vanbračna partnerka	111	126	127
Bivši partner – bivša partnerka	73	80	112
Otac – sin	80	96	134
Sin – otac	76	69	115
Otac – kći	67	100	111
Sin – majka	78	86	108
Brat – brat	26	39	56
Supruga – suprug; Vanbračna partnerka – vanbračni partner; Bivša partnerka – bivši partner; Lica koja su međusobno bila ili su još uvijek u emotivnoj ili intimnoj vezi, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio domaćinstvo sa žrtvom; Sin < 18 – otac; Kći – otac; Kći < 18 – otac; Majka – sin; Sin < 18 – majka; Majka – kći; Kći – majka; Kći < 18 – majka; Brat – sestra; Sestra – sestra; Sestra – brat; Očuh – pastorak/pastorka; Pastorak/pastorka – očuh; Maćeha – pastorak/pastorka; Pastorak/pastorka – maćeha; Svekar/svekrva – snaha; Snaha – svekar/svekrva; Punac/punica – zet; Zet – punac/punica; Emotivni ili intimni partner/partnerka. ⁶⁵	144	184	200
Neko drugi	56	42	60
Ukupno	1152	1267	1533

Od 33 navedene kategorije prijavljenih učinilaca nasilja u porodici oba pola, predočene u tabeli 6, preko 50 % prijavljenih učinilaca nasilja u porodici za posmatrani period pandemije čine muškarci, supružnici, vanbračni partneri i bivši partneri. Shodno tome, isti broj žrtava nasilja u porodici čine žene, supruge, vanbračne partnerke i bivše partnerke. Akteri trećine prijavljenih nasilja u porodici čine članovi primarne porodice muškog pola – očevi i sinovi. Uključujući sve kategorije učinilaca nasilja u porodici ženskog pola zajedno (12 kategorija), izuzimajući kategoriju „neko drugi”, žene čine između 6% i 7% od ukupnog broja prijavljenih učinilaca nasilja u porodici (vidi tabelu 6).

Tabela 7.
Broj žrtava nasilja u porodici prema polu, starosnoj dobi i invaliditetu za period 2021-2023. godine

	2021			2022			2023		
	Od toga, lica za invaliditetom ⁶⁶			Od toga, lica za invaliditetom			Od toga, lica za invaliditetom		
Starosna grupa	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno
0-4	4	8	12	0	0	0	25	21	46
4-7	5	3	8	0	5	5	14	11	25
7-10	12	18	30	0	9	9	15	16	31

⁶⁵ Kategorije koje, u prosjeku, pojedinačno obuhvataju ispod 1% od ukupnog broja slučajeva nasilja u porodici su grupisane

⁶⁶ Broj žrtava koja su lica sa invaliditetom treba da bude sadržan u ukupnom broju žrtava

10-14	12	15	27		0	27	28	55	3	3	32	22	54		0
14-18	14	16	30		0	22	40	62		0	32	50	82		0
18-21	11	26	37		0	12	31	43		0	11	34	45		0
21-30	30	133	163	2	1	3	41	138	179	0	32	186	218		0
30-40	40	225	265		0		32	235	267	2	2	48	245	293	1
40-50	44	193	237		0		43	213	256	1	1	59	234	293	0
50-65	60	145	205	1	2	3	58	146	204	1	1	87	167	254	2
65-75	46	86	132		0		33	75	108	1	1	54	87	141	2
preko 75			0		0		11	16	27		0	12	25	37	0
Ukupno	278	868	1146	3	3	6	304	952	1256	5	3	8	421	1098	1519

Od ukupnog broja žrtava nasilja u porodici tokom perioda pandemije, sedamdeset četiri posto, u prosjeku, činile su žene. Shodno tome, žene su činile gotovo 60 % žrtava nasilja u porodici tokom posmatranog perioda, računajući samo starosnu grupu od 21 do 65 godina. U tabeli 7 takođe se može se uočiti da su, u istom periodu, muškarci svih starosnih grupa činili, 25%, u prosjeku, žrtava nasilja u porodici. Shodno broju počinilaca/povratnika nasilja u porodici za posmatrani period, uočava se i trend rasta žrtava nasilja u porodici. S obzirom na nesposobnost, odnosno ograničenu sposobnost predočavanja psihofizičkog iskustva osoba koje pripadaju starosnoj grupi od 0 do 4 godine, odnosno osoba sa invaliditetom različitog stepena, pretpostavlja se da je tamni broj žrtava nasilja u porodici u ovim kategorijama nekoliko puta veći u odnosu na tamni broj žrtava iz ostalih kategorija (vidi tabelu 7).

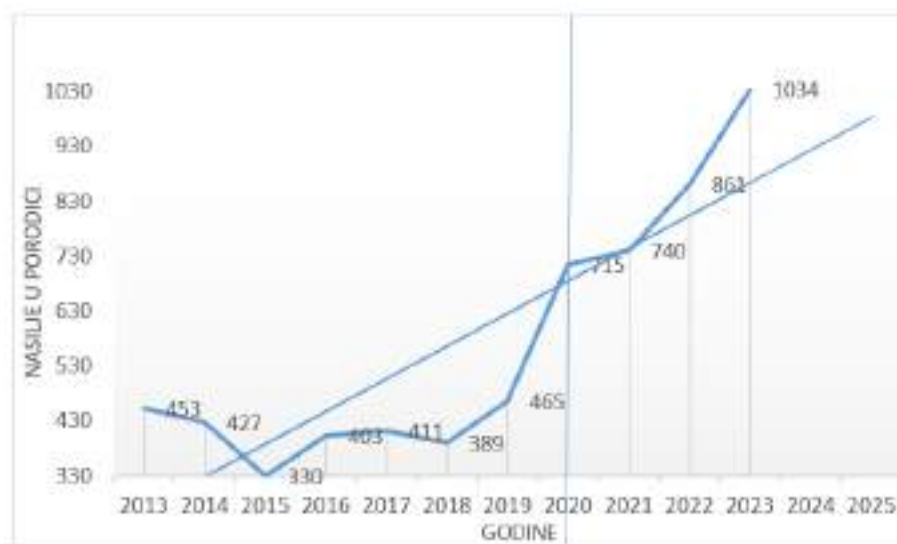
Tabela 8.

Oblik i posljedica nasilja u porodici prema polu žrtve za period 2021-2023. godine

Oblik nasilja u porodici	2021			2022			2023		
	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno
Ugrožavanje spokojstva	20	72	92	21	81	102	38	91	129
Psihičko nasilje	95	293	388	116	355	471	182	447	629
Fizičko nasilje	149	481	630	145	494	639	198	553	751
Seksualno nasilje		2	2		3	3			0
Ekonomsko nasilje		3	3	2	4	6	1	6	7
Drugi oblici nasilja u porodici	21	47	68	30	62	92	25	63	88
Ukupno	285	898	1183	314	999	1313	444	1160	1604
Posljedica nasilja u porodici						Ukupno			Ukupno
Smrt			0	1	1	2			0
Teška tjelesna povreda	6	6	12	5	7	12	3	6	9
Tjelesna povreda	108	366	474	100	372	472	155	432	587
Silovanje			0		1	1			0
Obljuba sa djetetom mlađim od 15 godina			0			0			0
Polna zloupotreba djeteta starijeg od 15 godina			0			0			0
Rodoskrvljenje			0			0			0
Izazivanje opšte opasnosti	1	3	4		3	3		1	1
Ostalo	165	492	657	204	609	813	285	712	997
Ukupno	280	867	1147	310	993	1303	443	1151	1594

Od ukupnog broja žrtava nasilja u porodici, tokom pandemije, 74%, u prosjeku, činile su žene. Psihičko i fizičko nasilje u porodici je bilo zastupljeno kod 63 % žena, u prosjeku, dok je 22 % muškaraca, u prosjeku, trpilo pomenute oblike nasilja u porodici (vidi tabelu 8). Ostali oblici nasilja u

porodici (ugrožavanje spokojstva, seksualno nasilje, ekonomsko nasilje, drugi oblici nasilja u porodici) tokom perioda pandemije, bili su zastupljeni kod, u prosjeku, 10 % žena žrtava nasilja u porodici, odnosno kod 4% muškaraca, u prosjeku. Kada je riječ o posljedicama nasilja u porodici prema polu žrtve, može se uočiti da je tjelesna povreda, ne računajući kategoriju „ostalo”, bez obzira na pol, najčešće zastupljena, i to kod 39%, u prosjeku, žena žrtava nasilja u porodici, odnosno kod 35%, u prosjeku, muškaraca.

Na grafikonu 2, na osnovu predviđanja koje se bazira na regresionom modelu, predstavljene su očekivane vrijednosti frekvencija nasilja u porodici (pod uslovom da se trend iz prošlosti nastavlja i u budućnosti). Na osnovu podataka iz prošlosti, može se očekivati sličan, rastući, trend kada je riječ o broju izvršenih KD Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici (vrijednost frekvencija ne opada, ali ni ne prelazi dostignuti nivo), barem u odnosu na naredne dvije godine.

DISKUSIJA

Cilj aktuelnog istraživanja je bio da se analizira stopa porodičnog nasilja u Republici Srpskoj tokom desetogodišnjeg perioda (2013–2023.), kao i polna i starosna struktura učinilaca porodičnog nasilja za navedeni period. Drugi cilj odnosio se na analiziranje broja učinilaca i žrtava prema polnoj i starosnoj strukturi, kao i na analiziranje oblika i posljedica porodičnog nasilja prema polu za period 2021–2023., analiziranje strukture (odnos učinilac–žrtva) i procjene rizika od nastanka novog nasilja. Treći cilj uključivao je istraživanje koliki efekat pandemija ima na promjene u varijabli nasilje u porodici i porodičnoj zajednici, odnosno koji procenat varijanse ove varijable objašnjava pojava pandemije i, u skladu sa tim, kakav trend se očekuje kada je riječ o broju izvršenih KD Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici tokom 2024. i 2025. godine.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da je prosječan broj registrovanih KD Nasilja u porodici i porodičnoj zajednici tokom i poslije pandemije (2020–2023.) dvostruko veći u odnosu na prosjek za period od sedam godina ranije, sa tendencijom rasta. Rezultati mnogih istraživanja širom svijeta pomenutih u uvodnom dijelu (Bettinger-Lopez, & Bro, 2020; Neupane et al., 2023; MahdaviFar, et al., 2024; Brink, Cullen, Beek, & Peters, 2021) potvrđuju značajno povećanje slučajeva porodičnog nasilja tokom pandemije. Najveći broj izvršilaca (preko 90%) su muškarci starosti od 30 do 50 godina (preko 60%). Slično kao i u periodu od sedam godina ranije, preko 80% prijavljenih učinilaca nasilja u porodici tokom i poslije pandemije (2020–2023.) su muškarci starosti od 30 do 50 godina (oko 50% muškaraca, u prosjeku). Preko 95% prijavljenih povratnika učinilaca nasilja u porodici za posmatrani period su muškarci, najčešće starosti od 30 do 50 godina starosti (oko 55% muškaraca, u prosjeku). Od ukupnog broja žrtava nasilja u porodici tokom perioda pandemije, sedamdeset četiri posto, u prosjeku, činile su žene. Gotovo 50 % žena žrtava nasilja u porodici tokom posmatranog perioda ubrajaju se u

starosnu grupu od 30 do 50 godina, slično kao i učinioci. Nalazi istraživanja (Gebrewahd, Gebremeskel, & Tadesse, 2020) ukazuju da su faktori povezani sa nasiljem u porodici nad ženama i djecom tokom pandemije starost ispod 30 godina (uglavnom domaćice) i starost muža između 31 i 40 godina.

Shodno broju počilaca/povratnika nasilja u porodici za posmatrani period, uočava se i trend rasta žrtava nasilja u porodici. Budući da su djeca (uzrast do 14 godina), prema evidencijama MUP, bez obzira na pol, činila nešto manje od 2% od ukupnog broja žrtava, pretpostavlja se da je ovaj broj nekoliko puta veći. Prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici koji propisuje da je dijete žrtva i ukoliko je bilo prisutno prilikom vršenja nasilja prema drugom članu porodice, iako radnje nasilja nisu preduzete prema njemu, potrebno je insistirati na prepoznavanju i evidentiranju ove djece kao žrtava nasilja u porodici. Prema nalazima istraživanja djeca direktno svjedoče u čak 85% napada (Brookoff, et al., 1997). Prisustvo djece u kući posebno je pojačano zatvaranjem škola širom zemlje tokom pandemije.

Posebnu pažnju potrebno je posvetiti žrtvama porodičnog nasilja uzrasta od 0 do 4 godine, odnosno žrtvama, osobama sa invaliditetom različitog stepena, s obzirom na nesposobnost, odnosno ograničenu sposobnost predočavanja psihofizičkog iskustva. S tim u vezi, pretpostavlja se da je tamni broj žrtava nasilja u porodici u ovim kategorijama nekoliko puta veći u odnosu na tamni broj žrtava iz ostalih kategorija. Takođe, u prethodnom periodu posebno je primjetan blagi porast broja slučajeva nasilja nad starijim licima, te je u skladu sa Strategijom za unapređenje položaja starih lica za period od 2019. do 2028. godine potrebno kreirati posebne programe zaštite, pomoći i podrške starim licima žrtvama nasilja u porodici. Fizičko nasilje, kao najčešći oblik nasilja u porodici, pretrpjelo je oko 50 % žena, dok je fizičko i psihičko nasilje ukupno, bilo zastupljeno kod 63 % žena. Kod 22 % muškaraca, u prosjeku, bila su zastupljena oba oblika nasilja u porodici. Ostali oblici nasilja u porodici (ugrožavanje spokojstva, seksualno nasilje, ekonomsko nasilje, drugi oblici nasilja u porodici) tokom perioda pandemije, bili su zastupljeni kod, u prosjeku, 10 % žena žrtava nasilja u porodici, odnosno kod 4% muškaraca, u prosjeku. U jednoj meta-analizi u kojoj je bilo uključeno 14 studija (Kifle, Aychiluhm, & Anbesu, 2024) prevalencija kontrolišućeg nasilja sa kojim se suočavaju žene sa intimnim partnerima tokom pandemije tokom pandemije u jednoj studiji iznosila je 54%, prevalencija verbalnog nasilja – u dvije studije iznosila je 53%, prevalencija emocionalnog nasilja – u 13 studija iznosila je 25%, prevalencija ekonomskog nasilja – u dvije studije iznosila je 17%, prevalencija seksualnog nasilja – u 14 studija iznosila je 14%, dok je prevalencija fizičkog nasilja – u 14 studija iznosila 14%. Alarmantan je podatak da je upravo fizičko nasilje najzastupljeniji oblik nasilja u porodici u Republici Srpskoj. Kada je riječ o posljedicama nasilja u porodici prema polu žrtve, shodno učestalosti fizičkog nasilja, može se uočiti da je tjelesna povreda, ne računajući kategoriju „ostalo”, bez obzira na pol, najčešće zastupljena, i to kod 39%, u prosjeku, žena žrtava nasilja u porodici, odnosno kod 35%, u prosjeku, muškaraca. Podatak da se oko 60% posljedica nasilja u porodici ubraja u kategoriju „ostalo” ukazuje na potrebu da se, u saradnji sa subjektima zaštite, posebno analiziraju ove posljedice, kakva je njihova priroda, intenzitet i težina po psihofizičko funkcionisanje žrtve, te da li je potrebno osmisliti i planirati posebne mjere zaštite žrtve kako bi se redukovale te posljedice.

Kada je riječ o odnosu učinilac-žrtva analizirani podaci u Republici Srpskoj ukazuju na to da preko 50 % prijavljenih učinilaca nasilja u porodici za posmatrani period pandemije čine muškarci, supružnici, vanbračni partneri i bivši partneri, što je alarmantan procenat u poređenju sa rezultatima globalnim istraživanja. U pomenutoj meta-analizi (Kifle, Aychiluhm, & Anbesu, 2024) ukupna prevalencija nasilja od strane intimnog partnera iznosila je 31%, u prosjeku (u regijama u razvoju – 33, 95%, odnosno 14,95% u razvijenim regionima). Analiza podgrupa po zemljama pokazala je da je Uganda imala najveću prevalenciju nasilja od strane intimnog partnera tokom perioda pandemije – 68%, a najnižu u SAD, 10%. Međutim, moguće je da je iskustvo muškaraca u vezi sa nasiljem od strane intimnog partnera možda nedovoljno prijavljeno, a to se može pripisati društvenim i kulturnim kontekstima u kojima su se pojavili i pogoršani strogim ograničenjima zabrane tokom pandemije COVID-19. U prilog ovome govore i nalazi drugih istraživanja (Ononokpono, & Uzobo, 2024).

Akteri trećine prijavljenih nasilja u porodici čine članovi primarne porodice muškog pola – očevi i sinovi. Uključujući sve kategorije učinilaca nasilja u porodici ženskog pola zajedno (supruge,

vanbračne/bivše partnerke, majke, kćerke, (i maloljetne kćerke), sestre, maćeha, svekrve, snahe, punice i emotivne partnerke), izuzimajući kategoriju „neko drugi”, žene čine između 6% i 7% od ukupnog broja prijavljenih učinilaca nasilja u porodici. Posebno zabrinjava podatak da je u posmatranom periodu pandemije u 75% slučajeva nasilja u porodici (u prosjeku), procijenjen umjeren, odnosno visok rizik od nastanka novog nasilja, sa tendencijom rasta. Zakonom je predviđena obaveza nadležnog policijskog službenika da uz izvještaj nadležnom javnom tužiocu o izvršenom nasilju, dostavi i procjenu rizika. Procjena rizika se vrši po svakoj prijavi nasilja u porodici, pri čemu se naročito uzimaju u obzir obavještenja o tome: da li je učinilac ranije ili neposredno prije procjene rizika učinio nasilje u porodici ili neki drugi vid nasilja i da li je spreman da ga ponovi; da li je prijetio ubistvom ili samoubistvom; da li posjeduje oružje; da li je mentalno bolestan ili zlopotrebljava psihoaktivne supstance; da li postoji sukob oko starateljstva nad djetetom ili oko načina održavanja ličnog kontakta djeteta i roditelja koji je učinilac; da li je učiniocu izrečena hitna mjera ili mjera zaštite od nasilja u porodici; da li žrtva doživljava strah i kako ona procjenjuje rizik od ponavljanja nasilja, kao i druge činjenice i okolnosti od značaja za procjenu rizika (član 12a).

Prema nalazima istraživanja ustanovljeno je da pandemija bolesti koju je izazvao korona virus (COVID-19) koja je trajala od marta 2020. do maja 2023. objašnjava 85,9 % odnosno 84,4% promjena varijanse zavisne varijable nasilje u porodici i porodičnoj zajednici, odnosno rastući deterministički trend. Budući istraživači mogli bi objasniti koji još faktori, odnosno stres, ekonomski faktori, emocionalno razočaranje, loš i skućen stan i zlopotreba supstanci – alkohola i droga (Sacco, 2021), mogu objasniti nasilje unutar porodica, kao njegovi glavni pokretači. Pored ovih, u istraživanjima se kao faktori povezani sa pandemijom navode depresija, uznemirenost, nesanica, strah od zaraze i anksioznost (Wake, & Kandula, 2022), te ih je takođe, kao potencijalne faktore nasilja u porodici, potrebno dovesti u vezu. Zabrinjavajuće je da učestalost nasilja u porodici, na osnovu predviđanja koje se bazira na regresionom modelu (pod uslovom da se trend iz prošlosti nastavlja i u budućnosti), ne jenjava u smislu da vrijednost frekvencija ne opada, ali ni ne prelazi dostignuti nivo, barem u odnosu na naredne dvije godine (2024. i 2025.).

Nalazi aktuelnog istraživanja mogu doprinijeti teorijskom fundusu znanja u vezi sa porodičnim nasiljem u porodici tokom pandemije COVID-19. Vjerujemo da dobijeni rezultati istraživanja mogu biti od koristi donosiocima Strategije za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske. Pažnja posvećena različitim kategorijama u vezi sa odnosom počinitelja – žrtva, koje omogućavaju da se jasno identifikuju i u analizu uključe ne samo slučajevi nasilja od intimnog partnera je značajna za ovo istraživanje. S obzirom na to da je Pravilnik o sadržaju evidencije i izvještaja o nasilju u porodici donesen tek 2021. godine, nismo mogli komparirati pomenute podatke za period prije/poslije pandemije, što smatramo nedostatkom ovog istraživanja.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Ukoliko izuzmemo vojsku za vrijeme rata, porodica je društvena institucija sa najviše nasilja (Nikolić-Ristanović, 2000: 17). Iako se nasilje u porodici tradicionalno smatra privatnom stvari, činjenice ukazuju da je to ozbiljan javnozdravstveni problem, pored pušenja, zlopotrebe alkohola i droga i AIDS (Ajduković, Pavleković, 2000:23). U budućnosti je ključno da države podrže razvoj alternativnih mehanizama prijave nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, ojačaju kapacitete sektora bezbjednosti i pravde, održe vitalne usluge seksualnog i reproduktivnog zdravlja, gde se često identifikuju i podržavaju žrtve porodičnog i seksualnog nasilja i finansiraju mjere ekonomske sigurnosti za žrtve nasilja. Takođe, potrebno je pojačati saradnju svih subjekata zaštite i razmotriti eventualno uvođenje novih mehanizama saradnje kada su u pitanju djeca žrtve nasilja u porodici, kako ni jedno djelo nasilja prema djeci ne bi ostalo nekažnjeno, a posebno kako bi se unaprijedio operativni rad i saradnja svih društvenih partnera uključenih u brigu o djeci. Iako je broj žena, žrtava nasilja u porodici mnogo veći, važno je napomenuti da je broj muškaraca koji pretrpe teške ozljede od svojih partnerica dovoljno značajan da se diskusije u vezi sa nasiljem u porodici odmaknu od rodne podjele, otvarajući razgovore o promovisanju nulte tolerancije na nasilje u porodici i za muškarce i za žene. Kako bi se posljedice od nasilja u porodici svele na minimum neophodno je na vrijeme reagovati i

planirati aktivnosti za slučaj vanrednih/kriznih situacija. Rezultati istraživanja, u smislu Strategije za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2020–2024. godine), ukazuju na potrebu za jačanjem podrške i odgovora na potrebe žrtava od nasilja u porodici tokom vanrednih/kriznih situacija.

Literatura:

- Ajduković, M., Pavleković, G. (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć Zagreb.
- Bettinger-Lopez, C., & Bro, A. (2020). A Double Pandemic: Domestic Violence in the Age of COVID-19. *Law, prevention, protection, enforcement, treatment, health* 25(5), 85 – 100.
- Brink, J., Cullen, P., Beek, K., & Peters, S. A. E. (2021). Intimate partner violence during the COVID-19 pandemic in Western and Southern European countries. *Eur J Public Health* 31, 1058–63. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckab093>
- Brookoff, D., O'Brien, K., Cook, C. S., Thompson, T. D., & Williams, C. (1997). Characteristics of participants in domestic violence: Assessment at the scene of domestic assault: The journal of the american medical association. *Jama*, 277(17), 1369–73. [doi:https://doi.org/10.1001/jama.1997.03540410047029](https://doi.org/10.1001/jama.1997.03540410047029)
- Gebrewahd, G.T., Gebremeskel, G.G., & Tadesse, D.B. (2020). Intimate partner violence against reproductive age women during COVID-19 pandemic in northern Ethiopia 2020: a community-based cross-sectional study. *Reproductive Health*, 17(1), 1 – 8.
- Grembi, V., Rosso, A. C., & Barili, E. (2024). Domestic violence perception and gender stereotypes. *Journal of Population Economics* 37, 1–32. <https://doi.org/10.1007/s00148-024-00986-0>
- Kifle, M. E., Aychiluhm, S. B., & Anbesu, E. W. (2024). Global prevalence of intimate partner violence during the COVID-19 pandemic among women: systematic review and meta-analysis. *BMC Women's Health*, 24, 1–14.
- Koshan, J. (2023). Challenging myths and stereotypes in domestic violence cases. *Canadian Journal of Family Law*, 35(1), 33–81. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/challenging-myths-stereotypes-domestic-violence/docview/2824080442/se-2>
- Mahdavifar, N., Kalan, F. K., Hiteh, M., Mohammadian, M., Abbasian, A., Vafi, S. F., Khosrorad, R., & Salehiniya, H. (2024.) COVID- 19 pandemic and the prevalence of domestic violence against Iranian married women. *Neuropsychopharmacol Rep*. 44, 51–59. <https://doi.org/10.1002/npr2.12375>
- Neupane, B., Bogati, S., Mahaju, S., Poudel, A., Pokharel, S., Kafle, N., Nepal, S., Sapkota, R., Shrestha, S., Tuitui, R. L., & Sagtani, R. A. (2023). Intimate partner violence against married women of reproductive age in Nepal during the COVID-19 pandemic. *Heliyon*, 9(9), <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e20117>
- Nikolić-Ristanović, V. (Ur.) (2002). *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.
- Novotný, J. S., Juan Pablo Gonzalez-Rivas, Kunzová, Š., Skladaná, M., Pospíšilová, A., Polcrová, A., Vassilaki, M., Jose Ramon Medina-Inojosa, Lopez-Jimenez, F., Geda, Y. E., & Stokin, G. B. (2023). The long-term effects of consecutive COVID-19 waves on mental health. *BJPsych Open*, 10(1) <https://doi.org/10.1192/bjo.2023.620>
- Ononokpono, D.N. & Uzobo, E. (2024). Gender symmetry: A systematic review of men's experiences of intimate partner violence during COVID-19 pandemic lockdown. *International Journal of Population Studies*, 10(1), 34–44.
- Pravilnik o sadržaju evidencije i izvještaja o nasilju u porodici („Službeni glasnik Republike Srpske” br. 58/21)
- Sacco, M.A., Caputo, F., Ricci, P., Sicilia, F., De Aloe, L., Bonetta, C. F., Cordasco, F., Scalise, C., Cacciatore, G., Zibetti, A., Gratteri, S., & Aquila, I. (2020). The Impact of the Covid-19 Pandemic on Domestic Violence: The Dark Side of Home Isolation during Quarantine. *Medico-Legal Journal.*, 88, 71–73.
- Sardinha, L., Maheu-Giroux, M., Stöckl, H., Meyer, S. R., & García-Moreno, C. (2022). Global, regional, and national prevalence estimates of physical or sexual, or both, intimate partner violence against women in 2018. *Lancet* 399, 803–13. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)02664-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)02664-7)
- Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2014–2019. godina) „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 63/14.
- Vlada Republike Srpske. (2020). *Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2020-2024)*. Banja Luka: Vlada Republike Srpske.
- Wake, A. D. & Kandula, U. R. (2022). The global prevalence and its associated factors toward domestic violence against women and children during COVID-19 pandemic—“The shadow pandemic”: A review of cross-sectional studies. *Women's Health* 18, 1–13.
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske", br. 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019).

TWO FACES OF PANDEMIC – TRENDS OF DOMESTIC VIOLENCE DURING AND AFTER COVID-19

PhD Zana Vrucinic, Associate Professor⁶⁷
University of Banja Luka
Faculty of Security Studies

Abstract: In the Republic of Srpska, in recent years, there has been a rapid increase in reported cases of domestic violence. According to the data from the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska, during the pandemic caused by the coronavirus (COVID-19) that lasted from March 2020 to May 2023, the number of cases of domestic violence within families and communities doubled compared to seven years earlier. Regression analysis of interrupted time series shows that the sudden increase in domestic violence, specifically 85.9% of the changes in the dependent variable, is explained by the pandemic. Predictions for 2024 and 2025, based on the regression model, show that the frequency of domestic violence does not decrease, but also does not exceed the level reached in 2023. Perpetrators of domestic violence are mostly male spouses. In more than half of the cases, according to the data from the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska, there is a moderate risk of new violence occurring. The increasing domestic violence is a result of disrupted values, and due to its complexity and harmful consequences, it represents a serious social problem. Recognizing perpetrators and the violent acts they commit, as well as challenging prejudices regarding violent behavior, is the first step in prevention, whether it involves adults or children, victims of domestic violence.

Key words: domestic violence, COVID-19.

⁶⁷ zana.vrucinic@fbn.unibl.org

**VRŠNJAČKO NASILJE U OSNOVNIM ŠKOLAMA:
UČESTALOST I VRSTE NASILNIČKOG PONAŠANJA**

Prof. dr Tatjana Marić,⁶⁸
Univerzitet u Banjoj Luci
Prirodno-matematički fakultet

Apstrakt: Posljednjih nekoliko godina sve se više prepoznaje potreba sistemskog istraživanja fenomena vršnjačkog nasilja i njegovih različitih manifestacija vezanih za učestalost i vrste nasilja. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati učestalost pojedinih oblika vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. Stavovi nastavnika i učenika se mimoilaze kada su u pitanju: slanje prostih slika na internetu, namjernog uništavanja ličnih stvari, ignorisanja, praćenja i uhođenja, prijetećih pogleda, ucjena, pričanja laži, isključivanja iz društva, slanje prostih riječi SMS-om i putem Interneta, prijetnje, čupanje za kosu i tuča. Pokazalo se da su dječaci češće počinitelji vršnjačkog nasilja u oba mjerenja. Zanimljivo je primijetiti rezultate istraživanja koji ukazuju da je od strane učenika učionica rangirana na prvom mjestu kao mjesto vršenja nasilja, dok je kod nastavnika školsko dvorište. Rezultati istraživanja kod učenika su ukazali na većinsku zastupljenost istovrsne reakcije u nasilnoj situaciji, većina učenika bi uzvratila istom mjerom. Uzroci nasilja po mišljenju nastavnika su u prvom redu zanemarivanje i vaspitanje od strane porodice, zatim nedovoljna saradnja roditelja i nastavnika, dok su reakcije koje se odnose za nivo osviještenosti vezane za sferu nenasilne komunikacije. U skladu s dobijenim rezultatima može se zaključiti da je nasilje među djecom u školama prisutno i to u različitim oblicima. Iz tog razloga postoji potreba sistemskog rada na rješavanju ovog problema koji podrazumijeva ranu identifikaciju i prevenciju pojava oblika nasilja među vršnjacima, te rad sa roditeljima i nastavnim osobljem koji svojim postupcima prenose obrasce ponašanja na učenike.

Ključne riječi: učestalost, vrste nasilja, vršnjačko nasilje.

Uvod

Od postojanja škole postojali su i postoje nasilni oblici ponašanja među djecom. Kroz istoriju su se mijenjali samo uzroci i oblici nasilnog ponašanja u skladu s potrebama i mogućnostima nasilnika. Vršnjačko nasilje je društveno neprihvatljivo ponašanje (Vasta, Haith, & Miller, 1998). Nasilje u školi je nasilje u kojem je učenik trajno i učestalo izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika koji ga namjerno žele povrijediti, poniziti ili izložiti neugodnostima (Olweus, 1998). Termini koji se koriste za označavanje nasilja u školi su: mobbing i bullying. Nasilništvo među učenicima je specifičan vid agresivnog ponašanja, proces koji kod svakog učesnika može dovesti do ozbiljnih i dalekosežnih posljedica kako fizičkih, tako u socijalnom i emocionalnom životu. Smatra se najzastupljenijim oblikom neprihvatljivog ponašanja djece u školi, koje može prerasti u ekstremno ozbiljne forme asocijalnog ponašanja. Uz vršnjačko nasilje često se pominje pojam zlostavljanje, no ova dva pojma se razlikuju. Za zlostavljanje kažemo da je teži oblik vršnjačkog nasilja jer njegovo duže trajanje i izloženost stresu narušava psihičko i fizičko zdravlje djeteta. Zlostavljanje je sistematsko, namjerno nanošenje boli i obavezno je praćeno nesrazmjerom moći žrtve i nasilnika (Farrington, & West 1993). Karakteristike zlostavljanja kao oblika negativnog ponašanja: traje duže vrijeme, ponavlja se, usmjereno je na istu osobu, namjerno svjesno negativno ponašanje i prisutan je nesrazmjern odnos moći. Vršnjačko nasilje se može posmatrati kao podvrsta ili segment agresivnog

⁶⁸ tatjana.maric@pmf.unibl.org

ponašanja. Kao i kod agresivnog ponašanja uopšte, vršnjačko nasilje podrazumijeva namjernu povredu žrtve. Povreda može biti fizička i psihološka i ona ima značajan uticaj na fizičko, emocionalno, socijalno i obrazovno stanje žrtve (Rubin, Bukowski, & Parker, 2003). Pod vršnjačkim nasiljem Olweus (1998) podrazumijeva pojavu kada je učenik iznova i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika. Pod vršnjačkim nasiljem se, po ovom određenju, ne podrazumijevaju povremeni beznačajni napadi usmjereni protiv jednog učenika. Pojam vršnjačkog nasilja se koristi kada postoji nesrazijemerna snaga, odnosno, kada se učenik koji je izložen napadima sa teškoćom brani i donekle je bespomoćan u odnosu prema učeniku koji ga zlostavlja. Pod međuvršnjačkim nasiljem podrazumijevamo događanja u širem okviru škole u kojim pojedini učenici ili, još češće, grupa učenika, izvodi trajno nasilje nad svojim vršnjakom ili mlađim djetetom kojim se žrtvi nasilja nanose povrede ili pričinjava bol i neprijatnost (Olweus, 1993).

Nasilje među vršnjacima u školama je česta pojava, što su pokazali i rezultati istraživanja u zemljama u okruženju i uopšte u svijetu. Koliko je nasilje među djecom i mladima raširena pojava, najbolje prikazuju rezultati studije da je na području Europe više od 15 000 mladih od 15 do 29 godina umire od posljedica nasilja, a mnogo ih je više trpi fizičke, emocionalne, psihološke ili socijalne posljedice zbog svjedočenja ili učestvovanja u nasilju te straha od nasilja (Mitis, et al., 2014). Rezultati Svjetske zdravstvene organizacije (WHO, 2015) koja je provedena u 40 država svijeta, pokazuju kako je nasilje među djecom i mladima generalno raširena pojava koju prijavljuje 10,7% slučajeva. Posljedice vršnjačkog nasilja mogu biti ozbiljne i dugotrajne, te uključuju nisko samopoštovanje, depresiju, akademski neuspjeh, probleme u ponašanju, psihozu i povećani rizik od suicida (Arseneault, Bowes & Shakoor, 2010; Klomek, Sourander & Gould, 2010). Približno je jedno od troje djece uključeno u neki od oblika nasilja (Modecki Minchin, Harbaugh, Guerra & Runions, 2014).

Rezultati istraživanja među učenicima uzrasta od 10 do 18 godina pokazuju da je među njima od 3% do 12,9% počinitelja vršnjačkog nasilja, te od 5% do 6% žrtava (Cross et al., 2012). Djeca izložena nasilju u školi razvijeće će negativan odnos prema školi i drugim učenicima, što se direktno odražava na na školski uspjeh (Rigby, 2003). Žrtve zlostavljanja izložena su povećanom riziku smetnji u socijalnom i emocionalnom razvoju (Craig, Pepler, & Blais, 2007).

Djeca žrtve nasilja iskazuju veću anksioznost, depresivnost i usamljenost, a imaju i lošiju sliku o sebi (Hawker & Boulton, 2000). Oni su često izloženi izloženi socijalnoj izolaciji, a sve to može uticati na pojavu depresivnosti (Salmon, James & Smith, 1998), odbacivanja od strane vršnjaka. Rezultati istraživanja (Olweus, 1993) pokazuju da su djevojčice mnogo češće žrtve psihološkog, nego fizičkog nasilja među vršnjacima i da djevojčice češće sprovode psihološko nasilje nad vršnjacima. Broj dječaka izloženih psihološkom nasilju je približno jednak broju zlostavljanih djevojčica, a većina zlostavljanih dječaka je ujedno žrtva i fizičkog i psihološkog nasilja. Istraživanja pokazuju da je veća je vjerojatnost da će dječaci biti uključeni u vršnjačko nasilje, bilo kao žrtve bilo kao počinitelji vršnjačkog nasilja (De Bolle i Tackett 2013; Espejo-Siles, et al., 2020).

Učestalost i tumačenje nasilja među učenicima

U skladu sa gore navedenim određenjima vršnjačkog nasilja, možemo reći da se o vršnjačkom nasilju radi kad su uključeni sledeći elementi: negativni postupci koji su ponavljani, trajni su i u kojima postoji asimetrični odnos snaga (Baldry, 2003). Vršnjačko nasilje može činiti pojedinac – nasilnik, ili grupa. Rezultati istraživanja realizovanog u Srbiji (Popadić i Plut, 2007) ukazuju da oko 5% učenika jedne škole čine nasilno jezgro škole, a od konteksta, prisutnosti i stavova odraslih zavisi koliko će štetu učiniti. Pod nasiljem se podrazumijeva neopravdano nanošenje štete drugome (Popadić i Plut, 2007). Ponašanje kojim se nanosi šteta može biti verbalno i neverbalno i može se sastojati u fizičkom povređivanju, nanošenju materijalne štete ili psihološkom povređivanju, kao što je zastrašivanje, sramoćenje, socijalna izolacija i slično. Za sve definicije je zajedničko da se pod nasiljem podrazumijeva svako fizičko ili psihičko nasilno ponašanje usmjereno na djecu od strane njihovih vršnjaka, koje je učinjeno sa ciljem povređivanja, koje uključuje ponavljanje istog obrasca i odražava neravnotežan odnos snaga karakterističan na dva nivoa: jači protiv slabijih ili grupa protiv pojedinca. Svaki od ovih postupaka se može razlikovati po obliku, težini, intenzitetu i vremenskom trajanju.

Pojedini naučnici razlikuju tri oblika vršnjačkog nasilja (Jankauskiene et. al, 2008): verbalni, relacioni i fizički. Dječaci više učestvuju i fizičkom vršnjačkom nasilju, a polne razlike su manje

izražene kada je u pitanju verbalno vršnjačko nasilje i češće je kod djevojčica (Frisen, 2007). Pod direktnim se podrazumijeva fizičko povređivanje, nazivanje pogrdnim imenima, uzimanje tuđih stvari i pretnje. Pod indirektnim se podrazumijeva širenje glasina i namjerno odbijanje da se razgovara sa određenom osobom (Baldry, 2003). U skladu sa tim, možemo razlikovati direktnu i indirektnu viktimizaciju. Pod direktnom viktimizacijom se podrazumjevaju situacije kada učenik trpi pretnje i kada ga neko naziva pogrdnim imenima, kada je izložen fizičkim napadima i povredama i otimanju stvari od strane vršnjačkog nasilnika. Pod indirektnom viktimizacijom podrazumjevamo situacije kada je žrtva izolovana od društva vršnjaka, kada vršnjaci ne žele da razgovaraju sa žrtvom i kada o žrtvi šire glasine (Baldry, 2003). Nadalje, vršnjačko nasilje se može podeliti na: verbalno (omalovažavanje, dobacivanje, pretnje); socijalno (ignorisanje, ogovaranje, splotkarenje, izbegavanje, tračarenje); psihičko (preteći pogledi, praćenje, oštećenje imovine, krađe) i fizičko (udaranje, guranje) (Rigby, 1996).

Brojna istraživanja upućuju na polne razlike u učestalosti vršnjačkog nasilja, dječaci su češće žrtve nasilja od djevojčica, ali i počinitelji (Solberg & Olweus, 2003; Pereira et al., 2004). Također, dječaci su znatno češće nasilni prema djevojčicama nego što su djevojčice prema dječacima (Rigby, 2003). Dugotrajnija izloženost nasilju predviđa pojavu simptoma anksioznosti i depresije kod djevojčica, ali ne i kod dječaka (Bond et al., 2001). Izloženost relacijskoj agresiji ima znatno ozbiljnije posljedice za socio-emocionalni razvoj djevojčica, postaju depresivne, izbjegavaju socijalne situacije i osjećaju se usamljeno (Crick, Casas & Nelson, 2002).

Uz razlike u učestalosti, postoje razlike i u vrstama vršnjačkog nasilja kojima su žrtve izložene. Ranija istraživanja vršnjačkog nasilja bila su usmjerena na direktne oblike vršnjačkog nasilja kao što je fizičko i verbalno zlostavljanje. Posljednjih godina istraživači su se sve više usmjerili na teže uočljive, indirektne oblike nasilja, kao što su ogovaranje, socijalnu izolaciju žrtve i njezino izdvajanje iz vršnjačke grupe (Smith et al.). Istraživanja pokazuju da su dječaci češće izloženi direktnim oblicima nasilja kao što su izrugivanje, prijetnje i fizičko nasilje, dok su djevojčice više izložene indirektnom nasilju kao što je ignorisanje, širenje laži i isključivanje iz vršnjačke grupe (Collins, K., McAleavy, G., & Adamson, 2004.). Djevojčice iskazuju više indirektne ili relacijsku agresiju koja se odnosi na narušavanje odnosa s drugima (Crick & Grotpeter, 1995).

U našem istraživanju zanimljivo je tumačenje nasilja od strane učenika. Učenici verbalno nasilje (psovke, vrijeđanje, nadimke, ismijavanje, ruganje), kao i socijalno nasilje (izbjegavanje, ignorisanje, isključivanje iz aktivnosti, ogovaranje, širenje zlobnih tračeva) ne smatraju nasiljem. Edukacijom, nekih običajnih obrazaca ponašanja, trebamo kod djece mijenjati kulturološki loše navike i smanjiti visok stepen tolerancije na nasilje. U ovom procesu aktivno trebaju učestvovati i roditelji kao prvi modeli učenja po kojima djeca usvajaju određena znanja, vještine i navike.

Cilj ovog rada je bio analizirati i ispitati pojavu međuvršnjačkog nasilja u osnovnim školama i njegove pojavne oblike, učestalost nasilja među vršnjacima, kao informisanost i znanja koje učenici imaju o ovom problemu. Istraživanjem smo nastojali da ispitamo i varijable kada je u pitanju pol učenika, odnosno ko više trpi nasilje, gdje i kada se nasilje najčešće događa i koji su uzroci nasilje prema mišljenju nastavnika i učenika.

Metod

Uzorak i postupak ispitivanja

Uzorak ispitanika ovog istraživanja činili su 285 učenika oba pola od petog do osmog razreda (51% dječaka i 49% djevojčica), i 139 nastavnika (24% muških i 76% ženski) iz tri osnovne škole sa područja, opštine Banja Luka, provedno tokom oktobra 2023. Istraživanje je provedeno u skladu sa etičkim pravilima istraživanja sa, što je uključivalo pristanak roditelja za sudjelovanje djece u ispitivanju. Anonimnost i tajnost prikupljenih podataka bila je zagatovana svim učesnicima.

Instrument

Instrument se sastojao od ankete za učenike sadržao je 20 pitanja i ankete za nastavnike sa 22 pitanja (kombinaciju pitanja otvorenog i zatvorenog tipa) koja su se odnosila na informisanost mladih

o vršnjačkom nasilju, prisutnost nasilja u osnovnoj školi, oblike nasilja, lična iskustva ispitanika kada je u pitanju nasilje među mladima (mjesto i vrijeme), te koji su najčešći uzroci nasilja u školi prema mišljenju učenika i nastavnika.

Rezultati i diskusija

Informisanost učenika o prisutnosti vršnjačkog nasilja u školi

Prvi korak u istraživanju bio je sagledavanje percepcije učenika o problemu prisustva nasilja među djecom, odnosno je stepen informisanosti učenika o problemu vršnjačkog nasilja. Sumirani podaci pokazuju da je 14% učenika izjavilo da je nasilje prisutno često u njihovom okruženju, 68% ponekad, 8% nikada, dok je 10% izjavilo da je isto prisutno, ali se o njemu ne govori.

Rezultati istraživanja pokazuju da postoji prostor za edukaciju učenika po pitanju vršnjačkog nasilja jer veća populacija anketiranih učenika 68% nije sigurna koji su to oblici vršnjačkog nasilja i kako se isto manifestuje, pa je indikativno da ga i ne prepoznaju u nekim slučajevima. Zanimljiva je percepcija učenika od 10% koja jasno pokazuje potrebu za osnaživanjem kapaciteta „šutljivog“ dijela populacije.

Vrste nasilja i njihova zastupljenost

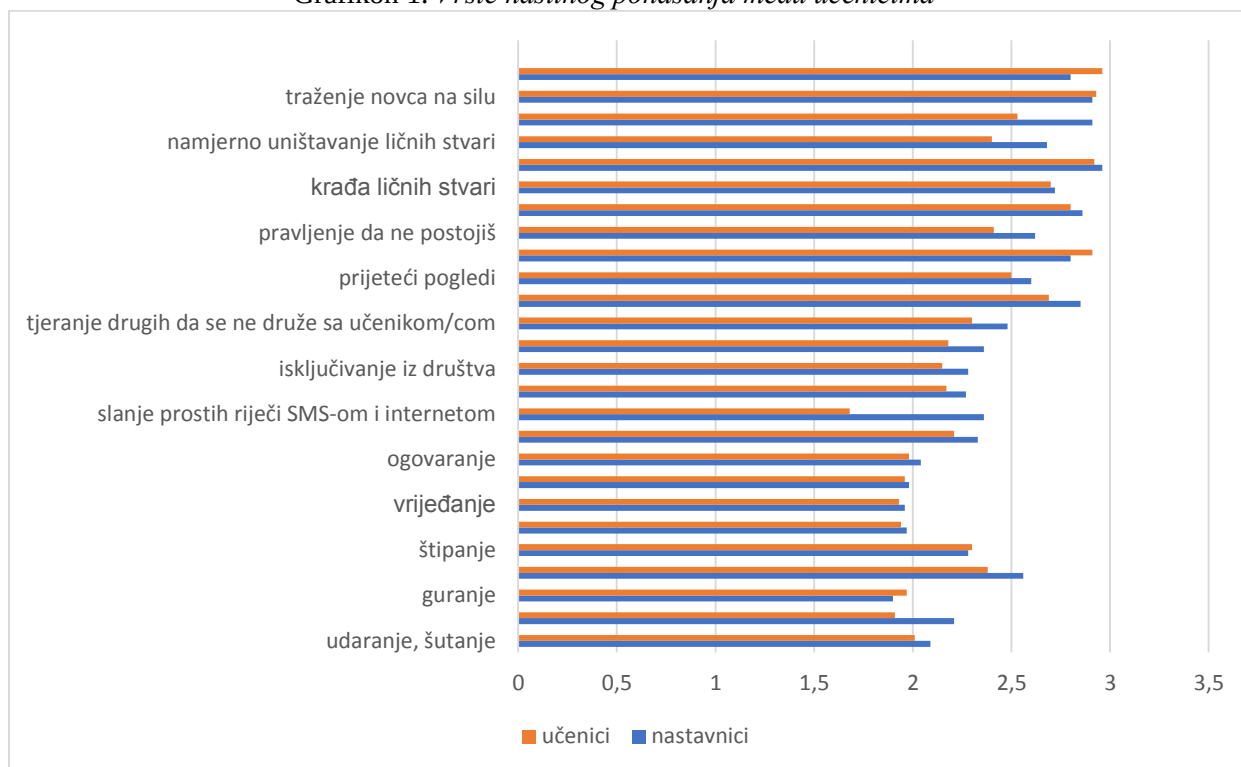
Analizirajući stavove nastavnika i učenika uočeni su različiti oblici nasilnog ponašanja među učenicima. Frekvencije iskazanih stavova su svrstane u tri grupe: 1. najviše zastupljeni, 2. prosječno zastupljeni, 3. najmanje zastupljeni oblici nasilja među vršnjacima.).

Najniži skor rezultata na Grafikonu 1. predstavlja najveću zastupljenost pojavnih oblika nasilja, a najviši skor rezultati predstavlja najmanju zastupljenost istih. Prema tim rezultatima, učenici su izjavili da je u njihovom okruženju najviše prisutno nasilje prepoznato kroz tuču-1.91, vrijeđanje-1.93, nazivanje pogrđnim imenom-1.94, ismijavanje i ruganje-1.96, dok je najmanje zastupljeno kulturološko vrijeđanje-2.96, traženje novca na silu-2.93 i zaključavanje u prostoriju-2.92. Stavovi nastavnika i učenika su većim dijelom usaglašeni i prate jedni druge po frekvenciji odgovora kada su u pitanju: guranja, udaranja i šutanja, ogovaranja, ismijavanja i ruganja, vrijeđanja, nazivanja ružnim imenima, štipanja, krađe ličnih stvari, traženje novca nasilu, dodirivanja po tijelu na neprimjeren način, potom kod zaključavanja u prostoriju. Stavovi nastavnika i učenika se mimoilaze kada su u pitanju: kulturološko vrijeđanje, slanje prostih slika na Internet, namjernog uništavanja ličnih stvari, ignorisanja, praćenja i uhođenja, prijetećih pogleda, ucjena, pričanja laži, isključivanja iz društva, slanje prostih riječi SMS-om i putem Interneta, prijetnje, čupanje za kosu i tuča, što otvara prostor za dodatno istraživanje po ovom pitanju na većem uzorku ispitanika.

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja jasno je da populaciju treba educirati o vrstama nasilja kako generalni pokazatelji ne bi ukazivali na prikrivene ili neprepoznate oblike nasilnog ponašanja jer većina ispitanika pod nasilnim ponašanjem podrazumijeva samo oblike fizičkog nasilja.

Kada je ispitanicima ponuđen širok dijapazon mogućih vrsta nasilja, koje su u praksi prepoznavali, iskristalisani su i druge vrste nasilja koji postoje u okruženju ispitanika, a koje isti nisu prepoznavali.

Grafikon 1. Vrste nasilnog ponašanja među učenicima

Na osnovu dobijenih podataka možemo konstatovati da su vrste nasilnog ponašanja iskazani kroz razne vidove i grupisani u navedne kategorije, sa tim da imamo neke oblike nasilja o kojima se nije ranije govorilo. S tim u vezi, treba uzeti u razmatranje i podatke o prisutnosti nasilja kojoj su djeca izložena, jer ukoliko se pod nasiljem smatra samo fizičko nasilje, a zanemarujemo sve ostale iskazane oblike onda u konačnici imamo jako mali procenat koji negira faktičko stanje. Tome u prilog govore i rezultati koje smo dobili kada smo pitali učenike o učestalosti nasilja među učenicima: *Koliko sam ja bio nasilan/na prema drugima?* i *Koliko su drugi bili nasilni/na prema meni?* Većina broj učenika nikada nije bio izložen nasilju pri čemu je isti stav kompatibilan sa stavovima nastavnika, te stavovima učenika koji su približnom procentu izjavili da nikada nisu bili nasilni prema nekome. Međutim, procenat od 33% učenika koji su bili nasilni prema drugima, da li 1-2 puta tokom godine, 1 mjesečno, 1 u toku sedmice ili svaki dan, govore o potrebi ozbiljnog pristupa u rješavanju ovog problema. Ovaj procenat bi bio i mnogo veći da učenici i odrasli pod nasiljem u većini slučajeva ne podrazumijevaju samo fizičko nasilje, tj. ono vidljivo. Nažalost oni suptilniji oblici nasilja, kao što su: vrijeđanje, ponižavanje, ogovaranje, odbacivanje, isključivanje iz igre, cyber nasilje i slično ostaju prikriveni ili se čak ne smatraju nasiljem.

Rezultati istraživanja upućuju na zaključak da su u osnovnim školama prisutni svi vidovi nasilja. Sve ovo ukazuje na činjenicu da su djeca neprestano, kako u porodici i putem medija tako i u školi su svjedoci ponašanja koje sadrži elemente nasilja, i da često te obrasce usvajaju kao modele ponašanja. Ono što zabrinjava i predstavlja veći problem su prikriveni oblici nasilja koje učenici nikada ne pokazuju javno.

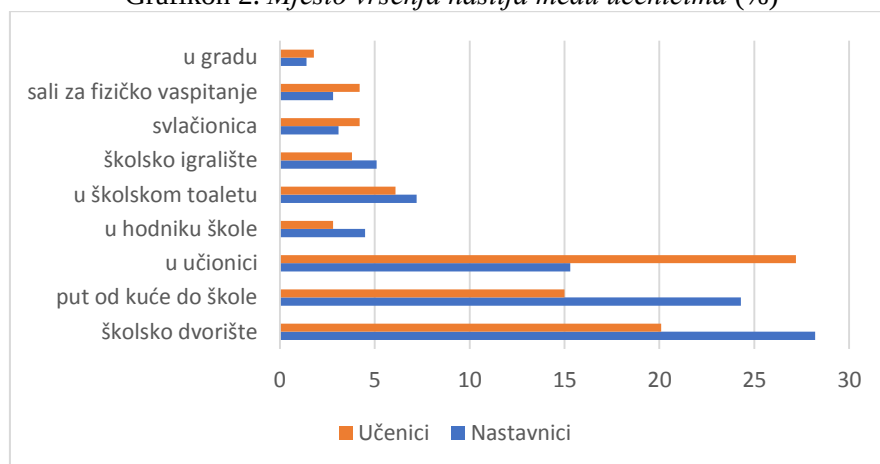
Struktura nasilnika, mjesto i uzroci vršenja nasilja

Mišljenja nastavnika i učenika su po pitanju vršilaca nasilja su prilično usaglašena kada je riječ o djevojčicama, dok se po pitanju dječaka stavovi znatno razlikuju. U prvom planu su istaknuti dječaci zbog fizičkog nasilja koja je najočitija vrsta nasilja pri, prema mišljenju nastavnika nasilje je po pitanju pola isključivo vezano za dječake 10%, više za dječake nego za djevojčice 52%, više za djevojčice nego za dječake 1% i podjednako za djevojčice i dječake 37%. Analizirajući strukturu nasilnika osim polne u obzir su uzete i činjenice vezane za uzrast pri čemu su generalno nastavnici i učenici stava da su to u prvom redu učenici iz istog odjeljenja (49%), zatim stariji učenici (24%), pa

onda učenici istog razreda iz drugih odjeljenja (18%), dok najmanji procenat spada na nasilnike koji ne pripadaju niti u jednu od datih kategorija (9%).

Škola je mjesto gdje se događa najviše sukoba među djecom. Zanimljivo je primijetiti odgovore učenika u istraživanju koji ukazuju da je na prvom mjestu rangirana učionica kao mjesto vršenja nasilja od strane učenika, dok se kod nastavnika učionica nalazi na trećem mjestu. Na drugom mjestu je školsko dvorište za učenike, dok su nastavnici stavili školsko dvorište na prvo mjesto, na trećem mjestu za učenike školski hodnik, dok je za nastavnike to učionica. Važno je da nastavnici budu spremni intervenisati, te da to radije učine prerano, nego da propuste priliku da se umiješaju prije nego što bude prekasno. Suzdržavanje od reagovanja zapravo je prećutno odobravanje nasilništva.

Grafikon 2. Mjesto vršenja nasilja među učenicima (%)

Ako pogledamo odgovore učenika i nastavnika možemo vidjeti da najčešći uzrok nasilnog ponašanja među učenicima je nevaspitanje i zanemarivanje od strane roditelja (63%) prema mišljenju nastavnika, a prema odgovorima učenika ljubomora (28%).

Tabela 1. Učenički i nastavnički odgovori vezani za uzroke nasilnog ponašanja

Kategorija			%
Primjer odgovora			
		Učenici odgovori	
Ljubomora	28%		„Zbog boljih ocjena.“
			„Zato što drugi imaju nešto što ja nemam.“
Dokazivanja	24%		„Prave se važni“, „Žele biti glavni“,
			„Misle da su face.“
Vrijeđanje	24 %		„Nazivanje me pogrdnim imenima, psuju.“

Nastavnici odgovori

Nevaspitanje i zanemarivanje

djece od strane roditelja 63%

„Roditelji su prezaposleni“. „Porodični

problemi (razvod, bolest)“.

Nedovoljna saradnja nastavnika 18%

„Preveliki pritisak od strane roditelja“ roditelja

Nedovoljan autoritet

prosvetnih radnika 8%

„Nastavnici se ne poštuju ni od strane

roditelja, ni učenika“

Previše koriste medije 15%

*filmovi i igrice nasilnog sadržaja,**mobilni telefoni utiču da neko**nasilnik.“*

„TV-

Internet,

postane

Loše uticaj vršnjaka 15%

društvo“, „Nagovaranje drugih“

„Loše

Transfer nasilja u porodici 10%

doživljavaju nasilje i to prenose na

„Djeca

*drugu**djecu“.*

Roditeljski stilovi vaspitanja i uslovi odrastanja djeluju na stvaranje nasilnika. Djeca roditelja koja ne doživljavaju roditeljsku toplinu i imaju roditelje koji nisu emocionalno osjetljivi na djetetove potrebe, koji pružaju malo emocionalne podrške, pažnje i zanimanja za dijete češće su neposlušna, agresivna i pokazuju probleme u ponašanju (Vasta, Haith & Miller, 1998). Nedostatak topline i pažnje, a posebno u najranijoj dobi, uvećava opasnost od kasnije nasilnosti i neprijateljstva prema drugima. Roditeljski kontrola je stepen u kojem je dijete disciplinovano i usmjeravano. Djeca kod kojih roditelji ne uspostavljaju jasne granice nasilničkog ponašanja prema vršnjacima, braći, sestrama, ali i odraslima, odnosno djeci čiji su roditelji permissivni, povećavaju djetetovu agresivnost, a time i uvećati opasnost od kasnijeg nasilnog ponašanja. Naime, ako na agresivna ponašanja izostaju kazne, dijete u svom repertoaru ponašanja učvršćuje agresivne reakcije. Povećanje rizika od kasnijeg nasilništva je emocionalno i fizičko zlostavljanje djeteta od strane roditelja ili staratelja. Osim zlostavljanja djeteta, faktor koji povećava rizik agresivnog ponašanja jest i svjedočenje nasilju u porodici (Baldry, 2002.) I brojni drugi problemi u porodici (razvod roditelja, alkoholizam, hronične bolesti članova porodice) kojima dijete može biti izloženo tokom određenog perioda života mogu biti uzrok nasilništva kod djece. Nedostatak pažnje i topline, izloženost nasilnom ponašanju kod kuće, te nedovoljan nadzor i briga roditelja neki su od razloga za razvoj nasilničkog ponašanja djece. Korištenjem fizičkog kažnjavanja roditelj šalje djetetu poruku kako treba ljutnjom, nasiljem i zastrašivanjem dobiti ono što želimo. Vjerovatno je da će se dijete koristiti sličnim metodama i u kontaktu sa svojim vršnjacima.

Zaključak:

Nasilje među vršnjacima nije fenomen novog doba o kome govorimo kada spominjemo pojavne oblike društva u tranziciji, naprotiv ono je uvijek bilo prisutno u našem društvu, ali se o istom treba više govoriti i pridavati značaj edukaciji onih profesija koje su direktno uključene u rješavanje konfliktnih situacija. Za posljedicu imamo eskalaciju nasilnog rješavanja konflikata koji imaju najočitije forme u vidu fizičkog nasilja uz koje se, naravno, javljaju i drugi oblici nasilja (verbalno, neverbalno, elektronsko). Ovim istraživanjem nastojali smo ispitati stavove učenika i nastavnika o učestalosti i vrstama nasilja među vršnjacima, te utvrditi nedostatak sadržaja vezanih za prevenciju vršnjačkog nasilja koji bi trebali biti integrisani u nastavne planove i programe osnovnih škola. Različiti programi podučavanja na temu smanjenja nasilja mogu značajno doprinijeti smanjenju pojave nasilja, koji se fokusiraju na individualnu podršku učenja socijalnih vještina asertivnosti, jačanja samopouzdanja i promjene ponašanja. Kroz takve pristupe učenici uče raditi zajedno što utiče na smanjenje predrasuda, sticanje vještina komunikacije, razmjenu informacija i načina kako sagledavati svoja postignuća, ali isto tako i na učenje vještina kako rješavati i prevazilaziti konfliktne situacije. Škola tako postaje mjesto gdje se na prihvatljiv način može razgovarati o osjećanjima i odnosima.

U skladu s dobijenim rezultatima može se zaključiti da je nasilje među djecom u školama prisutno i to u različitim vrstama. Iz tog razloga postoji potreba sistemskog rada na rješavanju ovog problema koji podrazumijeva ranu identifikaciju i prevenciju pojavnih oblika nasilja među vršnjacima. Naime ovaj rad ima za svrhu pridonijeti planiranju naučno utemeljenih intervencija za promociju pozitivnog razvoja i prevenciju rizičnih ponašanja mladih. Kreiranjem i provođenjem preventivnih intervencija koje imaju uporište u teorijskom okviru koncepta otpornosti pojačavaju se zaštitni faktori koji pomažu mladima prevladati štetne posljedice nasilja. Nadalje važna komponenta usmjerena na prevenciju vršnjačkog nasilja jest podizanje svijesti o navedenom problemu među kreatorima programa i politika. Nasilje među mladima nije jednostavan problem sa lakim i jednostavnim rješenjima. Promocija pozitivnog razvoja mladih, jačanje njihove otpornosti te, posljedično, prevencija uključivanja djece i mladih u rizična ponašanja zadatak je svakog društva.

Literatura:

- Arseneault L., Bowes L., & Shakoor S. (2010). Bullying victimization in youths and mental health problems: 'Much ado about nothing'? *Psychological Medicine* 40(5), 717-729.
- Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 27(7), 713-732. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(03\)00114-5](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(03)00114-5)
- Bond, L., Carlin, J.B., Thomas, L., Rubin, K., & Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *BMJ*, 323, 480-484.
- Collins, K., McAleavy, G., & Adamson, G. (2004). Bullying in schools: A Northern Ireland study. *Educational research*, 46(1), 55-72. <https://doi.org/10.1080/0013188042000178827>
- Craig, W., Pepler, D., & Blais, J. (2007). Responding to Bullying: What Works? *School Psychology International*, 28(4), 465-477. <https://doi.org/10.1177/0143034307084136>
- Crick, N. R., Casas, J. F., & Nelson, D. A. (2002). Toward a more comprehensive understanding of peer maltreatment: Studies of relational victimization. *Current Directions in Psychological Science*, 11(3), 98-101.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child development*, 66(3), 710-722. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1995.tb00900.x>
- Cross, D., Shaw, T., Epstein, M., Monks, H., Dooley, J., & Hearn, L. (2012). Cyberbullying in Australia: Is School Context Related to Cyberbullying Behavior. In Q. Li, D. Cross, & P.K. Smith (Eds.), *Cyberbullying in the Global Playground: Research from International Perspectives*, 75-98. <https://doi.org/10.1002/9781119954484.ch5>
- De Bolle, M., & Tackett, J. L. (2013). Anchoring bullying and victimization in children within a Five-Factor Model-based person-centred framework. *European Journal of Personality*, 27(3), 280-289. <https://doi.org/10.1002/per.1901>
- Espejo-Siles, R., Zych, I., Farrington, D. P., & Llorent, V. J. (2020). Moral disengagement, victimization, empathy, social and emotional competencies as predictors of violence in children and adolescents. *Children and Youth Services Review*, 118, Article 105337. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.105337>

- Farrington, D. P., & West, D. J. (1993). Criminal, penal and life histories of chronic offenders: Risk and protective factors and early identification. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 3(4), 492–523. <https://doi.org/10.1002/cbm.1993.3.4.492>
- Frisen, A. (2007). Measuring health-related quality of life in adolescence. *Acta Paediatrica*, 96(7), 963–968
- Hawker, D.S.J. and Boulton, M.J. (2000) Twenty Years' Research on Peer Victimization and Psychosocial Maladjustment: A Meta-Analytic Review of Cross-Sectional Studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41, 441-455. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00629>
- Jankauskiene, R., Kardelis, K., Sukys, S., Kardeliene, L. (2008). Associations between school bullying and psychosocial factors. *Social and Personality*, 36, 145-162
- Klomek, A. B., Sourander, A., & Gould, M. (2010). The association of suicide and bullying in childhood to young adulthood: A review of cross-sectional and longitudinal research findings. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 55(5), 282-288.
- Mitis, F., Sethi, D., Crispino V, & Galea, G. (2014). *European facts and the Global status report on violence prevention*. Copenhagen: World Health Organization.
- Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., & Runions, K. C. (2014). Bullying Prevalence across Contexts: A Meta-Analysis Measuring Cyber and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55, 602-611. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2014.06.007>
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford UK: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga
- Pereira, B., Mendonça, D., Neto, C., Valente, L., & Smith, P. K. (2004). Bullying in Portuguese Schools. *School Psychology International*, 25(2), 241-254. <https://doi.org/10.1177/0143034304043>
- Popadić, D. & Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost. *Psihologija*, 40 (2), 309-328.
- Rigby K. (2003). Consequences of Bullying in Schools. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590. <https://doi.org/10.1177/070674370304800904>
- Rubin K. H., Bukowski W. M. & Parker J.G. (2003). Peer Interactions, Relationships, and Groups. In N. Eisenberg, W. Damon & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 3, Social, Emotional and Personality Development*, 6th ed. (pp. 571- 645). NJ: John Wiley & Sons Inc
- Salmon G, James A, Smith D.M. (1998). Bullying in schools: self reported anxiety, depression, and self esteem in secondary school children. *British Medical Journal* 317, 924-925.
- Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. F., Liefvooghe, A. P. D., Almeida, A., ...Wenxin, Z. (2002). Definitions of bullying: A comparison of terms used, and age and gender differences, in a fourteen-country international comparison. *Child Development*, 73(4), 1119–1133. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00461>
- Solberg, M. E., & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*, 29(3), 239–268. <https://doi.org/10.1002/ab.10047>
- Vasta, R., Haith, M.M., & Miller, S.A. (1998). *Dječja psihologija*. Zagreb: Moderna znanost.
- World Health Organization (WHO). (2015). Preventing youth violence: an overview of the evidence. Geneva, Switzerland: World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/181008>

**PEER VIOLENCE IN PRIMARY SCHOOLS:
FREQUENCY AND TYPES OF VIOLENT BEHAVIOR**

*Dr Tatjana Marić, associate professor
University of Banja Luka
Faculty of Natural Sciences and Mathematics*

Abstract: *In the last few years, one has increasingly recognized the need for systemic research into the phenomenon of peer violence and its various manifestations related to the frequency and types of violence. This research aimed to examine the frequency of certain forms of peer violence in primary schools. The attitudes of teachers and students overlap when it comes to sending simple pictures on the Internet, intentionally destroying personal belongings, ignoring, following and stalking, threatening looks, blackmail, telling lies, exclusion from society, sending simple words SMS- om and via the Internet, threats, hair pulling and fights. The findings showed that boys are more often perpetrators of peer violence in both measurements. It is interesting to note the results of the research, which indicate that the classroom is ranked first as a place of violence by students, while teachers rank the schoolyard. The research results among students indicated the majority representation of the same reaction in a violent situation, and most students would retaliate similarly. According to teachers, the causes of violence are primarily neglect and upbringing by the family, then insufficient cooperation between parents and teachers, while the reactions related to the level of awareness are related to the sphere of non-violent communication. Following the obtained results, one can conclude that violence among children in schools is present in different forms. For this reason, there is a need for systemic work to solve this problem, which includes early identification and prevention of forms of violence among peers and work with parents and teaching staff who, through their actions, transfer patterns of behavior to students.*

Keywords: *frequency, peer violence, types of violence.*

FEMICID: PRIKAZ I OCJENA HRVATSKOG ZAKONSKOG RJEŠENJA

*Prof.dr.sc. Irma Kovčo Vukadin*⁶⁹
Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
Odsjek za kriminologiju

Sažetak: Femicid predstavlja najteži oblik rodno utemeljenog nasilja. Prema podacima UNODC-a 137 žena u svijetu je ubijeno svaki dan. Donošenje Istanbulske konvencije (Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji) povećalo je društveni, politički i javni interes te povećalo osveštavanje o femicidu i posljedično (u manjem broju europskih država) rezultiralo u uvođenju posebnog kaznenog djela u kaznene zakone ili donošenju posebnih zakona usmjerenih na zaštitu žrtava i prevenciju femicida. Usprkos pojačanom aktivističkom i znanstveno-stručnom interesu za ovaj problem, još uvijek ne postoji jedinstveno prihvaćena definicija femicida što onemogućava provedbu nacionalnih i međunarodnih komparativnih studija koje bi mogle poslužiti kao znanstvena osnova u razvoju politika, strategija i aktivnosti usmjerenih na suzbijanje i prevenciju ovog problema. Hrvatska je u ožujku 2024. godine usvojila izmjene Kaznenog zakona kojima se, između ostalog, uvodi novo kazneno djelo „teško ubojstvo ženske osobe“ koje predstavlja kaznenopravnu definiciju femicida. Cilj ovog rada je prikaz razvoja hrvatske zakonske definicije femicida, od prvog predstavljanja prijedloga do konačne verzije, kao i usklađenosti zakonske definicije s aktualnim definicijama. Dodatni cilj rada odnosi se na analizu javne rasprave o prijedlogu uvođenja femicida u Hrvatskoj, analizom primjedbi i odgovora na primjedbe u okviru provedenog e-savjetovanja.

Ključne riječi: femicid, Hrvatska, kazneni zakon

UVOD

Femicid predstavlja najteži oblik rodno utemeljenog nasilja. Prema podacima UNODC studije o ubojstvima (UNODC, 2019), 137 žena u svijetu je ubijeno svaki dan. Podaci iz 2020. godine pokazuju kako je u svijetu ubijeno oko 47 000 žena i djevojaka od strane intimnih partnera ili drugih članova obitelji, od čega oko 2 600 u Europi. UN-ova specijalna izvjestiteljica o nasilju nad ženama i djevojkama (Šimonović, 2020) pozvala je države članice na poduzimanje sljedećih aktivnosti za prevenciju femicida: 1. poboljšanje prikupljanja i prijavljivanja u odnosu na komparabilne administrativne podatke o femicidu ili rodno povezanim ubojstvima žena i djevojaka kao integralnog dijela podataka o nasilju nad ženama, 2. prikupljanje administrativnih podataka o femicidu ili rodno temeljenim ubojstvima žena u okviru komparabilnih kategorija: a) intimni partnerski femicid ili rodno temeljena ubojstva intimna partnerska ubojstva žena, b) obiteljski povezani femicidi ili obiteljska rodno temeljena ubojstva žena (temeljeno na odnosu između počinitelja i žrtava) i c) drugi femicidi i njihovo javno objavljivanje i prijavljivanje nadležnim mehanizmima nadzora, 3. podržavanje uspostave indikatora stope femicida u okviru 5. cilja održivog cilja (postići rodnu rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i djevojke), podcilj 2 (eliminirati sve oblike nasilja nad ženama i djevojkama u javnoj i privatnoj sferi, uključujući trgovanje ljudima, odnosno seksualno iskorištavanje i druge oblike iskorištavanja), 4. uspostavljanje „femicide watch-a“, odnosno interdisciplinarnih nacionalnih tijela praćenja i/ili civilnog društva, akademskih institucija i nacionalnih institucija za ljudska prava, 5. razvoj metodologije za analizu slučajeva femicida uz korištenje međunarodnog okvira ljudskih prava i

⁶⁹ irma.kovco.vukadin@erf.unizg.hr

relevantnih nacionalnih zakona (npr. zakona o obiteljskom nasilju, kaznenog zakona i sl.), 6. analiza slučajeva treba uključiti pregled upravljanja slučajem i procjene rizika od strane različitih sektora koji pružaju usluge (zdravstvo, socijalna skrb, policija, tužiteljstvo) i koordinaciju preventivnih mjera povezanih s kapacitetom usluga, uključujući interakciju žrtava i počinitelja s različitim službama i institucijama nadležnima za postupanje u takvim slučajevima, broj poziva/prijava o nasilju nad ženama upućenih policiji, broj izrečenih mjera zaštite, duljina rokova za njihovo izdavanje, kršenje mjera zaštite, smještaj u sklonište ili sigurnu kuću i dostupnost mjesta u skloništu, 7. analiza predmeta trebala bi uključivati pregled sudskih slučajeva femicida, donesenih odluka i kazni izrečenih počiniteljima.

Donošenje Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (dalje u tekstu Isanbulska konvencija) povećalo je društveni, politički i javni interes te povećalo osvještavanje o femicidu i posljedično (u manjem broju europskih država) rezultiralo u uvođenju posebnog kaznenog djela u kaznene zakone ili donošenju posebnih zakona usmjerenih na zaštitu žrtava i prevenciju femicida (Coradi i sur., 2018). Usprkos pojačanom aktivističkom i znanstveno-stručnom interesu za ovaj problem, još uvijek ne postoji jedinstveno prihvaćena definicija femicida što onemogućava provedbu međunarodnih komparativnih studija (Capecchi, 2019). Hrvatska je u ožujku 2024. godine usvojila izmjene i dopune Kaznenog zakona kojima se, između ostalog, uvodi novo kazneno djelo „teško ubojstvo ženske osobe“ koje predstavlja kaznenopravnu definiciju femicida. Cilj ovog rada je prikaz razvoja hrvatske zakonske definicije femicida, od prvog predstavljanja prijedloga do konačne verzije, kao i usklađenosti zakonske definicije s aktualnim definicijama. Dodatni cilj rada odnosi se na analizu javne rasprave o prijedlogu uvođenja femicida u Hrvatskoj, analizom primjedbi i odgovora na primjedbe u okviru provedenog e-savjetovanja.

DEFINIRANJE FEMICIDA

Definiranje pojma femicida od izuzetnog je značaja, kako u kontekstu kriminologije i viktimologije, tako i kontekstu kaznenog prava jer nam postojanje univerzalno prihvaćene definicije omogućuje praćenje opsega i trendova problema, kao i provođenje međunarodnih komparativnih studija s ciljem utvrđivanja univerzalnih korelata femicida, a u svrhu njegove prevencije. U kontekstu kaznenog prava od izuzetne je važnosti definiranje femicida i njegovo razlikovanje od ubojstva (Dawson i Carrigan, 2021). Prvo korištenje pojma femicid (u kontekstu rodno uvjetovanog nasilja) vezuje se uz Dianu Russell koja ga je koristila prilikom prvog Međunarodnog suda o kriminalu nad ženama 1976. godine, konferenciji koju je u okviru UN-ove Međunarodne godine žena suorganizirala sa Nicole van de Ven u Brussels-u, Belgiji, po uzoru na Međunardoni sud za ratne zločine. Russell ipak navodi kako je Carol Orlock „skovala“ termin „femicid“. U materijalima konferencije ne daje se definicija femicida, tek se navodi kako se treba prepoznati činjenica da se mnogo ubojstava zapravo odnosi na ubojstvo žene te kako treba prepoznati spolnu politiku ubojstava koja seže u davnu prošlost – od paljenja vještica do suvremenijih oblika koji obuhvaćaju ubojstvo ženske novorođenčadi, ubojstva žena „iz časti“ i sl. (Russell i Van den Ven, 1990).

Po definiciji ponuđenoj 1990. godine femicid označava ubojstvo žene od strane muškarca koje je motivirano mržnjom, prijezirom, zadovoljstvom ili osjećajem posjedovanja žene (Caputi i Russell, 1990), a nakon dvije godine je definiran kao mizogino ubojstvo žene od strane muškarca (Radford i Russell, 1992). Mizogini dodatak pripisuje se Kelly koja je time željela naglasiti rodnu narav nasilja prema ženama i usmjeriti fokus na muškarčevu želju za moći, dominacijom i kontrolom (Radford, 1992). Od 2001. godine femicid se počinje razumijevati kao ubojstvo žene zbog toga što je žena pri čemu se obuhvaćaju svi oblici muškog seksizma, uključujući osjećaj prava, zadovoljstvo i očekivanje poslušnosti pa se definicija odmiče od prethodne koja se fokusirala na mizoginiju (Russell, 2001). Russell (2001) smatra kako namjera za ubojstvo nije bitna, smrt žene je femicid i u slučajevima kada nije postojala namjera ubojstva; ovakve slučajeve (primjerice kada smrt nastupi zbog fizičkog nasilja) ona naziva prikrivenim ubojstvima. U pregledima definicija femicida navodi se i ona koju je ponudio Iranzo (2015) po kojoj je femicid „ubojstvo žene zato što ju je neki muškarac ili muškarci, iako povremeno i neke žene koje prihvaćaju muške vrijednosti, osudio na smrt navodeći bilo koje razloge, motive ili uzroke, ali unatoč tome stvarno i konačno zato što on ili oni vjeruju da je ona prkosila (riječi

koje često koriste su „prekršila“ ili „povrijedila“) patrijarhalni poredak (po njihovim riječima „časnog“ društva) izvan onoga što je njezin sudac (često, ali ne uvijek ista osoba koja ju ubija) spreman tolerirati bez odmazde.“

U istraživačkom smislu prisutna su dva definicijska pristupa, jedan u kojem se fokus stavlja na sva ubojstva žena te drugi u kojem je fokus na intimnim partnerskim femicidima što je problematično iz razloga svođenja femicida na dvije značajke – rod i odnos između počinitelja i žrtve (Dawson i Carrigan, 2021). U okviru ovih pristupa postoje razlike u istraživačkim operacionalizacijama femicida u smislu uključivanja ubojstava žena od strane članova obitelji (očevi i braća) i uključivanja ubojstava žena od strane žena u istospolnim zajednicama te⁷⁰, u okviru drugog pristupa, pitanje definiranja intimnog partenstva (uključuje li povremene seksualne odnose, početak intimne veze i sl.)

Uz pojam femicida nerijetko se navodi i pojam feminicida koji je potrebno definirati. Grzyb i sur. (2018) navode kako je meksička antropologinja Marcela Lagarde, inspirirana radom Russell i Radford, kreirala termin feminicid početkom 90-ih godina prošlog stoljeća. Taj termin koristila je za opisivanje i pružanje teoretskog okvira za analizu dramatičnog porasta ekstremnog nasilja prema ženama u Meksiku tog vremena. Značajan dio njene definicije odnosi se na ignoriranje problema od strane države na način nepokretanja kaznenog postupka i kažnjavanja počinitelja. Kasnije se i u latinoameričkim državama koriste oba termina čime se femicid/feminicid shvaća kao kriminal države koji je toleriran od strane javnih institucija i službenika, oblik rodno utemeljene diskriminacije i osnova za međunarodnu odgovornost države zbog kršenja ljudskih prava (Grzyb i sur., 2018). Spinelli (2011) navodi kako su i neke europske države (Španjolska i Italija) prihvatile taj termin.

Osnovna ideja uvođenja femicida je bila odraz nastojanja feminističkog pokreta da se politizira tema nasilja muškaraca prema ženama, no vremenom se ta definicija mijenjala na način da uključuje bilo koje ubojstvo žene što je dovelo do gubitka njene temeljne političke konotacije (Alvazzi del Frate, 2011).

Povjerenstvo za prevenciju kriminala i kazneno pravosuđe Ekonomskog i socijalnog vijeća Ujedinjenih naroda (UN, 2013) 2013. godine je usvojilo tzv. Bečku deklaraciju o femicidu u kojoj se femicid definira kao „ubojstvo žena i djevojaka zbog njihova roda, a koje može imati mnoge oblike, između ostalih:

1. ubojstvo žena kao rezultat intimnog partnerskog nasilja;
2. mučenje i mizogino ubijanje žena;
3. ubijanje žena i djevojaka u ime „časti“;
4. ciljano ubijanje žena i djevojaka u kontekstu oružanih sukoba;
5. ubijanja žena povezana s mirazom;
6. ubijanje žena i djevojaka zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
7. ubijanje aboridžinskih i domorodačkih žena i djevojaka zbog njihova roda;
8. ubijanje ženske djece (infanticid) i rodno utemeljena ubojstva fetusa (feticid);
9. usmrćenja povezana s genitalnom mutilacijom;
10. optužbe za vještičarenje i
11. drugi femicidi povezani s bandama, organiziranim kriminalom, preprodajom droge, trgovanjem ljudima i oružjem.

Na području Europe osnovu na definiranje femicida (u kaznenopravnom smislu) daje Istanbulska konvencija u kojoj se navodi kako je „nasilje prema ženama oblik rodno utemeljenog nasilja koje se čini prema ženi zbog toga što je žena“. Europski institut za rodnu ravnopravnost preuzeo je definiciju iz Bečke deklaracije te dodaje statističku definiciju prema kojoj je femicid „ubojstvo žene od strane intimnog partnera i smrt žene koja je nastupila kao rezultat ponašanja koje je štetno za žene. Intimni partner se shvaća kao bivši ili trenutni supružnik ili partner, bez obzira na to dijele li isto

⁷⁰ Russell (2001) sugerira korištenje termina „ubojstvo žene od žene“ (eng. female-on-female murder) za ovakve slučajeve.

kućanstvo.⁷¹ U okviru dodatnih napomena i informacija navodi se i kako je termin femicid naročito prihvaćen u Latinskoj Americi kao koristan alat u odgovoru na alarmantnu eskalaciju ubojstava žena i djevojaka te kako je paralelno uveden pojam feminicida s ciljem označavanja nekažnjavanja i institucionalnog nasilja, kao rezultata nedostatka odgovornosti i adekvatnog odgovora države u slučajevima ovakvih ubojstava te kako se ovaj pojam koristi u kontekstu odgovornosti države.

Temeljem svega navedenog uočava se kako ni nakon nekoliko desetljeća ne postoji univerzalno prihvaćena definicija femicida, čak ni unutar feminističkih krugova koji ih zagovaraju (Pasinato i Avila, 2023) što predstavlja temeljni problem koji se reflektira u svim drugim aktivnostima u kontekstu suzbijanja i prevencije femicida.

PRAVNE DEFINICIJE FEMICIDA

Nepostojanje univerzalno prihvaćene definicije femicida i posljedično nedostatak znanstvenih spoznaja o problemu reflektira se i na nejednaka zakonska rješenja u različitim državama. U tom kontekstu vrijedno je navesti kako ni u državama Južne Amerike (koje se u navode kao primjer dobre prakse) ne postoje jednaka zakonska rješenja (Aebi i sur., 2021). U nekim državama postoje posebna kaznena djela femicida (koja opet nisu nužno definirana na isti način), dok se u drugim državama ubojstvo žene (od strane muškarca) koje je rodno utemeljeno definira kao otegotna okolnost koja onda podrazumijeva strože kažnjavanje (Aebi i sur., 2021). Detaljniji pregled razvoja kriminalizacije femicida u Latinskoj Americi daju Pasinato i Avila (2023) koji kao najznačajniji impuls u razvoju specifičnih kriminalizacija femicida navode slučaj Gonzales i dr. vs Mexico (poznat kao slučaj „Polja pamuka“) (2009) na Interameričkom sudu za ljudska prava u kojem je presuđena odgovornost Meksika za kršenje ljudskih prava u odnosu na način rješavanja nestanka i smrti žena i djevojaka u Ciudad Juarez-u. Slučaj se smatra primjerom strukturalnih uzroka diskriminacije i nasilja prema ženama.

Prve dvije države koje su kriminalizirale femicid u Latinskoj Americi su Kostarika i Gvatemala čija su zakonska rješenja primjer različitim pravnih koceptualizacija. Kostarika je femicid uvela 2007. godine i ograničila se samo na bračne odnose te je 2021. godine proširila pravnu definiciju na intimne partnere, uključujući i situacije ne-zajedničkog življenja. Gvatemala se, uvođenjem femicida 2008. godine, odlučila za širu koceptualizaciju uključujući privatne i javne odnose između počinitelja i žrtve. Čile i Peru su prvo uveli inkriminacije koje se odnose samo na bračno nasilje, no kasnije su ih proširili na način uključivanja ne-intimnih femicida. Pasinato i Avila (2023) navode kako je u 13 godina 18 država u regiji kriminaliziralo femicid pri čemu jedino Kostarika i Dominikanska Republika imaju definiciju koja se ograničava na ubojstva u kontekstu intimnih odnosa. U odnosu na glavne kategorije femicida u Latinskoj Americi, autori navode: intimni femicid (uobičajeno obuhvaća tri oblika: ubojstvo od strane intimnog partnera, člana obitelji i člana kućanstva) i ne-intimni femicid (uzrok ubojstva je povezan s uvjetima žena, rodnom diskriminacijom, nejednakim odnosom moći, odnosima superiornosti ili zavisnosti i rizikom ili osjetljivošću koja je povezana s rodom), no navode i uvođenje navođenja (ili pomaganja u) na samoubojstvo kao paralelnog oblika rodnog ubojstva.

U europskim državama je Cipar (2022. godine) prvi uveo odredbu o femicidu u Zakon o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i rodnog nasilja te se njima povezanim pitanjima⁷², nakon kojeg je Malta (također 2022. godine) uvela femicid u svoj kazneni zakon⁷³. Godinu dana kasnije (veljača 2023. godine) Sjeverna Makedonija je u svoj Kazneni zakon unijela izmjene i dopune kod kaznenog

⁷¹ <https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1192> (2.5.2024.)

⁷² Članak 10.a

[https://www.olc.gov.cy/OLC/OLC.NSF/E05815D6C4BB3F3CC225887E003E0ADD/\\$file/The%20Prevention%20and%20Combating%20of%20violence%20against%20women.pdf](https://www.olc.gov.cy/OLC/OLC.NSF/E05815D6C4BB3F3CC225887E003E0ADD/$file/The%20Prevention%20and%20Combating%20of%20violence%20against%20women.pdf) (11.5.2024.)

⁷³ Čl. 211.A <https://legislation.mt/eli/cap/9/eng/pdf> (11.5.2024.)

djela ubojstva (čl. 123) dodavanjem nove točke (2-a) kod stavka 2 u kojoj se kao kvalifikatorna okolnost navodi oduzimanje života ženi ili djevojci mlađoj od 18 godina, u okviru rodno utemeljenog nasilja⁷⁴ (Ratkoceri, 2023). Posljednja država iz europskog prostora (osim Hrvatske) koja je napravila zakonodavne izmjene u ovom području je Belgija koja je u lipnju 2023. godine donijela Zakon o prevenciji i borbi protiv femicida, rodno uvjetovanih ubojstava i nasilja⁷⁵, koji se naziva i Zakon o zaustavljanju femicida (eng. „the Stop Femicide Law“), a koji nije kazneni zakon već predstavlja set instrumenata za prevenciju i monitoring ovih kaznenih djela. Ovakav pristup smatra se jedinstvenim u smislu njegove sveobuhvatnosti (European Commission, 2024). Ovim zakonom razlikuju se tri vrste femicida: 1. intimni femicid (od strane partnera ili člana obitelji u ime kulture, običaja, vjere, tradicije, iz tzv. časti ili iz drugih razloga), 2. ne-intimni femicid (u kontekstu spolnog iskorištavanja i nasilja, trgovanja ljudima ili u kontekstu kontinuuma nasilja povezanog s odnosnom nejednake moći ili zlorabe ovlasti počinitelja ili drugog rodnog konteksta) i 3. indirektni femicid (smrt žene koja je rezultat praksi štetnih za žene, npr. partnerskog ili obiteljskog nasilja, sakaćenja ženskih spolnih organa ili nasilja koje je počinila treća osoba)⁷⁶.

Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE, 2023) napravio je analizu zakonskih odgovora na femicid u državama Europske unije pregledom postojeće literature i zakona, kao i analizom 109 intervjua provedenih sa stručnjacima i žrtvama⁷⁷ u Njemačkoj, Španjolskoj, Portugalu i Rumunjskoj. Autori analize navode sljedeće argumente za uvođenje femicida kao posebnog kaznenog djela: 1. povećanje vidljivosti femicida kao problema, 2. preveniranje femicida, 3. prepoznavanje izloženosti žene rodno utemeljenom nasilju, 4. preveniranje obiteljskog nasilja i 5. povećanje prijavljivanja obiteljskog nasilja policiji. Također se navodi kako postoje dva zakonska odgovora na femicid u europskim državama: onaj koji femicid prepoznaje kao oblik rodno uvjetovanog nasilja i onaj koji femicid tretira kao rodno neutralno ubojstvo. U nekim državama koje femicid tretiraju kao rodno neutralno ubojstvo (primjerice Španjolska, Francuska, Rumunjska i Portugal) rodna utemeljenost ili rodna diskriminacija mogu biti smatrane kvalifikatornim okolnostima u slučajevima femicida. Intervjuirani stručnjaci i žrtve smatraju kako su u prevenciji femicida ključne rane intervencije u slučajevima obiteljskog nasilja, precizne procjene rizika i upravljanje rizikom, kao i podrška i zakonska zaštita od budućeg nasilja. Dodatno se kao značajna ističe komunikacija stručnjaka kaznenopravnog sustava koja podrazumijeva dodatnu educiranost stručnjaka o rodno utemeljenom nasilju. Valja ipak naglasiti kako određeni broj intervjuiranih stručnjaka (30%) ne smatra potrebnim uvođenje femicida kao posebnog kaznenog djela što autori publikacije ocjenjuju nedostatkom rodne perspektive u razumijevanju femicida, odnosno pogrešnom interpretacijom temeljnog principa rodne ravnopravnosti te ističu kako „ne prepoznaju da svi oblici nasilja, uključujući femicid, nesrazmjerno pogađaju žene i stoga predstavljaju oblik diskriminacije na temelju spola“ (EIGE, 2023, str. 32). U kontekstu preporuka za razvoj pravnih standarda u zaštiti žena od nasilja za države članice, autori publikacije navode kako države članice trebaju osigurati prepoznavanje femicida kao ekstremnog oblika rodno utemeljenog nasilja.

UVODENJE FEMICIDA U KAZNENI ZAKON REPUBLIKE HRVATSKE

U ožujku 2024. godine hrvatski je Kazneni zakon doživio osme izmjene i dopune⁷⁸ kojima se, prema Nacrtu prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona iz siječnja 2024. godine (Vlada

⁷⁴ <https://www.slv.esnik.com.mk/Issues/75a2a79bf50f4420a995d414a3bb73f1.pdf>

⁷⁵ https://www.ejustice.just.fgov.be/mopdf/2023/08/31_1.pdf#Page8 (11.5.2024.)

⁷⁶ https://www.ejustice.just.fgov.be/mopdf/2023/08/31_1.pdf#Page8 (11.5.2024.)

⁷⁷ Žrtve su definirane kao članovi obitelji ubijenih osoba, a u izvješće su uključene perspektive zakonskih zastupnika žrtava, predstavnici nevladinih organizacija i bliski prijatelji žrtava.

⁷⁸ Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, NN 36/24

RH, 2024) predlaže nastavak zakonodavnih aktivnosti u smjeru suzbijanja nasilja u obitelji i nasilja nad ženama te jačanja zaštite žrtava predmetnih kaznenih djela, posebice kroz uvođenje definicije rodno utemeljenog nasilja nad ženama u članku 87. stavku 32. Kaznenog zakona, samostalnog kaznenog djela teškog ubojstva ženske osobe u članku 111.a Kaznenog zakona, redefiniranje kvalifikatorne okolnosti iz članka 111. točke 3. Kaznenog zakona (teškog ubojstva) i pooštavanje zakonske kaznenopravne politike kažnjavanja kod kaznenog djela silovanja iz članka 153. stavka 1. i 2. Kaznenog zakona, teškog kaznenog djela protiv spolne slobode iz članka 154. stavka 1. Kaznenog zakona, kaznenog djela spolne zlouporabe djeteta mlađeg od 15 godina iz članka 158. stavka 5. Kaznenog zakona i kaznenog djela spolne zlouporabe djeteta starijeg od 15 godina iz članka 159. stavka 1. Kaznenog zakona.⁷⁹ Osim Kaznenog zakona, donesene su i izmjene i dopune Zakona o kaznenom postupku⁷⁹ te Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji⁸⁰. Ove izmjene, prema riječima premijera Plenkovića (A.S/HRT/HINA, 2023), predstavljaju „treći krug mjera za suzbijanje nasilja nad ženama kojima se uvode do sada najopsežnije, a možda i najznačajnije promjene do sada te predstavljaju „potvrdu i daljnji iskorak politike nulte tolerancije na nasilje“, a „u cilju unapređenja zakonodavnog okvira zaštite od nasilja u obitelji i nasilja nad ženama“ (Nacrt konačnog prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona od 29. veljače 2024. godine, str. 11).

Kao povod za uvođenje femicida kao samostalnog kaznenog djela, Maršavelski i Moslavac (2023) navode GREVIO⁸¹ izvješće iz rujna 2023. godine u kojem se, u odnosu na analizu slučajeva femicida u Hrvatskoj primjećuje odsustvo primjene dostupnih zakonodavnih mjera za zaštitu žena od nasilja te generalna blagost kažnjavanja u slučajevima nasilja nad ženama⁸². U određenom dijelu medija se uvođenje femicida također povezuje s utjecajem GREVIO-a i lijevih udruga (Peterlin, 2024).

U odnosu na očekivanja od uvođenja femicida kao posebnog kaznenog djela u Hrvatskoj u javnom diskursu u Hrvatskoj navodi se nekoliko ključnih argumenata: 1. prevencija nasilja nad ženama (opća prevencija femicida i slanje poruke o neprihvatljivosti nasilja nad ženama) (Kujundžić, 2024) i njegova odvraćajuća funkcija⁸³, 2. priznavanje i adresiranje socijalnog problema (izražavanje političke volje potrebne za priznavanje i pravno rješavanje socijalnog problema femicida) (Čatipović i Kučer, 2024), 3. poboljšanje položaja žrtava i svjedoka⁸⁴ (Čatipović i Kučer, 2024), 4. politički motivi (uvođenje femicida kao posebnog kaznenog djela može biti motivirano i političkim razlozima, kao što su predstojeći parlamentarni i predsjednički izbori) (Kujundžić, 2024). Ovaj posljednji argument dovodi se u vezu sa tzv. „karceralnim feminizmom“⁸⁵ (*eng. carceral feminism*) koji se shvaća kao feministička podrška punitivnim politikama u odnosu na seksualno i rodno utemeljeno nasilje koje doprinosi masovnom zatvaranju (Terwiel, 2020).

⁷⁹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o kaznenom postupku, NN 36/24.

⁸⁰ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji, NN 36/24

⁸¹ Grupa stručnjaka Vijeća Europe za djelovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji

⁸² Što potvrđuje i analiza slučajeva teškog ubojstva ranije zlostavljanje bliske oobe koju su napravile Škorić i Rittossa (2022), kao i analiza 10 presuda ubojstva i teškog ubojstva žena donesenih u 2022. godini koju su napravili Maršavelski i Moslavac (2023).

⁸³ Odvraćajuću funkciju je prezentirao premijer Plenković u javnom nastupu: „Takve pooštrene kazne smo uveli upravo kako bismo odvraćali potencijalne počinitelje ovakvih kaznenih djela“ (HINA, 5. travnja 2024.)

⁸⁴ Osim izmjena vezanih uz uvođenje femicida, usvojene su i druge izmjene koje su usmjerene na poboljšanje položaja žrtava i svjedoka, kao i implementaciju odredbi Istanbulske konvencije.

⁸⁵ Ovaj termin prvi put je upotrijebila Elisabeth Bernstein (2007), feministička sociologinja, u radu Seksualne politike novog abolicionizma kako bi opisala vrstu feminizma koji se zalaže za podržavanje i povećanje kazni zatvora u rješavanju feminističkih i rodničkih pitanja. Termin se odnosi na kritiku uvjerenja da će strože i duže kazne zatvora pomoći u rješavanju ovih pitanja.

Usvojene izmjene i dopune Kaznenog zakona definiraju femicid kao posebno kazneno djelo – čl. 111.a. Teško ubojstvo ženske osobe. U prvom stavku navodi se: „Tko počini rodno utemeljeno ubojstvo ženske osobe, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora“, dok se u drugom stavku navodi: „Pri utvrđivanju kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka, uzet će se u obzir da je djelo počinjeno prema bliskoj osobi, osobi koju je počinitelj već ranije zlostavljao, ranjivoj osobi, osobi koja se nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti, ili je djelo počinjeno u okolnostima spolnog nasilja ili zbog odnosa koji žene stavlja u neravnopravan položaj ili da postoje druge okolnosti koje upućuju da se radi o rodno utemeljenom nasilju“.

U obrazloženju navedenih izmjena (Nacrt konačnog prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona od 29. veljače 2024. godine) u odnosu na uvođenje novog kaznenog djela Teško ubojstvo ženske osobe navodi se temeljna analiza statističkih podataka Ministarstva pravosuđa i uprave o broju pravomoćnih presuda za kazneno djelo stavka 3. kaznenog djela teškog ubojstva (teško ubojstvo bliske osobe koju je počinitelj ranije zlostavljao) u razdoblju od 2020. do 2023. godine, a u odnosu na vrstu presude, spol žrtve i vrsti odnosa u slučajevima ženskih žrtava. Također se pojašnjava kako je odredbu Istanbulske konvencije, prema kojoj postoji obveza država da sankcioniraju svaki čin fizičkog nasilja nad drugom osobama, uključujući i nasilje koje rezultira smrću žrtve, potrebno razumjeti u kontekstu članka 4. kojim se propisuje kako se posebne mjere koje su potrebne za sprječavanje i zaštitu žena od rodno utemeljenog nasilja ne bi smatralo diskriminacijom.

Osim uvođenja femicida kao posebnog kaznenog djela, u ovom kontekstu važno je navesti i još dvije relevantne izmjene. Jedna se odnosi na dodavanje novog stavka (32) u članak 87. (Značenje izraza) kojim se u Kazneni zakon dodaje definicija rodno utemeljenog nasilja nad ženama: „Rodno utemeljeno nasilje nad ženama označava nasilje usmjereno na ženu zbog toga što je žena ili koje nesrazmjerno pogađa žene. Takvo postupanje uzet će se kao otegotna okolnost ako ovim zakonom nije izričito propisano teže kažnjavanje“. U obrazloženju (Nacrt konačnog prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona od 29. veljače 2024. godine) se navodi kako se preuzima definicija iz Istanbulske konvencije „kojem se rodno utemeljeno nasilje nad ženama definira kao nasilje koje je usmjereno na ženu zbog toga što je žena ili koje nerazmjerno pogađa žene“ dok se drugim dijelom propisuje „kako se počinjenje rodno utemeljenog nasilja nad ženama ima uzeti kao otegotna okolnost, osim u slučajevima kada je Kaznenim zakonom propisano teže kažnjavanje“.

Druga izmjena napravljena je u kaznenom djelu teškog ubojstva (čl. 111) u kojem se stavak 3. koji je glasio „tko ubije blisku osobu koju je već ranije zlostavljao“ mijenja na način da glasi „tko ubije blisku osobu ili osobu koju je već ranije zlostavljao“. U obrazloženju (Nacrt konačnog prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona od 29. veljače 2024. godine) navodi se kako se ova kvalifikatorna okolnost redefinira na način da je za ostvarenje ove okolnosti dovoljno da je ubojstvo počinjeno prema bliskoj osobi (definicija bliske osobe navedena je u stavku 9 članka 87. Kaznenog zakona) ili prema bilo kojoj drugoj osobi koju je počinitelj već ranije zlostavljao te kako se, kao i do sada, neće tražiti da je počinitelj osuđen za ranije fizičko ili psihičko zlostavljanje.

Iz prikazanih izmjena i dopuna Kaznenog zakona razvidno je kako Hrvatska postaje jedna od svega nekoliko europskih država koje femicid definiraju kao posebno kazneno djelo. Hrvatska definicija spada u krug tzv. „širokih“ definicija jer se ne ograničava isključivo na obiteljsko ili intimno partnersko nasilje, što je vidljivo iz pojašnjenja iz stavka 2. članka 111.a. Osim same posebne inkriminacije, Hrvatska i u definiranju izraza korištenih u Kaznenom zakonu (čl. 87.), osim prethodno postojećeg zločina iz mržnje koji je omogućavao strože ubijanje žene, uvodi pojam rodno utemeljenog nasilja, a kazneno djelo Teško ubojstvo (čl. 111) ostaje na razini općih kvalifikatornih okolnosti ubojstva.

O nedovoljnoj promišljenosti početne formulacije femicida kao posebnog kaznenog djela u Hrvatskoj svjedoči broj izmjena od početnog prijedloga do konačnog usvajanja. U inicijalnom prijedlogu koji je Vlada Republike Hrvatske predstavila 13. rujna 2023. godine teško ubojstvo ženske osobe bilo je definirano kao ubojstvo ženske osobe koju je počinitelj već ranije zlostavljao, u definiciji koja je bila u tekstu na e-savjetovanju uvodi se kriterij bliske osobe, a briše element prethodnog zlostavljanja, dok

usvojena definicija uvodi pojam rodno utemeljenog ubojstva ženske osobe, zajedno s pojašnjenjem. Verzije definicije teškog ubojstva ženske osobe prikazane se u Tablici 1.

Tablica 1. Kronološki prikaz predloženih i usvojene definicije femicida

izvor	definicija
Vlada RH: Unaprjeđenje sustava zaštite žena od nasilja, 13.09.2023. ⁸⁶	<i>Teško ubojstvo ženske osobe</i> Tko ubije žensku osobu koju je već ranije zlostavljao, kaznit će se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom sugotrajnog zatvora.
e-savjetovanje o Nacrtu prijedloga zakona o o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, 22.9.-22.10.2023. ⁸⁷	<i>Teško ubojstvo bliske ženske osobe</i> Tko ubije blisku žensku osobu, kaznit će se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora
Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona, 25.3.2024. ⁸⁸	<i>Teško ubojstvo ženske osobe</i> (1) Tko počini rodno utemeljeno ubojstvo ženske osobe, kaznit će se kaznom zatvora od najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora. (2) Pri utvrđivanju kaznenog djela iz stavka 1. ovoga članka uzet će se u obzir da je djelo počinjeno prema bliskoj osobi, osobi koju je počinitelj već ranije zlostavljao, ranjivoj osobi, osobi koja se nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti, ili je djelo počinjeno u okolnostima spolnog nasilja ili zbog odnosa koji žene stavlja u neravnotežan položaj ili da postoje druge okolnosti koje upućuju da se radi o rodno utemeljenom nasilju.

Sudska praksa pokazat će koliko je usvojeno rješenje uspješno.

ANALIZA JAVNE RASPRAVE O UVOĐENJU FEMICIDA U HRVATSKOJ

Uvođenje femicida izazvalo je vrlo živu javnu raspravu koja se odvijala, kako u okviru E-savjetovanja o Nacrtu prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona^{89,90}, tako i u medijskom prostoru.

U ovom radu (zbog ograničenog opsega rada) analizira se samo rasprava u okviru e-savjetovanja. U odnosu na širu medijsku raspravu, može se tek konstatirati kako je ona vođena u rasponu od osobnog prozivanja osoba koje su imale primjedbe na predloženu inkriminaciju ispred relevantnih institucija (Kovačević, 2023) i korištenju pojma „pravosudne „pobune“ zbog kaznenog djela femicida“ (HINA, 2023) do shvaćanja uvođenja femicida kao primjera „sprege Plenkovićeve vlade, Europske unije i

⁸⁶<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti/2023/Rujan/13%20rujna/Unaprje%C4%91enje%20sustava%20za%C5%A1tite%20%C5%BEena%20od%20nasilja.pdf>

⁸⁷ <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=25186>

⁸⁸ https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2024_03_36_570.html

⁸⁹ <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=25186>

⁹⁰ E-savjetovanje provedeno je u razdoblju od 22. rujna do 22. listopada 2023. godine.

ekstremno lijevih udruga i „guranja feminističkog narativa u zakonodavstvo“ (Peterlin 2024) te premijerovog „kukavičjeg jaja“ (HINA, 2024), odnosno korisne političke agende uoči parlamentarnih izbora (Kujundžić, 2024).

Na tekst predloženog novog kaznenog djela Teško ubojstvo bliske ženske osobe upućena su 22 komentara čiji je sadržaj ukratko prikazan u Tablici 2. Osim pojedinaca, u raspravi su sudjelovale organizacije civilnog društva koje pružaju pomoć i podršku ženama žrtvama nasilja, dok su se od pravnih stručnjaka u raspravu uključili suci kaznenog odjela Vrhovnog suda RH, Hrvatska odvjetnička komora te jedan profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Predložena definicija je najčešće definirana neprikladnom iz dvije glavne skupine razloga. Jedna skupina razloga odnosi se na mišljenje o neprihvatljivosti zakonske definicije femicida iz razloga kršenja temeljnih principa jednakosti pred zakonom i ravnopravnosti spolova pa tako zagovaratelji ovog mišljenja navode protuustavnost ovog rješenja te smatraju kako će ovakvo rješenje „dovesti i do praktičnih problema“. No, kako je pojašnjavano ne prihvatanje ovakvih komentara, uvođenje ovakve formulacije ne smatra se diskriminatornom, sukladno članku 4. Istanbulske konvencije prema kojem se posebne mjere koje su potrebne za sprječavanje i zaštitu žena od rodno utemeljenog nasilja ne bi smatralo diskriminacijom u smislu Konvencije. Druga skupina komentara odnosila se na uočavanje neprimjerenosti ograničavanja ubojstva ženske osobe samo u slučaju bliskog odnosa s počiniteljem, kao i na potrebe izmjena i drugih članaka Kaznenog zakona, primjerice kaznenog djela teškog ubojstva (čl. 111.), ali i dopune pojmova koji se koriste u Kaznenom zakonu (čl. 87.). Određeni broj sudionika savjetovanja upozorava kako nije svako ubojstvo žene rodno uvjetovano i kako to treba biti jasno definirano, ukoliko se izmjenama i dopunama Kaznenog zakona namjerava inkriminirati femicid onako kako je, najšire gledano, shvaćen na europskoj razini (rodno uvjetovano ubojstvo žene). Također, iz primjedbi Ureda pučke pravobraniteljice, kao i određenog broja organizacija civilnog društva, razvidno je kako se ne inzistira na uvođenju posebnog kaznenog djela, već na prepoznavanju postojanja rodno utemeljenih ubojstava žena i njihovom strožem kažnjavanju od tzv. „običnog“ ubojstva. Neki sudionici sugeriraju kreiranje posebnog zakona (vjerojatno po uzoru na belgijsko rješenje) koje bi adresiralo nasilje nad ženama. Važno je za istaknuti i da određeni sudionici prepoznaju kako samo uvođenje posebnog kaznenog djela, bez njegove „ispravne i ujednačene“ primjene te dodatne edukacije stručnjaka kaznenopravnog sustava neće „ostvariti niti značajan preventivni učinak, niti bolje razumijevanje nasilja prema ženama“. Detaljnija analiza samih (u dijelovima identičnih) formulacija komentara od strane različitih sudionika upućuje na svojevrsno „udruživanje“ predstavnika opisanih dviju skupina u komentiranju predloženog Nacrta.

Tablica 2. Sažeti prikaz provedenog e-savjetovanja

Autor*	Kratki sadržaj komentara (odgovor: „-“ „nije prihvaćen“, „+“ primljeno na znanje)
IV	Kršenje načela jednakosti pred zakonom (-)
Ured pučke pravobraniteljice	Ako bi se išlo na uvođenje zasebnog kaznenog djela, predlaže se korekcija jer nije svako ubojstvo, tj. teško ubojstvo ženske osobe femicid i brisanje određenja „bliske osobe“ jer bliskost nije nužni uvjet za postojanje femicida. Naglašava se značaj ispravne i ujednačene primjene zakonskih normi, kao i adekvatne edukacije onih koji ih primjenjuju. (+)
Domine	Predlaže se uvođenje opće definicije femicida temeljene na Istanbulske konvenciji: „Tko ubije žensku osobu zbog njezinog roda, kaznit će se ...“, uz dodatna pojašnjenja nužna za razumijevanje pojma femicida. Prijedlog dopune čl. 87. dodavanjem pojmova roda, nasilja nad ženama, rodno utemeljenog nasilja i ženska osoba. (+)
Ženska mreža Hrvatske	Isto kao prethodno (+)
IM	Nejasan razlog propisivanja strože kazne u odnosu na temeljni oblik ubojstva (je li život bliske ženske osobe više vrijedan negoli život muške osobe i život ne-bliske ženske osobe); neustavnost prijedloga (-)
Autonomna ženska kuća Zagreb	Prijedlog dopune čl. 87. definicijama iz Istanbulske konvencije (nasilje nad ženama i rodno utemeljeno nasilje nad ženama); brisanje određenja „bliske“ osobe; alternativno: posebno kazneno djelo ili novi oblik teškog ubojstva (+)
CESI	Prijedlog korištenja pojma femicid u naslovu kaznenog djela, jasno prepoznavanje femicida kao rodno utemeljenog ubojstva žene (Prijedlog teksta: „Tko ubije žensku osobu zbog njezinog roda, kaznit će se ...“); dopuna čl. 87. st. 21. (zločin iz mržnje) kategorijom roda; promjena čl. 111. točka 2. dodavanjem roda, brisanje „koju je već ranije zlostavljao“

	u čl. 111. točka 3.; dodavanje pojmova u čl. 87 (rod, nasilje nad ženama, rodno utemeljeno nasilje nad ženama i ženska osoba); potreba donošenja sveobuhvatnog Zakona o nasilju nad ženama i u obitelji u kojem bi se jedno od poglavlja bavilo femicidom. (+)
Hrvatska odvjetnička komora	Postojeći zakonodavni okvir omogućava kažnjavanje počinitelja kaznenog djela teškog ubojstva bliske osobe koju je već ranije zlostavljao te ne postoje ustavnopravni, konvencijskopravni te kaznenopravni razlozi za uvođenje novog posebnog oblika teškog ubojstva (ravnopravnost spolova) (-)
B.a.B-e.	Predložena definicija ne obuhvaća sve oblike femicida (ne-bliske odnose); prijedlog dopune čl. 87. definicijom rodno utemeljenog nasilja uz odredbu da uvijek predstavlja otegotnu okolnost i propisivanjem strožeg kažnjavanja (+)
SOS Rijeka	Prijedlog korištenja termina femicid; korekcija definicije („Tko ubije žensku osobu zbog njezinog roda, kaznit će se...“); dopuna čl. 87. st. 21. (zločin iz mržnje) kategorijom roda; dodavanje pojmova u čl. 87 (rod, nasilje nad ženama, rodno utemeljeno nasilje nad ženama i ženska osoba). Naglašavanje kako samo uvođenje posebnog kaznenog djela neće biti sposobno ostvariti niti značajan preventivni učinak, niti bolje razumijevanje nasilja prema ženama. (+)
Suci kaznenog odjela Vrhovnog suda RH	Obrazloženje ne daje znanstveno-stručne razloge za uvođenje kaznenog djela teškog ubojstva ženske osobe; izgleda da je razlog političke naravi; neprihvatljivost prijedloga s ustavnopravnog, konvencijskog i kaznenopravnog aspekta; riječ je o udvajanju propisa koje će dovesti i do praktičnih problema. (-)
KG	Femicid nije svako ubojstvo bliske ženske osobe, nego rodno utemeljeno ubojstvo žena i djevojaka; femicid je rodno uvjetovan zločin iz mržnje. I do sada se femicid mogao podvesti pod čl. 111. st. 4 u svezi sa čl. 83. st.21. (-)
FG	Prijedlog brisanja predloženog članka zbog spolne diskriminacije; zakonima i papirnatim deklaracijama, bez stvarne ravnopravnosti u svakodnevnom životu neće se postići zacrtani ciljevi. (-)
LB	Uvođenje sveobuhvatnog članka o femicidu: Femicid: Kaznom zatvora od najmanje 10 godina ili kaznom dugotrajnog zatvora kaznit će se tko ubije žensku osobu: - zbog njenog roda, - blisku osobu, - koju je ranije zlostavljao (uključujući psihičko, fizičko, ekonomsko, seksualno nasilje, oduzimanje slobode, prijetnje i uhođenje), - zbog uzrokovanja straha i poniženja kod onih koji se smatraju neprijateljima, - uslijed počinjenja kaznenog djela protiv spolne slobode, spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djece, - kao posljedicu iskorištavanja odnosa moći nad ženama, izraženih na osobnoj, ekonomskoj, seksualnoj, vojnoj, političkoj ili institucionalnoj razini, - kao posljedicu štetnih društvenih i kulturnih praksi (zločin iz strasti, uskrata zdravstvene skrbi, sakaćenje ženskih spolnih organa) (-)
LB	U slučaju ne-sveobuhvatnog definiranja femicida, odustati od čl. 111.a i u postojeći članak 111. u točki 2 dodati kategoriju roda iza dobi, u točki 3. ili maknuti koju je već ranije zlostavljao (tko ubije blisku osobu,) ili između blisku osobu i koju je dodati ili tko ubije (tko ubije blisku osobu ili osobu koju je već ranije ranije zlostavljao). (-)
LB	Nespretno prepoznavanje femicida (samo ubojstvo bliskih ženskih osoba, a ne ubojstva žena kao rodno motiviranih ili kao posljedice rodne neravnopravnosti) (+)
IDI	U čl. 111. točki 3. brisati riječi „koju je već ranije zlostavljao“. (+)
IDI	Uvođenjem novog kaznenog djela Teško ubojstvo bliske ženske osobe krši se ravnopravnost spolova. (-)
Centar za ekonomsko obrazovanje	Predloženo rješenje protivno je načelima jednakosti pred zakonom i ravnopravnosti spolova. (-)
Europska civilna inicijativa Zagreb	Pozdravljanje navedenih izmjena; država treba postaviti standarde koje će promovirati kroz edukaciju i preodgoj građana. (+)
MB	Kršenje ustavnog načela jednakosti pred zakonom i ravnopravnosti spolova. Ispravna verzija: Tko ubije blisku osobu, kaznit će se... (-)
MP	Statistički podaci (Eurostat) upućuju da je u razdoblju od 2015. do 2021. godine približno trećina žrtava ubojstva s namjerom počinjenog od strane bliske osobe bila muškog spola, iz čega proizlazi da bi se predloženom izmjenom uzrokovalo znatnu diskriminaciju prema spolu. Želi li se postići jednak učinak uz izbjegavanje diskriminacije, primjereno je ukloniti uvjet ranijeg zlostavljanja koji je propisan postojećim čl. 111. st. 3. i time ubojstvo bliske osobe - bez obzira na spol žrtve - tretirati kao teško ubojstvo sa zapriječenom najmanjom kaznom deset godina zatvora. (-)

* kod autora pojedinaca stavljeni su inicijali, a kod organizacija puni naziv organizacije

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada odnosio se na prikaz razvoja hrvatske zakonske definicije femicida, od prvog predstavljanja prijedloga do konačne, usvojene verzije. Uvodni pregled aktualnih definicija i pravnih formulacija femicida, kao temeljnog okvira za razumijevanje teme, ukazuje na nepostojanje univerzalno prihvaćene definicije femicida što značajno utječe na mogućnost koherentnog odgovora na ovaj problem (u smislu politika i mjera za njegovo suzbijanje i prevenciju), kako na nacionalnim, tako i na međunarodnoj razini. Nepostojanje jedinstvenog razumijevanja femicida onemogućava praćenje problema, kao i iznalaženja razumijevanja, tj. teoretskih objašnjenja femicida i iznalaženja značajnih korelata koji bi pomogli u osmišljavanju politika, strategija i intervencija u njegovu suzbijanju i prevenciji. Može se opravdano postaviti pitanje odgovornosti kriminologa za nepostojanje znanstveno utemeljenog objašnjenja femicida što onda, prema Aebi-u i sur. (2021) ostavlja prostor uvođenja zakona koji su češće utemeljeni na ideologiji umjesto na znanstvenim spoznajama. Postojeća politika utemeljena je na dominantno feminističkom pristupu razumijevanja nasilja nad ženama kao isključivo rodno utemeljenog nasilja. Prikaz procesa uvođenja femicida kao posebnog kaznenog djela u hrvatski kazneni zakon ostavlja dojam nedomišljenog početnog prijedloga (što je i razumljivo obzirom na nepostojanje univerzalno prihvaćene definicije) koji je doživio značajne izmjene do finalno usvojenog rješenja. Postojeće analize slučajeva femicida ulavnom se odnose na sudske odluke koje potvrđuju mišljenje GREVIO izvješća o odsustvu primjene dostupnih zakonodavnih mjera za zaštitu žena od nasilja i generalne blagosti u kažnjavanju počinitelja pa se nameće pitanje predstavljaju li uvedene izmjene i dopune kaznenog zakona u odnosu na rodno utemeljena ubojstva žena zapravo svojevrsno „prisiljavanje“ sudaca na strože kažnjavanje počinitelja, ali i pitanje predizbornog „tempiranja“ izmjena i dopuna Kaznenog zakona. Tek će sudska praksa pokazati koliko je usvojeno rješenje „sretno“ rješenje i koliko doista predstavlja „daljnji iskorak politike nulte tolerancije na nasilje“ (Nacrt konačnog prijedloga zakona od 29. veljače 2024. godine, str. 11). Analiza komentara iz provedenog savjetovanja o Nacrtu prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona ukazuje na vrlo oprečna stajališta stručne javnosti (bar onog dijela koji je sudjelovao u javnoj raspravi) u odnosu na aktivističku javnost. Zaključno se može konstatirati kako se uvođenjem femicida u kazneno zakonodavstvo Hrvatska svrstava u mali krug država koji femicid definira u kaznenom pravu. Teško je i nerazumno za očekivati kako će samo postojanje nove zakonske norme rezultirati bilo kakvim pozitivnim pomakom u suzbijanju i prevenciji femicida. Kazneni zakon predstavlja zadnju instancu društva u odgovoru na društvene probleme pa se oslanjanje na preventivni potencijal pojedinačnih inkriminacija i strogih kazni ne može smatrati „mudrom“, a niti znanstveno utemeljenom društvenom reakcijom. Ovakav pristup daleko je od preporuka Odbora ministara Vijeća Europe još iz davne 1996. godine prema kojima „kaznena politika mora biti koordinirana sa drugim politikama iz razloga što socijalne, ekonomske i druge mjere često imaju direktan utjecaj na kriminalitet i iz razloga što učinkovita prevencija kriminaliteta zahtijeva stabilno okruženje“ (CoE, 1996).

LITERATURA

- Aebi, M.F., Molnar, L., Baquerizas, F. (2021). Against all odds, femicide did not increase during the first year of the COVID-19 pandemic: evidence from six Spanish-speaking countries. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 37(4), 615-644. doi: 10.1177/10439862211054237
- Alvazzi del Frate, A. (2011) When the victim is a woman. In Geneva Declaration Secretariat, pp 113-144. http://peacewomen.org/system/files/global_study_submissions/GBAV2011_CH4_rev.pdf (2.5.2024.)
- A.S./HRT/HINA (13. rujna 2023.). Plenković: Veće kazne za silovanje, za femicid od 10 godina zatvora. HRT Vijesti. <https://vijesti.hrt.hr/hrvatska/premijer-plenkovic-na-predstavljanju-mjera-za-suzbijanje-nasilja-nad-zenama-i-zastitu-prava-djece-11032934>
- Bernstein, E. (2007). The sexual politics of the „New Abolitionism“. *Differences*, 18(5), 128-151. doi: 10.1215/10407391-2007-013
- Caputi, J., & Russell, D.E.H. (1990). Femicide: speaking the unspeakable. In K. Spillar (Ed.) 50 years of Ms. The best of the pathfinding magazine that ignited a revolution, pp. 188-192. https://www.dianarussell.com/f/Diana_Russell_Femicide_Speaking_the_Unspeakable_MS_Magazine_book_chapter.pdf
- Capeccchi, S. (2019). The numbers of intimate partner violence and femicide in Italy: methodological issues in Italian research. *Quality & Quantity*, 53(7), 2635-45. 10.1007/s11135-019-00876-8

- Council of Europe (1996). Recommendation No. R(96) 8 of the Committee of ministers to member states on crime policy in Europe in a time of change. <https://rm.coe.int/16804f836b>
- Corradi, C.; Baldry, A.C.; Buran, S.; Kouta, C.; Schröttle, M.; Stevkovic, L. (2018). Exploring the data on femicide across Europe. In S. Weil, C. Corradi, M. Naudi (Eds.), *Femicide across Europe—Theory, Research and Prevention*, pp 93-166. Bristol Policy Press: Bristol
- Čatipović, I., Kučer, M. (2024, January 29). Femicide as a separate criminal offense: a milestone in Croatia. *Women against violence Europe*. <https://wave-network.org/femicide-criminal-offense-croatia/>
- Dawson, M., Carrigan, M. (2021). Identifying femicide locally and globally: understanding the utility and accessibility of sex/gender-related motives and indicators. *Current Sociology*, 69(5), 682-704. doi: 10.1177/0011392120946359
- EIGE (European Institute for Gender Equality)(2023). Improving legal responses to counter femicide in the European Union: Perspectives from victims and professionals. Eige. <https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/improving-legal-responses-counter-femicide-european-union-perspectives-victims-and-professionals>
- European Commission (2024). 2024 report on gender equality in the EU. Publications Office of the European Union. https://commission.europa.eu/document/download/965ed6c9-3983-4299-8581-046bf0735702_en?filename=2024%20Report%20on%20Gender%20Equality%20in%20the%20EU_coming%20soon.pdf
- Grzyb, M., Naudi, M., & Marcuello-Servos (2018). Femicide definitions. In S. Weil, C. Corradi & M. Naudi (Eds.), *Femicide across Europe: theory, research and prevention*, pp 17-32. Policy Press
- HINA (5. travnja 2024.). Plenković o ubojstvima žena: Mi smo uveli femicid u zakon da odvratimo počinitelje. Index.hr. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/plenkovic-o-ubojstvima-zena-mi-smo-uveli-femicid-u-zakon-da-odvratimo-pocinitelje/2553882.aspx>
- HINA (16. siječnja 2024.). Oporba: Plenković ucijenio žene da će dobiti zaštitu ako se njega zaštiti od skandala. Prigorski.hr. <https://prigorski.hr/oporba-plenkovic-ucijenio-zene-da-ce-dobiti-zastitu-ako-se-njega-zastiti-od-skandala/>
- HINA (23. listopada 2023.). Pravosudna „pobuna“ zbog kaznenog djela femicida. IUS INFO. <https://www.iusinfo.hr/aktualno/dnevne-novosti/pravosudna-pobuna-zbog-kaznenog-djela-femicida-57094>
- Iranzo, J.M. (2015). Reflection on femicide and violence against. Working paper on femicide (unpublished), GESES. Universidad de Zaragoza.
- Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Narodne novine, MU, 3/18
- Kovačević, S. (2. studenog 2023.). Femicid za neznalice. H-Alter. 2.11.2023. <https://h-alter.org/ljudska-prava/femicid-za-neznalice/>
- Kujundžić, J. (2024, January 29). Femicide as a new criminal offence in Croatia: Is more law the answer? Cross-border Talks. <https://www.crossbordertalks.eu/2024/01/29/femicide-as-a-new-criminal-offence-in-croatia/>
- Maršavelski, A., Moslavac, B. (2023). Osvrt na prijedlog osme novele Kaznenog zakona. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 30(2), 305-337. doi: 10.54070/hlj.30.2.
- Pasinato, W., & Avila, T.P. (2023). Criminalization of femicide in Latin America: challenges of legal conceptualization. *Current Sociology*, 71(1), 60-77. doi: 10.1177/00113921221090252
- Peterlin, V. (14. ožujka 2024.). Femicid u zakonu: Plenković ga uveo pod utjecajen GREVIO-a i lijevih udruga. Narod.hr. <https://narod.hr/hrvatska/femicid-u-zakonu-plenkovic-ga-uveo-pod-utjecajem-grevio-a-i-lijevih-udruga>
- Radford, J. (1992). Introduction. In J. Radford & D.E.H. Russell (Eds). *Femicide: the politics of woman killing*, pp 3-12. Twayne/Gale Group
- Radford, J., Russell, D.E.H. (Eds.)(1992). *Femicide: the politics of woman killing*. Twayne/Gale Group
- Ratkoceri, V. (2023). Domestic violence legislation reforms in the Republic of North Macedonia. *SEEU Review*, 18(1), 63-74. doi: 10.2478/seeur-2023-0029
- Russell, D.E.H. (2001). Defining femicide and related concepts. In D.E.H. Russell & R.A. Harmens (Eds.), *Femicide in global perspective*. Teachers College Press.
- Russell, D.E.H., & Van de Ven, N. (Eds.) (1990). *Crimes against women: proceedings of the international tribunal*. (3rd ed.). Russell Publications. https://www.dianarussell.com/f/Crimes_Against_Women_Tribunal.pdf (1.5.2024.)
- Spinelli, B. (2011). Femicide and feminicide in Europe: gender-motivated killings of women as a result of gender based violence. Expert paper, pp. 1-108. Vienna: Fem(in)icide Watch.
- Šimonović, D. (2020). Contribution from the UN special rapporteur on violence against women, its causes and consequences (UN SRVAW). In H. Hemblade & H. Gabriel (Eds.), *Femicide: Collecting data on femicide*, Volume XIII. United Nations Studies Association (UNSA) Vienna
- Škorić, M., Rittossa, D. (2022). Teško ubojstvo ranije zlostavljane bliske osobe – izbor vrste i mjere kazne u sudskoj praksi. *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, 29(2), 177-209. doi: 10.54070/hlj.29.2.1

- Terwiel, A. (2020). What is carceral feminism? *Political Theory*, 48(4), 421-442. doi: 10.1177/0090591719889946
- UN (2013). Vienna declaration on femicide. E/CN.15/2013/NGO/1
- UNODC (2021). Data Matters 3: Killings of women and girls by their intimate partner or other family members. UNODC Research. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/UN_BriefFem_251121.pdf
- Vlada RH (veljača 2024.). Nacrt konačnog prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona od 29. veljače 2024. https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2024-02-29/174304/PZE_615.pdf
- Vlada RH (siječanj 2024.). Nacrt prijedloga zakona o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona. <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=25186>

FEMICIDE: OVERVIEW AND EVALUATION OF THE CROATIAN LEGAL SOLUTION

Abstract: *Femicide is the most severe form of gender-based violence. According to UNODC data, 137 women in the world are killed every day. The adoption of the Istanbul Convention (Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence) increased social, political and public interest and increased awareness of femicide and consequently (in a smaller number of European countries) resulted in the introduction of a special criminal offense in criminal laws or passing special laws aimed at protecting victims and preventing femicide. Despite the increased activist and scientific-professional interest in this problem, there is still no uniformly accepted definition of femicide, which prevents the implementation of national and international comparative studies that could serve as a scientific basis in the development of policies, strategies and activities aimed at combating and preventing this problem. In March 2024, Croatia adopted amendments to the Criminal Code which, among other things, introduce the new criminal offense of "aggravated murder of a female person", which represents the criminal definition of femicide. The aim of this paper is to present the development of the Croatian legal definition of femicide, from the first presentation of the proposal to the final version, as well as the alignment of the legal definition with current definitions. An additional goal of the work refers to the analysis of the public debate on the proposal to introduce femicide in Croatia, by analyzing the comments and responses to the comments in the framework of the conducted e-counseling.*

Key words: *femicide, Croatia, Criminal Code*

KOORDINISANA BRIGA O ZAVISNICIMA OD ALKOHOLA KROZ IZRADU NOVOG ZAKONA KOJI PRUŽA MOGUĆNOST ZA BOLJU PREVENCIJU NASILJA

**Nera Zivlak-Radulović, profesor, doktor medicinskih nauka, supspecijalista sudske psihijatrije
Klinika za psihijatriju, Univerzitetski Klinički centar Republike Srpske⁹¹**

Apstrakt: *Reformski procesi u zdravstvenom sistemu Republike Srpske koji su počeli devedesetih godina prošlog vijeka stvorili su napredniji i dostupniji sistem pružanja usluga zaštite mentalnog zdravlja. Na primarnom nivou zdravstvene zaštite Centar za zaštitu mentalnog zdravlja je glavni nosilac vanbolničke njege i zaštite i sveobuhvatnih promjena u mentalnom zdravlju u jedinicama lokalne samouprave. Aktuelno, u Republici Srpskoj je registrovano 27 ovih Centara koji su dio integralne službe domova zdravlja, sa dobrom geografskom raspodjelom. Određeni broj lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju (zavisnika od alkohola i drugih psihoaktivnih supstanci)u procesu liječenja zahtijevaju tretmane u hospitalnim uslovima, (klinika, bolnice, zavod).U skladu sa usvojenim pozitivnim reformskim rješenjima očekivano je da se nakon sanacije i poboljšanja kliničke slike, započeto bolničko liječenje nastavi u nadležnim Centrima, uz uključenost i drugih partnera u zajednici. Svi akteri uključeni u proces liječenja zajedno treba da omoguće kontinuitet brige za lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju. Model zajedničkog planiranja otpusta lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju iz bolnice, predstavlja važan korak u procesu osiguranja kontinuiteta brige o mentalnom zdravlju u zajednici. Model je obaveza zdravstvenih institucija prema Zakonu o zaštiti mentalnog zdravlja Republike Srpske iz 2020 godine, član 42. Proces liječenja zavisnika od alkohola je oduvijek u sebi sadržavao koordinisanu brigu kroz klubove liječenih zavisnika od alkohola.U klubovima se uvijek procjenjivalo kakav je napredak u liječenju zavisnosti a porodice su bile nezaobilazni dio u tretmanu. Klub liječenih zavisnika od alkohola grada Banja Luka je zadnjih 17 godina dobar primjer koordinisane brige, intersektorskog i intrasektorskog povezivanja. Unošenje koordinisane brige i zajedničkog planiranja otpusta u Zakon je samo potvrda velike uloge klubova.Održavanje apstinencije u lokalnoj zajednici kroz učešće u grupi podrške je značajan faktor prevencije nasilja.*

Ključne riječi: *reforma mentalnog zdravlja,Zakon,zavisnici od alkohola,koordinisana briga,klubovi liječenih zavisnika*

Uvod

Reformski procesi u zdravstvenom sistemu Republike Srpske koji su počeli devedesetih godina prošlog vijeka stvorili su napredniji i dostupniji sistem pružanja usluga zaštite mentalnog zdravlja.Značajan napredak u reformi je bilo kreiranje i usvajanje Politike mentalnog zdravlja (Službeni glasnik Republike Srpske, br.112/05).Jedan od ciljeva u ovom dokumentu je bila reorganizacija postojeće mreže zdravstvenih ustanova u pravcu razvijanja novih službi za zaštitu mentalnog zdravlja u zajednici.Cilj reformskog procesa je bio izgraditi efektivne, djelotvorne i kvalitetne službe za zaštitu mentalnog zdravlja, koje slijede potrebe korisnika i dostupne su što većem broju ljudi, u kontekstu integrisanog sistema pružanja usluga. Reforma zaštite mentalnog zdravlja u Republici Srpskoj podrazumjeva podršku i korisničkim udruženjima u zajednici, multidisciplinarni pristup, timski rad i međusektorsku saradnju. Nakon usvajanja Politike mentalnog zdravlja kreirane su

⁹¹ nera.zivlak@kc-bl.com

i Strategija razvoja mentalnog zdravlja u Republici Srpskoj za period od 2009-2015.godine(Vlada Republike Srpske, 2009) a potom i za period 2020-2030. godine(Vlada Republike Srpske, 2020.)

Prvi Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima je donešen 2004. godine a drugi 2020. godine i zove se Zakon o zaštiti mentalnog zdravlja Republike Srpske(Službeni glasnik Republike Srpske broj 67/20 od 22.07.2020) koji je u velikoj mjeri uklopio u sebe sve ono što je urađeno na reformi mentalnog zdravlja. U Zakon su uključene promotivne aktivnosti, liječenje i rehabilitacija pacijenata, razvoj ustanova za zaštitu mentalnog zdravlja.Poseban značaj u ovom dokumentu je usmjeren na intra i intersektorsku povezanost institucija u potrebi koordinisane brige o pacijentu nakon otpusta iz bolnice.Kao važan princip napomenuta je i neophodnost direktnog uključanja i uzimanja aktivne uloge lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju u brizi o vlastitom zdravlju, njihovih članova porodica/staratelja, ili njima drugih bliskih osoba, kao i udruženja koja okupljaju lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju. Koncept koordinisane brige sa planom brige i tretmana treba biti temeljni princip rada svih službi za zaštitu mentalnog zdravlja, radi svoje sveobuhvatnosti i mogućnosti evaluacije postignuća, kao osnove za unapređenje i održavanje kontinuiteta brige.

U skladu sa reformom mentalnog zdravlja navodimo trenutnu organizaciju ustanova za zaštitu mentalnog zdravlja (primarni, sekundarni i tercijarni nivo)u Republici Srpskoj :

- Na primarnom nivou zaštite mentalnog zdravlja postoje Centri za zaštitu mentalnog zdravlja kao dio integralne službe Domova zdravlja (ima ih 27).
- Na lokalnom nivou postoji 20-tak udruženja koji se bave resocijalizacijom i rehabilitacijom lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju između ostalog tu su i klubovi liječenih zavisnika od alkohola.
- U okviru Opštih bolnica Foča, Gradiška, Doboj, Prijedor i Trebinje postoje psihijatrijska odjeljenja koja zbrinjavaju pacijente sa akutnom kliničkom slikom.
- Kao samostalna ustanova postoji Psihijatrijska bolnica Sokolac koja zbrinjava osobe sa akutnom problematikom ali i hronično oboljela lica.
- Specijalna bolnica za hroničnu psihijatriju Modriča zbrinjava hronično oboljela lica.
- Klinika za psihijatriju, Univerzitetskog kliničkog centra Republike Srpske je visoko deferencirana i referentna ustanova u Republici Srpskoj u kojoj se obavljaju dijagnostičke i terapijske procedure za djecu i odrasle sa različitim mentalnim poremećajima i bolestima.
- Zavod za forenzičku psihijatriju Sokolac je ustanova koja obezbjeđuje mjere obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja pacijenata iz čitave Bosne i Hercegovine.

Koordinisana briga i njena primjena u radu sa zavisnicima od psihoaktivnih supstanci

Koordinisana briga je oblik liječenja odnosno oblik medicinske prakse koji u odnosu na tradicionalni pristup liječenju mentalnih poremećaja (biološki i psihološki pristup) pažnju usmjerava i na treću ne manje važnu komponentu socijalnog funkcionisanja.Koordinisana briga je saradnički pristup radu sa osobama koje su nadležne službe procenile da su pod povećanim rizikom od relapsa, da su sa multiplim potrebama, te da ih je teško pridobiti ili su već doživjele odbijanje službi u zajednici. Onyett (1992) navodi da je koordinisana briga način krojenja pomoći prema individualnim potrebama osobe a putem isticanja odgovornosti za tretman i pružanje usluga od jedne osobe iz tima ili cijelog tima.

Načela koordinisane brige su sve ono što smo oduvijek radili i u kontinuitetu brige za naše članove iz Klubova, liječene zavisnike od alkohola a to je:

- stavljanje fokusa na njegove sposobnosti i vještine,
- rad na rastu i promjeni te osobe,
- prisutnost terapijskog odnosa koji je izgrađen na povjerenju, sigurnosti, nadi, optimizmu i kontinuitetu brige,
- omogućavanje kontinuiteta brige kroz timski rad,

- rad sa porodicom u zajednici u smislu osnaživanja porodice i razumjevanja problematike njihovog člana porodice,
- podsticanje osobe da se uključi u različite aktivnosti slobodnog vremena,
- podsticanje aktivnosti kojima se rješava pravni status ovih osoba.

Podrškom kroz Klub na osnaživanju vlastitih resursa, radom na rastu i promjeni osobe, održavanjem apstinencije i radom sa porodicom stručni tim Kluba spriječava recidiv alkoholizma što je uslov za održavanje dobrog zdravlja, dobrih odnosa u porodici i sprečavanje ponavljanja nasilja uzrokovanog zavisnošću od supstance(Zivlak-Radulović, 2018; Zivlak–Radulović,Mitrović, Šiniković, Marčeta, 2010,2011,2012; Zivlak–Radulović, Zorić, Mišković, Maglov,2006). Postoje različiti vidovi koordinisane brige u zajednici.Ovdje ćemo navesti samo dva modela. Jedan od modela koordinisane brige je svakako *klaster model* gdje se primjenjuje briga u grupi lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju. Na ovaj način se smanjuje socijalna izolacija, razvijaju socijalne i komunikacijske vještine, osnažuje sposobnost uvida. Potrebno je voditi računa o tome koga uključiti u grupu a kome osigurati neki drugi model koordinisane brige, jer nisu sve osobe podobne za rad u grupi. Drugi model je *klinički model* koordinisane brige gdje je koordinator brige aktivno uključen u sve aspekte liječenje i oporavka.Pored liječenja aktivno se sudjeluje u sljedećim aktivnostima: uspostavljanje kontakta u zajednici, procjena, planiranje, intervencije u okolini, rad sa porodicom, saradnja i povezivanje sa drugim profesionalcima, direktan rad sa osobom kroz psihoterapijske metode i vještine, monitoring i krizne intervencije. Koordinator mora da bude svestrano edukovan kako bi na adekvatan način provodio svoju ulogu. Oba ova modela sprovodi stručni tim Kluba liječenih alkoholičara grada Banja Luka koji je ujedno zaposlen i u bolničkom sektoru. Tim je prije svega multidisciplinaran (psihijatar,psiholog i socijalni radnik) pa procjenjuje prema klaster modelu ko je za grupni rad a ko za individualni rad. Drugi klinički model je omogućen povezanošću ovog tima u bolničkom sektoru sa ulogom koju ovaj tim ima i u Klubu.Kroz povezanost sa zajednicom ovaj tim radi koordinisanu brigu kroz intervencije u okolini,sa porodicom, povezuje lice u procesu liječenja sa drugim profesionalcima, savjetuje ih u kriznim situacijama itd.

Mosher (1992) navodi da uspostavljanje terapijskog odnosa i planiranje intervencija za osobe sa ozbiljnim mentalnim poremećajima podrazumjeva:

- jednakopravnost u odnosu sa osobom,
- fleksibilnost u reakcijama na njegove ili njene potrebe,
- kontinuitet u odnosu sa osobom što se nastavlja i van institucije,
- centriranje na praktične životne probleme,
- pokazivanje i omogućavanje puteva a ne rješavanje svih njegovih problema,
- povjerenje u snage osobe i podsticaj samopomoći.

Procjena i upravljanje rizikom npr.od ponovnog recidiva bolesti i ponavljanja nasilja su sastavni dio prakse u zaštiti mentalnog zdravlja i sastavni dio pristupa koordinisane brige odnosno plana zaštite. Od naročitog su značaja procjena rizika, dokumentovanje informacija o riziku, komunikacija među zainteresovanim stranama(npr. saradnja sa centrima za socijalni rad i centrima za mentalno zdravlje), prilagođavanje odgovarajućih strategija upravljanja rizikom u zavisnosti od procjene. Plan zaštite za koji je odgovaran koordinator zaštite (npr. socijalni radnik u bolničkom sektoru) pruža idealno sredstvo za komunikaciju između službi. Procjena i menadžment rizika se razmatraju na svakom sastanku na kojem se pravi ili revidira individualni plan zaštite, što uključuje ulazne informacije članova multidisciplinarnog tima i osoblja iz drugih uključenih službi. Dodatna revizija se obavlja ukoliko to okolnosti zahtjevaju npr. nakon ozbiljnog incidenta i svih promjena koje ulaze u plan zaštite. Faktori rizika utiču na plan zaštite. Procjena rizika treba biti dokumentovana u odgovarajućoj formi i distribuirana odgovarajućim akterima sa drugom dokumentacijom koordinisane brige.Ona uključuje i procjenu upravljanja rizikom, plan u slučaju nepredviđenih okolnosti i krizni plan (Lakić,Popović,Jovanović,Hrelja Hasečić,2013; Lakić,Stjepanović, Zrnić, Mehmedić Džinlić, 2013)

Intervencije u okruženju su sastavni dio koordinisane brige i primjenjuju je svi članovi tima

(zajedno sa korisnicima i članovima njihovih porodica). Pod intervencijama u okruženju podrazumjevamo :

- povezivanje sa resursima u zajednici,
- rad u partnerstvu sa porodicama,
- razvoj, održavanja i širenje socijalne mreže lica,
- rad u partnerstvu sa profesionalcima iz drugih službi i organizacija,
- zagovaranje od strane profesionalaca i lica sa mentalnim poremećajima, borba protiv stigme i diskriminacije.

Profesionalci za mentalno zdravlje mogu pomoći na dva plana: pružanjem adekvatnih i jasnih informacija osobama iz prirodnog okruženja osobe kao i njegovim osnaživanjem a takođe i članova njihove porodice da se nose sa barijerama. Moguće je pokrenuti inicijative za razvoj resursa npr. osnivanje udruženja korisnika što smo i učinili kroz Klub liječenih zavisnika od alkohola grada Banja Luka tokom 2006 godine.⁹² Članove porodice zavisnika osnažujemo kroz psihoedukativne radionice a i kroz sistemsku porodičnu psihoterapiju koju rade naši psihoterapeuti. Klub je postao partner mnogim udruženjima sa kojima ima uzajamnu saradnju na području prevencije ali i saradnje za pomoć našim korisnicima. Npr. tokom jednog projekta smo potpisali Memorandum o saradnji sa Centrom za socijalni rad koji nam je slao osobe zavisnike od alkohola u proces liječenja, nakon intervencija koje su imali na terenu, kada je bilo u pitanju nasilje u porodici. Rapp (1998) je naglasio da je potrebno raditi ne samo na razvoju snaga lica sa mentalnim poremećajima, već i snage sredine. Zajednica je izvor mentalnog zdravlja i različitih mogućnosti koje mogu biti iskorištene u procesu izrade i realizacije plana koordinisane brige. Važno je imati dovoljno prilika za izgradnju nagrađujućih socijalnih i okupacionih uloga.

Koordinisana briga i procjena rizika kroz izradu novog Zakona o zaštiti mentalnog zdravlja u 2020. godini

U novom Zakonu o zaštiti mentalnog zdravlja u Republici Srpskoj (Službeni glasnik Republike Srpske broj 67/20 od 22.07.2020) se navodi koordinisana briga kao sastavni dio procesa liječenja. U članu 24. se navodi:

- Sprovođenje medicinske intervencije za lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju obavlja bolnica na odjeljenju psihijatrije, odnosno klinički centar tj. klinika za psihijatriju i specijalna bolnica.
- Sprovođenje medicinske intervencije za lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju u zdravstvenim ustanovama iz stava 1. ovog člana vrši se kada je to jedini ili najbolji način da se obezbijedi zaštita mentalnog zdravlja lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju, a medicinske intervencije podrazumijevaju:
 - prijem,
 - zadržavanje, odnosno smještaj,
 - individualni tretman,
 - grupni tretman,
 - koordinisanu brigu,
 - zajedničko planiranje otpusta,
 - otpust.

Koordinisana briga sprovodi se kod lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju sa kompleksnim, višestrukim potrebama, koji su pod visokim rizikom i imaju dijagnostikovan mentalni poremećaj. Kod ovih lica postoji potreba kreiranja individualnog plana oporavka u skladu sa procijenjenim potrebama i rizicima, te efektivno koordinisanje usluga između zdravstvenih ustanova kao i njihovih partnera u društvenoj sredini, sa ciljem realizovanja kontinuiteta brige, dugotrajnog oporavka i sprečavanja ponovnog sprovođenja medicinske intervencije na hospitalnom tretmanu (Račetović, Subotić-Popović, Latinović, Sladojević, Balaban, Zivlak-Radulović i sur., 2023).

⁹² www.kla-bl.com

Koordinisana briga za zavisnike od alkohola se često sprovodi s obzirom na učestalost recidivizma i vrlo komplikovanu situaciju u svakom aspektu njihovog života od porodičnog, profesionalnog, šireg socijalnog itd. Dobru podlogu za koordinisanu brigu i pravljenje plana brige imamo u Banja Luci s obzirom da smo napravili povezanost kliničkog modela i klaster modela brige što znači dobru povezanost bolničkog (Klinika za psihijatriju) i vanbolničkog tretmana (Centar za mentalno zdravlje, Klub liječenih alkoholičara grada Banja Luka).

Prikaz slučaja iz prakse koji je uključen u koordinisanu brigu

Radi se o osobi P.A. staroj 35 godina koja konzumira alkohol od 19 godine. U zadnjih 5 godina prisutni problemi u svim aspektima života osobe (razvod braka, konflikti sa suprugom oko viđanja djece, nasilje u porodici, sukob na radnom mjestu zbog čega je pokrenut disciplinski postupak) uslijed razvijenog sindroma zavisnosti od alkohola. Prije zadnje hospitalizacije tri puta je bolnički tretiran da bi nakon izlaska iz bolnice ponovo došlo do recidiva. U toku zadnje hospitalizacije nakon detoksikacije pacijenta napravili smo plan liječenja uz prijedlog za koordinisanu brigu. Pozvali smo predstavnike lokalnih institucija za podršku (predstavnici Centra za mentalno zdravlje i Centra za socijalni rad). Nakon otpusta iz bolnice i zajedničkih aktivnosti naš pacijent je uspio da rješava probleme na radnom mjestu uz učešće socijalne službe, regulisana su viđanja sa djecom uz poboljšanje odnosa i komunikacije sa bivšom suprugom. Predstavnici Centra za mentalno zdravlje su nastavili rad kroz psihoterapijsku individualnu podršku i rad sa psihologom uz redovnu farmakoterapijsku kontrolu od strane psihijatra. Nakon prijedloga od službe Centra za mentalno zdravlje uključen je i u Klub liječenih zavisnika od alkohola, zbog podrške održavanju apstinencije u lokalnoj zajednici, jer su procjenjenije potrebe za ovakvim vidom tretmana. Između predstavnika ovih službi je uspostavljena intersektorska saradnja sa redovnim protokom informacija, radi potrebe brze intervencije u slučaju recidiva. Koordinisana briga je dovela do uspostavljanja stabilne apstinencije i zadovoljstva ovog lica u svim aspektima njegovog života, i do zadovoljstva porodice učinjenim kroz prevenciju nasilja u porodici.

Zaključak

Model brige o zavisnicima od alkohola je oduvijek u sebi imao notu koordinisane brige kroz postojanje klubova liječenih zavisnika od alkohola jer se uvijek pravio plan brige, davani su prijedlozi za nastavak tretmana kroz grupe podrške, ogledne klubove itd. U klubovima se evaluiralo kakav je napredak u liječenju zavisnosti a porodice su bile nezaobilazni dio tretmana. Zakon nas je obavezao na ono što smo i ranije radili ali sada uz nezaobilaznu saradnju predstavnika lokalne zajednice. Kroz brojne primjere slučajeva iz naše prakse potvrđen je značaj multidisciplinarnog, timskog rada i intersektorske saradnje kada su u pitanju mentalni poremećaji zavisnosti od alkohola ali i svih drugih mentalnih poremećaja. Ono što je značaj modela koordinisane brige koja se našla i u Zakonu je da je obavezala sve aktere u lokalnoj zajednici na njeno poštovanje. Koordinisana briga je dala siguran okvir praćenja stanja osobe koja je u čestom riziku da se njeno stanje pogorša nakon otpuštanja sa hospitalnog tretmana, što može dovesti do ponavljanja nasilja u porodici. Sprečavanjem pogoršanja stanja, ranom intervencijom i ukoliko se stanje pogorša, sigurno smo na dobrom putu prevencije nasilja u porodici uzrokovanog zavisnošću od alkohola i drugim mentalnim poremećajima.

Literatura:

- Lakić, B., Popović, T., Jovanović S., Hrelja Hasečić, Dž. (2013). *Koordinisana briga u mentalnom zdravlju*. Banja Luka: Medicinski fakultet.
- Lakić, B., Stjepanović, Z., Zrnić, M., Mehmedić Džinić, S. (2013). *Dobre prakse u primjeni koordinisane brige u mentalnom zdravlju*. Projekat mentalnog zdravlja u Bosni i Hercegovini.
- Mosher, L.R., Burti, L. (1992). *Community Mental Health: A Practical Guide*. New York-London: W.W. Norton & Company.
- Onyett S. (1992). *Case Management in Mental Health*. London: Chapman and Hall, 265 pp.
- Politika u oblasti mentalnog zdravlja u Republici Srpskoj (2005). Banja Luka: *Službeni glasnik Republike Srpske* (112/05)

- Račetrović, G., Subotić-Popović, A., Latinović, M., Sladojević, B., Balaban, T., Zivlak-Radulović, N., Opačić, S., Mešić, E. (2023) *Priručnik za primjenu zajedničkog planiranja otpusta lica sa smetnjama u mentalnom zdravlju u Republici Srpskoj*. Univerzitet u Banjoj Luci: Medicinski fakultet.
- Rapp C. A. (1998). *The Strengths Model: Case Management with People Suffering from Severe and Persistent Mental Illness*. New York, Oxford; University Press.
- Strategija razvoja mentalnog zdravlja u Republici Srpskoj 2009-2015 (2009). Vlada Republike Srpske, Banja Luka.
- Strategija razvoja mentalnog zdravlja u Republici Srpskoj 2020-2030 (2020). Vlada Republike Srpske, Banja Luka.
- Zakon o zaštiti mentalnog zdravlja Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske* broj: 67/20.
- Zivlak-Radulović, N. (2018). Psihosocijalni tretman za počinioc nasilja u porodici – neiskorišteni potencijali Klubova. *Zbornik radova sa treće međunarodne naučne konferencije „Ne nasilju – jedinstven odgovor“*. Banja Luka, str. 558-564.
- Zivlak – Radulović, N., Mitrović, A., Šiniković, M., Marčeta, D. (2012). Osnajivanje resursa u borbi protiv zavisnosti od alkohola. *Zbornik radova sa 28. simpozijuma o bolestima zavisnosti sa međunarodnim učešćem*. Vrnjačka Banja, str. 265-269
- Zivlak – Radulović, N., Mitrović, A., Šiniković, M., Marčeta, D. (2011). Uloga Kluba liječenih alkoholičara u liječenju iz ugla njegovih korisnika. *Zbornik radova sa 27. simpozijuma o bolestima zavisnosti sa međunarodnim učešćem*. Leskovac.
- Zivlak – Radulović, N., Mitrović, A., Šiniković, M., Marčeta, D. (2011). Tretman nasilnika u porodici kroz Klub liječenih alkoholičara kao vid zaštitne mjere obaveznog liječenja zavisnosti od alkohola. *Zbornik saopštenja 26. simpozijuma o bolestima zavisnosti sa međunarodnim učešćem*. Vršac, str. 243-246
- Zivlak – Radulović, N., Mitrović, A., Marčeta, D., Šiniković, M. (2010). Rad Kluba liječenih alkoholičara u Banja Luci i mogućnosti njegovog djelovanja u specijalnoj prevenciji nasilja u porodici. *Zbornik radova Prvog alkoholološkog simpozijuma u BiH sa međunarodnim učešćem*. Tuzla, str. 163-8.
- Zivlak-Radulović, N., Zorić, D., Mišković, M., Maglov, T. (2006). Reconstruction programme for Clubs of cured alcoholics in Banja Luka. *Materia socio medica*, Vol 18, No 4, str. 195-7.

COORDINATED CARE OF ALCOHOL ADDICTS THROUGH THE DRAFTING OF A NEW LAW ENABLING BETTER PREVENTION OF VIOLENCE

Abstract: The reform processes within the healthcare system of the Republic of Srpska that began in the nineties of the last century created a more advanced and accessible system of providing mental health care services. At the primary level of health care, the Community Mental Health Center is the main provider of outpatient care and protection providing also comprehensive changes in mental health within local self-government units. Currently, 27 of these centers are registered in the Republic of Srpska, which are all part of the coordinated service of health centers, having good geographical position in terms of spatial distribution. A certain number of persons with mental health disorders (addicts to alcohol and other psychoactive substances) in the process of treatment require treatment in hospital conditions (clinic, hospital, institute). In accordance with the adopted positive reform solutions, it is expected that after rehabilitation and improvement of the clinical picture, the initiated hospital treatment will continue throughout competent Centers, with the involvement of other community partners. All participants involved in the treatment process ~~together~~ should enable continuity of care for persons with mental health disorders. The model of joint planning for the discharge of persons with mental health disorders from the hospital is an important step in the process of ensuring the continuity of mental health care in the community. The model is obligatory for health institutions according to the Law on Mental Health Protection of the Republic of Srpska from 2020, Article 42. The process of treating alcohol addicts has always included coordinated care through clubs of treated alcohol addicts. In the clubs, the progress of the addiction treatment was continuously assessed, and families were an indispensable part of the treatment. For the past 17 years, the Club of treated alcohol addicts in Banja Luka has been a good example of coordinated care building both intersectoral and intrasectoral connections. The inclusion of coordinated care and joint discharge planning in the Law is only a confirmation of the great role of the clubs. Maintaining abstinence in the local community through participation in a support group is a significant factor in the prevention of violence.

Keywords: mental health reform, Law, alcohol addicts, coordinated care, clubs of treated addicts

FREQUENCY OF BULLYING IN PRIMARY SCHOOL FROM DIFFERENT PERSPECTIVES

Prof. Jurka Lepičnik Vodopivec, PhD
Faculty of Pedagogy, University of Primorska
Koper, Slovenia⁹³

Mag. prof. incl. ped Blaž Teršek
Primary School Glazija
Celje, Slovenia⁹⁴

Prof. Aleksandra Šindić, PhD
Faculty of Philosophy, University of Banja Luka
Banja Luka, Bosnia and Herzegovina⁹⁵

Abstract: Bullying is a form of relationship occurring between students in primary school. It is defined as intentional and repeated use of aggressive behaviours, through which the perpetrator exploits an imbalance of power to inflict pain, fear, and anxiety upon the victim. Family, primary school personnel, and peers play an important role in bullying prevention. The aim of the study was to obtain the ratings from teachers, students, and parents regarding the frequency of bullying in primary schools. The 117 survey respondents represented teachers, students, and parents of students attending the last triad of primary school. The data were collected using the online questionnaire "Bullying in primary school—a challenge for modern society". The results indicate that bullying is a common phenomenon in the everyday life of students. It was established that pupils rated the frequency of bullying higher than parents and teachers. Differences in frequency ratings emerged between respondents for the different forms of bullying, as students provided significantly higher ratings of cyberbullying frequency than parents and teachers.

Keywords: bullying, primary school, parents, students, teachers

Introduction

Primary school students spend a significant portion of their time in the school environment, forming various relationships with the individuals they encounter. These relationships include friendships, social acceptance or rejection by the peer group, and peer victimisation (Ladd et al., 2012). Peer victimisation refers to a relationship in which individuals repeatedly perpetrate violence against specific students, exploiting the victim's perceived inability to protect themselves or stop the violence.

The pioneer of the scientific study of bullying is Dan Olweus (1995), who began the research in this area after the suicide of three teenagers subjected to bullying. Bullying is also present in contemporary society, and the pervasiveness of cyberbullying has been reported by international organizations (World Economic Forum, 2020; OECD, 2017), recognising it as a global societal risk.

⁹³ Jurka.Lepicnik@pef.upr.si

⁹⁴ blaz.tersek@osglazija-celje.si

⁹⁵ aleksandra.sindic-radic@ff.unibl.org

Bullying is a relationship in which negative aggressive behaviours occur intentionally and repeatedly over a period of time. Bullying involves a conscious and deliberate decision by an individual to perpetrate violence with the intention of inflicting pain, fear, or distress on the victim (Olweus, 1995). There is an imbalance of power or strength between the perpetrator of bullying and the victim, which may be visible (physical advantage) or invisible (psychological dominance). The imbalance of power as a feature of bullying is also underscored by Rigby (2007). Bullying is a relationship in which the perpetrator consciously and repeatedly engages in different aggressive actions with the purpose of inflicting discomfort, pain and distress upon the victim. Various aggressive acts that constitute bullying have been classified by different experts (Cheng et al., 2011; Olweus, 1995; Rigby, 2007; Macanović & Petrović, 2015; Stojanović & Macanović, 2022) according to the scope of their research. Independently, bullying is classified into: physical bullying (which includes pushing, hitting, kicking), verbal bullying (for example insulting, name calling), relational bullying (such as exclusion from a group) and cyberbullying, encompassing all aggressive behaviours that occur among peers online. Hence, it is a relationship between the individual perpetrating bullying and the individual who is subject to it. Bullying occurs in environments where peers and adults are present, who, by witnessing the aggressive behaviour, become bystanders. Bystanders compose a heterogeneous group of individuals with a wide range of beliefs, values, (life) experiences, and societal positions; as a result, their reactions to bullying vary. Thus, in accordance with their response, bystanders can be categorised into several types. In general, bystanders witnessing bullying are classified as: reinforcers (supporters), outsiders (onlookers), and defenders (Pečjak & Pirc, 2017). Bullying elicits different bystanders' reactions. Depending on their response, bystanders fall into the category of active or passive reinforcers of bullying and active or passive defenders of victims (Salmivalli et al., 1996, as cited in Jenkins & Nickerson, 2016; Salmivalli, 1999, as cited in Thornberg, et al., 2017; Demaray et al., Malecki et al., 2021).

Bullying is not only an issue of primary schools, but a problem of society as a whole. This is illustrated by the ripple effect model, which is based on the assumption that bullying affects everyone in the environment (Sullivan, 2011). The environments that most significantly impact an individual student are the family, the peer group, and the primary school. Given the substantial influence of peers within these environments (Haataja et al., 2014; Horton, 2016; Herkama & Salmivalli, 2016; Klemenčič et al., 2016; Maunder & Crafter, 2018; Olweus, 1995; Politi, 2014; Sullivan, 2011; Lepičnik Vodopivec & Šindić, 2022), bullying prevention programmes place a strong emphasis on the role of these contexts. This fact is also highlighted by the construct of the bioecological theory of human development (Bronfenbrenner, 1981; Ljubetić, 2014), which subdivides the environment into several concentric systems comprising the microsystem, the mesosystem, the exosystem, the macrosystem, and the chronosystem. The primary distinction between these systems lies in the degree of their (in)direct influence on an individual within a social context. The systems exerting a more direct and substantial influence on the student are situated closer to the centre (i.e. the student) of this concentric model.

The family, peer group (friends), and primary school personnel are the key figures in the social environments where the student is most involved and forms various types of relationships. Although these environments impact the student directly, it is important to also consider the indirect influence of social environments that affect them: parents' workplaces and work environments, media influence, societal values and beliefs, executive and judicial branches of society. The family ensures an individual's first contact with society, which they become part of upon birth. The family, as a social environment, represents the setting in which individuals spend most of their time. Typically, family members develop strong emotional bonds. In relation to bullying, it has been observed that the majority of parents are not aware of their child's experience with this type of violence. Most parents learn about bullying only after talking with their child, prompted by noticeable changes in their behaviour (Harcourt, et al., 2015). The finding that students are more likely to report peer violence to parents than to teachers (Fekkes, Pijpers, and Verloove-Vanhorick, 2005) highlights the importance of effective parent-teacher collaboration, as argued by Espelage and Swearer (2009), Sullivan (2011), and Olweus (1995).

According to Posnič and Košir (2016), teachers have an important role in preventing bullying, observing further that teachers' ratings of bullying frequency can be biased, as bullying tends to occur when the teacher is not present at the location. Teachers more often perceive verbal bullying than physical and relational bullying.

Similarly as teachers, students more commonly perceive verbal bullying (Pečjak and Pirc, 2014; Posnič and Košir, 2016) and are less likely to perceive cyberbullying. Despite the variability in students' ratings regarding the frequency of bullying, these results nevertheless indicate that students experience bullying up to a few times a month or more frequently (Fekkes et al., 2005; OECD, 2017).

Methodology

Bullying, one of the challenges of modern societies, is associated with various negative consequences experienced by all individuals directly involved in it in a specific environment, as confirmed by Sullivan (2011).

The bioecological theory of development (Bronfenbrenner, 1981) argues that individuals coming from different social backgrounds (in)directly influence students to varying degrees. Individuals in social environments who exert the strongest direct influence on students are individuals from the environments in which students are actively involved and spend most of their time. These individuals are: family members, primary school students and personnel as well as peers/friends.

The purpose of the study was to investigate the perceptions of pupils, teachers, and parents regarding the frequency of bullying, and to compare the respective ratings of these three groups.

Based on the research objective, the following research hypothesis was formulated:

H: Students rate the frequency of bullying higher than parents and teachers.

The research was based on the descriptive and causal-non-experimental method employed in pedagogical research.

The sample included 117 respondents, i.e. 43 teachers (36.8%), 38 students (32.5%) and 36 parents of students (30.8%) from two Slovene primary schools.

Table 1: Sample structure

Respondents	f	f%
Teachers	43	36.8
Last triad students	38	32.5
Parents of the last triad students	36	30.8
Total	117	100.0

Note: f – frequency, f% – percentage

Table 1 shows that the sample is balanced, with included groups distributed in approximately equal proportions.

Data was collected using a segment of the questionnaire *Bullying in primary school—a challenge for modern society*, which was developed based on existing questionnaires on bullying (Cheng et al., 2011, as cited in Pečjak, 2014; Rigby & Johnson, 2016; Rigby & Slee, 1993; Parada, 2006, as cited in Pečjak, 2014; Yoon & Kerber, 2003, as cited in Pečjak, 2014) and the analysis of relevant/scientific literature (Olweus, 1995; Rigby, 2002; Rigby, 2007; Salmivalli, 2010; Sullivan, 2011). The questionnaire was designed to gather demographic data and general data on the understanding of the concept of bullying from the perspectives of teachers, students, and parents. It also aimed to collect the respondents' ratings of the frequency of specific aggressive behaviours classified as bullying, ratings of the frequency of specific bullying forms (verbal, physical, relational, and cyberbullying) as well as the perceived frequency of bullying in primary schools.

The reliability of the questionnaire was tested by Cronbach's alpha coefficient, which indicates the adequate reliability ($\alpha = 0.929$) of the questionnaire *Bullying in primary school—a challenge for modern society*. The collected data were transferred from the web application 1ka to the statistical program for data processing SPSS 25.0. The Kolmogorov–Smirnov test indicated a non-normal distribution of variables; therefore, an appropriate non-parametric test was applied during the data processing step.

Results and interpretation

Table 2: Frequency of bullying in primary school: perception of all respondents combined

	f	f%
Never	19	16.2
Once or twice	40	34.2
Occasionally (once or twice a month)	27	23.1
Often (more than once a month)	15	12.8
Total	101	86.3
Missing data	16	13.7
Total	117	100.0

Note: f – frequency, f% – percentage

Table 2 shows that the largest share of respondents estimated that bullying had occurred once or twice (34.2%). The second most common answer was that bullying occurred occasionally (23.1%). A total of 19 (16.2%) respondents rated that bullying had not occurred, while 16 respondents (13.7%) did not provide an answer to this question.

	Teachers		Students		Parents	
	f	f%	f	f%	f	f%
Never	0	0.0	5	15.2	14	50.0
Once or twice	19	47.5	13	39.4	8	28.6
Occasionally (once or twice a month)	14	35.0	8	24.2	5	17.9
Often (more than once a month)	7	17.5	7	21.2	1	3.6
Total	40	100.0	33	100.0	28	100.0
χ^2 test results	$\chi^2 = 29.139$; $g = 6$; $2p = 0.000$					

Table 3: Frequency of bullying in primary school: perceptions of teachers, students, and parents

Note: f – frequency; f% – percentage; χ^2 – chi-square test

The result of the χ^2 test shows statistically significant differences between teachers, students and parents ($\chi^2 = 29.139$; $g = 6$; $2p = 0.000$) regarding the rating of bullying frequency in primary school. Teachers (35.0%) and students (39.4%) most often rated that in the surveyed primary schools bullying had occurred once or twice, whereas half of the parents (50%) answered that there had been no cases of bullying. The lowest was the proportion of teachers (0.0%) and students (15.2%) who rated that bullying had never occurred. Cramér's V indicates a medium-strong correlation between the group answering the questionnaire and the rating of the bullying frequency ($V = 0.380$; $p = 0.000$), which means that teachers were more likely to answer that bullying had occurred once or twice, while half of the parents rated that bullying had not occurred. Parents' rating that bullying did not occur is not surprising, as previous research has already demonstrated that parents often do not perceive the occurrence of bullying in primary schools. The most relevant information on bullying was provided by students, as bullying occurs when the teacher or other adults are not present at the location, which was

also established by Posnič and Košir (2016). Respondents rated that the most common behaviour consisted of a student uttering a profanity directed at another student ($X = 1.83$), followed by students calling another student derogatory nicknames ($X = 1.55$), and a student hitting someone. ($X = 1.27$). Moreover, according to the attributed ratings, the least frequent occurrences were witnessing a student presenting themselves online as another student ($X = 0.36$) and a student noticing online that another student posted inappropriate photographs of a peer without their consent ($X = 0.57$).

Table 4: Differences in the frequency ratings of particular aggressive behaviours attributed by teachers, students, and parents (Kruskal–Wallis test)

Aggressive behaviour	Respondents	N	R	H	p
A group of students excluded a student from a common activity.	Teachers	40	54.10	12.155	0.002
	Students	32	55.23		
	Parents	25	32.86		
I noticed online that another student posted inappropriate photographs of a peer without their consent.	Teachers	40	41.93	10.211	0.006
	Students	32	59.80		
	Parents	25	46.50		
Students were calling a student derogatory nicknames.	Teachers	40	50.64	7.224	0.027
	Students	32	56.19		
	Parents	25	36.58		
A student pushed another student on the ground.	Teachers	40	53.44	7.209	0.027
	Students	32	53.16		
	Parents	25	36.58		
A student tripped another student.	Teachers	40	55.94	9.584	0.008
	Students	32	51.16		
	Parents	25	35.14		
A group of students spread false rumours about a student.	Teachers	40	44.10	3.345	0.188
	Students	32	55.66		
	Parents	25	48.32		
A student falsely presented themselves online as another student.	Teachers	40	44.35	12.506	0.002
	Students	32	59.67		
	Parents	25	42.78		
A student hit someone.	Teachers	40	50.69	6.369	0.041
	Students	32	55.45		
	Parents	25	38.04		
A student uttered a profanity directed at another student.	Teachers	40	45.69	7.558	0.023
	Students	32	59.38		
	Parents	25	41.02		
A student criticised someone online.	Teachers	40	39.86	13.547	0.001
	Students	32	62.31		
	Parents	25	46.58		
A student used gossip, which resulted in a peer being excluded from a group of students.	Teachers	40	48.99	1.667	0.435
	Students	32	52.89		
	Parents	25	44.04		

Note: N – sample size; R – mean rank; H – Kruskal–Wallis test; p-value – significance

The results of the Kruskal–Wallis test show no statistically significant differences among teachers, students, and parents for the following aggressive behaviours: a group of students spreading false rumours about another student ($H = 3.345$; $p = 0.188$) and a student using gossip, which resulted in a peer being excluded from a group of students ($H = 1.667$; $p = 0.435$). Based on the mean rank, both of these behaviours were attributed the highest frequency ratings by students.

The results of the Kruskal–Wallis test show statistically significant differences between the frequency ratings of aggressive behaviours assigned by teachers, students, and parents for the following categories: a group of students excluding a student from a common activity ($H = 12.155$; $p = 0.002$); a student noticing online that another student posted inappropriate photographs of a peer without their consent ($H = 10.211$; $p = 0.006$); a student being called derogatory nicknames ($H = 7.224$; $p = 0.027$); a student pushing another student on the ground ($H = 7.209$; $p = 0.027$); a student tripping another student ($H = 9.584$; $p = 0.008$); a student falsely presenting themselves online as another student ($H = 12.506$; $p = 0.002$); a student hitting someone ($H = 6.369$; $p = 0.041$); a student uttering a profanity directed at another student ($H = 7.558$; $p = 0.023$); a student criticising someone online ($H = 13.547$; $p = 0.001$).

As indicated by the mean rank, students most frequently witnessed another student posting inappropriate photographs of a peer without their consent (teachers: $R = 41.93$; students: $R = 59.80$; parents: $R = 46.50$); a student falsely presenting themselves online as another student (teachers: $R = 44.35$; students: $R = 59.67$; parents: $R = 42.78$); a student uttering a profanity directed at another student (teachers: $R = 45.69$; students: $R = 59.38$; parents: $R = 41.02$); and a student criticising someone online (teachers: $R = 39.86$; students: $R = 62.31$; parents: $R = 46.58$).

Mean rank indicates that parents' ratings were the lowest for the aggressive behaviours comprising a group of students excluding a student from a common activity (teachers: $R = 54.10$; students: $R = 55.23$; parents: $R = 32.86$); a student being called derogatory nicknames (teachers: $R = 50.64$; students: $R = 56.19$; parents: $R = 36.58$); a student pushing another student on the ground (teachers: $R = 53.44$; students: $R = 53.16$; parents: $R = 36.58$); a student tripping another student (teachers: $R = 55.94$; students: $R = 51.16$; parents: $R = 35.14$); and a student hitting someone (teachers: $R = 50.69$; students: $R = 55.45$; parents: $R = 38.04$).

Students' ratings exhibit the highest mean rank for all of the investigated aggressive behaviours categorised as bullying. The findings indicate that students most accurately reported the frequency of bullying. The ratings from parents and teachers are biased, as research has shown that bullying is less likely to occur in the presence of parents or teachers, which was also argued by Posnič and Košir (2016).

Table 5: Descriptive statistics for verbal, physical, and relational bullying, and cyberbullying

	N	X	SD	Min	Max	Mo
Verbal bullying	93	1.78	1.04	0	3	1.3
Physical bullying	93	1.23	0.90	0	3	1
Relational bullying	93	1.22	1.05	0	3	1
Cyberbullying	93	0.75	1.04	0	3	0

Note: N – sample size; X – mean rank; SD – standard deviation; Min – minimum; Max – maximum; Mo – modus

Table 5 presents descriptive statistics for each form of bullying. The respondents rated verbal bullying as the most common ($X = 1.78$), followed by physical ($X = 1.23$) and relational ($X = 1.22$) bullying. Cyberbullying was rated as having the lowest prevalence ($X = 0.75$).

Table 6: Differences in frequency ratings of verbal, physical and relational bullying, and cyberbullying among the respondents' groups (Kruskal–Wallis test)

Form of bullying	Respondents	N	R	H	p
Verbal bullying (VB)	Teachers	38	46.75	3.315	0.191
	Students	31	52.73		
	Parents	24	40.00		
Physical bullying (PB)	Teachers	38	50.29	1.742	0.419
	Students	31	46.98		
	Parents	24	41.81		
Relational bullying (RB)	Teachers	38	47.03	3.233	0.199
	Students	31	52.48		
	Parents	24	39.88		
* Cyberbullying (CB)	Teachers	38	42.29	6.563	0.038
	Students	31	56.03		
	Parents	24	42.79		

N – sample size; R – mean rank; H – Kruskal–Wallis test; p-value

The Kruskal–Wallis test for establishing differences between groups of respondents indicates statistically significant differences between groups in relation to cyberbullying ($H = 6.563$; $p = 0.038$). Conversely, no statistically significant differences were detected for verbal ($H = 3.315$; $p = 0.191$), physical ($H = 1.742$; $p = 0.419$) and relational ($H = 3.233$; $p = 0.199$) bullying.

Based on the mean rank, the ratings assigned by the group of students for verbal ($R = 52.73$), physical ($R = 46.98$) and relational ($R = 52.48$) bullying, as well as cyberbullying ($R = 56.03$) are higher than teachers' ratings (VB: $R = 46.75$; PB: $R = 50.29$; RB: $R = 47.03$; CB: $R = 42.29$) and parents' ratings (VB: $R = 40.00$; PB: $R = 41.81$; RB: $R = 39.88$; CB: $R = 42.79$). A study by Posnič and Košir (2016) highlights the importance of recognising differences in bullying frequency ratings provided by students, parents, and teachers. The authors argue that teachers may assign a biased rating of bullying frequency as violence often occurs outside their presence.

This confirms the hypothesis.

Conclusions

Bullying is a phenomenon occurring in contemporary society. It would be wrong to assume that bullying is not present in primary schools, as also acknowledged by Sullivan (2011). The study focused on estimating the frequency of bullying and assessing the role of particular groups present in the environment in preventing its occurrence.

Based on the results deriving from the frequency ratings of behaviours classified as bullying, it was found that bullying is a phenomenon that is prevalent in our societal context. Furthermore, it emerged

that when rating the frequency of bullying and various aggressive behaviours constituting bullying, students perceived bullying as more prevalent than parents and teachers. As argued by Posnič and Košir (2016), these results could be attributable to the fact that students are more likely to be present at the location where bullying occurs than teachers and parents.

The difference in the frequency ratings for each form of bullying was prominent for the category of cyberbullying as students rated its occurrence higher than teachers and parents. This result is not surprising, given the students' perceptions of cyberbullying and their higher ratings of the frequency of aggressive behaviours that fall into this category of bullying.

The findings, which provide insights into bullying, demonstrate that this issue is present in the selected primary schools. The findings are useful not only for teachers, school guidance services, and school administration but also for students and their parents; they provide a foundation for planning and taking action in cases of bullying as well as for adopting preventive measures by schools aimed at reducing bullying. At the same time, it is necessary to point out to the limitations influencing the research and the interpretation of its results, for example: small sample, providing socially acceptable answers despite ensured anonymity. It would be interesting to investigate in more detail the role of teachers in recognising bullying and taking action in case it occurs.

This research paper was produced as part of doctoral studies.

The research work was supported by the Slovenian Research Agency [P5-0444].

Literature

- Bronfenbrenner, U. (1981). *The Ecology of Human Development : Experiments by Nature and Design*. <http://ebookcentral.proquest.com>.
- Cheng, Y.-Y., Chen, L.-M., Liu K.-S., & Chen, Y.-L. (2011). Development and Psychometric Evaluation of the School Bullying Scales: A Rasch Measurement Approach. *Educational and Psychological Measurement*, 71(1). 200 – 216.
- Deklava, B. (1996). Nasilje med vrstniki v zvezi s šolo – obseg pojava. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 4. 355-365.
- Demaray, M. K., Malecki, C. K., Hoon Ryoo, J., & Summers, K. H. (2021). Deconstructing bullying roles: A longitudinal latent profile analysis of bullying participant behaviors for students in grades 4 through 12. *Journal of Social Psychology*, 86. 32-48.
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2009). A Social-Ecological Model for Bullying Prevention and Intervention. Understanding the Impact of Adults in the Social Ecology of Youngsters. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer and D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools : An international perspective* (pp. 61-72). Routledge.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2005). Bullying: Who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health education research*, 20(1). 81-91.
- Grifoni, P., Andrea, A. D., Ferri, F., Guzzo, T., Feliconi, M. A., & Vignoli, A. (2021). Against Cyberbullying Actions: An Italian Case Study. *Sustainability*, 13(2055). 1-15.
- Haataja, A., Voeten, M., Boulton, A. J., Ahtola, A., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2014). The KiVa antibullying curriculum and outcome: Does fidelity matter? *Journal of School Psychology*, 52. 479-493. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jsp.2014.07.001>
- Harcourt, S., Green, V. A., & Bowden, C. (2015). "It is everyone's problem": Parents' experiences of bullying. *New Zealand Journal of Psychology*, 44(3). 4-17.
- Herkama, S., & Salmivalli, C. (2016). Making large-scale, sustainable change: experiences with the KiVa anti-bullying programme. In *United Nations, Ending the torment: tackling bullying from the schoolyard to cyberspace* (pp. 75-81). United Nations.
- Horton, P. (2016). Unpacking the bullying doll: Reflections from a fieldwork at the social-ecological square. *Confero*, 4(1). 71-95.
- Jenkins, L. N., & Nickerson, A. B. (2017). *Bullying Participant Roles and Gender as Predictors of Bystander Intervention*. *Aggressive Behavior*, 43(3). 281-290.

- Klemenčič, I., Jerina, A., Karajić, E., Kuhar, A., & Molan, A. (2016). *Preventivne dejavnosti sistemskega pristopa k medvrstniškemu nasilju v VIZ: priročnik št. 2*. Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Ladd, G. W., Kochenderfer-Ladd, B., Visconti, K. J., & Ettekal, I. (2012). Classroom peer relations and children's social and scholastic development: Risk factors and resources. V A. M. Ryan in G. W. Ladd (Eds.), *Adolescence and education. Peer relationships and adjustment at school* (pp. . 11–49). IAP: Information Age Publishing..
- Lepičnik-Vodopivec, J., & Šindić, A. (2022). Kako vaspitači i učitelji prepoznaju i reaguju na vršnjačko nasilje. In: PETROVIĆ, Jagoda (Eds.), JOVANIĆ, Goran (Eds.). *Poremećaji u ponašanju djece i mladih : zbornik radova = behavioral disorders of children and youth*. (pp. 297-302). Centar modernih znanja; Resursni centar za specijalnu edukaciju.
- Ljubetić, M. (2014). *Od suradnje do partnerstva obitelji, odgojno-obrazovne ustanove i zajednice*. Element d. o. o.
- Maunder, R. E., & Crafter, S. (2018). School bullying from a socicultural perspective. *Agresion and Violent Behavior*, 38. 13-20.
- Macanović, N. , & Petrović, I. (2015). *Prevenција vršnjačkog nasilja u osnovnim školama »Vratimo drugarstvo u razred«*. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banjoj Luci.
- Mugnaioni Lešnik, D., Koren, A., Logaj, V., & Brejc, M. (2009). *Nasilje v šolah. Opređelitev, prepoznavanje, preprečevanje in obvladovanje*. Šola za ravnatelje.
- OECD. (2017). How much of a problem is bullying at school? *PISA In Focus*, 74. 1-6. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/728d6464-en.pdf?expires=1609325214&id=id&accname=guest&checksum=CE8F89B8A8D6F08BB9CB1633DB6A9AF1>.
- Olweus, D. (1995). *Trpinčenje med učenci: kaj vemo in kaj lahko naredimo*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Pečjak, S. (2014). *Medvrstniško nasilje v šolah*. Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Pečjak, S., & Pirc, T. (2017). School climate in peer bullying: observers' and active participants' perceptions. *Psihološka obzorja*, 26. 74-82
- Politi, E. (2014). School bullying: the phenomenon, the prevention and the intervention. *Procedia – Social and Behavioral Science*, 152. 268-271.
- Posnic, K., & Košir, K. (2016). Medvrstniško nasilje, kot ga zaznavajo učitelji in učenci osnovne šole. *Journal of Elementary Education*, 9(3). 5-22.
- Pušnik, M. (1996). *Projekt Trpinčenje med otroki in mladostniki: delovno gradivo*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo
- Rigby, K. (2002). *New Perspectives on Bullying*. Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools and what to do about it*. Australian Council for Education Research.
- Rigby, K., & Johnson, K. (2016). *The prevalence and effectiveness of anti-bullying strategies employed in Australian schools*. University of South Australia.
- Rigby, K., & Slee, P. T. (1993). Dimensions of interpersonal relation among Australian children and implications for psychological well-being. *Journal of Social psychology*, 133(1). 33.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behaviour*, 15. 112–120.
- Stojanović, R., & Macanović, N. (2022). *Nasilje putem interneta – cyberbullying*. Centar modernih znanja.
- Sullivan, K. (2011). *The Anti-Bullying Handbook*. SAGE Publications.
- Šulc, A., & Ručman, A. B. (2019). Šola in medvrstniško nasilje v Sloveniji: raziskovalni pristopi, metode in metaanaliza dosedanjega raziskovanja v Sloveniji. *Šolsko polje*, 30(1/2). 63-194.
- Thornberg, R., Wänström, L., Sung Hong, J., & Espelage, D. L. (2017). Classroom relationship qualities and social-cognitive correlates of defending and passive bystanding in school bullying in Sweden: A multilevel analysis. *Journal of School Psychology*, 63. 49-62.
- World Economic Forum. (2020). *The Global Risks: Report 2020*. World Economic Forum.

UČESTALOST VRŠNJAČKOG NASILJA U OSNOVNOJ ŠKOLI - RAZLIČITE PERSPEKTIVE

Prof. dr Jurka Lepičnik Vodopivec
Pedagoški fakultet, Univerzitet Primorska
Kopar, Slovenija

Mag. prof. inkluz. ped Blaž Teršek,
Osnovna škola Glazija
Celje, Slovenija

Prof. dr Aleksandra Šindić
Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci,
Banja Luka, BiH

Apstrakt: *Vršnjačko nasilje je odnos koji se javlja među učenicima osnovne škole. Definiše se kao namjerno ponavljajuće agresivno ponašanje, gdje nasilnik iskorištava neravnotežu moći nad žrtvom s ciljem nanošenja bola, straha i anksioznosti. U prevenciji vršnjačkog nasilja važnu ulogu imaju porodica, zaposleni u osnovnoj školi i vršnjaci. Cilj istraživanja je utvrditi procjene nastavnika, učenika i roditelja o učestalosti vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. U istraživanju je učestvovalo 117 učesnika (nastavnika, učenika treće trijade i roditelja učenika treće trijade). Podaci su prikupljeni putem onlajn upitnika. Vršnjačko nasilje u osnovnoj školi - izazov savremene društvene stvarnosti. Rezultati pokazuju da je vršnjačko nasilje prisutno u svakodnevnom životu učenika. Utvrđeno je da su učenici procijenili veću učestalost vršnjačkog nasilja nego roditelji i nastavnici. Razlike u procjeni učestalosti pojavile su se među učesnicima u vezi s pojedinim oblicima vršnjačkog nasilja. Učenici su značajno više ocijenili učestalost vršnjačkog nasilja na internetu u poređenju s roditeljima i nastavnicima.*

Ključne reči: *vršnjačko nasilje, osnovna škola, roditelji, učenici, nastavnici.*

**KRIVIČNO PROCESNO ZAKONODAVSTVO REPUBLIKE SRPSKE I ŽRTVA
KRIVIČNOG DJELA**

Akademik prof. dr Miodrag N. Simović, redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću, profesor emeritus, e-mail: msimovic@anubih.ba; <https://orcid.org/0000-0001-5116-680X>.

Prof. dr Vladimir M. Simović, tužilac Tužilaštva BiH, redovni profesor Fakulteta za bezbjednost i zaštitu Nezavisnog univerziteta u Banjoj Luci, e-mail: vlado_s@blic.net; <https://orcid.org/0009-0002-9640-6488>.

Apstrakt: I pored toga što Direktiva 2012/29/ EU o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela, usvojena Rezolucijom Evropskog parlamenta 30. maja 2018. godine, sadrži odredbe krivičnog karaktera uopšte (materijalnog, procesnog, maloljetničkog i izvršnog) o statusu žrtve krivičnog djela, njeno težište je na pitanjima krivičnog procesnog karaktera. Ovakav stav Direktive o ovom pitanju zasnovan je na dva ključna kriminalno-politička razloga. Prvi se zasniva na činjenici da žrtva krivičnog djela svoja prava u vezi sa ovim statusom može da ostvari samo u krivičnom postupku. Drugo, sam krivični postupak, po svojoj prirodi, jeste jedna neprijatnost za žrtvu krivičnog djela i kao takav ostavlja i dodatne negativne posljedice na nju, a one treba da se smanjuje u što je moguće većem stepenu upravo normiranjem adekvatnih krivičnog procesnih instrumenata i njihovom primjenom, što, mora se priznati, nije lako obezbijediti. Međutim, putokaz načina kako to postići daje Direktiva. Iz ovih, i ne samo ovih razloga u postupku usaglašavanja nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive težište mora da bude na usaglašavanju njihovog krivičnog procesnog zakonodavstva – zakona o krivičnom postupku sa Direktivom. Naravno, pri tome se ne smiju izostaviti i norme materijalnog, maloljetničkog i izvršnog krivičnog prava jer i one treba da regulišu određena pitanja koja se tiču žrtve krivičnog djela. Jedino u situacijama kada su sve one usaglašene sa standardima Direktive, može se govoriti o usaglašenosti nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive.

Ključne riječi: krivično procesno zakonodavstvo, žrtva krivičnog djela, Direktiva, krivični postupak, Republika Srpska

UVODNE NAPOMENE

Kada je riječ o razlozima neophodnosti usaglašavanja Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske⁹⁶ sa standardima Direktive 2012/29/ EU o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih djela, usvojenoj Rezolucijom Evropskog parlamenta 30. maja 2018. godine⁹⁷, oni su brojni. Neki od njih se poklapaju sa razlozima neophodnosti usaglašavanja nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive uopšte, a neki, većina od njih se odnose samo na Zakon o krivičnom postupku.

I pored toga što je u pozitivnom krivičnom procesnom zakonodavstvu Republike Srpske nakon posljednjih zakonodavnih intervencija u njenom Zakonu o krivičnom postupku i njeno krivično procesno zakonodavstvo, kao ključnom reprezentu položaja lica oštećenog krivičnim djelom, u

⁹⁶ "Službeni glasnik Republike Srpske", br. 53/12, 91/17, 66/18 i 15/21. U daljem tekstu: Zakon o krivičnom postupku.

⁹⁷ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. U daljem tekstu: Direktiva.

nemalom stepenu ovaj zakon normiran u skladu sa standardima, zahtjevima i minimalnim pravilima Direktive - neophodno je precizirati već postojeća prava oštećenog i izvršiti određene izmjene i dopune ovog zakona i tako ih u poželjnom obimu usaglasiti sa standardima sadržanim u Direktivi. Nije mali broj otvorenih pitanja koja zahtijevaju preispitivanje kada je riječ o stepenu usaglašenosti sa standardima Direktive u ovom zakonskom tekstu.

TERMIN „OŠTEĆENI“, „ŽRTVA KRIVIČNOG DJELA“ ILI NJIHOVA KOMBINACIJA

Jedno od prioritetnijih pitanja koje treba da bude riješeno u postupku usaglašavanja nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive - jeste i pitanje naziva ovog procesnog subjekta. Pitanje je aktuelno, prije svega, iz razloga što Direktiva za razliku od nemalog broja nacionalnih krivičnih procesnih zakonodavstva (uključujući i zakonodavstvo Republike Srpske) i pojedinih međunarodnih pravnih akata (Burić, 2020: 139) koji za označavanje ovog subjekta krivičnog postupka koriste termin „oštećeni“ - upotrebljava samo termin „žrtva“. Uz to, u cilju izbjegavanja eventualnih zloupotreba u praktičnoj primjeni odredaba, Direktiva određuje i sadržinu termina „žrtva“, daje njenu definiciju i pojmovno je određuje.

Prema članu 2. Direktive, „žrtva“ označava dvije kategorije subjekata. Prvo, to je fizičko lice koje je pretrpjelo povredu, uključujući fizičku, psihičku ili emotivnu povredu ili materijalnu štetu koja je direktno prouzrokovana krivičnim djelom. Drugo, to su članovi porodice lica čija je smrt direktno prouzrokovana krivičnim djelom i pretrpjeli su povredu ili štetu kao posljedicu smrti tog lica.

Direktiva konkretizuje i pojam „članovi porodice“. Prema odredbama Direktive, to su: supružnik, lice koje živi sa žrtvom u intimnoj, stabilnoj i kontinuiranoj zajednici u okviru zajedničkog domaćinstva, srodnik po direktnoj liniji, braća i sestre i lica o kojima se žrtva stara, s tim da država ima mogućnost ograničavanja broja članova porodice koji mogu biti korisnici prava koja su uspostavljena Direktivom, uzimajući u obzir pojedinačne okolnosti svakog slučaja, kao i mogućnost određivanja prioriteta u vezi sa ostvarivanjem prava koja su predviđena Direktivom (Škulić, 2016: 47). Pod pojmom „dijete“ podrazumijeva se svako lice ispod 18 godina.

Ključno pitanje je naziv ovog krivičnog procesnog subjekta u nacionalnom krivičnom procesnom zakonodavstvu - da bi ono bilo saglasno sa standardima Direktive. Četiri su moguća načina rješavanja ovog pitanja.

Prvo, zadržavanje termina oštećeni i njegovo pojmovno određenje na sljedeći način: „Oštećeni je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo.“ U slučaju kada je kod oštećenog nastupila smrt direktno prouzrokovana krivičnim djelom, pod oštećenim se smatra njegov bračni drug, lice koje je sa oštećenim u trajnoj životnoj zajednici ili sa oštećenim živi u zajedničkom domaćinstvu, srodnici po krvi u pravoj liniji, braća i sestre oštećenog, kao i lica o kojima se oštećeni starao.

Drugo, zadržavanje terminima „oštećeni“ za oštećenog shvaćenog u užem smislu značenja i prihvatanje termina žrtva u slučaju kada se radi o oštećenom u širem smislu. U slučaju prihvatanja ovakve mogućnosti, koja izgleda najmanje opravdana, pojam oštećenog bi se mogao dati na sljedeći način: „Oštećeni je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo.“

Treća mogućnost je potpuno napuštanje termina oštećeni i prihvatanje termina žrtva krivičnog djela, što bi, pored ostalog, imalo za posljedicu i potpuni raskid sa bh. pravnom tradicijom o ovom pitanju. Rezultat prihvatanja ovakve jedne mogućnosti bi bilo sljedeće pojmovno određenja pojma žrtve: „Žrtva je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim djelom povrijeđeno ili ugroženo.“ Prihvatanje ovakve mogućnosti za svoju posljedicu bi imalo niz terminoloških intervencija ne samo u Zakonu o krivičnom postupku, već i u nizu drugih zakona u kojima se koristi termin oštećeni, za šta, čini se, takođe nema argumenata takvog stepena jačine koji bi opravdali ovakav pristup u rješavanju ovog pitanja.

Četvrta mogućnost je zadržavanje pojma „oštećeni“, uz preciziranje da se u slučaju kada je izvršenjem krivičnog djela oštećeno samo fizičko lice - taj pojam tumači u skladu sa članom 2. Direktive, što bi bilo izričito predviđeno i članom 20. stav 1. tačka z) Zakona o krivičnom postupku.

OŠTEĆENI KAO POSEBAN SUBJEKAT KRIVIČNOG POSTUPKA (OPRAVDANOST ILI NE)

Prednosti predviđanje žrtve kao posebnog subjekta krivičnog postupka su:

- država pokazuje veći stepen zainteresovanosti za status žrtve krivičnog djela;
- postiže se, terminološki posmatrano, veći stepen usaglašenosti nacionalnog krivičnog zakonodavstva sa standardima Direktive.

- stvara se normativna osnova za donošenje odgovarajućih podzakonskih akata potrebnih za adekvatnu primjenu standarda Direktive o pitanju statusa žrtve, kao posebnog subjekta krivičnog postupka;

- obezbjeđuju se uslovi za povećanje većeg stepena stručnosti subjekata krivičnog postupka koji u obavljanju svojih poslova kontaktiraju sa žrtvom krivičnog djela (policije, javnog tužilaštva, suda, advokature i dr.);

- adekvatnije se rješavaju pitanja koja u nacionalnom zakonodavstvu treba da budu riješena u skladu sa standardima Direktive. Riječ je o pitanjima koja se tiču pojma žrtve i njenog odnosa sa licem oštećenim krivičnim djelom; novih prava žrtve krivičnog djela predviđanih Direktivom (slučaj npr. sa pravom na efikasnu psihološku i drugu stručnu pomoć, sa pravom na blagovremenu i individualnu procjenu u cilju utvrđivanja specifičnih potreba zaštite, sa pravom na dobijanje informacija o pravima i statusu predmeta, klasifikacije žrtava krivičnih djela i propisivanja specifičnosti tretmana pojedinih kategorija žrtava krivičnih djela – npr. dijete kao žrtva krivičnog djela, žrtve nasilničkih krivičnih djela, pitanje novčane naknade štete žrtvama krivičnih djela i dr.) (Bejatović, 2018: 24).

Negativna strana ovakvog rješenja je, prije svega, što se na taj način, bez neke izričite normativne obaveze proistekle iz određenog međunarodnog pravnog akta – u ovom slučaju Direktive, raskida sa bh. pravnom tradicijom. Pored toga, teško je normativno precizno razgraničiti status žrtve i lica oštećenog krivičnim djelom shvaćeno u užem smislu njegovog značenja, kao drugog mogućeg procesnog subjekta oštećenog izvršenjem krivičnog djela - shvaćenog u širem smislu. Isto tako, tu je takođe i činjenica da se i u slučaju opredjeljenja da se i dalje ostane pri terminu oštećeni u njegovoj normativnoj razradi - mogu zadovoljiti svi standardi Direktive. Na kraju, ali ne kao manje važno, tu je i činjenica da je termin oštećeni, jezički posmatrano, i u saglasnosti sa duhom jezika u službenoj upotrebi u BiH.⁹⁸

OŠTEĆENI KAO SUBJEKAT PODNOŠENJA KRIVIČNE PRIJAVE

Pojedinačno posmatrano, tri su prava koja Direktiva o ovom pitanju garantuje žrtvi krivičnog djela.

Prvo, pravo žrtve na dobijanje pisane potvrde o formalno podnesenoj prijavi pred nadležnim organom, u kojoj će biti navedeni osnovni elementi krivičnog djela koje se prijavljuje.

Drugo, pravo žrtve na podnošenje prijave na jeziku koji razumije ili da dobije neophodnu prevodilačku pomoć kako bi mogla prijaviti krivično djelo u slučajevima kada ne razumije ili ne govori jezik organa kojem podnosi prijavu.

Treće, pravo dobijanja u pisanoj formi besplatnog prevoda podnesene prijave na jeziku koji razumije.

Analiza odredaba pozitivnog krivičnog procesnog zakonodavstva Republike Srpske govori da ne postoje odredbe koje izričito stvaraju mogućnost za praktičnu realizaciju ovakvog jednog prava lica oštećenog krivičnim djelom, odnosno da važeće krivično procesno zakonodavstvo Republike Srpske nije usaglašeno sa ovim standardom Direktive. U cilju potpunog usaglašavanja neophodno je, prvo, izričito predvidjeti da se u slučajevima kada se u svojstvu podnosioca krivične prijave javlja oštećeni, njemu se o podnesenoj krivičnoj prijavi predaje pisana potvrda sa navođenjem podataka o datumu prijema prijave i prijavljenom krivičnom djelu. Drugo, tu je i neophodnost predviđanja roka u kojem oštećeni ima pravo da od tužioca traži dobijanje informacije o preduzetim radnjama po podnesenoj krivičnoj prijavi, kao i roka u kojima je tužilac obavezan da odgovori, te i instrumenata za dobijanje informacije ukoliko tužilac ne postupi po podnesenom zahtjevu oštećenog u ostavljenom roku.

⁹⁸ Vidi termine „oštećeni“ i „žrtva“, Rečnik srpskog jezika, Matica srpska, Novi Sad, 2007, str. 375 i 905.

INDIVIDUALNA PROCJENA OŠTEĆENOG I UTVRĐIVANJE NJEGOVIH POSEBNIH POTREBA

Više je standarda koje sadrži Direktiva. Jedan od njih, od posebnog značaja kada je riječ o krivičnopravnim instrumentima zaštite žrtava krivičnih djela u toku krivičnog postupka, jeste standard zvani „individualna procjena žrtve radi utvrđivanja njenih posebnih potreba“. Ovaj standard je predviđen u članu 22. stav 1. Direktive i njegova osnovna osobenost se manifestuje u obavezi države da obezbijedi preduslove koji će omogućiti žrtvi pravo na blagovremenu i individualnu procjenu u skladu sa postojećim procedurama u nacionalnom zakonodavstvu. Cilj je utvrđivanje specifičnih potreba zaštite i utvrđivanja da li bi žrtve i u kojoj mjeri imale korist od specijalnih mjera primijenjenih tokom krivičnog postupka - zbog njihove naročite izloženosti sekundarnoj i ponovnoj viktimizaciji, zastrašivanju i odmazdi.

Analiza odredaba pozitivnog krivičnog procesnog zakonodavstva Republike Srpske (Zakona o krivičnom postupku i Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku⁹⁹) pokazuje da ne postoje odredbe koje izričito stvaraju mogućnost za praktičnu realizaciju ovakvog jednog prava lica oštećenog krivičnim djelom. U cilju stvaranja normativne osnove za njegovu praktičnu realizaciju (usaglašavanje sa ovim standardom Direktive), neophodno je, u okviru normi koje regulišu problematiku lica oštećenog krivičnim djelom u ovim zakonima, izvršiti određene dopune.

POSEBNO OSJETLJIVE KATEGORIJE OŠTEĆENIH LICA

Koliki značaj Direktiva pridaje statusu posebno osjetljive kategorije žrtava krivičnih djela, pokazuje i činjenica da Direktiva, pored posebnog poglavlja koje posvećuje žrtavama krivičnih djela (Poglavlje 4, čl. 18–24), već u uvodnom djelu (t. 14–18) prepoznaje kao posebno osjetljive kategorije žrtava djecu, žrtve partnerskog, odnosno porodičnog nasilja, žrtve terorizma, lica sa invaliditetom i žrtve rodno zasnovanog nasilja i predviđa neka od posebnih opštih pravila postupanja prema njima (Lusignan, 2007: 433–443).

Nekoliko je grupa prava koja Direktiva predviđa za sve kategorije posebno osjetljivih žrtava.

Pravo na zaštitu – gdje je predviđena obaveza države da obezbijedi dostupnost mjera za zaštitu žrtava i članova njihovih porodica od sekundarne i ponovljene viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, uključujući zaštitu od rizika emocionalne i psihološke štete, te zaštitu dostojanstva žrtava tokom ispitivanja i svjedočenja. U slučaju potrebe, takve mjere uključuju i postupke uspostavljene na osnovu nacionalnog prava kojima se predviđa fizička zaštita žrtava i članova njihovih porodica (član 18. Direktive).

Pravo na izbjegavanje kontakta između žrtve i počinioca – koje obavezuje državu da tamo gdje je to potrebno, obezbijedi potrebne uslove za izbjegavanje kontakta između žrtava i članova njihove porodice, s jedne strane, i počinioca, s druge strane, u okviru prostorija gdje se odvija krivični postupak, osim ukoliko krivični postupak ne zahtijeva drugačije. U ovom smislu obaveza je države da obezbijedi da nove sudske prostorije imaju odvojene čekaonice za žrtve (član 19. Direktive).

Pravo na zaštitu žrtava tokom krivične istrage u kontekstu čega je obaveza države da se pobrine da tokom istrage:

- ispitivanje žrtve bude obavljeno bez neopravdanog odgađanja, i to nakon podnošenja prijave o počinjenom krivičnom djelu pred nadležnim organom;
- žrtva bude ispitana minimalan broj puta i da se ta ispitivanja obave samo ukoliko su striktno potrebna za krivičnu istragu;
- žrtva može biti u pratnji svog zakonskog zastupnika ili lica po svom izboru, osim ukoliko nije donesena obrazložena odluka koja nalaže suprotno i
- medicinski pregledi budu svedeni na minimum i da se obavljaju samo ukoliko su striktno potrebni za krivičnu istragu.

Na kraju, kada je riječ o ovoj kategoriji žrtava krivičnih djela, najveći problem u praksi trenutno predstavljaju dva segmenta koji se nalaze izvan procesne regulative. Prvi se odnosi na

⁹⁹ „Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 13/10, 61/13 i 68/20.

stručnost nosilaca pravosudnih funkcija i advokata za postupanje sa žrtvama, a drugi infrastrukturnih preduslova za zaštitu žrtava tokom krivičnog postupka.

Kada je riječ o prvom segmentu, neophodno je da se uvođenjem sistematske obuke za sudije, javne tužioce i advokate koji postupaju kao branioci, ali i zastupnike žrtava i policijske službenike, otklone ili umanje preduslovi da izostanak njihovih znanja ili senzibiliteta rezultira sekundarnom viktimizacijom ili traumatizacijom tokom postupka (Nikolić-Ristanović, 2020: 317–328.). Drugi segment zahtijeva značajne izdatke u pogledu rekonstrukcije zgrada sudova i javnih tužilaštava koje su nerijetko zajedničke i u lošem stanju i ne omogućavaju izbjegavanje kontakta između žrtve i optuženog. Najmanji korak koji je potrebno učiniti u tom smislu jeste da se makar prilikom izgradnje i renoviranja ovih objekata, kao jedan od neophodnih elemenata plana rekonstrukcije ili izgradnje, uzme u obzir upravo potreba zaštite žrtava. Ovo važi i za nabavljanje opreme za ispitivanje putem video-linka, posebno kada je riječ o djeci-žrtvama (Nikolić-Ristanović, 2020: 317–328).

DIJETE OŠTEĆENO IZVRŠENJEM KRIVIČNOG DJELA

Jedna od posebno važnih osobenosti Direktive je i poseban tretman djeteta žrtve krivičnog djela. I pored toga što dijete žrtva krivičnog djela pripada kategoriji žrtava sa specifičnim potrebama, Direktiva ipak posebno reguliše neka od pitanja koja se tiču samo djeteta žrtve krivičnog djela. Dvije su grupe pitanja ovog karaktera sadržane u Direktivi. Prva se tiče pojma djeteta kao žrtve krivičnog djela, a druga njegovih posebnih mjera zaštite.

Kada je riječ o posebnim mjerama zaštite djeteta žrtve krivičnog djela, onda tu treba posebno imati u vidu odredbe Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, jer su one upravo relevantne za davanje odgovora na pitanje stepena usaglašenosti krivičnog zakonodavstva Republike Srpske sa ovim standardom Direktive. Analiza odredaba Poglavlja VI (krivična djela na štetu djece – čl. 184–190.) Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, koje regulišu ovu problematiku, govori o velikom stepenu njihove usaglašenosti sa ovim standardom Direktive. Ovdje su samo dva pitanja koja je neophodno preispitati u radu na njihovom potpunom usaglašavanju sa ovim standardima Direktive. To su odredbe člana 184. ovog zakona koje se tiču kataloga krivičnih djela na koje se odnose posebne odredbe o zaštiti maloljetnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku. Drugo su odredbe člana 184. ovog zakona koje regulišu pitanje suočenja djeteta kao svjedoka sa osumnjičenim, odnosno optuženim. Za razliku od sadašnjeg rješenja koje to isključuje samo u slučaju kada je to usljed prirode krivičnog djela, posljedica ili drugih okolnosti, posebno osjetljivo, odnosno kada se dijete nalazi se u posebno teškom duševnom stanju, mogućnost suočenja ova da subjekta treba isključiti u svakom slučaju (Soković, 2014: 69).

Uz izneseno, čini se više nego diskutabilnim i najnovije rješenje u Zakona o krivičnom postupku o pitanju saslušanja – svjedočenja djeteta. Prema članu 17. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o krivičnom postupku od 23. februara 2021. godine, „dijete koje je neposredno oštećeno krivičnim djelom“ nije izuzeto od zakonom predviđenih nemogućnosti saslušanja svjedoka, što nije slučaj sa djetetom koje nije neposredno oštećeno krivičnim djelom, a koje s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost nije sposobno da shvati značaj prava da ne mora svjedočiti. U vezi sa ovim, a imajući u vidu pojam djeteta u smislu Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku, mora se postaviti pitanje opravdanosti saslušanja djeteta koje je neposredno oštećeno krivičnim djelom, a koje s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost nije sposobno da shvati značaj prava da ne mora svjedočiti, a time i značaj svjedočenja.

Slično je i sa rješenjem iz člana 18. ovog zakonskog teksta prema kojem dijete koje je neposredno oštećeno krivičnim djelom - ne može odbiti svjedočenje. I ovdje, kao i u prethodnom slučaju, mora se postaviti pitanje kredibiliteta iskaza oštećenog kao svjedoka, koji s obzirom na uzrast i duševnu razvijenost nije sposoban da shvati značaj svjedočenja. Ako se ovome doda i pitanje negativnih posljedica saslušanja i svjedočenja na dijete neposredno oštećeno krivičnim djelom u takvim situacijama - pitanje dodatno dobija na svojoj aktuelnosti.

IMOVINSKOPRAVNI ZAHTJEV OŠTEĆENOG

Jedan od sljedećih standarda Direktive, kada je riječ o statusu žrtve krivičnog djela u krivičnom postupku koji se vodi povodom izvršenog krivičnog djela na njenu štetu, jeste standard koji predviđa pravo žrtve krivičnog djela na ostvarivanje svog imovinskopravnog zahtjeva i prije okončanja krivičnog postupka – po mogućnosti u njegovim početnim fazama. Ovakav pristup Direktive o ovom pitanju rezultat je činjenice da izvršeno krivično djelo, po pravilu, za svoj rezultat ima i određene posljedice koje su imovinskog karaktera, proizvodi štetne posljedice žrtvi krivičnog djela i time u sebi sadrži i građanski delikt koji ovlaštenom licu daje pravo na postavljanje imovinskopravnog zahtjeva u krivičnom postupku. U takvim situacijama, pored osnovnog zadatka krivičnog postupka (rasvjetljenje i rješenje krivične stvari i primjena materijalnog krivičnog prava na tako rasvijetljenu i riješenu krivičnu stvar), u krivičnom postupku treba da se riješi i postavljeni imovinskopravni zahtjev žrtve – lica oštećenog krivičnim djelom (Bejatović, 2019: 199).

Direktiva predviđa poseban standard posvećen ovom pravu žrtve – lica oštećenog krivičnim djelom. Dva su njegova aspekta. Prvi se tiče načina praktične realizacije prava žrtve na nadoknadu pričinjene štete i vraćanje stvari oduzete izvršenjem krivičnog djela, a drugi – obaveze države da promoviše mjere s ciljem ohrabrenja počinioca da obezbijedi adekvatnu nadoknadu žrtvama krivičnog djela još u toku trajanja krivičnog postupka.

Kada je riječ o pravu na vraćanju imovine, kao jednom od predmeta imovinskopravnog zahtjeva žrtve krivičnog djela uopšte (Cvetković, 2020: 371), Direktiva izričito propisuje obavezu države da obezbijedi (propíše uslove i postupak) da se i prije okončanja krivičnog postupka donese odluka od strane nadležnog organa o vraćanju imovine žrtvi krivičnog djela u slučajevima kada su ispunjeni za to predviđeni uslovi (postojanje potrebnog stepena dokaza da se radi o imovini žrtve krivičnog djela, da je ona oduzeta izvršenjem krivičnog djela, da je zaplijenjena u toku krivičnog postupka i da postoji mogućnost povraćaja imovine žrtvi u tom procesnom trenutku). Izuzetak od ovog su samo oni slučajevi kada je zbog potreba krivičnog postupka neophodno i dalje zadržati zaplijenjenu imovinu žrtve krivičnog djela.

OŠTEĆENO LICE I JEZIK KRIVIČNOG POSTUPKA

Direktiva posebnu pažnju poklanja pravu oštećenog lica na upotrebu jezika koji razumije, i to već od prvog kontakta sa nadležnim državnim organom, pa do ne samo pravosnažnog okončanja krivične stvari, već i u toku izvršenja krivične sankcije licu osuđenom za krivično djelo (Bejatović, 2020: 357). Osnov opravdanosti ovakvog pristupa Direktive ovom pravu lica oštećenog izvršenjem krivičnog djela je u činjenici da je jedna od neizostavnih pretpostavki za mogućnost aktivnog učešća žrtve, a time i mogućnosti korišćenja pravima koja mu pripadaju - da u krivičnom postupku upotrebljava jezik koji razumije. Osim toga, oštećeni treba da ima pravo da na tom jeziku komunicira sa nadležnim državnim organom i da na tom jeziku dobija potrebna pisana dokumenta (pravo na upotrebu jezika koji razumije).

Osnov je u činjenici da samo onaj oštećeni kojem su činjenice i okolnosti vezane za njega u konkretnoj krivičnoj stvari saopštene na jeziku koji razumije - može da realizuje svoja prava koja mu kao licu oštećenom pripadaju. U skladu sa ovim, Direktiva u članu 7. obavezuje države da obezbijede pravo žrtve na tumačenje i prevođenje u toku krivičnog postupka, s tim da pod pojmom tumačenje podrazumijeva usmeno prevođenje, a pod pojmom prevođenje - pisano prevođenje određenih dokumenata vezanih za prava oštećenog u krivičnom postupku da u krivičnoj stvari u kojoj učestvuje u svojstvu lica oštećenog krivičnim djelom, upotrebljava jezik koji razumije.

U cilju primjene t. 3, 5, 6, 7. i 8. člana 7. Direktive, potrebno je u dijelu Zakona o krivičnom postupku koji reguliše prava oštećenog dodati novu odredbu i njome riješiti pitanje prava oštećenog na prevođenje u pisanoj formi, uzimajući u obzir sljedeće kriterijume: 1) podneseni i obrazloženi zahtjev oštećenog; 2) da oštećeni pruži dokaze o tome da mu je prevođenje bitno za ostvarivanje njegovih prava u krivičnom postupku¹⁰⁰; 3) konkretizovanje vrste pismena koja mogu biti obuhvaćena ovim

¹⁰⁰ Ova okolnost treba da bude i jedan od važnijih kriterijuma za odlučivanje o podnesenom zahtjevu oštećenog. Dva su razloga za to. Prvo, troškovi prevođenja padaju na teret budžetskih sredstava. Drugo, praktična realizacija ovog prava oštećenog lica, uključujući i postupak po eventualno podnesenoj žalbi na odluke o neobezbjedenju

pravom oštećenog (slučaj npr. sa odlukom kojom se okončava krivični postupak), odnosno prava oštećenog samo za dokumenta koja su kao minimum navedena u tački 3. člana 7. Direktive, a ne i šire; 4) da troškovi prevođenja padaju na teret budžetskih sredstava; 5) konkretizacija subjekata koji odlučuju o podnesenom zahtjevu oštećenog i faze krivičnog postupka u kojoj se podnesi zahtjev; 6) pravo podnošenja žalbe protiv rješenja kojim se odbija zahtjev oštećenog za prevođenje traženih dokumenata.¹⁰¹

NEPREDUZIMANJE KRIVIČNOG GONJENJA I ODUSTANAK OD KRIVIČNOG GONJENJA I OŠTEĆENO LICE

Analiza stepena implementiranosti ovog standarda Direktive u krivičnom procesnom zakonodavstvu Republike Srpske daje rezultate koji su zavisni od činjenice da li se ova problematika, kao uostalom i problematika procesnog položaja lica oštećenog krivičnim djelom uopšte - u Zakonu o krivičnom postupku posmatra prije ili nakon njegovih izmjena i dopuna iz februara 2021. godine. Sve do ovih izmjena i dopuna nisu bile predviđene skoro nikakve norme iz ovog standarda Direktive. Ovaj zakon je do februara 2021. godine bio u ovom kontekstu potpuno neusaglašen jer nije predviđao ne samo institut supsidijarne tužbe, već ni bilo kakve druge instrumente za preispitivanje odluke tužica o nepreduzimanju krivičnog gonjenja, odnosno odustanku od krivičnog gonjenja. Postojala su samo određena rješenja koja su činila jedan mali korak o ovom pitanju, ali bez bilo kakvog efekta koji je suština standarda Direktive predviđenog u njenom članu 11.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o krivičnom postupku iz februara 2021. godine ima sasvim drugačiji pristup ovoj problematici. S obzirom na to, može se konstatovati da je pozitivno krivičnoprocesno zakonodavstvo Republike Srpske, posmatrano iz aspekta ovog standarda Direktive, u velikom stepenu usaglašeno sa standardom Direktive. Međutim, to ne znači da postojeća rješenja ne bi trebalo mijenjati (Simović i dr., 2020: 598).

OŠTEĆENO LICE I NJEGOVO PRAVO NA DOBIJANJE INFORMACIJA VEĆ PRILIKOM PRVOG KONTAKTA SA NADLEŽNIM ORGANOM I PRAVO DA SE SHVATI I BUDE SHVAĆEN

Jedno od neizostavnih prava lica oštećenog krivičnim djelom jeste i njegovo pravo na dobijanje informacija već prilikom prvog kontakta sa nadležnim organom i pravo da se shvati i bude shvaćen. Osnov tako visokog stepena značaja ovog standarda Direktive je u činjenici da samo blagovremena informisanost lica oštećenog krivičnim djelom pruža mu mogućnost da se koristi pravima koja mu daje Direktiva i nacionalno krivično procesno zakonodavstvo pod daljim uslovom, a to je da je oštećeni date informacije shvatio i da je shvaćen od nadležnog organa (Stevanović, 2019: 157).

Krug informacija koje lice oštećeno krivičnim djelom treba da dobije od nadležnog državnog organa već prilikom njihovog prvog kontakta je širok i preciziran je članom 4. Direktive. Tiče se osnovnih osobenosti oštećenog kao subjekta krivičnog postupka koji se vodi povodom krivičnog djela kojim je oštećen – čija je žrtva.

Analiza odredaba pozitivnog krivičnog procesnog zakonodavstva Republike Srpske, kada je riječ o ovom standardu Direktive, pokazuje neophodnost određenog broja intervencija u zakonu - u cilju njihovog usaglašavanja sa ovim standardom. Ključna među njima je ona kojom bi se normirala obaveza nadležnog organa Republike Srpske da donese uputstvo o pravima lica oštećenog krivičnim djelom i načinu njihove realizacije, kao i obavezu da već prilikom prvog kontakta nadležnog organa sa licem oštećenim krivičnim djelom - licu preda uputstvo o njegovim pravima i načinu njihove

usmenog i pisanog prevođenja, ne smije dovesti do nerazumnog produžetka krivičnog postupka (član 7. tačka 8. Direktive).

¹⁰¹ Posmatrano nomotehnički, čini se prihvatljivom sljedeća sadržina ovakve jedne norme: „Oštećeni ima pravo na prevođenje odluke kojom se okončava krivični postupak, njenog obrazloženja ili kratkih razloga na osnovu kojih je takva odluka donesena, i to na teret budžetskih sredstava, ako: 1) podnese pisani i obrazloženi zahtjev; 2) pruži dokaze da mu je prevođenje bitno za ostvarivanje njegovih prava u krivičnom postupku; 3) konkretizuje vrstu pismena čije prevođenje traži. Odluku o zahtjevu oštećenog, u smislu stava stava 1. ovog člana, donosi sudija za prethodni postupak“.

realizacije, odnosno i obavezu nadležnih organa da u kontaktu sa oštećenim postupaju obazrivo i dato obavještenje oštećenom unesu u zapisnik o preduzimanju radnje.

Drugo, treba predvidjeti i pravo lica oštećenog krivičnim djelom na dobijanje pisanog uputstva o njegovim pravima i načinu njihove realizacije. Riječ je o uputstvu koje bi donio ministar pravde u kojem bi bila detaljno nabrojana prava i dužnosti koje ima lice oštećeno krivičnim djelom – žrtva i načinu njihove praktične realizacije.

OŠTEĆENO LICE I PRAVO NA DOBIJANJE INFORMACIJA O PRAVIMA I STATUSU PREDMETA

Više je preduslova koji moraju biti ispunjeni da bi lice oštećeno krivičnim djelom moglo da se koristi pravima koja mu garantuju Direktiva i nacionalno krivično procesno zakonodavstvo. Jedno od neizostavnih je i da to lice blagovremeno i na način koji razumije bude informisano kako o svojim pravima, tako i o statusu krivičnog predmeta u kojem se pojavljuje u svojstvu oštećenog. Imajući u vidu ovakav značaj blagovremene informacije oštećenog o njegovim pravima i statusu krivičnog predmeta u kojem ima svojstvo oštećenog, Direktiva pridaje poseban značaj ovom pravu oštećenog i konkretizuje ga - kada je riječ o pravu na dobijanje informacija o statusu predmeta (član 6).

OŠTEĆENO LICE I RESTORATIVNA PRAVDA

Polazeći od sve većeg značaja restorativne pravde (Adžajlić - Dedović, Simović, 2021: 51-65), kao načina rješavanja sporova između žrtve krivičnog djela i njegovog učinioca i njene sve veće praktične prisutnosti¹⁰², Direktiva, sasvim opravdano, restorativnoj pravdi posvećuje posebnu pažnju (Simović, Adžajlić-Dedović, 2021: 25-38; Angeleski, Simović, Simović, 2022). U svom članu 12. predviđa zaštitne mjere za žrtvu u okviru usluga restorativne pravde. Prema odredbama Direktive, obaveza je države da preduzme mjere da zaštiti žrtvu od sekundarne i ponovne viktimizacije, zastrašivanja i odmazde koje će biti primjenjivane u okviru pružanja usluga restorativne pravde (Adžajlić-Dedović, Simović, Čekić, Taljanović, 2023).

Imajući u vidu nesporni značaj i opravdanost rješavanja i predmeta krivičnog pravnog karaktera putem restorativne pravde u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu, ona zauzima sve značajnije mjesto. Istina, negdje više negde manje (Simović, Karović, 2020c: 545-564). Međutim, to nažalost još nije slučaj sa krivičnim zakonodavstvom Republike Srpske, koje još uvijek samo skoro stidljivo tretira ovu problematiku (Jovašević, Simović, 2017: 586 – 598; Simović, Jovašević, D. (2014:151-168). Ovo zakonodavstvo pruža samo mogućnost rješavanja spora putem medijacije, ali ne konkretizuju slučajeve mogućnosti njihove praktične primjene. Ovdje se dobija utisak da u naučnoj i stručnoj javnosti Republike Srpske još nije dovoljno razvijena svijest o prirodi i značaju koncepta restorativne pravde (Angeleski, Simović, Simović, 2022).

OŠTEĆENO LICE I BESPLATNA PRAVNA POMOĆ

Jedno od prava lica oštećenog krivičnim djelom je i njegovo pravo na besplatnu pravnu pomoć. Pravo je predviđeno u članu 13. Direktive i prema tom članu država treba da omogući žrtvama – licima oštećenim krivičnim djelom pravo na besplatnu pravnu pomoć, kada dobiju status subjekta krivičnog postupka (Simović i dr., 2021: 47–49), i to sve pod uslovima i procesnim pravilima predviđenim u nacionalnom zakonodavstvu. Ovakav stav Direktive o ovom pravu lica oštećenog krivičnim djelom svoje opravdanje nalazi u činjenici da bez odgovarajuće pravne pomoći ono u najvećem broju slučajeva nije u mogućnosti da zaštiti svoja prava kao subjekta krivičnog postupku.

¹⁰² Riječ je o jednom od najznačajnijih dostignuća savremenog krivičnog pravnog sistema i kriminalne politike uopšte čija se suština ogleda u pristupu rješavanju sukoba (uključujući kriminalitet), koji polazi od potreba žrtve, zajednice i učinioca i okuplja sve strane u sukobu kako bi im se pomoglo da zajedno, na miran način, putem dijaloga, razriješe svoje sukobe i probleme i postignu sporazum o tome na koji način nastala šteta može da bude popravljena ili nadoknađena.

Analiza odredaba važećeg Zakona o krivičnom postupku pokazuje da on ne obezbjeđuje prava oštećenom licu predviđena ovim standardom Direktive. Međutim, analiza odredaba Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći Republike Srpske¹⁰³ pokazuje da ovaj zakonski test predstavlja adekvatnu normativnu osnovu za praktičnu realizaciju prava oštećenog – žrtve krivičnog djela na besplatnu pravnu pomoć u skladu sa standardima Direktive predviđenim u njenom članu 13. (Stevanović, 2019: 159). S tim u vezi, potrebno je u odredbama Zakona o krivičnom postupku koje nabrajaju prava lica oštećenog krivičnim djelom - predvidjeti i njegovo „pravo na besplatnu pravnu pomoć prema posebnom zakonu“.

SLUŽBE PODRŠKE LICIMA OŠTEĆENIM KRIVIČNIM DJELOM I PRAVO OŠTEĆENOG NA PRISTUP SLUŽBAMA

U cilju što potpunije realizacije prava predviđenih Direktivom za žrtve krivičnih djela, jedna od izričito predviđenih obaveza države je uspostavljanje mreže službi podrške žrtvama krivičnih djela na cijeloj njenoj teritoriji i obezbjeđenje prava na pristup službama za podršku žrtvama. Riječ je o standardu Direktive čija je praktična realizacija najzahtjevnija i u organizacionim i u finansijskom smislu, ali i koji u praksi treba da donese i najveće benefite – najveću kvalitativnu razliku u odnosu na trenutno stanje kada je riječ o statusu žrtve krivičnog djela uopšte (Kolaković-Bojović, 2020: 47).

Analiza odgovarajućih normi pozitivnog krivičnog zakonodavstva Republike Srpske, a i BiH kao cjeline pokazuje da ova problematika još nije sistemski uređena. Istina, postoje određeni vidovi ovakvih službi, ali je njihovo pružanje pomoći i podrške žrtvama i svjedocima uglavnom zasnovano na *ad hoc* aktivnostima određenih službi uspostavljenih pri sudovima i tužilaštvima, prije svega specijalizovane nadležnosti (ratni zločini, organizovani kriminal i nasilje u porodici) pojedinih organizacija civilnog društva, pravnih klinika i centara za socijalni rad. Tako npr. u Bosni i Hercegovini se pruža i niz specijalizovanih usluga podrške žrtvama nasilja, ali u najvećem broju slučajeva se radi o pružanju pomoći i podrške žrtvama nasilja kroz implementaciju zakona o zaštiti od nasilja u porodici.

STRUČNOST SLUŽBENIH LICA KOJA DOLAZE U KONTAKT SA OŠTEĆENIM - KAO PREDUSLOV ADEKVATNOSTI NJIHOVOG RADA

Polazeći od svojstava oštećenog kao posebnog i nadasve specifičnog subjekta krivičnog postupka, Direktiva, sasvim opravdano, potencira i stručnosti službenih lica koja dolaze u kontakt sa „žrtvama“ (policijski službenici, nosioci javnotužilačke funkcije, sudije). Osnov ispravnosti ovakvog pristupa Direktive ovoj problematici nalazi se, prije svega, u činjenici niza posebno predviđenih – specifičnih prava žrtava krivičnih djela i dužnosti službenih lica koja dolaze u kontakt sa žrtvama krivičnih djela (da omoguće njihovu praktičnu realizaciju). Preduslov za to je i njihova stručnost – obučenost o ovim pitanjima. Samo stručno obučeno lice je garant praktične realizacije prava predviđenih za žrtvu krivičnog djela.

U vezi sa navedenim standardom Direktive, postavlja se pitanje: kako i u kom obimu obezbijediti zahtijevani stepen stručne obuke navedenih subjekata za rad sa oštećenim? Da li uzor za rješenje ovog standarda treba da budu Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku koji predviđaju načelo specijalizacije u radu sa maloljetnim učiniocima krivičnih djela (član 18.)? Imajući u vidu činjenicu obimnosti krivičnih slučajeva kod kojih se pojavljuje oštećeno lice, odnosno da je nije moguće unaprijed isključiti bilo koji krivični slučaj u kojem bi se sa sigurnošću moglo pretpostaviti da u njemu nema oštećenog lica - više je nego nesporno da se ovo pitanje ne može rješavati prema načelu specijalizacije predviđene za postupanje u predmetima sa maloljetnim učiniocima krivičnih djela. Ovo posebno u slučaju kada je riječ opštoj obuci. Nju treba obezbijediti preko opštih seminara i drugih stručnih skupova organizovanih o ovoj temi.

¹⁰³ „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 87/18.

ZAKLJUČAK

Žrtva krivičnog djela je nadasve specifičan subjekat ne samo krivičnog postupka, već i postupka koji prethodi krivičnom postupku, kao u određenom broju slučajeva i nakon puštanja osuđenog iz kazneno-popravne ustanove ili njegovog eventualnog bjekstva sa izdržavanja izrečene zatvorske kazne i izvršenja mjere pritvora optuženog, što je zavisno, prije svega, od vrste izvršenog krivičnog djela i ličnosti optuženog, odnosno osuđenog lica. Upravo zbog takvih osobenosti žrtve krivičnog djela neophodno je predvidjeti i posebne mjere njegove zaštite, jer se mjerama predviđenim za druge učesnike krivičnog postupka ne može obezbijediti njegova zaštita ni njegovo učešće u krivičnom postupku na način koji će biti u funkciji adekvatnog rješenja krivične stvari u kojoj se javlja kao žrtva izvršenog krivičnog djela. Samo posebne mjere zaštite lica oštećenog krivičnim djelom - žrtve krivičnog djela u funkciji su kako njegove zaštite, tako i adekvatnog rješenja krivične stvari, što je i ključni cilj vođenja krivičnog postupka. Jednom riječju, bez aktivnog učešća žrtve krivičnog djela nema ni mogućnosti otkrivanja, procesuiranja i presuđenja krivičnog djela, odnosno krivičnih djela.

LITERATURA

- Adžajlić - Dedović, A., Simović, M. M. (2021). Idealna pravda je restorativna pravda, *Sudska praksa*, Sarajevo, godina XVIII, broj 88.
- Adžajlić - Dedović, A., Simović, M. M. et. al. (2021). *Forensic victimology and psihology II (protection of victims of sexual violence)*, Laktaši, Grafomark, Laktaši.
- Adžajlić-Dedović, A., Simović, M.M., Čekić, E., Taljanović, A. (2023). *Feministička viktimologija i psihologija*, Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.
- Angeleski, M., Simović, N.M., Simović, M.M. (2022). *Viktimologija*, grafičko studio „Partizan proekt”, Tetovo, 2022
- Backović, Č. (2016). „Poglavlje 23 (Stanje u Srbiji i evropske integracije)“, U: *Evropske integracije i kazneno zakonodavstvo (Poglavlje 23 – Norma, praksa i mere harmonizacije)*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
- Bejatović, S. (2018). „Direktiva 2012/29/EU i krivično zakonodavstvo Srbije (Stepen usaglašenosti i mere za postizanje zahtevanog stepena usaglašavanja) – Normativni aspekt“, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
- Beljanski, V. (2020). „Oduzimanje imovinske koristi i zaštita oštećenog lica“, U: *Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
- Bugarški, T. (2020). „Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima i lice oštećeno krivičnim delom“, U: *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)*, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
- Burić, Z. (2020). „Žrtve kaznenih djela i kazneno zakonodavstvo Hrvatske“, U: *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)*, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
- Fattah, A. E., Sacco, F.V. (1989). *Crime and victimization of the elderly*. Springer, New York.
- Ivičević-Karas, E. (2020). „Posebno ranjive kategorije žrtava kaznenih djela u hrvatskom kaznenom procesnom pravu – normativni okvir i praksa“, U: *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)*, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.
- Karmen, A. (2003). *Crime Victims: An Introduction to Victimology*, Wadsworth Publishing.
- Kerner, H.-J., Feltes, T. (1991). *Kriminologie Lexikon*, 4. Aufl., Kriminalistik Verlag, Heidelberg.
- Kolaković-Bojović, M. (2020). „Medijski tretman žrtava“, U: *Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.
- Lopez, G. (2014). *La victimologie*, Paris, Dalloz, 2e éd.
- Лунеев В. В. (2006). *Виктимология, Большая российская энциклопедия*. Том 5. Москва.
- Lusignan, R. (2007). Risk Assessment and Offender - Victim relationship in Juvenile Offenders, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 51 (4).
- Малкина-Пых И.Г. (2017). *Виктимология, Психология поведения жертвы*, СПб., Питер, С. 24.
- Radulović, D. (2020). „Žrtve krivičnih dela i krivično zakonodavstvo Crne Gore (Pozitivnopravna rešenja, iskustva u primeni i mjere unapređenja)“, U: *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite*

(Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja), Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.

Ramljak, A., Simović, N.M. (2011). *Viktimologija*, Pravni fakultet, Bihać.

Schneider, H.J. (1975). *Viktimologie*, Mohr, Tübingen.

Simović, M.M., Jovašević, D. (2014). *Rad u javnom interesu kao institut restorativne pravde*, U: *Izgradnja modernog pravnog sistema*, Internacionalni Burch Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.

Jovašević D., Simović, M.M. (2017). Novine u krivičnom zakonodavstvu Republike Srpske o maloljetnicima u svijetlu restorativne pravde, U: *Nauka i praksa poslovnih studija*, Zbornik radova.

Simović, M.V. i dr. (2020). „Oštećeni u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini: Trenutno stanje i budući izazovi“, U: *Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.

Simović, M. i dr. (2020). „Reforma sistema zaštite žrtava krivičnih dela u Bosni i Hercegovini“, U: *Oštećeno lice i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, norma i praksa)*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravni teoriju i praksu.

Simović, M. i dr. (2020). „Oštećeno lice i krivično procesno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine (Međunarodni pravni standardi, norma, praksa i mjere unapređenja)“, U: *Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Međunarodni pravni standardi, regionalna krivična zakonodavstva, primena i mere unapređenja)*, Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji.

Simović, M.M., Karović, S. (2020). Restorativni aspekti maloljetničkog krivičnog prava u Bosni i Hercegovini sa osvrtom na alternativne mjere, *Pravna riječ*, Banja Luka, broj 63, godina XVH, 2020.

Simović, M. i dr. (2021). *Krivično procesno pravo (uvod i opšti dio)*, Šesto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Bihać.

Simović, M.M., Adžajlić-Dedović, A. (2021). Restorativna pravda: pojam, osnovni modeli i pravda za žrtve krivičnog djela, *Srpska pravna misao*, Banja Luka, godina 27, broj 54, Banja Luka.

Stevanović, I. (2019). „Žrtva krivičnog dela i krivičnopravni instrumenti zaštite (Neophodni koraci za unapređenje sistema)“, U: *Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (Međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)*, Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu.

Škulić, M. (2016). „Položaj žrtve/oštećenog u krivičnopravnom sistemu Srbije uopšte i u odnosu na Direktivu EU 2012-29“, U: *Kaznena reakcija u Srbiji – VI deo*, Edicija Crimen, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Turvey, B. (2013). *Forensic victimology*. 2nd ed., San Diego, Elsevier Science.

Wemmers, Jo-A. (2003). *Introduction à la victimologie*, Les Presses de l'Université de Montréal, coll. Paramètres.

Wilson, J. K. (2009). *The Praeger Handbook of Victimology*, Praeger.

CRIMINAL PROCEDURE LEGISLATION OF THE REPUBLIKA SRPSKA AND THE VICTIM OF A CRIMINAL OFFENSE

Academician prof. dr Miodrag N. Simović
Prof. dr Vladimir M. Simović

Abstract: Despite the fact that Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, adopted by the Resolution of the European Parliament on 30 May 2018, contains provisions of a criminal law nature in general (substantive, procedural, juvenile and enforcement) on the status of victim of crime, its focus is on the questions of criminal procedural character. This position of the Directive on this issue is based on two key criminal-political reasons. The first is based on the fact that the victim of crime can exercise his/her rights in connection with this status only in criminal proceedings. Second, the criminal procedure itself, by its very nature, is an inconvenience for the victim of crime and, as such, it leaves additional negative consequences for a victim. These consequences should be reduced to the greatest extent possible by standardizing adequate criminal procedural instruments and by their application, which, we must admit, is not easy to provide. However, the guidelines on how to achieve this are provided by the Directive. For these reasons, and not only them, in the process of harmonizing national criminal legislation with the standards of the Directive, the focus must be on harmonizing their criminal procedural legislation - the law on criminal procedure - with the Directive. Of course, the norms of substantive, juvenile and enforcement criminal law should not be left out, because they should also regulate certain issues concerning the victim of crime. Only in situations where all of them are harmonized with the standards of the Directive can we talk about the harmonization of the national criminal legislation with the standards of the Directive.

Key words: criminal procedural legislation, victim of crime, directive, criminal procedure, Republika Srpska

**PROMICANJE MENTALNOG ZDRAVLJA I NENASILNOG PONAŠANJA–
PROCJENA AKTIVNOSTI I ISKUSTVA STUDENATA PEDAGOGIJE**

Prof. dr. sc. Jasminka Zloković¹⁰⁴
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet

Lucija Tomac, univ. mag. paed.¹⁰⁵
Sveučilište u Rijeci
Učiteljski fakultet

Sažetak: Mentalno zdravlje se može definirati stanjem mentalnog blagostanja koje ljudima omogućuje suočavanje sa životnim stresovima, ostvarivanje sposobnosti, učenje, rad i doprinos zajednici pri čemu se u suvremenim konceptima naglašava preuzimanje kontrole nad vlastitim životom i poboljšanje općeg s naglaskom na fizičkim, društvenim i osobnim resursima. U tom smislu, promocija mentalnog zdravlja odgovornost je svih dionika uključujući obrazovanje te se važnost promocije prepoznaje i u kontekstu ljudskih prava i holističkog pristupa čovjekovom zdravlju i razvoju. Upravo zato, odgojno-obrazovne ustanove ključne su za poticanje mentalnog zdravlja i razvijanje otpornosti djece i mladih. Unatoč istraživanjima koja ističu važnost podrške učitelja i stručnih suradnika kao nositelja prevencije problema u ponašanju uočava se izostanak jasno određenih pedagoških aspekata ovog fenomena. Nije jasno određena uloga i smjer obrazovanja budućih stručnih suradnika pedagoga u kontekstu prevencije i zaštite mentalnog zdravlja. Temeljem rezultata istraživanja koje se provodilo akademske godine 2023./2024. o aktivnostima i iskustvima promicanja mentalnog zdravlja i nenasilnog ponašanja tijekom osnovnog i srednjeg obrazovanja na uzorku studenata prijediplomskih studija pedagogije¹⁰⁶ moguće je zaključiti da su sadržaji bili različito zastupljeni od kojih neki gotovo marginalizirani. Važnost većine tema iz područja mentalnog zdravlja studenti procjenjuju visokim što između ostalog ukazuje na prepoznavanje aktualnosti problema, te značaja u prevenciji mentalnog zdravlja. Na kraju, studenti izjavljuju da su doživljavali različite vrste pretežito psihičkih oblika nasilja koje su najviše i sami vršili nad nekom drugom osobom. Također, utvrđena je povezanost najčešćih oblika vršenog nasilja i nasilja koje su ispitanici doživjeli od strane roditelja.

Ključne riječi: mentalno zdravlje, nenasilno ponašanje, prevencija, odgojno-obrazovne ustanove, pedagog, stručni suradnici

UVOD

Mentalno zdravlje jedan je aspekt ljudskog života koji je povezan s različitim osobnim, socijalnim i društvenim čimbenicima, a smatra se ključnim za razvoj i održavanje dobrobiti pojedinca, zajednice i društva općenito (Antolić i Novak, 2016). Kada se govori o mentalnom zdravlju, njegovo definiranje i operacionalizacija ovisi o društvenim kontekstima i sastavnicama koje ga oblikuju. Tako, primjerice, Svjetska zdravstvena organizacija (2002) mentalno zdravlje definira kao „mnogo više od izostanka bolesti: ono je unutarnji dio našeg individualnog i kolektivnog zdravlja i dobrobiti” (str. 6). Galderisi i suradnici (2015) predlažu sveobuhvatniju definiciju koja mentalno zdravlje opisuje kao

¹⁰⁴ jasminka.zlokovic@uniri.hr

¹⁰⁵ lucija.tomac@ufri.uniri.hr

¹⁰⁶ Istraživanje je provedeno u sklopu projekta *Pedagoški aspekti promicanja mentalnog zdravlja djece i mladih* (voditeljica J. Zloković, potpora Sveučilište u Rijeci. uniri-iskusni-drustv-23-25).

„dinamično stanje unutarnje ravnoteže koje pojedincima omogućuje korištenje svojih sposobnosti u skladu s univerzalnim vrijednostima društva” (str. 232). Njihova definicija odnosi se na dimenzije Osnovnih kognitivnih i socijalnih vještina, sposobnost prepoznavanja, izražavanja i moduliranja vlastitih emocija, kao i suosjećanja s drugima, fleksibilnost i sposobnost suočavanja s nepovoljnim životnim događajima i funkcioniranje u društvenim ulogama te skladan odnos između tijela i uma koje u različitim stupnjevima pridonose stanju unutarnje ravnoteže.

UNICEF (2021) u izvještaju *U mojim mislima: Kako adolescenti doživljavaju i percipiraju mentalno zdravlje u svijetu* navodi deset ključnih poruka za razumijevanje mentalnog zdravlja adolescenata. Iz navedenih tema posebice se ističe ona koja ukazuje da obitelji mogu biti ogroman izvor podrške, ali istovremeno mogu predstavljati značajne rizike vezane uz dobrobit kroz manjak podrške, uznemiravanje i odbacivanje, pritisak i kontrolu i financijsku nestabilnost. Još sredinom 20. stoljeća Olson i Wattenberg (1955) istaknuli su važnu ulogu obitelji u promicanju mentalnog zdravlja djece i mladih. Autori navode da su u obiteljskom okruženju tijekom predškolskog razdoblja djeca izložena učenju emocija koje formira temeljne obrasce ponašanja koji se kroz godine potvrđuju ili mijenjaju ovisno o pojedinačnim iskustvima. Osim toga autori smatraju da je razvoj zdrave osobnosti pod utjecajem svih individua i institucija koji igraju ulogu u socijalizaciji djeteta od kojih se najviše (nakon obitelji) ističe škola. U recentnije vrijeme, tijekom odrastanja djeca i mladi susreću se s raznim oblicima nasilja, utjecajima digitalnih tehnologija, rodnim normama i mnogim drugim izazovima koje zadržavaju za sebe zbog straha od stigme koju donosi traženje pomoći u nošenju s teškoćama koje pogoršavaju mentalno zdravlje (UNICEF, 2021). Istovremeno, prema nekim podacima članovi obitelji općenito stanje zdravlja djece i mladih procjenjuju relativno dobrim, uz iznimku uočene pojave i sklonosti destruktivnim ponašanjima, ranoj seksualnoj aktivnosti i odnosa prema sredstvima ovisnosti (Zloković i Tomac, 2023) što je svakako respektabilan problem sa značajnim utjecajem na mentalno zdravlje. Dobri obiteljski odnosi s dobrim bračnim odnosima i pozitivnim roditeljskim ponašanjima doprinose boljem funkcioniranju roditelja i djece, dok teškoće u mentalnom zdravlju roditelja, bračni sukobi i nekvalitetno roditeljstvo nepogodno djeluje na dječje funkcije kao što je akademski uspjeh i psihološki problemi (Robila i Krishnakumar, 2006).

Kako bi se u oba slučaja pronašao balans i smanjila stigma oko traženja pomoći u održavanju i promicanju mentalnog zdravlja, kao primarni dionici koji mogu djelovati u kontekstu mentalnog zdravlja javljaju se stručni suradnici posebice u odgojno-obrazovnim ustanovama. U tom smislu, Rock (2022) navodi da stručni suradnici imaju trostruku ulogu koja se odnosi na akademsku, karijernu i socio-emocionalnu domenu. Posljednja domena, socio-emocionalna može promovirati zaštitne faktore, a samim time i djelovati protiv rizičnih faktora koji se javljaju vezano uz mentalno zdravlje. Rock (2022) navodi aktivnosti koje stručni suradnici mogu uključiti u svoj rad u cilju aktivnog rada na promicanju mentalnog zdravlja, a uključuju pružanje informacija koje proaktivno podižu svijest o mentalnom zdravlju i zdravim životnim stilovima, savjetodavni rad, prepoznavanje znakova narušenog mentalnog zdravlja, pružanje kraćih intervencija, informiranje o ustanovama koje se bave teškoćama mentalnog zdravlja, educiranje učitelja, administrativnog osoblja, obitelji i zajednice o faktorima koji utječu na mentalno zdravlje, razvijanje suradnje škole, obitelji i zajednice u svrhu osiguravanja dostupnosti pružateljima usluga povezanih s održavanjem mentalnog zdravlja, prepoznavanje barijera povezanih sa stigmama, kontinuirano usavršavanje po pitanjima mentalnog zdravlja i etička upotreba instrumenata za praćenje mentalnog zdravlja i rizičnih faktora.

Ipak, odgovornost promicanja mentalnog zdravlja ne nalazi se samo u domeni djelovanja stručnih suradnika nego svih zaposlenika škole. Antolić i Novak (2016, str. 331) navode da škole promociji mentalnog zdravlja mogu pridonijeti na nekoliko načina od kojih se ističu programi promoviranja mentalnog zdravlja i pružanje odgovarajućih informacija koje mladima mogu pomoći kod suočavanja i prevladavanja mogućih stresova, a radi se o „aktivnostima koje obuhvaćaju ulaganje u mentalno zdravlje, socijalno i emocionalno učenje, emocionalnu inteligenciju, otpornost, životne vještine i karakterni obrazovanje”.

Nužnost uključenosti škole u promociju mentalnog zdravlja djece i mladih vidljiva je i u aktualnom kurikulumu za međupredmetnu temu Zdravlje za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj u vidu domene Mentalno i socijalno zdravlje. Kroz sva četiri ciklusa, domena mentalnog i socijalnog zdravlja obuhvaća sadržaje pravila primjerenog ponašanja, jačanja osobnih i socijalnih potencijala, doprinosa vlastitom mentalnome i socijalnome zdravlju i prepoznavanje ovisničkih ponašanja i odupiranje njima. Temelj razvoja sadržaja i ishoda učenja ovog dijela kurikuluma temelji

se na shvaćanju pojedinca kao dijela zajednice koja bi trebala biti poticajna okolina i svojim senzibilitetom i pravilima stvarati preduvjete za jačanje osobnih kompetencija svakoga tko u njoj živi kako bi pojedinac živio harmonično u okolini koja mu pruža osjećaj zadovoljstva i sigurnosti (Odluka o donošenju Kurikuluma za međupredmetnu temu Zdravlje za osnovne škole i srednje škole u Republici Hrvatskoj, NN 10/19)

Odgojno-obrazovne ustanove, mogu na različite i prikladne načine djelovati u području poticanja mentalnog zdravlja te omogućiti djeci i mladima bolju educiranost, promicanje važnosti i dostupnosti zdravstvene podrške i savjetovanja. Osim na mlade, odgojno-obrazovne ustanove trebaju se fokusirati i usmjeriti na uključivanje i jačanje uspostavljanja partnerstva s roditeljima, lokalnom zajednicom, organiziranje suradnje sa zdravstvenim ustanovama i stručnjacima putem sadržajno različitih edukativnih radionica, predavanja i seminara. Osim trenutno malobrojnih, moguće je i kreiranje novih online platformi koje bi omogućile mladima pristup edukativnim sadržajima, kako u, tako i izvan odgojno-obrazovnih ustanova. Također, prilikom rada na promicanju mentalnog zdravlja važno je osvijestiti vlastitu poziciju u vidu detekcije vlastitih ponašanja i doživljenih postupaka koji promoviraju i narušavaju mentalno zdravlje pojedinca kao što su različite vrste nasilja, ovisnička ponašanja, odnos prema drugima itd. Zbog navedenog, promocija mentalnog zdravlja i osnaživanja pojedinca ne prestaje nakon završetka osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja nego se za njene aktivnosti otvara mjesto i u visokoškolskim ustanovama. Iako dominantno usmjerene na obrazovnu dimenziju, visokoškolske ustanove mogu raditi i na odgojnoj dimenziji razvoja pojedinca i njegovih mogućnosti u vidu osnaživanja studenata za različita područja djelovanja. Ova ideja posebice je važna u kontekstu obrazovanja (i odgoja) budućih stručnih suradnika koji će svoja znanja u praksi upotrijebiti pravilno isključivo ako prepoznaju svoju poziciju u temama s kojima se bave. Za sada, na Sveučilištu u Rijeci, neki se od spomenutih sadržaja podrazumijevaju u okviru obveznog visokoškolskog kolegija Obitelj i prevencija rizičnih i asocijalnih ponašanja koji se provodi na jednopredmetnom i dvopredmetnom diplomski studij pedagogije pri Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Rijeci, kao i na izbornom kolegiju Obitelj i djeca u riziku za studente prijediplomskog studija Logopedije na Sveučilišnom odjelu u Rijeci.

METODOLOGIJA ISTAŽIVANJA

Zbog percipirane važnosti promicanja mentalnog zdravlja na svim razinama, kao i važnosti dobivanja uvida u iskustva studenata, budućih stručnih suradnika pedagogije, opći cilj ovog rada je ispitati neke aspekte promicanja mentalnog zdravlja djece i mladih za vrijeme prethodnog školovanja studenata pedagogije u odnosu na zastupljenost tema s područja mentalnog zdravlja, važnost koju ispitanici pridaju istim temama i tko su bili najčešći izvoditelji aktivnosti. Osim toga, o obzirom na to da u aspekte koji narušavaju opće mentalno zdravlje spadaju i različita asocijalna ponašanja, cilj rada bio je utvrditi pojavnost doživljenih oblika nasilničkih postupaka te utvrditi koji postupke su najčešće korišteni u odnosu na druge tijekom odrastanja.

U istraživanju se krenulo od sljedećih istraživačkih pitanja:

- Kolika je zastupljenost pojedinih tema iz područja mentalnog zdravlja tijekom školovanja?
- Koliku važnost studenti pedagogije pridaju određenim temama iz područja mentalnog zdravlja?
- Jesu li tijekom odrastanja studenti doživjeli neke oblike nasilja među vršnjacima i od strane roditelja?
- Postoji li povezanost između doživljenih oblika nasilja i oblika nasilja koje su studenti vršili tijekom odrastanja?

U prvoj polovici veljače 2024. godine provedeno je opsežnije istraživanje pod nazivom *Promicanje mentalnog zdravlja – procjena aktivnosti i iskustva studenata pedagogije* u sklopu projekta Pedagoški aspekti promicanja mentalnog zdravlja djece i mladih koje je uključivalo 60 studenata i studentica 2. godine sveučilišnog prijediplomskog studija pedagogije (N=24, 40%), 3. godine sveučilišnog prijediplomskog studija pedagogije (N=19, 31,67%) i 1. godine diplomskog studija pedagogije (N=17, 28,33%) Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Uzorak je sačinjavalo 59 žena i 1 muškarac, koji su ispunili anketni upitnik podijeljen u 6 tematskih kategorija vezanih uz

pedagoške aspekte promicanja mentalnog zdravlja iz perspektive studenata pedagogije. Upitnik se sastojao od pitanja otvorenog tipa, pitanja višestrukog izbora i skala procjena Likertovog tipa pri čemu je 1 označavalo u potpunosti ne, a 5 u potpunosti da.

Prije prikupljanja podataka ispitanici su bili upoznati s ciljevima, načelima istraživanja i svojim pravima. Podaci su prikupljeni u online obliku putem alata LimeSurvey, a za statističku obradu podataka korišten je program JASP 0.18.00.

SUDJELOVANJE U AKTIVNOSTIMA IZ PODRUČJA MENTALNOG ZDRAVLJA I NJIHOVI PROVODITELJI U ŠKOLSKOM KONTEKSTU

Upitani koje stručne suradnike su imali u školama, najveći broj studenata naveo je da je imao stručnog suradnika pedagoga (N=45, 72,58%) i psihologa (N=43, 69,35%). Troje ispitanika se ne sjeća je li imalo stručnog suradnika ili s njim nije bilo u kontaktu, a podjednak broj (N=3, 4,84%) imao je edukacijskog rehabilitatora. Najmanji broj ispitanika kao stručnog suradnika imao je edukacijskog-rehabilitatora (N=3, 4,84%), a samo jedna osoba imala je u školi logopeda.

Nešto više od polovine ispitanika (N=35, 56,45%) tijekom srednjoškolskog obrazovanja imalo je neke aktivnosti iz područja mentalnog zdravlja kao što su predavanja, radionice i sl. Pri čemu navode da je aktivnosti takvog tipa najviše provodio učitelj/nastavnik ili razrednik (N=12, 35,29%), stručni suradnici kao što su pedagog (N=11, 32,35%) i psiholog ili studenti psihologije (N=7, 20,59%) te vanjski suradnici (N=3, 8,82%) i ravnatelj (N=1, 2,94%).

Ne ulazeći u moguće šire interpretacije dobivenih podataka razvidno je da s obzirom na značaj problema i potrebe prevencije mentalnog zdravlja, postoji prostor za aktivnije uključivanje pedagoga koji rade u školama u izvedbu i promicanje sadržaja mentalnog zdravlja djece i mladih. Razlozi zbog kojih gotovo 40% pedagoga prema iskazima ispitanika nije bilo aktivno uključeno u izvedbu šire dostupnih sadržaja s istraživnog područja mogu se objasniti objektivnom ili subjektivnom procjenom nedostatka kompetencija, osjećaju nesigurnosti ili preopterećenosti drugim aktivnostima s područja različitih administrativnih zahtijeva odgojno-obrazovne ustanove u kojoj su stručni suradnici pedagozi zaposleni. Ipak, stvarni razlozi deficitarnosti ključnih stručnih tema u promicanju mentalnog zdravlja djece i mladih ovim istraživanjem nisu mogli biti ustanovljeni.

ZASTUPLJENOST TEMA IZ PODRUČJA MENTALNOG ZDRAVLJA ZA VRIJEME ŠKOLOVANJA I PROCJENA VAŽNOSTI TEMA IZ PODRUČJA MENTALNOG ZDRAVLJA

Iako postoje aktualni dokumenti na međunarodnoj i nacionalnoj razini koji pružaju smjernice o uključivanju tema mentalnog zdravlja u formalno obrazovanje, obrada tematike poprilično se razlikuje među ustanovama. U tom smislu, kao teme koje su najviše obrađivali tijekom obrazovanja (tablica 1) ispitanici navode teme vezane uz ovisnost i prevenciju ovisnosti (M=3,82, SD=1,094), zdrave životne stilove (M=3,40, SD=1,123) i zdravu prehranu (M=3,17, SD=1,153). U gotovo jednakoj mjeri obrađivali su se sadržaji vezani uz poštovanje odraslih i autoriteta, ljudska prava i uvažavanje različitosti pri čemu je zanimljivo istaknuti da čak 17% ispitanika nikada nije obrađivalo temu vezanu uz poštovanje odraslih i autoriteta.

Sadržaji koji su se najmanje obrađivali uključuju nenasilno rješavanje konflikata (M= 2,64, SD= 1,229) odgoj i odgojne vrijednosti (M=2,30, SD=1,195), razvoj samopouzdanja (M=2,27, SD=1,203) i stvaranje pozitivnih odnosa sa članovima obitelji (M=2,16, SD=1,217). Posljednja tri sadržaja nikada nije obrađivalo više od trećine ispitanika, a u visokoj mjeri ovi su sadržaji bili zastupljeni kod samo 2 ili 3 ispitanika.

Glede pridane važnosti pojedinim sadržajima, može se zaključiti da je svim sadržajima pridana izuzetno velika važnost pri čemu je važno istaknuti da je velika važnost pridana upravo onim sadržajima koji su bili najmanje zastupljeni tijekom školovanja ispitanika. Tako, primjerice, prosječna važnost temama vezanim uz razvoj samopouzdanja iznosi M=4,95 (SD=0,216). Stvaranju pozitivnih odnosa sa članovima obitelji pridana je izrazito visoka važnost (M= 4,79, SD= 0,517), kao i nenasilnom rješavanju konflikata (M= 4,79, SD=0,604).

Tablica 1. Prikaz procjena o učestalosti obrade sadržaja iz područja mentalnog zdravlja tijekom školovanja i pridane važnosti pojedinim sadržajima iz perspektive ispitanika

		PROCJENA UČESTALOSTI OBRADE / PROCJENA VAŽNOSTI					M	SD
TEMA								
		1	2	3	4	5		
		%	%	%	%	%		
Ovisnosti i prevencija (alkohol, duhan, opijati, kocka, kladenje)	Učestalost obrade	1,61	16,13	11,29	40,32	30,65	3,82	1,094
	Pridana važnost	0,00	0,00	0,00	19,35	80,65	4,80	0,398
Zdravi životni stilovi (sport, neovisnička ponašanja, prehrana)	Učestalost obrade	3,23	25,81	12,90	43,55	14,52	3,40	1,123
	Pridana važnost	0,00	0,00	0,00	6,45	93,55	4,93	0,248
Zdravlje i zdrava prehrana	Učestalost obrade	9,68	19,35	24,19	37,10	9,68	3,17	1,153
	Pridana važnost	0,00	1,61	0,00	16,13	82,26	4,79	0,517
Poštivanje odraslih autoriteta (roditelji, nastavnici)	Učestalost obrade	17,74	9,68	33,87	22,58	16,13	3,09	1,302
	Pridana važnost	0,00	16,13	0,00	30,65	53,23	4,21	1,073
Ljudska prava	Učestalost obrade	9,68	25,81	27,42	20,97	16,13	3,08	1,232
	Pridana važnost	0,00	1,61	0,00	19,35	79,03	4,75	0,534
Uvažavanje različitosti (interkulturalnost)	Učestalost obrade	6,45	30,65	19,35	35,48	8,06	3,08	1,121
	Pridana važnost	0,00	3,23	0,00	16,13	80,65	4,74	0,626
Seksualno odgovorno ponašanje	Učestalost obrade	9,68	27,42	17,74	37,10	8,06	3,06	1,172
	Pridana važnost	1,61	0,00	0,00	3,23	95,16	4,90	0,534
Tolerancija i međusobno uvažavanje u komunikaciji	Učestalost obrade	11,29	29,03	24,19	24,19	11,29	2,95	1,207
	Pridana važnost	0,00	1,61	0,00	14,52	83,87	4,80	0,507
Moralne vrijednosti	Učestalost obrade	19,35	22,58	24,19	19,35	14,52	2,87	1,337
	Pridana važnost	0,00	8,06	0,00	16,13	75,81	4,59	0,858
Mentalno zdravlje	Učestalost obrade	14,52	33,87	11,29	33,87	6,45	2,83	1,231
	Pridana važnost	0,00	1,61	0,00	8,06	90,32	4,87	0,461
Odgovornosti	Učestalost obrade	24,19	20,97	17,74	25,81	11,29	2,79	1,369
	Pridana važnost	0,00	1,61	0,00	20,97	77,42	4,74	0,541
Medijska pismenost - utjecaj medija i virtualnih sadržaja	Učestalost obrade	22,58	19,35	22,58	29,03	6,45	2,77	1,273
	Pridana važnost	0,00	1,61	0,00	33,87	64,52	4,61	0,583
Pozitivna komunikacija	Učestalost obrade	19,35	29,03	22,58	22,58	6,45	2,67	1,212
	Pridana važnost	0,00	1,61	0,00	16,13	82,26	4,79	0,517
Nenasilno rješavanje konflikata	Učestalost obrade	22,58	25,81	20,97	25,81	4,84	2,64	1,229
	Pridana važnost	0,00	3,23	0,00	11,29	85,48	4,79	0,604
Odgoj i odgojne vrijednosti	Učestalost obrade	33,87	22,58	27,42	11,29	4,84	2,30	1,195
	Pridana važnost	0,00	6,45	0,00	14,52	79,03	4,66	0,788
Razvoj samopouzdanja	Učestalost obrade	37,10	19,35	25,81	14,52	3,23	2,27	1,203
	Pridana važnost	0,00	0,00	0,00	4,84	95,16	4,95	0,216
Stvaranje pozitivnih odnosa sa članovima obitelji	Učestalost obrade	43,55	16,13	24,19	12,90	3,23	2,16	1,217
	Pridana važnost	0,00	1,61	0,00	16,13	82,26	4,79	0,517

Posebno važnim ističu se navodi ispitanika da je jedna od najmanje obrađivanih tema nenasilno rješavanje konflikata dok istovremeno u pedagoškoj praksi upravo ovaj problem pokazuje tendenciju porasta. Slično se odnosi i na područje nedovoljne zastupljenosti sadržaja s područja odgoja i odgojnih vrijednosti, razvoja samopouzdanja i stvaranja pozitivnih odnosa sa članovima obitelji što autorice ovog rada smatraju ključnim u stvaranju uvjeta za razvoj zdrave, sretne, odgovorne, uspješne i moralno osviještene osobe. Na temelju sadržajne/tematske (ne)pokrivenost nekoliko područja važnih

za razvoj djece i mladih i njihovo mentalno zdravlje moguće je utvrditi potencijalni smjer u obogaćivanju trenutnog stanja u pedagoškoj praksi i izvedbenim programima rada školskih pedagoga.

DOŽIVLJENO I VRŠENO NASILJE ZA VRIJEME ODRASTANJA

Nasilno ponašanje prema drugim osobama ili doživljeno nasilno ponašanje jedan je pokazatelj koji može ukazivati i na narušeno mentalno zdravlje mlade osobe sa mogućim trajnim posljedicama pa tako i tijekom čitavog života (Zloković i Tomac, 2023b). Zbog navedenog, osim procjene obrađivanih tema i procjene važnosti istih među ispitanicima, ovim radom željelo se saznati koje su vrste nasilja ispitanici doživjeli među vršnjacima i od strane roditelja (Tablica 3), ali i koje vrste nasilja su tijekom odrastanja najviše koristili (Tablica 4).

Iz tablice 2 vidljivo je da je najveći broj ispitanika, njih više od 50%, među vršnjacima doživio psihičke oblike nasilja koji uključuju ismijavanje i omalovažavanje (N=47, 75,81%), nazivanje pogrdnim imenima (N=42, 67,74%), neželjene komentare seksualne prirode (N=37, 59,68%) i vikanje (N=37, 59,68%). U nešto nižoj mjeri su zastupljeni oblici fizičkog nasilja kao što su čupanje i prijetnje (N=23, 37,10%), neželjeni dodiri (N=21, 33,87%), udarci (N=16, 25,81%) i šamari (N=14, 22,58%), dok niti jedan ispitanik nije doživio namjerni prijelom ili uganuće dijela tijela ili kontroliranje bankovnog računa.

Gledajući zastupljenost istih oblika, ali ovoga puta od strane roditelja, redoslijed zastupljenosti svih oblika ponašanja promijenio se. U tom smislu, kao najčešći oblik nasilja doživljenog od strane roditelja pokazalo se vikanje koje je doživjelo 80,65% ispitanika (N=50). Oko trećine ispitanika doživjelo je šamare (N=23, 37,10%), udarce (N=21, 33,38%) i prijetnje (N=20, 32,26%). Osim toga, roditelji su ispitanike čupali i nazivali pogrdnim imenima (N=16, 25,81%), a kod nekih ispitanika javlja se i ekonomsko nasilje kao što je krađa novca i kontroliranje bankovnih računa (N=3, 4,84%).

Tablica 2. Prikaz frekvencija i postotnih udjela doživljenog nasilja ispitanika među vršnjacima i od strane roditelja

OBLIK	MEĐU VRŠNJACIMA						OD STRANE RODITELJA					
	DA		NE		NE ŽELIM SE IZJASNITI		DA		NE		NE ŽELIM SE IZJASNITI	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ismijavanje i omalovažavanje	47	75,81	15	24,19	0	0,00	13	20,97	48	77,42	1	1,61
Nazivanje pogrdnim imenima	42	67,74	20	32,26	0	0,00	16	25,81	46	74,19	0	0,00
Neželjeni komentari seksualne prirode	41	66,13	19	30,65	2	3,23	2	3,23	60	96,77	0	0,00
Vikanje	37	59,68	24	38,71	1	1,61	50	80,65	12	19,35	0	0,00
Čupanje	23	37,10	3	4,84	1	1,61	16	25,81	45	72,58	1	1,61
Prijetnje	23	37,10	38	61,29	1	1,61	20	32,26	40	64,52	2	3,23
Neželjeni dodiri	21	33,87	40	64,52	1	1,61	1	1,61	61	98,39	0	0,00
Udarci	16	25,81	43	69,35	3	4,84	21	33,87	39	62,90	2	3,23
Šamari	14	22,58	47	75,81	1	1,61	23	37,10	36	58,06	3	4,84
Krađa novca	9	14,52	52	83,87	1	1,61	3	4,84	59	95,16	0	0,00
Silovanje	2	3,23	59	95,16	1	1,61	0	0,00	61	98,39	1	1,61
Osvetnička pornografija	1	1,61	61	98,39	0	0,00	0	0,00	62	100,00	0	0,00
Namjerni prijelomi/uganuća	0	0,00	62	100,00	0	0,00	0	0,00	62	100,00	0	0,00
Kontroliranje bankovnog računa (zabranjena korištenja vlastitog novca)	0	0,00	62	100,00	0	0,00	3	4,84	59	95,16	0	0,00

Prema odgovorima ispitanika (tablica 3) zaključuje se da je najzastupljenija vrsta nasilja koju su nad nekim vršili ona koja spada u psihičko nasilje. Ispitanici su najviše koristili vikanje (N=46, 74,19%), nazivanje pogrdnim imenima (N=34, 54,84%) i ismijavanje i omalovažavanje (N=30, 48,39%). Manje zastupljeni oblici spadaju u fizičko nasilje pri čemu su najzastupljeniju udarci (N=18, 29,03%), čupanje (N=16, 25,81%) i šamari (N=14, 22,58%). Također, ispitanici izjavljuju da nikada nisu namjerno napravili prijelom ili uganuće dijela tijela neke osobe, seksualno nasilje (silovanje i osvetničku pornografiju i ekonomsko nasilje kao što je kontrola bankovnog računa).

Tablica 3. Prikaz frekvencija i postotnih udjela za vrste nasilja za koje su ispitanici izjavili da su nad nekim vršili

OBLIK	VRŠENO NASILJE					
	DA		NE		NE ŽELIM SE IZJASNITI	
	N	%	N	%	N	%
Vikanje	46	74,19	16	25,81	0	0,00
Nazivanje pogrdnim imenima	34	54,84	28	45,16	0	0,00
Ismijavanje i omalovažavanje	30	48,39	30	48,39	2	3,23
Udarci	18	29,03	43	69,35	1	1,61
Čupanje	16	25,81	46	74,19	0	0,00
Šamari	14	22,58	47	75,81	1	1,61
Prijetnje	11	17,74	51	82,26	0	0,00
Krada novca	4	6,45	56	90,32	2	3,23
Neželjeni komentari seksualne prirode	2	3,23	60	96,77	0	0,00
Neželjeni dodiri	1	1,61	61	98,39	0	0,00
Namjerni prijelomi/uganuća	0	0,00	61	98,39	1	1,61
Silovanje	0	0,00	62	100,00	0	0,00
Osvetnička pornografija	0	0,00	62	100,00	0	0,00
Kontroliranje bankovnog računa (zabrana korištenja vlastitog novca)	0	0,00	62	100,00	0	0,00

Ispitanici ukazuju na veliki broj doživljenog vršnjačkog nasilja kako psihičkog tako i fizičkog. Ovo je podatak koji se može usporediti s mnogim istraživanjima ovog problema koji upućuju na daljnji porast (npr. Zloković i Tomac, 2023a;). Navedeno jasno upućuje na potrebu intenzivne i kvalitativno bogate i stručno utemeljene prevencije. Međutim, jasno je istaknut i problem doživljenog nasilja od strane roditelja. Teorije modeliranja ponašanja kao i druga teorijska utemeljenja mogu objasniti i podatak o tome hoće li (i u kojim uvjetima) ispitanici i sami počiniti nasilje. O ovim pitanjima već duže vrijeme promišljaju različita teorijska stajališta poput teorije modeliranja ponašanja, međugeneracijskog prijenosa nasilja, ekološke teorije kao i drugih teorija koje ukazuju osim bioloških činitelja i na važnost utjecaja okoline na zdravlje, razvoj, ponašanje osobe i njezino mentalno zdravlje. U prilog navedenom govore i rezultati istraživanja koji u odnos stavljaju doživljene vrste nasilja od strane roditelja i najčešćih oblika vršenog nasilja nad nekim drugim.

POVEZANOST DOŽIVLJENOG NASILJA OD STRANE RODITELJA I VRŠENOG NASILJA

Vodeći se načelima učenja po modelu kao i činjenicom da je obitelj primarna socijalizacijska jedinica koja se pokazuje jednim od najznačajnijih dionika u poticanju kvalitete života općenito (Zloković i Tomac, 2023c), željelo se utvrditi postoji li povezanost između različitih oblika nasilja koje su ispitanici vršili nad nekim i doživljenog nasilja od strane roditelja.

Za potrebe dobivanja odgovora na ovo istraživačko pitanje korišten je hi-kvadrat test čiji su rezultati pokazali da postoje određene povezanosti u vršenom nasilju nad drugima ovisno o vrsti doživljenog nasilja od strane roditelja (tablica 4).

Primjerice, povezanost je pronađena između vršenog nasilja šamara i doživljenog nasilja udaraca od strane roditelja (χ^2 (4, N=62)=4,239, $p<0,05$, $\phi=0,432$) pri čemu oni koji nisu doživljavali udarce od strane roditelja bili su manje skloni koristiti šamare kao vrstu nasilja nad drugim ljudima. Doživljeni roditeljski udarci pokazali su povezanost s korištenjem udaraca na drugim osobama (χ^2 (4, N=62)=12,692, $p<0,05$, $\phi=0,412$) pri čemu su oni koji nisu doživljavali udarce od strane roditelja bili su manje skloni koristiti udarce kao vrstu nasilja nad drugim ljudima. Roditeljski postupci koji uključuju udarce pokazali su povezanost i s korištenjem čupanja (χ^2 (4, N=62)=8,126, $p<0,05$, $\phi=0,340$), ali i vikanja (χ^2 (2, N=62)=7,543, $p<0,05$, $\phi=0,329$). Zanimljivo je istaknuti da je 16 osoba koje je doživjelo udarce od strane roditelja koristilo čupanje kao vrstu nasilja nad drugima, od kojih je 10 osoba doživjelo udarce od strane roditelja tijekom odrastanja. Vikanje je koristilo 46 ispitanika, od kojih su više ovog oblika nasilja vršili oni koji nisu doživljavali udarce od strane roditelja (N=25) nego oni koji su udarce doživjeli (N=20). Vikanje i čupanje pokazali su povezanost (χ^2 (2, N=62)=9,772, $p<0,05$, $\phi=0,369$) pri čemu su vikanje su koristili svi ispitanici koji su doživjeli čupanje od strane roditelja (N=16), ali i 30 ispitanika koji nikada nisu doživjeli ovaj oblik nasilja u obitelji.

Najviše povezanosti pokazali su psihološki oblici nasilja. Tako, primjerice pronađena povezanost između vršenog nasilja vikanja i nazivanja pogrđnim imenima od strane roditelja (χ^2 (1, N=62)=4,308, $p<0,05$, $\phi=0,264$). Zanimljivo je istaknuti da su ovu vrstu nasilja više koristili oni ispitanici koje roditelji nisu nazivali pogrđnim imenima (N=31), nego ni koji su nazivanje pogrđnim imenima doživjeli od strane roditelja (N=15). Također, utvrđena je pozitivna povezanost doživljavanja i korištenja vikanja (χ^2 (1, N=62)=8,222, $p<0,05$, $\phi=0,364$) pri čemu oni koji su doživljavali vikanje od strane roditelja bili su skloniji koristiti vikanje kao vrstu nasilja nad drugim ljudima.

Tablica 4. Prikaz rezultata hi-kvadrat testa povezanosti vrste vršenog nasilja i doživljenog nasilja od strane roditelja

DOŽIVLJENO NASILJE	VRŠENO NASILJE	REZULTATI HI-KVADRAT TESTA
Udarci	Šamari	(χ^2 (4, N=62)=4,239, $p<0,05$, $\phi=0,432$)
Udarci	Udarci	(χ^2 (4, N=62)=12,692, $p<0,05$, $\phi=0,412$)
Udarci	Čupanje	(χ^2 (4, N=62)=8,126, $p<0,05$, $\phi=0,340$)
Udarci	Ismijavanje i omalovažavanje	(χ^2 (4, N=62)=14,807, $p<0,05$, $\phi=0,439$)
Udarci	Vikanje	(χ^2 (2, N=62)=7,543, $p<0,05$, $\phi=0,329$)
Čupanje	Čupanje	(χ^2 (2, N=62)=6,754, $p<0,05$, $\phi=0,313$)
Čupanje	Vikanje	(χ^2 (2, N=62)=9,772, $p<0,05$, $\phi=0,369$)
Šamari	Čupanje	(χ^2 (4, N=62)=7,419, $p<0,05$, $\phi=0,327$)
Prijetnje	Vikanje	(χ^2 (2, N=62)=6,899, $p<0,05$, $\phi=0,316$)
Prijetnje	Prijetnje	(χ^2 (2, N=62)=6,156, $p<0,05$, $\phi=0,301$)
Vikanje	Udarci	(χ^2 (2, N=62)=6,782, $p<0,05$, $\phi=0,6782$)
Vikanje	Vikanje	(χ^2 (1, N=62)=8,222, $p<0,05$, $\phi=0,364$)
Nazivanje pogrđnim imenima	Vikanje	(χ^2 (1, N=62)=4,308, $p<0,05$, $\phi=0,264$)
Krađa novca	Krađa novca	(χ^2 (2, N=62)=9,257, $p<0,05$, $\phi=0,438$)

Iz navedenog se zaključuje da su udarci najviše povezani s ostalim vrstama nasilja pri čemu u nekim slučajevima pozitivno, a u drugim slučajevima negativno. Iako bi prema teorijama modeliranja očekivano bilo da oni koji su doživjeli neku vrstu nasilja istu tu vrstu primijene na drugima, rezultati ovog istraživanja to ne potvrđuju u potpunosti. Također, zanimljivo je istaknuti pronađenu povezanost različitih oblika nasilja koji ne spadaju u istu vrstu. Ovi rezultati otvaraju pitanje o još nekim čimbenicima koji bi mogli djelovati na razvoj (ne) nasilnog ponašanja, a ne uključuju nasilne roditeljske postupke.

ZAKLJUČAK

Mentalno zdravlje respektabilan je aspekt ljudskog života povezan s različitim osobnim, socijalnim i društvenim čimbenicima i smatra se ključnim za razvoj, funkcioniranje i održavanje dobrobiti pojedinca, zajednice i društva općenito. Prema dosadašnjim istraživanjima i izvješćima Svjetske zdravstvene organizacije, međunarodnih i nacionalnih zdravstvenih ustanova promicanje značaja i prevencija mentalnog zdravlja djece i mladih pokazuje se jednim od prioriteta na području

zdravstva ali i odgoja i obrazovanja. S time u vezi ističe se značaj svih dionika u odgoju i obrazovanju iako je u ovom radu fokus na stručnim suradnicima pedagogima s ciljem uvida u obrađivane sadržaje, procjenu važnosti sadržaja s područja mentalnog zdravlja i pojavnost različitih vrsta i oblika nasilničkih ponašanja.

Rezultati provedenog istraživanja pokazuju nedovoljnu uključenost školskih pedagoga u promicanju sadržaja s područja mentalnog zdravlja pri čemu se posebice istaknulo područje nenasilnog rješavanja konflikata, promicanje odgoja i odgojnih vrijednosti, razvoj samopouzdanja, stvaranje pozitivnih odnosa sa članovima obitelji. Gotovo jedna trećina ispitanika ove sadržaje nije imala uključene tijekom svojeg osnovnog ili srednjoškolskog obrazovanja. Ipak, ispitanici, sada postavljeni u ulogu studenata pedagogije ove sadržaje smatraju izrazito važnima. Razlog koji je u pozadini procjene vrlo visoke važnosti svih sadržaja ovim radom nije se ispitivao, ali svakako bi mogao biti obuhvaćen budućim istraživanjima.

Osim sadržaja, njihove (ne) zastupljenosti i visoke važnosti koja im je pridana, posebno se ističu i rezultati koji govore o velikom broju ispitanika (50%) koji su doživjeli vršnjačko nasilje, bili izloženi nekim psihičkim i tjelesnim oblicima nasilja svojih roditelja, ali i sami počinili neki oblik nasilja. Prediktori počinjenja nasilja u ovom radu nisu bili ispitivani, ali ispitana je povezanost između doživljenog nasilja od strane roditelja i oblika vršenog nasilja. Iz provedene analize zaključuje se da je fizičko nasilje kao što su udarci povezano s najviše oblika nasilja koje su ispitanici nad nekim vršili.

Zbog svega navedenog, promicanje mentalnog zdravlja djece i mladih jedan je aspekt kojem osim obitelji moraju vođeni humano-razvojnim načelima posvetiti stručnu i znanstvenu pozornost odgojno-obrazovne ustanove na svim razinama. Dobiveni podaci ovog istraživanja mogu biti korisni u daljnjem fokusu školskih pedagoga na područje promicanja mentalnog zdravlja kao i prevencije s obzirom na istaknuti problem nasilja (počinjenog i doživljenog), ali i kao smjer fokusa i razvoja općih i specifičnih sadržaja i aktivnosti koje su se pokazale nedostatnima u dosadašnjem školovanju ispitanika.

LITERATURA

1. Antolić, B. i Novak, M. (2016). Promocija mentalnog zdravlja: Temeljni koncepti i smjernice za roditeljske i školske programe. *Psihologijske teme*, 25 (2), 317-339.
2. Galderisi, S., Heinz, A., Kastrup, M., Beezhold, J. i Sartorius, N. (2015). Toward a new definition of mental health. *World Psychiatry*, 14(2), 231-233. <https://doi.org/10.1002/wps.20231>
3. Odluka o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu Zdravlje za osnovne škole i srednje škole u Republici Hrvatskoj, NN 10/19
4. Olson, W. C. i Wattenberg, W.W. (1955). The Role of the School in Mental Health. *Teachers College Record: The Voice of Scholarship in Education*, 56(10), 99-124. <https://doi.org/10.1177/016146815505601005>
5. Robila, M. & Krishnakumar, A. (2006). Economic pressure and children's psychological functioning. *Journal of Child and Family Studies*, 15(4), 433-441
6. Rock, W. (2022). *The School Counselor's Role in Student Mental Health*. <https://www.schoolcounselor.org/Magazines/September-October-2022/The-School-Counselor-s-Role-in-Student-Mental-Health>
7. UNICEF (2021). *The State of the World's Children 2021: On My Mind – Promoting, protecting and caring for children's mental health*. UNICEF.
8. World Health Organization - WHO (2022). *World mental health report: transforming mental health for all*. WHO. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049338>
9. Zloković, J. i Tomac, L. (2023a). Rizična ponašanja i mentalno zdravlje djece i mladih - roditeljska perspektiva. U N. Macanović (ur.), *Zbornik 8. međunarodne naučne konferencije „Društvene devijacije” - Pravo na zdravlje i obrazovanje - univerzalna ljudska prava* (str. 426-436). Centar modernih znanja.
10. Zloković, J. i Tomac, L. (2023b). Pedagogical Aspects Of Encouraging Children's Mental Health - Parents' Perspective. U O. B. Mikhailova, M. I. Volk, I. A. Novikova, E. B. Bashkin (ur.), *Zbornik radova IX. Međunarodne znanstvene i stručne konferencije; Predanost problemima mentalnog zdravlja* (str. 99-104). Sveučilište RUDN.
11. Zloković, J. i Tomac, L. (2023c). Kvaliteta života djece i mladih - roditeljska perspektiva. U M. Nikolić i M. Vantić-Tanjić (ur.), *Zbornik radova XIV. Međunarodne naučne konferencije „Unaprjeđenje kvalitete života djece i mladih”* (str. 363-373). Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj Tuzla i Edukacijski fakultet Univerziteta u Tuzli.

PROMOTING MENTAL HEALTH AND NON-VIOLENT BEHAVIOR – ASSESSMENT OF THE ACTIVITIES AND EXPERIENCES OF PEDAGOGY STUDENTS

Abstract: Mental health can be defined as a state of mental well-being that enables people to cope with life's stresses, recognize their abilities, learn, work, and contribute to the community, with modern concepts emphasizing control over one's life and improvement of the general, focusing on physical, social and personal resources. In this sense, mental health promotion is the responsibility of all stakeholders, including education, and the importance of promotion is also recognized in the context of human rights and a holistic approach to human health and development. For this very reason, educational institutions are key to promoting mental health and developing resilience in children and young people. Despite research highlighting the importance of supporting teachers and professional staff in the prevention of behavioral problems, there are no clearly defined pedagogical aspects of this phenomenon. The role and orientation of the education of future educational professionals in the context of mental health prevention and protection is not clearly defined. Based on the results of the research carried out in the academic year 2023/2024, on the activities and experiences of mental health promotion and non-violent behavior during primary and secondary education on a sample of undergraduate pedagogy students, it can be observed that the contents were presented differently, with some of them being almost marginalized. Students ranked the importance of most mental health topics as high, suggesting, among other things, recognition of the timeliness of the problem and its importance for mental health prevention. Finally, students state that they have experienced various types of predominantly psychological forms of violence, most of which they have committed against another person. The link between the most common forms of violence perpetrated and the violence experienced by the respondents at the hands of their parents was established.

Keywords: mental health, non-violent behavior, prevention, educational institutions, pedagogues, professional associates

INSTITUCIONLNA SREDSTVA BORBE PROTIV NASILJA POLITIČKOG EKSTREMIZMA – PRIMER NEMAČKE

Dr Zorica Mršević, profesorka Fakulteta za evropske pravno političke studije - Beograd¹⁰⁷

Apstrakt: Predmet izlaganja su primeri institucionalnog delovanja protiv političkog ekstremizma radi sprečavanja eskalacije nasilnog ispoljavanja mržnje i netolerancije. U tekstu su navedeni i konkretni primeri nasilnih incidenata krivičnog pravnog karaktera, kao i protivreakcije u Nemačkoj. Krajem januara 2024. više od milion ljudi demonstriralo je širom Nemačke protiv desničarskog ekstremizma, za zaštitu demokratije i protiv "remigracije", tj. plana ekstremne desnice da se iz Nemačke deportuju milioni ljudi inostranog porekla. Protesti protiv planiranja remigracije su postali trajni talas građanskog nezadovoljstva, nastavak masovnih protesta protiv antisemitizma i antiislamizma koji su eskalirali krajem 2023. Tada su najviši predstavnici vlasti davali snažne javne izjave protiv nasilja političkog ekstremizma, podsećajući da je Evropska unija zasnovana na vrednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući prava pripadnika manjina. EU se nedvosmisleno protivi svim oblicima mržnje i diskriminacije po bilo kojoj osnovi, rasnom ili etničkom poreklu, veri ili uverenju, polu, seksualnoj orijentaciji, starosti ili invaliditetu. Davanje institucionalnog odgovora na rastući antisemitizam je zadatak i vladine institucije Poverenika za borbu protiv antisemitizma. Kao institucionalno reagovanje na politički ekstremizam doneti su zakoni, prvi je protiv govora mržnje na internetu. Drugi omogućava tzv. "optužnicu protiv sudije" kao instrument odbrane ustavne države koji omogućava lakše uklanjanje iz sudstva "neprijatelja ustava" tj. pristalica političkog ekstremizma. Treći je Zakon o promociji demokratije koji osnažuje inicijative protiv političkog ekstremizma i protiv antisemitizma, protiv kojih se borba ne može voditi samo snagama bezbednosti, već se moraju ojačati i društvene snage, jer se mržnji i ekstremizmu mora oduzeti prostor, i to svuda, na društvenim mrežama, u školama ili na ulici. Zaključuje se, na primeru Nemačke, da se suprotstavljanje nasilju političkog ekstremizma u evropskom ambijentu vodi institucionalnim, unutardržavnim, međunarodnim mehanizmima, ali i građanskim protestima.

Ključne reči: politički ekstremizam, antisemitizam, osuda najviših organa vlasti, planirana remigracija, EU strategija, optužnica protiv sudije,

Uvod

Jedan od gotovo redovno prisutnih elemenata širokog spektra političkog ekstremizma je antisemitizam. Antisemitizam¹⁰⁸ je jedan od onih pojmova za koji već na prvi pogled verujemo da znamo šta znači, to je mržnja prema Jevrejima, ili neprijateljska osećanja protiv Jevreja kao religiozne ili etničke grupe ljudi. (Morison, Braun, 115). Poznato je da su Jevreje širom sveta vekovima proganjali (Todorović, 2014:321) Ali kao i svi ti „opšte“ poznati pojmovi, i antisemitizam krije niz prikrivenih stereotipa, predrasuda i praznina u znanju. Jedna od prvih takvih stereotipa je da antisemitizam posle Drugog svetskog rata nestaje, da „toga“ nema u Srbiji, da je „to“ danas samo

¹⁰⁷ zorica.mrsevic@gmail.com

¹⁰⁸ Prema novijem shvatanju, pojam antisemitizam se piše malim početnim slovom, kao jedna reč, bez razdvajanja. Iako ima i drugih mišljenja, u ovom radu smo se opredelili da dosledno primenjujemo taj oblik pojma antisemitizam koji zagovaraju i izraelski izvori. (ADL, 2024) (Lebovitz, 2018)

izraz frustracije arapskog sveta zbog onoga što oni smatraju poniženjem koje doživljavaju od strane zapadnih zemalja i da današnji, savremeni antisemitizam nema sličnosti sa onim, nekadašnjim koji je doveo do Holokausta. Diskriminacija, mržnja, razne mere i progoni Jevreja oduvek sastavni deo istorije Evrope i zapadne civilizacije. Antisemitizam je, nažalost problem koji nije nikad iskorenjen do kraja i koji jača u određenim istorijskim okolnostima, kao što je npr aktuelni (u vreme završetka ovog teksta u maju 2024) oružani sukob u pojasu Gaze.

Od gotovo osam milijardi ljudi na planeti Zemlji, samo je nešto više od 16 miliona Jevreja. Uprkos njihovom malom broju, daleko, daleko više je antisemita. Oni šire teorije zavere po kojima „Jevreji vladaju svetom”, da su „sledbenici antihrista” i da stoje iza svih revolucija koje su se dogodile od postojanja čovečanstva.

I bez obzira na to kako Jevreji misle o sebi, antisemiti ih nikada neće prihvatiti. Koliko god dugo da su se osećali kao kod kuće, ma koliko lojalnosti iskazivali, ma koliko ih poginulo braneći svoju zemlju, uvek bi, na kraju, bili proganjani. Nije bilo važno da li su sebe nazivali narodom ili rasom ili crkvom; nije bilo važno da li o sebi misle da su Nemci ili Rumuni ili Kanađani. Spoljašnji antisemitski svet ih je video samo kao Jevreje.

Svedoci smo da dehumanizujuća, gnevom ispunjena retorika danas izbija sa svih strana i odjekuje ulicama velegrada, univerzitatskim kampusima i malim gradovima širom sveta (El Baradej, 2024). Čak i u našim profesionalnim, prijateljskim i porodičnim okruženjima se čuju olako izrečene antisemitske konstatacije. Duh je pušten iz boce, predrasude ili diskriminacije usmeren protiv Jevreja kao etničke, verske ili kulturne skupine ne retko se smatraju “normalnim”. Od 2020 uočava se taj zabrinjavajući porast antisemitizma (IHRA 2020). Iza toga je duga istorija koja se manifestuje na različite načine, uključujući verbalno zlostavljanje, diskriminaciju na radnom mestu, nasilje, i propagandu koja širi stereotipe i laži o Jevrejima, uz upotrebu zlokočnih starih stereotipa.

Rabin Endru Baker, lični predstavnik predsedavajućeg OEBSa za borbu protiv antisemitizma „Kada su se države članice OEBS-a sastale u Berlinu pre dvadeset godina, suočile su se sa ponovnim porastom antisemitizma koji su samo neke vlade priznale, a manji broj njih je još imao sredstva za borbu. Danas imamo značajne alate i smernice praćene značajnim obavezama OEBS-a. (OSCE 9. April 2024).

„Istorija nas podseća na užasne posledice kada se antisemitske predrasude i mržnja šire ili aktivno promovišu“, rekao je direktor ODIHR-a Mateo Mekači. „Moramo više raditi zajedno na formiranju tolerantnih, otvorenih i inkluzivnih društava, da bi svima nama, a posebno mlađoj generaciji, dali nadu u budućnost bez mržnje. Ova tvrdoglavo uporna vekovna mržnja dostigla je nivo bez presedana, posebno u mesecima od 7. oktobra 2023. Moramo pronaći način da zaštitimo i uverimo ranjive jevrejske zajednice širom regiona OEBS-a i vratimo uljudnost, koheziju i poštovanje različitosti koji nas povezuju.” Predstavnici država članica OEBS-a prepoznali su evoluirajuću prirodu antisemitizma i njegovu pretnju bezbednosti i stabilnosti širom regiona OEBS-a. Opšte je poznato da uprkos napretku, akti nasilja, uznemiravanja i diskriminacije i dalje preovlađuju, uključujući govor mržnje na mreži i van mreže, oštećenje imovine i pretnje jevrejskim pojedincima i zajednicama.

Nemačka ne dozvoljava antisemitizam

Nedavna ispoljavanja antisemitizma u Nemačkoj otvaraju duboke rane prošlosti, stare traume, nove strahove i nesigurnost, zato je značajno analizirati kako se može institucionalno suprostaviti nasilju političkog ekstremizma. Naime, Nemačka je podnela teške posledice antisemitizma nacističkog režima tokom Drugog svetskog rata, dok je moderna Nemačka posvećena kritičkom suočavanju s prošlošću, očuvanju demokratije i ljudskih prava. Međutim, kao i u drugim delovima sveta, antisemitizam nije potpuno iskorenjen. U toj zemlji iz koje je potekao Holokaust sada ponovo otvoreno jača antisemitizam, koji je i kvantitativno i kvalitativno prešao u novu, višu dimenziju. Protagonisti su desničarski nastrojeni ultranacionalisti, dok propalestinski skupovi kao reakcija izraelsku ratnu operaciju u Gazi, otvoreno propagiraju mržnje protiv Jevreja i pozivaju na uništenje Izraela, čime se sve više radikalizuju i tradicionalno umereni akademski krugovi.

Preosetljivost Nemačke na antisemitizam dodaje dodatni sloj poteškoća. (Glucroft, 18. april 2024). Solidarnost sa Izraelom i borba protiv antisemitizma imaju poseban značaj za Nemačku. To je izazov gde god Jevreji i muslimani žive zajedno u svetu. Za Nemačku, ona ima posebno uznemirujući balans, jer je ta zemlja dom muslimanske populacije od oko 5,5 miliona — više od polovine su

nemački državljani, prema Nemačkoj islamskoj konferenciji — i gde živi najveća palestinska dijaspora u Evropi. Njena jevrejska zajednica je znatno manja, možda manje od 200.000 ljudi, ali im nemačka istorija posvećuje veliku pažnju. (Glucroft, 18. april 2024)

Za većinu nedavnih slučajeva antisemitizma, istraživači i istražitelji nisu bili u mogućnosti da odrede bilo kakav ideološki motiv ili pozadinu. „Svaki oblik antisemitizma je opasan, bez obzira na ideologiju iz koje potiče“, rekao je za DV Feliks Klajn, nemački komesar za jevrejski život u Nemačkoj i borbu protiv antisemitizma. „To je izraz duboko antidemokratskog stava i odbacuje tekovine našeg modernog, liberalnog društva. (Glucroft, 18. april 2024)

Antisemitski ispadi su se naglo umnožili u Nemačkoj od početka izraelskih operacija u Gazi, nakon terorističkog napada Hamasa 7. oktobra 2023, ali početak novije eskalacije antisemitizma u Nemačkoj počeo je ranije i podudario se sa protestima protiv antipandemijskih mera 2020, kada su i korona virus i antipandemjske mere videne kroz antisemitsku prizmu kao još jedna globalna “jevrejska zavera” protiv čovečanstva. Antisemitska krivična dela su u Nemačkoj drastičnom porastu, lična, imovinska i profesionalna bezbednost Jevreja je ugrožena. Na pojedinim propalestinskim skupovima dešava se otvoreno propagiranje mržnje protiv Jevreja i poziv na uništenje Izraela. Oko 80 posto lidera jevrejskih zajednica u Nemačkoj je izjavilo da se Jevreji od 7. oktobra u Nemačkoj osećaju manje sigurnim. Najčešće žrtve pritiska su stariji Jevreji, porodice sa decom ali i mladi u vršnjačkom okruženju, učenici i studenti. Antisemitska eskalacija u poslednje vreme usmerena je protiv jevrejskih i izraelskih studenata. Jevrejski studenti prijavljuju da se ne osećaju bezbedno, posebno na Slobodnom univerzitetu u Berlinu, što je izraz ukupnog antisemitskog raspoloženja i radikalizacije manjine na univerzitetima. Istovremeno, 96 odsto jevrejskih lidera je reklo da je zadovoljno saradnjom sa policijom. Jevrejima u Nemačkoj je policija jedan od tri najvažnija partnera, uz crkvene zajednice i političare. U Nemačkoj za šest meseci otkazano 129 zakazanih govora, predavanja, izložbi, debata i ostalih akademskih ili kulturnih događaja, jer su planirani govornici – inače mnogi od njih Jevreji – podržali Palestinu. (Radičević, 24. april 2024,) „Svaki oblik antisemitizma je opasan, bez obzira na ideologiju iz koje potiče“, rekao je za DV Feliks Klajn, nemački komesar za jevrejski život u Nemačkoj i borbu protiv antisemitizma. „To je izraz duboko antidemokratskog stava i odbacuje tekovine našeg modernog, liberalnog društva. (Radičević, 24. april 2024). Solidarnost sa Izraelom i borba protiv antisemitizma imaju poseban značaj za Nemačku

Treba takođe imati u vidu da je ova, globalno gledajući, jedna od najintenzivnijih izbornih godina u istoriji jer su predsednički izbori zakazani u SAD, parlamentarni u EU kao i pojedinim evropskim zemljama. Izbori daju šanse protagonistima političkog ekstremizma da sa društvenih i političkih margina, osvajajući glasove novih birača, ostvare značajnije mesto na političkoj sceni i legalizuju povećanje svog uticaja. Takođe, tri nemačke pokrajine - Saksonija, Tiringija i Brandenburg - biraju novi parlament. Predviđa se dalje jačanje ekstremne, desničarske Alternative za Nemačku jer u skorašnjim anketama vodi u sve te tri pokrajine.

Karakter protesta

Hiljade ljudi su na vikend protestima krajem 2023 i početkom 2024.g. protiv antisemitizma u Berlinu i drugim gradovima izrazile solidarost sa Izraelom. Te skupove je organizovao širok savez - Nemačko-izraelsko društvo, stranke, verske zajednice i sindikati. Hiljade ljudi demonstrirale su i u više nemačkih gradova iskazujući otpor i desničarskom ekstremizmu i partiji Alternativa za Nemačku (AfD). German news services. (23. januar 2024).

Za sociologa Klausa Hurelmana (Hurrelmann) demonstracije su dokaz preokreta u stanovništvu. "Protesti protiv desnice mi se čine kao oslobađanje grupa stanovništva koje su dugo bile zaokupljene sobom zbog korone i mnogih drugih problema. Ljudi skoro da su prevideli kakve rizike donosi jačanje desnice, sugerisao je taj sociolog. Na natpisima i transparentima je pisalo: "Za demokratiju – protiv desnog ekstremizma" i "Mržnja nije mišljenje". I početkom januara nastavili su se ti protesti, postajući sve brojniji, kada je jednog januarskog vikenda više od 900.000 ljudi demonstriralo širom Nemačke protiv desničarskog ekstremizma i za zaštitu demokratije (German news services. 24. jan. 2024). "Sada možemo da shvatimo šta smo mogli da uradimo da smo na mestu naših pradedova," piše na transparentu u rukama jednog od stotina hiljada demonstiranata koji su za vikend protestovali protiv desničara. Poruka se odnosi na uspon nacizma u zemlji pre devet decenija (German news services. 22. januar 2024)a. Oko 100.000 ljudi uhvatilo se za ruke u Berlinu i oko

zgrade Rajhstaga formirati živi zid zaštite od desničarskog ekstremizma. Događaj je deo širokog protesta protiv desničarenja u celoj Nemačkoj. Doprinos tim protestima dala je i kontroverzna ekološka Poslednja generacija, koja je otkazala sopstvene akcije da se priključi protestu protiv desničara. I svakog januarskog vikenda istim povodom je širom Nemačke marširalo na stotine hiljada građana (German news services. 31. januar 2024).

Protesti su uglavnom bili protiv identitarističkog pokreta, što je u desničarskim i ekstremno desnim partijama i grupama postao eufemizam za proterivanje, odnosno masovnu, pa i prisilnu deportaciju ljudi stranog porekla. Desničarski ekstremisti su govorili da iz Nemačke žele da proteraju milione ljudi. Građani su na protestima jasno stavili do znanja da "ne prihvataju desničarske i nehumane ideje u našoj zemlji (...)" i vlada je protestante u tome podržala. Nemački kancelar Olaf Šolc (Scholz) zahvalio se ljudima koji idu na demonstracije "protiv rasizma, raspirivanja mržnje i za našu slobodarsku demokratiju". (German news services. 17. januar 2024).

"Ako u Nemačkoj za nešto nikad više ne sme biti mesta, onda je to etnička rasistička ideologija nacional-socijalista", rekao je Šolc dodajući da "odvratni" planovi ekstremista o proterivanju ljudi migrantskog porekla jedino mogu da se uporede sa nacional-socijalizmom. Ekstremisti predstavljaju "napad na našu demokratiju i samim tim na sve nas", sada od svih ljudi očekuje da se jasno opredele - "za zajedništvo, za toleranciju, za našu demokratsku Nemačku". Gradonačelnik Tibingena Boris Palmer „Slobodu govora ne ograničava država, već relevantne grupe koje neprestano moralno omalovažavaju one koji misle drugačije. To stvara toliki pritisak da se ljudi više ne izražavaju“.

Prema oceni glavne reporterke „Velta“ Ane Šnajder, moral zamenjuje argumente i to ubija debate. Demokratija suštinski zavisi od slobode izražavanja (Radičević 24 .04 2024). Vicekancelar i ministar ekonomije Robert Habeck pozvao je muslimanske grupe u Nemačkoj da se „distanciraju od antisemitizma kako ne bi ugrozili sopstveno pravo na toleranciju“.

Wolfgang Benz, penzionisani šef Istraživačkog centra protiv antisemitizma na Berlinskom Tehničkom univerzitetu izjavio je da je antijevrejsko raspoloženje simptom većeg postojećeg izražavanja nasilja i diskriminacije. Fokusiranje prvenstveno na antisemitski aspekt moglo bi zadovoljiti političke standarde u Nemačkoj, ali bi moglo propustiti širu poentu. „Lekciju o holokaustu smo naučili ne samo kada smo jedino prijateljski raspoloženi prema Jevrejima, već kada smo prepoznali da nijedna manjina, ma koja, ne treba da bude diskriminisana i proganjana“, rekao je Benc. „Upravo to nedostaje nemačkoj svesti. (Glucroft 18. april 2024)

Izjave vodećih političkih ličnosti

Veoma su relevantne osuda antisemitizma od strane najviših zvaničnika nemačkih vlasti, predsednika, kancelara, ministara, kao i predsednice Bundestaga da lekcija Holokausta mora biti da se tako nešto nikada ne sme ponoviti, jer "Nikada više je sada".

Više saveznih ministara, npr. spoljnih poslova (Berkok), unutrašnjih poslova (Fezer), za porodicu (Paus), poljoprivrede (Ozdemir), davali su snažne izjave protiv antisemitizma i podrške Izraelu. Nemački zvaničnici su reagovali javnim osudama antisemitizma, npr. nemački predsednik Frank-Valter Štajnmajer je rekao da je svaki napad na Jevreje ili na jevrejske institucije sramota za Nemačku i da je nepodnošljivo da Jevreji danas ponovo strahuju i to ni manje ni više nego baš u Nemačkoj. Antisemitizam u Nemačkoj ne sme da se toleriše, Izrael ima pravo da se brani od terora a Nemačka je u tome čvrsto uz Izrael. Nemački kancelar Olaf Šolc je obećao da će država učiniti sve da zaštiti jevrejski život u Nemačkoj jer svako ko napada Jevreje, ko ih vređa ili povređuje, napada sve.

Ministarka Fezer je pozdravila te protestne skupove, smatrajući da su protesti "zadivljujuća slika samosvesnog građanskog društva, i da je budno civilno društvo najjači bedem protiv desničarskih ekstremista. I ovog vikenda srce naše demokratije kucalo je na našim ulicama i trgovima." Šef nacionalne službe za zaštitu Ustava tomas Haldenvang sugrađane upozorava da olako shvataju pretnju ekstremizma nemačkoj demokratiji, uključujući i onu koja se ogleda rastućim antisemitizmom. "Sramota je, sramno je koliko se u zemlji iz koje je potekao holokaust sada otvoreno pokazuje antisemitizam," rekao je Haldenvang (German news services. 11. jan. 2024)..

Nemačka vlada mora da reaguje, izjavio je premijer Saksonije Mihael Krečmer (Michael Kretschmer) dodajući da svi imaju građansku odgovornost da dignu svoj glas protiv ekstremizma. (German news services. 22. jan.2024)c Kancelar Olaf Šolc je izjavio protiv desničarsko neprijateljstva

prma migrantima, da je "Naš je svako ko ovde živi, radi i privržen je osnovnim vrednostima naše demokratije, bez obzira na poreklo, boju kože. I tačka" (German news services. 15. januar 2024). Šolc: Naš je svako ko poštuje vrednosti demokratije.

Veliki protest protiv desničara prošlog vikenda dobar je signal u suzbijanju desničarske Alternative za Nemačku, je bavarski premijer Markus Zeder. (German news services. 22. januar 2024)b Retorika ekstremnih desničara o deportacijama stranaca može da nanese ozbiljnu štetu nemačkoj privredi, upozorio je predsednik Frank-Valter Štajnmajer. Pohvalio je nedavne masovne demonstracije širom zemlje protiv krajnje desničarske partije Alternativa za Nemačku (AfD) i drugih desničarskih grupa, kao snažan pokazatelj demokratije i tolerancije. (German news services. 24. januar 2024).

Podržan je i predlog koji podrazumeva nezavisnu, demokratsku i demilitarizovanu palestinsku država u mirnom suživotu sa Izraelom odbacuju i militantni islamisti Hamasa, koji insistiraju na uništenju Izraela. Berbokova je naglasila da Izrael može živeti u sigurnosti samo ako i Palestinci budu živeli u bezbedno. (German news services. 22. januar 2024)a

Nosioci antisemitizma

Antisemitizam u Nemačkoj pothranjuju tri velike grupacije u Nemačkoj, ocenila je direktorka Centra za proučavanje globalnog islama, Suzane Šreter. Antisemitski stvavovi muslimanskih organizacija, levičarih i desničarih krugova se podudaraju. "Tu se otvarajuću uznemiravajuće mogućnosti sklapanja saveza i strahujem da se upravno stvaraju trajni efekti sinergije, podsećajući da je 1930-ih godinama postojao savez Muslimanske braće i nacista, sa zajedničkim ciljem – uništenjem Jevreja.

"Eksplicitni propalestinski stav i snažna antiizraelska retorika" i islamski narativi postoje i u akademskoj zajednici, rekla je, ocenivši da te stavove hrani postkolonijalna teorija koja u Izraelu vidi "belu, kriminalnu državu". (German news services. (3. januar 2024).

Pristalice antisemitizma i desnog antimigrantskog ekstremizma su i tzv "Građani rajha" ekstremisti koji ne priznaju poredak posleratne Nemačke. (German news services 4. april 2024).

Identitaristički pokret

Protesti su počeli pošto je medijska kuća Korektiv krajem 2023.g. obelodanila da je u novembru održan sastanak političara i predstavnika takozvane Nove desnice (Neue Rechte). Na sastanku su govorili o svojim planovima prema kojima Nemačku treba da napuste milioni ljudi migrantskog porekla. Sastanak je okupio zvaničnike desničarske Alternative za Nemačku (AfD), neke članove demohrišćanske CDU i predstavnike izrazito konzervativne grupe Unija vrednosti (Wertheunion). Radi se dakle o proterivanju, ili kako ekstremna desnica to naziva "remigraciji". Ta reč je u identitarističkom pokretu, u desničarskim i ekstremno desnim partijama i grupama postala eufemizam za proterivanje, odnosno masovnu, pa i prisilnu deportaciju ljudi stranog porekla, ljudi useljeničke istorije. Nemački lingivsti su saopštili da su reč remigracija izabrali za najnegativniju prošle godine. Ta reč u "identitarističkom pokretu, u desničarskim i ekstremno desnim partijama i grupama postala je identifikacioni politički pojam ekstremne desnice. (German news services. 22. jan.2024)c

Mere protiv političkog ekstremizma

Jedan 22-godišnjak je u apelacionom postupku pred sudom u Bambergu dobio dve godine zatvora za pokušaj paljenja jedne sinagoge. On je priznao delo, rekavši da je bio pijan i pod uticajem desničarske ideologije. (German news services. 12. januar 2024).

Ispravno je i neophodno da Savezna kancelarija za zaštitu ustava, drži Alternativu za Nemačku na oku, istakla je ministarka unutrašnjih poslova, socijaldemokratska političarka Nensi Fezer. (German news services. 18. januar 2024). Ta partija je zbog ekstremističkih stavova pod prismotrom savezne službe za zaštitu ustava, a u tri pokrajine je klasifikovana kao ekstremistička organizacija. (German news services. 16. januar 2024). Doneti su zakoni, npr. onaj koji omogućava tzv. "optužnicu protiv sudije" važan instrument odbrane ustavne države koji omogućava lakše

uklanjanje iz sudstva "neprijatelja ustava" tj. pristalica političkog ekstremizma jer za neprijatelje ustava nema mesta u sudstvu.¹⁰⁹ Usvojen je i Zakon protiv govora mržnje na internetu. Zakon o promociji demokratije osnažuje inicijative protiv političkog ekstremizma i protiv antisemitizma ne može voditi samo sa snagama bezbednosti, već se moraju ojačati i društvene snage, mora se mržnji oduzeti prostor, i to svugde, bilo to na društvenim mrežama, u školama ili na ulici.

Kancelarija Povrenika Savezne vlade za život Jevreja u Nemačkoj i borbu protiv antisemitizma osnovana je 2018. godine i nalazi se u Saveznom ministarstvu unutrašnjih poslova i zajednica. Ta institucija omogućava odgovor na o rastući antisemitizmu u Nemačkoj i o tome kako savezni nivo može najbolje da se suprotstavi ovom fenomenu.

U Nemačkoj je u ponedjeljak, 1. aprila, stupio na snagu izmenjeni savezni disciplinski zakon koji će olakšati da se ekstremisti i protivnici ustava uklone iz javnih službi. "Nećemo dozvoliti da naš demokratski ustavni poredak iznutra ruše ekstremisti", navela je u saopštenju u subotu ministarka unutrašnjih poslova Nensi Fezer (Nancy Faeser). Zakon će omogućiti da se disciplinski postupci protiv službenika javne uprave vode jednostavnije i brže.

Ta nova regulativa predviđa da delo podsticanja na mržnju za koje je zaprećena kazna zatvora od šest meseci zatvora ili duža, ujedno nosi sobom i gubitak statusa državnog službenika. Ogromna većina od oko 190.000 saveznih državnih službenika u Nemačkoj poštuje zakone i svoj posao obavlja sa integritetom, a broj ekstremista i protivnika ustava među njima je veoma mali, saopštilo je ministarstvo unutrašnjih poslova. "Ali bez obzira na to, svaki takav pojedinačni slučaj nanosi trajnu štetu poverenju u javnu upravu", navelo je ministarstvo. (German news services. 1. april 2024).

Najmanje 400 policajaca nemačkih pokrajina je pod istragom ili se protiv njih vode disciplinski postupci zbog desničarsko ekstremističkih stavova ili podrške ideologijama zasnovanih na teorijama zavere. Policajci koji ne slede ustav već ekstremističke ideje su velika opasnost za demokratiju i pravnu državu, rekao je za Štern ministar unutrašnjih poslova Severne Rajne-Vestfalije Herbert Rojl. Tim ljudima nije mesto u policiji, rekao je ministar. "Živimo u vremenima kada desničarski ekstremisti planski pokušavaju da podriju policije", izjavio je poverenik Bundestaga za policiju Uli Greč (Grötsch). Opasnost je, dodao je, veća nego ikada. (German news services. 4. april 2024). Današnji desničarski ekstremisti na javno mišljenje deluju i iz senke "digitalnog prostora, algoritma, lažnih vesti koje kreira veštačka inteligencija i širenjem propagande, a radikalizaciji su posebno podložni mladi. Kao jedna od kontramera predlaže se temeljniji nastav istorije, političkih nauka ili sociologije, za dublje znanje o istorijskom kontekstu i aktuelnim pretnjama demokratiji. Učenici u Berlinu, Brandenburg, Meklenburg-Zapadnoj Pomeraniji, Saksoniji, Saksoniji-Anhalt i Tiringiji upozoravaju da su škole nedovoljno pripremljene po svim frontovima: "Osobljem, materijalom i znanjem". (German news services. 3. april 2024).

Međunarodne reakcije

Rat u Gazi ulazi u sedmi mesec sa slabim izgledima za prekid, ali sa nagoveštajima da Evropljani koriguju svoj stav prema Izraelu koji gubi propagandni rat, što je možda nagoveštaj početka kraja decenijama duge nekažnjivosti Izraela, koji se na takav status zaštićenosti navikao zahvaljujući vetu koji su SAD redovno ulagale na sednicama Saveta bezbednosti UN. (Jakšić B. 2024. 10. mart).

Kada je krajem aprila 2024 Italiji proslavljan dan oslobođenja od fašizma, što je oduvek podrazumevalo veliki broj manifestacija na italijanskim trgovima i ulicama, nikada te manifestacije nisu bile toliko podeljene, uz veliki rizik od nereda zbog rata na Bliskom istoku. U Italijom se šire negativna osećanja prema jevrejskom narodu. Članovi studentskog pokreta za Palestinu zahtevali su od rukovodstva italijanskih univerziteta, kao i od jevrejske zajednice, da se distanciraju od države Izrael. (Lučić, 2024, 25.04).

¹⁰⁹ Avgusta 2023 pokrenut je postupak protiv bivšeg poslanika Jensa Majera (Maier) iz desničarske Alternative za Nemačku (AfD) koji je bio i sudija. Saksonsko ministarstvo pravde Majera je optužilo za kršenje zvaničnih dužnosti na njegovom prethodnom poslu u sudu u Drezdenu.

Pošto ga je saksonska Kancelarija za zaštitu ustava proglasila za desničarskog ekstremistu, Majeru je zabranjeno da obavlja posao sudije. Bundestag usvojio zakon o uklanjanju ekstremista iz sudstva German news services. (23. febr. 2024).

Južna Afrika je pred MSP (Međunarodni sud pravde), koji smatraju najvišim sudskim organom Ujedinjenih nacija, optužila Izrael za kršenje Konvencije o genocidu time što takva zlodela nije sprečio ili ih je čak omogućio. MSP je krajem januara odlučio da Izrael mora preduzeti sve neophodne mere za sprečavanje genocida u Gazi. Južna Afrika je od tada još dva puta od MSP tražila dodatne privremene mere, pre svega odluku o prekidu vatre. Sud je odbio prvi zahtev Južne Afrike i veći deo drugog. Umesto toga, sud je priznao pogoršanje humanitarne krize u Gazi, uključujući i „početak gladi”, i obavezao Izrael na neometanu dostavu vitalne humanitarne pomoći u pojas Gaze. Istorijska ljubav prema palestinskim nacionalnim pokretima ukorenjena je u Južnoj Africi. Mandela je govoreći 1997. povodom Međunarodnog dana solidarnosti sa palestinskim narodom poručio: „Suviše dobro znamo da je naša sloboda nepotpuna bez palestinske slobode.” Zemlje i narodi se ponekad ne vode strogo pragmatičnim ciljevima, već deluju „po zapovesti srca” (Korkodelović, 2024, 28.04).

Danas troje od petoro Nemaca smatra da Berlin treba oštrije da razgovara sa Izraelom o vojnoj operaciji u Gazi i patnji palestinskog stanovništva. Izrael je pod rastućim međunarodnim pritiskom zbog vojnog odgovora na oktobarski napad terorista Hamasa. (German news services. 9. april 2024) b) Nikaragva optužuje Nemačku pred najvišim sudom Ujedinjenih nacija da saučestvuje u genocidu u Pojasu Gaze time što Izraelu šalje oružje. Nemačka, pak, Nikaragvu optužuje da je sudu dala lažne informacije. Nemačka uglavnom isporučuje opšte naoružanje, a ne ono koje se može direktno koristiti u borbama. Od oktobra 2023. izdate su samo četiri dozvole za oružje, uključujući municiju za obuku i podmornicu. Nemačka je ponovo odbacila optužbe Nikaragve o nemačkom saučesništvu sa Izraelom u genocidu. Nemačka ne krši Konvenciju o genocidu, niti međunarodno humanitarno pravo. (German news services. 9. april 2024) a. „Njujork tajms” je naložio svojim novinarima koji izveštavaju o ratu u Gazi da ograniče upotrebu termina „genocid” i „etničko čišćenje” i da „izbegavaju” korišćenje izraza „okupirana teritorija” kada opisuju palestinsku zemlju (Politika, 2024 17.04.)

Protesti su izbili na tridesetak univerziteta u SAD, sa zahtevom da Amerika prestane da podržava Izrael i sa kompanijama koje podržavaju rat u Gazi. Od 18. aprila, više od 1.000 ljudi je uhapšeno u više od 25 kampusa u najmanje 21 državi. Analitičari kažu da su protesti širom zemlje postali test za predsednika Džoa Bajdena dok traži reizbor, dok rat u Gazi razara duboke podele u njegovoj krhkoj koaliciji. „Studenti imaju pravo da pohađaju nastavu i osećaju se bezbedno”, rekla je Karin Žan Pjer, portparolka Bele kuće na konferenciji za novinare, i dodala: „Nastavićemo da naglašavamo da se antisemitizam mora osuditi” (Beta, 2024, 01.05.).

Zaključak

„Sloboda izražavanja i okupljanja važi za sve ljude, čak i ako kritikuju politiku nemačke i izraelske vlade. Granica je krivično kažnjivo ponašanje, a ne politički neprijatne izjave”, dodaje se u saopštenju „Amnestija” (Radičević, 2024, 24 .04). „Kao društvo i građani, odgovorni smo za antisemitsko uništenje miliona ljudi”, rekao je El Jazidi, koji je uključen u brojne muslimansko-jevrejske napore u Nemačkoj i širom Evrope. „Moramo učiniti sve da osiguramo da se ovo više ne ponovi. Ali odgovor ne može biti stigmatizacija druge verske grupe guranjem u stranu, uskraćivanjem njihove pripadnosti (Gluckroft, 2024 18.04). Ključno je „nekako” sastaviti paket koji će staviti tačku na trenutne borbe i obezbediti oslobađanje preostalih izraelskih talaca. Takođe bi trebalo otvoriti put rekonstrukciji Gaze i širim pregovorima za rešavanje osnovnih, naizgled nerešivih pitanja izraelsko-palestinskog sukoba. U doglednoj budućnosti ne postoji alternativno rešenje, osim kontinuiranog sukoba koji je u tragičnom procesu korodiranja oba društva (Politika, 2024 10.04). Učesnici su istakli uticaj obnove eskalacije nasilja na Bliskom istoku nakon napada 7. oktobra na jevrejske i muslimanske zajednice širom regiona OEBS-a. „Ujedinjeni u ovom cilju, nastavljamo da afirmišemo našu kolektivnu rešenost da se efikasno bavimo mržnjom i negujemo inkluzivna i pravična društva u kojima se različitost ne samo toleriše već i slavi”, rekao je Borg. U svetlu ovih izazova, malteško predsedavanje je naglasilo važnost međuverskog i međukulturnog dijaloga u povećanju tolerancije i razumevanja. (OSCE 2024 09. 04). Iako je osuđivan prema svim standardima savremenog društva, antisemitizam je i danas prisutan u brojnim oblicima, npr u raširenoj predstavi o jevrejskom vladanju svetom putem “preuzimanja” vlada najuticajnijih svetskih država i njihovih medija. Antisemitizam je najkobnija manifestacija mržnje prema ljudima. Uopšte se ne postavlja pitanje da li je potrebno boriti se protiv antisemita, ali se postavljaju dva pitanja: da li se ta borba vodi s dovoljno energije, i kako je

treba voditi, reči su ruskog pisca Maksima Gorkog, tako aktuelne i danas. (Spalović, 2024). Nije nužno podsetiti se da je Evropska unija zasnovana na vrednostima poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava, uključujući prava pripadnika manjina. EU se nedvosmisleno protivi svim oblicima mržnje i diskriminacije po bilo kojoj osnovi, rasnom ili etničkom poreklu, veri ili uverenju, polu, seksualnoj orijentaciji, starosti ili invaliditetu. (European Commission, 2021).

LITERATURA

- ADL. (2024). Spelling of antisemitism vs. anti-Semitism. *Anti-Defamation League*. <https://www.adl.org/spelling-antisemitism-vs-anti-semitism> stranici pristupljeno 07.04.2024.
- Banner, A. (1. maj 2024). 5 things to know for May 1: Campus protests, Hostages, Trump trial, Kansas tornado, Walnut recall. *Cable News Network: 5 Things*. <https://edition.cnn.com/2024/05/01/us/5-things-to-know-for-may-1-campus-protests-hostages-trump-trial-kansas-tornado-walnut-recall/index.html> stranici pristupljeno 02.05.2024.
- Baradej, E.M. (25. januar 2024). Svet: Međunarodni poredak umire u Gazi. *Danas*. <https://www.danas.rs/svet/medjunarodni-poredak-umire-u-gazi/> stranici pristupljeno 02.04.2024.
- Benjami, M. (2. jan. 2024). Opinion | Anti-Zionism isn't the same as antisemitism. Here's the history. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2024/01/02/anti-zionism-antisemitism-israel-jews-came-first/> stranici pristupljeno 02.05.2024.
- Beta. (1. Maj 2024). Bela kuća osudila mali procenat studenata za izazivanje nereda na univerzitetima. *Danas*. <https://www.danas.rs/svet/bela-kuca-osudila-mali-procenat-studenata-za-izazivanje-nereda-na-univerzitetima/> stranici pristupljeno 02.05.2024.
- European Commission, 2021. EU Strategy on Combating Antisemitism and Fostering Jewish Life (2021-2030). https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/racism-and-xenophobia/combating-antisemitism/eu-strategy-combating-antisemitism-and-fostering-jewish-life-2021-2030_en stranici pristupljeno 20.03.2024.
- German news services. (3. januar 2024). Antisemitizam. Naučnica: Islamisti, desničari i levičari se slažu u antisemitizmu. *GNS*. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240103/urn:newsml:dpa.com:20090101:240103-99-476960/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 23.02.2024.
- German news services. (11. jan. 2024). Haldenvang upozorava Nemce da ozbiljno shvate pretnju demokratiji https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240111/urn:newsml:dpa.com:20090101:240111-99-565722/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 02.05.2024.
- German news services. (12. januar 2024). Antisemitizam. Dve godine za napad na sinagogu. *GNS*. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240112/urn:newsml:dpa.com:20090101:240112-99-583043/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 23.04.2024.
- German News Service. (15. januar 2024). Šolc: Naš je svako ko poštuje vrednosti demokratije. *GNS*. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240115/urn:newsml:dpa.com:20090101:240115-99-618335/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 12.04.2024.
- German news services. (16. januar 2024). Politika i ekstremizam. Bundestag u četvrtak raspravlja o AfD i ekstremizmu. *GNS*. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240116/urn:newsml:dpa.com:20090101:240116-99-631000/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 26.04.2024.
- German news services. (17. januar 2024). Društvo. Šolc: Demonstracije protiv desnice ohrabruju. *GNS*. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240117/urn:newsml:dpa.com:20090101:240117-99-649600/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 26.02.2024.
- German news services. (18. januar 2024). Politika i ekstremizam. U Bundestagu svi protiv desničarske AfD: Neprijatelji demokratije. *GNS* https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240118/urn:newsml:dpa.com:20090101:240118-99-663548/?utm_campaign=n / stranici pristupljeno 24.04.2024.
- German news services. (19. januar 2024). Ekstremizam. Šolc planove o "remigraciji" uporedio s rasizmom nacista. *GNS*. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240119/urn:newsml:dpa.com:20090101:240119-99-675939/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 25.02.2024.

- German news services. (22. januar 2024)a. Rat i diplomatija. Nemačka za palestinsku državu, posredna kritika Netanjahua. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240122/urn:newsml:dpa.com:20090101:240122-99-704925/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 25.02.2024.
- German news services. (22. januar 2024)b. Politika i ekstremizam. Zeder: Protesti protiv Alternative za Nemačku "dobar znak". <https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240122/urn:newsml:dpa.com:20090101:240122-99-704801/> stranici pristupljeno 25.02.2024.
- German news services. (22. jan.2024)c Masovni protesti protiv ekstremne desnice: Buđenje građanskog društva. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240122/urn:newsml:dpa.com:20090101:240122-99-702460/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 02.05.2024.
- German news services. (23. januar 2024). Protesti. "Nikad više fašizam": Nove demonstracije širom Nemačke. GNS. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240123/urn:newsml:dpa.com:20090101:240123-99-715561/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 20.02.2024.
- German news services. (24. januar 2024). Demonstracije. "Mržnja nije mišljenje": Nemci nastavili proteste protiv desnice. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240124/urn:newsml:dpa.com:20090101:240124-99-731081/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 20.02.2024.
- German news services. (24. januar 2024). Privreda. Štajnmajer: Retorika protiv migranata može da škodi privredi. GNS. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240124/urn:newsml:dpa.com:20090101:240124-99-734026/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 25.02.2024.
- German news services. (31. januar 2024). Društvo i ekstremizam. Sto hiljada ljudi želi u živi zid oko Rajhstaga. GNS. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240131/urn:newsml:dpa.com:20090101:240131-99-816068/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 20.02.2024.
- German news services. (8. febr. 2024). Poverenik za borbu protiv antisemitizma: Studenti na udaru propagande. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240208/urn:newsml:dpa.com:20090101:240208-99-918369/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 02.05.2024.
- German news services. (23. febr. 2024). Bundestag usvojio zakon o uklanjanju ekstremista iz sudstva. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240223/urn:newsml:dpa.com:20090101:240223-99-93242/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 02.05.2024.
- German news services. (1. april 2024). Zakon i ekstremizam. Novi zakon olakšava čišćenje javne uprave od ekstremista. GNS. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240401/urn:newsml:dpa.com:20090101:240401-99-526883/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 15.04.2024.
- German news services. (3. april 2024). Ekstremizam i školstvo. Učenici sa istoka Nemačke traže mere protiv prodora ekstremizma. GNS. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240403/urn:newsml:dpa.com:20090101:240403-99-548424/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 10.04.2024.
- German news services. (4. april 2024). Desničarski ekstremizam. Stotine policajaca u Nemačkoj osumnjičeno za ekstremizam. GNS. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240404/urn:newsml:dpa.com:20090101:240404-99-557797/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 10.04.2024.
- German news services. (9. april 2024)a. Međunarodno parvo. Nemačka pred sudom: Optužbe Nikaragve za genocid neodržive. GNS. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240409/urn:newsml:dpa.com:20090101:240409-99-612190/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 15.04.2024.
- German news services. (9. april 2024)b. Međunarodno parvo. Većina u Nemačkoj želi oštriju kritiku Izraela. GNS. https://news-72f9bc9.dpa-prototype.de/sr/240409/urn:newsml:dpa.com:20090101:240409-99-607460/?utm_campaign=n stranici pristupljeno 21.04.2024.
- Glucroft, N.W. (18. april 2024). SOCIETY/GERMANY: Jewish and Muslim communities search for solidarity. *Deutsche Welle*. <https://p.dw.com/p/4ewUn?maca=en-EMail-sharing> stranici pristupljeno 23.04.2024.
- International Holocaust Remembrance Alliance. (2020). Declarations: 2020 IHRA Ministerial Declaration. <https://holocaustremembrance.com/resources/2020-ihra-ministerial-declaration> str-anici pristupljeno 12.04.2024.
- Jakšić B. (10. mart, 2024). Rat u Gazi menja Evropljane. *Politika*. <https://www.politika.rs/articles/details/603460> stranici pristupljeno 30.03.2024.
- Korkodelović, B. (28. april 2024). Južna Afrika protiv Izraela. *Politika podcast*. <https://www.politika.rs/articles/details/611185/> stranici pristupljeno 30.04.2024.
- Lebovic, M. (23. avgust 2018). Infinite splits. What's in a hyphen? Why writing anti-Semitism with a dash distorts its meaning. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/whats-in-a-hyphen-why-writing-anti-semitism-with-a-dash-distorts-its-meaning/> stranici pristupljeno 16.04.2024.

- Lučić S. (2024, 25. 04). Studentski protesti u znak podrške Palestincima širom Italije, bezbednosne mere pojačane u celoj zemlji. *RTS*. <https://rts.rs/vesti/svet/5425243/studentski-protesti-u-znak-podrske-palestincima-sirom-italije-bezbednosne-mere-pojacane-u-celoj-zemlji.html?lang> stranici pristupljeno 30.04.2024.
- Morison A.M. & Braun F.S. (2001). *Judaizam: svetske religije*. Beograd: Čigoja.
- OSCE. (9. April, 2024). OSCE calls for enhanced interfaith and intercultural dialogue to address rising anti-Semitism and all forms of intolerance and discrimination. Valletta, Malta. <https://www.osce.org/chairpersonship/566404> stranici pristupljeno 02.05.2024.
- Politika. (10. april 2024). Bivši ambasador Velike Britanije u Izraelu: Da li je Hamas pobedio. *Politika podcast*. <https://www.politika.rs/articles/details/608697> stranici pristupljeno 15.04.2024.
- Politika. (17. april 2024). „Njujork tajms” naložio novinarima da ne koriste termin genocid kada izveštavaju o Gazi. *Politika podcast*. <https://www.politika.rs/articles/details/609984> stranici pristupljeno 19.04.2024.
- Radičević, N. (24. april 2024). Zašto je Varufakis zabranjen u Nemačkoj i kako su ratovi i krize relativizovali slobodu govora: Zaustavite neistomišljenike! *RTS*. <https://oko.rts.rs/svet/5085489/zasto-je-varufakis-zabranjen-u-nemackoj-i-kako-su-ratovi-i-krize-relativizovali-slobodu-govora-zaustavite-neistomisljenike.html?lang=> stranici pristupljeno 26.04.2024.
- Spalović, D. (9. jan. 2024). Kad antisemitizam postane „normalnost”. *Politika*. <https://www.politika.rs/sr/clanak/593325/Kad-antisemitizam-postane-normalnost> stranici pristupljeno 15.01.2024.
- Todorović, S. (2014). Antisemitizam – najduži zločin mržnje. U: Vejnović D, (ured.) (2014) Kako prevazići govor mržnje. (str. 318-331). Banja Luka: Evropski defendološki centar. <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Kako.prevazici.govor.mrznje.Zbornik.radova.Banjaluka.2014.pdf> stranici pristupljeno 02.05.2024.
- Tanjug. (22. januar 2024). Više od 900.000 ljudi na protestima protiv desničara. *Insajder*. <https://insajder.net/prenosimo/vise-od-900-000-ljudi-ucestvovalo-tokom-vikenda-na-demonstracijama-u-nemackoj> stranici pristupljeno 21.02.2024.
- Zerafa, R. & Attarad, T. (9. april 2024). OSCE calls for enhanced interfaith and intercultural dialogue to address rising anti-Semitism and all forms of intolerance and discrimination. Valletta. <https://www.osce.org/chairpersonship/566404> stranici pristupljeno 24.04.2024.

INSTITUTIONAL MEANS OF THE FIGHT AGAINST THE VIOLENCE OF POLITICAL EXTREMISM - THE EXAMPLE OF GERMANY

Zorica Mršević PhD, professor at Faculty of European Legal and Political Studies – Belgrade

Abstract. The subject of presentation are examples of institutional action against political extremism in order to prevent the escalation of violent manifestations, hatred and intolerance. The text also lists specific examples of violent incidents of a criminal nature, as well as counter-reactions in Germany. At the end of January 2024, more than a million people demonstrated across Germany against right-wing extremism, for the protection of democracy and against "remigration", i.e. the extreme right's plan to deport from Germany millions of foreign origin people. Protests against remigration planning are like a permanent wave of civil discontent, a continuation of mass protests against anti-Semitism and anti-Islamism that escalated at the end of 2023. Then the highest representatives of the government made strong public statements against the violence of political extremism, reminding that the European Union is based on the values of respect for human dignity, freedom, democracy, equality, rule of law and respect for human rights, including the rights of members of minorities. The EU is unequivocally opposed to all forms of hatred and discrimination on any basis, racial or ethnic origin, religion or belief, gender, sexual orientation, age or disability. Providing an institutional response to growing anti-Semitism is also the task of the Federal Government Commissioner for Combating Anti-Semitism. As an institutional response to political extremism, laws were passed, the first of which is against hate speech on the Internet. The second enables the so-called "indictment against the judge" as an instrument of defense of the constitutional state, which enables the easier removal of "enemies of the constitution" from the judiciary, i.e. a supporter of political extremism. The third is the Law on the Promotion of Democracy, which strengthens initiatives against political extremism and anti-Semitism, against which the fight cannot be waged only by the security forces, but social forces must also be strengthened, because hatred and extremism must be deprived of space, everywhere, on social networks, in schools or on the streets. It is concluded, on the example of Germany, that opposition to the violence of political extremism in the European environment is to be led by institutional, domestic, international mechanisms, but also by civil protests.

Keywords: political extremism, anti-Semitism, the role of the highest authorities, planned remigration, EU strategy, indictment against the judge

RODNO ZASNOVANO NASILJE – MEĐUNARODNOPRAVNI STANDARDI I
LOKALNI KONTEKST*Prof. dr Amila Ždralović, Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet¹¹⁰*

Sažetak: U radu su prikazane interpretacije rodno zasnovanog nasilja kroz međunarodnopravne, a s primarnim fokusom na standarde UNa i Vijeća Evrope. Koristeći primarno logičku i lingvističku metodu u pravu prikazani su načini na koje se tumači rod u sintagmi 'rodno zasnovano nasilje' i kako, u odnosu na ova tumačenja, varira i opseg pojma. Specifičan fokus rada su kontekstualne interpretacije u lokalnom, bosanskohercegovačkom diskursu. Ovakav pristup motiviran je prvenstveno anti-rodnim kampanjama u 21. stoljeću u Evropi i Americi (Paternotte i Kuhar, 2017, str. 7; Sosa, 2021, str. 3) strukturiranih kao desničarski populizam koji redefiniira i demonizira značenje riječi rod (Graff i Korolczuk, 2022, str. 4, 7). Anti-rodne kampanje imaju svoje refleksije i u Bosni i Hercegovini i državama u regionu koja posebno dolazi do izražaja kroz tumačenje 'rodno zasnovanog nasilja' u prevođenju međunarodnih standarda u nacionalno zakonodavstvo.

Ključne riječi: rod, anti-rodne kampanje, rodno zasnovano nasilje, nasilje nad ženama

UVOD

Anti-rodne mobilizacije predstavljaju ozbiljan izazov do sada ostvarenom progresu na području rodne ravnopravnosti u demokratskim društvima. Anti-rodne kampanje su snažno prisutne upravo u Evropi i Americi, gdje su „projekti rodne ravnopravnosti promicani su na različitim razinama i gdje su se demokratski preokreti povećali“ (Sosa, 2021, str. 4). One dovode u pitanje ili pokušavaju osporiti već izborna prava, ali i ograničavaju zagovaranja i osvajanja novih prava (Corredor, 2019, str. 613-614; Juroš, Dobrotić i Flego, 2020, str. 3). Iako su relativno novija pojava, anti-rodne mobilizacije su i nastavak starih i kontinuiranih protivljenja feminizmu (Graff i Korolczuk, 2022, str. 4).

Ester Kováts (2017) pojavu anti-rodnih pokreta promatra kao fenomen koji nadilazi isključivo pitanja rodne ravnopravnosti, već su generalni simptom i posljedica krize liberalne demokracije (str. 185). Međutim, ono što povezuje različite lokalne anti-rodne kampanje jeste protivljenje rodnoj ravnopravnosti „gdje je ono što je doista na kocki budućnost demokracije“ (Graff i Korolczuk, 2022, str. 3).

Ono što povezuje različite anti-rodne aktere je označavanje „rodne ideologije“ još od '90ih godina prošlog stoljeća (Butler, 2019; Corredor, 2019; Graff i Korolczuk, 2022) kao referentne neprijateljske tačke koja se kao „prazan koncept prilagođava različitim kontekstualnim uvjetima“ (Sosa, 2021, str. 8). Na udaru anti-rodnih kampanja našla su se rodna pitanja iz različitih oblasti. David Paternotte i Roman Kuhar (2017, str. 8-10) identificiraju pet ključnih područja protivljenja i sukoba: rod kao takav, LGBT prava i slobode, reproduktivna prava, spol i rodni odgoj u obrazovnim ustanovama, i područje odbrane vjerskih sloboda i određenog shvaćanja demokracije. Ipak, iako imaju istovjetne i ciljeve, anti-rodne kampanje često ciljaju različita pitanja (rodno zasnovano nasilje, LGBT prava isl) i koriste raznolike alatke (protesti, lobiranje, referendum i sl.) ovisno o nacionalnim okolnostima (Norocel i Paternotte, 2023, str. 123-124).

¹¹⁰ a.zdralovic@pfsa.unsa.ba

Rod se pojavljuje kao centralno mjesto sukoba. Autorice i autori (na pr., Corredor, 2019, str. 613) prepoznaju i navode različite primjer osporavanja roda kao društvenog konstrukta i insistiranja na korištenju isključivo pojma spola kao unaprijed biološki i binarno određene 'čvrste' kategorije. Anti-rodni pokreti su redefinirali i demonizirali kompleksna teorijska razumijevanja termina 'rod' predstavljajući pri tome „rodnu ravnopravnost kao „neprijatelja naroda“ (Graff i Korolczuk, 2022, str. 4). U takvim populističkim prikazivanjima roda i rodne ravnopravnosti kao opasnog, bez obzira na sve kontekstualno različite situacije i pristupe, mogu se uočiti neke sličnosti, kao što je odbrana 'porodice' i 'zaštita djece' (Graff i Korolczuk, 2022, str. 114-115; Obst, 2024).

Cilj centralnog protivljenja rodu, „nije samo eliminirati riječ 'rod' ili čak zabraniti takozvanu teoriju roda, već potkopati opravdanje za širok raspon politika“ (Butler, 2019, str. 6) u ostalim područjima. Osim rasprave o samom pojmu roda, ciljane su „tri pitanja koja su izravno povezana s rodnom odnosima“, i to: rodno nasilje, urođnjavanje (*gender mainstreaming*) i rodne studije (Paternotte i Kuhar, 2017, str. 10).

Tema prevencije i eliminacije rodno zasnovanog nasilja činila se „zacementiranom u zakonu“ (Sosa, 2021, str. 8) i opredjeljenjem oko kojeg postoji opći društveni konsenzus. Ipak, u mnogim državama anti-rodne kampanje su „izbile kao odgovor na određene zakonodavne inicijative koje su smatrane opasnošću za obitelji i djecu“, a jedan od „okidača“ često je „prevenciju rodno uvjetovanog nasilja“ (Graff i Korolczuk, 2022, str. 58).

U samom okupljanju u protivljenju 'rodu' i 'rodnoj ideologiji', širok spektar prava našao se na udaru. Također, anti-rodne mobilizacije se javljaju „u različitim oblicima i formama, ovisno o lokalnoj kulturnoj i političkoj dinamici“ (Graff i Korolczuk, 2022, str. 6). Kroz lokalizacije kao proces „pokreti protiv roda prilagođavaju transnacionalno koordinirane okvire, organizacije i taktike“ kako bi ispunili zahtjeve lokalnih društvenih konteksta (Lavizzari, i Siročić, 2023, str. 476).

U ovom radu ispituju se anti-rodne mobilizacije u bosanskohercegovačkom društvu na području teme prevencije i eliminacije 'rodno zasnovanog nasilja'. Naime, otklanjanje rodno zasnovanog nasilja moguće je pretpostaviti kao nešto oko čega postoji opća društvena saglasnost. Ipak, pravni standardi na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom nivou prilično kasno i sporo su se razvijali, a danas sa naglim širenjem anti-rodnih kampanja, ovi procesi su značajno usporeni, a i ostvareni napredak je doveden u pitanje. Odnosno, pitanje otklanjanja rodno zasnovanog nasilja postaje mjesto društvenog sukoba.

U prvom dijelu rada biće predstavljeni ključni međunarodni standardi koji konceptualiziraju rodno zasnovano nasilje. U drugom dijelu rada biće analizirana interpretacija međunarodnih standarda u bh. zakonodavstvu, s primarnim fokusom na logičku i lingvističku analizu odredbi koje definiraju rodno zasnovano nasilje u Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH. U raspravu su uključene i skorašnje debate u sferi civilno društva, a oko reforme i eventualnog unapređenja bh. legislative.

TUMAČENJA RODNO ZASNOVANOG NASILJA – MEĐUNARODNI STANDARDI

Nakon 1945. godine, napravljeni su ključni koraci u zaštiti ljudskih prava na međunarodnom nivou te je istaknuta nužnost promoviranja „univerzalnog poštivanja i nadzora nad ljudskim pravima i osnovnim slobodama za sve, bez razlike u pogledu rase, spola, jezika ili vjeroispovijesti“ (Povelja Ujedinjenih nacija, 1945, Član 55). Principi ljudskih prava razrađeni su u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima koja je usvojena 10. decembra 1948. godine. Na zdravorazumskoj ravni, eliminacija rodno zasnovanog nasilja može se pretpostaviti kao integralni dio ove etičke vizije koja zabranjuje sve oblik diskriminacije i nepravedne postupke prema bilo kojoj osobi ili grupi. Ipak, u segmentu društvene stvarnosti i segmentu tumačenja normi međunarodnog prava, ova pretpostavka je oboriva. Upravo zbog toga bilo je potrebno, ali ne i dovoljno, dalje razvijati međunarodne standarde u pogledu zaštite ženskih ljudskih prava.

U uvodnim redovima UN-ove Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama iz 1979. godine navodi se da diskriminacija prema ženama „krši principe jednakosti prava i poštovanja

ljudskog dostojanstva“. Konstatcija da je ovo prvi dokument koji je regulirao pitanje nasilja nad ženama (Merry, 2006) je uvjetna, jer je u prvoj deceniji njene primjene prisutno restriktivno tumačenje diskriminacije nad ženama. Naime, prvi član Konvencije široko definira diskriminaciju kao „svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu spola, što ima za posljedicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i sloboda“. U odnosu na ovaj međunarodni dokument mogu se identificirati za dalju analizu dva bitna zapažanja.

Prvo, u ovom dokumentu fokus rodne ravnopravnosti je utemeljen na čvrstim binarnim tumačenjima spola (Dreyfus, 2012, str. 37; Rosenblum 2011, str. 99, 101, 104, 105). Drugo, u dokumentu se uopće ne spominje pojam nasilja te je ovo impliciralo neosnovanu pretpostavku da eliminacija svih oblika nasilja nad ženama ne podrazumijeva i eliminaciju nasilja nad ženama. U tom kontekstu međunarodne standarde i njihove interpretacije je bilo nužno dalje razvijati.

Imajući u vidu obavezu država da podnose periodične izvještaje o stanju ženskih ljudskih prava, UN Komiteta za uklanjanje diskriminacije nad ženama, 1989. godine je preporučio da „države uključe u svoje izvještaje informacije o nasilju i o mjerama preduzetim u borbi sa nasiljem“ (UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, 1992). Na jedanaestom zasjedanju UN Komiteta 1992. godine zaključeno je da je „rodno zasnovano nasilje oblik diskriminacije“ žena, te da definicija diskriminacije nad ženama koja je navedena u Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama iz 1979. godine, uključuje i „rodno zasnovano nasilje“ (UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, 1992, § 1, § 6).

Ipak, ono što je vidljivo iz ovog pregleda standarda i njihove interpretacije u periodu od 1979. do 1992. godine, jeste postepeno uvođenje pojma roda u međunarodno-pravne dokumente. Iako tumačenja roda u ovim dokumentima nisu podrazumijevala prepoznavanje i priznavanje varijabilnost rodni identiteta, ona su ipak uključivala (bar) razumijevanje društvenih uloga muškaraca i žena,

U UN-ovoj Deklaraciji o otklanjanju nasilja nad ženama iz 1993. godine pojmom 'nasilje nad ženama' obuhvaćen je „bilo koji čin rodno zasnovanog nasilja koje rezultira, ili može rezultirati, fizičkom, seksualnom ili psihološkom povredom ili patnjom žene, uključujući i prijetnje takvim djelima, prisilu ili svojevolljno oduzimanje slobode, bilo u javnom ili privatnom životu“ (UN, 1993, član 1). Ovo je osnova i kasnije prakse da se sintagme 'nasilje nad ženama' i 'rodno zasnovano nasilje' koriste naizmjenično (EIGE, 2016). Uporedo s ovim pojmovima koristi se i pojam nasilja u porodici (Ertan i Monroy, 2018, str. 10). Iako sadržaj i opseg ovih pojmova nije istovjetan, oni se djelomično preklapaju. Tako se na primjer, veliki dio nasilja koje doživljavaju žene dešava upravo u porodici. Nasilje u porodici je posljedica socio-kulturalno konstruiranih rodni uloga, ali ovim se ne iscrpljuje njegova analiza.

Istovremeno, samo tumačenje sintagme 'rodno zasnovano nasilje' zavisi i od toga kako čemu tumačiti rod. Prepoznavanje fluidnosti i varijabilnosti rodni identiteta, otvara se mogućnost da se prepozna nasilje koje osobe i grupe mogu doživjeti zbog svog rodni identiteta ili seksualne orijentacije (O'Toole, Schiffman i Edwards, 2007, str. xii-xiii; Ertan i Monroy 2018, str. 6).

Ipak, međunarodni standardi generalno prate sociološka tumačenja roda koja su široko interdisciplinarno rasprostranjena nakon '70ih godina prošlog stoljeća, ne komplicirajući koncepcije roda i spola izvan binarnosti (Dreyfus, 2012, str. 36). Ovakva tumačenja i dalje su relevantna onoliko koliko su binarno konstruirane rodne uloge, pa čak i sam biološki spol, relevantni za društveni položaj žena, pa čak i različitih oblika nasilja koje doživljavaju žene. No, ovo ne isključuje paralelna tumačenja varijabilnosti rodni identiteta i time tumačenja rodno zasnovanog nasilja.

Ipak, klasični sociološki pristup u tumačenju 'rod' u sintagmi 'rodno zasnovano nasilje' slijedi i Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici Vijeća Europe (Istanbulska konvencija) iz 2011. godine (član 3). Međutim, kako je još u uvodu ovog rada spomenuto, upravo ova Konvencija je bila okidač anti-rodni pokreta zbog preuzimanja sociološke definicije roda i načina tumačenja pojmova 'muškarac' i 'žena' (Paternotte and Kuhar, 2017, str. 10; Sosa, 2021, str. 6; Graff i Korolczuk, 2022, str. 20). Definicijama navedenim u članu 3 Konvencije 'nasilje nad ženama' ponovo je (kao i 1989. i 1992. godine) prepoznato kao „kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama“. 'Nasilje u porodici' je definisano kao svaki oblik nasilja (fizičkog, seksualnog, psihičkog ili ekonomskog) „do kojeg dođe u porodici ili domaćinstvu“, te je u ovu

definiciju uključeno i 'nasilje u partnerskim odnosima'. Iako je uvođenje pojma roda izazvalo burne reakcije anti-rodnih pokreta, pojmom 'roda' označene su „društveno određene uloge, ponašanja, aktivnosti i atributi koje dato društvo smatra prikladnim za žene i muškarce“ (član 3).

Kao što je već rečeno, ovakve definicije roda u sociologiji su prisutne još od '70ih godina, a pod utjecajem postmoderne teorije rod je izveden iz heteronormativne binarnosti. Ova binarnost je u samoj definiciji iz Istanbulske konvencije zadržana, a 'rodno zasnovano nasilje' se razumije kao 'nasilje nad ženama'. I u samom članu u kojem su navedene definicije koristi se sintagma 'rodno zasnovano nasilje nad ženama' kojim se označava „nasilje koje je usmjereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmjerno utiče na žene“. Dakle, ovakva tumačenja nisu niti nova, niti revolucionarna, a njihove okvire možemo pratiti od 1979. godine. Istanbulska konvencija je važna zbog toga što usmjerava dalji razvoj nacionalnog zakonodavstva i politika u sferi prevencije i eliminacije nasilja nad ženama i nasilja u porodici. No, akteri anti-rodnih pokreta populistički prezentiraju sadržaj Konvencije iz 2011. godine kao 'opću društvenu opasnost'.

BH. KONTEKST

U pristupu Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (2003, 2009, 2010), bar na pojmovnoj razini otpora prema upotrebi riječi roda, može se prepoznati anti-rodni stav svojstven kampanjama u suvremenim društvima (Ždralović, 2023). U tekstu Zakona uopće se ne koristi se sintagme 'rodno zasnovano nasilje' i 'nasilje nad ženama' već sintagma 'nasilje po osnovu spola' koje je definirano kao „svako djelovanje kojim se nanosi ili može biti nanijeta fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelovanjem koje sputavaju osobu ili grupu osoba da uživa u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života“ (2010, član 6, stav 2). Sam pojam roda u tekst Zakona uveden je tek sa izmjenama i dopunama iz 2009. godine, i to u okviru (nespretnog) definiranja spola (2010, član 9). I prethodne analize definicije roda u Konvenciji o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici Vijeća Evrope (2011) pokazuju da ovakav pristup nije ponudi revolucionarne definicije budući da podržava binarni pogled na spol (Sosa, 2021, str. 6). Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, osim binarnosti muško-žensko zadržava u definiciji i snažnu poveznicu sa biološkim kategorijama (Ždralović, 2023). Zapravo u samom pristupu, već na nivou korištenja pojmova i njihovih definicija, vidimo je odraz anti-rodnih pristupa u kojima se izbjegava korištenja riječi rod i svih sintagmi koje uključuju ovaj pojam, uključujući i 'rodno zasnovano nasilje'.

Iako Zakon o ravnopravnosti spolova BiH sadržajem prati strukturu UN-ove Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, 'nasilje po osnovu spola' uopće nije prepoznato kao oblik diskriminacije žena. Upravo iz tog razloga jedna od preporuka aktivistkinja i ženskih organizacija je: „prepoznati [u Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH] rodno zasnovano nasilje kao oblik diskriminacije žena i definisati ga u kontekstu društveno konstruisanih uloga, ponašanja, aktivnosti i atributa koje društvo smatra prikladnim za žene i muškarce“ (Helsinški parlament i Prava za sve, 2023, str. 102). Ženske organizacije generalno zagovaraju reformu i unapređenje zakonske legislative u Bosni i Hercegovini u segmentu prevencije i eliminacije rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici, prije svega u zakonima o zaštiti od nasilja u porodici i krivičnim zakonima (Helsinški parlament i Prava za sve, 2023, str. 93-94). Na primjer, jedan od pravaca aktivističkog zaoravanja odnosi se prepoznavanje femicida u krivičnim zakonima u BiH u skladu s članom 46 Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

Međutim, ovu i slične inicijative pratite snažna anti-rodna osporavanja i pratiti slične linije argumentacije na koje je ukazano u analizama anti-rodnih mobilizacija i kampanja u drugim društvenim kontekstima. Krajem 2023. objavljen je Nacrt zakona o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama Republike Srpske u kojem je definiran femicid i proširena definicija nasilja nad ženama, ali reakcije koje su uslijedile (SOC, 2024) i povlačenje na koncu samog Nacrta iz procedure, bilo su odraz svega onoga što je ranije u globalnom i regionalnom kontekstu prepoznato kao anti-rodni pokret. Naime, na retoričkoj i vizualnoj ravni, centralni motivi anti-rodnih kampanja je „dijete u opasnosti i tradicionalna obitelj kojoj je potrebna zaštita“ (Paternotte i Kuhar 2017, str. 269, prema: Graff i Korolczuk, 2022, str.n 58). Sve ove opće motive anti-rodnih kampanja nedvosmisleno

prepoznavamo i u reakcijama na Nacrt zakona o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama Republike Srpske. Na primjer, u saopćenju za javnost Udruženja 'Roditelji za prava djece' iz novembra 2023. godine, čitamo retoriku anti-rodnih pokreta u kojima se na populistički način mehanizmi prevencije i suzbijanja rodno zasnovanog nasilja predstavljaju kao napad na tradicionalne vrijednosti i tradicionalnu porodicu. I u Otvorenom pismu 21 organizacije iz Republike Srpske iz januara 2024. godine tvrde da uvođenje termina femicid u zakone pogubno „po tradicionalne porodične vrijednosti“. U Pismu (januar, 2024) udruženja-potpisnice sebe predstavljaju kao udruženja kojima je „stalo do porodice“ i „dobrobiti otadžbine“. Ovakvo predstavljanje – briga za porodicu i patriotizam – mogućava platformu za populističko djelovanje. Samo značenje porodice u jednini je pretpostavljeno kao samorazumljivo, jednako kao što i briga za otadžbinu i narod pretpostavlja samorazumljivo 'mi' i potencijalno isključivanje drugog i drugačijeg po različitim osnovama.

Također, Pismo direktno imenuje „uvođenje rodne ideologije“ u zakonodavstvo kao problem koji po njihovom mišljenju predstavlja „uništavanje tradicionalne porodice“. Također, u pismu se navodi da femicid „neće dodatno zaštititi žene“, već da će u zakonodavstvu „ozakoniti rodnu ideologiju, pa će ovaj zakon štititi i osobe koje se osjećaju ili izjašnjavaju kao žene, a po svom prirodnom i biološkom polu to nisu“. Ovdje se vidi jasno akcentiranje i potenciranje čvrstih, statičnih i stabilnih identiteta na uštrb stvarnog društvenog pluraliteta fluidnih identiteta.

Iako iz samog pisma nije jasno šta se u njegovom kontekstu podrazumijeva pod 'tradicionalnom porodicom', rodna ideologija je preciznije definisana. U Pismu je 'rodna ideologija' određena kao ideologija „koju zastupaju pripadnici LGBT+ populacije i prema kojoj ne postoji znak jednakosti između pola i roda“. Iz ovoga se može zaključiti da je ključna tačka spora način na koji koristimo pojmove spola i roda.

ZAKLJUČAK

Definicije roda i interpretacije različitih sintagmi u kojima se koristi pojam roda (a fokus ovog rada bio je na sintagmi 'rodno zasnovano nasilje') mjesto su društvenih sukoba. Dok anti-rodni pokret(i) već samu upotrebu pojma 'rod' predstavljaju kao opasnost za društvo i porodicu, u interdisciplinarnom području rodnih studija, ali i za feministički pokret, neovisno o dubljim teorijskim sporovima, klasično korištenje pojma 'roda' koje adresira društvene uloge muškaraca i žena i dalje ostaje u konvencionalnim društvenim granicama prepoznavanja rodnih uloga kao binarnog društvenog konstrukta. U patrijarhalnom, heteronormativnom diskursu već i ovo reducirano određenje roda predstavlja prostor za razumijevanja društvenih konteksta kojima se reproducira, učvršćuje i potvrđuje rodna ravnopravnost.

Međunarodni standardi usmjereni da osiguraju ženama ravnopravan položaj s muškarcima, iz perspektive anti-rodnih kampanja imaju potencijal preobrazbe društvenih odnosa. Iz perspektive feminističkog diskursa, njihov potencijal je značajno ograničen, pa čak i zarobljen u patrijarhalnim binarnim matricama.

Na temelj prethodnih istraživanja u radu je pokazano da je čest okidač anti-rodnih mobilizacija upravo zakonodavstvo u pogledu rodno zasnovanog nasilja (Paternotte and Kuhar, 2017, str. 10; Sosa, 2021, str. 6; Graff i Korolczuk, 2022, str. 20, 58). Istu retoriku možemo prepoznati i u bosanskohercegovačkom društvu. S jedne strane, feminističke/ženske organizacije u Bosni i Hercegovini upozoravaju na problem rodno zasnovanog nasilja i porast broja femicida kao 'najtežeg oblika rodno zasnovanog nasilja', te zagovaraju niz reformi, kao što je na primjer, prepoznavanje 'rodno zasnovanog nasilja' kao oblika diskriminacije žena u Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH ili proširivanja kaznenih politika za krivična djela rodno zasnovanog nasilja (Helsinški parlament i Prava za sve, 2023, str. 102-103). S druge strane, možemo pratiti reakciju jednog dijela udruženja koje se protive mjerama usmjerenim ka suzbijanju rodno zasnovanog nasilja, a u njihovim reakcijama pratimo sličnost sa anti-rodnim pokretima koji su predmet brojnih istraživanja (na pr. Paternotte i Kuhar, 2017, 2018).

Rodna ravnopravnost bi trebala biti pitanje koje podrazumijeva konsenzus svih društvenih aktera. Ovo istraživanje pokazuje da takav konsenzus ne postoji čak ni u segmentu uklanjanja rodno

zasnovanog nasilja. Iako su se anti-rodne mobilizacije u BiH mogle ispitivati i na drugim pitanjima kao što je otpor prema održavanju bh. povorke ponosa ili statusa nastavnih sadržaja iz oblasti rodni studija u obrazovnim institucijama, odabrano je upravo pitanje eliminiranja 'rodno zasnovanog nasilja' oko kojeg u 21. stoljeću nisu očekivani sporovi. Međutim, upravo snažni otpori prema reformama zakonodavstva na svim nivoima, svjedoče o ozbiljnostima anti-rodni mobilizacija u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- Butler, J. (2019). What Threat? The Campaign Against 'Gender Ideology'. *Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation*, 3, DOI: 10.12893/gjcp.2019.3.1.
- Dreyfus, T. (2012) The 'Half-Invention' of Gender Identity in International Human Rights Law: from Cedaw to the Yogyakarta Principles. *Australian Feminist Law Journal*, 37:1, 33-50, DOI: 10.1080/13200968.2012.10854475.
- EIGE. (2016). *Glossary & Thesaurus*. European Institute for Gender Equality (EIGE). Preuzeto 9. mart 2022 iz <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1280>.
- Ertan, S. i Monroy, C. (2018). Defining, Conceptualizing, and Measuring Gender Violence Across the World. U Carolyn Gentle-Genitty i Corinne Renguette (ur.) *Gender Violence: Prevalence, Implications, and Global Perspectives* (1-37). New York: Nova. Preuzeto sa EBSCOhost.
- Graff, A. i Korolczuk, E. (2022). *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. London/New York: Routledge.
- Helsinški parlament građana. i Prava za sve. (2023). Banja Luka/Sarajevo: *Alternativni CEDAW izvještaj: Izvještaj organizacija civilnog društva o provedbi Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena u Bosni i Hercegovini 2019–2023*. Helsinški parlament građana Banjaluka i Prava za sve, Sarajevo. Preuzeto 15. 12. 2023. https://pravazasve.ba/bs/wp-content/uploads/sites/5/2023/11/Izvjestaj19_23web.pdf.
- Juroš, T. V., Dobrotić, I. i Flego, S. (2020). The Rise of the Anti-Gender Movement in Croatia and the 2013 Marriage Referendum. *Europe-Asia Studies*, 72(9), 1523–1553. <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1820956>.
- Kováts, E. (2017). The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. U: Michaela Köttig, Renate Bitzan i Andrea Pető (ur.) *Gender and Far Rights Politics in Europe* (175-189). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43533-6_12.
- Lavizzari, A. i Siročić, Z. (2023). Contentious gender politics in Italy and Croatia: diffusion of transnational anti-gender movements to national contexts. *Social Movement Studies*, 22(4), 475–493. <https://doi.org/10.1080/14742837.2022.2052836>.
- Merry, E. S. (2006). Creating Human Rights. In *Human Rights and Gender Violence: Translating International Law into Local Justice* (36-71). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Norocel, O. C. i Paternotte, D. (2023). The Dis/Articulation of Anti-Gender Politics in Eastern Europe: Introduction. *Problems of Post-Communism*, 70(2), 123–129. <https://doi.org/10.1080/10758216.2023.2176075>.
- Obst, M. (2024). Not in the mood for gender and feminism. Exploring affect and expertise through Spanish anti-gender movements. *Women's Studies International Forum*, Vol. 104, <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2024.102892>.
- O'Toole, L. L., Schiffman, J. R., & Kiter Edwards, M. L. (2007). Preface: Conceptualizing Gender Violence. In L. L. O'Toole, J. R. Schiffman, & M. L. Kiter Edwards, *Gender Violence: interdisciplinary perspectives* (xi-xiv). New York: New York University.
- Otvoreno pismo povodom Nacrta zakona o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama RS. (Januar, 2024). Preuzeto 29. 3. 2024. <https://roditeljizapradjece.org/otvoreno-pismo-povodom-nacrta-zakona-o-zastiti-od-nasilja-u-porodici-i-nasilja-prema-zenama-rs/>.
- Paternotte, D. i Kuhar, R. (2017). The Anti-Gender Movement in Comparative Perspective. U: Roman Kuhar i David Paternotte (ur.) *AntiGender Campaigns in Europe* (253-276). New York; London: Rowman & Littlefield.
- Paternotte, D. i Kuhar, R. (2018). Disentangling and Locating the 'Global Right': Anti-Gender Campaigns in Europe. *Politics and Governance*, Volume 6, Issue 3, 6–19. DOI: 10.17645/pag.v6i3.1557.
- Rosenblum, Darren. (2011). Unsex CEDAW, or What's Wrong With Women's Rights. *Columbia Journal of Gender and Law*, br. 98, 98-194. <http://digitalcommons.pace.edu/lawfaculty/810/>.
- SOC. (januar, 2024). Kome smeta Nacrt zakona o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama Republike Srpske? Preuzeto 1. 5. 2024. <https://soc.ba/kome-smeta-nacrt-zakona-o-zastiti-od-nasilja-u-porodici-i-nasilja-prema-zenama-republike-srpske/>.
- Sosa, L. (2021). Beyond gender equality? Anti-gender campaigns and the erosion of human rights and democracy. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 39(1), 3-10. <https://doi.org/10.1177/0924051921996697>.

- Udruženje 'Roditelji za prava djece'. (novembar, 2023). Saopštenje za javnost / Nacrt zakona o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama Republike Srpske. <https://blmojgrad.com/pojam-zena-ukljucuje-dje/ojcie-djevojke-koje-nisu-navrsile-18-godina-zivota/>.
- UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women. (1992). *CEDAW General Recommendation No. 19: Violence against Women*. Preuzeto 1. 5. 2024. <https://www.legal-tools.org/doc/f8d998/pdf/&ved=2ahUKEwi4r8KY2dX>.
- UN. (1945). Povelja Ujedinjenih nacija. Preuzeto 4. 5. 2024. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.
- UN. (1979). Convention of elimination of discrimination against women. Preuzeto 29. 4. 2024. <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>.
- UN. (1993). Declaration on the Elimination of Violence against Women, 48/104, 48/104 (1993). Preuzeto 26. februar 2023. https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.21_declaration%20elimination%20vaw.pdf.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima. (1999). U: Sevrma Sali i Zlatan Terzić (ur.) *Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima – instrumenti Ustava Federacije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pravni centar Fond otvoreno društvo BiH.
- Vijeće Evrope. (2011). *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici - CM(2011)49 final (nezvanični prevod)*. Preuzeto 15. 1. 2023. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CAHVIO_B.pdf.
- Zakon o ravnopravnosti spolova BiH. (2003. 2009, 2010). Službeni glasnik BiH, 16/03, 102/09, 32/10.
- Ždralović, A. (2023). Legislativno (ne)prepoznavanje roda i rodnog identiteta: Analiza zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXVI, str. 153–174.

GENDER-BASED VIOLENCE - INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS AND LOCAL CONTEXT

Associate professor Amila Ždralović PhD, University of Sarajevo - Faculty of Law

Abstract: The paper presents interpretations of gender-based violence in international legal standards, primarily focusing on UN and Council of Europe standards. Using a logical and linguistic method in law, it examines how gender has been interpreted in the phrase 'gender-based violence' and how understanding of its scope varies in relation to these interpretations. The specific focus of the paper is contextual interpretations in the local Bosnian discourse. This approach is motivated primarily by anti-gender campaigns in the 21st century in Europe and America (Paternotte and Kuhar, 2017, p. 7; Sosa, 2021, p. 3) structured as right-wing populism that redefines and demonizes the meaning of the word gender (Graff and Korolczuk, 2022, pp. 4, 7). Anti-gender campaigns have their reflections in Bosnia and Herzegovina and the countries in the region, which is particularly evident through the interpretation of 'gender-based violence' in the translation of international standards into national legislation.

Key words: gender, anti-gender campaign, gender-based violence, violence against women

ALIJENACIJA KAO OBLIK EMOCIONALNOG ZLOSTAVLJANJA DJETETA

mr Mirjana Pavićević, socijalna radnica - JU Centar za socijalni rad Podgorica¹¹¹

Nikoleta Dajković, socijalna radnica - JU Centar za socijalni rad Podgorica¹¹²

Apstrakt: Svjedoci smo brzih, neizbježnih i izazovnih promjena u svim segmentima društva. Problemi pojedinca i porodice postaju pojačani i složeni. Današnjica predstavlja izazov i za proces prekida porodične zajednice. U procesu prekida bračne/vanbračne zajednice, u zavisnosti od stepena saradnje roditelja, zavisi i stepen bezbjednog, sigurnog okruženja za pravilan psiho-fizički razvoj djeteta. Nerijetko se dešava da roditelji usljed nemogućnosti da naprave jasnu distinkciju između partnerske i roditeljske uloge, uvuku djecu u partnerski konflikt, pa na taj način započinje proces alijenacije. Proces alijenacije je gotovo ireverzibilan proces čije posledice porodica, a konkretno djeca, osjećaju godinama kasnije. Alijenacija zapravo predstavlja oblik emocionalnog zlostavljanja djeteta, gdje roditelji koristeći se suptilnim strategijama, daju djetetu razvojno neprimjerenu moć odlučivanja o važnim porodičnim pitanjima. Ovaj rad će objasniti fenomen alijenacije. Fokusiraćemo se na koncepte kao što su splliting, afektivna vezanost između roditelja i djece, kao i na ulogu institucija u postupanju sa disfunkcionalnim porodicama u kojima se prepoznaje alijenacija.

„Vaša djeca nisu vaša djeca.

Oni su sinovi i kćeri života koji žudi za sobom.

Oni postižu, ali ne preko vas.

I mada su sa vama, oni vam ne pripadaju.

Dajte im ljubav, ali ne i vaše misli,

jer oni imaju svoje vlastite.

Možete udomiti njihova tijela, ali ne i njihove duše,

jer one borave u kući sjutrašnjice do koje vi

ne možete, čak ni u snovima.“

Stihovi Hailila Džubrana, navedeni u knjizi „Put kojim se ređe ide“ M.Skot Peka

Ključne riječi: razvod, alijenacija, emocionalno zlostavljanje, strategije alijenacije, splliting

¹¹¹ mirjana.mugosa2410@gmail.com

¹¹² nikoleta_martinovic@hotmail.com

Alijenacija kao oblik emocionalnog zlostavljanja djeteta

Djeca žrtve alijenacije su često i žrtve emocionalnog zlostavljanja. Emocionalno zlostavljanje ostavlja ožiljke koji se ne vide. Na emocionalno zlostavljanje rijetko se reaguje, jer je suptilno i teško prepoznatljivo. Često se i ne vidi kao problem. Posljedice se kod djeteta najčešće vide tek godinama kasnije, u adolescenciji ili odraslom dobu, kroz hroničnu anksioznost, nezadovoljstvo, nisko postignuće, probleme u partnerskim odnosima, brizi o sebi, zloupotrebi alkohola ili droga.

Otuđenje ili alijenacija (lat. *alienatio*) je koncept koji ima duboke korijene u filozofiji, a primjenu je našao i u psihologiji, socijalnom radu. U socijalnom radu, posebno u kontekstu porodičnih sukoba poput razvoda, alijenacija se javlja u trenutku kada dijete postane otuđeno od jednog roditelja na način kada roditelj koji vrši alijenaciju koristi različite strategije i ponašanja koja su manipulativnog karaktera u cilju potkopavanja odnosa djeteta s drugim roditeljem. Opisanim načinom djelovanja, roditelj otuđivač, stvara patološki savez između djeteta i sebe koji dovodi do alijenacije. (Woodall & Woodall, 2017).

Razvod braka je stresno iskustvo za porodicu. Tako roditelji moraju da se prilagode potpuno novim okolnostima kada je u pitanju roditeljstvo, dok se djeca pokušavaju adaptirati na novi porodični aranžman, kao i novi način funkcionisanja porodice. Iako su mogući intenzivne emotivne reakcije i sukobi tokom procesa razvoda i nakon njega, neki roditelji uspiju da pruže svojoj deci adekvatnu emotivnu podršku i zaštite ih od partnerskih sukoba.

Međutim, često smo kao stručnjaci svjedoci da roditelji nemaju uvijek razvijene lične kapacitete, zbog čega u sukobu protiv bivšeg partnera zanemaruju potrebe djeteta, a fokus sa roditeljstva prenose na bivšeg partnera, dok je dijete uglavnom oružje kojim se služe. Postoji cijeli niz otuđujućih ponašanja kojima se roditelji mogu koristiti, a u istraživanjima se uglavnom ispituju klasična Varšakova otuđujuća ponašanja koja variraju od suptilnih do eksplicitnih: pretjerano udovoljavanje djetetu radi dobijanja naklonosti, izostavljanje drugog roditelja iz razgovora i konteksta djetetovog života, prenaplašavanje propusta drugog roditelja, pretjerano kontrolisanje i zadiranje u vrijeme koje dijete provodi s drugim roditeljem, zabranjivanje kontakata djeteta i drugog roditelja, pokazivanje tuge ili brige kad je dijete s drugim roditeljem, negativno predstavljanje i lažno optuživanje targetiranog roditelja za zlostavljanje. (Warshak, 2003)

Izraz „*parental alienation syndrom*” počeo je koristiti dr Ričard Gardner američki psihijatar još 1985. godine. Prema njemu sindrom roditeljske alijenacije nastaje u djetinstvu isključivo u kontekstu sporova oko vršenja roditeljskog prava. Dijete je kako opisuje Gardner naučeno od strane „voljenog roditelja” da se upusti u kampanju klevete i ocrnjivanja protiv „omraženog roditelja” (Lewis, 2009). Gardner je koristio termin sindrom, jer sindrom obuhvata grupu simptoma koja su značajna za situacije otuđenja. Gardner sindrom opisuje kao djetetovu kampanju ocrnjivanja i klevete jednog od njegovih roditelja, a koja je podržana od strane drugog roditelja. Treba napomenuti da Gardner ne govori o sindromu roditeljske alijenacije, kada je postojalo zanemarivanje ili zalostavljanje djeteta. Tako prema Gardneru „*parental alienationion syndrom*“ postoji samo kada „omraženi” roditelj nije zapostavljao dijete ili ispoljavao takvo ponašanje koje bi opravdalo djetetov animozitet prema tom roditelju. Dok „*parental alienation syndrom*“ identifikuje probleme kod djeteta, govoreći o poremećaju u djetinstvu, tako Gardner izdvaja još jedan pojam „*parental alienation*“, koji identifikuje skup ponašanja jednog roditelja usmjeren na namjerno izazivanje djeteta da postane otuđeno od drugog roditelja. Roditeljsko otuđenje je strategija u kojoj roditelj namerno prikazuje djetetu neosnovanu negativnost usmjerenu na targetiranog roditelja. Cilj je da naruši odnos djeteta sa drugim roditeljem i da okrene djetetove emocije protiv tog drugog roditelja. Ova strategija je nazvana „*head-trip game*” (Lewis, 2009).

Proces alijenacije ne samo da otežava ili sprječava adekvatno ostvarivanje dječjih prava, već se odvija pod raznim neosnovanim izgovorima i uticajima od strane roditelja sa kojim dijete živi, a koje dijete prihvata. Alijenacija nosi poseban rizik od emocionalnog zlostavljanja djeteta tokom razdvajanja roditelja. Dijete je žrtva emocionalnog zlostavljanja, a što se ogleda u manipulaciji njegovim potrebama i emocijama i prekidom važnih afektivnih veza koje obezbjeđuju pravilan rast, razvoj i stabilnost ličnosti. Iz djetetovog ugla, ono je primorano da se odrekne roditelja kojeg ima potrebu da

voli i da osjećanje tjeskobe, tuge i praznine zbog gubitka jednog roditelja proživljava samo, u svom unutrašnjem svijetu, ne pokazujući ta „neprihvatljiva“ osjećanja i potrebe. Svako dijete će u zavisnosti od uzrasta, kognitivnog i emotivnog kapaciteta, da pati i pronalazi načine kako da se izbori sa zahtjevima roditelja.

Podsjetimo se da afektivna vezanost predstavlja temeljnu emocionalnu vezu između djeteta i roditelja, odnosno osobe koja je od značaja za pravilan emocionalni razvoj djeteta. Ova veza omogućava djetetu da se oseća sigurno, voljeno i podržano, te da razvije pozitivnu sliku o sebi i drugima. Važno je naglasiti da je dijete genetski i emocionalno dio oba roditelja, te da je od vitalnog značaja očuvati djetetovu vezu sa oba roditelja, čak i u situacijama razvoda ili visokog konflikta.

Na alijenaciju dijete reaguje primitivnim mehanizmom odbrane, a to je cijepanje ili splitting. Autori Karen Vudal i Nik Vudal govore o splittingu u kontekstu kognitivnih distorzija, a opisuju ga kao posledicu otuđenja, odnosno kao djetetovu odbrambenu reakciju na neizdržive okolnosti prekida porodične zajednice. (Woodall & Woodall, 2017) S neprirodnom mržnjom prema roditelju, kojoj se konstantno podučava dijete i njom se uslovljava ljubav otuđujućeg roditelja, dolazi do mržnje prema sebi (Baker & Darnall 2006) zbog čega djetetu postaju potrebni obrambeni mehanizmi da bi se obranilo od te mržnje. Prema zdravim i autentičnim emocijama i doživljajima djeteta, ono vidi i pozitivne i negativne strane oboje roditelja, može se ljutiti na jednog roditelja, prestati se ljutiti na njega, a tokom cijelog tog procesa i dalje ga voljeti. Dijete koje je podložno dinamici roditeljske alijenacije, koristi splitting kao mehanizam pomoću kojeg klasifikuje osjećaje, emocije i misli o svojim roditeljima, u dvije odvojene polarizovane kategorije, pri čemu se jedan roditelj doživljava apsolutno savršenim, a drugi apsolutno negativnim, što ne može odgovarati realnoj djetetovoj percepciji o svojim roditeljima (Blagg & Godfrey, 2018). Međutim, kako splitting predstavlja kognitivnu distorziju, kao takav se ne zadržava samo na jednoj temi ili području života, pa se u ovom slučaju ne zadržava samo na doživljaju roditelja kroz dihtomiju „crno-bijelo“, već kompletno funkcionisanje u životu biva obojeno posledicama splittinga. Posledice koje se javljaju u odrasloj dobi su osećaj nedostojnosti ljubavi, zavisnost o zadovoljavanju tuđih potreba za osjećaj sopstvene vrijednosti, kao i potpuna zavisnost o tuđim uticajima. Pravovremenim prepoznavanjem znakova roditeljske alijenacije i pružanjem podrške djeci koja su otuđena sprječavamo dugoročne negativne posljedice po njihov emocionalni razvoj i mentalno zdravlje.

Multisektorski pristup

Kada kao stručni radnici identifikujemo porodičnu dinamiku koja je preplavljena alijenacijom od krucijalnog značaja za prevazilaženje izazova i normalizaciju porodičnih odnosa je holistički pristup. Odgovornost leži na socijalnom, zdravstvenom i pravosudnom sistemu. U okviru socijalnog rada, u centrima za socijalni rad, ukoliko su roditelji motivisani za saradnju, tokom sudskog procesa neophodno je pružanje savjetodavne podrške. Bitno je da se roditeljima predoče negativne posledice otuđenja, te ih usmjeriti ka porodičnom i psiho-socijalnom tretmanu radi prevazilaženja sukoba. Takođe, roditeljima se savjetuje da izoluju dijete iz neriješenih partnerskih odnosa i da se fokusiraju na dobrobit djeteta. U slučaju nedostatka motivacije za saradnju ili ignorisanja savjeta stručnih radnika, nadležnost organa starateljstva je da preispita roditeljske kapacitete oba roditelja i da predloži sudu ograničenje ili lišenje roditeljskog prava onom roditelju koji sprečava kontakt djeteta sa drugim roditeljem.

Uloga sudova je od suštinskog značaja, posebno u konfliktnim porodičnim situacijama. Sud mora postaviti interese i potrebe djeteta iznad svega i donijeti brze odluke koje će regulisati porodične odnose. Sprovođenju intervencija, prethodi procjena stepena alijenacije djeteta kako bi se odredile dalje aktivnosti. U situacijama umjerenog i visokog otuđenja, prije uključivanja djeteta u tretmane, neophodno je da sud donese odluku o privremenom prekidu kontakta sa toksičnim roditeljem. Prilikom procjene potrebe za odvajanjem, važno je postaviti ključna pitanja o spremnosti otuđujućeg roditelja za saradnju, njegovim kapacitetima za promjenu i podršci stručnjaka u procesu razdvajanja i preuzimanja odgovornosti.

Istraživanje stavova stručnih radnika o alijenaciji

Kako je proces alijenacije sam po sebi vrlo specifičan i kompleksan, kao i kako se o njemu za sada govori samo u stručnim krugovima, a dok šira javnost o ovom procesu izvještava kao fenomenu, tako istraživanja na ovu temu na našim prostorima, gotovo i da ne postoje. Autorke su imale za cilj da daju doprinos demistifikaciji procesa alijenacije, kroz edukaciju stručnih radnika zaposlenih u sistemu socijalne i dječje zaštite, koji među prvima mogu prepoznati i reagovati na alijenaciju djece. Tako su autorke kreirale program obuke „Uloga stručnih radnika u procesu prepoznavanja alijenacije djece“ koji je akreditovan od strane Zavoda za socijalnu i dječju zaštitu Crne Gore.

Istraživanje na temu alijenacije kao oblika emocionalnog zlostavljanja djeteta, realizovano je tokom 2023.godine u Crnoj Gori. U istraživanju je učestvovalo četrdest stručnih radnika (socijalnih radnika, psihologa, pravnika, pedagoga i sociologa) iz sistema socijalne i dječje zaštite, koji su pohađali pomenuti program obuke. Istraživanje je sprovedeno u formi pretesta i posttesta koji su sastavni dio akreditovanog programa obuke, a koji su kreirani od strane autorki uz korišćenje relevantne literature o alijenaciji i oblicima afektivne vezanosti. Učesnici istraživanja su na početku i kraju akreditovanog programa obuke odgovarali na identična pitanja i na taj način je bilo moguće pratiti njihov napredak, kroz usvajanje novih znanja. Pitanja su dominantno koncipirana bazirajući se na samoprocjeni učesnika, odnosno ispitanika jer omogućavaju ispitanicima da steknu uvid u vlastite kompetencije, snage i slabosti u oblasti predmetne teme. A pored navedenog, upitnik omogućava ispitanicima i da planiraju aktivnosti u cilju daljeg profesionalnog razvoja. U nastavku će biti prikazani ajtemi, kao i njihovo deskriptivno prezentovanje.

Tabela broj1: Upitnik za ispitanike

1.Da li prepoznajete kada je dijete sigurno ili nesigurno afektivno vezano za roditelja?
• Da • Ne
2.Pored svake od sledećih izjave napišite tačno (T) ili netačno (N)
• Sva djeca koja pokazuju znake nesigurne afektivne vezanosti imaju roditelje koji ih zlostavljaju ili zanemaruju; • Idealizacija jednog roditelja je znak ljubavi, a ne otuđenja; • Ako dijete kaže da ne voli jednog roditelja, onda je to istina; • Fenomen „nezavisnog mislioca“ ukazuje na postojanje alijenacije; • Ponašanje otuđenog djeteta je maladaptivni obrazac ponašanja, a ne patološki; • Postoje dva nivoa alijenacije; • Otuđenje je dijagnoza;
3.Kada djeca odrastu, koliki procenat njih (približno) prenosi svoje obrasce afektivne vezanosti na sopstvenu djecu?
a) 33% b) 55% c) 75% d) 99%
4.Napišite definiciju otuđenja:
Otuđenje je

Prvo pitanje koje je prikazano u tabeli broj 1 „Da li prepoznajete kada je dijete sigurno ili nesigurno afektivno vezano za roditelja?“ odnosi se na samoprocjenu stručnih radnika o sopstvenom poznavanju obrazaca afektivne vezanosti. Od ukupnog broja stručnih radnika koji su bili dio istraživanja njih 11 je na pretestu odnogovorilo sa „Ne“ odnosno da ne zna, da prepozna kakav oblik afektivne vezanosti

postoji između djeteta i roditelja. Više od polovine ispitanika, tačnije njih 29 je smatralo da umije da prepozna kada je dijete sigurno ili nesigurno afektivno vezano za roditelja, odnosno odgovorili su afirmativno. Autorka Gordana Buljan Flander smatra da privrženost i veza sa roditeljima djetetu daje odgovore na pitanja koja su važna za cijeloživotni razvoj, poput pitanja: Kakav sam ja? Hoće li svijet biti tu za mene kad mi bude trebao? (Buljan Flander, 2018). Za stručne radnike je važno da razumiju da pitanje privrženosti, odnosno afektivne vezanosti koju dijete razvija prema roditeljima nije kvantitativna kategorija, pa se privrženost ka jednom ili drugom roditelju ne može izmjeriti, već se može govoriti samo o njenim oblicima u zavisnosti od razvoja veze na relaciji roditelj-dijete. Dijete može biti privrženo sigurno ili nesigurno (izbjegavajuće, anksiozno-ambivalentno ili dezorganizovano), što se odnosi i na kontekst razdvojenog roditeljstva (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020). Po završetku akreditovanog programa obuke, svi učesnici, tj. ispitanici su odgovorili pozitivno na predmetno pitanje, što ukazuje na reprodukciju znanja usvojenog na obuci.

Drugo pitanje je kreirano da bude još jedan instrument za samoprocjenu stručnih radnika, pri čemu tokom trajanja obuke mogu provjeriti da li je njihova procjena bila adekvatna. Tako je na prvu tvrdnju odnosno ajtem ponuđen u okviru drugog pitanja „*Sva djeca koja pokazuju znake nesigurne afektivne vezanosti imaju roditelje koji ih zlostavljaju ili zanemaruju*“ 32 ispitanika odgovorilo da je tvrdnja netačna, dok je osam ispitanika odgovorilo da je tvrdnja tačna. Dakle, više od polovine ispitanika je dalo tačan odgovor, odnosno ukazali su na neslaganje sa ponuđenom tvrdnjom. To što je veliki procenat ispitanika reflektovao razumijevanje koncepta afektivne vezanosti i načina na koji se ista razvija, je od presudnog značaja za prepoznavanje procesa alijenacije u radu sa klijentima. Odgovor na drugom ajtemu, korespondira odgovoru stručnih radnika sa prethodnog ajtema, s obzirom da su dominantno procijenili da znaju da prepoznaju kada je dijete sigurno ili nesigurno afektivno vezano za roditelje. Po završenoj obuci svih 40 ispitanika su dali tačan odgovor, odnosno ponuđeni ajtem su ocijenili kao netačan.

Sledeći ajtem ili tvrdnja u okviru drugog pitanja „*Idealizacija jednog roditelja je znak ljubavi, a ne otuđenja*“ je od strane 31 ispitanika ocijenjen kao netačan, što zapravo predstavlja tačan odgovor, odnosno ukazuje da ispitanici razumiju da su djeca biološki predisponirana da vole oba roditelja i da ponuđena tvrdnja ukazuje na postojanje dubljeg nivoa alijenacije. „Programiranje“ djeteta od strane jednog roditelja, je jedna od najčešćih formi alijenacije, a dok je znak emocionalne zloupotrebe djeteta izazivanje mržnje prema drugom roditelju (Žegarac, 2015), što se upravo postiže idealizacijom otuđujućeg roditelja. Ipak, devet ispitanika je ovu tvrdnju ocijenilo kao tačnu, što implicira na nedovoljno poznavanje kompleksnosti procesa alijenacije, pa potencijalno može predstavljati veliki izazov u radu, kako za same stručne radnike, tako i za klijente. Rezultati posttesta pokazuju da je povećan broj ispitanika, koji su ponuđenu tvrdnju ocijenili kao netačnu, odnosno 35 ispitanika je dalo tačan odgovor, dok su četiri ispitanika ovu tvrdnju razumjeli kao tačnu. To dalje ukazuje da proces alijenacije nije u potpunosti razumljiv za sve ispitanike, odnosno učesnike obuke.

Četvrti ajtem ili tvrdnja koja je ispitanicima ponuđena u okviru drugog pitanja „*Fenomen „nezavisnog mislioca“ ukazuje na postojanje alijenacije*“, je od strane 33 ispitanika ocijenjen kao tačan, dok je sedam ispitanika ocijenilo kao netačno. Tokom trajanja obuke učesnici su imali prilike da čuju da se alijenacija može lako identifikovati, na osnovu ponašanja djeteta (Woodall & Woodall, 2017), a prema Ričardu Gardneru osnovne manifestacije alijenacije djeteta od roditelja, koje dijete ispoljava kroz svoje ponašanje je između ostalog i fenomen „*nezavisnog mislioca*“ (Lewis, 2009). Nakon završene obuke svih 40 ispitanika, je ovu tvrdnju ocijenilo kao tačnu, što ukazuje na razumijevanje razvojno neprimjerene moći odlučivanja koja je data djeci u ovakvim situacijama, što rezultira hibridnim postupanjem djeteta prema targetiranom roditelju, sa posebnim akcentovanjem njihove nezavisnosti u odlučivanju.

Tvrdnju „*Ponašanje otuđenog djeteta je maladaptivni obrazac ponašanja, a ne patološki*“, na početku obuke su 35 ispitanika ocijenili kao tačnu, a pet ispitanika razumije kao netačnu. To što su ispitanici dominantno dali tačan odgovor na ponuđenu tvrdnju, ukazuje na postojanje predznanja o predmetnoj temi, ali i da ima prostora za unaprjeđenje znanja, s obzirom da pet ispitanika nije razumjelo šta predstavlja ponašanje otuđenog djeteta. Po završetku obuke, svi ispitanici su dali tačan odgovor na ponuđenu tvrdnju, što se može povezati sa temama koje su obrađivane na obuci, a koje se tiču

ponašanja otuđenog djeteta. Tako dijete, nema kognitivni kapacitet da prepozna proces alijenacije i na isti reaguje, pa njegovo ponašanje nastaje kao napor da psihološki preživi akutelnu porodičnu situaciju.

„*Postoje dva nivoa alijenacije*“ je tvrdnja koju su svega sedam ispitanika ocijenila kao netačnu, odnosno svega sedam ispitanika su dali tačan odgovor, budući da kada govorimo o procesu alijenacije ona se može sagledati kroz tri nivoa. Više od polovine ispitanika, tačnije njih 33 su ovu tvrdnju ocijenili kao tačnu, što predstavlja netačan odgovor. Prepoznavanjem stepena ili nivoa alijenacije, može pomoći stručnjacima da bolje identifikuju i intervenišu u cilju sprječavanja dalje alijenacije djeteta. Na posttestu svi ispitanici su ponuđenu tvrdnju ocijeli kao netačnu, što se tumači usvojenim znanjem na obuci. Posljednja tvrdnja ili ajtem koji je sastavni dio drugog pitanja glasi „*Otuđenje je dijagnoza*“ i 34 ispitanika su smatrala da je to netačno, dok je šest ispitanika alijenaciju percipiralo kao dijagnozu. Na obuci su ispitanici imali prilike da se upoznaju sa različitim školama tumačenja alijenacije, ali i da se upoznaju sa zvaničnim stavovima struke, prema kojima otuđenje nije dijagnoza. Posttest donosi usaglašenost svih ispitanika, odnosno svi ispitanici su ponuđenu tvrdnju ocijenili kao netačnu. Treće pitanje ponuđeno ispitanicima se odnosi na afektivnu vezanost, jer se kompleksnost procesa alijenacije ne može osvijetliti bez razumijevanja i promišljanja o afektivnoj vezanosti i njenim oblicima. Tao se od učesnika obuke očekivalo da odgovore u kom procentu (približno) djeca kada odrastu, prenose svoje obrasce afektivne vezanosti na sopstvenu djecu. Od ponuđenih odgovora na pretestu ispitanici su odgovorili sa 55% i 75%, dok druga dva ponuđena odgovora niko od ispitanika nije zaokružio. Najveći broj ispitanika, tačnije njih 29 je smatralo da je stopa korespodencije između obrazaca afektivne vezanosti djeteta i obrazaca afektivne vezanosti odraslih 75%, što ujedno predstavlja i tačan odgovor. Dok je 11 ispitanika smatralo da, izraženo u procentima 55% djece kada odraste prenose svoje obrasce afektivne vezanosti na sopstvenu djecu. Rezultati posttesta pokazuju da su ispitanici tokom obuke usvojili znanje o afektivnoj vezanosti i isto reprodukovali u vidu tačnih odgovora. Pa, su tako svi ispitanici na posttestu dali tačan odgovor.

Četvrto pitanje u okviru istraživanja je otvorenog tipa i ima za cilj da se osvijetli stil razmišljanja stručnih radnika na temu alijenacije, a ne davanje knjiške definicije procesa alijenacije. Iz ugla ispitanika, sinonim za alijenaciju je odvojenost djeteta od jednog roditelja, izazvana psihološkom manipulacijom od strane drugog roditelja. Odgovori ispitanika su u većoj mjeri slični, stavljajući otuđenje u kontekst odnosa roditelj-dijete, pri čemu jedan broj ispitanika akcenat stavlja i na unutrašnji doživljaj djeteta i njegov odnos prema svijetu iz pozicije otuđenog djeteta.

Zaključna razmatranja istraživanja

Visoka očekivanja od stručnih radnika, kada je u pitanju alijenacija imaju svi subjekti koji su dio ovog procesa, posredno ili neposredno. Od stručnih radnika se očekuje da pomognu roditeljima da steknu, ojačaju i unaprijede postojeće roditeljske kapacitete, koji se ogledaju u postojanju osnovne njege djeteta, zatim osiguranju bezbjednosti, stvaranju emocionalne topline unutar porodice, kao i osiguranju stabilnosti, stimulacije, liderstva i postavljanju granica, kako bi mogli da adekvatno odgovore na razvojne potrebe svoje djece. Takođe, stručni radnici treba da edukuju roditelje o konceptu odgovornog roditeljstva, rade sa njima na prevazilaženju partnerskog konflikta, pomognu roditeljima da naprave distinkciju između partnerske i roditeljske uloge i da fokus stave dijete i njegove potrebe. Roditelji najčešće nijesu svjesni prolongiranog partnerskog konflikta, što uz odsustvo emocionalne topline predstavlja specifičan napad na ličnost djeteta, a potom rezultira određenom vrstom emocionalne zloupotrebe djeteta, koja dovodi do formiranja negativne slike o sebi, ali i narušenog samopuzdanja (Batić, 2010). U skladu sa prednje navedenim od stručnih radnika se očekuje da znaju da prepoznaju proces alijenacije u svim fazama, razumiju porodičnu dinamiku, prepoznaju ponašanja djeteta, kao i strategije alijenacije kojima se služi roditelj koji vrši alijenaciju, a sve u cilju zaštite najboljeg interesa djeteta (čl.5b Porodični zakon Crne Gore), odnosno pružanja pomoći porodici da stvori optimalan porodični kontekst neophodan za pravilan psihofizički razvoj djeteta. Fokus i zadatak našeg rada je da mi kao stručnjaci gradimo empatiju prije svega prema djeci, da djelujemo u smjeru zaštite djece vodeći se Konvencijom o pravima djeteta, zakonima koji regulisu socijalnu i dječiju zaštitu, porodične odnose, kao i načelima struke socijalnog rada.

Istraživanje pokazuje da stručni radnici koji su bili u prilici da budu dio realizacije akreditovanog programa obuke, imaju predznanje o temi alijenacije, ali i da postoje određene nejasnoće, što stvara prostor za dodatni rad na unaprjeđenju njihovih vještina i kompetencija, kako bi mogli da ostvare svoj puni profesionalni potencijal. Tema alijenacije, njenih pojava, oblika, zatim afektivna vezanost, kao i oblici afektivne vezanosti su teme koje su lako primjenljive u svakodnevnom životu i benefiti pohađanja ovakvih obuka su višestruki.

Literatura:

1. Batić, D. (2010). *Deca i razvod: Perspektiva adolescenata*. Beograd: Zadužbina Andrejević;
2. Baker, A.J., Darnall, D. (2006). *Behaviors and strategies employed in parental alienation: A survey of parental experiences*. Journal of Divorce & Remarriage, 45(1-2), 97-124.
3. Buljan Flander, G. (2018). *Privrženost*. U Buljan Flander, G. i suradnici (2018). *Znanost i umjetnost odgoja*. Zagreb: Geromar;
4. Buljan Flander, G., & Roje Đapić, M. (2020). *Dijete u središtu (sukoba)*. Zagreb: Geromar.
5. Blagg, N., & Godfrey, E. (2018). Exploring parent-child relationships in alienated versus neglected/emotionally abused children using the Bene-Anthony Family Relations Test. Child Abuse Review, 27(6), 486–496. <https://doi.org/10.1002/car.2537> pristupljeno 25.04.2024.
6. Lewis, K. (2009) *The head trip game*, Child Custody Evaluations by Social Workers, Washington DC: Nasaw press.
7. Porodični Zakon Crne Gore ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 001/07 od 09.01.2007, "Službeni list Crne Gore", br. 053/16 od 11.08.2016, 076/20 od 28.07.2020)
8. Skot Pek M. (2013). *Put kojim se ređe ide*. Beograd: Vulkan.
9. Žegarac, N. (2015). *Od problema do prilika u vođenju slučaja Priručnik za stručnjake*. Podgorica: Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) u Crnoj Gori;
10. Warshak, R.A. (2003). *Bringing sense to parental alienation: A look at the disputes and the evidence*. Family Law Quarterly, 37(2), 273-301.
11. Woodall, K., & Woodall, N. (2017). *Understanding parental alienation: Learning to cope, helping to heal*. Charles C Thomas Publisher

ALIENATION AS A FORM OF EMOTIONAL CHILD ABUSE

Abstract: We are witnessing rapid, unavoidable, and challenging changes in all segments of society. The problems faced by individuals and families are becoming increasingly intensified and complex. The present time poses a challenge even for the process of family breakdown. In the process of ending a marital/non-marital union, depending on the level of cooperation between parents, the degree of a safe, secure environment for the proper psycho-physical development of the child also depends. It often happens that parents, due to the impossibility of making a clear distinction between partner and parental roles, involve the child in a partner conflict, thus starting the process of alienation. The process of alienation is an almost irreversible process, the consequences of which the family, specifically the child, feels years later. Alienation actually represents a form of emotional abuse of a child, using subtle strategies, where parents give the child developmentally inappropriate power to decide on important family issues. This paper will explain phenomenon of alienation. We will focus on concepts such as splitting, emotional attachment between parents and children, as well as the role of institutions in dealing with dysfunctional families where alienation is recognized.

"Your children are not your children.
They are the sons and daughters of Life's longing for itself.
They come through you but not from you,
And though they are with you, yet they belong not to you.
You may give them your love but not your thoughts,
For they have their own thoughts.
You may house their bodies but not their souls,
For their souls dwell in the house of tomorrow,
which you cannot visit, not even in your dreams."
These verses by Kahlil Gibran, quoted in the book "The Road Less Traveled" by M. Scott Peck.

Key words: divorce, alienation, emotional abuse, alienation strategies, splitting

IZAZOVI U SPROVOĐENJU MERA POJAČANOG NADZORA OD STRANE ORGANA STARATELJSTVA SA DECOM U SUKOBU SA ZAKONOM

*Sunčica Dimitrijoska¹¹³, redovni profesor
Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“ Skopje, Filozovski Fakultet,
Republika Severna Makedonija*

Abstract: *Deca koja dolaze u sukob sa zakonom ne čine to po sopstvenom izboru, nego kao rezultat suženih mogućnosti dostupnih za njihov razvoj. Mogućnosti su još više ograničene jednom kada uđu u sistem krivičnog pravosuđa. Maloletnička delikvencija nije priča o uspehu, već svedočanstvo o neuspehu. U stručnoj literaturi prihvaćena je podela etioloških faktora maloletničke delikvencije na: egzogene ili spoljne koji se odnose na socio-kulturološke uslove života: škola, porodica, stanovanje, grupa vršnjaka, mediji, slobodno vreme i sl., endogeni ili unutrašnji (emocije, karakter, temperament, inteligencija i sl.). Kombinacijom dva ili više faktora maloletnik se može naći u situaciji da izvrši krivično delo ili da ispolji asocijalno ponašanje. Najčešća reakcija države prema maloletnim počiniocima krivičnih dela je izricanje mera pojačanog nadzora u preko 80% slučajeva. Mere pojačanog nadzora (izriču se maloletniku prema kojem treba preduzeti trajnije mere vaspitanja, prevaspitanja ili lečenja uz odgovarajući nadzor, a nije potrebno njegovo potpuno odvajanje iz dotadašnje sredine u kojoj živi). Pojačan nadzor od strane organa starateljstva uključuje se u rad sa roditeljima i rad sa decom. Rad sa roditeljima je na razvoj odgovornog roditeljstva, razvoja i sticanja vestina za odgovorno roditeljstvo. Mera traži intenzivan rad sa decom i njihovim roditeljima. Istraživanja pokazuju nedovoljnu posvećenost organa starateljstva i izazovima sa kojima se srecu u svom radu. Istraživanje ukazuje na izazove koj smanjuju efekte rada sa decom i njihovim roditeljima. Veliki broj korisnika i mali broj resursa ne omogućavaju planirane efekte intervencija. U radu pored podataka istraživanja dati su primeri dobre prakse rada sa decom u sukobu sa zakonom i njihovih roditeljima.*

Ključne reči: *deca u sukobu sa zakonom, mera pojačanog nadzora od organa starateljstva, odgovorno roditeljstvo.*

Uvod

Često je fokus usluga socijalnog rada porodica. Problemi sa kojima se suočava dete u sukobu sa zakonom najčešće su rezultat dinamike u porodici. Centri za socijalni rad nude više vidova pomoći za koje dete ima pravo dok živi u roditeljskom domu, tako da se, kada se pojavi problem, dete se ne smešta automatski u ustanovu – dečji dom, već se nastoji da reši problem u svom svakodnevnom okruženju – prirodnoj porodici. Mere pojačanog nadzora izriču se detetu kada postoji potreba za trajnijim merama vaspitanja, prevaspitavanja ili lečenja uz odgovarajući nadzor, a nije potrebno njegovo potpuno odvajanje od porodične sredine. Meru pojačanog nadzora od strane organa izreći će sud ako su roditelji propustili, a mogli su da vrše nadzor nad detetom, no im je potrebna podrška od organa za starateljstva za razvijanje odgovornog roditeljstva. Roditeljima se nameću određene obaveze u pogledu mera koje treba preduzeti za podizanje deteta otklanjanje štetnih uticaja na dete. Mera ne može trajati kraće od godinu dana, niti duže od tri godine. Za potrebe podrške detetu u sukobu sa zakonom voditelj slučaja sprovodi saradnički proces procene, planiranja, aktivnosti i usluge koje će

¹¹³ sdimitrijoska@yahoo.com

zadovoljiti holističke potrebe deteta i njegove porodice kroz komunikaciju i raspoložive resurse, koji promoviše kvalitetne rezultate u unapređenju odnosa u porodici deteta.

Nacionalni pravni okvir za sprovođenje mere pojačanog nadzora od strane organa starateljstva za decu u sukobu sa zakonom

Osnovno pravo deteta je pravo na život sa roditeljima. Država je dužna da pruži zaštitu svakom detetu u porodičnom okruženju kad god je to moguće. Svako dete, prema uzrastu i zrelosti, ima pravo da učestvuje u postupku koji ga pogađa i u kome se odlučuje o njegovim pravima (član 65. Zakon za semejtvo, *Služben vesnik na Republika Makedonija* br. 80/1992, 9/1996, 38/2004, 33/2006, 84/2008, 67/2010, 156/2010, 39/2012, 44/2012, 38/2014, 115/2014, 104/2015 i 150/2015, 53/2021, 199/2021).

Briga o deci je obaveza roditelja, pojedinaca, institucija, ali i čitavog društva uz kontinuiranu, kvalitetnu i efikasnu podršku deci i njihovim porodicama. Društvo mora da brine o deci, posebno deci u riziku ili deci u sukobu sa zakonom, uključivanjem u preventivne programe i razvijanjem odgovornog roditeljstva.

Zakon o pravdi za decu (Služben vesnik na Republika Severna Makedonija br. 66/2024) zasnovan je na odredbama Konvencije o pravima deteta i daje prednost preventivnim, zaštitnim i vaspitnih merama a manje kaznama utvrđene ovim zakonom. Princip najbolji interes deteta se koristi kao primaran, poštuju se stavovi deteta, pravo da se čuje, da odaberu prioritete kad se donose odluke za dete uzimajući u obzir i brojne faktore koji utiču na svaki pojedinačni slučaj, bira se ono što je najneophodnije za opšto dobro deteta. Pristup restorativne pravde je sveobuhvatan i vodi ka obezbeđivanju sprovođenja prava deteta, da dete bude saslušano, istovremeno nastojeći da se postigne restorativni ishod koji će promovisati rehabilitaciju i reintegraciju deteta. Restorativna pravda omogućava mirno rešavanje konflikata unutar zajednica, porodice i škole i fokusira se na pomirenje između počinilaca i onih koji su pogođeni krivičnim delom kako bi se obnovila društvena kohezija. Deca koja su u sukobu sa zakonom obaveštavaju se o trajanju izrečene mere, a sud po službenoj dužnosti svakih šest meseci preispituje meru kako bi se utvrdilo da li se situacija promenila ili ne, da li kazna treba da bude privremeno ukinuta. Sudija za decu prati slučaj deteta od izricanja mera i njenih sprovođenja. Prema Zakonu o pravdi za decu, dete u sukobu sa zakonom je svako dete koje je izvršilo delo, propisano zakonom kao krivično delo i za koje je propisana kazna veća od trigodišnje kazne zatvora.

Prema zakonodavstvu Republike Severne Makedonije, za decu uzrasta od 14-16 godina izriču se disciplinske mere, mere pojačanog nadzora ili smeštaja u vaspitno-popravnu ustanovu za radnju koja se po zakonu smatra krivičnim delom. Za radnju koja se po zakonu smatra krivičnim delom i detetu od 16 do 18 godina mogu se izreći vaspitne mere. Detetu od 16 do 18 godina pored vaspitne mere može se izreći kazna.

Tabela br. 1 Deca u sukobu sa zakonom sa kojima radi Centar za socijalni rad u period od 2020 do 2023 godine

Godina	2020		2021		2022		2023	
Kategorije dece	Radilo se u 2019 godini	Novo-evidentirana deca	Radilo se u 2020 godini	Novo-evidentirana deca	Radilo se u 2021 godini	Novo-evidentirana deca	Radilo se u 2022 godini	Novo-evidentirana deca
Dete 14-16 godina	539	1137	66	134	609	883	161	186
Dete 16-18 godina	222	398	224	448	282	388	361	420
Ukupno	761	1535	290	582	891	1271	522	606

Izvor: JU Zavod za socijalnu delatnost, 2023 godina

Od podataka iz Tabele br.1 može se videti da je najveći broj dece sa kojima je radio Centar za socijalni rad bilo u 2020 godini 2296 dece od kojih 1535 novoevidentiranih deteta i 761 dete sa kojim je radio Centar za socijalni rad u 2019 godini, zatim u 2021 godini, 2162 deteta od koji novo evidentiranih 1271 dete i 891 dete sa kojima je Centar za socijalni rad radio u 2021 godini. Najmanji broj dece u sukobu sa zakonom bio je u 2021 godini 872 deteta od kojih broj novoevedentirane dece je 582 deteta i 290 deteta sa kojim je Centar za socijalni rad radio u prethodnoj godini.

Mere pojačanog nadzora izriču se detetu kada postoji potreba za trajnijim merama vaspitanja, prevaspitanja ili lečenja uz odgovarajući nadzor, a nije potrebno njegovo potpuno odvajanje od porodice. Mera pojačanog nadzora može biti od strane roditelja, staratelja, hraniteljske porodice ili centra za socijalni rad.

Ako roditelji ili staratelj nisu u mogućnosti da vrše pojačan nadzor nad detetom, ono se stavlja pod nadzor Centra za socijalni rad. Trajanje ove vaspitne mere ne može biti kraće od jedne, ali ne duže od tri godine. Za vreme trajanja mere dete nastavlja da živi sa roditeljima, a pojačan nadzor nad njim sprovodi Centar za socijalni rad. Prilikom izricanja mere pojačanog nadzora, sud može detetu odrediti jednu ili više posebnih obaveza ako je to neophodno za uspešnije izvršenje izrečene mere.

Sprovođenje vaspitne mere pojačanog nadzora od strane organa starateljstva realizuje sam Centar za socijalni rad kao organ starateljstva dok nadzor nad sprovođenjem i kontrolu sprovođenja ove vaspitne mere vrši sudija za maloletnike koji je sudio u prvom stepenu. S tim u vezi, zakonom je propisana obaveza nadležnog organa starateljstva, Centra za socijalni rad da na svakih 6 meseci dostavlja izveštaj o sprovođenju vaspitne mere sudiji za maloletnike i javnom tužiocu dostavlja izveštaj o toku i rezultatima izvršavanja mere pojačanog nadzora. Sudija za maloletnike može zahtevati dostavljanje izveštaja i u kraćem vremenskom intervalu. Pored toga, sudija za maloletnike i javni tužilac za maloletnike moraju jednom godišnje da vrše neposredan nadzor i kontrolu izvršenja izrečene vaspitne mere pojačanog nadzor od strane organa starateljstva. Ovako koncipirana praksa omogućava voditelju slučaja da realizuje aktivnosti uključene u Individualnom planu za dete i pošalje izveštaj o realizovanim aktivnostima sa roditeljima i detetom i njihov uticaj na dete sa kojim se sprovodi mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva.

Rad sa porodicom

Porodica je temelj svakog čoveka. Ako je funkcionalna, porodica predstavlja sigurnu luku, utočište, oslonac i polje za učenje međuljudskih odnosa. Način na koji neko razume odnose u biološkoj porodici razumeće i odnose sa drugim ljudima kasnije u životu.

Kada u ljudskim odnosima postoji bliskost, pažnja, podrška, konflikt, distanca, kompromis ili lojalnost, to se u velikoj meri preklapa sa odnosima koje deca imaju sa članovima porodice. Upravo zbog značaja porodičnih odnosa i zdravog funkcionisanja ovog sistema u svim segmentima, veoma je važno da se svako disfunkcionalno ponašanje reši kroz proces profesionalnog porodičnog tretmana.

Najčešći problemi u porodičnom životu su:

1. Problemi u komunikaciji (između partnera, između deteta i roditelja).
2. Problemi uzrokovani promenom porodične strukture (npr. razvod, smrt jednog od roditelja).
3. Razni konflikti u svakodnevnom funkcionisanju porodice (npr. različiti stavovi roditelja i sl. prema vremenu kada adolescent izlazi u grad, različiti stavovi partnera o raspodeli kućnih poslova ili načinu provođenja slobodnog vremena sa detetom).
4. Problemi u definisanju uloga roditelja i dece (redosled rođenja roditelja u njihovim primarnim porodicama, red rođenja dece, uloge roditelja i dece i ponašanja koja odgovaraju onim ulogama koje donose njihove porodice).

5. Problemi u vezi sa različitim obrazovnim stavovima (različiti metodi vaspitanja koje propagiraju roditelji mogu oštetiti i roditeljski i bračni podsistem, kao i konfuziju u razvoju deteta).

Sprovedene procene rizika i jakih strana roditelja i deteta treba da odgovore na sledeća pitanja:

- 1) Da li roditelji mogu blagovremeno ostvariti promenu u interesu deteta?
- 2) Kako stručna osoba može pomoći?
- 3) Kako bi ta promena izgledala?

Procena roditeljskih kapaciteta za promene može se obaviti kroz sledeće korake:

Korak 1. Trenutna situacija deteta i porodice je razrađena – Šta se dešava upravo sada?

Korak 2. Dogovaranje sa detetom i roditeljima (pojedinačno i zajedno) šta je to što treba promeniti.

Korak 3. Davanje predloga za pomoć i podršku, za koju su voditelji slučaja sigurni da će moći da bude izvodljiva i da će doneti rezultate (Harnett, 2007).

Centar za socijalni rad sprovodi meru nadzora organa starateljstva, upozorava roditelje na nedostatke u vršenju roditeljskog prava, no i daje savete. Za decu koja su u sukobu sa zakonom radi se na razvijanju otpornosti da prevaziđu rizik u kome se nalaze tako što će zadovoljiti osnovne egzistencijalne potrebe deteta, obezbeđivanjem hrane, toplog doma, zdravstvene zaštite i socijalnih usluga.

U radu sa porodicom uspostavlja se kvalitetan profesionalni odnos između stručnjaka i porodice, koji je osnova za uspeh u radu za prevazilaženje rizika i postizanje željene promene. Otpor roditelja je u izvesnoj meri proizvod prirode i kvaliteta interakcije i odnosa. Ovo je ključno jer stavlja u središte pažnje profesionalno ponašanje stručnog radnika kao potencijalni uzrok otpora i kao sredstvo za smanjenje otpora (Forester et al 2012).

Roditelji su često bili preplavljeni strahom, a potom i očajem, usled nekog „problema“ koje je dete napravilo i tada dolazi do manifestacije roditeljskog besa i uvredljivih reči koji samo dodatno naruše ionako ranjiv odnos. Druga krajnost je roditelj da se povuče i ignorisanjem i odbacivanjem deteta kažnjava ga za ono što je učinilo. Uspostavljanje samokontrole, svesti o tome šta dete misli i oseća, kako da adekvatnije postupamo prema samome sebi i drugima, jedan je od najvažnijih ciljeva u radu sa roditeljima.

Radi se na suštinskom prihvatanju deteta u kvalitetnoj društvenoj mreži sa kojom je dete u stalnom kontaktu, koja mu pomaže u socijalnoj integraciji sa sredinom u kojoj živi. Direktnan tretman se ostvaruje realizacijom preventivnih i korektivnih mera koje su određene po proceni potreba za intervencije u porodici deteta u sukobu sa zakonom. Tretman se sprovodi sa ciljem roditelji da promene postojeće stavove i vaspitne stilove koji su nepovoljni za dete (bilo u smislu potpunog zanemarivanja ili prezaštitničkog odnosa, lošem načinu života roditelja i sl.) Centar za socijalni rad je usmeren na rad sa detetom i njegovom porodicom.

Porodična terapija se koristi za različite probleme. Na primer, koristi se za probleme interakcije roditelja i dece, uključujući širok spektar problema. Radeći na otkrivanju smisla i strukture života deteta, da dete sagleda nepovoljne tačke u svom životu, ali i snage koje ima i da osmisli svoj život. Radi se sa detetom na uspešnom suočavanju sa stresom kada ima poremećen odnos sa okolinom, bilo da je potrebno da promeni sopstveno ponašanje, bilo da smanji doživljaj stresa na subjektivnom nivou. Sa detetom se radi na doživljavanju rada, da zna šta da radi i da bude motivisan za to (Dimitrijoska, 2012).

Da bi se pomoglo porodici, koristi se sistemska porodična terapija za rešavanje problema u interakciji roditelja i deteta, uključujući širok spektar problema: probleme u komunikaciji i nesporazume između roditelja i dece u vezi sa izborom prijatelja, upotrebom alkohola, izradom domaćih zadataka, ponašanja, navika i proces učenja. Ciljevi porodične terapije su sledeći:

1. unapređenje funkcionisanja porodice kroz: povećanje kohezivnosti zajednice; povećanje otvorene komunikacije između članova porodice; smanjenje postojećih i novih sukoba na konstruktivan način;
2. radi se sa članovima porodice na tzv. anticipaciji stvarnosti gubitka (da se što više otvaraju bolne teme i sadržaji u vezi sa tim sa svakom konkretnom porodicom).

Među programima koji se izdvajaju kao veoma značajni i efikasni su model funkcionalne porodične terapije namenjen maloletnicima od 11-18 godina koji imaju problema sa delinkvencijom, nasiljem, konzumiranjem opijata. Program je usmeren na poboljšanje porodične dinamike, rada kod kuće, jačanje emocionalne kompetencije i adekvatnih vaspitnih stilova. Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti (Služben list Republike Severne Makedonije, br. 104/2019), član 4, voditelj slučaja je stručni radnik zadužen za konkretan slučaj koji u saradnji sa korisnikom/detom, utvrđuje potencijale i potrebe i koristi stručne i druge resurse Centra za socijalni rad i drugih ustanova i organizacija sa područja jedinice lokalne samouprave, koji su neophodni za zadovoljavanje potreba i prevazilaženje problema, tj. pružanje odgovarajućih usluga deci/korisnicima.

Multisistemski program porodične terapije je osmišljen da pomogne roditeljima da razumeju probleme svoje dece i da se efikasno nose sa njima. *Multisistemska terapija* je efikasna u podršci deci u sukobu sa zakonom i njihovim porodicama. Program doprinosi promeni prestupničkog ponašanja u vidu smanjenja zloupotrebe supstanci, kao i promeni ponašanja okoline i porodice prema deci uzrasta od 12 do 17 godina. Program se primenjuje od tri do pet meseci. Terapija smanjenje hapšenja adolescenata i smeštaja u ustanove socijalne zaštite (Brondino 1996).

Svakom detetu treba porodica u kojoj će dobiti adekvatnu ljubav, brigu, negovanje i sigurnost i koja će mu omogućiti da ostvari pravilan rast i razvoj, kao i svoj puni potencijal. Vođeni principom „najboljeg interesa deteta“, stručnjaci koji rade sa porodicama često se suočavaju sa izazovom kako deci obezbediti adekvatnu zaštitu s jedne strane i pomoć i podršku roditeljima s druge. Naročito kada je rizik identifikovan u samoj porodici. Kada se dete i njegova porodica se suočavaju sa više problema, to je veći rizik od zanemarivanja i zlostavljanja (Cleaver, Unell i Aldgate, 2011). Važno je da stručnjaci razumeju faktore rizika i ranjivosti kako bi mogli da utvrde kojim porodicama je potrebna dodatna pomoć i podrška, a kojima je potrebna kompleksna stručna pomoć i podrška kako bi njihova deca bila bezbedna.

Neophodno je podržavati i podsticati članove porodice da jedni drugima pružaju međusobnu podršku. Vođenje slučaja u radu sa detetom u sukobu sa zakonom podrazumeva sistematičnost u radu sa detetom i članovima njegove porodice u domenu psiho-socijalnog sazrevanja i funkcionalnosti porodice.

Istraživanje koje je sprovedla Nevena Žegarac u tri velika Centra za socijalni rad u Nišu, Beogradu i Novom Sadu, odnosi se na mapiranje radne prakse u Srbiji, i pokazalo se da se stručni radnici još uvek prilagođavaju uvedenim reformama u sistemu socijalne zaštite, kao i na nedostatak stručnog kadra koji dodatno utiče na opterećenje voditelja slučaja, što može negativno uticati i na korisnika u smislu kvaliteta usluge koju dobija (Žegarac, 2016). Analizom raspoloživog istraživanja u Republici Severnoj Makedoniji o obimu poslova dobijen je podatak da minimalni broj korisnika je 259 po stručnom službeniku. Tačan broj je svakako negde između 259 i 334. Ako minimalno opterećenje zaposlenih u vođenju predmeta procenimo kao odnos broj korisnika koji ne koriste razna prava na novčanu pomoć, ne računajući korisnike jednokratne novčane pomoći i broja voditelja slučaja, onda možemo okvirno proceniti da jedan voditelj slučaja u proseku radi sa 314 korisnika (Dimitrijoska, 2022). Broj predmeta koji se dodeljuju jednom voditelju slučaja treba da se kreće do 200 korisnika novčanih prava, 150 korisnika usluga niskog rizika, 100 korisnika srednjeg rizika i 50 korisnika visokog rizika, ali uz mogućnost da se izvrši prilagođavanje u zavisnosti od broja korisnika novčanih prava i usluga i raspoloživog osoblja u Centrima za socijalni rad.

Od obavljenih intervjua sa 15 roditelja dece u sukobu sa zakonom sa kojim se sprovodi mera pojačanog nadzora organa starateljstva može da se zaključi o sledećim izazovima:

1. Potrebno je veće angažovanje Centara za socijalni rad u podršci dece u sukobu sa zakonom i njihovih roditelja

Od sprovedenih intervjua sa 15 roditelja dece u sukobu sa zakonom 9 od roditelja istakli su da nemaju informacije za podršku koju mogu da dobiju oni i njihova deca, da je angažovanje nekih centara bilo intenzivno na početku, a da su kasnije manje komunicirali „napustili” ih. „Očekivala sam da će savetovanje da zaživi mnogo brže i u mnogo većem obimu. Ne očekujem da nam pomognu u rešavanju naših problema.... Razočarana sam.”

Četiri roditelja je imalo samo tri susreta u Centru za socijalni rad i nemaju informacije šta bi mogli da urade ... susreti su bili informativni. „Nikakve savete nismo dobili”.

„Voditelj slučaja iz Centra za socijalni rad nema dobru komunikaciju sa mnom i mojom porodicom, ona je uvek bili nekako kruta, nije bilo sarađivanja sa nama ... Par puta su nas zvali telefonom na neke informativne razgovore, davali informacije, uvek smo se odazivali i ništa... Mi smo uvek insistirali da nam pomognu...”

2. Ispunjena očekivanja. Četvoro od 15 intervjuisanih roditelja odgovorilo je da su dobili ono što su očekivali. Oni su imali prilike da komuniciraju sa socijalnim radnikom/voditeljem slučaja o svojim potrebama, dobili su informacije o socijalnim uslugama koje mogu da koriste i da sarađuju sa stručnjacima iz Centara za socijalni rad. Dva roditelja je odgovorilo da je dobilo „i više od očekivanog” te da im je najvažnija mogućnost dogovora sa pouzdanom osobom. Pet roditelja istakli su da su imali početna (pozitivna) očekivanja **no nisu se ostvarila.... Dolazak u centar je uvek u žurbi... mnogo korisnika... promašeni dolasci.**

3. Bolju prilagođenost socijalnih usluga u intervjuu kao potrebu naglasila je gotovo polovina roditelja. Potrebne su promene u pogledu većih finansijskih sredstava koji se daju porodicama, mi smo oba nezapošljena roditelja što su posebno isticali roditelji „Dete raste, postaje zahtevnije”.

Roditelji su u više navrata tokom razgovora naglašavali da su postigli odgovarajući stepen fleksibilnosti i međusobnog prilagođavanja. Sa druge strane, ograničene finansije i pojedine **duge** procedure vezane za uslugu ometaju ih da dobiju prilagođenu i blagovremenu podršku i pomoć.

4. Izjašnjavanje o meri u kojoj su ostvareni ciljevi socijalnih usluga. Za 5 od 15 roditelja su ocenili da su planirani ciljevi u potpunosti ostvareni, a za 6 porodica da su delimično ostvareni.

5. Voditelji slučaja su primetili da porodice imaju potrebe da nastave sa korišćenjem usluge, i to prvenstveno zato što dete na ovaj način uspešno zadovoljava potrebu za stimulacijom razvoja i podrškom razvoju (nove aktivnosti i sadržaji), zato što je roditeljima neophodno rasterećenje i zato što dete na ovaj način širi svoju socijalnu mrežu.

Za četiri ispitivane porodice nisu dobijeni odgovori. To su porodice kod kojih je usluga (formalno) prekinuta i gde su prestali kontakti sa Centrom za socijalni rad. U jednoj porodici došlo je do privremenog prekida u korišćenju usluge jer roditelju nije odgovaralo da dolazi jednom nedeljno, već je želeo da koristi usluge prema svojim potrebama i potrebama deteta.

Zaključci i preporuke

Uspešna primena metoda vođenja slučaja umnogome zavisi od prikladnosti stručnih profila, jer nemaju svi iskustvo u radu u ostvarivanju prava i usluga i potrebna im je obuka za oblast u kojoj nisu radili. U Centrima za socijalni rad je potreban deo profesionalaca da postanu voditelji slučaja, ali i da uposle profesionalce u Centru za socijalni rad, kako bi deca u sukobu sa zakonom blagovremeno i kvalitetno ostvarivali svoja prava i socijalne usluge, u skladu sa zakonom, javnih ovlašćenja Centara za socijalni rad i prema njihovim individualnim potrebama. Potrebno je uvođenje supervizije koja će omogućiti stručnu podršku, učenje, razvoj znanja, kompetencija i mogućnost stručnih radnika da preuzmu odgovornost za sopstveni rad i na taj način podignu nivo kvaliteta podrške detetu u sukobu sa zakonom i njegovim roditeljima, primenjujući standarde u radu, no i smanjujući sopstveno sagorevanje.

LITERATURA

- Brondino, M. J. (1996). Multisystemic therapy: An effective violence prevention approach for serious juvenile offenders. *Journal of Adolescence*, 19(1), 47–61.
- Cleaver, H., Unell, I. and Aldgate, J (2011) Children's needs: parenting capacity: child abuse: parental mental illness, learning disability, substance misuse, and domestic violence (PDF). London: The Stationery Office (TSO)
- Dawe, S. & Harnett, P. (2007) Reducing potential for child abuse among methadone -maintained parents: results from a randomized controlled trial *Journal of Substance Abuse Treatment*, 32, 381 – 390.
- Dimitrijoska S. (2022). Priručnik za utvrđivanje metodologije za definiranje, slučaj u stručnom radu Centra za socijalni rad, Udruženje socijalnih radnika Makedonije, Skopje
- Dimitrijoska S.(2012) Socijalna rabota so maloletnici storiteli na krivični dela, Filozofski fakultet, Skopje
- Žegarac N. (2016) Mapiranje praksi i radne snage u oblasti zaštite dece u Srbiji, Centar za integraciju mladih, Beograd
- Zakon za semeјstvo (*Služben vesnik na Republika Makedonija br. 80/1992, 9/1996, 38/2004, 33/2006, 84/2008, 67/2010, 156/2010, 39/2012, 44/2012, 38/2014, 115/2014, 104/2015 i 150/2015, 53/2021, 199/2021*).
- Zakon za pravda za deca (*Služben vesnik na Republika Severna Makedonija br. 66/2024*)
- Zakonu za socijalna zaštita (*Služben vesnik na Republika Severna Makedonije, br. 104/2019*),
- Izvestaj o deci u sukobu sa zakonom, 2023, JU Zavod za socijalnu dejatnost, Skoplje
- Профил на детската популација во Република Северна Македонија, 2023, УНИЦЕФ
- Forrester, D., Westlake, D., & Glynn, G. (2012). Parental resistance and social worker skills: Towards a theory of motivational social work. *Child & Family Social Work*, 17(2), 118–129. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2012.008>.
- Hanett P.(2007) Procedure for assessing parents' capacity for change in child protection cases [Children and Youth Services Review Volume 29, Issue 9](#).

CHALLENGES IN THE IMPLEMENTATION OF MEASURES FOR INCREASED SUPERVISION BY THE GUARDIANSHIP AUTHORITIES WITH CHILDREN IN CONFLICT WITH THE LAW

Summary

Children who are in conflict with the law do not do so by choice, but as a result of the narrowed opportunities available for their development. Options are even more limited once they enter the criminal justice system. Juvenile delinquency is not a story of success, but a testimony of failure. Professional literature recognizes the division of etiological factors of juvenile delinquency into: exogenous or external, related to the socio-cultural conditions of life: school, family, housing, peer group, media, leisure time, etc., and endogenous or internal (emotions, character, temperament, intelligence, etc.). By combining two or more factors, a minor may find himself/herself in a situation of committing a criminal offense or expressing antisocial behavior. The most common reaction of the state towards minor perpetrators of criminal offenses is the imposition of measures of enhanced supervision - in over 80% of cases. Measures of enhanced supervision (imposed on minors who need to undertake more permanent measures of education, re-education or treatment with appropriate supervision, which does not require their complete separation from the current environment in which they live). Enhanced supervision by guardianship authorities includes work with parents and work with children, especially neglected children. Working with parents is focused on developing responsible parenting, and developing and acquiring skills for responsible parenting. The measure requires intensive work with children and their parents. Research shows insufficient dedication of guardianship authorities and numerous challenges they face in their work. Research points to challenges that reduce the effects of working with children and their parents. A large number of clients and the insufficient resources prevent the planned effects of the intervention. In addition to the data from the research, the paper includes examples of good practices in working with children in conflict with the law and their parents.

Key words: children in conflict with the law, neglected children, measure of enhanced supervision by the guardianship authority, responsible parenting

O TEORIJAMA, POLITIKAMA I PRAKSAMA BORBE PROTIV SIROMAŠTVA ILI SIROMAŠNIH? SOCIOLOŠKA ANALIZA

*Milana M. Ljubičić¹¹⁴**Redovni profesor Univerziteta u Beogradu Filozofskog fakulteta**Sladana M. Dragišić Labaš¹¹⁵**Redovni profesor Univerziteta u Beogradu Filozofskog fakulteta*

Apstrakt: U tekstu će biti riječi o naučnim teorijama, politikama i praksama borbe protiv siromaštva, a ključno pitanje kojim ćemo se baviti je da li diskursi, društvene strategije i akcije koje ciljaju na smanjenje materijalne bijede rade za ili protiv siromašnih. Nema nikakve sumnje da je siromaštvo sveprisutna realnost (i) u savremenom svijetu, da dobija iznenađujuće razmjere čak i u razvijenim društvima, kao i da su pokušaji da se izađe na kraj sa ovim društvenim izazovom uglavnom neuspješni. Ljudi koji žive iskustvo siromaštva suočavaju se sa nizom nevolja počev od elementarne nemaštine preko diskriminacije do nemogućnosti da ispolje svoje ljudske kapacitete, a to je, kako nas uče kritički orijentisani sociolozi, jedan od najtežih zločina. Nadalje, kako dominantni naučni pristupi i ekspertske inicijative, tako i normativna rješenja i prakse siromašnom po pravilu pripisuju odgovornost za bivanje na društvenoj margini. U naučnim istraživanjima ućutkan je njegov glas, a primjena strategija i mjera socijalne politike koje bi trebale da pomognu da se okonča siromaštvo, ograničena je na one koji se upodobljavaju formalno i neformalno normiranom kalupu milosrđa. Drugačije kazano, nad siromašnim se sprovodi otvoreno i simboličko nasilje. Paradoksalno, ono kao takvo nije notirano, iako se dešava u vremenu koje obilježava opšteprihvaćeni diskurs o političkoj korektnosti i o vladavini ljudskih prava.

Ključne riječi: siromaštvo, nasilje, direktno, simboličko, naučni diskurs, politke, prakse

Uvod

Da li je Brikner (2013: 24) u pravu kada tvrdi da „iznad celog našeg zapadnog sveta isplivava senka siromaštava ispod neviđenog bogatstva“? Ima li istine u tome da se savremena društva u odnosu na ona prethodna, odnose mnogo surovije i bezobzirnije prema slabijima (Brikner, 2013: 17)?

Ako je suditi po raspoloživim statističkim podacima, nemamo osnova za optimizam. Broj siromašnih konstantno raste, i to kako u ekonomijama koje spadaju u visoko razvijene, tako i u zemljama trećeg svijeta. U situaciji ekstremnog siromaštva danas živi oko 700 miliona ljudi (sa manje od 2.15 dolara dnevno). Godina 2020. koju je obilježila pandemija korona virusa, prepoznata je kao prekretnica u porastu nejednakosti među ljudima na globalnom nivou. Jedan broj eksperata u ovom domenu tvrdi da su upravo najsiromašniji dijelovi populacije podnijeli najviše materijalne troškove globalne zdravstvene krize, i da će, ukoliko se ozbiljno ne poradi na poboljšanju njihovog položaja, to imati trajne posljedice. O tome govore i procjene koje iznosi Svjetska Banka. Smatra se da nije moguće ispuniti cilj da se ekstremno siromaštvo iskorijeni do 2030., a projekcija je da će tada u apsolutnom siromaštvu živjeti oko 600 miliona ljudi

¹¹⁴ milanaljubicic@yahoo.com

¹¹⁵ sladjadl@yahoo.com

(<https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>). Drugi izvori su u tom pogledu daleko kritičniji i vele sljedeće: umjesto ranije projektovanih 3%, 2030. na planeti Zemlji živjeće 7% ekstremno siromašnih (Rajah, Albayrak, 2024).

Nadalje, treba primjetiti da se slika siromaštva i siromašnih mijenja tokom vremena. Jednu od tipologija koja je zasnovana na percepciji siromaštva, a za koju bi se moglo kazati da je obilježila XX vijek, navodi Filipović (2018a). Riječ je o integrisanom, marginalom i diskvalifikujućem siromaštvu. Dok je prvi tip veoma raširen – siromaštvo je integralni dio društvenog sistema, a siromašni se ne razlikuju mnogo od ostalih, a drugi relativno rijedak fenomen – po definiciji marginalno siromašni nisu se prilagodili zahtjevima modernog svijeta, diskvalifikujuće siromaštvo je sveprisutno i društveno isključujuće. Ono karakteriše naše doba: među ljudima na margini lako može da se nađe bilo ko, zahvaljujući porastu nesigurnosti na tržištu rada i smanjenju prava zaposlenih. Rizik od gubitka posla je izrazit, usljed novih oblika organizacije rada i fleksibilizacije radne snage (Filipović, 2018b: 40).

Da ima osnova za ovu tvrdnju po Filipoviću (2018a) govori podatak da posljednjih decenija u svim evropskim zemljama broj ljudi koji su isključeni sa tržišta rada, kao uostalom i broj onih koji su zavisni od različitih vidova socijalnih primanja, raste. Odatle ne treba da nas iznenadi da osjećanje egzistencijalne nesigurnosti i tjeskobe poprima kolektivne dimenzije (Dragišić Labaš, 2021, naročito u kontekstu neoliberalnih ekonomija (Dragišić Labaš, u pripremi za štampu). Takvi ishodi ne iznenađuju, ukoliko znamo da se u ovim društvima promovise ne samo određeni ponašajni mod (konzumerizam), već i specifičan psihološki i afektivni život (Dragišić Labaš, Ljubičić, 2022). Kupovati tako postaje imperativ za sve – ali ga svi ne mogu slijediti. Po toj logici siromaštvo poprima obilježja političke nemoći jer, kako na simboličnom, tako i na objektivnom nivou, ono jeste oskudica. Siromašni ne samo da ne može da kupuje i kreira poželjan društveni i lični identitet, on je izložen i nizu poniženja zbog svog položaja. Riječju, osuđen je na anonimnost budući da njegova realnost odskače od društveno promovisanog ideala (Brikner, 2013).

Nadalje, opšte je prihvaćena poruka da se moramo osjećati dobro i da moramo misliti pozitivno: uvijek ići sunčanom stranom ulice (Kecmanović, 2010). Ako zanemarimo činjenicu da ovakav zahtjev nije u saglasju sa ljudskom prirodom, već *namet* koji stiže od strane industrije samopouzdanja (Kanai, Gill, 2020), treba primjetiti da odgovornost za one koji se ne osjećaju dobro u svojoj koži jer npr. ne mogu konzumirati poželjna dobra, pada na njih same. Tako lični izbori i osobine (odsustvo odlučnosti, rezilijence, pozitivnog stava...) bivaju prepoznati kao glavni činioci nepoželjnog životnog ishoda (kakav je npr. naći se na margini), dok se surovi aspekti tržišne ekonomije uopšte ne uzimaju u obzir.

Takođe, valja ukazati na još jednu implikaciju neoliberalizma. Riječ je o kreiranju sasvim određenog ponašajnog i osjećajnog moda čiji je cilj da se zaštititi pred društvenim silama fragilni i fragmentisani ego svakog čovjeka. Siromašni na raspolaganju nema mnogo strategija zaštite, a jedna među njima je postavljanje simboličkih granica između sebe i onog ko bi mogao biti još niže od njega. Cilj je nema sumnje odbraniti identitet, a to se čini negiranjem bilo kakve sličnosti sa besprizornikom ispod njega. O tom procesu za koji naslućujemo da ima i određene društveno-kulturološke karakteristike, govore nalazi nekih istraživanja. Tako Newman (1999, po: Small, Harding, Lamont, 2010) navodi da radnici koji su zaposleni u restoranima brze hrane u Harlemu sebe definišu kao moralno superiornije i potpuno različite od nezaposlenih, siromašnih, dok Lamont (2000, po: Small, Harding, Lamont, 2010) baveći se temom simboličkih granica između siromašnih i radnika ukazuje na značaj političkog i društvenog konteksta. Poredeći američke i francuske radnike, nalazi da prvi ističu značaj teškog rada, odgovornosti, samodovoljnosti, i sebe ne stavljaju u isti koš sa siromašnima, dok Francuzi prepoznaju da su nezaposleni dio kapitalističkog sistema i sa njima se solidarišu. Ovi nalazi u krajnjoj liniji govore i u prilog tezi da siromašni nisu jedna klasa, već je riječ o izuzetno heterogenoj grupi (Lazić, 2011).

Osim toga, za razumijevanje savremenog diskursa o siromaštvu kakav se njeguje u nauci, podjednako kao i u domenu socijalne politike i praksi, važno je pomenuti još dva nalaza na koja nam pažnju skreće Kerbo (2006). Ovaj autor primjećuje paradoksalan proces: iako je poraslo zanimanje naučnika i eksperata za istraživanje siromaštva počev od XXI vijeka, broj dostupnih podataka o ovoj temi sve je manji. Na primjer, u izvještaju *Annual Census Bureau* iz 2004. izostavljen je ranije uobičajen niz informacija o siromaštvu. Osim toga, od 80-ih godina XX vijeka uočava se promjena terminologije. Umjesto pojmova siromašni, siromaštvo, koji sada spadaju u gotovo politički nekorektne, kreatori politika, stručnjaci i naučnici koriste termin socijalna isključenost. Abrahamson

(1995) smatra da za takvu terminološku direktivnost nema opravdanja, osim jednog: u slučaju socijalne isključenosti problem se i nadalje može razumijeti kao ozbiljna nevolja, vezana za odlike ličnosti, prije nego za socijalne procese i društvenu dinamiku.

Ovakav tretman nad onima na margini predstavlja bez sumnje, svojevrsno simboličko i direktno nasilje. Na koji način nauka i naučna istraživanja služe uobličavanju diskvalifikujućeg diskursa o siromašnom? O tome će biti više riječi u izlaganju koje slijedi.

Naučne teorije o siromaštvu

Smatra se da se teorije o siromaštvu mogu u najopštijem podijeliti na: 1. one koje *krivicu* za društveni, porodični i lični položaj siromašnog svaljuju na njegova pleća, 2. one koje smatraju da odgovornost snose društvene strukture (Haralambos, Holborn, 2002) i 3. nove ko-konstruktivističke pristupe koji uvode i inovativnu metodologiju i riječnik u istraživanje siromaštva. Razvoj ovih koncepcija nije odvojiv od društvenog miljea u kojem nastaju. Prva grupa teorija nadovezala se na kroz istoriju veoma dugo prisutan stav da su siromašni takvi zbog svojih ličnih osobina, lijenosti, neodgovornosti, a njenom uspjehu 60-ih i 70-ih godina XX vijeka i ponovnoj revitalizaciji početkom drugog milenijuma, kumovale su specifične društvene okolnosti (McDermott, Vossoughi, 2020). Prvobitnoj popularnosti ovakvog diskursa doprinijela je politička retorika o tome da je siromaštvo iskorijenjeno. Smatralo se da je ono prestalo biti društveni problem, kao i da su se oni rijetki gubitnici našli na društvenom dnu jer im manjka ambicije, sposobnosti ili morala. Za njih je rješenje pronalazeno u obrazovanju, no kako je rat protiv materijalne bijede izgubljen, siromaštvo je iznova prepoznato kao lični problem i odgovornost.

Ako je suditi po u to doba veoma uticajnoj teoriji Oskara Lewisa o kulturi siromaštva, siromašni čovjek patio je od uslovno rečeno niza nedostataka. U odnosu na druge, on se osjeća inferiornim, njegova je ego struktura slaba, kao i sposobnost da se verbalno izrazi. Sklon je i autoritarnosti i patologiji, kao uostalom i promiskuitetu, konfuznog je seksualnog identiteta, nema vještine dugoročnog planiranja niti jasnog obrasca mišljenja. Kultura siromaštva uključuje i fatalizam – mirenje siromašnog s tim da će ostati na dnu, i predstavlja orijentir za ponašanje i mišljenje. Osim toga, kako se usvaja vaspitanjem i pretpostavlja postojanje niza stavova, vrijednosti, vjerovanja i praksi, ona je duboko ukorijenjena (Koković, 2012) i osuđena na opstanak čak i u slučaju da se strukturalni uslovi koji su do nje doveli, promijene (Small, Harding, Lamont, 2010). Do ponovne popularnosti ove teorije početkom drugog milenijuma dovele su slične društvene okolnosti – opadanje ekonomskog rasta i posljedični porast društvene nejednakosti. Opet je prihvaćeno geslo da je siromašni nesnađen, ali je tom sam kriv.

S druge strane, treba kazati da diskurs o siromašnom kao krivcu nije prošao bez kritika. Jednu od prvih kritičkih oštrica na račun kulture siromaštva uputila je Leacock krajem šezdesetih godina XX vijeka. Ova autorka jasno je iskazala stav da problem siromašnih nije samo njihov, da se oni koji se penju na društvenoj ljestvici, veru preko leđa siromašanih i ukazala da razmišljanje po dihotomiji mi - oni podržava samo one politike borbe protiv siromaštva koje potonje nastoje upodobiti normama srednje klase, što samo po sebi predstavlja vid ugnjetavanja (McDermott, Shirin, 2020). O tom procesu piše i Valentin (po: Koković, 2012) primjećujući pristrasnost naučnika koji kulturu siromašnih opisuju koristeći riječnik posuđen iz socijalne patologije, i poredeći njihov, sa stilom života srednje klase.

Nadalje, Lebov (po: Koković, 2012) jasno uočava da ono što nazivamo kulturom siromaštva nije ništa drugo do jedino moguć način prilagođavanja na objektivne životne okolnosti. Dalje, on kritikuje tezu da siromašni odbijaju da prihvate kulturne norme društva, već je stvar u tome da ih ne mogu *prevesti* u realnost. Konačno, ukoliko bi siromaštvo bilo eliminisano, ljudi pomjereni sa margine bi se sasvim izvjesno upodobili opšteprihvaćenim normama ponašanja. Zapravo, od Drugog siromašni se ne razlikuje ni po čemu osim po činjenici da potonjeg definiše “beznadežnost svega” (Koković, 2012).

Zajednička nit ovakvih i sličnih kritičkih osvrta koji odbacuju stigamtizirajuće reprezentacije siromašnih i odbijaju da ih opišu kao Druge, sadržana je u pozivu da se siromaštvo prepozna kao produkt strukturalnih činilaca (klase, rase, pola, obrazovanja...). Riječ je o tome da siromašni nije odgovoran za svoj inferiorni položaj, već se u njemu našao zahvaljujući opštem i specifičnom političkom i strukturnom kontekstu (Krumer-Nevo, Benjamin, 2010). Kultura zavisnosti (Marej) i

kultura siromaštva nisu uzrok, već posljedica siromaštva, koje može biti eliminisano jedino mjerama koje bi povećale socijalnu jednakost u društvu (Haralambos, Holborn, 2002).

Može li se uputiti kritika na račun strukturalnih pristupa? Po svoj prilici da. Smatra se da ovakve konceptualizacije koje ukazuju na šire strukture, siromašne dovode u rizik od nevidljivosti. Time princip “ne (govoriti) o nama bez nas” pada u vodu.

Treća grupa teorija polazi od pretpostavki da strukturalne okolnosti dovode do siromaštva, da ljudi koji žive u materijalnoj bijedi jesu sposobni da aktivno djeluju i da i u takvim uslovima mogu ispoljiti rezistentnost na životne okolnosti. Nadalje, smatra se da oni imaju svoje definicije, znanja, mudrost koja se tiče siromaštva, okolnosti i ograničenja vezanih za društvene ustanove, strukture i politike. Takav pogled na stvari doprinosi upotrebi i razvoju nove metodologije istraživanja u kojima siromašni postaju eksperti za svoje živote (Beresford, 2000). Moglo bi se dakle kazati da novi istraživački pristup usvaja ne samo sadržaj već i formu pogleda na svijet (epistemologiju i ontologiju) *koloniziranog* i omogućava da se na taj način analizira njegova perspektiva – iz njegovog ugla. Istraživač je isključivo “*cultural broker*” (Krumer-Nevo, Benjamin, 2010), a njegova je uloga da saznanja do kojih je došao u ko-istraživačkom procesu prevede u političke izjave i potruži se da one postanu javno vidljive. Ciljevi takvih nastojanja su ne samo saznajne prirode, npr. da se uključe teorije siromšanih u sticanje opšteg znanja o ovoj pojavi, već i da se učine pomaci u praksi kroz političko djelovanje, kakvo je na primjer protestovanje protiv institucionalnih mehanizama koji idu na štetu siromašnih.

Primjera takvih projekata koji uključuju kako naučnike tako i ljude koji žive na margini, ima. Jedno od njih u Engleskoj inicirali su Beresford i njegove kolege kao odgovor na ograničenja vezana za primanje socijalne pomoći koji je nametnula Komisija Laburističke partije o socijalnoj pravdi. Zajedno sa ljudima koji žive na margini sastavili su *Report of the Citizens' Commission on the Future of the Welfare State* kritikujući sistem socijalne zaštite i zalažući se za svoje potrebe i prava. Sličan projekat sproveden je i u Izraelu. Riječ je o participativnom akcionom istraživanju u kojem su zajedno učestvovali naučnici i siromašni kao partneri predlažući rješenja za stambeno zbrinjavanje, socijalni, i sistem obrazovanja (Beresford, 2000).

No, i ovoj grupi teorija upućuju se prigovori da je ne samo nedovoljno naučna jer je prvenstveno zasnovana na kvalitativnoj metodologiji, (Ljubičić, 2019), već i da se u ime naučnih studija siromašni participanti iskorišćavaju (Smith, Pitts, 2007). Pri tom, nikakvih suštinskih pomaka u njihovoj položaju ne može biti, jer su i oni i njihovi ko-istraživači, u političkom i društvenom pogledu, nemoćni. Konačno, ne treba s uma smetnuti da se, iako bi zdrava logika nalažala da naučna i ekspertiska saznanja prethode praktičnim politikama, u praksi ili ne konsultuju rezultati onih naučnih studija koje nisu u saglasju sa dominantnim diskursom ili se tumače pristrasno (Ljubičić, 2019). Da bismo ilustrovali potonju tvrdnju podsjetićemo da su Harvey i Reed (1996) govoreći o Lewis-ovoj teoriji kulture siromaštva, primjetili da je ona pogrešno intepretirana od strane kreatora politika. Zahvaljujući tome, izvučen je niz (pogrešnih) generalizacija, a siromašni su ponovno okrivljeni za svoj položaj. To je u konačnici obezbjedilo široki društveni konsenzus oko toga ko su siromašni i kako sa njima treba postupati (Townsend, 1979; Sameti, Esfahani, Haghighi, 2012: 47).

Inicijative i politike borbe protiv siromaštva

Siromaštvo je kako navodi Petrović (2014, 29) i u davnoj prošlosti bilo predmet društvene brige. Ona se svodi na dvije krajnosti: na dobročinstvo koje se ogleda u davanju milostinje, i na sankcionisanje potrebitih. To koja taktika će biti upotrebljena (prema siromaštvu i siromašnima), zavisilo je, a takav je slučaj i u savremenom svijetu, i od stepena blagostanja u nekom društvu i od opšte percepcije o siromahu kao dobrom odnosno lošem/opasnom biću. Na primjer, zahvaljujući tome što je trebao da obezbijedi bogatašu da okaje svoje grijeh e i prođe kroz ušice igle u Raj, Prosjak je dobijao milostinju. U modernom dobu svaki siromašni postaje neradnik, tj. potencijalno opasni bundžija od kog je neophodno zaštititi poredak, pa se on logično zatvara u domove prinudnog boravka. Sljedeća etapa nastupa sa industrijalizacijom, i podrazumijeva uvođenje nadzornih oblika kontrole u fabrikama, kao uostalom i primjenu moralnih normi i sankcija za njihovo korišćenje (Geremek, 2015).

Savremeno siromaštvo je različito od onog u drugim istorijskim epohama, ali nešto je ostalo isto. To su pristupi njegovom rješavanju. Oni se svode na: 1. stav da materijalna bijeda treba biti iskorištena, i da bogatiji pojedinci i/ili država moraju brinuti o potrebitima; i 2. tezu da je rad

svojevrna panacea i uslov milosrđa, kao i da ne treba davati milostinju/socijalnu pomoć koja je viša od prihoda od samostalnog rada.

Nadalje, čini se da nije daleko od istine zaključak Gustafsonove (2009) da savremeni način borbe protiv siromaštva koji uključuje novčani transfer, jeste vid stavljanja pod kontrolu. Na one koji traže socijalnu pomoć gleda se s podozrenjem, kao na potencijalne varalice koje zloupotrebljavaju sredstava poreskih obaveznika. Ipak, ono što liči na obmanjivanje sistema, najčešće je posljedica nehotičnog kršenja zakona zbog nedovoljne informisanosti oko pravila i procedura koje se moraju poštovati da bi se zadržalo pravo na pomoć. Zaključak do kojeg dolazimo apsurdan je: zaštita bolje stojećih ima prioritet nad pomoći siromašnima. Drugim riječima, siromaštvo o(p)staje, ali su za njega siromašni sami krivi.

Prepoznamo: u pitanju je ključni koncept teorije o kulturi siromaštva. Da bismo ilustrovali, kazano, navešćemo nekoliko primjera. U SAD siromaštvo je početkom XX vijeka bilo vezivano za bijele porodice, dok su ostali uglavnom bili u tom pogledu uskraćeni. Politički diskurs koji je uslovio ovakvu praksu glasio je: treba pomoći vrijednoj i moralnoj bijeloj radničkoj klasi i njihovim ženama udovicama. No, šezdesetih godina ovakav diskurs je promijenjen. Kao siromašne porodice prepoznate su jednoroditeljske, crnačke. Njihov problem – materijalna bijeda, dijelom je poticala od manjkavog seksualnog morala – promiskuiteta kojem su bile sklone crne, neudate majke. Osim toga, postojalo je uvjerenje, koje je potom uslovilo i jednu moglo bi se reći represivnu praksu, da su one ne samo lakog morala, već i sklone iskorišćavanju sistema. Ove “kraljice socijale” primale su socijalnu pomoć, živeći raskusnim životom u vanbračnim zajednicama, varajući sistem jer je odgovornost da izdržava porodicu trebala da padne na muškarca. Zbog toga je osmišljen mehanizam kontrole koji se sastojao u provjeri moralnosti majki. Na socijalne radnike je padao teret da se bave i privatnim životima, pa ako bi bio “ulovljen” muškarac u kući, porodica bi ostala bez formalne materijalne podrške (Gustafson, 2009).

Dodatna birokratizacija sistema u narednim decenijama išla je pod ruku sa inflacijom koja je socijalnu pomoć učinila nedovoljnom da bi se zadovoljlile osnovne potrebe siromašnih. Komplikovane procedure jedan dio potrebitih su ostavile bez pomoći, a osim toga ukinuti su i neki od programa. Na primjer, federalna vlada prestala je finansirati markice za hranu i pooštrila kriterijume za uključivanje školske djece u program ishrane u školi. Navodi se da je na taj način bez obroka ostalo 2.6 milona siromašnih učenika u ovoj zemlji. Represivna i dehumanizujuća retorika ojačana je devedesetih, kada su pokrenute ne samo obimne provjere aplikanata, već i istraga zloupotreba i krivične procedure protiv siromašnih (koji iskorišćavaju sistem) (Gustafson, 2009). Pomoć im je uskraćivana ukoliko nisu igrali po pravilima: npr. nisu prihvatili ponuđene poslove, ili su odbijali medicinsku terapiju, a u 36 američkih država usvojeno je pravilo da ukoliko jedan od roditelja odbije da obavlja ponuđeni posao, čitava porodica ostaje bez pomoći.

To za rezultat sigurno ima perpetuiranje bijede. Nije daleko od zdravog razuma da u onim porodicama koje nemaju nikakve prihode, snalaženje u domenu van zakona postaje prihvatljiva opcija. Odbačeni od sistema, nedovoljno obrazovani, bez perspektive, siromašni mladi pripadnici rasnih manjina, najčešće crne, okreću se kriminalu. Kako su organi formalne socijalne kontrole usmjereni ka problematičnim predgrađima, ne iznenađuje da su upravo njihovi stanovnici najbrojniji rezidenti američkih zatvora (Ignjatović, 2019). Fenomen masovnog zatvaranja siromašnih i dalje širenje zatvorske industrije po nekim autorima potvrđuje tezu da je segregacija, inače zabranjena u američkom društvu, i nadalje prisutna, ali da se sada dešava unutar sistema krivične pravde. Mi bismo se složili sa Gustafsonovom (2009) da je ovdje riječ o otvorenoj kriminalizaciji siromaštva.

O kriminalizaciji siromašnih najilustrativnije govori normiranje odnosa prema beskućnicima. Na primjer, način na koji je regulisano pitanje korišćenja javnog prostora: Murphy (2019) smatra da to što se daleko češće u poređenju sa ostalima, kažnjavaju beskućnici za to što tu spavaju, druže se ili piju, jeste kršenje njihovih ljudskih prava. Paradoksalan primjer brige o najpotrebitijima nalazimo i u našem susjedstvu – u Mađarskoj. Način na koji je u ovoj zemlji normirano korišćenje javnog prostora graniči sa narušavanjem ljudskih prava. Naime, stalno rastući broj beskućnika, nastoji se riješiti jednostvnim eliminisanjem prizora materijalne bijede tako što se oni sa margine nasilno sklanjaju sa ulica. Represivne mjere: novčane kazne ili kazna zatvora, primjenjuju se na one sa margine koji su okupirali javne prostore (parkove, trgoe, ulice) i koji odbiju da odu u za njih predviđenu ustanovu – prihvatilište (vidi: Ljubičić, 2022). Dodajmo i to da je prihvatilište mjesto u kojem caruje beznade i opšta patologija. Ujedno to je prostor u kojem se sprovodi posebna disciplina i nadzor, mjesto na kom

se od besprizornika brani društvo, a u tom procesu koriste se raspoloživa sredstva prisile i zabrana, discipline i nadzora (Gesuelli, 2018).

Kada je riječ o našoj zemlji, pronalazimo podatak da je problem siromaštva i nadalje aktuelan: oko pola miliona građana Republike Srbije živi ispod linije apsolutnog siromaštva (Sekulović, 2020), a po tom pitanju malo šta se čini. Tako od 2009. godine kada je istekla *Strategija za smanjenje siromaštva*, nova nije donesena. U nastojanju da postane dio Evropske unije, i naša zemlja nastoji da upodobi svoju socijalnu politiku sa onom koja se propagira i praktikuje među državama članicama. Nažalost, relativno siromaštvo rašireno je i unutar Evropske unije, pa se među ljudima koji žive iskustvo siromaštva više ne nalaze samo marginalizovane grupe već i oni koji su nekad bili sredanja klasa (Kolin, 2008; Sekulović, 2020). Osim toga, borba protiv materijalne bijede ne nalazi se visoko na političkoj agendi, već se propagiraju mjere štednje i insistira na ukidanju zavisnosti od socijalne pomoći (Kolin, 2008). Socijalna politika počiva na individualnoj odgovornosti, a zadatak države se sastoji u tome da pomogne ili podstakne pojedinca da razvija svoje kapacitete i osimišljava lične strategije za zaštitu vlastitih interesa (Vuković, 2010). Direktna pomoć je rezervisana isključivo za one najpotrebitije i to samo ukoliko ispune niz testova (npr. test prihoda ili ponašanja) (Vuković, 2010: 121).

Ovakvo iskustvo čini se ne brine kreatore socijalnih politika u našoj zemlji. Socijalni režim je nekongurentan i nalazi se negdje između liberalnog, koji poziva na ličnu odgovornost, i konzervativnog, koji počiva na porodičnim resursima (Vuković, 2010). Politika štednje postaje sve značajnija mjera u domenu socijalne zaštite, a nju omogućavaju dva mehanizma: 1. visoko podignuti imovinski i dohodovni census: materijalno obezbjeđenje porodice tj. novčana socijalna pomoć ili dječji dodatak dodjeljuju se porodicama koje ispunjavaju niz kriterijuma (Babović, 2011), te 2. birokratizacija i administracija koje čine procedure komplikovanim, a potencijalne korisnike drže podalje od sistema (Satarić i saradnici, 2013). Pomoć je najmanje dostupna najpotrebitijima (Satarić i saradnici, 2013). Konačno, treba primjetiti i to da se ključne mjere za borbu protiv siromaštva npr. u domenu ostvarivanja prava na socijalnu pomoć, ili uvođenje dodatka za stanovanje, kod nas ne primjenjuju jer nedostaju materijalna sredstva (Sekulović, 2020).

Do sada opisano nameće nam mnoštvo pitanja, od kojih ističemo dva: 1. da li opisane socijalne politike rade u korist ili protiv siromašnih?; 2. da li je siromaštvo kršenje ljudskih prava i ko je za to odgovoran?

Odgovor na prvo pitanje nama se čini sasvim jasnim: strategije, mjere, inicijative, normativni okviri, ali i naučni diskursi – konglomerat za koji nam se čini da predstavlja precizno usklađeni mehanizam, radi protiv siromašnih. Da je naša pretpostavka utemeljena, govore nam prethodne analize i brojke koje bez svake sumnje upućuju na porast društvene nejednakosti i nesigurnosti, te svaljivanje krivice za životne ishode na pojedinca i eventualno njegovu porodicu.

Sa rečenim neraskidivo je povezano pitanje kršenja ljudskih prava. Ono se ne postavlja dovoljno glasno kada je siromaštvo u pitanju. Zbog čega je to tako, možemo diskutovati, ali nema sumnje u sljedeće: siromašnima je zabranjen ulaz u političku arenu, oni su češće žrtve kriminaliteta, češće su lišeni slobode nego oni bolje stojeći, od Drugog svjetskog rata na ovamo zbog ekstremnog siromaštva život je izgubilo oko 300 miliona ljudi, a svake godine pridruži im se još 18 miliona (Pogge, 2007). Dodajmo i to da je siromašnima uskraćena mogućnost da ispune svoje ljudske potencijale – predmet su društvene eksploatacije, nemaju iste mogućnosti da se školuju, diskriminirani su u javnom diskursu i u svakodnevnoj praksi (Ljubičić, 2023). Pogge (2007) smatra da su zbog kršenja ljudskih prava siromašnih odgovorne vlade razvijenih zemalja jer one nameću takav globalni poredak koji dovodi do siromaštva ogromnog broja stanovnika nerazvijenih država. Osim toga, primjećuje i odustvo moralne odgovornosti najbogatijih za globalno smanjenje siromaštva o čemu govori i podatak da se uprkos ciljevima Milenijumske deklaracije UN (da se do 2015. godine za polovinu smanji broj onih koji žive u siromaštvu i gladuju, da obuhvat djece u osnovnim školama bude potpun i da se smanji mortalitet novorođenčadi za 2/3), nivo pomoći koje bi prema samonametnutoj obavezi trebale da izdvajaju zemlje OECD, konstantno snižava (de Vita, 2007: 106). S druge strane, moramo se osvrnuti i na zaključak složene analize koju su izveli De Fina i Hannon (2013) o povezanosti između siromaštva i masovnog zatvaranja. Ovo dvojje autora je utvrdilo da bi u slučaju da se masovno zatvaranje nije desilo, procenat siromašnih u SAD bio niži za 20%: iz materijalne bijede bi bilo izbačeno sedam miliona Amerikanaca.

Umjesto zaključka

Iako bi bilo logično pretpostaviti da naš savremeni svijet ima lijek za većinu društvenih izazova, pokazuje se da ipak nije tako. Naša planeta poprište je surovih ratova, na njoj se još uvijek umire od gladi i nemaštine – u sred društava obilja i u kontekstu u kojem bi trebalo da su ljudska prava neprikosnoveni brojni su bez krova nad glavom i bez bilo kakve nade.

Ovakvom stvarnost opisuju i kreatori socijalnih politika koji ciljaju na smanjenje siromaštva, ali treba primjetiti da postojeće strategije i inicijative ne samo da nisu dovoljne da bi se siromašnima pomoglo, već one uključuju i po one na margini degradirajuće kriterijume koje je potrebno ispuniti da bi se zaslužila pomoć. Tako bivaju dovedeni u situaciju da se pokoravaju volji moćnijih, iako bi njihove ponude – da prihate da rade neželjeni posao, da idu na terapiju, da se ponašaju na određeni način, da se upodobljavaju uslovima koji im se nameću ne bi li ispunili neko pravo (boravak u prihvatilištu, novčanu pomoć) ili potrebu, u drugačijoj situaciji sigurno odbili.

Sve ove inicijative, prakse i norme koje regulišu uslove “za dobiti milosrđe” polaze od uobičajene pretpostavke o tome ko je siromašan. Riječ je o biću koje karakteriše u najmanju ruku moralna manjkavost, odusustvo rezilijentnosti i oslanjanje na laka rješenja. Treba kazati da je ovakav diskurs o siromašnom prisutan i u naučnom polju. Iako kritikovan kao nedovoljno utemeljen i usmjeren na “okrivljivanje žrtve”, ponovnu revitalizaciju je doživio u društvima neoliberalne posustajuće ekonomije.

Savremeni rat protiv siromaštva počiva na pretpostavkama koje nudi teza o kulturi siromašnih, podrazumijeva stalno stezanje kaiša i pripisivanje odgovornosti za vlastitu situaciju onima na margini, nalaže stalno nadziranje i uslovljavanje pomoći, te na kraju i kriminalizaciju potrebitih.

No, ne predstavlja li ove strategije ratovanja grubo kršenje ljudskih prava? Nije li rat protiv siromaštva zapravo – rat protiv siromašnih?

Mi vjerujemo da je odgovor potvrđan. Naš je stav da onaj koji na takav način postupa prema potrebitom, ne samo da mora da bude kriv za njegovu eksploataciju, već je istovremeno i opresor. I u tom pogledu od odgovornosti ne možemo abolirati ni nauku i njen odnos prema problemu siromaštva. Istraživači nerijetko patologizuju i siromašne i siromaštvo, ili ih učutkuju, što je podjednako velik zločin (Hulsman, 2009). Iako naučnik nema mnogo slobode u svom djelovanju, niti je akter kojeg su donosioci politika spremni da čuju – osim ukoliko ne govori ono što oni žele, smatramo da bi istraživač u domenu sociologije marginalizovanih, morao imati svijest o svojoj odgovornosti u kreiranju diskursa o siromašnom, i da bi morao da pomogne – u okvirima svojih mogućnosti, da se glas potrebitih čuje.

Razmislimo: zar u ljudsku i profesionalnu odgovornost istraživača ne spada ustajanje protiv kulturološke i simboličke nepravde i nasilja nad slabijima?

Literatura:

- Abrahamson, P. (1995). Social exclusion in Europe: old wine in new bottles?. *Družboslovne razprave*, 11(19-20), 119-136.
- Babović, M. (2011). *Socijalno uključivanje: koncepti, stanje, politike*. Beograd: Secons.
- Beresford, P. (2000) ‘Service Users’ Knowledges and Social Work Theory: Conflict or Collaboration?’, *British Journal of Social Work*, 30(4): 489–503.
- Brikner, P. (2013). *Beda prosperiteta*. Beograd: Službeni glasnik.
- De Vita, A. (2007). Inequality and poverty in global perspective. In: Pogge, T. (ed.). *Freedom from poverty as a human right*. Oxford University Press, 103-133.
- DeFina, R., & Hannon, L. (2013). The impact of mass incarceration on poverty. *Crime & Delinquency*, 59(4), 562-586.
- Dragišić Labaš, S. (2021). Suicidno ponašanje adolescenata i mladih odraslih: razmatranje rizičnih faktora. U: Petrović, J. (ured.) *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih*, Banja Luka: Centar modernih znanja, 271-279.
- Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M. (2022). Zloupotreba psihoaktivnih supstanci i rizična ponašanja mladih u savremenom potrošačkom društvu: prikaz slučaja. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. *Poremećaji ponašanja djece i mladih*. Banja Luka: Centar modernih znanja, 125-134.

- Dragišić Labaš, S. Društvena pokretljivost u grupi marginalizovanih: prikaz slučaja uspešnih Roma (u pripremi za štampu)
- Filipović, M. (2018a). Siromaštvo kao lični poraz i strah od izopštenosti. *Antropologija*, 18(1), 9-28.
- Filipović, M. (2018b). *Društveni žigovi. Sociološki eseji*. Beograd. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, izdavački centar (ICF).
- Geremek, B. (2015). *Istorija siromaštva: beda i milosrđe u Evropi*. Beograd: Karpos.
- Gesuelli, F. (2018). *Precarious lives, practices and spaces: an investigation into homelessness and alternative uses of public space*. Phd Thesis. The University of Edinburgh. Edinburgh College of Art, Edinburgh School of Architecture and Landscape Architecture
- Gustafson, K. (2008). The criminalization of poverty. *J. Crim. L. & Criminology*, 99, 643-715.
- Haralambos, M., Holborn, M. (2002). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Harvey, D. L., Reed, M. H. (1996). The Culture of Poverty: An Ideological Analysis. *Sociological Perspectives*, 39(4), 465-495.
- Hulsman, L. (2009). Kritička kriminologija i koncept zločina. U: Ignjatović, Đ. (prir.). *Teorije u kriminologiji*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 359-363.
- Ignjatović, Đ. M. (2019). Supermaks zatvori i čelijska izolacija: istorijat, pojmovno određenje i razlozi širenja primene. *Crimen-časopis za krivične nauke*, (3), 239-256.
- Kanai, A., Gill, R. (2020). Woke? Affect, neoliberalism, marginalised identities and consumer culture. *New Formations: a journal of culture/theory/politics*, 102, 10-27.
- Kecmanović, D. (2010). *Očima psihijatra*. Beograd: Clio.
- Kerbo, R. H. (2006). *World Poverty The Roots Of Global Inequality And The Modern World System*. McGraw-Hill Education.
- Koković, D. (2012). Kultura siromaštva i obrazovanje. *Politea*, 3, 35-45.
- Kolin, M. (2008). Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije. *Sociologija*, 50(2), 191-206. <https://doi.org/10.2298/SOC0802191K>
- Krumer-Nevo, M., Benjamin, O. (2010). Critical Poverty Knowledge Contesting Othering and Social Distancing. *Current Sociology*, 58(5), 1-22.
- Lazić, M. (2011). Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji. *Politička misao*, 48 (3), 123-144.
- Ljubičić, M. M. (2019). Uloga politike u istraživanjima marginalizovanih grupa. Kritička analiza dviju studija o položaju Srba u Hrvatskoj. *Sociološki pregled*, 53(4), 1709-1741.
- Ljubičić, M. (2022). Beskućnici u savremenom društvu: između ignorisanja i (zločina) mržnje. U: Pavlović, Z., Ljubičić, M. (ur.). *Zbornik radova Govor mržnje*. Pokrajinski zaštitnik građana – ombudsman, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 27-42.
- Ljubičić, M. (2023). Ageing From The Perspective Of The Extremely Poor Elderly: A Case Study. In: Pavlović, Z. (Ed.). *Elderly People and Discrimination: Prevention and Reaction*. Institute of Criminological and Sociological Research Vojvodina Bar Association, 267-281.
- McDermott, R., Vossoughi, S. (2020). The culture of poverty, again. *Diaspora, Indigenous, and Minority Education*, 14(2), 60-69.
- Murphy, J. (2019). Homelessness and Public Space Offences in Australia – A Human Rights Case for Narrow Interpretation. Homelessness and Public Space Offences in Australia – A Human Rights Case for Narrow Interpretation. *Griffith Journal of Law & Human Dignity* 103., Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3460853>. Pristupljeno: 04.04.2024.
- Petrović, M. (2010). Stanje u pogledu siromaštva i socijalne isključenosti u EU. U: Babović, M. (prir.). *Izazovi nove socijalne politike*. Beograd: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, 91-135.
- Petrović, S. (2014). *Siromaštvo u folklornoj tradiciji Srba od XIII do XIX veka: prilog proučavanju narodne kulture*. Albatros Plus.
- Pogge, T. W. (2007). Eradicating systemic poverty: brief for a Global Resources Dividend. *Sur. Revista Internacional de Direitos Humanos*, 4, 142-166.
- Rajah, R., Albayrak, A. (14.2.2024). Global poverty is still a massive problem – no matter how you count it. Dostupno na: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/global-poverty-still-massive-problem-no-matter-how-you-count-it>. Pristupljeno: 02.04.2024.
- Sameti, M., Esfahani, R. D., Haghighi, H. K. (2012). Theories of poverty: A comparative analysis. *Arabian Journal of Business and Management Review* (Kuwait Chapter), 1(6), 45-56.
- Satarić, N., Mihić, M., Todorović, M., Satarić, V. (2013). *Analiza primene Zakona o socijalnoj zaštiti u delu novčanih socijalnih pomoći i cost benefit analiza servisa pomoć u kući za stara lica*. Beograd: Udruženje građana „Snaga prijateljstva“ – Amity.
- Sekulović, I. (2021). *Iskorenjivanje siromaštva kao strateški prioritet broj jedan za Srbiju*. Beograd: Fondacija Centar za demokraciju. Dostupno na: <http://www.centaronline.org/sr/publikacija/1848/iskorenjivanje-siromastva-kao-strateski-prioritet-broj-jedan-za-srbiju>. Pristupljeno: 06.03.2024.

Small, M. L., Harding, D. J., Lamont, M. (2010). Reconsidering Culture and Poverty (2010). *Annals, AAPSS*, 629. Dostupno na: SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2131376>, Pristupljeno: 01.03.2024.

Smith, A., Pitts, M. (2007). Researching the Margins: An Introduction. In: Pitts, M., Smith, A. (Ed.). *Researching the Margins*. Palgrave Macmillan, London.

Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*. University of California Press.

Vuković, D. (2010). Izazovi oblikovanja socijalnog režima u Srbiji. U: Babović, M. (prir.). *Izazovi nove socijalne politike*. Beograd: SeConS – Grupa za razvojnu inicijativu, 193-225.

Internet izvori

<https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview#:~:text=Almost%20700%20million%20people%20around,live%20in%20Sub%2DSaharan%20Africa>

ON THEORIES, POLICIES AND PRACTICES OF THE FIGHT AGAINST POVERTY. OR THE POOR? SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Milana M. Ljubičić

Full professor at the University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Sladana Dragišić Labaš

Full professor at the University of Belgrade, Faculty of Philosophy

Abstract: The text will discuss scientific theories, policies and practices in the fight against poverty, and the key question we will deal with is whether discourses, social strategies and actions aimed at reducing material poverty work for or against the poor. There is no doubt that poverty is a ubiquitous reality (and) in the modern world, that it is gaining surprising proportions even in developed societies, and that attempts to deal with this social challenge are largely unsuccessful. People who live the experience of poverty face a series of troubles, starting from material deprivation, through discrimination, to the inability to express their human capacities, which, as critical sociologists teach us, is one of the most serious crimes. Furthermore, dominant scientific approaches and expert initiatives, as well as normative solutions and practices, as a rule, attribute responsibility for being on the social margin to the Poor. His voice has been silenced in scientific research, and the application of social policy strategies and measures that should help end poverty is limited to those who conform to the formally and informally normed mold of charity. In other words, open and symbolic violence is carried out against the Poor. Paradoxically, it was not recorded as such, even though it happened in a time marked by a generally accepted discourse on political correctness and the rule of human rights.

Keywords: poverty, violence, visible, symbolic, scientific discourse, policies, practices

ULOGA INTERKULTURALNIH KOMPETENCIJA UČENIKA U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA U ŠKOLAMA

MA Marija Tomić¹¹⁶

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet

Apstrakt: U radu se analiziraju interkulturalne kompetencije kao put prevencije vršnjačkog nasilja. S obzirom na to da je vršnjačko nasilje sve češća tema humanističkih nauka, neophodno je identifikovati sve načine njegove prevencije. U borbi protiv navedenog problema uloga vaspitno-obrazovnih institucija je od krucijalne važnosti, samim tim potrebno je obratiti pažnju na kompetencije koje učenici razvijaju u školi. Problem nasilja, pored fizičkih povreda, podrazumijeva i verbalne uvrede, uznemiravanje žrtve, ali i bilo koje druge akcije koje izazivaju stres i strah. Povod za nasilje je najčešće nedostatak spremnosti da prihvatimo pojedince koji su na bilo koji način drugačiji od nas. Meta provokacija u vaspitno-obrazovnim institucijama su najčešće pripadnici nacionalnih i vjerskih manjina, socijalno ugroženi pojedinci te učenici koji u fizičkom izgledu odstupaju od prosjeka. Upravo zbog toga je neophodno kod učenika razvijati interkulturalne sposobnosti, kao vid uspješne saradnje sa različitim pojedincima. Zadatak obrazovanja bi trebao da bude i upoznavanje drugih kultura i narodnosti, učenje jezika, odsustvo stereotipa i predrasuda kao osnova interkulturalnosti. Djecu je neophodno podučavati empatiji, altruizmu, toleranciji i drugim vještinama neophodnim za život u savremenom društvu.

Ključne riječi: interkulturalne kompetencije, vršnjačko nasilje, prevencija

Interkulturalne kompetencije

Brz razvoj tehnologije sve više utiče na čestu saradnju pripadnika različitih kultura. Da bismo uspješno sarađivali sa različitim pojedincima, tehnologija u vidu društvenih mreža i brzine dostupnosti informacija nije dovoljna ukoliko ne posjedujemo neophodne kompetencije. Stvaranje kvalitetnih odnosa sa pripadnicima drugih kultura podrazumijeva spremnost da prihvatimo kulturološke obrasce i stavove koji se razlikuju od naših. Da bismo što preciznije objasnili navedene kompetencije, neophodno je analizirati nekoliko različitih definicija. U najširem smislu, interkulturalne kompetencije se odnose na sposobnosti neophodne za svrsishodno djelovanje i interakcije sa osobama koje su kulturološki i jezički drugačije od nas (Fantini, 2000). Iako Fantini objašnjava da su to određene sposobnosti, ipak, ne navodi precizno koje. Međutim, da bismo znali šta tačno treba da razvijamo kod učenika, neophodno je identifikovati pokazatelje interkulturalnih kompetencija.

Nešto precizniju definiciju, prihvatljivu za potrebe rada, dao je Deardorff (2004), koji navodi da se interkulturalizam bazira na specifičnim stavovima, znanju, refleksiji i vještinama. Ukoliko analiziramo svaku od navedenih dimenzija, jasno je da je zadatak škole da učenicima pruži znanja o drugim kulturama, narodima i religijama. Na osnovu pruženog znanja, učenici izgrađuju mišljenje i stavove. Primarno je savladati specifičnosti vlastite tradicije i kulture, razumjeti njihova pravila te razviti sposobnost refleksije i poređenja sa drugim kulturološkim konceptima. Autori nisu usaglašeni oko toga koja dimenzija kompetencija je primarna kada govorimo o susretu sa drugim kulturama. Jedni naglašavaju primat komunikacijske dimenzije, dok drugi naglašavaju važnost kognitivne, metakognitivne ili afektivne dimenzije (Piršl, 2014). Iz perspektive vršnjačkog nasilja nemoguće je razdvojiti jednu dimenziju od drugih ili dati prednost jednoj u odnosu na drugu. Da bismo adekvatno

¹¹⁶ marija.tomic93@hotmail.com

komunicirali sa pojedincima iz različitih društvenih okruženja, prvenstveno je neophodno da posjedujemo određena znanja o svojoj i drugim kulturama, na osnovu čega analiziramo i gradimo vlastite stavove. Da bismo uspješno komunicirali sa različitim pojedincima, nisu dovoljna samo znanja o sredini iz koje oni dolaze nego i afektivna dimenzija, kao osnova za afektivnu komunikaciju. Osnovna odrednica afektivne dimenzije je empatija kao emotivni izraz suosjećanja sa sagovornikom. Jasno je da je nedostatak empatije vrlo često rezultat bilo koje vrsta nasilja, a posebno kada govorimo o žrtvama osnovnoškolskog uzrasta.

Za saradnju sa drugima važno je napomenuti i sposobnost prilagođavanja kao bitnu vještinu za uspješnu adaptaciju u sredinu. Bez obzira na to da li je učenik u određenom razredu pripadnik bilo koje manjine, interkulturalne kompetencije su neophodne bez obzira u kakvom okruženju se nalazimo. Cilj razvoja pomenutih kompetencija nije samo saradnja sa kulturološkim različitostima nego i sa sličnim pojedincima kroz razumijevanje, empatiju i toleranciju. Sposobnost prilagođavanja podrazumijeva spremnost pojedinca da mijenja znanja koja je već usvojio, ali i da usvoji nove oblike ponašanja (Kim, 1992). Nasilno ponašanje je rezultat nemogućnosti prilagođavanja. Interkulturalno obrazovanje bi između ostalog trebalo da podrazumijeva i izgradnju adaptibilnih sposobnosti. Suzbijanje diskriminacije i marginalizovanja pojedinih grupa, treba da bude osnova za izgradnju ravnopravne komunikacije prožete jednakošću i tolerancijom. Interkulturalizam predstavlja odgovor škole na nove obrazovne izazove, koji dolaze iz društva kulturnih, etničkih i religijskih različitosti kao rezultata imigracija (Filipović, 2021). Počeci interkulturalnog obrazovanja javljaju se još u Americi tridesetih godina dvadesetog stoljeća. Usljed imigracije židova društvo se našlo u izazovu integracije novih stanovnika (Montalto, 2008). Grupe pojedinaca potpuno različitih uvjerenja treba da žive i sarađuju na istoj teritoriji, za šta je neophodan razvoj interkulturalnih kompetencija. Iako se potreba za navedenim kompetencijama javila još davno, u školama još uvijek nisu dovoljno razrađeni mehanizmi za njihovo podsticanje.

Bitna stvar je naglasiti i razlike između interkulturalizma i multikulturalizma. Prefiks “inter” ne znači samo fizičko prisustvo različitih kultura nego i razmjenu mišljenja, stavova, dinamiku i preplitanje, dok je multikulturalizam usmjeren na slobodno postojanje različitih pojedinaca koji žive na određenoj teritoriji (Čačić-Kumpes, 2004). Ovakav koncept usmjerava pojedinca na promišljanje o drugačijim stavovima i idejama. Cilj suživota nije samo dijeljenje zajedničkog prostora nego uzajamna interakcija, saradnja i spremnost na kooperativne aktivnosti. Postojanje različitih pojedinaca na primjeru osnovne škole najslikovitije objašnjava potrebu za saradnjom, a ne samo fizičko prisustvo pojedinaca. Adaptacija pripadnika nacionalne ili bilo koje druge manjine nije samo pitanje kompetentnosti tog pojedinca nego svih vršnjaka jedne zajednice. Žrtve vršnjačkog nasilja su često izložene različitim vrstama psihičke torture, samo kao posljedica stereotipa u kojima većina učenika odrasta. Da bismo adekvatno riješili ovaj problem, jasno je da je najuticajniji faktor vaspitno-obrazovni sistem. U školskom uzrastu najveći uticaj na djecu imaju vršnjaci. Upravo iz tog razloga neophodno je stvarati sigurnu atmosferu prihvatanja svakog pojedinca. Za bolje razumijevanje važnosti interkulturalnih kompetencija, neophodno je analizirati i različite vrste vršnjačkog nasilja. Sve češći predmet trenutnih pedagoških istraživanja su uzroci različitih oblika nasilja, ali se još uvijek malo toga radi na prevenciji.

Vršnjačko nasilje i njegovi uzroci

Da bismo adekvatno odgovorili na mnoga pitanja u vezi sa ovom temom, neophodno je da jasno definišemo terminološku odrednicu nasilja. Pojam nasilja obuhvata širok spektar agresivnog ponašanja, čime je teško izdvojiti jednu definiciju za precizan opis problema. Prema mišljenju Olweusa (1998), vršnjačko nasilje je situacija nesrazmjerne snage, u kojoj je jedan učenik izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika. Kao što definicija dokazuje, nasilje podrazumijeva sve negativne postupke, iako sama riječ najčešće asocira na ugrožavanje sigurnosti individue. Postoji nekoliko važnih stavki, po kojima se procjenjuje koje ponašanje može da se ubroji u vršnjačko nasilje. Vršnjačko nasilje podrazumijeva negativan postupak koji za cilj ima nanošenje štete drugoj osobi, negativni postupci se ponavljaju u dužem vremenskom periodu i postoji asimetričan odnos žrtve i nasilnika (Vlah i Perger, 2014). Na osnovu navedenih pokazatelja moguće je utvrditi da li se radi o nasilju ili drugim pojavama agresivnog ponašanja, s obzirom na to da se pod nasilje često ubrajaju i pojave za koje postoje druge terminološke odrednice.

Agresija je bilo koji oblik ponašanja usmjeren na nanošenje štete ili povređivanje drugog živog bića motivisanog da izbjegne takav postupak (Baron, 1977). Glavna odrednica agresije je namjera da nešto uradimo. Nasiljem ne možemo da nazovemo postupak koji je imao namjeru da nanese štetu, ali nikakvu štetu nije proizveo. Nasilje bi moralo biti realizovana agresija (Popadić, 2009). Da bismo analizirali koliki uticaj interkulturalne kompetencije imaju na prevenciju vršnjačkog nasilja, neophodno je analizirati njegove uzroke. Američka istraživanja dokazuju da većina tinejdžera, koji su počinili neka kaznena djela, imaju iskustva vlastitog zlostavljanja. Jedan od važnijih uzroka je nedostatak ljubavi u ranom djetinjstvu koji u kasnijem periodu može da izazove različite negativne oblike ponašanja, među kojima je i pojava nasilja (Bilić i Zloković, 2004). U ovom kontekstu neophodno je spomenuti i djecu u riziku, odnosno skupinu djece koja imaju određene tendencije ka kršenju društvenih normi. U posljednjih nekoliko godina razvila se potreba za rad sa djecom u riziku, s namjerom da se preventivno utiče na moguće poremećaje u ponašanju (Bašić, Koller-Trbović i Uzelać, 2004). Zlostavljanje u djetinjstvu kao i nedostatak ljubavi su jasan pokazatelj budućeg nasilnog ponašanja. Ukoliko djecu ne vaspitavamo u duhu tolerancije i porodične ljubavi, ne možemo očekivati ni da izgrade vještine prihvatanja različitosti niti kooperativne sposobnosti neophodne za saradnju sa vršnjacima. Nasilnici vrlo proračunato manipulišu svojim žrtvama, koristeći metode zastrašivanja, uvreda na osnovu fizičkog izgleda, mana i slabosti žrtve. Kao rezultat toga javljaju se uvrede na osnovu nacionalne i vjerske pripadnosti, socijalnog statusa ili porijekla. Ove vidove animoziteta je moguće spriječiti ukoliko radimo na razvoju interkulturalnih kompetencija. Bilić govori o detaljnijem profilu nasilnika, za koga navodi da djeca sklona nasilju pokušavaju okupljati članove pristalice istih ideja, koji su podložni autoritetu vođe. Ovakve grupe u kratkom periodu pokazuju visok stepen kohezivnosti, čime jačaju svoju moć i autoritet u društvu (Bilić i Zloković, 2004). To možemo tumačiti kao potrebu pojedinca da pripada određenoj skupini zarad ličnih interesa, a to je najčešće popularnost u društvu. Posmatrajući strukturu razreda u praksi, često vidimo slučajeve da prosječna djeca postaju članovi nasilnih grupa, s ciljem da postanu popularni i zauzmu određenu moć i status u odjeljenju. Popularna djeca su socijalno dominantnija, čak u izvjesnoj mjeri agresivna, spremna da koriste ismijavanje da bi zadržali ugled i moć. Često pokazuju visok nivo agresivnog ponašanja (Puckett, Aikins i Cillessen, 2008). Analiza teorijskih stanovišta je put ka unapređenju vaspitno obrazovne prakse, koja bi vodila stvaranju atmosfere prihvatanja svih pojedinaca a samim tim i stvaranju prilika za interkulturalnih razvoj.

Prevencija nasilja kroz razvoj interkulturalnih kompetencija

Na osnovu navedenih uzroka vršnjačkog nasilja, jasno je da je isto moguće spriječiti ukoliko se posvetimo adekvatnom vaspitanju djece od ranog uzrasta. Želja za popularnošću, nespремnost da prihvatimo pojedince drugačije od nas, nedostatak ljubavi i pažnje i mnoge druge uzroke nasilnog ponašanja je moguće spriječiti kroz rad vaspitno-obrazovnih institucija. Zadaci preventivnih programa temelje se na razvoju nekoliko važnih vještina kod učenika. S obzirom na to da interkulturalne kompetencije podrazumijevaju razvoj empatije, tolerancije, razumijevanja i otvorenosti za nove kulture, jasno je da svaku od navedenih osobina moramo razvijati još od predškolskog uzrasta.

Prvenstveno, najvažniji zadatak je razvoj socijalnih vještina, kao osnove za zdravu komunikaciju i funkcionisanje u društvu. Uloga pedagoga je ključna kada govorimo o razvoju poželjnih socijalnih osobina kod učenika. Osnovni problem i nasilnika i žrtve je što je njihov nivo socijalnih vještina sveden na minimum, samim tim ne mogu da komuniciraju sa društvom, što ih i dovodi u rizične situacije (Popadić, 2009). Razvoj socijalnih vještina je vođen prvenstveno modifikovanjem ponašanja, pri kom se koriste principi teorije učenja i različite tehnike učenja (Isto). Iako socijalne vještine djeluju kao talenat sa kojim se osoba rađa, njih je moguće razvijati i usavršavati. Ponašanje se modifikuje potkrepljenjem koje prati uspješno izvedene postupke, a dijete uči pomoću imitacije i uvježbavanja specifičnih postupaka posmatrajući model (Žunić i Cicvarić, 2009). Kao što vidimo, razvoj socijalnih vještina je put ka uspješnom funkcionisanju razreda, kao manje društvene zajednice i kompletnog školskog sistema.

Druga bitna stavka u preventivnim programima se odnosi na razvoj empatije kod učenika. Sposobnost da se unesemo u emotivno stanje druge osobe dovodi do manje spremnosti da je povrijedimo. Ova osobina bi trebala da nadjača agresivno ponašanje i da zaustavi započeto maltretiranje. Ukoliko učenici nemaju u dovoljnoj mjeri razvijen osjećaj empatije, velika je

vjerovatnoća da ni svjedoci nasilja neće reagovati u smjeru sprečavanja nasilja (Popadić, 2009). Kao što vidimo, empatija je bitna osobina kako za potencijalne nasilnike tako i za svjedoke od kojih se očekuje da iskažu svoj stav i osude maltretiranje (Bilić i Zloković, 2004). Od ranog uzrasta djecu je potrebno usmjeravati u pravcu prihvatanja vršnjaka koji su na bilo koji način drugačiji od njih. Djeca koja odrastaju u multikulturalnim sredinama mnogo brže i lakše razvijaju interkulturalne kompetencije, jer se od samog rođenja susreću sa različitostima, što nauče da doživljavaju kao prednost. Da bismo obogatili vlastiti život i kulturu, korisno je da upoznamo običaje drugih naroda, kao i da naučimo da analiziramo prednosti i mane vlastitih običaja. Održavanje i njegovanje tradicije treba da bude sastavni dio vaspitanja i obrazovanja, ali je podjednako važno i učenje i uvažavanje drugih narodnosti. S obzirom na to da je život u zajedništvu, zbog sve brže globalizacije, izvjesna budućnost mladih generacija, zadatak vaspitno-obrazovnih institucija je da im omogući što lakšu adaptaciju u sredinu. Neki autori smatraju da se nasilje može spriječiti ukoliko se koriste adekvatni postupci, među kojima navode prilagođavanje fizičke sredine, unapređenje socijalnih vještina učenika, razvijanje obuhvatnih školskih disciplinskih planova itd. (Popadić, 2009). Upravo je potrebno raditi na razvoju socijalnih vještina kao bitnog segmenta interkulturalizma, sa naglaskom na razvoj empatije. Jedan od popularnih programa je Pikasov metod zajedničke igre, čiji je cilj pobuđivanje empatije kod nasilnika. Tokom razgovora nastavnik treba da traži od sagovornika prijedloge kako da se pomogne djetetu žrtvi, čime se direktno utiče na usmjeravanje nasilnika u pravcu pobuđivanja empatije. Nakon nekog vremenskog perioda, nastavnik se ponovo sastaje sa učenikom analizirajući postupke kojima je pomogao žrtvi (Pikas, 1976). Pored razvoja empatije, upoznavanje drugih kultura se podstiče i kroz učenje stranih jezika ili bilingvalna odjeljenja. Najbolji način da se učenici približe stranim kulturama je kroz učenje jezika, a samim tim i upoznavanje određene države, naroda, običaja i znamenitosti. Takva nastava kod pojedinaca budi motivaciju i priliku za kreativno učenje.

Istraživanja interkulturalnih kompetencija

Za bolje razumijevanje predstavljenih teorijskih analiza, neophodno je osvrnuti se i na rezultate nekih istraživanja fokusiranih na interkulturalnost i nasilje.

Pojedina istraživanja dokazala su da se vršnjačko nasilje češće pojavljuje u prigradskoj nego seoskoj sredini. Upoređujući bullying prema veličini mjesta Belančić je dokazala da se veći postatak javlja u malim mjestima (2013). Veći nivo nasilja bi značio niži nivo empatije i interkulturalnih kompetencija što je zanimljivo za usmjeravanje nekih daljih ispitivanja. Razloge postojanja nasilja u manjim sredinama možemo objasniti činjenicom da su pojedinci iz ovakvih sredina nenaviknuti na različitosti i teže prihvataju bilo kakva odstupanja od standarda, što je vrlo često razlog pojave agresivnog ponašanja učenika.

Pojedina istraživanja navode negativnu povezanost precipiranja školske klime i doživljenog vršnjačkog nasilja. Odnosno učenici koji su češće žrtve nasilja percipiraju školsku klimu negativnije od ostalih (Martinović, 2022). Budući da se negativna školska klima manifestuje osjećanjem neprihvaćenosti, netolerancije i opšte negativne energije, nije čudno što je rezultat svega toga pojava nasilnog ponašanja. Da bismo spriječili nasilje neophodno je razviti interkulturalne kompetencije učenika do maksimuma, čime bi se istovremeno pozitivno uticalo i na atmosferu u učionici. Pozitivna klima može da utiče na smanjenje rizičnog ponašanja (Petrie, 2014). Pomenuti rezultati su smjernica za dalje usmjeravanje vaspitno obrazovnog rada kao i ideja za neka nova istraživanja. Zajedničke segmente interkulturalnosti i nasilja nalazimo i u teorijskim promatranjima uticaja vaspitno obrazovnih institucija na ovaj fenomen. Navodi se da su novi Kurikulumi nastali 2019. godine u okviru Cjelovite kurikularne reforme u skladu s pristupom koji zastupa Vijeće Evrope u suzbijanju nasilja, a on podrazumijeva obrazovanje za demokratsko građanstvo i ljudska prava. Programi takvog obrazovanja temelje se na promicanju socijalne kohezije i interkulturalnog dijaloga, vrednovanju raznolikosti, ravnopravnosti, uključujući i polnu i rodnu ravnopravnost (MZO, 2020: 8). Savremeni programi su usmjereni na podsticanje ravnopravnosti i međusobno razumijevanje što je direktno vezano za suzbijanje nasilja i negativnih osjećanja.

Istraživanje sprovedeno u Sjevernoj Americi navodi da djeca sa određenim preprekama (kognitivne, razvoje, tjelesne i bihevioralne disfunkcije) imaju 3,44 puta veću vjerovatnoću da će biti žrtve nekog od oblika nasilja (Kaminaridi, 2017). I na ovom primjeru se lako uočava važnost

podsticanja kooperativnih vještina, sposobnosti prihvatanja drugačijih pojedinaca kao i razvoj empatije i altruizma. Zanemarivanje ove vrste problema dovodi do sve češćih i agresivnijih oblika vršnjačkog nasilja koji prijete ugrožavanju i mentalne i fizičke sigurnosti djece. Da bismo preventivno uticali na prihvatanje pojedinaca koji po bilo kom kriterijumu odstupaju od prosjeka, važno je da djeci različitosti prezentujemo kao benefit jednog društva. Ovo je posebno bitno s obzirom da život u multietničkom okruženju podrazumijeva konstantno prilagođavanje i spremnost da prihvatimo različite vjerske, nacionalne i kulturološke obrasce. Na pitanje zašto se ponašaju nasilno prema vršnjacima, djeca najčešće odgovaraju jer su ta djeca različita po izgledu i ponašanju od ostalih učenika (Sentenac, Arnaud, Gavin, Molcho, Gabhainn i Godeau, 2012). Vaspitavanje za podršku različitosti, treba da postoji još u predškolskom uzrastu kada djeca stupaju u prve interakcije za okolinom. Djeca koja nisu uključena u integracijske procese, često se boje da ih djeca s teškoćama u razvoju neće razumjeti, da će u susretu s njima biti zbunjeni, odbija ih njihov izgled i ne znaju kako bi im pristupili. Smatra se kako je podizanje svijesti vršnjaka o djeci s teškoćama najvažniji korak u pokušaju suzbijanja pojave vršnjačkog nasilja među njima (Dillenbruger, Jordan, McKerr, Lloyd, Schubotz 2017, prema Kelemen, 2020, str. 20).

Kao što vidimo, brojna istraživanja idu u prilog činjenici da nedostatak interkulturalnih kompetencija učenika utiče na pojavu nasilja. S obzirom da se interkulturalnost ne vezuje samo za prihvatanje različitih kulturuloških obrazaca, nego na čitav niz kompetencija, jasno je da njihov razvoj treba podsticati kroz različite projekte vaspitno obrazovnih institucija.

Zaključak

Iako je problem vršnjačkog nasilja sve češća tema različitih pedagoško-psiholoških istraživanja, ipak, postoje načini njegove prevencije. Ukoliko sve vaspitno-obrazovne resurse usmjerimo na adekvatno podsticanje pojedinaca u smjeru tolerancije i interkulturalnosti, jasno je da će učenici lakše prihvatiti različitosti, a samim tim i izazivati manje sukoba. Pitanje razvoja interkulturalnih i socijalnih vještina nije samo izazov škole kao vaspitno-obrazovne institucije nego čitave društvene zajednice. Dijete se ne formira samo u školskom okruženju nego prvenstveno u porodici, usvajajući sistem vrijednosti još od predškolskog uzrasta. Ukoliko im nametnemo da su njihove vrijednosti superiornije u odnosu na druge kulture i nacije, jasno je da će u budućnosti imati probleme sa prihvatanjem pojedinih vršnjaka. Interkulturalne kompetencije nisu samo imperativ za rad u školskom okruženju nego prilika za lakše prilagođavanje društvenoj sredini u budućnosti.

Pojedinci, koji se od najranijeg uzrasta uče toleranciji, otvorenosti za različitosti i međusobnom poštovanju, u kasnijem uzrastu se mnogo lakše i brže prilagode brzim društvenim promjenama koje budućnost nosi. Prevencija vršnjačkog nasilja nije samo pitanje dobrobiti djece školskog uzrasta nego i kompletne društvene zajednice. Vaspitavanjem generacija kreiramo buduću društvo, čiji karakter zavisi upravo od individualnih osobina svakog pojedinca. Ukoliko veliki broj djece vaspitamo u skladu sa interkulturalizmom, veća je mogućnost da ćemo za nekoliko generacija imati društvo otvorenije za saradnju sa drugima, što će direktno uticati na napredak i ostalih društvenih segmenata.

Literatura

- Baron, R. A. (1977). *Human aggression*. New York: Plenum Press.
- Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (2004). *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja pristupi i pojmovna određenja*. Zagreb: Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Belančić, T., Nikčević-Mitrović A. i Šuto, A. (2013). Nasilje među vršnjacima-postoji li razlika u graskim, prigradskim i seoskim sredinama? *Školski vjesnik : časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 62, 2-3, 269-286.
- Bilić, V. i Zloković, J. (2004). *Fenomen maltretiranja djece*. Zagreb: Naknada Ljevak.
- Deardorff, D. K. (2014). *Some Thoughts on Assessing Intercultural Competence*. Illions: National Institute for Learning Outcomes Assessment.

- Fantini, A. E. (2000). A Central Concern: Developing Intercultural Competence. SIT Occasional. *Paper Series (1)*, 26-42.
- Filipović, A. (2021). Interkulturalizam u obrazovanju. Značenje za religijskopedagošku praksu i stjecanje kompetencija nastavnika vjeronauka. *Diacovensia* 29 (4), 541-561.
- Čačić-Kumpes, J. (2004). Interkulturalizam u obrazovanju: koncepti i razvojne mogućnosti, *Povijest u nastavi (2)* 4, 305–321.
- Kaminaridi, V i Tsaliki, E. (2017). Bullying in Students with and Without Special Educational Needs, *Global Journal of Educational Studies (3)*, 118-133.
- Kelemen, M. (2020). *Viktimizacija učenika s teškoćama u razvoju*. Varaždin: Sveučilište Sjever.
- Kim, Y. Y. (1992). Intercultural Communicati on Competence: A Systems-Thinking View. U: W.B. Gudykunst, Y. Y. Kim (Eds). *Readings on Communicating with Strangers*, 371-381.
- Martinović, N. (2022). *Percepcija školske klime i vršnjačko nasilje među adolescentima*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Montalto, V. (1982). *A History of the Intercultural Education Movement*. New York: Garland Publishing Company.
- MZO (2020). *Akcijski plan za prevenciju nasilja u školama*. Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Petrie, K. (2014). The relationship between school climate and student bullying. *TEACH Journal of Christian Education*, 8(1), 26-35.
- Piršl, E. (2014). Modeli interkulturalne kompetencije. *Pedagoški istraživanja* 11 (2), 203-216.
- Pikas, A. (1976). *Slik stopper vi mobbing*. Oslo: Gyldendal.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Puckett, M. B., Aikins, J. W., i Cillessen, H. N. (2008). *Moderators of the association between relational aggression and perceived popularity*. New York: Wiley.
- Sentenac, M., Arnaud, C., Gavin, A., Molcho, M., Gabhainn, S., Godeau, E. (2012). Peer Victimization Among School-aged Children With Chronic Conditions, *Epidemiologic Reviews*, 34, 120-128.
- Vlah, N. i Perger, S. (2014). Povezanost vršnjačkog nasilja s percipiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole. *Kriminologija i socijalna integracija*, 22, 1, 3-15.
- Žunić, J. i Cicvarić, R. (2009). *Nasilje u školi*. Užice: Užički centar za prava deteta.

The role of intercultural competences in the prevention of peer violence in schools

Abstract: The paper analyzes intercultural competencies as a way to prevent peer violence. Given that peer violence is an increasingly common topic in the humanistic sciences, it is necessary to identify all ways of its prevention. In the fight against the mentioned problem, the role of educational institutions is of crucial importance, therefore it is necessary to pay attention to the competencies that students develop in school. In addition to physical injuries, the problem of violence includes verbal insults, harassment of the victim, but also any other actions that cause stress and fear. The cause of violence is most often the lack of willingness to accept individuals who are different from us in any way. The target of provocation in educational institutions is most often members of national and religious minorities, socially vulnerable individuals as well as students who deviate from the average in physical appearance. This is precisely why it is necessary to develop intercultural skills as a form of successful cooperation with different individuals. The task of education should also learning about cultures and nationalities, learning languages, eliminating stereotypes and prejudices as the basis of interculturality. It is necessary to teach children empathy, altruism, tolerance and other skills necessary for life in modern society.

Keywords: intercultural competences, peer violence, prevention

POLITIČKO-SOCIJALNA SATIRA PETRA KOČIĆA

*Prof. dr. Almedina Čengić, redovni profesor
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet*

Apstrakt: *Radikalne promjene u političkom životu Bosne i Hercegovine krajem 19. i početkom 20. stoljeća, uzrokovane turbulencijama evropskog društvenog bića, neposredno su inducirale tematska opredjeljenja tadašnjih avangardnih pisaca. Književnost je svojom obuhvatnošću postala najpogodniji način za popularisanje naprednih ideja o demokratizaciji postojećih društvenih i državnih struktura. Dogovorom velikih evropskih sila na Berlinskom kongresu (1878), pod silnicama povijesnih promjena, nestajalo je Otomansko carstvo, a na njegovim i drugim teritorijama formirale su se nove nacije i države. Pravo upravljanja u civilnim poslovima pripalo je Austro-Ugarskoj monarhiji, a vjerska pitanja ostala su u nadležnosti sultana u Carigradu. Bosna je postala “corpus separatum”, zbog kompleksnog dualističkog usoja K. u. K. monarhije, kojim je upravljalo Ministarstvo finansija. Nova vlast, uspostavljena vojnom silom, provodila se krutim administrativnim aparatom s upotrebom njemačkog jezika. Anomija društva, sekularizacija i prisila, kao globalne kategorije u periodu krute vladavine K. u. K. dovela je do radikalnih promjena u kojoj je na udaru bila najsiriomašnija kategorije tadašnje populacije – seljaci. Nametanje poreza, kazne, hapšenja, nasilno oduzimanje zemlje i stoke, pravo na život i egzistenciju pobudili su interese u avangardnih književnih krugova koji su započeli literarnu borbu za poboljšanje takvog stanja i težnju za uspostavom demokratskih jednakosti. Bosanskohercegovački pisac iz srpskog naroda, Petar Kočić, svoje napredne liberarne, stavove o nepravdi koju trpi njegov narod, izravno je prenio u satiru “Jazavac pred sudom”. Idejna poruka skrivena u postupcima izgradnje fabule, karakterizacije likova i indirektnog inkorporiranja humoresknih dijelova rezultirala je suprotstavljanjem i ironijskim odnosom prema nasilnom ponašanju vlasti. Cilj ovog rada je, metodom istraživanja, analize i dokazivanja, potvrditi koliko satira kao žanrovska kategorija pogoduje umjetničkom izražaju neposredno povezanom sa kritičkim stavovima o političkom nasilju. Namjera nam je objasniti stav pisca, koji u svojoj krajnjoj konstantici plasira ideju o reakciji rezigniranog čovjeka postavljenog na rub egzistencije.*

Ključne riječi: *Austro-Ugarska monarhija, satira, društveno-politička kriza, aneksija.*

1. Historijski kontekst plasiranja modela Kočićeve satire

Književnoumjetnički izražaj pisaca u Bosni Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća jasno je determiniran tematikom koja tretira specifične promjene na društvenim i političkim nivoima. Ova vrsta umjetnosti postala je najpogodniji način za izražavanje i populariziranje određenih demokratskih ideja i stavova, kao i otvorene kritike postojećih, što u nemirnim povijesnim periodima i nije rijedak slučaj.

Na prelazu iz XIX u XX stoljeće, zapravo od 1878. do 1918. godine, Bosna i Hercegovina je kolonijalna zemlja pod upravom velikog i moćnog Austro-Ugarskog carstva. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, Austro-Ugarska uvodi svoju upravu sa ciljem da u Bosni i Hercegovini provede mjere koje bi dovele do situiranja evropskih vrijednosti u politički, ekonomski i kulturni razvoj Bosne i Hercegovine. Organizacija austro-ugarske vlasti u Bosni i Hercegovini prošla je kroz dva perioda. Prvi period je bio od 1878. godine do aneksije 1908. godine. U ovom periodu turski sultan ima formalni suverenitet nad BiH. Bosna i Hercegovina je aneksijom “postala kolonija Austro-Ugarske”. U ovom drugom periodu Austro-Ugarska ima puni državni suverenitet i oblike

političke organizacije vlasti u kojima učestvuje i domaće stanovništvo. Vlast se vrši pod “čvrstom kontrolom i ovlaštenjima centralne vlasti u Beču”. Industrijalizacija Bosne i Hercegovine izvodi se na tada razvijenim tehnologijama unutar carstva. Dobra osnova za izvođenje industrijalizacije sadržana je u mogućnosti eksploatacije prirodnih bogatstava na prostoru Bosne i Hercegovine: šume, rude, poljoprivredno zemljište, vode. Da bi se izvodila industrijalizacija bilo je nužno izgraditi željezničku i putnu mrežu. Za razvoj tržišne privrede u Bosni i Hercegovini bila je potrebna obrazovana radna snaga. Austro-ugarska uprava uvodi razvoj obrazovanja tako što otvara građanske osnovne i srednje škole u gradovima Bosne i Hercegovine. Ovaj sistem obrazovanja potisnuće dotad preovlađujući sistem školovanja koga su organizovale i vodile vjerske zajednice. Bitno je podvući činjenicu da je na početku XX stoljeća samo 11,95 % stanovništva znalo pisati i čitati. Nepismenih je bilo 87,84%. (Pejanović: 2013)

Specifična situacija u kojoj se našla Bosna i Hercegovina sa društveno-političkog gledišta pružala je različite mogućnosti manipulacija u razrješavanju postojećih problema na lokalnom i državnom nivou. U periodu nametnute apsolutističke vladavine Austro-Ugarske monarhije anomija društva i nasilje bit će prikazano i kao globalna pojava, primijenjena većinom nad najsiriromašnijom kategorijom populacije – seljacima. Nametanje poreza, kazne, hapšenja, nasilno oduzimanje vlasništva, ali i prava na život i egzistenciju pobudili su interes kod avangardnih umjetnika, pogotovo u književnim krugovima, koji su u svojim težnjama za demokratskom jednakošću započeli proces iznalaženja adekvatnih rješenja za postojeće stanje.

Austrougarska upravna vlast je u BiH imala dva bitna obilježja: Vrhovna upravna vlast pripadala je zajedničkoj (austrougarskoj) vladi, u čije ime je administraciju vršilo zajedničko ministarstvo finansija, što nije bio slučaj ni sa jednom drugom pokrajinom u Monarhiji; za čitavo vrijeme austrougarske uprave nisu u BiH bili potpuno odvojeni ni razgraničeni vojna i civilna vlast. (Zakonski članak VI.: 1880)

Jedan od radikalnih bosanskohercegovačkih pisaca iz reda srpskog naroda koji je vješto iskoristio književnost kao pogodan načina u aluzijama na političku kritiku je i Petar Kočić. Sveukupni književni opus ovog pisca otvoreno svjedoči o nepravdi koju trpi njegov narod. Opće promjene u svjetskom društvenom poretku, pojava kapitalizma, naglo bogaćenje pojedinaca i siromaštvo sve većeg broja ljudi doveli su do veoma snažnih represalija u odnosu na društveno-političko stanje u tadašnjoj državi. Neriješeno krucijalno pitanje Agrarne reforme i položaj srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini uopće uvjetovalo je ovoga pisca da izmijeni svoje idealizirane slike o svijetu koji ga okružuje. Romantizirani doživljaj ruralne sredine Kočić je veoma brzo zamijenio pesimističkim pogledima i stavovima na život, sagledavši stvarnu sliku svakodnevnice i ljudi u okruženju, prepoznavši njihove patnje, stradanja i nasilne postupke koje je provodila tadašnja vlast. Kao buntovnik u književnim krugovima Kočić je postojećim problemima prilazio više sa sentimentalnog nego racionalnog aspekta. Njegova djela postat će prepoznatljiva po specifičnom stilu u kojem su obilježja satire očigledna i eksplicitno žanrovski plasirana kao reprezentativni oblici. U kritičkim osvrtima prema vlasti i položaju prosječnog čovjeka u tom vremenu jasno će biti prepoznatljiv u specifičnom stilu svog pripovijedanja.

Petar Kočić, zavičajni pisac neposredno vezan za Krajinu i svoje Zmijanje, prvenstveno je “pjesnik bosanskih planina i krepkog života svoga kraja”, što je od presudnog značaja za njegovo sveukupno književno stvaralaštvo. Slijedeći jednostavnost narodnog jezika i narodnog života, postaje reprezentativni umjetnički kreator u opisima “krajiških pejzaža i krajiškog načina života”. U tri zbirke pripovjedača: *S planine i ispod planine*, *Jauci sa Zmijanja* i dvije političko-socijalne satire: *Jazavac pred sudom* i *Sudanija*, ovaj pisac otvoreno iskazuje svoju naklonost za prostor sa kojeg potiče i svim naslijeđem koji ga kulturno-historijski određuje. Njegov pripovjedački opus tendenciozno je opredijeljen za tematikom koja je bila povezana sa problemima socijalne stvarnosti i argumentacijom njegovih političkih ideja.

Kočić je inicirao pokretanje društveno-političkih listova *Otadžbina* i *Razvitak* (koji su kasnije zabranjeni). Austro-Ugarska aneksija Bosne i Hercegovine pokrenula je niz političkih pokreta koji su podržavali borbu protiv nametnute vlasti, ali i okova feudalnog sistema. Kao poslanik Banjalučkog sresa u Bosanskom Saboru, Kočić se angažira za povoljno rješavanje “gorućeg pitanja agrarnih reformi” u Bosni i Hercegovini. Intenzivna politička aktivnost ovog književnika i borca za prva svog naroda ne uvjetuje njegov umjetnički izražaj ličnim interesima, nego je egzistencija njegovog junaka stavljena u službu života i opstanka nacije. Kao nacionalni pjesnik i politički borac, on je tribun “s poličkom pameću i romantičarskim srcem”.

86 - *Aleksi Filipoviću i Milutinu Jovanoviću u Žepče*

Sarajevo, 27. jula 1911.

Poštovana gospodo, primili smo Vaše cijenjeno pismo i odmah smo Vam juče poslali našu Izjavu, iz koje ćete vidjeti razloge koji su nas primorali da i javno raskinemo sve veze sa dosadašnjim našim drugovima članovima Srpskog kluba. Daleko bi nas odvelo kad bi Vam sve potanko počeli izlagati što se je do danas radilo u Srpskom klubu. Možemo Vam samo toliko reći da u Srpskom klubu ima ogroman broj članova koji vrlo često zaboravljaju interese narodne, i teže svim silama da se dopadnu onima gore!

Uostalom, mi ćemo uskoro pokrenuti svoj list (“Otadžbina”) iz koga ćete se moći potpuno da uvjerite da je naše držanje i u Saboru i van Sabora bilo uvijek ispravno i korektno, sasvim saglasno sa interesima srpskog naroda. Oni nas sada, kad nemamo svog organa, bezobrazno i plaćenički napadaju u “Srpskoj riječi”, ali vjerujte nam da nam kod našeg poštenog svijeta ne mogu ni pera odbiti! Krajina je sva uz nas listom, a i ostala Bosna.

Toliko Vam ukratko, u ime svoje i svojih drugova, odgovaram na Vaše cijenjeno pismo.

Primate srp. pozdrav i poštovanje.

Petar Kočić, narodni poslanik (Kočić: 2002)

Buntovnički poriv Petra Kočića za vrijeme studija u Beču rezultira satiričnom komedijom *Jazavac pred sudom* (1905). U tom periodu Kočić je postupno razvijao široku političku i kulturnu aktivnost, što ga je doводilo u direktni sukob sa vlašću. U njegovim pripovijetkama dominiraju motivi o teškom životu i potlačenosti seljaka, kao i njihova težnja za slobodom, tako da možemo zaključiti da u Kočićevim nacionalnim osjećajima preovladava socijalna nota.

53 - *Stevi Vukmanoviću u Banju Luku*

Donja Tuzla, 27/V 1908.

Dragi moj Stevo,

Možda ti je Milka već kazala da sam još osuđen 15 mjeseci. Moliću da odmah ne nastupim kaznu jedino zato da uredim domaće stvari i da Milki olakšam život za vrijeme mog tavnovanja. Mene sloboda lično mnogo i ne veseli, jer izvan tavnice imam vrlo malo prijatelja. Jedna ličnost, za koju sam držao da mi je prijatelj, rekla mi je: “Jedva čekam da odeš u haps”. Te mi riječi nikad ne silaze s uma, i mnogo žalim na tog svog prijatelja, zato što mi se i pored ovih riječi predstavlja velik prijatelj.

Mogu ti javiti da sam zdrav, a drugo što bog i Švabo da.

Pozdrav svima kod kuće od vašeg

Petra¹¹⁷ (Kočić: 2002)

¹¹⁷ (Cenzurirano: D. Tuzla, 28/V 08. Potpis)

2. Kočićeva satira

Petar Kočić u svojim tekstovima, pripovijetkama i naročito u političko-socijalnoj satiri pokušava naglasiti tragiku naroda kome pripada. Pod strašnim pritiskom ondašnjeg austrougarskog režima, ekonomskog ropstva i političke obespravljenosti, izgubio je nadu i osjećaj za lični dignitet, pripadnost, slobodu mišljenja i pravo na život. Kao smjeli i borbeni buntovnik, ne samo protiv stranog političkog pokoravanja, on je propovjednik slobode i društvene pravde, zaštitnik napaćenog bosanskog seljaka, varanog i iskorištavanog koji, svjestan svog očajnog položaja, traži izlaz. Satira kao žanrovska kategorija pogoduje umjetničkom izražaju koji se neposredno odnosi na kritičko pogledu neposredno povezane sa političkim nasiljem.

SATIRA (lat. *Satira*, *satura*; *satur* – “pun”, “sit”, “zasićen”). *Satira označava književno djelo u kojem je na podrugljiv i duhovit način izražena oštra osuda jednog društva ili ljudskih mana. Njen osnovni cilj je da ukaže na društvene ili moralne slabosti, poroke i zloće, da ih izvrgne ruglu i podsmijehu i da na taj način doprinese njihovom otklanjanju.* (Živković: 2001, 744)

Kočićeva satirična oštrica tentenciozno je usmjerena ka ondašnjem političkom sistemu apsolutističke vladavine koja je za posljedicu imala indirektno ugrožavanje egzistencije najsiromašnijih slojeva stanovništva. U njenoj osnovnoj poruci sadržana su dugogodišnja iskustva s posljedicama dugoročnih i globalnih patnji populacije koja ispašta bez mogućnosti odabira vlastitog opredjeljenja u političkim previranjima.

Baveći se, između ostalog, sociološkim i pozitivističkim metodama u proučavanju književnog djela, hrvatski književni historičar Vice Zaninović navodi da je Petar Kočić u svom tekstu *Jazavac pred sudom* pokazao psihologiju dviju maski: jedne “lažne austrijske civilizacije i reda”, s namjerom da “donosi prosvjetu i blagostanje”, a da je ustvari u Bosnu dovela “žandarme, gladne činovnike, vješte eksploatatore, udarala poreze i gušila nacionalni duh” (Zaninović: 1970).

Satiričan odnos prema sistemu austrijskog pravosuđa je oštra i izrazita pesiflaža tobožnjeg “reda i zakona”, koju je austrougarska vlast ponudila Bosni. Sarkazam i ironija pod emotivnim nabojem kontinuiranog trpljenja, stradanja i patnje, negodovanja i razočarenja uobličeni su u skladno posloženu i raznoliko odabran stilsku formu narodne frazeologije, s osjećajem zadovoljstva i razočarenja u isto vrijeme.

David: Vala slavnom sudu! Ja sam zadovoljan osudom. Samo još ovo, nako ispred mene, dodaj: David Štrbac, iz sela Meline, kotar Banje Luke, okružje Banje Luke, zemlje Bosne, kućne lumere četrdeset sedme, zahvaljuje se carevini, našoj premilostivoj Zemljanoj vladi i slavnom sudu, što su ga od svega oslobodili i, što no vele, ko prst ogolili. Vala im, đe čuli i ne čuli! To ti dodaj, nako ispred mene, a u ime moje... A sad vas pitam po redu i zakonu, ko će meni štetu platiti, što je ovaj lopov počinio? Iz carske je šume, pa ja mlim (...). (Kočić 1965: 135)

Glavni lik, David Štrbac, kreiran je stilskim postupkom alegorije kao predstavnika obespravljenosti populacije unutar jednog društvenog poretka. Nemogućnost borbe za egzistencijalna prava i svoju zemlju, kao i slobodu mišljenja i odlučivanja, dovodi bosansku populaciju u bezizlaznu situaciju kao rezignirane i pasivne posmatrače unutar nametnutih pravnih postulata i njihove neprihvatljive primjene. Kroz vizuru spomenutog junaka, Kočić ironijskim postupkom prikazuje surovu stvarnost seljaka i njegovu “tragično” predodređenu sudbinu. Duhovitost, naivnost, lukavstvo, borbenost i oštroomnost rezultat su nezadovoljstva iskazanog u emotivnim eskalacijama različitih raspoloženja, koje se kontinuirano smjenjuju u deklamacijama glavnog lika. Kritički stavovi upućenu tadašnjoj vlasti sadrže upozoravajuću poruku, ne samo kao stav pojedinca, nego gotovo i čitave nacije.

David Štrbac, arhetip nacionalnog junaka u satiri *Jazavac pred sudom*, predstavljen je kao vjerodostojan, psihološki uvjerljiv dramski lik u ulozi posrednog pripovjedača, kojeg varaju i pljačkaju tuđinska vlast i domaći zelenaši. On vrlo vješto, specifičnim vokabularom svoga kraja, virtuožno

manipulira u ponuđenim informacijama, pokušavajući, u okvirima datih mogućnosti sve pojave, akcije i komentare sagledati i protumačiti sa svoje tačke gledišta lukavog, snalažljivog bosanskog seljaka. Kao glavni lik ovog humoresknog teksta, ponesen euforijom nacionalnog prkosa i iritantnog ponosa, jasno “razlikuje srpskog golju siromaha, od velikih nadobudnih srpskih gazda”. On nije reprezent samo bosanskog seljaka, već postaje sinomim za pripadnika naroda, koji pod pritiskom okupacije druge države mora nekako djelovati. Iako je profiliran kao komični lik, Štrbčeva dezorijentiranost u socijalnom haosu sredine kojoj pripada kod čitalaca izazivao duboko saosjećanje, spoznaju o ličnoj odgovornosti i pokretanje akcije za promjenama. Ta iskrena, tragikomična ispovijest glavnog junaka pred sudom, prožeta nacionalnom samosviješću i duboko proživljenim osjećajem nepravde, u konačnici je empirijsko stajalište mnogobrojnih patnji koje je doživio i kontinuirano ih proživljava bosanski seljak.

David: Šuti, vuzle jedno vuzlasto! (Isprsi se, zatrepta očima u kojima se zasnijetliše suze neizmjerne mržnje i pakosti.) Nijesam ja, gospodini moji, četrdeset gradi budala, već sam ja zato čudnovat, što u meni ima milijun srca i milijun jezika, jer sam danas pred ovim sudom plako ispred milijuna duša koje su se od silnog dobra i miline umrtvile, pa jedva dišu! (Svi ga gledaju zabezeknuto.) Zbogom, jazo! Zbogom, gospodini moji! Zbogom i ti vuzle jedno vuzlasto! S bogom ostajte svi i ne zamjerte mi na eglenu. (Kočić: 1965, 138)

Didaktička poruka u satiri *Jazavac pred sudom* skrivena Petra Kočića je u postupku koji ovaj pisac koristi u kreiranju fabule, karakterizaciji likova (prvenstveno Davida Štrbca) i banalnom inkorporiranju humoresknih dijelova, čija je osnovna namjera suprotstavljanje i ironijski odnos prema nasilnom ponašanju vlasti. Krajnja namjera autora je realizacija ideje o pokretanju promjena u društvenoj zajednici, gdje je rezignirani čovjek postavljenog na rub egzistencije. Ova satira komične elemente plasira kao političku raspravu, čiji je cilj iniciranje prava na slobodu i život pod prihvatljivim okolnostima. Kočić u formi *duo drame* intenzivno razvija dramski sukob u dijaloškoj raspravi između dva lika (tipičnog izvršioca – činovnika administracije u austrougarskoj birokraciji i oštroumnog i dovitljivog seljaka – Davida Štrbca), kroz čije stavove se izruguje pravnom formalizmu, koji je “Austrija” počela primjenjivati u Bosni i istovremeno plasira svu mudrost “tobože zaostalog bosanskog seljaka”, koji se izuzetnom snalažljivošću nosi sa postojećim pravnim postulatima u grotesknim scenama. Kočićeva kritička nota istovremeno je upućena predstavnicima vlasti, kao i inertnom seljaku, žrtvi te tiranije, jer ne poduzima ništa kako bi promijenio postojeće stanje u društvu, nego se, naprotiv, izmiče pred nasiljem, strahuje od kazne i prihvata sve pokornošću i poniznošću. Piščev revolt intenziviran je emotivnim nabojem koncentriranim u realnom sagledavanju krize društvenog stanja u kome se tada našla njegova domovina. On stilskim odrednicom grotesknog značenja, hiperbolom i personifikacijom skicira likove pojedinačno. Ta stilska virtuoznost autora ovu njegovu satiru pozicionira kao specifičan primjer jezičke manipulacije, zasnovane na odabiru lokalne leksike i frazeologije bliske i prepoznatljive unutar komunikacijskog koda populacije onog vremena. Kočić kreira dramske situacije unutar banalnih konstatacija o postojanju problema i personificiranim komentarima pravnih postulata, s krajnjom namjerom razrješenja dramskog sukoba. Tako možemo zaključiti da su gotovo svi njegovi satirični tekstovi postavljeni između alegorije i njenog stvarnog značenja i da su u umjetničkim određenjima determinirani u razinama dva sloja, preneseni i direktni. To, u konačnici, pojačava sam efekat satiričnosti. Predisponirani da egzistiraju na granici između tragičnog i komičnog rješenja, njegovi tekstovi postaju prepoznatljivi u umjetničkom postupku kreiranja “crnog humora” – šale “na račun lične tragedije”.

Univerzalnost vremenskih i lokacijskih determinanti u satiri *Jazavac pred sudom* asocira na prepoznatljivi segment šaljive narodne priče u kojoj postaje zanemariva konstatacija o kraju i početku, mjestu i vremenu dešavanja radnje. Elementi komičnog postepeno poprimaju formu groteske kroz bezrazložna uporna nastojanja i komentare o spremnosti prihvatanja žrtve dok pokorno poštuje norme i zakone, što njihovu egzistenciju neposredno dovodi pred pitanje opstanka. Kontinuitet trpljenja i žrtve unutar nametnutog sistema u okupiranim teritorijama podilazi banalnom iskorištavanju jedinice koja ne može ništa promijeniti. Stoga, problem koji tretira ova satira ne podilazi klasičnom obliku plasiranja i razrješenja dramskog sukoba, nego je lociran na marginama konstatacija i erudijske poruke aktuelne i primjenjive na univerzalnoj razini. Alegoričkim postupkom, koji je svjesno upotpunjen notom banalnog humora, Kočić veoma tendenciozno i decidno ismijava pravni formalizam

tadašnje državne uprave. On tu kritiku ne koristi samo komentirajući aktuelno doba i događanja u okruženju, nego kao svjedočenje o kontinuiranom izrabljivanju i nametanju obaveza koje čovjeka dovode na ivicu egzistencije.

3. Zaključak

Petar Kočić živio je i radio u burnom periodu: čestih buna, stalne borbe za prava čovjeka, političkih sukoba, težnji za ukidanje kmetstva i ideja o nacionalnom oslobođenju. Sistem vlasti je još uvijek podilazio zastarjelim feudalnim parametrima koji su seljacima ugrožavali egzistenciju. *Jazavac pred sudom*, alegorijski intonirana satira, svjedoči o društvenom i političkom poretku i životu ondašnje Bosne, s jasnom tendencijom kritičkog osvrta na stanje agrara i nezavidan položaj seljaka, koji u to vrijeme čine najveći procenat populacije. Motiv dokazivanja istine i krivice, pravde i osude, prisutan je u simplificiranoj didaktičkoj poruci konačnog rješenja, koje formalno zadovoljava silom nametnuti pravni poredak u kojem vladaju nasilje i nepravda spram unaprijed žrtvovanog čovjeka. Moralni aspekt ovog teksta uključuje oštru kritiku nasilne vlasti Austro-Ugarske monarhije u Bosni i Hercegovini koja svojim nametima običnog čovjeka pozicionira u bezizlazne situacije u kojima se on stereotipnim ponašanjem zbog straha, bez ikakvog otpora, prepušta sudbini. Austro-Ugarska monarhija je pravom okupiranja Bosne i Hercegovine otežala problem unutarnjih pitanja i položaj obespravljenih građana, na sve odgovarajući konstatacijom da provodi "primjenu modernog kapitalizma". Kao uzročno-posljedična reakcija tih stavova, težnja naroda za oslobođenjem bila je sve veća. Kočićeva umjetnička projekcija stvarnosti uobličena je u sliku jednog društvenog sukoba između formalno stvorenih zakona i stvarne pravde. Satira *Jazavac pred sudom*, bez obzira na to koliko nam se u prvi mah činila simplificirana, prezentira specifičnu humorno-tragičnu notu u konstataciji o prisustvu kontinuiranog nasilja okupatora na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ona govori o mučnoj i teškoj stvarnosti, a taj doživljaj općeg beznada i izgubljenosti direktno prenosi u javnost, pokušavajući da osvijestiti zabludjeli i zaneseni narod.

LITERATURA

- Kočić, Petar (1965) *Pripovetke i Jazavac pred sudom*, Beograd: Narodna knjiga.
 Kodrić Sanjin, (2010) *Književna prošlost i poetika kulture*, Sarajevo: Slavistički komitet.
 Kodrić Sanjin, (2018) *Bošnjačka i bosanskohercegovačka književnost*, Sarajevo: Dobra knjiga.
 Milanović, Branko (1971) *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*, *Novija književnost*, knj. III, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
 Muzafertija, Gordana (2004) *Činiti za teatar: Ogledi iz drame i teatra*, Tešanj: Judita.
 Lešić, Josip (1991) *Dramska književnost I*, Sarajevo: Institut za književnost
 Pejanović, Mirko (2014) "Društveno-istorijski razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću", *Pregled*, 3, Sarajevo.
 Pevulja Duško, (2017), *Petar Kočić u književnoj periodici*, Banja Luka
 Pevulja Duško, (2021), *Knjiga o Petru Kočiću*, prir. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Novo Sarajevo,
 Vučković, Radovan (1982) *Moderna drama*, Sarajevo: Veselin Masleša.
 Zaninović, Vice (1970) *Pregled književnosti s čitankom*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
 Živković, Dragiša, ur. (2001) *Rečnik književnih termina*, Banja Luka: Romanov.

INTERNET STRANICE

- Hadžiabdić, Aida (2022) "Svezak sjećanja": "Mrijeti, ljudi, valja, a duša izlazi na tijesna vrata!", dostupno na: <https://www.federalna.ba/svezak-sjecanja-petar-kocic-mrijeti-ljudi-valja-a-dusa-izlazi-na-tijesna-vrata-vbig9> (Pristupljeno 21. 3. 2024)
 Lešić, Zdenko (2017) *Petar Kočić – Između književnosti i politike*, dostupno na: <https://www.svjettlorijeci.ba/petar-kocic-izmedu-knjizevnosti-i-politike/> (Pristupljeno 23. 4. 2024)

Kočić, Petar (2002) *Sabrana djela, I–IV*, Петар Кочић, dostupno na: <https://www.rastko.rs/rastko-bl/kocic/index.html> (Pristupljeno 21. 3. 2024)

Zakonski članak VI.: 1880., dostupno na: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lks&datum=18800304&seite=00000162> (Pristupljeno 21. 3. 2024)

POLITICAL AND SOCIAL SATIRE BY PETAR KOČIĆ

***Prof. Dr. Almedina Čengiđ, full professor
University Sarajevo
Faculty of Philosophy***

Abstract: Radical changes in the political life of Bosnia and Herzegovina, at the end of the 19th and beginning of the 20th century, caused by the turbulence of the European social being, directly induced the thematic determinations of the avant-garde writers of that time. Literature, with its comprehensiveness, has become the most suitable way to popularize advanced ideas about the democratization of existing social and state structures. With the agreement of the great European powers at the Berlin Congress in 1878, under the force of historical changes, the Ottoman Empire disappeared, and new nations and states were formed on its and other territories. The right to rule in civil affairs went to the Austro-Hungarian Monarchy, and religious matters remained the responsibility of the Sultan in Constantinople. Bosnia became a *corpus separatum*, due to the complex dualistic union of K. u. K. of the monarchy, managed by its Ministry of Finance. The new government, established by military force, was implemented by a rigid administrative apparatus with the use of the German language. The anomie of society, secularization and coercion, as a global category, during the period of the rigid rule of the K. u. K., led to radical changes in which the poorest category of the population at that time, the peasants, were under attack. The imposition of taxes, punishments, arrests, violent confiscation of land and livestock, the right to life and existence, aroused interest in avant-garde literary circles, which began a literary struggle to improve such a situation and strive for the establishment of democratic equality. The Bosnian-Herzegovinian writer, from the Serbian people, Petar Kočić, directly conveyed his advanced libertarian views on the injustice suffered by his people in the satire “Jazavac pred sudom”. The idea message hidden in the procedures: construction of the plot, characterization of the characters and indirect incorporation of humorous parts; they resulted in opposition and an ironic attitude towards the violent behavior of the authorities. The aim of this work is to confirm, by means of research, analysis and proof, how much satire as a genre category is conducive to artistic expression directly related to critical views on political violence. Our intention is to explain the attitude of the writer, who in his ultimate constancy puts forth the idea of the reaction of a resigned man placed on the edge of exist.

Keywords: Austro-Hungarian monarchy, satire, socio-political crisis, annexation.

**PODRŠKA USVAJANJU SOCIJALNO PRIHVATLJIVIH OBRAZACA PONAŠANJA
U CUDV DRAGA**

Rok Usenik, prof. šport. vzg. z defekt. dokvalifikacijo
Špela Byrne, univ. dipl. psih.
Anita Ostrež, dipl. del. ter.
Barbara Hegedüš, prof. def.
Matej Pelicon, univ. dipl. soc. del.
*Tatjana Popović, univ. dipl. spec. ped.*¹¹⁸

Center za usposabljanje, delo in varstvo Dolfke Boštjančič, Draga, Ig (CUDV Draga)

Apstrakt: U članku je riječ o djeci, adolescentima i odraslim osobama do 26 godina starosti s umjerenim, teškim i teškim intelektualnim teškoćama i dodatnim teškim emocionalnim poremećajima i poremećajima u ponašanju. Predstavljamo teorijske osnove, podršku pozitivnog ponašanja, sustavnu regulaciju područja (pravnu, kadrovsku), broj incidenata u 2020. i prijedloge rješenja. U CUDV Draga već dugi niz godina radimo s djecom, adolescentima i odraslim osobama s težim emocionalnim poremećajima i poremećajima u ponašanju te tražimo i razvijamo različite metode za smanjenje problema u ponašanju s kojima se svakodnevno susrećemo. U ovom članku objašnjavamo program pozitivne podrške. Unatoč pozitivnoj podršci u ponašanju, neki su pojedinci još uvijek vrlo opasni za sebe, druge učenike i osoblje. Predlažemo i opisujemo način rada planirane specijalizirane jedinice za djecu i adolescente s težim poremećajima u ponašanju. Osnovni uvjet za smanjenje poremećaja u ponašanju i poboljšanje kvalitete života je dovoljan broj kvalificiranog osoblja, što omogućuje sigurnost, a time i smanjenje medikamentozne terapije, minimalno korištenje PVU i provedbu programa Pozitivne podrške. U CUDV Draga svim svojim učenicima, bez obzira na emocionalne poremećaje i poremećaje u ponašanju, želimo osigurati pristojan i kvalitetan život, što je njihovo pravo i naša zajednička dužnost.

Ključne reči: poremećaji ponašanja, poremećaji intelektualnog razvoja, pozitivna podrška u ponašanju

Podrška usvajanju socijalno prihvatljivih obrazaca ponašanja u CUDV Draga

U Centru Dolfke Boštjančič Draga (u daljem tekstu CUDV Draga) već dugi niz godina srećemo decu, adolescente i odrasle sa umerenim, težim i teškim intelektualnim teškoćama, koji imaju i dodatne teže emocionalne i bihevioralne smetnje. Rad sa njima doneo nam je mnoge izazove.

U našem Centru radimo sa decom sa emocionalnim poremećajima i smetnjama u ponašanju prema Zakonu o usmeravanju dece sa posebnim potrebama (Sl. glasnik RS, br. 58/11, 40/12 - ZUJF, 90/12, 41/17 - ZOPOPP i 200/20 - ZOOMTVI) . Na osnovu tog zakona deca i mladi se usmeravaju u naš Centar.

Kriterijumi za određivanje vrste i stepena problema ili poremećaja dece sa posebnim potrebama (2015) definišu decu sa emocionalnim poremećajima, decu sa poremećajima u ponašanju i decu sa emocionalnim poremećajima i poremećajima u ponašanju. U zavisnosti od stepena izraženosti

¹¹⁸ tatjana.popovic@guest.arnes.si

problema razlikujemo blaže oblike poremećaja ponašanja (VIII/2 a) i teže oblike poremećaja ponašanja (VIII/2/b), koji se manifestuju kao „neadekvatno ponašanje odnosno ponašanje koje odstupa od normalnog ponašanja«, koje se izražava kao agresivno, destruktivno ili drsko ponašanje ili je označeno kao kršenje normanog obrazca ponašanja dece tog uzrasta i koje se od njih u tom uzrastu očekuje. To ponašanje uključuje agresiju, maltretiranje drugih, okrutnost, destruktivno uništavanje imovine, krađu, laganje, bežanje iz škole i kuće, čestu i tešku zadržanost odnosno uštogljenost. Što je poremećaj ozbiljniji to dete ispoljava više različitih oblika devijantnog ponašanja i za njega je u toj situaciji manje stimulativno uže i šire okruženje“ (Kriterijumi za definisanje vrste i stepena deficita, prepreka ili poremećaja dece sa posebnim potrebama, 2015.) .

Fokusiraćemo se na decu, adolescente i odrasle sa težim oblicima poremećaja u ponašanju. Deca i adolescenti sa umerenim, težim i teškim intelektualnim smetnjama i dodatnim težim oblicima poremećaja u ponašanju, koji su uključeni u posebni program obrazovanja, uglavnom se upućuju u ustanove koje omogućavaju smeštaj – 24 sata i izvođenje posebnog programa. Porodice više nisu u mogućnosti da kontrolišu ponašanje deteta i nisu u mogućnosti da obezbede zaštitu deteta i ostalih članova porodice, pa se ova deca upućuju u centre a po potrebi je u nekim situacijama i kontakt sa porodicom ograničen.

U slučaju dece i mladih koji su smešteni u naš Centar zbog poremećaja u ponašanju, odluke o upućivanju često podrazumevaju samo promenu nosioca programa, a ne proveru ispravnosti upućivanja. Deca i mladi pri upisu u školu nemaju u svojim odlukama opredeljene odnosno identifikovane teške oblike poremećaja ponašanja čak i ako njihovo ponašanje predstavlja ozbiljnu opasnost za druge ili za njih same.

Čak i kada napune 26 godina i zvanično završe školovanje, problem se nastavlja. Mnogi od njih nisu u mogućnosti da samostalno žive, pa većina pojedinaca ostaje kod nas u Centru u institucionalnom obliku smeštaja.

Poremećaji u ponašanju dece, adolescenata i odraslih uključenih u CUDV Draga uglavnom se izražavaju u: čupanju za kosu, udaranju drugih korisnika i zaposlenih, pljuvanju, šutiranju, ujedanju, pretnjama ubistvom ili samoubistvom, vređanju, bacanju predmeta, vikanju, razbijanju i uništavanju inventara, mokrenju i izvođenjem velike potrebe na nedozvoljenim mestima, krađama, bežanjem...

Kod pojedinaca se pojavljuju i izraziti emocionalni poremećaji: plačljivost, emocionalna labilnost, depresija, visoka razdražljivost, poremećaji privrženosti odnosno prihvaćenosti itd.

U CUDV Draga već godinama pokušavamo da razvijamo metode i tehnike rada kako bi se smanjili problemi u ponašanju kod tih osoba. Prva teoretska znanja i iskustva smo pridobili 2010. u priručniku »Problemi ponašanja kao izazov«. 2016. godine smo počeli da treniramo po engleskom programu „Team teach“¹¹⁹. Tutori engleskog programa „Team teach“ su prvo izveli obuku za tutore, koji su potom obučavali većinu zaposlenih u CUDV Draga. Naši tutori koji su stekli licenciju za izvođenje tog programa izvođe obuku zaposlenih po tom programu u drugim ustanovama socijalne zaštite u Sloveniji i drugim državama, a koji se susreću sa sličnim ili istim problemima kao mi. 2019. je nastao naš Program pozitivne podrške koji smo nazvali »Pozitivna podrška u ponašanju u CUDV Draga«.

Sa pristupima navedenim u programu pozitivne podrške do problematike ponašanja smanjeni su poremećaji ponašanja kod većeg broja dece, adolescenata i odraslih, ali i pored svega ostaje oko 10% pojedinaca koji pored umerene, teže i teške mentalne retardacije imaju tako teške poremećaje ponašanja da ne mogu da funkcionišu u grupi sa svima ostalima i brojem zaposlenih po važećem normativu.

¹¹⁹ „Team Teach“ je metoda holističkog timskog treninga zasnovana na pozitivnoj podršci u ponašanju, usmerena na smanjenje nivoa uzbuđenja, rizika i ograničenja. Program je osnovan 1997. godine i potiče iz Engleske.

U našem radu ćemo predstaviti teoretsku osnovu izvođenja Programa, broj incidenata u 2022. godini i predstaviti dva primera; opisati način rada u grupi, rezultate Odeljenja stručne podrške i predstaviti Program pozitivne podrške, sistemsku, zakonsku i kadrovsku regulativu i naše rešenja.

Teorijske osnove

Definicija i učestalost poremećaja ponašanja

Poremećaji ponašanja su složeni i česti kod osoba sa intelektualnim invaliditetom. Teško je otkriti njihov uzrok i često je to teško kontrolisati. Poremećaji ponašanja su dugotrajno neželjeno ili neprilagođeno ponašanje koje ima značajan negativan uticaj na život pojedinca (Ali, Blickvedel i Hassiotis A., 2014). Emerson i saradnici (2001) definišu poremećaje ponašanja kao kulturološki abnormalna ponašanja koja su toliko intenzivna, česta ili ponavljajuća da ozbiljno ugrožavaju bezbednost pojedinca ili bezbednost drugih, ili kao ponašanja koja sprečavaju pojedinca da učestvuje u normalnim aktivnostima zajednice.

Poremećaji ponašanja uključuju agresiju prema drugima, prema sebi, uništavanje predmeta, seksualno neprilagođeno ponašanje, krivična dela (Ali, Blickvedel, & Hassiotis, 2014). Drugi pominju neprikladno društveno ponašanje i stereotipe (Voods, 2011). Ako ponašanje ugrožava kvalitet života ili bezbednost drugih, može dovesti do isključenja iz okoline, obrazovanja, aktivnosti ili pokrenuti restriktivne mere koje mogu biti moralno i pravno neprihvatljive (Ali, Blickvedel i Hassiotis, 2014).

Poremećaji ponašanja su 3 do 5 puta češći kod osoba sa intelektualnim invaliditetom nego u opštoj populaciji (Voods, 2011). Prema istraživanjima, 10 do 15% osoba sa intelektualnim teškoćama ima poremećaje u ponašanju, 10% njih ima teže oblike poremećaja (Emerson et al. 2001). Čak 82% osoba sa teškim intelektualnim teškoćama se samopovredjuje i stereotipno se ponašaju, a 45% pokazuje agresivno ili destruktivno ponašanje (Poppes, van der Putten i Vlaskamp, 2010). Problemi u ponašanju su češći kod mladih ljudi sa intelektualnim invaliditetom nego u drugim starosnim grupama (NICE smernice 2015). Ljudi koji pored intelektualne ometenosti, imaju poteškoće u komunikaciji, autistične poremećaje, senzorne poteškoće, smetnje u kretanju ili probleme mentalnog zdravlja imaju veću verovatnoću da imaju poremećaje ponašanja (NICE smjernice 2015). Istraživanje Felcea i Kerra (2013) pokazuje da je čak 88% dece i adolescenata sa intelektualnim teškoćama i autizmom imalo probleme u ponašanju.

Metode rada

U radu sa decom, adolescentima i odraslima sa poremećajima u ponašanju neophodno je razumeti to ponašanje i smanjiti probleme u ponašanju, što je uslov za kvalitetniji život pojedinca. Važno je da su uključeni u proces vaspitanja i obrazovanja i istovremeno u odnose sa drugima i sa okolinom.

Razumevanje i procena ponašanja je veoma važna. Zato se koristi analiza funkcionalnog ponašanja (NICE smernice 2015, Desrochers i Fallon, 2014).

Psihosocijalne intervencije i intervencije lekovima najčešće se koriste za smanjenje neprimernog ili opasnog ponašanja. Kada dete nema problema sa mentalnim zdravljem, lekovi se najčešće koriste samo kada druge metode nisu efikasne ili kada je takvo ponašanje veliki rizik za pojedinca ili druge korisnike i zaposlene (Ali, Blickvedel, & Hassiotis, 2014).

Psihosocijalne intervencije uključuju različite metode. Društvene intervencije obuhvataju promene načina vaspitanja, komunikacije i sredine. Osnovni cilj prilikom promene sredine je prilagođavanje sredine potrebama pojedinca, što bi trebalo da bude uspešnije od prilagođavanja pojedinca sredini (Ali, Blickvedel i Hassiotis, 2014). Okruženje može biti previše ili premalo stimulativno, mnogo puta pojedinca uznemiruju buka i drugi stimulansi. Za osobe sa autističnim poremećajima već boja sobe ili odeće može negativno da utiče na ponašanje. Temperatura i mirisi su takođe važni (Cotton, 2017). Komunikacija je efikasnija kada se koriste jasne, kratke rečenice i podrška (simboli, slike) (Voods, 2011). Jedan od načina je i pružanje individualne podrške, zasnovana na individualnom planu i

uključivanje korisnika u različite aktivnosti koje će uticati na smanjenje neprimernog ponašanja. Neka istraživanja pokazuju neke pozitivne efekte kognitivne bihevioralne terapije (Ali, Blickvedel i Hassiotis, 2014).

U radu sa našim korisnicima je rasprostranjena i bihevioralna metoda ABA (Applied Behavior Analysis) koja smanjuje problematično ponašanje pojačavanjem pozitivnog ponašanja i gašenjem odnosno smanjivanjem negativnog ponašanja. Tokom godina, ABA je evoluirala u individualniji i pozitivniji pristup i u tom okviru se formirala tehnika pozitivne bihevioralne podrške (Carr et al. 2002).

Osnova pozitivne podrške je otkrivanje svrhe destruktivnog ponašanja i priprema plana ponašanja zasnovanog na razvijanju veština za smanjenje potrebe pojedinca za takvim ponašanjem (Carr et al. 2002). Podrška pozitivnom ponašanju se fokusira na individualnom pristupu zasnovanoj na dobrom poznavanju pojedinca i svrhe ponašanja. Pokušavamo da naučimo pojedinca društvenim, komunikacijskim i bihevioralnim veštinama kako bi zamenili neprimerne oblike ponašanja i zadovoljili njegove potrebe. Pozitivna podrška izbegava negativne tehnike kao npr kažnjavanje, i podržava upotrebu pozitivnih strategija (Ali, Blickvedel i Hassiotis, 2014). Naglasak je na prevenciji, fleksibilnosti, promenama životne sredine, sistema i saradnji svih uključenih (Carr et al. 2002). Cilj je da se poboljša kvalitet života pojedinca tako što će imati dobre društvene odnose, biti uključen u zajednicu, i smanjiti neprimerno ponašanje (Ali, Blickvedel i Hassiotis, 2014). Deca i adolescenti uče svoje ponašanje uglavnom preko primera, učenjem alternativnih oblika ponašanja i razvijanjem emocionalne inteligencije (Cotton, 2017). Program Pozitivne podrške u ponašanju mogu izvoditi članovi porodice i zaposleni koji su pridobili znanje na tom području, njihov rad mora biti organizovan, ciljno usmeravan i praćen supervizijom (Ali, Blickvedel, & Hassiotis, 2014).

Pregledom 109 članaka koji procenjuju efikasnost podrške pozitivnom ponašanju (Carr, 1999, u Ali, Blickvedel, & Hassiotis, 2014) utvrđeno je da 52% intervencija smanjuje probleme u ponašanju za 90%, a 68% intervencija za najmanje 80%. Tehnike su bile uspešnije kada se radilo o jednom obliku neprimernog ponašanja, a ne kada se radilo o kombinaciji više različitih oblika neprimernog ponašanja i ako su te tehnike sprovodili vaspitači i neposredni zaposleni na tom području, a ne spoljni stručnjaci. LaVigna i Villis (2012) su otkrili da je pozitivna podrška u ponašanju efikasna u institucijama i lokalnoj zajednici. Efikasan je za različite stepene poremećaja ponašanja.

A. Ali, J. Blickvedel i A. Hassiotis (2014) primećuju da se povećava upotreba tehnika pozitivne bihevioralne podrške zasnovane na vrednostima i individualnoj podršci.

Zaposleni

Ustanove socijalne zaštite koje rade sa osobama sa poremećajima u ponašanju, morale bi da obezbede, da svi zaposleni budu obrazovani na tom području, da koriste pozitivne strategije za smanjenje pojava neprimernog ili opasnog ponašanja. Njihov rad uključuje pripremu individualnih programa, organizaciju dnevnih aktivnosti korisnicima, prilagođavanje sredine pojedincu, pomažu pojedincu da razvije odgovarajuće prihvatljivo ponašanje kroz učenje odgovarajućih socialnih veština (učenja komunikacije, regulaciju emocija, društvene interakcije). Veoma je važno uključiti porodicu u planiranje podrške, upoznati ih sa tehnikama za smanjenje napetosti kod pojedinca i sprovoditi implementaciju reaktivnih strategija (NICE smernice 2015). Cotton (2017) govori o tome da bi zaposleni trebali da prepoznaju šta deca žele da postignu takvim ponašanjem, pronaći uzrok takvom ponašanju odnosno šta izaziva takvo njihovo ponašanje. Zaposleni mogu smanjiti neprimerno ponašanje pokušavajući da utiču na promenu iskustva i emocije pojedinca. Važno je učenje nakon incidenta (PIL)¹²⁰, za koje je Cotton razvio i aplikaciju za pametne telefone. Zaposleni pomažu detetu,

¹²⁰ Aplikacija za pametne telefone je dizajnirana da pomogne da naučite vaše dete kako da kontroliše svoje ponašanje. Može se koristiti samostalno ili uz podršku i prilagođen je komunikacijskim potrebama deteta. Aplikacija koristi dokazane teorijske pristupe koji se fokusiraju na to kako iskustva i osećanja oblikuju ponašanje.

adolescentu ili odrasloj osobi da prepoznaju svoje emocije i nauče ih da to izražavaju na prihvatljiviji način.

Organizacije moraju da obezbede da zaposleni dobiju ličnu i emocionalnu podršku, kako bi efikasno primenjivali tehnike za osobe sa intelektualnim invaliditetom i smetnjama u ponašanju; da znaju da mogu da zatraže pomoć ako imaju probleme na poslu ili u identifikovanju i upravljanju sopstvenim stresom (NICE smernice 2015).

Organizacija mora da obezbedi što veću kompetentnost ljudi koji rade sa decom sa intelektualnim smetnjama i smetnjama u ponašanju, da im omogući redovnu i kvalitetnu superviziju, da koriste tehnike za upravljanje problemima ponašanja predstavljenim u priručniku i uključivanje u redovne evaluacije, evaluacije sopstvenog rada i intervencija (NICE smernice 2015).

Rad sa porodicama

Zaposleni se trude da imaju partnerski odnos sa porodicama ili starateljima osoba sa intelektualnim teškoćama i smetnjama u ponašanju. Rodbina treba da bude uključena u odluke o nezi i lečenju. Sa njima je neophodno ostvoriti odnos poverenja, poštovanja i prihvaćenosti. Važno je da ih zaposleni informišu o potrebama deteta, strategijama i tehnikama koje koriste u svom radu. Porodca pomaže zaposlenima u razumevanju problema i potreba njihovog deteta. Zaposleni pomažu porodici pri vaspitanju i podršci detetu u domaćem okruženju (NICE smernice 2015).

Pozitivna podrška u ponašanju u CUDV Draga

2016 smo doneli Odluku o upotrebi Programa pozitivne podrške sa kojom su upoznati svi zaposleni u Centru.. Obuku su vodili eksterni i interni tutori. Obuku za izvođenje Programa su prošli kako zaposleni koji direktno rade sa korisnicima, tako i tehničko osoblje. Formiran je tim za pozitivnu podršku u ponašanju koji je zadužen za izradu planova ponašanja.

Napravili smo sopstveni program pozitivne podrške. Centar je 25. novembra 2019. godine doneo Opšta uputstva za pozitivnu podršku u ponašanju, koja su zamenila Opšta uputstva za poseban zaštitni tretman korisnika CUDV Draga od 16. januara 2016. Program pozitivne podrške precizno definiše pristupe i tehnike koje treba koristiti u radu sa takvim korisnicima.. Uputstvo je osnova za rad sa osobama sa poremećajima u ponašanju. Za svakog pojedinca sa težim poremećajima ponašanja mora se napraviti plan ponašanja i po potrebi procena rizika. Uveli smo sistematsko evidentiranje incidenata. Obuku smo prekinuli 2020. godine zbog epidemije.

Kao što gladnim ljudima nije dovoljno dati ribu već ih je potrebno naučiti da pecaju, nije dovoljno da institucija ima krizni tim, da interveniše kada ponašanje postane opasno i van kontrole. Važno je da svi zaposleni budu osposobljeni da smanje uznemirenost i upravljaju situacijom i problemima u ponašanju kada do njih dodje.

Pozitivna podrška u ponašanju uključuje širok spektar načina za smanjenje uznemirenosti, neprihvatljivog ponašanja i rizika. To obuhvata stvaranje sigurne sredine, mogućnost preusmeravanja, umirivanja situacije sa prijatnom komunikacijom, mirnim načinom vođenja razgovora, prijatnim fizičkim zaustavljanjem, uspešnim i konstruktivnim usmeravanjem situacije, nadgledanjem i po potrebi upotrebiti fizičku intervenciju. Fizička intervencija je deo pozitivne podrške i uključuje usmeravanje, pratnju i nežno držanje. Ovde se koriste profesionalni pristupi koji su podrška, bezbolni su i za koje su zaposleni obučeni.

Fizička intervencija se koristi kada su druge mere neuspešne i kada je ponašanje pojedinca opasno za njega, za druge i stvari u njegovom okruženju. Fizička intervencija je veoma mali deo korišćenih tehnika. Tehnike za smanjenje poremećaja ponašanja definisane su u planu ponašanja ili smernicama pojedinca. U situaciji kada se incidentat dogodio, zaposleni pišu zapisnik o nastalom događaju, koji rukovodilac radne jedinice prosleđuje timu za ponašanje, zdravstvenoj službi i rukovodstvu.

Za osobe sa težim oblicima poremećaja ponašanja, zaposleni pišu izveštaje o incidentima.

Za korisnike se pripremaju nacrti ponašanja i smernice za rad. U izradi ovih planova i smernica učestvuju zaposleni koji sa njima neposredno rade, rukovodilac doma, psiholozi, po potrebi lekar, socijalni radnik, psihijatar i direktor. Planovi se prate i ocenjuju u operativnim grupama. Delujemo preventivno, formiramo grupe korisnika, individualne rasporede, tretmane i aktivnosti, kako bismo pojedincu omogućili da se oseća što bolje i da što bolje napreduje. U mnogim slučajevima je neophodan individualni tretman pojedinca, koji smo do sada sprovodili iz postojećih kvota zaposlenih. Ovo dovodi druge korisnike u nepovoljan položaj, ali je implementacija na ovaj način neophodna da bi se obezbedila bezbednost i kvalitet života. Važna je koordinacija zaposlenih i doslednost u sprovođenju dogovora. Redovno radimo sa psihijatrom koji reguliše terapiju lekovima.

Većina zaposlenih je završila obuku o pozitivnoj podršci u ponašanju, što je uglavnom rezultiralo upotrebom tehnika deeskalacije i smanjenjem ozbiljnih incidenata. Učimo korisnike da upravljaju frustracijama i samokontroli, da prepoznaju i izraze emocije i potrebe na odgovarajući način i da razvijaju pozitivne odnose. Zaposleni im u tome pomažu i raznim tehnikama omogućavaju smanjenje problema u ponašanju i omogućavaju veće zadovoljstvo i kvalitet života.

Metode rada za smanjenje poremećaja ponašanja

Metode rada su definisane u Opštim smernicama o podršci pozitivnom ponašanju i koriste se za decu, mlade i odrasle. Delimo ih u tri oblasti:

- preventivne mere,
- tehnike smanjenja anksioznosti,
- fizičke intervencije.

Preventivne mere

Preventivne mere se koriste za sprečavanje i smanjenje uznemirenosti korisnika. Važno je razvijanje pozitivnog stava zaposlenog prema korisniku, modelovanje odgovarajućeg ponašanja, učenje prepoznavanja i izražavanja emocija na prihvatljiv način, uključivanje pojedinca u aktivnosti koje mu donose zadovoljstvo, koje ga opuštaju i jačaju samopouzdanje.

Preventivne mere uključuju:

a) Organizaciju i adekvatno korišćenje vremena, prostora i aktivnosti:

- uređenje prostorija na osnovu potrebe pojedinaca i grupe sa problematičnim ponašanjem, obezbediti odgovarajući i bezbedan nameštaj koji omogućava dobrobit korisnika i zadovoljava njihove potrebe; zaštititi uglove i ivice na nameštaju; ukloniti nameštaj i uređaje elemenata koji im smetaju; obezbediti što više terapijskih uređaja;
- formiranje grupa korisnika uzimajući u obzir njihove karakteristike, individualne potrebe i njihovu međusobnu kompatibilnost;
- pripremu rasporeda i aktivnosti koje su usmerene i prilagođene potrebama korisnika;
- sagledavanje potreba korisnika za provođenjem vremena sa drugima i vremena za sebe; mogućnost povlačenja na drugo bezbedno mesto ukoliko je to potrebno;
- jačanje jakih područja korisnika i angažovanje u aktivnostima i tretmanima koji utiču na pozitivan odnos do sebe, stvaranje osećaja da su nešto postigli, napredovali i da se pri tome dobro osećaju;
- uvođenje aktivnosti za opuštanje;
- briga o fizičkom zdravlju korisnika.

b) Stav i ponašanje zaposlenih:

- miran, pozitivan i saosećajan pristup;
- uspostavljanje i održavanje pozitivnog odnosa do korisnika;
- aktivno i empatično slušanje korisnika;
- modeliranje prihvatljivog ponašanja;

- postavljanje granica na pozitivan način;
- učenje prepoznavanja emocija, izražavanja emocija na prihvatljiv način;
- učenje odgovarajućeg odnosno prihvatljivog ponašanja;
- dogovor i koordinacija zaposlenih, doslednost, evalvacija i prilagđivanje planova;
- saradnja sa roditeljima i rodbinom u planiranju pozitivne podrške u ponašanju.

Tehnike smanjenja anksioznosti

Kada korisnik postane uznemiren, zaposleni moraju pokušati da otkriju šta ih uznemirava i da pokušaju da ih smire tehnikama za smanjenje uznemirenosti koje su za njih prikladne i efikasne. Za korisnike koji imaju plan ponašanja, zaposleni koriste tehnike navedene u planu.

Tehnike koje koriste zaposleni su::

- usmereni razgovori,
- jači zagrljaji,
- preusmeravanje,
- humor,
- davanje prostora,
- posvećivanje vremena i pažnje,
- tiha, spora, mirna komunikacija,
- modeliranje odgovarajućeg ponašanja,
- mogućnost izbora,
- logičke posledice,
- dogovor,
- razgovor o uspehu,
- ohrabrenje,
- planirano ignorisanje,
- nudi se opcija povlačenja,
- zamena zaposlenog,
- povlačenje publike,
- empatička refleksija (slušanje, prihvatanje i izražavanje emocija...),
- određivanje povlačenja,
- ... itd

Ako operativna grupa predlaže tehnike koje nisu navedene u Opštim uputstvima za pozitivnu podršku, ove tehnike se evidentiraju u planu ponašanja, koji razmatra i odobrava stručni savet.

Fizička intervencija

Kada koriste fizičku intervenciju, zaposleni uvek moraju uzeti u obzir:

- maksimalnu korist korisnika (u pogledu medicinskih potreba, fizičkog invaliditeta, senzornih poremećaja);
- opravdanost upotrebe;
- koja intervencija je adekvatna u odnosu na okolnosti u kojima se desila;
- koja intervencija je potrebna;
- da se fizička intervencija izvrši u najkraćem mogućem roku.

Svi zaposleni moraju pažljivo pratiti korisnika tokom upotrebe fizičke intervencije i obratiti pažnju na znake uznemirenosti i preduzeti odgovarajuće mere za ublažavanje/smanjenje uznemirenosti.

Fizička intervencija je deo holističke podrške pozitivnom ponašanju.

Fizička intervencija uključuje:

- fizička stimulacija (dodirivanje zadnje strane šake između ramena i lakta),

- vođenje (hvatanje zadnje strane šake iznad lakta),
- pratnja bez otpora korisnika,
- fizičko zadržavanje.

Fizičko obuzdavanje se koristi samo kada su sve tehnike za smanjenje uznemirenosti iscrpljene i/ili neuspješne, ili kada dođe do vanredne situacije. Fizička intervencija je dozvoljen ako korisnik ugrožava sebe ili zdravlje ili život drugih, ili uništava imovinu. Koristi se za zaštitu korisnika i zaposlenih.

Za fizičko obuzdavanje koriste se profesionalni zahvati zasnovani na biomehanici i koji ne izazivaju bol. Prilikom upotrebe fizičke sile važi pravilo da ona mora biti opravdana, adekvatna i neophodna u najblažem mogućem obliku i u što kraćem vremenu. Zaposleni obavljaju fizičku intervenciju na osnovu dinamičke procene rizika, kojom procenjuju rizik korišćenja fizičke intervencije u datoj situaciji u poređenju sa rizikom ukoliko se fizička intervencija ne bi koristila.

Fizičko obuzdavanje ne bi trebalo da se koristi kao oblik kazne ili kao odgovor na neprijatno, neprimerno ponašanje korisnika.

Poremećaji ponašanja u CUDV Draga

	2022	2023
Pokušaji opasnog ponašanja	1154	1872
Število izveštaja o incidentima	324	298
Čupanje kose	60	45
Bekstva	40	12
Samopovređivanja	63	51
Povrede zaposlenih ili drugih korisnika	83	71
Uništavanje kućnog inventara	58	42
Upućenje u psihijatrijsku bolnicu	18	9
Agresija nad roditeljima	75	45

Opisi dva primera sa grafikonima:

Primer 1:

M. je tridesetogodišnjak sa umerenim intelektualnim teškoćama i teškim poremećajima u ponašanju.

Opasnim ponašanjem može ugrožavati sebe, korisnike, zaposlene i roditelje. Roditelji ga vode kući svakog vikenda.

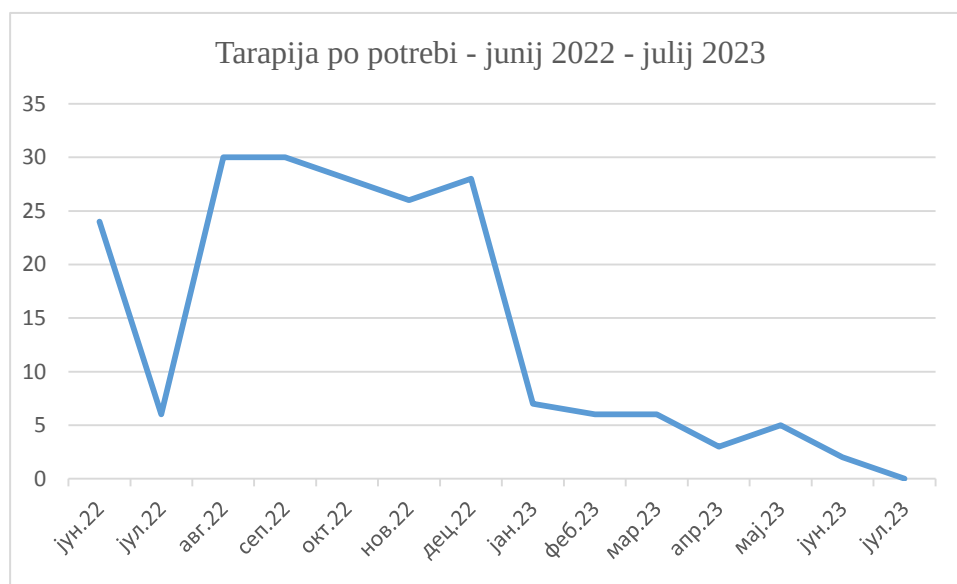
Ako je uznemiren, brže govori i više puta ponavlja isto. Njegov glas i izrazi lica se menjaju. Kada uznemirenost eskalira, ona trenutno može postati destruktivna, a samim tim i agresivan i uvredljiv prema drugim korisnicima i zaposlenima. Mogu ga poremetiti događaji koji nisu deo svakodnevnog života i nepoznati ljudi (rad spoljnih izvođača, dolazak nepoznatih automobila i ljudi...). Mogu da

osete strah i neizvesnost u prisustvu novih, „čudnih vanrednih“ ili nepredvidjenih situacija. Ograničen prostor ili zatvoreni, tamni prostori ga plaše.

U krizi pretilo da će nekome nešto učiniti, nasrće na zaposlene, grubo ih vuče za odeću, baca predmete na ljude, nanosi štetu ljudima i stvarima, može čak i da pobjegne.

Za sve vreme boravka u našoj ustanovi, M. prima medikamentoznu terapiju koju prepisuje lekar specijalista psihijatar. Više puta je bio hospitalizovan u UPK Ljubljana.

Od oktobra 2022. godine dečak se nalazi u grupi za profesionalnu podršku, gde se sa njim radi po programu pozitivne podrške (u dogovoru sa roditeljima). U početku je još bilo nekih problema u ponašanju, ali su ubrzo počeli da se smanjuju. U početku je redovno primao terapiju po potrebi (tj. pored redovne terapije dobijao je dodatnu terapiju po potrebi) da se smiri. Terapija se smanjila tokom 10 meseci i poslednjih mesec dana mu više nije bila potrebna (smanjio se broj incidenata).

Primer 2:

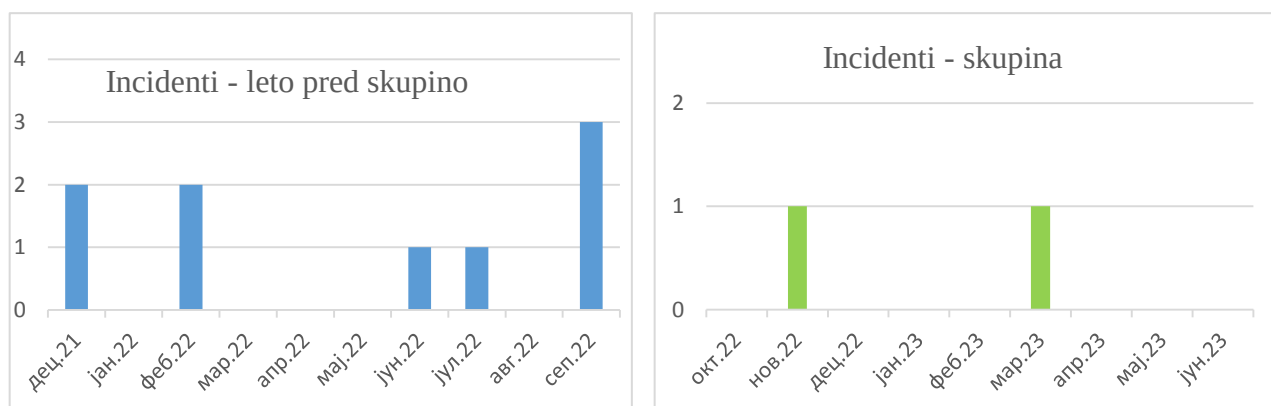
N. ima dvadeset osam godina i kod nas je uključena u 24 satni smeštaj. Pre nego što je došla kod nas, bila je u različitim institucijama u Sloveniji, gde su imali velikih problema sa njenom autoagresivnošću i agresivnošću prema drugim korisnicima i zaposlenima. Nekoliko puta godišnje je bila hospitalizovana jer je gutala opasne oštre predmete.

Ima ozbiljne emocionalne probleme i probleme u ponašanju, što predstavlja veliku opasnost za sebe i druge. Za nju je potrebno obezbediti stalni kadar i nadzor zaposlenog (čak i noću postoji nadzor preko kamere). Zbog opasnosti od gutanja predmeta potrebno je ukloniti sve opasne predmete, odabrati odgovarajuću odeću i i redovno pregledavati prostoriju. Ako ima priliku imogućnost, iskoristiće i progutaće ne dozvoljene predmete.

Prilikom ispada u ponašanju šutira predmete i ljude, vrišti, lupa se po glavi, plače, grebe se, čupa kosu, govori samoubilačke reči...

U svakodnevnom radu potrebno je pridržavati se ustaljenog ritma i rasporeda; potrebno je uspostavljati stalnu saradnju i koordinaciju izmedju zaposlenih. Takođe prima medikamentoznu terapiju.

Već u poslednje dve godine broj incidenata sa njom se smanjuje, ali otkako se pridružila Grupi za profesionalnu podršku, incidenata gotovo da i nije bilo (vidi grafikon ispod).

Uređenje sistema i problemi

Bezbednosna pitanja

Najveći problem u kritičnim situacijama je uspostavljanje sigurnosti. Pod ovim podrazumevamo pre svega bezbednost ostalih korisnika, zaposlenih i osoba sa teškim poremećajima u ponašanju.

Već prema statutu CUDV Draga, svi postupci, metode i tehnike koji se upotrebljavaju u radu sa osobama ometenim u razvoju moraju se izvoditi na način, da se obezbedi ostvarivanje i poštovanje ustavom i zakonom utvrđenih prava dece, adolescenata i odraslih sa umerenim, težim i teškim smetnjama u razvoju i sa dodatnim invaliditetom.

Istovremeno, zaposleni su zaštićeni i Zakonom o bezbednosti i zdravlja na radnom mestu (Službeni list RS, br. 43/11), prema kojem se rad mora organizovati tako, da se obezbedi sigurnost zaposlenih i obezbede svi uslovi za njihovo zdravlje na radnom mestu. Zato je poslodavac dužan da sprovede mere neophodne za njihovu bezbednost i zdravlje radnika i drugih lica prisutnih u procesu rada, uključujući sprečavanje, otklanjanje i kontrolu opasnosti na radu, informisanje i obuku zaposlenih, uz odgovarajuću organizaciju i neophodna materijalna sredstva.

Zakon takođe navodi da, na radnim mestima gde postoji veći rizik da dodje do nasilja od strane trećih lica, poslodavac mora da obezbedi radno mesto i opremu koja smanjuje rizik od nasilja i koja omogućava da pomoć stigne do ugroženog radnog mesta pravovremeno. Mora preduzeti adekvatne mere sprečavanja, otklanjanja i suzbijanje nasilja, maltretiranja, uznemiravanja i drugih oblika psihosocijalnog rizika na radnim mestima koji mogu ugroziti zdravlje radnika. U tu svrhu doneli smo Opšta uputstva za pozitivnu podršku u ponašanju u našem Centru, što u nekim slučajevima nije dovoljno.

Naš Centar nema registrovano odeljenje u kome je dozvoljeno koristiti mere bezbednosti kao što je to slučaj u psihijatrijskim klinikama, tako da nama nije dozvoljeno da koristimo takve mere bezbednosti.

Jedina opcija zaštite, nakon konsultacija sa policijom, je hitan poziv za spoljnu pomoć - policiju i primena opravdane ekstremne sile. To je radnja koju radnik može učiniti da sebe ili nekog drugog zaštiti ukoliko su postupci neprimernog ponašanja opasni za život, telesni integritet ili ličnu slobodu koja se ne može sprečiti na drugi način.

Problemi izazvani brojem zaposlenih po važećim normativima

U praksi, sa postojećim brojem zaposlenih, uglavnom možemo da „gasimo požare” ili reagujemo na nepoželjan događaj. Istovremeno, obično se fokusiramo na osobu koja ima poremećaje u ponašanju. Kada bismo imali više zaposlenih, mogli bismo preventivno eliminisati probleme u ponašanju (odnosno, reagovati pre nego što dođe do incidenta).

U tabeli koju vam predstavljamo iznosimo podatak broja radnika koji nam trenutno pripada po važećem normativu i standardu za izvodjenje socijalne zaštite kao i naš predlog o potrebnom broju radnika za uspešno izvodjenje Programa pozitivne podrške u ponašanju kako bi bili što uspešnji.

Predlozi rešenja

Formiranje specijalizirane jedinice za decu, adolescente i odrasle.

U Sloveniji postoje obrazovne ustanove koje su namenjene deci i adolescentima sa emocionalno-bihevioralnim poremećajima i onima koji pored emocionalnih poremećaja i poremećaja ponašanja imaju i blaži poremećaj u mentalnom razvoju. Ne postoji posebna ustanova za populaciju dece i adolescenata sa umerenim, težim i teškim poremećajima koji imaju dodatne emocionalne poremećaje i poremećaje ponašanja. Smeštaju se u ustanove koje trenutno ne ispunjavaju uslove za pružanje adekvatne nege i zaštite tim osobama.

Specijalizovana jedinica bi omogućila kvalitetan tretman dece, adolescenata i odraslih sa težim emocionalnim poremećajima i poremećajima u ponašanju. Jedinica bi bila namenjena za 12-16 učenika sa emocionalnim poremećajima i poremećajima u ponašanju iz CUDV Draga. Sastav grupa se formira prema osobinama pojedinaca i njihovoj međusobnoj kompatibilnosti.

Ciljevi specijalizovane jedinice:

- obezbediti sigurnu sredinu za svu decu, adolescente i odrasle u Dragi;
- smanjiti neprimerne oblike ponašanja;
- smanjiti upotrebu ograničavanja;
- omogućiti veći kvalitet obrazovanja i života osoba sa emocionalnim poremećajima i poremećajima ponašanja;
- obezbediti sigurnost na radnom mestu za zaposlene;
- implementaciju modela socijalne zaštite za decu, adolescente i odrasle sa težim emocionalnim poremećajima i poremećajima ponašanja;
- smanjiti hospitalizaciju na psihijatrijskoj klinici.

Neophodno je obezbediti prevenciju, adekvatne uslove života, sigurnost, pozitivne aktivnosti kao što su briga o tome da se oni dobro osećaju, da su zadovoljni i da imaju bolji kvalitet života, potrebno je težiti za smanjivanjem neprimernih oblika ponašanja, održavati smirenost, doslednost i istovremeno voditi računa o zadovoljstvu zaposlenih. Bitan je timski pristup, razumevanje i saradnja. Jedan od bitnih uslova za to je pridobiti dovoljan broj stručnih radnika koji će uspešno izvoditi program.

Šta je još potrebno ...

Potrebno je prilagoditi prostorije prema potrebama pojedinca. To znači jednokrevetne sobe, po potrebi prilagođene, video nadzor noću, hitni poziv (npr. pejdžer) za brzu intervenciju.

U zavisnosti od broja i težine incidenata, postoji i mogućnost uvođenja posebnih bezbednostnih mera. Ove mere se primenjuju samo u slučajevima kada dodje do ugrženosti života (osobe sa problemima u ponašanju i/ili drugih posmatrača).

Pravna rešenja (za pomoć); odnos zaposleni – terapija lekovima – bezbednost.

Osnova za smanjenje poremećaja u ponašanju i poboljšanje kvaliteta života je pridobiti dovoljan broj radnika, što omogućava bezbednost i minimalnu upotrebu terapije lekovima ili čak njeno ukidanje, minimalnu upotrebu posebnih zaštitnih mera i psihijatrijskih hospitalizacija, kao i sprovođenje program pozitivne podrške u ponašanju. Program pozitivne podrške može se realizovati samo ako postoji dovoljan broj radnika! Ovaj program je značajan za decu i adolescente, jer u ovom periodu imamo najviše mogućnosti da promenimo ponašanje koje značajno utiče na ponašanje i ličnost u odraslom dobu. Pozitivni efekti ovog programa vidljivi su i kod odraslih osoba sa problemima u ponašanju. Kao što je osobama sa invaliditetom potrebna podrška pri kretanju (npr. invalidska kolica),

tako je i osobi sa poremećajima u ponašanju potrebna adekvatna podrška, što zahteva više radnika. U CUDV Draga želimo da obezbedimo pristojan i kvalitetan život svim našim korisnicima, bez obzira na emocionalne poremećaje i poremećaje u ponašanju. To znači da sa dovoljnim brojem zaposlenih obezbedimo siguran boravak dece, adolescenata i odraslih sa smetnjama u ponašanju uz najmanju moguću upotrebu terapije i zaštitnih mera, a istovremeno obezbedimo sigurnost ostalim korisnicima i zaposlenim. Takav pristup i način rada je njihovo pravo i zajednička obaveza CUDV-a i nadležnog ministarstva.

Reference

- Ali, A., Blickwedel, J. in Hassiotis, A. (2014). Interventions for challenging behaviour in intellectual disability. *Advances in psychiatric treatment*, 20:184–192.
- Carr E. G., Dunlap, G., Horner, R. H., Koegel, L. R., Turnbull, A. P., Sailor, W., Fox, L. (2002). Positive behavior support: evolution of an applied science. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 4: 4–16. Pridobljeno s https://www.researchgate.net/publication/43155726_Positive_Behavior_Support
- Cotton, D. (2017). *Kako učiti vedenje in kako ga ne*. Lightning source UK Ltd.
- Desrochers M., in Fallon M. (2014). *Instruction in Functional assesment*. New York: The College at Brockport State University of New york.
- Emerson, E., Gregory, N., Robertson, J., Kessissoglou, S., Emerson, E., in Hatton, C. (2001). Factors associated with expressed satisfaction among people with intellectual disability receiving residential supports. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45,(4), 279–291.
- Felce, D. D. in Kerr, M. M. (2013). Investigating low adaptive behavior and presence of the triad of impairments characteristic of autistic spectrum disorder as indicators of risk for challenging behavior among adults with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 57(2), 128–138.
- Kriteriji za opredelitev vrste in stopnje primankljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami. Zavod RS za Šolstvo, 2015. Pridobljeno 12. 1. 2021 s <https://www.zrss.si/digitalnaknjiznica/kriteriji-puopp-2015/files/assets/basic-html/index.html#1>
- LaVigna, G. W. in Willis, T. J. (2012). The efficacy of positive behavioural support with the most challenging behaviour: the evidence and its implications. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 37: 185–95.
- NICE guideline (2015). *Challenging behaviour and learning disabilities: prevention and interventions for people with learning disabilities whose behaviour challenges*, Pridobljeno 12. 1. 2021 z www.nice.org.uk/guidance/n11
- Poppes, P., van der Putten, A. J. J. in Vlaskamp, C. (2010) Frequency and severity of challenging behaviour in people with profound intellectual disability and multiple disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 31: 1269–75.
- Splošna navodila za pozitivno vedenjsko podporo (25. 11. 2019), interna navodila CUDV Draga.
- Woods, R. (2011). Assesment and management of people with intellectual disability. *Australian family physician*, 40:4. Pridobljeno 12. 1. 2021 s <https://www.racgp.org.au/download/documents/AFP/2011/April/201104woods.pdf>

Positive behavioral support in CUDV Draga

Abstract: In this article we talk about children, adolescents and adults up to 26 years, with moderate, severe and profound intellectual disabilities and with severe emotional and behavioral disorders. We present the theoretical foundations, Positive support program, systemic foundations (legal, staff), the number of incidents in 2020 and suggestions for solutions. At CUDV Draga, we have been working for many years with children, adolescents and adults with severe emotional and behavioral disorders, and we are using and developing various methods to reduce the behavioral problems we face on a daily basis. We explain the Positive Support program and the methods we use. Despite Positive Behavioral Support, some individuals are still very threatening to themselves, other users and workers. We propose and describe functioning of the Specialized Unit for Children and Adolescents with Severe Behavioral Disorders. The basis for reducing behavioral disorders and improving the quality of life is a sufficient number of staff, which enables safety and reduction of medication, minimal use of restrictive measures and the implementation of the Positive Support program. At CUDV Draga, we want to ensure a decent and quality life for all our users, regardless of emotional and behavioral disorders, which is their right and our common duty.

Key words: behavioral disorders, intellectual disabilities, positive behavioral support

PERCEPCIJA KVALITETA EMOTIVNIH VEZA KOD MLADIH I
PRISUSTVO NASILJAAdela ČOKIĆ¹²¹, Edin MUFTIĆ¹, Lejla KURALIĆ-ĆIŠIĆ¹¹Univerzitet u Tuzli, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Sažetak: Nasilje u partnerskim odnosima već dugo je predmet istraživačkog interesa sa fokusom na odrasle osobe. Od 90-ih godina prošlog stoljeća pokazuje se povećani interes za nasilje u vezama mladih kao i njihov kvalitet veze. Prve emotivne veze u ljudskim životima u pravilu se i javljaju za vrijeme adolescentnog perioda, i donose sa sobom nova iskustva i doživljaje. Važna komponenta odnosa sa suprotnim spolom je osjećaj zaljubljenosti. Mladi se u ovom periodu suočavaju s vrlo važnim razvojnim izazovom – pokušavaju uspostaviti novi oblik bliskog odnosa sa osobom koja im je privlačna na potpuno novi način. Cilj istraživanja je ispitati percepciju kvaliteta emotivnih veza kod mladih i utvrditi prisustvo nasilja sa posebnim osvrtom na njegove pojavne oblike. Uzorak ispitanika su činili mladi u dobi od 18 do 25 godina. Zadovoljstvo emotivnom vezom predstavlja stepen u kojem pojedinac svoju romantičnu vezu procjenjuje kvalitetnom, a ova procjena zadovoljstva ovisi od odnosa dobitaka i gubitaka u vezi. U svrhu procjene korištena je Skala procjene kvalitete veze (Relationship Assesment Scale – RAS) (Adaptirana prema Šunjiić i Penezić, 2014). Za potrebe istraživanja konstruisan je i Upitnik vezan za prisustvo nasilja u mladenačkim vezama. Rezultati istraživanja obrađeni su detaljnom deskriptivnom analizom. Rezultati pokazuju da mladi imaju različitu percepciju kvaliteta emotivne veze. Također se pokazalo da su mladi u svjesni postojanja problema nasilja u vezi i da prepoznaju nasilne obrasce ponašanja. U nasilna ponašanja najčešće ubrajaju ona kojima se nastoji dominirati i kontrolisati partner. Rezultati istraživanja mogu poslužiti kao baza za kreiranje programa za prevenciju nasilja u mladenačkim vezama.

Ključne riječi: kvalitet veze, nasilje, mladi, emocije

UVOD

Stupanje u romantične veze i sticanje romantičnih iskustava usko je povezano sa samim društvenim životom adolescenata i adolescentkinja. Nasilje među intimnim partnerima značajan je društveni i javnozdravstveni problem i često se javlja u mlađoj odrasloj dobi. Upravo iz tog razloga sve su češće studije koje se bave problemom nasilja u vezama mladih. Od 90-ih godina prošlog stoljeća pokazuje se povećani interes za nasilje u vezama mladih kao i njihov kvalitet veze. Centralna odlika socijalnog razvoja u adolescenciji je pojava romantičnih odnosa. Izraz „romantični odnosi” obično označava uzajamne, dobrovoljne interakcije koje karakteriše izražavanje naklonosti prema partneru/partnerki, aktuelno ili anticipirano seksualno ponašanje (Collins et al., 2009). Prve emotivne veze u ljudskim životima u pravilu se i javljaju za vrijeme adolescentnog perioda, i donose sa sobom nova iskustva i doživljaje. Važna komponenta odnosa sa suprotnim spolom je osjećaj zaljubljenosti. Mladi se u ovom periodu suočavaju s vrlo važnim razvojnim izazovom – pokušavaju uspostaviti novi oblik bliskog

¹²¹ adela.cokic@untz.ba
edin.muftic@untz.ba
lejla.kuraliccsic@untz.ba

odnosa sa osobom koja im je privlačna na potpuno novi način. Kvalitet partnerskog odnosa označava stepen u kome partneri pokazuju jedni drugima intimnost, naklonost i brigu. Partnerske odnose niskog kvaliteta odlikuje međusobno neslaganje, visok nivo konflikta i kontrolišućeg ponašanja. Visokokvalitetne odnose karakterišu međusobno podržavanje i intimnost koji dovode do dobrobiti oba partnera (Seiffge- Krenke i Lang, 2002). Adolescentske romantične veze karakterišu intenzivna osećanja ljubavi. Ovo stanje velike uzbuđenosti izaziva snažne fiziološke, kognitivne i emocionalne reakcije adolescenata/adolescentkinja. Zaljubljeni mladi ljudi često izveštavaju o gubitku sna i nemogućnosti koncentracije na svakodnevne zadatke usljed opsesivnih misli o voljenoj osobi (Brand et al., 2007). Adolescencija je posebno osjetljivo razdoblje svake individue i period kada je osoba najranjivija i najpodložnija utjecaju okoline te vrijeme kada kreira vlastita mišljenja i stavove (Ninčević, 2009).

Pogrešna uvjerenja o karakteristikama zdrave i kvalitetne veze važan su rizični faktor za pojavu nasilja u vezama. Takva uvjerenja očituju se u podržavanju tradicionalnih rodni stereotipa, opravdavanju upotrebe nasilja u slučaju sukoba te uživanju pozitivnih posljedica takvog rješavanja sukoba (Riggs i Caulfield, 1997). Romantični odnosi u adolescentskom periodu mogu biti imenovani na različite načine, npr. zabavljanje, provođenje vremena sa nekim ili izlaženje. Bez obzira na to kako ćemo ih označiti i imenovati, romantični odnosi uključuju buđenje seksualnosti i intenzivna osećanja ljubavi koja adolescentsko iskustvo razlikuju od prethodnih godina detinjstva. S obzirom na to da su romantični odnosi izvori i intenzivnih emocija i konflikata, to može stvoriti osnovu za pojavu partnerskog nasilja (Larson et al., 1999). Kada dvije mlade osobe, koje su u razvoju, započinju romantičnu vezu, njihovi ciljevi, interesi i ideje o tome kako bi veza trebalo izgledati često se razlikuju. Iz tih razloga, nije pod znakom pitanja da li će do sukoba doći u vezama mladih nego kako će se ti sukobi rješavati. Upravo u procesu rješavanja sukoba otvara se prostor za različite oblike nasilnih ponašanja (Connolly i Josephson, 2007).

Različiti autori istraživanja nasilja u partnerskim odnosima drugačije definiraju samu pojavu ili nisu saglasni u definisanju nasilja u intimnim vezama. Jedan dio autora naglašava važnost činjenja nasilja s namjerom da se nanese tjelesna bol drugoj osobi, dok drugi autori naglašavaju važnost kontrole nad drugom osobom. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (2012) intimno partnersko nasilje povezano je sa svakim ponašanjem između para koje uključuje činove fizičkog i seksualnog nasilja, emocionalnog i psihičkog zlostavljanja i kontrolirajućeg ponašanja. Nasilje u mladenačkim vezama najčešće podrazumijeva tri oblika nasilja: psihičko, fizičko i seksualno. Psihičko nasilje uključuje vrijeđanje, kritiziranje, ponižavanje, verbalne prijetnje, nazivanje pogrdnim imenima, kontroliranje načina odijevanja, ponašanja ili kretanja te ljubomorne i posesivne ispade, dok fizičko nasilje podrazumijeva namjerno nanošenje boli ili fizičkih ozljeda, poput udaranja rukama, nogama ili raznim predmetima, pljuskanje, guranje, ugrize, nanošenje opekline, pokušaje ubistva ili ubistvo. Seksualno nasilje uključuje dobacivanje uvredljivih komentara seksualne forme, seksualne radnje s osobom pod utjecajem alkohola ili narkotika, nagovaranje ili ucjenjivanje s ciljem pristanka na seksualni odnos te svaku prisilu na stupanje u isti (Gvozdić, Krulić Kuzman, Lukić i sar, 2018). Nasilje u mladenačkim vezama narušava zdravlje, razvoj i kvalitetu života adolescenata na svim nivoima (psihičkom, fizičkom i socijalnom) te može rezultirati ozbiljnim posljedicama (Ajduković i Ručević, 2009). Stoga bi trebala biti dužnost i obaveza nadležnih institucija provođenje pravovremenih programa prevencije i edukacija o tome kako se mladić i djevojka trebaju odnositi jedno prema drugome u vezi, odnosno kakva ponašanja su neprihvatljiva.

***Cilj istraživanja** je ispitati percepciju kvaliteta emotivnih veza kod mladih i utvrditi prisustvo nasilja sa posebnim osvrtom na njegove pojavne oblike.*

METODE RADA

Uzorak ispitanika i mjerni instrument

Uzorak ispitanika su činili studenti I-IV godine Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. U svrhu procjene korištena je Skala procjene kvalitete veze (*Relationship Assessment Scale – RAS*) (Adaptirana

prema Šunjić i Penezić, 2014) kao i anketni upitnik koji je posebno konstruisan za potrebe ovog istraživanja odnosi se na percepciju kvaliteta emotivnih veza kod mladih i prisustvo nasilja.

Anketni upitnik obuhvata: set pitanja koja se odnose na opće podatke o ispitanicima, set pitanja o statusu veze ispitanika, set pitanja o percepciji kvalitete emotivnih veza, set pitanja o prisustvu nasilja i set pitanja o percepciji i prevenciji nasilja.

Tabela 1. Struktura uzorka ispitanika – studenti Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta

Opći podaci o ispitanicima		Ispitanici uzorka	
		N	%
Spol	muški	12	10,0
	ženski	108	90,0
Starosna dob	18-20	61	50,8
	21-23	30	25,0
	23-25	29	24,2

U tabeli 1. je predstavljena spolna i dobna struktura ispitanika. Vidljivo da je većina ispitanika ženskog spola. Samo 12 ispitanika je muškog spola. Studij na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu inače upisuje dosta manji broj studenata u odnosu na studentice. Ovaj tabelarni prikaz nije slučajnost, slična spolna zastupljenost je prisutna i na ostalim fakultetima koji obrazuju isti ili sličan profil stručnjaka.

Način provođenja istraživanja i obrade rezultata

Istraživanje je provedeno tokom marta i aprila 2024. godine na način da su ispitanici nakon datih eputa i pojašnjenja pristupili popunjavanju anketnog upitnika.

Za statističku obradu prikupljenih podataka putem anketnog upitnika korišten je statistički program SPSS 22.0. Statistička obrada podataka ovog istraživanja se sastoji od frekvencijske analize.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Rezultati istraživanja će biti tabelarno prezentirani prema parametrima koji su izmjereni.

Tabela 2. Pitanje o statusu veze

Da, trenutno sam u vezi		Bio/la sam u nekoliko veza		Nikada nisam bio/la u vezi	
N	%	N	%	N	%
85	70,8	12	10,0	23	19,2

Iz tabele 2. je vidljivo da se većina ispitanika (85) trenutno nalazi u vezi, samo 12 ispitanika je bilo u nekoliko veza a 23 njih nikada nije bilo u vezi.

U kontekstu detekcije glavnih faktora koji utiču na prisutnost nasilja u mladenačkim vezama ispitanici su naveli sljedeće:

Tabela 3. Pitanje o etiologiji nasilja u mladenačkim vezama

Konzumacija psihoaktivnih tvari		Socioekonomski status		Stres, ljutnja, strah, frustracija	
N	%	N	%	N	%
34	28,3	17	14,2	69	57,5

Distribucijom odgovora u tabeli 3. Površeno je da većina ispitanika (57,5%) smatra da su uzroci nasilja neodgovarajuće nošenje sa stresom, ljutnjom, frustracijom i strahom. Vrlo mali broj ispitanika smatra da je to socioekonomski status partnera (14,2%).

Percepcija kvaliteta emotivnih veza je ispitana setom pitanja koja su predstavljena kroz 13 tvrdnji sa tri kategorije odgovora. Distribucija odgovora je predstavljena u tabeli 4.

Tabela 4. Tvrdnje o percepciji kvalitete emotivnih veza

Tvrdnja	1		2		3	
Koliko dobro Vaš partner/ica zadovoljava Vaše potrebe?	Slabo		Prosječno		Jako dobro	
	N	%	N	%	N	%
	9	7,5	54	45,0	57	47,5
Općenito gledano, koliko ste zadovoljni svojom (romantičnom) vezom?	Nezadovoljan /a		Prosječno zadovoljan/a		Izuzetno zadovoljan/a	
	N	%	N	%	N	%
	25	20,8	50	41,6	45	37,5
Koliko je dobra Vaša veza u usporedbi s većinom veza?	Loša		Prosječna		Odlična	
	N	%	N	%	N	%
	45	37,5	25	20,8	50	41,6
Koliko često poželite da se ne nalazite u ovoj vezi?	Nikada		Ponekada		Vrlo često	
	N	%	N	%	N	%
	62	51,6	30	25,0	28	23,3
U kojoj mjeri Vaša veza zadovoljava Vaša početna očekivanja?	Uopšte ne		Prosječno		U potpunosti	
	N	%	N	%	N	%
	30	25,0	22	18,3	68	56,6
Koliko volite svog partnera/icu?	Vrlo malo		Srednje		Jako puno	
	N	%	N	%	N	%
	23	19,2	32	26,6	65	54,2
Koliko problema ima u Vašoj vezi?	Vrlo malo		Prosječno		Jako puno	
	N	%	N	%	N	%
	68	56,6	33	27,5	19	15,8
U kojoj mjeri podržavate i potičete drugu osobu kako bi dala sve od sebe	Vrlo malo		Prosječno		Jako puno	
	N	%	N	%	N	%
	30	25,0	22	18,3	68	56,7
U kojoj mjeri poštujete osobu s kojom ste u vezi?	Vrlo malo		Prosječno		Jako puno	
	N	%	N	%	N	%
	26	21,6	30	25,0	64	53,3
Smatrate li da je asertivnost bitna u vezi?	Vrlo malo		Prosječno		Jako puno	
	N	%	N	%	N	%
	13	10,4	30	25,0	77	64,6
Osoba u vezi može slobodno izraziti brigu i nesigurnost bez straha od ismijavanja i omalovažavanja	Ne slažem se		Djelimično se slažem		U potpunosti se slažem	
	N	%	N	%	N	%
	37	30,8	25	20,8	58	48,3
Svaka osoba u vezi uvažava mišljenje, stavove i ideje druge osobe	Ne slažem se		Djelimično se slažem		U potpunosti se slažem	
	N	%	N	%	N	%
	16	13,3	25	20,8	79	65,8
Svaka osoba može računati na podršku u dobrim i lošim trenucima	Ne slažem se		Djelimično		U potpunosti	
	N	%	N	%	N	%
	28	23,3	22	18,3	70	58,3

Distribucija odgovora o percepciji kvalitete emotivne veze potvrđuje da više od polovine ispitanika se u potpunosti slaže sa sljedećim tvrdnjama: Svaka osoba u vezi uvažava mišljenje, stavove i ideje druge osobe (65,8%); da podržavaju i potiču drugu osobu kako bi dala sve od sebe (56,7%); da veza zadovoljava početna očekivanja (56,7%) kao i da vole svog partnera (54,2%). Interesantna je

kategorija odgovora “djelimično se slažem/prosječno” a posebno na pitanja o zadovoljstvu vezom (41,6%) i zadovoljavanja potreba partnera (45%). Ovakva procentualna struktura odgovora može upućivati na nedovoljno poznavanje partnera ili pretjerana očekivanja od partnera. Procenat je viši u slučaju mladih ispitanika.

Tabela 5. Da li ste nekada doživjeli nasilje?

Pitanje: Da li ste nekada doživjeli nasilje?	Da		Ne		Nisam siguran/a	
	N	%	N	%	N	%
	27	22,5	58	48,3	35	29,2

Iz distribucije odgovora u tabeli 5. koje se odnosi na pitanje „Da li ste nekada doživjeli nasilje“? vidljivo je da većina ispitanika nije doživjela nasilje. Međutim, značajan broj ispitanika navodi kategoriju odgovora „Nisam siguran/a“ što ukazuje na nedovoljno poznavanje pojma nasilja, odnosno nemogućnost svrstavanja pojedinih modaliteta ponašanja u emotivnoj vezi u kategoriju nasilnog ponašanja.

Tabela 6. „Smatrate li navedena ponašanja nasiljem“

Tvrđnja- Smatrate li navedena ponašanja nasiljem?	Da		Ne	
	N	%	N	%
-ograničavanje vremena koje mladić/djevojka provodi s prijateljima/prijateljicama ili s obitelji	68	56,7	52	43,3
-uništavanje stvari i imovine	92	76,7	28	23,3
-očekivanje da mladić/djevojka bude uvijek na raspolaganju	39	32,5	81	67,5
-šamar	92	76,7	28	23,3
-prigovaranje zbog izgleda	41	34,2	79	65,8
-vikanje	44	36,7	76	63,3
-nagovaranje na seksualne odnose	88	73,3	32	26,7
-vrijeđanje i nazivanje pogrđnim imenima	51	42,5	69	57,5
-povlačenje za kosu	65	54,2	55	45,8
-udarac	87	72,5	33	27,5
-prisiljavanje na seksualne odnose	91	75,8	29	24,2
-ucjene, izjave tipa: "Da me voliš, ti bi..."	33	27,5	87	72,5
-ignoriranje	52	43,3	68	56,7
-prijetnja nasiljem	49	40,8	71	59,2
-mladić inzistira da djevojka napravi pobačaj, iako ona to ne želi	37	30,8	83	69,2
-odnošenje prema mladiću/djevojci kao vlasništvu	66	55,0	54	45,0
-onemogućavanje u izražavanju vlastitog mišljenja	50	41,7	70	58,3
-ljubomora	36	30,0	84	70,0
-ogovaranje	40	33,3	80	66,7
-omalovažavanje	56	46,7	64	53,3
-prisiljavanje da izabere između prijatelja/prijateljice i ograničavanje vremena koje mladić/djevojka provodi s prijateljima/prijateljicama ili s obitelji	67	55,8	53	44,2
-guranje	91	75,8	29	24,2
-praćenje, nadzor, kontrola	52	43,3	68	56,7
-donošenje odluka umjesto partnera/partnerice	59	49,2	61	50,8

Distribucijom odgovora predstavljenih u tabeli 6. vidljivo je da ispitanici u visokom procentu smatraju sljedeća ponašanja nasilnim: uništavanje stvari i imovine (76,7%); šamar (76,7%) prisiljavanje na seksualne odnose (75,8%); guranje (75,8%); nagovaranje na seksualne odnose (73,3%). S druge strane, ponašanja koja ne smatraju nasilnim su: Ucjene, izjave tipa: "Da me voliš, ti bi..."(72,5%); ljubomora (70,0%); očekivanje da mladić/djevojka bude uvijek na raspolaganju (67,5%); ogovaranje (66,7%); prigovaranje zbog izgleda (65,8%). Interesantna je visoka procentualno zastupljenost

ponašanja koja ne smatraju nasilnim poput praćenja, nadzora, kontrole (67,7%). Odgovori su očekivani i u skladu sa otvorenim pitanjem „da li ste nekada bili kontrolisani ili praćeni u vezi“ na koje je većina ispitanika pozitivno odgovorila. Evidentno je da ovaj vid ponašanja studenti ne smatraju nasiljem već mehanizmom očuvanja veze. U konkretnim slučajevima se navodi da je to model kontrole putem provjeravanja mobitela, društvenih mreža i praćenje putem prijatelja.

Osim navedenih tabelarnih prikaza, nužno je naglasiti da više od polovine ispitanika (53%) nije imalo neki od oblika edukacije o prevenciji nasilja u mladenačkim vezama u toku osnovnoškolskog i srednješškolskog obrazovanja kao i da nisu sigurni kome se obratiti za pomoć u slučaju nasilja (62%). Takođe, ispitanici naglašavaju značaj edukacije o ovom problemu kao i neophodnost uključivanja stručnjaka koji bi se bavili preventivnim aktivnostima s obzirom da smatraju da se o ovom problemu nedovoljno govori i/ili da postoji strah od prijavljivanja nasilja i tretiranja istog.

Uključenost u romantične veze je normativno iskustvo tijekom adolescencije, a najmanje 70% adolescenata imalo je najmanje jednu romantičnu vezu do 17. godine života te adolescenti navode da provode više vremena u interakciji s romantičnim partnerima nego s roditeljima ili prijateljima (Ha, Kim i McGill, 2019). Rezultati triju velikih istraživanja (Marcus, 2007) provedenih u SAD-u i Kanadi također pokazuju da nasilje u vezama nije rijetka pojava, tačnije da je između 22,5% i 39,1% mladića te između 37,8% i 43,6% djevojaka počinilo neki oblik nasilja u vezi. Veliko međunarodno istraživanje na preko 13 000 studenata u 32 zemlje pokazalo je da je gotovo 1/3 djevojaka i isto toliko mladića fizički napalo partnera ili partnericu u prethodnih godinu dana (Straus, 2007). Pogrešna uvjerenja o tome kakva treba biti kvalitetna i zdrava veza te pozitivan stav prema nasilnim ponašanjima u vezi posebno su značajni prediktori činjenja nasilja kod muških adolescenata: mladići koji podržavaju nasilne oblike ponašanja u vezi bit će skloniji svim oblicima zlostavljanja partnerice (Bookwala i sar., 1992). Također, istraživanje (Hodžić, 2007.) pokazalo je da mladići više zastupaju tradicionalne i seksističke stavove o rodnim ulogama te su, u odnosu na djevojke, skloniji ne prepoznati određena ponašanja kao zlostavljanje.

Prema istraživanju Ajduković, Low i Sušac (2011) veoma veliki broj sudionika koji su izjavili da su bili u partnerskoj vezi u posljednjih 6 mjeseci ima iskustvo doživljenog nasilja (86,4%), a još veći broj ih izjavljuje da su počinili nasilje u vezi (93,1%). Većina sudionika izjavljuje da su nasilje počinili ili doživjeli jednom ili vrlo rijetko u prethodnih pola godine. Prosječna učestalost ukupno doživljenog i počinjenog nasilja je podjednaka.

Slično odraslima i adolescentkinje i adolescenti navode da bi idealni partner/partnerka bio onaj ko je inteligentan, vješt u interpersonalnim interakcijama i fizički privlačan (Regan, 2003). Mladići češće biraju partnerke koje su im bliske po godinama, dok devojke često biraju partnere koji su stariji od njih (Carver et al., 2003). Takođe, adolescenti/ adolescentkinje češće biraju za partnere/partnerke one koji su im slični i po određenim socijalnim i ličnim karakteristikama, kao što su popularnost, fizička atraktivnost (Simon et al., 2008). Istraživanja pokazuju da postoji predvidljiv redoslijed seksualnog i intimnog ponašanja koji se dešava u adolescentskim partnerskim vezama. Napreduje se od grljenja i držanja za ruke do ljubljenja i dodirivanja grudi/ genitalnih organa najpre preko, a zatim ispod odjeće, i dalje ka intimnijim ponašanjima, uključujući oralni seks i seksualne odnose (Waylen et al., 2010). Rezultati dosad provedenih istraživanja ukazivali su na porast trenda nasilja u mladenačkim vezama (Vučetić, 2016). Kao što su i prethodna istraživanja pokazala (Hodžić, 2007; Ajduković i sur., 2011, Vučetić, 2016), sudionici istraživanja rjeđe su doživjeli oblike fizičkog ili seksualnog nasilja, a češće su pretrpjeli psihičko i emocionalno nasilje, odnosno verbalne agresije. Mnogi su prihvatili takvo ponašanje partnera do te mjere da bi često prešutjeli nešto što im je bilo na umu kako ne bi uzrujali partnera/icu svojom izjavom. Svjedočili su brojnim opravdanjima partnera/ice i obećanjima da je svjestan/na svojih mana i da će se promijeniti nabolje.

ZAKLJUČAK

Problem nasilja u mladenačkim vezama tematika je koja se u posljednjih dvadesetak godina sve češće i detaljnije obrađuje. Globalno društvo sve brže se razvija i raste pa paralelno s time treba razvijati i svijest o netoleranciji na nasilje. Na temelju dobivenih rezultata može se zaključiti da je nasilje u vezama mladih ozbiljan problem čija prevencija zahtijeva primjerenu strategiju ovoj dobnoj skupini. Pri izradi preventivnih programa treba voditi računa o rezultatima istraživanja koji upućuju na područja na koja treba posebno obratiti pažnju, vodeći računa o rodnim razlikama i specifičnostima. Kao što smo mogli da vidimo, nasilje otvara mogućnost javljanja novog nasilja i u kontekstu partnerskih veza koji smo ovde posmatrali, nasilje u adolescentkom periodu može biti riziko faktor za održivost nasilja i u odraslom dobu. Potencijalni kontinuitet nasilja važan je signal i upozorenje da se na nasilje mora reagovati kako bi krug nasilja bio zaustavljen. Prevencija nasilja u adolescentskim partnerskim vezama zahteva reagovanje u periodu rane adolescencije, kako bi adolescenti i adolescentkinje mogli da steknu neophodne vještine i znanja za održavanje kvalitetnih partnerskih odnosa i prije nego što stupe u njih. Drugim riječima, kada je u pitanju počinjeno nasilje mladi isto ne prepoznaju jednako uspješno ili ne pridaju jednaki značaj kao što je slučaj u situacijama doživljenog nasilja, što opet dovodi do zaključka da je nužno uložiti dodatne napore u edukaciju, usmjeravanje i osvještavanje mladih.

LITERATURA

- Ajduković, D., Low, A., Sušac, N. (2011). Rodne razlike i prediktori partnerskog nasilja u mladenačkim vezama. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (3) 527-553.
- Ajduković, M., Ručević, S. (2009). Nasilje u vezama mladih. *Medicus*, 18 (2), 217-225.
- Bookwala, J., Frieze, I. H., Smith, C., Ryan, K. (1992). Predictors of dating violence: A multivariate analysis. *Violence and Victims*, 7 (4), 297-311.
- Brand, S., Luethi, M., von Planta, A., Hatzinger, M., Holsboer-Trachsler, E. (2007). Romantic love, hypomania, and sleep pattern in adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 41(1), 69-76.
- Carver, K., Joyner, K., Udry, J. R. (2003). National estimates of adolescent romantic relationships. In P. Florsheim (Ed.), *Adolescent romantic relations and sexual behavior: Theory, research, and practical implications* (pp. 23-56). Lawrence Erlbaum
- Collins, W. A., Welsh, D. P., Furman, W. (2009). Adolescent romantic relationships. *Annual Review of Psychology*, 60, 631-652.
- Connolly, J. A., & Johnson, A. M. (1996). Adolescents' romantic relationships and the structure and quality of their close interpersonal ties. *Personal Relationships*, 3(2), 185-195.
- Gvozdić, K., Krulić Kuzman, K., Lukić, S., Štelcer, L., Zalović, T. (2018). Nasilje u mladenačkim vezama: priručnik za stručnjake. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Ha, T., Kim, H., McGill, S. (2019). When conflict escalates into intimate partner violence: The delicate nature of observed coercion in adolescent romantic relationships. *Dev Psychopathol.* 31(5), 1729-39.
- Hodžić, A. (2007). Nasilje ne prolazi samo od sebe: Izvještaj o istraživanju rodno uvjetovanog nasilja u adolescentskim vezama u Republici Hrvatskoj. Zagreb: CESI.
- Larson, R. W., Clore, G. L., & Wood, G. A. (1999). The emotions of romantic relationships: Do they wreak havoc on adolescents? In W. Furman, B. B. Brown, & C. Feiring (Eds.), *The development of romantic relationships in adolescence* (pp. 19-49). Cambridge University Press.
- Marcus, R. F. (2007). *Aggression and violence in adolescence*. New York: Cambridge University Press.
- Ninčević, M. (2009). Izgradnja adolescentskog identiteta u današnje vrijeme. *Odgojne znanosti*, 11 (1(17)), 119-141.
- Riggs, D. S. & Caulfield, M. B. (1997). Expected consequences of male violence against their female dating partners. *Journal of Interpersonal Violence*, 12, 229-240.
- Seiffge-Krenke, I., & Lang, J. (2002). Forming and maintaining romantic relations from early adolescence to young adulthood: Evidence of a developmental sequence. In S. Shulman & I. Seiffge-Krenke (Co-chairs), *Antecedents of the quality and stability of adolescent romantic relationships*. Symposium conducted at the Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence, New Orleans, LA.
- Simon, V. A., Aikins, J. W., Prinstein, M. J. (2008). Romantic partner selection and socialization during early adolescence. *Child Development*, 79(6), 1676-1692.
- Straus, M. A. (2007). Dominance and symmetry in partner violence by male and female university students in 32 nations. *Children and Youth Services Review*, 30, 252-275.

- Šunjić i Penezić. (2014). Skala procjene kvalitete veze. U Zbirka psihologijskih skala i upitnika. Sveučilište u Zadru, Odsjek za psihologiju.
- Vučetić, A. (2016). Usporedba nasilja u mladenačkim vezama s obzirom na mjesto školovanja. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Zagreb. Diplomski rad.
- Waylen, A. E., Ness, A., McGovern, P., Wolke, D., & Low, N. (2010). Romantic and sexual behavior in young adolescents: Repeated surveys in a population on-based cohort. *The Journal of Early Adolescence*, 30(3), 432–443.
- World Health Organization (2012). *Understanding and Addressing Violence Against Women*. Geneva: World Health Organization

PERCEPTION OF THE QUALITY OF EMOTIONAL RELATIONSHIPS AMONG YOUNG PEOPLE I THE PRESENCE OF VIOLENCE

Abstract: *Violence in partner relationships has long been a subject of research interest with a focus on adults. Since the 90s of the last century, there has been an increased interest in violence in young people's relationships, as well as their relationship quality. As a rule, the first emotional relationships in human life occur during the adolescent period, and they bring with them new experiences. An important component of the relationship with the opposite sex is the feeling of being in love. In this period, young people face a very important developmental challenge - they try to establish a new form of close relationship with a person who is attractive to them in a completely new way. The goal of the research is to examine the perception of the quality of emotional relationships among young people and to determine the presence of violence with special reference to its forms. The sample of respondents consisted of young people between the ages of 18 and 25. Satisfaction with an emotional relationship represents the degree to which an individual evaluates their romantic relationship as high-quality, and this assessment of satisfaction depends on the ratio of gains and losses in the relationship. For the purpose of assessment, the Relationship Assessment Scale (RAS) was used (adapted from Šunjić and Penezić, 2014). For the purposes of the research, a questionnaire related to the presence of violence in youth relationships was constructed. The results of the research were processed with a detailed descriptive analysis. The results show that young people have different perceptions of the quality of emotional relationships. It was also shown that young people are aware of the existence of the problem of violence in relationships and that they recognize violent patterns of behavior. Violent behaviors most often include those that try to dominate and control the partner. The research results can serve as a basis for creating a program for the prevention of violence in youth relationships.*

Key words: *relationship quality, violence, young people, emotions*

POVEZANOST KOOPERATIVNOSTI SA NASILNIM PONAŠANJEM I UPRAVLJANJEM KONFLIKTIMA KOD UČENIKA

*Dr.sc. Nermin Mulaosmanović¹²²
Filozofski fakultet, Tuzla*

*Doc.dr Anel Ramić
Islamski pedagoški fakultet, Bihać*

Apstrakt: U odgojno-obrazovnom procesu mogući su razni konflikti koji utiču na nastavu, aktivnosti i cjelokupan život mladih. Kompetitivno društvo u kojem rastu djeca, ne daje dovoljno prilika doživjeti i razvijati kooperativnost. Vježbe kooperativnosti ili saradnje pružaju djeci priliku da zajedno rade na postizanju cilja. Smatra se da nikada nije prerano kod učenika poticati saradnju i vještine upravljanja konfliktima, jer načini upravljanja konfliktima su pokazatelj socijalne kompetentnosti pojedinca. Naročito u okviru njih su potrebni usvojeni oblici ponašanja koji su značajni pojedincu za lično uključivanje u aktivnosti zajednice i interakciju s drugim članovima. Kao što je uočljivo, kooperativno djelovanje je značajno za socijalne aspekte ponašanja, jer pripremljenost na radne aktivnosti sa drugim osobama je u interesu svih. Kada se govori o kooperativnosti i rješavanju konflikata ističe se da su produktivni procesi za rješavanje konflikata bliski kooperativnim postupcima, a procesi koje karakterizira destruktivnost su slični takmičarskim procesima. Imajući u vidu navedeno cilj ovog rada je bio utvrditi da li je kooperativnost ili sradanja učenika u školi značajan korelat uspješnog upravljanja konfliktima i nenasilnog ponašanja učenika, dok je osnovni problem rada ispitati odnos između kooperativnosti, upravljanja konfliktima i nasilnog ponašanja. U istraživanju su učestvovali učenici prvih, drugih, trećih i četvrtih razreda srednjih škola sa prostora Tuzlanskog kantona. Ovo istraživanje je obuhvatilo 823 učenika. Kalendarski uzrast istraživanjem obuhvaćenih ispitanika kretao se između 16 i 19 godina. Broj muških ispitanika je 403, a ženskih 420, što u procentima predstavlja odnos 48,96 % : 51,04%. Rezultati pokazuju da je kooperativnost značajan korelat stilova upravljanja konfliktima. Kooperativnost je negativno povezana sa nasilnim ponašanjem. Utvrđena je značajna razlika u kooperativnosti s obzirom na spol. Navedeni rezultati ukazuju da je važno poticati kooperativnost u odgojno-obrazovnom procesu i da ona pomaže da se ostvare ciljevi, pomoću nje se potiču vještine potrebne za socijalno ponašanje, što je značajno za nenasilno rješavanje sukoba, te nenasilno ponašanje učenika u školi.

Ključne riječi: kooperativnost, upravljanje sukobima, nenasilno ponašanje, učenici

Uvod

Kooperativnost, komunikacija i uključenost ključne su vrijednosti ako škola doista želi biti sposobna polagati pravo na to da obrazuje učenike za demokratsko građanstvo. Aktivni građani u demokraciji po definiciji se moraju uključiti i učiti vještinama saradnje, pregovaranja i kompromisa (Backman i Trafford, 2007). Međutim, danas u kompetitivnom društvu u kojemu rastu, djeca imaju malo prilike doživjeti i razvijati kooperativnost. Vježbe saradnje pružaju djeci priliku da zajedno rade na postizanju cilja. Pritom se naglašava važnost saradnje ne samo s obzirom na ishod zajedničke aktivnosti već i na procese, kao npr. donošenje odluka, koji do tog rezultata dovode. Na taj se način potvrđuje pojedinac, a i razvija grupna povezanost čime je olakšano i konstruktivno rješavanje sukoba. Demokratska škola jeste škola u kojoj se se odluke i svi konflikti rješavaju kroz učešće i saradnju. U tako organizovanoj školi nastavnici su zadovoljni a učenici više angažirani i aktivnije učestvuju u svom školovanju.

¹²² nerminmulaosmanovic1@gmail.com

Gardner tvrdi da učenik najuspješnije razvija svoje sposobnosti sopstvenom aktivnošću i to: a) u interakciji sa predmetima, pojavama i drugim osobama i b) vlastitim razmišljanjem. Donna Ogle (1992) je istakla da je jedan od ciljeva našeg obrazovnog sistema je da formira građane koji mogu inteligentno da doprinesu rješavanju pitanja sa kojima se suočava naše društvo, građane koji mogu kritički da misle i koji mogu da pomognu u rješavanju problema u lokalnim zajednicama, na domaćoj i međunarodnoj sceni. Da bi se postigao ovaj cilj, u školama i razredima treba da postoje uslovi koji podstiču mišljenje, smislenu diskusiju, razmjenu ideja, uvjerenja i pogleda. Drugim riječima, škole treba da postanu intelektualno podsticajna sredina za mišljenje i učenje u kojoj su informacije (sadržaji) katalizatori za mišljenje, a ne krajnji rezultat mišljenja. Jedan od načina da se stvore uslovi za mišljenje je uvođenje strategija kooperativnog učenja u nastavnu praksu. Pojedinci zajedno stvaraju i raspravljaju o idejama, podstiču procese mišljenja koji nadrastaju pojedinačne pokušaje. Zajedno i zasebno oni izražavaju različite perspektive, slažu se i ne slažu, rješavaju nesuglasice i vrednuju alternative. U školama se mnogo insistira na predmetnom sadržaju. Učenici su to shvatili i uče mnoštvo činjenica. Snaga sadašnjeg obrazovnog sistema je u tome što su učenici motivisani da uče i da uspiju. Proces i sadržaj se moraju smatrati jednako važnim u procesu poučavanja. Znanje moraju doživjeti kao pohranjenu energiju, spremnu da osigura električnu struju za neki problem, a ne kao zbirku aretefakata vlastitog obrazovnog iskustva koja se u intervalima može prizvati iz pamćenja i reprodukovati.

Kooperativnost

Potreba za kooperativnim i pomažućim ponašanjem je sve više uočljiva kod učenika. Bez uvažavanja i prihvatanja, može doći do slabijih rezultata učenja. Kooperativnost zahtjeva vještine socijalnog ponašanja. Za život sa drugima, uvažavanje osobnosti sa postojećim različitostima traži znanje, razmišljanje i vještinu. Kako bi se postigao odgojni cilj škole, postoji potreba za stvaranjem ambijenta koji omogućava da se osobe ostvare, da budu samopouzdanе ličnosti, da se razvije pozitivna slika o sebi, kooperativnost i produktivno društveno funkcioniranje. Prema Ajzenberg i Masen (Eisenberg & Mussen, 1989) saradnja i pomaganje mogu se obuhvatiti pojmom prosocijalno ponašanje. Smatra se da je kooperativnost oblik prosocijalnog ponašanja i karakterizira je interaktivni pristup. Kao što je uočljivo, samo kooperativno djelovanje je značajno za socijalne aspekte ponašanja, jer kako navode Džekson i Tisak (Jackson & Tisak, 2001), pripremljenost na radne aktivnosti sa drugim osobama, u interesu svih, čini kooperativnost. Kod kooperativnog ponašanja treba prepoznati nečiji poziv u pomoć i zajedno s partnerom težiti rješenju.

Kooperacija ili saradnja je oblik interakcije pri kome osobe u interakciji jedna drugu podržavaju u aktivnostima koje izvođe (Rot, 1999). Također se navodi da je kooperacija takav oblik interakcije, gdje članovi grupe međusobno sarađuju i jedni drugima pomažu, kako bi grupa postigla zajednički cilj. Zajednički, grupni cilj ostvaruje se zajedničkim naporom i koordinacijom djelatnosti svih članova grupe. Pri kooperaciji ljudi jedan drugom olakšavaju ostvarenje ciljeva. Objedinjavanjem uložениh napora olakšavaju, odnosno omogućavaju realizovanje zajedničkih ciljeva. Ljudi su društvena bića a zavisni su jedni od drugih i stalno su u uzajamnom kontaktu, zato je kooperacija ne samo čest nego neophodan način ponašanja. Da bismo govorili o kooperaciji, dovoljna je zajednička aktivnost radi toga da bi se lakše obavio neki posao i izvršio zadatak, a ciljevi koji se ostvaruju mogu biti zajednički ili samo ciljevi nekih od onih koji sarađuju. Kada postoji isti cilj svih ili kada postoje razni ciljevi pojedinaca, ali koji se postižu samo ako se ostvari cilj svakog od pojedinca govorimo o kooperativnim ciljevima. Kooperativni cilj može biti, dakle, za sve isti zajednički cilj, ali i ne mora biti. Kooperativni su ciljevi različiti ciljevi raznih pojedinaca, ali koje svaki pojedinac može da ostvari, tek ako svi drugi ostvare svoje ciljeve. Ali kooperacije može biti, kao što je rečeno, i bez kooperativnih ciljeva. Kooperativno učenje se javlja kad učenici rade zajedno, u parovima ili malim grupama, da bi se pozabavili nekim zajedničkim problemom, istražili zajedničku temu ili dogradili zajedničko znanje, da bi stvorili nove ideje, nove kombinacije ili jedinstvene inovacije (Steele, Meredith i Temple, 2002). Kooperativni model nastave podrazumijeva da nastavnik polazi od činjenice da je odjeljenje socijalni sistem i da se u njemu mogu formirati različite vrste socijalnih i inetrpersonalnih odnosa a da formiranje tih odnosa zavisi od načina na koji on definiše individualne i grupne ciljeve učenika (Havelka, 2000). Zajednički ciljevi pokreću zajednički rad koji uspostavlja produktivne međulične

odnose i razvija kohezivnost grupe. Ostavreni stepen individualne i socijalne kompetentnosti verifikuje se kroz grupno rješavanje problema i timski rad. Prema Krneti (2013) kooperativno učenje se zasniva na prethodnim znanjima učenika u procesu učenja novog nastavnog gradiva i sticanja novih znanja. U procesu učenja uspostavlja se interakcija u kojoj učenik može da reaguje ako nova saznanja nisu u skladu sa njegovim znanjima, te može doći i do sazajnog konflikta, čije rješenje nužno vodi povećanju stepena razumijevanja i trajnosti naučenog. Kooperativno učenje u grupama učenika zasniva se na korištenju razlika u znanju i stepenu intelektualne razvijenosti učenika, iako se grupe mogu konstituisati kao homogene ili heterogene, zavisi od problema koji se izučava. Tokom grupnog rada učenici treba da se dovedu do socijalno-kognitivnog konflikta tj. do sukoba ideja čije rješenje utiče na socijalizaciju učenika i na trajnost naučenog.

Za razliku od kooperacije, kompeticija je takav oblik interakcije, gdje se članovi grupe međusobno takmiče u dostizanju željenog cilja, i gdje uspjeh jednog člana grupe isključuje uspješnost ostalih članova. Kompeticija, ili takmičenje, ili nadmetanje također je veoma čest oblik interakcije. Kompetitivno ponašanje imamo kada neko ulaže napor da postigne više i bolje nego određena druga osoba ili kada želi da to postigne na štetu druge osobe (Rot, 1999). Pri kompetitivnom ponašanju ne mora biti prisutna želja da se nanese šteta nekom drugom ili namjera da se spriječi ostvarenje tuđe želje ili cilja, već izrazito nastojanje da se bude bolji od drugih, i u slučaju da druge osobe nemaju analognu težnju, može se označiti kao kompetitivno ponašanje. Najčešće pri kompetitivnom ponašanju ostvarenje namjere jedne osobe sprečava ostvarenje namjere druge osobe. Takmičenje je veoma izraženo u školskom životu i sama školska nastava, a posebno sistem školskog ocjenjivanja počiva u velikoj mjeri na takmičenju. Do saradničkog ili kooperativnog ponašanja dolazi u situacijama u kojima su svi učesnici obuhvaćeni određenom aktivnošću i među njima postoji povezanost u napredovanju ka cilju, korištenje sredstava za postizanje cilja, odnosno u situacijama gdje se ponašanje mora odvijati prema paradigmi da svako obuhvaćen aktivnošću doprinosi cilju uz saradnju sa drugima, jer je cilj zajednički, saradnja sa drugima znači pomaganje i sebi u postizanju zajedničkog cilja (Milosavljević, 2005).

Kooperativnost najbolje funkcioniše unutar parova ili malih grupa, odnosno interakcija i saradnja članova grupe, obezbjeđuje da učenici budu odgovorni za učenje kao i za pojedinačni i grupni uspjeh. Prema Peterman i Peterman (Petermann i Petermann, 2010) za kooperativno ponašanje važni su različiti elementi: odlučujuće je očekivanje nagrade, iako je kooperativno ponašanje orijentirano prema normi socijalne odgovornosti, pokazani angažman ne mora biti u potpunosti izjednačen s postignutom koristi; kooperativno ponašanje ovisi o socijalnim potkrepljivačima (naklonost, pohvala, priznanje); loša iskustva sa drugim mogu otežati saradnju. Utvrđeno je da kooperativni razredi imaju neke opšte karakteristike: pozitivna međuzavisnost, individualna odgovornost, heterogeno članstvo i grupisanje, zajedničko vodstvo, neposredno poučavanje socijalnih vještina, praćenje i intervencija nastavnika i djelotvoran grupni rad. Smatra se da se rezultati učenja poboljšavaju kooperativnim učenjem. Johnson i Johnson (1989.) navode sljedeće rezultate učestvovanja u kooperativnom učenju: bolji uspjeh i produbljeno pamćenje, češće razmišljanje višeg reda, dublje razumjevanje i kritičko mišljenje, koncentrisaniji rad u razredu i manje nediscipline, veća motivisanost za bolje ocjene i učenje, veća sposobnost da se situacija sagleda iz perspektive drugoga, pozitivniji, tolerantniji i prijateljskiji odnosi sa vršnjacima, bez obzira na etničku ili polnu pripadnost, prirodne sposobnosti, stalež ili razlike usled hendikepa, veća socijalna podrška, bolje psihološko zdravlje, usklađenost i zadovoljstvo; pozitivniji odnos prema samom sebi na osnovu samoprihvatanja, veća socijalna kompetencija, pozitivniji stav prema predmetima, učenju i školi, pozitivniji odnos prema nastavnicima, direktorima ostalom školskom osoblju. Stil, Meredith i Templ (prema Peko i Pintarić, 1999) navode sljedeće rezultate primjene kooperativnog učenja u nastavi: bolji uspjeh i duže pamćenje naučenog, češće razmišljanje višeg reda, dublje razumjevanje i kritičko mišljenje, usredotočeniji rad u odjeljenju i manje nediscipline, veća motiviranost za bolje ocjene i učenje, veća sposobnost da se situacija razmotri iz tuđe perspektive, pozitivniji, tolerantniji i prijateljskiji odnos s vršnjacima, veće društvene podrške, bolja prilagođenost, pozitivniji odnos prema samom sebi, veće društvene kompetencije, pozitivniji stavovi prema predmetima, učenju i školi, pozitivniji odnos prema nastavnicima.

Osnovni elementi kooperativnog učenja su: pozitivna međuzavisnost (učenici uviđaju da su potrebni jedni drugima kako bi obavili neki grupni zadatak), podržavajuća interakcija (učenici unapređuju vlastito učenje tako što se uzajamno pomažu i razmjenjuju iskustva), individualna odgovornost (uspješnost svakog učenika često se ocjenjuje, a rezultati se daju i grupi i pojedincu), interpersonalne vještine (grupe ne mogu djelotvorno da funkcioniraju ako učenici ne posjeduju i ne koriste neophodne socijalne vještine kooperativnog rada), grupno procesiranje (grupama je potrebno određeno vrijeme za diskusiju o tome koliko uspješno ostvaruju svoje ciljeve i održavaju djelotvorne radne odnose). Donna Ogle (1992.) ističe da će djeca će bolje misliti samo ako im se osiguraju mnogobrojne prilike da praktikuju različite pristupe mišljenju. Treba se usredotočiti na nekoliko strategija mišljenja koje su najkorisnije i koje se najlakše mogu prenijeti sa jednog područja na drugo, da bi se učenici njima zaista i služili. Kooperativnost se najvjerojatnije neće pojaviti ukoliko nastavnici ne primjene pet osnovnih elemenata kooperativne strukture: 1. struktuiranje nastavnog zadatka i pozitivne međuzavisnosti učenika; 2. individualna odgovornost; 3. unapređujuća interakcija "licem u lice"; 4. vježbanje socijalnih vještina učenika i 5. vrednovanje grupnih procesa. U radu se diskutuju različite strategije za uspostavljanje pomenutih elemenata, i daju se konkretni primjeri za nastavnu praksu, koji bi trebalo da budu od pomoći nastavnicima za što uspješniju primjenu kooperativnog učenja u radu sa djecom. Cilj kooperativnog učenja je da napreduje svaki učenik i to u različitim aspektima. Nakon učestvovanja u kooperativnom radu, članovi grupe bi trebalo da budu osposobljeni da isti ili sličan zadatak urade samostalno. Postoje mnoge strategije koje podstiču kooperativno učenje. Najčešći oblik je rad u paru i rad u grupama.

Prema Wencelu (Wentzel, 1991) socijalne vještine kao što su kooperativnost i empatija, od značaja su za rješavanje konflikata među vršnjacima, te prevazilaženje poteškoća u polju nastave i učenja. Navodi se da kooperativno i pomažuće ponašanje je od značaja za klimu, učenje i nastavu, dok je česta veza između kooperativnog pristupa sa socijalnim ponašanjem (Jackson & Tisak, 2001). Istraživanja Darlak i Weissberg (Durlak i Weissberg, 2005), također, pokazuju da je moguće poboljšati školski uspjeh, smanjiti broj izostanaka, smanjiti korištenje psihoaktivnih supstanci i agresivno ponašanje, ako se na pravilan i suptilan način potiču učenikove socijalne kompetencije. Studije pokazuju da nedostaci socijalnih i emocionalnih kompetencija u pravcu efikasnog rješavanja problema i vještina održavanja dobrih odnosa sa drugima, povećavaju rizik za pojavu problematičnih ponašanja, kao što su agresija i nasilništvo mladih (Reese, Vera, Thompson & Reyes, 2001). Prema istraživanjima Ajzenberg, Fabes i drugi (Eisenberg, Fabes et al., 2006) učenje i socijalne vještine su zaštitni faktori za emocionalne i ponašajne probleme, kao i za adaptaciju mladih kategorija.

Konflikti i upravljanje konfliktima

Kada dođe do narušavanja ravnoteže u društvenoj interakciji javljaju se konflikti (Džaferović, 2010). Konflikt postoji kad god dvije ili više strana opaze da imaju inkompatibilne ciljeve (Deutsch, 1973). Konflikt je, dakle, društveno zbivanje koje nastaje kada se pokaže da su aktivnosti kojima jedna strana nastoji postići svoj cilj inkompatibilne (neusklađene) sa akcijama koje preduzima druga strana da bi postigla svoj cilj. Neka aktivnost je nekompatibilna sa drugom, dodaje Dojč, kada je sprečava, ometa, ili je na neki drugi način čini manje verovatnom ili efikasnom. U različitim varijantama ljudi najčešće ne sarađuju.

Na taj način, obje strane trpe gubitak a, paradoksalno, opcija obostranog dobitka, u slučaju da obe strane sarađuju, za njih je sve vreme otvorena. Može li se nešto učiniti da se obe strane odluče na saradnju? Istraživanja su pokazala da nekoliko faktora pogoduju izboru saradnje u prikazanim konfliktnim situacijama. Jedan takav faktor je postojanje komunikacije među stranama. Komunikacija omogućava stranama da, prije svega, postignu dogovor, a dogovor je uz to obično praćen obećanjima i obavezivanjem da će se dogovor poštovati. Komunikacija sama po sebi pruža priliku stranama da uspostave međusobno poverenje i da razviju i empatičnost prema drugoj strani pa i osećanje zajedničkog identiteta. Drugi faktor je uspostavljanje norme saradljivosti. Grupna norma da je zabušavanje loše pa makar bilo u ličnom interesu dovodi do toga da se ljudi uzdržavaju od zabušavanja. U grupama po pravilu postoji norma međusobne solidarnosti i altruizma, i ta norma je često praćena nekim vidom kažnjavanja onih koji tu normu otvoreno krše. Konfliktno ponašanje je,

kao što je rečeno, ponašanje kojim jedna strana nastoji da ostvari vlastite ciljeve a drugu stranu osujeti u postizanju njenih ciljeva.

Prema Petermanu i Petermanu (Petermann i Petermann, 2010) djevojke pokazuju veći stepen spremnosti na saradnju nego mladići što se može djelimično objasniti različitim uticajima okoline na usvajanje rodni uloga. Za stabilizaciju kooperativnog ponašanja važnu ulogu ima samopotkrepljenje. Pozitivni osjećaji povezani s time povećavaju vjerovatnost kooperativnog ponašanja i pomaganja u situacijama koje slijede Konflikte uzrokuju situacije u kojima akt neke osobe ne dozvoljava, ometa aktivnost ili funkcionisanje drugih (Kompere i dr., 2002). Dojč (Deutsch, 1973), navodi da konflikt se javlja kada postoje nekompatibilne aktivnosti. Uglavnom se radi o širem pojmu, a odnosi se na sve situacije u kojima postoje suprotni motivi, događaji, svrhe, impulsi i sl. Jedna od češće navođenih podjela konflikata je ona koju navodi (Levin) Lewin, a odnosi se na klasifikaciju tri tipa konfliktnih situacija: konflikti prilaznja – prilaznja, konflikti prilaznja – izbjegavanja, konflikti izbjegavanja – izbjegavanja. Danas je općenito prihvaćeno da različiti načini sučeljavanja s konfliktima predstavljaju poseban aspekt socijalnih vještina, odnosno naučenih oblika ponašanja. Učenje ovih vještina i razvijanje apriornog stava prema konfliktu kao nečemu dobrom ili lošem započinje već u najranijem djetinjstvu. Nenasilno rješavanje sukoba segment je šireg pristupa socijalizaciji djeteta kao prosocijalne osobe.

U literaturi o sukobu upotrebljavaju se dva termina: rješavanje sukoba i upravljanje sukobom. Rješavanje konflikta uključuje vještine i strategije koje se upotrebljavaju u rješavanju sukoba. Upravljanje konfliktom (conflict management) - je širi termin. Neki se sukobi ne mogu riješiti, ali ipak imaju u sebi pozitivni potencijal. Preduslov uspješnog rješavanja konflikta u interakciji sa drugim osobama je poznavanje i prepoznavanje vlastitih unutrašnjih konflikata i raspolaganje primarnim znanjima koja se odnose na tretiranje prepoznatih konflikata. Prema Ajduković-Pečnik (2002) vještina konstruktivnog i nenasilnog rješavanja sukoba temelji se na usvajanju i međusobnom integriranju većeg broja specifičnih socijalnih vještina. To su: istinsko slušanje, očitovanje umjesto potiskivanje vlastitih osjećaja, jasno izražavanje želja i potreba, razmatranje najrazličitijih mogućnosti, rješavanje određenog sukoba, vještina pregovaranja i druge. Sukobima se može upravljati konstruktivno ili destruktivno. Konstruktivno upravljanje sukobima podrazumijeva mirno rješavanje. Posljedice takvog rješavanja obično su pozitivne- povećava se kreativnost, kohezija grupe i smanjuje se napetost među ljudima. Destruktivno upravljanje sukobom smanjuje komunikaciju i povećava nepovjerenje među ljudima, smanjuje saradnju povećavanjem kompetitivnosti i smanjuje brigu za zajedničke ciljeve. Jedan broj autora među metodama za upravljanje konfliktima navode i one postupke koji se predlažu i za rješavanje konflikta.

Koncepcija upravljanja konfliktima bitno je različita od koncepcije rješavanja konflikta. U njenoj osnovi je stav da treba održavati konflikt na određenom nivou koji je optimalan za rješavanje problema i ne ići bezuslovno na rješenje, odnosno eliminiranje konflikta. Ova koncepcija je bliža pluralističkom gledištu iako nužno ne podrazumijeva stav da je svaki konflikt poželjan. Rahim (1983) opisuje dvije dimenzije, "brigu za sebe" i "zabrinutost za druge", kao osnove za odabir 5 stilova upravljanja sukobom: integrativni, prilagođavajući, dominirajući, izbjegavajući i kompromisni.

Integriranje (saradnja) – ovu strategiju odlikuje briga za sebe i za druge. Ona uključuje i niz posebnih postupaka kako bi se realizirala integracija. Otvorenost, razmjena, informacija, ispitivanje razlika, traganje za rješenjem koje zadovoljava obje strane. Ova strategija ili stil se naziva rješavanje problema. Uključuje saradnju između sukobljenih strana, tj. otvorenost, razmjenu informacija i analiziranje razlika da bi se došlo do rješenja koje je prihvatljivo za objestrane. Preduslovi za rješavanje problema su otvorena komunikacija kojom se prevazilaze nesporazumi i analiziranje uzroka konflikta. Ovaj stil se uspješno koristi kod složenih problema, kad jedna strana ne može samostalno da riješi problem i kad je potrebna sinteza ideja da bi se našlo bolje rješenje problema. Vrlo je važan kod osmišljavanja organizacione strategije, dugotrajnog planiranja itd.

Prilagođavanje – podrazumijeva veliku brigu za druge, malu za sebe. Zato što je njen cilj da se smire razlike. Ona mora ići na zadovoljavanje interesa drugih i naglašavanje zajedništva. Ovaj stil predstavlja pokušaj da se razlike između strana prikažu što manjima i dase naglase sličnosti da bi se zadovoljili interesi druge strane. U ovom stilu nalazimo elemente žrtvovanja sopstvenih interesa; on može poprimiti oblik velikodušnosti ili čak poslušnosti drugoj strani. Može da se koristi kad nam nisu dobro poznata pitanja uključena u konflikt, kadaje druga strana u pravu.

Dominiranje(nadmetanje) – ovu strategiju odlikuje velika briga za sebe i mala briga za druge. U njoj jedna strana ide na pobjedu na osvajanje nečije pozicije i zbog toga uključuje nasilničko ponašanje. Posljedica je, naravno, ignoriranje potreba i očekivanja druge strane. Ovaj stil se još naziva primoravanje i karakterizira ga pobjeda/poraz orijentacija. Dominantne osobe čine sve da ostvare svoje ciljeve, što je često na račun interesa drugih. Ovaj stil je pogodan kad su pitanja iz konflikta važna za nas, ili kad bi nepovoljna odluka suprotne stranomogla biti štetna za nas. Ovom pristupu odgovaraju prijetnje, kažnjavanje i zastrašivanje.

Izbjegavanje – ovu strategiju odlikuje mala briga za sebe i druge. Osnovni postupak je povlačenje, a njegova posljedica je da ne mogu biti zadovoljeni interesi ni jedne strane u sukobu. Ovaj stil predstavlja povlačenje iz konfliktne situacije ili odlaganje problema do „boljeg momenta“. Pošto izbegavaju konfrontaciju i rješavanje problema, takve osobe ne uspijevaju da zadovolje svoje interese, kao ni tuđe. Ovaj stil se može koristiti kad se radi o trivijalnim pitanjima, ili kad postoje potencijalni disfunkcionalni efekti sukobljavanja sa drugom stranom.

Kompromis – ovu strategiju odlikuje umjerena briga za sebe i druge. Obje strane u konfliktu moraju odustati od djela svojih interesa kako bi se našlo zajedničko rješenje. Važno je odricanje od nečega da bi došle do uzajamno prihvatljive odluke. Kompromis može značiti podjelu „na pola“ ili razmjenu ustupaka. Koristi se u slučajevima kad su ciljevi sukobljenih strana uzajamno isključivi ili kad su strane jednako moćne. Smatra se da takmičenje potiče korištenje dominacije u konfliktima među učenicima, evidentna je veza između dominacije i nasilja, te sa stilom povlačenja (Masten & Coatsworth, 1995). Također, spomenuti autori ističu da agresivni učenici koriste više stil dominacije kada su oni jači od drugih, a kada su slabiji koriste stil povlačenja. Uglavnom se u ovom slučaju govori o žrtvama koje su provokativne (Olweus, 1997). Ljudi mogu naučiti uspješne načine rješavanja konflikata.

Metodološki dio rada

Problem

Kao što je navedeno kooperativno djelovanje je značajno za socijalne aspekte ponašanja, jer pripremljenost na radne aktivnosti sa drugim osobama je u interesu svih. Smatra se da odnos djece i okruženja potiče međusobnu saradnju i prosocijalnu orijentaciju, kada dođe do narušavanja ravnoteže u društvenoj interakciji javljaju se konflikti. Osnovni problem rada je upravo stoga bio ispitati odnos između kooperativnosti, upravljanja konfliktima i nasilnog ponašanja.

Cilj, zadaci i hipoteze

Cilj ovog rada je bio utvrditi da li je kooperativnost ili sradanja učenika u školi zanačajan korelat uspješnog upravljanja konfliktima i nenasilnog ponašanja učenika

Zadaci

1. Utvrditi razlike u kooperativnosti s obzirom na spol;
2. Utvrditi povezanost kooperativnosti i nasilnog ponašanja;
3. Ispitati povezanost kooperativnosti sa stilovima upravljanja konfliktima;
4. Ispitati vezu kooperativnosti sa školskim uspjehom učenika.

Hipoteze

1. Očekuje se da postoje značajne razlike u kooperativnosti s obzirom na spol.
2. Pretpostavlja se da postoji statistički značajna veza kooperativnosti i stilova upravljanja konfliktima.
3. Očekuje se značajna negativna povezanost kooperativnosti i nasilnog ponašanja učenika.
4. Pretpostavlja se da postoji značajna veza kooperativnosti i školskog uspjeha.

Uzorak i populacija

Istraživanje je urađeno na prigodnom uzorku, gdje su populaciju istraživanja činili mladi koji pohađaju srednju školu na području Tuzlanskog kantona. Istraživanjem je obuhvaćeno N=823 ispitanika (403 muških i 420 ženskih, što u procentima predstavlja odnos 48,96 % : 51,04%). Starosna dob učenika se kretala od 15 do 19 godina.

Instrumenti u istraživanju

U ovom istraživanju su korišteni sljedeće upitnici:

1. Upitnik o sociodemografskim podacima ispitanika;
2. Upitnik stilova upravljanja konfliktima ROCI II (Rahim, 1983a);
3. Subskala kooperativnosti (Gresham&Elliott, 1990)

Kao mjera školskog postignuća bio je korišten opšti uspjeh učenika (prosječna ocjena).

Upitnici su zadovoljili kriterij pouzdanosti u ovom istraživanju.

Postupak

Istraživanje je provedeno u srednjim školama Tuzlanskog kantona. Obuhvaćeni su bili učenici prvih, drugih, trećih i četvrtih razreda. Prosječno trajanje popunjavanja upitnika bilo je 45 minuta, odnosno jedan školski čas. Učenici su popunjavali upitnike na času odjeljske zajednice. Na početku je obrazloženo koja će biti svrha istraživanja, date su upute i naznačeno da je istraživanje anonimno. Prilikom ispitivanja nije bilo ispitanika koji su odbili sudjelovati u istraživanju.

Rezultati

Prvi zadatak se odnosio na ispitivanje razlika u kooperativnosti s obzirom na spol. Kada je u pitanju kooperativnost u odnosu na spol učenika, rezultati ukazuju na značajnu statističku razliku ($M_m=14,59$, $SD=3,77$; $M_ž=15,53$, $SD=3,23$), djevojke na ovoj skali pokazuju veći nivo kooperativnosti. Navedeni podaci su prikazani u tabeli 1.

Tabela 1: Spolne razlike u kooperativnosti učenika

Kooperativnost	Spol	N	M	SD	SEM	T	P
	Muski	403	14,5912	3,77625	0,18811		
	Ženski	420	15,5308	3,23362	0,15778	-3,827	0,000

Drugi zadatak se odnosio na ispitivanje kooperativnosti i nasilnog ponašanja učenika.

Rezultati su pokazali da postoji značajna negativna povezanost između kooperativnosti i nasilnog ponašanja ($r=-.280$, $p=.00$), kao i subskala nasilnog ponašanja ($p<0,05$).

Tabela 3: Povezanost kooperativnosti sa nasilnim ponašanjem učenika

Kooperativnost	Izloženo st nasilju	Sklonost nasilju	Nasilno ponašanje
	-.199**	-.298**	-.280**
	.000	.000	.000
	823	823	823

U trećem zadatku je pronađena značajna povezanost između kooperativnosti i stilova upravljanja konfliktima. Najveći nivo povezanosti je između kooperativnosti i usmjerenosti na rješavanje problema, te traženje kompromisa (Tabela 3).

Tabela 4: Povezanost kooperativnosti i stilova upravljanja konfliktima

		Konflikti – dominacij a	Konflikt i - rješavan je problem a	Konflikti - popustanj e	Konflikti - kompromis	Konflikti - izbjegavan je
Kooperativnost	Pearson	.171**	.420**	.339**	.342**	.336**
	Correlation					
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.000	.000
	N	823	823	823	823	823

Četvrti zadatak se odnosio na ispitivanje razlika u kooperativnosti s obzirom na školski uspjeh. Utvrđena je značajna razlika između učenika različitog školskog uspjeha ($F=2,889$; $p=.035$). Najveći nivo kooperativnosti su pokazali odlični učenici a potom učenici sa dobrim i vrlo dobrim uspjehom (Tabela 5).

Tabela 5: Razlike u kooperativnosti s obzirom školski uspjeh učenika

Nazivskale	Školski uspjeh	N	M	SD	SEM	F	p
Kooperativnost	Nedovoljan	107	14,83	3,852	0,372		
	idovoljan						
	Dobar	218	15,02	3,494	0,236		
	Vrlodobar	342	14,84	3,548	0,191		
	Odličan	156	15,80	3,281	0,262	2,889	0,035
	Ukupno	823	15,07	3,539	0,123		

Diskusija

Istraživanja se uglavnom slažu da kooperativnost i druge socijalne vještine ako se ne razvijaju povećavaju rizik za pojavu problematičnih ponašanja, kao što su agresija i nasilništvo mladih (Reese, Vera, Thompson & Reyes, 2001). Prema istraživanjima Ajzenberg, Fabes i drugi (Eisenberg, Fabesetal., 2006) učenje i socijalne vještine su zaštitni faktori za emocionalne i ponašajne probleme, kao i za adaptaciju mladih kategorija. Razlike u većoj osjetljivosti i izražajnosti kod djevojaka se objašnjavaju socijalizacijskim pristupima u ranom periodu, gdje se djevojčice potiču na ekspresivne funkcije, dok se kod dječaka potiču instrumentalne funkcije (Raboteg-Šarić, 1995). Navedene rezultate možemo opravdati rezultatima drugih istraživanja kao što je istraživanje Buljubašić, Kuzmanović i Botić (2012), djevojčice u prosjeku pozitivnije od dječaka procjenjuju razvijenost svojih socijalnih vještina, ali na pojedinačnoj razini, unutar dobi, spola i školskog uspjeha. Razlike u većoj osjetljivosti i izražajnosti kod djevojaka se objašnjavaju socijalizacijskim pristupima u ranom periodu, gdje se djevojčice potiču na ekspresivne funkcije, dok se kod dječaka potiču instrumentalne funkcije (Raboteg-Šarić, 1995). Prema Holmbergu, (Holmberg, 1977) došlo se do rezultata da se skoro polovina socijalnih interakcija djece, u uzrastu od 12 do 18 mjeseci, može smatrati konfliktnim, što je svakako zavisno od načina upravljanja konfliktima. U ovom radu je pronađena značajna pozitivna veza kooperativnosti s astilovima upravljanja konfliktima kao i negativna veza sa nasilnim ponašanjem. Učenici s više kooperativnosti bolje upravljaju konfliktima i manje pokazuju nasilno ponašanje. Istraživanja su konzistentna da pojedinci koji imaju razvijena socijalna umijeća kao što je kooperativnost imaju pozitivniji ishod prilagodbe i prihvaćenost (Brdar i Samojver-Ažić, 1992), što je u skladu sa našim rezultatima. Navodi se da kooperativno i pomažuće ponašanje je od značaja za

klimu, učenje i nastavu, dok je česta veza između kooperativnog pristupa sa socijalnim ponašanjem (Jackson & Tisak, 2001). Kada je u pitanju kooperativnost u odnosu na školski uspjeh, naši rezultati su u saglasnosti sa drugim istraživanjima, tj. da su učenici sa boljim uspjehom kooperativniji. Naše rezultate potvrđuje istraživanje Blum, Het, Karaginakis i Toust (Bloom, Heath, Karagiannakis, Konstantinopoulos i Toste, 2007), gdje je pokazana pozitivna povezanost između socijalnih vještina i školskog uspjeha i to na svim razinama obrazovanja Meleki i Eliot (Malecki and Elliott, 2002) pokazali su da su dobro razvijene socijalne vještine prediktor školskog uspjeha u kasnijim fazama obrazovanja.

Zaključak

U ovom radu rezultati ukazuju na postojanje značajne razlike u kooperativnosti s obzirom na spol, odnosno djevojke pokazuju veći nivo kooperativnosti od dječaka. Postoji značajna pozitivna veza kooperativnosti i stilova upravljanja konfliktima kao i negativna značajna veza kooperativnosti sa nasilnim ponašanjem učenika. Pronađeno je da odlični učenici pokazuju veći nivo kooperativnosti. Navedeni podaci ukazuju da je kooperativnost važno poticati u školi kod učenika kroz nastavne i vanastavne aktivnosti, što može biti jedan od važnih preventivnih faktora za pojavu neadekvatnog načina upravljanja konfliktima i nasilnog ponašanja. U potrazi za boljom sutrašnjicom, učenje kooperativnih odnosa je, vjerovatno, najvažnija lekcija koju djete može dobiti u školi. Zato važan korak u primjeni ovog oblika učenja predstavlja adekvatna priprema nastavnika, od koje u najvećoj mjeri zavisi efikasnost primenjenih metoda. Na kraju potrebno je istaći još neke od važnih implikacija rada su: neophodnost kreiranja uslova za kvalitetno realizovanje grupnog oblika rada, važnost edukacije nastavnika o značaju primjene kooperativnog načina rada, usvajanje specifičnih znanja, vještina i tehnika potrebnih za rad, širenje pozitivnih metodičkih iskustava, isticanje značaja praktičnog iskustva i primjena strategija kooperativnog učenja kao bogatog izvora učenja i znanja nastavnika.

Literatura

- Ajduković, M. i Pečnik, N. (2007). *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: Alinea.
- Bäckman, E. Trafford, B. (2007). *Demokratsko upravljanje školama*. Vijeće Evrope
- Brdar, I., i Smojver-Ažić, S. (1992). Socijalna kompetencija i socijalni status. Rijeka: *Godišnjak odsjekaza psihologiju*, 1, 31–36,
- Buljubašić-Kuzmanović, V., i Botić, T. (2012): Odnos školskog uspjeha i socijalnih vještina kod učenika osnovne škole. *Život i škola*, 27(1), 38–54.
- Bloom, E.L., Heath, L.N., Karagiannakis, A., Konstantinopoulos, E. i Toste, R.J. (2007). Severity of Academic Achievement and Social Skills Deficits. *Canadian Journal of Education*, 30(3), 911–930.
- Deutsch, M. (1973) *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. New Haven, CT: Yale University Press
- Durlak, J. A., & Weissberg, R. P. (2005). A major meta-analysis of positive youth development programs. *Invited presentation at the Annual Meeting of the American Psychological Association*, Washington, DC.
- Eisenberg, N. & Mussen, P. H. (1989). *The Roots of Prosocial Behavior in Children*. Cambridge University Press
- Havelka, N. (2000). *Učenik i nastavnik u obrazovnom procesu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Holmberg, M.S. (1977). *The development of social interchange patterns from 12 to 42 months: Cross-sectional and short – term longitudinal analyses* Unpublished doctoral dissertation. University of North Carolina at Chapel Hill.
- Johnson, D.W. & R.T. Johnson (1996). Peacemakers: teaching students to resolve their own and schoolmates' conflict, *Focus on Exceptional Children*, 28(6), 1–12.
- Krnetić, D. (2013). *Interaktivno učenje i nastava*. Banja Luka: Grafid

- Masten, A. S., & Coatsworth, J. D. (1995). Competence, resilience, and psychopathology. In D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.). *Developmental Psychopathology: Risk, Disorder and Adaptation* (715–752). New York: John Wiley & Sons.
- Malecki, C.K., & Elliot, S. N. (2002). Children's social behaviors as predictors of academic achievement: A longitudinal analysis. *School Psychology Quarterly*, 17(1), 1–23.
- Malinić, J. (2013). Empatija i socijalno neprihvatljivo ponašanje. *Savremeni trendovi u psihologiji*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 233–234.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Steele, J.L., Meredith, K.S. & Temple, C (1998). *Kooperativno učenje*. Beograd: Centar za interaktivnu pedagogiju
- Petermann, F. i Petermann, U. (2010). *Trening s agresivnom djecom*. Zagreb: Naklada Slap.
- Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma: čuvstveni i spoznajni aspekti prosocijalnog ponašanja*. Zagreb: Alinea.
- Rahim, M. A. (1983). *Rahim organizational conflict inventories: Professional manual*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Reese, L.E., Vera, E.M., Thompson, K., Reyes, R. (2001). A qualitative investigation of perceptions of violence risk factors in low-income African American children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 30(2), 161–71.
- Rot, N. (1999). *Psihologija grupa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

The connection between cooperativeness, violent behaviour, and conflict management among students

Abstract: Various disputes may arise during the educational process, affecting teaching, activities, and the overall well-being of youth. The competitive society in which children grow up does not provide sufficient opportunities to practice and build collaboration. Cooperative or collaboration exercises allow youngsters to work together to accomplish a goal. It is believed that it is never too early to promote collaboration and conflict resolution abilities in students, as conflict resolution methods are an indicator of an individual's social competency. Adopted forms of conduct, particularly within them, are required for the individual's personal involvement in community activities and contact with other members. As can be seen, cooperative activity is vital for social elements of conduct, because being prepared for work activities with others benefits everyone. When discussing cooperation and conflict resolution, it is important to note that productive conflict resolution processes are akin to cooperative procedures, whilst destructive processes are similar to competitive processes. Given the foregoing, the goal of this paper was to determine whether student cooperativeness or cooperation in school is a significant predictor of successful conflict management and nonviolent behaviour, whereas the main problem of the work is to investigate the relationship between cooperativeness, conflict management, and violent behaviour. The study included students in the first, second, third, and fourth grades of Tuzla Canton high schools. This study involved 823 students. The subjects participated in the study ranged in age from 16 to 19 years. There are 403 male respondents and 420 female respondents, resulting in a percentage ratio of 48.96%:51.04%. The findings indicate that cooperativeness is a strong predictor of conflict management styles. Cooperativeness is associated with lower levels of violent conduct. There was a considerable variation in cooperativeness across genders. The aforementioned results that it is critical to encourage collaboration in the educational process since it aids in the achievement of goals, fosters the skills required for social behaviour, which is necessary for nonviolent conflict resolution, and promotes nonviolent behaviour among students in school.

Key words: cooperativeness, conflict management, nonviolent behaviour, students

ZATVORI KAO INKUBATORI NASILJA

prof. dr. Nebojša Macanović¹²³
Fakultet političkih nauka Banja Luka
Univerzitet u Banjoj Luci

Dr.sc. Nermin Mulaosmanović¹²⁴
Filozofski fakultet, Tuzla

Doc.dr Danilo Mrković¹²⁵
Victoria International University, Mostar

Apstrakt: *Iako se uslovi u zatvoru pokušavaju približiti uslovima na slobodi zatvori su i dalje jedna vještačka tvorevina koja podstiče nasilje zatvorenika za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne. Nasilje je sredstvo u zatvoru koje je obilježje i formalnog i neformalnog sistema. Formalnog jer i dalje služi kao sredstvo disciplinovanja i kažnjavanja pojedinih zatvorenika, dok kod neformalnog sistema služi kao sredstvo napredovanja u zatvorskoj piramidi i vladavini zakona jačeg. Oba sistema podržavaju nasilje. Među zatvorenicima nasilje je normalna pojava, a često zbog svoje sigurnosti pojedini zatvorenici plaćaju drugim zatvorenicima da ih zaštite od drugih pojedinaca ili neformalnih grupa. U ovom radu ukazaćemo na odnos formalnog i neformalnog zatvorskog sistema, te koliko psihološka atmosfera u zatvoru utiče na pojavu nasilja.*

Ključne riječi: *zatvori, nasilje, zatvorenici, formalni i neformalni sistem.*

Uvod

Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija imaju prvenstveni zadatak da se bave prevaspitanjem osuđenih lica, odnosno njihovom resocijalizacijom. Taj cilj određuje društvo u svom normativnom sistemu i predviđa određene mehanizme za njegovo sprovođenje u život. Resocijalizacija kojoj teži zatvorski sistem i njeno penološko osoblje često nema željene efekte upravo zbog sve češćeg nasilja i sukoba među zatvorenicima. Vaspitači se suočavaju sa kompleksnim situacijama koje su često stresne i za jednu i za drugu stranu (Macanović, 2021). Ipak taj zahtjevan proces u vidu resocijalizacije nije ni malo jednostavan, jer zatvorenici moraju da često važu koliko i kojem zatvorskom sistemu će se povinovati. U narednom dijelu rada objasnićemo kako i na koji način funkcionišu formalni i neformalni zatvorski sistem. Takođe ukazaćemo i na neke od karakteristika represije, entropije i zatvoreničkog kodeksa kako bi stvorili što objektivniju sliku psihološke atmosfere u zatvoru i uzroka nasilja u zatvoru.

¹²³ nebojsa.macanovic@fpn.unibl.org

¹²⁴ nerminmulaosmanovic1@gmail.com

¹²⁵ daniломrkovic@gmail.com

Odnos formalnog i neformalnog zatvorskog sistema

Sve kazneno-popravne ustanove imaju formalnu (zakonom određenu) organizaciju ili sistem da bi ostvarile funkciju za koju su osnovane. Formalni sistem se zasniva na osoblju zatvora i normativnom sistemu (ZIKS i Kućni red). To je vještački stvorena zajednica čiji su neposredni zadaci: formalno regulisanje ponašanja i posredovanje u vezama sa spoljnim svijetom. Određuje ga mehanizam prinude, formalizam, šablonstvo, rutinerstvo, inertnost i formalni autoritet. Djelatnost svih službi i direktora kaznene ustanove usmjerena je na osuđena lica koja su radi uspješnog funkcionisanja ustanove formalno raspoređene u vaspitne grupe. Osnovne funkcije i zadaci ustanova kao institucija su: ostvarivanje programa tretmana i prevaspitanja, održavanje spoljnog obezbjeđenja i unutrašnjeg reda, vođenje nadzora nad osuđenima, zadovoljavanje raznih fizičkih, psiholoških i drugih potreba itd.. Da bi se realizovali ovi zadaci, neophodno je imati dobro edukovano osoblje koje se, u skladu sa programom tretmana, bavi prevaspitavanjem osuđenika, stražare koji vrše posebne dužnosti, službenike administrativno-fnansijskog sektora, razno tehničko i drugo osoblje. Takođe, u okviru formalnog sistema funkcioniše i sistem standarda ponašanja, određen važećim propisima koji predstavljaju pravni okvir za funkcionisanje ustanove i ostvarivanje njenih ciljeva. U okviru toga formalno-pravnog sistema, određen je i položaj osuđenih lica, propisana su njihova prava i obaveze, koja bi trebalo da stoje u funkciji sa ciljevima prevaspitanja. Formalna organizacija penitencijarnih ustanova predstavlja osmišljenu šemu za koordinirano povezivanje brojnih i različitih aktivnosti, koje ulaze u opšti kompleks njenih zadataka. Prednost sistema formalne organizacije sastoji se prije svega u tome, što mu stoji na raspolaganju korištenje normativnog sistema i mnoga druga sredstva za rješavanje osnovnog zadatka ustanove, kao i problema koji se pojave u toku njegovog rješavanja. Sredstva pomoću kojih se vrši pritisak na osuđenike da poštuju pravila režima, brojna su i različita. Tu spadaju čuvanje i nadzor osuđenika, disciplinske mjere, mjere nagrađivanja i sl. (Macanović, Nadarević, 2014).

To međutim, ne znači da ne postoji i neformalni sistem osuđenika u svim kazneno-popravnim ustanovama. Postojanje ovog sistema danas se smatra realnošću u istoj mjeri u kojoj su realnost i sami zatvori. U okviru neformalnog sistema javljaju se neformalne grupe. «Neformalne grupe nastaju često u okviru određene formalne grupe, zbog toga što formalna grupa ne može da pokrije raznovrsnost individualnih motiva, interesa. Neformalne grupe neki autori nazivaju socijalnim grupama ostatka. Taj naziv objašnjava se činjenicama da neformalne grupe pokrivaju one motive, interese članova formalne grupe koje ne pokriva, ne zadovoljava članstvo u formalnoj grupi» (Milosavljević, 2001: 62).

Neformalni sistem zasniva se na osuđenima i njihovom međusobnom odnosu u ograničenom prostoru. Određuju ga neformalni oblici ponašanja uslovljeni lišenjem slobode i uslovima života i rada u ustanovi, ali i borbom zatvorenika za status, što proizvodi neformalne autoritete. Iako neformalan i kao takav u direktnoj suprotnosti sa formalnim sistemom po ciljevima i nastojanjima, ovaj sistem takođe ima svoju funkciju, koja proizlazi iz ljudske potrebe da se ispolji individualnost i realnost svoga «JA», čak i u takvom socijalnom okruženju kakvo je zatvorska sredina. Neformalni sistem i njegova struktura predstavlja reakciju osuđenih na formalni sistem i njegovu strukturu i imaju funkciju zaštite individualnog integriteta ličnosti u uslovima deprivacija ili lišavanja koje nameće samo zatvaranje u kazneno-popravnim ustanovama, a koje realizuje i odražava formalni sistem sa svojom strukturom službi. Osnovna obilježja tog sistema su: otpor svemu što zahtijeva osoblje, odricanje moralnih kvaliteta i stručnih sposobnosti osoblju, otpor prema svemu što propagira šira društvena zajednica i napad na moralni integritet njenih zvaničnih predstavnika sa kojima su bili u kontaktu prije zatvaranja, solidarnost sa svakim osuđenikom ako je u sukobu sa osobljem, uzajamna lojalnost i pomaganje, otpor tretmanu itd..(Macanović, 2011).

Kolektivni način izdržavanja kazne nosi i određene teškoće i probleme, posebno na komunikacionom nivou i uspostavljanju pravilnih interpesonalnih odnosa. Indikativno je napomenuti da među osuđeničkom populacijom postoji i vječita dilema kojem se sistemu prikloniti? Da bi se najbolje uočila matrica odnosa između neformalnog osuđeničkog sistema i formalnog zatvorskog, prije svega uprave, treba se pozvati na Dobrivoja Radovanovića, koji u svojoj knjizi Čovek i zatvor najbolje uočava taj odnos: «U kaznenim ustanovama u kojima postoji izrazita orijentacija na izrazitu kontrolu i

održavanje reda, formalni sistem i sam nesvesno potpomaže prihvatanje nekih karakteristika zatvoreničkog društva (neformalnog osuđeničkog sistema). Zbog opsesije redom i mirom pojedini delovi tog sistema (uprava, služba obezbjeđenja) koriste neformalnu strukturu moći da bi taj red i mir održali, a za uzvrat nosiocima te moći (liderima neformalnih osuđeničkih grupa) dodeljuju bolji posao, bolji smestaj, omogućavaju pristup značajnim informacijama i slično. Na taj način formalni sistem pruža podršku i priznanje hijerarhijskoj organizaciji i organizaciji zatvoreničkog društva, a preko nje i društvenim odnosima koji postoje ili se razvijaju unutar osuđeničkih neformalnih grupa). Upravo ovaj odnos između osuđenika i uprave, koja rukovodi zatvorom, dovodi do toga da kontrola nad osuđenima postaje primarna funkcija zatvora, a prevaspitanje je veoma često u sasvim drugom planu» (Radovanović, 1992: 35).

Osuđenici se svakodnevno nalaze u vezi sa zatvorskim osobljem, sa formalnom organizacijom, sa njenim režimom i normativnim sistemom, koji predstavljaju spoljni okvir, u kojem se stvaraju i razvijaju neformalni odnosi osuđenika. Ovi interakcijski odnosi dva sistema ispoljavaju stalnu tendenciju u pravcu međusobnog uticaja, potiskivanja i neutralizovanja. Može se reći da između zatvorskog osoblja i osuđenika postoji tradicionalno razilaženje koje se ispoljava kao izraz sukoba dva sistema stavova, vrijednosti i normi. Na jednoj strani su stavovi vrijednosti i ciljevi osoblja formalnog sistema sa težnjom ka prevaspitanju osuđenika. Na drugoj strani je neformalni sistem sa osuđeničkim kodeksom ponašanja, koji teži da udalji osuđenike od akcija i zahtjeva zatvorskog osoblja, od poštovanja mehanizma formalnog sistema. Taj nesklad odražava, a ponekad i produbljuje, kako sama organizacija i režim ustanove tako i osuđenici sa svojim stavovima. Uslovi izdržavanja zatvorske kazne u kaznenim ustanovama, razne deprivacije, ograničenja i teškoće, propisane norme, standardi ponašanja i slične pojave, stvaraju odbojnost prema zatvorskoj administraciji, prema konvencionalnom sistemu kontrole i njegovim službenicima. Takođe, poznato je da osuđenici gledaju na zatvorsko osoblje kao na predstavnike društva, koji su ih osudili, odnosno odbacili i smjestili u inferiorne uslove života. Na toj osnovi se razvija među mnogim osuđenima i neprijateljstvo prema zatvorskom osoblju, koje može dobiti i karakter negativnog grupnog raspoloženja i otvorenog sukoba, a koji imaju podlogu i u osuđeničkom sistemu vrijednosti, normi i kodeksu ponašanja (Macanović, 2011).

Represija kao sredstvo prisile i kontrole

Sam pojam represija označava kaznenu mjeru, tj. sredstvo prisile. Represija govori o načinu «vršenja vlasti» na relaciji formalna – neformalna zajednica, odnosno o nivou nadzora, kontrole, primjene sile i slično bez obzira na efikasnost djelovanja. Kako tu represiju prima i osjeća onaj prema kome je primijenjena kazna, posebno je pitanje. Taj osjećaj može biti vrlo različitog inteziteta. To zavisi prije svega od karakternih crta ličnosti učinioca, njegovih pogleda na društvo i društvene vrijednosti, te drugih socijalno-etičkih faktora. «Sastavni dio funkcionisanja svake kaznene ustanove je i represivna koncepcija, koja je uvijek prisutna u ustanovama ovakvog tipa. Represija je suma postupaka, ponašanja, kaznenih i drugih mjera koje se preduzimaju u svrhu obezbjeđivanja i kontrolisanju funkcionisanja zatvora kao institucije. Organizacija i režim, dakle, formalni dio ustanove predstavljaju za osuđena lica vid represije» (Bogojević, 1991: 9).

Ipak, represivnost ne možemo u potpunosti isključiti iz procesa resocijalizacije. Razne vaspitne institucije – škole, vjerske ustanove, zatvori i sl. po svojoj prirodi usmjerene su veoma često na represivne metode. Represija naročito dolazi do izražaja kod izricanja dužih vremenskih kazni. U dosta slučajeva šokantno djeluje i primjena kratkotrajnih zatvorskih kazni, pogotovo onih koje su se objektivno mogle sankcionisati nekom drugom krivičnom mjerom, koja ne obuhvata lišavanje slobode. Na ublažavanje represivne politike i traženja novih načina u postupanju sa osuđenima uticalo je niz faktora, a naročito je na to uticala sve veća humanizacija društva, te društveno-ekonomske i kulturne promjene. Međutim, represija se danas sve više javlja u drugačijem obliku. Ona više nije sredstvo prisile, već sredstvo kontrole pomoću kojeg se uskraćivanjem određenih pogodnosti ili potpunom zabranom postiže adekvatniji rezultat u radu sa osuđenim licem, pogotovo kada je u pitanju prihvatanje institucionalnog prevaspitnog tretmana (Macanović, 2011)..

Entropija i psihološka atmosfera u zatvorima

Oduvijek se javljalo nezadovoljstvo osuđenih kaznom i uslovima njenog izdržavanja, ali u posljednje vrijeme kao da se pobune, štrajkovi, protesti i apeli osuđenih lica javljaju bez objektivnih argumenata i razloga iz želje osuđenih da skrenu pažnju na sebe, zbog osjećaja da su zapostavljeni ili neravnopravno tretirani. Takvi načini suprostavljanja formalnom sistemu ukazuju i na pojavu entropije. Pojam entropije, kada govorimo o zatvorskom sistemu mogao bi se definisati kao dezorganizacija, nered, odnosno nedostatak jasnoće i jednoznačnosti zahtjeva i postupaka, dosljednosti ophođenja prema osuđenim licima od strane službenih lica (Bogojević, 1991:7).

Entropija se odražava prije svega na psihološku atmosferu u zatvoru. Svaki nesklad, greška, nesaradnja među službama, dezorganizacija, a pogotovo korupcija, utiču na slabljenje formalnog sistema, a ujedno i na jačanje neformalnog sistema. Propusti formalnog sistema veoma često podstiču pripadnike neformalnih grupa da iskoriste tu priliku kao dokaz da su izloženi, navodno, raznim šikaniranjima, malverzacijama, korupciji, nedozvoljenim represivnim mjerama, narušavanju ljudskih prava itd., što ponekad može izazvati pobune unutar zavoda kako bi skrenuli pažnju na sebe.

Na entropiju kao pojavu ukazao je Bogojević (1991) prilikom proučavanja psihološke atmosfere unutar zatvora (KPD Foča, KPD Zenica i KPD Butmir). Rezultati tih istraživanja pokazali su da je ona bila najprisutnija u KPD Foča, a zatim u KPD Zenica i KPD Butmir. Istraživanje je takođe pokazalo da je u KPZ Foča došlo do poremećaja psihološke atmosfere zatvora u smislu povećanja entropije, čime je ugroženo funkcionisanje zatvora kao ustanove. Rezultati istraživanja dakle, ukazuju da je entropija bitan faktor koji utiče na psihološku atmosferu u zatvoru, a samim tim i na njegovo funkcionisanje. Entropija je najčešće prisutna u vrijeme društvenih kriza, kada se stanje i atmosfera u društvu veoma brzo prenosi i na zatvorske ustanove. Međutim, pojavu entropije može prouzrokovati neprofesionalni odnos službenih lica prema osuđenima, loši međuljudski odnosi među osobljem zatvora, nesaradnja između službi, korupcija, nejednobražnost rada, itd..

Obilježja zatvoreničkog kodeksa

Svaka ljudska zajednica, pa i osuđenička, ima svoja obilježja po kojima se razlikuje u odnosu na druge, a naročito je to vidljivo po njenim sopstvenim pravilima ponašanja i lokalnom govoru, što sve čini subkulturu jedne zajednice. Zbog toga u zatvoru svi osuđenici poznaju i razumiju zatvorenički žargon i kodeks. Kodeks i žargon su spoljašnja obilježja osuđeničke zajednice bez obzira na to što se svi osuđenici ne služe njima ili ga stalno krše. Ta obilježja čine ovu zajednicu podkulturom u odnosu na opštu kulturu društvene zajednice. Svaka izolovana zajednica uspostavlja svoj kodeks, pravila i pokušava da ih nametne i drugima. Osuđenički kodeks je prisutan u svim našim zatvorskim ustanovama. To je u stvari zbirka osnovnih načela po kojima su osuđenici dužni da se ponašaju u tim ustanovama. Ovaj kodeks ne javlja se kao pisano pravilo već više liči na neko običajno pravo, koje je prešlo u svijest osuđenika. Otuda potiče stabilnost osuđeničkog kodeksa, njegova trajnost i snaga u regulisanju ponašanja osuđenika kako u međusobnim odnosima, tako i prema formalnom sistemu. Pored pravila, osuđenički kodeks sadrži i mjere prisiljavanja osuđenika na njihovo poštivanje. Poznato je da se mnogi osuđenici ne pridržavaju normi kodeksa, da ih ne poštuju u istoj mjeri i u svim prilikama iako ih oni sami stvaraju i bore se za njihovo poštovanje. To se pogotovo odnosi na osuđenike koji imaju suprotna gledanja, koji nastoje da se ponašaju u duhu normi formalnog sistema, te i na one koji žele da ostanu po strani od stupanja u osuđeničke grupe i druge odnose (Macanović, 2011). «Po sebi se razume, da prisiljavanje osuđenika na poštovanje zatvoreničkog kodeksa ponašanja znači istovremeno suprostavljanje normama konvencijalnog sistema, koje se stvaraju adekvatno potrebama popravljanja i prevaspitanja osuđenika. To znači da u zatvorskoj ustanovi funkcionišu faktički dva kontroverzna sistema vrednosti i normi ponašanja. Jedan teži postizanju uspjeha u resocijalizaciji, a drugi se tome suprostavlja, pa se stoga može smatrati devijantnim. Ukoliko je ovaj drugi vrednosni sistem izraženiji i suprotniji prvom sistemu i vrednosnim stavovima šireg društva, utoliko više je otežano prevaspitanje osuđenika. Zbog toga je značajno, po našem mišljenju, da se ude egzaktno u funkcionisanje vrednosnog i normativnog mehanizma neformalnog sistema u svakoj penitencijarnoj ustanovi, da bi se na osnovu toga preduzele adekvatne mere za suzbijanje njegovog

uticaja na osuđenike» (Milutinović, 1977:218). Ono što posebno otežava rad sa zatvorenicima su i njihove kognitivne sposobnosti i nivo obrazovanja, jer u zadnjih pet godina u zatvorima u BiH sve je više onih bez stručne spreme i sa nezavršenom osnovnom školom, a koji se često opredjeljuju za kriminal kao buduću profesiju (Macanović, 2023).

U zatvorskim ustanovama prisutan je i gregarni motiv, odnosno težnja osuđenika da se veže za neku grupu, težnja da pripada nekoj grupi i da od te grupe bude prihvaćen. Ovaj motiv posebno je izražen prilikom samog dolaska u zatvor kada osuđenik u fazi adaptacije na novu sredinu traži mjesto u grupi. Upravo iz tog razloga, većina osuđenika pokušava da prihvatanjem i oslanjanjem na zatvorenički kodeks izgradi svoje mjesto u grupi. «Grupa je socijalna jedinica koja se sastoji od određenog broja pojedinaca koji stoje u određenom odnosu statusa i uloga jedan prema drugom i koja posjeduje sistem svojih vrijednosti i normi koje regulišu ponašanje pojedinih članova, bar u stvarima od važnosti za grupu» (Sherif, 1969 – vidi kod: Milosavljević, 2001:19). Većina psihologa smatra da je ovaj motiv urođen, njegovu osnovu vide u sticanju navike da se bude u društvu. Međutim, težnja da se bude u društvu, ne znači i istovremeno da se pomaže drugima već kao što je slučaj i u kaznenim ustanovama, osuđena lica udruživanjem u grupe pokušavaju ostvariti prije svega neki zajednički interes. Ovaj motiv veoma često se dovodi u vezu sa afilijativnim motivom. «Ali gregarni motiv može se razlikovati od afilijativnog motiva po tome što ga karakteriše težnja da pojedinac pripada široj grupi, gomili, dok se afilijativni motiv manifestuje u težnji da se bude u društvu sa drugim pojedincima» (Rot, 1989:226). U zatvoru pomoću grupe osuđena lica ostvaruju dvije važne potrebe: za pripadanjem i za statusom u zatvorskoj piramidi.

«Zatvorenici pokušavaju oslanjajući se na zatvorenički kodeks sačuvati dostojanstvo, pasivno se suprostavljati službenim licima, međusobno se pomagati, štititi svoje interese i interese drugih osuđenika. Zatvorenički kodeks podupire međusobnu razmjenu materijalnih dobara i usluga i zabranjuje međusobnu eksploataciju zatvorenika. Glavne odrednice (načela) zatvoreničkog kodeksa su:

1. Lojalnost zajednici zatvorenika.

Zatvorenik treba u svakoj situaciji podržavati interese zatvorenika. Najstrožije se zabranjuje davanje informacija o drugim zatvorenicima osoblju. Zatvorenici trebaju biti lojalni zajednici zatvorenika i jedinstveni u liniji suprostavljanja osoblju.

2. Kontrola emocija.

Zatvorenici se trebaju suzdržavati od svađa i sukoba s drugim zatvorenicima. Ne smiju dopustiti da ih razne stvari koje ih smetaju u svakodnevnom životu izbace iz ravnoteže i potaknu na emocionalnu burnu reakciju. Preporuka je ne gubi živce, budi hladan.

3. Spremnost za pomaganje drugim zatvorenicima.

To načelo nalaže zatvorenicima da u svakoj prilici pomažu drugim zatvorenicima. Zatvorenici trebaju međusobno dijeliti razna materijalna dobra i pomagati jedni drugima u rješavanju problema.

4. Dostojanstvo i integritet ličnosti.

U svakoj, pa i najtežoj situaciji, zatvorenik treba izdržati i sačuvati svoje dostojanstvo. Treba hrabro izdržavati sve patnje zatvoreničkog društva. U slučaju napada od strane drugih zatvorenika treba uzvratiti.

5. Suzdržanost prema osoblju.

Zatvorenik se treba suzdržavati od kontakta s osobljem. Ne smije se povlađavati osoblju i pokazivati poštovanje ili naklonost prema osoblju. Osoblje predstavlja društvo koje je zatvorenike odbacilo» (Mejovšek, 2001:29).

Svi osuđeni u zatvoru drže se nepisanih pravila ponašanja, odnosno osuđeničkog kodeksa. Neka od osnovnih uputstava iz zatvoreničkog kodeksa za savladavanje zatvorskog života su: Pazi šta radiš i nemoj vjerovati nikome! Ne vjeruj vaspitačima! Ne šmekaj! U zatvoru ne postoje prijatelji! Poštuj starije robijaše! U zatvoru se svi po sili upoznaju! Nemoj biti ni u čemu najbolji ni najgori, zlatna sredina je najbolja! (Macanović, 2011).

Odbačenost zatvorenika od društva i deprivacije u kazneno-popravnom zavodu glavni su motivi nastanka zatvoreničkog kodeksa. Zatvorenički kodeks jednim dijelom ima i pozitivnu ulogu, jer bi norme tog kodeksa trebalo da olakša život i patnje zatvorenika i da suzbiju nasilje u zatvorima.

Međutim, zatvorenički kodeks uz pozitivne strane (npr. lojalnost i posticanje zatvorenika na međusobno pomaganje) sadrži i negativne norme (npr. podsticanje zatvorenika na pasivan otpor osoblju u svakoj prilici). U socijalnom sistemu kazneno-popravnog zavoda ipak ne postoji potpuna distanca zatvorenika od osoblja iako to zatvorenički kodeks propisuje. Osoblje, kako bi imalo zatvorenike pod kontrolom nudi njihovim vođama povlaštene poslove, nedostupne običnim zatvorenicima, a oni za uzvrat održavaju red u kaznenom zavodu, i tako, barem prividno, ovaj socijalni sistem sasvim dobro funkcioniše (Radovanović, 1992).

Zaključak:

Zatvori su ustanove koje često služe kao inkubatori za proizvodnju i održavanje nasilja. U toj vještačkoj tvorevini osoblje zatvora i zatvorenici svakodnevno prolaze faze od neke vrste saradnje i povjerenja pa do sukobljenih strana. Brojne deprivacije i sumorna psihološka atmosfera u zatvorima podstiču konfliktne situacije koje često prelaze u sukobe i nasilje. Takođe, preprodaja i konzumiranje opojnih sredstava, trgovina nedozvoljenim sredstvima kao npr. mobilnim telefonima mogu biti povod za krađe unutar zatvora i sukobljavanje zatvorenika. Nasilje u zatvorima je sredstvo i način da se opstane i preživi pa često u žargonu kažemo iz zatvora izađu gori nego što su ušli. Nažalost brojni primjeri mladih zatvorenika koji su kasnije u zatvoru postali sileđije zbog statusa u neformalnoj grupi s jedne strane, a s druge strane dokazivanja i opstanka, kao i preživljavanja u „zatvorskoj đungli“ potvrđuju ovu konstataciju. Ipak jačanjem formalnog sistema i njegovih mehanizama smanjujemo nasilje u zatvorima i omogućavamo da resocijalizacija bude moguća i što efikasnija.

Literatura:

- Bogojević, S. (1991). *Psihološka atmosfera zatvora*. Zenica: KPZ Zenica.
- Macanović, N. (2011). *Resocijalizacija osuđenih lica*. Banja Luka: Besjeda.
- Macanović, N., Nadarević, D. (2014). *Penološka andragogija*. Banja Luka: Defendologija.
- Macanović, N. (2021). Kompetencije vaspitača za resocijalizaciju maloljetnih prestupnika. U Zborniku (ur. Dr Siniša Lakić) *Banjalučki novembarski susreti*. str.269 – 287. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Macanović, N. (2023). Obrazovanje i resocijalizacija osuđenih lica. U Zborniku: *Pravo na zdravlje i obrazovanje – univerzalna ljudska prava* (ur. prof.dr Goran Jovanić, prof.dr Jagoda Petrović). str. 222-227. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Mejovšek, M. (2001). *Uvod u penološku psihologiju*. Zagreb: Naklada Slap.
- Milosavljević, B. (2001). *Socijalna psihologija ljudskih grupa*. Banja Luka: Filozofski fakultet Banja Luka
- Milutinović, M. (1977). *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Radovanović, D. (1992). *Čovek i zatvor: Studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem*. Beograd: Prometej.
- Rot, N. (1989). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

PRISONS AS INCUBATORS OF VIOLENCE

Abstract: Although the conditions in prison are trying to approach the conditions in freedom, prisons are still an artificial creation that encourages the violence of prisoners during their prison sentence. Violence is a tool in prison that is a feature of both the formal and informal systems. Formal because it still serves as a means of disciplining and punishing individual prisoners, while with the informal system it serves as a means of advancement in the prison pyramid and the rule of the stronger law. Both systems support violence. Among prisoners, violence is a normal phenomenon, and often for their own safety some prisoners pay other prisoners to protect them from other individuals or informal groups. In this paper, we will point out the relationship between the formal and informal prison system, and how much the psychological atmosphere in the prison affects the occurrence of violence.

Keywords: prisons, violence, prisoners, formal and informal system.

NASILJE U SPORTU

Prof. dr. sc. Anita Zovko¹²⁶, Valnea Siljan¹²⁷ i Leo Klapan¹²⁸, mag. cin.
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju^{1,2}
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Katedra za tjelesnu i zdravstvenu kulturu³

Sažetak: Tradicionalno je shvaćanje sporta usmjereno na fizičke aktivnosti i natjecanja koja zahtijevaju specifične vještine ili taktike. S druge strane, suvremeno shvaćanje sporta usmjereno je na sport kao aktivnost koja jača fizičke, mentalne, socijalne i moralne kapacitete pojedinca. Iako je sport često izvor zabave i razonode, nerijetko ga povezujemo i s pojavom različitih oblika agresivnog ponašanja unutar sportsko-rekreativnih aktivnosti. Nasilje u sportu prisutno je na različitim razinama, od amaterskih natjecanja do profesionalnih liga, i može se dogoditi u raznim sportskim disciplinama. Na sportskim utakmicama, rasizam i nacionalizam često se ističu kao oblici nasilja koji ukazuju na duboke društvene probleme. Dodatno, zabrinjava činjenica da agresivno ponašanje često nailazi na odobravanje javnosti. Mediji latentno prezentiraju nasilje na način koji privlači pažnju publike, stvarajući tako estetiziranu sliku nasilja. Osim nasilja na terenu, prepoznatljivo je i nasilje na tribinama koje je često puno intenzivnije.

Ključne riječi: sport, rekreacija, nasilje, agresija, konflikti

Uvod

Sport je široko rasprostranjena i popularna društvena pojava koja seže duboko u povijest ljudske civilizacije. Još od prapovijesti, ljudi su se bavili različitim oblicima fizičkih aktivnosti poput trčanja, skakanja, plivanja i penjanja kako bi zadovoljili svoje egzistencijalne potrebe. Glorifikacija pozitivnih učinaka redovite tjelesne aktivnosti na zdravlje pojedinca, u posljednjih nekoliko desetljeća, uzrokovala je značajan porast interesa javnosti za sportske aktivnosti te snažniju promociju zdravog načina života i fizičke aktivnosti u društvu. Može se reći kako sportsko-rekreativne aktivnosti sudjeluju u odgoju pojedinca obzirom da holistički oblikuju pojedinčevu ličnost u svim njenim aspektima - tjelesnim, intelektualnim, emocionalnim, socijalnim, moralnim i psihološkim. Za potrebe ovog rada, posebno je važno naglasiti socijalne i moralne aspekte koje pojedinac razvija kroz sport, budući da se poštivanjem pravila i korektnim odnosom svih sudionika u sportu stvara međusobno poštovanje i asertivan odnos između pojedinaca i skupine. No, uza sve pozitivne aspekte koji su odavno petrificirani u sportu, studije o sudjelovanju različitih društvenih skupina u sportu otkrivaju i negativan utjecaj ove aktivnosti na zdravlje, blagostanje i budućnost osobe. Posebno ozbiljan društveni problem u sportu je agresivno ponašanje svih dionika sportsko-rekreativnih aktivnosti koje se može manifestirati kao nasilje među spomenutim dionicima na terenu, ali se može proširiti i izvan terena te izazvati niz negativnih posljedica za cjelokupno društvo. Stoga, cilj ovog rada je istražiti, razumjeti i identificirati različite oblike nasilja koji se manifestiraju unutar sportskog okruženja s naglaskom na detaljnijoj analizi uzroka, posljedica i mehanizma nasilja. Također, ovim će se radom nastojati podići svijest o problemu nasilja u sportu razvijajući strategije i prakse za njegovu prevenciju i suzbijanje.

¹²⁶ anita.zovko@uniri.hr

¹²⁷ vsiljan@student.uniri.hr

¹²⁸ leo.klapan@ffri.uniri.hr

Operacionalizacija i tipologija nasilja

Unazad nekoliko desetljeća, znanstvenici su započeli s interdisciplinarnim proučavanjem fenomena nasilja u sportu kako bi što detaljnije i preciznije opisali, objasnili i razumjeli navedeni fenomen. Obzirom da nasilje predstavlja složen koncept koji nema jedinstvenu interpretaciju, sveobuhvatan pristup u njegovu proučavanju podrazumijeva analizu različitih čimbenika uključujući političke, ekonomske, kulturalne, socijalne i psihološke faktore. Stoga, interdisciplinarni pristup, koji obuhvaća istraživanje fenomenologije, uzroka, posljedica te strategija prevencije i razvoja, ključan je za dublje razumijevanje i rješavanje problema nasilja u sportu. Različite su znanosti iznjedrile svoja teorijska shvaćanja ovog fenomena, a neke od najznačajnijih teorija nasilja su: instinktivističke teorije, teorije koje agresiju objašnjavaju reakcijom na određenu situaciju, teorije socijalnog učenja, kognitivne teorije i biološke teorije (Bilić, 1999, prema Žilić i Janković, 2016). U skladu s psihoanalitičkom teorijom, Freud smatra kako agresivnost ima biološku osnovu, a svoju je teoriju agresivnosti razvio na tezi o destruktivnom nagonu koji posjeduju sva živa bića. Mišljenja je kako agresivnost predstavlja rasterećenje uma kojemu je cilj smanjiti napetost organizma (Balić, Divanović, Ricijaš, 2001, prema Žilić i Janković, 2016). Nadalje, psiholog Adler nasilje je definirao kao svako ponašanje kojemu je cilj nanošenje štete drugoj osobi. Smatra kako je ono manifestacija „volje za moći“ koja je također urođena svakom pripadniku ljudske vrste (Žarković Palijan, 2004, prema Žilić i Janković, 2016). Na tragu ovih nalaza, slično stajalište dijeli i zoolog Lorenz koji sport se vidi kao oblik katarze. Odnosno, smatra kako je zapravo cilj samog sporta sigurno i kanalizirano otpuštanje instinktivne agresije koja je sastavni dio svake osobe. Konrad Lorenz agresiju tumači kao prirodni fenomen usmjeren isključivo prema prehrani, odnosno, ako se radi o pripadnicima iste vrste, prema razrješenju konkurencije za teritorij, ženku i drugo vlasništvo. Dakle, oni koji vjeruju da su agresija i nasilje „prirodni“, skloni su navedene fenomene promatrati kao instinktivne i neizbježne aspekte ljudskog ponašanja. S druge strane, sljedbenici teorija socijalnog učenja smatraju kako je nasilje općenito (pa tako i u sportu) naučeno, a ne urođeno. Ovo potonje stajalište podupire činjenica da se razine i vrste nasilja povezanog sa sportom uvelike razlikuju od kulture do kulture, što snažno sugerira da nisu rezultat neke univerzalne ljudske prirode (Rowe, Maguire i Guttman, 2024). Ipak, Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) (2002) nasilje je definirala kao namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenosti ili deprivacijom.

Sukladno tome, WHO je u Svjetskom izvješću o nasilju i zdravlju iz 2002. godine nasilje podijelila u tri velike skupine. Prvu skupinu čini nasilje prema samome sebi koje uključuje samoozljeđivanje i samoubojstvo; u drugu skupinu spada međuljudsko nasilje koje se odnosi na nasilje u obitelji (nasilje nad djecom, nasilje nad partnerom i nasilje nad starijom osobom) te nasilje unutar zajednice (nasilje prema osobama koje nasilnik poznaje i nasilje prema osobama koje nasilnik ne poznaje) i u posljednju skupinu pripada kolektivno nasilje koje je uglavnom organizirano i usmjereno od jedne grupe prema drugoj u svrhu ostvarenja političkih, ekonomskih i socijalnih ciljeva. Nadalje, WHO (2002) prema prirodi nasilnog čina nasilje dijeli na: fizičko - primjena sile bez obzira je li ili nije nastupila tjelesna ozljeda (guranje, udaranje, pritiskanje, fizičko sprečavanje kretanja, gađanje predmetima, uništavanje stvari po kući i sl.); seksualno - bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar i sl. i psihičko nasilje - primjena psihičke prisile koja je uzrokovala osjećaj straha, ugroženosti, povrede dostojanstva, verbalno nasilje, psovanje, zanemarivanje svojim sredstvima komunikacije i sl. Dodatno, nasilje se s obzirom na funkciju prema Zečeviću (2010) dijeli na: instrumentalno (kojim se želi nešto dobiti) i neprijateljsko (kojim se drugome želi nanijeti bol, ili ga ozlijediti). Važno je načelno znati kako nasilje i agresija predstavljaju ekstremne socio-patološke fenomene koji su povezani s različitim čimbenicima kao što su: mentalna zaostalost, poremećaji emocija, nagona i motiva, unutarnji i vanjski konflikti, slabljenje ili slom adaptivnih mehanizama, smanjena otpornost ili izražena ranjivost, siromaštvo te niski socijalni status (Mamula i sur., 2013). Osim toga, u operacionalizaciji nasilja, treba uzeti u obzir težnju za moći, potrebu za dominacijom, promjene u osobnosti, izopačenost sustava vrijednosti te onemogućavanje zadovoljenja potreba i neispunjena očekivanja (Žilić i Janković, 2016).

Fenomen nasilja u sportskom kontekstu

Iako je opće prihvaćeno da sudjelovanje u fizičkim aktivnostima i sportu pozitivno utječe na fizički, psihološki i socijalni razvoj ljudi, nasilje u sportsko-rekreativnim aktivnostima može promijeniti doživljaj tih aktivnosti te ih pretvoriti u negativno iskustvo za sudionike. (Mattey i sur., 2014 prema Rios i Ventura, 2022). Nasilje u sportu možemo definirati kao prekoračenje granica propisanih pravilima natjecanja i namjerno nametanje ozljeda od strane sportaša, trenera ili navijača, što se često manifestira kao "namjerno ponašanje s ciljem da se nanese šteta drugoj osobi" (Muzur i Rinčić, 2011). Generalno, nasilje u sportu moguće je promatrati kroz dva disparitetna stajališta. Jedno se stajalište odnosi na interpretaciju sportskog nasilja za vrijeme odvijanja sportsko-rekreativnih događaja - na treninzima i natjecanjima (primjerice unutar sportskih dvorana, svlačionica, tribina i terena), a drugo se stajalište odnosi na interpretaciju sportskog nasilja izvan konteksta natjecanja i treninga (dakle izvan sportsko-rekreativnih prostora). Navedena se stajališta počinju kompleksificirati uvođenjem različitih aktera (poput (su)igrača, trenera, sudaca, navijača, gledatelja, medija, policije/redara i mnogih drugih) koji mogu sudjelovati u sportskom nasilju ili doprinosti stvaranju nasilne sportske klime (Rios, Ventura i Mateu, 2022). Fenomen nasilja u sportskom kontekstu, nadalje, produbljuje i sociolog Michael Smith (2003) koji uvodi koncept "relativno legitimnog" nasilja u sportu kao i koncept "relativno nelegitimnog" nasilja u sportu. Prvi koncept obuhvaća nasilje unutar granica pravila sportskog natjecanja, kao i nasilje koje, iako izlazi iz tih granica, još uvijek ima određeni stupanj općeg prihvaćanja. Smatra kako je "brutalni tjelesni kontakt", jednostavno rečeno, inherentni dio nekih sportova, stoga opravdava njegovu legitimnost. Autori Rowe i sur. (2024) taj oblik nasilja nazivaju i "granično nasilje" koje se sastoji od ponašanja koja krše službena pravila sporta, ali su prihvaćena od igrača i navijača kao legitiman dio igre. Autori kao primjer takvog ponašanja izdvajaju tučnjavu u hokeju na ledu ili namjerne prekršaje u šesnaestercu nogometne asocijacije. S druge strane, "relativno nelegitimno" sportsko nasilje obuhvaća "kvazi-kriminalno" nasilje, koje krši zakonske propise i službena pravila, te "kriminalno" nasilje koje, osim što krši formalna pravila, narušava i neformalne norme sportskog ponašanja te se stoga smatra potpuno neprihvatljivim. Primjeri legitimnog nasilja mogu se pronaći u ragbiju, nogometu, boksu, hrvanju i azijskim borilačkim vještinama. Sudionici ovih sportova su samim činom bavljenja ovim vrstama sporta implicitno prihvatili neizbježnost grubog kontakta. Oni su neizravno pristali na vjerojatnost lakših ozljeda kao i mogućnost ozbiljnih ozljeda. Međutim, ne može se razumno tvrditi da su pristali na ozljede zadobivene fizičkim napadima koji krše pisana i nepisana pravila sporta. Iako je nasilje u ovim situacijama nedvojbeno neprimjereno, često i ilegalno, sportašima koji su pretrpjeli ozljede često je izuzetno teško ostvariti pravdu pred sudovima. Isto tako, argumentacija za inherentnost nasilja u sportskom okruženju može biti potkrepljena s najmanje tri uvjerljiva argumenta. Prvi argument ukazuje na to da sportska natjecanja proizlaze iz rivalstva, što može potaknuti osjećaje kao što su zavist, ljutnja i agresija. Nadalje, drugi argument ističe da je nasilje u sportu prisutno u različitim vremenima i prostorima, unatoč varijacijama uzrokovanim kulturom, društvenim slojevima i političkim uvjetima. Posljednji argument sugerira da su sportovi koji često dovode do navijačkog nasilja obično podržani masovnom podrškom, što odražava karakteristike psihologije masa poput oslobađanja nagona i smanjenja individualne odgovornosti (Muzur i Rinčić, 2011).

Autor Salvini (1988) prema autorima Muzur i Rinčić (2011) sistematizira teorije uzroke nasilja u dvije komponente; "apokaliptične" (društveno-politički uzroci, kulturni uzroci i ponašanje mase, kriminalni uzorci, krivnja klupskih uprava, igrača i sportskih medija) i "fatalističke" (uzrok u psihopatologiji i nagonima). Također, važno je istaknuti ključne elemente koji čine fenomen sportskog nasilja, a oni su: namjera da se uzrokuje šteta žrtvi, nejednakost u moći u korist agresora te ponavljanje takvih postupaka kroz vremensko razdoblje (Olweus, 1994 prema Rios i Ventura, 2022). Autor Nery i sur. (2020) navodi neki od glavnih čimbenika rizika za vršnjačko nasilje u sportu su: imanje invaliditeta, pretilost, pripadanje etničkoj manjini, seksualna orijentacija ili niži motorički sposobnosti.

Nasilje u individualnim, borilačkim i ekipnim sportovima

Agresivno ponašanje u sportu, koje se nesumnjivo može manifestirati kao nasilje i zlostavljanje, ne samo da postaje poželjno ponašanje za postizanje uspjeha, već također služi kao sredstvo kojim sportaši dokazuju svoje sposobnosti naspram drugih članova tima. Nadalje, sportaši koji se bave ekipnim sportom u kojima je dopušten fizički kontakt (npr. nogomet, hokej, ragbi) najviše su izloženi riziku od fizičkog nasilja, pri čemu je često teško povući granicu između sankcioniranog i nesankcioniranog nasilnog ponašanja (Vveinhardt i Fominiene, 2022). Istraživanje autorica Vveinhardt i Fominiene (2022) otkrilo je da je, u usporedbi s ostalim sportskim grupama, najveći postotak sportaša koji su se identificirali kao potencijalne žrtve nasilja i zlostavljanja u svojim timovima bio prisutan među onima koji se bave ekipnim sportovima. Istraživanje navedenih autorica uključivalo je opsežan uzorak od 1440 ispitanika organiziranog sporta. Rezultati pokazuju da je gotovo jedna trećina sudionika istraživanja u ekipnim sportovima sebe identificirala kao žrtve, što je značajno više od zbroja rezultata dvije preostale grupe sportova, pojedinačnih i borilačkih, zajedno. Također, veći postotak sudionika ekipnih sportova, u usporedbi s ostalim sportskim grupama, pridružio se ulogama nasilnika i promatrača, što dodatno odražava opći stupanj nasilja u ovim sportskim granama. Pretpostavlja se da, u kontekstu sporta, ovo uglavnom dolazi od vršnjaka sportaša - suigrača ili protivnika. Ipak, različita istraživanja nude različite rezultate u identifikaciji dominantnih nasilnika i žrtva koji su izloženi nasilju u sportsko-rekreativnim aktivnostima. Tijekom formativne sportske prakse, smatra se da treneri imaju ključnu ulogu i odgovornost u prepoznavanju i rješavanju vršnjačkog nasilja koje se može javiti na treningu ili natjecanju. Međutim, postoji mogućnost da će treneri normalizirati određena negativna ponašanja, poput onih povezanih s vršnjačkim nasiljem, smatrajući ih inherentnim sportskoj kulturi (Kowalski, 2017 prema Rios i Ventura, 2022). Štoviše, neka istraživanja pokazuju da mnogi treneri osjećaju nedostatak kompetencija u području vršnjačkog nasilja (Flores i sur., 2020), a problem postaje još izraženiji kada su treneri u formativnom sportu volonteri koji nemaju formalnu pedagošku obuku (Kowalski, 2017 prema Rios i Ventura, 2022). Slične nalaze dobivamo i istraživanju koje su proveli autori Rios i Ventura (2022) među trenerima (n=161) različitih sportova u Kataloniji (Španjolska). Istraživanje je ukazalo na nedostatak znanja među trenerima o vršnjačkom nasilju, što ih sprječava u prepoznavanju i adekvatnom reagiranju na takvo ponašanje. Ispitanici spomenutog istraživanja dobili su „ad hoc“ upitnik sa sljedećim otvorenim pitanjima: "Kako biste definirali vršnjačko nasilje?", "Koje tipologije vršnjačkog nasilja postoje?" i "Koje strategije koristite za sprečavanje vršnjačkog nasilja u sportu?". Primijećeno je da je definicija fenomena bila nejasna u pogledu ključnih pojmova (ponavljanje, namjera nanošenja štete i neravnoteža moći). Najčešće spominjane vrste nasilja bile su fizičko nasilje, a zatim cyberbullying. Također, istaknute su strategije prevencije usmjerene na promicanje pozitivne atmosfere među sportašima, dok su one koje uključuju promatranje, podizanje svijesti, regulaciju, komunikaciju, emocionalno obrazovanje i intervenciju u sukobe spomenute u manjoj mjeri. Zaključak istraživanja govori o tome kako je važno da treneri dobiju stručnu obuku koja nadilazi samo tehničko i taktičko znanje o sportu te da se istakne važnost fizičkog, psihološkog i socijalnog razvoja djece i adolescenata koje treniraju (Shannon, 2013).

Sportski duh kao protuargumenti nasilju u sportu

Povezanost nasilja u sportu s kulturom sporta često dovodi do toga da se agresivno ponašanje percipira kao normalno i poželjno u sportskom okruženju jer „promiče sportski duh među igračima i jača njihove kapacitete“ (Ortiz-Marcos i sur. 2022). Fizička i psihička agresija u mladenačkom sportu ostaje neadresirana od strane samih sportaša, trenera i relevantnih vlasti, što predstavlja neosporan izazov. Nekoliko studija opisuje norme koje vladaju u sportskoj kulturi, gdje se sportaši postupno navikavaju na bol i ozljede kao uobičajeni dio sportskog iskustva. Ignoriranje ozljeda, nastavak igre unatoč bolu i agresivnost prema suparnicima i suigračima često su ključni elementi sportske kulture (Coakley, 2007; Killick, 2009; Malcolm, 2006 prema Stafford i sur. 2013). Istraživanje autorica Stafford, Alexander i Fry (2013) provedeno je sa mladim osobama u dobi 18-22 godine te su bili zamoljeni da razmisle o svom iskustvu bavljenja organiziranim sportom¹²⁹ kao djeca (do 16 godina) i

¹²⁹ Autorice istraživanja definirale su organizirani sport kao izvanškolski sport koji je dobrovoljan i koji uključuje elemente obuke od strane odrasle osobe

poslana je cijeloj kohorti studenata sadržanoj u bazi podataka Nacionalnog saveza studenata (250 000 studenata i daljnje obrazovanje diljem UK). U online anketi istraživale su se tjelesne ozljede u sportu oko tri široke kategorije: (1) iskustva s treniranjem i natjecanjem kroz ozljede i iscrpljenost; (2) fizički agresivno postupanje; i (3) fizički nasilno postupanje. Korišteni su podaci iz 6124 valjana odgovora. U anketi, 24% ispitanika (n = 1433) prijavilo je iskustvo barem jedne fizičke ozljede. Od onih koji su doživjeli fizičku ozljedu, 55% (n = 779) izvijestilo je o najmanje jednom slučaju fizičkog agresivnog ponašanja od strane trenera ili suigrača tijekom sudjelovanja u sportu. Veća stopa prijava dolazila je od muških ispitanika (26%) u usporedbi s ženskim ispitanicima (23%), a takvo ponašanje doživjeli su sportaši na svim razinama natjecanja. Među onima koji su prijavili tjelesne ozljede u svom primarnom sportu (62%, n = 687), suigrača ili vršnjaci bili su odgovorni za neke od ozljeda. Muški ispitanici prijavili su više slučajeva agresivnog postupanja (63% muških naspram 51% žena) i nasilnog ponašanja (24% muških naspram 13% žena). Najčešći oblici agresivnog ponašanja bili su guranje (40%, n = 571) ili fizičko obaranje (28%, n = 304) među onima koji su iskusili fizičke ozljede. Čini se da je agresivno ponašanje u primarnom sportu češće kod rekreativnog igranja (59% onih koji su prijavili ozljede na toj razini, n = 192) i na lokalnoj razini (62%, n = 284) nego na višim razinama natjecanja. Dakle, rezultati istraživanja pokazali da oni koji se pridržavaju sportskih principa, podnoseći bol, nastavljajući natjecanje unatoč ozljedama i pokazujući agresivnost prema protivnicima, čine to kako bi očuvali svoj sportski identitet, izbjegli negativne posljedice (kao što su ignoriranje od strane suigrača ili trenera, ismijavanje ili stigmatizacija, izbacivanje iz momčadi) te stekli poštovanje svojih suigrača i trenera pokazujući svoju predanost.

Nadalje, autori Kerr, Willson i Stirling (2019) istraživali su koncept omalovažavanja tijela kao oblik zlostavljanja sportaša. Njihovi rezultati pokazuju da su sportaši često bili izloženi negativnim verbalnim komentarima o svojim tijelima, praćenju tijela (kao što je redovito vaganje i stalno promatranje), prisilnom ograničenju hrane i vode, javnim kritikama tijela te kažnjavanju kada nisu ispunjavali standarde vezane uz tijelo. Ova ponašanja trenera često su proizašla iz njihovog osobnog iskustva kao sportaša. Razvoj i jačanje mentalne otpornosti, kako je već spomenuto, često se navode kao opravdanje za primjenu emocionalnog zlostavljanja. Također, impresivno istraživanje autora Ortiz-Marcos, Lendínez-Turón, Solano-Sánchez te Tomé-Fernández (2022) na populaciji adolescenata (n=1454) u dobi između 12 i 16 godina iz španjolskih srednjih škola pokazalo je kako su učenici koji su sudjelovali u sportskom programu za borbu protiv nasilja poboljšali svoje znanje i stavove protiv nasilja. Također, učenici su nakon završetka programa izvijestili o poboljšanju svog znanja o nasilju i smanjenju ponašanja vezanih uz nasilje, viktimizacije i fizičkih sukoba u odnosu na učenike koji nisu sudjelovali u istraživanju. Spomenuto istraživanje utvrdilo je i da se ponašanja žrtve povezuju s budućim ponašanjem agresora nasilja ukoliko se ne nastave baviti sportom. Dakle, postoji tendencija ka provođenju budućeg ponašanja agresora nasilja kada su u prošlosti bili žrtva agresije. Prakticiranje sporta postaje izvrstan način za prijenos vrijednosti i promotor prosocijalnih stavova. Iz tog razloga, prakticiranje fizičko-sportskih aktivnosti kod mladih i adolescenata ima povoljne učinke na njihov fizički, psihološki i socijalni razvoj.

Nasilje u sportskom navijanju

Sport izrazito pogoduje povezivanju različitih skupina, nacija i kultura, ali se u njemu i u vezi s njime često pojavljuje raznovrsno nasilje koje ima suprotan učinak (Armstrong, Giulianotti, 1999; Vrcan, 2003 prema Lalić i Biti, 2003). U kontekstu proučavanja nasilja u sportskom okruženju, osim nasilja na terenu, zanimljivo je izdvojiti skupinu kolektivnog nasilja koje se najčešće manifestira kao oblik navijačkog nasilja na tribinama. Nasilje među navijačima i gledateljima sportskih događaja postaje sveobuhvatan društveni izazov, gdje se često neredi proširuju i izvan sportskih objekata, dovodeći do ozljeda nevinih pojedinaca. Kultura siromaštva, dosada, kao i male šanse za društveno napredovanje, važni su uzroci nasilja i agresije navijača sportskih događanja. Osim socio-demografskih čimbenika pojedinca, važne su i društvene vrijednosti koje mogu biti značajan uzrok nasilja i agresije na sportskim događanjima (Vejnović, 2014). Hrvatska predstavlja primjer takve države u kojoj je razvoj problema vezanih uz navijače uvelike oblikovan poremećajima u procesu tranzicije, odnosno

ekonomskom i društvenom krizom, divljim kapitalizmom te drugim karakteristikama društvenog konteksta. Centralizacija zemlje stvorila je napetosti između prosperitetnog sjevera i manje razvijenog juga, što rezultira kontinuiranim sukobima uglavnom između najvećih navijačkih skupina Bad Blue Boysa i Torcida, ali i drugih skupina (Armada, navijačke skupine Rijeke, Kohorte, navijačke skupine Osijeka i drugih) (Lalić i Biti, 2013). Osim toga, među strastvenim navijačima na sportskim događanjima može se primijetiti i zanimljiva populacija navijača koja nije toliko zainteresirana za samu igru, već više za utakmicu kao socijalni događaj ili spektakl. Riječ je o modelu u kojem navijačima identifikacija sa klubom sve manje znači, dok na značaju dobiva slogan „Mi kao grupa“ (Vejnović, 2014). Pema autorima Zulić i Frapporti-Roglić (2013), zajedničke karakteristike takvih navijača jesu: mlađa dobna skupina, muški spol i srednjoškolska razina obrazovanja. Njihovo ponašanje može se objasniti putem specifičnih razvojnih obilježja i društvenog položaja mladih, kao što je društvena marginalizacija - nedostatak utjecaja na bitne društvene odluke te izolacija iz profesionalnih krugova što rezultira ovisnošću o roditeljima. U fazi otkrivanja vlastitog identiteta, oni eksperimentiraju s društvenim ulogama i ponašanjem, snažno izražavajući svoje emocije. Njihovo ponašanje je često temeljeno na pripadnosti klubu, što predstavlja temelj njihovog identiteta. Stadion im pruža priliku za predstavljanje i izražavanje sebe, a nasilje, iako ritualnog karaktera, često služi kao sredstvo izražavanja. Oni također teže da njihove akcije na stadionu dobiju širi društveni odjek, ponekad s političkim konotacijama, posebno u postkomunističkim društvima gdje još nisu snažno razvijene institucije građanskog društva koje omogućuju izražavanje volje običnih građana (Zulić, Frapporti-Roglić, 2013). Isto tako, promatrači se često identificiraju s sportašima, koji često postaju uzori mladima. Ova identifikacija igra ključnu ulogu u poticanju agresije: agresivno ponašanje na sportskom terenu može potaknuti stvarnu agresiju među gledateljima. Primjeri nedoličnog ponašanja igrača ili uprave izvan terena, poput sukoba u javnosti ili nasilja u noćnim klubovima, stvaraju plodno tlo za nasilje među navijačima i, još ozbiljnije, za nasilje u široj društvenoj zajednici (Vejnović, 2014).

Osim toga, jasno je da je nasilje u sportu pod snažnim utjecajem kulture i klase kao i da je poticano vanjskim tj. kolektivnim, društvenim „okidačima“. Činjenica da su najveći navijački neredi na tlu bivše Jugoslavije izbijali upravo u vrijeme porasta tenzije pred rat 1990-ih, dovoljno govori takvoj tezi u prilog. Svi smo skloni oblikovati složena očekivanja o onome što promatramo ili čak o našem vlastitom ponašanju te ponašanju drugih. Kada se naša očekivanja ostvare, osjećamo zadovoljstvo, dok njihovo nepotpuno ispunjenje može pojačati napetost. Drugim riječima, ispunjena očekivanja smanjuju individualnu napetost ili frustraciju, dok neispunjena očekivanja mogu potaknuti agresivno ponašanje (Muzur i Rinčić, 2011).

Posljedice nasilja u sportu za sportaše, publiku i društvo

Ekstremno navijaštvo manifestira se kao organizirana spontanost koja uglavnom funkcionira pod vodstvom i utjecajem jezgri navijačkih skupina. Kao rezultat toga, nasilničko ponašanje navijača s tribina relativno lako prelazi na druge urbane lokacije, uključujući i prometne površine, što rezultira čestim incidentima ekstremnih navijača povezanih s drugim sportskim događanjima. Ovaj proces prenošenja nasilja s stadiona na druge prostore i s nogometa na druge sportove Vrcan opisuje kao dislokaciju ekstremnog navijačkog ponašanja (Lalić i Biti, 2013). Idealan primjer za prikaz dislokacije ekstremnog navijačkog ponašanja i sveobuhvatni prikaz nasilja u sportu je nedavna eskalacija nogometne utakmice Hajduk-Dinamo. Naime, 03.04.2024. godine, nakon još jedne nogometne pobjede Dinama protiv Hajduka (1:0), ovog puta u polufinalu hrvatskog kupa na Poljudu (Split) na teren je upala bijesna navijačka skupina Hrvatskog nogometnog kluba Hajduka, tzv. „Torcida“ i napravila nered na terenu. Prilikom završetka utakmice, na tribinama je počelo masovno uništavanje imovine, odnosno devastacija sjedalica, te njihovo bacanje na teren. Na sjevernoj tribini stadiona, skupina navijača počela je gađati policajce kamenjem, a neki su čak pokušavali baciti željezne ograde. Nakon toga došlo je do sukobljavanja s policijskim službenicima i redarima, a neredi su se nastavili i po gradu Splitu. Situacija je ubrzo postala vrlo napeta, a slučajni prolaznici su bježali pred divljim masama. Navijači su uništavali gradsku imovinu, palili baklje, koristili suzavce, razbijali boce te zastrašivali građane. Nakon relativnog smirivanja situacije, u okolnim uličicama bilo je mnogo ozlijeđenih navijača, uglavnom tinejdžera, koji su se suočavali s posljedicama suzavca i nasilja. Ponekad snažni naponi policije da obuzdaju nasilje u sportu često postaju kontraproduktivni jer su mladi muškarci iz radničke klase koji su odgovorni za većinu problema često neprijateljski raspoloženi

prema vlastima. Medijska pokrivenost neredima također može djelovati na preuveličavanje njihove važnosti i poticanje ponašanja mase koju mediji zatim istovremeno osuđuju i senzacionaliziraju (Dawson, Webb i Downward, 2022). Dakle, s obzirom na pretpostavku da sport i društvo odražavaju jedno drugo, važnost učestalosti i ozbiljnosti agresivnih postupaka u sportskom kontekstu postaje dodatno istaknuta. To znači da visoki stupnjevi agresije i nasilja u sportu mogu imati šire društvene posljedice koje nadilaze same sportske događaje (Tenenbaum i Stewart, 1997). Istovremeno, fizičko i verbalno zlostavljanje dužnosnika u međunarodnom je porastu i istaknuto je u glavnim vijestima diljem Europe (BBC, DW i mnogi drugi). Za ilustraciju, nacionalno istraživanje o suđenju provedeno diljem Sjedinjenih Država s više od 17 000 službenih osoba na sportskim utakmicama, pokazalo je da je 87% ispitanika pretrpjelo verbalno zlostavljanje (National Officiating Survey, prema Dawson, Webb i Downward, 2022).

Zbog kontinuiranih eskalacija nereda i nasilja na sportskim događanjima, mnoge države su donijele zakonske mjere s ciljem suzbijanja i prevencije nasilja radi zaštite osoba i imovine, kako javne tako i privatne. Primjerice, u skladu s obvezama prema Konvenciji br. 120, Republika Hrvatska je usvojila Zakon o sprječavanju nereda na sportskim natjecanjima (ZSNSN) na sjednici Hrvatskog sabora 15. srpnja 2003. godine. Zakon je stupio na snagu 23. srpnja 2003. godine. Ovim činom, Hrvatska se pridružila državama koje su implementirale posebne zakone usmjerene na suzbijanje nereda na sportskim natjecanjima. Primjerice, Velika Britanija je prva donijela 1989. Zakon o nogometnim navijačima, postavši pionir u borbi protiv takvih nemira. Slične zakone su usvojile i druge države poput Poljske, Bugarske, Srbije, Crne Gore, Njemačke, Češke, Švedske i druge (Nimac, 2016). Premda je u Hrvatskoj prošlo već jedno desetljeće od usvajanja ZSNSN-a čija je „svrha osiguravanje sigurnosti gledatelja, natjecanja i drugih sudionika športskog natjecanja ili športske priredbe i stvaranja okruženja koje sprječava, suzbija i sankcionira nedolično ponašanje, nered te nasilje, prije, za vrijeme i nakon športskog natjecanja ili športske priredbe, zaštita gledatelja koji se dolično ponašaju, zaštita drugih građana i njihove imovine..“ (Zakon o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima, 2013) ipak i dalje nailazimo na česte eskalacije nasilja i agresije na sportskim događanjima.

Zaključak

Nasilje u sportu predstavlja kompleksan i višedimenzionalan fenomen koji ima ozbiljne posljedice kako za sportsku zajednicu, tako i za društvo u cjelini. Iako se na sport smatra sredstvom promicanja fizičkog i mentalnog zdravlja, prosocijalnih vještina, timskog duha i zdrave konkurencije, nasilje se, nažalost, ponekad javlja kao neizbježna nuspojava natjecateljskog okruženja. Fenomen nasilja u sportu može biti posljedica različitih faktora koji uključuju: društveno-kulturne čimbenike, psiho-socijalne čimbenike, agresivnost igrača te nedostatak osviještenosti o posljedicama nasilnog ponašanja. Nasilje u sportu može se manifestirati na različite načine, od psihološkog i verbalnog nasilja, preko fizičkih sukoba na terenu ili izvan njega, do upotrebe nedopuštenih sredstava kako bi se okončali nastali sukobi. Takvo ponašanje ne samo da ugrožava zdravlje i sigurnost sportaša, već i narušava integritet samog sporta, dovodeći u pitanje njegovu etičnost i moralnost. Kako bi se suzbilo nasilje u sportu, potrebno je poduzeti niz preventivnih i represivnih mjera. Brojna su istraživanja istaknula ulogu trenera u prepoznavanju i rješavanju nasilja u sportskom okruženju, no važno je senzibilizirati cjelokupnu javnost o problematici i prevalenciji nasilja u sportu. U konačnici, borba protiv nasilja općenito, pa tako i u sportu, zahtijeva angažman svih dionika sportske zajednice, uključujući sportaše, trenere, sportske organizacije, navijače, medije i vlasti. Samo zajedničkim naporima možemo stvoriti okruženje u kojem će sport biti istinski sredstvo promicanja vrijednosti poput poštovanja, fer igre i solidarnosti, te pružiti sportašima siguran prostor za razvoj njihovih vještina i potencijala, kako na sportskom terenu, tako i u životu.

Popis literature:

- Dawson, P., Webb, T. i Downward, P. (2022). Zlostavljanje nije igra s nultom sumom! Slučaj za nultu toleranciju službenog fizičkog i verbalnog zlostavljanja utakmice. *European journal of sport science*, 22(3), 417-424.
- Kerr, G., Willson, E., & Stirling, A. (2019). Prevalence of maltreatment among current and former national team athletes. *Partnership with AthletesCAN*, 1-51.
- Lalić, D., i Biti, O. (2008). Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi iu Hrvatskoj. *Politička misao: časopis za politologiju*, 45(3-4), 247-272.
- Mamula, M., Ručević, S., Vukmanić, M., Zvizdić, M. (2013). Nasilje prepoznaj i spriječi (proživljeno iskustvo žena u teoriji i praksi). Sarajevo: Udruženje Žene ženama.
- Muzur, A., i Rinčić, I. (2011). Sport i nasilje: prilog etičkim, sociologijskim i psihoneurobiologijskim razmatranjima. *JAHR*, 2(3), 137-152.
- Nery, M., Neto, C., Rosado, A., & Smith, P. K. (2020). *Bullying in Youth Sports Training*. Routledge. Taylor Francis Group.
- Nimac, K. (2016). PREVENTING DISORDERS AT SPORTING EVENTS–LEGAL REGULATIONS IN THE REPUBLIC OF CROATIA AND SOME EUROPEAN COUNTRIES. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 10(3-4), 119-131.
- Ortiz-Marcos, J. M., Lendínez-Turón, A., Solano-Sánchez, M. Á., i Tomé-Fernández, M. (2022). Bullying in adolescents practising sport: a structural model approach. *International journal of environmental research and public health*, 19(20), 13438.
- Ríos, X., i Ventura, C. (2022). Bullying in Youth Sport: Knowledge and Prevention Strategies of Coaches. *Apunts: Educació Física i Esports*, (148).
- Ríos, X., Ventura, C., i Mateu, P. (2022). “I Gave Up Football and I Had No Intention of Ever Going Back”: Retrospective Experiences of Victims of Bullying in Youth Sport. *Frontiers in psychology*, 13, 819981.
- Rowe, D. C., Maguire, J. A., Guttman, A. i Luebering, J. E. (2024). *Sports*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/sports/sports>
- Shannon, C. S. (2013). Bullying in recreation and sport settings: Exploring risk factors, prevention efforts, and intervention strategies. *Journal of Park and Recreation Administration*, 31(1).
- Stafford, A., Alexander, K., i Fry, D. (2013). Playing through pain: Children and young people's experiences of physical aggression and violence in sport. *Child abuse review*, 22(4), 287-299.
- Tenenbaum, G., Stewart, E., Singer, R. N., & Duda, J. (1997). Aggression and violence in sport: An ISSP position stand. *Sport Psychologist*, 11, 1-7.
- Vejnović, D. (2014). Nasilje i sport. *Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja*.
- Vveinhardt, J., & Fominiene, V. B. (2022). Prevalence of bullying and harassment in youth sport: The case of different types of sport and participant role. *Journal of human sport and exercise*, 17(2), 272-292.
- World Health Organization (WHO) (2002). World report on violence and health. World Health Organization. Geneva.
- Zakon o sprječavanju nereda na športskim natjecanjima, Narodne novine, 114/22 (2013).
- Zečević, I. (2010). Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Banja Luka.
- Zulić, A., & Frapporti-Roglić, M. (2013). Psihologija i pedagogija sporta. *Hrvatski nogometni savez, Zagreb: Nogometna akademija. Prilog*, 2.
- Žilić, M., i Janković, J. (2016). Nasilje. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, 1(3), 67-87.

VIOLENCE IN SPORTS

Abstract: *Traditional understanding of sports focuses on physical activities and competitions that require specific skills or tactics. On the other hand, contemporary understanding of sports is oriented towards it as an activity that enhances individual's physical, mental, social, and moral capacities. Although sports are often a source of entertainment and recreation, they are frequently associated with various forms of aggressive behavior within sports and recreational activities. Violence in sports is present at various levels, from amateur competitions to professional leagues, and can occur in various sports disciplines. In sports matches, racism and nationalism are often highlighted as forms of violence that indicate deep social problems. Additionally, it is concerning that aggressive behavior often receives public approval. The media subtly present violence in a way that attracts audience attention, thus creating an aestheticized image of violence. Apart from violence on the field, violence in the stands is also recognizable and often much more intense.*

Key words: *sport, recreation, violence, aggression, conflicts*

ZATVORENICI OVISNICI I NASILJE U ZATVORIMA

Mr Mitar Radonjić
*Crnogorski bezbjednosni forum*¹³⁰

Jelena Vuković
*Spec. bezbjednosti i kriminalistike*¹³¹

Apstrakt: *Nasilje u zatvorima je česta pojava, a uzrok takvog ponašanja su deprivacije koje su izražene, sukob neformalnih grupa zbog teritorije unutar zatvora, netrpeljivost zatvorenika, sukobi koji se često dešavaju između saučesnika ili svakodnevnice razmirnice koje se dešavaju i van zatvora. Međutim u većim penitensijarnim sistemima nasilje se dešava i zbog opojnih sredstava koja su često i unosan biznis za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne, a koja sa sobom nose i veliki rizik. Zatvorenici ovisnici predstavljaju sve veću kategoriju i populaciju unutar zatvora. Upravo u ovom radu želimo da ukažemo na problem opojnih droga unutar zatvorskih sistema koji je često i razlog sukoba između zatvorenika ovisnika, ali i zatvorskih bandi zbog čega često dolazi i do većih sukoba. Iako formalni sistem radi na sprečavanju unošenja, suzbijanju prodaje narkotika i kažnjavanju dilera i ovisnika ovaj problem je prisutan u gotovo svim zatvorskim sistemima.*

Ključne riječi: *nasilje, zatvori, neformalni sistem, opojna sredstva.*

Uvod

Često možemo pročitati da se u zatvoru dešavaju sukobi između zatvorenika, koje često prerastu i u pobune. Međutim stvarni razlozi takve disfunkcionalnosti zatvorskog sistema često ostanu nerazjašnjeni ili zataškani. Često je pozadina takvih dešavanja u zatvoru zloupotreba opojnih droga. Zloupotreba opojnih droga nedvojbeno je jedan od najsloženijih problema suvremene politike suzbijanja kažnjivih ponašanja (tzv. kriminalne politike) i krivičnog prava današnjice u svijetu i u nas. To proizlazi ne samo iz ukupnog broja prijavljenih, optuženih i osuđenih osoba za neki od oblika ovoga krivičnog djela odnosno prekršaja na višegodišnjoj razini, već još više iz razumno pretpostavljene tzv. ‘tamne brojke’ kriminaliteta izravno ili neizravno (krivična djela protiv imovine, kaznena djela nasilja, maloljetnička krivična djela itd.) povezanim sa zloupotrebom opojnih droga. Gotovo svake godine registrirano je oko osam stotina novih, prvi put liječenih ovisnika opijatskog tipa te oko tisuću prvi put liječenih ovisnika neopijatskog tipa. Na temelju spomenutih podataka može se zaključivati o stvarnom stanju odnosno raširenosti ovog fenomena, pa i kažnjivih djela u vezi s njim. Kad se tomu doda podatak da se u najvećem dijelu radi o izrazito mladim i mladim osobama između do 35 godina života, može se steći odgovarajući dojam o njenoj izvanrednoj društvenoj pogibeljivosti.

Zatvor i funkcionisanje formalnog i neformalnog sistema

Unutar svako zatvorskog sistema funkcioniše formalni i neformalni sistem. Formalni sistem se zasniva na zakonskim aktima i službenom soblju, dok se neformalni sistem temelji na osuđenima i njihovim nepisanim zatvorskim pravilima. Zatvori predstavljaju glavno oružje države u borbi protiv

¹³⁰ kontakt@radonjicmitar.me

¹³¹ jelena.vukovic@danilovgrad.me

kriminala. Očekuje se da zatvorska kazna zastrašuje potencijalne počinioce krivičnih djela, štiti društvo od opasnih pojedinaca, sveti se osuđeniku zbog počinjenog krivičnog djela uz istovremeni njegov preodgoj u čovjeka koji poštuje društvene norme. Od kazne zatvora se znači mnogo očekuje. Koliko su očekivanja realna i kakva je uloga kaznene politike određene države u zaštiti određenog društva a u kontekstu suvremene penološke teorije i prakse predstaviti ćemo u radu (Macanović, 2011).

Poslije Drugoga svjetskoga rata počela se razvijati tretmanska ideologija i s njom ideje o mogućnostima preodgoja te proučavanja čovjekove ličnosti. Od samoga uvođenja tzv. tretmanskog modela u zatvorim znalo se da je neuspješan, međutim bolje rješenje se nije našlo i još uvijek ga nemaju. Različiti tretmanski modeli o kojima će biti riječi u predloženom doktorskom radu nisu mogli spriječiti povratništvo, a ono je bilo jedini kriterij uspjeha u tretmanu (Ljeljak, Bubalo, 2018). Uporedo sa uslozljavanjem društvenih odnosa, kao i tranzicije kroz koju prolazi bosanskohercegovačko društvo, dolazi i do ekspanzije kriminala. Društvena reakcija na takvo kretanje ogleda se u jačanju svijesti o potrebi prevencije i što dosljednijeg kažnjavanja kriminogeno inficiranih osoba za svako izvršeno krivično djelo.

Danas se sve više teži usklađivanju i pooštavanju kaznene politike u Evropi, što je slučaj i sa zemljama u tranziciji kao što je Bosna i Hercegovina. Postavlja se, dakle, pitanje da li je takva politika koju uvijek prati represija pravo rješenje i da li uistinu svrha kazne treba da bude upravo rehabilitacija i resocijalizacija osuđenih lica dok se nalaze na izdržavanju kazne zatvora. „Zatvor je prezira vrijedno rješenje, kojega se nikako ne možemo odreći“ (Fuko, 1997: 15). Zatvor kao totalna ustanova ipak nije usklađena sa svojim ciljevima. Strožije kazneno zakonodavstvo koji temelji prvenstveno na povećanom slanju počinioce krivičnih djela u zatvor i njihovo što dulje odstranjivanje iz društva nije dalo očekivane rezultate. Penologija je nauka koja proučava izvršenje kaznenih sankcija. Usmjerila se prije svega u proučavanje kaznene politike i svrhe kažnjavanja. Zatvor je kompleksna tvorevina koja ima jasno definisana pravila, principe, sistem funkcionisanja, vještačku atmosferu u kojoj ljudi izdržavaju zatvorsku kaznu zbog počinjenog krivičnog djela. U takvoj sredini, kažnjeni od strane društva, izolovani od drugih, oni pokušavaju prihvatiti izrečenu kaznu, promijeniti svoje kriminogeno ponašanje i vremenom se ponovo reintegrirati u to isto društvo. Manji broj osuđenih lica prihvati kaznu, i uz pomoć vaspitača prođu kroz složen proces radnji koje obuhvata prevaspitni tretman, kako bi korigovali svoje ponašanje, stavove, odnos prema društvenim vrijednostima, stekli određene kulturne i radne navike, a sve u cilju njihove resocijalizacije i uspješne reintegracije u društvenu sredinu. Ipak, većina njih, bez obzira na nastojanja i napore osoblja, izađu nepromijenjeni, često i gori nego što su bili prije dolaska u zatvor. Razlozi za neuspjeh njihove resocijalizacije su brojni, ali ipak najindikativniji su uticaj zatvoreničkog kodeksa, tj. neformalnog sistema, etiketiranje od strane društva, stanje u društvu, kriza sistema vrijednosti, opredjeljenje da se bave kriminalom kao profesijom, i činjenica da je pojedincima bolje u zatvoru nego na slobodi. Jedna od takvih rizičnih grupa su i zavisnici od opojnih droga čija je uloga i položaj posebno specifičan kada je riječ o njihovom izdržavanju zatvorske kazne, kao i njihova rehabilitacija (Macanović, 2016).

Problem ovisnika u zatvorskim sistemima

Brojna istraživanja ukazuju na problem ovisnika u zatvorskim sistemima širom svijeta. Jedan od najvećih problema jeste sprovođenje prevaspitnog tretmana i reintegracija ove populacije u društvenu zajednicu. U ovoj doktorskoj disertaciji analiziraćemo naučne radove autora koji ukazuju na ovaj problem. Zatvorska populacija širom svijeta približava se 11 miliona ljudi i nastavlja rasti u većini zemalja. Među ljudima u zatvoru, veliki dio ima istoriju upotrebe droga i poremećaja upotrebe supstanci (PUS). Nedavni sistematski pregled i meta-analiza otkrili su da je objedinjena procjena prevalencije za PUS 51% među ženama i 30% među muškarcima. Osobe sa PUS-om u zatvoru imaju tendenciju prema mentalnim i socijalnim problemima, uključujući niže obrazovne kvalifikacije, niže stope zaposlenosti, više stambenih poteškoća, lošije fizičko zdravlje i više problema u ponašanju, psiholoških i psihijatrijskih problema, u poređenju s drugim zatvorenicima (Dolan, Moazen, Noori, Rahimzadeh, Farzadfar, Hariga, 2015).

Sjedinjene Države imaju najveći broj zatvorenika po glavi stanovnika u svijetu. Takođe, Sjedinjene Američke Države trenutno imaju oko jedne trećine svjetske zatvorske populacije, iako čine samo 4% svjetske populacije (Shahani, 2017). Značajna zatvorska populacija u Sjedinjenim Državama snažno je povezana s krivičnim djelima povezanim s drogom. Iako je tačnu stopu zatvorenika s poremećajima upotrebe supstanci (PUS) teško izmjeriti, neka istraživanja pokazuju da oko 65% posto zatvorske populacije Sjedinjenih Država ima aktivni PUS. Još 20% procenata nije ispunjavalo zvanične kriterijume dijagnoze PUS, ali su bili pod uticajem droge ili alkohola u vreme zločina (Center on Addiction, Behind Bars, 2010). Američki sistem krivičnog pravosuđa, razvijen da kažnjava pojedinaца za činjenje krivičnih djela, tretira krivična djela vezana za drogu nešto drugačije u odnosu na evropsko pravosuđe. Razlog za ovu razliku je diskriminacija i rasizam koji nameće strože zakone o kazni za krivična djela droge u Sjedinjenim Državama (Wagner & Bertram, 2020).

Mičigenski odjel za popravne kazne (MDOC) izvršio je analizu statistika zatvorenika zavisnika od opojnih droga širom SAD-a. Ispitanici su bili 82,9% muškarci sa 31,8 godina u prosjeku. 6,9% zatvorenika prijavilo je svakodnevnu upotrebu opioida, 2,6% prijavilo je nedeljnu ili povremenu upotrebu opioida. Među pojedincima koji su prijavili svakodnevnu upotrebu opioida, 74,9% je takođe koristilo alkohol, 70,6% je koristilo marihuanu i 65,5% je koristilo stimulanse. Upotreba opioida bila je češća među onima koji su osuđeni na zatvorsku kaznu (8,3%) u odnosu na uslovnu kaznu (5,4%). 13,8% predhodno osuđivano je za posedovanje droge, a 15,3% za dilovanje droge. U sklopu analize zatvorenika zavisnika od opojnih droga Mičigenski odjel za popravne kazne (MDOC) pratio je stanje zatvorenika 7 godina nakon što su pušteni iz zatvora. Kroz 7 godina praćenja uslijedilo je 7611 smrti, od kojih su 14,9% predoziranja. Više od polovine smrtnih slučajeva predoziranja (56,1%) uključivali su najmanje jedan opioid, uključujući prirodne i polusintetičke opioide ($n = 144$), heroin ($n = 333$), metadon ($n = 135$) i/ili sintetičke opioide ($n = 91$). Približno 39% smrtnih slučajeva od predoziranja se dogodilo među pojedincima koji su prijavili da nisu predhodno koristili opioide, a više od polovine (61,3%, $n = 353$) bili su povezani sa opioidima (Michigan Judicial Institute, 2013).

SAD je usred epidemije opioida, sa procjenjuje se 2,1 milion osoba (u dobi od 12 godina i stariji) koji pate od zavisnosti opioida 2017. (Center for Behavioral Health Statistics and Quality, 2017) 47.600 ljudi umrlo je od predoziranja drogama opioida, što predstavlja povećanje stopa od skoro 400% od 2000. godine (Hedegaard, Miniño, Warner, 2018). Zloupotreba opioida jeste povezana sa nasilnim ponašanjem i povećanjem kriminalne aktivnosti (Birnbaum, White, Schiller, Waldman, Cleveland, Roland, 2011). Istovremeno, otprilike 50% zatvorenika pati od zavisnosti droga, nasuprot samo 2% ukupne američke populacije (Center for Behavioral Health Statistics and Quality, 2017).

Pojedinci kada su pušteni iz zatvora suočavaju se sa mnogim jedinstvenim izazovima zadržavanja apstinencije od opioida (Field, 2004.). Na primjer, suočavaju se sa stigmom, pritiskom i osudom zajednice, moraju osigurati smještaj i zaposlenje, moraju poštovati zahtjeve nadzora u vezi sa njihovim puštanjem na slobodu i sve to dok pokušavaju da se ponovo uključe u zajednicu i povežu sa porodicom i prijateljima. Ovi izazovi, u kombinaciji sa činjenicom da, dok su u zatvoru, osobe sa istorijom poremećaja upotrebe opioida obično ne gube žudnju za opioidima, često rezultuju relapse nakon puštanja, vraćanju drogi, pa i predoziranju (Lee, et al. 2015). Zapravo, predoziranje opioidima je vodeći uzrok smrti među osobama koje su bile u zatvoru, pri čemu su se prve dve sedmice nakon izlaska iz zatvora pokazale posebno smrtonosnim (Ranapurwala, et al. 2018).

Ovaj porast je dio fenomena masovnog zatvaranja, koji se odnosi na neviđeni i eksponencijalni porast broja ljudi iza rešetaka u SAD od ranih 1980-ih; to je rezultat mnogih političkih, društvenih i ekonomskih faktora, uključujući rasizam koji karakteriše američko društvo (Roberts, 2004). Za to vrijeme droga se sve strože kažnjava, nove pravosudne politike su stupile na snagu, doprinoseći problemima masovnog zatvaranja. Posljedica toga je i kriminalizacija poremećaja upotrebe supstanci umjesto pružanja pomoći u vidu rehabilitacije i zatvaranje ljudi u zatvore koji su loše opremljeni za rješavanje njihovih problema. Ovi fenomeni su na određene načine ciljali i trudnice u SAD-u; u zatvorima trudnice s poremećajima upotrebe supstanci strogo kažnjavaju zbog "ugroženosti fetusa" umjesto da im se pruži medicinska njega, rehabilitacijski tretman i mentalna pomoć koji su im neophodni (Paltrow, Flavin, 2013).

Procjenjuje se da je u svijetu otprilike jedna od tri osobe zatvorene u zatvorima barem jednom koristila drogu (UNODC, 2015). Evropski centar za praćenje droga i ovisnosti o drogama (EMCDDA) procijenio je da između 2% i 31% ljudi u evropskim zatvorima aktivno injektiraju drogu (EMCDDA, 2011). Ljudi koji injektiraju droge su pod povećanim rizikom od zaraznih bolesti, uključujući HIV i hepatitis, jer se dijeljenje igala češće dešava u zatvoru nego u bilo kojoj drugoj zajednici (Directorate of Corrections, 2010). Najnoviji dostupni podaci iz zemalja EU pokazuju da je visok procenat zatvorenika koristili zabranjene droge u nekom trenutku svog života (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2012). Među 17 zemalja EU koje su prijavile podatke o drogama u zatvoru od 2000. godine, udio zatvorenika koji su ikada koristili bilo koju drogu kreće se od 16% u Rumuniji do 79% u Ujedinjenom Kraljevstvu (Engleska i Vels) i Holandiji; sa 9 zemalja koje su prijavile procenat veći od 50% (Niveau, Ritter, 2008).

Najčešće droge koje su zatvorenici ikada koristili su, u opadajućem redoslijedu, kanabis, kokain, heroin i amfetamin; slične statistike kao i u opštoj populaciji, ipak u opštoj zajednici sa znatno nižom prevalencijom za sve te supstance (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2012). Nacionalna anketa o zloupotrebi opojnih droga iz 2014. pokazala je da postoji 3,8 do 4,1 miliona konzumenata narkotika širom zatvora Indonezije. Praksa ubrizgavanja droge i tetoviranja, kao i putem nezaštićenih seksualnih odnosa među zatvorenicima koji nisu podržani dostupnošću sterilne opreme (igle, špricevi i kondomi) čini zatvor mjestom sa visokim rizikom od širenja HIV-a. (Riskiyani, 2016). Analiza karakteristika muških zatvorenika u Jakarti (Indonezija) pokazala je sljedeće. Većina zatvorenika (64,4%) je ubrizgavala drogu tokom 3 mjeseca prije zatvaranja, a više od polovine (55,4%) ubrizgavalo je svaki dan. Zatvorenici su imali 31,3 godine u prosjeku (raspon 21–51 godina), neoženjeni (68,3%), nisu završili srednju školu (54,4%) i živjeli sa porodicom prije zatvaranja (71,3%). Zatvorenici koji su bili u zatvoru specijalizovanom za narkotike, u njemu su ostali duže (prosjek 31,3 naspram 23,2 mjeseca), ali i više vjerovatno su u njemu ubrizgavali drogu (69,8% naspram 39,1%) (Meyer, Cepeda, Wu, Trestman, Altice, Springer, 2014).

Indonezija svjedoči epidemiji HIV-a sa stopom prevalencije od 29% među injekcionim korisnicima droga (UNAIDS, 2018). U 2008. godini procijenjeno je da je 3,4 miliona ljudi koji se aktivno drogiraju u Indoneziji, od kojih 7% ubrizgava droge, a heroin je među najčešće ubrizganim drogama (Indonesia National AIDS Commission. Republic of Indonesia Country Report on the Follow-up to the Declaration of Commitment on HIV/ AIDS (United Nations General Assembly Special Session, 2012.). Ministarstvo pravde Indonezije utvrdilo je 2010. da su se stope prevalencije HIV-a u zatvorskoj populaciji kretale od 8% u opštim zatvorima na preko 33% u zatvorima specijalizovanim za narkotike. Podaci su varirali u zavisnosti na različite vrste zatvora u Indoneziji (za narkotika i opšte zatvore) i njihovu lokaciju (urbane i ruralne) (Ministry of Health, Indonesia, 2014.).

Dokazano je da zajedničko smještanje zavisnika od narkotika sa ostalim zatvorenicima ima vrlo negativan i moguć destruktivan efekat. Prema tome, oni zahtijevaju smještaj u posebnom zatvoru specijalizovanom za opojne droge, sa objektima i medicinskim resursima koji mogu da podrže rehabilitaciju zatvorenika. U skladu s tim, rehabilitacija zatvorenika ne samo da obnavlja fizičko zdravlje zavisnika, već utiče i na obnovu njihovog psihičkog stanja i rada na sticanju položaja u zajednici (Hamja, 2015).

Iako su mnogi ljudi zatvoreni iz razloga vezanih za njihovu upotrebu droga, za neke upotreba droga može početi u zatvoru. Studije su otkrile da upotreba droga u zatvoru prati poremećaj upotrebe supstanci i prije zatvora, te da su obrasci upotrebe droga u zatvoru odraz upotrebe droga prije zatvora (Csete, J., et al. 2016). Međutim, literatura o ovom pitanju je nedosljedna, te se tvrdi da je okruženje u zatvorima visokog rizika za početak upotrebe droga (Broyles, L. M., et al. 2014).

Decenije istraživanja pokazuju da pružanje sveobuhvatnog tretmana protiv upotrebe supstanci počinocima krivičnih dela dok su u zatvoru deluje, smanjujući i upotrebu droga i kriminal nakon što se zatvorenik vrati u zajednicu. Liječenje u zatvoru ključno je za smanjenje ukupnog kriminala i drugih društvenih opterećenja povezanih s drogom – kao što su izgubljena produktivnost, raspad porodice i stalni povratak u zatvor, poznat kao recidivizam. Nedostupan ili neadekvatan tretman u

zatvoru takođe doprinosi predoziranju i smrti kada zatvorenici napuste zatvorski sistem (Center on Addiction, Behind Bars, 2010). Zatvorenici s poremećajima upotrebe opioda predstavljaju poseban izazov. Tokom boravka u zatvoru, mnogi neliječeni zatvorenici će iskusiti smanjenu toleranciju na opioide, jer su prestali koristiti droge dok su bili u zatvoru. Nakon puštanja na slobodu, mnogi će se vratiti na nivo upotrebe slične onima koji su koristili prije zatvaranja, ne shvaćajući da njihova tijela više ne mogu tolerisati iste doze, povećavajući rizik od predoziranja i smrti (Krinsky, Lathrop, Brown, & Nolte, 2009).

Jedna studija je pokazala da 14,8 % svih smrtnih slučajeva bivših zatvorenika od 1999. do 2009. bili su povezani s opioidima, a taj broj naglo raste sa sve većom popularizacijom opioda. (Binswanger, Blatchford, Mueller & Stern 2013). Nedovoljno savjetovanje prije puštanja na slobodu i/ili praćenje nakon puštanja na slobodu djelimično su odgovorni za ovaj alarmantan porast smrtnosti. (Møller, Matic, Van Den Bergh, Moloney, Hayton & Gatherer, (2010). Naučna istraživanja od sredine 1970-ih pokazuju da tretman osoba sa poremećajem upotrebe supstanci u sistemu krivičnog pravosuđa može promijeniti njihove stavove, uvjerenja, ponašanja i odnos prema upotrebi droga; izbjeći recidiv; i uspješno ih povući iz života ovisnosti i kriminala (Lee, Friedmann, Kinlock, Nunes, Boney, Hoskinson, O'Brien, 2016). Na primjer, studije sugerisu da korištenje lijekova za liječenje poremećaja upotrebe opioda u sistemu krivičnog pravosuđa smanjuje upotrebu opioda, kriminalne aktivnosti nakon zatvaranja i prijenos zaraznih bolesti. Studije su takođe otkrile da je smrtnost od predoziranja nakon zatvaranja bila niža kada su zatvorenici primali lijekove za njihovu zavisnost (Green, Clarke, Brinkley-Rubinstein L, et al. 2018). Nedavni izvještaj Nacionalne akademije nauka o lijekovima za liječenje poremećaja upotrebe opioda navodi da samo 5% ljudi s poremećajem upotrebe opioda u zatvoru i zatvorskim ustanovama prima lijekove. Anketa direktora zatvorske medicine pokazala je da većina nije svjesna prednosti korištenja lijekova uz liječenje, a kada se liječenje nudi, ono se obično sastoji samo od biheviornog savjetovanja i/ili detoksikacije bez naknadnog liječenja (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2019.).

U izvještaju Nacionalnog obavještajnog centra za droge procjenjuje se da je trošak za društvo zbog upotrebe droga bio 193 milijarde dolara u 2007. godini, od čega je značajan dio — 113 milijardi dolara — povezan sa kriminalom povezanim s drogom, uključujući troškove sistema krivičnog pravosuđa i troškove koje snose žrtve kriminala. Isti izvještaj je pokazao da je trošak liječenja poremećaja upotrebe droga (uključujući zdravstvene troškove, hospitalizacije i specijalizirane tretmane) procijenjen na 14,6 milijardi dolara, što je samo mali dio ovih ukupnih društvenih troškova. Procjenjuje se da je trošak za društvo značajno povećan od izvještaja iz 2007. godine, s obzirom na rastuće troškove zloupotrebe lijekova na recept (National Drug Intelligence Center, 2011). Krize zatvorenika koji su u programu odvikavanja manifestuju se i u vidu nesаницe, nedostatka entuzijazma i gubitka interesovanja, čak i kroz želju za samopovređivanjem i okončanjem života. Konstantna ograničenost kao i manjak prostora i kretanja dovode do psiholoških šokova kod zatvorenika, anksioznosti, panike i depresije. Ovakva psihička stanja zatvorenike i zavisnike često dovode i do fizičkih tegoba. Prema zatvorskim službenicima, najčešće pritužbe su na glavobolju, pretjerani umor, nedostatak entuzijazma i snage u svakodnevnim aktivnostima (Hairina & Komalasari, 2017).

Upotreba droga među ljudima u zatvoru povezana je sa nizom štetnih ishoda kako tokom zatvora tako i nakon puštanja na slobodu (Binswanger, Nowels, Corsi, 2012). Rizik od samoubistva u zatvoru je posebno visok za osobe sa poremećajem upotrebe supstanci, a nemogućnost upotrebe droga identifikovana je kao mogući okidač za samoubistvo u prvim danima zatvora (Larney, Randall, Gibson, Degenhardt, 2013). Osim toga, ljudi pušteni iz zatvora su pod povećanim rizikom od smrti, posebno od predoziranja drogom i nesreća, a ovaj rizik je obično najveći u sedmicama neposredno nakon puštanja (Møller, Matic, Van den Bergh, Moloney, Hayton, Gatherer, 2010).

Predožiranje i dalje predstavlja ozbiljan problem javnog zdravlja u Britanskoj Kolumbiji (Kanada), zbog kog je smanjen očekivani životni vijek u provinciji (Romeo, Knapp, Scott. 2006). Od deklaracije za vanredne situacije javnog zdravlja iz 2016. godine, više od 5000 ljudi umrlo od predožiranja u BC te godine, a broj nefatalnih događaja predožiranja nastavlja da raste. Bez obzira na epidemiju upotrebe

opioida među stanovništvom, ljudi koji su nedavno pušteni iz zatvora su pod povećanim rizikom smrti od predoziranja (Merrall, Kariminia, Binswanger, et al. 2010).

Dokazi da su ljudi pušteni iz zatvora u visokom riziku od predoziranja je nedovoljan za informiranje o ciljanoj prevenciji. Na međunarodnom nivou, malo je studija o ovom fenomenu u stanju da identifikuje faktore rizika i zaštite, uglavnom zbog malog broja dostupnih povezanih administrativnih podataka (Kinner, Forsyth, Williams, 2013). Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) preporučuje vlastima da pružaju liječenje opioidnim agonistima u zatvoru, te učiniti dostupnim i liječenje opioidnim agonistom i nakon oslobađanja, kao kamen temeljac prevencije. U cijelom svijetu, skoro 500 000 smrtnih slučajeva u 2019. bilo je direktno povezano s upotrebom droga, od kojih je gotovo 100 000 uzrokovano poremećajima upotrebe opioida (PUO) [Vos, Lim, Abbafati, Abbas, Abbasi, Abbasifard, et al. 2020).

Zavisnici od narkotika su dio zatvorenika sa različitim i specifičnim uslovima. Oni imaju karakter ili ponašanje koje ima tendenciju da se razlikuje, kao što je nedostatak svijesti zbog niske sposobnosti apsorpcije, psihički poremećaji, loše fizičko zdravlje i pretjerana reaktivnost i agresivnost. Kao rezultat toga, zatvorenici u slučajevima narkotika zahtijevaju poseban tretman nego ostali zatvorenici (Kristianingsih, 2009).

Određen broj zatvorenika koji su prije zatvaranja bili zavisnici, a često nemaju pristup programima rehabilitacije, odlučuju se na samodetoksifikaciju. Razlozi zbog kojih se zavisni korisnici heroina samodetoksifikuju uključuju želju da prestanu da koriste heroin; duge liste čekanja i nedostatak pristupa medicinskoj pomoći ili tretmanima rehabilitacije; ne žele da uzimaju nikakve lijekove; zabrinutost za mentalno i fizičko zdravlje; pritisak porodice i partnera i uključenost u sistem krivičnog pravosuđa (Gossop, Battersby & Strang, 1991). Samodetoksikacija u zatvor je priznata, ali je generalno je zanemarena. Na primjer, istraživanje o zatvorskom liječenju od droga priznaje da programi detoksikacije nisu uvijek dostupni zatvorenicima (Stallwitz & Stover, 2007). ali šta takvi zatvorenici rade bez tretmana, osim učestvuju u visokorizičnoj upotrebi droga, ostaje nerazjašnjeno.

Nasilje u zatvorima

Uprkos njihovoj odvojenosti od društva i stalnom strogom nadzoru, zatvorenici i dalje uspijevaju nabaviti nedozvoljene droge. Takva upotreba droga u zatvoru ugrožava sigurnost zatvorenika i osoblja, u suprotnosti je sa ciljevima rehabilitacije, podriva autoritet kazneno-popravne ustanove, smanjuje povjerenje javnosti i na kraju nagriza sigurnost zajednica i naselja u koje se prestupnici vraćaju nakon zatvora (Mumola, 1999).

Da bi došli do droge zatvorenici ovisnici su često spremni na sve. Ne samo na krađe od drugih nego i na povređivanje drugih radi koristi, tj. dobijanja određene količine droge. Najveći je problem kod teških ovisnika koji često odbijaju da budu uključeni od nekih programa rehabilitacije, te često pokazuju znake agresivnosti upravo kod kriziranja.

Dileri znaju na šta su sve ovisnici spremni pa ih često zloupotrebljavaju za najgore poslove unutar zatvora kao npr. namjerno omalovažavaje službenih lica pred zatvoreničkim kolektivom, napad na druge zatvorenike, krađe, priznavanje nekih radnji koje nisu uradili i preuzimanje disciplinske odgovornosti, svakodnevno redarstvo i spremanje ličnih stvari i sobe od diler a i sl.

Zatvorenici ovisnici su skloni manipulacijama i veoma često krađu i terapiju starijim zatvorenicima koji dobijaju sredstva protiv bolova, a koji ovisnici krađu i nasilno oduzimaju od istih za svoje potrebe. Često od takvih tableta prave koktele. Kada pogledate sudionike sukoba u zatvorima u 90% slučajeva ćete primjetiti da su učesnici ili barem jedan od njih ovisnik. Na to ukazuju i disciplinske mjere i postupci unutar zatvora, gdje se uglavnom radi o narušavanju kućnog reda zbog konzumiranja i preprodaje opojnih sredstava.

Zaključak:

Rehabilitacija zatvorenika ovisnika u penitencijarnim ustanovama je često neefikasna ne zbog loših programa već zbog činjenice da je droga u zatvorima često dostupna na svakom koraku. Često zatvorenici ne mogu da se promjene za vrijeme zatvorske kazne upravo zbog ovakvog stanja. Preprodaju opojnih sredstava u zatvoru nosi veliki rizik za dilere od kažnjavanja, disciplinskih mjera i oduzimanja pogodnosti, međutim s druge strane činjenica da je droga u zatvorima tri puta skuplja nego van zatvora ukazuje da se radi o unosnom biznisu koji donosi određene benifite i samim tim olakšava izdržavanje zatvorske kazne.

Upravo nedostatak opojnih sredstava ili s druge strane potreba da se dođe do nje često podstiče zatvorenika ovisnika na nasilje. Nažalost formalni sistem iako pokušava da suzbije i spriječi unošenje droge u zatvore često nema značajnije rezultate, jer ona je i dalje prisutna i sve veći problem predstavlja i za osuđena lica koja je ne konzumiraju, a u velikom su riziku da probaju ili konzumiraju istu zbog deprivacija i drugi inicijacija kada je u pitanju ulazak u neku od neformalnih zatvorskih grupa. Prevaspitni tretman često doživljava neuspjeh upravo zbog narušavanja psihološke atmosfere usljed stalnih nereda i oblika nasilja. Sve to ukazuje na složenost procesa resocijalizacije i brojnih kriminogenih faktora u zatvoru koji otežavaju ovaj proces.

Literatura:

- Fuko, M. (1997). Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Ljeljak, H., Bubalo, S. (2018). Kazna i tretman zatvorenika iz ugla krivičnog prava i penologije. Mostar: CMZ.
- Macanović, N. (2011). Resocijalizacija osuđenih lica. Banja Luka: Besjeda.
- Macanović, N., Kuprešanin, J. (2016). Položaj zavisnika u neformalnom sistemu penalnih ustanova u Republici Srpskoj. Kriminalističke teme . godina XVI, Br. 1-2, str.33-42.
- Dolan, K., Moazen, B., Noori, A., Rahimzadeh, S., Farzadfar, F. and Hariga, F. (2015) People who inject drugs in prison: HIV prevalence, transmission and prevention. *International Journal of Drug Policy*, 26, pp. S12-S15.
- Center on Addiction, (2010). Substance Abuse and America's Prison Population. Na sajtu: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/behind-bars-ii-substance-abuse-and-americas-prison-population>. Očitano: 10.05.2024.
- Wagner, P. & Bertram, W. (2020). "What percent of the U.S. is incarcerated?" (And other ways to measure mass incarceration), PRISON POL'Y INITIATIVE.
- Shahani, A. (2017). The Time Does Not Fit the Crime: Eliminating Mandatory Minimums for Nonviolent Drug Offenders in Favor of Judicial Discretion, 23 SW. J. INT'L L. 445 – 446.
- Ranapurwala S.I, Shanahan M.E, Alexandridis A.A, Proescholdbell S.K, Naumann R.B, Edwards D. Jr, et al. (2018). Opioid overdose mortality among former North Carolina inmates: 2000–2015. *Am J Public Health*. 2018;108(9):1207–1213.
- Center for Behavioral Health Statistics and Quality. (2017). Results from the 2016 National Survey on Drug Use and Health: detailed tables. Rockville: Substance Abuse and Mental Health Services Administration.
- Michigan Judicial Institute (2013). State of Michigan Sentencing Guidelines Manual. Lansing, MI: Michigan Judicial Institute; 2013
- Meyer JP, Cepeda J, Wu J, Trestman RL, Altice FL, Springer SA. (2014). Optimization of human immunodeficiency virus treatment during incarceration: viral suppression at the prison gate. *JAMA Intern Med.*;174(5): 721–729.
- Broyles, L. M., I. A. Binswanger, J. A. Jenkins, D. S. Finnell, B. Faseru, A. Cavaola, M. Pugatch, and A. J. Gordon. (2014). Confronting inadvertent stigma and pejorative language in addiction scholarship: A recognition and response. *Substance Abuse* 35.
- Hamja, Y. (2015). Model Pembinaan Narapidana Berbasis Masyarakat (Community Based Corrections) Dalam Sistem Peradilan Pidana. *Jurnal Mimbar Hukum*. 27(3). 446- 458.

- Merrall ELC, Kariminia A, Binswanger I.A, et al. (2010). Meta-analysis of drugrelated deaths soon after release from prison. *Addiction*.105:1545-1554.
- Vos T, Lim S.S, Abbafati C, Abbas K.M, Abbasi M (2020). Abbasifard M, et al. Global burden of 369 diseases and injuries in 204 countries and territories, 1990-2019: A systematic analysis for the global burden of disease study 2019. *Lancet*.396:1204–2210.
- Kristianingsih, S. A. (2009). Penahanan Pemenjaraan pada Narapidana Narkoba di Rumah Tahanan Salatiga. *Jurnal Humanitas*. 6(1). 1-15.
- Mumola, C. (1999). Substance Abuse and Treatment, State and Federal Prisoners, BJS Special Report, Washington, DC: U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, January 1999 (NCJ 172871).
- Stallwitz, A., Stover, H. (2007). The impact of substitution treatment in prisons. *International Journal of Drug Policy*, 18(6), 464–474. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2006.11.015>.
- Binswanger IA, Nowels C, Corsi KF, et al. Return to drug use and overdose after release from prison: a qualitative study of risk and protective factors. *Addict Sci Clin Pract*. 2012;7
- Gossop, M., Battersby, M., & Strang, J. (1991). Self-detoxification: A preliminary investigation. *British Journal of Psychiatry*, 159(2), 208–212. <https://doi.org/10.1192/bjp.159.2.208>.
- Merrall ELC, Kariminia A, Binswanger I.A, et al. (2010). Meta-analysis of drugrelated deaths soon after release from prison. *Addiction*.105:1545-1554.
- Romeo R, Knapp M, Scott S. (2006). Economic cost of severe antisocial behaviour in children — and who pays it. *Br J Psychiatry*.188:547-53.

ADDICTED PRISONERS AND VIOLENCE IN PRISONS

Abstract: *Violence in prisons is a frequent phenomenon, and the cause of such behavior is severe deprivations, conflict between informal groups due to the territory inside the prison, intolerance of prisoners, conflicts that often occur between accomplices or daily disputes that occur outside the prison. However, in larger penitentiary systems, violence also occurs due to intoxicants, which are often a profitable business during the prison sentence, and which also carry a great risk. Addicted prisoners represent a growing category and population within prisons. In this paper, we want to point out the problem of narcotic drugs within the prison system, which is often the reason for conflicts between drug addicts and prison gangs, which often leads to larger conflicts. Although the formal system works to prevent introduction, suppress the sale of narcotics and punish dealers and addicts, this problem is present in almost all prison systems.*

Keywords: *violence, prisons, informal system, intoxicants.*

POSEBNE MJERE ZAŠTITE ZA DJECU ŽRTVE KRIVIČNOG DJELA U KRIVIČNOPRAVNOM SISTEMU CRNE GORE

*Doc. dr Valentina Smolović
Viši sud u Podgorici¹³²*

Apstrakt: Zbog svog uzrasta i nemogućnosti da se sama zaštite, djeca predstavljaju posebno ugrožene članove svakog društva. Zbog toga im je potrebna posebna briga i zaštita. Posebna zaštita i briga, uključujući odgovarajuću pravnu zaštitu, detaljnije su razrađeni primarnim međunarodnim instrumentom i to Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (KPD), usvojena 1989. godine. Ratifikovale su je skoro sve zemlje na svijetu, uključujući sve države članice Savjeta Evrope. U članu 1 Konvencije o pravima djeteta definisano je da je dijete svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina, ako se, na osnovu zakona koji se odnosi na dijete, punoljetstvo ne stiče ranije. Starija djeca, poput onih koja su navršila 16 ili 17 godina, i dalje su djeca, te se prema njima tako mora i postupati. Crna Gora je potpisala i ratifikovala veći broj međunarodnih konvencija koje se direktno ili indirektno odnose na djecu. Država je u toku posljednje decenije napredovala u stvaranju pravnih i strateških preduslova za primjenu reformi čiji je cilj da se prava djeteta ostvaruju u skladu s Konvencijom UN o pravima djeteta i Poveljom EU o osnovnim ljudskim pravima. U periodu od 2010. godine intenzivirala je rad na usaglašavanju unutrašnjeg zakonodavstva s međunarodnim standardima i usvojenim dokumentima. U pravnom sistemu Crne Gore krivično postupanje prema maloljetnicima prepoznato je i pravno tretirano u okviru krivičnog pravnog sistema kroz Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku ("Službeni list CG", br. 64/2011 i 1/2018), koji predstavlja specijalizovani pravni akt koji predviđa posebne mjere zaštite za djecu kao učesnike u krivičnom postupku, uključujući djecu koja su žrtve krivičnog djela, kao i djecu svjedoke. Isti zakon garantuje veći stepen krivično-pravne zaštite djeteta i unapređenje položaja djece u krivičnim postupcima, između ostalog i uvođenjem Stručnih službi (u dva Viša suda i u Vrhovnom državnom tužilaštvu).

Ključne riječi: dijete, Konvencija o pravima djeteta, žrtva

UVOD

U maju 2006. godine Crna Gora je obnovila svoju samostalnost i tako postala 192. članica Ujedinjenih nacija. Naredne 2007. godine postala je 47. članica Savjeta Evrope, a 2017. godine 29. članica NATO-a. Od decembra 2010. godine Crna Gora je u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Kao samostalna država ona danas ima status zemlje kandidata, a pregovori o pristupanju zvanično su počeli u junu 2012. godine. Crna Gora je pored usaglašavanja mnogih zakona sa evropskim zakonodavstvom potpisala i ratifikovala veći broj međunarodnih konvencija koje se direktno ili indirektno odnose na djecu. Krivični zakonik Crne Gore, izmijenjen i dopunjen, "inkriminiše sve oblike torture i drugog nehumanog i ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja djece, a posebno prodaju djece u svrhu seksualne eksploatacije, dječju pornografiju i zaključenje dječjih prinudnih brakova" (Krivični zakonik Crne Gore, 2020).

Pored ostalih institucija u Crnoj Gori koje se bave djecom i njihovom zaštitom, pravosudni organi uvijek imaju u vidu najbolji interes djeteta o kome je riječ, i to u svim aktivnostima koje se tiču

¹³² smolovicvanja 68@gmail.com

djece, kako bi doprinijeli unapređenju dobrobiti maloljetnih lica kroz suzbijanje zlostavljanja i zanemarivanja, da doprinesu obezbjeđivanju da sve preduzete mjere, radnje, aktivnosti i donijete odluke tokom sudskih postupaka budu u najboljem interesu maloljetnih lica, da doprinesu obezbjeđivanju stručne i efikasne pomoći pravosudnih organa ostalim nosiocima javne vlasti i drugim subjektima u procesu zaštite maloljetnih lica od zlostavljanja i zanemarivanja, kao i da doprinesu unapređenju procesa rada pravosudnih organa u cilju hitnog i humanog postupanja prema maloljetnim licima, žrtvama nasilja.

ZAKONODAVNI I REGULATORNI OKVIR

Djeca se suočavaju s pravosudnim sistemom kao žrtve, svjedoci, kada su u sukobu sa zakonom ili kao stranke u građanskim postupcima. Pravosudni sistem koji je u potpunosti usklađen s principom najboljeg interesa djeteta, od suštinskog je značaja za svu djecu. “Ustav Crne Gore jemči i štiti prava i slobode svakog građanina. Prava i slobode su nepovredivi. Svako je obavezan da poštuje prava i slobode drugih. Zabranjena je svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu. Prava i slobode ostvaruju se na osnovu Ustava i potvrđenih međunarodnih sporazuma. Svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo. Svako ima pravo na jednaku zaštitu svojih prava i sloboda (Ustav Crne Gore, 2021). Ustav Crne Gore djeci garantuje pravo na posebnu zaštitu i uživanje široke lepeze prava i sloboda koje su primjerene uzrastu i zrelosti djeteta. Ustav prepoznaje i potrebu posebne zaštite djece od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zlostavljanja.

Pored Ustava, kao najvažnijeg pravnog akta jedne zemlje, Crna Gora je ratifikovala, odnosno formalno prihvatila Konvenciju o pravima djeteta koja predstavlja važan sporazum zemalja koje su obećale zaštitu prava djece. Djeca se rađaju sa osnovnim pravima i slobodama koji pripadaju svim ljudskim bićima. Zbog svog uzrasta, kao i stepena tjelesnog i psihičkog razvoja, djeca su upućena na pomoć odraslih. Zato je nastala potreba da se izdvoje i istaknu posebna prava djeteta. Tokom prošlog vijeka, u svijetu se formiralo uvjerenje da prava djeteta treba da budu priznata i zaštićena na poseban način i putem posebnih međunarodnih dokumenata. “Potreba za proširivanjem posebne brige za dijete izražena je u Ženevskoj deklaraciji o pravima djeteta iz 1924. godine i u Deklaraciji o pravima djeteta koje su usvojile Ujedinjene nacije 1959. godine i priznate u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (posebno u članovima 23 i 24), u Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (posebno u članu 10) i u statutima i odgovarajućim instrumentima specijalizovanih agencija i međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom djece a imajući u vidu kako je naznačeno u Deklaraciji o pravima djeteta koju je usvojila Generalna skupština 20. novembra 1959. godine, da su djetetu, s obzirom na njegovu fizičku i mentalnu nezrelost, potrebni posebna zaštita i briga, uključujući odgovarajuću pravnu zaštitu kako prije, tako i poslije rođenja, nastala je Konvencija o pravima djeteta usvojena na Generalnoj skupštini UN, 20. novembra 1989” (UNICEF, 2023).

“Konvencija je glavni međunarodni pravni instrument za zaštitu prava djeteta kojom se države potpisnice obavezuju na preduzimanje svih odgovarajućih zakonskih, upravnih, društvenih i obrazovnih mjera kako bi se dijete zaštitilo od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja” (Nasilje u porodici, 2019). Konvencija objašnjava ko su djeca, koja su njihova prava ali i odgovornosti vlada. Sva prava su povezana, svako pravo je podjednako važno i ne mogu se oduzeti. Kada vlada neke zemlje prihvati Konvenciju, ona pristaje na poštovanje prava djeteta koja su u njoj propisana. Ovom Konvencijom djeca su po prvi put izdvojena kao poseban subjekt međunarodnog prava i zaštite. Djeca su kroz Konvenciju prihvaćena kao ljudska bića koja mogu iskazati svoje potrebe i učestvovati u svim aktivnostima koje su važne za njih. Pored Konvencije o pravima djeteta Crna Gora je ratifikovala i Lanzarote konvenciju usvojenu u gradu Lanzarot, u Španiji, 2007. godine koja je stupila na snagu 2010. godine. Suština ove Konvencije jeste zaštita djece. Ona se fokusira na poštovanje dječjih prava, osiguravanje njihove dobrobiti, odgovaranje na njihove stavove, potrebe i razloge za zabrinutost, obavezujući ne djelovanje u njihovom najboljem interesu u svakom trenutku. Lanzarote konvencija uspostavlja zajedničke kriterijume kako bi se osiguralo da se efikasan, proporcionalan i odvrćajući

krivično pravni okvir sprovodi u svim zemljama. “Lanzarot Konvencija je najambiciozniji i najobuhvatniji pravni instrument o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja” (Izveštaj o implementaciji Konvencije o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja, 2013).

Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, koji u pravnom sistemu Crne Gore predstavlja specijalizovani pravni akt, predviđene su posebne mjere zaštite za djecu kao učesnike u krivičnom postupku, uključujući djecu koja su žrtve krivičnog djela, kao i djecu svjedoke.

TRETMAN DJECE ŽRTAVA I SVJEDOKA TOKOM POSTUPKA

“Do početka 20. veka deca su imala malu ili gotovo nikakvu pravnu zaštitu od bilo kakvog vida traumatizacije. Prakse sudova su varirale, ali uglavnom nisu bile dovoljne da zadovolje potrebe dece žrtava i njihovih porodica. Od 1962. godine, nakon što je australijski pedijatar Henri Kemp opisao sindrom prebijenog deteta, povećava se javni interes u identifikovanju dece žrtava ili svedoka krivičnih dela što je rezultiralo usvajanjem zakona u većini država s ciljem poboljšanja zaštite dece” (Položaj deteta u krivičnom pravnom sistemu, 2016). Bilo je uobičajeno negdje do kasnih sedamdesetih da su jedini ljudi u procesima koji su se ticali djece bili sudije, socijalni radnici i ponekad roditelji. Djeca su vrlo rijetko učestvovala u sudskim procesima. Od tada do danas dešavale su se suštinske promjene kako u zakonima tako i u praksi. Djeca predstavljaju jednu od najranjivijih kategorija u jednom društvu, te im je potrebno obezbijediti posebnu zaštitu i pažnju, kako u pravu, tako i u praksi.

“Nakon što se u drugoj polovini 20 vijeka javlja pojačana briga za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda djece, zakonodavac je predvidio da se prema maloljetniku kao učiniocu krivičnog djela i maloljetnom licu kao oštećenom ili svjedoku, u postupku poštuju ljudska prava uz uvažavanje najboljeg interesa maloljetnih lica. Sud uvijek ima u vidu najbolji interes djeteta o kome je riječ, u svim aktivnostima koje se tiču djece. Značaj toga proističe iz drugog načela Deklaracije o pravima djeteta, koju su UN usvojile 1959. Godine (Djeca i Evropski sud za ljudska prava - Pregled prakse, 2019).

“U današnje je vrijeme vjerovatno da će svako dijete na neki način doći u kontakt s pravosuđem. Za mnoge je to vrlo neugodno iskustvo, a moglo bi, i trebalo bi, biti drukčije jer bi se mogle ukloniti mnoge prepreke i izvori nepotrebnih neprilika. Iako su na međunarodnoj i europskoj razini uspješno postavljena ključna načela ipak se ne može reći da je pravda uvijek prilagođena djeci i mladima. Kao izravan odgovor na široke konzultacije koje je pokrenulo Vijeće Europe, djeca i mladi uistinu su izvijestili o velikom nepovjerenju u sustav, te istaknuli mnoge nedostatke kao što su zastrašujuće okruženje, nepostojanje informacija i objašnjenja primjerenih njihovoj dobi, slab pristup obitelji te postupci koji su ili predugački ili pak, suprotno, prebrzi. Vijeće Europe donijelo je smjernice o pravosuđu prilagođenom djeci upravo kako bi se pobrinulo da pravda uvijek bude prilagođena djeci, bez obzira tko su ona i što su učinila. Smatrajući da je prijatelj onaj tko dobro postupa prema tebi, tko ti vjeruje i kome možeš vjerovati, tko sluša ono što govoriš i koga ti slušaš, tko te razumije i koga ti razumiješ, kao i da pravi prijatelj ima hrabrosti reći ti kad griješiš i stati uz tebe kako bi ti pomogao pronaći rješenje, pravosuđe prilagođeno djeci treba nastojati ostvariti ove ideale. Pravosuđe prilagođeno djeci ne smije “hodati” ispred djece; ono ih ne smije ostaviti iza sebe. Ono prema djeci postupa s dostojanstvom, poštovanjem, brigom i pošteno. Dostupno je, razumljivo i pouzdano. Sluša što djeca govore, ozbiljno shvaća. Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu naklonjenom djeci njihova mišljenja i brine se da budu zaštićeni i interesi onih koji se ne mogu izraziti (kao što su male bebe). Svoju brzinu prilagođava djeci: nije ni jako žurno ni razvučeno, nego razumno brzo. Namjera je smjernica o pravosuđu prilagođenom djeci sve to osigurati, jamčiti da sva djeca imaju odgovarajući pristup pravdi i da se prema njima postupa s poštovanjem, na način koji se ne oglašuje na njihove potrebe” (Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci, 2010). Pravda uvijek treba biti prilagođena djeci. Ona ne smije biti ispred njih jer je oni možda neće pratiti. Ne smije biti ni iza djece. Ona samo treba biti uz njih i biti njihov prijatelj.

Donošenjem Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku u Crnoj Gori prvi put se uvođeni institut, institut Stručne službe. “Radi pružanja pomoći sudovima i državnim tužilaštvima u postupanju prema maloljetnim učiniocima krivičnih djela u Višim sudovima u Podgorici i Bijelom Polju i Vrhovnom državnom tužilaštvu obrazuju se Stručne službe. Stručne službe u Višim sudovima pružaju pomoć sudovima sa područja mjesne nadležnosti tih sudova. Poslove u Stručnoj službi obavljaju stručna lica različitih specijalističkih profesija (socijalni radnici, psiholozi, specijalni pedagozi), koja mogu dati stručna mišljenja, obavještenja i drugu pomoć u postupanju prema maloljetnom učiniocu krivičnog djela, u skladu sa ovim zakonom. Stručna služba u vršenju svojih poslova sarađuje sa nadležnim institucijama socijalne i dječje zaštite, kao i vaspitnoobrazovnim ustanovama koje su dužne da na njen zahtjev dostavljaju izvještaje i mišljenja” (Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku), 2012).

Institut Stručnih službi uveden je Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku (Službeni list CG, 2011) da bi Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku (Službeni list CG, 2018). došlo do reforme pravosudnog sistema i unapređenja poštovanja dječijih prava i postupanja prema djeci u krivičnom postupku. Vrhovni sud Crne Gore i Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore, u saradnji sa UNICEF-om, izradili su Smjernice za postupanje Stručnih službi u Vrhovnom državnom tužilaštvu i u Višim sudovima koje rade s djecom u krivičnom postupku i djecom žrtvama i svjedocima nasilja. Smjernice su pripremljene u okviru inicijative “Jednak pristup djece pravdi”. “Ovim Smjernicama definisani su način rada i aktivnosti Stručne službe u skladu sa Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku i međunarodnim standardima ljudskih prava u slučajevima kada su djeca uključena u sudske postupke kao akteri u sukobu sa zakonom ili kao žrtve/svjedoci” (Smjernice za rad stručne službe sa djecom, maloljetnim učiniocima, žrtvama isvjedocima u krivičnom postupku, 2020). Pored smjernica urađeni su i priručnici za djecu učinioce krivičnih djela, žrtve i svjedoke kao i za roditelje kojima se objašnjava vođenje postupka kako u tužilaštvu tako i u sudu. Djeci se objašnjava kompletan postupak od ulaska u tužilaštvo/sud do okončanja postupka.

POSEBNE ODREDBE O ZAŠTITI MALOLJETNIH LICA KAO UČESNIKA U KRIVIČNOM POSTUPKU

“Ukoliko je krivičnim djelom oštećeno maloljetno lice ili se ono sasluša kao svjedok u krivičnom postupku prema njemu su zakonom propisane posebne mjere zaštite. To prije svega podrazumijeva obavezu svih učesnika u postupku, organa i ustanova od kojih se traže obavještenja, izvještaji ili mišljenja, kao i medija da štite privatnost maloljetnog lica, uključujući zaštitu njegovog identiteta, kao i zaštitu podataka koji mogu da otkriju njegov identitet. Zakonom je propisano da bilo koja informacija koja bi mogla ukazati na identitet maloljetnog lica koje je oštećeno krivičnim djelom ili je svjedok u postupku ne može da bude objavljena bez izričite dozvole sudije, odnosno državnog tužioca koji postupa u predmetu. Postupanje u slučajevima u kojima se kao oštećena lica ili svjedoci pojavljuju maloljetna lica definiše se kao obazrivo postupanje. To znači da u ovakvom krivičnom postupku po pravilu, postupaju lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta i o pravilima postupanja sa maloljetnim učiniocima krivičnih djela i maloljetnim licima kao učesnicima u krivičnom postupku. Tužiocima ili sudijama za maloljetnike, prilikom donošenja odluka, vode računa o uzrastu, ličnim svojstvima, obrazovanju i prilikama u kojima živi maloljetno lice” (Priručnik za maloljetnike - Upoznajte tužilaštvo, 2023).

Standardi za zaštitu djece koja učestvuju u krivičnom postupku podrazumijevaju pravo svakog djeteta da bude informisano o svojim pravima, obezbjeđivanje odgovarajućih načina za pristup pravdi i obavezu da djeca budu konsultovana i saslušana u postupcima koji ih uključuju ili se na njih odnose. To uključuje davanje odgovarajuće težine stavovima djece imajući u vidu njihovu zrelost i sve poteškoće komunikacije koje mogu imati, kako bi njihovo učešće u postupku imalo smisla.” Prema djeci se treba odnositi kao prema punim nosiocima prava i mora im se omogućiti da svoja prava ostvaruju na način koji uzima u obzir okolnosti slučaja, ali i njihovu sposobnost formiranja svojih stavova” (Smjernice za rad stručne službe sa djecom, maloljetnim učiniocima, žrtvama i svjedocima u

krivičnom postupku, 2020). U Smjernicama je kao centralna tačka uzeto stanovište koje slijedi međunarodne standarde ljudskih prava, a po kome sve preduzete radnje i mjere moraju biti u najboljem interesu djeteta. U procjeni najboljeg interesa djeteta važno je obezbijediti da stavovi i mišljenja djeteta dobiju odgovarajuću težinu. Osim toga, u svakom trenutku treba poštovati i sva ostala prava djeteta, poput prava na dostojanstvo, slobodu i isti tretman. U krivičnom postupku u kojem je učesnik maloljetno lice oštećeno krivičnim djelom ili u kojem se maloljetno lice sasluša kao svjedok, radnje, po pravilu, preduzimaju lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava djeteta (tužioc, sudije, stručna lica iz Stručnih službi, advokati) i o pravilima postupanja sa maloljetnim učesnicima krivičnih djela i maloljetnim licima kao učesnicima u krivičnom postupku, vodeći računa o uzrastu, ličnim svojstvima, obrazovanju i prilikama u kojima živi maloljetno lice. Istragu vodi tužilac, u skladu sa Zakonikom o krivičnom postupku ali i u skladu sa Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku. Državni tužilac odlučuje da li će dijete saslušati uz ili bez pomoći Stručne službe, kao i da li će se dijete saslušavati uz pomoć audio-vizuelne tehnologije ili direktno.

Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku propisano je obavezno angažovanje stručnog lica kada je žrtva djeteta mlađe od 14 godina. Saslušanje maloljetnog lica, po pravilu, obavlja državni tužilac istog pola kao maloljetno lice, u posebnoj prostoriji opremljenoj tehničkim uređajima za audiovizuelno snimanje uz prisustvo stručnog lica iz Stručne službe ili uz pomoć Stručne službe. U slučaju kada dijete direktno ispituje tužilac, stručno lice je prisutno u zasebnoj prostoriji zajedno sa njim i djetetom. A kada se koristi pomoć Stručne službe dijete i stručno lice su u zasebnoj prostoriji, dijete ispituje stručno lice iz Stručne službe shodno prethodnim konsultacijama sa državnim tužiocem i instrukcijama tokom samog suđenja. Stranke i branilac okrivljenog postavljaju pitanja maloljetnom licu preko državnog tužioca. Podrazumijeva se da je snimanje pravilo, ali nije propisano kao obavezno, te da se u velikoj većini slučajeva razgovori snimljeni u fazi predkrivične istrage prihvataju na sudu kao dokaz koji efektivno zamjenjuje pojavljivanje djeteta, što je dobra praksa koja je u potpunosti u skladu sa Smjernicama Komiteta ministara Savjeta Evrope o pravosuđu po mjeri djeteta. Ako se saslušanje maloljetnog lica vrši uz pomoć uređaja za audiovizuelno snimanje, snimak će se zapečatiti i priključiti zapisniku. Izuzetno, ako za to postoje opravdani razlozi, maloljetna lica, kao svjedoci, odnosno oštećeni mogu se saslušati i u svom stanu ili drugoj prostoriji, odnosno zavodu ili ustanovi u kojoj borave, bez obzira na tehničku opremljenost istih (iako je zakonom predviđena i takva mogućnost do sada nije bio takav slučaj). Nadalje, prilikom saslušanja maloljetnika - žrtve krivičnog djela, mora se voditi računa da saslušanje ne utiče negativno na njegovo psihičko stanje. Zakonom je propisana obaveza poštovanja prava djeteta na privatnost, uključujući i zahtjev za očuvanjem povjerljivosti podataka o ličnosti. Stručna služba pomaže u obavljanju razgovora s djetetom kroz pripremu djeteta za razgovor. Nijedna informacija koja bi mogla otkriti identitet djeteta žrtve ili svjedoka zločina ne smije biti objavljena bez izričite dozvole državnog tužioca koji postupa u predmetu ilisudije. Zakonom se, takođe, zahtijeva poštovanje pravila postupanja prilagođenih djeci, vodeći računa o uzrastu, ličnim svojstvima, obrazovanju i prilikama u kojima živi maloljetno lice. U slučaju podizanja optužnice, audio-vizuelni snimak razgovora s djetetom dostupan je sudiji i prikazuje se na suđenju, čime se dijete štiti od ponovne viktimizacije i od konfrontacije sa okrivljenim.

U periodu od 2020. godine pa do 2024. godine uz pomoć stručnog lica iz Stručne službe Vrhovnog državnog tužilaštva u Vrhovnom državnom tužilaštvu obavljen je 81 svjedočki iskaz uz primjenu audiovizuelnog snimanja, primjereno potrebama djece oštećenih lica –svjedoka iz zasebne prostorije. Od ukupnog broja svjedočkih iskaza 12 svjedočkih iskaza obavljeno je u prisustvu stručnog lica iz Stručne službe, dok je 69 svjedočkih iskaza obavljeno uz pomoć stručnog lica iz Stručne službe. Tokom 2020. godine saslušano je 15 djece, u 2021. godini 21 dok je u 2022. godini saslušano 17 djece. U 2023. godini saslušano je 24 djece dok je u period od 1. januara do 20. aprila 2024. godine saslušano 4 djece. Prikaz snimanja svjedočkog iskaza odnosno svjedočenja djece u Vrhovnom državnom tužilaštvu možemo vidjeti u dijagramu 1.

Dijagram 1. Svjedočenje djece

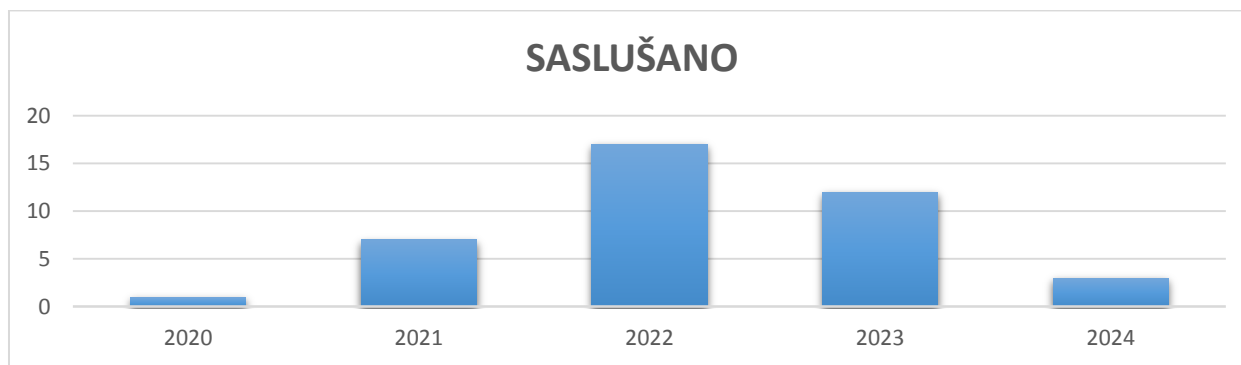
U slučaju kada sudija odluči da se dijete ponovo saslušava pred sudom Stručna služba pomaže sudijama na način što dostavlja mišljenje o spremnosti i sposobnosti djeteta, koje je žrtva u postupku kao i svjedok (čija je uloga komfornija) da se ponovo saslušava. U najvećem broju slučajeva Stručna služba je izričita da se dijete ponovo ne saslušava iz razloga što je po obavljenom razgovoru sa djetetom - žrtvom zaključeno da dijete zbog psihičkih problema, prvenstveno misleći na preživljenu trauma, nije spremno da ponovo svjedoči. Ipak, ako sudija i pored mišljenja Stručne službe odluči da ponovo saslušava dijete Stručna služba priprema dijete za svjedočenje. Dešava se, mada veoma rijetko, da dijete – žrtva želi ponovo da svjedoči. Obzirom da u Crnoj Gori postoje dva Viša suda, i to jedan u Podgorici a drugi u Bijelom Polju, tako postoje i dvije Stručne službe, jedna u Višem sudu u Podgorici a druga u Višem sudu u Bijelom Polju. U periodu od 2020. - 2024. godine u Višim sudovima obavljena su 54 razgovora što sa žrtvama, što sa svjedocima krivičnog djela i to po nalogu sudećih sudija. U 2020. godini obavljen je 1 razgovor, u 2021. Godini obavljeno je 7 razgovora, a u 2022. godini 16. U 2023. godini obavljeno je 25 razgovora dok je u periodu od 1. januara do 20. aprila 2024. godine obavljeno 5 razgovora.

Dijagram 2. Obavljeni razgovori po godinama.

Od 54 razgovora koji su obavljeni u sudovima sa 54 žrtve ili svjedoka izvršeno je 40 saslušanja. Dešavalo se da jedno dijete ponovo bude saslušano jednom, dva a nekad i više puta. Sve ovo govori da je sudija odlučio da više puta saslušava dijete jer nije zadovoljan mišljenjem koje je dobio iz Vrhovnog tužilaštva, da je Stručna služba procijenila da dijete može da svjedoči ili je dijete samo tražilo da bude saslušano.

Dijagram 3. Saslušanja po godinama.

“Komitet za prava djeteta je u svom Opštem komentaru br. 5 naveo da član 3 st. 1 KPD-a (po kojem su interesi djeteta od primarnog značaja u svim aktivnostima koje se tiču djece) iziskuje preduzimanje aktivnih mjera od strane svih izvršnih, parlamentarnih i pravosudnih organa. Svi zakonodavni, upravni i sudski organi ili institucije moraju da primjenjuju načelo najboljih interesa djeteta tako što će sistematski razmatrati kako njihove odluke ili postupci utiču ili će uticati na interese djece – npr. kako će na te interese uticati predloženi ili važeći zakon, politika, upravna radnja ili sudska odluka, uključujući i one koji se ne odnose neposredno na djecu, ali posredno na njih utiču” (Djeca i Evropski sud za ljudska prava- Pregled prakse, 2019). “Iz tog razloga Crna Gora je preduzela niz zakonodavnih i političkih intervencija, prilagođavajući pravosudni sistem potrebama djece žrtava i svjedoka krivičnih djela usvajajući prvu nacionalnu Strategiju za prevenciju i zaštitu djece od nasilja sa Akcionim planom 2017–2021. Tom strategijom Vlada Crne Gore opredijelila se za primjenu u praksi modela Barnahus, odnosno uspostavljanje prve Dječje kuće po modelu Barnahus .Uz podršku UNICEF-a i Savjeta Evrope, Vlada Crne Gore, 2023. godine, izradila je ključnu Studiju izvodljivosti koja analizira zakonodavni i okvir politika i identifikuje izazove za integraciju modela Barnahus, čime je postavljen temelj za uspostavljanje ovog servisa u narednom periodu. Očekuje se da će nova Strategija koja će se odnositi na period 2023–2027, uključivati uspostavljanje Dječje kuće po modelu Barnahus, kao jednu od mjera za unapređenje dječje zaštite. “Dječja kuća, tj. Barnahus, omogućava profesionalcima iz različitih sektora – policije, tužilaštva, socijalne i zdravstvene zaštite i sudstva – da istovremeno zajedno rade s djetetom koje je doživjelo nasilje, i to pod jednim krovom i u okruženju koje je prilagođeno potrebama djeteta. Na ovaj način izbjegava se intervjuisanje djeteta više puta, a koje predstavlja dodatnu traumu za dijete, uključujući i u slučajevima seksualnog zlostavljanja i eksploatacije. Projekat Barnahus je prvi put u Evropi pokrenutna Islandu 1998. godine, a inspirisan je modelom Centra za zastupanje djece u Sjedinjenim Američkim Državama. Prema studiji Savjeta Evrope iz 2023. godine, ukupno 28 država članica ove organizacije ima Barnahus servis ili neke druge servise vrlo slične Barnahusu. Od preostalih 18 država, pet je u procesu uspostavljanja takvih servisa, a 11 država posjeduje neke druge multidisciplinarne servise za djecu koja su doživjela nasilje. Strategija EU o pravima djeteta za period 2021–2024, Strategija Savjeta Evrope za prava djeteta za period 2022–2027. i UNICEF-ova Strategija dječje zaštite za period 2021–2030. ističu značaj Barnahusa i sličnih pravosudnih servisa po mjeri djeteta. Uz podršku UNICEF-a i Savjeta Evrope, Vlada Crne Gore, 2023. godine, izradila je ključnu Studiju izvodljivosti koja analizira zakonodavni i okvir politika i identifikuje izazove za integraciju modela Barnahus, čime je postavljen temelj za uspostavljanje ovog servisa u narednom periodu. Opredjeljenje Vlade Crne Gore da usvoji model Barnahus rezultat je njenog cilja da jača odgovore države na nasilje nad djecom” (Medical CG, 2024).

ZAKLJUČAK

Usvajanjem Zakonom o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku 2011. godine te donošenjem Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku 2018. godine došlo je do reforme pravosudnog sistema i unapređenja poštovanja dječijih prava i postupanja prema djeci u krivičnom postupku. Crna Gora je u prethodnom periodu

cjelokupnim aktivnostima bila usmjerena prema zaštiti djece u sudskim postupcima. Preuzimanjem modela Barnahus u budućnosti želi pokazati punu posvećenost ispunjavanju svojih obaveza u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Pravosuđe, zdravstvo, sektor unutrašnjih poslova, socijalna i dječja zaštita, obrazovanje, parlament, akademska zajednica, lokalna zajednica, privatni sektor, mediji i drugi, svi moraju raditi zajedno kako bi spriječili i odgovorili na nasilje. Objedinjavanjem svih usluga pod jedan krov pomaže se djeci koja su iskusi nasilje ili mu svjedočila da dobiju koordinisanu, efikasnu i saosjećajnu podršku. Uvođenjem Dječje kuće Barnahus u Crnu Goru u skladu je s principima UN Konvencije o pravima djeteta. Crna Gora kao kandidat u procesu pristupanja Evropskoj uniji mora se voditi pravima i potrebama djeteta i graditi u odnosu na njih servise kako bi se osjećali sigurnim u svojoj državi.

Literatura:

- Crna Gora uvodi model Barnahus za podršku djeci žrtvama . <https://medicalcg.me> (pregledano 17. 4. 2024).
 Djeca i evropski sud za ljudska prava. (2019). Dubrovnik: Pregled prakse. AIRE Centre
 Izvještaj o implementaciji konvencije o zaštiti djece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja. 2013. Ministarstvo rada i socijalnog staranja.
 Konvencija o pravima djeteta, <https://www.unicef.org>.
 Krivični zakonik Crne Gore, (2020). Službeni list Crne Gore.
 Nasilje u porodici - Pregled međunarodnih standarda i jurisprudencije Evropskog suda za ljudska prava.(2019). Podgorica: Vrhovni sud Crne Gore.
 Položaj deteta u krivičnom pravnom sistemu.(2016). Beograd: Centar za unapređenje pravnih studija.
 Priručnik za maloljetnike-Upoznajte tužilaštvo.(2023). Podgorica: Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu,
 Smjernice za rad stručne službe sa djecom, maloljetnim učiniocima, žrtvama i svjedocima u krivičnom postupku. (2020). Podgorica.
 Smjernice Odbora ministara Vijeća Europe o pravosuđu prilagođenom djeci. (2014). Vijeće Europe. Strazbur.
 Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku. ("Službeni list CG", br. 64/2011 i 1/2018).
 Ustav Crne Gore .(2021). Podgorica. Prečišćeni tekst - treće izdanje.

SPECIAL PROTECTION MEASURES FOR CHILD VICTIMS OF CRIMINAL OFFENSES IN THE CRIMINAL JUSTICE SYSTEM OF MONTENEGRO

Asst. Dr. Valentina Smolović
Higher court in Podgorica

Abstract: Due to their age and inability to protect themselves, children are particularly vulnerable members of every society. That is why they need special care and protection. Special protection and care, including appropriate legal protection, are elaborated in more detail by the primary international instrument, the United Nations Convention on the Rights of the Child (CRC), adopted in 1989. It has been ratified by almost all countries in the world, including all member states of the Council of Europe. In Article 1 of the Convention on the Rights of the Child, it is defined that a child is any human being who has not reached the age of 18, if, on the basis of the law relating to the child, majority is not attained earlier. Older children, such as those who have reached the age of 16 or 17, are still children and must be treated as such. Montenegro has signed and ratified a large number of international conventions that directly or indirectly relate to children. During the last decade, the state has made progress in creating legal and strategic preconditions for the implementation of reforms whose goal is to realize the rights of the child in accordance with the UN Convention on the Rights of the Child and the EU Charter on Basic Human Rights. In the period from 2010, it intensified work on harmonizing internal legislation with international standards and adopted documents. In the legal system of Montenegro, criminal treatment of minors is recognized and legally treated within the framework of the criminal justice system through the Law on treatment of minors in criminal proceedings ("Official Gazette of Montenegro", no. 64/2011 and 1/2018), which is a specialized legal act which provides for special protection measures for children as participants in criminal proceedings, including children who are victims of a criminal act, as well as child witnesses. The same law guarantees a higher level of criminal-legal protection of children and the improvement of the position of children in criminal proceedings, including the introduction of Expert Services (in two High Courts and in the Supreme State Prosecutor's Office).

Key words: child, Convention on the Rights of the Child, victim

Pregledni naučni rad
UDK:342.7:027.6-058.56(497.6)
DOI:10.7251/ZCMZ0124278P

ZATVORSKE BIBLIOTEKE U ZATVORSKOM SISTEMU BOSNE I HERCEGOVINE

Prof. dr Vildana Pleh¹³³

Vanredna profesorica na Univerzitetu u Sarajevu - Pravnom fakultetu

Alma Ljubica Kovačević¹³⁴

Osnivač i predsjednica „Inicijative za suzbijanje kriminala i resocijalizaciju (CSRI)“

Apstrakt: Cilj izricanja i izvršenja kazne zatvora je prevashodno resocijalizacija i reintegracija počinioca krivičnog djela u društvo, nakon njenog izvršenja. U zatvorskom sistemu i sistemu izvršenja kazne zatvora, predviđeni su različiti načini ostvarivanja navedenih ciljeva kroz programe i tretmane koji se provode kroz aktivnosti koje zatvorenici obavljaju u zatvorima poput: rada, obrazovanja, adekvatnog korištenja slobodnog vremena, različitih specijalnih edukacija, zatim sportske aktivnosti, kreativne radionice, čitanje knjiga, pisanje literarnih radova, odvijanje niza terapija u okviru programa rehabilitacije koje su povezane sa navedenim aktivnostima i sl. U tom pravcu su i autorice ovog rada predstavile značaj postojanja biblioteka i bogastvo bibliotečkog fonda te stanje u zatvorskim bibliotekama u zatvorskom sistemu u BiH. Nakon kratkog upoznavanja sa zatvorskim sistemom i sistemom izvršenja kazne zatvora u BiH, posebnu pažnju su posvetile terapijskom radu i važnosti postojanja biblioteka radi rehabilitacije, zatim obrazovanja, važnosti raznih specijalnih edukacija, nekih obuka iz oblasti informatike te čitanju knjiga u slobodno vrijeme kao vidu kreativne i terapijske radionice. Veoma značajan dio rada su rezultati istraživanja o stanju u bibliotekama u zatvorskom sistemu u BiH i odgovor na postavljenu hipotezu "Bibliotečki fond u zatvorima u BiH ne odgovara potrebama zatvorenika". Nakon provedenog intervjua i analize anketnih upitnika provedenih u nekoliko zatvora u BiH, autorice izводе zaključke o broju i sadržaju bibliotečkog fonda zaključujući da li postojeće stanje zadovoljava potrebe zatvorenika u zatvorima. Na kraju predlažu kako unaprijediti stanje u zatvorima u pogledu obogaćivanja zatvorskih biblioteka, a samim tim i omogućiti realizaciju programa obrazovanja, korisnog iskorištavanja slobodnog vremena i, u konačnici, obezbjediti kvalitetniju resocijalizaciju.

Ključne riječi: sistem izvršenja kazne zatvora, Bosna i Hercegovina, biblioteke, obrazovanje, terapija, resocijalizacija.

Uvod o zatvorskom sistemu u Bosni i Hercegovini

Individualizacija kazne zatvora kroz represivni model ideja je na kojoj se temelji većina zakona koji regulišu oblast izvršenja krivičnih sankcija, odnosno, propisi koji uređuju penitencijarni sistem, odnosno, sistem izvršenja kazne zatvora u jednoj državi. Na tom „fonu“ je i krivično zakonodavstvo u BiH, odnosno, propisi koji uređuju zatvorski sistem u BiH¹³⁵. Sistem izvršenja kazne zatvora se

¹³³ v.pleh@pfsa.unsa.ba

¹³⁴ alma.kovacevic@hotmail.co.uk

¹³⁵ Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera „Službeni glasnik BiH“ broj 13/05, 53/07, 97/07 i 12/10 (ZIKS BiH); Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija Federacije Bosne i Hercegovine. „Službene novine FBiH“ broj 44/98, 42/99, 12/09 i 42/11 (ZIKSFBiH); Zakonu o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske „Službeni glasnik RS“ broj 63/18 (ZIKS RS); Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine „Službeni glasnik Brčko Distrikta“ broj 31/11 (ZIKS BDBiH).

sastoji od principa na kojima se temelji sistem, zatim pravima osoba lišenih slobode¹³⁶, načinima kontrole poštivanja zagarantovanih prava te ćemo se osvrnuti i na zakonska rješenja koji se odnose na tretman zatvorenika. Sa druge strane, dat ćemo i kratak pregled stanja u praksi u pogledu broja i vrste kazneno-popravnih zavoda, njihovih kapaciteta, odnosno pojedinih parametara koji su značajni za ovu temu. Obzirom na uređenje države, penitencijarni sistem BiH uređen je zakonima BiH, entitetskim i zakonima BDBiH. Prilikom izrade i donošenja spomenutih propisa koji regulišu uređenje i funkcionisanje zatvorskog sistema u BiH, kao osnov su korišteni opšteprihvaćeni standardi utvrđeni međunarodnim dokumentima.¹³⁷ Iz niza međunarodnih dokumenata posebno izdvajamo Evropska zatvorska pravila (2006) koja su, kao takva, od posebnog značaja i za zatvorski sistem u BiH, tim prije što je Zakon o izvršenju krivičnih sankcija (ZIKS) BiH usklađen sa zahtjevima ovih Pravila kao i entitetski zakoni i ZIKS BDBiH. Poštivanje prava osoba lišenih slobode zagarantovanih navedenim zakonima i adekvatna primjena propisa o izvršenju krivičnih sankcija obezbijedena je kroz jedan sistem nadzora državnih organa, odnosno, nezavisnih državnih tijela i međunarodnih organizacija.

Poštujući opšteprihvaćene kriterije klasifikacije kazneno-popravnih zavoda (KPZ), i to klasifikaciju prema spolu, uzrastu (izdvajanje maloljetnika od punoljetnih osoba lišenih slobode) i stepenu obezbijedenja objekata, možemo reći da je penitencijarni sistem u BiH, uglavnom, organizovan u skladu sa zahtjevima međunarodnih standarda. Tako, prema stepenu obezbijedenja, stepenu ograničenja slobode kretanja zatvorenika, kao i primjenjenim mjerama postupanja prema tim osobama, ustanove za izvršenje krivičnih sankcija podjeljene su na ustanove otvorenog, poluotvorenog i zatvorenog tipa. Po pitanju mogućnosti formiranja posebnih odjeljenja u kazneno-popravnim zavodima, predviđeno je da se u zavodima zatvorenog tipa mogu formirati zatvorena i poluotvorena odjeljenja, a u ustanovama poluotvorenog tipa otvorena odjeljenja tog kazneno-popravnog zavoda. U sjedištu i van sjedišta zavoda mogu postojati posebna odjeljenja za izvršenje kazne zatvora za lica muškog ili ženskog pola, te posebna odjeljenja za izvršenje kazne maloljetničkog zatvora. Odjeljenja sa posebnim režimom i

¹³⁶ U tekstu ćemo koristiti termin „osobe lišene slobode“, „osuđeno lice“ ili „zatvorenici“ u najširem smislu, obzirom da se standardi sadržani u propisima, kako nacionalnim tako i međunarodnim, uglavnom odnose na sve osobe lišene slobode, odnosno, na osobe kojima je pravosnažnom sudskom presudom izrečena kazna zatvora (osuđenik) ili kojima je izrečena mjera pritvora (pritvorenik)

¹³⁷ Evropska konvencija o nadzoru uslovno osuđenih ili uslovno oslobođenih lica (European Convention on the Supervision of Conditionally Sentenced or Conditionally Released offenders, Strazbourg, 30.11.1964. godine – stupila na snagu 22.08.1975. godine, ratifikovana 29.12.1994. godine, stupila na snagu u odnosu na BiH 30.03.1995); Evropska konvencija o transferu osuđenih osoba (Convention on the Transfer of Sentenced Persons, Strazbourg, 21.03.1983. godine – stupila na snagu 01.07.1985.godine); Evropska Konvencija o sprečavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Strazbourg, 26.11.1987.godine – stupila na snagu 01.02.1989.godine); Standardi Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) za postupanje prema licima lišenim slobode; Preporuke Vijeća Evrope koje se odnose na zatvorsku tematiku (No. R(92)16, No. R(99)19, No. R(99)22, Rec(2000)22, Rec (2003)22, Rec(2006)2, Rec (2006)8, Rec (2006)13, CM/Rec (2010)1); Evropska zatvorska pravila (Preporuka Vijeća Evrope Rec (2006) 2); Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenici (United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners -The Nelson Mandela Rules, usvojena od Generalne skupštine Rezolucijom 70/175 iz 2015.godine); Procedure za efikasniju primjenu Standardnih minimalnih pravila za postupanje sa zatvorenici (usvojene Rezolucija Ekonomskog i socijalnog vijeća 1984/47; Standardna minimalna pravila UN-a za alternativne kaznene mjere (United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures -The Tokyo Rules, usvojena od Generalne skupštine UN Rezolucijom 45/110 iz 1990.godine); Pravila UN-a za tretman zatvorenika i vanzatvorske mjere za žene koje su počinile krivična djela (United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders -The Bangkok Rules, usvojena od Generalne skupštine UN-a Rezolucijom 65/229 iz 2010.godine); Deklaracija UN-a o zaštiti svih osoba od mučenja i drugih okrutnih, neljudskih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja, usvojena od Generalne skupštine UN-a 9. decembra 1975.godine; Konvencija UN-a protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, usvojena od strane Generalne skupštine UN-a Rezolucijom 39/46 od 10.12.1984.godine, stupila na snagu 26.06.1987.godine); Opcioni protokol uz Konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, usvojen od Generalne skupštine UN-a Rezolucijom 57/199 od 18.12.2002.godine, stupio na snagu 22.06.2006.godine

odjeljenja sa maksimalnim obezbjeđenjem i intenzivnim programom postupanja, kao zatvorena odjeljenja, mogu se formirati samo u ustanovama zatvorenog tipa. Mjera pritvora, po pravilu, izvršava se u posebnom odjeljenju KPZ-a, tj. u tzv. pritvorskoj jedinici. Trenutno zatvorski sistem u BiH čine ukupno 14 KPZ-ova, od toga sedam u FBiH, šest KPZ-ova u RS te jedan na nivou BiH. Treba posebno istaći, da BD BiH nema KPZ na svojoj teritoriji nego osuđenike upućuje u KPZ-ove u FBiH i RS, shodno Memorandumu o razumijevanju potpisanog ispred Ministarstava pravde BDBiH, RS i FBiH iz 2009.godine. Na nivou BiH postoji Zavod za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH. U ovaj zavod se upućuju na izdržavanje kazne zatvora lica koja je osudio Sud BiH, kao i oni kojima je taj Sud izrekao mjeru pritvora ili drugu mjeru. Ovaj zatvor je počeo sa radom 2022.godine a do tada su se lica koja je osudio Sud BiH upućivala na izdržavanje kazne u entitetske zatvore.

U FBiH imamo sljedeće kazneno-poravne zavode:

KPZ Zenica – jedini zavod zatvorenog tipa u FBiH

KPZ Sarajevo kao zavod poluotvorenog tipa sa dijelom smještajnih kapaciteta u Ustikolini i Igmanu

KPZ Tuzla kao zavod poluotvorenog tipa koji ima dio svojih smještajnih kapaciteta dijelom u gradu Tuzli, gdje je smješten KPZ za žene i dijelom u Kozlovcu Općina Tuzla,

KPZ Mostar kao zavod poluotvorenog tipa

KPZ Busovača kao zavod poluotvorenog tipa

KPZ Bihać kao zavod poluotvorenog tipa i

KPZ Orašje kao zavod poluotvorenog tipa, pri kojem je formirano Odjeljenje maloljetničkog zatvora.

U RS postoje sljedeće zatvorske jedinice:

KPZ Foča kao KPZ zatvorenog tipa

KPZ u Banja Luci kao KPZ zatvorenog tipa

Okružni zatvor Bijeljina kao KPZ zavod zatvorenog tipa

KPZ u Istočnom Sarajevu kao KPZ poluotvorenog tipa, pri kojem je formirano Odjeljenje zatvora za žene i Odjeljenje zatvora za maloljetnike

Okružni zatvor u Doboju kao KPZ poluotvorenog tipa i

Okružni zatvor u Trebinju kao KPZ poluotvorenog tipa.

U okviru svakog KPZ-a postoje posebna odjeljenja u kojima su smještene pritvorene osobe. Također, pravilo je da u okviru svakog KPZ-a jednog tipa bude formirano po jedno odjeljenje drzogog tipa.

Ostvarivanje svrhe kažnjavanja – put ka resocijalizaciji

Svrha izvršenja kazne zatvora propisana je zakonima iz oblasti krivičnog prava. U suštini, cilj kažnjavanja je ostvarivanje specijalne i generalne prevencije uz satisfakciju žrtve. Ovo podrazumjeva uticaj na učinioca da ubuduće ne čini krivična djela, a koji se ostavljuje kroz proces resocijalizacije provođenjem različitih vrsta tretmana. Posmatrano sa pravnog aspekta, ovaj proces podrazumjeva omogućavanje i realizaciju različitih prava i obaveza zatvorenika koje oni ostavljaju uz pomoć osoblja koje radi u kazneno-popravnim zavodima, i to: odgajatelja (psihologa, pedagoga, soc. radnika i defektologa), zdravstvenih radnika, pripadnika starže i sl. Ta prava i obaveze su npr.: pravo na rad – radni tretman, pravo na obrazovanje-obrazovni tretman, pravo na individualni i kolektivni tretman, te obaveza poštivanja kućnog reda uređenog pravilnikom o kućnom redu. Nepoštivanje tih obaveza za sobom povlači i disciplinsku odgovornost koja podrazumjeva provođenje određenih disciplinskih postupaka i eventualnu primjenu disciplinskih mjera.

Kompletan proces resocijalizacije organizovan je na sljedeći način: prijem i observacija zatvorenika, raspoređivanje i klasifikacija, provođenje tretmana, pripreme za otpust i, na kraju, postpenalni tretman. Zakonodavstvo u BiH je za svaku ovu fazu, koliko je to pravno dozvoljeno, predvidjelo određena pravila postupanja. Obzirom da „penološki¹³⁸ proces“ podrazumjeva aktivno učešće nekoliko nauka,

¹³⁸ Penologija je nauka o izvršenju krivičnih sankcija, prvenstveno kazne zatvora.

odnosno, jedan multidisciplinarni pristup u procesu resocijalizacije, zakoni su regulisali neke opšte stavri koje su u domenu prava. Tako npr. ZIKS-ovi regulišu razloge za: odlaganje početka izdržavanja kazne, dužinu trajanja perioda observacije zatvorenika, osnovne konstruktivne elemente jednog individualnog plana tretmana, pravila za klasifikaciju zatvorenika prema klasifikacionim grupama A, B i C, načine i uslove njihove primjene, pravila o disciplinskoj odgovornosti (vrste disciplinskih prestupa, postupak i disciplinske mjere), pogodnosti u i van zavoda, uslove i načine sticanja i prestanka (gubljenja) prava na pogodnosti, vrste i načine njihove primjene, rad zatvorenika i prava po osnovu rada (pravo na naknadu za rad, pravila o korištenju godišnjeg odmora, radnog veremea i sl.), pravo na obrazovanje i načine njegove realizacije, pravo na zdravstvenu zaštitu i sl. (Sijerčić-Čolić, H. Pleh, V., Uvod u Penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2011).

Svako od navedenih prava i obaveza podrazumjeva određenu aktivnost zatvorenika kako bi to pravo mogli iskoristiti, odnosno, kako bi izvršili postignutu obavezu. Svaka njihova aktivnost „ima za cilj“ što veći angažman zatvorenika radi njihove resocijalizacije i reintegracije u društvo koje se provode planirano i uz stručnu pomoć zaposlenih u službi tretmana pa i u određenoj mjeri i osiguranja.

Pored zakona postoji niz podzakonskih akata kojima se omogućava ostvarivanje pojedinih radnji, odnosno, provođenja mjera rada i tretmana. Njih donose ili nadležna ministarstva ili same ustanove. Tako govorimo npr. o pravilniku o kućnom redu, pravilniku o disciplinskoj odgovornosti, pravilniku o kriterijima za upućivanje osuđenih osoba na izdržavanje kazne zatvora, pravilniku o upućivanju molbi, žalbi i drugih podnesaka, pravilniku o naknodima za rad pritvorenika i zatvorenika, pravilniku o klasifikaciji unutar zavoda i sl.

Penološka individualizacija zatvorenika¹³⁹

Koncept izvršenja kazni u BiH temelji se na resocijalizaciji i rehabilitaciji zatvorenika. Penološki tretman u BiH počinje prijemom osuđenog lica u KPZ, njegovom administrativnom i stručnom obradom, nastavlja se utvrđivanjem i realizacijom penološkog tretmana, a završava pripremom za otpust, odnosno otpustom iz KPZ, tj. sa izdržavanja kazne zatvora. Prva, eksplorativno-dijagnostička faza, obavlja se u prijemno-otpusnom odjeljenju (POO) i traje 15-30 dana. Stručni tim, pored rukovodioca odjeljenja, čine psiholog, socijalni radnik, kriminolog/kriminalista, ponegdje i pedagog. U ovoj fazi, prikupljaju se podaci iz svih raspoloživih izvora kao što su: sudska dokumentacija, dokumenti i izvještaji drugih državnih organa, organizacija i ustanova (policija, centar za socijalni rad, medicinske ustanove), te se obavlja observacija stručnog tima u POO. Proces počinje utvrđivanjem medicinskog statusa. Zatim slijedi izrada socijalne anamneze, pa psihološki nalaz. Integralni nalaz POO temelji se na interpretaciji svih podataka i stručnih mišljenja do kojih se dolazi u ovoj fazi. Zadatak POO je da se svaki pojedinačni slučaj (osuđena osoba) razumije, tj. da se utvdi stručna procjena temeljnih slabosti, teškoća i rizika, s jedne strane, te potencijala za resocijalizaciju, rehabilitaciju i razvoj, s druge strane. Koncept resocijalizacije počiva na ulaznoj premisi da je razvoj teoriskji moguć, pa se tretman temelji na sačuvanim potencijalima osuđene osobe.

Osim eksploracije, zadatak POO je da osuđena lica upozna sa njihovim pravima i obavezama, te uslovima izvršenja, odnosno, izdržavanja kazne. U tu svrhu prezentira im se pravilnik o kućnom redu. Integralni nalaz POO sadrži prijedlog inicijalnog penološkog tretmana. Taj prijedlog se dopunjava odlukom direktora KPZ rasporedom na radno mjesto i u vaspitnu grupu jer se radi o modelu skupnog izdržavanja kazne. Raspored na rad obavlja se u skladu sa radnom sposobnošću, afinitetima i mogućnostima KPZ-a. Prema relevantnim propisima, rad zatvorenika nije obavezan, ali je obaveza KPZ da svim osuđenim licima osigura pravo na rad. U daljnjoj proceduri, vaspitač je dužan da za svako osuđeno lice izradi plan penološkog tretmana, te da ga, u saradnji sa osuđenim licem, i realizuje. Temeljni princip tretmana je princip individualizacije. On se odnosi, prije svega, na psihološki profil i

¹³⁹ Pri analizi i interpretaciji ovog dijela rada i narednih koji se tiču penološkog aspekta tretmana korištena su razmišljanja i kritički osvrti Ibrahima Prohića, psihologa, koji je cijeli radni vijek radio u službi tretmana zatvorenika kao vaspitač, a koji je ujedno i osnivač i stručni konsultant u "Inicijativi za suzbijanje kriminala i resocijalizaciju (CSRI)"

kriminigene potrebe, odnosno, na sve mjere i postupke koji će biti primjenjeni tokom boravka u zatvoru. Plan bi trebalo da sadrži jasno definisane i konkretizovane ciljeve tretmana, metode i tehnike rada, te dinamiku realizacije.

Završetak podrazumjeva stručnu evaluaciju toka i efekata tretmana, preporuke za postpenalni tretman i prognozu o ponašanju, odnosno, rizik od povrata.

Individualni plan tretmana obuhvata¹⁴⁰:

internu klasifikacijsku grupu, vaspitni kolektiv, te vaspitača

psihološki profil osuđenog lica

rad osuđenih lica

obrazovanje i stručno osposobljavanje

slobodne aktivnosti

oblik i intenzitet vaspitnog rada

stepen rizika i potreba

posebne /specifične potrebe i

mjere postpenalne pomoći i zaštite.

Individualni plan tretmana se vremenom mijenja i prilagođava potrebama i postignutim rezultatima tretmana. Provođenje procesa resocijalizacije osuđenika provodi se upravo kroz razne oblike tretmana. *Kontinuiran i individualizovan tretman ne ostvaruje uvijek željeni cilj ali predstavlja najbolji način ostvarivanja ciljeva resocijalizacije.* Nakon klasifikacije zatvorenika u odgovarajuću klasifikacionu grupu, konačno, se vrši i njegov smještaj u određenu ćeliju. Početak izvršenja kazne zatvora može biti i odgođen iz razloga i pod uslovima predviđenim relevantnim propisima. Pravila određivanja i vrste klasifikacionih grupa uređena su pravilnikom ili uputstvom za klasifikaciju ili reklasifikaciju osuđenika. Prema tim pravilnicima postoje tri klasifikacione grupe:

Klasifikaciona grupa „A“ u koju se raspoređuju osuđena lica koja imaju primjerno ponašanje, koja u potpunosti prihvataju tretman i postižu odlične ili vrlo dobre rezultate na aktivnostima predviđenim tretmanom, te se za njih može pretpostaviti da su postigli značajne rezultate na planu resocijalizacije.

Klasifikaciona grupa „B“ u koju se raspoređuju osuđena lica koja imaju uglavnom zadovoljavajuće ponašanje, koja prihvataju tretman i postižu zadovoljavajuće rezultate, te za koje se realno može očekivati da će se tretman, uz poboljšanje, realizovati.

Klasifikaciona grupa „C“ u koju se svrstavaju oni koji nisu postigli pozitivne rezultate na planu provođenja tretmana i kod kojih postoje značajne teškoće u realizaciji tretmana, te koji pokazuju nezadovoljavajuće i destruktivno ponašanje.

Isto tako, određuje se vaspitač koji je zadužen za kontinuirano praćenje lica, redovno popunjavanje ličnog dosijea sa promjenama u ponašanju, odnosu prema krivičnom djelu, zatvorskoj kazni, radnim aktivnostima, kulturno-prosvjetnim i sportskim aktivnostima, stručnoj osposobljenosti, ukratko, svim promjenama na osnovu kojih se kasnije mogu pisati izvještaji za raspoređivanje u odjeljenje sa blažim režimom osiguranja i primjenu instituta uslovnog otpusta i pomilovanja.

Korištenje slobodnog vremena od posebne je važnosti za uspješan tretman, odnosno, konačni uspjeh programa resocijalizacije. U tom smislu, značajno je napomenuti da bavljenje sportom, kulturnim i edukativnim sadržajima, odnosno, održavanjem različitih kreativnih radionica a naročito educiranje i sticanje novih znanja i vještina učenjem i čitanjem dostupne literature iz bibliotečkog fonda zatvora, daju najveći doprinos uspješnoj resocijalizaciji. Pravo na obrazovanje ne “zaustavlja se” u okviru i nakon formalnog obrazovanja zatvorenika i završetka školovanja, nego se upotpunjuje i nastavlja svakodnevnim nadopunjavanjem i usavršavanjem stečenog znanja upravo kroz čitanje knjiga, publikacija i sl.u raspoloživom vremenu. Upravo su i ciljevi koji proizilaze iz istraživačkog dijela ovog rada, koncipirani tako da “provjere” raspoložive resurse u zatvorskom sistemu u BiH, odnosno dostupnost bibliotečkog fonda pojedinim zatvorenicima u cilju provođenje biblioterapije.

¹⁴⁰ Navedeni dijelovi individualnog plana tretmana su uobičajni elementi plana tretmana. Međutim, odstupanja su moguća, a razlika postoji i u situacijama kada su u pitanju kratkotrajne kazne zatvora sa jedne, odnosno, kazna dugotrajnog zatvora sa druge strane.

2. Biblioteke i biblioterapija u zatvorskom sistemu u Bosni i Hercegovini

Istraživanje „Zatvorske biblioteke u zatvorskom sistemu u BiH“ je imalo za cilj da doprinese kvalitetu ukupnog procesa tretmana, odnosno, resocijalizacije i rehabilitacije zatvorenika ali i boravka i tretmana pritvorenika. Posebni cilj bio je utvrditi stanje raspoloživog bibliotečkog fonda svih zatvorskih ustanova kako bi se isti u perspektivi mogao proširiti potrebnom literaturom u cilju pomaganja razvoja korisnika i omogućila bolja biblioterapija (liječenje knjigama). U tom pravcu, nastojao se predstaviti sami značaj postojanja biblioteka i bogatstvo, raznolikost, bibliotečkog fonda te stanje u zatvorskim bibliotekama u zatvorskom sistemu u BiH.

Istraživanje je provedeno u okviru projekta „Biblioteke kao kulturni fenomen marginalizovanih slojeva društva“ koji je finansiralo Ministarstvo civilnih poslova BiH a provelo Udruženje „inicijativa za suzbijanje kriminala i resocijalizaciju“ tokom 2023. i 2024.g.

2.1. Specifični problemi u sistemu izvršenja kazne zatvora i „doprinosa“ biblioterapije

U prethodnom dijelu opisano je kako izgleda proces rehabilitacije, odnosno, resocijalizacije zatvorenika i koje se to sistemske aktivnosti i mjere poduzimaju kako bi se taj proces što uspješnije realizovao. S obzirom da je biblioterapija jedan višestruko značajan oblik rehabilitacije (značaj je detaljno opisan u poglavlju “Prikaz rezultata istraživanja”) koji ne zahtijeva veliki napor zatvorenika ali ni vaspitača, neophodno je maksimalno iskoristiti sve potencijale koji u tom pogledu postoje na raspolaganju. U ovom dijelu, kratko ćemo se osvrnuti na neke od slabosti tretmana s obzirom da one otežavaju proces resocijalizacije, a koje se donekle mogu premostiti biblioterapijom.

Tok i efekti penološkog tretmana dominantno zavise od stručne kompetentnosti zatvorskog osoblja, prvenstveno vaspitača, kao osoba koje su zadužene za proces rehabilitacije. Ovdje je nekada prisutan problem s obzirom na to da zavodsko osoblje ima adekvatnu spremu *ali nekada nemaju dovoljno iskustva u radu sa delinkventnim licima*. Tome još možemo dodati česti *nedostatak stručnih usavršavanja i lošu motivaciju nekih uposlenika zavoda*. S obzirom da se biblioterapija može provoditi skoro pa i bez angažmana vaspitača, ovu prednost je potrebno maksimalno iskoristiti. Naravno, poželjno bi bilo da vaspitač razgovara sa korisnikom (zatvorenikom) o pročitanoj štivi i tako radi na promjeni stavova i vrijednosti kod zatvorenika, ali i bez ove komponente terapija može imati efekat. Princip individualizacije u penološkoj praksi u BiH ostaje načelno opredjeljenje, ali ne i realizovani standard. Tretman, u pravilu, ostaje uopšten *bez specifikacije i konkretizacije kriminogenih potreba, psiholoških smetnji i navika u ponašanju* koje blokiraju proces resocijalizacije. Biblioterapijom se mogu mijenjati ove navike. Sljedeća slabost modela je *nesistematičnost*. U fazi nakon izlaska iz POO vaspitači uopšteno definisan tretman ne nadograđuju konkretizovanim planom tretmana, te u njegovoj realizaciji ne primjenjuju stručne metode, tehnike i instrumente. Biblioterapija može biti jedna od ovih stručnih metoda.

Uvid počinioaca u vastitu krivicu i razvoj njegove svijesti o posljedicama po žrtvu i njene srodnike (osvještavanje) potpuno izostaju u procesu rehabilitacije i ovo se može smatrati jednom od najvećih mana sistema. Osuđeni, u pravilu, negiraju krivicu. Zapravo, zadržavaju stav koji su imali tokom sudskog procesa. Status i benefite tokom izdržavanja kazne nastoje ostvariti uvjeravanjem u svoju nevinost, a ne sviješću o odgovornosti, tj. krivici. Potrebu redefinisavanja takvog stava zatvorsko osoblje najčešće registruje, ali ne radi sistematski na pitanju dizanja svijesti i uvida u krivicu. Ima čak slučajeva da zatvorsko osoblje “moralizira” što ne doprinosi promjeni stava. Ovdje se nalazi prostor za inovaciju modela, sadržaja i učesnika u tretmanu, a kvalitetna i dobro osmišljena biblioterapija može apsolutno biti jedna od tih metoda. Kvalitetno odabrane knjige, štiva ili članci koji se mogu ponuditi zatvoreniku na čitanje, te eventualni razgovori sa bibliotekarom (osobom koja obavlja tu aktivnost ukoliko već razgovori i sistemski rad sa vaspitačem na ovu temu izostaju) u velikoj mjeri mogu pomoći u sticanju uvida u vlastitu krivicu i razvijanje svijesti o posljedicama po žrtvu.

Tretman bi trebalo da osuđenom pomogne da osvjestiti sopstvene slabosti, da preuzme odgovornost za delikt. To su uslovi bez kojih nema promjena, odnosno, uslovi za otklanjanje (reduciranje) kriminogenih potreba što je suština procesa resocijalizacije. Sljedeća slabost sistema vezana je za *sistem pogodnosti i njegovu zloupotrebu*. Kvalitetno osmišljena biblioterapija koja može zainteresovati zatvorenika i držati njegovu motivaciju u zatvoru može, do određene mjere, smanjiti zloupotrebu ovih pogodnosti. Sistem pogodnosti predstavlja vrijednosti koje se dodjeljuju osuđenim licima kao nagrada za poželjne oblike ponašanja, odnosno, za uspjeh u realizaciji penološkog tretmana. Vanjske pogodnosti (sedmični vikendi, dopusti i korištenje godišnjeg odmora), i teorijski i empirijski, predstavljaju najsnažnije motivirajuće sredstvo, ponekad i jedini instrument koji potiče na promjene. Međutim, glavni kriterij za dodjeljivanje pogodnosti nije suština promjene unutar ličnosti nego manifestacija vanjskog ponašanja osuđenih lica za vrijeme izvršenja kazne. Upravi zatvora je stalo da sa osuđenima imaju što manje problema, a osuđenim licima da u KPZ-u provedu što manje vremena. Tako se stvara jedna sprega između uprave zavoda i osuđenika. Nažalost, to je svojevrsna *instrumentalizacija instituta* vanjskih pogodnosti. Promovisanje biblioterapije unutar zavoda i rad na poticanju interesa zatvorenika na čitanje, zasigurno bi motivisao zatvorenike da se usmjere na veće obrazovanje, do-edukaciju i sl. kako njihove bi šanse za mogućnost korištenja pogodnosti bile veće. Time bi i rezultati resocijalizacije bili bolji.

2.2. Biblioterapija i pritvoreni

Pritvorena lica su posebna kategorija i njima je biblioterapija skoro pa jedini vid terapije koji imaju na raspolaganju. Stoga je ovaj problem zahtijevao da bude posebno obrađen. Pritvorena, kao i osuđena lica, čine kategoriju lica lišenih slobode. I jedni i drugi nalaze se pod jurisdikcijom države mimo svoje volje. Pritvorena lica su, de facto, izvan sistema izvršenja kazne, jer nisu ni osuđeni. Neki od njih i neće biti osuđeni. No, time njihove deprivacije nisu manje. Dapače, trpe neka uskraćenja i frustracije kojih nema kod osuđenih lica. Time bi, slijedom duha Evropske konvencije o ljudskim pravima, obaveze države prema pritvorenim licima trebalo da dobiju dodatnu odgovornost. Status tih osoba bitno reducira njihove mogućnosti da se staraju o sebi, odnosno, da zadovoljavaju svoje potrebe. Sa psihološkog aspekta, pritvoreni trpe naglašenu neizvjesnost u pogledu svoje budućnosti. Poznato je da se neizvjesnost vrlo teško podnosi, nekad i teže od izrčene kazne. Taj teorijski stav potvrđuje i neposredno iskustvo, observacija ponašanja pritvorenih, kao i izjave mnogih osuđenih kad se s njima razgovara o fazi istrage, odnosno, pritvora.

Izolacija pritvorenih lica je intenzivnija u odnosu na osuđene. U pravilu, nalaze se u prostorijama manje kvadrature i sa manje drugih osoba. Ova lica nemaju mogućnost da rade. Tako su ugrožene i njihove biološke potrebe, ali i psihološke, odnosno potrebe za socijalnom mrežom. Siromašnja interpersonalna interakcija je opasnost za mentalno zdravlje pojedinca. Za razliku od osuđenih, pritvorena lica nemaju kontakta sa vaspitačima, odnosno psihologom. Zakonodavac je predvidio samo tzv. primarnu zdravstvenu zaštitu za ovu kategoriju lica lišenih slobode, u koju ne spada pomoć psihologa. (*O učešću pritvorenika u biblioterapiji više u poglavlju "Prikaz rezultata istraživanja"*) Kad se ima na umu da boravak u pritvoru može trajati i više od godinu dana, čak i više godina koliko može trajati postupak za teška krivična djela, jasno je da je riječ o ozbiljnoj deprivaciji i ozbiljnoj prijetnji za mentalno zdravlje pritvorenih osoba. Zato se i sugerije izmjena statusa pritvorenih lica, odnosno uslovi u kojima borave. Mogla bi se definisati neka specifična vrsta tretmana i za ta lica i a biblioterapija je jedna od pogodnih vrsta s obzirom da ne iziskuje nikakve zakonske, prostorne niti fizičke izmjene.

Istraživanje stanja u zatvorskim bibliotekama u zatvorskom sistemu u Bosni i Hercegovini¹⁴¹

Metodologija istraživanja

Autorice su obavile kvalitativno i kvantitativno istraživanje u pogledu stanja i korisnosti bibliotečkog fonda u zatvorima u BiH. S obzirom da na ovu temu do sada nisu rađena istraživanja u BiH, pisani ikakvi stručni ili projektni radovi, niti je vršen uvid u stanje u zatvorskim bibliotekama s bibliotečke tačke gledišta, ovo istraživanje predstavlja polazni osnov na kojem bi se u budućnosti mogla raditi specifična istraživanja ili projekti.

Autorice su prvenstveno sačinile jedan sveobuhvatan upitnik od 45 pitanja na osnovu kojega su prikupljeni podaci iz 12 kazneno-popravnih ustanova u BiH putem intervjua ili popunjavanja upitnika. Zatvorske ustanove od kojih su prikupljeni podaci za ovo istraživanje su¹⁴²:

KPZ poluotvorenog tipa Bihać
KPZ poluotvorenog tipa Banja Luka
KPZ poluotvorenog tipa Sarajevo
KPZ poluotvorenog tipa Tuzla
KPZ poluotvorenog tipa Bijeljina
KPZ poluotvorenog tipa Trebinje
KPZ poluotvorenog tipa Doboј
KPZ poluotvorenog tipa Istočno Sarajevo
KPZ poluotvorenog tipa Mostar
KPZ poluotvorenog tipa Orašje
KPZ zatvorenog tipa Zenica
KPZ zatvorenog tipa Foča

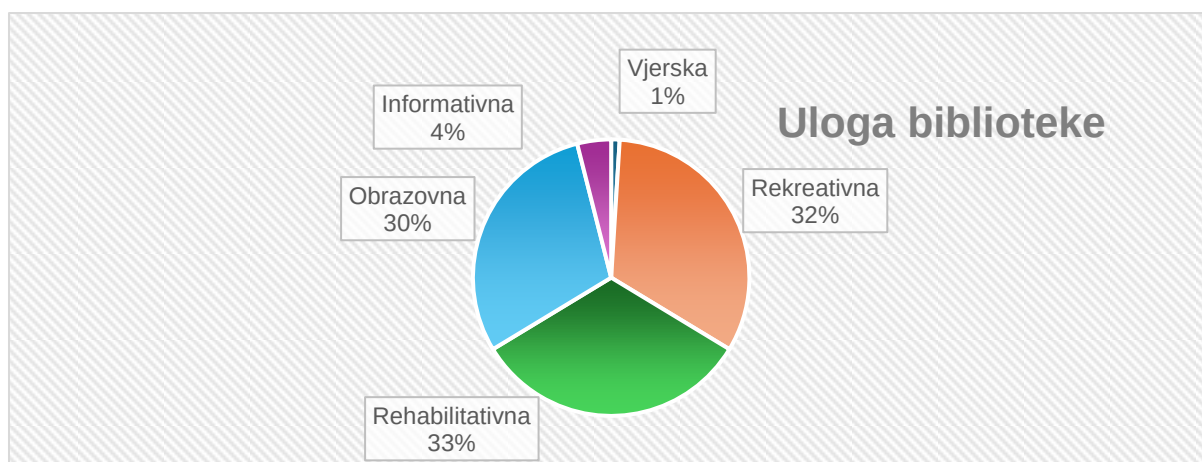
Anketni upitnik je poslužio da se kvalitetno izvrši skeniranje postojećeg stanja bibliotečkog fonda navedenih zatvorskih ustanova. Nakon prikupljanja podataka, izvršena je njihova selekcija i obrada. Upitnike su uglavnom popunjavali uposlenici, odnosno, članovi stručnog osoblja, a rjeđe uposlenici uprava zavoda.

Rezultati istraživanja

Istraživanje je pokazalo da sve navedene zatvorske ustanove imaju svoju biblioteku kao i to da je u svim ustanovama prostor prilagođen obavljanju bibliotečkih poslova i smještaju fonda, te da veliki dio njih ima prostor za čitaonicu. Kod samo polovine analiziranih ustanova rad biblioteke je regulisan unutrašnjim aktom, odnosno, aktom koji reguliše rad ustanove u cjelini (pravilnici o kućnom redu) ili aktima koji se odnose na rad biblioteke, dok preostale ustanove nemaju niakav akt koji reguliše rad zatvorske biblioteke. Prema ocjeni onih koji su popunjavali upitnike, sumarni odgovori ukazuju da su najbitnije uloge biblioteka *obrazovna, rekreativna i rehabilitativna*, dok su vjerska i informativna uloga vrlo malo zastupljene (slika 1).

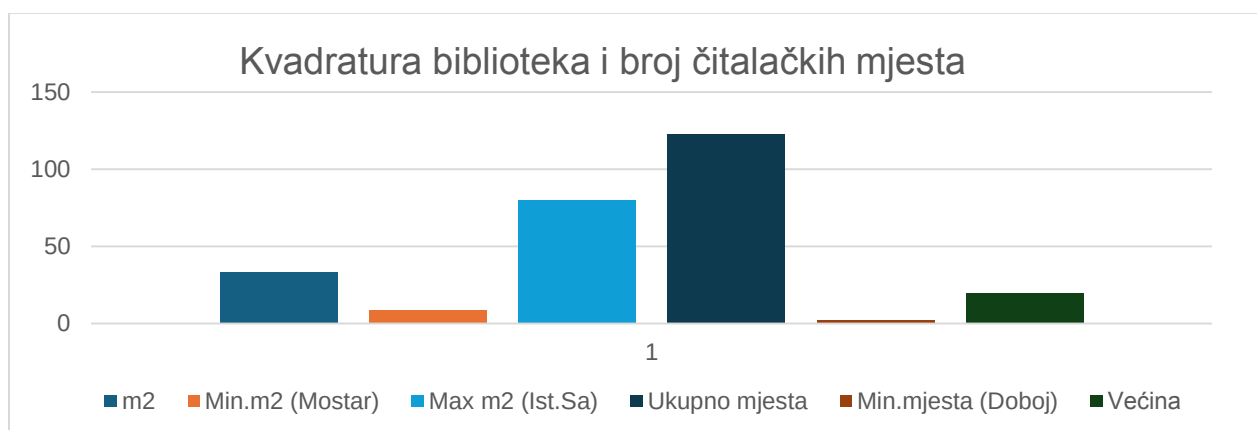
¹⁴¹ Pored autorica, u istraživanju odnosno u kreiranju upitnika za provođenje ankete je učestvovala i mr.sc Mirela Rožajac-Zulčić, rukovoditeljica Biblioteke Univerziteta u Sarajevu-Pravnog fakulteta.

¹⁴² Podaci od Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH ovom prilikom nisu prikupljeni, te autorice namjeravaju posvetiti poseban rad analizi uslova i tretmana u ovom Zavodu. Također, podaci iz KPZ Busovača nisu prikupljeni.

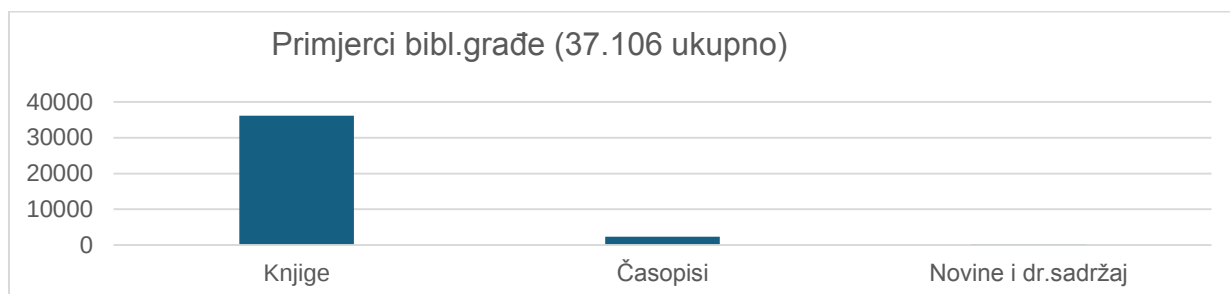
Slika 1.

Prosječna površina bibliotečkog prostora u BiH iznosi 34 m² i varira od zatvora do zatvora. Minimalan prostor za biblioteku posjeduje KPZ Mostar (9m²) dok je najveći prostor u KPZ Istočno Sarajevo (80 m²). Ovome treba dodati da se u KPZ Istočno Sarajevo u bibliotečki prostor ubraja i prostor koji koriste maloljetnici, zatvorenice, te muskarci. Ukupan broj čitaoničkih mjesta u BiH iznosi 124, od čega je namjanje predviđeno u KPZ Doboj (2 mjesta) dok većina zatvora ima oko 20 čitaoničkih mjesta (slika 2).

Slika 2

Ukupan bibliotečki fond u ustanovama koje su učestvovala u istraživanju iznosi preko 37.000 primjeraka bibliotečke građe od čega su većina knjige (preko 36.000) a ostalo su časopisi, novine i drugi, mahom vjerski, sadržaji (Slika 3).

Slika 3

Međutim, skoro sve zatvorske ustanove dijele isti problem, a to je nedovoljna bibliotečka građa, odnosno literatura prilično zastarjelih naslova, zbog čega istuču *potrebu za proširenjem i aktueliziranjem postojećeg fonda, za bogaćenjem bibliotečke građe i nabavkom novih naslova,*

posebno bestselera. Svi ističu problem otežane nabavke novih naslova, zatim probleme informatizacije - nedostatak softwera, stručnost lica, te negdje i nezainteresovanost korisnika (KPZ Orašje). Kad se ovome doda rahabilitativna svrha čitanja, odnosno biblioterapija, možemo zaključiti da bibliotečki fond u zatvorima u BiH ne odgovara u potpunosti potrebama zatvorenika kao najbrojnijih korisnika.

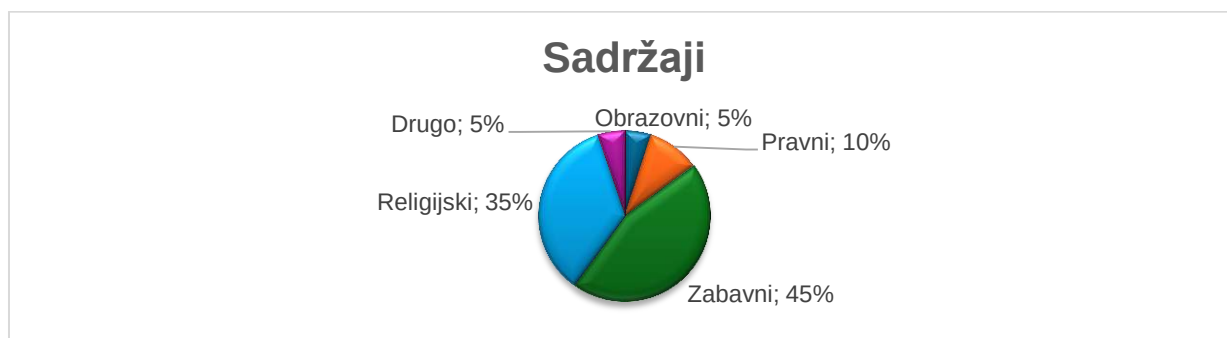
Ukupan broj korisnika na godišnjem nivou iznosi 1950 (okvirno jer broj varira iz godine u godinu), a najčešći korisnici su zatvorenici (68%), a zatim dobar procenat čine pritvorenici (27%), te osoblje zavoda (5%) i izvršioc prekršajnih djela (1%). (Slika 4)

Slika 4.

Osoblje koje je davalo odgovore na upitnike izjasnilo se da su biblioteke u zatvorima *apsolutno potrebne zbog uspješnijeg tretmana*, odnosno, kvalitetnijeg provođenja vremena, sticanja novih znanja, boljeg mentalnog zdravlja, proširivanja vokabulara, razvijanja komunikacijskih vještina, empatije, unapređenja kognitivnih sposobnosti, redukcije stresa kao i ostalih sličnih benefita. Uprkos činjenici da se svo stručno osoblje koje je davalo odgovore na upitnik, kao i uprave zavoda, izjasnilo da je biblioteka u zatvorima veoma potrebna, nijedan zavod, osim KPZ Istočno Sarajevo, *nema predviđena godišnja sredstva za nabavku bibliotečke građe*, te se ista uglavnom dobija putem *poklona i donacija a znatno manje kupuje iz vlastitih sredstava*. Ovim podacima treba dodati činjenicu da se odabir literature najviše vrši na osnovu *interesa i potreba korisnika* (dakle, uglavnom zatvorenika i pritvorenika) a manje na osnovu obrazovnih programa zatvorskih ustanova. *Ove dvije spomenute kontradiktornosti upućuju na to da interesi i potrebe zatvorenika i pritvorenika u pogledu sadržaja čitanja i korištenja literature u najvećoj mjeri ostaju zanemareni te tako njihove kriminogene potrebe ostaju neadekvatno tretirane u smislu biblioterapije kao tretmana.*

Sadržaji koji se najčešće koriste, odnosno, literatura koja je na raspolaganju a koja se najviše čita je u najvećoj mjeri zabavnog karaktera (romani, beletristika), zatim slijedi religijski sadržaj, te pravni (u najvećoj mjeri su to ZIKS-ovi i podzakonski akti koji regulišu rad ustanove i prava pritvorenih i osuđenih lica), te ostala literatura koja je na raspolaganju (Slika 5.)

Slika 5

Kad ovome dodamo ranije navedenu činjenicu da je zabavna literatura uveliko zastarjela i da je u svim ustanovama najveći problem nabavka novih naslova i sadržaja novijeg datuma, možemo sa sigurnošću *ukazati na problem koji govori da se zatvorena i pritvorena lica nalaze u jednom sistemu koji doprinosi i njihovoj mentalnoj stagnaciji i time opstruira proces njihove psiho-socijalne rehabilitacije tokom izdržavanja kazne, odnosno, boravka u zatvoru.*

Ni u pogledu organizacije rada zatvorskih biblioteka i savremenosti upravljanja biblioitečkim fondom situacija nije puno bolja. Dosta biblioteka ima računare ali nijedna nema neki specijalizovani softver za rad biblioteka (ako se izuzme vođenje evidencija u Wordu ili redovnim programima u okviru Office-a). Jedino biblioteke u KPZ Foča i Istočno Sarajevo imaju pristup internetu, a pristup osuđenika internetu je omogućen jedino maloljetnicima koji borave u odjeljenju KPZ Istočno Sarajevo, uz nadzor vaspitača, dok svi ostali osuđenici nemaju nikako pristup internetu u okviru biblioteke. Što se tiče posjedovanja specifične građe i pružanja usluga korisnicima s kognitivnim ili fizičkim poteškoćama, od ukupno 12 ispitanih zatvora, samo KPZ Banja Luka i Istočno Sarajevo pružaju olakšice invalidnim licima i onima koji nisu u mogućnosti da dođu do biblioteke tako što im nude i donose izabrane knjige. Samo u pola biblioteka se pružaju posebni programi i to su uglavnom programi opismenjavanja i vrlo malo čitalački klubovi, dok je u KPZ Foča ranije postojala odlična praksa novinarske sekcije u kojoj je izdavan časopis „Horizont“, ali danas u tom KPZ-u ne postoji nikakav program u biblioteci. Nadalje, samo jedna zatvorska ustanova (KPZ Bijeljina) ima svog bibliotekara, odnosno, stručnu osobu koja obavlja ove poslove i to je vaspitač za prosvjetni rad, dok u ostalim zavodima izdavanje knjiga vrše ili zatvorenici (koji su mahom SSS) uz nadzor vaspitača ili drugog stručnog lica ili referenti ili vaspitači za kulturno-prosvjetni rad. Ukupno 7 od 12 ispitanih ustanova ima saradnju sa drugim bibliotekama i to je uglavnom saradnja sa javnim/gradskim bibliotekama i donekle sa sa obrazovnim ustanovama. S obzirom da zatvorske biblioteke ne posjeduju noviju bibliotečku građu, ta saradnja se kod svih ustanova uglavnom bazira na razmjeni knjiga, odnosno, pozajmljivanju i korištenju knjiga iz javnih biblioteka i obrazovnih institucija, ali i na donaciji knjiga zatvorskim bibliotekama.

Zaključna razmatranja

Biblioterapija je zasigurno jedna od metoda koja uveliko može doprinijeti uspješnijoj i efikasnijoj resocijalizaciji zatvorenika, ali i do velike mjere premostiti neke probleme i potreškoće u ukupnom procesu tretmana. Postojeće stanje u pogledu obima i sadržaja bibliotečkog fonda, a zatim u pogledu kvaliteta i savremenosti ponude usluga i programa u zatvorskim bibliotekama ne zadovoljava potrebe zatvorenika u zatvorima u BiH. To uveliko otežava i usporava proces resocijalizacije i psiho-socijalne rehabilitacije osuđenika tokom izdržavanja kazne, ali i negativno utiče na boravak pritvorenika u zatvorima. Zatvorske biblioteke su jednoglasno ocijenjene apsolutno potrebnim ali se istovremeno oslanjaju na dobijanje knjiga putem poklona i donacija a vrlo malo na nabavku iz vlastitih sredstava koja je uveliko otežana. U cilju obezbjeđenja kvalitetnije resocijalizacije zatvorenika, neophodno je unaprijediti, kako stanje u pogledu obogaćivanja i osavremenjivanja bibliotečkog fonda, tako i u pogledu pružanja posebnih usluga i osmišljavanja i primjene posebnih programa rada. Pri tome je neophodno bibliotečki fond, usluge i programe prilagoditi kriminogenim potrebama korisnika (zatvorenika i pritvorenika), kao i njihovim sposobnostima i mogućnostima. U pogledu bogaćenja i obnavljanja knjižnog fonda, neophodno je ili planirati adekvatna sredstva za ovu svrhu i raditi na njihovom obezbjeđivanju ili aktivno realizovati potraživanje donacija za fond kroz pozive potencijalnim donatorima i javno promovisanje značaja biblioterapije u zatvorima. Potrebno je promovisati ulogu biblioteka u rehabilitaciji osuđenika, ali i zatvorena i pritvorena lica više zainteresovati za ovu vrstu terapije. Kako bi se olakšao rad licima koja su zadužena za obavljanje poslova bibliotekara, bili oni osuđena ili uposlena lica, a time i korisnici više zainteresovali za čitanje knjiga, potrebno je raditi na informatizaciji rada biblioteka i uvođenju adekvatnih softvera za tu svrhu. U postojećim uslovima, navedeni ciljevi se mogu postići jedino zajedničkim radom i angažmanom uprava zavoda, naučnih i stručnih krugova i nevladinog sektora, koji će, svako u okviru svojih nadležnosti i mogućnosti, doprinijeti poboljšanju kvaliteta rada zatvorskih biblioteka i većoj uspješnosti resocijalizacije i rehabilitacije zatvorenika.

Korištena literatura

- Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. 2006. Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. U *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13 (2): 685-743. Preuzeto 07.11.2021. <https://hrcak.srce.hr/87649> ;
- Kovčo, I. 2001. Kazna zatvora - zašto i kuda? U *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Vol. 8, br. 2: 117-136. Preuzeto 23.01.2022. <https://hrcak.srce.hr/87084>;
- Macanović, N. 2011. *Resocijalizacija osuđenih lica*. Banja Luka: Besjeda;
- Macanović, N. 2012. Funkcionisanje zatvora i resocijalizacija osuđenih lica. U *Defendologija*, Vol.15, br. 31: 33-44. Preuzeto 11.05.2023. https://www.researchgate.net/publication/272989448_FUNKCIONISANJE_ZATVORA_I_RE_SOCIJALIZACIJA_OSUDENIH_LICA
- Milutinović, M. 1977. *Penologija-nauka o izvršenju krivičnih sankcija i resocijalizaciji osuđenika*. Beograd: Savremena administracija;
- Pleh, V. 2012. Nacionalni preventivni mehanizam protiv torture i njegova uspostava u Bosni i Hercegovini. U *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, God. 55 (2012): 459-481. Preuzeto 15.01.2022. <http://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/08/Godisnjak-2012.pdf>
- Sijerčić-Čolić, H. 2007. Evropska zatvorska pravila (2006). U *Godišnjak pravnog fakulteta u Sarajevu*, godina L, str. 465-494;
- Sijerčić-Čolić, H. i Vranj, V. 2011. *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu;
- Vranj, V. 2010. Zatvorski sistem u Bosni i Hercegovini: stanje u praksi, problemi i načini njihovog prevazilaženja. U *Pravo i pravda, časopis za pravnu teoriju i praksu.*, IX (1): 303 – 325;
- Vranj, V. i Bisić, M. 2011. *Primjena propisa o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera u Bosni i Hercegovini (zbirka propisa, stručnih mišljenja i sudskih odluka)*. Sarajevo: Privredna štampa;
- Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera. Službeni glasnik BiH broj 13/05, 53/07, 97/07 i 12/10;
- Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija u Federaciji Bosne i Hercegovine. Službene novine FBiH broj 44/98, 42/99, 12/09 i 42/11;
- Zakonu o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske. (2018). Službeni glasnik RS broj 63/18;
- Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. (2011). Službeni glasnik Brčko Distrikta broj 31/11;
- Pravilnik o kriterijima za upućivanje osuđenih lica na izdržavanje kazne zatvora : Službeni glasnik BiH, broj 37/09 - prečišćen tekst;
- Pravilnik o kriterijima za upućivanje osuđenih lica na izdržavanje kazne zatvora: Službene novine FBiH, broj 44/98, 42/99, 12/09 i 42/11 i 29/21;

PRISON LIBRARIES IN THE PRISON SYSTEM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Prof. Dr. Vildana Pleh

Associate Professor at the University of Sarajevo - Faculty of Law

Alma Ljubica Kovačević

Founder and President of the "Crime Suppression and Resocialization Initiative (CSRI)"

Abstract: The goal of sentencing and execution of a prison sentence is primarily resocialization and reintegration of the perpetrator into society, after its execution. In the prison system and the prison system, various ways of achieving the stated goals are foreseen through programs and treatments that are carried out through activities that prisoners perform in prisons, such as: work, education, adequate use of free time, various special educations, then sports activities, creative workshops, reading books, writing literary works, carrying out a series of therapies within the rehabilitation program that are connected to the above activities, etc. In this direction, the authors of this paper presented the importance of the existence of libraries and the richness of the library fund, as well as the state of prison libraries in the prison system in Bosnia and Herzegovina. After a short introduction to the prison system and the prison system in BiH, they paid special attention to therapeutic work and the importance of libraries for rehabilitation, then education, the importance of various special educations, some training in the field of informatics, and reading books in their free time as a form of creative and therapeutic workshops. A very important part of the work is the results of research on the state of libraries in the prison system in Bosnia and Herzegovina and the answer to the hypothesis "Library fund in prisons in Bosnia and Herzegovina does not meet the needs of prisoners". After conducting interviews and analyzing questionnaires conducted in several prisons in BiH, the authors draw conclusions about the number and content of the library fund, concluding whether the current situation meets the needs of prisoners in prisons. In the end, they suggest how to improve the situation in prisons in terms of enriching prison libraries, and therefore enable the implementation of education programs, useful use of free time and, ultimately, ensure better resocialization.

Key words: prison system, Bosnia and Herzegovina, libraries, education, therapy, resocialization.

Прегледни научни рад
УДК:342.7:316.624-053.6
DOI:10.7251/ZCMZ0124291M

МОГУЋНОСТ УНАПРЕЂЕЊА ТРЕТМАНА МЛАДИХ У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ

Др Марија Маљковић, доцент, Универзитет у Београду,
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију¹⁴³

Др Ивана Радовановић, ванредни професор,
Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду¹⁴⁴

Др Милица Ковачевић, ванредни професор, Универзитет у Београду,
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију¹⁴⁵

Апстракт: Савремени приступи у третману деце и младих са проблемима и поремећајима понашања, а посебно оних који се нађу у сукобу са законом, наглашавају значај поштовања основних права детета, принципа позитивног развоја, као и инклузивног третмана у природном породичном и социјалном окружењу. Уласком у процесе европских интеграција и демократизације, Република Србија покренула је низ промена са циљем успостављања правосуђа по мери детета, које подразумева да су предвиђене мере и активности усмерене на дете, прилагођене породици, добро интегрисане у локалну заједницу, етички компетентне и мултикултуролошки сензитивне и што је најважније засноване на доказима о делотворности. Међутим, иако су реформске промене генерално унапредиле статус и третман деце у сукобу са законом, у самом старту изостављене су две посебно вулнерабилне групе деце: кривично неодговорна деца (испод 14 година старости) и деца учиниоци кривичних дела са вишеструким проблемима и поремећајима менталног здравља (комбиноване сметње и поремећаји). С обзиром да су развојне потребе и потенцијали обе групе деце остали непрепознати, деца остала без подршке, а друштво без адекватне реакције, циљ овог рада је да укаже на неопходност измена и допуна Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (2005), као и увођење законом предвиђених услуга. Овде се пре свега мисли на оснивање посебне установе за лечење и оспособљавање, тј. установе социјално - здравственог типа, као и развој и унапређење дневних боравака за децу и младе са проблемима и поремећајима понашања.

Кључне речи: деца и млади у сукобу са законом, третман, услуге у заједници

УВОД

Уласком у процесе европских интеграција и демократизације, Република Србија покренула је низ промена, између осталог, реформу система социјалне заштите и правосудног система, а посебно система малолетничког правосуђа. Циљ ових реформи је обезбеђење бољих услова живота и развоја деце у Србији, промоција права деце и заштита њихових најбољих интереса. Успостављање правосуђа по мери детета подразумева да су предвиђене мере и активности усмерене на дете, прилагођене породици, добро интегрисане у локалну заједницу,

¹⁴³ mara.maljkovic@gmail.com

¹⁴⁴ radovanovic_ivana@yahoo.com

¹⁴⁵ bucak80@gmail.com

етички компетентне и мултикултуролошки сензитивне и што је најважније засноване на доказима о делотворности.

Нарочито значајна јесте реформа система малолетничког правосуђа, која је артикулисана кроз доношење посебног „lex specialis“, Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (ЗМУКД, 2005). Овим законом предвиђа се увођење нових услуга и третмана у заједници, а посебно важно је успостављање диверзионих мера у форми васпитних налога (чл. 5, 6, 7 и 8), као и васпитне мере – појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника (чл. 18).

Међутим, иако су реформске промене генерално унапредиле статус и третман деце у сукобу са законом, у самом старту изостављене су две посебно вулнерабилне групе деце: кривично неодговорна деца (испод 14 година старости) и деца учиниоци кривичних дела са вишеструким проблемима и поремећајима менталног здравља (комбиноване сметње и поремећаји). С обзиром да су развојне потребе и потенцијали обе групе деце остали непрепознати, деца остала без подршке, а друштво без адекватне реакције, циљ овог рада је да укаже на неопходност измена и допуна ЗМУКД, као и увођење законом предвиђених услуга. Овде се пре свега мисли на оснивање посебне установе за лечење и оспособљавање, тј установе социјално - здравственог типа, као и развој и унапређење дневних боравака за децу и младе са проблемима и поремећајима понашања.

КРИВИЧНОПРАВНА РЕАКЦИЈА НА КРИМИНАЛИТЕТ МАЛОЛЕТНИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

У току последње две деценије у Републици Србији остварене су значајне промене у погледу доношења нових законских одредби и усклађивања законске регулативе са међународним принципима и стандардима, као и промоције нових концепата и мера. У анализи која следи трага се за одговорима на питања да ли су и у којој мери заживела нова решења и какав је њихов утицај на третман младих у сукобу са законом. За ове потребе коришћени су извештаји Републичког завода за статистику о Малолетним учиниоцима кривичних дела (Билтен – малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији), почевши од 2006. године када је ступио на снагу Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, па све до 2022. године, која је последња година за коју су доступни подаци. У Билтенима се објављују подаци о пријавама, оптужењима и осудама, а предмет ове анализе је пресуђени криминалитет малолетника.

Табела 1. *Осуђена малолетна лица према врсти кривичне санкције у Републици Србији (2006-2022)*

Године	Малолетнички затвор бр. (%)	Васпитне мере (укупно) бр. (%)	Мере упозорења и усмеравања бр. (%)	Мере појачаног надзора бр. (%)	Заводске мере бр. (%)	Укупно (100%)
2006	17 (1,1)	1549 (98,9)	587 (37,5)	860 (54,9)	102 (6,5)	1566
2007	30 (1,5)	1966 (98,5)	886 (44,4)	999 (50,1)	81 (4,1)	1996
2008	17 (0,8)	2212 (99,2)	947 (42,5)	1144 (51,3)	121 (5,4)	2229
2009	19 (1,0)	1883 (99,0)	834 (43,8)	960 (50,5)	89 (4,7)	1902
2010	5 (0,3)	1635 (99,7)	747 (45,5)	829 (50,5)	59 (3,6)	1640
2011	13 (0,6)	2277	1014 (44,3)	1159	104 (4,5)	2290

		(99,4)		(50,6)		
2012	2 (0,1)	2300 (99,9)	995 (43,2)	1200 (52,1)	105 (4,6)	2302
2013	8 (0,3)	2640 (99,7)	1122 (42,4)	1377 (52,0)	141 (5,3)	2648
2014	6 (0,3)	2028 (99,7)	1004 (49,3)	935 (46,0)	89 (4,4)	2034
2015	9 (0,5)	1917 (99,5)	980 (50,9)	863 (44,8)	74 (3,8)	1926
2016	9 (0,4)	2023 (99,6)	1045 (51,5)	877 (43,2)	101 (4,9)	2032
2017	7 (0,4)	1626 (99,6)	850 (52,0)	701 (43,0)	75 (4,6)	1633
2018	8 (0,5)	1540 (99,5)	717 (46,3)	756 (48,9)	67 (4,3)	1548
2019	4 (0,2)	1672 (99,8)	785 (46,9)	787 (47)	100 (6)	1676
2020	3 (0,2)	1236 (99,8)	769 (62,1)	427 (34,5)	40 (3,2)	1239
2021	3 (0,2)	1380 (99,8)	557 (40,3)	729 (52,8)	94 (6,8)	1383
2022	4 (0,3)	1209 (99,7)	570 (47,1)	559 (46,3)	80 (6,6)	1213
Укупно	164	31093	14409	15162	1522	31093
Просек	9,6 (0,5)	1829 (99,5)	847,6 (46,3)	891,9 (48,8)	89,6 (4,9)	2220,9 (100)

Као што се види из табеле 1 изузетна преваленција васпитних мера (99,5%) у односу на казну малолетничког затвора (0,5%) говори у прилог доминантне оријентације на васпитање, а не на кажњавање малолетних извршилаца кривичних дела. Већ дужи низ година у казненој политици Републике Србије према малолетницима наглашена је тенденција примене васпитних мера, наспрам кажњавања (Илић & Маљковић, 2015).

Казна малолетничког затвора представља најтежу кривичну санкцију која се може изрећи малолетнику. У посматраном периоду (2006-2022) евидентна је њена све ређа примена, па тако у односу на нпр. 1986. годину када је учествовала са преко 2% у укупном броју изречених кривичних санкција (Илић, 2007), њено учешће смањило се на испод 1%, а од 2006. године у просеку се изриче у 0,5% случајева. Када је реч о васпитним мерама најчешће се примењују мере појачаног надзора (48,8%), затим мере упозорења и усмеравања (46,3%), а најређе заводске васпитне мере (4,9%). Преовлађујућа примена васпитних мера ванзаводског карактера (95,1%), наспрам заводских васпитних мера (4,9%) и казне малолетничког затвора (0,5%) у складу је са општим препорукама и правилима поступања са малолетним учиниоцима кривичних дела, где се заводске васпитне мере користе као последње средство реаговања, а казна малолетничког затвора само онда када „због високог степена кривике, природе и тежине кривичног дела не би било оправдано изрећи васпитну меру“ (ЗМУКД, 2005, чл. 28).

За ову анализу важно је напоменути да је Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (2005) по први пут предвиђена могућност примене васпитних налога, као мера ресторативне правде, али и посебних обавеза и васпитне мере појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитање и образовање. ЗМУКД у члану 5 предвиђа могућност примене једног или више васпитних налога, под условом да је малолетник признао кривично дело и да има задовољавајући однос према учињеном делу и оштећеном. Законом је предвиђено пет врста васпитних налога. Укупан број изречених васпитних налога је 3484 или 217,8 у просеку по години (2007-2022). Од 2012. године води се евиденција о врсти васпитних налога. Такође, ЗМУКД у члану 14 предвиђа могућност изрицања једне или више посебних обавеза. У посматраном периоду (2007-2022) изречено је 6553

посебних обавеза, у просеку 385,4 по години, што чини 21,1% од укупног броја изречених кривичних санкција према малолетницима (31093). Од 2012. године у Републичком заводу за статистику води се евиденција о врсти изречених посебних обавеза.

Када је у питању васпитна мера појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника (чл. 18) евидентна је њена оскудна примена. Од тренутка увођења у кривично-правни систем (2006-2022) изречена је укупно 81 пута, у просеку 4,8 случајева годишње. У укупном броју изречених васпитних мера појачаног надзора, ова мера учествује са свега 0,4%, а у укупном броју изречених кривичних санкција свега 0,3% па се може рећи да спада у групу неафирмисаних кривичних санкција. Управо овај налаз представљаће предмет даље анализе, јер и поред великих третманских могућности, као и вишеструких добити које је законодавац предвиђао увођењем ове васпитне мере, она је у пракси готово остала неискоришћена.

ТРЕТМАН МЛАДИХ У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ ИЗМЕЂУ ИДЕАЛА И СТВАРНОСТИ

Савремени приступи у третману деце и младих са проблемима и поремећајима понашања, посебно оних који су у сукобу са законом, фокусирани су на стварање програма третмана који би у најкраћем року задовољили развојне потребе детета, као и потребе његове породице и шире социјалне заједнице. Паралелно са тим подстиче се активно учешће малолетника у доношењу одлука које се тичу њих самих, као и породичног и друштвеног живота. Негативне последице институционалног третмана као што су изолација, псеудо адаптација, криминална зараза, призонизација и многобројни видови депривација, посебно су опасни и штетни за рањиву популацију малолетника која се налази у периоду интензивног био-психо-социјалног развоја. Као основни аргумент деинституционализације намеће се захтев за обезбеђивањем природног континуитета развоја малолетника, па је тежња да се услуге помоћи, подршке и третмана пружају у његовој природној, породичној и социјалној средини (Маљковић&Радовановић, 2023).

Такође, на међународној сцени развијају се програми усмерени на превенцију, позитиван развој, примену диверзионих мера, као и инклузивни третман малолетника. Циљ ових програма је да омогуће оптималне услове за превазилажење проблема и поремећаја у понашању, да се сагледају реалне потребе детета и подстакне развој здравих капацитета личности. Даље, присутне су тенденције да се деца и млади када год је то могуће и оправдано, третирају кроз систем социјалног старања или менталног здравља, док се за оне који ипак остају у правосудном систему креирају посебни програми који су базирани на синергији различитих програма, а пре свега програма специјалне едукације, менталног здравља и социјалног старања (Стакић, 2016).

У Републици Србији кривични поступак, као и законом предвиђене кривичне санкције које се примењују према малолетним лицима, у много чему су специфични у односу на поступак и санкције код пунолетних лица. У оквиру опште сврхе кривичних санкција (Кривични законик, 2005, чл. 4), сврха кривичних санкција према малолетницима је да се надзором, пружањем заштите и помоћи, као и обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности малолетника, на васпитавање и правилан развој његове личности, како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштвену заједницу (ЗМУКД, 2005). Да би се остварила ова сврха кривичне санкције требају се реализовати у природној (породичној и социјалној) средини детета, при том не реметећи, већ унапређујући живот малолетника и његове породице. На тај начин уважавају се њихова основна људска права, активирају здрави потенцијали личности, унапређује квалитет живота, обезбеђује живот у мање рестриктивном, а више подстицајном окружењу, чиме се умногоме повећава вероватноћа успешности третмана и процеса ресоцијализације (Маљковић&Радовановић, 2023).

И Република Србија је поштујући ове тенденције у ЗМУКД (2005) предвидела васпитне мере појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника (ДБ), као и упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање (ПУ). И поред евидентних предности како за младе тако и за њихове породице, као и постојања законске основе, чињеница је да ове васпитне мере нису доживеле своју ширу примену. Дневни боравак

(ДБ) отворени су у свега неколико градова, а посебна установа (ПУ) никада није ни формирана. Управо ови проблеми биће у фокусу даље анализе.

ВАСПИТНА МЕРА ПОЈАЧАН НАДЗОР УЗ ДНЕВНИ БОРАВАК У ОДГОВАРАЈУЋОЈ УСТАНОВИ ЗА ВАСПИТАВАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА

Основна идеја ове васпитне мере је да се кроз надзор и позитиван васпитни и образовни утицај подстакне правилан развој и матурација малолетника, као и интеграција у адекватну вршњачку и друштвену средину. Намене је оним малолетницима код којих се запажа потреба за озбиљним васпитним и образовним утицајима структурираног и свеобухватног карактера. У ситуацијама када родитељи или старатељи не остварују адекватан надзор и позитивне утицаје на малолетника, јавља се потреба за ангажовањем стручних лица у посебној установи која се бави васпитавањем и образовањем малолетника (ЗМУКД, 2005, чл. 18). Међутим, тежина утврђених ризика и потреба, иако озбиљна, још увек не указује на потребу издвајања из природне средине, нити изрицање неке од заводских кривичних санкција.

Ова мера може да траје најмање шест месеци, а највише две године, с тим да суд накнадно одлучује о њеном престанку. За реализацију ове васпитне мере надлежан је орган старатељства тј. територијално надлежан центар за социјални рад. Док траје ова мера малолетник и даље остаје код својих родитеља или других лица која се о њему старају, а у току дана проводи одређено време у установи за васпитавање и образовање малолетника, али тако да то не омета његово школовање или редовно одлажење на посао (ЗМУКД, 2005, чл. 18). Дакле, током реализације ове васпитне мере малолетник остаје у свом примарном окружењу, не прекида се образовни процес, нити радно ангажовање, као ни бројне друге породичне, друштвене, рекреативне, уметничке или здравствене активности. На овај начин смањује се могућност стигматизације, а олакшавају процеси ресоцијализације и превенције рецидива (Маљковић&Радовановић, 2023).

Програми који се спроводе у дневном боравку спадају у тзв. „полуинституционалне“ форме третмана, јер их карактерише већи степен структуре и специјализације у односу на ванинституционални третман, а са друге стране су значајно мање рестриктивни него класичне форме институционалног третмана (Илић, Марковић & Маљковић, 2015, 124). Сврха ових програма је да се саветовањем, пружањем стручне помоћи и подршке, кроз свакодневне, структуриране и јасно дефинисане активности васпитног и образовног карактера, коригују неадекватни обрасци понашања, изграде и учврсте радне навике, ојачају академске компетенције, идентификују и развијају позитивни потенцијали личности, развијају академске и социјалне вештине неопходне за добру интеграцију и развој личности. Осим наведених, у дневном боравку могу се спроводити и активности хуманитарног, еколошког, спортско-рекреативног, забавног и културно-уметничког карактера, које су у складу са интересовањима и способностима малолетника.

С обзиром да се ове услуге спроводе у локалној заједници, њихова реализација умногоме зависи од расположивих ресурса, сензибилисаности и активности локалне заједнице. Простор у коме се реализује ова мера мора бити доступан свим малолетницима, адекватно опремљен како би омогућио реализацију различитих програмских активности, али и да обезбеђује поштовање права на приватност. У члану 68 Правилника о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите¹⁴⁶ предвиђа се услуга дневног боравка за децу и младе који су у сукобу са законом, родитељима, школом или заједницом, на начин који не омета њихово школовање или одлазак на посао. Сврха ове услуге (чл. 69) огледа се у унапређењу квалитета живота корисника у властитој социјалној средини кроз одржање и развијање социјалних, психолошких и физичких функција и вештина, како би се у што већој мери оспособили за самосталан живот. Кроз услугу дневног боравка корисници у организованом окружењу, и уз потребни надзор, задовољавају развојне потребе, стичу и развијају животне вештине, личну и друштвену одговорност ради развоја самосталности, социјалних, сазнајних и других важних функција.

¹⁴⁶ Službeni glasnik RS, br. 42/2013, 89/2018 i 73/2019

Уважавајући развојне потребе и потенцијале личности и пружајући неопходну услугу у природном окружењу малолетника, развија се отпорност на негативне утицаје који могу довести до поновног вршења кривичних дела или других непожељних образаца понашања, као што су: лош школски успех, бежање од куће и школе, напуштање школовања, злоупотреба психоактивних супстанци, деструктивност, аутодеструктивност и друго (Маљковић&Радовановић, 2023).

Међутим, и поред евидентних предности како за младе тако и за њихове породице, као и постојања законске основе, чињеница је да ова васпитна мера није доживела своју ширу примену и као таква остала у групи неафирмисаних кривичних санкција. Разлоге за овакву ситуацију треба тражити у неадекватном и готово непостојећем ангажовању надлежних органа, у овом случају органа старатељства, да оформе систем и мрежу дневних боравака. Покушаји да се оформе дневни боравци били су временски ограничени и спорадични. У Београду је од 2012. до 2018. године у оквиру ИАН Телецентра, функционисао Дневни боравак за децу и младе са проблемима и поремећајима у понашању. И поред позитивних резултата, занемарљиве стопе рецидивизма, добре сарадње са Вишим судом у Београду и Градским центром за социјални рад у Београду, након престанка финансирања пројекта овај дневни боравак престао је са радом. У Крагујевцу дневни боравак за децу и младе са проблемима и поремећајима у понашању реализује се у оквиру Службе за младе Центра „Кнегиња Љубица“ од 2017. године. У Новом Саду дневни боравак је у оквиру Центра за социјални рад Града Новог Сада од 2003. године. У Бору од 2017. године дневни боравак функционише у оквиру НВО удружења грађана Кокоро. Дневни боравак за децу и младе са проблемима и поремећајима у понашању основан је у августу 2023. године у оквиру СОС Дечије село Краљево.

ВАСПИТНА МЕРА УПУЋИВАЊЕ У ПОСЕБНУ УСТАНОВУ ЗА ЛЕЧЕЊЕ И ОСПОСОБЉАВАЊЕ

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (2005) у члану 23 предвидео је меру заводског карактера, Упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање. Ова мера може се изрећи малолетнику ометеном у психофизичком развоју или са психичким поремећајима, уместо мере упућивања у васпитну установу или васпитно-поправни дом. Такође, ова мера може се изрећи уместо мере безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи (члан 81. Кривичног законика), ако се у посебној установи за лечење и оспособљавање може обезбедити чување и лечење малолетника и тиме постићи сврха те мере безбедности. Малолетник у посебној установи за лечење и оспособљавање може да остане највише три године, с тим да суд разматра сваких шест месеци да ли постоје основи за обуставу извршења мере или за њену замену другом мером. Уколико је ова мера изречена уместо мере безбедности, малолетник остаје док је потребно, а када наврши двадесет једну годину извршење мере се наставља у установи у којој се извршава мера безбедности обавезног лечења и чувања у здравственој установи.

У популацији малолетника у сукобу са законом заступљени су многобројни проблеми и поремећаји понашања, који се испољавају у различитим доменама, школи, породици, вршњачкој групи и широј социјалној заједници. Најзаступљенији су проблеми у школи, лош академски успех, неадекватан однос према школским обавезама и наставницима, аргесивно и конфликтно понашање, проблеми контроле љутње и беса, а посебно злоупотребе алкохола и психоактивних супстанци. Међутим, све присутнији су и проблеми и поремећаји из домена менталног здравља, који се испољавају кроз низ развојних сметњи и тешкоћа, као и отежан психофизички развој. У тим ситуацијама ради се о комбинованим сметњама и поремећајима, што значајно усложњава потребе малолетника и могућности третмана. У истраживању Унапређење статуса и квалитета третмана деце у сукобу са законом у Србији, које је спровео Републички завод за социјалну заштиту и Уницеф (2022), утврђено је високо присуство проблема и поремећаја менталног здравља. Већина деце у сукобу са законом (85%) испољава идентификоване (45%) или дијагностиковане (40%) поремећаје менталног здравља, а најчешће поремећај понашања, поремећај учења, пажње и хиперактивности, злоупотребу супстанци и поремећаје везане за искуства са злостављањем. Без обзира да ли се појављују као примаран етиолошки фактор или су откривени приликом испитивања од стране органа старатељства, при

одабиру одговарајуће кривичне санкције, суд мора да одреди неку од мера здравственог карактера. Ови проблеми кроз систем малолетничког правосуђа нису били на време уочени, адекватно дијагностиковани, нити стручно третиран. Неадекватно реаговање је посебно уочљиво код кривично неодговорне деце, где заправо нема посебно организованог и интензивног рада, као и код деце која имају проблеме менталног здравља, где нису створени услови за њихов адекватан третман, нити постоји воља да се различите установе, службе и стручњаци окупе и заједнички ангажују на потребама те деце, тј. на приступу по мери детета (Стакић, 2022, 11). Управо ова деца остају у међупростору надлежности различитих система, установа и служби.

На нужност формирања установе социјално - здравственог типа указао је и Савет за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршење кривичних санкција према малолетницима. Савет је 2019. године донео је одлуку да се свим надлежним инстанцама обрати Иницијативом за формирање посебне установе за лечење и оспособљавање¹⁴⁷ у смислу члана 23. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“ бр.85/2005), а у вези са чланом 60. Закона о социјалној заштити. („Службени гласник РС“ бр.24/2011). Разлог упућивања ове иницијативе је тај што је пракса кривичног поступка према малолетницима указала на све већи број учиниоца кривичних дела са израженим здравственим проблемима (поремећаји понашања и емоција, злоупотреба ПАС, различити поремећаји психолошког развоја, па чак и психозе развојног доба). Међутим, само у изузетним случајевима постоје услови за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, а услови за реализацију ове мере безбедности су изузетно неповољни у Републици Србији. Иако је при Специјалној затворској болници одређена соба за малолетнике којима је изречена ова мера безбедности и даље не постоји правни основ да се ангажују специјалисти дечије психијатрије. Стање је готово истоветно и у другим клиникама за психијатријске болести у којима се реализује ова мера безбедности.

У Иницијативи се даље истиче да „код васпитних мера усмерених на превазилажење понашајних проблема узрокованих здравственим поремећајима или болестима - посебне обавезе из члана 14.ст.2.тач.7. („да се подвргне одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога“) и из чл.14. ст. 2. тац.8.(„да се укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама“), као и мера обавезног лечења наркомана и алкохоличара и мере обавезног психијатријског лечења на слободи изречених малолетницима, тј. када је потребано реализовати континуиран здравствени третман и терапију малолетника, неопходно је ангажовање и неизоставна је улога родитеља и породице“ (2019).

Такође, ова мера је најоптималнија и у оним случајевима када постоји потреба за здравственим третманом, а није могуће адекватно учешће родитеља (не постоје, присуство социо-патолошких појава у породици, неадекватни васпитни капацитети, недостатак родитељских вештина). Управо у оваквим случајевима свака друга кривична санкција је неадекватна и носи потенцијални ризик од даљег развоја проблема, нарушавања здравља и социјалног функционисања. Постојеће институције социјалне заштите за децу без адекватног родитељског старања нису дизајниране да задовоље озбиљне и сложене здравствене потребе ових малолетника. Привремена хоспитализација не пружа потпуно решење за њихове потребе (у породично-правном смислу), јер након тога захтевају дугорочни третман. Поред тога, неопходно је обратити пажњу на континуирано образовање и оспособљавање.

¹⁴⁷ Доступно на линку:

<https://www.pars.rs/public/inline-files/Inicijativa-za-uspostavljanje-posebne-ustanove-za-lecenje-i-osposobljavanje-u-skladu-sa-clanom-23-ZM.pdf>

Број деце и младих са вишеструким здравственим проблемима, за које није могуће обезбедити адекватну здравствену бригу евидентно се увећава. Ова малолетници се, у актуелној пракси, премештају из једне у другу институцију, од васпитне, преко установе психијатријског типа, до Васпитно-поправног дома у Крушевцу. Непостојање овакве установе спречава ефикасно извршење (а тиме и превенира изрицање) ове васпитне мере и у садејству са непостојањем посебног одељења за малолетнике у оквиру Сецијалне затворске болнице, чини ову категорију малолетника системски невидљивом (Карић и сар., 2021).

ЗАКЉУЧАК

Реформа система малолетничког правосуђа, уобличена кроз доношење Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, представља израз савремених приступа у третману поремећаја понашања. Међутим, највећи недостатак система извршења кривичних санкција према малолетницима је немогућност извршења васпитне мере упућивања у посебну установу за лечење и оспособљавање, због непостојања такве установе у Републици Србији. Евидентно је све већи број малолетника са вишеструким здравственим проблемима, као и проблемима из домена менталног здравља, којима се у датим околностима не може обезбедити адекватан здравствени третман, а уважавајући њихове васпитне и образовне потребе. Ови малолетници премештају се из једне у другу установу, од психијатријских до васпитних, док њихове потребе за третманом остају препознате и незадовољене. Уочљиво је постојање јасног неслагања између хитности, сложености и интензитета потреба и потенцијала деце у сукобу са законом и спорог, фрагментираног и неадекватног одговора система социјалне заштите и малолетничког правосуђа (Стакић, 2022). Осим ове, ни васпитна мера појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника, није доживела адекватну примену и остварила пуне потенцијале. Иако су позитивни ефекти овако осмишљене услуге вишеструки: пре свега очување породичних, емотивних и социјалних веза, могућност интерперсоналног учења кроз различите активности и интеракције, партиципација детета у животу локалне заједнице, развијање академских и социјалних вештина, оснаживање капацитета личности, обезбеђивање континуитета развоја и многи други, ова мера ретко се изриче и условљена је постојањем линенцираних дневних боравака у локалним заједницама.

Имајући у виду анализиране недостатке, али и потенцијале који су предвиђени у ЗМУКД, неопходна су унапређења у свим областима, на различитим нивоима и аспектима третмана младих у сукобу са законом. За процену потреба и избор мера и поступака, као и начина њихове имплементације, неопходно је применити холистички, мултидисциплинарни, координирани и индивидуализовани приступ, који је усклађен са реалним потребама и могућностима сваког детета. Оснивање специјализоване – посебне установе за лечење и оспособљавање малолетника омогућило би стварање институционалних предуслова за правилну примену васпитних мера и мера безбедности прописаних законом, а оснивање дневних боравака идеалну услугу у природном окружењу детета.

ЛИТЕРАТУРА

- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, “Сл. гласник РС” бр. 85/2005.
- Илић, З. 2007. Криминалитет младих и реформа правно-институционалне заштите у Србији, Стање криминалитета у Србији и оправдана средства реаговања - I део, Београд: Правни факултет, стр. 296-314.
- Илић, З. Маљковић, М. 2015. Извршење кривичних санкција према малолетницима. *Малолетници као учиниоци и жртве кривичних дела и прекршаја*, стр. 105-119. Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Илић, З. Маљковић, М. 2015. Третман младих са вишеструким развојним сметњама и поремећајима у понашању. *Социологија*, VOL.LVII, No 2, 243-258.
- Илић, З. Марковић, Љ. Маљковић, М. 2016. Дневни боравак као мера унапређења социјалне инклузије деце и младих са проблемима и поремећајима понашања. *Социјална инклузије*

- деце са развојним сметњама и проблемима у понашању, стр. 123-129. Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Карић, Т. и сар (2021). Анализа утицаја примене закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у периоду од 2006. до 2020. године. Институт за криминолошка и социолошка истраживања Београд и Организација за европску безбедност и сарадњу. Доступно 10.05.2024. године на: https://www.iksi.ac.rs/izdanja/analiza_uticaja_primene_zomukd.pdf
- Маљковић, М., Радовановић, И. (2023). Третман младих у сукобу са законом између идеала и стварности. У С. Миљковић (Ур.), Право између идеала и стварности (стр. 239-252). Правни факултет Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици и Институт за упоредно право.
- Правилник о ближим условима и стандардима за пружање услуга социјалне заштите, “Сл. гласник РС” бр. 42/2013, 89/2018 и 73/2019 бр. 42/2013, 89/2018 и 73/2019.
- Савет за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима (2019). Иницијативом за формирање посебне установе за лечење и оспособљавање. Доступно 10.05.2024. на <https://www.pars.rs/public/inline-files/Inicijativa-za-uspostavljanje-posebne-ustanove-za-lecenje-i-osposobljavanje-u-skladu-sa-clanom-23-ZM.pdf>
- Стакић, Ђ. 2016. *Делотворни програми третмана за децу и адолесценте са проблемима и поремећајима понашања*. Центар за примењену психологију.
- Стакић, Ђ. 2022. Истраживање о статусу и квалитету третмана деце у сукобу са законом у Србији – извештај. Доступно 10.05.2024. на <https://www.zavodsz.gov.rs/media/2466/report-1.pdf>
- Статистички годишњак Републике Србије 2019, Републички завод за статистику. (2006-2022).

THE POSSIBILITY OF IMPROVING THE TREATMENT OF YOUTH IN CONFLICT WITH THE LAW

Abstract: Contemporary approaches in the treatment of children and youth with behavioral problems and disorders, especially those who come into conflict with the law, emphasize the importance of respecting the fundamental rights of the child, the principles of positive development, and inclusive treatment within the natural family and social environment. With the onset of European integration and democratization processes, the Republic of Serbia has initiated a series of changes aimed at establishing child-friendly justice. This involves measures and activities directed towards the child, adapted to the family, well integrated into the local community, ethically competent, multiculturally sensitive, and most importantly, based on evidence of effectiveness. However, despite the overall improvement in the status and treatment of children in conflict with the law brought by these reforms, two particularly vulnerable groups of children were overlooked from the outset: children below the age of criminal responsibility (under 14 years of age) and children who commit criminal offenses with multiple mental health issues (combined difficulties and disorders). Given that the developmental needs and potentials of both groups of children were unrecognized, these children were left without support, and society without an adequate response, this paper aims to highlight the necessity of amending and supplementing the Law on Juvenile Offenders and Criminal Protection of Juveniles (2005), as well as the introduction of legally mandated services. This primarily refers to the establishment of a special institution for treatment and rehabilitation, i.e., a socio-health type institution, as well as the development and enhancement of day-care centers for children and youth with behavioral problems and disorders.

Keywords: children and youth in conflict with the law, treatment, community services

IZAZOVI I NOVE PRAKSE U SUZBIJANJU NASILJA NAD ŽENAMA

Prof. dr Tamara Marić¹⁴⁸
Ministarstvo pravde Republike Srpske

Apstrakt: U toku poslednje decenije, nasilje u partnerskim odnosima i nasilje nad ženama su aktuelne teme kojima se svakodnevno popunjava medijski prostor i kao takve se, veoma navalentno, nameću kao težak izazov sa kojim se suočava društvo u cjelini. Nasilje u ovom segmentu, sa svim svojim elementima i karakteristikama, pod uticajem različitih egzogenih procesa, predstavlja kršenje temeljnih ljudskih prava na život, sigurnost i dostojanstvo. Upravo zato zaštita fizičkog i psihičkog integriteta žena jeste u fokusu brojnih međunarodnih dokumenata i međunarodnih standarda koji imaju za cilj suzbijanje ovog problema kroz systemske promjene. Nastojanje da se ukaže na kompleksnost partnerskog nasilja u savremenom društvu veoma je bitno zbog sve veće rasprostranjenosti i novih pojava oblika ove vrste nasilja. Iako su već pokrenute brojne aktivnosti u smislu usvajanja različitih zakonskih i normativnih rješenja, okvirnih strategija i akcionih planova, još uvijek je stanje na terenu veoma alarmantno na način da stvarni problemi sa kojima se suočavaju žene i djevojčice, koje su pretrpjele neki oblik nasilja, još uvijek u značajnom procentu ostaju neriješeni u mnogim značajnim segmentima njihovog života.

Ključne riječi: partnersko nasilje, žene žrtve nasilja, seksualno nasilje, digitalno nasilje, suzbijanje nasilja nad ženama.

Uvod

Evropska konvencija o ljudskim pravima i Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici zakonski obavezuju države da, u skladu sa svojom važećom jurisdikcijom, osiguraju da svi pojedinci, uključujući žene i djevojčice, žive život bez nasilja i da postoje odgovarajući pravni mehanizmi koji će omogućiti žrtvama nasilja da se zaštite i odbrane od počinilaca nasilja. Nasilje u osnovi uvijek predstavlja odnos u kojem jedna strana upotrebljava neku vrstu sile prema drugoj strani. Postoje različite vrste nasilja od psihičkog, fizičkog, socijalnog, ekonomskog, verbalnog, digitalnog, seksualnog i sl. Nasilje u osnovi predstavlja višeslojan problem koji obuhvata kako pojedinca, tako i društvo u cjelini, koji za posljedicu može da ima različit stepen ugrožavanja zdravlja i života pojedinca i njegove porodice u cjelini. U skladu sa navedenim, nasilno ponašanje svakako predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava i kao takvo je kažnjivo u skladu sa različitim zakonskim normama. Poseban fokus u poslednjoj deceniji je na nasilju koje se vrši nad ženama i djevojčicama, dok statistike nemilosrdno pokazuju da su čak u 95% slučajeva nasilja u porodici žene žrtve nasilje. Pod pojmom nasilje nad ženama ne podrazumjeva se samo nasilje koje se desilo u okviru porodice, već i svi drugi oblici nasilja koje žene doživljavaju ili dugoročno trpe. Ova vrsta nasilja je veoma prisutna u svim društvima svijeta, pa čak i u državama koje imaju stabilno političko i društveno uređenje, koje nisu pogođene ratom ili drugim negativnim okolnostima koje izazivaju krizu sistema vrijednosti u državnim sistemima. Nasilje nad ženama je veoma raširen oblik ugrožavanja osnovnih ljudskih prava, u smislu direktnog ugrožavanja prava na život, prava na privatnost i porodični život, pravo na zaštitu dostojanstva, pravo na slobodu izražavanja, pravo na život bez mučenja i i nečovječnog ponašanja i sl. UN u svojim izvještajima navodi da je polovina svih ubijenih žena stradalo od ruke svojih sadašnjih ili bivših partnera. Žene se nerado odlučuju prijaviti nasilnika, najčešće zbog straha od nasilnika i uzrokovanja još težeg nasilja, ekonomske zavisnosti, niskog nivoa samopoštovanja kao i stavova da im se ne može pomoći. Upravo zbog navedenog,

¹⁴⁸ t.marić@mpr.vladars.rs

postoji velika tamna brojka slučajeva nasilja nad ženama¹⁴⁹. Istovremeno, u značajnom broju država je zakonskom regulativom i dobrim kampanjama podrške i ohrabrivanja žena, postignut pomak u smislu sprečavanja i borbe protiv nasilja nad ženama.

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, prema istraživanju iz 2018. godine, koje je sprovedla OSCE (Organization for Security and Dco-operation in Europe) evidentirani su poražavajući rezultati: čak 48% žena u BiH iskusiło je neki oblik psihičkog, fizičkog ili seksualnog nasilja (seksualno uznemiravanje uhođenje, nasilje od strane intimnog partnera ili neke druge osobe nakon 15. godine života. Takođe, mnoge žene ne smatraju da su informisane o tome šta treba da urade ukoliko dožive nasilje, pa se 7% žena izjasnilo da su jako dobro informisane, 16% dobro informisane, 33% donekle informisane, 30% ne baš dobro informisane i 13% uopšte ne znaju šta bi uradile. Sa druge strane, kada govorimo o posljedicama najtežih oblika nasilja čak 66% žena je pretrpilo jednu ili više psiholoških posljedica zbog fizičkog i/ili seksualnog nasilja od strane intimnog partnera ili druge osobe, 38% od seksulanog uznemiravanja i 48% od uhođenja. Kada govorimo o statistici za žene koje su pretrpile jednu ili više fizičkih posljedica, slične brojke se javljaju i u ovoj sferi: 34% nasilja od sadašnjeg partnera, 69% nasilja od strane bivšeg partera, 29% nasilja od strane drugih osoba i 48% bilo kakvog nasilja nezavisno da li je od strane partnera ili ne. S naglaskom da su uzeti u obzir samo najteži slučajevi koje su ispitanice navele da su doživjele tokom svog odraslog života, riječ je o broju od 76.500 žena, od čega je 2/3 žena je direktno pogođeno sukobom. Ono što je takođe zabrinjavajući podatak je da je stopa prijavljivanja nasilja policiji veoma niska i kreće se između 3% i 20%¹⁵⁰. Nasilje nad ženama i djevojčicama ostaje neprijavljeno zbog nekažnjivosti, straha i stigme kojom je okruženo. Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama obilježava se 25.novembra¹⁵¹ svake godine, kada ujedno i započinje Kampanja pod nazivom „16 dana aktivizma“, a koja se završava 10.decembra koji se obilježava kao Međunarodni dan ljudskih prava.

Međunarodni standardi

Nasilje nad ženama, uključujući i nasilje u porodici koje je usko povezano, predstavlja jedan od najozbiljnih oblika kršenja ljudskih prava u Evropi. Takođe to je svjetski fenomen i još uvijek je obavijen ćutanjem. Ukupna stopa rasprostranjenosti ovog oblika nasilja u Evropi zvanično nema svoj podatak, ali su mnoge države članice Savjeta Evrope, sprovele ankete i druge mehanizme kako bi zabilježile obim nasilja nad ženama na nacionalnom nivou. Iako su metodologije različite, pregled svih anketa ukazuje na činjenicu da je u različitim zemljama u prosjeku 1/5 svih žena iskusiło fizičko nasilje najmanje jednom prije punoljetstva, a više od 1/10 je iskusiło seksualno nasilje uz uporebu sile.

¹⁴⁹ Navedeno prema: <https://mup.gov.hr/policijske-uprave/medjunarodni-dan-borbe-protiv-nasilja-nad-zenama-143039/140456>

¹⁵⁰ OSCE-ovo istraživanje o nasilju nad ženama u BiH: https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2019/11/Istra%C5%BEivanje-o-dobrobiti-i-sigurnosti-%C5%BEena-u-BIH_BOS.pdf

¹⁵¹ 25. novembar je odabran kao Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama u znak sjećanja na sestre Mirabal koje je 1960. godine u Dominikanskoj Republici brutalno dao ubiti diktator Rafael Trujillo. Sestre Patria Mercedes, Maria Argentina Minerva, Antonia Maria Teresa i Belgica Adela „Dede“ rođene su u Dominikanskoj Republici i pod imenom "Las Mariposas" (Leptiri) djelovale su kao političke aktivistkinje i postale vidljivim simbolom otpora diktatorskom režimu Trujilla. Zbog svojih revolucionarnih aktivnosti i borbe za demokratiju i pravdu uhapšene su više puta zajedno sa svojim muževima. Dana 25. studenog, 1960. Minervu, Patriu i Mariu Teresu likvidirala je Trujillova tajna policija dok su se vraćale iz posjeta zatvoru u kojima su bili njihovi muževi. Sve tri sestre su zadavljene, a tijela su pronađena polomljenih kostiju. Vijesti o njihovom ubistvu šokirale su javnost. Sestre Mirabal postale su simbolom nacionalnog i feminističkog otpora, a 1999. godine Ujedinjeni narodi su i službeno potvrdili 25. studeni kao Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad ženama (vidi više na: <https://mup.gov.hr/policijske-uprave/medjunarodni-dan-borbe-protiv-nasilja-nad-zenama-143039/140456>)

Brojčani podaci za sve oblike nasilje, uključujući i proganjanje, dostižu čak 45%. Većinu nasilnih radnji koje ulaze u nevedenu statistiku činili su muškarci koji se nalaze u neposrednom društvenom okruženju žena žrtava nasilja, nerjetko njihovi partneri ili bivši partneri. Takođe, zabrinjavajući je podatak da je između 12% i 15% svih žena doživjelo ili bilo svjedok zlostavljanja u porodici nakon 16. godine života¹⁵².

Postoji nekoliko ključnih međunarodnih standarda kada je u pitanju eliminisanje svih oblika nasilja nad ženama, odnosno rodno zasnovanog nasilja nad ženama kao oblika diskriminacije nad ženama. Ujedinjene nacije su 1979. godine donijele Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) koja kroz 30 članova definiše šta predstavlja diskriminacija žena i postavlja agendu za nacionalnu akciju za okončanje takve diskriminacije. U ovoj Konvenciji se diskriminacija žena definiše kao svako razlikovanje, isključenje ili ograničenje žena na osnovu pola koje ima za posljedicu ili svrhu narušavanja ili poništavanja priznanja, uživanja ili ostvarivanja žena, bez obzira na njihov bračni status, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkoj, ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj, građanskoj ili bilo kojoj drugoj oblasti¹⁵³. Prihvatanjem ove Konvencije, države članice se obavezuju da će preduzeti niz mjera za okončanje diskriminacije žena u svim oblicima, uključujući: a) da u svoj pravni sistem ugrade princip ravnopravnosti muškaraca i žena, ukinu sve diskriminatorne zakone i donesu odgovarajuće zakone koji zabranjuju diskriminaciju žena; b) osnivanje tribunala i drugih javnih institucija kako bi se osigurala efikasna zaštita žena od diskriminacije; c) da obezbjede eliminaciju svih akata diskriminacije žena od strane osoba, organizacija ili preduzeća. Dalje, Konvencija pruža osnovu za ostvarivanje jednakosti između žena i muškaraca kroz osiguravanje jednakog pristupa i jednakih mogućnosti ženama u političkom i javnom životu (uključujući pravo da glasaju i da budu birane na izborima), u obrazovanju, zdravlju i zapošljavanju. Države članice su saglasne da preduzmu sve odgovarajuće mjere, uključujući zakone i privremene posebne mjere, kako bi žene mogle da uživaju sva svoja ljudska prava i osnovne slobode. Konvencija je jedini ugovor o ljudskim pravima koji afirmiše reproduktivna prava žena i usmjerena je na kulturu i tradiciju kao uticajne sile koje oblikuju rodne uloge i porodične odnose. Takođe, ovaj ugovor potvrđuje prava žena da steknu, promjene ili zadrže svoje državljanstvo i državljanstvo svoje djece. Države članice su takođe saglasne da preduzmu odgovarajuće mjere protiv svih oblika trgovine žena i eksploatacije žena. Zemlje koje su ratifikovale ili pristupile Konvenciji su pravno obavezne da njene odredbe sprovedu u praksi, kao i da podnose nacionalne izvještaje, najmanje svake četiri godine o mjerama koje su preduzeli da bi ispunili svoje ugovorne obaveze.

Nakon Konvencije donesen je i Opcioni protokol Konvencije (1999) kao i Opšta preporuka br.19 Komiteta za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena (Komiteta CEDAW). Ovim dokumentima Generalna skupština Ujedinjenih nacija je postavila temelje međunarodne borbe protiv nasilja nad ženama. Pekinška deklaracija i Platforma za akciju iz 1995. godine identifikovale su suzbijanje nasilja nad ženama kao strateški cilj unutar ostalih obaveza u oblasti rodne ravnopravnosti. Generalni sekretar UN je 2006.godine objavio detaljnu studiju o svim oblicima nasilja nad ženama u kojoj je identifikovao međunarodne zakonske okvire koji se odnose na nasilje nad ženama i prikupio podatke o dobrim praksama koje su pokazale uspjeh u rješavanju ovog globalnog problema.

Drugi ključan međunarodni standard u borbi protiv nasilja nad ženama je Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, poznatija kao Istambulska konvencija. Navedena Konvencija je stupila na snagu u avgustu 2014. godine, a Turska je bila prva država koja je ratifikovala Istambulsku konvenciju. Bosna i Hercegovina je istu ratifikovala 7. novembra 2013. godine, čime je ova država postala šesta zemlja članica Savjeta Evrope koja je ratifikovala ovu Konvenciju. U prvom poglavlju navedene konvencije, pored definicije, oblasti primjene, opštih obaveza i osnovnih prava, navedeni su i ciljevi Istambulske konvencije, a to su:

¹⁵² Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici sa Obrazloženjem (CAHVIO), Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2011.godina, str.29.

¹⁵³ <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>

zaštita žena od svih vidova nasilja i sprječavanje, procesuiranje i eliminisanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici; doprinos suzbijanju svih oblika diskriminacije nad ženama i promovisanje suštinske jednakosti između žena i muškaraca, uključujući i osnaženje žena; izrada sveobuhvatnog okvira, politika i mjera zaštite i pomoći svim žrtavama nasilja nad ženama i nasilja u porodici; unapređenje međunarodne saradnje u pogledu eliminisanja nasilja nad ženama i nasilja u porodici; pružanje podrške i pomoći organizacijama i organima unutrašnjih poslova u djelotvornoj saradnji da bi se usvojio obuhvatni pristup eliminisanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Veoma je bitno naglasiti da Konvencija članom 4. propisuje da su države članice obavezne preduzeti sve neophodne zakonske i druge mjere u cilju unapređenja i zaštite prava svakog pojedinca, posebno žena, na način koji će omogućiti da svaki pojedinac živi slobodno od nasilja kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi života. Navedeno dalje podrazumjeva da su članice obavezne da osude svaki oblik diskriminacije nad ženama, kao i da, u najkraćem mogućem vremenu, preduzmu sve neophodne zakonske i druge mjere u cilju sprječavanja diskriminacije nad ženama¹⁵⁴. Poglavlje V ove Konvencije odnosi se materijalno krivično pravo a poglavlje VI na istragu, sudski postupak, proceduralno pravo i zaštitne mjere, a domaći pravni okvir u Bosni i Hercegovini se najvećim djelom u ovoj oblasti prilagođavao u ovom dijelu što će biti i djelimično analizirano u narednom dijelu teksta.

Istambulska konvencija u članu 3. definiše da nasilje nad ženama predstavlja kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama i da se odnosi na sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode, odnosno mogu da odvedu, do fizičke, seksualne, psihičke i ekonomske povrede ili patnje za ženu, obuhvatajući pretnje takvim djelima, prinudu kao arbitrarno lišavane slobode u javnosti ili privatnom životu. U istom članu takođe definiše rodno zasnovano nasilje nad ženama kao nasilje koje je usmjereno protiv žene zato što je žena, odnosno nasilje koje nesrazmjerno utiče na žene. Ono što je veoma bitno naglasiti je da je ovom Konvencijom zaštita od različitih oblika nasilja pomjerena i na djevojke ispod 18 godina života.

Domaći pravni okvir

Kada je u pitanju domaće zakonodavstvo, u velikom dijelu ono je usklađeno sa prethodno navedenim međunarodnim pravnim mehanizmima iz ove oblasti a sve u cilju borbe protiv nasilja nad ženama, zatim krivičnog procesuiranja učinilaca ove vrste krivičnih djela i zaštite žena žrtava svih oblika nasilja. Ustav Bosne i Hercegovine propisuje da će Bosna i Hercegovina i oba entiteta obezbjediti najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda, odnosno da se prava i slobode predviđene Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenim protokolima direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini, te da ovi akti imaju prioritet nad svim drugim zakonima¹⁵⁵. Savjet Evrope se u preambuli Istambulske konvencije poziva na Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i na brojne druge međunarodne protokole i mehanizme.

U Republici Srpskoj borba protiv nasilja nad ženama ima, prije svega, svoj osnov u Ustavu Republike Srpske (u daljem tekstu Ustav RS) i kao takav predstavlja oblik kršenja ljudskih prava. Građani Republike Srpske su, u skladu sa odredbama Ustava RS, ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, odnosno jednaki pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, pol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovjest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo¹⁵⁶. Dalje, Ustav RS garantuje,

¹⁵⁴ V.Ikanović, T.Marić, Usaglašavanje domaćeg krivičnog zakonodavstva sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Zbornik radova „Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama Evropske Unije – Stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih“, Istraživački centar Banja Luka, Banja Luka, 2020.godina, str.74-92

¹⁵⁵ Ustav Bosne i Hercegovine, Aneks IV Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i Službeni glasnik BiH, broj:25/2009-Amndman I, član 2.

¹⁵⁶ Ustav Republike Srpske, šesto izdanje, Banja Luka, januar, 2005.godina, član 10.

prije svega, neprikosновенost čovjekog života, nepovredivost slobode i lične bezbjednosti čovjeka, kao i nepovredivost ljudskog dostojanstva, tjelesnog i duhovnog integriteta, čovjekove privatnosti i ličnog, odnosno porodičnog života. U tom smislu, niko ne smije biti podvrgnut mučenju, svirepom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.¹⁵⁷ Pored toga, Ustavom je utvrđeno da porodica, majka i dijete imaju posebnu zaštitu.¹⁵⁸ Navedene Ustavne odredbe garantuju i štite prava žena kao ravnopravnih članova društva i zabranjuju diskriminaciju žena. Osim Ustava, Republika Srpska je usvojila određen set zakona čijim odredbama se postigao veliki pomak u pravcu realizacije rodne ravnopravnosti, u smislu usaglašavanja domaćeg pravnog sistema sa odredbama Istambulske konvencije. Najbitniji zakon u ovoj oblasti je Zakon o zaštiti od nasilja u porodici¹⁵⁹ kojim je realizovana jedan od najbitnijih strateških aktivnosti u cilju zaštite od nasilja u porodice ali i zaštite žena žrtava nasilja u porodici. Takođe učinjene su značajne korekcije u Krivičnom zakoniku Republike Srpske (u daljem tekstu KZRS) kojim su po prvi put inkriminisane određene radnje nasilja, kojima su najčešće ugrožene žene, u smislu navedenih međunarodnih standarda. Jedna od veoma bitnih prekretnica je donošenje određenih zakonskih normi 2019.godine, kao momenat kada je zakonodavac prepoznao da zaštitu žrtva nasilja (u 95% slučajeva su to žene) treba podići na viši nivo pa je ukinuta mogućnost prekršajnog postupanja u predmetima nasilja u porodici koje se do tada moglo procesurati i kao prekršaj i kao krivično djelo.

U KZRS koji je trenutno na snazi, u grupi Krivičnih djela protiv braka i porodice, članom 190. je propisano krivično djelo Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici. Ovom odredbom propisan je osnovni i kvalifikovani oblik ovog krivičnog djela a za učinioce istih zakon je predvidio novčanu kaznu ili kaznu zatvora. U smislu navedenog, zakonodavac je predvidio novčanu kaznu ili kaznu zatvora do tri godne za učinioce za koje se utvrdi da su primjenom nasilja ili prijetnjom ostvarili napad na život ili tijelo, odnosno drskim ponašanjem ugrozili spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana svoje porodice ili porodične zajednice i time doveli do povrede njegovog fizičkog ili psihičkog integriteta. Osim navedenog osnovnog oblika krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici, zakonom je, u istoj odredbi, propisana kazna zatvora od 6 (šest) mjeseci do 5 (pet) godina za one učinioce za koje se utvrdi da su prilikom preduzimanja radnji nasilja u porodici koristili oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo pogodno da teško poredi tijelo ili naruši zdravlje žrtve. Ukoliko, usljed prethodno navedenih radnji, nastupi smrt člana porodice ili porodične zajednice, učinilac se može kazniti zakonom zatvora u rasponu od 3 (tri) do 15 godina. Ako je, usljed radnji nasilja u porodici nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ili su djela učinjena prema djetetu ili u prisustvu djeteta, učinilac se može kazniti kaznom zatvora od 2 (dvije) do 10 (deset) godina¹⁶⁰. Osim navedenog, KZRS u posebnom dijelu, propisuje i definiše niz krivičnih djela protiv života i tijela kojima se štiti fizički i psihički integritet, krivična djela protiv polnog integriteta (sa posebnim akcentom na krivična djela protiv zlostavljanja i iskorištavanja djece) kojima se štiti seksualni integritet, kao i druga krivična djela protiv braka i porodice. U praksi su žene mnogo češće žrtve ovih krivičnih djela u odnosu na muškarce.

Kada je u pitanju inkriminacija radnji nasilja nad ženama u KZRS koja je usklađena sa Istambulskom konvencijom, potrebno je navesti sledeće:

a) *Psihičko nasilje*, u kontekstu člana 33. Konvencije, u Republici Srpskoj još uvijek nije propisano kao samostalno krivično djelo, ali je sasvim jasno regulisano u okviru radnje krivičnog djela Nasilja u porodici. Kao što je to već prethodno navedeno, KZRS „povredu psihičkog integriteta“ propisuje u

¹⁵⁷ *Ibid*, član 12-17.

¹⁵⁸ *Ibid*, član 36.

¹⁵⁹ Službeni glasnik Republike Srpske, br. 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019

¹⁶⁰ Krivični zakonik RS, Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 64/2017, 104/2018, 15/2021, 89/2021, 73/2023 i Sl.gl.BiH br.9/2024 – Odluka US BiH

okviru osnovnog oblik krivičnog djela „Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici“. Naime, navedenom odredbom zakonodavac je jasno apostrofirao da je sasvim dovoljno da dođe do povrede psihičkog integriteta, odnosno ugrožavanja spokojsva i duševnog zdravlja kako bi se ostvarilo biće ovog krivičnog djela;

b) *Proganjanje*, na način kako je to propisano članom 34. Istambulske konvencije, zakonska regulativa u Republici Srpskoj prepoznaje kao krivično djelo „Proganjanje“. KZRS je normirao biće ovog krivičnog djela, s tim da se stav 2. konkretne zakonske odredbe odnosi iskučivo na članove porodice. Radnja izvršenja je višestruko alternativno određena kao: a) praćenje i uhođenje. Bitno je da se ove radnje preduzimaju na određeni način: uporno i duževremeno, b) nastojanje uspostavljanja – pokušaj dolaženja u kontakt i uspostavljanje kontakta sa drugim licem pod uslovom da je taj kontakt "neželjen" sa strane pasivnog subjekta i v) izazivanje promjene životnih navika, tjeskobe ili straha kod drugog lica za vlastitu sigurnost ili sigurnosti njemu bliskih lica. Ovdje se radi o posljedičnoj dispoziciji što znači da je radnja izvršenja u ovom slučaju svaka djelatnost koja je po prirodi i karakteru podobna, odnosno dovoljna da dovede do zakonom predviđene posljedice na bilo koji drugi način. Izvršilac djela može da bude svako lice, a u pogledu krivice potreban je umišljaj¹⁶¹;

c) *Fizičko nasilje*, kako je utvrđeno članom 35. Istambulske konvencije, inkriminisano je u skladu sa KZRS propisivanjem krivičnog djela „Nasilje u porodici“ gdje se jasno propisuje da se nasilje u porodici vrši primjenom nasilja, kao i prijetnjom da će se napasti na život ili tijelo, drskim ili bezobzirnim ponašanjem kojim se ugrožava tjelesni integritet člana porodice ili porodične zajednice, čime se dovodi do povrede njegovog fizičkog integriteta. Osim osnovnog oblika, KZRS propisuje kvalifikovane oblike ovog krivičnog djela za koje su predviđene strožije sankcije, posebno ukoliko je prilikom izvršenja radnji nasilja korišteno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo pogodno da se tijelo teško povredi ili naruši zdravlje, odnosno ukoliko su radnje fizičkog nasilja učinjena prema djetetu ili u prisustvu djeteta. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS, fizičko nasilje ne normira kao prekršaj, što znači da isti ne propisuje radnje nasilja koje imaju karakter fizičkog nasilja. S tim u vezi treba podsjetiti da se ovim zakonom regulišu radnje nasilja koje imaju karakter prekršaja, pod kojima se ne mogu podrazumjevati radnje koje su dovele do povrede fizičkog integriteta osobe žrtve¹⁶²;

d) *Seksualno nasilje*, uključujući silovanje, u smislu člana 36. Istambulske konvencije, inkriminisano je u KZRS u glavi XIV „Krivična djela protiv polnog integriteta“ kao krivično djelo „Silovanje“ ali ono nije u potpunosti usaglašeno sa duhom Istambulske konvencije. Krivičnim zakonikom je propisano da ko drugog prinudi na obljubu ili s njom izjednačenu polnu radnju upotrebom sile ili prijetnje da će neposredno napasti na život ili tijelo tog ili njemu bliskog lica, kazniće se kaznom zatvora u rasponu od 3 (tri) do 10 (deset) godina¹⁶³. Dok Istambulska konvencija u članu 36. kada je u pitanju seksualno nasilje, uključujući silovanje navodi:

1. Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da sledeći vidovi namjernog ponašanja budu inkriminisani: a) vaginalna, analna ili oralna penetracija seksualne prirode na tijelu drugog lica bez njenog/njegovog pristanka, korišćenjem bilo kojeg dijela tijela odnosno predmeta; b) druge seksualne radnje s licem bez njenog/njegovog pristanka; c) navođenje drugog lica na pokušaj seksualnih radnji s trećim licem bez njenog/njegovog pristanka.

2. Pristanak mora biti dobrovoljan ishod slobodne volje lica prema procjeni u kontekstu datih okolnosti.

¹⁶¹ D.Jovašević, LJ.Mitrović, V.Ikanović, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske, Banja Luka, 2017.godina, str 304.

¹⁶² V.Ikanović, T.Marić, Usaglašavanje domaćeg krivičnog zakonodavstva sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Zbornik radova „Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama Evropske Unije – Stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih“, Istraživački centar Banja Luka, Banja Luka, 2020.godina, str.74-92

¹⁶³ Krivični zakonik Republike Srpske, član ...

3. Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da se odredbe iz stava 1. takođe primjenjuju na djela počinjena nad bivšim odnosno sadašnjim supružnicima odnosno partnerima u skladu sa međunarodnim pravom¹⁶⁴;

e) *Prinudni brak*, kako je predviđeno članom 37. Istambulske konvencije, je u KZRS propisan kao krivično djelo „Prinudno zaključenje braka“ za koje je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do 3 (tri) godine. Izvršiocem ovog krivičnog djela smatraće se lice koje upotrebom sile ili prijetnje prinudi drugo lice da zaključi brak. Ista zakonska odredba propisuje da se lice koje, u cilju zaključenja prinudnog braka, drugo lice odvede u inostranstvo ili ga u istom cilju navede da ode u inostranstvo, može kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do 2 (dvije) godine¹⁶⁵. Član 37. Istambulske konvencije za Prinudni brak definiše sledeće:

„1. Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da namjerno prisiljavanje odraslog lica odnosno djeteta da stupi u brak bude inkriminisano.

2. Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da namjerno namamljivanje odraslog lica odnosno djeteta na teritoriju članice odnosno države koja nije njena/njegova država prebivališta s ciljem prinude tog odraslog odnosno djeteta da stupi u brak bude inkriminisano.“¹⁶⁶;

f) *Sakaćenje ženskih polnih organa*, u smislu člana 38. Istambulske konvencije je propisano na sledeći način: „Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da se sledeći vidovi namjernog ponašanja inkriminiraju: a) obrezivanje, infibulacija odnosno bilo kakvo drugo sakaćenje cijelihodnosno bilo kojeg dijela malih i velikih usmina odnosno klitorisa kod žene; b) prinuda i navođenje žene da se podvrgne nekoj od radnji navedenih pod tačkom a; c) podsticanje, prinuda odnosno navođenje djevojčice na neku od radnji navedenih pod tačkom a“¹⁶⁷.

KZRS inkriminiše članom 133. u grupi „Krivičnih djela protiv života i tijela“ kao krivično djelo pod nazivom Genitalno sakaćenje žena. Zakonodavac je popisao da je za počinitelja koji ženskom licu potpuno ili djelimično ukloni ili trajno promijeni spoljne dijelove polnog organa zapriječena kazna zatvora u trajanju od 6 (šest) mjeseci do 5 (pet) godina Navođenje ženskog lica da se podvrgne prethodno navedenim radnjama kazniće se kaznom zatvora do 3 (tri) godine. U skladu sa navedenom odredbom, jasno je da je objekat zaštite polni integritet ženskog lica¹⁶⁸. Uvođenje ovog krivičnog djela u naše zakonodavstvo izazvalo je brojne reakcije domaćim naučnim teoretičara ali i praktičara iz sudske prakse, jer je ovo pojava koja nije prikladna većem dijelu društva i tradiciji;

g) *Prisilni abortus*, kako je predviđeno članom 39a. Istambulske konvencije, kao krivično djelo ne postoji pod ovim nazivom u KZRS, ali je u okviru grupe „Krivičnih djela protiv života i tijela“ propisano krivično djelo „Protivpravni prekid trudnoće“¹⁶⁹. Definiša krivične radnje iz stava 3. ove zakonske odredbe omogućuje dovođenje iste sa krivičnim djelom Prisilni abortus.

¹⁶⁴ Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik BiH- Međunarodni ugovori, broj 19/13

¹⁶⁵ Krivični zakonik Republike Srpske, član 183.

¹⁶⁶ Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik BiH- Međunarodni ugovori, broj 19/13, član 37.

¹⁶⁷ Krivični zakonik Republike Srpske, član 133.

¹⁶⁸ Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik BiH- Međunarodni ugovori, broj 19/13, član 38.

¹⁶⁹ Navedeni stav člana 130. propisuje da ...”Ko trudnoj ženi, bez njenog pristanka, a ako je mlađa od 16 godina i bez pismene saglasnosti njenog roditelja, usvojioca ili staraoca, izvrši ili započne da vrši prekid trudnoće, kazniće se kaznom zatvora od 3 (tri) do 8 (osam) godina. Ukoliko nastupi smrt, teška tjelesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ženskog lica nad kojim je vršen protivpravni prekid trudnoće, zakon je predvidio kaznu zatvora od 3 (tri) do 12 (dvanaest) godina”, Krivični zakonik Republike Srpske, član 130

h) *Seksualno uznemiravanje*, u smislu člana 40. Istambulske konvencije, domaće krivično zakonodavstvo propisuje kao krivično djelo „Polno uznemiravanje“. Zakonodavac je pod polnim uznemiravanjem normirao svako verbalno, neverbalno ili fizički neželjeno ponašanje polne prirode koje ima za cilj povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljstvo, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Kazna zatvora do 2 (dvije) godine se može izreći izvršiocu za kojeg se utvrdi da je polno uznemiravao drugo lice koje se prema njemu nalazilo u odnosu podređenosti ili zavisnosti ili koje je posebno ranjivo zbog uzrasta, bolesti, invaliditeta, zavisnosti, trudnoće, teške tjelesne ili duševne smetnje¹⁷⁰. U vezi sa prethodno navedenim, svakako treba spomenuti i Zakon o radu Republike Srpske koji zabranjuje seksualno uznemiravanje na radu ili u vezi sa radom što se smatra težom povredom radnih obaveza. U skladu sa navedenim zakonskim tekstom, seksualno uznemiravanje se definiše kao svako verbalno ili fizičko ponašanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i radnika u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Navedeni zakon nalaže obavezu poslodavcu preduzimanje efikasnim mjera s ciljem sprečavanja seksualnog uznemiravanja, a jedna od težih mjera je jednostrani prekid ugovora o radu od strane poslodavca sa radnikom za kojeg se utvrdi da je izvršio radnju ove vrste uznemiravanja;

Istambulske konvencije je članom 41. obavezala države članice da utvrde kao krivično djelo pomaganje ili podsticaj, odnosno pokušaj sledećih krivičnih djela: psihičko nasilje, uhođenje, fizičko nasilje, seksualno nasilje kao i sva do sada nabrojana krivična djela iz konvencije. Domaće krivično zakonodavstvo je u glavi III KZRS „Krivično djelo i krivična odgovornost“ normiralo, odnosno definisalo „Saučesništvo u krivičnom djelu“ kroz tri člana: Saizvršilaštvo (član 37.), Podstrekavanje (član 38.) i Pomaganje (član 39). Ovdje se radi o opštim krivičnim institutima koji se primjenjuju na sva krivična djela koja su propisana ovim krivičnim zakonskim tekstom, pa samim tim i na krivična djela koja su navedena u konvenciji. Dalje, neprihvatljiva opravdanja za krivična djela, uključujući i djela počinjena u ime tzv.časti, u smislu člana 42. Istambulske konvencije su definisana na sledeći način: „1.Članice će preduzeti neohodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da se krivičnim postupcima pokrenutim na osnovu svakog djela nasilja obuhvaćenog Konvencijom, kultura, običaji, religija, tradicija odnosno tzv.čast ne smatraju opravdanjem za takva djela. Tu spadaju posebne tvrdnje da je žrtva prekršila kulturne, vjerske, društvene ili tradicionalne norme odnosno običaje prikladnog ponašanja.

2. Članice će preduzeti neohodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da se nijednom licu koje nagovara dijete da učini bilo koje djelo navedeno u stavu 1. ne umanjiti krivična odgovornost za počinjena djela.“

Naime, domaći pravni okvir u Republici Srpskoj, podrazumjevajući zakonske propise iz krivične oblasti i Zakon o zaštiti nasilja u porodici, ne sadrže ni jednu posebnu zakonsku odredbu čiji bi se smisao, u bilo kojem kontekstu, moga iskoristi kao bilo kakva vrsta opravdanja za vršenje nasilja nad ženama. To dalje znači, da zakonodavac ne ostavlja prostor da kultura, običaji, religija, tradicija ili tzv.čast, kao i bilo koji drugi lični razlozi mogu biti opravdanje ili olakšavajuća okolnost koja bi uticala na smanjenu krivičnu ili prekršajnu odgovornost počinioca nasilja nad ženama. Što se tiče stava 2. navedenog člana konvencije, domaće zakonodavstvo ni u jednom dijelu ne tretira krivičnu odgovornost lica koje nagovara dijete da učini bilo koje od prethodno navedenih djela nasilja nad ženama i nasilja u porodici, odnosno ne sadrži konkretne odredbe koje bi se neposredno doticale ove tematike¹⁷¹.

¹⁷⁰ V.Ikanović, T.Marić, Usaglašavanje domaćeg krivičnog zakonodavstva sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Zbornik radova „Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama Evropske Unije – Stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih“, Istraživački centar Banja Luka, Banja Luka, 2020.godina, str.74-92

¹⁷¹ N. Petrić, Osnovna studija – Analiza usklađenosti zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Banja Luka, 2015. godina, str 100.

Zaključak

Bosna i Hercegovina se ratifikacijom Istambulske konvencije posebno obavezala za borbu protiv nasilja na ženama i djevojčicama. Iako je država, uključujući aktivnosti na nivou oba entiteta i Brčko Distrikta, razvila solidan zakonodavni okvir kao pretpostavku za rješavanje nasilja nad ženama i utemeljila svoje politike na principima rodne repespektive, poštovanja ljudskih prava i antidiskriminacije u oblastima građanskog i krivičnog prava, GREVIO Izvještaj o polaznoj procjeni o provedbi Istambulske konvencije za BiH iz 2022.godine naglašava potrebu da se dodatno radi na svim oblicima nasilja nad ženama a ne samo na oblicima nasilja koji se dešavaju u porodici. Ovdje je, prije svega fokus na potrebi ulaganja dodatnim napora i angažmana na rješavanju nedostataka u pravnim okvirima kada je u pitanju seksualno nasilje i digitalna sfera nasilja nad ženama. Konkretno kada je u pitanju seksualno nasilje, kroz različite projekte se podržavaju i potenciraju aktivnosti, istovremeno podiže svijet o neophodnosti uvođenja „pristanaka“ u zakonsku normu KD Silovanja. Veoma je bitno naglasiti da je Krivični zakon Brčko Distrikta već noveliran u ovom dijelu i da je to prvi put da je u Bosni i Hercegovini tzv. „pristanak“ inkorporiran u dio krivičnog zakonodavstva na način kako to predviđa Istambulska konvencija. U entiteima još uvijek nisu učinjene ovakve aktivnosti. Kada je u pitanju Republika Srpska, prehodnom analizom koja je obuhvatila usaglašenost Krivičnog zakonika Republike Srpske sa poglavljem V Istambulske konvencije, moglo bi se zaključiti da je pozitivno zakonodavstvo, posebno kada je u pitanju krivično zakonodavstvo, u najvećem dijelu usklađeno sa principima Istambulske konvencije. Zakonodavac u Republici Srpskoj se opredjelio za nultu stopu nasilja, posebno nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koje je usko povezano, što pokazuju tendencije da se konstatno se radi na unapređenju zakonskih rješenja i normativnih okvira kako bi u praksi ono bilo spriječeno i u što većoj mjeri zaustavljeno. GREVIO Izvještaj o polaznoj procjeni o provedbi Istambulske konvencije za BiH iz 2022.godine je posebno prepoznao i pohvalio sve napore ovog entiteta, ali je preporuka GREVIO Komitet da se radi na novelaciji krivičnog zakonodavstva u smislu seksualnog i digitalnog nasilja nad ženama i djevojčicama.

Literatura:

- Ikanović V., Marić T., Usaglašavanje domaćeg krivičnog zakonodavstva sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Zbornik radova „Usaglašavanje pravne regulative sa pravnim tekovinama Evropske Unije – Stanje u Bosni i Hercegovini i iskustva drugih“, Istraživački centar Banja Luka, Banja Luka, 2020.godina
- Jovašević D., Mitrović LJ., Ikanović V., Komentar Krivičnog zakonika Republike Srpske, Banja Luka, 2017.godina
- Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici sa Obrazloženjem (CAHVIO), Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2011.godina
- Petrić N., Osnovna studija – Analiza usklađenosti zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini sa Konvencijom Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Banja Luka, 2015. Godina

Zakonski okvir

- Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici
- Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)
- Ustav Bosne i Hercegovine
- Ustav Republike Srpske
- Krivični zakonik Republike Srpske
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske

CHALLENGES AND NEW PRACTICES IN CONTROL VIOLENCE AGAINST WOMEN

Abstract: *In the course of the last decade, violence in partner relationships and violence against women are current topics that fill the media space every day and as such, they are very forcefully imposed as a difficult challenge facing society as a whole. Violence in this segment, with all its elements and characteristics, under the influence of various exogenous processes, represents a violation of fundamental human rights to life, safety and dignity. This is precisely why the protection of the physical and psychological integrity of women is the focus of numerous international documents and international standards that aim to combat this problem through systemic changes. The effort to point out the complexity of partner violence in modern society is very important due to the increasing prevalence and new forms of this type of violence. Although numerous activities have already been initiated in terms of the adoption of various legal and normative solutions, framework strategies and action plans, the situation on the ground is still very alarming in such a way that the real problems faced by women and girls, who have suffered some form of violence, are still always in a significant percentage remain unresolved in many significant segments of their lives.*

Key words: *partner violence, women victims of violence, sexual violence, digital violence, suppression of violence against women.*

НАСИЉЕ У ПОРОДИЦИ

Академик проф. др Мирослав Баљак, Европски универзитет БД¹⁷²

Абстракт: Насиље у породици представља посебан облик насиља којим се крше права на живот, слободу, физички, психички и сексуални интегритет, безбедност и људско достојанство члана породице. Оно се може догодити свима, без обзира на образовање, године старости, пол или било коју другу карактеристику. Насиље у породици није само широко распрострањени друштвени проблем који штети појединцима, породицама и друштву у целини, него је и кривично дело. Као такво, оно захтева не само одлучну друштвену осуду и активности у смислу превенције, него и непопустљиво друштвено неодобравање и подједнако снажан одговор правосудног система. У складу са Конвенцијом о сузбијању и борби против насиља над женама и насиља у породици коју је Савет Европе недавно усвојио, насиље у породици односи се на „сваки чин физичког, сексуалног, психичког или економског насиља, који се деси у породици или породичној заједници, или између бивших или садашњих супружника или партнера, без обзира да ли починилац дели или је делио исто пребивалиште као и жртва“.

Кључне речи: насиље, породица, насиље над женама, одговор законодавства на насиље, заштита од насиља у породици.

Увод

Живимо у времену у којем феномен насиља постаје симбол друштва, добија својеврсни ритуални значај, и нажалост на неки начин постаје саставни део живота и филозофије, пре свега, младих људи. Свакодневно смо шокирани примерима насиља са изузетно озбиљним и неретко трагичним последицама, без обзира да ли се ради о насиљу изазваном криминалним побудама, вршњачком насиљу или породичном насиљу.¹⁷³ Сваки људски однос у коме је нарушена равнотежа моћи је потенцијално однос у коме се може испољити насиље и то од стране моћнијег појединца или групе према ономе ко не поседује моћ. Насиље се јавља на различитим нивоима, почев од глобалног друштвеног, преко институционалног до свакодневног живота у оквиру примарних група. На овом последњем нивоу свакодневне интеракције, насиље се може јавити у свим подручјима људског деловања: у партнерским односима, односима родитељ - дете, наставник - ученик, лекар - болесник, послодавац - радник. Да ли ће се у неком односу испољити насиље зависи од много фактора, али је важно схватити да онај ко има моћ, има и избор да ли ће употребити насиље - одговорност за насиље је увек на страни моћнијег. Насиље у породици представља сложени криминолошки, социолошки и кривичноправни изазов савременог друштва. Историјске, друштвене, односно културолошке претпоставке утицале су на то да насиље током векова постане редован део репертоара унутарпородичних интеракција. Виолентни атрибути васпитања деце, родна неравноправност и примена силе у партнерским односима, као и недовољно обухватна правна заштита утицали су на то да дати феномен перзистира као друштвена константа.¹⁷⁴

¹⁷² baljak.miroslav@gmail.com

¹⁷³ Баљак, М, Еркић, Д: *Насиље у спорту*, XII Међународни научни скуп, Зборник радова, Том 2, Европски универзитет БД, Брчко, 2024, стр. 207.

¹⁷⁴ Абидовић, А, Мусић, М, Бабић, Н: *Механизми и динамика породичног насиља*, Санамед, 8(2), 2013, стр. 147.

Насиље у породици се сваким даном јавља као све присутнији проблем, са којим се сусреће све већи број савремених породица. Сама чињеница да насиље у породици постоји „од када је света и века“, кроз читаву људску историју, представља опомену да га треба посматрати озбиљније него икад. Овај проблем је деценијама уназад представљао табу, проблем невидљив за околину јер је породица била заштићена велом приватности, а све што се дешавало унутар породице морало је бити строго чувано од родбине, комшија или ширих видова очију јавности. Скидањем тог вела тајни са различитих облика насиља у породици, отворено је ново „жариште“, чиме су постављена нова питања, захтеви и задаци, не само локалним већ далеко глобалним субјектима надлежним за ово друштвено питање.

Појмовно одређење насиља

Насиље се погрешно тумачи као примена силе јачег над слабијим. Насилне методе могу користити и слабији против јачих, па је то више питање избора средстава у решавању конфликта. „Насиље није ни проста употреба силе, већ је њен рад облик људске делатности у којој се директно или индиректно користи сила.“¹⁷⁵

Насиље је делатност којом се неки чин, активност, процес или радња отпочињу, врше или заустављају, односно одржавају или разарају насупрот вољи остварења интереса и задовољења потреба објекта насиља уколико је свестан, односно насупрот његовој унутрашњој структури. Карактер насиља као људске и друштвене делатности увек зависи од његове функције у сфери друштвених односа које и сама изражава, а функција насиља зависи од врсте друштвене структуре у којој се врши, као и од врсте сукоба интереса у коме оно посредује.

Свако социјално насиље као практична делатност представља и тип комуникативног понашања. Иако није најексплицитнији, сила је најопштији медиј комуникације, јер силу у функцији поруке, или силу по себи, разумеју сви: деца, стари, странци, животиње... Да би се могло говорити о насиљу као виду комуникације у случају комуницирања путем претње или употребе силе, мора бити задовољен услов постојања стварне угрожености објекта насиља, релевантан обиму и интензитету насиља којим се субјект насиља њему обраћа као аутор својеврсне поруке. Социјално насиље одређујемо као облик интеракције, и насиље немамо без субјекта и објекта. И субјект и објект социјалног насиља као употребе и рада силе је човек. Вршење социјалног насиља је увек проузроковано постојањем различитих интереса између субјекта и објекта насиља.¹⁷⁶

Појмовно одређење насиља у породици и његови облици

Иако насиље у породици представља добро познат феномен, појмовно одређење ове појаве је прилично сложен задатак. Тако прегледом релевантне литературе може се опазити да различити социолошки, криминолошки или правно орјентисани аутори употребљавају читав низ термина којима означавају дату појаву или неки њен сегмент. Ова конфузија термина посебно је приметна у енглеском говорном подручју, те у покушајима да се нека од ових решења примене у домаћој или регионалној литератури. Репрезентативан пример који сведочи о проблематици преузимања иностраних појмовних решења свакако представља и модул Савета Европе о породичном насиљу који је имплементиран у БиХ 2006. године, а у коме се као синоним породичном насиљу наводи термин “домаће насиље”.

Пратећи наводе МекКјуа у америчкој криминолошкој литератури могу се разликовати термини попут „*spouse abuse*”, „*domestic abuse*”, „*domestic assault*”, „*battering*”, „*partner abuse*”, „*martial strife*”, „*martial dispute*”, „*wife beating*”, „*martial discord*”, „*woman abuse*”, „*dysfunkcional*”

¹⁷⁵ Симеуновић, Д: *Увод у теорију политике*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 151.

¹⁷⁶ Исто, стр. 152.

relationship”, „*intimate fighting*”, „*mate bating*” и други, а који се помињу у контексту феномена породичног насиља.¹⁷⁷ Ипак, анализом датих решења занимљиво је да се предметна појава углавном ограничава на насиље над женама, односно партнерско насиље у браку. У том смислу значајан сегмент насиља над децом, старима, као и партнерског насиља ван брачне зајединце, које јасно припада породичном насиљу, датим појмовима углавном није обухваћен.

У ранијим криминолошким и социолошким радовима који су се бавили овом проблематиком неретко се може приметити да се насиље у породици посебно и не дефинише. У том смислу ова појава се представљала у контексту опште важећих знања која се тичу насиља уз наглашавање оквира у коме се оно испољава, специфичног односа учиниоца и жртве, те високе тамне бројке. Премда се у литератури свакако могу наћи и обухватније дефиниције, значај датог решења огледа се у представљању насиља у породици као континуираног обрасца понашања, а не изолованог екцеса унутар породичних збивања. Трајност насилничког односа злостављача и негативан положаја жртве, јасно представљају неизоставне елементе дате појаве.¹⁷⁸

Осврнувши се на раније наводе, значајан број дефиниција породичног насиља изједначава дату појаву са насиљем над женама. У том смислу у литератури се у овом контексту често наводе и дефиниције садржане у различитим међународноправним актима, попут Препорука Рец бр.5 Савета министара за маља чланица о заштити жена од насиља из 2002. године. Тако Савет министара указујући да је насиље над женама резултат неравнотеже моћи између мушкараца и жена истиче да ово за последицу има озбиљну дискриминацију женског пола, како унутар друштва, тако и унутар породице. У истом контексту у датом документу наводи се да се под термином „насиље над женама” означава свако дело насиља које се темељи на полу, а које наноси или може проузроковати физичку, менталну, сексуалну патњу, као претње таквим делом, присилу или произвољно лишење слободе у јавној или приватној сфери живота. Додатно под овим се подразумева насиље које се догађа унутар породице или стамбеног простора, што укључује и физичку и менталну агресију, емоционално и психичко злостављање, силовање и сексуално злостављање, инцест, силовање међу супружницима, сталним или повременим партнерима или укућанима, злочине почињене у име части, генитално и сексуално сакаћење женских органа, као и остале облике традиционалних пракси које су штетне по жене, као што су присилни бракови.¹⁷⁹

Важан допринос овој тематици даје и Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици донета у Истанбулу 2011. године. Тако се у Конвенцији истиче препознавање насиља над женама као манифестације историјски неједнаких односа моћи између жена и мушкараца, који су довели до доминације и дискриминације над женама од стране мушкараца, као и до спречавања напредовања жена у пуној мери. У истом контексту у сегменту који се тиче дефиниција наводи се да насиље у породици означава свако дело физичког, сексуалног, психолошког односно економског насиља до којег дође у породици или домаћинству односно између бивших односно садашњих супружника односно партнера, независно од тога да ли учинилац дели или је делио домаћинство са жртвом.

Драшкић истиче да се породично насиље може дефинисати као понашање које се испољава кроз континуирану употребу силе, претње или злоупотребе поверења у односима између чланова породице.¹⁸⁰ Ипак, неки аутори наглашавају да је у литератури приметна тенденција проширивања оквира односа који се сматрају породичним, те се под овом појавом неретко обухвата и насиље у везама, па чак и насиље на првом састанку (*dating violence*), које свакако не припада традиционалном поимању породице.

¹⁷⁷ McCue, M, L: *Domestic violence: A reference handbook*, ABC-CLIO, Санта Барбара, 2008, стр. 56.

¹⁷⁸ Мршевић, З. Ж: *Инцест између мита и стварности - криминолошка студија о сексуалном злостављању деце*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања/ИКСИ, Београд, 1997, стр. 47.

¹⁷⁹ Милошевић, Н: *Насиље у породици*, у: Панов С, Јањић-Комар, М, Шкулић, М, (ур.) *Насиље у породици*, зборник са научног скупа, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 223.

¹⁸⁰ Драшкић, М: *Насиље у породици - прва пресуда Врховног суда Србије*, Анали Правног факултета у Београду, 56(2), Београд, 2008, стр. 347.

Посматрано у упоредноправним оквирима, занимљив пример у контексту проширивања протективног оквира представља и случај из 2011. године када је Врховни суд Порторика пресудио да национални Закон 54 о насиљу у породици не штити жртве насиља у прељубничким везама. И мада дато решење не искључује заштиту жена од насиља супруга, већ само насиље извршено од стране партнера у прељуби, бројни феминистички аутори и активисти оценили су дату одлуку као скандалозну сматрајући да Закон о насиљу у породици мора прохибитовати свако насиље међу партнерима.¹⁸¹

У домаћој литератури једну од најобухватнијих криминолошких дефиниција дају ауторке Константиновић-Вилић & Николић-Ристановић према којима насиље у породици представља континуирану примену физичке и психичке силе према члановима породице уз угрожавање и повређивање домена сигурности и односа поверења и испољавање контроле и моћи над члановима породице, без обзира да ли је у важећем законодавству предвиђено као кривично дело и да ли је извршилац насиља пријављен органима гоњења.¹⁸²

Направивши малу дигресију, насиље у породици јасно обухвата и насиље над старим особама и децом. У том контексту, ваља напоменути да Светска здравствена организација насиље над старим особама дефинише као појединачан или понављајући чин или недостатак одговарајућег поступања, које се догађа у било којем односу очекивања и поверења, а које узрокује штету, бол или неприлику старијој особи. Слично одређење даје и Русац¹⁸³ уз наглашавање разлике у случајевима када је починилац насиља над старијом особом истовремено и неговатељ. Напоследку, према Истмену¹⁸⁴ насиље над старијим особама подразумева телесно, психичко или емоционално злостављање и насиље односно кршење темељних људских грађанских права од стране особе и/или особа које имају моћ над зависном особом.

Премда наведене дефиниције обухватају и сегмент ванпородичног насиља, познавање феноменологије насиља над децом недвосмислено упућује да се занемаривање и злостављање најмлађих најчешће одвија у кругу уже или шире породице, од стране познатих особа. У том контексту ваља напоменути и одредбе Конвенције УН о правима детета, која у члану 2. став 2. наводи да ће стране уговорнице предузети све одговарајуће мере како би се обезбедила заштита детета од свих облика дискриминације или кажњавања заснованог на статусу, активностима, израженом мишљењу или уверењу дететових родитеља, законских старатеља или чланова породице.

Према наводима Мухић Б. у литератури данас постоји читав низ различитих термина који се користе у контексту насиља над децом у породици. Занемаривање деце, злостављање, запостављање, агресивно понашање према деци, васпитно запуштање деце, злочини над децом, сексуална злоупотреба деце, напуштање деце, представљају само неке од примера.¹⁸⁵

Поштујући наведено, феноменолошка хетерогеност дате појаве условила је и различита решења у овом контексту. Отуда не чуди да различити извори дају и различите дефиниције дате појаве. Тако, пратећи рад претходно поменуте ауторке неке од дефиниција које можемо поменути насиље над децом означавају као намерно и неоправдано наношење бола и патње деци;

¹⁸¹ Rivera, J: *Puerto Rico's domestic violence prevention and intervention law and the United States Violence Against Women Act of 1994: the limitations of legislative responses*, Colum. J. Gender & L., 5, 78, 1995, p. 102.

¹⁸² Константиновић-Вилић, С, Николић-Ристановић, В, Костић, М: *Криминологија*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2009, стр. 62.

¹⁸³ Русац, С: *Починитељи насиља над старијим особама у обитељи*, Социјална психијатрија, 37, Загреб, 2009, стр. 131.

¹⁸⁴ Giurani, F, & Hasan, M: *Abuse in elderly people: the Granny Battering revisited*, Archives of Gerontology and Geriatrics, 31, Movisie, 2000, p. 218.

¹⁸⁵ Мухић, Б, Д: *Породично насиље над децом*, Темида, 5(3), 2002, стр. 55.

употребу претераног физичког насиља; неправичну сексуалну злоупотребу; пропуштање пружања одговарајућег смештаја, исхране, здравствене заштите или емоционалне подршке; инцест; друге случајеве сексуалног узнемиравања и силовање; производњу дечје порнографије. Поред физичког и сексуалног злостављања деце, све чешћа тема у контексту породичног насиља представља психолошко насиље над најмлађима. У том смислу, аутори попут Гарбарина и сарадника¹⁸⁶ истичу да се под психолошким злостављањем подразумева усмерени напад од стране одраслог на дечји развој селфа и социјалне компетенције, склоп психолошки деструктивног понашања. Аутори попут Лакића тако разликују осам типова злостављачких понашања родитеља, обухватајући одбацивање, деградацију, терорисање, изолацију, кварење, експлоатацију, ускраћивање есенцијалне стимулације или емоционалне размене или расположивости, као и непоуздано и неконзистентно родитељство. Покушаји решавања појмовне проблематике насиља у породици обухваћени су и кривичноматеријалним одредбама националног законодавства, као и одредбама Породичног закона.¹⁸⁷

Међународноправни документи и насиље у породици

Развој ефективног нормативног оквира сузбијања и спречавања насиља у породици неодвојив је од правних и политичких напора остварених током деценија на међународној равни. Тако Жарковић и сарадници истичу различите међународне инструменте који представљају недвосмислени одраз тежњи савременог друштва у контексту подстицања равноправности, заштите и унапређења живота појединца, заједница и друштвених група. И мада друштво двадесетпрвог века карактерише висок ниво техничког и технолошког развоја, укореењеност друштвених стереотипа, дискриминације и одржавања родне неравнотеже представљају константе које захтевају недвосмислен друштвени одговор. Борба за права жена и заштита чланова породице, свакако се представљају као императив у овом смислу.¹⁸⁸

Позивајући се на наводе Лакићевић и Гавранског, већина међународноправних докумената не бави се експлицитно насиљем у породици. Заправо овај појам се помиње само у наслову Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, док практично сви остали међународни документи своју пажњу посвећују одређеним појавним облицима који се само могу субкатегорисати под дату појаву. Јовановић износи слично запажање и у контексту насиља над децом у породици, које се не посматра изоловано у датом оквиру, већ значајно шире у контексту заштите дечјих права.

Елаборирајући механизме међународноправне заштите Николић-Ристановић и Докмановић¹⁸⁹ истичу да међународна заједница нема централни законодавни орган, те се суштина међународног права базира на преузимању одговорности држава да ће извршити конкретне обавезе. Тако ће, према датим ауторкама, начело *pacta sunt servanda* као основно начело уговорног права представљати основ ратификованих међународних уговора, који налаже да потписнице *bona fides*, без одлагања и уз дужну прижељност испуне на шта су се обавезале. У том смислу од држава се очекује да одмах почну са применом уговором постављених стандарда и норми, где се различити изговори, попут лоше економске ситуације, не могу сматрати ваљаним.

Коначно премда се у правној литератури отварају различите дискусије о томе да ли државе потписивањем неке конвенције обавезане да постигну одговарајуће резултате или само да искажу намеру, која коначно не мора носити конкретно оваплоћење, Николић-Ристановић и

¹⁸⁶ Garbarino, J, Guttman, E, & Seeley, J, W: *The psychologically battered child*, Jossey-Bass, San Francisco, 1986. p. 68.

¹⁸⁷ Почуча, М: *Породично право*, Правни факултет за привреду и правосудје, Нови Сад, 2010, стр. 46.

¹⁸⁸ Јовановић, С, С, Лукић, М, В: *Насиље у породици као облик кршења људских права у међународном праву*. Социјална мисао, 6(3-4), Београд, 1999, стр. 28.

¹⁸⁹ Николић-Ристановић, В, Ж, Докмановић, М: *International standards and domestic violence*, Темида, 8(2), 2005, стр. 16.

Докмановић истичу да се ови појмови не могу разликовати јер се у погледу заштите људских права мери пре свега ниво оствареног, а не намераваног.

Позивајући се на исти извор, за разумевање датог правног оквира нужно је имати на уму да поред обавезујућих међународноправних докумената попут конвенција, уговора и споразума, државе формулишу и необавезујуће инструменте, а чија се важност базира на подстицању моралне и политичке одговорности држава да поштују постављене стандарде. Дати оквир међународних доприноса Николић-Ристановић и Докмановић називају „меким правом”, а као најутицајнији документ у овом контексту истичу Универзалну декларацију о људским правима. Развој међународног права у контексту насиља у породици везује се пре свега за рад УН, а најзначајнији доприноси остварени су на Светској конференцији о женама у Мексику 1975. године, Копенхагену 1980. године, Најробију 1985. године, Пекингу 1995, Бечкој конференцији о људским правима 1993. године, те Светској конференцији о расизму, расној дискриминацији ксенофобији и односним нетолеранцијама 2001. године одржане у Дурбану.¹⁹⁰ Поред доприноса УН значајну улогу у развоју међународног права оствариле су и регионалне организације попут Савета Европе и Европске уније.

Универзална декларација Уједињених нација о људским правима

Универзална декларација Уједињених нација о људским правима усвојена је од стране Генералне скупштине УН 1948. године у Француској и представља базични и можда најважнији међународни документ из ове области, те основ бројних других докумената који се тичу посебних области права човека. Историјски посматрано дати документ формиран је по узору на Француску декларацију о правима човека и грађанина из 1789. године и Повељу права САД из 1791. Године.¹⁹¹

Сама Декларација састоји се од Преамбуле и тридесет чланова у којима су садржане најважније одредбе о загарантованим људским правима. Премда је дати оквир настао под утицајем ужаса Другог светског рата, ваља напоменути да важан део Преамбуле представља проглашење вере у основна људска права, достојанство и вредност човекове личности и равноправности мушкараца и жена.

Чланом 1. Декларације истиче се да се сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима. У том смислу констатује се да свако има право на живот, слободу, безбедност личности, те да се нико не сме држати у ропству и потчињености (члан 3 и 4). Додатно, чланом 5 истог извора наводи се да нико не сме бити повргнут мучењу или свирепом, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.

Правна једнакост и забрана дискриминације садржана је у одредбама члана 6 и 7. Тако се у члану 6 наводи да свако има право да буде признат као правни субјект, док се чланом 7 експлицира да су сви једнаки пред законом и да без икакве разлике имају право на подједнаку заштиту закона. Додатно, истим чланом, осим заштите од дискриминације посебно се истиче заштита од понашања којима се дискриминација подстиче.

Посебно важан сегмент у контексту теме овог рада представља члан 16 Декларације којим се истиче да пунолетни мушкарци и жене, без икаквих ограничења у погледу расе, држављанства или вере, имају право да склопе брак и да заснују породицу. У истом контексту наглашава се да су супружници равноправни приликом склапања брака, за време његовог трајања и приликом његовог развода. Одредбама истог члана прецизира се да се брак може склопити само уз потпун и слободан пристанак лица која у брак ступају, а породица се препознаје као природна и

¹⁹⁰ Дамиан-Лакићевић, А: *Међународни проблеми*, Трећа светска конференција о борби против расизма, 2002, стр. 140.

¹⁹¹ Димитријевић, В. Б: *Универзална декларација о људским правима после 40 година*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1988, стр. 610-612.

основна јединица друштва, која као таква налази посебно право на заштиту друштва и државе. Исту трајекторију посебне заштите чланова породице истиче и члан 25. у оквиру кога се наводи да право на нарочито старање и помоћ имају мајке и деца као и то да сва деца, рођена у браку или изван њега уживају једнаку социјалну заштиту.

Премда дати документ дефинише општа права човека, без посебног ограничавања на питања родне равноправности и насиља у породици, свакако за дату тему важним се истичу и чланови Декларације (члан 17, 18, 19, 22, 23, 24 и 26) којима се гарантује недискриминативно право на имовину, слободу мисли, савести и вере, слободу мишљења и изражавања, право на рад, слободан избор запослења, једнаку плату за једнаки рад, право на школовање те право да остварују друштвена и културна права неопходна за достојанство и слободан развој личности. Пратећи наводе Живковића и сарадника Универзална декларација о људским правима скицирала је даљи развој међународног права људских права. Тако су бројна документа попут Међународног пакта о грађанским и политичким правима из 1966. године и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима усвојила начела Декларације уз даље експлицирање обавезе заштите чланова породице. Пример у овом контексту представља члан 23 Међународног пакта према коме је породица природна и основна јединица друштва и као таква има право да је друштво и држава штити. У истом контексту ставом 4. датог члана истиче се да ће државе чланице Пакта предузети све потребне кораке како би осигурале једнакост у правима и дужностима с обзиром на брак, у време трајања брака и приликом развода. Додатно, истим ставом, наглашава се да ће се у случају развода издати наредба за осигурање потребне заштите деце.

Исту трајекторију задржао је и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима¹⁹² који у члану 2 обавезује чланице Пакта да гарантирају да ће сва права која су у овом документу садржана бити остваривана без икакве дискриминације засноване на раси, боји, полу, језику, политичком или каквом другом мишљењу, националном или социјалном пореклу, имовинском стању, рођењу или каквој другој околности, док се у члану 3 посебно истиче обавеза осигурања уживања једнаких економских, социјалних и културних права и мушкарцима и женама.

Сумирајући наведено, развој друштвене свести након Другог светског рата довео је до препознавања потребе обухватније заштите људских права. Очување породице као целовитог ентитета и жене и деце као посебно вулнерабилних сегмената исте свакако су нотирали као императив у овом смислу. Ипак, представљени документи чине само основ међународних напора у овом контексту, без посебног идентификовања специфичности проблема насиља у породици. Тек наредних година и деценија, међународне инстанце почињу да се конкретније баве овим проблемом уз дефинисање ужих међународних докумената у којима су садржане конкретне препоруке и обавезе држава потписница у сегменту сузбијања и спречавања ове врсте криминалитета.

Закључак

Развојем друштва и унапређењем стандарда међународноправне заштите насиље у породици препознато је као проблем са бројним негативним одразима. Уједињене Нације и Савет Европе отуда се постављају као кључне инстанце које су нотирале сложеност последица породичног насиља како у смислу здравствених, психолошких секвела по жртве, тако и социјалних и криминално етиолошких импликација трансгенерацијске трансмисије насиља. Препознајући наглашену родну дискриминацију, као и посебну вулнерабилност деце и старих, поменуте инстанце покренуле су различите иницијативе у погледу формирања и усвајања различитих конвенција, декларација и препорука, а као међународноправних докумената којима би се

¹⁹² Бачић, Ф: *Кривично право и Општа декларација о правима човека, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, те међународни пакт о економско-социјалним и културним правима*. Архив за правне и друштвене науке, 4, 1968, стр. 517.

обезбедио неопходни, виши ниво заштите жртава. Управо у том смислу преглед и критичка анализа остварених доприноса у области међународног права поставља се као базична претпоставка потпунијег сагледавања савремених правних концепција заштите од насиља у породици. Конвенција УН о елиминисању свих облика дискриминације жена, Декларација УН о елиминисању насиља над женама, Конвенција УН о правима детета, Резолуција Комисије УН за људска права о елиминацији насиља према женама, Извештаји Специјалне извештачице УН за насиље над женама, Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, као и низ препорука Парламентарне скупштине Савета Европе, неки су од најважнијих доприноса у овом смеру. У складу са међународним стандардима, државе су одговорне за сузбијање, провођење истраге и кривично гоњење свих облика кршења људских права. Ова обавеза односи се и на насиље у породици, јер оно представља кршење темељних људских права. Насиље у породици такође садржи значајну компоненту родне дискриминације, те се зато, у великој мери преклапа са појавом насиља над женама.

ЛИТЕРАТУРА:

- Абидовић, А, Мусић, М, Бабић, Н: *Механизми и динамика породичног насиља*, Санамед, 8(2), 2013.
- Баљак, М, Еркић, Д: *Насиље у спорту*, XII Међународни научни скуп, Зборник радова, Том 2, Европски универзитет БД, Брчко, 2024.
- Бачић, Ф: *Кривично право и Опита декларација о правима човека, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, те међународни пакт о економско-социјалним и културним правима*. Архив за правне и друштвене науке, 4, 1968.
- Дамиан-Лакићевић, А: *Међународни проблеми*, Трећа светска конференција о борби против расизма, 2002.
- Димитријевић, В. Б: *Универзална декларација о људским правима после 40 година*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1988.
- Драшкић, М: *Насиље у породици - прва пресуда Врховног суда Србије*, Анали Правног факултета у Београду, 56(2), Београд, 2008.
- Garbarino, J, Guttman, E, & Seeley, J, W: *The psychologically battered child*, Jossey-Bass, San Francisco, 1986.
- Giurani, F, & Hasan, M: *Abuse in elderly people: the Granny Battering revisited*, Archives of Gerontology and Geriatrics, 31, Movisie, 2000.
- Јовановић, С, С, Лукић, М, В: *Насиље у породици као облик кршења људских права у међународном праву*. Социјална мисао, 6(3-4), Београд, 1999.
- Константиновић-Вилић, С, Николић-Ристановић, В, Костић, М: *Криминологија*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2009.
- Михић, Б, Д: *Породично насиље над децом*, Темида, 5(3), 2002.
- Милошевић, Н: *Насиље у породици*, у: Панов С, Јањић-Комар, М, Шкулић, М, (ур.) *Насиље у породици*, зборник са научног скупа, Правни факултет, Београд, 2012.
- Мршевић, З. Ж: *Инцест између мита и стварности - криминолошка студија о сексуалном злостављању деце*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања/ИКСИ, Београд, 1997.
- McCue, M, L: *Domestic violence: A reference handbook*, ABC-CLIO, Санта Барбара, 2008.
- Николић-Ристановић, В, Ж, Докмановић, М: *International standards and domestic violence*, Темида, 8(2), 2005.
- Почуча, М: *Породично право*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2010.
- Русац, С: *Починитељи насиља над старијим особама у обитељи*, Социјална психијатрија, 37, Загреб, 2009, стр. 131.
- Rivera, J: *Puerto Rico's domestic violence prevention and intervention law and the United States Violence Against Women Act of 1994: the limitations of legislative responses*, Colum. J. Gender & L., 5, 78, 1995.
- Симеуновић, Д: *Увод у теорију политике*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

FAMILY VIOLENCE

Abstract: Domestic violence is a special form of violence that violates the rights to life, freedom, physical, psychological and sexual integrity, security and human dignity of a family member. It can happen to anyone, regardless of education, age, gender or any other characteristic. Domestic violence is not only a widespread social problem that harms individuals, families and society as a whole, it is also a criminal act. As such, it requires not only decisive social condemnation and prevention activities, but also unrelenting social disapproval and an equally strong response from the justice system. In accordance with the Convention on Suppressing and Combating Violence against Women and Domestic Violence recently adopted by the Council of Europe, domestic violence refers to "any act of physical, sexual, psychological or economic violence that occurs in the family or family community, or between former or current spouses or partners, regardless of whether the perpetrator shares or has shared the same residence as the victim."

Keywords: violence, family, violence against women, legislative response to violence, protection from domestic violence.

REAGOVANJE NA NASILJE I KRIMINAL U POSTMODERNOM DRUŠTVU

Doc.dr Nadežda Gudelj¹⁹³
Ministarstvo unutrašnjih poslova
Republika Srbija

Doc.dr Milanko Aladžić¹⁹⁴
Evropski univerzitet Brčko
Bosna i Hercegovina

Apstrakt: *Nasilje poprima ekspanziju u svim sferama, ali sa razvojem društva poprima i svoje nove karakteristike koje ukazuju na jedan poremećen sistem vrijednosti u postmodernom društvu. U postmodernom društvu penalna politika je okrenuta ka pragmatičnim ciljevima socijalne kontrole, koja podrazumjeva upravljanje rizicima uz što manje troškove. Nasilje i kriminal su pojave koje su najčešće u simbiozi. Krivični zakon ima tačno određene smjernice i sankcije za sve one koji narušavaju zakonske norme u društvu. Ipak nekada su te zakonske reakcije na nasilje i kriminal po mišljenju javnosti blage i nemaju adekvatan uticaj kada je u pitanju resocijalizacija prestupnika i osuđenih lica, što se često odražava i na njihovu neadekvatnu reintegraciju u društvo i ponovni recidiv.*

Ključne riječi: *nasilje, kriminal, postmoderno društvo, krivični zakon, resocijalizacija.*

Uvod

Disfunkcionalnost društva reflektuje se kroz devijantne pojave kao što su nasilje i kriminal. Ekspanzija ovih pojava govori o socijalnoj, ekonomskoj i političkoj krizi društva. Paralelno sa promjenama koje se dešavaju u svijetu dolazi i do drugačijeg odnosa prema kazni i uopšte kažnjavanju počinioca krivičnih djela „U savremenom društvu, društvu rizika, postindustrijskom, postmodernom društvu, kako ga različiti autori označavaju, penalna politika je okrenuta ka pragmatičnim ciljevima socijalne kontrole. Mnogi autori komentarišu (Ancel, 1988, Marković, 2004, Novoselac, 1989, Vranj, 2009) da su promjene koje se dešavaju u načinu reagovanja na kriminalitet nedosljedne, raznorodne, kontradiktorne i bez jasne teorijske koncepcije. Primjetan je dvojak pristup, pri čemu su za prestupnike koji su označeni kao opasni po društvo predviđene stroge kazne, dok se prema lakšim prestupnicima primjenjuju alternativne sankcije ili procesi restorativne pravde. Za opravdanje ovakvih kaznenih sistema potrebna su drugačija teorijska objašnjenja, pa se javljaju mješovite teorije od kojih neke podsjećaju na neobičnu simbiozu konsekvencijalizma kome je “oduzeta” rehabilitacija i retributivizma koji je “odustao” od proporcionalnosti“ (Vasiljević-Prodanović, 2011:511).

Konsekvencijalne teorije, kao dominantna penološka doktrina druge polovine XX vijeka postepeno su ustupile mjesto retributivnim objašnjenjima kažnjavanja. Mnogi autori upućuju određene zamjerke konsekvencijalizmu, a jedna od njih se odnosila na neuspješnost programa rehabilitacije i tretiranje prestupnika kao sredstva za ostvarivanje ciljeva kažnjavanja. S tim u vezi revidirana je ideja retributivista o kažnjavanju “prema zasluži“, uz uvažavanje prestupnika kao moralnog bića i

¹⁹³ nadag958@yahoo.com

¹⁹⁴ aladzicmilanko@gmail.com

ravnopravnog sugrađanina. Ova ideja naišla je na odobravanje neoliberalista i šire javnosti. Kao rezultat primjene principa proporcionalnosti kažnjavanja došlo je, međutim, do velikog porasta broja zatvorenika, problema prenaseljenosti zatvora i povećanja troškova, ali i sve većeg nasilja, pobuna i broja recidivista. Uvažavanje moralnog statusa prestupnika se pretvorilo u praksu “skladištenja” opasnih kriminalaca, koji su označeni kao otpadnici od društva, u visokotehnoške građevine sa strogim režimom izvršenja kazne, uz gotovo nikakve konstruktivne sadržaje. U takvim okolnostima tretman je bio u drugom planu, a bezbjednost zatvorenika u prvom planu (Macanović, 2011).

Postavlja se pitanje da li retributivne teorije mogu samostalno da se izbore sa izazovima koje postavlja savremena penalna praksa? Prema mišljenju kritičara, odgovor je negativan. „U postmodernom društvu penalna politika je okrenuta ka pragmatičnim ciljevima socijalne kontrole, koja podrazumjeva upravljanje rizicima uz što manje troškove. Ovakve “zadatke iz matematike” mnogo bolje riješava konsekvencijalna škola. Svrha primjene alternativnih sankcija se, takođe, ne podudara sa ciljevima i vrijednostima retributivnog modela kaznenog sistema. Opravdavanje alternativnog načina reagovanja na kriminalitet je bliže konsekvencijalnom načinu razmišljanja. Promovisanje procesa restorativne pravde i pojačano interesovanje za prava i interese žrtve nadjačavaju zahtjev za zadovoljavanjem pravde. Individualizacija kazne i njeno usklađivanje sa karakteristikama prestupnika nije u suprotnosti sa konsekvencijalnim shvatanjem kažnjavanja, za razliku od retributivnih gledišta koja ovakvu praksu mogu smatrati problematičnom. Svi ovi elementi ukazuju na potrebu da retributivna pravda “potraži pomoć” konsekvencijalne etike u cilju revidiranja vrijednosti i strukturisanja kaznenog sistema koji će na najefikasniji način odgovoriti zahtjevima postmodernog društva“ (Vasiljević-Prodanović, 2011:522).

Sve to ukazuje da savremeno društvo teži humanijem i pravednijem načinu reagovanja na kriminalitet. To se najbolje ogleda u konceptu restorativne pravde. „Krivično pravo daje odgovor na pitanje o tome koji je zakon prekršen, ko ga je prekršio i koju krivičnu sankciju treba izreći izvršiocu krivičnog djela da bi se postigla svrha izricanja krivičnih sankcija. Za razliku od sistema krivičnog prava koji je okrenut retribuciji, restorativna pravda je usmjerena interesima učioniocima krivičnog djela, oštećenom licu i lokalnoj zajednici. Restorativna pravda omogućava da izvršilac krivičnog djela, oštećeni i lokalna zajednica zajedno odluče o konkretnom društvenom odgovoru za tačno određeno krivično djelo (Maljković, 2011).

Neosporna činjenica da je sve veći broj recidivista u zatvorima i da je neophodan balans između tradicionalnih i savremenih vidova kažnjavanja ako želimo da smanjimo surovost klasičnog krivičnog sistema i doprinesemo što uspješnijoj resocijalizaciji počinioca krivičnih djela, ali i povratimo povjerenje građana u efikasnost pravosudnog sistema.

Ekspaniza kriminala i resocijalizacija zatvorenika

Ekspanziju kriminala krajem XX i početkom XXI vijeka mnogi dovode u vezu sa procesima tranzicije kroz koju prolaze mnoga društva između ostalog i Bosna i Hercegovina. Vrste počinjenih kriminalnih djela su sve raznovrsnije i opasnije po društvo i njene građane, a kriminalne grupe sve organizovanije. Takođe, sve je veći broj lica koji i nakon sankcionisanja od strane države zbog počinjenih kriminalnih radnji nastavljaju i nakon izlaska iz zatvora da se bave istim „poslom“, tj. kriminalom. Uzroci takvog stanja u društvu i povećanog broja recidivista u izvršenju krivičnih djela su mnogobrojni. Ipak, postavlja se pitanje zašto i zbog čega je njihova resocijalizacija tokom boravka u zatvorima toliko neuspješna i zašto se ponovo vraćaju kriminalu, te da li se i na koji način njihova reintegracija u društvenu zajednicu može poboljšati? (Prohić, 1977). „Stalni porast kriminaliteta i recidivizma, kako u svijetu tako i kod nas, dovodi do sve većeg opterećenja zatvorskih ustanova i istovremeno pokazuje da kazna zatvorom, sankcija koja je skupa po društvo, ne samo da ne ostvaruje očekivane efekte već sa sobom nosi i brojne štetne posljedice kao što su: prizonizacija, kriminalna infekcija, zatvorske deprivacije, stigmatizacija osuđenog i dr“ (Maljković, 2011:9).

Indikativno je da zbog većeg broja zatvorenika od optimalnog kapaciteta zatvora, dolazi do „kriminalne infekcije”, što povećava šanse na povrat da takav osuđenik ponovo učini delikt. Takođe, nakon izlaska osuđeni je u svojoj sredini etiketiran kao osuđivan, kriminalac, odvojen i često odbačen od svoje porodice, prekida školovanja, gubi radno mjesto i teško pronalazi novo zaposlenje. Sve to utiče da se osuđeni nakon izlaska iz zatvora ponovo vrati starim navikama i starom društvu iz kriminalnog okruženja, ali i novim prijateljima koje je upoznao za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne (Macanović, Ljeljak, Selak, 2015).

Sve to ukazuje na jednu krizu društva koja se reflektuje i na stanje u zatvorima. „Krizu zatvora“, koja je poslednjih decenija jedna od najaktuelnijih tema kako u krivičnopravnoj tako i u penološkoj teoriji i praksi, manifestovala se na veliki broj načina, a karakteristična je i za najbogatije zemlje i najrazvijenije krivično-pravne sisteme“ (Maljković, 2011:9). Nemali broj stručnjaka (Macanović, 2011, Milutinović, 1977, Radovanović, 1992) slaže se s tezom da su zatvori "kriminalni fakulteti" i da iz zatvora osuđena lica izlaze mnogo gora nego prije dolaska na izdržavanje zatvorske kazne, te kao takvi zatvori ne služe svojoj svrsi, a kazna zatvora samo produbljuje socijalni i psihološki jaz između zatvorenika i društva.

Koliko su danas kriminalci organizovani i koliko ne žele da mjenjaju svoje stavove i navike govore i mnogobrojni primjeri osuđenih lica koji su svoje kriminalne poslove nastavili voditi i nakon dolaska na izdržavanje zatvorske kazne, uprkos činjenici da su lišeni slobode i da im je to strogo zabranjeno. Sve to govori o jednoj krizi „zatvorske kazne“. U takvim okolnostima i sa takvim kriminogenim stavovima veoma je teško sprovesti resocijalizaciju osuđenika i očekivati pozitivne ishode iste (Macanović, 2011).

Krivične sankcije i strategija savremene kriminalne politike

Stalni porast recidivizma, otežano prevaspitanje osuđenika za život na slobodi u neprirodnim uslovima neslobode, prenatrpanost zatvora, izdvajanje osuđenog iz prirodne sredine, brojne deprivacije samo su neke od kritika na račun ove, veoma zastupljene krivične sankcije. Sa druge strane, masovna primjena uslovne osude kritikovana je zbog svoje relativne blagosti i nedovoljnog stepena nadzora što ukazuje da masovna primjena kazni lišenja slobode, iako predstavlja stub sistema krivičnih sankcija i glavni oslonac krivičnog prava, u praksi često više škodi nego što ostvaruje ciljeve koji se pred nju postavljaju. Posebno zabrinjava stav zatvorenika da uslovni opust trebaju da dobiju svi nakon izdržane polovine ili većeg dijela kazne bez obzira na njihovo ponašanje tokom izdržavanja zatvorske kazne i da je to nešto što im po zakonu pripada, a ne instrument koji nam služi da pozitivne efekte resocijalizacije nagradimo upravo uslovnim otpustom.

Polazeći od navedenih problema centralna strategija savremene kriminalne politike, trebalo da ide u smjeru u kome „višestruko ograničene kapacitete krivičnog pravosuđa i kaznu lišenja slobode treba koristiti pre svega za teška krivična djela i učinioce u pogledu kojih bi drugi oblici reagovanja bili neuspješni“ (Singer, 1994). Ovakvo stanovište stvara prostor da se 30-50% zatvorskih kazni može zamjeniti adekvatnim alternativnim sankcijama. Na ovaj način mogu se smanjiti neke od negativnih posljedica izvršenja kazne zatvora (prizonizacija, kriminalna infekcija, stigmatizacija,...), a smanjenje zatvorske populacije stvorilo bi prostor za efikasnije rješavanje pitanja vezanih za prevaspitni tretman osuđenika, njihovu resocijalizaciju, postpenalni prihvrat, kao i pokazala ekonomsku isplativost u svojoj primjeni, jer svaki dan izdržavanja kazne sa osuđeno lice naše društvo košta stotinu konvertabilnih maraka

U psihološkom pogledu kazna zatvora ima višestruki negativni uticaj na osuđenika zbog mnogobrojnih neugodnosti i ograničenja koje su svojstvene zatvorskom okruženju. „Ograničenje životnih aktivnosti, skučen prostor boravka, ograničenje slobode kretanja se doživljava kao poniženje i degradacija, te ugrožavanje sopstvenog „ja“ tih lica. To ima za posledicu gubitak samopouzdanja, te dovođenja do emocionalne napetosti koju mnoga od tih lica ne mogu da savladaju. Režim koji do sitnica reguliše svaki trenutak osuđenikovog života dovodi do stvaranja nesnosne monotonije, koja opet izaziva

sklonost fantazijama, nerealnim događajima, kao odbrambenom mehanizmu takvih lica. Takođe, dolazi i do stvaranja ravnodušnosti i otupljivanja intelektualne sfere ličnosti. Osuđenima naročito teško pada prekid veza sa spoljnim svijetom, pre svega porodičnih, zatim rodbinskih i prijateljskih. Kod jednih dovodi prvo do teškog šoka, a zatim do emocionalne atrofije, tačnije neke vrste okamenjenosti“ (Cvjetičanim, 2014:2). Kod drugih opet, zbog gubitka vjere u budućnost i moralne snage, izaziva strah od života na slobodi koji se više ne želi – prizonizam ili institucionalizacija. Takođe, izražena kriminogena infekcija i nasilje između osuđenika dodatno otežavaju izdržavanje zatvorske kazne i indikuju brojne neželjene posljedice u vidu neuroza i psihoza. Novija istraživanja su pokazala da zatvorska izolacija dovodi do teških depresivnih stanja, inhibirajuće tjeskobe, povlačenja u sebe i sl. (Radoman, 2003).

U društvenom pogledu negativan uticaj kazne zatvora se ogleda kroz probleme sa kojima se susreće prvenstveno porodica osuđenog lica. Predrasude i osude rodbine i prijatelja, kao samog okruženja u kojoj porodica ima prebivalište dodatno otežavaju normalizaciju odnosa u porodici nakon počinjenog krivičnog djela. Podaci govore da se brakovi bez djece osuđenih lica razvode u 70% slučajeva. Takođe, izaziva emocionalne probleme kod djece, koji su posljedica odnosa sredine prema osuđenom licu i članovima njegove porodice. Još od samoga nastanka kazne zatvora u javnom mnjenju, tj. u jednom značajnom dijelu javnog mnjenja, se formirao stav da je lišenje slobode samo po sebi nečasno i da je sam dodir sa zatvorom etiketa koji nanosi ljagu za cijeli život. Time se ne samo otežava povratak osuđenih lica u društvo, nego se prenosi i na članove njihovih porodica. Apsurd je to što se nečasnim ne smatra samo krivično djelo, nego upravo izdržavanje kazne zatvora. U takvim okolnostima često izostaje podrška porodice osuđenom u toku izdržavanja kazne zatvora, a koja je u mnogim slučajevima odlučujući faktor u sprovođenju njegove resocijalizacije (Ignjatović, 2008).

Takođe, spomenuta kriminalna infekcija je dodatna problem u toku izdržavanja zatvorske kazne jer se osuđena lica radi svoje bezbjednosti, ali i želje za dokazivanjem u zatvorskoj zajednici priključuju neformalnim zatvorskim grupama odbacujući sve ono što normativni sistem pokušava kod njega promijeniti, prije svega kriminogene stavove, poglede na svijet, usvajanje određenih društvenih vrijednosti, formiranje pozitivnih životnih ciljeva kroz izgrađivanje određenih vještina i tehnika i sl. (Macanović, Nadarević, 2014).

Uslovi u kojima osuđena lica borave u zavodima, te karakteristike zavodske populacije su neki od ključnih i odlučujućih faktora koji dovode do pobuna i smrti zatvorenika. Često u medijima imamo priliku da čujemo da se u nekim zatvorima dogodila pobuna zatvorenika upravo zbog loših uslova unutar penalnih ustanova, ali i zbog diskriminacije i fizičkog maltretiranja istih (Radovanović, 1992). Često je narušen balans između formalnog i neformalnog zatvorskog sistema okidač nemira i pobuna u zatvorima. Pobune zatvorenika se vrlo teško mogu sakriti, jer navala nasilja, te odlučnost koju vrlo često pokazuju zatvorenici privlači pažnju javnosti. Iako pobunjenici ističu da na ovaj način žele samo da skrenu pažnju javnosti na neke probleme sa kojima se susreću u ustanovama, na svoj položaj i uslove života u ustanovama, u tome uglavnom ne uspijevaju, jer se javnost zadovoljava samo osudom nasilja ne želeći ni da sasluša razloge pobune. „Jedna od najtežih zavodskih pobuna se desila 1971. godine u Njujorku, u kojoj je poginulo 43 ljudi, od kojih je 32 zatvorenika i 11 zaposlenih radnika ustanove. Federalna komisija koja je vodila istragu povodom ovog slučaja, je izjavila da je to bio najkrvaviji bilans sukoba među Amerikancima poslije građanskog rata“ (Ignjatović, 2008:235). Međutim, sve češća pojava u zatvorima jesu sukobi neformalnih grupa, fizički napadi između samih osuđenika koji se često završavaju sa teškim fizičkim povredama.

Veoma važno zbog dešavanja koja su se dešavala na prostoru BiH u posljednje dvije decenije, kao i zbog činjenice da je kriminal u ekspanziji, te jedne anomalije društva koja se ogleda u krizi sistema vrijednosti kod mnogih građana i dezorijentaciji samog društva i njegovih institucija raditi na podizanju svijesti ljudi i edukaciji istih putem medija i okruglih stolova o značaju alternativnih sankcija i drugačijem vidu kažnjavanja od tradicionalnog vida kažnjavanja počilaca krivičnih djela.

Zaključak:

Kao posljedica povećanog interesovanja demokratskih društava za zaštitu prava i sloboda čovjeka, krajem prošlog vijeka, javljaju se pojačana nastojanja da se kazna zatvora zamjeni adekvatnijim sankcijama. Najači uticaji dolaze iz angloameričkog pravnog sistema u kome su u velikoj mjeri iskorišćene prednosti fleksibilnog sistema krivičnih sankcija koji „vakum“ između kazne zatvora, sa jedne, i probacije, sa druge strane, popunjava nizom tzv. „srednjih“ ili intermedijarnih sankcija, kao što su: novčana kazna, pojačan zaštitni nadzor, elektronski nadzor, rad u javnom interesu, kućni pritvor, obaveza naknade štete i drugo. Svrha ovih sankcija jeste da obezbjede adekvatnu društvenu reakciju na kriminalitet, omoguće bolju individualizaciju i pruže mogućnost nalaženja „kompromisa“ između kazne zatvora i probacije, gde su uslovi nadzora još uvijek strogi, ali su mjere blaže od zatvorskih. Iako svako društvo teži socijalnoj koheziji često se dešava da nasilje i kriminal narušavaju tu skladnost i potrebu da živimo u uređenom društvu sa jasnim pravilima koju svi treba da poštujemo. Svrha svake izrečene sankcije ili kazne jeste resocijalizacija, te upravo taj složeni proces treba unaprijediti kako bi i njen rezultat bio efasniji i uspješniji u pogledu reintegracije prestupnika u društvenu sredinu.

Literatura:

- Ancl, M. (1988). Karakteristična obilježja modern politike suzbijanja kriminaliteta. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 1960*, br.1 str. 5-14.
- Cvjetičanin, N. (2014). Kućni zatvor i alternativno kažnjavanje. Na sajtu: <http://www.cvjeticaninlegal.com/> Očitano: 20.03.2024.
- Ignjatović, Đ. (2008). Kriminologija. Beograd: Pravni fakultet, Centar za publikacije
- Marković, I. (2004). Kritički osvrt na regulative novih krivičnopravnih mjera. *Pravni savjetnik*. Sarajevo. br.7-8, str. 20-30.
- Novoselac, P. (1989). Sistem sankcija, alternative kazni zatvora i ljudska prava, U knjizi: *Prava čovjeka i savremena kretanja u kriminalnoj politici*. (87 - 98). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Prohić, I. (1977). Neki aspekti povrata. *Penologija*. god. 5, br. 2, str. 3 - 24. Beograd: Savez udruženja za penologiju Jugoslavije.
- Radoman, M. (2003). *Penologija i sistem izvršenja krivičnih sankcija*. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Radovanović, D. (1992). *Čovek i zatvor: Studija integrisanosti u zatvorenički društveni sistem*. Beograd: Prometej.
- Singer, M. (1994). *Kriminologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Vranj, V. (2009). *Alternativne mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu i praksi u BiH*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Vasiljević-Prodanović, D. (2011). Teorije kažnjavanja i njihove penološke aplikacije. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, vol. 10, br. 3. str. 509-525.
- Milutinović, M. (1977). *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
- Macanović, N. (2011). *Resocijalizacija osuđenih lica*. Banja Luka: Besjeda.
- Macanović, N., Ljeljak, H., Selak, G. (2016). *Kontrolisana sloboda – probacija kazna postindustrijskog društva*. EDC: Banja Luka.
- Macanović, N., Nadarević, D. (2014). *Penološka andragogija*. Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka.
- Maljković, M. (2011). *Alternative kazni zatvora*. *Socijalna misao* 2/2011. str.9 - 22.

RESPONSE TO VIOLENCE AND CRIME IN POSTMODERN SOCIETY

Nadežda Gudelj

Docent, Doctor of legal sciences
Ministry of Internal Affairs
Republic of Serbia
nadaq958@yahoo.com

Milanko Aladžić

Docent, Doctor of Legal Sciences
European University Brčko
Bosnia and Herzegovina
aladzicmilanko@gmail.com

Abstract: Violence is expanding in all spheres, but with the development of society it also acquires new characteristics that indicate a disturbed system of values in postmodern society. In postmodern society, penal policy is oriented towards pragmatic goals of social control, which includes risk management with as few costs as possible. Violence and crime are phenomena that are most common in symbiosis. The Criminal Code has precisely defined guidelines and sanctions for all those who violate legal norms in society. However, sometimes these legal reactions to violence and crime in the opinion of the public are mild and do not have an adequate impact when it comes to the resocialization of criminals and convicted persons, which is often reflected in their inadequate reintegration into society and recidivism.

Key words: violence, crime, postmodern society, criminal law, resocialization.

KRITIČKI PRISTUP MALOLJETNIČKOM PRESTUPNIŠTVU: TEORIJA, ALTERNATIVE

Dr sc Ljubinka Lazić¹⁹⁵

Regionalno udruženje stručnih radnika socijalne djelatnosti Doboj Republika Srpska

Apstrakt: Eskalacija pojave prestupničkog ponašanja maloljetnika i društvena zabrinutost za ovaj problem ukazale su na potrebu dubljeg ispitivanja i traganja za društvenim razlozima ove pojave. S tim u vezi pristupilo se promišljanju o uticaju strukturnih i sistemskih društvenih faktora na pojavu maloljetničkog prestupništva. Fokus ovog rada je na sociološkom razmatranju problema prestupništva u okviru kojeg se fokus stavlja na pitanja moći, društvenih nejednakosti, normi, stereotipa i stigme. Istraživačko pitanje na koje se traži odgovor u ovom radu je da li društvene strukture i funkcionisanje utiču, odnosno na koji način utiču na pojavu i razvoj maloljetničkog prestupništva te na resocijalizaciju mladih prestupnika. Iako se kritičkom pristupu maloljetničkom prestupništvu daje zamjerka jer zanemaruje psihološke i porodične faktore, ona je značajna za razumijevanje jer odvlači pažnju sa represivnog pristupa djeci prestupnicima dajući holistički odnos društva. Ova teorija implicira značaj promovisanja principa društvene pravde, socijalne uključenosti, jednakosti i slobode pristupa kao ključnih elemenata u društvenom odgovoru na problem maloljetničkog prestupništva. Značajan zaključak ovog rada jeste da za rješavanje problema maloljetničkog prestupništva treba razvijati konkretne i efikasne sistemske i alternativne akcije gdje naglasak treba da bude na prevenciji u vidu ostvarivanja društvenih promjena i odnosa prema maloljetnicima društveno neprihvatljivog ponašanja.

Ključne riječi: maloljetničko prestupništvo, kritička teorija, društvene nejednakosti, alternativne akcije

UVOD

U naučno-teorijskom fondu se nalazi niz teorija i teorijskih sistema koji se bave problematikom maloljetničkog prestupništva. Razlog postojanja mnoštva teorija je u procesu njihovog nastajanja, u samoj početnoj ideji od koje je teorija krenula da se razvija i u početku su to bila opšta filozofska i sociološka promišljanja. Bivajući usko povezana sa istorijski obojenim sociološkim i ideološkim karakteristikama i stremljenjima društva i države, razvijale su se biološko-antropološke, pozitivističke, interakcionističko-konstruktivističke i radikalne i kritičke i druge teorijske perspektive. Autori teorija pri formiranju teorije opisuju kako se poremećaji ponašanja maloljetnika razvijaju, manifestuju, tretiraju. Tvorci teorijskih postavki su zapazili da postoje određeni uzroci koji mogu doprinijeti pojavi i razvoju neprilagođenog ponašanja maloljetnika te da postoje i razni načini ispoljavanja pojave kao i društvene reakcije na ovu pojavu.

Bazirane na stavovima da su biološke predispozicije (anatomske, fiziološke, urođene, nasljedne) osnovni preduslov za razvoj prestupničkog ponašanja, biološke teorije su, iako jednostrane, postakle ozbiljno društveno i naučno bavljenje ovim problemom. Razvoj opštih teorijskih saznanja u oblasti psihologije doprinio je istraživanju uzroka i pojave devijantnosti u ponašanju sa aspekta psihologije te su se razvile psihološke teorije. One pažnju usmjeravaju na individualne psihičke komponente ličnosti i djelovanje psihičkih činilaca (emocije, nagoni, stavovi, inteligencija) kao preduslova za određeno ponašanje. Opšta praktična saznanja o društvenim procesima, odnosima moći, konfliktima, socijalnoj kontroli, društvenoj nejednakosti su kao razultat dala sociološke teorije o uzrocima maloljetničkog

¹⁹⁵ l.ljub@yahoo.com

prestupništva koje dovode u vezu društvene strukturne i ekonomske procese i razvoj društveno nepoželjnog ponašanja. Dalji razvoj naučnog promišljanja o maloljetničkoj delinkvenciji doveo je do sistemskog ekološkog objašnjenja te do pristupa koji se fokusiraju na protekciju, prevenciju i potrebu promjena sistema. Potonja saznanja uslovljavaju bavljenje širim socijalnim uzrocima pojave maloljetničkog prestupništva u smislu društvene nejednakosti, kažnjavanja i etiketiranja prestupnika i sa fokusom na promjenu društvene reakcije kroz postizanje socijalne pravde, restorativnog pravosudnog sistema, inkluzivnu rehabilitaciju i stvaranju povoljnih uslova za život mladih.

Nastojanje ovog rada jeste da se izlože osnovni sadržaji kritičkog pristupa pojavi maloljetničkom prestupništvu kroz analizu i identifikaciju društvenih i socijalno-političkih faktora koji doprinose razvoju ovog problema. Ovo je značajno, jer je kritički pristup usmjeren na alternativne društvene oblike odnosa prema maloljetnim prestupnicima nasuprot kaznenog pristupa u krivično-pravnoj i društvenoj praksi.

KRITIČKI PRISTUP MALOLJETNIČKOM PRESTUPNIŠTVU: TEORIJA

Glavni teorijski stav kritičke teorije je da su društvene strukture moći i ekonomske, klasne i rodne nejednakosti uzrok pojave sistemskih problema u društvu i devijantnog ponašanja ljudi. Izvor devijantnog ponašanja se vidi u ekonomskim strukturalnim uslovima života tržišnog društva u kapitalizmu, nejednake distribucije moći i vlasti i u siromaštvu radničke klase. Kritički pristup je integralni dio radikalno-kritičkih shvatanja devijantnog ponašanja, a njihov glavni stav je da strukturalna raslojenost kapitalističkog društva je dovela do pojave konflikata koji se ispoljavaju kroz društvene devijacije (Jugović, 2004a). Radikalno-kritička shvatanja polaze od ideje da siromaštvo prouzrokovano ekonomskim uslovima života u kapitalizmu na direktan i indirektan način dovodi do pojave kriminala i to „direktno kao sredstvo za opstanak, a indirektno kao posljedica otuđenja i deprivacije“ (Jugović, 2013). Ovakva kritička shvatanja o nejednakosti u klasnom i radničkom položaju, marginalizaciji manjima, diskriminaciji žena, dovela su do radikalnih ideja o potrebama korjenitih društvenih promjena i planiranju stručne prakse koja je usmjerena na strukturne promjene, osnaživanje marginalizovanih, predupređujuće akcije.

U smislu kritičke paradigme, neravnopravnost u društvu se smatra uzrokom deprivacija i devijacija. Maloljetničko prestupništvo, gledajući na ovaj način, se objašnjava kao posljedica ekonomskih, klasnih i strukturalnih protivriječnosti kapitalističkom i tržišnog društva a potencira se i uloga državnih organa u produkciji kriminala (Jugović, 2013). Iz perspektive socijalnog rada „osakaćeni“, otuđeni i marginalizovani su rezultat društvenih nejednakosti i okolnosti koje im „nisu dozvolile da razviju svoju generičku suštinu i da se ostvare kao slobodna i stvaralačka bića“ (Jugović, 2004b). Kritičke teorije maloljetničkog prestupništva naglasak stavljaju na identifikaciju društvenih faktora koji, negativnim djelovanjem, podstiču i pogoduju nastanku deprivacija i devijacija poput maloljetničkog prestupništva. Zadatak ovih teorija je da otkriju i evidentiraju razloge pojave maloljetničkog prestupništva te da ukažu na najpraktičniji pristup njenoj ranoj identifikaciji, rehabilitaciji i predupređenju. Kritički pristup problemu maloljetničkog prestupništva teži da razumije sociološke, ekonomske, socijalne, pravne i druge elemente koji samostalno i preplićući se i utiču na razvoj ovog problema. U tom smislu devijacije su „proizvod anomije i dezorganizacije sistema“, te se pojavljuje devijantno ponašanje kao posljedica nemogućnosti ostvarivanja nametnih društvenih vrijednosti. (Kovačević, Perić, 2009, prema Macanović, 2020). Kritički pristup prestupničkom ponašanju kritikuje društvenu strukturalnu nejednakost kapitalističkog društva.

Tipični oblici kriminala za kapitalistički sistem su kriminalitet dominacije i represije (npr. prekoračenje ovlašćenja, kriminal „bijelog okovratnika“, ekološki kriminal, sistemske manipulacije), kriminalitet prilagođavanja (radi sticanja finansijske koristi) i kriminalitet otpora (npr. štrajkovi, sabotaze, politički terorizam) (Kvini, 1977, prema Jugović, 2013). Posebna kritika je usmjerena državnih službi koje provodeći ideje socijalne kontrole upražnjavaju rad u ime i isključivi interes vladajućih klasa. Pad komunističkog režima u je u kasnim 1980-im i 1990-im pobudio jačanje i razvoj oslobađajućih misli sa zahtjevima za radikalnu promjenu što je izvršilo značajan uticaj i na razvoj prakse socijalnog rada koja se značajno odmiče od marksističkih ciljeva održanja državnog poretka.

Tri su marksistička gledišta u socijalnom radu progresivni položaj, reproduktivni i protivrječni, a osnovni zadaci tih praksi su bili izazivanje promjena povezivanjem buržoazije sa radničkom klasom te kontrola i uvećavanje sposobnosti radničke klase u korist kapitalističkog društva. (Rojek, 1986, prema Payne, 2001).

Kritička paradigma ukazuje na strukturalnu diskriminaciju po bilo kom osnovu kao uzrok pojave marginalizacije i socijalne isključenosti. Ova paradigma analizira kako društvo i isključujuće društvene strukture mogu da utiču na djecu. Siromaštvo radničke klase i marginalizovanih grupa u kapitalističkom društvu su povećavali rizik od nezaposlenosti, nedostatak pristupa obrazovanju što su i rizici prestupničkog ponašanja mladih. Na taj način ova paradigma je doprinijela razvoju oslobađajućih, osnažujućih i zastupajućih teorijskih koncepata. Smanjivanje potčinjavanja, eksploatacije, efekata stigmatizacije i omogućavanje ličnih promjena uz neutralisanje ideoloških ograničenja su ključni ciljevi transformativne prakse socijalnog rada usmjerenog ka marginalizovnim i isključenim (Fook 1993, prema Payne, 2001). Šesdesetih godina XX vijeka došlo je do bunta društva kroz marksizam, feminizam, a uslijed ideja radikalnih promjena podstakla, i kroz razvoj humanističkih i egzistencijalističkih teorija. Nasuprot socijalnog isključivanja pojedinca koji se ne uklapa ili ima teškoću („bolesni član društva“) utemeljuje se vjerovanje u sposobnosti ljudi da razvijaju svoje potencijale (Brkić, Jugović, 2009). Antidiskriminatorne, antipotčinjavajuće, feminističke te osnažujuće i zastupajuće teorijske misli i praksa su zatim nastale kao odgovor na diskriminirajuću, neravnomjernu državu i značajno uticale na kritičke pristupe posmatranja i osnažujuću praksu.

„Devijantno (poremećeno) ponašanje je posljedica nesklada između nametnutih kulturnih vrijednosti i (ne)mogućnosti da one budu i ostvarene“ (Macanović, 2020). Tradicionalni pristup maloljetničkom prestupništvu se temelji na reaktivni pristup u vidu kažnjavanja, dok se kritički pristup fokusira na strukturalne promjene i restorativni pristup maloljetnom počiniocu prestupa kao djetetu u periodu maturacije.

Bijeda, disciplinizacija, moć, socijalna kontrola, socijalna pravda, konformizam, eksploatacija (ekonomska, radna, politička), ideologija (kapitalistička), konflikt, klasa, nejednakost, ugnjetenost, otuđenje, uniformizacija su neki od pojmo-kategorijalnog aparata radikalno-kritičke paradigme (Jugović, 2013). Ovi pojmovi upravo ukazuju na to da društvena nejednakost, reprodukcija uniformnih društvenih normi, kapitalistički sisteme i insitucionalna pristrasnost utiču na otuđenje mladih, konflikte i devijacije u ponašanju. U tom smislu devijantnost se posmatra kroz makrodruštveni nivo koji, sa svojim strukturnim i ideološkim protivriječnostima čini kontekst i stanje deprivacija i marginalizacije. Depriviranost i društvena nejednakost su polazište za identifikaciju strukturnih uzroka prestupništva i razumijevanje devijacija. Kritička paradigma sagledava pojavu maloljetničkog prestupništva iz šireg društvenog konteksta kao izvora marginalizacije koja rezultuje i pojavom devijantnog ponašanja (Jugović, 2004, prema Jugović, 2013). Time se implicira da istorijski, ekonomski, socijalni, kulturni ili lični faktori mogu nepovoljno djelovati na kvalitet ljudskog života i pojavu socijalnih problema i socijalno-patoloških pojava.

Kritički pristup i danas je dobar pristup za analizu državnih struktura i široke analize uzroka socijalnih devijacija. Osnovni predmet analize kritičke paradigme o društvu je društvena nejednakost koja je prisutna na tržištu rada, raspodjeli zarade, dostupnosti obrazovanju, kvalitetu života.. Važno je razumijeti da su socijalna isključenost, obrazovni sistem, siromaštvo i porodica značajni činioci pojave i razvoja maloljetničkog prestupništva. Prisustvo stereotipa, socijalne isključenosti i socijalne nepravde u životima mladih ljudi, u formativnom periodu života, može da podstiče otpor, konfliktnost i odupiranje socijalnoj kontroli što dalje može da vodi u devijantno ponašanje.

KRITIČKI PRISTUP MALOLJETNIČKOM PRESTUPNIŠTVU: ALTERNATIVE

Najznačajniji doprinos kritičkog pristupa pojavi maloljetničkog prestupništva je ukazivanje na potrebu radikalnih sistemskih promjena. Polazeći od radikalne kritike društva, kritička paradigma se zalaže za emancipaciju i socijalnu pravdu.

Oslanjajući se na radikalni koncept, kritičko mišljenje polazi od toga da socijalnu stvarnost odlikuju društvene konstrukcije koje uzročno djeluju na generativne mehanizme društvenih procesa i pojava. Fokus ne treba da bude na tim događajima već na procesnim mehanizmima koji se čak mogu posmatrati kao potencijalni izvori na kojima se trebaju graditi socijalne akcije i vršiti strukturalno preuređivanje, na svim nivoima rada (mikro, mezo, makro) (Blom, Morén, 2019). Takav koncept treba da bude dio savremenog kritičkog pristupa i prakse.

U kontekstu rada sa maloljetnim prestupnicima kritička paradigma podstiče na socijalnu koheziju, restorativnu pravdu i prevenciju kao alternative. Ova perspektiva podstiče na analizu potencijalnih resursa društva i individua radi osnaživanja mladih i razvoja efikasnih tretmana i strategija predupređenja. Esencijalni element osnažujuće prakse je u podsticanju selfa, samospoznaji i lokaciji sebe u društvu (Dalrymple, Burke, 1995, prema Burke, Dalrymple, 2002). U tom pogledu mlade ljude treba osnaživati u smislu obrazovanja, razvoja socijalne otpornosti, socijalnih vještina snalaženja i suočavanja, a kako bi se na društveno prihvatljiv način borili za svoje mjesto u društvu, bili ravnopravni. Pomjeranje fokusa sa kažnjavanja na humaniji restorativni pristup zahtijeva reforme pravosudnog sistema i onemogućavanje pojave institucionalne stigmatizacije maloljetnih prestupnika. Promocija socijalne pravde u zajednicama je način borbe protiv nejednakosti i za stvaranje boljih uslova života za mlade ljude. Socijalna integracija i inkluzija kroz sport, kulturu i umjetnost su dio procesa resocijalizacije maloljetnih prestupnika, ali i preventiva pojave devijacija ponašanja kod djece. Tradicionalni pristup maloljetničkom prestupništvu je fokusiran na kaznu i krivične sankcije, a umjesto toga kritički pristup ukazuje na aktivnosti koje promovišu reintegraciju i osnaživanje. Fundamentalni principi pozitivne kritičke prakse u kontekstu maloljetničkog prestupništva zasnivaju se na potrebi društva i države da nacionalne strukture oblikuju kroz praćenje i lokalnu praksu sa profesionalcima koji su osposobljeni znanjima o efikasnim pristupima, modelima i metodama rada sa mladim ljudima. Ti principi oblikuju kritičku praksu maloljetničkog pravosuđa, a to su:

- „ - Intervencije treba da budu u najboljem interesu djeteta; treba izbjegavati uvredljive programe ili programe usmjerene na prestupnike,
- Rad sa mladima (uključujući i one koji su povrijeđeni) treba se zasnivati na akumuliranom znanju i iskustvu stečenom kroz praksu,
- Praksa treba da bude vođena principom normalizacije i promocije socijalne uključenosti, normalizovanu i inkluzivnu praksu karakterišu: pravda (ne samo u formalno-pravnom smislu, već i po principima prirodne pravde).
- Učešće (mladih u cijelom spektru društvenih i obrazovnih usluga za mlade) i angažman (sa naglaskom na pravo mladih ljudi da sami biraju i donose odluke i da budu u potpunosti uključeni u sva pitanja koja ih se tiču)“ (Haines, 2002:147).

Značajno je reći da se kritički pristup maloljetničkom prestupništvu, ali i drugim devijacijama ponašanja, zagovara razvoj kritičke svijesti o društvenim uzrocima društvenih devijacija i djelovanje s ciljem otklanjanja strukturalnih i individualnih barijera. Tako se razvijala emancipatorska praksa u socijalnom radu usmjerena na osnaživanje, zastupanje, oslobađanje ljudi te socijalnu pravdu i koheziju. Konceptualizovan na kritičnoj perspektivi socijalni rad teži da prepozna isključene, ugnjetavane, otuđene i da ih osnažuje, zastupa te da partnerskim radom proizvodi makro strukturalne kao i promjene na mikro i mezo nivou korisnika. (Lazić, 2022).

Uspješno rano otkrivanje je značajno koliko i uspješno reaktivno djelovanje društva. Značajna funkcija teorije je usmjeravajuća, a odnosi se na njenu funkcionalnost u empirijskim istraživanjima i njenu primjenu u društvenoj praksi na način da se na osnovu spoznatih naučnih saznanja i objašnjenja formiraju grupe normi koje se oblikuju u pravila (Termiz, 2013). Tako i kritički pristup, ukazujući na uzroke, usmjerava na strategije prevazilaženja i suočavanja sa pojavom maloljetničkog prestupništva. Rana identifikacija otuđenih, marginalizovanih, diskriminisanih ključna je za predupređenje razvoja teških oblika poremećaja ponašanja. Za smanjenje prestupništva značajne su strategije borbe protiv socijalne isključenosti i siromaštva. To su preventivske strategije usmjerene na pristup obrazovanju, zapošljavanju i pristup zdravstvenim uslugama zahtijevaju saradnju svih društvenih sistema i elemenata što je ključno za dugoročno predupređenje pojave maloljetničkog prestupništva.

Kritički pristup objašnjava maloljetničko prestupništvo kao pojavu uslovljenu strukturnim odnosima nejednakosti i njihovim socijalnim i ekonomskim posljedicama, ali se ovi uzroci ne mogu posmatrati kao jedini ili ključni faktori. Za postizanje cilja uspješnog predupređenja i/ili resocijalizacije maloljetničkog prestupništva pristup ovom problemu zahtijeva holistički pristup koji uzima u obzir socijalne, ekonomske, porodične, obrazovne faktore. Društveni odnosi, sistemi, institucije mogu se posmatrati kao rizični faktori koji povećavaju mogućnost razvoja prestupništva kod maloljetnika, a njihovo neutralisanje provođenjem resocijalizacije i jačanjem protektivnih faktora je odlika humanijeg, svrsishodnijeg i obuhvatnijeg načina reagovanja na pojavu maloljetničkog prestupništva. Iako se kritičkom pristupu maloljetničkom prestupništvu daje zamjerka jer zanemaruje psihološke i porodične faktore, ona je značajna za razumijevanje jer odvlači pažnju sa represivnog pristupa djeci prestupnicima dajući holistički odnos društva. Ova teorija implicira značaj promovisanja principa društvene pravde, socijalne uključenosti, jednakosti i slobode pristupa kao ključnih elemenata u društvenom odgovoru na problem maloljetničkog prestupništva.

ZAKLJUČAK

Pojava maloljetničkog prestupništva je predmet razmatranja niza teorija koje nastoje da objasne etiologiju, fenomenologiju i najbolji tretmanski pristup. Na pojavu maloljetničkog prestupništva djeluje mnogo faktora koji se često prepliću koje je teško konceptijski razdvojiti. Radi izbjegavanja pogrešnog razumijevanja potrebno je izabrati interpretaciju teorije koja može odgovoriti savremenim karakteristikama pojave maloljetničkog prestupništva. Ma kako pristupili problemu maloljetničkog prestupništva – proučavanju uzroka i karakteristika, doći ćemo do istog nespornog zaključka, izazova, a to je predupređenje ove pojave – do procesa rehabilitacije, resocijalizacije i prevencije. Kritički pristup ovoj pojavi stavlja fokus na alternativne modele predupređenja i tretmana, kulturni identitet, vrijednosne stavove društva, porodice i mladih. To implicira da za rješavanje problema maloljetničkog prestupništva treba razvijati konkretne i efikasne systemske i alternativne akcije gdje naglasak treba da bude na prevenciji u vidu ostvarivanja društvenih promjena i odnosa prema maloljetnicima društveno neprihvatljivog ponašanja.

LITERATURA:

- Blom, B., Morén, S., (2019). *Theory for Social Work Practice*, Lund: Studentlitteratur
- Brkić, Jugović. Iskustva uključivanja korisnika socijalne skrbi u obrazovanje socijalnih radnika u Srbiji, *Ljetopis socijalnog rada*, 2009, 16(2), 457-468.
- Jugović, A. (2004a). Uticaj teorijskih shvatanja društvene devijantnosti na socijalni rad. Doktorska disertacija. Beograd; Fakultet političkih nauka
- Jugović, A. (2004b). Teorije društvene devijantnosti i socijalni rad. *Socijalna misao*, br: 43-44, str. 7-32.
- Jugović, A. (2013). *Teorija društvene devijantnosti*, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
- Lazić, Lj. (2022). Teorijsko-metodska obilježja socijalnog rada sa maloljetnim prestupnicima u socijalnom radu u Republici Srpskoj. Doktorska disertacija, Banja Luka: Fakultet političkih nauka
- Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*, Banja Luka: Centar modernih znanja
- Payne, M. (2001). *Savremena teorija socijalnog rada*, Banja Luka; Filozofski fakultet
- Termiz, Dž. (2013). *Kritika teorije*, Sarajevo: Amos graf
- Burke, B., Dalrymle, J. Intervention and Empowerment. *Critical Practise in Social Work*. (ed): Adams, R. Dominelli, I., Payne.M. Palgrave Macmillan, 2002., 55-62.
- Haines, K. Youth Justice and Youth Offenders. *Critical Practise in Social Work*. (ed): Adams, R. Dominelli, I., Payne.M. Palgrave Macmillan, 2002., 137-147.

CRITICAL APPROACH TO JUVENILE DELINQUENCY: THEORY, ALTERNATIVES

Phd Ljubinka Lazić,

Regional Association of Professional Workers in Social Care Doboj, Republic of Srpska, Bosna and Herzegovina¹⁹⁶

Abstract: Escalation of juvenile delinquent behavior indicated the need for a deeper investigation and search for the social reasons for this phenomenon. In this connection, reflection was started on the influence of structural and systemic social factors on the occurrence of juvenile delinquency. The focus of this paper is on the sociological consideration of the problem of crime, within which the focus is placed on issues of power, social inequalities, norms, stereotypes and stigma. The research question sought to be answered in this paper is whether social structures and functioning influence, or in what way they influence the emergence and development of juvenile delinquency and the resocialization of young offenders. Although the critical approach to juvenile delinquency is criticized for neglecting psychological and family factors, it is important to understand because it distracts from the repressive approach to juvenile delinquents by giving a holistic view of society. This theory encourages promoting principles of social justice, social inclusion, equality and access as key elements in the social response to the problem of juvenile delinquency. The significant conclusion of this paper is that to solve the problem of juvenile delinquency, concrete and effective systemic social and alternative actions should be developed, where the emphasis should be on prevention in the form of social changes and attitudes towards juveniles with socially unacceptable behavior.

Key words: juvenile delinquency, critical theory, social inequalities, alternative actions

¹⁹⁶ l.ljub@yahoo.com

NASILJE I ULIČNE BANDE U BOSNI I HERCEGOVINI

*mr Mitar Radonjić¹⁹⁷**Crnogorski bezbjednosni forum*

Sažetak: U ovome radu govorit ćemo o uličnim bandama u Bosni i Hercegovini i nasilju na ulicama Bosne i Hercegovine. Ono što je posebno naglasiti jeste da su ulice BIH u posljednjih 10 godina postale "vreli asfalti" kada je u pitanju nasilje, ubistva, saobraćajne nesreće koje rezultiraju smrtnim slučajevima, nerješena ubistva itd. Posebno je zanimljiva činjenica da vlasti u BIH u oba entiteta imaju pozitivne rezultate kada je suzbijanje lriminalnih i nasilnih aktivnosti u pitanju ,a da iste nikada nisu bile na većem nivou. Također je važna činjenica da su građani u oba entiteta BIH prilično uznemireni i da vlada određena kolektivna bojaznost kod stanovnika BIH.

Ključne riječi: nasilje, ulične bande, Bosna i Hercegovina

Uvod

Ulične bande su bande koje formiraju mladi u urbanim područjima, a poznate su prvenstveno po uličnim borbama i ratovanju bandi. Izraz "ulična banda" obično se koristi naizmjenično s "bandom mladih", što se odnosi na susjedske ili ulične skupine mladih koje zadovoljavaju kriterije "bande". Prema definiciji Centra za socijalnu pravdu (2009), definicija bande treba ispunjavati nekoliko uslova. Ona je izdržljiva, uglavnom ulična skupina mladih osoba koja svoju grupu vidi kao uočljivu grupu; koja sudjeluje u delinkventnim i kriminalnim aktivnostima; djeluju na određenom teritoriju, imaju specifičan način identifikacije te su sukobljeni s drugim bandama (Cottrell-Boyce, 2013). Tako jedno od istraživanja koje spominju autor Ebsensen i suradnici (1993). prikazuje kako mladi koji su članovi bandi imaju veću stopu kriminalnih radnji od osoba koji nisu uključeni u bande. Lozon i Bensimon (2017) smatraju kako su bande kao skupine mladih osoba strukturirane na način da se prikazuju delinkventna ponašanja i kriminalne radnje.

Grupe mladih ljudi s problemima u ponašanju često imaju skup životnih stilova, takozvanih subkultura, kojima oni potiču te opravdavaju činjenje delinkventnih aktivnosti. Na taj način članovi devijantne grupe preuzimaju uvjerenja, stavove i norme grupe (Bordua, 1961). Vjerovanje u subkulture i njihove norme možemo pronaći u uličnim bandama, kao i u zatvorskim bandama. Brojna istraživanja otkrila su pridržavanje „koda ulice“ koji predstavlja sisitem uvjerenja koji naglašava osiguravanje održavanje poštovanja kroz nepopustljivost i nepoštivanja autoriteta. Ono je također usko povezano sa sudjelovanjem u nasilju te viktimizaciji (Mitchell i sur., 2017). Ranija istraživanja upozoravaju na pojavu novih mladih bandi ne samo u već utvrđenim područjima zahvaćenim bandama, nego i u dosad nepogođenim područjima grada. Razna istraživanja koja su pratila povećanje broja i opsega bandi govore o tome kako su članovi tih bandi najčešće manjinska i imigrantska omladina (Pitts, 2012.). To možemo povezati i s već ranije navedenim rizičnim faktorom delinkventnog ponašanja kao što je migracija porodice. Kako bi se objasnilo širenje kulture bandi po gradovima, osim migracija koje utječu na samo udruživanje u bande, veliku ulogu imaju mediji te medijska popularnost bandi. Danas su djeca i mladi više u izravnom kontaktu s bandama, pri čemu se kultura bandi često prikazuje na televizijskim programima usmjerenim na mlade, različitim popularnim filmovima (Decker i sur., 2009).

¹⁹⁷ kontakt@radonjicmitar.me

Bosna i Hercegovina je za relativno kratko vrijeme dobila brojna kriminalna udruženja i razne pojavne oblike organiziranog kriminala i uličnih bandi. Primjetno je da ne postoji namjera jačanja međusobnih veza kriminalnih grupa unutar Bosne i Hercegovine. Namjera i težnja za umrežavanjem je prisutna između grupa koje operiraju unutar BiH i susjednih zemalja, pa i šire.

Nasilje mladih u BIH – uzročno – posljedične veze

Nasilje mladih se može definisati kao bilo koje namjerno fizičko, seksualno ili psihološko zlostavljanje druge osobe (ili osoba) od strane jedne ili više mladih osoba starosne dobi između 12-22 godina. Nasilje koje počinje mladi predstavlja jednu od najvidljivijih formi nasilja u društvu. Širom svijeta mas-mediji svakodnevno izvještavaju o nasilju mladih, na ulicama ili u školama. Nasilje mladih je veliki problem i socijalni i javno-zdravstveni koji nanosi veliku i duboku štetu, ne samo žrtvama i njihovim porodicama, već i društvu u cjelini. Oni su vidljivi kroz smrtnu slučajevu kao posljedice nasilja, povrede i invaliditet koji, itekako, narušavaju kvalitet života mladih ljudi (Kržalić, 2017a).

Prije svega treba postaviti pitanja na sljedeći način: Šta imaju mladi u BiH? Odakle njihovo nezadovoljstvo nastaje? Da li oni imaju svoja prava? Koliko im društvo izlazi u susret? Mladima treba omogućiti život dostojan mladosti, dostojan čovjeku. Svako onaj ko je nezadovoljan pokazaće znake nezadovoljstva. Mladom čovjeku treba dati pravo na rad! A kako mu dati to pravo kada je i njegov roditelj obespravljen i većina ih samo preživljava? Odatle treba početi, povećati standard stanovništva i agresija će se smanjiti.

Dakle, ne možemo etiketirati jednu skupinu ljudi zbog njihovog ponašanja, jer prije svega trebamo analizirati uzroke koji su doveli do takvog ponašanja. Složit ćemo se da mladi danas žive brže i agresivnije nego prijašnje generacije, ali isto tako mladi su danas jedna od ranjivih kategorija društva. Imamo mnoge primjere mladih bez obzira na nivo obrazovanja koji nemaju posla ili rade na crno jer gazda ne želi platiti doprinose i staž, ta agresivnost kod mladih se skuplja i skuplja i kreira se u tezu “Bolje biti lopov”.

Primjer Sarajeva

Broj slučajeva krivičnih djela s nasiljem među mladima je skoro 745 na godišnjem nivou, broj slučajeva krađe putničkih/motornih vozila je 634, dok se u prosjeku izvrši 16 ubistava. Krađe na ulici i slično su skoro uobičajene stvari. Nakon ubistva Farisa Pendeka u Sarajevu (momka ubijenog bez ikakvog razloga na semaforu u naselju Otoka) za jednu noć u Sarajevu je iz saobraćaja isključeno 1247 vozila. Od toga je 895 kažnjeno novčanim iznosom (to može biti nenošenje pojasa, manjak opreme, itd). 126 vozača je bilo pod djestvom alkohola, dok je 84 vozača upravljalo vozilom bez saobraćajne ili vozačke dozvole. Dakle od 1247 vozila, samo je 142 vozila uredno kontrolirano. To znači da skoro svaki deseti vozač u Sarajevu je siguran vozač. Kada su bande i nasilje u pitanju najveću kriminalni stepen vlada na sljedećim lokalitetima (Kržalić, 2017b):

- Općina Stari Grad
- Općina Novi Grad
- Ilidža

Ova tri lokaliteta su najnesigurnija u Sarajevu i broje oko 69 uličnih bandi kojima su svojstvene sljedeće kriminalne aktivnosti:

- Narušavanje javnog reda i mira
- Ubistva
- Krađe
- Imovinski delikti
- Saobraćajne pucnjave
- Huliganstvo

Kada uzmemo u obzir da su ovo samo 3 općine grada Sarajeva od ukupno 5 (velikih općina, bez općina Ilijaš, Hadžići, Vogošća itd.) možemo reći da je u glavnom gradu BiH situacija alarmantna.

Primjer Banja Luke

Vatreno oružje i rješavanje sukoba bandi se veže i za ostala krivična djela koja direktno ili indirektno ugrožavaju ljudsku sigurnost u Banja Luci. Indeks kriminala u Banja Luci iznosi 33.15, a index sigurnosti 66.85. Ukoliko se ovaj podatak poredi samo sa glavnim gradovima država bivše SFRJ može se uočiti da Banja Luka u tom kontesktu nije najsigurniji grad u regiji, te da su rezultati Banja Luke i Sarajeva vrlo bliski (Kržalić, 2017a).

Prema nezvaničnim podacima na području Banja Luke u godini bude oko 89 pucnjava u kojima su akteri ulične bande, 498 krivičnih djela u krađi motornih vozila, dok podaci o imovinskim deliktima i pljačkama skoro pa i nema (što naravno nije moguće kada se uporedi da skoro svake sedmice u Banja Luci su opljačkani marketi, pumpe itd). Međutim kada uzmemo u obzir da prema nezvaničnim podacima Sarajevo ima 600.000 stanovnika a Banja Luka 245.000, matematički možemo reći da je u Banja Luci veća stopa kriminaliteta uličnih bandi i nasilja nego u Sarajevu (Kržalić, 2017b).

Huligani kao pripadnici uličnih bandi u BiH

Huliganstvo, kriminal i kaznena politika je u simbiozi, te je danas popularno biti dio navijačke grupe koja nema nikakve veze s izvornim značenjem pojma, ali je sinonim za devijantnu subkulturu (Macanović, 2015). S druge strane, opšta društveno-politička situacija u zemlji, koja je zaokupljena mnogim problemima, a posebno nemogućnošću zadovoljavanja osnovnih životnih potreba, koje je država dužna osigurati svakom svom članu, izaziva nezadovoljstvo i frustracija svih građana, posebno mlađe populacije. Naša država i društvo u ovom trenutku prolaze kroz kritičan trenutak u suočavanju s ovim fenomenom koji zahtijeva korisnik političke vlasti odlučno reaguju.

Pored toga, na nivou BiH vršeno je veoma malo istraživanja o navijačima te je i to podstrek da se napravi korak dalje u razumijevanju stavova i ponašanja ove populacije. 65% navijača opija (5 i više pića) jednom ili više puta mjesečno. Dodatne analize pokazuju da, u okviru tog uzorka, 41% opija se jednom ili više puta nedjeljno. Kao najčešći razlog opijanja navodi se (kod 42%) da ono pomaže da se osoba opusti. Cigarete konzumira 45% navijača, a u posljednjih pola godine 25 % navijača je konzumiralo marihuanu. Dobijeni rezultati ukazuju da su ovisne supstance značajno prisutne među navijačima i da je to uglavnom iznad rezultata dobijenih u nekim drugim istraživanjima gdje su ispitanici bili mladi iz BiH sličnog uzrasta. Od navedenih rezultata 87% navijača pripadaju nekoj bandi na ulicama BiH. Ko su većinom ti navijači? Mladi. (Kržalić, 2017a).

Ispoljavanje muškosti kroz nasilje i članstvo u uličnim bandama

Problem u ispoljavanju muškosti kod mladića u BiH može nastati kada postoji sukob između ličnih želja i afiniteta sa društvenim očekivanjima. Muškarac može da teži određenom prosocijalnom načinu života, ali njegovo okruženje može da ga pritiska u drugom smjeru npr. da postane član ulične bande, da bude ekstremni navijač, da bude pijanica, da puši, drogira se itd. Posljedica toga jeste da je naš identitet najčešće „djelomično vlastiti“ te da je u njega ukomponovana i društvena projekcija poželjnog muškarca.

Nesklad između dominantnog modela maskuliniteta u društvu i realnosti u kojoj žive može posebno da se odnosi na mlade muškarce niskih prihoda, slabog obrazovanja, manjinske nacije ili na gej muškarce. Oni ne mogu, u potpunosti, da odgovore očekivanjima okoline i bivaju često u rascjepu između pritiska okoline i ličnih stavova i želja. U okruženju, u kojem se mladiću i muškarcu nameću hegemonističke varijante maskuliniteta, važno je da porodica i zajednica ponudi „zdrava ostrva“ u kojima mladići i muškarci mogu da nađu alternativne maskulinitete.

Smjernice za prevenciju djelovanja uličnih bandi i nasilja na ulicama BIH:

- ✓ Rješavanje problema nasilja kod mladih zahtijeva jedan zajednički, interdisciplinarni pristup, u kojem će biti uključeni mladi, roditelji, obrazovne institucije, psiholozi, pedagozi, policija i NVO sektor;
- ✓ Neophodno je da lokalne vlasti sačine novu Strategiju za mlade u kojoj će posebno mjesto zauzeti rješavanje problema nasilja, sa obavezom hitne i dosljedne sprovedbe;
- ✓ Od lokalnih vlasti se traži da obezbijedi prostor na području poćine Novi Grad gdje bi mladi mogli svrsishodno provoditi svoje slobodno vrijeme i razvijati svoje kreativne i druge potencijale;
- ✓ Istaknuta je potreba za većim brojem edukativnih programa;
- ✓ Od lokalnih vlasti se traži da u budućem finansiranju NVO sektora posebno mjesto zauzmu organizacije koje se bave ovom problematikom.

Iako se djela protiv imovine najčešće dešavaju u FBiH, broj izvršenja tih djela je smanjen za sedam posto u odnosu na prošlu godinu. Ali je u porastu broj maloljetnih osoba koja su poćinila djela protiv imovine. U tom periodu najbrojnija krivićna djela protiv imovine su teška krađa, 2.153 djela. Zatim 1.645 djela krađe, oštećenje tuđe stvari 689 djela, slijedi prevara 281 djelo, te razbojništvo 185 djela. Ukupno je 2.575 osoba, među kojima je 210 žena, prijavljeno u vezi sa krivićnim djelima protiv imovine. Broj maloljetnih osoba koja su poćinila krađe je 25, teške krađe 23, teške krađe na naroćito opasan i naroćito drzak naćin 7, drugih oblika teške krađe 16 (Kržalić, 2017b).

Zabrinjavaju podaci da mnogi maloljetnici koji su upućeni u vaspitno – popravni dom ili maloljetnićki zatvor i nakon okonćanja vaspitne mjere ili kazne nastavljaju sa kriminalnim aktivnostima. Mnogi od njih se opredjeljuju za kriminal kao profesiju. U zatvoru nastavljaju da budu deo neke od neformalnih zatvorskih grupa koje su dosta slićne ulićnim bandama (Macanović, 2011).

Ukoliko je ta mlada osoba upoznata s delinkventnim ponašanjima, nerijetko će se uključiti u bande kako bi dobila osjećaj pripadnosti i sigurnosti. Međutim, pripadnost u bandama često znaći da su takve osobe na krivoj strani zakona. Ćinjenjem kaznenih djela unutar bande, mladi se stavljaju u rizik od lišavanja slobode i provođenjem ostatka života u zatvoru.

Zaključak:

Na osnovu samoga rada možemo vidjeti da je u BIH, posebno u dva najveća grada Sarajevu i Banja Luci veliki broj krivićnih djela u kojima su akteri mladi i ulićne bande kojima većinom mladi o pripadaju. Smanjenje broja poćinjenih krivićnih djela zabilježeno je za sljedeća krivićna djela: protiv ustavnog poretka, smanjenje za jedno djelo ili 11,11%, protiv terorizma za jedno djelo ili 100%, protiv braka, porodice i mladih za 42 djela. ili 5,68%, protiv zdravlja ljudi za devet akata ili 0,66%, protiv radnih odnosa za jedan akt ili 100%, protiv imovine za 406 akata ili 7,17%, protiv životne sredine, poljoprivrede i prirodnih resursa za devet akata ili 6,38%, protiv javnog reda i pravnog prometa za 113 ili 12,14%, protiv službenih i drugih odgovornih funkcija za 74 akta ili 22,29% i sistema elektronske obrade podataka za 39 akata ili 49,37%. Nakon što je najviše lica lišeno slobode zbog krivićnih djela protiv imovine, bilo je 530 krivićnih djela protiv zdravlja ljudi, 238 protiv javnog reda i prometa i 174 protiv života i tijela. Ulićne bande na prostoru BiH nisu u ekspanziji što se tiće njihovog obima i djelovanja, ali ipak imaju znaćajna negativna kriminalna obilježja koja mogu kroz njihove neformalne grupe i kodeks ponašanja privući mnoge mlade ljude koji su nalaze u nekim rizićnim situacijama i životnim problemima. Zato je prevencija i pravovremena pomoć mladima u riziku jako bitna aktivnost u našem društvu.

Literatura:

- Bordua, D. J. (1961). Delinquent subcultures: Sociological interpretations of gang delinquency. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 338(1), 119-136.
- Centre for Social Justice (2009). *Dying to Belong: An In-Depth Review of Street Gangs in Britain*. London: Centre for Social Justice.
- Cottrell-Boyce, J. (2013). Ending gang and youth violence: A critique. *Youth Justice*, 13(3), 193-206.
- Decker, S. H., Van Gemert, F., & Pyrooz, D. C. (2009). Gangs, migration, and crime: The changing landscape in Europe and the USA. *Journal of International Migration and Integration/Revue de l'integration et de la migration internationale*, 10(4), 393-408.
- Esbensen, F. A., Huizinga, D., & Weiher, A. W. (1993). Gang and non-gang youth: Differences in explanatory factors. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 9(2), 94-116.
- Kržalić, A. (2017a). *Mišljenje građana o policijskim snagama: rezultati ankete provedene u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
- Kržalić, A. (2017b). *Trend privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
- Lozon, J., & Bensimon, M. (2017). A systematic review on the functions of rap among gangs. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 61(11), 1243-1261.
- Macanović, N. (2011). *Resocijalizacija osuđenih lica*. Banja Luka: Besjeda.
- Mitchell, M. M., Fahmy, C., Pyrooz, D. C., & Decker, S. H. (2017). Criminal crews, codes, and contexts: Differences and similarities across the code of the street, convict code, street gangs, and prison gangs. *Deviant behavior*, 38(10), 1197-1222.
- Pitts, J. (2012). Reluctant criminologists: Criminology, ideology and the violent youth gang. *Youth and Policy*, 109, 27-45

VIOLENCE AND STREET GANGS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: *In this paper we will talk about street gangs in Bosnia and Herzegovina and violence on the streets of Bosnia and Herzegovina. What is particularly emphasized is that in the last 10 years the streets of BiH have become "hot asphalts" when it comes to violence, murders, traffic accidents that result in deaths, unsolved murders, etc. Particularly interesting is the fact that the authorities in BiH in both entities have positive results when it comes to combating criminal and violent activities, and that they have never been on a higher level. Also important is the fact that citizens in both entities of BiH are quite upset and that there is a certain collective fear among the inhabitants of BiH.*

Keywords: *violence, street gangs, Bosnia and Herzegovina*

KARAKTERISTIKE NASILJA NAD STARIJIM OSOBAMA U SRBIJI

Prof. dr Zoran Vesic¹⁹⁸
Fakultet političkih nauka
*Univerzitet u Beogradu**Doc. dr Jelena Tanasijević¹⁹⁹*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

Apstrakt: Starenje stanovništva jedan je od vodećih izazova sa kojim se suočava Republika Srbija. Aktuelni demografski podaci, kao i predikcije, pokazuju da će se u budućnosti ovaj trend nastaviti. Sa druge strane, imajući u vidu neke od izazova sa kojima se starije osobe suočavaju, poput zdravstvenih problema, usamljenosti, slabljena kontakata sa članovima porodice i prijateljima, ekonomskih i sl. kvalitet života se menja, odnosno postaju u sve većoj meri zavisni od drugih osoba. Takođe, kao jedna od sve učestalijih pojava javlja se i nasilje nad starijim osobama, što ne samo da utiče na kvalitet života već predstavlja i rizik po bezbednost i može ugroziti pravo na život. Predmet ovog rada predstavlja istraživanje pojave nasilja nad starijim osobama u Republici Srbiji. U okviru rada biće prikazani rezultati istraživanja koje je za cilj imalo da se ispita učestalost nasilja nad starijim osobama u Srbiji, uključujući finansijsko, emocionalno, fizičko i seksualno nasilje, kao i zanemarivanje. Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku od 1.200 ispitanika. Glavni nalazi istraživanja pokazuju da je nasilje nad starijim osobama u Srbiji značajan društveni problem, a njemu su posebno izložene starije žene i osobe starije od 85 godina. Razumevanje i prepoznavanje različitih oblika nasilja su ključni koraci ka razvoju efikasnih preventivnih i intervencijskih mehanizama. Imajući u vidu dobijene podatke, možemo reći da ovo istraživanje pruža osnovu kako za dalje istraživanje ovog fenomena, tako i za izradu preporuka za prevenciju nasilja nad starijim osobama.

Ključne reči: nasilje nad starijim osobama, oblici nasilja, zanemarivanje

Uvod

Republika Srbija se suočava sa ozbiljnim problemom starenja populacije. Trenutni demografski trendovi, kao i projekcije za budućnost, ukazuju na to da će se ovaj trend nastaviti u narednim godinama. Starije osobe se suočavaju sa brojnim poteškoćama, kao što su zdravstveni problemi, osećaj usamljenosti, slabljenje socijalnih veza sa porodicom i prijateljima, finansijske poteškoće i slično. Sve ovo utiče na kvalitet njihovog života i dovodi do povećane zavisnosti od drugih ljudi. Pored toga, nasilje nad starijim osobama postaje sve učestalija pojava, što ne samo da narušava kvalitet života starijih osoba, već predstavlja i ozbiljan bezbednosni rizik i može ugroziti njihovo osnovno pravo na život. Ova situacija zahteva ozbiljnu pažnju i adekvatne mere kako bi se poboljšao položaj i zaštitila prava starijih osoba u Srbiji.

Zlostavljanje starijih osoba je ozbiljan problem koji je Svetska zdravstvena organizacija definisala kao pojedinačni ili ponovljeni akt, ili izostanak odgovarajućeg delovanja, koji se dešava u odnosu u kojem se očekuje poverenje, a koji nanosi štetu ili bol starijoj osobi. Ono što je specifično za ovu vrstu

¹⁹⁸ zvesic@gmail.com

¹⁹⁹ tanasijevicfpn@gmail.com

zlostavljanja jeste da postoji odnos poverenja između žrtve i počinioca, a to mogu biti bračni partneri, deca, unuci, medicinski radnici, socijalni radnici ili osobe koje pružaju kućnu negu. Ovaj odnos može biti formalan ili neformalan, dobrovoljan ili nametnut pravnim ili društvenim normama. U suštini, zlostavljanje starijih osoba predstavlja zloupotrebu poverenja [1]. Postoji nekoliko oblika zlostavljanja starijih osoba, a to su: (1) emocionalno zlostavljanje; (2) fizičko zlostavljanje; (3) finansijsko zlostavljanje; (4) seksualno zlostavljanje; (5) zanemarivanje. Pored ovih pet osnovnih oblika, neki autori navode i šesti oblik - kršenje prava starije osobe. Svaki od ovih oblika zlostavljanja može imati ozbiljne posledice po fizičko i mentalno zdravlje, kao i na kvalitet života starijih osoba [2]. Stoga je neophodno raditi na prevenciji i suzbijanju svih oblika zlostavljanja starijih osoba, kao i na pružanju adekvatne podrške i zaštite žrtvama [3].

Prema procenama Svetske zdravstvene organizacije, jedan od šestoro ljudi starijih od 60 godina doživeo je neki vid zlostavljanja u zajednici u proteklih godinu dana. Stope zlostavljanja starijih osoba su posebno visoke u ustanovama kao što su domovi za zbrinjavanje i dugoročni smeštaj, gde je dva od tri zaposlena prijavilo da su počinili neki oblik zlostavljanja u prethodnoj godini. Zlostavljanje starijih može dovesti do ozbiljnih fizičkih povreda i dugotrajnih psihičkih posledica. Pretpostavlja se da će stopa zlostavljanja rasti, jer mnoge zemlje očekuju nagli porast broja starijih osoba - globalna populacija ljudi starijih od 60 godina će se udvostručiti, sa 900 miliona u 2015. godini na približno 2 milijarde do 2050. godine [1].

Prema istraživanjima Svetske zdravstvene organizacije, zloupotreba starijih osoba značajno varira u zavisnosti od okruženja, kulture, definicije zloupotrebe i metodologije korišćene za procenu ovog fenomena. Prosečna stopa zloupotrebe među ljudima starijim od 60 godina iznosi oko 15,7%. Ovaj procenat verovatno ne odražava realnu situaciju, jer se procenjuje da je prijavljen samo jedan od 24 slučaja zloupotrebe, delom zbog straha od prijavljivanja porodicama, prijateljima ili nadležnim institucijama.

Druge studije pokazuju da jedna od pet do jedna od četrnaest osoba prijavljuje nasilje. Ove studije obično ne obuhvataju starije osobe sa kognitivnim oštećenjima, jer one često nisu u stanju da pruže adekvatne informacije. Zbog velikog tereta brige o takvim osobama, negovatelji su pod većim rizikom od sindroma sagorevanja, što može dovesti do zloupotrebe. Na primer, u tradicionalnim i religioznim zajednicama, gde porodice obično imaju veliki broj dece i žive sa više generacija pod istim krovom, briga o starijima je podeljena među brojnim članovima porodice. Tradicija i društvena i religiozna očekivanja diktiraju takav način života. Socio-kulturološka struktura nekih društava počiva na osnovnim porodičnim vrednostima, zbog čega se zloupotreba starijih često prikriva iz sramote i straha od potencijalne štete koju bi otkrivanje moglo naneti porodici u društvu [4].

U institucijama stariji predstavljaju najveću grupu odraslih osoba koje se nalaze u njima. Stanovnici ovih ustanova često imaju različite vrste nedostataka, uključujući mentalne, fizičke ili bihevioralne probleme, kao i invalidnosti. Zbog njihove ranjivosti, oni su zavisniji od drugih i samim tim izloženiji riziku od zloupotrebe i zanemarivanja u poređenju sa starijima koji žive u zajednici. Prevalencija zloupotrebe u ovim ustanovama može biti veća nego što je prijavljeno, jer žrtve često nisu u stanju ili se plaše da prijave zloupotrebu zbog straha od posledica [5]. Isključivanje osetljivih populacija, kao što su osobe sa mentalnim ili intelektualnim poteškoćama, iz istraživanja može dovesti do potcenjivanja stope zloupotrebe i time iskrivljenja rezultata. Osoblje u ovim ustanovama često navodi nedostatak osoblja i vremena kao problem. Istraživanja su pokazala da osoblje koje je prijavilo da su počinioci zloupotrebe često opisuje sebe kao emocionalno iscrpljene. Takođe, postoji veza između broja stanovnika i broja medicinskih sestara, pri čemu veći broj medicinskih sestara smanjuje rizik od zloupotrebe. Postoji velika raznolikost u obrazovanju i profesionalnom iskustvu osoblja, što je pokazano u dosadašnjim analizama. Jedno istraživanje je pokazalo da samo 48% osoblja čine kvalifikovane medicinske sestre specijalizovane za zbrinjavanje starijih, dok je drugo istraživanje pokazalo da samo 10% osoblja ima fakultetsko obrazovanje [6].

Istraživanja pokazuju da su žene češće žrtve zloupotrebe nego muškarci, a najrasprostranjeniji oblik zlostavljanja je emocionalni. Slede fizičko zlostavljanje, zanemarivanje, finansijska zloupotreba, i na

kraju, seksualno zlostavljanje. Istraživanja ukazuju na povezanost između emocionalnog i seksualnog zlostavljanja u detinjstvu i povećanog rizika od istih oblika zloupotrebe u starosti, poznatog kao reviktimizacija. Međutim, izveštaj Svetske zdravstvene organizacije iz 2013. godine pokazuje da se prijavljivanje slučajeva silovanja i seksualnih napada smanjuje sa godinama, što sugerise da se i rizik od ovakvih napada smanjuje sa starenjem. Zbog toga neki izveštaji o seksualnom nasilju isključuju ispitanike starije od 60 godina i fokusiraju se na mlađe žene. Istraživanja u opštoj populaciji pokazuju relativno niske stope seksualnog zlostavljanja starijih osoba (od 0,2% do 3,1%), dok istraživanja koja obuhvataju specifične grupe starijih, kao što su oni u zdravstvenim ustanovama, ukazuju na stope seksualnog zlostavljanja između 0,2% i 5,2%, pa čak i do 17% [7].

Precizno otkrivanje i dijagnoza zlostavljanja starijih su od ključne važnosti za obezbeđivanje pravovremene intervencije i sprečavanje dalje izloženosti nasilju. Međutim, istraživanja pokazuju da zdravstveni i socijalni radnici često nisu dovoljno obučeni da efikasno identifikuju slučajeve zlostavljanja. Istraživanje je N pokazala je da 74% lekara hitne medicinske pomoći u SAD, nije bilo sigurno da li je zlostavljanje starijih adekvatno definisano i okarakterisano, a 58% nije bilo uvereno u njihovu sposobnost da ga prepoznaju kod starijih pacijenata [8]. Ovo je posebno značajno jer simptomi zlostavljanja starijih mogu ličiti na simptome drugih zdravstvenih stanja. Na primer, opekotine se mogu pogrešno smatrati kontaktnim dermatitisom, a prelomi kostiju se mogu pripisati osteoporozi [9]. Zbog toga je od suštinske važnosti da zdravstveni radnici precizno razlikuju zlostavljanje od drugih zdravstvenih problema kako bi formulisali ispravan plan lečenja.

Metod

Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku od 1.200 starijih osoba tokom 2018. i 2019. Godine na teritoriji grada Beograda, koristeći upitnik posebno sačinjen za ovu studiju. Pre početka ispitivanja je obezbeđena saglasost ispitanika za sprovođenje studije i obradu podataka. Prosečno vreme za prikupljanje podataka bilo je 10 minuta, a ispitanici su mogli u bilo kom trenutku odbiti da odgovore na pitanja. Ova instrukcija je posebno istaknuta pre pitanja koja se odnose na seksualno nasilje.

Upitnik je obuhvatao pitanja o finansijskom, emocionalnom, seksualnom i fizičkom nasilju, kao i zanemarivanju. Ukupna izloženost nasilju je definisana kao izloženost bilo kojem od navedenih oblika nasilja. Podaci su prikupljeni od strane 10 obučanih anketara.

Od ukupnog uzorka, 59% su činile žene, a 61% muškarci. Osobe uzrasta od 65 do 74 godine činile su 70% uzorka, dok je 24% bilo starosti od 75 do 84 godine, a 6% je bilo starije od 85 godina.

Rezultati

Nasilju su češće izložene žene, čak njih 20,2%, u poređenju sa 12,9% muškaraca. Sa starenjem, stopa izloženosti nasilju raste: 15,3% u dobi od 65 do 74 godine, 19,9% u dobi od 75 do 84 godine, i 26,3% za one starije od 85 godina. Nasilje je značajno češće među starijima sa lošim zdravljem, pri čemu je trećina ove grupe žrtva nasilja. Podaci pokazuju da je obrazovanje takođe faktor: 27,2% starijih sa osnovnom školom suočava se sa nasiljem, u poređenju sa 15,5% onih sa srednjom školom i 14,4% sa fakultetskom diplomom. Rizik od nasilja je takođe veći za one u opasnosti od siromaštva, sa 28,8% žrtava u poređenju sa 12,4% onih koji nisu u riziku.

Zanemarivanje je doživelo 5,1% starijih, a 3,2% u poslednjoj godini. Višestruko zanemarivanje je prijavilo 2,3% starijih. Zanemarivanje je podjednako rasprostranjeno među muškarcima (5,2%) i ženama (5,1%), i raste sa uzrastom: 4,7% za uzrast 65-74, 5,3% za uzrast 75-84, i 7,9% za starije od 85 godina. Zanemarivanje je više prisutno kod onih sa lošim zdravljem (10%) i niskim obrazovanjem (20,6%). Finansijsko nasilje je iskusilo 10,9% starijih, najčešće u obliku krađe (4,1%) ili prisile (3,1%). U poslednjoj godini, 3,7% je prijavilo finansijsko nasilje, a 4,2% je doživelo višestruko finansijsko nasilje. Počinioci su najčešće osobe van porodice (76%), dok su članovi porodice odgovorni u 24% slučajeva. Rizik od finansijskog nasilja je veći za starije koji izdržavaju druge

(57,2%) i one sa lošim zdravljem. Emocionalno nasilje je doživelo 7,5% starijih, od čega je 5,2% prijavilo ponovljene incidente. U posljednjoj godini, 5% starijih je doživelo emocionalno nasilje. Počinioci su uglavnom osobe van porodice (72,7%), a članovi porodice u 25,8% slučajeva. Emocionalno nasilje je češće među ženama (10,2%) nego muškarcima (3,5%), i među onima sa nižim obrazovanjem (8,8% osnovna škola, 8,5% srednja škola, 4% fakultet).

Fizičko nasilje je prijavilo 0,9% starijih, sa drmusanjem (0,5%), udaranjem (0,3%), i drugim oblicima (0,1%) kao najčešćim oblicima. U posljednjoj godini, fizičko nasilje je doživelo 0,8% starijih, a 0,6% je prijavilo ponovljene incidente. Počinioci su uglavnom nepoznate osobe (60%), ali i članovi porodice (30%).

Seksualno nasilje je prijavilo 0,6% starijih, sa 0,3% koji su prijavili seksualizovane komentare i 0,3% pokušaj seksualnog odnosa.

Diskusija i zaključak

Rezultati ukazuju na značajnu prisutnost nasilja nad starijim osobama u društvu. Karakteristike ukazuju na veću izloženost starijih žena, a značajni faktori koji utiču na rizik da starija osoba postane žrtva nasilja jesu godine života, loše zdravstveno stanje, niže obrazovanje i nivo funkcionalnosti.

Nasilje nad starijim osobama je višestruki problem čiji su uzorci duboko ukorenjeni. Uprkos naporima različitih institucija, i dalje je široko rasprostranjeno. Socijalni i zdravstveni radnici, policija i tužilaštvo, kao prvi koji mogu doći u kontakt sa starijim osobama koje su žrtve nasilja, su u jedinstvenoj poziciji da intervenišu, ali često nisu dovoljno senzibilisani, niti obučeni kako bi prepoznali izloženost nasilju. Sadašnji sistem obrazovanja ih ne priprema na adekvatan način da identifikuju i upravljaju slučajevima kod kojih postoji sumnja da postoji izloženost nasilju. Zbog toga je razvoj instrumenata za prepoznavanje rizika od izloženosti nasilju, a potom i uvođenje adekvatne obuke ključno za jačanje njihovog samopouzdanja i efikasnosti u ovim situacijama.

Prevenција nasilja nad starijim osobama je od ključne važnosti iz više razloga. Starije osobe zaslužuju da žive dostojanstveno i sa poštovanjem. Sprečavanje nasilja osigurava da se održi njihovo fizičko, emocionalno i mentalno blagostanje, omogućavajući im da uživaju u kasnijim godinama bez straha i patnje. Potom, svaka vrsta nasilja predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava. Prevencijom nasilja potvrđujemo posvećenost zaštiti prava svih pojedinaca, bez obzira na godine, i stvaranju društva koje ceni i poštuje svoje starije članove. Ne treba zaboraviti ni teške posledice koje nasilje ostavlja. Sprečavanjem nasilja možemo smanjiti opterećenje sistema zdravstvene i socijalne zaštite i povezane troškove lečenja posledica.

Prisutnost nasilja može stvoriti kulturu straha i nepoverenja, nagrizaajući društveno tkivo zajednica. Aktivnim radom na sprečavanju nasilja, negujemo osećaj jedinstva i podrške, jačajući veze između generacija i osiguravajući da starije osobe ostanu cenjeni članovi društva. Time se promovise i međugeneracijska solidarnost. Negujući kulturu saosećanja i razumevanja, možemo premestiti jaz između generacija i stvoriti inkluzivnije društvo i društvo podrške za sve.

Zbog svega navedenog, prevencija nasilja nad starijim osobama je kritično pitanje koje zahteva pažnju i delovanje. Davanjem prioriteta zaštiti starijih osoba i primenom efikasnih strategija prevencije, možemo stvoriti društvo koje ceni dostojanstvo i dobrobit svih svojih članova, bez obzira na godine.

Literatura

- [1] World Health Organization. (2024). Abuse of older people. <https://www.who.int/health-topics/abuse-of-older-people>, accessed: 15.04.2024.
- [2] Dyer, C. B., Connolly, M. T., & McFeeley, P. (2003). The clinical and medical forensics of elder abuse and neglect. In *Elder mistreatment: Abuse, neglect, and exploitation in an aging America*. National Academies Press (US).
- [3] Dong, X., & Simon, M. A. (2013). Elder abuse as a risk factor for hospitalization in older persons. *JAMA internal medicine*, 173(10), 911-917.
- [4] Band-Winterstein, T. (2018). The elder abuse and neglect phenomenon in the ultra-Orthodox Jewish society: social workers' perspectives. *International Psychogeriatrics*, 30(9), 1403-1412.
- [5] McDonald, L., Beaulieu, M., Harbison, J., Hirst, S., Lowenstein, A., Podnieks, E., & Wahl, J. (2012). Institutional abuse of older adults: What we know, what we need to know. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 24(2), 138-160.
- [6] Yon, Y., Ramiro-Gonzalez, M., Mikton, C. R., Huber, M., & Sethi, D. (2019). The prevalence of elder abuse in institutional settings: a systematic review and meta-analysis. *European journal of public health*, 29(1), 58-67.
- [7] Bows, H. (2018). Sexual violence against older people: A review of the empirical literature. *Trauma, violence, & abuse*, 19(5), 567-583.
- [8] Jones, J. S., Veenstra, T. R., Seamon, J. P., & Krohmer, J. (1997). Elder mistreatment: national survey of emergency physicians. *Annals of emergency medicine*, 30(4), 473-479.
- [9] Hoover, R. M., & Polson, M. (2014). Detecting elder abuse and neglect: assessment and intervention. *American Family Physician*, 89(6), 453-460.

CHARACTERISTICS OF VIOLENCE AGAINST ELDERLY PERSONS IN SERBIA

Abstract: *Population aging is one of the leading challenges faced by the Republic of Serbia. Current demographic data, as well as predictions, show that this trend will continue in the future. On the other hand, considering some of the challenges that older people face, such as health problems, loneliness, weakening contacts with family members and friends, economic issues, etc., the quality of life changes, and they become increasingly dependent on other people. Also, elderly abuse is becoming an increasingly common occurrence, which not only affects the quality of life but also poses a security risk and can be life-threatening.*

The subject of this paper is the research on the prevalence of elderly abuse in the Republic of Serbia. The paper will present the results of research aimed at examining the prevalence of elderly abuse in Serbia, including financial, emotional, physical, and sexual violence, as well as neglect. The research was conducted on a representative sample of 1,200 respondents. The main findings of the research show that violence against the elderly in Serbia is a significant social problem, and older women and people over 85 years of age are particularly exposed to it. Understanding and recognizing different forms of violence are key steps towards developing effective prevention and intervention mechanisms. Considering the obtained data, we can say that this research provides a basis for further research on this phenomenon, as well as for the development of recommendations for the prevention of elderly abuse.

Keywords: *elderly abuse, forms of violence, neglect*

VRŠNJAČKO NASILJE U REPUBLICI HRVATSKOJ

Snježana Bošnjak, dipl. soc. radnica
HRVATSKI ZAVOD ZA SOCIJALNI RAD
ŽUPANIJSKA SLUŽBA U POŽEŠKO-SLAVONSKOJ ŽUPANIJ²⁰⁰
Područni ured Požega

Apstrakt: *Vršnjačko se nasilje definira kao neželjeno agresivno ponašanje usmjereno prema određenoj osobi, koje se ponavlja duže vrijeme i u kojem postoji nesrazmjer snage ili moći između počinitelja i žrtve, a počelo se promatrati 70-ih godina prošlog stoljeća u skandinavskim državama pod terminom mobbing, kojega je uveo školski liječnik Heinemann koristeći ga u kontekstu rasne diskriminacije. Ova riječ proizlazi iz engleske riječi mob, a označuje relativno veliku i anonimnu skupinu ljudi uključenu u djelovanje prema devijantnom pojedincu. Ubrzo nakon toga interes za proučavanjem vršnjačkog nasilja pojavio se i u ostatku svijeta, a došlo je do saznanja da postoje razni oblici vršnjačkog nasilja. Neke statistike u SAD pokazuju da je godišnje preko šest milijuna dječaka i četiri milijuna djevojčica uključeno u tučnjave na području škole, na igralištima je svakih sedam minuta napadnut neki učenik. U svrhu promocije nenasilničkog ponašanja, svake godine obilježava se Nacionalni dan borbe protiv vršnjačkog nasilja ili „Pink Shirt Day“, u Hrvatskoj poznat kao Dan ružičastih majici. Vršnjačko nasilje ostavlja negativne posljedice na one koji sudjeluju u njemu. Žrtve i počinitelji vršnjačkog nasilja u prosjeku češće pate od depresivnih i anksioznih poremećaja te suicidalnih misli, a čak i u odrasloj dobi osobe mogu pokazivati štetne obrasce ponašanja zbog pretrpljenog vršnjačkog nasilja u školskim danima. U vidu smanjenja pojave vršnjačkog nasilja, vrlo važan čimbenik je upravo prevencija na svim razinama odgojnog i obrazovnog sustava. U vidu smanjenja pojavnih oblika, koriste se razni programi i mjere prevencije nasilja, a pokazalo se da su uspješne metode pristupiti počiniteljima i žrtvama s razumijevanjem, ali uporno (nenasilno) kažnjavati počinitelje, uključiti zajednicu i roditelje te educirati djecu, služiti kao pozitivan primjer i postaviti stroge granice oko toga što je prihvatljivo ponašanje, a što ne.*

Ključne riječi: *bullying, hrvatski zakonodavni okvir, nasilje, prevencija, vršnjaci*

Uvod

Zbog ubrzanog načina života i nerijetko iskrivljenih životnih prioriteta, koji u drugi plan stavljaju komunikaciju, obitelj i njegovanje međusobnih odnosa, naša svakodnevnica ispunjena je izazovima kojih često nismo svjesni. Sve to može biti „okidač“ otuđenja ljudi i moralne krize, pa tako i pojave nasilja u obitelji, na radnom mjestu, među vršnjacima (Klarić, 2014). Nude se razne definicije nasilja, a prema Field, nasilništvo obuhvaća „psihološko, emocionalno, socijalno ili tjelesno uznemiravanje jedne osobe od strane druge“ (Field, 2004). Klarić figurativno spominje i oblik nasilja prisutan u društvenim strukturama i odnosima, a naziva ga strukturalnim nasiljem (Field, 2004). Ono označava „neodgovarajuću ili nepostojeću akciju društva prema različitim društveno negativnim i neprihvatljivim pojavama“, odnosno neadekvatan rad na suzbijanju bilo kakvog oblika nasilja i neprimjerenog ponašanja.

²⁰⁰ sbosnjak.1908@gmail.com

Problematika vršnjačkog zlostavljanja

Iako na velikoj većini škola u Republici Hrvatskoj stoji natpis da je ovo „mjesto nulte tolerancije na nasilje“, situacije iz prakse pokazuju da to nije uvijek slučaj. Nasilje među djecom, vršnjačko nasilje ili bullying naziv je za nepoželjno ponašanje djece kada jedno ili više njih opetovano i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje nije u mogućnosti obraniti se. Zanimljivo je istaknuti kako se, ponašanje koje je danas opisano kao nasilje među djecom, 1960-ih i 1970-ih godina smatralo normalnim dijelom djetinjstva koje je svako dijete na neki način doživjelo, na putu do odraslosti. Poliklinika za zaštitu djece i mladih. (2010). Djeca koja su trpila nasilništvo, nisu nailazila na razumijevanje odraslih, a škole po tom pitanju nisu ništa poduzimale. Nedostatak podrške i razumijevanja za djecu je veliki stres te ima dalekosežne posljedice. Tek zadnjih desetljeća problem nasilja postaje češćim predmetom istraživanja te se razvijaju i usavršavaju razne teorije komunikacijskih vještina i tehnika koje pomažu u borbi protiv nasilja (Field, 2004). Važan preokret u shvaćanju ovakvih obrazaca ponašanja napravili su švedski liječnik Heinemann i Dan Olweus, norveški profesor psihologije, nakon ozbiljnog slučaja zlostavljanja koji se dogodio u jednoj norveškoj školi i zabrinuo javnost. Vlada je tada odlučila reagirati i naložila detaljnije proučavanje te pojave i suzbijanje problema kroz osmišljavanje preventivnog programa. Kroz svoja istraživanja, Heinemann i Olweus, promatrajući djecu u njihovoj interakciji, primijetili su problematična ponašanja, njihovu učestalost, obrasce i posljedice za djecu. Poliklinika za zaštitu djece i mladih. (2010). Obzirom na interakciju sudionika, može biti izravno što uključuje ruganja, udaranja, kritiziranja, vrijeđanja i sl. te neizravno poput ogovaranja, ignoriranja ili isključivanja iz društva. Nasilje među djecom najčešće se manifestira u dva oblika, fizičkom i verbalnom. Fizičko nasilje uključuje guranje, udaranje, čupanje te je vidljivije od verbalnog nasilja ismijavanja, zadirkivanja, vrijeđanja. Nerijetko verbalno nasilje prati fizičko. Poliklinika za zaštitu djece i mladih. (2010). Nasilništvo kao pojavu, nažalost, nije moguće u potpunosti iskorijeniti ali je moguće pružiti pomoć i podršku zlostavljanoj djeci te se u najboljim uvjetima, nasilništvo u školama može smanjiti i do 50 posto (Field, 2004). Prema stručnoj literaturi, glavni akteri bullyinga su nasilnik (ili grupa nasilnika) i žrtva. Treba istaknuti kako literatura predlaže da upotrijebljena terminologija ima bolje ekvivalente u „djeca koje trpe nasilje“ i „djeca koja se nasilno ponašaju“. Iz odgojnih razloga, izrazi nasilnik i žrtva nisu prihvatljivi budući da „etiketiraju“ djecu koja su još u razvoju i ne potiču ih na promjenu ponašanja. UNICEF. (2010). U svrhu lakšeg snalaženja u radu, zadržani su izrazi dijete nasilnik i dijete žrtva. Neka najčešća obilježja napadača su prkos, eksplozivnost i slaba samokontrola, potreba za kontrolom ostalih, sklonost konfrontaciji s odraslima, manjak empatije, nepoštivanje pravila. Često je fizički jači od žrtve i dobiva potporu od druge djece koja mu se pridružuju iz straha. Nerijetko su i sami bili žrtve nekog oblika nasilničkog ponašanja, umišljaju postojanje agresije prema sebi čak i kada to nije slučaj te jako dobro uspijevaju u pronalaženju slabe točke kod žrtve. Nasuprot njima, žrtve nasilničkog ponašanja su mirna, tiha djeca, nesigurna i niskog samopouzdanja s tek nekoliko prijatelja. Pokazuju sklonost anksioznosti i depresivnosti te ostvaruju niže rezultate na mjerama školske sposobnosti i prosocijalnog ponašanja (Sesar, 2011). Malu skupinu čine djeca koja su istovremeno i zlostavljači i žrtve. Najčešće se radi o situacijama kada djeca koja su zlostavljana, reagiraju na način da sitnijim oblicima nasilja ugrožavaju „slabije“ od sebe. Istraživanja su pokazala kako kod vršnjačkog nasilja, posljedice osjećaju i nasilnik i žrtva, a djeca koja su i žrtve i nasilnici, trpe dvostruke posljedice te čine najrizičniju skupinu. Žrtve nasilja u djetinjstvu, u kasnijoj životnoj dobi češće se bore s osjećajima tuge, usamljenosti, nesigurnosti. Često izbjegavaju situacija koje uključuju pregovore, konflikte ili bilo kakve oblike neslaganja. Teže izabiru zanimanje, ljubavnog partnera i održavaju funkcionalne obiteljske, ljubavne i prijateljske veze. Neke žrtve se socijalno izoliraju i zatvaraju u sebe, što znatno povećava rizik od ponovnog zlostavljanja. Počinitelji nasilja pak s takvim predispozicijama skloniji su kriminalnim radnjama u budućnosti. Što to onda utječe na razvoj tog nepoželjnog ponašanja? Svakako na to pitanje ne postoji univerzalno točan odgovor, no ono što je sigurno da veliki značaj nose osobne karakteristike djeteta i obitelji u kojoj odrasta, škola, kao i činjenica da je nasilno ponašanje naučeno ponašanje u ranim godinama života. Do pete godine života, djeca postupno preuzimaju vrijednosti i pravila svojih roditelja, društva i zajednice u kojoj žive (Juul, 2018). Djeca koja su živahnija, energičnija, impulzivna i nestrpljiva, imaju veći rizik da postanu nasilnici. Također, ako obitelj, kao djetetov najraniji uzor, nije izvor pažnje i topline već pozornica nasilnog ponašanja, vjerojatno je da će se dijete na isti način ophoditi i prema svojim vršnjacima. I na kraju, školsko okruženje koje ne njeguje osjećaje

prihvaćenosti, poštovanja i bliskosti učenika i nastavnika, kao i loš nadzor u određenim dijelovima škole, idealno je za pojavu bullyinga. Svjetska istraživanja raširenosti nasilja među djecom, pokazala su da je postotak djece žrtava školskog nasilja vrlo sličan: Australija 17%, Engleska 19%, Japan 15%, SAD 16%, Španjolska 17%, Norveška 14%. Poliklinika za zaštitu djece i mladih. (2010). Istraživanje provedeno u 22 europske zemlje, od strane Nansela i suradnika iz 2004., utvrđuje najnižu učestalost počinitelja nasilja u Švedskoj i Walesu – 3%, a najvišu u Danskoj – 20% (Sesar, 2011). Novija istraživanja pokazuju kako je većina djece bila zlostavljana ili svjedočila školskom zlostavljanju. Statistički podaci govore kako u američkim školama ima oko 2,1 milijuna nasilnika i 2,7 milijuna žrtava. Nasilništvo se događa svugdje, bez obzira na veličinu i vrstu škole. Učenici nasilje prepoznaju kao veliki problem i prepreku da se osjećaju sigurno, opušteno i zaštićeno te da ostvaruju bolji školski uspjeh (Field, 2004). Nasilje se najčešće događa od 4.-8. razreda osnovne škole, a čak 71% nastavnika prešućuje i ne reagira na bullying, što je zabrinjavajuće (Reić Ercegović, 2016). Stanje u Hrvatskoj nije ništa bolje. Prema podacima MUP-au 2022. godini evidentirano je povećanje prijave svih kaznenih djela na štetu djece za 5.8 % te povećanje broja oštećene djece za 4.4% u odnosu na godinu ranije. Od toga je prijavljeno 330 kaznenih djela protiv života i tijela na štetu djece. Prijavljeno je i 263 kaznena djela tjelesne ozljede te 45 teške tjelesne ozljede na štetu djeteta. U 2022. godini je bilo 296 prijava nasilnog i zanemarujućeg ponašanja prema djeci što je za 27 više nego u 2021. godini.

Tabela 1. Nasilje u R. Hrvatskoj

	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Nasilje u obitelji	61	62	97	76	76	70
Nasilje u odgojno-obrazovnim ustanovama	90	68	82	55	51	101
Nasilje u drugim ustanovama	11	10	6	6	6	5
Ostalo nasilje	41	39	23	38	65	48
Zanemarivanje	82	54	73	64	71	72
UKUPNO	285	233	281	239	269	296

Podaci iz Izvješća pravobraniteljice za djecu za 2022. godinu (18)

Iz prikaza vidimo da se najveći broj prijava odnosi na nasilje u odgojno-obrazovnim ustanovama što je poraslo 100 % u odnosu na 2021. godinu. Od ukupno 101 prijave za nasilje u odgojno-obrazovnim ustanovama, njih četiri se odnosi na nasilje među djecom, a 3 za prijave za nasilje djelatnika. Za nasilje u školama je zaprimljeno 85 prijava za nasilje među djecom, a 7 na nasilje djelatnika škole.

Analiza raširenosti nasilja pokazala je zanimanje pojave nasilja i školskog uspjeha te pojavu nasilja i dobi djece – djeca s nižim uspjehom češće su sudionici vršnjačkog nasilja, a nasilno ponašanje raste s dobi te svoj vrhunac ima na koncu osnovne škole i tada počinje opadati. Obzirom na spol, djevojčice su rjeđe nasilne i češće čine ili doživljavaju neki oblik verbalnog nasilja. Dječaci gotovo uvijek nasilje doživljavaju od dječaka, i to fizičke prirode. Sva djeca imaju pravo na učenje bez straha od nasilja bilo koje vrste, a to im trebaju omogućiti sve osobe koje su uključene u njihovo obrazovanje. Veliku odgovornost u suzbijanju vršnjačkog nasilja imaju u prvom redu roditelji, a nakon toga zajednica u kojoj djeca žive te školsko okruženje u kojem se kreću. Roditelji, pružanjem ljubavi i pažnje svojoj djeci, prisutnošću u njihovom životu i modelom prihvatljivog ponašanja, smanjuju vjerojatnost sudjelovanja u vršnjačkom nasilju. Dječje okruženje trebalo bi biti zaštićeno od oružja, obiteljskog nasilja, nasilja u medijima i konflikata. Jasna struktura pravila ponašanja i razumijevanje posljedica njihova kršenja, djeci pomažu da se na vrijeme odupru nasilnom ponašanju. Pojava nasilja sprječava se kroz trijadu međusobne suradnje i komunikacije učenika, roditelja te škole (profesori i stručni suradnici). Naglasak je i na izbjegavanju poticanja natjecateljskog ponašanja među djecom, organizaciji i provedbi radionica socijalnih vještina i rješavanja konflikata, osmišljavanju školskih/razrednih pravila, hvaljenju i podupiranju pozitivnog i prijateljskog ponašanja te pružanju vlastitog primjera. Sesar dodaje kako je u „našim područjima problem vršnjačkog nasilja tek u početnim fazama istraživanja,

odnosno u fazi utvrđivanja raširenosti pojave, u razvijenim zemljama svijeta problem vršnjačkog nasilja već je prošao kroz nekoliko faza: od utvrđivanja učestalosti pojave, rada na senzibilizaciji javnosti za ovaj problem, ... izrade preventivskih i intervencijskih programa te konačno evaluaciji preventivskih i intervencijskih programa“ (Sesar, 2011).

Preventivni programi

Nastavno na opisan problem nasilja među djecom, epidemiološke podatke o njegovoj raširenosti te smjernice za sprječavanje, bit će predstavljen jedan od svjetskih programa prevencije vršnjačkog nasilja, uvršten u dvije baze učinkovitih programa prevencije problema u ponašanju, Blueprints for Healthy Youth Development i Collaborative for Academic Social Emotional Learning (CASEL), s osvrtom na UNICEF-ov program koji se svojedobno provodio u Hrvatskoj. Riječ je o Steps to Respect programu namijenjenom školama i radu s djecom starije školske dobi, od trećeg do šestog razreda. Usmjeren je na smanjenje i prevenciju nasilja, jačanje individualnih kompetencija, modifikaciju školskog okruženja te edukaciju školskih djelatnika. Na individualnoj razini, razvija zaštitne čimbenike u vidu vještine rješavanja problema i socijalnih vještina dok na razini škole, kao zaštitni faktor navodi podršku i nagrađivanje prosocijalne školske uključenosti. Stoga, cilj Steps to Respect programa je suzbijanje nasilja i destruktivnog ponašanja promatrača, stimulacija prosocijalnog ponašanja i unapređenje socio-emocionalnih vještina. Ovaj program pripada univerzalnoj razini prevencije, budući da je usmjeren na ciljanu populacijsku skupinu, odnosno provodi se u okruženju obitelji i škole te pruža podršku roditeljima i razvija socijalno-emocionalne kompetencije. Teorijsku podlogu program ima u socijalno-emocionalnom učenju, koji razvija socioemocionalne kompetencije poznavanja sebe (vlastitih emocija i odgovornosti), brige za druge (uvažavanje različitosti), odgovorno donošenje odluka (kontrola emocija, analiza situacija, rješavanje problema) i socijalna učinkovitost (komunikacija, pregovaranje, izgradnja odnosa). Svrhu ima u razvoju samokontrole, emocionalne svijesti i socijalnih vještina interakcije i razumijevanja međuljudskih odnosa. Dakle, pravovremenim oblikovanjem dječjih ponašanja, stavova i vrijednosti može se prevenirati dječje nasilje i spriječiti uobičajeno rješavanje vršnjačkih problema frustracijom i sukobom. Steps to Respect program odvija se u tri faze. Prva faza je analiza školskog okruženja i prisutnih problema nasilja među djecom. Druga faza je edukacija školskih djelatnika vezano uz provođenje programa i ophođenje učenicima sudionicima nasilja, a treća faza provođenje kurikulumu s učenicima u razredu. Teme koje se obrađuju su: kako sklapati prijateljstva, prepoznavanje i razumijevanje i upravljanje osjećajima, empatija, sposobnost donošenja odluka, rješavanje konflikata, asertivna komunikacija itd. Za roditelje su dostupne brošure nakon svake lekcije, koje informiraju o tijeku programa, vještinama i vrijednostima koje su djeca usvojila te načinima podrške djece u njihovoj implementaciji u svakodnevnom životu. Materijali predviđeni za lekcije su neutralni, kako bi mogli biti primjenjivi u svim kulturama, nacionalnostima i okruženjima. Navedeni program bio je evaluiran dva puta. 2005. godine Frey i suradnici u istraživanje su uključili 6 škola te ih u paru podijelili u kontrolne škole i škole u kojima se primjenjivao Steps to Respect program. Dobiveni rezultati u školama koje su provodile preventivski program ukazali su na manju toleranciju nasilničkog ponašanja, veću učeničku odgovornost, reagiranje i prijavljivanje nasilničkog ponašanja a ne samo pasivno promatranje. Sljedeća implementacija programa uključila je 33 škole također podijeljene na intervencijske i kontrolne. Rezultati su pokazali velik porast u promicanju nenasilne politike i strategije, poboljšanje školske atmosfere među učenicima i nastavnicima, manje prijavljenih slučajeva nasilja, razvoj osobnih socioemocionalnih kompetencija. Blueprints Programs. U Hrvatskoj, važnu ulogu ima UNICEF-ov program naziva „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“, poznat i pod nazivom „Stop nasilju među djecom“, kojim se želi povećati osviještenost problema bullyinga među djecom, roditeljima i školskim djelatnicima. Razvijen je i provoden u suradnji s domaćim stručnjacima i Agencijom za odgoj i obrazovanje od 2003.- 2012. godine, kao odgovor na rastući problem zlostavljanja i zanemarivanja djece učen od strane građana u ispitivanju koje je 2003. provela agencija Puls, na uzorku od 1000 kućanstava. U trenutku formiranja programa, istraživanje provedeno Olweusovim upitnikom na manjem uzorku zagrebačkih škola pokazalo je da 20% hrvatske djece učestalo trpi nasilje, a 17% djece čini nasilje, što zaključuje da oko 100 000 djece u Hrvatskoj biva izloženo vršnjačkom nasilju. Program je bio koncipiran na način da je uključena cijela škola, i zaposlenici i učenici i roditelji i lokalna zajednica. Svaka uključena škola dobila je mentora koji je educirao učitelje, nadgledao i pratio provođenje

programa u toku jedne godine. Program je bilo potrebno sustavno provoditi, kako bi i nove generacije koje dolaze u školu prošle iste radionice. Učitelji su sa svojim razredima donosili vlastite vrijednosti, pravila i posljedice nasilničkog ponašanja, a kroz satove razrednika razvijali socio-emocionalne vještine te se educirali kako pomoći i pružiti podršku zlostavljanim vršnjacima. Bile su predviđene i radionice za roditelje kao i suradnja s lokalnom zajednicom. Poseban naglasak stavljen je na djecu koja su se kontinuirano nasilnički ponašala, želeći promijeniti njihovo ponašanje i razviti empatiju prema drugim učenicima. Zadovoljenjem kriterija programa, škola koja je sudjelovala, dobivala je status „Škola bez nasilja“ te je taj status trebalo obnavljati svake tri godine, kroz stručnu evaluaciju. Program „Stop nasilju među djecom“ proveden je u 185 škola, educirano je 1500 učitelja i obuhvaćeno je 150 000 djece. Evaluacija je pokazala da se za vrijeme provođenja, stopa vršnjačkog nasilja smanjila za 50 posto te se svrstava među najuspješnije programe u svijetu. Učenici su se izjasnili da više primjećuju nasilje, manje su u strahu i u većoj mjeri reagiraju na pojavu nasilja. Nakon 2012. godine UNICEF je program predao Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta, s ciljem trajne implementacije programa u sustav. Nakon te predaje, školama su istekli statusi koje kasnije više nisu obnavljale postupkom evaluacije. Stoga, nažalost, na nekim školama još uvijek stoji natpis „Škola bez nasilja“ no u njoj se ne provodi nikakav preventivni program te u svom punom smislu ne predstavlja ništa budući da je s prestankom programa, ponovno počela rasti i stopa nasilja. UNICEF (2010.). Hrvatski sabor je 2017. godine izglasao Dan ružičastih majica kao Nacionalni dan borbe protiv nasilja nad vršnjacima koji će se održavati svake zadnje srijede u veljači. Danas je Dan ružičastih majica, odnosno Dan borbe protiv vršnjačkog zlostavljanja koji se obilježava diljem svijeta. Sve je počelo 2007. godine kada su srednjoškolci u gradu Berwick u Kanadi vršnjaci maltretirali jer je u školu došao u ružičastoj majici. Danas djece i vršnjaci u Republici Hrvatskoj kontinuirano u osnovnim i srednjim školama svake godine vrijedno obilježavaju taj dan dolaskom u školu obučeni u ružičastu majicu u znak podizanja svijesti o tom problemu.

Pravni okvir implementacije preventivnih programa u školski sustav

Važno je istaknuti kako su osobe do 18 godina starosti, djeca i mladi, zaštićeni Ustavom Republike Hrvatske kao i međunarodnim dokumentima kojih je naša država potpisnica. Jedan od najznačajniji međunarodnih dokumenata je Konvencija o pravima djeteta UN-a iz 1989. godine te člankom 19. jasno govori o zaštiti djeteta od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda, iskorištavanja ili zlostavljanja. Potpisivanje Konvencije pokrenulo je formiranje dodatnih zakonodavnih okvira vezano uz nasilje među djecom. Sukladno Obiteljskom zakonu je propisano da je svatko „dužan obavijestiti centar za socijalnu skrb o kršenju djetetovih prava, a posebice o svim oblicima tjelesnog ili duševnog nasilja, spolne zloporabe, zanemarivanja ili nehaljnog postupanja, zlostavljanja ili izrabljivanja djeteta“, što se tiče i školskih djelatnika u slučaju vršnjačkog nasilja. Nastavno na to, Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, člankom 70. obvezuje „Učitelji, nastavnici, stručni suradnici i ostali radnici u školskim ustanovama dužni su poduzimati mjere zaštite prava učenika te o svakom kršenju tih prava, posebice o oblicima tjelesnog ili duševnog nasilja, spolne zloporabe, zanemarivanja ili nehaljnog postupanja, zlostavljanja ili izrabljivanja učenika, odmah izvijestiti ravnatelja školske ustanove koji je to dužan javiti tijelu socijalne skrbi, odnosno drugom nadležnom tijelu“. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku a sada Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike donijelo je „Nacionalnu strategiju zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2017. do 2022. godine“ u kojoj piše da je ključ prevencije nasilja u školama i učinkovitosti preventivnih programa u kombinaciji teorijske snove i razvoja socijalnih vještina, stavova i vrijednosti djece i mladih. Nacionalnu strategiju zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2017. do 2022. godine. (2017). Zagreb. „Nacionalna strategija za prava djece u RH za razdoblje od 2014. – 2020. godine“, koju donosi Ministarstvo socijalne politike i mladih, kao neke od mjera zaštite od nasilja u školama ističe podršku financiranju programa suzbijanja nasilja među djecom i nad djecom u školskom okruženju na svim razinama, osiguravanje kontinuirane edukacije djelatnika, djece i roditelja u vezi vršnjačkog nasilja, uvođenje programa vršnjačke medijacije u školski kurikulum. Nacionalnu strategiju zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2017. do 2022. godine. (2017). Zagreb. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti izdalo je „Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima“ te ga je Vlada RH prihvatila 2004. godine. Ciljevi programa su prevencija novih slučajeva vršnjačkog nasilja,

edukacija stručnjaka koji rade s djecom i mladima te ublažavanje i uklanjanje posljedica nasilja. Program aktivnosti sprječavanja nasilja među djecom i mladima. (2004.) Zagreb. Nadalje, spomenuto Ministarstvo donijelo je i „Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima“, iste godine. Protokol sadrži obveze nadležnih tijela (odgojno-obrazovnih institucija, centara za socijalnu skrb i policijskih uprava) i načine njihove suradnje. Nedostatak navedenog Protokola je što se više odnosi na pojavu fizičkog nasilja koje ima vidljive posljedice te daje upute kako reagirati u tom slučaju te ne donosi smjernice što i kako kada je u pitanju verbalno, socijalni ili psihološko nasilje. Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među djecom i mladima. (2004.) Zagreb. Dodatno, svaka škola ima svoje dokumente u kojima je dotaknuta i tema nasilja među djecom, a to su: Godišnji plan i program rada škole, Školski preventivni program, Školski program za suzbijanje nasilja, Odredbe statuta o pedagoškim mjerama, Evidencija o neprihvatljivim oblicima ponašanja učenika, Analiza odgojno-obrazovnog stanja u razrednom odjelu, Etički kodeks, Pravilnik o kućnom redu.

Izazovi u implementaciji i širenju programa

Iz svega navedenog, može se iščitati kako su upravo škole prvo mjesto preventivnih investicija, pogotovo vezano uz vršnjačko nasilje. Kao što je prethodno spomenuto, Hrvatska poprilično zaostaje s osmišljavanjem i provedbom preventivnih programa, a razlozi tome mogu biti razni. Primjerice, ograničena financijska sredstva i resursi. Svaki preventivni program zahtijeva ulaganje u materijale, tehničku opremu, priručnike. Iako je u „Nacionalnoj strategiji za prava djece u RH za razdoblje od 2014. – 2020. godine“ navedeno kako će se osigurati financijska podrška programima za suzbijanje nasilja među djecom, ta sredstva nisu uvijek dovoljna. U zadnje vrijeme se puno govori o Europskim fondovima i bespovratnim sredstvima Europske Unije tako da bi se pomoć mogla pronaći i u njima. Što se tiče provoditelja programa, odnosno nastavnika i/ili stručnih suradnika, moguć je manjak zainteresiranih pedagoških djelatnika za provedbu programa. Kod nastavnika se često javlja osjećaj preopterećenosti školskim obavezama pa time i otpor prema ulaganju dodatnih napora u ovakve aktivnosti. Nastavnici koji se nevoljko upuste u izvođenje programa ili ne vjeruju u njegovu učinkovitost, mogu narušavati pravilno izvođenje prevencije, mijenjati ili preskakati sadržaj i slično. Idealno bi bilo da ovakve programe provode visoko motivirani djelatnici, međutim kako to nije uvijek slučaj, moguće je educirati postojeće nastavnike te podići njihov entuzijazam i motivaciju. Sustavna podrška od strane instruktora, u vidu konzultacija za nastavnike ili zajedničkih sastanaka, omogućila bi svima da podijele svoja iskustva, frustracije i poteškoće s kojima se susreću. S druge strane, tu je stav škole i općenito školska klima. Podrška od strane ravnatelja i stručnih djelatnika je neizostavna. Brojne škole muče se s organizacijom vremena i aktivnosti u školama, no ukoliko ima volje i fleksibilnosti djelatnika, za sve može naći rješenje. Inače se dovoljno rano zna za implementaciju programa, tako da škola ima dovoljno vremena razraditi detaljan plan njegovog uklapanja u školski raspored. Što se tiče školske klime, provođenje preventivnih programa je obavezno međutim škole još uvijek imaju autonomiju u odabiru takvih programa. Nerijetko se odabiru programi koji ne zahtijevaju puno vremena i novaca i najčešće ne odgovaraju stvarnim potrebama škole i učenika. U slučaju izbora programa, bolje je odabrati program koji je pod vodstvom neke organizacije i udruge koja pruža podršku i nadgleda provedbu nasuprot programa koje škola sama osmisli.

Zaključak

Nasilje među djecom postaje učestala pojava koja se pretvara u problem. Vršnjačko nasilje karakterizira trajanje, ponavljanje negativnih postupaka (s namjerom) i neravnopravan odnos moći. Ovo nepoželjno ponašanje nosi posljedice kako za dijete koje nasilje trpi, tako i za dijete koje nasilje čini. Istraživanja su pokazala kako se nasilje najčešće događa između 4. i 8. razreda osnovne škole. U Hrvatskoj gotovo svako četvrto dijete svakodnevno trpi neki oblik nasilja. Od njih su 19% pasivne žrtve, a 8% „provokativne žrtve“, odnosno djeca koja nasilje doživljavaju ali i čine. Društvo prepoznaje važnost borbe protiv svih oblika nasilja nad djecom i među djecom. Unatoč, unapređivanju propisa, nasilje nad djecom i među djecom još uvijek je široko prisutno. Vrlo važno je osnažiti i pojačati preventivne aktivnosti na svim razinama, provoditi propise u praksi, odlučnije zaštititi žrtve i sankcionirati počinitelje, te ojačati međuresorsku suradnju. U Republici Hrvatskoj program koji je naišao na najveći učinak bio je „Stop nasilju među djecom“, odnosno „za sigurno i poticajno

okruženje u školama“ pod vodstvom UNICEF-a. U nedostatku domaćih programa, koji su teorijski utemeljeni i evaluirani, može se posegnuti za učinkovitim svjetskim primjerima. Jedan od njih je Steps to Respect program namijenjen djeci od 3. – 6. razreda, s ciljem smanjenja i prevencija nasilja, jačanja individualnih kompetencija, modifikacije školskog okruženja te edukacije školskih djelatnika. Ovaj program, s teorijskim utemeljenjem u socijalnom učenju, kroz dvije evaluacije pokazao je odlične rezultate u porastu promicanja nenasilne politike i strategije, poboljšanju školske atmosfere među učenicima i nastavnicima, manjem broju slučajeva nasilja te razvoju osobnih socioemocionalnih kompetencija. Konvencija o pravima djeteta senzibilizirala je javnost za probleme nasilja među djecom, što je vidljivo u zakonodavnim okvirima Republike Hrvatske. „Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2017. do 2022. godine“ i „Nacionalna strategija za prava djece u RH za razdoblje od 2014. – 2020. godine“ prepoznaju da je ključ prevencije nasilja u školama i učinkovitosti preventivnih programa u kombinaciji teorijske snove i razvoja socijalnih vještina, stavova i vrijednosti djece i mladih te važnost financijske podrške, edukacije djelatnika i mijenjanja školskog kurikulumu. Prevencija problema vršnjačkog nasilja je u Hrvatskoj tek u fazi istraživanja i utvrđivanja raširenosti pojave, tj. daleko od uhodane provedbe i evaluacije učinkovitih programa.

Literatura:

- Juul, J. (2018.). Agresivnost! Nov i opasan tabu?. Zagreb: Harfa.
- Klarić, D. (2014.). Prepoznaj i djeluj!. Zagreb: Školska knjiga.
- M. Field, E. (2004.). Živjeti bez nasilja. Zagreb, Naklada Kosinj.
- Reić Ercegovac, I. (2016). Doživljeno vršnjačko nasilje: relacije s dobi, spolom, razrednim ozračjem i školskim uspjehom. Školski vjesnik : časopis za pedagošku teoriju i praksu, 65 (2), 251-271.
- Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. Ljetopis socijalnog rada 2011., 18(3), 497-526.
- Konvencija o pravima djeteta, https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf (13.05.2019).
- Nacionalna strategija za prava djece u RH za razdoblje od 2014. – 2020. godine. (2014). Zagreb: Ministarstvo socijalne politike i mladih.
- Nacionalnu strategiju zaštite od nasilja u obitelji, za razdoblje od 2017. do 2022. godine. (2017). Zagreb: Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku.
- Obiteljski zakon, <https://www.zakon.hr/z/88/Obiteljski-zakon> (103/15.98/19.47/20.49/23.156/23).
- Poliklinika za zaštitu djece i mladih. (2010). Nasilje među djecom. Preuzeto s <https://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom> 2/ (15.05.2019).
- Program aktivnosti sprječavanja nasilja među djecom i mladima. (2004.) Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti (MOBMS).
- Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među djecom i mladima. (2004.) Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti (MOBMS).
- UNICEF. (2010.). Za sigurno i poticajno okruženje u školama priručnik. Preuzeto s https://www.unicef.hr/wpcontent/uploads/2015/09/Stop_nasilju_medju_djecom_prirucnik.pdf (15.05.2019.).
- Ustav Republike Hrvatske, Republike-Hrvatske
- Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/01_zakon_o_odgoju_i_obrazovanju_u_oiss.pdf(87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20, 151/22, 155/23, 156/23)
- Zakon o socijalnoj skrbi, <https://www.zakon.hr/z/222/Zakon-o-socijalnoj-skrbi> (18/22.46/22.119/22.71/23.156/23).
- Blueprints Programs, <https://www.blueprintsprograms.com/evaluation-abstract/steps-to-respect> (15.05.2019).
- Izvešće o radu pravobranitelja za djecu za 2022. godinu, Zagreb

PEER VIOLENCE IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Snježana Bošnjak, graduate social worker
HRVATSKI ZAVOD ZA SOCIJALNI RAD
ŽUPANIJSKA SLUŽBA U POŽEŠKO-SLAVONSKOJ ŽUPANIJI
PODRUČNI URED POŽEGA
(CROATIAN INSTITUTE FOR SOCIAL WELFARE
COUNTY SERVICE IN POŽEGA-SLAVONIA COUNTY
DISTRICT OFFICE POŽEGA

Abstract: Peer violence is defined as unwanted aggressive behavior directed towards a specific person, which is repeated for a long time and in which there is a disparity of strength or power between the perpetrator and the victim, and it began to be observed in the 70s in the Scandinavian countries under the term mobbing, which was introduced by the school doctor Heinemann using it in the context of racial discrimination. This word comes from the English word mob, and it marks a relatively large and anonymous group of people involved in action towards a deviant individual. Soon after, an interest in studying peer education of violence also appeared in the rest of the world, and it became known that there are various forms of peer violence. Some statistics in the US show that there are over six million boys and four million girls annually involved in fights on the school grounds, a student was attacked every seven minutes on the playgrounds. In order to promote non-violent behavior, the National Anti-Violence Day is celebrated every year of peer violence or "Pink Shirt Day", known in Croatia as the Day of Pink Shirts. Peer violence leaves negative consequences for those who participate in it. Victims and perpetrators victims of peer violence, on average, more often suffer from depressive and anxiety disorders and suicidal thoughts, even in adulthood, people can show harmful patterns of behavior due to peer pressure violence during school days. In terms of reducing the incidence of peer violence, a very important factor is precisely this prevention at all levels of the educational system. In the form of reduction of manifestations, various programs and violence prevention measures are used, and it has been shown that they are successful methods perpetrators and victims with understanding, but persistently (non-violently) punish the perpetrators, include community and parents and educate children, serve as a positive example and set strict boundaries around it what is acceptable behavior and what is not.

Keywords: bullying, Croatian legislative framework, violence, prevention, peers

PERCEPCIJA JAVNOSTI O KOMUNIKACIJSKIM VJEŠTINAMA ODRASLIH
OSOBA U ODNOSU NA SPOL*Dr.sci. Silva Banović, docent²⁰¹**Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Univerziteta u Tuzli*

Sažetak: *Komunikacija odraslih osoba je tema brojnih istraživanja što ne iznenađuje uzimajući u obzir važnost komunikacije i njen utjecaj na svakodnevni život. Uspješno komuniciranje možemo svrstati među izrazito značajne životne vještine. Biološke razlike među spolovima dokazano utječu na različitu podložnost određenim bolestima, ali i na primjetne bihevioralne razlike. Osim bioloških razlika izvjesno je i da odgoj osoba muškog i ženskog spola, kao i društveni tretman, nisu u potpunosti jednaki, kako zbog tradicijskih tako i kulturalnih vrijednosti, a sve navedeno ostavlja posljedice na ponašanje i interpersonalne vještine pojedinca. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati percepciju bosanskohercegovačke javnosti o postojanju razlika u komunikacijskim vještinama odraslih osoba u odnosu na spol. Rezultati istraživanja govore u prilog tvrdnjama da postoje značajne razlike u percepciji komunikacijskih vještina odraslih osoba u odnosu na pripadnost određenom spolu. Slabije razvijene komunikacijske vještine, ali i različita komunikacijska očekivanja mogu dovesti do akumuliranja stresa i pojave konflikata odnosno neprimjerenih obrazaca ponašanja uključujući agresivne i/ili nasilne ispade. Aplikativna vrijednost ovog rada se ogleda u ukazivanju na važnost kreiranja adekvatnih komunikacijskih pristupa prilagođenih komunikatorima, kao i pravovremenog i odgovarajućeg tretiranja nasilne komunikacije kao vida ponašajne patologije.*

Ključne riječi: *komunikacija, komunikacijske vještine, problemi u ponašanju*

UVOD

Od rođenja smo u velikoj mjeri usmjereni socijalnim signalima, te preferiramo interakciju i komunikaciju s drugima (Ljubešić i Cepanec, 2012). Veći dio svog života, otprilike 70% vremena provedemo razmjenjujući misli, ideje, želje i osjećanja s ljudima iz svog okruženja (Ansari, 2021). Istraživači diljem svijeta pretpostavljaju da se već u prvim godinama života komunikacijski razvoj dječaka i djevojčica razlikuje. Različite verbalne sposobnosti kod dječaka i djevojčica, ali i veća prevalenca većine razvojnih poremećaja koji primarno utječu na komunikaciju kod dječaka su dodatni čimbenici koje treba razmotriti kad se govori o komunikacijskim vještinama. Među prvim dokazima uspostavljanja socijalne interakcije i najraniji djetetov izričaj je kontakt očima, a slijede ga facijalne ekspresije koje pružaju neverbalnu informaciju o emocijama (Hoehl, Parise, Palumbo, Reid, Handl i Striano, 2009).

Genetski faktori, a ponajviše spolni hormoni u značajnoj mjeri utječu na bihevioralno oblikovanje individue (Durdiačková, Lakatošová, Kubranská i sur., 2013). Rezultati istraživanja kognitivnih osobina na blizancima govore u prilog tvrdnjama da su navedene osobine umjereno do visoko hereditarne. Međutim identificiranje gena koji su zaslužni za hereditet, kao i onih koji bi mogli odgovoriti na pitanja o individualnim razlikama je izrazito teško (Bishop, 2009). Kromosomska, odnosno genetska, hormonska i neurološka razlika između muškog i ženskog spola očituju se kako u

²⁰¹ banbansilvaa@gmail.com

većoj podložnosti za određene poremećaje i bolesti tako i u razlikama u ponašanju (Szadvári, Ostatníková i Babková Durdiaková, 2023; Snider, 2021). Pretpostavka da je jedan od razloga za komunikacijske razlike sama evolucija, ali i različito dodijeljivane društvene uloge može biti validno objašnjenje (Adani i Cepanec, 2019). Međutim, dok jedna skupina znanstvenika koji se bave komunikacijom svojim zaključcima upućuje da su genetske/spolne razlike stvarne, primjetne i kulturološki utemeljene, druga skupina znanstvenika tvrdi da su spolne razlike neznatne.

Interpersonalni život pojedinca ovisan je o njegovim komunikacijskim nastojanjima i vještinama, odnosno sposobnosti da navedene vještine koristi konstruktivno (Ansari, 2021). Osjećanja i stavovi o komunikaciji dokazano mogu utjecati na olakšavanje, ali s druge strane i otežavanje komunikacijskog procesa u vidu nesporazuma, ali i razvoja sukoba i ispoljavanja nasilja. Nesporazumi se mogu javljati kao suptilne nijanse manjih nerazumijevanja tijekom razgovora pa sve do potpuno pogrešnih interpretacija poruke. Posljedice nečije percepcije o komunikacijskim vještinama sugovornika se kreću u rasponu od manjih neugodnosti do značajno narušenih socijalnih odnosa (Jones i Pfeiffer, 1973).

METODE

Uzorak ispitanika

Istraživanje je provedeno na uzorku od 150 ispitanika, oba spola, s područja Bosne i Hercegovine. Ispitanici su izabrani slučajnim odabirom.

Način provođenja istraživanja i instrumenti

Sa ciljem prikupljanja podataka kreiran je Upitnik po uzoru na anketne upitnike koji se koriste za sličnu tematiku i podijeljen online putem. Svi ispitanici su upoznati sa svrhom provođenja Upitnika, kao i činjenicom da je njihovo sudjelovanje na dobrovoljnoj bazi i da u bilo kojem trenutku mogu odustati od ispitivanja. Upitnik u prvom dijelu sadrži varijable koje se odnose na demografske karakteristike, uključujući spol, dob, stupanj obrazovanja i lokaciju stanovanja, a drugi dio čine 23 varijable koje se odnose na percepciju o komunikaciji, formulirane kao izjavne tvrdnje, na koje je bilo moguće odgovoriti skaliranjem od jedan do pet (Likertova skala od 5 stupnjeva).

Statistička obrada podataka

Rezultati istraživanja obrađeni su statistički u programskom paketu SPSS 20.0. Izračunati su osnovni statistički parametri, a za testiranje značajnosti razlika između ispitanika primjenjen je χ^2 test.

REZULTATI

U uzorku je zastupljeno 62% ispitanika ženskog spola (N=93) i 38% ispitanika muškog spola (N=57). Promatrajući stupanj obrazovanja izdvajamo da je u uzorku bilo najmanje ispitanika sa završenom samo osnovnom školom (1,3%), slijede ispitanici s doktoratom (8%), zatim ispitanici sa završenim magisterijem (14,7%), zatim ispitanici sa završenom srednjom školom (26%), dok je najviše ispitanika bilo fakultetski obrazovano (50%).

Promatrajući varijablu mjesta stanovanja, čak 64% ispitanika je iz gradske sredine, dok 18% ispitanika stanuje u prigradskim naseljima i 18% ispitanika stanuje na selu.

17,3% ispitanika bilo je starosti između 18 i 25 godina, 36,7% ispitanika starosti između 25 i 35 godina, 32,7% ispitanika starosti između 35 i 45 godina, 8% ispitanika je u dobi između 45 i 55 godina, a 5,5% ispitanika je starije od 55 godina.

Tendencije slaganja s tvrdnjom „Kada u razgovoru čujemo generičke riječi, kao što su "čovječanstvo" i "ljudi", odgovaramo uključivo, što ukazuje da se termini odnose na oba spola“ iskazuje 82,7% ispitanika.

Ukupno 83,4% ispitanika iskazuje tendenciju slaganja na tvrdnji „Komunikacija je naučeno ponašanje, a ne genetski uvjetovana“.

U Tablici 1. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „Muškarci pričaju više od žena“ u odnosu na spol.

Tablica 1. Distribucija odgovora na varijabli „Pričanje“ u odnosu na spol

		„Muškarci pričaju više od žena“				
		u potpunosti točno	djelimično točno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	Muški	0	8	10	14	25
(N)	Ženski	5	25	25	21	17
Ukupno (N)		5	33	35	35	42

Izdvajamo da čak 46,6% ispitanika iskazuje tendenciju neslaganja s tvrdnjom „Muškarci pričaju više od žena“, dok tendenciju slaganja iskazuje približno 1/4 ispitanika (25,3%). Zanimljivo je pogledati distribuciju odgovora iz koje je moguće utvrditi da 68,42% ispitanika muškog spola (N=39) iskazuje tendenciju neslaganja i da se niti jedan ispitanik muškog spola nije u potpunosti složio s navedenom tvrdnjom.

Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi postojanje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče percepcije ispitanika o tome da muškarci pričaju više od žena ($\chi^2=17,187$; ss=4; p=0,002).

U tablici 2. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „Muškarci će češće prekidati žene nego druge muškarce“.

Tablica 2. Distribucija odgovora na varijabli „Prekidanje“ u odnosu na spol

		„Muškarci će češće prekidati žene nego druge muškarce“				
		u potpunosti točno	djelimično točno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	15	43	21	8	6
(N)	muški	4	17	19	7	10
Ukupno (N)		19	60	40	15	16

Na tvrdnju „Muškarci će češće prekidati žene nego druge muškarce“ više od polovine ispitanika (52%) iskazuje tendenciju slaganja, 26,7% ispitanika odgovara sa „Nisam siguran/na“, dok 20,4% ispitanika iskazuje tendenciju neslaganja. Uvidom u distribuciju odgovora u odnosu na spol, moguće je uočiti da žene iskazuju veću frekvenciju slaganja na varijabli „Prekidanje“. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi postojanje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče percepcije ispitanika o tome da li muškarci češće prekidaju žene nego druge muškarce ($\chi^2=10,783$; ss=4; p=0,029).

Tendenciju slaganja s tvrdnjom „Kada muškarac govori sluša ga se pažljivije nego ženu, čak i kada ona daje identičnu prezentaciju“ iskazuje 49,4% ispitanika, 25,3% iskazuje neutralan stav, a 39,3% ispitanika iskazuje tendenciju neslaganja. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi nepostojanje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče pažnje s kojom se sluša muška prezentacija ($\chi^2=7,071$; ss=4; p=0,132).

Tendenciju neslaganja s tvrdnjom “Općenito, žene govore nesigurnijim stilom nego muškarci” iskazuje 42,7% ispitanika, 18% iskazuje neutralan stav, a 36,6% ispitanika iskazuje tendenciju slaganja. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi nepostojanje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na stil komuniciranja ($\chi^2=1,278$; ss=4; p=0,865).

U Tablici 3. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na „Muškarci su zatvoreniji u komunikaciji u odnosu na žene“, u odnosu na spol.

Tablica 3. Distribucija odgovora na varijabli „Otvorenost“ u odnosu na spol

		„Muškarci su zatvoreniji u komunikaciji u odnosu na žene“				
		u potpunosti točno	djelimično točno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	18	40	18	12	5
(N)	muški	8	26	12	7	4
Ukupno (N)		26	66	30	19	9

Tendenciju slaganja sa tvrdnjom „Muškarci su zatvoreniji u komunikaciji u odnosu na žene“ iskazuje ukupno 61,3% ispitanika, 30% ispitanika iskazuje neutralan stav, a 18,7% ispitanika iskazuje tendenciju neslaganja. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi nepostojanje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče komunikacijske otvorenosti ($\chi^2=0,852$; ss=4; p=0,931).

U Tablici 4. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „Žene su sklonije od muškaraca otkriti informacije o intimnim osobnim problemima“, u odnosu na spol.

Tablica 4. Distribucija odgovora na varijabli „Intima“ u odnosu na spol

		„Žene su sklonije od muškaraca otkriti informacije o intimnim osobnim problemima“				
		u potpunosti točno	djelimično točno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	40	40	7	1	5
(N)	muški	21	14	15	4	3
Ukupno (N)		61	54	22	5	8

Tendenciju slaganja sa tvrdnjom „Žene su sklonije od muškaraca otkriti informacije o intimnim osobnim problemima“ iskazuje ukupno 76,7% ispitanika. Uvidom u distribuciju odgovora na varijabli „Intima“ evidentno je da čak 86% ispitanika ženskog spola iskazuje tendenciju slaganja.

Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi postojanje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče percepcije ispitanika da su žene sklonije otkriti informacije o intimnim osobnim problemima ($\chi^2=15,923$; ss=4; p=0,003).

U Tablici 5. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „Tijekom razgovora žene više vremena provode gledajući u komunikacijskog partnera nego muškarci“ u odnosu na spol.

Tablica 5. Distribucija odgovora na varijabli „Kontakt“ u odnosu na spol

		„Tijekom razgovora žene više vremena provode gledajući u komunikacijskog partnera nego muškarci“				
		u potpunosti točno	djelimično točno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	34	39	12	7	1
(N)	muški	13	18	15	6	5
Ukupno (N)		47	57	27	13	6

Na tvrdnju „Tijekom razgovora žene više vremena provode gledajući u komunikacijskog partnera nego muškarci“ ukupno 31,3% ispitanika odgovorilo je s „potpuno točno“, 38% ispitanika s „djelimično točno“, 18% ispitanika sa „nisam siguran/na“, 8,7% ispitanika odgovara s „djelimično netočno“ i 4,0% ispitanika sa u „potpunosti netočno“. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi postojanje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče kontakta očima kojeg ženski govornici uspostavljaju s komunikacijskim partnerom ($\chi^2=12,263$; ss=4; p=0,015). Zanimljivo je da na tvrdnju „U školama je raširena spolna segregacija, a ona sprječava učinkovitu komunikaciju u razredu“ 40,7% ispitanika odgovara sa „nisam siguran/na“, 32,7% ispitanika iskazuje tendenciju slaganja, a 23,7% ispitanika iskazuje tendenciju neslaganja. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi da ne postoje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli „Segregacija“ ($\chi^2=15,923$; ss=4; p=0,003).

U Tablici 6. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „U komunikaciji u učionici muški učenici dobivaju više ukora i kritika“ u odnosu na spol.

Tablica 6. Distribucija odgovora na varijabli „Ukor i kritike“ u odnosu na spol

		U komunikaciji u učionici muški učenici dobivaju više ukora i kritika				
		u potpunosti točno	djelimično točno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	17	38	21	9	8
(N)	muški	22	22	8	1	4
Ukupno (N)		39	60	29	10	12

Da „U komunikaciji u učionici muški učenici dobivaju više ukora i kritika“ tendenciju slaganja iskazuje ukupno 66% ispitanika. Promatrajući distribuciju odgovora u odnosu na spol na navedenoj varijabli moguće je uočiti da 77,2% ispitanika muškog spola (N=44) iskazuje tendenciju slaganja s navedenom tvrdnjom, u odnosu na 59% ispitanika ženskog spola (N=55).

Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi da postoje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče ukora i kritika ($\chi^2=10,429$; ss=4; p=0,034).

U Tablici 7. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „U komunikaciji u razredu, učitelji će vjerojatnije hvaliti ženskog studenta nego muškog studenta“ u odnosu na spol.

Tablica 7. Distribucija odgovora na varijabli „Pohvale“ u odnosu na spol

		U komunikaciji u razredu, učitelji će vjerojatnije hvaliti ženskog studenta nego muškog studenta				
		u potpunosti točno	djelimično točno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	11	23	26	13	20
(N)	muški	11	20	13	5	8
Ukupno (N)		22	43	39	18	28

Iz Tablice 7, promatrajući distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „U komunikaciji u razredu, učitelji će vjerojatnije hvaliti ženskog studenta nego muškog studenta“ je evidentno da su percepcije muških i ženskih ispitanika slične. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi da ne postoje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli „Pohvale“ ($\chi^2=4,882$; ss=4; p=0,3).

S tvrdnjom „Žene menadžeri/šefovi komuniciraju s više emocionalne otvorenosti i dramatičnosti od muškaraca menadžera/šefova“ se u potpunosti slaže 32% ispitanika, a 36,3% ispitanika smatra da je navedena tvrdnja djelimično točna, 17,3% ispitanika se izjašnjava sa „nisam siguran/na, 8,7% ispitanika se izjašnjava sa „djelimično netočno“, a 5,3% ispitanika sa u „potpunosti netočno“.

Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi da ne postoje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli „Emocionalna otvorenost žena menadžera“ ($\chi^2=5,871$; ss=4; p=0,209).

U Tablici 8. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „Žene menadžeri/šefovi doživljavaju se kao bolji komunikatori od muških menadžera/šefova“ u odnosu na spol.

Tablica 8. Distribucija odgovora na varijabli „Bolji komunikatori “ u odnosu na spol

		„Žene menadžeri/šefovi doživljavaju se kao bolji komunikatori od muških menadžera/šefova“				
		u potpunosti tačno	djelimično tačno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	15	31	25	17	5
(N)	muški	4	16	13	12	12
Ukupno (N)		19	47	38	29	17

Iz Tablice 8. moguće je uočiti da je percepcija ispitanika muškog spola o tome da su žene menadžeri bolji komunikatori u odnosu na muškarce, podijeljena, dok ispitanici ženskog spola češće iskazuju tendenciju slaganja s navedenom tvrdnjom. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi da postoje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče percepcije o tome da su žene menadžeri bolji komunikatori u odnosu na muškarce ($\chi^2=10,664$; ss=4; p=0,031). Tendenciju slaganja na tvrdnju „Muškarci su zatvoreniji u komunikaciji u odnosu na žene“ pokazuje 62,6% ispitanika, a samo 1,3% ispitanika smatra da je navedena tvrdnja u potpunosti netočna. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi da nisu utvrđene statistički značajne razlike u odnosu na spol na varijabli „Muškarci su zatvoreniji u komunikaciji u odnosu na žene“ ($\chi^2=0,613$; ss=4; p=0,962). Tendenciju slaganja s tvrdnjom „Neverbalne poruke imaju veću težinu od verbalnih poruka“ pokazuje čak 73,4% ispitanika, a samo 12,7% ispitanika na istu tvrdnju pokazuje tendenciju neslaganja.

U Tablici 9. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „Ženama se dopušta manje slobode u govoru, u odnosu na muškarce“ u odnosu na spol.

Tablica 9. Distribucija odgovora na varijabli „Sloboda“ u odnosu na spol

		Ženama se dopušta manje slobode u govoru, u odnosu na muškarce				
		u potpunosti tačno	djelimično tačno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	30	36	6	10	11
(N)	muški	10	9	8	13	17
Ukupno (N)		40	45	14	23	28

Više od polovine ispitanika (58,6%) pokazuje tendenciju slaganja s tvrdnjom „Ženama se dopušta manje slobode u govoru, u odnosu na muškarce“. Ispitanici ženskog spola pokazuju frekventniju tendenciju slaganja s navedenom tvrdnjom u odnosu na ispitanike muškog spola, što je vidljivo iz Tablice 9. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi da postoje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče slobode govora ($\chi^2=20,716$; ss=4; p=0,000).

U Tablici 10. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „U nekom trenutku u životu sam osjetio/la zabrinutost hoću li biti shvaćen/shvaćena dovoljno ozbiljno zbog mog spola“ u odnosu na spol.

Tablica 10. Distribucija odgovora na varijabli „Zabrinutost“ u odnosu na spol

		„U nekom trenutku u životu sam osjetio/la zabrinutost hoću li biti shvaćen/shvaćena dovoljno ozbiljno zbog mog spola“				
		u potpunosti tačno	djelimično tačno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	27	27	7	13	19
(N)	muški	5	10	8	7	27
Ukupno (N)		32	37	15	20	46

Na tvrdnju „U nekom trenutku u životu sam osjetio/la zabrinutost hoću li biti shvaćen/shvaćena dovoljno ozbiljno zbog mog spola“ tendenciju slaganja je iskazalo 46% ispitanika. Pregledom distribucije odgovora ispitanika na navedenoj varijabli moguće je uočiti da žene u odnosu na muškarce izražavaju veći stupanj zabrinutosti hoće li biti ozbiljno shvaćene samo zbog toga što su žene. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi postojanje statistički značajne razlike između ispitanika u odnosu na spol na varijabli koja se tiče zabrinutosti hoće li govornik biti ozbiljno shvaćen zbog svog spola ($\chi^2=18,627$; ss=4; p=0,001).

U Tablici 11. prikazana je distribucija odgovora ispitanika na tvrdnju „Neprijmjerene šale bolje prolaze u društvu ukoliko ih koristi muškarac nego žena“, u odnosu na spol.

Tablica 11. Distribucija odgovora na varijabli „Neprijmjerene šale“ u odnosu na spol

		„Neprijmjerene šale bolje prolaze u društvu ukoliko ih koristi muškarac nego žena“				
		u potpunosti tačno	djelimično tačno	nisam siguran/na	djelimično netočno	u potpunosti netočno
Spol	ženski	57	27	2	4	3
(N)	muški	25	19	6	3	4
Ukupno (N)		82	46	8	7	7

Više od polovine ispitanika (54%) smatra u potpunosti tačnim da „Neprijmjerene šale bolje prolaze u društvu ukoliko ih koristi muškarac nego žena“, dok se 30,7% ispitanika s ovom tvrdnjom djelimično slaže. Iz Tablice 8 moguće je uočiti da je frekvencija odgovora na varijabli „Neprijmjerene šale“ u odnosu na spol približna. Na osnovu rezultata χ^2 testa može se utvrditi da nisu utvrđene statistički značajne razlike u odnosu na spol na varijabli „Neprijmjerene šale bolje prolaze u društvu ukoliko ih koristi muškarac nego žena“ ($\chi^2=7,985$; ss=4; p=0,092).

DISKUSIJA

O razlikama, ali i sličnostima žena i muškaraca možemo čuti svakodnevno. Časopisi su preplavljeni naslovima o muškoj i ženskoj komunikaciji, a navesti broj knjiga sa sličnom naslovima je gotovo nemoguće. U navedenim tekstovima se uglavnom ističe kako žene i muškarci komuniciraju različitim

stilovima, što je razlog nesporazuma ili nerazumijevanja. Također se često navode razni primjeri komunikacijskih područja u kojima je bolja žena ili muškarac (McHugh i Hambaugh, 2010). Komunikacijski stil i govorničke sposobnosti, odnosno razvijene interpersonalne vještine su temeljni preduslovi za ostvarivanje društvenih odnosa i igraju ključnu ulogu u ostvarivanju uspješne karijere (Stewart i sur., 2000).

Ponašanje, pogotovo ono društveno neprimjereno, možemo razumijeti kao vid komunikacije, koja često ostaje neprepoznata ili pogrešno protumačena. Logopedi, u suradnji s drugim stručnjacima, posebno pedagozima i psiholozima mogu odigrati ključnu ulogu u podršci kako djeci tako i osobama s poremećajima ponašanja (Klein, 2021). Iako nedostaje dokaza da pohvale i kritike od strane nastavnika mogu značajnije utjecati na izmjene komunikacijskog ponašanja u odrasloj dobi, važno je istaknuti da djeca koji su u riziku od emocionalnih ili problema ponašanja zahtijevaju prilagođen komunikacijski pristup nastavnika. Utjecaj pohvala i kritika u školskom okruženju se ogleda u stvaranju nečije slike o sebi, ali i drugima, što uopće nije zanemarivo. (Downs i sur., 2019; Bambang, 2022). Pregledno istraživanje na temu spolnih razlika prilikom komunikacije u skupinama napisano 70-ih godina daje sažet pregled karakteristika muške i ženske komunikacije, pri čemu je naglašeno da su žene usmjerene na drugu osobu, a muškarci na problem o kojem se govori, pa se između ostalog navodi i da su osobe ženskog spola otvorenije u svojoj komunikaciji, lakše govore o svojim emocijama, samim tim su i empatičnije, lakše se povjeravaju o intimnijim pitanjima i manje su natjecateljski raspoložene, dok su nasuprot tome osobe muškog spola napadnije u komunikaciji, lakše preuzimaju vodstvo, te pokazuju veće zanimanje za rješavanje problema (Baird, 1976). Posebno su zanimljive tvrdnje da se muškarci i žene značajno razlikuju u pogledu emocionalnih odgovora na tugu, ljutnju i ljubomoru (Canary i Dindia, 1999).

Rezultati dvije studije, na ukupno 1067 ispitanika su pokazali da žene smatraju afektivno usmjerene vještine poput verbalne podrške, rješavanja konflikata, verbalnog tješnja i regulaciju ponašanja važnijima od instrumentalnih vještina poput informiranja, persuazije i narativnih vještina koje više cijene muškarci (Burlison, Kunkel, Samter i Working, 1996). Rezultati metaanalize više od 200 istraživanja u kojima je bilo uključeno približno 24 000 ispitanika su pokazali da su osobe ženskog spola otvorenije i spontanije u komunikaciji i s poznatim i s nepoznatim osobama, dok su muškarci zatvoreniji i teže se povjeravaju. Muškarci se lakše povjeravaju drugim muškarcima (Dindia i Allen, 1992). Razvijene interpersonalne vještine osiguravaju lakšu razmjenu ideja, misli, ali i emocija te su izrazito poželjne u profesionalnom svijetu i moguće ih je istaknuti kao prediktor za razvoj uspješne karijere. Različite studije potkrepljuju tvrdnju da žene imaju bolje međuljudske vještine od muškaraca i da su iz tog razloga uspješnije kao menadžeri (McClure, 2000). Zabilježene su razlike i u neverbalnoj komunikaciji između žena i muškaraca. Žene u komunikacijskim situacijama lakše ulaze u tzv. intimnu zonu, dok muškarci održavaju veću fizičku udaljenost sa sugovornikom. Također, žene ostvaruju duži kontakt očima, češće potvrđuju glavom, više se smiješe, nagnju prema naprijed, više gestikuliraju, dok su muškarci mirniji i opušteniji. Uz frekvencijske razlike u glasu, evidentno je i da su muškarci glasniji, prave više pauza i glas je manje varijabilan (Hall, 2016). Čini se da su osobe ženskog spola, koje su mogu klasificirati kao liberalnije prema nekoliko različitih pokazatelja, uspješnije u dekodiranju neverbalne komunikacije, posebno ukoliko je sugovornik druga žena (Hall i Halberstadt, 1981). Otvoren stav tijela i uspravno držanje povezuju se s osjećajem nadmoći i ukazuju na razvijeno samopouzdanje osobe. Muškarci češće pokazuju otvoreno držanje tijela, dok su s druge strane podijeljena mišljenja o tome tko se češće u razgovoru koristi otvorenijom facijalnom ekspresijom (Cashdan, 1998). Međutim, čini se da žene u odnosu na muškarce uspješnije tumače emocije sugovornika iz facijalne ekspresije (Hall i Matsumoto, 2004; Hampson, van Anders i Mullin, 2006). Prezentacija, kao oblik javnog govorenja u određenoj mjeri predstavlja izazov većini osoba. Ponekad se čini da je u prednosti govornik koji se može lakše povezati sa tuđim emocijama ili bolje tumačiti povratne informacije koje dobiva od publike. Ono što ohrabruje jeste činjenica da je prezentacijske vještine moguće učiti i poboljšavati (Vogel i Viale, 2018). Među čimbenike koji utječu na uspješnost komunikacije između ostalog ubrajamo fizičko okruženje, artikulaciju poruke, odnose sugovornika, iskustva sugovornika, preokupacije, emocionalne blokade, status i karizmu (Jones i Pfeiffer, 1978). U klasifikaciji nasilja pronalazimo i verbalno zlostavljanje koje se po definiciji očituje kada pojedinac koristi pisani ili govorni jezik kako bi nanio štetu drugom pojedincu ili grupi, a pri

tome izražava nepovjerenje, naglašava nečije mane, više, prijeti, vrijeđa, psuje, laže ili na bilo koji drugi način neprijatno govori/piše. Verbalno zlostavljanje negativno utječe na mentalno zdravlje i društvene interakcije (Yun, Shim i Jeong, 2019). Nepoželjni komentari ili šale se također mogu ubrojati u vid verbalnog zlostavljanja (Novak-Marcincin, Gifu i Teodorescu, 2014). Poštujući činjenicu da verbalno zlostavljanje nerijetko prethodi fizičkom nasilju, ne treba ignorirati podatke koji govore o većoj frekvenciji neprimjerenih šala kojima se muškarci svjesno služe (Bosch, 2004).

ZAKLJUČAK

Bosanskohercegovačko društvo i dalje različito percipira i tretira muškarce i žene, od najranije dobi. Djevojčice se odgajaju da budu poslušnije, susretljivije, ugođe ljudima oko sebe, dok je dječacima dozvoljeno više slobode kako u ponašanju tako i u komunikaciji, te ih se ohrabruje govoriti iskrenije i otvorenije. Ukor i kritike u obrazovnom razdoblju nisu prikladan način za tretiranje komunikacijskih različitosti i čini se da ne dovode do značajnijih izmjena u komunikaciji u odrasloj dobi. Bilo bi zanimljivo istražiti da li i ako da u kojoj mjeri navedene obrazovne mjere utječu na razvijanje simpatije ili antipatije prema školskom okruženju. Kao posljedicu karakteristika odgoja, generacijskih normi i kulturalnih vrijednosti imamo da u odrasloj dobi žene češće osjećaju zabrinutost za svoje komunikacijske kompetencije, a u svakodnevnoj ili profesionalnoj komunikaciji bivaju češće prekidane i lošije tretirane od strane muškaraca tijekom razgovora. I muškarci i žene su svjesni postojanja određenih komunikacijskih razlika, a muškarci ne kriju da im određena komunikacijski neprimjerena ponašanja lakše prolaze u društvu zbog njihovog spola. Patrijarhalno vodstvo negativno utječe na ravnopravnost spolova i žene stavlja u lošiji položaj u odnosu na muškarce, položaj u kojem su podređenije kršenju njihovih osnovnih prava, pa i zlostavljane. Poštujući podatke koji govore u prilog tome da je društveni doprinos žena od velikog značaja i da žensko zalaganje u profesionalnom svijetu povećava produktivnost i profit, te da su žene one koje su često kreativne i inovativne, nije teško zaključiti kako društvo koje teži uspješnosti treba napraviti prostora za svoje žene. Preispitivanje percepcije javnosti prvi je korak ka preispitivanju stereotipa i korak naprijed prema preveniranju različitog tretiranja i promicanju ravnopravnosti.

Literatura:

- Adani, S. i Capanec, M. (2019). Sex differences in early communication development: behavioral and neurobiological indicators of more vulnerable communication system development in boys. *Croat Med J.*, 60(2):141-149. doi: 10.3325/cmj.2019.60.141.
- Ansari, A. (2021). The Role of Interpersonal Communication Skills in Human Resource and Management. *International Journal of Science and Research*, 10(11):916-922. doi: 10.21275/SR211118020911
- Baird, J.E. (1976). Sex differences in group communication: A review of relevant research, *Quarterly Journal of Speech*, 62(2): 179-192, doi: 10.1080/00335637609383331.
- Bambang, A. (2022). Management of behavior problems at school. *Journal of Indonesian Student Assessment and Evaluation*, 8(1):29-34. doi: 10.21009/jisae.v8i1.26589
- Bishop, D.V. (2009). Genes, cognition, and communication: insights from neurodevelopmental disorders. *Annals of the New York Academy of Science*, 1156(1):1-18. doi: 10.1111/j.1749-6632.2009.04419.x.
- Bosch, K. (2004). When Words are Used as Weapons: The Signs of Verbal Abuse. University of Nebraska-Lincoln, Cooperative Extension.
- Burleson, B. R., Kunkel, A. W., Samter, W. i Working, K. J. (1996). Men's and Women's Evaluations of Communication Skills in Personal Relationships: When Sex Differences Make a Difference and when they don't. *Journal of Social and Personal Relationships*, 13(2): 201-224. doi:10.1177/0265407596132003.
- Canary, D.J. i Dindia, K. (1999). Sex differences and similarities in communication : critical essays and empirical investigations of sex and gender in interaction. *Journal of Marriage and Family*, 61(4): 1084. doi:10.4324/9780203873380
- Cashdan, E. (1998). Smiles, speech, and body posture: How women and men display sociometric status and power. *Journal of Nonverbal Behavior*, 22(4), 209–228. doi:10.1023/A:1022967721884
- Dindia, K. i Allen, M. (1992). Sex differences in self-disclosure: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 112(1): 106-124. doi:10.1037/0033-2909.112.1.106
- Downs, K. R., Caldarella, P., Larsen, R. A. A., Charlton, C. T., Wills, H. P., Kamps, D. M., i Wehby, J. H. (2019). Teacher praise and reprimands: The differential response of students at risk of emotional and

- behavioral disorders. *Journal of Positive Behavior Interventions*, 21(3): 135–147. doi:10.1177/1098300718800824
- Durdiaková, J., Lakatošová, S., Kubranská, A., Laznibatová, J., Ficek, A., Ostatníková, D. i Celec, P. (2013). Mental rotation in intellectually gifted boys is affected by the androgen receptor CAG repeat polymorphism. *Neuropsychologia*, 51(9): 1693-1698. doi: 10.1016/j.neuropsychologia.2013.05.016.
- Hall, J. A., i Matsumoto, D. (2004). Gender differences in judgements of multiple emotions from facial expressions. *Emotion*, 4(2), 201–206. doi:10.1037/1528-3542.4.2.201
- Hall, J., Gannery, S. i Horgan, T. (2016). Gender differences in interpersonal accuracy. U: J. Hall, M. Schmid Mast i T. West (Ur.). *The Social Psychology of Perceiving Others Accurately* (309-327). Cambridge: Cambridge University Press
- Hall, J.A. i Halberstadt, A.G. (1981). Sex roles and nonverbal communication skills. *Sex Roles* 7, 273–287. doi:10.1007/BF00287542
- Hampson, E., van Anders, S. M., i Mullin, L. I. (2006). A female advantage in the recognition of emotional facial expressions: Test of an evolutionary hypothesis. *Evolution and Human Behavior*, 27(6), 401–416. doi:10.1016/j.evolhumbehav.2006.05.002
- Hoehl, S., Parise, E., Palumbo, L., Reid, V., Handl, A. i Striano, T. (2009). Looking at Eye Gaze Processing and Its Neural Correlates in Infancy: Implications for Social Development and Autism Spectrum Disorder. *Child Development*, 80(4): 968-985. doi: 10.1111/j.1467-8624.2009.01311.x
- Jones, J.H. i Pfeiffer, J.W. (1978). *Annual Handbook for Group Facilitators*. San Diego, CA: Pfeiffer & Company.
- Klein, S.H.M. (2021). *The Correlation Between Communication and Behavior*. Master's thesis, Bethel University.
- Ljubešić, M. i Cepanec, M. (2012). Rana komunikacija: u čemu je tajna?. *Logopedija*, 3(1):35-45.
- McClure, E. B. (2000). A meta-analytic review of sex differences in facial expression processing and their development in infants, children, and adolescents. *Psychological Bulletin*, 126(3), 424. doi: 10.1037/0033-2909.126.3.424.
- McHugh, M. i Hambaugh, J. (2010). *She Said, He Said: Gender, Language, and Power*. U: Chrisler, J.C. i McCreary, D.R. (Ur.) *Handbook of Gender Research in Psychology*, New York, NY: Springer
- Novak-Marcincin, J., Gifu, D. i Teodorescu, M. (2014). Violence and Communication. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 27:22-33. doi:10.18052/www.scipress.com/ILSHS.38.22
- Snider, E.J. (2021). *Sex Differences in Communication During Times of Conflict*. MSU Graduate Theses.
- Stewart, M., Brown, J.B., Donner, A., McWhinney, I.R., Oates, J., Weston, W.W. i Jordan, J. (2000). The impact of patient-centered care on outcomes. *The Journal of Family Practice*, 49(9):796–804.
- Szadvári, I., Ostatníková, D. i Babková Durdiaková, J. (2023). Sex differences matter: Males and females are equal but not the same, *Physiology & Behavior*, 259:114038. doi: 10.1016/j.physbeh.2022.114038.
- Vogel, W.H., Viale, P.H. (2018). Presenting With Confidence. *Journal of the advanced practitioner in oncology*, 9(5):545-548.
- Yun, JY., Shim, G. & Jeong, B. (2019). Verbal Abuse Related to Self-Esteem Damage and Unjust Blame Harms Mental Health and Social Interaction in College Population. *Scientific Reports* 9, 5655 doi:10.1038/s41598-019-42199-6

PUBLIC PERCEPTION OF COMMUNICATION SKILLS OF ADULTS IN RELATION TO GENDER

Silva Banović, PhD., assistant professor, Faculty of Education and Rehabilitation, University of Tuzla

Abstract: *The communication of adults is the subject of numerous researches, which is not surprising considering the importance of communication and its impact on everyday life. Successful communication can be classified as an extremely important life skill. Biological differences between the sexes have been proven to influence different susceptibility to certain diseases, but also noticeable behavioral differences. In addition to biological differences, it is also certain that the upbringing of male and female, as well as social treatment, are not completely equal, both due to traditional and cultural values, which leaves consequences on the individual's behavior. The aim of this research was to examine the perception of the Bosnian public on the existence of differences in the communication skills of adults in relation to gender. The research results support the claims that there are significant differences in the perception of communication skills of adults in relation to belonging to a certain gender. Poorly developed communication skills, as well as different communication expectations, can lead to the accumulation of stress and the appearance of conflicts, that is, inappropriate pattern of behavior, including aggressive and/or violent outbursts. The applicative value of this work is reflected in pointing out the importance of creating adequate communication approaches for adapted communicators, as well as timely and appropriate treatment of violent communication as a form of behavioral pathology.*

Keywords: *communication, communication skills, behavioral problems*

ULOGA STUDENTA U PREVENCIJI RODNO ZASNOVANOG NASILJA NA FAKULTETU

*dr Branka Kovačević²⁰², redovni profesor
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale*

Apstrakt: Pod rodno zasnovanim nasiljem podrazumijeva se oblik nasilja koji se zasniva na rodu, odnosno na društveno konstruisanim ulogama, normama i odnosima između žena i muškaraca. Uvidom u literaturu konstatovano je da rezultati istraživanja o rodno zasnovanom nasilju pokazuju da je rodno zasnovano nasilje veoma rasprostranjeno u svim oblastima života, uključujući i visoko obrazovanje. Autor u radu analizira ulogu studenata u prevenciji rodno zasnovanog nasilja na fakultetu, odnosno razmatra izazove s kojima se studenti suočavaju i njihov aktivni doprinos stvaranju sigurnog i inkluzivnog okruženja. U radu je naglašena značajna uloga studenata kroz aktivnosti poput edukacije, pružanja podrške žrtvama, razvoja relevantnih politika te aktivnog učestvovanja u kampanjama usmjerenim na prevenciju rodno zasnovanog nasilja. Cilj istraživanja, provedenog korištenjem fokus grupa, bio je detaljno istražiti ključne aktivnosti koje studenti Filozofskog fakulteta i Muzičke akademije Univerziteta u Istočnom Sarajevu prepoznaju kao relevantne u prevenciji rodno zasnovanog nasilja. Rezultati istraživanja ukazuju da je edukacija označena kao ključna aktivnost koja pruža studentima znanje o rodno zasnovanom nasilju i promoviše svijest. Pružanje podrške žrtvama pokazuje se važnim mehanizmom podrške, dok razvoj relevantnih politika naglašava potrebu za strukturiranim pristupom prevenciji nasilja na fakultetu. Identifikacijom ključnih aktivnosti koje studenti prepoznaju kao relevantne u prevenciji rodno zasnovanog nasilja otvaraju se mogućnosti kreiranja programa i politika.

Ključne riječi: studenti, prevencija, rodno zasnovano nasilje, aktivnosti

UVOD

Pod rodno zasnovanim nasiljem podrazumijeva se „kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije i označava svaki vid nasilja koji ima za posljedicu ili će vjerovatno imati za posljedicu fizičku, psihičku, seksualnu ili ekonomsku povredu, odnosno, patnju, uključujući i prijetnje takvim djelima, prinudu ili namjerno oduzimanje slobode u javnom ili privatnom životu” (Petrić, 2019: 219). Rodno zasnovano nasilje poprima razne oblike i intenzitet, a može se pojaviti tokom svih faza životnog ciklusa, od prenatalne faze kroz djetinjstvo i mladost, tokom reproduktivnih godina, i starosti (Mandić-Đokić, Žarković, Stojković i Bošković, 2019). Ovaj fenomen je široko rasprostranjen u različitim oblastima života, uključujući porodičnu sferu, partnerske odnose, radno mesto, javne prostore ali i što je posebno zabrinjavajuće akademski prostor (Karapetrović, 2022).

Za Karapetrović (2022) rodno zasnovano nasilje predstavlja temu koja bude obično potaknuta konkretnim slučajevima (vidljivim u medijima ili sudski procesuiranim), odnosno često se ispoljava patrijarhalno-tradicijski stav da je riječ o temama o kojima se ne treba javno govoriti jer će više nanijeti štete samoj žrtvi nego počiniocu. Iako se uglavnom izražavaju jasni stavovi o odgovornosti i nadležnosti društvenih institucija i obrazovnog sistema utvrđeno je da u većini slučajeva izostaje spremnost za individualno učešće u tim procesima.

Uvidom u relevantnu literature može se konstatovati da je rodno zasnovano nasilje u visokom obrazovanju prisutno među studentima, nastavnicima, osobljem i drugim članovima fakultetske

²⁰² branka.kovacevic@ff.ues.rs.ba

zajednice i može se manifestovati na različite načine, uključujući fizičko nasilje, seksualno nasilje, emocionalno nasilje, verbalno nasilje, ekonomsko nasilje i digitalno nasilje. Nalazi istraživanja provedenih krajem 20. stoljeća u Americi, Evropi, Australiji, ali i drugim zemljama svijeta ukazuju da je rodno zasnovano nasilje veoma rasprostranjeno u svim oblastima života, uključujući i visoko obrazovanje (McKinsey Company, 2021). Rezultati istraživanja sa jednog državnog univerziteta u Americi pokazuju da je 56,6% studentica doživjelo barem jedan incident seksualnog uznemiravanja u godini koja je prethodila istraživanju (Huerta, Cortina, Pang, Torges and Magley, 2006). Analiza rezultata istraživanja u Srbiji (Dimitrijević i Mladenović, 2017) ukazuje da je verbalno uznemiravanje sa seksualnim implikacijama najzastupljeniji oblik rodno zasnovanog nasilja i da su studentice i studenti koji imaju poteškoće u učenju bili najviše izloženi rodno zasnovanom nasilju. Autorice Spahić-Šiljak, Kovačević i Husanović, (2022a) ističu značaj rezultata provedenog istraživanja autonomnog ženskog centra iz Beograda (2018) koji pokazuju da su studentice bile najviše verbalno uznemiravane seksističkim komentarima te da su doživljavale neprimjerene komentare i uznemiravanja. Istraživači (Ćopić i Luković Radaković, 2021) napominju da su studenti na fakultetima češće izloženi seksualnom uznemiravanju, neverbalnom, verbalnom i uznemiravanju putem fizičkog kontakta ili preko društvenih mreža, a rjeđe težim oblicima nasilja, kao što su silovanje ili pokušaj silovanja. Riziku od viktimizacije su posebno izložene osobe ženskog pola, drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne, na početku studija, kao i studenti i studentkinje koji konzumiraju alkohol i/ili drogu i čiji je materijalni status loš ili stalno oscilira. Žrtve rodno zasnovanog nasilja suočavaju se sa širokim spektrom posljedica, uključujući fizičke povrede, emocionalne traume, poteškoće u školi ili na poslu, narušene odnose sa porodicom i prijateljima, finansijske poteškoće, pa čak i rizik od gubitka života. Ove posljedice mogu imati dugoročne efekte na žrtve i njihovu sposobnost da vode kvalitetan život, odnosno ovi oblici nasilja doprinose stvaranju nebezbednog i nepodržavajućeg okruženja. Zbog ozbiljnosti problema, važno je preduzeti mjere za prevenciju rodno zasnovanog nasilja u visokom obrazovanju. Ovo uključuje podizanje svijesti, edukaciju, promovisanje politika i procedura zaštite, podršku žrtvama i sankcije za počiniocce nasilja.

Savremeni pedagozi napominju da društvo koje uči ili društvo znanja je društvo budućnosti koje treba omogućiti lakše prihvatanje i razumijevanje novih znanja i vještina, čvršće povezati obrazovanje i privredu, borbu protiv isključenosti (Macanović, 2019) i nasilja, te bilo kakvog vida diskriminacije. Shodno tome prisustvo rodno zasnovanog nasilja u visokom obrazovanju zahtijeva ozbiljan odgovor od strane institucija, zajednica i pojedinaca. Cilj projekta UNIGM (pokrenula je 2021. godine TPO Fondacija iz Sarajeva) bio je umrežavanje univerziteta iz regije, razmjene ekspertize, orodnjavanja visokog obrazovanja kroz uspostavu mehanizama za rodnu ravnopravnost (vijeća ili centara), usvajanja gender akcionih planova (GAP), obogaćivanja nastavnih planova i programa u oblasti rodne ravnopravnosti te senzibiliziranja nastavnog kadra i studenata/ica kroz različite vidove tematskih edukacija i treninga (Spahić-Šiljak, Kovačević i Husanović, 2022a). „Iako je većina univerziteta u Bosni i Hercegovini i regiji usvojila gender akcione planove (GAP) tokom 2021/2022. godine, predstoji im ozbiljan rad na prevenciji i promjeni organizacijske kulture i zavjere šutnje i ignoriranja” (Spahić-Šiljak, Kovačević i Husanović, 2022b: 9). Samo zajedničkim naporima inicijalni impuls za neophodne promjene biće generisan interno, podizanjem svijesti i razumijevanja značaja rodniha tema za kvalitetan obrazovni proces te dugoročnije posmatrano pravednije i inkluzivnije društvo (Radončić i Lendák-Kabók, 2022).

Uloga studenta u prevenciji rodno zasnovanog nasilja na fakultetu zavisi od obrazovnog sistema, nivoa obrazovanja i informisanosti, ličnog iskustva, stavova i vrijednosti, porodice, vršnjaka, medija, kulturoloških normi i drugih društvenih uticaja. Savremena univerzitetska nastava pretpostavlja poštovanje autonomije studenta, ali i razvijanje partnerskih komunikacijskih i interakcijskih odnosa. Aktivno učešće studenta u univerzitetskoj nastavi prepoznaje se po uvažavanju njegovog dostojanstva, samoostvarenja i samoaktuelizacije (Kovačević, 2017). Praktične vježbe, simulacije i studije slučaja omogućavaju studentima da primjene teorijska znanja o prevenciji rodno zasnovanog nasilja na konkretnim situacijama i razviju praktične vještine prepoznavanja, intervencije i podrške preživjelim. Intervencijska inicijativa protiv rodno zasnovanog nasilja usvaja mnoštvo pedagoških tehnika, kao što je predstavljanje materijala putem serije slajdova na ekranu, diskusija u manjim grupama i plenarno, rad u grupama, interaktivne vježbe i obuka o vještinama igranja uloga (Fenton and Mot, 2022).

Podizanje svijesti o rodnom nasilju i promovisanje pravednijeg i inkluzivnijeg društva ostvaruje se kroz sljedeće aktivnosti: uključivanje studenata (rad studenata na projektima gdje studenti imaju priliku istražiti različite aspekte rodne jednakosti, kritički razmišljati o njima i razvijati vlastite perspektive), stvaranje prostora za dijalog o rodnom nasilju (kroz diskusije, prezentacije i saradnju na projektima gdje studenti mogu razmjenjivati ideje, iskustva i perspektive u cilju konciznog razumijevanja ovih tema), promocija kritičkog mišljenja studenata, inkluzivnost i raznolikost (kao rodni identiteti utiču na živote ljudi širom svijeta, te kako se mogu podržati različite perspektive i iskustva) i podrška akciji (motivacija studenata za rodne teme). Organizovanje interdisciplinarnih projekata i timova može omogućiti studentima različitih studijskih programa razmjenu ideja, perspektiva i vještina u cilju razvijanja inovativnih i efikasnih strategija prevencije, razvoja edukativnih materijala i alata za osvještavanje o rodno zasnovanom nasilju. Studenti se međusobno podržavaju i uče jedni od drugih te razvijaju ključne kompetencije za buduće profesionalno djelovanje kao što su vještine komunikacije, timskog rada i saradnje.

Rezultati istraživanja (Taibo, Valero, Gómez and Morales, 2024) ukazuju da je koedukacija u univerzitetskim okruženjima ključna za stvaranje inkluzivnog, pravičnog i raznovrsnog obrazovnog okruženja. U tom smislu, kooperativno učenje može odigrati ključnu ulogu u promovisanju koedukacije podsticanjem saradnje, komunikacije i međusobnog razumijevanja između muških i ženskih studenata. Većina studenata je prema nalazima istraživanja upoznata sa osnovnim konceptima rodno zasnovanog nasilja, kao što su fizičko nasilje, emocionalno zlostavljanje, seksualno uznemiravanje i ekonomska kontrola. Posljedice nasilja po psihičko i mentalno zdravlje, na dalje akademsko obrazovanje i postignuće upućuju na zaključak o važnosti pravovremenog prepoznavanja seksualne viktimizacije, posljedica i potreba žrtava, kao i neophodnost postojanja efikasnih mehanizama za reagovanje u slučaju da do nasilja dođe i pružanje odgovarajuće podrške i zaštite žrtvama kako bi se sprečila reviktimizacija, ali i njihova sekundarna viktimizacija (Čopić i Luković Radaković, 2021). Sasvim je izvjesno da obrazovanje studenata o rodno zasnovanom nasilju može doprinijeti stvaranju svijesti, osnaživanju pojedinaca i zajednica, te promociji pravednijeg i sigurnijeg društva. Stoga analiza uloge studenta u prevenciji rodno zasnovanog nasilja na fakultetu otkriva niz izazova s kojima se studenti suočavaju, ali isto tako naglašava njihov aktivni doprinos u stvaranju sigurnog i inkluzivnog okruženja.

METOD

Cilj istraživanja, provedenog korištenjem fokus grupa, bio je detaljno istražiti ključne aktivnosti koje studenti Filozofskog fakulteta (društvenih i humanističkih studijskih programa) i Muzičke akademije Univerziteta u Istočnom Sarajevu prepoznaju kao relevantne u prevenciji rodno zasnovanog nasilja. Tokom rada u šest fokus grupa, studenti su imali priliku da diskutuju o edukaciji, podršci žrtvama, učešću studenata u istraživanju rodno zasnovanog nasilja, saradnji studenata sa lokalnim institucijama i razvoju relevantnih politika za prevenciju rodno zasnovanog nasilja na fakultetu. Studenti Filozofskog fakulteta i Muzičke akademije su kroz diskusiju unutar fokus grupa dijelili mišljenja, ideje i iskustva o aktivnostima studenta u prevenciji rodno zasnovanog nasilja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Analizom kvalitativnih rezultata istraživanja predstavljene su ključne aktivnosti koje studenti Filozofskog fakulteta i Muzičke akademije Univerziteta u Istočnom Sarajevu prepoznaju kao relevantne u prevenciji rodno zasnovanog nasilja.

Prema mišljenju fokus grupa edukacija studenata o rodno zasnovanom nasilju predstavlja stratešku aktivnost u prevenciji rodno zasnovanog nasilja na fakultetu. Studenti treba da budu upoznati sa postojanjem pravne zaštite i mehanizmima zaštite za žrtve ovog oblika nasilja na fakultetu kao što politike akademske zajednice i institucionalni resursi za podršku. Oni smatraju da društvene i kulturne norme igraju ključnu ulogu u podržavanju ili osuđivanju rodno zasnovanog nasilja – uključuje predrasude i stereotipe o ulogama polova, te moćne obrasce ponašanja koji održavaju neravnotežne odnose moći između polova na fakultetima. Rodno zasnovano nasilje prema mišljenju studenata

ostavlja velike posljedice na žrtve (fizičke povrede, emocionalne traume, ekonomske gubitke i druge oblike dugotrajnih štetnih efekata) što pretpostavlja prevenciju kroz obrazovanje, podršku žrtvama i promociju ravnopravnih i zdravih odnosa među polovima. Međutim važno je naglasiti da je ovo samo opšti pregled jer nivo znanja studenata može varirati u zavisnosti od konteksta i individualnih iskustava. Shodno tome očekujemo da edukacija studenata o rodno zasnovanom nasilju bude sveobuhvatna i multidisciplinarna, usmjerena na teorijsko razumijevanje rodno zasnovanog nasilja (definicije, oblici, uzroci i posljedice rodno zasnovanog nasilja), kritičku analizu društvenih i kulturnih normi, stereotipa, te pravnog okvira koji štiti žrtve rodno zasnovanog nasilja i institucionalne resurse i mehanizame podrške koji su dostupni žrtvama. Specifičnost studijskih programa Filozofskog fakulteta (humanističkih i društvenih studijskih programa) utiče na studente da razmišljaju o prevenciji rodno zasnovanog nasilja iz perspektive teorijske analize, socioloških faktora ili filozofskih koncepata kao što su jednakost i pravda. Studijski programi društvenih nauka često proučavaju različite teorijske okvire vezane za društvo, uključujući i rodne teorije i njihovo teorijsko pozadinsko znanje što može uticati na percipiranje i vrednovanje aktivnosti prevencije rodno zasnovanog nasilja. Studijski programi Muzičke akademije stavljaju fokus na kreativni izraz, umjetnički proces i estetiku – njihova umjetnička perspektiva utiče na doživljaj i učešće u projektima. Takođe su studenti humanističko-umjetničkih i društvenih studijskih programa često angažovani u društvenom aktivizmu i borbi za prava. Akcenat je na kreiranju efikasne strategije obrazovanja studenata o prevenciji rodno zasnovanog nasilja koja uključuje promociju ravnopravnosti polova, podizanje svijesti o nasilju i podršci žrtvama te primjenu intervencijskih postupaka za prekid nasilja i pružanje podrške žrtvama. Cilj edukacije studenata o prevenciji rodno zasnovanog nasilja nije usmjeren samo na razvijanje empatije prema žrtvama rodno zasnovanog nasilja, nego i na osnaživanje pružanja podrške žrtvama. U prilog nalazima našeg istraživanja idu i preporuke da treba organizovati dodatne edukativne programe za studente i studentkinje u cilju upoznavanja sa različitim vidovima seksualnog uznemiravanja, s posebnim osvrtom na razumijevanje seksualnog uznemiravanja i ucjenjivanja u akademskom kontekstu, smanjivanje tolerancije na rodno zasnovano nasilje, kao i ohrabrivanje lica koja su pretrpjela uznemiravanja da prijave slučaj (Resanović, 2021).

Podrška žrtvama rodno zasnovanog nasilja predstavlja jednu od aktivnosti studenata u prevenciji rodno zasnovanog nasilja. Malbaša, Ignjatović i Mitić (2022) naglašavaju da unapređenje mehanizma za prevenciju i zaštitu od seksualnog uznemiravanja na fakultetima podrazumijeva jačanje znanja i kapaciteta zaposlenih i studenata/studentkinja za prepoznavanje pojave, jasnije obaveze fakulteta u vezi s edukacijom i prevencijom, veću dostupnost informacija o procedurama konsultativnog i postupka po prijavi djela te bolje garancije za zaštitu privatnosti i ličnih podataka. Studenti su konstatovali da se podrška žrtvama rodno zasnovanog nasilja na fakultetu razlikuje zavisno od konteksta i resursa koji su im dostupni. Naglašeno je da pored promovisanja zdravih obrazaca komunikacije i poštovanja među polovima studenti mogu raditi na podizanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju na fakultetu, obrazujući svoje vršnjake o različitim oblicima nasilja, posljedicama za žrtve i dostupnim resursima podrške. Zbog toga je važno obezbijediti prostor za žrtve u kome će se osjećati sigurno i podržano i gdje će moći nesmetano razgovarati o svojim iskustvima – informisanje žrtava o dostupnim resursima i uslugama podrške u zajednici, kao što su sigurne kuće, savjetovališta, telefonske linije za podršku i pravna pomoć. Studenti Filozofskog fakulteta smatraju da njihove aktivnosti treba da su usmjerene na organizovanje pedagoških, psiholoških i socioloških radionica u cilju podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja. S druge strane, studenti Muzičke akademije su često fokusirani na umjetnost, izražavanje i kreativnost i njihova perspektiva može biti više usmjerena na emotivnu i estetsku dimenziju prevencije nasilja kroz umjetničke izraze ili muzičke performanse koji podižu svijest. Mentorska podrška studenta ispoljava se kroz emocionalnu podršku (aktivno slušanje, empatija), informativnu podršku (pružaju informacije o dostupnim resursima i uslugama podrške – sigurna kuća, telefonske linije za pomoć ili savjetovališta), praktičnu podršku (pomoć u pronalaženju smještaja, pravne pomoći ili finansijske podrške) i edukativnu podršku (edukacija žrtava o njihovim pravima, mogućnostima i opcijama za napuštanje nasilne situacije). Takođe studenti mentori mogu raditi na prevenciji rodno zasnovanog nasilja kroz edukaciju mladih o ravnopravnosti polova, nenasilnom ponašanju i važnosti međusobnog poštovanja, te se aktivno uključivati u borbu protiv rodno zasnovanog nasilja i sarađivati sa iskusnijim aktivistima kako bi razvili vještine i znanja potrebna za efikasnu promjenu. Žrtvama se organizovanjem zajedničkih aktivnosti, poput grupnih

terapijskih sesija, sportskih događaja ili umjetničkih radionica pruža podrška i osjećaj zajedništva. Studenti kroz mentorsku podršku pomažu žrtvama da prevladaju izazove s kojima se suočavaju i preuzmu kontrolu nad vlastitim životima, odnosno pružaju im pomoć u profesionalnom razvoju, stvaranju karijernih ciljeva, razvoju vještina i pronalaženju poslovnih prilika. Stoga je opravdano mišljenje da se bilo kakav vid otpora kampanjama posvećenim rodno zasnovanom nasilju vidi kao jasna indikacija da nejednaki odnosi moći i dalje kvare akademski krajolik, stvarajući hladnu klimu za one grupe kojima je tek nedavno bio dopušten pristup (Lewis and Anitha, 2019).

Učešće studenata u istraživanju rodno zasnovanog nasilja u svojim zajednicama ili unutar studentske populacije predstavlja vrlo značajnu aktivnost u prevenciji rodno zasnovanog nasilja. Ovo istraživanje može obuhvatiti analizu faktora koji doprinose nasilju, identifikaciji resursa podrške, evaluaciji postojećih politika i programa, kao i identifikaciji nedostataka ili potreba u oblasti podrške žrtvama. Takođe studenti mogu učestvovati u organizovanju događaja, kampanja i akcija koje su usmjerene na podizanje svijesti o rodnoj ravnopravnosti i nasilju. To može uključivati tribine, panel diskusije, umjetničke performanse, filmske projekcije ili druge kreativne događaje. Podizanje svijesti o rodnoj ravnopravnosti, prevenciji nasilja i podršci žrtvama može se ostvariti kroz volonterski rad s mladima (vođenje radionica, diskusija, igara uloga ili drugih interaktivnih aktivnosti) u lokalnim školama, klubovima ili organizacijama mladih, kao i putem medija (novine, radio, televizija i društvene mreže). Studenti Filozofskog fakulteta su u fokus grupama istakli da je istraživački rad ključan u prevenciji rodno zasnovanog nasilja jer pruža dublje razumijevanje uzroka, posljedica i faktora koji doprinose ovom problemu. Zato je neophodno provoditi ankete među studentima ili širom zajednicom u cilju dobijanja uvida u stavove i iskustva povezana s rodno zasnovanim nasiljem, kao i razumijevanju konteksta, uzroka, posljedica nasilja te identifikovanja potreba za podrškom. Prema mišljenju studenata analiza konkretnih slučajeva, nasilja iz medijskih izvještaja, sudskih presuda može doprinijeti rasvjetljavanju faktora rizika i mogućih intervencija i utvrđivanju efikasnosti najbolje prakse. Analizom politika i zakona koji se odnose na rodno zasnovano nasilje studenti dobijaju uvid u postojeće pravne okvire, njihovu provedbu i eventualne nedostatke. Takođe mogu dati preporuke za poboljšanje pravnog i institucionalnog odgovora na nasilje. Pri tome je istaknuto da uključivanje lokalne zajednice u istraživački proces može pomoći u osiguravanju relevantnosti istraživanja i podržati participativni pristup u identifikovanju problema i razvoju intervencija. Za studente Muzičke akademije kampanje i aktivizam igraju ključnu ulogu u podizanju svijesti, podsticanju promjena i mobilizaciji društva u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja. Studenti predlažu organizovanje kampanja i kulturnih događaja, korišćenje društvenih mreža za širenje poruka o nenasilju, pokretanje peticija putem interneta, javnih rasprava i drugih vidova organizovanja. Za studente Filozofskog fakulteta od posebnog je značaja njihovo učešće u zagovaranju promjena u politikama i zakonima o rodnoj ravnopravnosti i podršci žrtvama. Između ostalog studenti smatraju da se mogu angažovati u međunarodnim projektima i inicijativama, uključivati u rad međunarodnih konferencija, razmjenu, volontiranje u organizacijama za ljudska prava ili podršku globalnim kampanjama koje se bave rodnom ravnopravnošću i podrškom žrtvama nasilja na fakultetu. S obzirom na stvarno stanje stvari važno je uključiti studente fakulteta u ovu društvenu transformaciju, jer će ti sadašnji studenti jednog dana upravljati zemljom, donositi pravdu, podučavati, liječiti građane budućnosti. Iz tog razloga neophodno je insistirati na zastupljenosti rodne perspektive u svim fazama učenja uključujući je kao cilj cjeloživotnog učenja. Nikakva društvena transformacija ovih razmjera nije moguća bez angažmana onih koji idu na generacijskoj ljestvici na svim profesionalnim, društvenim i političkim poljima (Osuna-Rodríguez, Rodríguez-Osuna, Dios and Amor, 2020).

Prema mišljenju (Savić, Karapetrović, Zečević, Vučenović i Zrnić, 2023) akademski prostor nije svijet za sebe, već instanca koja u velikoj mjeri utiče na oblikovanje javnog mnjenja i politika, a samim tim i društvene stvarnosti. Studenti sarađujući s lokalnim institucijama mogu doprinijeti stvaranju integrisanog i efikasnog sistema podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja te promicanju kulture nenasilja u svojim lokalnim zajednicama. Saradnja sa lokalnim institucijama odnosi se na saradnju s policijskim odjelima (organizovanje predavanja ili radionica o postupcima prijave i intervencije u slučajevima rodno zasnovanog nasilja, kao i o specifičnim potrebama i izazovima s kojima se suočavaju žrtve nasilja), bolnicama i zdravstvenim ustanovama (organizovanje radionica ili predavanja o prepoznavanju i tretiranju ozljeda uzrokovanih nasiljem, kao i o pružanju emocionalne

podrške žrtvama), školama (organizovanje radionica ili predavanja za učenike i nastavnike o važnosti međusobnog poštovanja, ravnopravnosti polova i prevenciji nasilja), saradnja s centrima za socijalnu zaštitu (pružanje podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja u smislu pravne i socijalne pomoći, te volontiranje u centrima za socijalnu zaštitu ili organizovanje okruglih stolova ili tribina o pravima žrtava i dostupnim uslugama podrške), lokalnim nevladinim organizacijama (studenti se uključuju volonterski rad, podrška žrtvama, organizovanje kampanja, tribina...), lokalnim vlastima (studenti aktivno učestvuju u promjeni politika i praksi koje podržavaju rodnu ravnopravnost i prevenciju nasilja, odnosno učestvuju u javnim raspravama ili pokreću inicijativu za donošenje novih zakona ili programa). Kroz kulturne aktivnosti (organizovanje izložbi umjetničkih radova, produkcija i izvođenje pozorišnih predstava, organizovanje projekcija filmova i dokumentaraca, organizovanje književnih večeri, muzičkih događaja, kreativnih radionica – slikanje, pisanje...) studenti mogu učestvovati u stvaranju umjetničkih i kulturnih projekata koji doprinose podsticanju nenasilja, empatije i podizanju svijesti o rodnoj ravnopravnosti. Nalazi ranijih istraživanja (Čikić, Milovanović, Milinkov, Popov, Sekeruš i Bodroža, 2023) pokazuju da studentice očekuju da fakultet i univerzitet reaguju na pojavu seksualnog uznemiravanja i ucjenjivanja, dok istovremeno jedan dio smatra da bi institucionalni odgovor trebalo osigurati izvan fakulteta, pa i akademskog konteksta u cilju dodatne zaštite žrtve. Kao važan dio institucionalnog odgovora ističe se potreba za sistemskom edukacijom o tom problemu, kako studenata, tako i svih univerzitetskih zaposlenika. Takođe iskustva iz prakse pokazuju da su studenti i studentkinje pokretači inicijativa čiji je cilj bio da se na nivou Univerziteta sačini pravilnik koji bi uredio prevenciju i prijavljivanje seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja na fakultetima. Skretanjem pažnje na javnom nivou i usvajanjem pravilnika šalje se poruka o značaju aktivizma u cilju unapređenja kvaliteta studiranja (Resanović, 2021). Saglasni smo sa shvatanjem Cajner Mraović i Pavlović (2019) koji smatraju da se od evropskih visokih učilišta očekuje da ostvare saradnju s lokalnom zajednicom kako bi ta znanja bila šire dostupna, odnosno radi se o dvosmjernom i uzajamnom procesu gdje studenti dobivaju priliku primjenjivati nova znanja, sticati iskustva i afirmisati se u lokalnom okruženju, dok njihovi nastavnici dobivaju priliku razvijati nova naučna istraživanja temeljem iskustava i podataka do kojih dođu kroz takav način poučavanja, a zajednica dobija priliku da temeljem novih znanja i iskustava podiže nivo kvalitete života. Integrisanje njihovih perspektiva u širu inicijativu prevencije vodi ka holističkim i efikasnim pristupima rješavanju ovog važnog društvenog problema.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U svjetlu zastupljenosti rodno zasnovanog nasilja u svim oblastima života, uključujući i visoko obrazovanje, uloga studenata u prevenciji ovog vida nasilja na fakultetu postaje sve značajnija. Od velike je važnosti da visokoškolske ustanove mijenjaju i promovišu ideje i politike rodne ravnopravnosti kao osnovne postulate demokratije i humanističkih vrijednosti i da pozitivno utiču na društveni kontekst. Stoga je neophodno težiti ka izgradnji kulture netolerancije koja prema shvatanju Gavin, Quick and Gavin (2021) ne uzima u obzir ulogu ili status ni počinioca ni žrtve/preživjelog, nego štiti sve članove. Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da se studenti suočavaju s različitim izazovima u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem na fakultetu, uključujući nedostatak obrazovanja o ovoj temi, strah od osude ili stigmatizacije, nedostatak podrške institucija, kao i nedostatak svijesti o sopstvenim pravima i mogućnostima zaštite. Zato ključni korak u prevenciji rodno zasnovanog nasilja na fakultetu predstavljaju aktivnosti kao što su predavanja, radionice, diskusije i kampanje. Ove aktivnosti su usmjerene na podizanje svijesti među studentima i na informisanje o različitim oblicima nasilja u cilju osnaživanja za prepoznavanje i prijavu nasilja. Pružanje podrške žrtvama nasilja na fakultetu može uključivati slušanje, vjerovanje, podršku za prijavljivanje nasilja institucijama, kao i usmjeravanje žrtava ka resursima za podršku van fakulteta. Konstatovano je da studenti imaju presudnu ulogu u stvaranju sigurnog i inkluzivnog okruženja na fakultetu kroz organizovanje događaja i aktivnosti posvećenih prevenciji rodno zasnovanog nasilja, promovisanju politika i procedura zaštite na fakultetu i aktivnom učešću u kampanjama usmjerenim na promjenu svijesti i ponašanja. Studenti mogu raditi na promociji rodne ravnopravnosti na fakultetu kroz podržavanje inicijativa i programa koji promovišu jednakost polova, borbu protiv rodni stereotipa i promociju pozitivnih oblika međuljudskih odnosa. Eksperti ukazuju da osvještavanje o važnosti rodne ravnopravnosti može poslužiti kao temelj za razvoj edukativnih programa koji naglašavaju važnost jednakosti polova,

poboljšanje nastavnih planova i programa, dizajniranje kurikuluma i prilagođavanje nastavnoj praksi kako bi se bolje odgovorilo na potrebe studenata. Na fakultetima bi bilo korisno primjenom inovativnih modela nastave usmjerenih na tematiku rodno zasnovanog nasilja identifikovati ključne aspekte koji nedostaju u postojećim programima prevencije rodno zasnovanog nasilja, slabosti u trenutnim pristupima koji se odnose na sigurnost i dobrobit studenata ali i podstaći saradnju između disciplina kako bi se razvile inovativne strategije koje zadovoljavaju specifične potrebe svake grupe studenata. Intredisciplinarni pristup nastavi u prevenciji rodno zasnovanog nasilja omogućava studentima da dijele svoje različite perspektive i pristupe, odnosno podstiče kreativno razmišljanje i generisanje novih ideja. Ukupno gledano, uloga studenata u prevenciji rodno zasnovanog nasilja na fakultetu je od ključnog značaja. Njihova aktivna uloga u podizanju svijesti, pružanju podrške žrtvama, borbi protiv kulture nasilja i štetno rodno zasnovanih stereotipa, zalaganju za stvaranje sigurnog okruženja i promovisanju rodne ravnopravnosti na fakultetu, lokalnoj zajednici i šire može doprinijeti stvaranju fakultetskog okruženja koje je bezbjedno, podržavajuće i inkluzivno za sve studente.

LITERATURA

- Cajner Mraović, I., & Pavlović, V. (2019). Učenje zalaganjem u zajednici: iskustva i interesi studenata u Hrvatskoj. *Zbornik sveučilišta Libertas*, 4 (4), 179-202.
- Čikić, J., Milovanović, I., Milinkov, S., Popov, B., Sekeruš, I. Ž., & Bodroža, B. (2023). Percepcija i (ne) izravno iskustvo seksualnog uznemiravanja i ucjenjivanja u akademskom kontekstu–perspektiva studentica. *Revija za sociologiju*, 53(3), 397-428.
- Ćopić, S., & Luković Radaković, M. (2021). Seksualno nasilje nad studentima na fakultetima: Pregled rezultata dosadašnjih istraživanja. *Temida*, 24 (3), 279-302.
- Dimitrijević, A., & Mladenović, M. (2017). Seksualno uznemiravanje studenata-rezultati istraživanja. *Temida*, 20 (2), 291-309.
- Fenton A.R., Mott, H.L. (2022), Intervencijska inicijativa: teoretske osnove, razvoj i provedba. U S. Anitha, R. Lewis (ur.), *Rodno zasnovano nasilje u univerzitetskim zajednicama Politika, prevencija i obrazovne intervencije u Britaniji* (143-160), Sarajevo: TPO Fondacija.
- Gavin, J. H., Quick, J. C., & Gavin, D. J. (2021). *Ending sexual violence in college: a community-focused approach*. JHU Press.
- Huerta, M., Cortina, L. M., Pang, J. S., Torges, C. M., & Magley, V. J. (2006). Sex and power in the academy: Modeling sexual harassment in the lives of college women. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32 (5), 616-628.
- Karapetrović, M. (2022). Značaj institucionaliziranja rodne politike. U Z. Spahić-Šiljak, J. Kovačević i J. Husanović (ur.), *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: protiv rodno zasnovanog nasilja* (167-176). Sarajevo: Transkulturalna Psihosocijalna Obrazovna Fondacija (TPO Foundation).
- Kovačević, B. (2017). *Student u savremenoj nastavi*. Istočno Sarajevo: Univerzitet u Istočnom Sarajevu Filozofski fakultet.
- Lewis, R., & Anitha, S. (2019). Explorations on the nature of resistance: challenging gender-based violence in the academy. *Strategies for Resisting Sexism in the Academy: Higher Education, Gender and Intersectionality*, 75-94.
- Macanović, N. (2019). Kompetencije i društvo znanja. U N. Macanović (ur.), *Društvo znanja* (7-19). Banja Luka, Beograd, Nikšić: Centar modernih znanja, Resursni centar za specijalnu edukaciju, Centar za bezbjedonosna, sociološka i kriminološka istraživanja Crne Gore –“Defendologija”, Sport za sve.
- Malbaša, D., Ignjatović, T., & Mitić, M. (2022). Zaštita studentkinja i studenata od seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji – izazovi u uspostavljanju regulative i poverenja. U Z. Spahić-Šiljak, J. Kovačević i J. Husanović (ur.), *Uprkos strahu i tišini: Univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja* (193-209). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, TPO Fondacija.
- Mandić-Đokić, T., Žarković, T., Stojković, O., & Bošković, V., (2019). *Analiza stanja rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom u BiH*. Banja Luka: Koalicija “Neformalna

- grupa organizacija osoba sa invaliditetom” regije Doboj za projekat “Rodno zasnovano nasilje prema osobama sa invaliditetom u BiH”.
- McKinsey Company (2021), Women in the Workplace, <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/featured%20insights/diversity%20and%20inclusion/women%20in%20the%20workplace%202021/women-in-the-workplace-2021.pdf> 3.4.2024.
- Osuna-Rodríguez, M., Rodríguez-Osuna, L. M., Dios, I., & Amor, M. I. (2020). Perception of gender-based violence and sexual harassment in university students: Analysis of the information sources and risk within a relationship. *International journal of environmental research and public health*, 17 (11), 37-54.
- Petrić, N. (2019). Rodno zasnovano nasilje. U *Rodna ravnopravnost: Teorija, pravo, politike. Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH* (219-230). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet.
- Radončić, Dž., Lendák-Kabók, K. (2022). Orodnjavanje nastavnih planova i programa, U Z. Spahić-Šiljak, J. Kovačević i J. Husanović (ur.), *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja* (179-191). Sarajevo: TPO Fondacija.
- Resanović, R. (2021). *Istraživanje o praksama za prijavljivanje seksualnog uznemiravanja na fakultetima u Srbiji*. Beograd: Mreža akademske solidarnosti i angažovanosti.
- Savić, D., Karapetrović, M., & Zečević, I. (2023). *Stanje i perspektive integracije rodne dimenzije u istraživačke i nastavne sadržaje na Univerzitetu u Banjoj Luci*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci.
- Spahić-Šiljak, Z., Kovačević, J., Husanović, J. (2022a). Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja. U Z. Spahić-Šiljak, J. Kovačević i J. Husanović (ur.), *Izazovi integriranja rodne ravnopravnosti u univerzitetskoj zajednici: Protiv rodno zasnovanog nasilja* (9-24). Sarajevo: TPO Fondacija.
- Spahić-Šiljak, Z., Kovačević, J., Husanović, J. (2022b). Uvod. U Z. Spahić-Šiljak, J. Kovačević i J. Husanović (ur.), *Uprkos strahu i tišini: univerziteti protiv rodno zasnovanog nasilja* (9-20). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu. TPO Fondacija.
- Taibo, O. G., Valero, A. F., Gómez, S. B., & Morales, S. B. (2024). Effects of cooperative learning on gender equality education in university students. *Retos: nuevas tendencias en educación física, deporte y recreación*, 54, 581-590.

THE ROLE OF STUDENTS IN THE PREVENTION OF GENDER-BASED VIOLENCE AT UNIVERSITY

dr Branka Kovačević, full professor
The University of East Sarajevo
Pale Faculty of Philosophy

Abstract: Gender-based violence is a form of violence based on gender, that is on socially constructed roles, norms, and relations between women and men. Literature review on gender-based violence offers insight into the fact that gender-based violence is widely spread in all aspects of daily life, including also higher education. In this paper, we analyze the role of students in preventing gender-based violence at the university level, in other words, we explore the challenges that the students face and their active contribution to creating a safe and inclusive environment. The paper emphasizes the role of students through activities such as education, providing support to victims, policy-making, and active participation in campaigns aimed at the prevention of gender-based violence. The aim of this research, conducted in focus groups, was to explore in detail key activities recognized as relevant in the prevention of gender-based violence by the students of the Faculty of Philosophy and Academy of Music of the University of East Sarajevo. Research results reveal that education is identified as a key activity which provides students with knowledge of gender-based violence and raises awareness of this issue. Providing support to victims is shown to be an important support mechanism, while policy-making stresses the need for a systematic approach to the prevention of gender-based violence at the university level. Identifying key activities that students see as relevant in preventing gender-based violence paves a path to creating programs and policies.

Keywords: students, prevention, gender-based violence, activities, university

LIKURGOV I PLATONOV SISTEM VASPITANJA I OBRAZOVANJA – PRINCIP
„NEHUMANOSTI“ I HUMANOSTI

*prof. dr Nataša Vilić, redovni profesor**
Univerzitet u Banjoj Luci
Filozofski fakultet

Sažetak: Šta znači ispravan sistem obrazovanja i vaspitanja, kao i pitanje humanističkih principa na kojima bi se trebao temeljiti ne moguće je sagledati bez da se ne osvrnemo na sisteme vaspitanja u predhodnim razdobljima. Naš akcenat u ovom radu je na sistemu vaspitanja i obrazovanja hrabrih ratnika koje je ustanovio Likurg u Sparti, kao i na Platonovom shvatanju značaja humanističkog obrazovanja i vaspitanja koje ima za cilj spoznaju vrline. Samo takav čovek je sposoban za srećan život, kao i za harmoničan život u državnoj zajednici. S druge strane, Likurgov sistem obrazovanja za cilj ima obrazovati hrabrog ratnika i celokupno obrazovanje tome je podređeno. I Likurg i Platon smatraju da obrazovanje i vaspitanje moraju biti pod strogim nadzorom države. Ono što je još slično kod obojice jeste što ni jedan ne zanemaruju obrazovanje žena.

Ključne reči: obrazovanje, vaspitanje, Likurg, Platon, vrlina, humanost, ratnička veština

Uvod

Pitanje koje se postavlja pred sve nas jeste da li današnje društvo promoviše kulturu nasilja? Kao, i pitanje - šta je uzrok ovakvog stanja, koje posebno pogubne posledice ima na decu i mlade osobe. Svedoci nemilih događaja od 3. i 5. maja 2023. godine na području Republike Srbije. Nažalost, ni u svetu stanje nije puno bolje. Jedno od mogućih pitanja koje, sa aspekta humanističkih nauka, možemo postaviti jeste da li je današnji sistem obrazovanja i vaspitanja pokazao slabosti koje u deci bude nasilje, neodgovornost i neempatičnost. Ti mladi ljudi će za nekih dvadestak godina biti osnova ovog društva, pa se nalazimo u opravdanoj bojaznosti na šta će ličiti odnosi u takvom društvu i kakav će biti položaj i uloga humanosti i empatije (ako je uopšte i bude). Spartanski principi „nehumanosti“ na kojima se temeljio njihov sistem vaspitanja i obrazovanja, a koji je imao za cilj da se postigne pobeda na bojištu po svaku cenu, sve više podseća u nekim bitnim naznakama na stanje duha našeg vremena. Likurg koji je postavio temelje obrazovnog sistema u sparti je smatrao da se obrazovati mogu samo oni koji su od rođenja fizički, psihički sposobni, kao i adekvatno anatomske građeni. Samo takvi pojedinci su mogli su mogli ispuniti postavljene zadatke u njihovim školskim ustanovama.

U našem vremenu koje bi se trebalo u svemu temeljiti na principima empatije i humanizma školski zadaci se postavljaju jednako pred sve, bez obzira na prirodne sposobnosti i afinitete svakoga pojedinca. Ovo nas je dovelo u stanje kada se od svih očekuje da budu sposobni da odgovore na sve zahteve koji su postavljeni, a oni koji u toj besomučnoj trci počnu da zaostaju u sebi doživljavaju najteže psihičke lomove i postaju potencijalna opasnost po sebe i društvo u celini. Ovo je jedan od presudnih razloga zašto moramo preispitati dosadašnji koncept vaspitanja i obrazovanja, jer razlozi su vrlo nego zabrinjavajući.

* natasa.vilic@ff.unibl.org

Na bitnost obrazovanja i vaspitanja dece i mladih ukazivali su već stari Grci. Pitagora je u svoje vreme pažljivo birao svoje učenike i smatrao je da samo oni najbolji zaslužuju najviše uvide u znanja, ali ta znanja moraju u određenom meri i na određene sistematske načine biti preneseni i na sve ostale članove zajednice u onoj meri u kojoj to njihove sposobnosti dozvoljavaju. Ovaj sistem obrazovanja donekle je u svojoj filozofiji preuzeo i Platon.

Da bismo sagledali stranputice današnjeg obrazovanja, moramo pre svega sagledati kakvo je obrazovanje bilo u svim vremenima, poseban akcenat u ovome radu ćemo posvetiti Likurgovom i Platonovom sistemu obrazovanja. Moguće da u ovim prvim sistemima obrazovanja leže neki od odgovora na pitanja o prednostima ili manama i današnjeg sistema obrazovanja.

Spartanski koncept vaspitanja i obrazovanja – Likurgov „nehumanički“ principi vaspitanja

Pre svega, ovde ćemo ukazati i na one Grčke polise kojima nisu vladali humanistički principi u društvu a time i u sistemu obrazovanja. Kod kojih je bilo upitno (sa današnje distance posmatrano) šta je moral i vrlina. Jedna od takvih primera je i Sparta. Spartansko društvo se delilo na tri klase: spartijati (vladajući sloj), perijeci (slobodni građani) i heloti (seljaci).²⁰³ Spartanci su bili poznati po tome što nisu negovali filozofiju i umetnost. Oni su smatrali da pravilno vaspitanje i obrazovanje se sastoji u stvaranju jakih i hrabrih ratnika. Takav nemilosrdan sistematski obrazovan ratnik će uvek biti sprema da odbrani svoj polis. Posebnu pažnju u obrazovnom sistemu posvećuju obrazovanju zdrave muške dece. Takvo vaspitanje nije u sebi podrazumevalo elemente humanosti. Naprotiv, u prvi plan se stavljala stroga i nehumana obuka kojoj su pristupali samo potpuno zdravi mladići.²⁰⁴ U Spartanskom zakonodavstvu²⁰⁵ bilo je strogo propisano da vaspitanje mladića mora biti izrazito u duhu fizičkog odgoja. Posebna pažnja se posvećivala fizičkoj izdržljivosti i ratničkim veštinama. Svako drugo obrazovanje bilo je sporedno. U Likurgovom sistemu obrazovanja posebna se pažnja posvećivala odabiru jakih i zdravih mladića koji će moći proći takvu rigoroznu vojnu obuku.²⁰⁶ Oni koji bi uspešno završili takvo vojničko obrazovanje postajali su ratnici u službi države i zahvaljujući svojim ratničkim veštinama sticali su ugled u društvu. Sistem obrazovanja u Sparti zapravo započinjao je od samoga rođenja.

Primenjivanje sistematskog obrazovanja od samog rođenja u Sparti

Naime, od samoga rođenja deca u Sparti su podvrgavana raznim obredima. Tako su novorođenčad kupana u vinu jer se smatralo da će to zdravu decu okrepiti, a kod bolesnog novorođenčeta će pobuditi

²⁰³ Lisičar smatra da uvek treba naglasiti da su građani (perijeci) smatrani za one koji su nižega ranga od vladajućeg sloja, a da i u helotima treba razlikovati one koji su bili sa ropskim i oni koji su bili sa kmetskim osobinama. Perijeci su se bavili zanatstvom i poljoprivredom. Pogledati više U: Lisičar, Petar. *Grci i Rimljani*, Zagreb, 1971, str.88.

²⁰⁴ Plutarh svedoči da je u Spartanskoj družavi posebno poštovanje imale žene koje su rađale zdravu decu. Iz tog razloga žene su u Sparti bile slobodne i davana su im određena prava. Prema tome, rađanje zdrave dece za Spartance značilo je rađanje novih ratnika. Ženama se pridavala zbog toga velika vrednost i zato im je bilo omogućeno obrazovanje. Neke od Spartanskih žena su učestvovala i u političkom životu.

²⁰⁵ Spartansko zakonodavstvo je ustanovio Likurg.

²⁰⁶ Likurg je u Spartansko zakonodavstvo uveo da su deca u vlasništvu države, a ne svojih roditelja. Smatrali su da samo najbolji sa najboljima se trebaju spajati kako bi se dobilo zdravo i jako potomstvo. Očevi su novorođenčad dovodili u državnu instituciju nazvanu Narodno Svrište i tu su najmladiji članovi vršili odabir zdrave i sposobne dece. Zdrava i sposobna deca, koja su još bila i dobre anatomije, su vraćana očevima da ih odgajaju do određenog perioda života i za to su očevi dobijali određenu novčanu nadoknadu od države. Ako je dete bilo sa nekom anomalijom onda bi otac morao da dete baci u provaliju sa planine Tajget, jer takva deca ne bi mogla biti dobri ratnici, niti bi mogla služiti državi, smatrali su Spartanski zakonodavci.

razne vrste napada i grčeva. „Nije zavisilo samo od oca da li će on odgajati novorođeno dete, nego ga je morao nositi na mesto koje se zvalo lesha, gde su bili okupljeni najstariji članovi svake file. Oni bi dete brižljivo pregledali, pa ako bi ono bilo jako i dobra sastava, pozvali bi oca da ga odgaja i dodelili mu jedan deo od devet hiljada delova spartanske zemlje; ako bi, pak, bilo slabo i loša sastava, naredili bi da se odnese i baci u tako zvane Apofete, tj. u duboku jamu na gori Tajgetu, jer su smatrali da čeljade koje već od dođenja ima slabo i krhlo telo mora padati na teret ne samo sebi nego i državi. Zato i žene decu posle rođenja nisu prale u vodi, nego u vinu, da bi ispitale stanje njihova zdravlja. Jer se kaže da se epileptična i inače bolešljiva deca od vina onesveste i oslabe, a zdrava dobiju još više snage i jačine” (Đurić, 1983:5). Po tome se od prvog dana rođenja nastojalo raspoznati zdravo od bolesnog deteta. I same (kućne) vaspitačice koje su brinule o maloj deci su imale obavezu da bebe ne povijaju u pelene, da ne uče decu da budu izbirljiva u jelu i da moraju decu naučiti da sama bez straha ostaju u mraku. Na ovaj način se od najranijeg vremena u detetu razvijao osećaj za svaki mogući strah.

Kada dete napuni sedam godina država bi ga preuzimala. Tada bi dete bilo smeštano u ciljnu skupinu dece u kojoj bi za vođu bio imenovan dečak koji se po svemu isticao. Sva ostala deca morala su se podrgavati njegovim naredbama. Stariji mladići na ovaj način već obrazovani imali su zadatak da posmatraju i prate ove mlade, da bilježe kakav im je karakter u stanju slobodnog vremena i u njihovim međusobnim takmičenjima i borbama. Posle navršene dvanaeste godine dobijali bi samo platno kojim su delimično prekrivali svoje telo, bili su potpuno ošišani i hodali su stalno bos. Ovakav sistem obrazovanja pripremao je buduće ratnike na sva moguća iskušenja kojima će biti kasnije izloženi. Interesantno je da su učenici da sami se moraju se snalaziti i za hranu, jer samo ovako obrazovan i pripremljen ratnik može imati uspeha na bojniom polju.

Likurg je smatrao da suština ovakvog sistema obrazovanja jeste da podstiče hrabrost i razvija ratničke veštine. Ostalo obrazovanje poput opismenjavanja, izučavanja filozofije, aritmetike, geometrije i slično bilo je samo onoliko koliko je bilo potrebno u svrhu razvijanja ratničkih veština. Cilj Spartanskog obrazovanja i vaspitanja bio je da stvori zdravog, jakog i sposobnog ratnika koji će biti apsolutno poslušan državi. Likurg je smatrao da je zadatak i obaveza svakoga Spartanca da učestvuje u vaspitanju mladih.²⁰⁷

Uloga i mesto umetnosti u Likurgovom sistemu obrazovanja

Što se tiče umetnosti, po mišljenju Plutarha, Spartanci su bili malo otvoreniji u njihovom sistemu obrazovanja i vaspitanja. Likurg je smatrao da se deca trebaju učiti pravilnom govoru, negovan je dobar i jasan stil govorničtva, ali nije zanemarivana ni muzika i pesništvo u određenoj meri. „Učili su dečake i tome da u svome izražavanju spajaju gorčinu sa ljupkošću i da govore kratko, ali snažno i jezgrovito“ (Đurić, 1983:7). Muzika i pesme koje su korišćenje u svrhu obrazovanja su imale zadatak da podstiču hrabrost i želju za ratničkim pobedama. Najvećim delom njihove pesme su bile ode poginulim spartanskim herojima. Ali, postojale su i one u kojima se ukazivalo šta znači biti kukavica i koliko je tako nešto nečasno i nedostojno jednog pravog Spartanca. „Nastavi k pesništvu posvećivana je isto toliko briga kao i otmenosti i čestitosti u besedenju. Njihove pesme imale su izvesnu žaoku koja je izazivala hrabrost i oduševljavala na velika slavna dela. Njihov izraz bio je prost i snažan, i svojom uzvišenošću izazivao je moralna osećanja. One su najvećim delom bile pohvale onih koji su pali u borbi za Spartu i zato proglašavani za blažene; druge su bile pokude onih koji su kao begunci iz borbe provodili žalostan i bedan život, a neke i zaveti i zakletve na hrabrost, kako već kojim godinama dolikuje” (Đurić, 1983:8). Čast je bila ono za šta su živeli i umirali spartanski ratnici. Jedna od najvećih sramota jeste bila ne vladati sobom, te su mladići učenici kako da savladaju svoje strasti i nagone. Samo na ispravno obrazovanog ratnika ne mogu uticati strasti, a njegov jedini cilj jeste odbrana Sparte.

²⁰⁷ Spartanac koji je na ovaj način obrazovan je od svoje dvadesete do šezdesete godine života morao biti u vojnoj službi. Imali su stroga pravila života i usađen im je bio osećaj pripadnosti državi. Najveći deo vremena provodili su na vojnim vežbalištima. Na ovaj način su stvarani muškarci koji su odgojeni da žive samo za svoju Spartu.

Obrazovanje žena u Sparti

Za razliku od ostalih Grčkih polisa Likurg je smatrao da u Sparti i žene moraju proći kroz sistematsko obrazovanje i vaspitanje. I kod žena je velika pažnja bila posvećivana fizičkom vaspitanju. Tako su se žene vežbale u atletskim sportovima jer se smatralo da će im to doprineti da lakše rode i da će time dete biti zdravo i skladne građe. Pošto su veći deo svoga života muškarci provodili u ratništvu žene su morale biti naučene i kako da samostalnije žive u domaćinstvu i državi. Spartanke su posedovale vlastitu imovinu i imale su pravo glasa. Ipak, njihov primarni cilj je bio da rađaju snažne i zdrave ratnike. One su imale i određene obaveze u moralnom odgoju dece do određene dobi kada ih je, kako smo već rekli, država potpuno preuzimala.

Platonov sistem vaspitanja i obrazovanja – humanistički princip: težnja ka spoznaji vrline

Sam sistem obrazovanja i vaspitanja u Platonovoj zamisli idealne države treba da svoj vrhunac dostigne onoga trenutka kada državom počnu da upravljaju oni koji su najobrazovaniji, a time i najmudriji. „Hoće li se oni ljutiti ako kažemo da ni za državu ni za građane neće prestati zlo dokle god vlast u državi ne uzmu u svoje ruke filozofi, i da pre toga neće ni sama država moći da postoji onako kako je mi zamišljamo“ (Platon, 1993:193). Tek na ovaj način će, smatra Platon, svaki pojedinac u zajednici moći da živi srećnim i pravednim životom. Platon smatra da se čovekova duša u potpunosti mora odreći svega onoga što zatiče u ovom materijalno-čulnome svetu, jer samo na ovaj način može spoznati šta je istinski vredno, a to je po Platonu ideja dobra.

Duša kao primarni predmet vaspitanja i obrazovanja

Platon smatra da je predmet vaspitanja i obrazovanja duša. Zato je primarni zadatak učitelja da poseduje znanje o prirodi same duše jer samo se tako može odrediti šta je za nju najbolje. „A isto tako i svako znanje, lišeno pravičnosti i drugih vrlina, izgleda kao svaštastvo, a ne kao mudrost. Stoga, na početku i doposletka, i uvek, svuda i u svemu trudite se svim silama da slavom prevaziđete i nas i svoje pretke. A ukoliko ne, znajte da, ako vas nadmašimo vrlinom, nama ta pobeda donosi sramotu, a poraz, u slučaju da budemo poraženi blaženstvo“ (Platon, 2001:25). Platon, dakle, smatra da je sva odgovornost za istinsko obrazovanje u državi jeste na filozofima. Samo su oni sposobni da državnu zajednicu utemelje na vrlini. Da bi se ovo stanje postiglo neophodno je da svaki građanin, prema svojim sposobnostima, prođe kroz proces državnog vaspitanja i obrazovanja. Ovim se na ispravan način oblikuje karakter kod mladog čoveka. „A redu i harmoniji u duši odgovara „zakonito“ i „zakon“, jer oni građane čine dobrim, i baš u tome je suština pravednosti i umerenosti“ (Platon, 1968:161).

Platon u svome dijalogu *Država* smatra da je uloga učitelja i vaspitača jedna od najznačajnijih u državi. Za ovu vrstu poslova moraju se birati samo oni najbolji. Zadaci učitelja i vaspitača su složeni i veoma odgovorni. Oni moraju da nadziru celi proces obrazovanja i vaspitanja, počevši od samih sadržaja i formi vaspitanja. Oni moraju i da vrše nadzor i nad drugim učiteljima i vaspitačima, to jeste da nadziru da li oni ispravno obavljaju svoje zadatke. Platon je smatrao da je zadatak pravog učitelja i vaspitača i da kažnjavaju ali i nagrađuju.²⁰⁸

²⁰⁸ Platon je smatrao da bi neko bio dobar učitelj i vaspitač morao je da prođekroz razne testove od strane navišeg državnog tela koje je imenovano kao Noćno veće, jer članovi ovog veća poznaju prirodu najvišega dobra. Oni su smatrali da dobar učitelj i vaspitač mora da zna ne samo da učenike uči teorijskim znanjima, nego i načinima njihove primene u praksi. Učitelji i vaspitači moraju imati i svoje nadzornike, koji moraju biti i vrhunski poznavaooci aritmetike, astrologije, metrike i matematike.

Pravedan i dostojan život – život utemeljen na vrlini

U svome filozofskom sistemu Platon je smatrao da je temelj pravednoga i dostojnog života čoveka život koji je utemeljen na vrlini.²⁰⁹ Da bi čovek svoj život utemeljio na vrlinama potrebno je, pre svega, da prođe kroz sistem obrazovanja – spoznaje i samospoznaje, to jeste dođe do znanja o tome šta vrlina jeste. „Jer, svaki od nas većinom postaje takav kakve sklonosti i dušu ima“(Platon,1990:345). Platon je smatrao da vrlina, iako, se stiče teorijskim znanjem svoju istinsku suštinu pokazuje tek u društvenoj inetrakciji. „Zar najlepší prizor za onoga ko ume da vidi nije taj kada se kod nekog čoveka sjedinjuje lep karakter sa lepim spoljašnjim oblikom koji je saglasan i skladan sa njim“(Platon,1939:30).

Prepoznavanje značaja ispravnog obrazovanja i vaspitanja za pravilno oblikovanje duše i karaktera kod čoveka Platon nalazi već kod Sokrata. „Kao dokaz tome da se samo učenje ne može uzeti zasebno, jer bez obzira je li zahtijevao definicije, ustrajavao na tome da je vrlina znanje, tvrdio da nitko ne čini krivo svojom voljom ili nalagao ljudima da se brinu za svoje duše, ili je pak prividan predmet razgovora bilo postolarstvo ili ljubav, on je uvijek, kako je i sam rekao, „govorio istu istinu o istim stvarima“(Guthrie,2007: 369). Platon smatra da ispravno vaspitanje i obrazovanje u svakome pojedincu podstiče želju da postane idealan građanin. Takav idealni građanin shvata da je svrha života u državnoj zajednici da se pokorava zakonima države.

Platon – obrazovanje i vaspitanje mora biti stvar države

Proces obrazovanja i vaspitanja kod Platona mora biti stvar države, jer samo država je ta koja može da ustanovi šta jeste dobro, a šta nije za decu i mlade. „Obrazovanje je, tvrdim, prvo sticanje vrline i kod dece, kada se u njihovim dušama rode uživanje i ljubav, patnja i mržnja ispravno usmereni, dok još to ne mogu da shvate razumom; a kada sazrevanjem steknu razum, i kada se naklonosti slože sa razumom, ondastaju ispravne navike a to slaganje u celini jeste vrlina“(Platon,1990:51). Proces obrazovanja i vaspitanja i kod Platona počinje u ranome detinjstvu, jer oblikovanje duše nije nimao jednostavan i lak proces. „Upravo zato što je svekoliko obrazovanje čoveka shvatao kao formiranje duše, Platon je i postao osnivač pedagogije ranog detinjstva“(Jeger,1991:551). Platon je izričit u tome da učitelji strogo moraju voditi računa i kakve reči upućuju svojim učenicima. „Riječ je velik moćnik koji sasvim sićušnim i posve nevidljivim tijelom izvršava najbožanstvenija djela; može, naime, i strah zaustaviti, i bol ukloniti, i radost izazvati, i sućut pojačati“(Diels,1983:272). Prema tome, učitelji posebnu pažnju, smatra Platon, moraju posvetiti dijalektici, jer samo se na ovaj način mogu spoznati bestelesne stvari, a to je i suština najviše spoznaje. „Stoga se treba vježbati da se postane sposoban dati i primiti razjašnjenje o svakoj stvari“(Platon, 2000:336).

Platon je bio saglasan sa Sokratom u pitanjima obrazovanja mladih. Sokrat je smatrao da je bitnije osloboditi dušu od neznaja, nego telo od bilo kakve bolesti. Um čovekov jedini ima mogućnost da spozna samu prirodu duše, a to je jedini put ka istinskoj spoznaji i ispravnom načinu života. Platon je smatrao da duša mora uvek težiti ka savršenstvu.²¹⁰

Zadatak učitelja je da porađa znanja iz duša učenika

Po Platonovom učenju sva čovekova spoznaja proističe iz anamnesisa, to jeste sećanja duše na svet ideja u kome je boravila pre dolaska u ovaj čulno-materijalni svet. Iz tog razloga on smatra da je zadatak učitelja da usmeri svoga učenika da preko ispravno vođenog razgovora dospe do istinskog mišljenja. Pravičan život je život utemeljen na vrlini. Samo tako obrazovan i vaspitan čovek može

²⁰⁹ Platon je smatrao da sistema vaspitanja i obrazovanja mora biti pod strogim nadzorom države i kao takav mora se sastojati iz gimnastike i muzike. Gimnastikom se oblikuje telo, a muzikom se oblikuje duša. Po mišljenju Platona muzika treba da predhodi gimnastici. Vrline se mogu sticati samo vježbanjima i navikom.

²¹⁰ Duša mora uvek težiti ka savršenstvu, dok telesne mane, smatra Platon, mogu se zanemariti.

imati pravičan odnos prema zajednici u kojoj živi. Učitelj ima zadatak, kako nam je to još pokazao već Sokrat, da veštijim vođenjem razgovora sa sagovornikom podstiče ga na potragu za istinom. U tome procesu kod sagovornika u duši dolazi do (ra)spoznaje o idejama dobra, pravednog i lepoga, to jeste na koji način zajednica mora biti ispravno utemeljena da bi bila funkcionalna za sve njene članove. Učitelj od svoga učenika zahteva da vlastitim naporom mišljenja napreduje u spoznavanju. „Uzrok tome je nesumnjivo taj što je besplatan savet jedini način dobročinstva koje u čoveku koji ga prima budi želju da se za nj oduži, tako da bi moglo važiti kao dobar znak ako onaj koji je učinio dobro i sam primi neko dobročinstvo u zamenu, i suprotno“ (Platon, 1968:184). Do spoznaje istine se dolazi postepeno, to jeste polazeći od čulno-pojavnog sveta, preko matematičkih znanja i na kraju do sveta ideja. „Međutim, u državi se ne traži bilo kakva vrsta obrazovanja, već samo obrazovanje ustanovljeno na načelima istine i dobra. Oni koji uređuju život države, koji određuju načela vaspitanja i koji različitim pripadnicima države dodjeljuju razne zadatke, moraju da imaju znanje o onom što je i zaista istinito i zaista dobro – drugim rečima, oni moraju da budu filozofi“ (Koplston, 1991:261).

Platon – za ispravno obrazovanje su potrebni iskusni i mudri učitelji

Isti stepen saznanja nije mogu kod svih, smatra Platon. Zadatak učitelja jeste u tome, smatra Platon, da usmerava i postiže duše mladih ka buđenju sećanja njihovih duš na svet ideja (istina). „Ali se saznanje o onome što je savršeno s teškom mukom rađa čak i u duši koja je savršena, i to tako što se ona neprestano bavi svim ovim stepenima saznanja, prelazeći naizmenično gore-dole s jednog na drugi.“ (Platon, 1978: 68) Zato je, smatra Platon, potrebno u državi napraviti sistem obrazovanja i vaspitanja u kojima će učestvovati samo dobri i iskusni učitelji (mudrosti). „Jer nijedan zakon i poredak ne vrede više od znanja, i nije pravo da um bude ičemu potčinjen i da služi, nego treba da vlada i upravlja svim stvarima ako je stvarno po svojoj prirodi istinit i slobodan“ (Platon, 1990:310). Platon je bio ubeđen da samo dobro vaspitanje, kako to on navodi i u svome dijalogu *Zakoni*, može da ispravno i na pravi način razvija dušu, ali i telo da budu što skladnije građeno. „Iz stanja, koja smo prikazali, razvili su se naš sadašnji život, države, državna uređenja, umetnosti i zakoni, mnogi proroci ali i mnoge vrline“ (Platon, 1990:81).

Bitnost kontrole države nad svim segmentima obrazovanja

Zadatak države je, po mišljenju Platona, da strogo vodi računa o svojim građanima i to počevši i pre prvih dana njihovih života. On smatra da trudnice trebaju uvek da budu u lepom okruženju i dobrom raspoloženju. Sve ovo ima velikog uticaja na razvijanje ploda u utrobi majke i rađanja zdrave dece. Platon je shvatio da rano detinjstvo postaje presudno za kasniji razvoj i celokupni život osobe. Roditelji u ranome detinjstvu prema deci ne treba da budu prestrogi, ali ni previše popustljivi, jer sve to utiče da se kod dece kasnije razviju ili mizantropija ili preterana povučenost. Odrasle osobe kod kojih se razviju ove negativne osobine, smatra Platon, nisu prikladne za život u zajednicama. Platon smatra da decu već od treće godine života treba navikavati na pozitivna duševna raspoloženja, jer time će se postići bolja harmoničnost u odnosima među ljudima.²¹¹

Prema tome, pravilno vaspitanje i obrazovanje, po mišljenju Platona, mora se sastojati u tome da se deca od najranijih dana usmeravaju po principima koje je zakon ustanovio kao dobre i ispravne. Takvi principi su moralno i etički ispravni jer su ustanovljeni od namudrijih u državi. Dobro vaspitan i obrazovan pojedinac jedino može da na ispravan način učestvuje u društvenom i političkom životu zajednice. Zato sistem dobrog i ispravnog vaspitanja i obrazovanja, koje mora biti pod strogim nadzorom države kako Platon smatra, mora postati temelj državnog zakonodavstva. Platon je kaže da svi ispravno i dobro vaspitani i obrazovani pojedinci postaju valjane i dobre osobe, koje kao takve

²¹¹ Po Platonu sistem najranijeg vaspitanja i obrazovanja dece mora se odvijati u nekoliko faza: deca od treće do šeste godine života moraju da se igraju zajedno, a tada zadatak učitelja jeste da ih samo nadgleda i usmerava u njihovim igrama; posle šeste godine dolazi do odvajanja dečaka i devojčica (dečaci treba da se posvete jahanju, bacanju koplja i sl.; a devojčice tek ponešto u rukovanju oružja) – u ovome periodu obrazovanje se mora sastojati od izučavanja muzike, aritmetike, matematike, asgtronomije, gimnastike, i dr.

najbolje služe svojoj državnoj zajednici. Zato je, po njemu, ispravno vaspitanje i obrazovanje najbolji modus koji pojedince podstiče da postanu dobri i ispravni ljudi. „Onda u onoga koji nešto ne zna ipak postoje pravilne predstave o onome što on ne zna.“ (Platon, 1970: 392).

Zakonodavac mora da postavi, kako Platon smatra, u prvi plan obrazovanje i vaspitanje za vrlinu. Zadatak države je da kroz obrazovni proces nauči građane da budu mudri, jer samo čovek koji je stekao istinska znanja može da bude srećan, ali i koristan društvu u celini. „Dakle, druga dela za koja bi se moglo tvrditi da pripadaju politici – a ima ih mnogo takvih, naprimer, učiniti građane bogatim, slobodnim i nebuntovnim – pokazala su se sva ni zla ni dobra, a potrebnim se pokazalo da se građani učine mudrim i da im se dâ udeo u znanju, pošto znanje treba da bude ono što im koristi i što ih čini srećnim“ (Vlastos, 1994: 167-168).

Znanje mora biti objektivno

Platon smatra da znanje ne sme biti subjektivno kako su to zastupali sofisti. „Zar ne govori on nekako ovako da kakve se sve stvari meni čine, takve za mene i jesu, a kakve se tebi čine opet su za tebe“ (Platon, 2000: 112). Jedina istinska spoznaja je spoznaja ideja, to je ono objektivno i istinsko znanje za koje se zalaže i Platon.

Dete se od prvih dana, sistematskog obrazovanja i vaspitanja od strane države, mora učiti da se oslobađa predrasuda i da svoje mišljenje usmerava ka jednome cilju, a to je dobru kao svrhu života. Ovo je jedan od razloga što Platon smatra da je cilj države da uči svakoga pojedinca da teži ka spoznaji vrline. A zadatak države je da zakone utemelji na vrlinama. Samo se tako može postići, po mišljenju Platona, dobar i pravedan život i harmoničan državni poredak.

Samo ovako ustrojena državna zajednica može da pruži svojim građanima da ispolje sve svoje potencijale i da se u svojim spoznajama približe najvišem dobru. „Mi, dakle, nismo kao zakon odredili ništa što bi bilo nemoguće i što bi ličilo na prazne želje, jer smo zakon odredili prema prirodi“ (Platon, 1993: 144).

Platonova paideia

Platon u svojoj paidei iznosi stav da je gimnastičko vaspitanje u službi razvijanja telesnih snaga, a ovo ima za cilj da jača duh čoveka. Sam Platon u duhu svoje teorije deli vaspitanje na dva dela – muzičko vaspitanje i gimnastičko vaspitanje, jer duh i telo moraju biti u harmoniji. „Ako je tako, onda onda je neki bog dao ljudima ta dva umenja, muziku i gimnastiku, i to, čini se, brinući se ne toliko za njihove duše i tela, nego prvenstveno o onoj njihovoj dvostrukoj prirodi: vitalnoj i filozofskoj. Stoga se te dve prirode moraju međusobno usklađivati suzbijanjem jedne i pojačavanjem druge kako bi se postigla prava mera“ (Platon, 1993: 96). Od svih umetnosti kod Platona muzika i poezija imaju istinsku pedagošku vrednost. „I kao onde lekarstvo, tako ovde muzika u sve te stvari unosi slogu na taj način što ih je zadahnula ljubavlju i saglasnošću; i tako je opet muzika nauka o erotskim odnosima sobzirom na harmoniju i ritam“ (Platon, 2008: 36).

Kod Platona se muzičko i gimnastičko vaspitanje mora nalaziti u bliskoj sprezi, jer su oni kao takvi neodvojivi od religijskih predstava. Platon je smatrao da deca treba da aktivno učestvuju u religijskim predstavama i to na način ritmičke i smislene igre kojom se upućuju molitve bogovima. Kod starih Grka religijski rituali su biti javni, jer život zajednice u religijskom smislu ima prvenstvo u odnosu na privatni. Svaki mesec su se priređivale svetkovine u čast jednog od Olimpijskih bogova. Tada su im se prinosele žrtve. Ovo je bilo praćeno uz takmičenja u muzici i gimnastici. Delfi su u saradnji sa zakonodavcima propisivali oblike organizacije religijskog života, tako je zadatak sveštenstva bio da reguliše ono što zakonodavac nije uspeo. Platon smatra da bog dredi mesto kao i sudbinu čovekove duše. Čovek ima određenu slobodu volje, time mu je data mogućnost da izabere šta će postati. Platon smatra da je čovek onakav kakva je njegova duša, a da mesto koje će joj bogovi odrediti zavisi od bliskosti duše sa vrlinom.

Kada je reč o umetnosti koja se koristi kao sredstvo vaspitanja i obrazovanja treba biti vrlo obazriv, smatra Platon, jer sve što je predstavljeno u umetnosti nije u službi istine. Zato Platon nalaže da se, pre svega, preispitaju stihovi Homera, koji je bio jedan od najcenjenijih Grčkih pesnika. Takve pesme mogu neiskusne duše navesti da čine zlo i nepravdu.

Platon smatra da cilj vaspitanja jeste upoznavanje mlade i neiskusne duše sa onim šta je istina i dobro. Ko je pesnik i kakav je njegov život, po mišljenju Platona, je najmanje važno.

Platon je od Pitagore preuzeo učenje da muzika duboko zadire u čovekovu dušu. Muzika u duši stvara pozitivne emocije, osećaj za harmoniju, proporciju i plemenitost karaktera. Ovo u čovekovoju duši stvara poriv za stvaralaštvom. Platon smatra da umetnici, a to se posebno odnosi na pesnike, moraju da u državnim zakonima pronalaze uzore za ono što treba biti u službi vaspitanja i obrazovanja. Prema tome, oni u potpunosti moraju da se povinuju državi jer ono što je primereno obrazovanju i vaspitanju može znati jedino zakonodavac. „Stoga ja nikako ne bih čuvaju zakona, koji je ujedno i nadzornik vaspitanja omladine, mogao da navedem neki bolji uzor od toga. On treba da podstiče učitelje da u njemu poučavaju dečake. A kada gleda pesnička ili prozna dela, pa naiđe na nešto što je sa tim povezano, ili kada naiđe na nešto što se samo usmeno prenosi a srodno je s ovim poukama, to nipošto ne sme da zanemari, nego treba sve da zabeleži“ (Annas, 2010: 236).

Posebnu kritiku Platon upućuje tragičnim pesnicima. Za njih kaže da su puki podražavaoci, jer imitiraju u svojim delima najgore čovekove osobine i kao takve ne obraćaju se razumu. Tragički pesnici nemaju mogućnost, smatra Platon, da imitiraju umeren i blag karakter. „Stoga bi pravda bila zadovoljena time da se takvom ne bi dopustilo da uđe u državu, jer ako se želi da ovom upravljaju dobri zakoni. Jer, on budi, hrani i ojačava onaj deo duše koji razara razumnost. Slično onome ko bi vladavinu nad državom prepustio rđama i na taj način im i državu predao i omogućio da ovi najbolje ljude pobiju, postupa i mimetički pesnik, koji duši svakog pojedinca daje izopačen ustav“ (Platon, 1993: 307-308).

Po mišljenju Platona jedino uz pomoć muzičkog vaspitanja od svih drugih umetnosti može se ispravno oblikovati duše i uma kod čoveka.

Platon o obrazovanju i vaspitanju žena

Kao što su Spartanci posvećivali pažnju obrazovanju i vaspitanju žena, tako i Platon u svome konceptu ovo pitanje ne zaobilazi. Platon smatra da žene ne žive u skladu sa svojom prirodom, nego u skladu sa navikama. Po njemu ovo je jedan od razloga što je uloga žene u zajednici statična i nepromenljiva. Ipak, Platon kaže da mora postojati program vaspitanja i obrazovanja i za žene. Pojedini segmenti toga vaspitanja moraju biti zajednički sa muškarcima. U takvom sistemu obrazovanja i vaspitanja žene trebaju zajedno sa muškarcima da vežbaju gole i da zbog toga ne osećaju sram. „Nema, prema tome, nikakvog posla u upravi države koji bi pripadao ženi zato što je žena, niti muškarcu zato što je muškarac, nego su prirodne sposobnosti podjednako podeljene među oba stvorenja, i u svima poslovima može po svojoj prirodi učestvovati žena, i u svima poslovima muškarac, samo je žena u svima slabija od muškarca“ (Platon, 1993: 143).

Platon shvata da i žene mogu imati značajniju ulogu u političkom životu države ali ostaje skeptičan po tome pitanju, jer smatra da su žene po svojoj prirodi slabije od muškaraca.²¹² Platon podržava Sokrata koji opovrgava Menona koji je smatrao da postoje vrline koje su karakteristične samo za žene, jer te vrline se razvijaju na temelju ženine uloge u domaćinstvu. Menon smatra da postoje vrline koje su karakteristične samo za muškarce, jer takve se vrline razvijaju radi valjanog

²¹² Platon u dijalogu *Timaj* kaže da ukoliko je muškarac učinio neko zlo i nepravdu njegova će se duša reinkarnirati u telu žene, jer to će mu biti adekvatna kazna za počinje a nedela. Ovim nam Platon pojašnjava zašto su u suštini žene u zajednici na nižem nivou od muškaraca.

obavljanja državnih poslova. Sokrat smatra, a to Platon prihvata, da ista vrlina je neophodna i ženama i muškarcima ukoliko teže da postignu dobro i žive pravedne i razborite živote.

Ipak, primarna uloga žene je da brine oko muža i da vodi strogo računa o vaspitanju sinova. Ukoliko žena sinove vaspitava suprotno vrednostima od onih kojima ga otac uči, onda ona urušava ne samo porodicu, nego i državnu zajednicu. Ako žena još i traži od muškarca da se posveti domaćinstvu, time će učiniti da on počne zanemarivati ulogu u javnome životu. Platon zato smatra da i žene moraju biti vaspitane i obrazovane na istim vrednostima kao i muškarci, jer ako tako ne bi bilo, onda bi se dospelo u opasnost da žene svojim nesavesnim ponašanjima ugroze državu. Zadatak muškaraca je da obavljaju državne poslove. A to za ženu, ipak, smatra Platon, nije nešto sasvim prirodno. „Jer pravi građanin kome je povereno stvaranje i održavanje reda u državi dovoljno je već zauzet ovim velikim umećem koje zahteva i mnogo vežbe i mnogo znanja, i zbog toga se ne može vršiti kao neki uzgredan posao. A obavljati kako valja dva zadatka ili dva umeća - to ne može gotovo nijedna ljudska priroda, kao što neko ne može ni da se bavi svojim sopstvenim umećem a da u isto vreme vrši nadzor nad drugim koji se, opet, bavi svojim umećem"(Platon,2004:204).

Prema tome, obaveza muškaraca je da se stalno upućuju u mudrost i da kao filozofi upravljaju državom, time se oni odužuju državi za vaspitanje i o razovanje koje je u njih uloženo. „Nijedno pak drugo umijeće ne bi više i prije nego kraljevsko htjelo tvrditi da je njegov posao briga za ljudsku zajednicu kao cjelinu i da je ono umijeće vladanja ljudima uopće“(Platon,2000:324).

Značaj gimnastike u obrazovanju

U duhu svoga vremena, Platon smatra, da je u ispravnom sistemu obrazovanja i vaspitanja neophodna i primena gimnastike. Gimnastika, po mišljenju Platona, oblikuje telo, ali pre svega mora da utiče na oblikovanje duša čuvara države. Čuvari države moraju biti hrabri i nemilosrdni prema državnim neprijateljima. Međutim, smatra Platon, čuvari moraju biti naklonjeni svojim građanima. Čuvari moraju da poseduju privrženost i ka filosofiji. Ovim se postiže telesna i duševna harmonija kod čuvara države, što je presudno da bi oni na pravilan način vršili svoju ulogu.

Briga za pravilno fromiranje i razvijanje tela jeste i svojevrsna priprema za samu filosofiju. Platon kaže da samo čovek koji poseduje jaku dušu i karakter može savladati vlastite strasti. Gimnastičke vežbe moraju da se praktikuju od ranog detinjstva. Ovim se postiže da telo bude jako, zdravo i skladno građeno. Ali, ono što je tu bitno jeste da takvo telo daje mogućnosti duši da se ispravno oblikuje u vrlini.

Završno razmatranje

Još u antičkom vremenu zakonodavci su bili svesni bitnosti ispravnog obrazovanja i vaspitanja dece i mladih. Likurg je u Sparti prvi doneo zakon da obrazovanje i vaspitanje moraju biti pod strogom nadležnošću i kontrolom države. Spartanski sistem obrazovanja je za cilj imao vaspitanje savršenog ratnika, koji je u potpunosti i bezuslovno odan državi. Da bi se to postiglo sa obrazovanjem i vaspitanjem se počinjalo od najranijeg detinjstva gde su se deca učila osnovnim pravilima ponašanja. Likurgov sistem obrazovanja i vaspitanja nije zaobilazio ni žene, jer se smatralo da samo dobro obrazovana i vaspitana žena je sposobna da rađa zdravo potomstvo. U Sparti je sve bilo podređeno ratničkom načinu života i zato njihov sistem obrazovanja i vaspitanja nije utemeljen na humanističkim principima i empatiji.

Kod Platona je vaspitanje i obrazovanje bilo važno sredstvo kojim se oblikovao ispravan karakter čoveka. I Platon je smatrao da oni koji upravljaju državom imaju zadatak da predlažu jasna pravila koja se tiču vaspitnog i obrazovnog procesa. „Na isti upravo način, čini mi se, kraljevsko umijeće, zadržavajući samo vlast upravljanja, neće dopustiti onima koji prema zakonu obrazuju i odgajaju

nikakvo vježbanje osim onoga u kojem se izražuje i stvara značaj, koji će biti u skladu sa radom stapanja kraljevskog umjeća, i preporučivat će im neka samo u tom smislu odgajaju. A oni koji ne mogu primiti odlučni i umjereni duh i ostale sklonosti prema kreposti, neka ih njihova loša narav silom gura u bezbožnost, obijest i nepravdu, uklanja kraljevsko umijeće smrtnom kaznom, progonstvom te najvećim gubitkom građanskog prava“(Platon,2000:366). Sistem vaspitanja i obrazovanja koji je kod Platona pod strogim nadzorom države ima za cilj da građane odgoji u onim vrlinama koje su najpogodnije za ispravan i dobar život u državi.²¹³

U duhu svojih savremenika, slično kao i u Sparti, Platon smatra da deca moraju biti u nadležnosti države. I Platon smatra da se trebaju ukršati samo najbolji primerci, ali i da to mora biti pod kontrolom države, ali to treba raditi tako da na pojavnoj ravni deluje kao da je sve slučajno i spontano. Samo tako može nastati, smatra Platon, jako i zdravo potomstvo.

Likurg i Platon smatraju da i žene moraju biti uključene u procese sistematskog obrazovanja i vaspitanja, jer samo na taj način se može ispuniti zadatak koji država postavlja pred svoje građane.

Literatura:

- Ado. Pjer. *Duhovne vežbe i antička filozofija*, Fedon, Beograd, 2015.
- Annas. Julia. *Virtue and Law in Plato*, U: Christopher Bobonic (ed.), *Plato's Laws: A Critical Guide*, Cambridge University Press, 2010.
- Diels. H. *Predsokratovci*, fragmenti II, Naprijed, Zagreb, 1983.
- Đurić. M. *Istorija helenske etike*, ZUNS, Beograd, 1997.
- Đurić. M. *Istorija starih Grka do smrti Aleksandra Makedonskog – u odabranim izvorima (Sparta pre persiskih ratova, Likurg)*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1983.
- Guthrie, M. K. C. *Povijest grčke filozofije, Sofisti-Sokrat*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb 2007.
- Jeger, Verner. *Paideia: oblikovanje grčkog čoveka*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1991.
- Koplston, Frederik. *Istorija filozofije, Tom I: Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd, 1991.
- Kramer. H. *Platonovo utemeljenje metafizike*, Demetra, Zagreb, 1997.
- Ksenofont. *Uspomene o Sokratu*, BIGZ, Beograd, 1980.
- Lisičar. Petar, *Grci i Rimljani*, Zagreb 1971.
- Platon. *Misli o vaspitanju*, Beograd, Izdavačka knjižara „Rajković“, Beograd, 1939.
- Platon. *Protagora, Gorgija*, Kultura Beograd 1968.
- Platon, *Dijalozi – Odbrana Sokratova, Kriton, Fedon, Menon*, Kultura, Beograd, 1970.
- Platon. *Pisma*, Rad, Beograd, 1978.
- Platon. *Zakoni&Epinomis*, BIGZ, Beograd, 1990.
- Platon. *Zakoni*, BIGZ, Beograd, 1990.
- Platon. *Država*, BIGZ, Beograd, 1993.
- Platon. *Kratil, Teetet, Sofist, Državnik*, ΠΛΑΤΩ, Beograd, 2000.
- Platon. *Meneksen&Fileb*, Izdavačko preduzeće rad, Beograd, 2001.
- Platon. *Zakoni*, Dereta, Beograd, 2004.
- Platon. *Gozba*, Dereta, Beograd, 2008.
- Rosen. S. *Plato's Republic*, Yale University Press, London, 2005.
- Tatarkijevič. V. *Istorija šest pojmova*, Nolit, Beograd, 1986.
- Vlastos, Georg. *The Historical Socrates and Athenian Democracy*, U: Myles Burnyeat (ed.), *Socratic Studies*, Cambridge University Press, 1994.

²¹³ Platon smatra da sistematski vaspitanjem i obrazovanjem blage karaktere treba učiniti odvažnim, i obratno.

LYCURGUS AND PLATO'S SYSTEM OF EDUCATION AND EDUCATION - THE PRINCIPLE OF "INHUMANITY" AND HUMANITY

prof. dr. Nataša Vilić, full professor
University of Banja Luka
Faculty of Philosophy

Summary: What a correct system of education and upbringing means, as well as the question of the humanistic principles on which it should be based, cannot be seen without looking back at the education systems of previous periods. Our emphasis in this paper is on the system of upbringing and education of brave warriors established by Lycurgus in Sparta, as well as on Plato's understanding of the importance of humanistic education and education, which aims at the realization of virtue. Only such a person is capable of a happy life, as well as a harmonious life in the state community. On the other hand, the Lycurgus system of education aims to educate a brave warrior and the entire education is subordinated to that. Both Lycurgus and Plato believe that education and upbringing must be under the strict supervision of the state. What is also similar in both of them is that neither of them neglects the education of women.

Key words: education, upbringing, Lycurgus, Plato, virtue, humanity, warrior skill

ULOGA PORODICE I ŠKOLE U PREVENCIJI NASILJA MEĐU DJECOM

*Gordana Rajić, Ombudsman za djecu²¹⁴
Andrea Stanković, Ombudsman za djecu²¹⁵*

Sažetak: *Nasilje nad i među djecom kršenje je prava djeteta. Nasilje često ima pogubne kratkoročne i dugoročne posljedice po mentalno i psihičko zdravlje, koje ponekad traju kroz nekoliko generacija. Analiza uzroka nasilja među djecom preduslov je za određivanje stepena vjerovatnoće nasilničkog ponašanja svakog konkretnog subjekta nasilja. Radi toga je cilj rada da ukažemo na značaj porodice i škole, njihovu saradnju i zajedničku ulogu u prevenciji nasilja među djecom. Prevencija je suština rješavanja ove pojave i s tim treba početi od najranijeg perioda. Rad na prevenciji nasilja treba da bude konstantan i kontinuiran. Saradnjom porodice i škole utvrđuje se konkretan plan djelovanja nakon prepoznavanja zajedničkih ciljeva, ali za to je potrebno uspostavljanje povjerenja između porodice i škole. Angažman roditelja, nastavnika, djece i društvene zajednice ima ključni značaj na zaustavljanje nasilja u školama.*

Ključne riječi: *nasilje među djecom, saradnja, porodica, škola, prevencija*

Uvod

Nasilje među djecom zaokuplja pažnju stručne javnosti, a o zastupljenosti nasilja svjedoče brojna istraživanja i kod nas i u svijetu, kao i nažalost vrlo učestalo izvještavanje medija o raznim slučajevima nasilja među i nad djecom. Nasilje nad i među djecom kršenje je prava djeteta, takođe ugrožava i socijalni razvoj djece i utiče na njihovo uživanje drugih prava. Nasilje često ima pogubne kratkoročne i dugoročne posljedice po mentalno i psihičko zdravlje, koje ponekad traju kroz nekoliko generacija. Osim što djeluje na pojedinačne žrtve, nasilje ostavlja posljedice i na cjelokupno društvo. Stoga je ukidanje svih oblika nasilja zakonski, etički i ekonomski imperativ. Nasilje je višedimenzionalna pojava koja se mora posmatrati u društvenom kontekstu, a ne kao izolovan fenomen. Nasilje se definiše kao svaki oblik ponašanja prema djetetu koje ima za cilj povređivanje ili nanošenje bola, bilo fizičkog ili psihičkog, zapostavljanje i/ili zanemarivanje djeteta, maltretiranje i/ili bilo koji oblik eksploatacije djeteta, uključujući i seksualnu eksploataciju.²¹⁶

Zabrinutost zbog nasilja među djecom pojačava zahtjeve da se problem objasni, da mu se pristupi ozbiljnije i da se preduzmu određene mjere kako bi se riješio. Nasilje je u svim zemljama ozbiljan problem, a može da se ispoljava u različitim oblicima: fizičko, psihičko/emocionalno nasilje, seksualno nasilje, socijalno nasilje, zanemarivanje, a ono može biti usmjereno i prema djeci, vršnjacima, odraslima, stvarima.

Rezultati institucije Ombudsmana za djecu²¹⁷, koja je u školskoj 2023/24. godini provela istraživanje o vršnjačkom nasilju u vaspitno - obrazovnim ustanovama, a u kojem je učestvovao ukupno 5.701 učenik iz svih srednjih škola Republike Srpske od I do III razreda, ukazuje nam da je najučestalija

²¹⁴ Diplomirani pravnik, gordana.r@djeca.rs.ba.

²¹⁵ Mr prava, andreastankovic2017@gmail.com.

²¹⁶ UN Komitet za prava djeteta, Opšti komentar broj:13, tačka 4.

²¹⁷ Poseban izvještaj Vršnjačko nasilje među djecom u vaspitno-obrazovnim ustanovama, Broj: 1583-2-I/23 od 27.12.2023. godine.

vrsta vršnjačkog nasilja: verbalno nasilje 60,2%, potom socijalna isključenost 48,9%, fizičko nasilje 32,3%, zanemarivanje 28,8%, nasilje putem interneta 21,9%, i seksualno nasilje 5,4%.

Pravni okvir

U zadnjih nekoliko godina kada je u pitanju zaštita djece od nasilja u Republici Srpskoj učinjeni su značajni pomaci. Ipak nažalost, i pored brojnih međunarodnih dokumenata, koji nas obavezuju, domaćih zakonskih i podzakonskih akata, koji uređuju oblast zaštite djece od svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, nasilje nad djecom i među djecom je veliki problem i pokazuje tendenciju porasta.

Oblast dječijih prava i zaštite djeteta od svih oblika nasilja regulisana je Ustavom i zakonima Republike Srpske, kao i međunarodno - pravnim dokumentima koji se primjenjuju u Republici Srpskoj, a prije svega Konvencijom o pravima djeteta usvojenom od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. UN Konvencija o pravima djeteta²¹⁸ zahtijeva od država da preduzmu sve odgovarajuće zakonodavne, upravne i obrazovne mjere za zaštitu djece od svakog oblika fizičkog ili psihičkog nasilja, povreda ili zloupotreba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja, uključujući seksualno zlostavljanje. Preporuke UN Komiteta za prava djeteta²¹⁹ pored ostalog pozivaju da se ojačaju programi širenja svijesti o različitim oblicima nasilja nad djecom, uz uključivanje djece, koje ima za cilj spriječiti učešće djece u nasilju, te uspostavljanje jasnih procedura prijavljivanja kako za djecu, tako i za roditelje i profesionalce koji rade sa djecom.

Prihvatajući obaveze iz Konvencije o pravima djeteta, polazeći od činjenice da je prevencija nasilja nad djecom od opšteg društvenog interesa i najbolji način zaštite svakog djeteta, a u cilju unapređenja i jačanja međusobne saradnje u zaštiti djeteta od svakog oblika nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja nadležna ministarstva (Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Ministarstvo porodice, omladine i sporta Republike Srpske, Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske) su zaključila Protokol o postupanju u slučaju nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja djece²²⁰.

U Zakonu o osnovnom vaspitanju i obrazovanju²²¹ i Zakonu o srednjem obrazovanju i vaspitanju²²² zabranjene su sve vrste nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, kao i sve aktivnosti kojima se ugrožavaju, diskriminišu ili izdvajaju učenici, odnosno grupa učenika, po bilo kojem osnovu, u skladu sa važećim zakonima i međunarodnim konvencijama.

Uzroci nasilja među djecom

Koji su to uzroci nasilja među djecom? Analiza uzroka nasilja među djecom preduslov je za određivanje stepena vjerovatnoće nasilničkog ponašanja svakog konkretnog subjekta nasilja među

²¹⁸ Bosna i Hercegovina je notifikacijom o sukcesiji preuzela UN Konvenciju o pravima djeteta 23.11.1993. godine („Službeni list RBiH”, broj: 25/93.). UN Konvencija o pravima djeteta, dio je Aneksa I i pitanje njene primjene u Bosni i Hercegovini se različito tumačilo sve do stupanja na snagu odluke Ustavnog suda BiH, broj: U-9/0925, prema kojoj je Ustavni sud nadležan da u apelacionom postupku samostalno ispituje navodna kršenja prava iz međunarodnih sporazuma navedenih u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine.

²¹⁹ UN Komitet za prava djeteta, Zaključna razmatranja i preporuke, 2019. tačka 26 d.

²²⁰ „Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 82/13.

²²¹ „Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 63/22.

²²² „Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 41/18, 35/20, 92/20. i 55/23.

djecom. Svakako da uzroci takvog ponašanja mogu imati različito porijeklo, mogu biti porodični, lični, faktori zajednice i društveni faktori. Da li će neko dijete biti nasilnik, određuje njegov stepen samopoštovanja, emocionalne inteligencije, teškoća u učenju, status u školi, stanje u porodici, temperament i karakter djeteta, ali i odraslih s kojima dijete ima kontakt, uticaj masovnih medija, siromaštvo, mentalni poremećaji i sl. Faktori iz porodice koji doprinose razvoju nasilničkog ponašanja, a koji se navode u savremenoj pedagoškoj literaturi su sljedeći²²³: nedostatak nadzora nad djecom, popuštanje roditelja u određenim situacijama koje dovode do osnaživanja djece da se koriste nasilništvom kako bi došli do cilja, stroge fizičke kazne roditelja, djeca privlače pažnju nasilnim ponašanjem u slučajevima zanemarivanja od strane roditelja, nesigurnost djece i sl. Faktori školske sredine koji utiču na pojavu nasilja u školama su: nejasna pravila ponašanja u školi, nedosljednost u primjeni kazni, učenici nemaju osjećaj kontrole nad svojim ponašanjem i sl.

Šta je to što povećava toleranciju i uvažavanje različitosti među djecom kako bi rekli NE nasilju? Razne teorije, perspektive i koncepti pokušavaju razumjeti i protumačiti isprepletene činioce koji stoje u osnovi nasilja među djecom. Odgovor na ovo pitanje možemo naći u sagledavanju stanja funkcionisanja porodice i funkcionisanja škole u kontekstu društva. Polazeći od toga da je za dijete najvažnija porodica, a potom škola, da su to dva sistema kojima dijete i pripada, a svaki od njih pojedinačno ima posebne uloge u životu, smatramo da ova dva sistema sa svojim uticajima kod djeteta ne trebaju biti u koliziji. Kao dvije najbitnije karike u lancu vaspitanja i reagovanja na nasilje i porodica i škola, neophodno je da postoji saradnja ova dva sistema u oblasti prevencije nasilja i sprečavanja nasilja među djecom, monitoringa stanja i međusobnog osnaživanja djelovanja u ovoj oblasti.

Poslije porodice, škola je najznačajniji činilac vaspitanja i socijalizacije djeteta. Roditelj je prvi činilac vaspitanja, a poslije su to odjeljske starješine, nastavni kadar, sportski radnici i ostali. Ono što je zajedničko za sve njih, je da bi svi oni morali da svojim ponašanjem budu primjer tolerantnog i nenasilnog ponašanja, budu primjer kako reći NE nasilju. Škola nema ulogu da mijenja porodicu već da zajedno sa porodicom i drugim institucijama učestvuje u formiranju ličnosti djeteta. Podaci iz brojnih studija ukazuju na povezanost između izloženosti nasilju i činjenju nasilja. Takođe, posljedice na sveukupni razvoj djeteta ne ostavljaju samo direktni oblici nasilja, već i indirektni. Zato je potreban jasan stav svih subjekata zaštite, pojedinaca, roditelja, djece i društva u cjelini o netoleranciji na nasilje. Rješavanje pitanja nasilja nad djecom zahtijeva integrisani strateški pristup, sto znači ukidanje nasilja nad djecom u svim sredinama, a posebno na području obrazovanja, medija, pravosuđa, jednakosti, porodice, migracije, alternativne brige i djece sa smetnjama u razvoju.

Svi subjekti zaštite, djeca, roditelji/staratelji, trebali bi imati motivaciju da se dodatno edukuju kako bi prepoznali nasilje i blagovremeno reagovali, te pružili podršku djetetu žrtvi nasilja, a isto tako i preduzeli odgovarajuće mjere prema počiniocu.

Dodatni problem je što se nasilje nad i među djecom ne prepoznaje na vrijeme, a time izostaje i pravovremena reakcija nadležnih, kako u dijelu podrške i pomoći djetetu, tako i u dijelu utvrđivanja odgovornosti počinilaca. Nažalost, i kad se takvo ponašanje prepozna često izostaje reakcija što je apsolutno neprihvatljivo. Neprihvatljivo je i iz pozicije djeteta koje je pretrpjelo nasilje i djeteta koje je počinilo nasilje, ali i pozicije škole, roditelja i cjelokupnog društva. Poruka prema nasilju mora biti jasna, a to je nulta tolerancija na nasilje.

Primjeri u praksi

U radu će biti predstavljeni primjeri loše prakse, na koje u instituciji Ombudsmana za djecu nažalost često u svom radu nailazimo. Iste ističemo zbog ozbiljnosti posljedica koje proizvode i potrebe da što

²²³ Barker, P. (1986): Basic family therapy. London: Collins.

efikasnije kao društvo djelujemo u ovoj oblasti. I navodimo stav Evropskog suda za ljudska prava u predmetima koji su se odnosili na nasilje nad i među djecom.

Prvi primjer, fizičko nasilje se desilo nad učenikom na putu do škole. Prva reakcija odjeljskog starješine je da se događaj desio „izvan škole i da nije u mogućnosti da reaguje”. Nakon pisanog zahtjeva roditelja, škola izvještava da je obavljen razgovor sa učenicima i roditeljima i da nije obavještena policija niti nadležni centar za socijalni rad jer su smatrali da nema potrebe za uključivanjem istih, jer su stručni radnici škole događaj okarakterisali „kao sukob, bez elemenata vršnjačkog nasilja”. O navedenom događaju dežurni tužilac se izjasnio da se radi o krivičnom djelu „tjelesna povreda“, te je Osnovni sud maloljetnom izvršiocu nasilja dodijelio advokata po službenoj dužnosti.

Pojedine nasilne situacije se ne prepoznaju kao nasilje, ili postoji nezainteresovanost da se problem uopšte i prepozna – odnosno nasilje se toleriše, što ostavlja utisak zataškavanja i tvrdnji da se konkretni slučaj nasilja među djecom nije desio u školi radi čega škola neće reagovati na nasilje.

Drugi primjer, elektronsko nasilje sa psihičkim nasiljem i povredom prava na privatnost, u kojem se kao saizvršioци pojavljuju zajedno maloljetno lice (peti razred osnovne škole) i punoljetno lice, a žrtve nasilja su dva učenika petog razreda. U podnesenoj prijavi žalbi od strane roditelja, navedeno je da su dva učenika kontinuirano žrtve vršnjačkog psihičkog nasilja u odjeljenju koje pohađaju, da je nasilje naročito eskaliralo u drugom polugodištu, da je o svemu obavješten odjeljski starješina, ali je izostala potrebna reakcija i mjere. Dalje, utvrđeno je da saizvršioци nasilja (maloljetno i punoljetno lice) imaju otvorene profile na Tik Toku i da je na istom objavljen video snimak neprimjerenog sadržaja u kojem prozivaju punim imenom i prezimenom, uz navođenje punog naziva škole i odjeljenja, ta dva učenika. S obzirom na ozbiljnost i hitnost, Ombudsman za djecu je odmah po saznanju za video snimak obavijestio policiju koja je u toku istog dana privela i saslušala punoljetno lice i obavijestila školu. Video snimak je odmah uklonjen sa interneta. U daljem postupku, postupajući u okviru svoje nadležnosti, Ombudsman za djecu je sproveo postupak prema školi, koja je, nakon toga, preduzela potrebne mjere i aktivnosti uz uključivanje roditelja i Multisektorskog tima. Jedan od učenika – žrtava ovog nasilja je zatražio psihološku podršku u centru za mentalno zdravlje. Nažalost, ovo nije izolovan slučaj, ali o ozbiljnosti posljedica koje ovaj oblik nasilja može da ostavi kod djece koja su ga pretrpjela trebamo ozbiljnije da se bavimo, ne zanemarujući odgovornost bilo koga u cjelokupnom društvu.

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je nekoliko puta bio suočen s predmetima koji su se odnosili na nasilje nad djecom koje su počinile fizičke osobe u školama, privatnim domovima ili drugim ustanovama kojima su upravljali pojedinci koji nisu zastupali državu te je stoga bilo dilema je li država bila odgovorna. Što je važnije, ESLJP je presudio da se država ne može odreći dužnosti zaštite djece ovlašćivanjem fizičkih osoba za upravljanje važnim javnim službama, kao što su obrazovne ustanove²²⁴. U slučajevima koji se odnose na utvrđivanje odgovornosti države, ESLJP je uglavnom razlikovao opštu obavezu države u zaštiti kada se opasnost ne može jasno odrediti te njezinu posebnu obavezu zaštite u slučajevima u kojima je žrtva jasno određena. U prvom je slučaju ESLJP analizirao je li izostanak intervencije države doveo do stvarne opasnosti od nasilja za dijete žrtvu.

Primjer: Predmet Kayak protiv Turske²²⁵ odnosi se na ubistvo nožem 15-godišnjeg dječaka koje je počinio drugi tinejdžer u blizini škole. ESLJP je ustanovio da škole imaju obavezu zaštititi djecu koja ih pohađaju od svih oblika nasilja. U ovom je slučaju ESLJP presudio da je u skladu s članom 2. EKLJP-a Turska odgovorna jer nije zaštitila pravo na život sina i brata tužitelja, s obzirom na to da u tom trenutku nije postojao efikasan sistem nadzora. Zbog nedostatka takvog sistema, tinejdžer je uspio uzeti nož iz školske kuhinje, kojim je zatim ubo žrtvu²²⁶.

²²⁴ ESLJP, Costello-Roberts protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 13134/87, 25. ožujka 1993., st. 27.

²²⁵ ESLJP, Kayak protiv Turske, br. 60444/08, 10. srpnja 2012. (dostupno na francuskom jeziku).

²²⁶ Priručnik o pravima djeteta u europskom pravu, Agencija Europske unije za temeljna prava i Vijeće Europe, 2015.

Posljedice nasilja među djecom

Posljedice nasilja među djecom mogu biti raznolike u zavisnosti da li se posmatraju iz ugla žrtve ili nasilnika. Negativne posljedice nasilja među djecom mogu da budu, a često i jesu, vidljive već od ranog djetinjstva. Ukoliko izostane kvalitetna intervencija svih aktera u sistemu zaštite, kako prema djetetu žrtvi, tako i prema djetetu izvršiocu nasilja, posljedice po mentalno zdravlje mogu biti ozbiljne i dugoročne. Pored toga, izostajanjem kvalitetne intervencije, djeci se šalje potpuno pogrešna poruka jer nesvjesno, djeca mogu da izgrade stav da je nasilje prihvatljiv način ponašanja u međusobnim odnosima, gube empatiju i postaju manje osjetljivi na probleme i osjećanja drugih u zajednici. Zbog toga, oni lako ulaze u novi krug problema koji se najčešće manifestuju kroz razne poremećaje počev od anksioznosti, tjeskobe, depresije, poremećaja u ishrani, a takođe u pojedinim kompleksnijim situacijama mogu da završe samopovređivanjem i pojavom suicidalnih misli. Prema mnogim autorima, smatra se da je nasilje u obrazovnim ustanovama manje proizvod škole, već da je prenijeto iz porodičnog i vršnjačkog okruženja²²⁷.

Međutim, ne smijemo zanemariti da je obrazovni sistem veoma značajan kako sa aspekta prevencije, edukacije i saniranja, tako i načina rješavanja problema. Takođe, škola ili bilo koji drugi subjekt zaštite djeteta, ima zakonsku obavezu da mora reagovati na nasilje, bez obzira gdje se nasilje desilo.

Ako posmatramo programe prevencije i edukacije o nasilju među djecom u školama, oni ostvaruju pozitivne, ali efekte slabe jačine i efikasnosti, kakva je sada potrebna s obzirom na učestalost nasilja među djecom i pribjegavanja nasilnim oblicima ponašanja među djecom. Većina autora smatra da najbolji rezultati programa u školama protiv nasilja među djecom su za programe koji se primjenjuju na nivou cijele škole i uključuju raznovrsne intervencije. Ovakvi programi podrazumijevaju sistematsko djelovanje na nekoliko sljedećih nivoa²²⁸: ustanovljavanje politike i pravila protiv nasilja među djecom na nivou cijele škole, obučavanje nastavnika i stručnih saradnika, informisanje učenika i roditelja, nastavne aktivnosti koje se realizuju na nivou odjeljenja; rješavanje konflikata među učenicima, individualni rad sa nasilnicima i žrtvama.

Zaključak:

Pored znatnih uspjeha postignutih u rješavanju nasilja nad i među djecom, napredak je i nadalje odviše spor i neujednačen. Rizik za nasilje među djecom i nadalje je prisutan u svim sredinama, uključujući digitalno okruženje i mjesta gdje bi djeca trebala biti najsigurnija – u porodicama, u školama, tokom slobodnog vremena, u alternativnoj brizi. Napredak usporava i nedovoljno ulaganje u prevenciju nasilja, neujednačene i loše provedene nacionalne politike, nepostojanje zvaničnih podataka i istraživanja te nedovoljna pažnja koja se poklanja mehanizmima za savjetovanje, izvještavanje, oporavak i reintegraciju usmjerenim na djecu. Od posebnog interesa za društvo je prevencija nasilja, a posebno nasilja nad i među djecom. Uloga savremene porodice i škole u društvu tokom posljednjih godina je znatno derogirana, i to ostavlja brojne negativne posljedice, ali nažalost to mogu biti i mjesta gdje se mogu tražiti uzroci za ovu negativnu društvenu pojavu. Zato problem nasilja među djecom nije problem samo porodice, djeteta i škole, već društva u cjelini, i zato svi trebamo reagovati na nasilje uopšteno, pa i nasilje među djecom. To je razlog da djecu trebamo učiti kako reagovati na nasilje i nenasilnoj komunikaciji. Škola i porodica bi trebale da svojim vaspitnim ciljevima, sredstvima i modelima mogu, a to im je i obaveza, prvo postaviti jasne smjernice ka nultoj toleranciji na nasilje, potom ako se nasilje desi prepoznati ga i adekvatno reagovati sa jasnom porukom nulte tolerancije na nasilje, te pomoći kako žrtvama, tako i počiniocima vršnjačkog nasilja.

Zašto je potrebna saradnja roditelja i škole, upravo jer su to subjekti koji su direktno najzainteresovaniji za pravilno vaspitanje djece i razvoj njihovih ličnosti. Zajedničkom saradnjom mogu djelovati i preventivno i korektivno. I porodica i škola u lancu preventivnog djelovanja na

²²⁷ Kranjić, C. (2002): Socijalni odnosi i obrazovanje. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

²²⁸ Pavlović, M., Žunić Pavlović, V. (2008). Planiranje školskih programa prevencije vršnjačkog nasilja. Nastava i vaspitanje, 57 (3), 318–337.

nasilje pojedinačno imaju veliki uticaj i predstavljaju važne činioce, ali njihov uticaj dobija veći potencijal i značenje kada djeluju udruženo. Škole, odnosno prosvjetni radnici upravo svojim znanjem koji imaju (praćenjem djeteta, njegovog razvoja, napredovanja, odnosa sa vršnjacima i sl.), a roditelji djece informišući o specifičnostima djeteta i uslova odrastanja. Razmjenom između ovih subjekata informacija i saradnjom dolazi se do jedinstva u vaspitnom djelovanju, a time i prevencije neprihvatljivog ponašanja, ali i ako je potrebno rada na „korekcijama“ u ponašanju. Cilj koji kao društvo, roditelji/staratelji, školsko osoblje trebamo imati u vaspitanju djece je kontinuirano pojačavanje prosocijalnog ponašanja koje će se ostvariti razvojem empatije i altruizma, osjećaja samopouzdanja i samopoštovanja, ali i vještina nenasilne komunikacije, donošenja odluka i rješavanja konflikata bez nasilja. Angažman roditelja/staratelja, nastavnika, djece i društvene zajednice ima ključni značaj na zaustavljanje nasilja u školama. Saradnjom porodice i škole utvrđuje se konkretan plan djelovanja nakon prepoznavanja zajedničkih ciljeva. Prvi korak za uspostavljanje partnerskog odnosa je uspostavljanje povjerenja između porodice i škole. Škola i školska sredina se izdvajaju kao najpogodnije mjesto za sprovođenje mjera i programa prevencije vršnjačkog nasilja. Budući da je škola primarna vaspitno - obrazovna ustanova i da djeca provode dosta vremena u njoj, škola može vršiti uticaj na neke od uzročnika vršnjačkog nasilja, od samog učenika kao individue, preko porodice, vršnjačkih odnosa. Prevencija je suština rješavanja ove pojave i rad na prevenciji nasilja treba da bude konstantan i kontinuiran. Djeci treba pokazati da se pozitivno ponašanje cijeni, podstiče i nagrađuje nasuprot nasilnom ponašanju koje je neprihvatljivo i za koje slijede sankcije, naravno, srazmjerno uzrastu i krivici. Prevencija vršnjačkog nasilja zajednička je obaveza svih subjekata zaštite, odraslih i društva u cjelini, a u interesu i stvaranju nulte tolerancije na nasilje svi moramo zajedno da imamo i težimo upravo tom istom cilju, a u najboljem interesu djeteta. Prevencija bi trebala biti dio cjelokupnog vaspitno - obrazovnog programa, strateški integrisana u polje djelovanja i horizontalno i vertikalno u sistemu, a ne da se ograničava na pojedine učenike ili pojedine predmete ili časove. Sa prevencijom nasilja među djecom treba kretati što ranije još na predškolskom uzrastu, a ona treba da podrazumijeva i uključi sve osobe u vaspitno – obrazovnoj ustanovi, i učenike i školsko osoblje, roditelje, pa i društvenu sredinu.

Literatura:

- Barker, P. (1986): Basic family therapy. London: Collins.
- ESLJP, Costello-Roberts protiv Ujedinjenog Kraljevstva, br. 13134/87, 25. ožujka 1993., st. 27.
- ESLJP, Kayak protiv Turske, br. 60444/08, 10. srpnja 2012.
- Kranjić, C. (2002): Socijalni odnosi i obrazovanje. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Ombudsman za djecu (2024): Godišnji izvještaj Ombudsmana za djecu za 2023. godinu.
- Pavlović, M., Žunić Pavlović, V. (2008). Planiranje školskih programa prevencije vršnjačkog nasilja. Nastava i vaspitanje, 57 (3), 318–337.
- Poseban izvještaj Vršnjačko nasilje među djecom u vaspitno-obrazovnim ustanovama, Broj: 1583-2-I/23 od 27.12.2023. godine.
- Priručnik o pravima djeteta u europskom pravu, Agencija Europske unije za temeljna prava i Vijeće Europe, 2015.
- Protokol o postupanju u slučajevima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 82/13.
- UN Komitet za prava djeteta, Zaključna razmatranja i preporuke, 2019.tačka 26 d.
- UN Konvencija o pravima djeteta.
- Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 63/22.
- Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj: 41/18, 35/20, 92/20. i 55/2.

ROLE OF FAMILY AND SCHOOLS IN PREVENTION OF THE VIOLENCE AMONGST THE CHILDREN

Abstract: *Violence against and amongst children is the violation of the rights of the child. The violence has short- and long-term consequences on mental and physical health which can last through several generations. The analysis of causes of violence amongst children is a pre-condition to determine a degree of probability of behaviour of each subject of violence. For this, the aim of this article is to point out importance of family and schools, their cooperation and common role in prevention of violence amongst children. Prevention is a key to tackle violence and has to start from a very young age. Work on prevention of violence has to be constant and continuous. Cooperation between family and school forms a concrete plan of action following identification of common goals based on mutual trust. Engagement of parents, teachers, children and community has a key importance in ending violence in schools."*

Keywords: *violence, cooperation, family, school, prevention.*

MEDIJSKO NASILJE I AGRESIVNO PONAŠANJE MLADIH

mr Nela Jovanoski²²⁹

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Policijska uprava Subotica

Apstrakt: Porast agresivnog ponašanja mladih u stvarnom svetu pored drugih uzroka (ličnost, uticaj sredine i porodice) najčešće se povezuje sa ponuđenim medijskim sadržajem. Analizirajući uticaj televizije, muzike, video igara i društvenih medija na formiranje agresivnih obrazaca kod mladih ljudi istražujemo kako odabrani medijski sadržaji mogu oblikovati njihove stavove i ponašanje, posebno u kontekstu agresivnosti. Pregledom relevantne literature i empirijskih studija, pružen je uvid u mehanizme prenosa agresivnosti putem medija. Cilj rada jeste bolje razumevanje ovog fenomena, kako bismo identifikovali potencijalne strategije prevencije i edukacije, u cilju smanjenja agresivnog ponašanja među mladima.

Ključne reči: medijski sadržaj, agresivnost, ponašanje, mladi

UVOD

U današnje vreme moderne tehnologije značajno utiču na sve segmente života ljudi. Naročiti uticaj mediji imaju na mlade koji su više izloženi, s obzirom da im virtuelni prostor nudi zabavu, komunikaciju, informacije i odgovore na njihova osetljiva pitanja. Digitalizacija je omogućila da do nas brže stižu multimedijalni sadržaji, koji imaju za cilj da privuku što veći broj pratilaca, čitalaca i slušalaca. Međutim, važno je i pitanje koja je uloga i namera medijskog sadržaja koji se plasira, ko je emiter, a ko primalac.

Deca i mladi se smatraju posebno osetljivom vrstom medijske publike jer nemaju dovoljno razvijene emocionalne, moralne ni kognitivne sposobnosti (Potter, 2014), te su u fazi izgradnje stavova, usvajanja i stalnog prilagođavanja socijalizacijskim okvirima i normama ponašanja (Livazović, 2010). Konvergencija medija utiče na naše navike i ponašanja, oblikuje naše stavove, životne stilove, promoviše određene vrednosti kao društveno poželjne, te deca i mladi sve manje uočavaju granice između virtualnog i stvarnog sveta. Takođe mediji izveštavaju i o različitim vrstama nasilja, prikazuju ga autentičnim snimcima, opisuju i dočaravaju postupak simulacije, (Jevtić et al. 2015) te iz tog razloga zaštita dece i adolescenata od potencijalno štetnih medijskih nasilnih sadržaja postaje sve teži zadatak.

Porast agresivnog ponašanja mladih u stvarnom svetu pored drugih uzroka (ličnost, uticaj sredine i porodice) najčešće se povezuje sa ponuđenim medijskim sadržajem, kao i sa vremenom koje provode pred ekranima. S obzirom da govorimo o negativnim medijskim sadržajima kojih je sve više i na koje mladi nailaze u reklamama, filmovima, sportskim prenosima, zabrinjavajući su podaci koje u svojim istraživanjima iznosi Trend (2007) koji navodi da će jedna mlada osoba do svoje osamnaeste godine preko medija videti 200.000 simuliranih nasilnih dela i više od 16.000 dramatiziranih ubistava. Međutim, mladi nisu samo pasivni posmatrači, nego i aktivno učestvuju u ko-kreiranju nasilja što se vidi u studiji koja upozorava da 99% dečaka i 94% devojčica u SAD-u igraju video igrice te da je u 89% njih pronađen nasilni sadržaj (Witaker et. al. 2009). Nije svakako zanemarljiv podatak da se u akcijskim video igricama svake minute ubije prosečno 2,3 osobe dok se u "pucačinama" taj broj penje na 23,8 osoba (Bilić, 2010).

Postavlja se pitanje povezanosti prikazivanja agresivnog ponašanja u medijima i ispoljavanja tog istog ponašanja među mladima, pa su vršena brojna istraživanja naučnika na tu temu. Vremenom

²²⁹ neladefektolog@gmail.com

su se razvile različite teorije a jedna svakako od najstarijih teorija je teorija o katarzi - koja ističe pozitivne strane izloženosti medijskim sadržajima poput “pročišćenja” negativnih osećaja, ali i podsticanja prosocijalnog ponašanja (efekat bumerang, teorija o inhibiciji) (Kunczik et al. 2007). Neke teorije kao teorija o socijalnom učenju, za čiji je razvoj najzaslužniji Albert Bandura, ukazuje da izloženost nasilju u medijima može da podstakne na imitaciju medijskog korisnika, (Valković, 2010). Teorije o prenosu uzbuđenosti tzv “excitation transfer theory”, priming teorija i skript teorija, polaze od prikazanog nasilnog sadržaja u medijima koji dovodi do podstaknutog nasilnog ponašanja (Kunczik et al. 2007).

Iz takve složeno “nesložene” naučne perspektive medijskih uticaja, James Halloran (1970) je video izlaz u tome da se promeni način razmišljanja o tome šta mediji čine ljudima i zameni se idejom šta ljudi čine s medijima (O' Sullivan, 2003). Uticaj medija nije odmah uočljiv već ima i odgođenog delovanja, pa je iz tog razloga teško dokazati uzrok nasilnog ponašanja. Mada nikako ne smemo ispustiti iz vida da na agresivno ponašanje utiču osim medija i pasivnost okoline u kojoj mladi odrastaju, te se ukazuje potreba i za podsticanjem asertivnog ponašanja i medijske pismenosti kod omladine. Prisutnost nasilja u medijima i uticaj navedenog nameće potrebu za terminološkim određenjem kako medijskog nasilja, tako i agresivnog ponašanja mladih (Tadić, 2020).

AGRESIVNOST I OBLICI AGRESIVNOG PONAŠANJA

Poslednjih godina agresivno ponašanje je u porastu, što dokazuju mnogobrojna istraživanja na ovu temu. Mnogi naučnici pokušavali su što preciznije da odrede pojam agresivnosti, s obzirom da postoji određena terminološka zbrka oko toga šta predstavlja agresivno ponašanje, a šta nasilje. U istraživanjima često se ovi termini koriste kao sinonimi. Popadić (2009) je pokušao da ponudi razgraničenje ovih termina te navodi da je agresija širi pojam od nasilja. Smatra da je nasilje u stvari realizovana agresija, a da je bitna razlika između nasilja i agresivnosti - neopravdanost. Kod nasilja imamo preteranu i neopravdanu akciju, dok kod agresije ne mora je nužno biti.

Definicija agresije uključuje svaku radnju usmerenu na nanošenje štete drugoj osobi. Nasilje se smatra ekstremnijim oblikom fizičke agresije, koji ima potencijal izazvati fizičku povredu ili čak i smrt (Escobar, 2008). Agresivnost može biti okrenuta prema sebi samome, ali i pokušaj da se skrene pažnja okoline.

Postoje nekoliko različitih kriterija za klasifikaciju agresivnog ponašanja, kao što su npr. uzroci agresivnog ponašanja, način na koji se izražava ta agresivnost, koji su ciljevi itd. Žužul (1989) je izvršio podelu agresivnosti na impulsivnu (ekspresivna, emocionalna) koja je usmerena na nanošenje povrede drugoj osobi, motivisana emocionalnim uzbuđenjem i nije pod uticajem očekivanih efekata i instrumentalnu (internacionalna), koja nema za cilj da nekog povredi, već da ostvari željeni cilj, a agresija je samo instrument da to postigne.

Međutim, prikazivanje fizičkog nasilja nije jedini oblik agresije koji je prikazan u medijskim sadržajima. Tu je i društvena agresija koja uključuje direktne (ignorisanje drugog) i indirektne (širenje glasina) akte agresije, a može da utiče na samopoštovanje ili društveni položaj. Postavlja se pitanje zašto bi se mladi ponašali agresivno nakon izlaganja medijskom sadržaju? Postoje dve teorije, a to su socijalno kognitivna teorija i model opšte agresije. Prva teorija zastupa mišljenje da mladi oponašaju model koji doživljavaju kao privlačan ili sličan sebi, dok drugi model ističe da biološki uzroci, faktori sredine, trenutno unutrašnje stanje i uzroci procene mogu dovesti do ishoda agresije i generirati interakcije (Allen, et al. 2018).

KLASIFIKACIJA MEDIJSKOG NASILJA

Nasilje u medijima je isto što i nasilje u medijskim sadržajima, jer pre svega implicirano nasilje koje je u sadržaju masovnih medija utiče na interakciju mladih u stvarnom životu i može poučavati mlade da postanu nasiljniji. Potter (2014) je definisao nasilje u medijima kao “povredu nečije fizičke i emocionalne dobrobiti”. Nasilnički sadržaj je prisutan u svim medijima i medijskim žanrovima: na televiziji, u crtanim filmovima, u filmovima i serijama, video igricama, reklamama, sportskim prenosima, muzičkim spotovima i na društvenim mrežama, pa mladi kopiraju nasilnički model ponašanja. Heller i Polsky (2002) su intervjuisali 100 mladića od 16 do 27 godina i došli do zaključka da mediji i te kako utiču na ponašanje mlađe populacije. Čak 22% ispitanika su izjavili da su

probali kriminalne tehnike koje su videli na televiziji, dok su još 22% priznali da su razmišljali da počinu zločin kao što su videli na televiziji (Ružić, 2011).

Informativni programi puni su udarnih vesti poput onih o terorističkim napadima, nasilju na sportskim terenima. Vesti su pune dramatičnosti i negativnosti, i mogu uticati na ljudsko ponašanje kao i nasilje u filmovima (Valković, 2010). Nasilje u filmovima i serijama često je prikazano na živopisan i grafički intenzivan način, a priče koje su negativno nabijene i nasilne, kao i serije čija se tematika vrti oko sukoba, narkotika, kriminala i ubistava smatraju se “dobrom pričom”. Nasilje postoji i u serijama zabavnog karaktera (Valković, 2010). Eron je izračunao da u SAD dete do kraja osnovne škole na televiziji i u filmovima u proseku vidi oko 8.000 ubistava i preko 100.000 drugih nasilnih scena, a u studiji koja je pratila 700 porodica tokom petnaest godina pronađena je snažna povezanost između količine vremena gledanja televizije tokom detinjstva i adolescencije i verovatnoće da te osobe ispolje agresivno ponašanje prema drugima (Kevin, 2008).

Video igre se danas mogu igrati putem mobilnih telefona, kompjutera ili tv ekrana uz upotrebu adekvatnih konzola. Video igrice utiču i na socijalno funkcionisanje pojedinca, pogotovo ako zameni svoje prijatelje virtuelnim prijateljima, udalji se od porodice, reaguje agresivno na upućenu kritiku. Prekomerno igranje igrica može voditi u zavisnost jer neodoljiva potreba može prerasti u želju za povećanjem količine igranja i ponovnim doživljajem istog učinka ili izbegavanje nelagode zbog nedostatka igranja (Bilić et al. 2010). Veliki deo sadržaja kompjuterskih i video igara je nasilnog karaktera, pa mladi nisu samo pasivni gledaoci nasilja, nego su i aktivni učesnici. S obzirom da mnoge igre koriste i nagrađivanje koje se temelji na pozornici za podsticanje nasilja, deca i mladi su izloženi da i sami razviju agresivno ponašanje (Craig et al. 2001).

Danas mladi slušaju tzv. popularnu muziku, koja odgovara njihovom senzibilitetu, identitetu i daje pripadnost vršnjačkoj grupi. Popularna muzika može da bude sve što mladi slušaju, rok, pop, folk muzika, džez ili bilo koja druga vrsta. Ona u sebi sadrži vrednosti jednog društva, i slušajući tekstove pesme, mladi su pod njenim uticajem, grade svoje stavove, želje i potrebe. Kada govorimo o nasilnoj muzici, istraživanja pokazuju da se ona razlikuje od nasilnih sadržaja na televiziji i video igrica sa nasilnim sadržajem, jer ova vrsta medija predstavlja samo čisti zvuk, nema vizuelnih informacija, a uvredljive lirske elemente popularne muzike obično pronađu samo najodaniji slušaoci (Anderson et al. 2003). Zato nasilje ne određuje muzički pravac, nego nasilje u stihovima, koje povećava agresiju mladih slušalaca.

ISTRAŽIVANJA POVEZANOSTI NASILNIH SADRŽAJA U MEDIJIMA I AGRESIVNOG PONAŠANJA MLADIH

Mediji, posebno internet, televizija i mobilni telefoni postali su deo socijalne interakcije i integracije u društvo. Oni svojim sadržajima i mogućnostima utiču na živote ljudi, društvena ponašanja, važno su sredstvo u formiranju vrednosti, stava, životnih stilova i identiteta. Nametnuli su se kao “društvena institucija u socijalizacijskom procesu” (Mandarić, 2012). Virtuelna stvarnost nudi mladim ljudima, pogotovo u adolescentskom periodu gotove predstave i projekcije, kada se oni lako identifikuju sa svojim idolima, skloni su konstantnom menjanju i prilagođavanju mnogobrojnim uticajima, pogotovo uticaju medijskog sadržaja, zbog labilne prirode svog karaktera.

Istraživanja pokazuju da mladi i deca provode pred računarima i televizijskim ekranima čak do 42 sata nedeljno, što je znatno više nego što ga provode u školi (Sindik, 2012). Prosečna gledanost TV programa je 28 sati, 63% gleda televiziju do tri sata, a 33% više od tri sata (Ilišin et al. 2001). Veći broj mladih, čak 80,6%, igra igrice na računaru i video igrice za zabavu, a samo 5,6% bira igrice edukativnog sadržaja. Zabrinjavajući je podatak da 8,6% mladih provede pet i više sati dnevno u igranju elektronskih igara (Bilić, 2010).

Mnogi autori su svoje naučno - istraživačke radove posvetili analizi uticaja medijskog sadržaja na agresivno ponašanje njihovih konzumenata (pojedinca ili grupe). U stručnoj anketi (Kunczik, 2007) pokušalo se od psihijataru, psihologa, sudija i advokata dobiti podatak o učincima medijskog nasilja kod rizičnih grupa. Rezultat ankete je iznenadio istraživače, deca i mladi su vlastito agresivno ponašanje pokušali objasniti uzorima iz nasilničkih filmova (63% mladih kod psihologa i 66% kod psihijatra su često ili povremeno imali ovakvo iskustvo, a sličan je procenat i kod sudija). Ovo je jasno

upozorenje da široku javnu raspravu o znatnom uticaju televizije na nasilje u društvu ne odobravaju mladi, nego je napadaju i nastoje opravdati vlastito ponašanje.

Ramos et. al. (2013) su istraživanjem nasilja na TV ekranima među mladićima pronašli empatiju prema žrtvama nasilja, ali samo ako su bili upozoreni na realnost prikazanih događaja. Istovremeno, empatija prema žrtvama nasilja opada ako su upozoreni da će im biti predstavljene fikcije nasilja u vidu TV emisija i spotova.

U radu Belaya et al. (2012) proučavani su koncepti agresivnog ponašanja kod mladih i starijih adolescenata korišćenjem konstrukcije subjektivnih semantičkih prostora s različitim nivoima agresivnosti. Kao podsticaj za evaluaciju korišćene su pozicije putem igranja uloga: “Osoba koja pokazuje agresivno ponašanje”, “Osoba koja ne pokazuje agresivno ponašanje”, “Omiljeni filmski lik”, “Ja sam”, “Tipičan TV lik”, “Omiljeni heroj tv emisije”. Najdiferenciranija slika agresivnog ponašanja pokazala se kod nisko i visokoagresivnih mladih adolescenata, dok je kod starijih adolescenata slika agresivnog ponašanja jednostavnija. Istraživanje je pokazalo da adolescenti imaju negativan stav prema agresivnom ponašanju, ali svoje omiljene likove koji pokazuju agresiju na televiziji ocenjuju pozitivno.

Prema nalogu Nemačke savezne kriminalističke službe, Losel et al. (2003) su sproveli istraživanje pod nazivom “Agresija i delinkvencija među mladima” gde je oko 5% učenika bilo redovno agresivno ili su maltretirali ostale tako što su im pretili, omalovažavali ih i nazivali ih pogrdnim imenima. U delu koji se odnosi na uticaj medija na agresivnost smatraju da se konzumiranje medija samo u manjoj meri podudaralo s agresivnim i nesocijalnim ponašanjem, dok to nije bio slučaj pri konzumiranju nasilnih filmova, gde je preklapanje bilo očigledno (od 44,8% sveukupnih varijacija, 3,2% je otpalo na konzumiranje medija).

Analiza sadržaja računarskih i video igrica pokazuje kako čak njih 89% sadrži nasilni sadržaj (Bilić et al. 2010). Istraživanja pokazuju kako se mladi užive u igru, oponašajući likove iz igrica te bivaju nagrađeni za nasilje u njima, jer je to uslov da nastave igru. Postoji mogućnost i da razviju neosetljivost na nasilje, te će im ponašanje biti u skladu sa time. Rešavaće konflikte u stvarnom svetu nasiljem, jer nasilje prihvataju kao normalno ponašanje i kao mogućnost za efikasno rešavanje problema. Baldzev (2009, prema Bilić et. al. 2010) navodi slučaj Erica Harrisa koji je bio zavisnih video igre DOOM i koji je počinio masakr u školi u Kolumbiji 2009. godine. Njegov cilj, kako je sam naveo bio je da igru DOOM učini stvarnom. Fadeeva (2010) je kod adolescenata pronašla vezu između zavisnosti od računara i sklonosti prema nasilnim video igrima s visokom agresivnošću, rigidnošću, anksioznošću i frustracijom.

Anderson et al. (2010) sproveli su meta - analizu studija o efektima nasilja u video igrima. Pokazalo se da igrice sa nasiljem mogu delovati kao faktor rizika, jer postoje agresivne misli, afekti, povećava fiziološko uzbuđenje i verovatnoću agresivnog ponašanja, dok istovremeno se smanjuje simpatija prema žrtvama nasilja, a javlja sklonost ka prosocijalnom ponašanju.

Danas postoji veliki broj istraživanja koji ukazuju na dominaciju studija o uticaju nasilja u medijima na mlade, pa se jedan broj naučnika fokusirao na unutrašnje osobine i karakteristike publike koja prima medijski sadržaj. U istraživanjima Yakovleve (2010) je dokazala da visoka agresivnost među adolescentima je u korelaciji sa niskom empatijom i ravnodušnošću prema patnji žrtava nasilja na ekranima. Mladi koji su pokazali da imaju hipertimične, razdražljive i demonstrativne tipove akcentuacija i pozitivne korelacije na skalama indirektno, fizičke i verbalne agresije (prema A. Bassu i A. Darki), češće su birali filmske “akcija” i “horor” žanrove. Scene nasilja na ekranu privlačile su adolescente sa ekstraverzijom i neuroticizmom (prema Eysencku).

Enikolopov et al. (2014) proučavali su ličnu agresivnost aktivnih korisnika interneta 2005. i 2011. godine i otkrili da su ispitanici iz 2005. godine bili više fizički agresivniji, jer su imali zamagljen identitet i ciklotimsku akcentuaciju karaktera u odnosu na ispitanike iz 2011. godine. Internet ne teži agresivnosti, jer će on pre privući “lenje i radoznale” mlade osobe a ne agresivne, što je dokazano da su ispitanici u ove dve godine bili manje agresivni od ispitanika kontrolne grupe.

Nedavna meta - analiza Martinsa et al. (2019) ispitivala je efekte medijske izloženosti o društveno agresivnom ponašanju i spoznajama (33 studije, 66 veličina efekta). U svim vrstama sadržaja zabeležen mali pozitivan efekat na društvenu agresiju, dok je veličina efekta pokazala da je izloženost društvenoj agresiji imala najjači efekat, a izloženost medijima u celini najslabiji. Izloženost društvenoj agresiji u medijima ima najjači uticaj na naknadno društveno agresivno ponašanje.

U svom istraživanju Losel et al. (2003) argumentuje da nije potvrđen uzročno -posledični odnos između agresivnog ponašanja prema drugima i spremnosti na nasilje, ali potkrepljuje činjenicu “da mladi koji su skloni agresiji daju prednost sadržajima koji usmeravaju i pojačavaju njihove već postojeće dispozicije”.

ZAKLJUČAK

Medijski nasilni sadržaji imaju značajan uticaj na ponašanje mladih, podstičući njihovo agresivno ponašanje i negativne obrasce reakcije. Kroz izloženost agresivnim medijskim sadržajima, mladi mogu da internalizuju nasilne obrasce ponašanja te će na taj način teže kontrolisati svoje impulsivne reakcije. Međutim, medijska pismenost uz medijsko obrazovanje može biti ključna u borbi protiv ovog problema, pružajući mladima potrebne alate za prepoznavanje, analizu i kritičko razumevanje medijskih sadržaja. Preporuka za prevazilaženje problema jeste edukacija mladih kroz školske kurikule, koji bi razvijali kritičko mišljenje vezano za medijske sadržaje i pomogli u prepoznavanju agresivnih medijskih poruka. Takođe, preporučuje se i pružanje edukacije roditeljima o uticaju medijskog nasilja na mlade, uključivanje mladih u kampanje koje podstiču pozitivne vrednosti i modele ponašanja. Neophodno je pisanje pozitivnih medijskih sadržaja koji podstiču empatiju, saradnju i mirno rešavanje sukoba među mladima.

LITERATURA

- Allen J.J., Anderson C.A., Bushmna B.J (2018) *The General Aggression Model*. Curr Opin Psychol.19, 75
- Anderson, C.A., Carnagey N.L. (2003) Eubanks J. *Exposure to vioelent medija: the effects of songs with violent lyrics on aggressive thoughts and feelings*. J Pers Soc Psychol. 84 (5), 960-71
- Anderson, C.A. Bushman, B.J. Ihori, N., Rothstein, H.R., Sakamoto, A., Saleem, M., Shibuya A., Swing, E.L. (2010) *Efekti nasilnih video igara na agresiju, empatiju i prosocijalno ponašanje u istočnim i zapadnim zemljama: metaanalitički pregled*. Psihološki bilten. Vol. 136, br.2
- Belaya, O.P., Chursinova, O.V. (2012) *Empirijsko proučavanje ideja tinejdzera o agresivnom ponašanju*. Humanizacija obrazovanja, br. 5, str. 27-32 (na ruskom)
- Bilić, V., (2010). *Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima*. Odgojne znanosti, Vol. 12. br.2, str. 263-281.
- Bilić, V., Gjukić, D., Kirinić, G., (2010). *Mogući učinci igranja računalnih igrica i videoigara na djecu i adolescente*. Napredak, 151(2), 195-213
- Craig, A. Anderson, Brad J. Bushman (2001). *Effects of Violent Video Games on Aggressive Behavior, Aggressive Cognition, Aggressive Affekct, Physiological Arousal, and Prosocial Behavior: a Meta –Analitic Review of the Scientific Literature*. Psychological Science, 12(5) 353-359
- Enikolopov, S.N., Kuznetsova Yu.M., Chudnova N.V., (2014) *Agresija u eri interneta // Agresija u svakodnevnom životu*. Mosva. Politička enciklopedija str. 82-92
- Escobar-Chaves, S.L., Anderson, C.A., (2008). *Media and risky behaviors*. The future of csildren, 18 (1), 147-180.
- Fadeeva, S.V. (2010) *Kompyuternaya zavisimost “kak faktor rizika razvoja agresivnog provedeniya u podrostkov*. Vestnik Kostromskogo gosudarsvetnnogo univerziteta im. N.A. Nekrasova. Serija: Pedagogika. Psihologia, br. 3 str. 250-257
- Ilišin, V. Marinović Bobinac A., Radin, F., (2001). *Djeca i mediji: uloga medija u svakodnevnom životu djece*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži
- Jevtić, B., Vasić, A. (2015). *Kauzalnost medija i agresije*. Paper presented at Synthesis 2015 - International Scientific Conference of IT and Business-Related Research
- Kevin, S. (2008). *Violence and Aggression: What and Why*.
- Kunczik, M., Zipfel, A., (2007). *Mediji i nasilje: aktuelno stanje u znanosti*. Medianali, 1 (1), 1-26
- Livazović, G. (2009). *Teorijsko-metodološke značajke utjecaja medija na adolescente*. Život i škola, 21 (57), 108-115
- Losel, F., Bliesener, T., (2003). *Aggresion und Delinquenz unter Jugendlichen*. Untersuchungen von kognitiven und sozialen Bedingungen. Munchen

- Mandarić, V. (2012) *Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih*. Bogoslovenska smotra, sv.82(1),131-149
- O' Sullivan, T., Brian, D. Rayner, PH. (2003). *Studing the Media* (3 rd Etiton). London, New York: Oxford Press
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju
- Potter, William James (2014). *Guidelines for Media Literacy Interventions in the Digital Age*. Medijska istraživanja, 20 (2), 5-29
- Ramos, R.A., Ferguson, C.J., Frailing K., Romero-Ramirez M (2013). *Udobno otupio ili samo još jedan film? Izloženost medijskom nasilju ne umanjuje empatiju gledalaca prema žrtvama stvarnog nasilja među hispanskim gledaocima*. Psihologija popularne medijske kulture.Vol.2.br. 1. str. 2-10.
- Ružić, Nataša. (2011). *The Media and Herostrates of the New Age*. Media dialogues/ Medijski dijalozi, Vol. 4. No. 1. Pp. 143-153
- Sindik, J. (2012). *Kako roditelji percipiraju utjecaj medija na predškolsku djecu?* Medijska istraživanja, 18 (1), 5-53
- Tadić, V. (2020). *Medijsko nasilje i agresivno ponašanje kod mladih*. Socijalna misao 1-98
- Trend, D. (2007). *The Muth of Media Violence. A Critical Introduction*. Black-wel Publishing
- Valković, J. (2010). *Oblici i utjecaji televizijskog nasilja*. Nova prisutnost, 8 (1), 67-86
- Yakovleva T.V., (2010) *Odnos agresivnosti s gledanjem igranih filmova u starijoj adolescenciji*. Naučno- teorijski časopis "Naučne bilješke" br 6 (64)

MEDIA VIOLENCE AND AGGRESSIVE BEHAVIOR OF THE YOUTH

Abstract: *The increase in aggressive behavior of the youth in the real world, in addition to other causes (personality, influence of the environment and family), is most often associated with the offered media content. Analyzing the influence of television, music, video games and social media on the formation of aggressive patterns in young people, we investigate how selected media content can shape their attitudes and behavior, especially in the context of aggression. By reviewing the relevant literature and empirical studies, an insight into the mechanisms of transmission of aggression through the media was provided. The goal of the paper is a better understanding of this phenomenon, in order to identify potential strategies for prevention and education, with the aim of reducing aggressive behavior among the youth.*

Key words: *media content, aggressiveness, behavior, youth*

NASILJE U OBITELJI

*Dr.sc. Branko Peran, prof. struč. stud.
Veleučilište Marko Marulić – Knin*

*Dr.sc. Mirko Goreta, viši predavač
Veleučilište Marko Marulić – Knin*

*Dragan Erceg, predavač
Zavod za javno zdravstvo Šibensko-kninske županije*

Apstrakt: *Kao što sam naziv rada govori „nasilje u obitelji,, implicira da se ono može dogoditi u svakoj obitelji te je česta pojava da se za pomoć obrate roditelji ili djeca koja doživljavaju nasilje. Neki ljudi nisu toga niti svjesni, ponekad niti ne znaju što sve obuhvaća obiteljsko nasilje, odnosno neki ne žele priznati da se ono događa kod njih, u njihovoj obitelji. Zato je jako važno da roditelji budu informirani o ovoj temi kako bi ga mogli prepoznati i naći adekvatne načine zaštite za sebe i svoju djecu. Imajući u vidu naprijed navedeno možemo konstatirati da nasilje u obitelji obuhvaća nasilje koje se događa između članova obitelji, bilo da je riječ o nasilju prema roditeljima, partnerima, braći i sestrama, ili članovima obitelji koji čine širu obitelj kao djedovi i bake, prabake i pradjedovi, kao i nasilje roditelja ili skrbnika nad djecom. Ovdje posebno valja istaknuti da kada dođe do nasilja u obitelji, a potom i do sudskih i drugih postupaka, da se kao svjedoci nasilju u obitelji pojavljuju djeca, što za njih može imati velike i štetne posljedice, pogotovo ako se uzmu u obzir situacije u kojima je dijete svjedok čestog i dugotrajnog verbalnog ili fizičkog nasilja između roditelja ili drugih članova obitelji.*

Ključne riječi: *nasilje, obitelj, žena, dijete, žrtva*

SPECIFIČNOSTI I OBILJEŽJA POJMA OBITELJSKOG NASILJA

Obiteljsko nasilje pojmovno i u doslovnom smislu podrazumijeva nasilje koje se događa pod okriljem doma. Ono uključuje različite oblike nasilnog ponašanja koje se vrši nad različitim kategorijama žrtava. To može biti nasilje roditelja ili skrbnika nad djecom (zlostavljanje djece, nemar, seksualno zlostavljanje i iskorištavanje), nasilje djece nad roditeljima i djedovima i bakama (zlostavljanje starijih) i nasilje između partnera (međusobno zlostavljanje). Isto tako ne smijemo zanemariti činjenicu da nasilje u obitelji predstavlja izazov u zaštiti ljudskih prava, od kojih izdvajamo: pravo na život, pravo na sigurnost, pravo na dostojanstvo te pravo na tjelesni i emocionalni integritet. Imajući u vidu naprijed navedeno moramo konstatirati da nasilje u obitelji ostavlja duboke zdravstvene, socijalne i druge posljedice na žrtvu nasilja, kao i na funkcioniranje cijele obitelji, cijele zajednice i društva u cjelini. Upravo naprijed navedeno dovelo je do toga da imamo niz zakona i strateških dokumenata u Republici Hrvatskoj koji uređuju područje borbe protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji. Kao i u drugim europskim državama, tako je i u Republici Hrvatskoj nasilje postalo sveprisutan problem koji je postao dijelom svakodnevice, na svim razinama društva, neovisno o tipu obitelji i bez obzira na stupanj obrazovanja, dob ili spol.

Kada govorimo o svjedočenju nasilju u obitelji u prvom redu to se odnosi na situacije u kojima je dijete svjedok čestog i dugotrajnog verbalnog ili fizičkog nasilja između roditelja ili drugih članova obitelji. Nasiljem u obitelji smatraju se svi prijeteci, prisiljavajući ili kontrolirajući postupci koje koristi jedan član obitelji prema drugome.

Osim navedenog kada je u pitanju obiteljsko nasilje možemo konstatirati da je to izraz pojedinačnog napada na žrtvu, ali i na društvo. Obiteljsko nasilje ugrožava središnju vrijednost, kojoj Vijeće Europe pridaje mnogo pažnje, a to je promicanje sigurnosti i zaštite unutar zajednice. Posebno valja naglasiti da je nasilje u bliskim odnosima iznimno razorno i ima visoku cijenu, u materijalnom, nematerijalnom i moralnom smislu.

ZAKONSKA REGULATIVA NASILJA U OBITELJI

U Republici Hrvatskoj kao što smo prethodno naveli, postoji niz zakona i strateških dokumenata koji uređuju područje borbe protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji, a posebno valja istaknuti da je nasilje u obitelji kažnjivo sukladno Kaznenom zakonu i Zakonu o zaštiti od nasilja u obitelji. Isto tako valja istaknuti da kada je u pitanju nasilje u obitelji Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji propisuje sljedeće radnje koje predstavljaju nasilje u obitelji:

- ✓ primjena fizičke snage uslijed koje nije nastupila tjelesna ozljeda;
- ✓ tjelesno kažnjavanje ili drugi načini ponižavajućeg postupanja prema djeci;
- ✓ psihičko nasilje koje je kod žrtve prouzročilo povredu dostojanstva ili uznemirenost;
- ✓ spolno uznemiravanje;
- ✓ ekonomsko nasilje kao zabrana ili onemogućavanje korištenja zajedničke ili osobne imovine, raspolaganja osobnim prihodima ili imovinom stečenom osobnim radom ili nasljeđivanjem, onemogućavanje zapošljavanja, uskraćivanje sredstava za održavanje zajedničkog kućanstva i za skrb o djeci;
- ✓ zanemarivanje potreba osobe s invaliditetom ili osobe starije životne dobi koje dovodi do njezine uznemirenosti ili vrijeđa njezino dostojanstvo i time joj nanosi tjelesne ili duševne patnje.

Osim navedenog zakona, valja istaknuti i Kazneni zakon Republike Hrvatske koji u članku 179.a propisuje kazneno djelo „Nasilje u obitelji“ koji docira sljedeće: „Tko teško krši propise o zaštiti od nasilja u obitelji i time kod članova obitelji ili bliske osobe izazove strah za njezinu sigurnost ili sigurnost njoj bliskih osoba ili je doveo u ponižavajući položaj ili stanje dugotrajne patnje, a time nije počinjeno teže kazneno djelo kaznit će se kaznom zatvora od jedne do tri godine. Kazneni zakon dodatno propisuje zaštitu bliskih osoba od nasilja pa su tako kao kvalificirani oblici kaznenih djela propisane kažnjive radnje na štetu bliske osobe u kaznenim djelima: ubojstvo, teško ubojstvo, usmrćenje, sakaćenje ženskih spolnih organa, tjelesna ozljeda, teška tjelesna ozljeda, osobito teška tjelesna ozljeda, teška tjelesna ozljeda s posljedicom smrt, teška tjelesna ozljeda iz nehaja, prisila, prijetnja, nametljivo ponašanje, spolni odnošaj bez pristanka, silovanje, i spolno uznemiravanje. Žrtva nasilja u obitelji, može prijaviti nasilje policijskoj postaji, državnom odvjetništvu ili centru za socijalnu skrb, a pomoć žrtvama pružaju brojne ustanove i nevladine organizacije. Zdravstveni radnici, radnici u ustanovama socijalne skrbi, u vjerskim ustanovama, humanitarnim organizacijama ili organizacijama civilnog društva, u odgojno-obrazovnim ustanovama te svi drugi stručni djelatnici koji u svom radu dolaze u kontakt sa žrtvama nasilja u obitelji, dužni su prijaviti policiji ili državnom odvjetništvu počinjenje nasilja u obitelji za koje su saznali u obavljanju svojih poslova.“

Prekršajno zakonodavstvo

Hrvatski se pravni sustav usvojenim izmjenama sve više približava pravnoj stečevini Europske unije. U **Obiteljskom zakonu** koji je stupio na snagu 1. srpnja 1999. (NN, 162/1998.) prvi je put upotrijebljen pojam nasilničko ponašanje u obitelji te su predviđene mjere odgovarajuće društvene reakcije. Zakon je napravio bitan preokret u odnosu prema nasilju u obitelji. Doveo je do niza pozitivnih, praktičnih promjena u radu policije u zaštiti od nasilja u obitelji. Naime do tada je policija sa slučajevima obiteljskog nasilja mogla postupati jedino kao s prekršajima protiv javnog reda i mira.

¹ Cvjetko, B.: Nasilje u obitelji i uloga državnog odvjetnika za mladež u predistražnom postupku, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004, str. 143-170.
Dr.sc. Branko Peran, prof. struč. stud., peran.branko@gmail.com

„Zakon donosi izričitu zabranu nasilničkog ponašanja bračnog druga ili kojeg punoljetnog člana obitelji. Postupanje protivno zabrani kažnjivo je kao prekršaj kaznom zatvora od 30 dana. Sadržajno svrstavanje norme koja govori o nasilju u obitelji u poglavlju o roditeljskoj skrbi, te vezivanje nasilničkog ponašanja samo za bračnog druga ili drugog punoljetnog člana obitelji ukazivalo je na opasnost da će se u praksi, restriktivnom interpretacijom norme, zaštita od nasilja pružati samo djeci, a ne i ženama, odnosno članovima obitelji u kojima nema maloljetne djece“²³⁰. Od 2001. godine, kada je izmijenjen Kazneni zakon, nasilničko ponašanje u obitelji sankcionirano je i kao kazneno za koje je propisana kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine.

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji donesen je 14. srpnja 2003. godine, a stupio je na snagu osmog dana od dana objave u Narodnim novinama. Time se po prvi put problem zaštite od nasilja u obitelji želio sustavno obraditi u jednom propisu. Naime, do donošenja ovoga Zakona, o nasilju u obitelji postojalo je nekoliko odredaba u Obiteljskom zakonu, koje su se kretale u rasponu od načelne zabrane nasilničkog ponašanja u obitelji te dužnosti svih da takvo ponašanje prijave (imperfektna norma, odnosno norma koja nema sankciju) pa sve do prekršajne odredbe o sankcijama za počinitelje nasilja. Zakon je relativno kratak te je podijeljen u *osnovne odredbe*, zatim se određuju *vrste i svrha prekršajno pravnih sankcija za zaštitu od nasilja u obitelji*, *zaštitne mjere* te *svrha zaštitnih mjera*. Određeni članci u zakonu konkretiziraju svaku od zaštitnih mjera pojedinačno, a zatim slijedi *izricanje zaštitnih mjera, prekršajne odredbe te odgovornost za ne postupanje po zaštitnim mjerama*.

Kao što smo već prethodno naveli, navedeni Zakon određuje se što je to nasilje u obitelji, odnosno koja se ponašanja mogu smatrati nasiljem. Nepostojanjem definicije nasilja u kojoj se makar navodi što se smatra nasiljem, zasigurno je loš primjer koji ostavlja mnoštvo dilema, kako u teoriji tako osobito i u praksi. U Zakonu se utvrđuju i osobe koje su dužna prijaviti nasilje, a za kojega su saznale prilikom obavljanja svoje dužnosti.

Prema Zakonu za zaštitu od nasilja u obitelji prekršajno pravne sankcije za zaštitu od nasilja su **novčana kazna i kazna zatvora te zaštitne mjere**. Zaštitne mjere izriče sud, a postoji sedam zaštitnih mjera. Svaka od ovih mjera uređena je posebnim člankom zakona. Zajednička im je karakteristika da je za većinu mjera (osim gdje to nije izvodivo po prirodi stvari, npr. oduzimanje predmeta) određeno vrijeme njezina trajanja, na način da je određena minimalna donja, te maksimalna gornja, ili samo gornja granica trajanja određene mjere. Tako npr. članak 16. stavak 3. određuje da se zaštitne mjere izriču u trajanju koje ne može biti kraće od jednog mjeseca, niti dulje od dvije godine, računajući od dana pravomoćnosti rješenja o prekršaju, ili od dana prestanka izvršenja kazne zatvora.

Iz ovoga slijedi i da se prekršajno pravne sankcije mogu kumulirati (npr. kazna zatvora i zaštitna mjera), dok za neke od zaštitnih mjera zakon određuje da se mogu izricati i samostalno (npr. zabrana približavanja žrtvi, zabrana uznemiravanja ili uhođenja, udaljenje iz stana, oduzimanje predmeta).

Jednako tako, za većinu mjera određena je i obveza nadležnih ministara (rada i socijalne skrbi, unutarnjih poslova, zdravstva) na donošenje provedbenih propisa o načinu/mjestu provođenja zaštitnih mjera.²³¹ Zakonodavac ne pravi razliku u smislu minimalnog iznosa/trajanja kazne u slučaju ponovljenog nasilja u nazočnosti djeteta i nasilja počinjenoga na štetu djeteta.

²³⁰ Sučević, R.: Zakonska regulativa obiteljskog nasilja u Republici Hrvatskoj, Temida, vol. 6, br. 2, 2003., str. 61-65.

²³¹ Milas, I.: Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Revija za socijalnu politiku, Svezak 10, Br. 3 (2003)

Osim navedenog valja istaknuti da navedeni zakon nalaže počinitelju nasilja postupanje u skladu s izrečenom zaštitnom mjerom, a nepostupanje u skladu s njom znači ponovni prekršaj za koje se može izreći novčana kazna ili kazna zatvora od najmanje 40 dana.

Kako bi se što bolje postigla svrha djelotvornije provedbe propisanih zaštitnih mjera, a na temelju Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji i Zakona o policiji, ministar unutarnjih poslova donio je i Pravilnik o načinu provedbe zaštitnih mjera koje su Zakonom o zaštiti od nasilja u obitelji stavljene u nadležnost policije.

Kazneno zakonodavstvo

Hrvatski Ustav, u odredbama koje reguliraju osobne i političke slobode i prava, propisuje da: "Nitko ne smije biti podvrgnut bilo kakvu obliku zlostavljanja..." Ustavno pravo na život bez nasilja posebno je razrađeno u Kaznenom zakonu, kojim su sankcionirani razni oblici nasilja. Krajem 1997. godine u Republici Hrvatskoj završena je reforma kaznenog zakonodavstva donošenjem novog Kaznenog zakona, Zakona o kaznenom postupku, Zakona o sudovima za mladež i Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, koji se primjenjuju od 1.1. 1998. godine.

Nasilje u obitelji nije bilo posebno sankcionirano, već je kazneno-pravno tretirano u okviru onih kaznenih djela koja se odnose na nasilne oblike ponašanja općenito, a to su uglavnom kaznena djela nanošenja lake i teške tjelesne ozljede, prijetnje, te nerijetko, u hrvatskom poratnom, militariziranom društvu i ubojstva. Od samog početka reforme, a potom i prilikom izmjena i dopuna zakona ženske nevladine organizacije uključivale su se lobiranjem u zakonodavni postupak uporno zahtijevajući da se nasilje u obitelji sankcionira kao posebno kazneno djelo i da se žrtve nasilja zaštite odgovarajućim mehanizmom udaljenja počinitelja nasilja prije pravomoćnog okončanja postupka. 2000. godine stupio je na snagu Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona. Od 30. 12. 2000. godine u kazneno-pravnom sustavu Republike Hrvatske postoji novo kazneno djelo "Nasilničko ponašanje u obitelji". Nasilje u obitelji iz područja privatnosti postepeno prelazi u javnu sferu. Država sve više preuzima dužnost zaštite žrtava obiteljskog nasilja, što i jest njena odgovornost i obveza.²³² **Kazneni zakon** u članku 215.1 nasilničko ponašanje u obitelji opisuje kao „čin kojim član obitelji nasiljem, zlostavljanjem ili osobito drskim ponašanjem dovede drugog člana obitelji u ponižavajući položaj.“²³³

Članovi obitelji prema odredbama Kaznenog zakona su: bračni i izvanbračni drug, bivši bračni i izvanbračni drug, rođak po krvi u ravnoj lozi, posvojitelj i posvojenik, rođak u pobočnoj liniji do trećeg stupnja zaključno i srodnik po tazbini do drugoga stupnja zaključno. „Nasilje u obitelji prepoznato je kao globalni problem koji bitno narušava ljudska temeljena prava članova obitelji. U posljednjih nekoliko godina međunarodne organizacije kao UN, UNICEF i Vijeće Europe su razvile strateške dokumente čiji je cilj sprječavanje i zaustavljanje nasilja muškarca u obitelji odnosno nasilja u obitelji općenito. Nasilje u obitelji određuju kao društveno neprihvatljivo i kriminalno ponašanje, potiču međusektorski pristup prevenciji i zaustavljanju nasilja u obitelji, naglašavaju potrebu razvoja programa usmjerenih na nasilnike uz stalni razvoj i unapređivanje usluga žrtvama obiteljskog nasilja.“²³⁴ Svaki oblik nasilja u obitelji protivan je ljudskim pravima pojedinca.

Nasilje u obitelji je osobni, obiteljski i društveni problem koji značajno narušava kvalitetu života i mentalno zdravlje svih onih koji su mu izloženi – posredno ili neposredno. Država ima pravo i obavezu poduzeti potrebne mjere da bi spriječila nasilje u obitelji odnosno smanjila i olakšala njegove posljedice. Država je dužna osigurati: a) djelotvoran zakonski okvir za borbu protiv nasilja u obitelji,

²³² Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Narodne novine br. 116/03

²³³ Kazneni zakon, Narodne novine br. 110/97., 27/98., 129/00. i 51/01.

²³⁴ Ajduković, M: „Psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji“, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004, str. 171-199.

b) preventivne mjere, i c) djelotvorne mjere zaštite protiv nasilja u obitelji. Tako je Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova i Nacionalna obiteljska politika jasno društveno opredjeljenje za borbu protiv nasilja u obitelji.

Do srpnja 2003. godine u Hrvatskoj nije postojao posebni zakon u kome bi žena žrtva obiteljskog nasilja našla posebnu zaštitu. Prije izmjene **Kaznenog zakona** kojom je nasilničko ponašanje u obitelji sankcionirano kao posebno kazneno djelo donijet je novi Obiteljski zakon. U srpnju 2003. godine Hrvatski Sabor je usvojio novi Obiteljski zakon u kojemu se više ne nalaze odredbe kojima je zabranjeno nasilničko ponašanje u obitelji, ali je istodobno s usvajanjem novog Obiteljskog zakona usvojen i Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji u kojem je detaljno razrađeno što je nasilje u obitelji, zaštita članova obitelji od nasilja te vrsta i svrhe prekršajnih sankcija.

ZAKLJUČAK

Nedvojbeno je da se hrvatsko zakonodavstvo uvođenjem nasilničkog ponašanja u obitelji u kazneno i prekršajno zakonodavstvo jasno odredilo prema nasilju u obitelji kao ponašanju koje ugrožava ili povređuje osobne slobode i prava čovjeka te druga prava i društvene vrijednosti. Problem nasilja u obitelji najčešće se bavi najhitnijim postupcima spašavanja žene i djece tj. njihovog udaljavanja od nasilnika. Drugim riječima, oko uklanjanja posljedica nasilja. O prevenciji nasilja u obitelji premalo se govori, a uopće se ne govori o međusobnoj ovisnosti nasilnika i žrtve i ustrajanju u ulogama koje čine nasilje mogućim. Mnogi tvrde da do nasilja u obitelji dolazi bez upozorenja čak i kada partneri poznaju jedno drugo duže vrijeme. S obzirom na kontinuirani porast obiteljskog nasilja, tijekom prošlih godina kod nas je doneseno nekoliko strateških dokumenata i zakona koji daju okvir za djelovanje vladinog i nevladinog sektora te primjenu mjera od kojih se očekuje aktivno i kontinuirano prepoznavanje i rješavanje problema (Obiteljski zakon, 2003.; Zakon o kaznenom postupku, 1997.; Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, 2003.; Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji, 2004.; Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova, 2006.). U Nacionalnoj strategiji i Protokolu o postupanju u slučaju nasilja u obitelji, naglašava se važnost interdisciplinarnog pristupa rješavanju i suzbijanju ovog problema. Tijela zadužena za rješavanje ovog problema su policija, centri za socijalnu skrb, zdravstveni djelatnici, odgojno – obrazovni djelatnici te pravosudna tijela. Ipak, u praksi mnogi zdravstveni radnici smatraju da nasilje nad ženom u obitelji nije zdravstveno već socijalno pitanje koje treba rješavati izvan zdravstva. Centri za socijalnu skrb imaju zakonski okvir za stručno djelovanje u slučaju nasilja nad ženom u obitelji. Međutim, jedan od problema koji utječe na njihovu proaktivnu ulogu je velik broj osoba koje imaju u skrbi, nemaju dovoljno uvjeta za kvalitetan rad, nemaju na raspolaganju mrežu različitih diferenciranih oblika psihosocijalnih intervencija te obnašaju previše različitih uloga. U policiji, rad na suzbijanju nasilja u obitelji obavljaju, koordiniraju i vode službenici kriminalističke policije, specijalizirani za poslove maloljetničke delinkvencije u uskoj suradnji sa službenicima temeljne policije. Uz motivaciju i mjesto rada, važan čimbenik u suzbijanju nasilja je i edukacija profesionalaca.

LITERATURA

Knjige

Ajduković, Pavleković; Nasilje nad ženom u obitelji, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb, 2000.

Znanstveni i stručni članci

Cajner-Mraović, I.: Organizacijske determinante postupanja policije povodom nasilja u obitelji, Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada (1330-6456) 9 (2002), 1; 17 – 28

Cvjetko, B.: Nasilje u obitelji i uloga državnog odvjetnika za mladež u predistražnom postupku, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004, str. 143-170.

- Ajduković, M: Psihosocijalne intervencije s počiniteljima nasilja u obitelji, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 11, broj 1/2004, str. 171-199.
- Državni zavod za statistiku; Nasilje u obitelji, 2001.-2006., Zagreb, 2008.
- Milas, I.: Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Revija za socijalnu politiku, Svezak 10, Br. 3 (2003)
- Sučević, R.: Zakonska regulativa obiteljskog nasilja u Republici Hrvatskoj, Temida, vol. 6, br. 2, 2003., str. 61-65.

Zakonski propisi

- Kazneni zakon, Narodne novine br. 110/97., 27/98., 129/00. i 51/01.
- Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji od 2008. do 2010.
- Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji
- Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, Narodne novine br. 116/03.

FAMILY VIOLENCE

Ph.D. Branko Peran, prof. expert stud.
Polytechnic Marko Marulić - Knin
Ph.D. Mirko Goreta, senior lecturer
Polytechnic Marko Marulić - Knin
Dragan Erceg, B.Sc. lawyer
Polytechnic – Šibenik

Abstract: *As the title of the paper says, "violence in the family" implies that it can happen in every family, so it is very common for parents or children who experience violence to turn for help. Some people are not even aware of it, sometimes they don't even know what domestic violence involves, that is, some people don't want to admit that it happens to them, in their family. That is why it is very important for parents to be informed about this topic so that they can recognize it and find adequate ways to protect themselves and their children. Bearing in mind the above, we can state that domestic violence includes violence that occurs between family members, whether it is violence between parents, partners, brothers and sisters, or family members made up of people of several generations such as grandparents, great-grandparents, as well as violence by parents or guardians against children. Here it is particularly important to point out that when domestic violence occurs, and subsequently to court and other proceedings, children appear as witnesses to domestic violence, which can have great and harmful consequences for them, especially if we take into account the situations in which the child witnesses frequent and prolonged verbal or physical violence between parents or other family members. Domestic violence threatens a central value to which the Council of Europe attaches great importance, namely the promotion of safety and security within the community. In particular, it should be emphasized that violence in close relationships is extremely destructive and has a high cost, in material, non-material and moral terms. Family violence is considered to be all threatening, coercive or controlling actions used by one family member towards another.*

Keywords: *violence, family, woman, child, victim*

UZROCI I POSLEDICE NASILJA U SAVREMENOJ PORODICI

Gordana Budimir-Ninković²³⁵, doktor pedagoških nauka, redovni profesor
Alfa BK Univerzitet – Fakultet za strane jezike Beograd

Nenad Stevanović²³⁶, doktor pedagoških nauka, docent
Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet pedagoških nauka, Jagodina

Melida Župljanin²³⁷, doktor pedagoških nauka
Osnovna škola "Bratstvo", Novi Pazar

Apstrakt: U radu se razmatraju uzroci i posledice nasilja u savremenoj porodici. Polazi se od pretpostavke da globalizacija savremenog društva utiče na transformaciju porodice. Analiziraju nalazi brojnih istraživanja koja ukazuju da su u savremenoj porodici promenjena klasična struktura, funkcije i značaj. Zbog brzog tempa života, uticaja savremene tehnike i tehnologije (računara, mobilnih telefona, televizije) došlo je do degradacije i krize porodice. Pod uticajem savremenih uslova sve više se javljaju porodični problemi. U velikoj meri je izraženo siromaštvo što negativno deluje jer porodica nije u stanju da bude sigurno utočište svojih članova, da zadovolji njihove potrebe, želje i ambicije. Siromaštvo otežava zdrav, celovit i skladan razvoj ličnosti što je nužno za mentalno zdravlje, pravilan fizički razvoj i društveno funkcionisanje. Budući da je društvo u krizi, a roditelji podržavaju usavršavanje – obrazovanje dece, pa funkciju porodice u velikoj meri preuzimaju institucije. Istraživanja ukazuju da su ambiciozni i požrtvovani roditelji očekuju adekvatnu povratnu informaciju i kontinuirano uspešno napredovanje dece. Iako je to ohrabrujuće i pozitivno za porodicu na jednoj strani, na drugoj strani su sve više prisutni problemi – nasilje. Porodice su ugrožene nasiljem unutar porodice, ali i u okruženju – društva, vršnjaka, školi, društvenim mrežama. Nasilje u porodici je prisutno između roditelja, roditelja i dece (od strane roditelja prema deci i dece prema roditeljima). Sumiranjem nalaza relevantnih istraživanja novijeg datuma u radu su sistematizovani uzroci i posledice nasilja u savremenoj porodici.

Ključne reči: savremena porodica, deca, roditelji, nasilje, globalizacija.

UVODNA RAZMATRANJA

Svedoci smo da brzi razvoj nauke, tehnike i tehnologije utiče na sve brži tempo života. Velike promene u svim oblastima ljudskog života i rada deluju na porodicu i njeno funkcionisanje. To doprinosi da vaspitna uloga porodice postaje sve složenija, delikasnija i značajnija. Značajna je za socijalizaciju, emocionalnu stabilnost i razvoj dece i mladih, jer čovek najviše vremena provodi u porodici i najčešće je upućen na članove porodice.

U porodici se uspostavlja trajna, emotivno prisna, neposredna, verbalna i neverbalna komunikacija u cilju informisanja i razmene znanja i iskustva. Tako se razvija i usavršava komunikacija puna poverenja, razumevanja i tolerancije. To utiče na formiranje adekvatnih odnosa

²³⁵ gordana.budimir.ninkovic@alfa.edu.rs

²³⁶ nenadstevan@gmail.com

²³⁷ melida.zupljanin@gmail.com

prema članovima porodice. Zbog toga je porodica najznačajnija i najodgovornija za rast, razvoj, formiranje i usmeravanje mladih, a povremeno i odraslih.

Globalizacija savremenog društva utiče na transformaciju porodice, a shodno tome, sa razvojem društva menja se i usavršava porodica. Savremena porodica povremeno nije u mogućnosti da obezbedi sve što je potrebno za razvoj dece i mladih. Usled naglih društvenih promena i brojnih izazova mladi gube orijentaciju o tome šta je dobro, a šta loše, lutaju u potrazi za odgovorima, neretko na svoju štetu. Oni su zbunjeni kad treba da donesu značajnu odluku (izbor sadržaja u slobodnom vremenu, izbor drugova, izbor za koju profesiju da se opredele...). U dilemi su koje vrednosti i načela treba uvažiti. Zbog toga preovladava mišljenje da porodica mora da prati promene u društvu i sledi ih ali i da se mladi informišu o tradicionalnim vrednostima i da ih poštuju.

Porodica povezuje društveni sistem i individue, ispunjava funkcije društva u cilju zadovoljavanja potreba članova porodice sa željom im udovolji. U cilju što većeg zadovoljstva dece i roditelja pod uticajem savremenih uslova sve više se javljaju porodični problemi. Zbog krize u društvu prisutna je i kriza u porodici. To negativno deluje jer porodica nije u mogućnosti da zadovolji potrebe, želje i ambicije dece. Često su to razlozi za prisutne probleme i nasilje, unutar porodice a i u okruženju. U porodici je prisutno nasilje između roditelja, roditelja i dece, dece međusobno...

SAVREMENA PORODICA – KARAKTERISTIKE I FUNKCIJE

*Porodica je institucija kojoj
dugujemo čovečnost. Ne poznajemo
drugi način na koji se stvaraju
ljudska bića, osim odgoja u porodici.*
Margaret Mid

Imajući u vidu da je porodica osnovna „ćelija“ društva značajno je uvažiti osnovne odlike modernog društva koje prate ekonomske, socijalne, političke i kulturne promene. Sve to utiče na probleme prelaska iz tradicionalnog u moderno društvo. Nema sumnje da te promene utiču i na promene u porodici i mogu da se poimaju kao deo socio-kulturnih promena i razvoja (Golubović, 2007; Mladenović, 2007). Struktura i funkcija porodice se menjaju u zavisnosti od karakteristika društva, životnih potreba čoveka, uticaja tehnike i tehnologije i razvoja nauke.

Dakle, porodica je zajednica koja deluje na očuvanje i uspostavljanje odnosa među svojim članovima. „Brojna istraživanja su pokazala da je porodica značajan činilac razvoja ličnosti, jer se u porodici stiču prva znanja i iskustva, veštine i navike, te se razvijaju sposobnosti. Zato su odgovorni roditelji, a da bi uspešno izvršili vaspitnu funkciju, društvo treba da obezbedi potrebne uslove za: uspešno školovanje, zdravstvenu zaštitu, zdravu zabavu i pedagošku pomoć“ (Budimir-Ninković, 2009:257). Imajući u vidu da su deca društveno bogatstvo, nužno je da država ostvari potrebno ekonomsko ulaganje, da reguliše zakonske odredbe značajne za obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i pedagoško-psihološku pomoć.

Porodica ostvaruje permanentni i dugotrajni uticaj značajniji od svih ostalih društvenih faktora. Dete živi u porodici i suočava se sa njenim zahtevima i očekivanjima, istovremeno se mora potvrđivati pred svojim prijateljima i drugim vršnjacima (Hill, 2005; Straus, Smith, 2017). Ono se susreće sa uticajem masovnih medija koji se, najčešće razlikuju od tumačenja njegovih roditelja. Uticaj grupe vršnjaka sa društveno neprihvatljivim ponašanjem predstavljaju stalni izvor i sukob sa onim što porodica očekuje. Porodica u svim situacijama pruža utočište i zaštitu od negativnih uticaja (Ferguson et al, 2009). Pri tom je značajno imati u vidu osnovne potrebe deteta: ljubav, nežnost, prihvaćenost, sa jedne strane istraživanje i izražavanje sopstvene autonomije, sa druge strane. Za porodično vaspitanje su veoma značajni porodični odnosi: razumevanje, poverenje, tolerancija, fleksibilnost.

Dakle za uspešan razvoj i vaspitanje dece značajno je da roditelji uvažavaju osnovne funkcije porodice: *reproduktivna, vaspitna, zabavno-rekreativna, ekonomska, zaštitna, zdravstvena, pravna i emotivna.*

Reproduktivna funkcija postoji od nastanka porodice i trajna je, jer je osnovni zadatak porodice da produžava ljudsku vrstu.

Vaspitna funkcija se ogleda kroz vaspitne uticaje institucija, organizacija koje se bave vaspitanjem i obrazovanjem dece van porodice (škole, vrtići, domovi ...). Vaspitne obaveze roditelja prema detetu su velike. Zadatak porodice je da uspešno deluje na moralno- psihički i telesni razvoj deteta.

Zabavno-rekreativna funkcija je od velikog značaja za usavršavanje komunikacije između članova porodice. Ove funkcije se ostvaruju porodičnim aktivnostima: bavljenje sportom, izleti, putovanja, zimovanja, letovanja.

Ekonomska funkcija zavisi od razvijenosti društva, savremena porodica u ekonomskom pogledu ima znanje i stručno obrazovanje kao vrednost. Svaki njen član privređuje i postiže ekonomsku samostalnost.

Zaštitna funkcija podrazumeva biološku zaštitu (zaštitu od povređivanja). *Zdravstvena zaštita* obuhvata negu, lečenje, ishranu. *Ekonomska zaštita* se odnosi na izdržavanje dece, nasleđivanje i školovanje – obrazovanje dece.

Emotivna funkcija se ogleda u ljubavi roditelja, podršci, toplini i bliskosti. (Budimir-Ninković, 2011).

Govoreći o značaju savremene porodice važno je istaći da se ona, za razliku od ranijih pojava, bazira na emocionalnoj osnovi. U modernom vremenu sve je više vanbračnih zajednica, nepotpunih porodica ili homoseksualnih veza (Straus, Smith, 2017). Uvažavajući specifičnosti vremena u kome živimo, potrebno je uskladiti razvoj porodice sa njegovim tekovinama, ali i pokušati da se zadrži sve ono što se tokom istorijskog razvoja pokazalo kao dobro. Današnja porodica je u krizi, nepotpuna je i manja u odnosu na raniji period, samim tim nije dovoljno jaka i njeni članovi se ne osećaju zaštićeno i sigurno. Savremena porodica je sve više u krizi, kako ističe Budimir-Ninković (2006) zbog društveno-ekonomske i političke situacije, zbog toga mladi ljudi imaju problema u razvoju, učenju i ponašanju. Slično stanovište ima i Golubović (2007) koji iznosi da je porodica naročito ugrožena u periodu društvenih kriza, jer se svaka društvena nesigurnost, bilo ekonomska ili politička reflektuje na život porodice izazivajući unutrašnje sukobe usled porasta broja neurotičara koji svoje nezadovoljstvo ispoljavaju najpre u porodici.

ISTRAŽIVANJA IZ DOMENA NASILJA NAD DECOM

Nasilje nad decom, kao dugi niz godina neizostavan oblik zlostavljanja, uvek je u korelaciji sa nasiljem nad ženama i odvija se paralelno. Naime, sva istraživanja sprovedena na temu nasilja nad decom uvek su sastavni deo istraživanja nasilja u porodici nad ženama. (Ghate, 2000; Išapović-Radojković, V. Žegarac, 2011; Wallace, Roberson, Globokar, 2019). Dobijeni empirijski zaključci se sumiraju i analiziraju i prikazuju vrste, oblike i devijacije porodice (Nikolić-Ristanović, 2002).

Kroz istoriju, pre svega etnologiju, deca su uvek posmatrana kao sastavni deo majke, te i podaci dobijeni u ovim istraživanjima, majke i decu usko vezuju i posmatraju kao jedinstvo potčinjenosti u patrijarhalnoj porodici. Zapise koje je ostavila Vera Erlih, putujući kroz Bosnu, Srbiju, Hrvatsku i Severnu Makedoniju upućuju da su kruta disciplina, strahom usađeno pokoravanje, spoljašnji autoritet, rano potiskivanje impulsa i oštra reakcija prema neposlušnosti dece karakteristični u odnosima roditelja i dece, pre svega oca, u Staroj Srbiji. Prema istraživanju, muževi tuku žene obično bez ikakvog razloga, jer ona zna razlog, i to pred strancima i susedima, a mnogi to ne kriju ni od dece, jer muškarci ovakvim svojim ponašanjem direktno i konkretno iskazuju svoje pravo nad telom i životom sebi potčinjenih ukućana, i time i kod dece usađuju strah i pokornost. Takođe, na početku prošlog veka vršena su mnoga ispitavanja na teritorije celokupna bivše Jugoslavije, te se iz istih zaključilo da su deca najviše fizički kažnjavana u Srbiji, ali su isto tako i ova deca bila i najprisnija sa svojim roditeljima. Fizičko zlostavljanje dece manje je zastupljeno među hrvatskim stanovništvom i Slovencima, ali je isto tako i odnos udaljenosti i osećaj nepovezanosti bio znatno veći nego u ostalim regionima. U Makedoniji i među stanovništvom muslimanske veroispovesti porodični odnosi bili su najbliži i najtopliji (Erlh, 1971).

Porodica bi trebalo da predstavlja zonu sigurnosti i zaštite dece, zajednicu u kojoj se podstiče njihov razvoj (Gordon, 2006). Specifičnost porodice kao male intimne zajednice i nastojanja da se ono što se u njoj dešava smatra zonom privatnosti, kao i stid od osude sredine, ozbiljnosti ometaju precizne uvide u rasprostranjenosti i karakteristike nasilja prema deci u ovom kontekstu (Mihić, 2002). U skladu sa tim, dostupne podatke o nasilju prema deci u porodici a posebno seksualnom nasilju koje predstavlja tabu, treba uzeti sa rezervom.

Na osnovu podataka iz postojećih istraživanja, jasno je da je nasilje u porodici a posebno izloženost dece nasilju u ovom kontekstu, široko rasprostranjeno (bez obzira da li su deca direktne žrtve nasilja ili svedoci nasilnog čina). Preko 40% žena koje su prijavile fizičko nasilje izjavilo je da su deca bila prisutna kada se nasilje odigravalo. U većini slučajeva deca su bila svedoci nasilja 1-2 puta (22,7%), a retko više od 5 puta (7,4%). Do sličnih nalaza došlo se i na osnovu istraživanja o rasprostranjenosti i karakteristikama porodičnog nasilja prema ženama u centralnoj Srbiji. Pored toga, podaci iz ovog istraživanja ukazuju da učešće nekog od članova porodice u ratovima devedesetih godina značajno povećava rizik od porodičnog nasilja (Babović, Ginić, Vuković, 2010:76). Telesno kažnjavanje dece je veoma rasprostranjeno u Srbiji i ukorenjeno u odgovarajućim vrednostima i stavovima kojima je to legitimno, pa i poželjno sredstvo disciplinovanja dece (Srna, Stevanović, 2010). Međutim, telesno kažnjavanje, koje se koristi u cilju korekcije i kontrole ponašanja deteta, predstavlja zlostavljanje (Savet Evrope, 2007), jer ono demonstrira moć i dominaciju, ponižava dete i često vodi fizičkim povredama i narušavanju zdravlja, neefektivno je u postizanju željenog ponašanja i zapravo vodi do povećanja agresivnosti deteta i međugeneracijskog obnavljanja nasilnog ponašanja. Prema nalazima istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS), koje je UNICEF sproveo u Srbiji u više navrata iako dolazi do opadanja nasilnih oblika disciplinovanja dece u periodu od 2005. do 2014. godine, još uvek značajan deo dece biva izloženim nasilnim metodama vaspitanja.

Podaci o zanemarivanju dece u Srbiji su oskudni. Prema nalazima BECAN istraživanja, više od četvrtine dece uzrasta 11-16 godina (28%) navelo je da je imalo subjektivni osećaj zanemarivanja bar jedanput u životu (Hanak, Tenjović et. al., 2013). Deca sa invaliditetom, izložena su visokim rizicima od nasilja u porodici (Savez MNRO i UNICEF Srbija, 2013). Nalazi istraživanja sa roditeljima ove dece ukazuju da su pojedini roditelji svesni da neodgovarajuće prakse roditeljstva predstavljaju specifičan oblik zanemarivanja detetovih potreba ili zlostavljanje.

NASILJE U PORODICI – VRSTE, UZROCI I POSLEDICE

Sva ljudska bića su rođena slobodna i sa jednakim pravima i dostojanstvom, prava pripadaju svakom čoveku i neotuđiva su. Porodično nasilje je čin kojim se krše ljudska prava. Ono se definiše kao „svaka namerna radnja ili odsustvo delovanja koje dovodi do uznemiravanja, i koju počinji osoba koja jeste ili je bila u porodičnom odnosu sa žrtvom uključujući fizičko zlostavljanje (fizičko nasilje, fizički bol, strah). Od oblika nasilja pored fizičkog u literaturi izdvajaju se: „psihičko maltretiranje (psihički pritisak, uznemiravanje, izazivanje osećanja straha, povreda, dostojanstva, uvreda, poniženje), seksualno zlostavljanje (seksualni odnos i zlostavljanje) i ekonomsko zlostavljanje (povređivanje, uništavanje imovine, zastrašivanje žrtve zbog ekonomske pozicije)“. (Cvejić i sar. 2010:20). Najpotpunije definisanje pojma nasilje dato je od strane Svetske Zdravstvene organizacije (WHO:2002) kao internacionalno korišćenje fizičke sile ili moći, preteće ili stvarne, protiv samog sebe, druge osobe, ili protiv grupe ili zajednice, ili ima visoku verovatnoću povreda, smrti, psihološkog povređivanja, lošeg razvitka ili siromaštva. Nasilje je postalo uobičajena pojava današnjice, ljudi su „izgubili osećaj za njim i na posledice do kojih može da dovede i mnogi odbijaju da pomognu žrtvi kada joj je pomoć potrebna, smatrajući po svom nahođenju da je žrtva to sama zaslužila“ (Mladenović, 1977:37).

Nasilje u porodici predstavlja izuzetno štetnu, veoma raširenu i još uvek nedovoljno istraženu negativnu društvenu pojavu. To je ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava mir, fizičko ili duševno zdravlje drugog člana porodice. Nasilje u porodici, prema Ristanović-Nikolić (2002) je svaki vid fizičkog, psihičkog, seksualnog, ili ekonomskog zlostavljanja koje vrši jedan član porodice prema drugom članu porodice, bez obzira na to da li takvo ponašanje pravni propisi diskriminišu i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja. Porodica je, dakle najagresivnija društvena grupa, ali i grupa s najvećom stopom ubijanja, u odnosu na bilo koju drugu društvenu sredinu, navodi Mitić (2005).

Govoreći o uzrocima nasilnog ponašanja u porodici, u literaturi se ističe alkoholizam kao najčešći povod, podsticajna okolnost za ispoljavanje nasilja, retko direktan i neposredni uzrok, demonstracija nasilja (English, Marshall, Stewart, 2003; Woods et al., 2011; Straus, Smith, 2017). Alkohol je najčešći okidač koji dovodi do nasilja u porodici, a njegove posledice mogu biti višestruke i tragične. Loša ekonomska situacija može uticati na pojavu nasilja u porodici, posebno prema ženama

(Wallace, Roberson, Globokar, 2019). Tu se, pre svega misli na ekonomsku krizu, finansijske probleme, lošu materijalnu situaciju, nemaštinu, loše stambene uslove, nezaposlenost i sl. Ostale uzroke nasilnog ponašanja treba tražiti u ličnosti nasilnika, njegovim osobinama, vanbračnim vezama nasilnika, ljubomori, bolestima zavisnosti, stresu i dr.

Pomenuti nalazi ukazuju na to da je nasilje u porodici složen i višedimenzionalan fenomen koji može imati ozbiljne posledice po sve članove porodice. Zato je važno da se u analizi ovog problema obuhvate različite perspektive kao što su pedagoška, sociološka, psihološka i kulturološka. Nasilje u porodici može imati značajne pedagoške posledice, kako za decu koja su direktno izložena nasilju, tako i za celokupno obrazovno okruženje. Deca koja su izložena nasilju u porodici mogu imati poteškoće u koncentraciji, pamćenju i održavanju pažnje na školskim zadacima. (Kashani et al., 1992; Woods et al., 2011). Ova deca mogu biti ometena emocionalnim i psihološkim stresom koji proizilazi iz nasilja, što može uticati na njihov akademski uspeh. Uočeno je da deca koja su žrtve nasilja u porodici mogu pokazivati agresivno ili neprilagođeno ponašanje u školi, što može remetiti nastavni proces i ometati druge učenike (Hill, 2005). Oni mogu imati poteškoće u kontroli besa i frustracije, što može dovesti do konflikata sa vršnjacima i autoritetima u školi.

Iz sociološkog ugla, nasilje u porodici može biti posmatrano kroz prizmu moći i kontrole unutar porodične strukture. Često je nasilje rezultat nejednakosti moći između članova porodice, gde jedan ili više članova koristi fizičku, verbalnu ili emocionalnu silu kako bi dominirao ili kontrolisao ostale članove (Straus, Smith, 2017). Ovo može dovesti do poremećaja porodične dinamike i osećaja nesigurnosti unutar porodice.

Sa psihološkog stanovišta, nasilje u porodici može izazvati različite emocionalne i mentalne probleme kod žrtava. To može uključivati poremećaje kao što su anksioznost, depresija, nisko samopoštovanje, post-traumatski stresni poremećaj (PTSP) i suicidalne misli (Woods et al., 2011; Sinnamon, 2019). Deca koja su izložena nasilju u porodici mogu razviti probleme u ponašanju, kao i emocionalne i socijalne poteškoće koje mogu uticati na njihov akademski uspeh i buduće međuljudske odnose.

Nasilje u porodici često je duboko ukorenjeno u društvenim i kulturnim normama koje opravdavaju ili tolerišu takvo ponašanje. Ovo može stvoriti prepreke za žrtve nasilja da potraže pomoć i podršku, jer se može javiti strah od stigme ili osude od strane zajednice (Barnwell, 2019). Dodatno, društvene norme koje ohrabruju patrijarhalne i autoritarne modele porodičnih odnosa mogu otežati oslobađanje od nasilja i promovisati ponavljanje ciklusa nasilja iz generacije u generaciju (Bjelajac, Merdović, 2019).

Najšire posmatrano, nasilje u porodici ima duboke i dugotrajne posledice koje se protežu na sve aspekte života žrtava i njihovih porodica. Nasilje u porodici može značajno uticati na proces vaspitanja i obrazovanja i postignuća u školi. Posebno je zabrinjavajuće što nasilje u porodici ima veoma negativan uticaj na dobrobit dece, članova porodice, neposredno socijalno okruženje, kao i na rad obrazovnih institucija. Ove posledice ističu važnost pružanja podrške i intervencije kako bi se zaštitila deca koja su izložena nasilju i omogućilo im da ostvare svoj puni lični i socijalni potencijal (Budimir-Ninković, Trifunović, 2020). Stoga je važno obezbediti podršku i resurse kako bi se prepoznala i intervenisala u situacijama nasilja u porodici, kako bi se osiguralo sigurno i podržavajuće vaspitno i obrazovno okruženje za sve.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Kroz ovaj rad analizirani su uzroci i posledice nasilja u porodici u kontekstu modernih društvenih promena, ističući uticaj ekonomskih, socijalnih, političkih i kulturnih faktora. Posebno je važno naglasiti ulogu porodice kao osnovne jedinice društva u očuvanju odnosa među članovima i u formiranju ličnosti dece. U tome se ističe važnost očuvanja porodičnih funkcija, uključujući reproduktivnu, vaspitnu, ekonomsku, zaštitnu i emocionalnu funkciju. Ove funkcije da bi bile efektivne se moraju prilagođavati potrebama društva i životnim uslovima, tehnološkom napretku i naučnom razvoju.

Nasilje u porodici se prepoznaje kao ozbiljan problem koji može imati širok spektar posledica, posebno na decu. Važno je istaći značaj podrške društva i pružanja uslova za zdrav razvoj dece, uključujući obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i emocionalnu podršku. U savremenom kontekstu,

porodica se suočava sa izazovima poput promene tradicionalnih oblika porodičnih odnosa i ekonomske nestabilnosti. Stoga se mora naglasiti potreba za prilagođavanjem porodičnih odnosa novim društvenim okolnostima, uz očuvanje tradicionalnih vrednosti koje su se pokazale kao važne za funkcionisanje porodice i društva.

Ključno je analizirati problem nasilja nad decom, posebno u kontekstu porodičnog nasilja. Nasilje nad decom često je povezano sa nasiljem nad ženama i često se dešava paralelno s njim. Kroz istoriju, deca su često posmatrana kao deo majke, a podaci pokazuju da su majke i deca često viđeni kao jedinstvo potčinjenosti u patrijarhalnoj porodici. Ova percepcija se reflektuje u krutoj disciplini, strahu od autoriteta, i oštroj reakciji na neposlušnost dece, posebno od strane očeva. Podaci pokazuju da je fizičko zlostavljanje dece široko rasprostranjeno u većini balkanskih zemalja.

Iako bi porodica trebalo da predstavlja sigurno okruženje za decu, stid od osude sredine i percipirana zona privatnosti često otežavaju tačnu procenu nasilja nad decom u porodici. Podaci iz analiziranih istraživanja pokazuju da su deca često svedoci porodičnog nasilja. Fizičko kažnjavanje dece je široko prihvaćeno u regionu, ali se smatra oblikom zlostavljanja prema savetima Saveta Evrope. Zanimljivo je da dece takođe predstavlja ozbiljan problem, jer je više od četvrtine dece koja su iskusila subjektivni osećaj zanemarivanja. Istraživanja ukazuju da su deca s invaliditetom posebno su izložena riziku od nasilja u porodici.

U ovom radu posebno se naglašava da je nasilje u porodici ozbiljan problem i ugrožavanje ljudskog bića i dostojanstva. Definiše se kao fizičko, psihičko, seksualno ili ekonomsko zlostavljanje u okviru porodičnih odnosa. Takvo ponašanje ugrožava mir, zdravlje i dobrobit svih članova porodice. Nasilje u porodici često može biti rezultat alkoholizma ili loše ekonomske situacije, ali može biti i posledica ličnih osobina nasilnika ili nejednakosti moći unutar porodice. Posledice nasilja u porodici su širokog spektra, uključujući pedagoške, sociološke i psihološke efekte. Deca izložena nasilju mogu imati teškoće u školi i u emocionalnom razvoju. Nasilje takođe može poremetiti porodičnu dinamiku i stvoriti osećaj nesigurnosti, odbačenosti i loše slike o sebi kod dece i drugih članova porodice.

Važno je konstatovati da društvene i kulturne norme često tolerišu ili opravdavaju nasilje, što može otežati žrtvama da potraže pomoć i podršku. Ove norme mogu takođe podsticati ponavljanje nasilja iz generacije u generaciju. Kada se sve uzme u obzir nasilje u porodici ima ozbiljne i dugoročne posledice na život žrtava i njihovih porodica. Važno je prepoznati i intervenisati u situacijama nasilja kako bi se zaštitili ugroženi i osiguralo bezbedno, zdravo i podržavajuće okruženje za sve članove porodice.

LITERATURA:

- Barnwell, A. (2019). Family secrets and the slow violence of social stigma. *Sociology*, 53(6), 1111-1126.
- Bjelajac, Ž. Merdović, B. (2019). *Nasilje nad decom u porodici*, Kultura polis.
- Budimir-Ninković, G. (2009). *Savremena porodica i škola*, Učiteljski fakultet, Jagodina.
- Budimir-Ninković, G. (2011). *Vaspitanje u porodici i školi danas*, Pedagoški fakultet, Jagodina.
- Budimir-Ninković, G., Trifunović V. (2020). *Kako vaspitati roditelje – za odgovorno roditeljstvo*, Narodna biblioteka „Radislav Nikčević“ Jagodina, Pedagoški fakultet u Somboru.
- English, D. J., Marshall, D. B., & Stewart, A. J. (2003). Effects of family violence on child behavior and health during early childhood. *Journal of Family violence*, 18(1), 43-57.
- Erlj, St. V. (1971-72). *Jugoslovenska porodica u transformaciji*, Liber, Zagreb.
- Ferguson, C. J., San Miguel, C., & Hartley, R. D. (2009). A multivariate analysis of youth violence and aggression: The influence of family, peers, depression, and media violence. *The Journal of pediatrics*, 155(6), 904-908.
- Ghate, D. (2000). Family violence and violence against children. *Children & society*, 14(5).
- Golubović, Z. (2007). *Nasilje u porodici*, Partenon, Beograd.
- Gordon, T. (2006). *Umeće roditeljstva*, Kreativni centar, Beograd.
- Hanak, N., Tenjović, L. (2013). *Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom u porodici u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Beograd i Prometej, Novi Sad
- Hill, J. R. (2005). Teaching about family violence: a proposed model curriculum. *Teaching and learning in medicine*, 17(2), 169-178.

- Išapović-Radojković, V. Žegarac, N. (2011). *Definicije zlostavljanja i zanemarivanja deteta*, Centar za prava deteta, Beograd.
- Kashani, J. H., Daniel, A. E., Dandoy, A. C., & Holcomb, W. R. (1992). Family violence: impact on children. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 31(2), 181-189.
- Mihić, B. (2002). *Porodično nasilje nad decom*, Temida, Br. 2, Beograd.
- Mitić, G. (2005). *Nasilje u porodici – rezultati istraživanja*, Centar za edukaciju, komunikaciju i istraživanje, Alternativni klub, Kragujevac.
- Mladenović, M. (1977). *Sociologija porodice*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Mladenović, M. (2007). *Osnovi sociologije porodice*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Nikolić-Ristanović, V. (2002). *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Beograd.
- Sinamon, G. C. (2019). The pathological consequences of exposure to domestic and family violence in childhood. In *Child Abuse and Neglect* (pp. 175-202). Academic Press.
- Srna, J., Stevanović, I. (2010). *Problem telesnog kažnjavanja dece i uloga stručnjaka u njihovom rešavanju*, Temida, Br. 4, Beograd.
- Straus, M. A., & Smith, C. (2017). Family patterns and primary prevention of family violence. *Physical violence in American families*, 507-526.
- Svetska zdravstvena organizacija (1999). World Health Organization (1999) *Report of Consultation on Child Abuse Prevention*, 29-31 March, 1999, Geneva, World Health Organization document WHO/HSC/PV/99.
- Svetska zdravstvena organizacija (2002). *Svetski izveštaj o nasilju i zdravlju*, SZO, Ženeva.
- Wallace, H., Roberson, C., & Globokar, J. (2019). *Family violence: Legal, medical, and social perspectives*. Routledge.
- Woods, S. J., Gill, J., Humphreys, J., & Campbell, J. C. (2011). Family violence: Long-term health consequences of trauma. *Family violence and nursing practice*, 2, 29-50.

CAUSES AND CONSEQUENCES OF VIOLENCE IN THE CONTEMPORARY FAMILY

Abstract: The paper discusses the causes and consequences of violence in the contemporary family. It is based on the assumption that the globalization of modern society affects the transformation of the family. Paper analyses the findings of numerous researches that indicate that the classic structure, functions and importance of the modern family have changed. Due to the fast pace of life, the influence of modern technologies and technology (computers, mobile phones, television) there has been a degradation and crisis of the family. Under the influence of modern conditions, more and more family problems arise. To a large extent, poverty is expressed, which has a negative effect, because the family is not able to be a safe haven for its members, to satisfy their needs, desires and ambitions. Poverty hinders healthy, complete and harmonious personality development, which is necessary for mental health, proper physical development and social functioning. Since society is in crisis, and parents encourage the improvement - education of children, so the function of the family is largely taken over by institutions. Research indicates that ambitious and self-sacrificing parents expect adequate feedback and continuous successful progress of their children. Although, this type of encouraging is positive for the family on the one hand, on the other hand there are more and more problems like violence. Families are threatened by violence within the family, but also in the environment - society, peers, school, social networks. Domestic violence is present between parents, parents and children (by parents towards children and children towards parents). By summarizing the findings of recent relevant research, the paper systematizes the causes and consequences of violence in the modern family.

Key words: Contemporary family, children, parents, violence, globalization.

AGRESIJA I NASILNA PONAŠANJA DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

dr. sc. Anita Imre, doc
Fakultet prirodoslovno- matematičkih i odgojnih znanosti
Sveučilište u Mostaru²³⁸

Sažetak: U predškolskoj dobi agresivnost je najizraženija, a razlog su tomu uobičajena ponašanja za navedenu dob, kao što su ispadi bijesa te iritabilna ponašanja koja nestaju u ranoj školskoj dobi. O nasilju među djecom govorimo kada jedno ili više djece uzastopno i namjerno uznemiruje, napada ili ozljeđuje drugo dijete koje se ne može obraniti. U posljednjih 20-ak godina istraživanja su se u ovom području usmjerila na brojne rizične i zaštitne čimbenike za razvoj nasilja među djecom. Kada obitelj, koja je primarni socijalizacijski agens, predstavlja model nasilnog ponašanja, djeca takvo nasilno ponašanje uče te ga prenose i u druge životne situacije i okolinu u kojoj odrastaju. Poznavajući navedene rizične čimbenike i njihovo djelovanje zadatak društva, odgajatelja i roditelja jeste usmjeriti se na izradu intervencijskih programa koji bi ciljano bili usmjereni na mijenjanje roditeljskog ponašanja i razvoj pozitivnog roditeljstva te bi tako spriječili i razvoj nasilja među djecom. U radu se analiziraju rizični ali i zaštitni čimbenici te problematiziraju načini i modeli preventivnih programa kako bi se spriječila ili smanjila pojava agresije i nasilničkog ponašanja među djecom.

Ključne riječi: obitelj, rizični čimbenici, nasilno ponašanje, agresija

Agresija -pojmovno određenje

Sa pojmom agresije svakodnevno se susrećemo. Riječ agresija dolazi od latinskog glagola „aggredi“ što znači pristupiti ili ići naprijed (Krahé, 2013). Agresija kao oblik antisocijalnog ponašanja definira se kroz više elemenata. Uz mnogo pojavnih oblika definicija agresije mora uključivati i sve elemente tih oblika. Znanstvena definicija agresije treba biti objektivna za istraživanje, ali i usklađena s općim uvjerenjima o agresiji. Određenje pojma agresije širok je pojam, no opće prihvaćena i najčešća definicija određuje agresiju kao vrstu antisocijalnog ponašanja kojemu je u cilju nanijeti drugome štetu, bilo fizičke ili emocionalne naravi (Vasta, Haith, Miller, 1998). Agresija, osim nanošenja štete osobi, uključuje i nanošenje štete imovini. Agresivno ponašanje jedan je od češćih problema u ponašanju kod djece predškolske i školske dobi. Upravo je takvo ponašanje razlog traženja stručne pomoći, na što se odluči čak 50 % roditelja i njihove djece koja pokazuju takvu vrstu ponašanja (Šagadin, 2016). Prema jednoj općenitoj definiciji agresije, agresivno ponašanje usmjereno je na ugrožavanje jedne ili više osoba (Petermann i Petermann 2010., prema Bloomquist i Schnell, 2002.). Također, oblici agresivnog ponašanja ovise o dobi djeteta ili mlade osobe. Iako postoji veliki broj definicija agresivnosti, većina ih sadrži dvije važne karakteristike: 1. ponašanje čija je svrha naštetiti nekomu te 2. žrtva koja percipira da je povrijeđena (Underwood i sur., 2004).

Oblici agresije i nasilnog ponašanja djece predškolske dobi

U djece predškolske dobi agresivnost je zastupljena i kod djevojčica i kod dječaka u većoj ili manjoj mjeri. Najizraženija agresivna ponašanja su uobičajena i česta, kao npr. ispadi bijesa i iritirajuća ponašanja (djevojčice agresivnost izražavaju kroz ogovaranje, isključivanje iz društva, vrijeđanje, a dječaci više izražavaju fizičku agresiju).

²³⁸ anita.imre@fpmoz.sum.ba

Moeller (2001, prema Essau i Conradt, 2006), navodi da agresivnost sadrži neprijateljsku namjeru, može prouzročiti tjelesnu i psihičku povredu te biti usmjerena protiv druge osobe, životinje ili predmeta. Autor razlikuje kvalitetu i kvantitetu „normalne“ agresivnosti od „abnormalne“ agresivnosti po težini, učestalosti, intenzitetu i duljini trajanja (svirepost, čestina, jačina i duljina trajanja agresivnog ponašanja).

Postoje oblici ponašanja koji se karakteriziraju agresivnima, no donekle su očekivani u određenoj životnoj dobi. Oni služe da se dijete osamostali. Tako primjerice fizički obračuni kod djece ne moraju biti znak agresivnosti, jer se na taj način djeca žele obraniti ne imajući dovoljno saznanja kako to učiniti. Nasuprot „normalnoj“ postoji i abnormalna agresivnost. Ona obuhvaća ponašanja koja odstupaju od normalnih ponašanja za određenu dob i situaciju. Na primjer, predškolska djeca često pribjegavaju fizičkom sukobu, ali podmetanje vatre ili mučenje životinja definitivno će odstupiti od normalnog agresivnog ponašanja. Uzroci tomu mogu biti razni, a o tome će se detaljnije pisati u nastavku. Također treba imati na umu da se normalno agresivno ponašanje određuje i kvantitativno. U djece predškolske dobi jasno je da će fizička konfrontacija i druga ponašanja uzrokovana izbijanjem bijesa biti češća, ali kod starije djece ili adolescenata ovo će se ponašanje razviti u abnormalnost. Takvo ponašanje uvelike ometa različite aspekte dječjeg razvoja, npr. školski uspjeh i međuljudske odnose (Matejaš, 2015). Važno je da odgajatelji i roditelji prepoznaju je li dječje ponašanje namjerno ili nije.

Essau i Conradt (2006) razlikuju nekoliko oblika agresivnosti:

otvorenu i prikrivenu agresivnost (primjer otvorene agresivnosti je fizičko nasilje, a prikrivene agresivnosti krađa),
 reaktivnu i proaktivnu agresivnost (primjer reaktivne agresivnosti je reakcija djeteta na ponašanje drugog djeteta bilo da je to ponašanje stvarno ili ga dijete takvim doživljava, a primjer proaktivne agresivnosti je kada se dijete namjerno i planirano agresivno ponaša da bi postiglo neki cilj),
 relacijska agresivnost (primjer relacijske agresivnosti je kada dijete isključuje drugo dijete iz svoje skupine, a to češće rade djevojčice) i
 instrumentalna i neprijateljska agresivnost (instrumentalna agresivnost pruža agresivnom djetetu nagradu jer uzrokuje drugom djetetu neugodu, dok kod neprijateljske agresivnosti dijete ima cilj drugom djetetu nanijeti bol ili štetu, te se javlja češće kod dječaka).

U dječjem razvoju agresivno ponašanje je uobičajeno i često se pojavljuje već od 12 mjeseci života (Holmberg, 1977, prema Essau i Conradt, 2006). Prije iskazivanja agresivnosti, djeca često imaju napade bijesa koji su izazvani tjelesnom neugodom. Tjelesna neugoda često je povezana uz promjenu rutinskih aktivnosti (na primjer, promjena rutine hranjenja ili spavanja). Napadi bijesa mogu trajati do dobi od oko tri godine kada se pojavljuju prvi oblici agresivnosti (Cummings i sur., 1989, Hartup, 1974, prema Essau i Conradt, 2006).

Također autor Žužul (1989) razlikuje četiri su oblika dječje agresivnosti (Žužul, 1989):

- instrumentalna ili specifična agresija – usmjerena je prema dobivanju ili zadržavanju određenih objekata ili pozicija, ili prihvaćanju željenih aktivnosti,
- hostilna ili “zadirkujuća” agresija – usmjerena je prema provociranju ili ozljeđivanju drugih osoba,
- defenzivna ili reaktivna agresija – izazvana je akcijom drugih,
- agresivna igra – uključuju nanošenje ozljeda drugima, a nastaje kao rezultat fizičke igre.

Kod agresivnog ponašanja u djetetovu razvoju bitno je napomenuti da se ono javlja već od prve godine. Prvi oblici agresivnog ponašanja uglavnom se pojavljuju kao reakcije bijesa koju najčešće izazivaju tjelesna neugoda, želja za pažnjom ili rutinske aktivnosti. Agresivno ponašanje tijekom druge godine života uglavnom se odnosi na igranje i njihovo uzimanje prilikom čega dijete razvije ponašanje nalik agresiji. Napadaji bijesa dostižu vrhunac u dobi od tri i pol godine, a nadalje raste želja za napadima kroz frustraciju. Razvija se fizička agresija kada djeca žele obraniti sebe ili druge ili kada su u strahu i ne znaju kako drugačije izraziti svoje osjećaje. Također su podložna usvajanju neprihvatljivih ponašanja kroz modele. Nadalje, između treće i pete godine smanjuje se fizički oblik

agresivnosti, a tomu može biti razlog moralni razvoj djeteta i veće sposobnosti samoregulacije. Istodobno se povećava i verbalni oblik koji se razvija sukladno s razvojem govora (Matejaš, 2015). Među predškolskom djecom agresivnost je najistaknutija, jer je tada eksplozivno ponašanje najčešće. Među djevojčicama predškolskog uzrasta agresija se izražava tračevima (uništavanjem ugleda druge djece), socijalnom isključenošću i uvredama. Dječaci pokazuju više fizičke agresije (instrumentalnost i neprijateljstvo). Antisocijalno ponašanje se smatra 1 najčešćim razlogom što se vršnjaci ne prihvaćaju (Ladd, 1999; prema Cakić i Velki, 2014).

Na osnovu svega navedenog zaključuje se kako je važno razlikovati napade bijesa i agresivno ponašanje djece kako bi odgajatelji i roditelji mogli utjecati na promjenu ponašanja djece od neprijateljskog, agresivnog ponašanja prema prijateljskom, neagresivnom ponašanju.

Uzroci nasilnog ponašanja i agresije

Djeca predškolske dobi agresiju mogu pokazivati na razne načine i ona može biti uzrokovana brojnim čimbenicima. Upitamo li se o uzrocima agresivnih načina ponašanja ili nasilja kod pojedinaca, često je važno više faktora, ali ponajprije uzroke trebamo tražiti u djetetovoj neposrednoj blizini, obiteljskom domu i vrtiću.

Zanimljivo je promotriti obiteljski utjecaj i razliku odgajatelja i roditelja u odnosu na agresivno ponašanje djece predškolske dobi. U istraživanju Brajša-Žganec i Hanzec (2015) rezultati pokazuju da agresivno ponašanje predškolaca ne ovisi o obiteljskoj strukturi ni o dobi djeteta, dok su značajne razlike dobivene s obzirom na spol, upućujući na veću agresivnost dječaka. Istraživanje Mikas (2007) pokazuje razliku usklađenosti u procjeni problema u ponašanju i/ili emocionalnih problema kod djece predškolske dobi između roditelja i odgojitelja. Odgojitelji su osjetljiviji u odnosu na roditelje pri procjeni djece koja trebaju stručnu pomoć i kao razlog, između ostalih, navode agresivno ponašanje.

Problemi i agresija u obitelji kao uzrok nasilnog ponašanja

U našim obiteljima još možemo naići kako navodi Rumpf (2006.) na odgoj pomoću strogog tjelesnog kažnjavanja, ali sve je više roditelja koji su vrlo miroljubivi, pokazuju puno razumijevanja za, kako ih oni vide, „slabosti“ ili prirodne otpore i agresivnost svoje djece.

Kako bi razvilo zdrav osjećaj vlastite vrijednosti, dijete mora imati osjećaj da je vrijedno svojim roditeljima i da je stoga „vrijedno“ njihove naklonosti i ljubavi. Počevši od toga, osjećaj vrijednosti razvija se na dvije razine: kvantitativnoj i kvalitativnoj (Jull, 2018). Kvantitativni razvoj odvija se svakodnevno, iz minuta u minut: dok dijete upoznaje sebe, svoj potencijal, svoja ograničenja, misli, osjećaje i reakcije, otkriva ih i shvaća. Taj razvoj nas određuje dokle god smo živi, dok god se razvijamo i mijenjamo; mjera samospoznaje povećava se sve više. Pritom od presudnog značaja ostaje stalna svijest o svome „ja“.

Kvalitativna razina skoro potpuno ovisi o verbalnim i neverbalnim povratnim informacijama koje djeca dobivaju od roditelja, drugih važnih odraslih osoba, ili braće i sestara (tim redom). Ukoliko dijete ima godinu i pol dana i zadovoljno upoznaje svijet u kojemu sve što dohvati stavlja u usta, njegov osjećaj vlastite vrijednosti ovisit će o povratnim informacijama koje dobiva od roditelja. Ako im uspije da uvjere dijete da se ne stavlja sve u usta, a da pritom ne osude njegovu želju za otkrivanjem, bit će mu dobro. Međutim, ako povratnoj informaciji roditelja nedostaje empatično vodstvo, dijete će se osjećati loše. Ako dijete ima dvije i pol godine i svoju mlađu sestricu zagrlj prečvrsto, a roditelji interveniraju tako što će mu pokazati kako svoju ljubav može izraziti na malo nježniji način, bit će mu dobro. Ako su ljuti, viču na dijete i odgurnu mu ruke, djetetu će nedostajati jedno važno iskustvo — kako može voljeti druge ljude, a da istovremeno na primjeren način poštuje njihove osobne granice i neće mu biti dobro.

Za to postoje dva razloga. Jedan od njih otkrila je neurobiologija, koja kaže da djetetova sposobnost da uči, bilo da razvija intelektualne ili društvene vještine i sposobnosti, opada ako je okruženje u kojemu dijete uči prema njemu kritički raspoloženo. Tada se događa da se kritički nastrojeni roditelji i

nastavnici nađu u začaranom krugu, stalno frustrirani i bijesni jer sve moraju bezbroj puta ponoviti, a djeca se pritom uvijek osjećaju loše, glupo i kao da nisu vrijedna poštovanja.

Drugi razlog je emotivna reakcija svojstvena djeci: „Ako moji roditelji nisu sretni, mora da nešto nije u redu sa mnom (i s tim kakav sam).“ Taj mehanizam postoji u svakom djetetu. Zbog toga djetetova samosvijest, njegovo mentalno i društveno zdravlje ovise gotovo isključivo o povratnim informacijama koje dobiva od svojih roditelja. To je tako bez obzira na emotivno stanje u kome se dijete nalazi, je li sretno, oduševljeno, razigrano, tužno, nesretno, pati li ili je možda bijesno i agresivno.

Dječje ponašanje je uglavnom nevino, ističe Juul (2006.); ako im se život zatrpa moralnom krivicom i osjećajem krivice, to je štetno za njihovo mentalno zdravlje i razvoj sposobnosti za društveno ponašanje i međuljudske odnose. Međutim, ako odrasli to neće naučiti i ostanu uporni, ponašanje djece će kasnije biti obilježeno osjećajem krivice. Odrasli smatraju kako su riječi koje izgovaraju manje nasilne ako svoju agresivnost sakriju iza slatkog, blagog ili pedagoški korektnog tona. Ipak, nije tako. Takva usmena poruka, osim toga, zbunjuje dijete jer ne zna što je u njoj zaista važeće — umiljati ton ili surovi sadržaj. Ono što poruka nosi od velikog je značaja te stoga uvijek mora biti osobna: „Meni se to ne sviđa...“, a ne „Ti ne smiješ nikad...“ Ako je obavijest osobno formulirana, može biti praćena različitim emotivnim tonovima, pa čak i gnjevnim ili tužnim, ali neće povrijediti dijete. Ako je roditelj stvarno bijesan i viče tako da mu se uopće ne sviđa kada ga dijete udari, moguće je da će se ono veoma uplašiti, ali takva spontana reakcija neće naškoditi njegovom osjećaju vlastite vrijednosti i neće ugroziti njegovo mentalno zdravlje, pogotovo ako roditelj preuzima odgovornost za svoj bijes i ako kasnije pride djetetu i kaže: „Baš sam bio bijesan, a ti si se jako uplašio/uplašila. Žao mi je!“, a zatim ga zagrlji i poljubi. Dijete će zbog toga biti veoma sretno jer osjeća: oboje smo ljudi. Ako, naprotiv, roditelj izabere drugi put i djetetu prebaci krivicu za vlastiti bijes, dijete će se osjećati manje vrijednim, a istovremeno će biti zbunjeno što njegovi roditelji imaju tako različita pravila: za vlastito i za njegovo ponašanje (Juul, 2006).

Kad god nešto krene naopako u obitelji, ili u odnosu između njih i roditelja, djeca se osjećaju krivom. To se događa ako su roditelji u sukobu i svađaju se, ako jedan roditelj previše pije, ako djecu tuku ili seksualno zlostavljaju, ako je jedan roditelj duševno bolestan, ako se roditelji razvode, ako jedan od roditelja ili neko od braće ili sestara pokuša samoubojstvo, ako pismo koje je stiglo iz škole naljuti roditelje, ako se ne uvažava djetetova potreba da surađuje i da se prilagođava, već se zamjenjuje strogim, manipulativnim “podizanjem” djece, ako je roditelj prvenstveno usredotočen na djetetovu budućnost, a ne na njegovo trenutno stanje i osjećaje, ako majka ili otac imaju izvanbračnu vezu, ako djecu neprestano ispravljaju i kritiziraju, ako dijete ljuti roditelje, ako ima brata ili sestru s teškoćama u razvoju i slično. Otprilike polovina djece pokušava to da zadrži u sebi; ona postaju introvertna. Druga polovina djece svoju nelagodnost će iznijeti van i kasnije je “izživljavati”.

Djeca se često moraju kako navodi autor Juul (2006) prilagođavati različitim obiteljskim situacijama koje nameće rastava roditelja, pri čemu dolazi do spajanja i odvajanja. Kasnije dolaze braća/sestre i polubraća/polusestre i više baka i djedova, s kojima djeca moraju imati kontakt ili im se prijeći druženje s njima. Djecu dijele između jednog i drugog roditelja, borave u dva različita doma, a uz to im treba i dovoljno snage i vremena za slobodne aktivnosti koje se uklapaju u dnevni raspored. Povrh toga od njih se očekuje sudjelovanje u kućnim poslovima, zato što je to praktična nužnost ili zato što je riječ o roditeljima koji smatraju da djecu treba ozbiljno pripremiti za život. Malo je ljudi koji bi uspijevali funkcionirati u sličnoj životnoj situaciji a da ne postanu silno frustrirani, ili "pod stresom", kako to običavamo reći kad govorimo o odraslima.

Tjelesno kažnjavanje kao uzrok pojave nasilnog ponašanja

Za zdrav razvoj djeteta, vrlo su važna iskustva u obitelji. Nedostatak pažnje i topline, svjedočenje nasilnom ponašanju kod kuće te nedovoljan nadzor i briga roditelja plodna su podloga za razvoj nasilničkog ponašanja djece. Svjedočenje agresivnom ponašanju obuhvaća fizičku i verbalnu agresiju roditelja prema djetetu ili fizičku i verbalnu agresiju među roditeljima. Korištenjem fizičkog kažnjavanja roditelj šalje djetetu poruku kako je u redu ljutnjom, nasiljem i zastrašivanjem dobiti ono što želimo. Vjerojatno je da će dijete koristiti slične metode i sa svojim vršnjacima.

Također, takvim defenzivnim i agresivnim stavom roditelji riskiraju da ljutnja nadvlada dijete u toj mjeri da počne pokazivati neprijateljsko i osvetoljubivo ponašanje, jednako kao i ono motivirano težnjom za uzbuđenjima, a scene napada i protunapada mogu se prometnuti u pravi kućni rat, što može ozbiljno ugroziti djetetovu budućnost.

Roditelji koji vlastitim primjerom pokazuju da se problemi rješavaju međusobnim raspravljanjem, slušanjem partnera, traženjem kompromisa, toleriranjem drugoga i sl. mogu razvijati i širiti ljubav i toleranciju između svih članova obitelji. Isto tako, ukoliko dijete osjeti u kući agresiju i nasilje i ako je odgojeno na načelima netolerancije i nerazumijevanja, u atmosferi autoritarnosti, teško da će kao odrasla osoba prihvatiti demokratski način ponašanja. Ukratko, obitelj će kao prva škola međuljudskih odnosa u velikoj mjeri utjecati na način na koji će se djeca kasnije u životu ponašati.

Istina je da postoje kulture i društvene skupine u kojima se batine češće smatraju legitimnom metodom discipline. Međutim, istraživanja pokazuju da tjelesna disciplina naginje povećanju anksioznosti u djece, smanjuje njihovo samopoštovanje i uvelike povećava vjerojatnost da i djeca postanu agresivna. No, općenito govoreći, roditelji koji tuku djecu kako navodi Jull (2006) nimalo ne mare za istraživanja.

Agresivnost u dječjem vrtiću

Djeca s hiperaktivnim ponašanjem, kao i agresivna djeca, naporna su za djecu u skupini, za odgojitelje i okolinu uopće, koja postaje sve manje tolerantna. (Milanović, 1998.).

Budući da sve više djece predškolskog uzrasta provodi vrijeme u vrtićima, norme ovih institucija od velikog su značaja za dobrobit svakog djeteta — stoga je potrebno razmišljati o njihovoj — prostranosti, izlasku djece na svjež zrak, osoblju, emotivnoj brizi i individualnom praćenju svakog djeteta.

Djeca nemaju drugog izbora: u vrtić ili jaslice moraju ići; pritom ne mogu da biraju vršnjake s kojima tamo provode osam ili devet sati, baš kao ni odrasle koji ih čuvaju, brinu o njima i svakodnevno zadiru u njihovu privatnu sferu. Stoga, moramo razumjeti da će kod njih redovito dolaziti do frustracija i agresivnosti, i te pojave ni u kom slučaju ne smijemo tretirati kao loše funkcioniranje pojedinačnog djeteta. Pedagoški cilj osoblja, prema tome, ne bi trebao biti da djecu svrstava i kategorizira, već da prihvati njihov nedvosmislen poziv — ma koliko agresivno bio izražen — i da na njega odgovori. Neka djeca bol koju pretrpe u obitelji manifestiraju u vrtiću, ali i obratno.

Frustracije, agresivnost i kaotični izljevi emocija kod ovakve djece su sistemske reakcije, a odrasle osobe koje su odgovorne za dijete trebale bi na njih gledati kao na dragocjenu povratnu informaciju, koju im djeca daju kad mnogo pate. Odrasli možda tu povratnu informaciju ne mogu lako da odgonetnu i razumiju. Ne treba nikoga optuživati, ali odrasli mogu preuzeti odgovornost za neophodne korake kojima bi nešto promijenili.

U slučaju trogodišnjeg djeteta iz vrtića koje je ugrizlo drugu djevojčicu, vrijedi isti princip: ako odgojitelj osjeća da mora intervenirati, pravilno je reći: „Ne sviđa mi se kad grizeš drugu djecu. Što stvarno želiš?“ Frustracija te djevojčice će se razvijati, kao i njena potreba da nekoga ugrize jer ona želi prenijeti neku poruku, ali odgojitelj je ovakvom vlastitom porukom uspio djevojčicu uključiti, a ne isključiti iz komunikacije (Milanović, 1998).

Danas su djeca i mladi rastrzani između ljubavi prema roditeljima, povjerenja u odrasle i svog iskustva da ih za nešto nepravedno optužuju. Ovaj moralni i intelektualni paradoks ne uspijevaju shvatiti — baš kao što to ne uspijevaju ni odrasli — pa stoga reagiraju “primitivno“, to jest, agresivno, a nepromišljeni odgovor odraslih na to sve čini još mnogo gorim.

Cilj je odgoja za nenasilje kako ističe Milanović (1998) razumjeti u čemu je konflikt i koje sve mogućnosti rješenja postoje, razvijati vještine rješavanja problema, usavršavati vještine komunikacije, naučiti kako postupati kad smo ljuti, frustrirani, agresivni, naučiti surađivati, pokazivati međusobno razumijevanje i toleranciju, te rješavati konflikte bez nasilja. Konstruktivno rješavanje konfliktnih situacija čini sve sudionike zadovoljnijima i pridonosi izgradnji kulture mira.

U uobičajenom dječjem razvoju javljaju se nepoželjna ponašanja i očekuje se da će se tijekom vremena smanjivati i nestajati. U vrtiću se djeca susreću sa poželjnim i nepoželjnim oblicima ponašanja (prema Macanović, 2017) kao npr. udaranje, guranje, vrištanje, neposlušnost i povučenost.

Odgojitelji trebaju posjedovati znanja potrebna za mijenjanje agresivnog ponašanja djeteta prema kooperativnom i to prije nego što ono postane sastavni dio njegove ličnosti. Za kreativan odgovor na sukob djeca i odgojitelji trebaju razumjeti svoje osjećaje i osjećaje drugih. Trebaju osjetiti prednosti rada zajedno nasuprot jednih protiv drugih. Suradnja i izgrađivanje zajedništva zato su važan dio svakog programa usmjerenog ka odgoju za ljudska prava. Dijete se često ponaša agresivno jer se njegova okolina tako ponaša. Stoga je važno da odrasla osoba koja se bavi odgojem djece, ponajprije stalno osvještava i odgaja sebe samu (Slunjski 2003).

Agresivnost i nasilje među djecom

Prirodna socijalna okolina djeteta (Rumpf,2006) ponajprije je obitelj, prije svega braća i sestre. Među njima dijete mora štititi svoje mjesto, koje mu je dodijeljeno prema redoslijedu rođenja. Djeca koju vršnjaci ne prihvaćaju osjećaju se odbačena i neprihvaćena. Većina djece može stvoriti pozitivne i zadovoljavajuće odnose sa svojim vršnjacima i prijateljima, ali za neku djecu ti odnosi stvaraju poteškoće.

Braća i sestre

Razumije se samo po sebi da se braća i sestre svađaju. Između ostalih, i Alfred Adler (1920./2001.) je pokazao da je bratska ljubomora normalna. u obitelji dođe na svijet drugo dijete, prvorodeno zbog toga trpi ozbiljan gubitak. Ono gubi polovinu svega onoga što je do tog trenutka imalo (Jull,2006).

Istina, ljubav njegovih roditelja se ne gubi, ali dijete mora dijeliti njihovo vrijeme, pažnju, brigu i još mnogo toga što je za njega od velikog značaja. Ta promjena od njega traži da svoju sliku o sebi prilagodi novoj situaciji i da se nadmeće za što više roditeljske pažnje. Tako izgleda stvarnost iz djetetovog ugla. U skladu s tim, između većine braće i sestara nastaju duži ili kraći periodi borbe, a stol za kojim obitelj objeduje i stražnje sjedište obiteljskog automobila omiljena su mjesta na kojima se vode te bitke. Kao i uvijek, dječaci postupaju direktno, frontalno i fizički, dok djevojčice svoju agresivnost pokazuju suptilnije i prikrivenije. U ovim borbama ili svađama ne radi se o ljubavi i mržnji, već samo o tome da se uspostavi, ili iznova utvrdi, hijerarhijski odnos između braće i sestara. Spol, uzrast i razlika u godinama, kao i broj djece u obitelji pritom također igraju važnu ulogu, tako da su iskustva u svakoj obitelji različita.

Ta vrsta agresije i nasilja ima karakter nadmetanja, a uz to predstavlja i izraz ljubavi — braći i sestrama pomaže da razviju doživotnu bliskost, uzajamnu odanost i toplinu. Podrazumijeva se da mnogi roditelji žele da im djeca odmah stignu do ljubavi i odanosti, no to je nemoguće.

Još jedan oblik agresivnosti među braćom i sestrama često se naziva rivalstvom, ali to rivalstvo nije ništa drugo nego odraz borbe za moć među roditeljima. Bilo da je agresija otvorena ili skrivena, djeca u oba slučaja roditeljima pokazuju njihovo ogledalo. Sasvim je drugačije s obiteljima u kojima postoji verbalno i fizičko nasilje između roditelja. U takvim obiteljima braća i sestre se obično drže zajedno i čine sve što mogu da smanje razinu sukoba. Neka djeca iz takvih obitelji izvan nje mogu pokazivati agresivno ili autodestruktivno ponašanje.

Upozoravajući znakovi nasilničkog ponašanja

Roditelji čija djeca pokazuju navedene znakove trebali bi razgovarati sa stručnjakom koji će im pomoći u shvaćanju djece i savjetovati ih u prevenciji nasilnog ponašanja.(Buljan,Flander,2007)

Znakovi u male djece i predškolske djece:

- ✓ napadi bijesa koji traju dulje od 15 minuta i ne može ih nitko smiriti (roditelji, članovi obitelji...) pa im na kraju „popuste“

- ✓ ispadi agresije često bez razloga
- ✓ impulzivni su, neustrašivi i energični
- ✓ konstantno odbijaju pravila i poslušnost odraslima
- ✓ nisu vezani uz roditelje; na nepoznatom mjestu ne traže roditelje i ne odlaze do njih
- ✓ često gledaju nasilje na televiziji, uživaju u nasilnim temama ili su zlobni prema vršnjacima

Uloga odraslih u prevenciji i sprječavanju nasilnog ponašanja

Iako postoji općeprihvaćeni stav da se u “dječje sukobe ne treba miješati”, odrasli trebaju reagirati upozorenjem i objašnjenjem kad se pojavi socijalno neprihvatljivo ponašanje, no bez dociranja i prijetnji. Djetetu treba neprestano objašnjavati zašto je neko ponašanje nepoželjno i jasno pokazati svoje neslaganje s neprihvatljivim postupcima. Upravo to je vrijeme kad mnoga djeca čuju od odraslih “Kad te udari, vrati mu”, što zasigurno nije osuda neprihvatljivog ponašanja, već uputa da se tako valja ponašati. Dijete se treba naučiti isticati među vršnjacima na prihvatljiv način, a ne tučnjavom. Tučnjavu treba prekinuti razdvajanjem djece, a ne traženjem krivca. Djetetu treba pomoći da odraste ističući dobre strane. Dijete koje uči da se sukobi rješavaju agresijom teško će se naučiti toleranciji, suradnji, dijeljenju i razviti empatiju.

Način na koji dijete u predškolsko doba izražava svoje negativne emocije i stavove prema drugima još uvijek je takav da drugom djetetu daje priliku da se suoči s agresivnim ponašanjem vršnjaka i da se, samostalno ili uz pomoć odgojitelja, uključi u igru i aktivnosti kojega privlače, za razliku od prvih godina školovanja kad je socijalnu izolaciju, koja postaje osnovni oblik agresivnog ponašanja prema pojedinom djetetu, bilo vrlo teško prevladati vlastitim snagama, a prilično neproduktivno oslanjati se na pomoć odraslih. Uobičajeni problemi socijalizacije kao što su stidljivost, niska razina interakcije, agresivnost i usamljenost, u situaciji odgovarajuće koncipiranih predškolskih programa mogu se izbjeći, svesti na minimalnu mjeru ili se djetetu može pomoći da ih nadvlada i uspješno ostvari svoje odnose s vršnjacima (Jull,2006).

Trening socijalnih vještina jedna je od najtradicionalnijih intervencija primijenjenih prema djeci koja očituju agresivno ponašanje, ali i najučinkovitija intervencija u tretmanu djece s poremećajima u ponašanju, posebno nasilničkog ponašanja. Ukoliko dijete počne pokazivati obrazac neobično neprijateljskog, agresivnog i prijestupničkog ponašanja, vrijeme je da se zabrinemo - osobito kada dijete postaje starije. Upravo je to razlog važnosti rane prevencije: što su djeca starija, to ih je teže mijenjati (Žižak,2005).

Jednako kao i u obiteljskom krugu, kako je već rečeno, agresija se, može razviti u vrtiću i školi i/ili biti donijeta tamo. Po svom ustroju, kvalitetnim programima, materijalnim uvjetima i stručnim potencijalima vrtić je ustanova koja promiče zdrav razvoj i može biti velika podrška obitelji u harmoničnom utjecaju na cjelokupni djetetov razvoj i može biti velika pomoć u osnaživanju djeteta za prevladavanje kriza razvoja i uspješno rješavanje životnih problema.

Zaključak

Agresivno ponašanje jedan je od najčešćih problema u ponašanju kod djece predškolske i školske dobi. Smatra se da je upravo ono uzrok za traženje pomoći čak kod 50% djece kojoj se pruža dodatna stručna pomoć (Milanović i sur., 1998.). Cilj je odgoja za nenasilje kako ističe Milanović (1998) razumjeti u čemu je konflikt i koje sve mogućnosti rješenja postoje, razvijati vještine rješavanja problema, usavršavati vještine komunikacije, naučiti kako postupati kad smo ljuti, frustrirani, agresivni, naučiti surađivati, pokazivati međusobno razumijevanje i toleranciju, te rješavati konflikte bez nasilja. Konstruktivno rješavanje konfliktnih situacija čini sve sudionike zadovoljnijima i pridonosi izgradnji kulture mira.

Jesper Juul ističe važnu poruku, a ona glasi: „Svako agresivno i autodestruktivno ponašanje nekog djeteta ili mlade osobe treba shvatiti kao poziv u pomoć.“ Važno je da roditelj prepozna taj poziv za pomoć i da svojim postupkom prema djetetu ne oteža već ionako neugodnu situaciju. Dječja frustriranost i tuga nisu odraz činjenice da su roditelji loši. To su izjave njihove spremnosti i pokušaji življenja s okolinom u uzajamnoj ravnoteži. Nisu niti izraz egoizma ni pomanjkanja odanosti, već je to pokazivanje njihove želje da ne budu sami i kada ispadnu iz ravnoteže. Kako bismo ih zadržali u tom uvjerenju, trebamo ih samo prihvatiti s tihim suosjećanjem (Juul, 2006.). Kako bi se spriječila agresivnost, dijete treba uvjeriti kako takvo ponašanje nije poželjno ni prihvatljivo. Mnogi roditelji kako ističe Čturić (1995) to ne prihvaćaju, te potiču djecu da se brane agresijom. Odgojitelji i dječji vrtići kao prve odgojno obrazovne institucije u djetetovom životu, imaju veliku i vrlo odgovornu ulogu u prevenciji nasilja među djecom. Stoga, važno je da djeca imaju povjerenje u odrasle oko sebe te da mogu podijeliti s njima svoja iskustva i strahove, kako kod kuće tako i u vrtiću. Kada roditelji, odgojitelji ili učitelji promatraju nasilna djela, trebaju neposredno reagirati. Samo ukoliko ovu, zacijelo neugodnu preporuku svi budu dosljedno poštovali, djeca će prihvatiti intervenciju. Djeci pružimo ljubav i pažnju, ali djecu nije dovoljno voljeti, treba im to i pokazati riječima i ponašanjem. Također je potreban kvalitetan nadzor i postavljanje granica kao i njihovo stalno poštovanje jer djeca uglavnom uče prema primjerima iz svoje okoline.

Literatura:

- Brajša-Žganec, A., Hanzec, I. (2015) Obiteljski odnosi i psihosocijalna prilagodba djece u cjelovitim i jednoroditeljskim obiteljima. *Klinička psihologija*. 8/2, 2015, 139-150. <http://klinicka.nakladaslap.com/public/pdf/2015-2-3.pdf>
- Buljan, Flander, G. (2007). *Nasilje među djecom*, Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Merkur print.
- Cakić, L. i Velki, T. (2014). *Agresivnost i prihvaćenost u skupini djece predškolske dobi*. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 15-22.
- Čturić, N. (1995.). *Zabrinjava me moje dijete*, Zagreb: Školska knjiga.
- Essau, C., Conradt, J. (2006) *Agresivnost u djece i mladeži*. Jastrebarsko: Naklada Slap,
- Juul, J. (2018.). *Agresivnost! Nov i opasan tabu?*, Zagreb: Školska knjiga
- Juul, J. (2006.). *Vaše kompetentno dijete*, Zagreb: Pelago.
- Juul, J. (2006.). *Ovo sam ja! Tko si ti? : O bliskosti, poštovanju i granicama između odraslih i djece*, Zagreb: Pelago.
- Krahé, B. (2013). *Socijalna psihologija agresije*. UK: Hove, Psychology Press.
- Jukić Lušić, L. *Prevencija neprihvatljivih oblika ponašanja u predškolskoj dobi*, <https://vrtic-leptir.zagreb.hr/default.aspx?id=106> (posjećeno, 10.5.24)
- Macanović, N. Socijalno neprilagođeno ponašanje djece predškolske dobi. *Naša škola*, 1-2 2017, 81–98. ISSN 2303-7091
- Matejaš, S. (2015). *Agresivnost kod djece predškolske dobi*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Mikas, D. Kako roditelji i odgojitelji procjenjuju emocionalni razvitak i ponašanje. *Odgojne znanosti*, 2007, 9/1, 49-73.
- Milanović, M., Gabelica Šupljika, M., Jukić, I., Modrić, N., Pleša, A., Profaca, B., Starc, B., Šarić, M., Žizak, A. (1998.). *Pomozimo im rasti, psihološka pomoć i potpora odgojiteljima*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa RH, UNICEF
- Petermann F., Petermann, U. (2010.). *Trening s agresivnom djecom*, Zagreb: Naklada Slap
- Rumpf, J. (2006.). *Vikati, udarati, uništavati*. Zagreb: Naklada Slap, str. 56.
- Slunjski, E., (2003.). *Devet lica jednog odgajatelja/roditelja*, Zagreb, Mali profesor
- Šagadin K. (2016). *Agresivno ponašanje djece u predškolskoj dobi*. Završni rad. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Underwood, M. K., Scott, B. L., Galperin, M. B., Bjornstad, G. J. i Sexton, A. M. (2004). *An observational study of social exclusion under varied conditions: Gender and developmental differences*. *Child Development*, 75(5), 1538-1555.
- Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
- Žižak, A. i Jeđud, I. (2005.). *Agresivnost djece i mladih*, Dijete i društvo, 7 (1).

AGGRESSION AND VIOLENT BEHAVIOR OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: Aggressiveness is most pronounced in preschool age, and the reason for this is the usual behavior for that age, such as outbursts of anger and irritable behaviors that disappear in early school age. We speak of violence between children when one or more children repeatedly and intentionally disturb, attack or injure another child who cannot defend himself. In the last 20 years, research in this area has focused on numerous risk and protective factors for the development of violence among children. When the family, which is the primary socialization agent, represents a model of violent behavior, children learn such violent behavior and transfer it to other life situations and the environment in which they grow up. Knowing the aforementioned risk factors and their effects, the task of society, educators and parents is to focus on creating intervention programs that would be targeted at changing parental behavior and developing positive parenting, thus preventing the development of violence among children. The paper analyzes risk factors as well as protective factors and questions the methods and models of preventive programs in order to prevent or reduce the occurrence of aggression and violent behavior among children.

Key words: family, risk factors, violent behavior, aggression

RODNE DIMENZIJE NASILJA U SAVREMENOM DRUŠTVU

Selma Ćosić²³⁹, *docentica na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Odsjek sigurnosne i mirovne studije*

Apstrakt: Svaka društvena pojava, svaki društveni i prirodni proces sa svim svojim uzrocima, ishodima i posljedicama, zatim međusobni odnosi i interakcije među ljudima se odvijaju prvenstveno unutar porodica, različitih grupa, zajednica, društava i u krajnjoj mjeri država. Većinu država i društava u gotovo istom omjeru čini muško i žensko stanovništvo države i članstvo u društvu sa svim ostalim različitostima: po godinama starosti, rasnim, obrazovnim, rodnim, ekonomskim i drugim karakteristikama. Pomenute karakteristike upravo doprinose formiranju predrasuda, stereotipa, diskriminacije, koji u krajnjoj mjeri ukoliko se ne eliminiraju rezultiraju pojavljivanju različitih oblika nasilja u državi i društvu. Historijsko naslijeđe i tradicija koja se prenosi sa generacije na generaciju u pogledu rodne neravnopravnosti doprinosi različitim rodnim dimenzijama nasilja i rodno zasnovanom nasilju. Autorica će u ovom radu ponuditi jedan teorijski doprinos definiranju i razumijevanju pojmova spola i roda, rodnih odnosa, zatim izvršiti jedan detaljniji pristup analizi pojma nasilja, sa akcentom na rodno zasnovano nasilje. Cilj rada jeste da ukaže na postojanje različitih uzroka rodnih dimenzija nasilja, koji se manifestuju kroz različite oblike nasilja, nasilja nad ženama, nasilje u porodici, seksualno nasilje, ekonomsko nasilje, psihičko nasilje, koji na kraju rezultiraju direktnim nasiljem i femicidom.

Ključne riječi: rod, spol, nasilje, rodne dimenzije nasilja, diskriminacija, retradicionalizacija, repatrijarhalizacija

Uvod

Istraživati rodne odnose, rodne politike je jako aktuelna tema, kako još uvijek u razvijenim i zapadnim zemljama, tako i na prostoru bivše Jugoslavije, javlja se potreba za proučavanjem rodnih odnosa kako sa pravnog, tako i sa sociološkog, politološkog, sigurnosnog i drugog aspekta. Zajedno sa promjenom društvenog sistema, period tranzicije država nastalih disolucijom Jugoslavije, obilježilo je jačanje nacionalnih identiteta, repatrijarhalizacija i retradicionalizacija društva dovodeći do snaženja moći etnopolitika, koje na poseban način ističu zaštitu kolektivnih sloboda naspram individualnih, što se posebno odražava na ulogu i položaj žene u takvim društvima. Danas u savremenim društvima u kojima preovladava demokratski sistem vlasti, ili pak određen stepen demokratičnosti, borba žena, ženskih pokreta i nevladinih organizacija se prvenstveno usmjerila ka prevenciji rodno zasnovanog nasilja, seksualnog uznemiravanja, nasilja u porodici, borbi za socijalna i ekonomska prava žena itd.

Rad će prvenstveno obuhvatiti jedan teorijski uklon osnovnim pojmovima koji su ključni sadržilac definirane teme, te kraću interpretaciju teorijsko – historijskih paradigmi rodnih odnosa. U samoj strukturi rada fokus će biti usmjeren ka rodnim dimenzijama nasilja i glavnim uzrocima rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici, sa prikazom statističkih podataka koji ukazuju na postojanje velikog problema u pogledu kršenja "osnovnih ljudskih prava" žena, prvenstveno prava na život na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine.

²³⁹ E-mail adresa: selma.cosic@fpn.unsa.ba

Teorijske i historijske paradigme rodnih odnosa

”Svijest o rodu je primaran i bitan dio samosvjesti, što je osnova stvaranja osjećaja o sopstvenoj vrijednosti”

Tom Lambert

Rod kao osnovni sadržilac svih nama važnih pojmova za razumijevanje predmeta istraživanja Sociologije roda, feminizma, rodnih studija, u krajnjoj mjeri, mjestu i položaju roda i rodnih odnosa unutar sigurnosnih studija, mora biti problematiziran i detaljno objašnjen. U nastavku rada slijedi detaljnija analiza pojma roda općenito, a zatim njegov sociološki, filozofski i sigurnosni diskurs.

Pojam ”roda” se koristi u sociologiji, u biologiji, pa i u lingvistici. Svaka od ovih nauka ”rod” definira i koristi za potrebe svoga istraživačkog polja. U biologiji rod – genus je kategorija koja označava dio neke biološke vrste, niža je od porodice, a viša od biološke vrste. U sociološkoj literaturi pojam rod (eng. gender) se najjednostavnije definira i razumijeva kao društvena kategorija u odnosu na spol, koja je biološka odrednica muškaraca i žena.

Pojam spola se odnosi na ”ljudsku vrstu i koristi se za sve one osobine koje su biološki i nasljedno uslovljene”, dok rod označava sve one osobine ”koje su uslovljene društvenom okolinom i odgojem. Spol se odnosi kao jedan od kriterija za opisivanje roda. Prema Pojmovniku rodne terminologije, u društvenim znanostima spol se definira i razumijeva kao „društvena i zakonska klasifikacija bioloških značajki koje osobe dijele na samo dvije kategorije, na muški i ženski spol. Spol na osnovu genitalija i reproduktivnih funkcija tako predstavlja znanje o tijelu te je također podložan interpretacijama i kulturalno uvjetovan“ (Borić, 2007:87).

Pojam roda u novijoj sociološkoj literaturi uvela je Ann Oakley ”kako bi označila razliku između spola (engl. sex) kao biološke podjele na muškarce i žene te roda kao usporedne i društveno nejednake podjele na ženskost (engl. femininity/feminine) i muškost (engl. masculinity/masculine), pri čemu je rod konstruiran na temelju biološkog spola”. Riječ je prvenstveno o biološkim razlikama koje ”pridonose razvoju rodnoga identiteta koji se odnosi na osobni doživljaj pojedinca kao muškarca (eng. male) ili žene (engl. female), odnosno pokazuje psihološko gledište”. Tumačenje roda na ovaj način ”ne upućuje samo na individualni identitet, već i na kulturalne ideale i stereotipe o ženskosti i muškosti, te na spolnu podjelu rada u institucijama i organizacijama”. Ovime se hoće staviti do znanja da ”postojanje razlika i podjela između muškaraca i žena, koje ne proizilaze iz bioloških razlika, već iz kulturalno konstruiranih, stoga relativnih i promjenljivih ideja o ženskosti i muškosti”, apostrofirajući čimbenike koji utječu na rodne uloge kao što su: ”izobrazba, ekonomski status, rasa, dob, etnicitet i drugo.”

Judith Butler ističe ”kako je rod fluidna varijabla koja se mijenja u različitim prilikama i tijekom vremena, a pritom se ne mora poklapati sa biološkim značajkama osobe.” Pri tome rod može biti izveden ”na tradicionalan način (u skladu sa uvriježenim konceptima muškosti i ženskosti) i netradicionalan način (izmjena rodnih normi, multipli i miješani rodovi i identiteti)”, što podrazumijeva ”osobni doživljaj pojedinca kao muškarca ili žene (rodni identitet) može, ali ne mora korespondirati s njegovim aktualnim biološkim spolom (transseksualizam)” (Butler, 2000:32).

U stručnim i znanstvenim raspravama postoje dva najčešća oprečna mišljenja, prvo koje ustrajava na tom da je rod u potpunosti društveni proizvod (konstrukcionizam), i drugo koje tvrdi kako je riječ o primarno biološkom proizvodu (esencijalizam). U društvenim znanostima rod označava društvenu, kulturnu i psihološku dimenziju, a spol se odnosi na biološku dimenziju. Rod prema definiciji Vijeća Evrope predstavlja ”društveno konstruisanu definiciju muškarca i žene”, odnosno ”društveno oblikovanje biološkog spola, određeno je shvatanjem zadataka, djelovanja i uloga pripisanih muškarcima i ženama, u društvu, u javnom i privatnom životu. To je kulturološki specifična definicija ženskosti i muškosti i prema tome je promjenljiva u vremenu i prostoru“ (Bašić, 2007:7).

Definicija roda koju je ponudilo Vijeće Evrope može se smatrati najpotpunijom i najprihvatljivijom, jer sadrži i kulturološku dimenziju, koja je vrlo važna u razumijevanju i poimanju rodnih uloga, rodnih identiteta, u krajnjoj mjeri i razumijevanju rodnih odnosa u različitim društvima i sredinama.

Wallach Scott rod definira kao “društveno – kulturalni koncept kojim se pridaje značenje razlici spolova, kao tvorbeni element društvenih odnosa koji se temelje na uočenim razlikama između spolova te kao primarni način označavanja odnosa moći.” Prema tome, “kulturno uvjetovana rodna podjela na muško i žensko, naime, nije binarno simetrična ni vrijednosno neutralna, već je uspostavljena na hijerarhijskom načelu i kao takva povratno djeluje na društvene odnose spolova u određenoj zajednici” (Ibid, 72).

U okviru humanističkih nauka i drugih znanstvenih disciplina, u novije vrijeme, vrlo važna “grana” u proučavanju roda, spola, rodnih odnosa, rodnih teorija jeste sociologija roda²⁴⁰. U okviru sociologije roda, rodni identitet i rodne uloge čine osnovni njen sadržaj i suštinu predmeta proučavanja. Može se kazati da su rodni identiteti muškaraca i žena definirani društveno i psihološki. Da bi se odredio rod, treba uzeti u obzir „društvenu i kulturalnu percepciju muških i ženskih karakteristika i uloga, dok su rodne uloge različite u raznim kulturama. Jedna od definicija rodnog identiteta prema standardima Evropske Unije, u okviru pojmovnika rodne terminologije jeste da rodni identitet predstavlja: „vlastito rodno određenje i izražavanje, koje ne mora nužno ovisiti o spolu koji je upisan rođenjem”, dakle rodni identitet je „neovisan o biološkom spolu osobe, on se tiče svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept „muškoga” ili „ženskoga”, nego se proširuje i na nove rodne identitete LGBT populacije.” (Borić, 2007:78).

Rodni identitet, a naročito rodne uloge, su promjenljive kategorije u različitim društvenim okolnostima, državnim sistemima i uređenjima. Pod rodnim ulogama se podrazumijeva ”skup očekivanih postupaka i ponašanja koji je povezan sa činjenicom, je li osoba muškarac ili žena, i to na način kako je opisano u pojmu društveni ugovor zasnovan na spolu/rodu” (Borić, 2007:76). Postavimo pitanje, šta podrazumijeva društveni ugovor zasnovan na spolu/rodu? Društveni ugovor zasnovan na spolu/rodu odnosi se na ”skup implicitnih (podrazumijevajućih) i eksplicitnih (izričitih) pravila kojima se uređuju rodni odnosi na način da se muškarcima i ženama dodjeljuju različiti poslovi i vrijednosti, odgovornosti i obveze na tri razine: na razini kulture društva u najširem smislu te riječi – uključujući norme i vrijednosti društva; na razini institucija društva – obitelji, obrazovanja, sustava rada i dr., te na razini socijalizacijskih procesa, prije svega u obitelji” (Ibid, 2007:76.)

Društveni ugovor zasnovan na spolu/rodu je prema mnogim feministicama vrlo važna kategorija, jer regulira rodne odnose na različitim nivoima, i upravo na tim nivoima se manifestira diskriminacija u pogledu različitih rodnih identiteta, kao i rodna neravnopravnost²⁴¹. Među najpoznatijim autoricama koje kritiziraju društveni ugovor jeste Carol Pateman. Kritika društvenog ugovora o kojoj piše, tiče se ”građanstva i univerzalne političke jednakosti koja povijesno nije značila jednakost po spolu već je eksplicitno isključivala žene iz javnog upravljanja, i prirode tzv. društvenog ugovora koji nije ništa

²⁴⁰ “Sociologija roda je relativno mlada sociološka „subdisciplina“. Ova grana sociologije postavila je radikalno pitanje o sociologiji kao nauci o društvu spram sociologije kao nauke o muškom društvu, jer sociologija roda potrebuje promišljanje o varijacijama u identitetima, i muškaraca i žena, naglašava Wharton, a ne u neprekidnom insistiranju o tome kako su muškarci i žene različiti. Sociologija roda je intradisciplinarno polje znanja. Koristi se kognicijama drugih socioloških disciplina u cilju prenošenja različitih tipova rodnih in vivo. Otuda, strukture politike, religije, djetinjstva (rane socijalizacije), nasilja, emocije, genocida seksualnosti, rada, ekologije i porodice analizirane su u intersekciji sa rodom.“ (Mušić, 2013:9).

²⁴¹ „Feministički stavovi u smjeru ozbiljenja slobode i jednakosti muškaraca i žena idu na svaki društveni ugovor i podjelu na privatnu i javnu sferu te zahtijevaju drugi tip političkog uređenja odnosa između žena i muškaraca. Radi se o osvještavanju prijevora i posljedica vidljivih i nevidljivih ugovora zasnovanih na spolu/rodu i povijesno povezanih s povlasticama i diskriminacijom, te isto tako o stvaranju odnosa slobode i poštovanja uvažavajući mnogostruka spolno/rodna identificiranja i izbore.“ (Ibid, 2007:23).

drugo do spolni ugovor koji se temelji na patrijarhalnom pravu muškaraca nad ženama i sprezi klasne i patrijarhalne dominacije” (Pateman: 2000, u Borić, 2007:23). Podjela na privatnu i javnu sferu je prva instanca koja diskriminira samo jednu stranu (žensku stranu) unutar rodničkih odnosa i određuje njihove rodne uloge prema ustaljenim šablonima patrijarhalne dominacije.

Da podjela na privatnu i javnu sferu datira još iz davne prošlosti i da je elaborirana u ”antičkoj tradiciji da bi se kasnije pretočila i u kasnije epohe”, pokazuje činjenica da podjela na privatnu i javnu sferu postoji i u sadašnjem, ”savremenom” dobu²⁴². U ”antičkoj tradiciji privatna sfera se smatra ontološki nižom jer tu čovjek zadovoljava svoje bazične, elementarne potrebe koje su fiziološki nužne dok u javnoj sferi može da ih transcendira i prevaziđe.” Privatna je sfera ”sfera partikularnosti javna sfera se tiče pitanja opšteg dobra i predstavlja prostor za samopotvrđivanje građana kao slobodnih ličnosti i tzv. javno praktikovanje morala” (Popov – Momčinović, 2013:240).

Kod Žarane Papić i Lydie Sklevicky u knjizi ”*Antropologija žene*” pronalazimo da ”povezanost podele rada po polu i različitog vrednovanja doprinosa muškaraca i žena sa dihotomijom na *privatno i javno*” (2003:18), gdje ženi pripada sfera privatnog (sfera usko definisanog, predvidljivog i statusno neuvaženog područja društvenosti), a muškarcima sfera javnog koja implicira i određuje sferu u kojoj dominira ”govor vlasti”, moći, autoriteta i razumnosti, što predstavlja prvu instancu diskriminacije žene unutar rodničkih odnosa i unaprijed definiranih rodničkih uloga²⁴³.

Naznačit ćemo samo nekoliko primjera i slučajeva diskriminacije ženske populacije koji pokazuju rodnu neravnopravnost u državi i društvu:

- ✓ Žene se u različitim državama i društvima ne suprotstavljaju ozbiljno i organizirano muškom političkom egu, koji podrazumijeva prevlast muškaraca u politikama, pa samim time i nedovoljnom broju žena u parlamentima i drugim organima države²⁴⁴;
- ✓ Repatrijarhalizacija i retradicionalizacija društva, odnosno povratak patrijarhalnim i tradicionalnim vrijednostima društva;
- ✓ Prevlast muškaraca u sektoru sigurnosti je naslijeđena tradicija iz svih prethodnih etapa ljudske civilizacije, tako da se manjak žena u sektorima nacionalne sigurnosti može objašnjavati stereotipima (od strane i muškog i ženskog dijela populacije) o poslovima u vojsci i drugim elementima sigurnosti koji se tradicionalno percipiraju kao ”muška sfera djelatnosti”, a u novije vrijeme smo svjedoci da je neophodno veće učešće žena u sektoru sigurnosti, upravo radi svih sigurnosnih prijetnji i rizika sa kojima se društvo susreće u pogledu rodničkih odnosa;
- ✓ Moguće objašnjenje za nedovoljan procenat žena u sektoru sigurnosti u mnogim zemljama se odnosi i na pitanje tradicije i predrasuda, na koje žene pristaju i ne iskazuju dovoljan interes za tu vrstu posla;

²⁴² „U privatnoj sferi antičke Grčke su obitavale žene, djeca, robovi, domaće životinje, dok su pitanja vezana za *polis* bila rezervisana za muškarce. U modernoj epohi se ova dihotomija zadržala s razlikom da se privatna sfera posmatrala kao sfera lične slobode i autonomije a javna sfera kao sfera hijerarhije, birokratije i nužnosti, i vladao je strah od prevelikog upliva onog javnog u privatni život pojedinca.” (Popov – Momčinović, 2013:240).

²⁴³ ”Sintagmom *Lično je političko* žene su u tzv. Drugom valu feminizma, feministkinje su pokazale da i tzv. privatna pitanja koja su često javno nevidljiva (kao što je na primjer, nasilje u porodici, nejednaka distribucija moći u domaćinstvu) takođe pitanja od javnog značaja te kao takva zahtijevaju javnu pozornost i intervenciju i politizaciju.” (Popov – Momčinović, 2013:240).

²⁴⁴ ”U okviru patrijarhalne paradigme žene ili „nisu postojale u akademskom diskursu ili su se problematizovale u okviru tzv. ženskog pitanja, kao i uopšte“. Emancipacijom žene, njenim obrazovanjem, „stihijskim“ ulaskom i „prodiranjem“ u javnu sferu, nastajanjem feminističkih pokreta, ženskih i rodničkih studija, te drugih oblika okupljanja kroz različita udruženja i organizacije, žene su počele preispitivati „dominantni, patrijarhalni diskurs iz feminističke perspektive“ i na taj način kroz različite borbe za njihova prava doprinijele većem stepenu rodne ravnopravnosti“. (Ćosić, 2023:354).

- ✓ Porodica, predstavlja rodno mjesto patrijarhata unutar kojeg se "uči" rodna diskriminacija. Primjera radi, u mnogim balkanskim društvima, pa i u Bosni i Hercegovini kroz historiju, ali i danas, mnogo je veća radost u porodici i porodici rođenje muškog djeteta nego ženskog;
- ✓ Rodni sukobi nisu samo nacionalni nego su i transnacionalni, i mnogi drugi;

Rodne dimenzije nasilja

Nasilje u najužem smislu podrazumijeva nanošenje štete ili povrijeđivanje Drugog. Galtung nasilje vidi kao "povredu osnovnih ljudskih potreba, i opštije posmatrano, života, koje snižava nivo zadovoljenosti potreba ispod svakog mogućeg minimuma" (Galtung, 2009:275). Kao što se može vidjeti u prethodnoj definiciji nasilje ugrožava osnovno ljudsko pravo, pravo na život, kao direktni element, zatim nivo zadovoljenosti potreba, kao socijalno kulturni element, s tim da naglasimo da se na nasilje gleda iz perspektive onoga koji/a ga trpi.

Rodno zasnovano nasilje je "kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije i označava svaki čin nasilja koji ima za posljedicu ili će vjerovatno imati za posljedicu fizičku, psihičku, seksualnu ili ekonomsku povredu, odnosno patnju, uključujući i prijetnje takvim djelima, prinudu ili namjerno oduzimanje slobode u javnom ili privatnom životu" (Petrić, 2019:219). Važno je naglasiti da je rodno zasnovano nasilje jedan od najrasprostranjenijih oblika kršenja ljudskih prava, koji svoju ukorijenjenost pronalazi u dubokim rodnim nejednakostima, predrasudama, stereotipima, različitim oblicima diskriminacije, nejednakim odnosima moći u državama i društvima a naročito u sferama politike i ekonomije. Nejednak rodni odnos moći u sferama politike i ekonomije se ogleda u različitim primjerima represije u polju politike, te eksploatacije u polju ekonomije. S toga se rodno zasnovano nasilje može manifestirati u različitim oblicima ili kao kombinacija više njih, i to: fizičko, emocionalno, psihološko ili seksualno nasilje, kao i ekonomsko nasilje. Rodno zasnovano nasilje posebnu težinu dobija u porodici, kao "locusu" najveće opresije i subordinacije žene.

Mnoge autorice i autori, članice i članovi nevladinih i vladinih organizacija analiziraju stanje rodne odnose, oslovljavaju i nazivaju *rodnom analizom*. Osnovne postavke na kojima se temelji rodna analiza koja pojašnjava postojeću ili potencijalnu nejednakost između muškaraca i žena su, kako navode Dabić i Davidović, a "imajući u vidu da je rod kulturološka i društvena konstrukcija, rodne uloge i odnosi među spolovima mijenjaju se tijekom vremena, i da:

- ✓ podjela rada po spolu je polazna tačka za raširenu neravnotežu i nejednakost spolova u društvu,
- ✓ pristup resursima nije isto što i kontrola nad resursima, a kontrola nad resursima je u gotovo svim društvima neravnomjerno raspoređena između muškaraca i žena,
- ✓ resursi uključuju materijalne resurse, ali i vrijeme, znanje i informacije,
- ✓ de jure, jednakost spolova se ne poklapa uvijek s de facto, jednakošću,
- ✓ kultura, stavovi i stereotipi duboko utječu na pristup resursima i kontrolu resursa, time i na ostvarivanje de facto jednakosti spolova" (Dabić, Davidović, 2015:18).

Neki od uzroka rodne dimenzije nasilja i potčinjenosti žene kako u društvu tako i u državi između ostalog jesu:

- ✓ Ekonomska i socijalna nejednakost;
- ✓ Feminizacija siromaštva – povećanje i preovladavanje siromaštva kod žena u odnosu na muškarce;
- ✓ Onemogućavanje školovanja ženskoj djeci kao posljedica tradicionalnih shvatanja, ali i posljedica i rezultat strukturalnog nasilja nad cjelokupnim stanovništvom države i društva;
- ✓ Statistike u mnogim zemljama pokazuju da su žene manje plaćene u odnosu na muškarce, iako su na istim poslovima i posjeduju iste kvalifikacije (jedan od izvora konflikta i primjer strukturalnog nasilja, kako ga naziva Galtung);
- ✓ Nasilje nad ženama u sferi radnih odnosa, poput prekidanja radnog odnosa zbog trudnoće, ili odluke žene da se ostvari kao majka;
- ✓ Rodno nasilje nad ženama, kroz historiju, ali i danas, neophodno je istraživati u sferi kulture, obrazovanja, ..., a napose u sferi rase, vjerske i ostalih oblika diskriminacije;

- ✓ Izraženi generacijski sukobi u društvima, sa dimenzijama sukoba na rodnoj osnovi, koju je moguće istraživati i analizirati na nivou porodice, lokalne zajednice, do društva u cjelini;

Prema podacima koje je objavila Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2023. godine u publikaciji „Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini” u pogledu stope zaposlenosti, evidentan je rodni jaz i u tom segmentu, gdje je 67,7% muškaraca zaposleno, dok je 32,3% zaposlenih žena. Dok u periodu od 2022. – 2023. godine u sferi obrazovanja mnogo je veći broj žena koje su stekle zvanja magistara nauka i specijalista 63% žene, i 37% muškarci. Visoko obrazovanje u 2022. godini je završilo 10 066 žena i 6531 muškarac. Navedeni podatak potvrđuje tezu da je u Bosni i Hercegovini žena i u sferi ekonomije, tržišta rada diskriminirana, iako pokazatelji ukazuju da su žene prema podacima obrazovanije od muškaraca, što automatski implicira i činjenicu da je ekonomski ovisna o muškim članovima porodice.

Statistički pokazatelji rezultata istraživanja u pogledu nasilja u porodici ukazuju na neophodnost hitne reakcije svih nadležnih institucija cjelokupne države Bosne i Hercegovine, oba njena entiteta (Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine) i Distrikta Brčko. Naime, u periodu od 2019. – 2022. godine povećao se broj žena žrtava nasilja u porodici kao i broj muških počinitelja nasilja u porodici. Od ukupnog broja prijavljenih slučajeva nasilja u porodici procesuirano je samo 35% slučajeva. Navedeni podatak ukazuje na činjenicu da je u periodu pandemije korona virusa (Covid 19) nasilje u porodici se značajno povećalo. Istraživanje koje su provele nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini, nasilje u porodici je poraslo za 20%. Tom pokazatelju doprinosi stres oko finansijske situacije i budućnosti, ograničeno kretanje doprinijelo je nasilju čak i u porodicama u kojima to ranije nije zabilježeno.

U periodu od 2021. – 2022. godine prijavljenih slučajeva nasilja u porodici gdje su počinioci nasilja u porodici bili muškarci iznosio je 4.037, dok su evidentirana 427 slučaja nasilja u porodici u kojem su žene bile počiniteljke nasilja. Od broja prijavljenih slučajeva, optuženo je bilo 1.555 muškaraca, te 98 žena, dok je osuđeno bilo 1.351 muškarac i 31 žena.

Prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine i Agencije za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, o nasilnoj smrti žena u periodu od 2016. – 2022. ubijeno je čak 76 žena²⁴⁵, dok je samo u 2023. godini ubijeno 7 žena, i još par pokušaja ubistava žena, supruga ili partnerica. U vremenu dok smo vršili istraživanje za pisanje ovoga rada ponovno se nažalost od početka 2024. godine, desilo još jedno ubistvo žene od strane njenog supruga u Republici Srpskoj. Navedeni podaci potvrđuju tvrdnju i tezu znanstvenika Johana Galtunga, koji je rekao da 98% nasilja u državi i društvu počine muškarci.

Na području Bosne i Hercegovine djeluje 8 sigurnih kuća i to: „Fondacija lokalne demokratije” Sarajevo, „Udruženje žene” Banja Luka, „Žene BiH” Mostar, „Viva žene” Tuzla, „Budućnost” Modriča, „Žene sa Une” Bihać, „Medica” Zenica i „Lara” Bjeljina. U Bosni i Hercegovini su u funkciji dvije SOS linije koje služe za prijavljivanje nasilja u porodici, 1264 za Republiku Srpsku i 1265 za Federaciju Bosne i Hercegovine. Prema evidencijama ove brojeve (linije) pozivaju isključivo samo žene. U periodu od januara 2021. – do jula 2023. godine primljeno je ukupno 17.049 poziva.

Broj smještenih žrtava nasilja nad ženama i nasilja u porodici u sigurnim kućama u Bosni i Hercegovini u 2021. godini je bilo 610 žena (korisnici sigurnih kuća su žene sa djecom), te u 2022. godini 461 žena, u prvoj polovini 2023. godine taj broj korisnica iznosio je 307, što nam nažalost ukazuje na povećan broj zahtjeva za smještanje žena sa djecom u sigurne kuće i traženje institucionalne zaštite od počinioca nasilja u porodici.

²⁴⁵ Podaci preuzeti sa Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine i Agencije za rodnu ravnopravnost Bosne i Hercegovine Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, više vidi na: www.arsbih.gov.ba i www.bhas.gov.ba

Prema podacima objavljenim u Indeksu rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini 2023. godine kojeg su izradile Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine u saradnji sa Agencijom za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine i Agencijom UN za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena UN Women u Bosni i Hercegovini. Pomenuti Indeks rodne ravnopravnosti na statistički egzaktni i sveobuhvatan način identifikuje kretanje trendova i pruža perspektivu za sagledavanja stanja ravnopravnosti spolova u više oblasti i segmenata društvenog života. Rezultati do kojih su došli navedenim istraživanjem u pogledu rodne ravnopravnosti pružaju povod za zabrinutost, te što hitniju reakciju i pronalazak sistemskog rješenja koji će doprinijeti tome da se smanji prije svega strukturalno nasilje, kao i sve veći broj direktnog nasilja, tačnije nasilnih ubistava žena u Bosni i Hercegovini. Nalazi pokazuju da u nekim domenima naša zemlja stagnira ili bilježi stanoviti nazadak. Naime, učešće u radnoj snazi iznosi 1,9 indeksna boda u poređenju sa prošlim, dok u domenu moći koja prikazuje učešće žena u političkom i ekonomskom životu, rezultat je niži za čak 2,1 boda²⁴⁶. Navedeni rezultati opominju da stanje u mnogim oblastima ne ide na bolje, čak naprotiv, kreće se silaznom putanjom. Primarne razloge ovakvog negativnog trenda rodne neravnopravnosti možemo dijelom pronaći u proteklom periodu pandemije korona virusa (Covid 19), kao i općeg stanja u društvu na koji utiču kompleksni elementi šireg ekonomsko – društvenog, socio – kulturnog konteksta, a naročito nefunkcioniranje i nestabilnost političkog, pravnog, ekonomskog i sigurnosnog stanja u državi i društvu.

Zaključna razmatranja

Država je nosilac svih politika (vanjske politike, sigurnosne politike, ekonomske politike, socijalne, obrazovne, ekološke politike, itd.), u novije vrijeme, između ostalog, država je nosilac i rodni politika, koje su ključne u realizaciji svih pitanja odnosa roda i politike, odnosa jednakosti spolova između žena i muškaraca, nasilja nad ženama, pitanjima diskriminacije, socijalnim statusom žena, nasilja u porodici, rodno zasnovanim nasiljem, pitanjima diskriminacije LGBT populacije, itd. Primjena legislative, protesti, otpor građana prema LGBT populaciji, potreba za otvaranjem većeg broja sigurnih kuća, nedovoljan broj žena u politici, segregacija žena u procesima upravljanja u državnom sektoru i njegovim privrednim kapacitetima, itd., su samo neki od primjera stanja i položaja žene u cjelokupnom sistemu Bosne i Hercegovine. Statistike kazuju da je veći postotak obrazovanih žena u odnosu na muškarce u Bosni i Hercegovini, ali da ekonomsko stanje u državi i rodne politike političkih struktura i organa vlasti ne pružaju ženama ravnopravne mogućnosti za zapošljavanje, stavljajući ih time u poziciju ekonomski zavisnih članova porodice, društva i države. Preovladavajući patrijarhalni diskurs doprinosi većoj rodnoj neravnopravnosti, diskriminaciji žene prvenstveno u privatnoj sferi, a zatim i institucionalnoj, javnoj sferi. Patrijarhalni diskurs rezultira pojavom rodno zasnovanog nasilja, sve većim brojem slučajeva nasilja u porodici, i u krajnjoj mjeri direktnog nasilja. Nasilje u porodici i manifestacija direktnog nasilja su naročito izražene u postkonfliktnim društvima, društvima koja su netom izašla iz ratnih sukoba, u kojima određen broj (većinski) muške populacije društva boluje od posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), zatim problem nezaposlenosti i siromaštvo, ovisnost i zloupotreba droga i alkohola, mentalna oboljenja, itd. Žene u Bosni i Hercegovini nesumnjivo dijele jednake probleme nejednakosti, patrijarhalnih okova, smanjenih mogućnosti napredovanja, otkaza zbog majčinstva, problem marginalizacije, seksizma, itd. Tradicionalni i patrijarhalni odnosi u bosansko-hercegovačkom društvu i porodici, koji su se prenosili i prenose sa individualne na kolektivnu svijest, a podrazumijevaju višeznačnu segregaciju ženske populacije, ne mogu se prevazići u kratkom vremenu. Neophodno je razvijati svijest o vrijednosti i značaju ženske populacije u podizanju napretka države i društva u ekonomskom, političkom, sigurnosnom i svakom drugom domenu.

U cilju prevencije nasilja neophodno je osvijestiti činjenicu da nasilje nije privatna porodična stvar nego ozbiljan problem cjelokupne bosanskohercegovačke zajednice, koji je neophodno riješiti jednim multidisciplinarnim pristupom pri njegovom suzbijanju i prevenciji, a ne samo isključivo se baviti

²⁴⁶ Detaljnije vidjeti na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Metodologije/IndeksRodneRavnopravnosti_BS.pdf

njegovim posljedicama. I na kraju, potrebno je ojačati mrežu institucionalne podrške ženama žrtvama porodičnog nasilja putem multidisciplinarnog pristupa u suzbijanju i prevenciji nasilja, prvenstveno radom državnih institucija odgovornim za usvajanje i izmjene zakona, zatim zajedničkim radom policije, tužilaštva, nevladinim organizacijama, ženskim organizacijama, naročito koordinacijom i radom centara za socijalni rad i zdravstvenih radnika/ica.

Literatura:

Knjige:

- Bašić, A. (2007): *Rodne uloge i stereotipi*, Banja Luka, Helsinški parlament građana Banja Luka;
- Borić, R. (2007): *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*, Zagreb, Centar za ženske studije;
- Butler, J. (2000): *Nevolje s rodom*, Zagreb, Ženska infoteka;
- Ćosić, S. (2023): *Borba za ženska prava u sistemu univerzalnih ljudskih prava*, u Zborniku radova Pravo na zdravlje i obrazovanje, univerzalna ljudska prava, Banja Luka, Centar modernih znanja, Resursni centar za specijalnu edukaciju Beograd;
- Dabić, Davidović M. (2015): *Rodna ravnopravnost i osnaživanje žena u procesu upravljanja projektnim ciklusom: Smjernice namijenjene korisnicima grantova i drugim partnerima*, Sarajevo, Institut za razvoj mladih KULT, Publikacija;
- Galtung, J. (2009): *Mirnim sredstvima do mira*, Beograd, Službeni glasnik;
- Gavrić, S., Ždralović, A. (2019): *Rodna ravnopravnost, Teorija, Pravo, Politike, Uvod u rodne studije za studentice i student društvenih nauka u BiH*, Sarajevski otvoreni centar i Univerzitet u Sarajevu, Pravni fakultet;
- Milojević I., Markov, S. (2011): *Uvod u rodne teorije*, Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu;
- Mušić, Lejla (2013): *Sociologija roda – eseji o feminitetima i maskulinitetima*, TDP Sarajevo;
- Popov – Momčinović, Z. (2013): *Ženski pokret u Bosni i Hercegovini, artikulacija jedne kontrakulture*, Sarajevo, Sarajevski otvoreni centar, Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Fondacija CURE;

Ostali izvori:

https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Metodologije/IndeksRodneRavnopravnosti_BS.pdf

https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Biltene/2024/FAM_00_2023_TB_1_BS.pdf

<https://arsbih.gov.ba/>

<https://enciklopedija.hr>

GENDER DIMENSIONS OF VIOLENCE IN MODERN SOCIETY

Abstract: Every social phenomenon, every social and natural process with all its causes, outcomes and consequences, then mutual relations and interactions between people take place primarily within families, different groups, communities, societies and ultimately states. The majority of countries and societies are made up of the male and female population of the country and the membership of the society in almost the same ratio with all other differences: in terms of age, race, education, gender, economic and other characteristics. The mentioned characteristics precisely contribute to the formation of prejudices, stereotypes, and discrimination, which ultimately, if not eliminated, result in the appearance of various forms of violence in the state and society. Historical legacies and traditions passed down from generation to generation regarding gender inequality contribute to different gender dimensions of violence and gender-based violence. In this paper, the author will offer a theoretical contribution to the definition and understanding of the concepts of sex and gender, gender relations, and then perform a more detailed approach to the analysis of the concept of violence, with an emphasis on gender-based violence. The aim of the work is to point out the existence of different causes of gender-based violence, which manifest themselves through different forms of violence, violence against women, domestic violence, sexual violence, economic violence, psychological violence, which ultimately result in direct violence and femicide.

Keywords: gender, violence, gender dimensions of violence, discrimination, retraditionalization, repatriarchalization

MOBBING KAO OBLIK NASILJA – PRAVNI I SOCIOLOŠKI ASPEKTI**Doc. dr. sc. Dijana Gracin²⁴⁷***Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska***Izv. prof. dr. sc. Danijela Lucić***Filozofski fakultet u Zagrebu, Republika Hrvatska***Boris Gracin, dr. med. psihijatar, subspecijalist***Služba za mentalno zdravlje i prevenciju ovisnosti**Nastavni zavod za javno zdravstvo “Dr. Andrija Štampar“, Zagreb, Republika Hrvatska*

Sažetak: Idu li kolege na kavu poslije posla bez da vas zovu? Upadaju li vam često u riječ i omalovažavaju vaše ideje, ponašanje? Zovu vas nadimkom koji ne volite, a šef učestalo vama daje „najdosadnije“ zadatke ili ih uopće ne dobivate? Ako se neko od ovih ponašanja odvija jednom tjedno ili češće kroz duži vremenski period (šest mjeseci ili više) vrlo lako se radi o žrtvi mobbinga, tj. zlostavljanja na radu. Glavni cilj ovoga istraživanja jest pružiti pregled relevantne literature u području zlostavljanja na radu kao obliku nasilja te analizirati njihove pojavne oblike u Republici Hrvatskoj. Empirijska analiza temelji se na sekundarnim izvorima, prvenstveno podacima Državnog zavoda za statistiku u promatranom razdoblju, od 2018. do 2022. godine. Punoljetni počinitelji kaznenih djela analiziraju se u odnosu na spol, vrstu počinjenog kaznenog djela (zlostavljanje na radu, spolno uznemiravanje i zlostavljanje i ponižavanje mlađeg ili podređenog u službi) i izrečene kaznenopravne sankcije. U radu se raspravlja o uočenim trendovima prijavljenih, optuženih i osuđenih počinitelja odabranih kaznenih djela, te shodno tome kritički pristupa analizi blage kaznene politike u Republici Hrvatskoj. Osobito se problematizira primjena uvjetne kazne zatvora. U radu se elaboriraju različiti aspekti ove negativne društvene pojave, a poseban naglasak, pored pravnoga, stavljen je na sociološke aspekte mobbinga. Istraživački rad temelji se na postojećim znanjima o temi, ukazuje na moguće implikacije za budući razvoj i predlažu moguća rješenja de lege ferenda.

Ključne riječi: mobbing, nasilje, fenomenologija, sociološki i pravni aspekti, Hrvatska

UVOD

Rad je temeljno ljudsko pravo ali i potreba, stoga nasilje na radnom mjestu postaje velik i nezanemariv društveni problem. Rad je društveno definiran, odnosno svaka definicija mora biti društveno specifična, ovisno o društvu i o razdoblju o kojem se govori (Haralambos i Holborn, 2002). Fenomen mobbinga sustavno je proučavan, a preciznije je definiran kao interakcija između ponašanja kao što su uznemiravanje i diskriminacija, postupaka kao što su socijalno izoliranje, ponižavanje i kritiziranje pojedinaca te ostalih oblika fizičkog i psihičkog zlostavljanja, koja šteti ljudskom dostojanstvu (Nolfe, Petrella, Blasi, Zontino i Nolfe, 2007). Izloženost nasilju na radnom mjestu nema samo utjecaja na zdravlje i dobrobit žrtava, već je i povezana s organizacijskim posljedicama koje uzrokuju smanjenje radne učinkovitosti i produktivnosti te povećanje stopa izostanaka i fluktuacije zaposlenika. Stoga je poslodavcima u interesu sprječavanje pojave mobbinga i shodno tome smanjenje njegovih potencijalnih negativnih ishoda (Einarsen, Skogstad, Rørvik, Lande i Nielsen, 2016). Zahvaljujući istraživanjima koja su se fokusirala na ispitivanja reakcija organizacija (poslodavaca) na pojavu nasilnog ponašanja, omogućilo se identificiranje

²⁴⁷ Corresponding author : Dijana Gracin, e-pošta: gdijana39@gmail.com

procesa za otkrivanje, „ispravljanje“ i sprječavanje mobbinga. Pomoću toga, stvorene su nužne strategije za stvaranje kvalitetnog radnog okruženja izradom organizacijskih politika i mnogih drugih preventivnih mjera (Gumbus i Meglich, 2012).

U državama sjeverne Europe, Ujedinjenom Kraljevstvu i Australiji, u kojima je zamjetan negativan stav i veći stupanj osjetljivosti prema slučajevima zlorabe moći i kršenja ženskih prava, odnosno u državama s naglašenim individualizmom, radnici će češće posezati za mehanizmima zaštite od mobbinga. Stoga se smatra da kulturne različitosti mogu utjecati na percepciju o nedopuštenim, odnosno zlostavljajućim ponašanjima (Vinković, 2018: 9). Svrha ovoga rada jest dati pregled aktualnih spoznaja o mobbingu kao fenomenu i negativnoj društvenoj pojavi, koristeći dostupnu inozemnu i domaću znanstveno-stručnu literaturu, počevši od razumijevanja pojma mobbinga i njegovog razgraničavanja od drugih pojmova, njegovim pojavnim oblicima i zakonodavnom okviru. Istraživački dio rada bazira se na analizi punoljetnih počinitelja kaznenih djela u odnosu na spol, vrstu počinjenog kaznenog djela, fokusirajući se na najznačajnija – zlostavljanje na radu, spolno uznemiravanje te zlostavljanje i ponižavanje mlađeg ili podređenog u službi, kao i izrečene kaznenopravne sankcije, kroz razdoblje od pet godina. Na temelju dobivenih rezultata zaključuje se o kaznenoj politici u Republici Hrvatskoj.

POJMOVNO ODREĐENJE

Dugogodišnja istraživanja i praćenja mobbinga u inozemnoj i domaćoj literaturi, brojnim studijama, ali i relevantnoj sudskoj praksi, još uvijek nisu rezultirala jedinstvenom i općeprihvaćenom definicijom mobbinga. U dostupnoj literaturi moguće je identificirati niz pojmova koji se koriste gotovo kao sinonimi, iako stručna javnost preciznije diferencira njihove moguće razlike. Češće se spominju termini emocionalno nasilje, uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, emocionalno zlostavljanje, mobbing, bullying, psihoteror na radnom mjestu, psihičko zlostavljanje na radu, za koje većina čitatelja već *prima facie* uočava da je riječ o sličnim, ali ne uvijek i istovjetnim ponašanjima (Vinković, 2018:11). Tako Leymann primjerice pod mobbingom podrazumijeva psihološki teror u obliku nasilne i neetične komunikacije koja je usmjerena na sistematičan način od jedne osobe prema jednoj ili više osoba (Leymann, 1990). Takvo se ponašanje najčešće odvija vrlo često, u pravilu svakodnevno, tijekom dužeg razdoblja (najmanje šest mjeseci), stoga uzrokuje značajne psihičke, psihosomatske i socijalne probleme. Ovakva definicija uklanja privremene konflikte te se fokusira na tranzicijsko područje u kojemu psihosocijalno stanje uzrokuje patološka psihijatrijska i/ili psihosomatska stanja. Einarsen, Hoel, Zapf i Cooper (2010) smatraju da se mobbing odnosi na ponašanja kao što su uznemiravanje, vrijeđanje, socijalno isključivanje ili neko drugo negativno ponašanje prema pojedincu ili skupini koje utječe na ispunjavanje radnih zadataka. Isto kao i u prijašnjoj definiciji, uvjet da bi se neko ponašanje moglo nazvati mobbingom je učestalost njegovog odvijanja (tjedno) te ponavljanje tijekom određenog vremena (šest mjeseci). U slučaju da se radi o izoliranom događaju ili ako su dvije strane otprilike jednake "moći", sukob se ne može okarakterizirati kao mobbing. Koić, Mustajbegović i Ivezić (2007) smatraju kako osim psihičkog, zlostavljanje na radnom mjestu može biti fizičko i spolno. Fizičko zlostavljanje odnosi se na svaki fizički napad na pojedinca koji uzrokuje strah ili neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo ponašanje za pojedinca, dok je spolno zlostavljanje svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje spolne naravi kojim se povređuje dostojanstvo pojedinca te uzrokuje strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i/ili uvredljivo ponašanje. Mobbing kao višeslojan fenomen neophodno je promatrati kroz fokus različitih područja znanosti. Neke se njegove definicije zasnivaju na zaključcima psihologa i psihijatar, druge su rezultat sudske aktivnosti inozemnih sudova, a pojedine izražavaju stavove pravne znanosti (Vinković, 2018). Potrebno je istaknuti i to kako se različita viđenja mobbinga sadržajno ne moraju u cijelosti podudarati, ali je za pravnu zaštitu nužno identificirati kroz koji se oblik postupka ona može pružiti. Naime, mobbing, koji između ostaloga, obuhvaća fizički nasrtaj, nadrašta granice radnog spora te ulazi u domenu kaznenoga prava. Isti je slučaj i sa situacijama u kojima je neka osoba psihički zlostavljana, ali je pored toga bila i žrtvom seksualnog napada. Stoga treba imati na umu da se u slučajevima mobbinga pravna zaštita može ostvariti kroz odredbe radnog, građanskog i kaznenoga prava.

OBLICI MOBBINGA I MOGUĆI UZROCI

Suvremeno društvo podložno je stalnim promjenama u svijetu rada, kao posljedici tehnološkog napretka, transformacije radnih odnosa i izazova tržišta (Leymann, 1990:171). Spomenute promjene, odnosno psihosocijalni faktori, kao i specifične osobine pojedinca (žrtava i zlostavljača) pogoduju razvoju mobbinga u radnoj sredini (Bošković, 2006). Disfunkcionalna organizacijska struktura koja podrazumijeva loše metode i organizaciju rada, nedjelotvornu upravljačku strukturu, prisutno podcjenjivanje zaposlenih, nedostatak komunikacije, loše upravljanje konfliktima i narušenu ravnotežu u organizaciji (loše rukovođenje, zlouporaba odnosa moći, borba za moć, zavist i sl.) pogoduje mobbingu. Osobine žrtve također mogu biti uzrokom pojave mobbinga, jer su visokointeligentne, moralne, psihološki stabilne osobe, „poštenjačine“, kreativni, talentirani i inventivni zaposlenici, mladi radnici, ali i oni starije dobi, pripadnici manjinskih grupa, invalidi, žene, osobe koje traže bolje uvjete rada i oni koji su ocijenjeni kao višak radne snage najčešće metom zlostavljanja, ali se može raditi i o osobama koje imaju mazohističku crtu osobnosti ili su sklone perfekcionizmu (Kostelić-Martić, 2005: 19–20). Psihičko zlostavljanje na radnom mjestu posljedica je i karakteristika ličnosti zlostavljača, jer je često riječ o narcisoidnim pojedincima, nesposobnim za empatiju, paranoidnim osobama, osobama koje imaju izgrađenu sliku o sebi kao jedinstvenim ličnostima, snažnim osobama koje puno zahtijevaju od podređenih u radnom okruženju, te sociopatima i psihopatima (Kostelić-Martić, 2005).

Rezultati istraživanja navode različite podatke o učestalosti pojedinih vrsta mobbinga. U Europskoj uniji češći je silazni tip, dok drugi pak zaključuju kako je u Hrvatskoj rasprostranjeniji horizontalni oblik (Vandekerckhove i Commers, 200; Koić, Filaković i dr., 2003). Dakle, vodeći računa o pozicijama osoba uključenih u mobbing, razlikujemo okomiti i vodoravni mobbing, odnosno horizontalni i vertikalni. O vertikalnom mobbingu radi se kada nadređena osoba zlostavlja pojedince koji su mu podređeni, dok se horizontalni mobbing odnosi na nepoželjne aktivnosti koje se pojavljuju među pojedincima koji su na jednakoj hijerarhijskoj poziciji u organizaciji (Slavić, 2014; Rittossa i Trbojević Palalić, 2007). Vertikalni mobbing može biti potaknut javljanjem određenih osjećaja kod počinitelja, kao što su ugroženost, ljubomora ili zavist, što ih može potaknuti na ponašanja koja imaju za cilj odstranjenje suradnika s radnog mjesta. Također, može se javiti situacija u kojoj cijela grupa, zbog različitih unutarnjih problema i napetosti, odabire jednog suradnika na kojemu će iskaliti svoje frustracije (Slavić, 2014). Oba oblika mobbinga mogu prerasti u serijski oblik u kojem pojedinac odabire jednog po jednog suradnika i sve ih uništava. Posljedica takvog ponašanja je sekundarni mobbing koji se javlja u obliku narušenog psihičkog zdravlja zaposlenika zbog neuspješnog nošenja s ponašanjem počinitelja (Rittossa i Trbojević Palalić, 2007). Vojnović (2006) upućuje na postojanje dvije glavne vrste mobbinga, a to su emotivni i strateški. Emotivni mobbing označavao bi ponašanje koje je motivirano negativnim emocijama, kao što su zavist ili strah, zbog čega se odvija na osobnoj razini. Strateški mobbing odnosi se na motivaciju počinitelja (poslodavca ili organizacije) za smanjenjem broja zaposlenih osoba, što upućuje na planiranost takvog ponašanja. Uz opisane, navodi se još jedan oblik mobbinga koji je prepoznat tijekom proučavanja odnosa u državnoj upravi, a ne može se svrstati u navedene kategorije. Takav oblik ponašanja također uključuje strateško planiranje, ali se odnosi na zadržavanje pojedinaca na radnom mjestu. Počinitelj onemogućuje žrtvino premještanje na drugo radno mjesto te sprječava svaki njen pokušaj odlaska ponašanjima kao što su spletkarenje, etiketiranje i kleveta. Neki autori dijele mobbing na ponašanje usmjereno na zaposlenike i ponašanje usmjereno na posao. Ponašanje usmjereno na zaposlenike javlja se u oblicima socijalnog izoliranja, ignoriranja ili raznih verbalnih opaski dok se ponašanje usmjereno na posao odnosi na zadržavanje informacija bitnih za obavljanje radnih zadataka ili pretrpavanjem poslom (Hoel i Cooper, 2001, prema Beswick, Gore i Palferman, 2006). Zapf (1999) proširuje nasilno ponašanje povezano s mobbingom na pet vrsta – zlostavljanje vezano uz rad (promjena radnih zadataka ili njihovo otežavanje), socijalna isključenost (isključenost iz svakodnevne komunikacije ili svakodnevnih događaja), osobni napadi (ismijavanje, vrijeđanje), verbalne prijetnje (kritiziranje, grdnja, ponižavanje pred drugima) i širenje glasina (napad na društvenu reputaciju). Poredoš i Kovač (2005) dijele aktivnosti mobbinga na napade na mogućnost odgovarajućeg komuniciranja (ograničavanje mogućnosti izražavanja, odbijanje neverbalnim kontakata sa žrtvom), napade na

mogućnost održavanje socijalnih odnosa (izoliranje žrtve), napade na osobnu reputaciju (izmišljanje priča o žrtvi i njenom privatnom životu, ogovaranje, ismijavanje), napade na kvalitetu profesionalne situacije (stalne kritike i prigovori, niske ocjene rada, zadaju joj se zadaci neprilagođeni profesionalnoj kvalifikaciji, zatrpavanje zadacima i određivanje kratkih rokova, stalno mijenjanje radnih zadataka) te napadi na zdravlje (žrtva se prisiljava obavljati zadatke koji narušavaju njeno zdravlje). Einarsen (2016) dijeli mobbing na nasilne aktivnosti povezane s radom i aktivnosti povezane s osobom. One povezane s radom, žrtvi otežavaju obavljanje posla ili im u potpunosti ili djelomično oduzimaju odgovornost. Među nasilnim aktivnostima povezanim s osobom, Einarsen identificira nasilno ponašanje uzrokovano konfliktom te takozvano “predatorsko” nasilno ponašanje. U taj oblik spadaju socijalna isključenost, širenje glasina, kleveta, zanemarivanje mišljenja, zadirkivanje i neželjeni seksualni pristupi. U “predatorskom” nasilnom ponašanju žrtva nije učinila ništa čime bi provokativno izazvala nasilno ponašanje, već se slučajno našla u situaciji u kojoj počinitelj želi pokazati svoju moć. Nasilno ponašanje uzrokovano konfliktom nastaje zbog interpersonalnog sukoba, koji često nastaje kao reakcija na uočenu nepravdu. Matthiesen i Einarsen (2010) definiraju još nekoliko oblika mobbinga, a među njima je žrtveni jarac koji se javlja u situacijama kada su stres i frustracije uzrokovane čimbenikom koji je neodrediv, nepristupačan ili premoćan, pa počinitelj usmjerava svoje nasilno ponašanje prema osobi koja je najmanje moćna. Iako se u objavljenim radovima seksualno uznemiravanje ne spominje kao poseban oblik mobbinga ili ga stručnjaci ne smatraju posebnim oblikom mobbinga (Chirila i Constantin, 2013), Matthiesen i Einarsen (2010) smatraju da se ono može proučavati kao poseban oblik. U takvim slučajevima žrtva je izložena opetovanoj i neželjenoj seksualnoj pažnji suradnika ili nadređenog te često može biti popraćena ostalim oblicima nasilnog ponašanja na radnom mjestu. Može se realizirati na dva osnovna načina, kao zlouporaba moći ili kontrole, odnosno zamjena nečega za nešto, ili kao uspostavljanje neprijateljske seksualizirane atmosfere na radnom mjestu u radnom prostoru (Koić i Apostolovski, 2006). Nasilno ponašanje koje se javlja u obliku humora odnosi se na situacije u kojima skupina zaposlenika usmjerava taj humor na pojedinca koji nije dio te skupine. Takvo se ponašanje može percipirati kao nasilno jer nije uzvraćeno ili kao prikaz nedostatka uzajamnog poštovanja. Također se spominje uhođenje kao jedan od oblika nasilnog ponašanja povezanim s radnim mjestom, a odnosi se na ponašanja kao što su slanje pisama ili darova, telefoniranje ili čekanje ispred kuće ili radnog mjesta te kao takvo žrtvi uzrokuje osjećaj straha za vlastitu sigurnost (Purcell, Pathe i Mullen, 2004). Na radnom mjestu može se javiti nasilno ponašanje prema novim zaposlenicima kao oblik „tradicije dobrodošlice“, a smatrat će se oblikom mobbinga ako takvo ponašanje zastrašuje žrtvu svojom intenzivnošću. Još jedan od oblika mobbinga može se smatrati tzv. sudska zapuštenost, a odnosi se na situacije u kojima se žrtva osjeća zlostavljano od strane sustava (Matthiesen i Einarsen, 2010). Rezultati provedenih istraživanja sugeriraju da pojedini stresori na radnom mjestu, kao što su sukobi uloga, interpersonalni konflikti, organizacijske promjene te loša socijalna klima, potiču razvoj nasilnog ponašanja koje zatim dovodi do pojave cyberbullyinga (Forssell, 2018; Vranjes, Baillien, Vandebosch, Erreygers i De Witte, 2017, prema Oksanen i sur., 2020). S obzirom na to da se radi o novom području proučavanja, ona istraživanja koja su se bavila *cyberbullyingom* na radnom mjestu, uglavnom su se usredotočila na utvrđivanje njegove prevalencije (Brack i Caltabiano, 2014; Forssell, 2016; Privitera i Campbell, 2009, prema Cowen Forssell, 2018). Unatoč tome, sve je veći broj istraživanja o ovom obliku nasilnog ponašanja na radnom mjestu koja pokazuju negativne posljedice na zdravlje žrtava (Cowen Forssell, 2018). Prema istraživanju Sveučilišta u Bedfordshiru 2019, prema Vasyaev i Shestak, (2020) *cyberbullying* je posljednjih godina češći nego fizičko uznemiravanje. Istraživanja *cyberbullyinga* na radnom mjestu ukazale su na postojanje razlika u pogledu spola (Forssell, 2018) i hijerarhijskog statusa (Forssell, 2016; Gardner i sur., 2016, prema Cowen Forssell, 2018), što se razlikuje od većine istraživanja o nasilnom ponašanju koje se odvija licem u lice. Ovaj oblik nasilnog ponašanja može se provoditi na temelju različitih osnova, kao što su izgled, spol ili seksualna orijentacija te etničke i nacionalne karakteristike (El Haber, 2016, prema Vasyaev i Shestak, 2020). Ti nalazi ukazuju na mogućnost sve većeg korištenja novih strategija nametanja moći kroz digitalnu komunikaciju. Zbog lakše dostupnosti putem e-pošte ili tekstualnih poruka, žrtvu se može kontaktirati izvan radnog mjesta i vremena. Štoviše, digitalne poruke često su spremljene, transparentne i mogu se proslijediti, kako bi se naštetilo žrtvi ili koristilo kao dokaz zlostavljanja. Kao rezultat, o značajki ponavljanja kod *cyberbullyinga* često se

raspravlja jer korisnici mogu više puta pregledati objave na društvenim mrežama (Patchin i Hinduja, 2006; Slonje i Smith, 2008, prema Cowen Forssell, 2018; Coyne i sur., 2017, prema Oksanen i sur., 2020).

Rezultati dosadašnjih istraživanja nedvojbeno su pokazali da se nasilje na radnom mjestu može smatrati iznimnim socijalnim stresorom koji ima potencijal uzrokovati traumu kod žrtava. Većina istraživanja potvrdila je povezanost mobbinga s psihosomatskim, psihološkim i fizičkim simptomima koji se također često javljaju u istraživanjima fokusiranima na ispitivanje stresa. Kao najčešći simptomi spominju se anksioznost, depresija, insomnija i problemi sa spavanjem te razdražljivost (Hansen i sur., 2014, prema Hoel i Vartia, 2018). Pretpostavka je, što je veća učestalost i teži oblik nasilja, to će učinak biti ozbiljniji, iako čak i manje ozbiljno zlostavljanje može imati i ozbiljne negativne učinke. Na temelju rezultata istraživanja mogu se identificirati učinci kao što su stresna reakcija i oštećenje općeg zdravlja, smanjena psihološka dobrobit i veći rizik od psiholoških problema, kognitivni učinci, smanjeno samopouzdanje, smanjeno zadovoljstvo radom, reakcije straha i posttraumatski stresni poremećaj. Finsko istraživanje pokazalo je da su osobe koje su bile izložene viktimizaciji iskusile poteškoće kao što su nesanica, visoke razine anksioznosti, depresije, agresije, melankolije i apatije te nedostatak koncentracije i socijalnu fobiju, što je doprinijelo zaključku da žrtve mobbinga prikazuju simptome koji podsjećaju na posttraumatski stresni poremećaj (Björkqvist, Österman i Hjelt Bäck, 1994, prema Matthiesen i Einarsen, 2010). Slične rezultate je pokazalo i dansko istraživanje u kojem su od 118 ispitanih žrtava, njih 76% iskusili simptome koji su ukazivali na posttraumatski stresni poremećaj (Mikkelsen i Einarsen, 2002, prema Matthiesen i Einarsen, 2010).

PREVENCIJA MOBBINGA

S obzirom na to da se mobbing može proučavati i kao pojavu koja se može spriječiti, moguće je primijeniti prevenciju na primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj razini (Demirag i Ciftci, 2017 prema Kovač 2021). Primarna intervencija može se smatrati kao intervencija prije nego što se dogodi mobbing, gdje su sekundarne intervencije strategije suočavanja žrtava. Nadalje, tercijarne mjere usmjerene su na smanjenje štetnih učinaka nasilja. Strategije suočavanja usmjerene na probleme (poput aktivnog suočavanja, izravnog suočavanja i sl.) mogu se smatrati učinkovitijim načinom suočavanja nego strategije usmjerene na emocije (poput izbjegavanja, potiskivanja i sl.) (Wan den Brande, Baillien, De Witte, Elst i Godderis, 2016, prema Demirag i Ciftci, 2017). U Njemačkoj se, primjerice, žrtve nasilja na radnom mjestu liječe u posebnim klinikama za liječenje od mobbinga u kojima tretman uključuje program intenzivne individualne terapije pružane tijekom nekoliko tjedana u kombinaciji s redovitim grupnim susretima. Evaluacijsko istraživanje ovog oblika tretmana pokazalo je pozitivne ishode, odnosno da je većina korisnika imala korist od liječenja (Hoel i Vartia, 2018). Jedan od ključnih ciljeva preventivnog djelovanja je da uz pomoć i podršku terapeuta, na osnovi vlastitih resursa, žrtve objektivno sagledaju situaciju u kojoj se nalaze, nauče prilagoditi joj se, ali i prihvatiti vlastitu odgovornost i resurse koji će im omogućiti postizanje promjene (Laklija i Janković, 2010 prema Kovač 2021). Demirag i Ciftci (2017) navode kako bi pojedinac koji osjeća psihološko uznemiravanje, trebao procijeniti svoje trenutne okolnosti i poduzeti mjere kao što su izbjegavanje sukoba, obavješćavanje višeg menadžmenta, ako napad dolazi od nadređenog te sakupljanje dokaza u obliku poruka, bilješki i e-mailova. Potrebno je procijeniti i žrtvu i počinitelja. Od stručnjaka se dakle traži utvrđivanje prisutnosti ili odsutnosti mobbinga, izraženost simptoma, utvrđivanje logičke povezanosti između traumatskog stresora i simptoma, odnosno potvrda uzroka, i procjena stupnja narušavanja kvalitete življenja ispitanika, te eventualno preporuka tretmana. Zbog svega toga je nužna osnovna edukacija o fenomenu mobbinga.

ZAKONODAVNI OKVIR

Europska unija početkom 90-ih godina prošlog stoljeća identificirala je fenomen mobbinga kada se njime počinje baviti znanstvena i stručna javnost, ali i donositelji zakona osobito na području Europe (Laklija i Janković, 2010). Iako ne postoji posebno zakonodavstvo kojim bi se reguliralo

nasilno ponašanje na razini cijele Europske unije, egzistiraju propisi koji čine osnovu za stvaranje konkretnijeg zakonodavstva. Povelja Europske unije o temeljnim pravima i ljudskim slobodama navodi kako je ljudsko dostojanstvo nepovredivo te mora biti poštovano i zaštićeno. Švedska je bila prva država koja je implementirala zakon koji je izričito zabranio nasilje na radnom mjestu. Ovaj je zakon, uveden 1993. godine, zabranio ponavljajuća prijekorna ili izrazito negativna djela koja su na uvredljiv način usmjerena prema pojedinim zaposlenicima te kao takva mogu rezultirati isključenjem pojedinca iz radne sredine. Tako se kod poslodavaca stvorila dužnost brzog istraživanja, posredovanja i suprotstavljanja svim slučajevima pojave nasilja na radnom mjestu, kao i provođenja preventivnih mjera na organizacijskoj razini. Također, potaknulo se zauzimanje nekažnjavajućeg pristupa, odnosno nastojanje rješavanja problema dijalogom i postizanjem konsenzusa, za razliku od sankcioniranja poslodavca (Ornstein, Plevan i Tarasewicz, 2011). Po uzoru na iskustva Švedske, mnoge su europske zemlje slijedile njihov primjer te su transporirale u vlastite zakone koji se bave problematikom mobbinga. Danas u Europi postoji sveobuhvatna mreža europskih i nacionalnih zakona koji se preklapaju te se bave problemom nasilja i stresa na radnome mjestu. Oni proizlaze iz kombinacije zakona Europske unije i nacionalnih zakona koji zabranjuju diskriminaciju i nasilno ponašanje te tako osiguravaju brigu o zdravlju i sigurnosti svojih zaposlenika (Ornstein i sur., 2011). U Francuskoj je pojam mobbinga definiran kao moralno uznemiravanje, a zaštita od te pojave definirana je Kaznenim zakonom, Zakonom o radu te Zakonom o socijalnoj modernizaciji. Kazneni zakon propisuje kaznu zatvora u trajanju od jedne godine i novčanu kaznu od 15 tisuća eura, dok Zakon o radu propisuje kaznu zatvora u trajanju od jedne godine i/ili novčanu kaznu od 750 eura (Ornstein i sur., 2011). Di Martino i sur. (2003) utvrdili su da, osim Belgije, Švedske i Francuske, Nizozemska i Finska imaju zakone protiv mobbinga kojima se radnici štite od doživljene psihološke agresije i nanijete emocionalne štete. Također, u njima se navodi kako je poslodavac kazneno odgovoran za nasilno ponašanje prema žrtvi. Za razliku od navedenog, države kao što su Danska, Luksemburg, Irska i Velika Britanija definiraju odgovornost za psihičko maltretiranje i ozljede na radnom mjestu u kolektivnim ugovorima ili u okviru ostalih postojećih zakona (Laklija i Janković, 2010).

U Republici Hrvatskoj, kao i u većini europskih država, problem mobbinga nije uređen posebnim zakonom, već postoje različiti pravni propisi koji zabranjuju diskriminaciju i uznemiravanje te pružaju zaštitu dostojanstva na radnom mjestu. Ti izvori odnose se na Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Ustav Republike Hrvatske, Zakon o radu, Zakon o suzbijanju diskriminacije, Zakon o ravnopravnosti spolova, Kazneni zakon, Zakon o obveznim odnosima, Zakon o službi u oružanim snagama Republike Hrvatske, te Zakon o zaštiti na radu. U fokusu našega interesa su kaznenopravni aspekti mobbinga.

Kazneni zakon propisuje kaznu zatvora u trajanju do dvije godine za osobe koje na radu ili u vezi s radom drugog vrijeđaju, ponižavaju, zlostavljaju ili na drugi način uznemiravaju i time narušavaju njegovo zdravlje ili povređuju njegova prava (članak 133. stavak 1. KZ-a). Juras (2016) navodi kako je ovo novo kazneno djelo kojim se inkriminira zlostavljanje na radnom mjestu, odnosno mobbing, a propisano je u skladu s relevantnim međunarodnim instrumentima te po uzoru na belgijski i francuski Kazneni zakon. Također, ističe kako se kazneno djelo razlikuje od prekršaja iz članka 25. Zakona o suzbijanju diskriminacije jer se radi o ponavljajućem ponašanju koje izaziva posljedice te se ne temelji na diskriminacijskim osnovama. Jedan od najvećih problema mobbinga jest sam postupak njegova dokazivanja, što je među ostalim i posljedica nedostataka svjedoka koji strahuju zbog mogućnosti gubitka posla (Papac i Švaco, 2018). Radnje počinitelja mogu se sažeti na četiri glavne aktivnosti, a to su nasilje, zlostavljanje, napastovanje i vrijeđanje. Nasilje se odnosi na upotrebu fizičke sile kojom počinitelj narušava tjelesni integritet žrtve. Ono može biti i psihičko, a manifestira se na način psihološkog zlostavljanja koje može biti i pasivno, a rezultat je osjećaj straha i ugroženosti. Vrijeđanje je oblik aktivnog psihičkog zlostavljanja koje se manifestira namjernim omalovažavanjem časti i ugleda i povredu ljudskog dostojanstva žrtve. Počinitelj iznosi svoju negativnu procjenu vrijednosti druge osobe, a osim toga ga se i psuje, naziva pogrdnim imenima ili mu se na razne druge načine izražava nepoštovanje. Napastovanje se odnosi na ponašanje u odnosu na spol osobe i posljedicu stvaranja zastrašujuće, netrpeljive, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljive okoline (Rittossa i Trbojević Palalić, 2007). Isto tako, s ovim treba

dovesti u vezu i to da je Kaznenim zakonom propisana kazna zatvora do jedne godine za osobu koja spolno uznemirava drugu osobu kojoj je nadređen ili koja se prema njemu nalazi u odnosu zavisnosti ili koja je posebno ranjiva zbog dobi, bolesti, invaliditeta, ovisnosti, trudnoće, teške tjelesne ili duševne smetnje (članak 156. stavak 1.). U stavku 2. istoga članka opisuje se spolno uznemiravanje kao svako verbalno, neverbalno ili fizičko neželjeno ponašanje spolne naravi koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva osobi, koje uzrokuje strah, neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Kako bi postojala mogućnost kažnjavanja poslodavca za kazneno djelo, pravo zaposlenika na slobodu od nasilja, zlostavljanja, napastovanje i vrijeđanja na radnom mjestu mora biti izričito (Papac i Švaco, 2018). Kolektivnim ugovorima za državne službenike i namještenike propisuju se njihova prava na poštovanje osobe i zaštitu dostojanstva za vrijeme i u vezi s obavljanjem poslova svog radnog mjesta. Na taj ih se način štiti se od uznemiravanja ili spolnog uznemiravanja poslodavaca, nadređenih, suradnika te osoba s kojima redovito dolaze u doticaj radi obavljanja svojih poslova. Uznemiravanje se odnosi na svako ponašanje poslodavca, državnih službenika i namještenika čiji je cilj povreda dostojanstva državnih službenika i namještenika, a uzrokuju strah ili neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje za drugog službenika i namještenika. Također, uznemiravanjem se smatra i svako diskriminirajuće ponašanje kojim se osoba stavlja u nepovoljniji položaj od drugih službenika ili namještenika, a temelji se na rasi, boji kože, spolu, spolnom opredjeljenju, bračnom stanju, porodičnim obvezama, dobi, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovnom stanju, rođenju, društvenom položaju, članstvu ili nečlanstvu u političkoj stranci ili sindikatu te tjelesnim i duševnim poteškoćama. Spolno uznemiravanje odnosi se na svako verbalno, neverbalno ili fizičko ponašanje spolne naravi koje ima za cilj ili stvarno predstavlja povredu dostojanstva službenika i namještenika, a koje uzrokuje strah ili neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Svako namjerno ili nehajno ponašanje za koje se smatra da narušava dostojanstvo osobe odnosi se na ponašanja kao što su ogovaranje, širenje glasina ili kleveta o drugome, uvrede, prijetnje, psovke i omalovažavanje, seksističko ponašanje kojim se osobe drugog spola ili spolnog opredjeljenja nazivaju društveno neprimjerenim izrazima s namjerom isticanja njihovih spolnih obilježja ili spolnog opredjeljenja, šala na njihov račun ili pokušava ostvariti neželjeni tjelesni kontakt, namjerno uskraćivanje informacija potrebnih za rad, ili davanje dezinformacija i dodjeljivanje besmislenih, nerješivih, omalovažavajućih zadataka ili nedodjeljivanje zadataka. Ako dođe do takvog neželjenog ponašanja, državni službenik i namještenik može se obratiti svom nadređenom, sindikalnom povjereniku ili ovlaštenoj osobi koja je zadužena za primanje i rješavanje pritužbi vezanih za zaštitu dostojanstvu (Juras, 2016). Etički kodeks državnih službenika propisuje prava na zaštitu od uznemiravanja i spolnog uznemiravanja. Prema njemu, u svim državnim tijelima čelnik tijela mora imenovati povjerenika za etiku iz reda državnih službenika, kojemu se mogu podnijeti pritužbe na ponašanje državnih službenika, za koje se smatra da se protive odredbama Etičkog kodeksa. Sukladno tome, povjerenik za etiku provodi postupak ispitivanja osnovanosti pritužbe, a kao drugostupanjsko tijelo u postupku ocjene osnovanosti pritužbe formirano je Etičko povjerenstvo.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA MOBBINGA U HRVATSKOJ

U posljednja dva desetljeća, istraživanja nasilja na radnom mjestu su u porastu, s velikim brojem njih koja su posvećena utvrđivanju incidencije mobbinga. U većini slučajeva, da bi se utvrdila općenita prisutnost problema, ta su istraživanja transverzalna te se fokusiraju na određenu industriju ili zanimanje. Usporedbom rezultata istraživanja provedenih u različitim državama, može se uočiti trend veće izloženosti nasilju na radnom mjestu u javnom sektoru, posebice u zdravstvu i socijalnoj skrbi te obrazovanju (Hoel i Vartia, 2018). Pokazalo se da je diskriminacija na temelju dobi najrasprostranjeniji oblik, praćen diskriminacijom na temelju spola, nacionalnosti i rase. Spolnu diskriminaciju prijavilo je više žena (3%) nego muškaraca (1%), diskriminaciju povezanu s rasom, etničkom pripadnošću, bojom i nacionalnošću prijavilo je 2% radnika. Nadalje, 1% radnika izvijestilo je o diskriminaciji povezanoj s njihovom religijom, invaliditetom ili seksualnom orijentacijom (Eurofound, 2016 prema Kovač, 2021).

Cilj i metoda istraživanja

Ovaj dio rada usmjeren je na empirijsku analizu temeljenu na sekundarnim podacima o registriranim kaznenim djelima državnih odvjetništava i sudova. Sekundarni podaci o prijavljenim, optuženim i osuđenim punoljetnim počiniteljima kaznenih djela za razdoblje od 2018. do 2022. godine prikupljeni su na temelju otvorenih izvora Državnog zavoda za statistiku, a počinitelji se analiziraju u odnosu na spol, vrste počinjenih kaznenih djela i izrečene kaznenopravne sankcije, kako bi se utvrdili trendovi i obrasci kriminala. Obrada i interpretacija podataka predstavlja istraživački rad autora. Metode primijenjene u ovom istraživanju su metoda analize podataka i deskriptivno-komparativna metoda.

Diskusija

Što se tiče istraživanja provedenih u Republici Hrvatskoj, Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobbinga u svojim godišnjim izvješćima bilježi broj korisnika usluga pruženih od strane Udruge. Od ukupno obrađenih 356 slučajeva kod kojih je utvrđeno postojanje zlostavljanja, uznemiravanja, šikaniranja, maltretiranja, ponižavanja, spolnog uznemiravanja i diskriminiranja, u 49 slučajeva se radilo o horizontalnom mobbingu, u dva slučaja se radilo o obrnutom vertikalnom mobbingu, a u 305 slučajeva se radilo o vertikalnom mobbingu. Od ukupnog broja prijavitelja Udruzi Mobbing, muškarci čine 290 prijavitelja, a žene 906. Od toga broja osobe s VSS čine 69 prijavitelja, osobe s VŠS čine 292 prijavitelja, SSS ima 718 prijavitelja, a za 117 osoba je podatak nepoznat. Pretežno se radi o prijaviteljima u dobi od 31 do 55 godina (68,7 %), zatim o prijaviteljima starijim od 55 godina (9,9 %) i prijaviteljima u dobi od 18 do 30 godina (2,6 %), dok za preostali broj prijavitelja podatak o dobi nije poznat (Godišnji izvještaj, 2022).

Tablica 1 - Broj prijavljenih punoljetnih osoba (2018.-2022.) (Izvor DZS - obrada autora)

	2018.				2019.				2020.				2021.				2022.			
	Prijavljeni	NN	(Z)	Odb. prijava	Prijavljeni	NN	(Z)	Odb. prijava	Prijavljeni	NN	(Z)	Odb. prijava	Prijavljeni	NN	(Z)	Odb. prijava	Prijavljeni	NN	(Z)	Odb. prijava
čl. 133. st. 1.	29	0	14	25	27	0	11	23	30	0	16	29	32	0	8	31	28	1	3	11
čl. 156. st. 1.	34	7	0	16	37	5	1	21	52	9	0	26	54	1	0	32	55	7	6	33
čl. 362. st. 1.	1	0	0	1	8	0	0	8	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
ukupno	64	7	14	42	72	5	12	52	82	9	16	55	87	1	8	63	83	8	9	44

Na temelju istraživanja autora ovoga rada provedenog u Republici Hrvatskoj u razdoblju od pet godina, od 2018. do 2022. (v. tablicu 1), u odnosu na ukupan broj prijavljenih osoba, može se uočiti da je konstantan broj prijavljenih osoba za kazneno djelo zlostavljanja na radu iz članka 133. KZ-a, dok je broj prijavljenih osoba za kazneno djelo spolnog uznemiravanja iz članka 156. KZ-a u blagom porastu, s tim da je broj počinitelja kaznenog djela zlostavljanja i ponižavanja podređenog ili mlađeg u službi iz članka 362. KZ-a gotovo zanemariv. Ono što posebno izaziva zabrinutost jest činjenica da su sa značajnim udjelom zastupljeni slučajevi u kojima je kaznena prijava odbačena. Tako je za kazneno djelo iz članka 133. KZ-a, u prvoj godini odbačena u 86,2% slučajeva, u 2019., 85,3%, dok se u 2022. godini može uočiti odbacaj kaznene prijave u čak 96,9% slučajeva, te gotovo u istom omjeru od 96,9% u 2021. godini. Jedinu iznimku čini 2022. godina kada je od ukupnog broja prijavljenih počinitelja udio odbačenih prijava bio 39%. Kazneno djelo iz članka 156. KZ-a, kao najzastupljenije prema broju prijavljenih osoba, odbacaj kaznene prijave bilježi se u rasponu od 50-60% slučajeva:

2018. (47,1%), 2019. (56,8%), 2020. (50%), 2021. (9%), 2022. (60%). Promatramo li kazneno djelo iz članka 362. KZ-a, u svim registriranim slučajevima su kaznene prijave odbačene. Analiziramo li udio prijavljenih žena počiniteljica njihov broj je promjenjiv, te se ne može govoriti o trendovima. Rezultati provedenog istraživanja upućuju na to da su prijavljene počiniteljice u znatnoj mjeri zastupljenije kao počiniteljice kaznenog djela zlostavljanja na radu, i to u 48,3% slučajeva u 2018., 40,7% slučajeva u 2019., 53,3% u 2020., te da njihov broj značajno opada u 2021., s udjelom od 25%, a u zadnjoj promatranoj 2022. godini zastupljene su s udjelom od 10,7%. Iz navedenoga se može zaključiti da su u prve tri godine žene zastupljene u gotovo istoj mjeri kao i muškarci prijavljeni počinitelji ovoga kaznenog djela. S druge strane, za spolno uznemiravanje žene su zastupljene do 2% udjela, osim u promatranoj 2022. godini, kada su u broju prijavljenih zastupljene s udjelom od 10,9%.

Tablica 2 - Broj optuženih punoljetnih osoba (2018.-2022.) (Izvor DZS - obrada autora)

	2018.				2019.				2020.				2021.				2022.			
	optuženi	(ž)	Oslobađajuća	Osuđeni	Optuženi	(ž)	Oslobađajuća	Osuđeni	Optuženi	(ž)	Oslobađajuća	Osuđeni	Optuženi	(ž)	Oslobađajuća	Osuđeni	Optuženi	(ž)	Oslobađajuća	Osuđeni
čl. 133. st. 1.	1	0	0	1	3	2	1	2	5	2	0	1	5	2	1	2	2	1	1	1
čl. 156. st. 1.	9	0	3	4	5	0	1	4	11	0	1	9	16	0	3	10	18	0	1	14
čl. 362. st. 1.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ukupno	10	0	3	5	8	2	2	6	16	2	1	10	21	2	4	12	20	1	2	15

Uzme li se u obzir činjenica da je u velikom broju slučajeva kaznena prijava odbačena (> 80% i više – v. tablicu 1), provjeravalo se koliki je udio od ukupnog broja prijavljenih osoba optuženo, i u konačnici osuđeno za počinjena kaznena djela iz uzorka te koje su kaznenopravne sankcije primijenjene. U tablici 2 prikazani su rezultati provedenog istraživanja. Naime, usporedbom podataka prikazanih u tablicama 1 i 2 moguće je zaključiti da od ukupnog broja prijavljenih osoba za zlostavljanje na radu svega mali je udio optuženih osoba. U 2018. bilo je svega 3,4%, u 2019. njih 11%, u 2020. zabilježen je najveći udio od 16,6%, slično u 2021. s udjelom od 15%, a značajan pad s udjelom od 7% zabilježen je u 2022. godini. Za spolno uznemiravanje u 2018. godini svega je bilo 26,5% optuženih.

Značajan pad bilježi se u 2022. sa svega 13,5% optuženih osoba. Od 2020. godine uočen je rast na udio od 21,1%, u 2021. i nastavlja se s udjelom od 29,8%. U zadnjoj promatranoj, 2022. godini, uočava se najveći porast broja optuženih u odnosu na broj prijavljenih osoba – njih 32,7%. U pogledu kaznenog djela iz članka 362. KZ-a značajno je istaknuti podatak da niti jedna osoba nije optužena za ovo kazneno djelo, što iziskuje daljnja istraživanja o uzrocima odbačaja kaznenih prijava, a posljedično i broja optuženih osoba za navedeno kazneno djelo.

Iz navedenoga u tablici 2 vidljivi su podaci o odnosu broja optuženih i osuđenih osoba. U 2018. godini samo je jedna osoba optužena i ujedno je i osuđena za zlostavljanje na radu. U 2019. 67% optuženih je osuđeno, u 2020. i 2021. godini svega je od optuženih osuđeno njih 25%, te u 2022. godini njih 50%.

Za spolno uznemiravanje u 2018. osuđeno je 44% od optuženog broja osoba a oslobađajuća presuda donesena je u 33,3% slučajeva. U 2019. godini uočava se 80% osuđenih osoba u odnosu na ukupan broj optuženih, što je gotovo isto, njih 81,8% u 2020. godini. U 2021. godini uočen je pad broja osuđenih na 62,5%, dok je osuđenih osoba u 2022. godini bilo 78%. Svi osuđeni počinitelji u promatranom petogodišnjem razdoblju bili su muškarci.

Tablica 3 - Broj osuđenih punoljetnih osoba – izrečene sankcije (2018.-2022.) (Izvor DZS - obrada autora)

	2018.				2019.				2020.				2021.				2022.			
	Osuđene	(ž)	Zatvor	Zatvor uvjetno	Osuđene	(ž)	Zatvor	Zatvor uvjetno	Osuđene	(ž)	Zatvor	Zatvor uvjetno	Osuđene	(ž)	Zatvor	Zatvor uvjetno	Osuđene	(ž)	Zatvor	Zatvor uvjetno
čl. 133. st. 1.	1	0	1	1	2	1	1	1	1	1	0	1	2	1	1	2	1	1	0	1
čl. 156. st. 1.	4	0	4	3	4	0	2	2	9	0	1	8	10	0	2	8	14	0	4	10

Iz analiziranih podatka zaključuje se da je u 2018. godini osuđena svega jedna osoba i to na uvjetnu kaznu zatvora u trajanju od 3 do 12 mjeseci. U 2019. godini u 50% slučajeva izrečena je uvjetna kazna zatvora u trajanju od 3 do 12 mjeseci, a u 50% slučajeva novčana kazna. U 2020. godini izrečena je ista uvjetna zatvorska kazna kao i u prethodnoj 2019. godini. U 2021. prati se trend izricanja kratkotrajne zatvorske kazne u spomenutom trajanju, a u 2022. prati se isti trend kao u 2019. uvjetna kratkotrajna kazna zatvora i novčana kazna. Za kazneno djelo zlostavljanja na radu u 2018. godini u 75% slučajeva izrečena je uvjetna kazna zatvora od 3 do 12 mjeseci, a u 25% slučajeva bezuvjetna kazna zatvora u istom trajanju. U 2019. godini u podjednakom omjeru od 50%, su izricane uvjetna i bezuvjetna kazna zatvora u trajanju od 3 do 12 mjeseci. U 2020. godini u 88,9% slučajeva izrečena je uvjetna kratkotrajna zatvorska kazna (3 do 12 mjeseci), što se može pratiti i u narednoj 2021. godini – u 80% slučajeva je izrečena ista sankcija. Nešto slabiji pad prati se u posljednjoj promatranoj 2022. godini, u kojoj je u 71,4% slučajeva izrečena uvjetna kratkotrajna zatvorska kazna, u trajanju od 3 do 12 mjeseci.

Elaboriranjem izrečenih kaznenopravnih sankcija za kaznena djela iz uzorka zaključuje se da se u pravilu izriče uvjetna kazna zatvora, što je očekivani rezultat s obzirom na zapriječenu kaznu zatvora u trajanju od jedne godine za spolno uznemiravanje, odnosno do dvije godine zatvora za zlostavljanje na radu. Općenito uzevši, s obzirom na težinu posljedica po žrtvu, a i negativne posljedice za poslodavce, zapriječena i izrečena sankcija upućuju na blagu kaznenu politiku u Republici Hrvatskoj te je evidentna nužnost pooštavanja kazni kao i izmjene zakonskog obilježja kaznenog djela, po uzoru na prijedlog izmjena i dopuna Kaznenog zakona koje se odnose na nasilje nad ženama.²⁴⁸

ZAKLJUČAK

Širok je raspon pojmova za opisivanje nasilnog ponašanja na radnome mjestu, ali uglavnom svi termini odnose se na isti fenomen, a to je sustavno negativno ponašanje prema suradniku koje može prouzročiti ozbiljne socijalne, psihološke i psihosomatske probleme kod žrtve. Postoje određene zajedničke karakteristike koje ukazuju na uključenost obrazaca ponavljajućih i dugotrajnih nasilnih verbalnih i neverbalnih interakcija, pomoću kojih se ta ponašanja mogu lakše prepoznati. Postoje brojni oblici mobbinga, no pojava *cyberbullyinga* na radnom mjestu sa svojim zastrašujućim karakteristikama upućuje na stalni razvoj pojave i njeno praćenje svjetskih trendova. Rezultati dosadašnjih istraživanja nedvojbeno su pokazali da se nasilje na radnom mjestu može smatrati iznimnim socijalnim stresorom koji ima potencijal uzrokovati traumu kod žrtava. Kada se radi o zlostavljanju na radu i kaznenom djelu iz članka 133. Kaznenog zakona, općinska državna odvjetništva se vrlo rijetko, u pravilu nikada, ne odlučuju za podizanje optužnice što je vidljivo iz

²⁴⁸ vidjeti prijedlog Kaznenog zakona na <https://www.vlada.hr>

rezultata istraživanja ili su u više od 50 % slučajeva kaznene prijave odbačene. Zabrinjava činjenica da Republika Hrvatske u svoje zakonodavstvo nije preuzela dokumente s razine Europske unije, a i dokumente koje je preuzela nedosljedno provodi u praksi. Tako je primjerice u Republici Hrvatskoj donesen Zakon o suzbijanju diskriminacije prema kojemu teret dokazivanja da nije bilo diskriminacije leži na poslodavcu, no sudovi se ne pridržavaju tih odredbi. Žrtva mora dokazati da je bila diskriminirana i da je bila spolno uznemiravana odnosno napastovana. Za sudove nije dovoljno da osoba učini vjerojatnim da je bila diskriminirana. Nadalje, ona mora dokazati po kojoj osnovi je bila diskriminirana, dok nejednako postupanje prema zaposleniku u odnosu na ostale zaposlenike, sudovi ne smatraju diskriminiranjem.

Na temelju istraživanja provedenog u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2018. do 2022. godine s obzirom na broj prijavljenih, optuženih i osuđenih osoba za kaznena djela zlostavljanja na radu (članak 133. KZ-a), spolnog uznemiravanja (članak 156. KZ-a) i kaznenog djela zlostavljanja i ponižavanja podređenog ili mlađeg u službi (članak 362. KZ-a) kao odabrani uzorak, te spol počinitelja i primijenjene kaznenopravne sankcije, može se s dovoljno argumenata zaključiti da je najveći broj prijavljenih osoba bio za spolno uznemiravanje te je riječ o broju koji je u stalnom porastu. Nadalje, stabilan je broj prijavljenih osoba za kazneno djelo zlostavljanja na radu, a broj prijavljenih počinitelja kaznenog djela zlostavljanja i ponižavanja podređenog ili mlađeg u službi gotovo je zanemariv. Posebnu zabrinutost izaziva uočeni udio odbačenih kaznenih prijava. Tako je za kazneno djelo iz članka 133. KZ-a odbačena kaznena prijava u preko 80% slučajeva. Analiza varijable spola ukazuje na to da su u gotovo jednakom omjeru počinitelji kaznenog djela zlostavljanja na radu pripadnici oba spola, dok se kod počinitelja spolnog uznemiravanja u pravilu radi o muškarcima. Najčešće primijenjena kaznenopravna sankcija je uvjetna kazna zatvora u trajanju od tri do dvanaest mjeseci, a u statistički zanemarivom broju slučajeva je izrečena zatvorska kazna u spomenutom trajanju, te novčana kazna, što sve upućuje na blagu i zakonsku i sudsku politiku kažnjavanja u Republici Hrvatskoj. Imajući u vidu posljedice kako za žrtvu, tako i društvo u cjelini, evidentna je potreba pooštavanja kazni kao i izmjene zakonskih obilježja kaznenih djela.

S obzirom na posljedice koje mobbing može izazvati, liječnici niti jedne discipline ne mogu biti pošteđeni susretanja s ljudima koji su žrtve mobbinga. Naročito je teško psihijatru, psihologu ili liječniku medicine rada kada moraju procijeniti stupanj nastalog oštećenja ili invalidnosti zbog mobbinga, odnosno vještačiti posljedice tijekom dugotrajnih, nerjetko i neuspješnih i iscrpljujućih sudskih postupaka. Konačno, budući da se radi o pojavi koju se može prevenirati, nužno je raditi na prevenciji na svim već opisanim razinama, što podrazumijeva multidisciplinarni i sinergijski pristup svih dionika društva.

LITERATURA

- Beswick, J., Gore, J. i Palferman, D. (2006). *Bullying at Work: A Review of the Literature*. Derbyshire: Health and Safety Laboratory
- Bošković, G. (2006). Mobbing u suvremenom društvu, u: Bodiroga-Vukobrat, N., Frančičković, T., Pernar, M. (ur.), *Mobbing*, Rijeka Društvo psihologa primorsko-goranske županije. 14–15
- Chirila, T. i Constantin, T. (2013). Understanding Workplace Bullying Phenomenon Through its Concepts: A Literature Review. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 84, 1175–1179. Preuzeto 31. 1. 2024. s <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.722>
- Cowen Forssell, R. (2018). Gender and Organisational Position: Predicting Victimisation of Cyberbullying Behaviour in Working Life. *The International Journal of Human Resource Management*, 31(16), 2045–2064. Preuzeto 6. 1.2024. s <https://doi.org/10.1080/09585192.2018.1424018>
- Demirag, S. i Ciftci, S. (2017). Psychological Intimidation at Workplace (Mobbing). *Journal of Psychology & Psychotherapy*, 7(3), 1–4. Preuzeto 15.2.2024.. s <https://www.longdom.org/open-access/psychological-intimidation-at-workplace-mobbing2161-0487-1000305.pdf>
- Di Martino, V., Hoel, H. i Cooper, C. L. (2003). Preventing Violence and Harassment in the Workplace. Luxembourg: *Publications Office of the European Union*. Preuzeto 2. 2.2024. s <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2003/preventingviolence-and-harassment-in-the-workplace-report>

- Državni zavod za statistiku. Godišnja statistička izvješća maloljetnih počinitelja kaznenih djela – izvješća, optužbe i osuđujuće presude od 2018. do 2022. Preuzeto 5.2. 2022. s <https://www.dzs.hr/>. Obrada podataka – autori rada
- Gumbus, A. i Meglich, P. (2012). Lean and Mean: Workplace Culture and the Prevention of Workplace Bullying. *The Journal of Applied Business and Economics*, 13(5), 11–20. Preuzeto 14.2.2024. s https://digitalcommons.sacredheart.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1026&context=wcob_fac
- Godišnji izvještaj (2022). *Mobbing - Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobinga*. Preuzeto 15.2.2024. s <https://mobbing.hr/wp-content/uploads/2023/03/Godisnji-izvjestaj-2022.-Udruga-mobbing.pdf>.
- Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D. i Cooper, C. (2010). *Bullying and Harassment in the Workplace: Developments in Theory, Research, and Practice* (2nd ed.). Boca Raton, FL: CRC Press.
- Einarsen, S., Skogstad, A., Rørvik, E., Lande, Å.B. i Nielsen, M.B. (2016). Climate for Conflict Management, Exposure to Workplace Bullying and Work Engagement: A 71 Moderated Mediation Analysis. *International Journal of Human Resource Management*. 29(3), 1–22. Preuzeto 24.2. 2024. s <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1164216>
- Europska konvencija za zaštitu temeljnih prava i ljudskih sloboda, Narodne novine-MU, br.8/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10 I 3/17.*
- Etički kodeks državnih službenika, Narodne novine, br.40/11 i 13/12*
- Haralambos, M., Holborn, M. (2002). Sociologija: Teme i perspektive. Zagreb: Golden marketing.
- Hoel, H. i Vartia, M. (2018). *Bullying and Sexual Harassment at the Workplace, in Public Spaces, and in Political Life in the EU*. Brussels: European Parliament. Preuzeto 5.1.2024. s <https://op.europa.eu/hr/publication-detail/-/publication/8b1bb35a-5801-11e8-ab41-01aa75ed71a1>
- Juras, D. (2016). Mobing i policija. *Policija i sigurnost*, 25(2), 131–152
- Kazneni zakon Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23 i 36/24*
- Koić, E., Filaković, P., Mužinić, L., Matek, M., Vondraček, S. (2002). Mobbing, *Rad i sigurnost*, 7 (1), 1–20.
- Koić, E., Mustajbegović, J. i Ivezić, S. (2007). Zlostavljanje na poslu – mobing: preporuke za postupanje zdravstvene službe. *Medix*, 71, 107–110. Preuzeto 31. 01. 2024. s <https://hrcak.srce.hr/21908>
- Koić, E. i Apostolovski, J. (2006). *Mobing.hr: najčešća pitanja i odgovori* (2. izd.). Zagreb: Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobbinga Grad Zagreb, Gradski ured za rad, zdravstvo i socijalnu skrb. Preuzeto 12. 12.2023. s <https://www.bib.irb.hr/433941>
- Kolektivni ugovor za državne službenike i namještenike, Narodne novine, br. 56/22, 127/22 i 58/23 i 128/23*
- Kostelić-Martić, A. (2005). Mobbing: psihičko maltretiranje na radnom mjestu, Zagreb. Školska knjiga.
- Kovač, K. (2021). *Mobbing – pregled aktualnih spoznaja*. Zagreb. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. (diplomski rad)
- Laklija, M. i Janković, J. (2010). Mobbing - osobni, obiteljski i radni problem i njegova prevencija. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18, 65–77. Preuzeto 2.2. 2024. s <https://hrcak.srce.hr/57984>
- Leymann, H. (1990). Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. *Violence and Victims*. 5(2), 119–126. Preuzeto 24.2. 2024. s <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/2278952/>
- Matthiesen, S. B. i Einarsen, S. (2010). Bullying in the workplace: Definition, prevalence, antecedents and consequences. *International Journal of Organization Theory and Behaviour*. 13(2), 202–248. Preuzeto 21. 12. 2023. s <https://doi.org/10.1108/IJOTB13-02-2010-B004>
- Nielsen, M. B., Hetland, J., Matthiesen, S. B. i Einarsen, S. (2012). Longitudinal Relationships Between Workplace Bullying and Psychological Distress. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 38(1), 38–46. Preuzeto 24. 2. 2024. s https://www.sjweh.fi/show_abstract.php?abstract_id=3178
- Nolfe, G., Petrella, C., Blasi, F., Zontino, G. i Nolf, G. (2007). Psychopathological Dimensions of Harassment in the Workplace (Mobbing). *International Journal of Mental Health*, 36(4), 67–85. Preuzeto 4. 02.2024. s <https://doi.org/10.2753/IMH0020-7411360406>
- Oksanen, A., Oksa, R., Savela, N., Kaakinen, M. i Ellonen, N. (2020). Cyberbullying Victimization at Work: Social Media Identity Bubble Approach. *Computers in Human Behavior*, 109, 1–11. Preuzeto 22. 11.2023. s <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106363>
- Ornstein, D., Plevan, B. i Tarasewicz, Y. (2011, prosinac). *Bullying, Harassment and Stress in the Workplace — A European Perspective*. Bullying, Harassment and Stress in the Workplace. Preuzeto 22. 2. 2024. s 74 <https://www.internationallaborlaw.com/files/2013/01/Bullying-Harassment-and-Stress-in-the-workplace-A-European-Perspective.pdf>
- Papac, F. i Švaco, M. (2018). Pravno-teorijski aspekti mobbinga i njegova pojava na tržištu rada. *Paragraf: časopis za pravna i društvena pitanja Pravnoga fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*, 2(1), 223–246. Preuzeto 2. 2. 2024. s <https://hrcak.srce.hr/207656>
- Poredoš, D. i Kovač, M. (2005). Stres i psihološko zlostavljanje na radnom mjestu. *Ljetopis socijalnog rada*, 12(2), 333–346. Preuzeto 3. 1. 2024. s <https://hrcak.srce.hr/2020>

- Purcell, R., Pathe, M. i Mullen, P. E. (2004). Stalking: Defining and Prosecuting a New Category of Offending. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27(2), 157–169. Preuzeto 4. 1. 2024. s <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2004.01.006>
- Radošević, Ž., Britvić, D. i Tot, B. (2018). Faktorska struktura i deskriptivna obilježja hrvatske verzije revidiranog upitnika negativnih ponašanja (NAQ-R) na radnom mjestu na uzorku policijskih službenika u PU Splitsko-dalmatinskoj. *Kriminologija i socijalna integracija*, 26(1), 1–21. Preuzeto 22. 2. 2024. s <https://hrcak.srce.hr/207532>
- Rittossa, D. i Trbojević Palalić, M. (2007). Kaznenopravni pristup u problematici mobbinga. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 28 (2), 1325–1351. Preuzeto 14.2.2024. s <https://hrcak.srce.hr/25233>
- Slavić, A. (2014). Ponašanja ravnatelja koja učitelji doživljavaju kao mobing. *Školski vjesnik*, 63 (3), 465–480. Preuzeto 21.2.2024. s <https://hrcak.srce.hr/136085>
- Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine* br. 56/90, 135/97, 08/90, 113/00, 124/, 28/01, 41/01, 55/01, 76/19, 85/10, 05/14.
- Vasyaev, A. i Shestak, V. (2020). Cyberbullying i cyber-mobbing: pravna pitanja u praksi zemalja u razvoju. *Informator*, 53(3-4), 140–156. Preuzeto 22. 12. 2023. s <https://hrcak.srce.hr/249843>
- Vandekerckhove, W., Commers R M. S. (2003). Downward Workplace Mobbing: A sign of the Times, *Journal of Business Ethics*, 45 (1-2), 41–50.
- Vinković, M.(a) (2018). Uloga sindikata u prevenciji mobinga i diskriminacije na radnom mjestu u: Priručnik o diskriminaciji i mobingu na radnom mjestu (pravna i medicinska motrišta), Zagreb. Sindikat naftnog gospodarstva i Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobbinga
- Vinković, M.(b) (2018). Mobing – definicija i počeci znanstvene i stručne analize? u: Priručnik o diskriminaciji i mobingu na radnom mjestu (pravna i medicinska motrišta), Zagreb. Sindikat naftnog gospodarstva i Udruga za pomoć i edukaciju žrtava mobbinga
- Vojnović, N. (2006). Mobbing u državnoj upravi u: N. Bodiroga-Vukobrat, T. Frančišković, M. Pernar (ur.). *Mobbing* (89–105). Rijeka: Društvo psihologa Primorskogoranske županije. Preuzeto 21. 2. 2024. s <https://www.bib.irb.hr/874826>
- Zakon o radu*, *Narodne novine*, br. 51/22 i 46/23
- Zakon o obveznim odnosima*, *Narodne novine*, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22 i 155/23
- Zakon o službi u Oružanim snagama Republike Hrvatske*, *Narodne novine*, br. 73/13, 75/15, 50/16, 30/18, 125/19, 158/23 i 14/24
- Zakon o zaštiti na radu*, *Narodne novine*, br. 71/04 i 118/14
- Zakon o suzbijanju diskriminacije*, *Narodne novine*, br. 85/08 i 112/12
- Zakon o ravnopravnosti spolova*, *Narodne novine*, br. 82/08 i 69/17
- Zapf, D. (1999). Organisational, Work Group Related and Personal Causes of Mobbing/Bullying at Work. *International Journal of Manpower*, 20(1/2), 70–85. Preuzeto 12. 2. 2024. s <https://doi.org/10.1108/0143772991026866>

MOBBING AS A FORM OF VIOLENCE - LEGAL AND SOCIOLOGICAL ASPECTS

Asst. Prof. dr.. Dijana Gracin²⁴⁹
University of Zagreb, Republic of Croatia

Assoc. Prof. Dr. Danijela Lucić
University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Republic of Croatia

Boris Gracin, MD psychiatrist, subspecialist
Service for mental health and addiction prevention
Teaching Institute for Public Health "Dr. Andrija Štampar", Zagreb, Republic of Croatia

Abstract: Do your colleagues go for a coffee after work without inviting you as well? Do they often interrupt you and disparage your ideas and behavior? Do you dislike being called a nickname and receiving "boring" assignments from your boss or you are not given an assignment whatsoever? If one of these actions occurs once a week or over a longer period of time (six months or longer), it is very likely that you are being a victim of mobbing i.e. abuse at work. The main goal of this research is to provide an overview of the relevant literature in the field of abuse at work as a form of violence and to analyze the various forms it takes in the Republic of Croatia. The empirical study is based on secondary sources, specifically the data from the Croatian Bureau of Statistics for the observed period of 2018-2022. Adult perpetrators of criminal offenses are evaluated based on gender, nature of offense (e.g., abuse at work, sexual harassment, and humiliation of subordinate or junior colleagues), and enforced sanctions. The paper discusses the observed trends of reported, accused and convicted perpetrators of selected criminal acts, and accordingly critically approaches the analysis of lenient criminal policy in the Republic of Croatia. The application of a suspended prison sentence is particularly problematic. The authors elaborate on different facets of this negative social phenomena, with particular attention paid to the sociological aspects of mobbing in addition to the legal issues. Furthermore, this study draws from the body of knowledge already available on the topic, highlights potential implications for future development and offers possible solutions de lege ferenda.

Keywords: mobbing, violence, phenomenology, sociological and legal aspects, Croatia.

²⁴⁹Corresponding author: Dijana Gracin, e-pošta: gdijana39@gmail.com

PREVENCIJA NASILNIČKIH IMOVINSKIH KRIVIČNIH DELA

Dr Gordana Nikolić²⁵⁰

naučni saradnik

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

Apstrakt: Imovinska krivična dela su najzastupljenija krivična dela u kompoziji izvršenja ukupnog broja dela koja se vrše. Represija ovih dela podjednako je važna bilo da se radi o seriji ili pojedinačnom izvršenju dela imajući u vidu da se svakim njihovim razjašnjenjem potencijalo sprečava eventualno buduće izvršene dela i učinici kažnjavaju propisanom kaznom za izvršeno delo, na koji način se zadovoljava pravda. Ipak sprečiti izvršenje uopšte krivičnih dela je teško, ali istovremeno i od izuzetne važnosti za pravni i društveni sistem svake zemlje. Autor se u radu bavi prevencijom imovinskih krivičnih dela i to nasilničkih imovinskih dela kao što su razbojništvo, razbojnička krađa, iznuda i ucena. S tim u vezi postupljeno je na takav način da je učinjen osvrt na krivičnopravno odredjenje nasilničkih imovinskih krivičnih dela u Republici Srbiji nakon čega autor analizira preventivne mehanizme kroz prizmu i strategiju raznih krivičnopravnih i kriminalističkih mogućnosti, ali i društvenih kako bi se sprečilo svako potencijalno novo izvršenje ovih dela. Prevencija nasilničkih imovinskih dela je od značaja za sve pravne subjekte svake zemlje jer se njenim sprečavanjem najpre sprečava nasilje koje se preduzima prema drugom licu i protivpravno pribavljanje imovinske koristi, na koji način se štiti bezbednost građana i štiti njihova imovina.

Ključne reči: nasilje, imovina, prevencija, krivična dela, Krivični zakonik.

Uvodne napomene

Nasilje u krivičnopravnom smislu ne predstavlja samo ona krivična dela kod kojih se nasilje nalazi u samoj sintagmi naziva dela, već i ona gde se nasilje koristi kao način njihovog izvršenja. Iako se pojedina imovinska krivična dela ubrajaju u grupu krivičnih dela protiv imovine, neka od njih se vrše nasilnim putem, ali u istom cilju, pribavljanja protivpravne imovinske koristi. Zbog toga se ova imovinska krivična dela nazivaju nasilna imovinska krivična dela. U njih se ubrajaju: razbojništvo, razbojnička krađa, iznuda i ucena. Imovinska krivična dela predstavljaju najzastupljeniji oblik kriminaliteta u Republici Srbiji, posebno ukoliko se posmatra njihov odnos prema ukupnom klasičnom, konvencionalnom kriminalitetu. S tim u vezi masovnost, odnosno rasprostranjenost je važna odlika imovinskog kriminaliteta. Statistički podaci govore da od ukupnog broja prijavljenih i otkrivenih krivičnih dela, imovinska krivična dela čine preko 70% od ukupnog broja izvršenih krivičnih dela.

Pored velike rasprostranjenosti, imovinski kriminalitet karakterišu i sledeće odlike (Stevanović, 2013): masovnost i stalna tendencija apsolutnog i relativnog porasta, manifestovanost – uočljivost krivičnih dela i anonimnih učinilaca, recidivizam – povrat u vršenju imovinskih krivičnih dela, profesionalizacija sve većeg broja izvršilaca, specijalizacija u načinu izvršenja i verziranja za jednu istu vrstu krivičnog dela, mobilnost – velika manevarska pokretljivost i korišćenje raznih vrsta prevoznih sredstava, internacionalizacija – povezanost sa izvršiocima istorodnih krivičnih dela iz drugih država, posebno kod težih i složenijih imovinskih krivičnih dela, organizovanost - organizovanje učinilaca ovih krivičnih dela u organizacione oblike grupe ili bandi što je u našem Zakoniku, kao i u većini komparativnih zakonodavstava propisano kao kvalifikatorna okolnost kod

²⁵⁰ chupka84@gmail.com

težih oblika ovih krivičnih dela i dinamičnost i prilagodljivost društvenim okvirima. Kao odlike imovinskog kriminaliteta u kriminološkoj teoriji se navode sledeće (Gajić, 2011):

- prema viktimološkim istraživanjima može se zaključiti da je najveći broj žrtava – gotovo trećina upravo bila izložena nekom od imovinskih krivičnih dela,
- žene se u velikom broju (preko 66 %) javljaju u ulozi žrtve kod ovih krivičnih dela i
- sa ekonomskim razvojem, što se ne bi moglo i očekivati, broj (stopa) imovinskih krivičnih dela takođe raste i to znatno brže nego druga nasilnička krivična dela.

Imovinska krivična dela odlikuju dva elementa: a) ona su usmerena protiv imovine drugog fizičkog ili pravnog lica (koja može biti pokretna ili nepokretna) i b) ona se preduzimaju sa određenim ciljem, motivom, namerom – namerom da učinilac za sebe ili drugo fizičko ili pravno lice pribavi protivpravnu imovinsku korist, bez obzira da li je i u kom obimu ova korist u konkretnom slučaju i pribavljena. S tim u vezi, imovinski kriminalitet (Bošković, 2005) se može odrediti kao skup krivičnih dela koja su usmerena na protivpravno prisvajanje ili oštećenje tuđe stvari ili prava, odnosno pribavljanje protivpravne imovinske koristi na drugi način. Imovina se, pored života i tela, smatra najvećom vrednošću ljudskog društva, imajući u vidu da predstavlja sastavni deo ljudskog života, bilo da se radi o pokretnoj ili nepokretnoj imovini, o materijalnoj ili o emotivnoj vrednosti.

Imajući u vidu napomene koje su iznete o imovinskim krivičnim delima, vrlo je važno ukazati na činjenicu da je represija ovih krivičnih dela je veoma važna, posebno kada se radi o nasilnim imovinskim delima, što je i predmet ovog rada. Pored represije, koja je nužna i neminovna, vrlo važnu ulogu ima prevencija, jer sprečavanjem izvršenja ovih dela, ne sprečava se samo protivpravno pribavljanje imovinske koristi, nego i nasilje koje služi kao način njihovog izvršenja.

O nasilničkom kriminalitetu uopšte

Nasilnički kriminalitet (Ignjatović, 2002) ili kako se još naziva kriminalitet nasilja predstavlja značajan deo, segment savremenog opšteg, klasičnog kriminaliteta (ili uobičajenog, konvencionalnog kriminaliteta). Nasilje je pojava imanentna svakom društvu i svim stepenima njegovog razvoja. Menjali su se oblici i načini nasilja, kao i način individualnog i društvenog reagovanja na ovu pojavu, ali su od svog postanka, pa do danas ljudi su upotrebljavali silu prema drugim licima ili prema stvarima. Nasilje je negativna i neprihvatljiva društvena pojava na koju društvo mora reagovati na određeni način.

Kriminalitet nasilja (Lazarević, 2002) se može odrediti i kao vršenje krivičnih dela primenom nasilja ili uz pretnju nasiljem. Nasilje znači upotrebu sile, pretnje ili zloupotrebe moći prema drugom licu. To nasilje može da dobije različite oblike kao što su: fizičko, psihičko, seksualno, porodično, imovinsko itd. Nasilju se često pribegava radi razrešenja međusobnih sporova ili sukoba. Isto tako, kriminalitet nasilja se može definisati i kao ekstremni oblik ispoljavanja agresije. On obuhvata različite kriminalne aktivnosti kojima se sredstvima fizičke ili psihičke prinude, odnosno primenom sile ili pretnje povređuje ili ugrožava integritet ličnosti. Takvi oblici nasilja karakterišu agresivnost učinioca prema žrtvi u različitim varijantama i sa različitim intenzitetom. Nasilnički kriminalitet karakteriše drska i bezobzirna primena fizičke sile, protivpravno ugrožavanje integriteta čoveka i drugih javnih dobara i društvenih vrednosti. Njega karakterišu (Gajić, 2011): a) sklonost učinilaca ka izživljavanju i drskosti bez racionalnog povoda, b) priroda žrtve da trpi takvo ponašanje, v) najgrublji način povrede ljudskog dostojanstva i g) ugrožavanje fizičkog integriteta žrtve. Tako se nasilništvo tretira kao nezakonita fizička ili psihička prinuda drugog lica na ponašanje protiv njegove volje i javlja se kao metod, odnosno kao sredstvo izvršenja najtežih vidova kriminaliteta. Delikti nasilja predstavljaju prema LJ. Lazareviću (Lazarević, 2002) svako inkriminisano ljudsko ponašanje kojim se upotrebom sile ili ozbiljne pretnje povređuju ili ugrožavaju pravno zaštićena dobra, odnosno delikt nasilja je protivpravna upotreba sile ili pretnje prema drugom licu ili licima, odnosno prema stvarima. Đorđe Ignjatović (Ignjatović, 2002) razlikuje dve vrste nasilničkog kriminaliteta: 1) dela tradicionalnog nasilničkog kriminaliteta i 2) novije oblike nasilničkog ponašanja. U dela tradicionalnog nasilničkog kriminaliteta se prema navedenoj kvalifikaciji ubrajaju ubistvo, nanošenje telesnih povreda i silovanje,

ali i specifična krivična dela koja imaju elemente i nasilničkog i imovinskog kriminaliteta, a to su razbojništvo, razbojnička krađa, iznuda, ucena, otmica.

Drugim rečima, delikti nasilja su različiti oblici protivpravnih ponašanja kojima se žrtvi oduzima ili joj se ugrožava život, odnosno gde se prouzrokuju različite telesne povrede ili krivična dela tuče. Ovde spadaju i takva dela koja se inače smatraju imovinskim krivičnim delima (npr. razbojništvo, razbojnička krađa, iznuda ucena i sl.) zbog upotrebe pretnje silom ili neposredne upotrebe sile kao sredstva ili načina pribavljanja protivpravne imovinske koristi od drugog fizičkog ili pravnog lica.

Iznuda (Nikolić, 2018) predstavlja npr. brutalni akt nasilja sa elementima koristoljublja. Kao akti (delikti) nasilja smatraju sve sve vrste protivpravnih ponašanja kojima se oduzima ili ugrožava tuđi život ili prouzrokuje telesna povreda. Zbog toga se ova dela ubrajaju u imovinski kriminalitet imajući u vidu da je cilj, odnosno svrha vršenja krivičnih dela iznude pribavljanje protivpravne imovinske koristi. Međutim, imajući u vidu da se prinuda pojavljuje kao način izvršenja krivičnih dela iznude, to ukazuje da se ona mogu ubrajati i u nasilnički kriminalitet. S tim u vezi ova dela se smatraju nasilnim imovinskim krivičnim delima ili imovinska krivična dela sa izraženom karakteristikom nasilništva. Pored ovog dela iz grupe krivičnih dela protiv imovine koja se vrše nasilničkim putem su svakako razbojništvo, razbojnička krađa i ucena.

Opšte karakteristike nasilničkih imovinskih krivičnih dela

U narednom tekstu rada ćemo ukazati na neke od karakteristika tipičnih nasilnih imovinskih krivičnih dela, kao što su razbojništvo, razbojnička krađa, iznuda i ucena kako bi smisao rada koji se odnosi na prevenciju ovih dela bio celishodniji i svrsishodniji. Pažnja rada nije usmerena na detaljniju analizu ovih krivičnih dela, već na njihove opšte karakteristike, imajući u vidu da se kod njih upravo nasilje koristi kao način dolaženja do cilja, protivpravnog pribavljanja protivpravne imovinske koristi. Zbog samog cilja izvršenja, ova dela su u Krivičnom zakoniku Republike Srbije (*“Službeni glasnik RS”*, broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19) svrstana u grupu krivičnih dela protiv imovine, iako se u nekim evropskim zakonodavstvima uočavaju rešenje zakonodavca da ih ubraja u grupu nasilničkih krivičnih dela.

Razbojništvo (Zdravković, 2009) čini lice koje upotrebom sile protiv nekog lica ili pretnjom da će neposredno napasti na njegov život ili telo oduzme tuđu pokretnu stvar u nameri da njenim prisvajanjem sebi ili drugom pribavi protivpravnu imovinsku korist. Ovo je pravo složeno krivično delo se sastoji iz dve nužno povezane delatnosti: a) prinuđavanje i oduzimanje (Jovašević, 2014). Za postojanje ovog krivičnog dela nasilja je potrebno ispunjenje još dva uslova: a) radnja izvršenja se preduzima na određeni način – upotrebom sile ili pretnjom da će se neposredno napasti na život ili telo i b) radnja izvršenja se preduzima u određenoj nameri koja u konkretnom slučaju i ne mora biti ostvarena – nameri učinioca da za sebe ili drugoga pribavi protivpravnu imovinsku korist. Za ovo je delo propisana kazna zatvora od dve do deset godina.

Ovo krivično delo ima dva teža oblika ispoljavanja (Stojanović, 2019) u kojima se kvalifikatorna okolnost odnosi na visinu pribavljane imovinske koristi, odnosno na izvršenje dela od strane grupe, odnosno organizovane kriminalne grupe. Međutim, jedna od kvalifikatornih okolnosti se odnosi upravo na intenzitet nasilništva koji je preduzet da bi se ovo delo izvršilo, a odnosi se na slučaj da je usled preduzete prinude nekom licu sa umišljajem naneta teška telesna povreda, za šta je propisana kazna zatvora od tri do petnaest godina. Privilegovani oblik razbojništva postoji u slučaju da vrednost oduzetih stvari usled primenjene sile ili kvalifikovane pretnje ne prelazi iznos od 5.000 dinara, a učinilac je išao za tim da pribavi malu imovinsku korist.

Razbojničku krađu čini lice koje je zatečeno na delu krađe, pa u nameri da zadrži ukradenu stvar upotrebi silu protiv nekog lica ili pretnju da će neposredno napasti na njegov život ili telo. Ovde se kao radnja izvršenja javlja prinuđavanje. Ono može biti: a) upotreba sile – apsolutne ili kompulzivne, neposredne ili posredne i b) upotreba kvalifikovane pretnje – pretnje najavom ubistva ili nanošenja teške telesne povrede. Bitno je da se ova radnja izvršenja preduzima: a) u situaciji kada je učinilac

zatečen na mestu i u vreme krađe i b) u nameri da zadrži prethodno ukradenu stvar. Za ovo je delo propisana kazna zatvora od jedne do deset godina.

Delo razbojničke krađe ima i kvalifikovane oblike ispoljavanja koji se odnose na visinu pribavljene imovinske koristi, kao i na slučajeve izvršenja od strane grupe ili organizovane kriminalne grupe što može svakako da utice na intenzitet sile ili pretnje najavom ubistva ili nanosenja teške telesne povrede koji se preduzima kao sredstvo izvršenja dela. Takođe, kao kvalifikatorna okolnost, kao i kod prethodnog nasilnog imovinskog dela se navodi slučaj ako je nekom licu sa umišljajem naneta teška telesna povreda. Za ovaj oblik dela je propisana kazna zatvora od pet do petnaest godina. Radnja izvršenja krivičnog dela iznude se sastoji u prinudjavanju drugog, silom ili pretnjom, da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine, u nameri da sebi ili drugome pribavi protivpravnu imovinsku korist. Kazna za ovo delo je propisana od jedne do osam godina zatvora. Iako je cilj izvršenja ovog dela pribavljanje protivpravne imovinske koristi, radnja izvršenja se sastoji u alternativnim oblicima prinudjavanja, sile ili pretnje, kako bi se cilj ostvario, čime se ovo delo ubraja i u nasilnička krivična dela.

Sila (Jovašević, 2010) je upotreba fizičke, mehaničke ili druge snage (zvučne, svetlosne, toplotne energije) jednog lica prema drugom licu s ciljem da se ovo prinudi na određeno činjenje ili nečinjenje. Pod silom se u smislu člana 112. tačka 12. KZ R. Srbije podrazumeva i primena hipnoze ili omamljujućih sredstava s ciljem da se neko protiv svoje volje dovede u nesvesno stanje ili da se onesposobi za otpor. Ona se najčešće upotrebljava radi savladavanja otpora nekog lica pri čemu nije bitno da li je otpor postojao ili se samo očekivao.

Pretnja (Stojanović, 2013a) je drugi, blaži oblik prinude. To je najava zla, izjava kojom se drugom licu stavlja u izgled nanošenje zla koje je podobno, dovoljno da utiče na njegovu volju, tako da ono donese odluku da preduzme, odnosno propusti određenu radnju, ponašanje. Stavljanjem u izgled zla drugom licu utiče se na slobodu njegovog odlučivanja, a pre svega, na usmeravanje odluke u određenom pravcu (Jovašević, 2010). Za postojanje pretnje bitno je da lice koje je iznosi upravo bude i lice koje će najavljeno zlo neposredno naneti. Nasilničke karakteristike radnje izvršenja iznude oličene u primeni sile ili pretnje, svoje kvalifikovane oblike izrazavaju u zakonom propisanim okolnostima koje ovo delo čine težim. Prvi i drugi teži oblik iznude su kvalifikovani visinom pribavljene imovinske koristi (u iznosu koji prelazi četrsto pedeset hiljada dinara, odnosno u iznosu koji prelazi milion i petsto hiljada).

Pored ovih težih oblika koji su kvalifikovani visinom pribavljene imovinske koristi, postoje još dva teža oblika krivičnog dela iznude. Treći teži oblik dela postoji u jednom od dva alternativno propisana slučaja: 1) ako se učinilac bavi vršenjem osnovnog ili težih prethodno navedenih oblika iznude (što podrazumeva kontuniurano vršenje ovog krivičnog dela, tj u vidu zanata) ili 2) ako je delo izvršeno od strane grupe. Najteži oblik dela postoji ako je iznuda izvršena od strane organizovane kriminalne grupe. Ovaj oblik iznude predstavlja jednu od tipičnih aktivnosti organizovanog kriminala koja se žargonski označava kao „reket“ ili „reketiranje“. To je delatnost organizovanog kriminaliteta (Škulić, 2015) koja spada u domen nasilničkog kriminaliteta, jer omogućava prihod kriminalnoj organizaciji uz upotrebu sile ili ozbiljne pretnje. Sastoji se u tome što kriminalna organizacija nudi usluge „zaštite“ određenom licu i određuje mu sumu novca koju mora da plati za navodno učinjene usluge, koje su propraćene ozbiljnom pretnjom, a nekada i silom, ukoliko takvo lice odbije ili namerava da odbije ponuđene usluge „zaštite“ kriminalne organizacije. Međutim, poistovećivanje iznude sa reketom se ne može u potpunosti prihvatiti jer je reket jedan od načina i modusa delovanja i ispoljavanja organizovanog kriminala (Bošković, 2005). U slučaju kontinuiranog vršenja dela, kao i u slučaju izvršenja dela od strane grupe i organizovane kriminalne grupe (Bošković, 2014), intenzitet prinude je i duži i jači nego kod radnje izvršenja osnovnog dela. U prvom slučaju nasilništvo se sastoji u produženom delovanju, dok se u drugom radi o jačem, kolektivnom intenzitetu nasilništva, koje je samim tim intenzivnije jer ga čine više lica (grupa ili organizovana kriminala grupa) radi ostvarenja istog cilja. Krivično delo ucene je u Krivičnim zakonikom propisano u grupi krivičnih dela protiv imovine, u 21. glavi. Delo ima jedan osnovni i četiri teža (kvalifikovana) oblika. Radnja izvršenja dela se sastoji u tome da učinilac zapreti drugom da će protiv njega ili njemu bliskog lica otkriti nešto

što bi škodilo njihovih časti ili ugledu i time prinude da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine u nameri da za sebe ili drugog pribavi protivpravnu imovinsku korist. Kazna se sastoji u kazni zatvora od šest meseci do pet godina.

Kvalifikatorne okolnosti prvog i drugog težeg oblika se sastoje u visini pribavljene imovinske koristi u iznosu koji prelazi četrstopest hiljada dinara, odnosno milion i petsto hiljada dinara. Treći teži oblik se alternativno sastoji u bavljenju vršenja ucene iz prethodnih stavova ili izvršenja od strane grupe, dok se najteži oblik ucene sastoji u slučaju da je neki od oblika izvršen od strane organizovane kriminalne grupe. Intenzitet prinude je pri vršenju ucene blaži nego kod radnje izvršenja iznude. Dok se kod iznude prinuda sastoji u sili ili pretnji, kod vršenja ucene, prinuda se sastoji samo u pretnji, što ovo delo i čini privilegovanim u odnosu na iznudu. Prinuda se oba u slučaju odnosi na činjenje ili nečinjenje drugog lica da nešto učini na štetu svoje ili tuđe imovine, a u nameri da učinilac za sebe ili drugo lice pribavi protivpravnu imovinsku korist.

Iako je namera učinilaca krivičnih dela iznude pribavljanje protivpravne imovinske koristi zbog koje se ova dela zapravo i ubrajaju u kategoriju imovinskog kriminaliteta, iznuda, razbojništvo i razbojnička krađa predstavljaju krivična dela sa izrazitim nasilničkim obeležjima. S tim u vezi žrtve ovih dela ne trpe samo imovinsku štetu, već su izložene i fizičkom povređivanju, uništenju ili oštećenju svojih pokretnih i nepokretnih stvari, psihičkom bolu i raznim poniženjima, kao i pretnjom da će im se naneti teške povrede, oduzeti život ili uništiti imovina (Marinković&Lajić, 2016). U našoj kriminalističkoj praksi zabeležni su slučajevi brutalnih iznuda izvršenih od strane organizovanih kriminalnih grupa kojom prilikom su korišćeni eksplozivi ili ručne bombe u cilju uništenja određenih predmeta ili objekata i prinuđivanja žrtvi na ispunjenje zahteva iznuđivača. Specifičan metod prinude kriminalne grupe bio je i zatvaranje oštećenih uz nanošenje fizičkog bola većeg intenziteta, a sve u cilju ostvarivanja protivpravne imovinske koristi, odnosno u cilju dobijanja pristanka žrtve da nešto učini ili ne učini na štetu svoje ili tuđe imovine. Strah od izvršioca i ostvarenja njegovih pretnji posebno se manifestuje kod žrtve, i to prvenstveno na planu prijavljivanja krivičnog dela, jer je često sastavni deo pretnji iznuđivača i insistiranje da se krivično delo ne prijavljuje policiji (Simonović, 2001). Zbog toga se prilikom razmatranja rasprostranjenosti krivičnih dela iznude mora imati u vidu visoka tamna brojka usled neprijavlivanja ovog krivičnog dela od strane oštećenog.

Važnost preventivne funkcije u suprotstavljanju nasilničkih imovinskih krivičnih dela

Osnovna dva načina suprotstavljanja kriminalitetu su represivno i preventivno delovanje. Represivno delovanje podrazumeva *post delictum* delovanje pravosudnih organa i policije, odnosno predstavlja reakciju države na kriminal u konkretnim slučajevima. Preventivno delovanje, sa druge strane, predstavlja *pre delictum* delovanje, odnosno čitav niz različitih mera koje preduzima država kako bi se sprečilo izvršenje krivičnih dela. Uopšteno rečeno, prevencija kriminala podrazumeva upotrebu svih sredstava i mera usmerenih na sprečavanje pojavljivanje nekog oblika kriminaliteta (Kovač, 2003).

S tim u vezi načela prevencije (Krivokapić, 2002) su: načelo zakonitosti, načelo legitimnosti, načelo individualizacije i načelo humanosti. Načelo zakonitosti je princip zakonitosti koji podrazumeva da svaku aktivnost kojoj je cilj suprotstavljanje kriminalitetu treba preduzimati u skladu sa zakonskim normama koje se na takve aktivnosti odnose. Suština načela legitimnosti nalaže da sva ograničenja sloboda i prava građana budu uskladjena sa primenom preventivnih mera i postupaka. Važno je istaći da prevencija kriminala obuhvata usklađen odnos individualnih i društvenih faktora kriminaliteta, te se tako načelo individualizacije zasniva na konkretnim individualnim potrebama i uslovima primene preventivnih mera, što je od velike važnosti za preventivno postupanje. I konačno, načelo humanosti navise dolazi do izražaja prilikom represivnog delovanja, s obzirom da se preventivne mere preduzimaju pre izvršenog krivičnog dela.

Prevenција ima svoje dve zone delovanja. Jedna je specijalna, a druga generalna. Specijalnom prevencijom se deluje na izvršioca dela, da više ne ponovi njegove izvršenje. To se postiže raznim represivnim kažnjavanjem koje ujedno ima i ulogo specijalne prevencije. Takođe, ovaj efekat se postiže i raznim tretmanima za vaspitavanje i prevespitavanje koji se primenjuju prema izvršiocu dela. Sa druge strane, generalnom prevencijom deluje se na sve potencijale izvršioce da ne vrše krivična dela. Ovo se postiže raznim strategijama, pravnim vidovima delovanja na svest učinioca, pa čak i zaošttravanjem politike kažnjavanja.

U nauci se ističe i stanovište da učinioci krivičnih dela u trenutku vršenja dela i ne razmišljaju o tome koju će kaznu dobiti, nego razmišljaju da ne budu otkriveni da vrše krivično delo (Škulić, 2015). S tim u vezi, postavlja se pitanje da li kazna deluje preventivno na potencijalne izvršioce dela ili bi ipak veću preventivnu funkciju imala aktivnost policije koja je usmerena na hapšenju i pronalaženju izvršioca dela.

Sprečiti izvršenje nasilnih imovinskih krivičnih dela, koja su predmet ovog rada nije ni malo lako, ni jednostavno. Kao prvo, dela razbojništva i razbojničke krađe se vrše u trenutku rizika učinioca, kada on proceni da je „pogodan“ trenutak za izvršenje, što ova dela i ubraja u klasičan nasilnički imovinski kriminal. Ovim učiniocima dela je važno da što pre dođu do novca kako zbog potreba imovinske prirode (Jovašević, D & Mitrović, Lj, 2009), ali i vrlo često zbog korišćenja opojne droge, te im ova dela služe kao sredstvo za ostvarenje cilja, odnosno pribavljanja imovinske koristi radi kupovine opojne droge.

Sa druge strane krivična dela kao što su iznuda i ucena su vrlo sofisticirana dela i ne vrše se kao dela razbojništva i razbojničke krađe „trenutnom rizika“, nego pripremljeno, kontinuirano i perfidno. Razlika između prethodnih izvršenja dela i ovih se ogleda u tome što kod razbojništva i razbojničke krađe posledica nastupa odmah pri preduzetoj radnji izvršenja, odnosno nailištvo se preduzima da bi učinilac došao do imovinske koristi ili da bi je zadržao, dok kod iznude i ucene postoji vremenski protek između preduzete radnje i nastale posledice, što je i psihčki i fizički teže za žrtvu. Vrlo često kao žrtve ovde javljaju i lica koja su na samoj ivici zakona, te zbog toga i ne prijavljuju izvršenje dala.

Prevenciju ovih dela možemo ostvariti na nekoliko načina, odnosno kroz nekoliko vidova. Najpre se borba treba usmeriti u suzbijanju narkomanije, posebno konzumenata, jer se svakim njihovim sprečavanjem izvršenja dela, pa čak i suzbijanja, sprečava i izvršenje nasilničkih imovinskih krivičnih dela kao što su razbojništvo i razbojnička krađa. Pored ovoga, poboljšanje materijalnog statusa i briga o potencijalnim izvršiocima bi svakako uticala na smanjenje izvršenja ovih dela. Takođe, izvršioци ovih dela su najčešće i recidivisti, te je važan svaki njihov tretman u zatvoru u smislu vaspitanja i prevaspitanja, kao i usmerenja da po izlasku iz zatvora otpočnu rad u nekoj društvenoj zajednici.

U smislu izvršenja iznude i ucene, ovde se paznja treba usmeriti obrnuto nego u prethodnim slučajevima, a to je u pronalažanje potencijalne žrtve. Imajući u vidu činjenicu da su žrtve na ivici zakona, odnosno ljudi koji uživaju bogatstvo ili novac, njih treba ohrabriti tako što bi napravili razne zakonske modele, pomoću kojih bi oni prijavili nadležnim organima izvršenje dela nad njima. Posebno je ovde od značaja da to urade pre nego što delo bude svršeno, odnosno pre nego što dođe do predaje novca ili neke materijalne vrednosti (imovine). To je period proteka vremena između započete radnje i nastale posledice, što je u prethodnom tekstu rada opisano. Spečavanjem da se delo dovrši bi uticalo i na žrtvu, ali i na izvršioca.

Prevenција (Krivokapić, 2002) nasilničkih imovinskih dela se može odvijati i na načine specijalne i preventivne funkcije. Specijalne, samim represivni delovanjem procesnih subjekata, posebno kod razbojništva i razbojničke krađe represivnom politikom gonjenja, dok kod iznude i ucene,

prijavljivanjem izvršenja dela dok selo nije svršeno. U smislu generalne prevencije, svakako je važna politika kažnjavanja, ali i suzbijanja narkomanije, društvenih nejednakosti, poboljšanja socijalnih prilika kako bi se sprecilo izvršenje razbojništva i razbojničke krađe. Kod dela iznude i ucene generalne preventivne funkcije se ogledaju u suzbijanju sive zone poslovanja, kao i sprečavanje nastanka žrtava ovih sofisticiranih dela.

I konačno, od izuzetne važnosti je sprečiti maloletničko nasilništvo, kao i maloletnike da postanu izvršioci krivičnih dela (Nikolić, 2017). Svaki maloletnik koji je delinkvent (Macanović, 2017) je potencijalni izvršilac krivičnih dela kao punoletno lice. Vrlo često se maloletnici javljaju kao izvršioci mnogih nasilničkih imovinskih krivičnih dela jer se prema njima primenjuje vrlo blaga politika kažnjavanja, te ih vrbuju punoletni učinioci da umesto njih, uz nadoknadu, vrše krivična dela. Neretko se dešava i da maloletnici u punoletnim učiniocima pronalaze svoje idole te tako da bi im se približili vrše nasilništvo i krivična dela sa elementima nasilništva.

Zaključak

Ukoliko se osvrnemo na Lomrozovu teoriju da se „čovek radja kao delinkvent“ utoliko se ostvaruje značaj prevencije, jer ako možemo da targetiramo potencijalne izvršioce dela, onda možemo i preventivno na njih da delujemo. Međutim, u praksi, a ni u teoriji to nije toliko lako, ni jednostavno. Kod nasilničkih imovinskih krivičnih dela kao što su razbojništvo i razbojnička krađa, izvršioci dela su lica bez sredstava za život, ali vrlo često i konzumenti opojnih droga, te je upravo ključ prevencije u represivnom i preventivnom delovanju i prema učiniocima krivičnih dela u vezi sa opojnom drogama, budući da jedan deo njih ova dela vrši da bi došli do materijalnih sredstava za opojnu drogu, a drugi deo dela razbojništva i razbojničke krađe čine upravo pod dejstvom opojnih droga. Kada se radi o delima iznude i ucene, kao što je u tekstu rada navedeno, same žrtve se nalaze na ivici zakona, te iz tog razloga ne prijavljuju učinioce dela. Ovde se akcenat treba staviti na njihov podsticaj da delo prijave u onoj fazi dok još uvek nije dovršeno, što se može učiniti raznim preventivnim mehanizmima (modifikacijom zakonskih normi, pružanjem zaštite, edukacijom, dobijanjem privilegija i slično).

I na kraju, prevencija je neminovno manje vidljiva od represije, ali neizbežno jedna bez druge ne mogu. Svako represivno delovanje je ujedno i preventivno, dok se svakim preventivnim delovanjem sprečava izvršenje krivičnih dela, te represija tada nije potrebna. Sprečavanje izvršenja nasilničkih imovinskih krivičnih dela kao što su razbojništvo, razbojnička krađa, iznuda i ucena, je od izuzetnog značaja, jer ovim preventivnim delovanjem ne sprečavamo samo nastanak imovinske štete koja se prouzrokuje u korist učinioca ovih dela, već i nasilništvo koje služi kao način u ostvarenju ovog cilja. Kod dela razbojništva i razbojničke krađe, ono nastaje odmah pre ili nakon pribavljene protivpravne imovinske koristi (kao način da se od nje dodje ili da se ona zadrži), dok kod dela iznude i ucene u proteku vremena koje nastaje do nastupanje posledice. Radnja nasilništva se u ovim slučajevima vrši u produženom delovanju i to silom ili pretnjom da će se napsti na život ili telo oštećenog ili njemu bliskog lica, držanjem u stanju straha, psihičkog nasilja (pretnjom) i fizičkog (silom), a sve u cilju pribavljanja protivpravne imovinske koristi. Kvalifikatorne okolnosti čine ova dela još težim, imajući u vidu da se njihovo vršenje čini od strane grupe ili organizovane kriminalne grupe, te je intenzitet nasilništva jači, budući da predstavlja kumulaciju sile ili pretnje više lica prema oštećenom, te je stepen prevencije ovih dela još od većeg značaja za žrtvu i čitavu društvenu zajednicu.

Literatura

- Bošković, M. (2005). *Kriminalistika metodika*. Beograd: Policijska akademija.
 Bošković, G. (2014). *Organizovani kriminal*. Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
 Gajić, G. (2011). Osnovne karakteristike nasilničkog kriminaliteta i njegovih učinilaca. Zbornik radova, *Nasilnički kriminalitet – etiologija, fenomenologija i suzbijanje*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
 Zdravković, Lj. (2009). *Razbojništvo - krivičnopravni i kriminalistički aspekt*. Niš.

- Ignjatović, Dj. (2002). *Kriminološki aspekti delikata nasilja*. Crimen. Beograd: Pravni fakultet.
- Jovašević, D. & Mitrović, LJ. (2009). Imovinski kriminalitet i siromaštvo, Zbornik radova, *Društvena kriza i prevazilaženje siromaštva u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini*. Banja Luka.
- Jovašević, D. (2010). *Krivično pravo, Opšti deo*. Beograd: Nomos.
- Jovašević, D. (2014). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Dosije.
- Kambovski, V. (2009). *Korupcija, međunarodno kazneno pravo i zaštita ljudskih sloboda*. Skoplje: Pravni fakultet.
- Kovač, M., (2003). *Strategijska i doktrinarna dokumenta nacionalne bezbednosti – teorijske osnove*. Beograd: Svet knjige.
- Krivokapić, V. (2002). *Prevenција kriminaliteta*. Beograd: Policijska akademija.
- Krivični zakonik, "Službeni glasnik RS", broj 85/05, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 i 35/19.
- Lazarević, LJ. (2002). *Delikti nasilja – krivičnopravni aspekt*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Macanović, N. (2017). Od djeteta do delinkventa. Zbornik radova. *Društvene devijacije – anomija društva i posledice*. Br. 2. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Marinković, D. & Lajić, O. (2016). *Kriminalistička metodika*, Beograd: Kriminalističko – policijska akademija.
- Nikolić, G. (2017). Maloletnici kao izvršioci krivičnih dela iznude u Republici Srbiji. Zbornik radova. *Anomija društva i posledice, Društvene devijacije*, str. 250-260. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Nikolić, G. (2018). Nasilničke karakteristike krivičnog dela iznude. Zbornik radova: *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor*, str. 447-455. Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Simonović, B. (2001). Uloga policije u prevenciji kriminaliteta na nivou lokalne zajednice, *Bezbednost*, 43 (1), 33-55.
- Stevanović, Z. (2013). *Socijalna patologija*. Beograd.
- Stojanović, Z. (2011). Preventivna funkcija krivičnog prava. *Crimen* 2 (1) 3-25.
- Stojanović, Z. (2013a). *O pojmu pretnje u krivičnom pravu*. NBP. Žurnal za kriminalistiku i pravo. Br. 2. Beograd: Kriminalističko – policijska akademija.
- Stojanović, Z., & Delic, N. (2013b). *Krivično pravo, posebni deo*. Beograd: Pravna knjiga.
- Stojanović, Z. (2014). *Krivično pravo, opšti deo*. Beograd: Pravna knjiga.
- Stojanović, Z. (2019). *Komentar Krivičnog zakonika: prema stanju Krivičnog zakonika od 1. decembra 2019. godine i prema stanju zakonodavstva od 21. maja 2019. godine*. Beograd: Službeni glasnik.
- Škulić, M. (2015). *Organizovani kriminalitet: pojam, pojavi oblici, krivična dela i krivični postupak*. Beograd: Službeni glasnik.

PREVENTION OF VIOLENT PROPERTY OFFENCES

Gordana Nikolić LL.D.,
research associate

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia

Abstract: Property crimes are the most represented crimes in the composition of the total number of crimes that are committed, so the repression of these crimes is equally important, whether it is a series or an individual crime, bearing in mind that with each of their clarifications, potential future crimes are prevented and perpetrators are punished with the prescribed penalty for the committed act, in which way justice is satisfied. However, preventing the commission of criminal acts in general is difficult, but at the same time extremely important for the legal and social system of every country. In his work, the author deals with the prevention of property crimes, namely violent property crimes such as robbery, various forms of aggravated theft, extortion, blackmail and racketeering. In this regard, it was handled in such a way that a review was made of the criminal law definition of violent property crimes in the Republic of Serbia, after which the author analyzes preventive mechanisms through the prism and strategy of various criminal law and criminological opportunities, as well as social ones, in order to prevent any potential new execution of these works. The prevention of violent acts of property is important for all legal subjects of every country, because its prevention first prevents violence against another person and illegal acquisition of property benefits, in which way citizens' safety is protected and their property is protected.

Keywords: violence, property, prevention, criminal acts, Criminal Code.

OTVORI KNJIGU, OTVORI SRCE: ULOGA ROMANA ZA MLADE U PREVENCIJI VRŠNJAČKOG NASILJA

*dr. sci. Aksinja Kermauner, vanredna profesorica u penziji*²⁵¹
*Silvester Vogrinec, magistar inkluzivne pedagogije, Osnovna škola Ljudevita Pivka, Ptuj*²⁵²

Sažetak: Nasilje je složen koncept koji se može pojaviti u različitim oblicima i kontekstima. Definira se kao upotreba fizičke, emocionalne, psihološke ili verbalne sile protiv druge osobe ili grupe. Vršnjačko nasilje je svaki oblik agresivnog ponašanja koji se javlja između djece ili adolescenata u istoj starosnoj ili vršnjačkoj grupi i može nanijeti štetu žrtvama u obliku fizičkih ozljeda, emocionalnih problema, socijalne izolacije i drugih negativnih posljedica. Često se nasilje provodi putem interneta ili digitalnih tehnologija; takozvano online nasilje ili cyberbullying. Zbog ozbiljnih posljedica izloženosti vršnjačkom nasilju, neophodno je uspostaviti preventivne mjere kako bi se to spriječilo, jer se radi o ozbiljnom i značajnom problemu koji zahtijeva integrirani pristup u društvu, školi i kućnom okruženju. Omladinski roman "Orfejeva lira", koji se, između ostalih tema poput međugeneracijskih odnosa i značaja suradnje te pomoći sporta u izgradnji ličnosti, bavi i temom nasilja u školi, može pomoći u suzbijanju vršnjačkog nasilja na nekoliko načina: Podizanje svijesti; empatičko razumijevanje; identifikacija; izgradnja hrabrosti; poticanje dijaloga; učenje rješavanja sukoba; autonomija i razvoj samorefleksivne inteligencije koja potiče razmišljanje vlastitim umom. Zajedno, ovi faktori mogu doprinijeti stvaranju sigurnijeg okruženja s više poštovanja u školi i smanjenju učestalosti vršnjačkog nasilja. Prema posljednjim podacima u Sloveniji, više od 30% mladih su žrtve nasilja. To znači da moramo učiniti sve što možemo da spriječimo vršnjačko nasilje.

Ključne riječi: vršnjačko nasilje, omladinski roman, edukacija protiv nasilja.

Uvod

Nasilje je složen koncept koji se vrlo široko definira kao upotreba fizičke, emocionalne, psihološke ili verbalne sile protiv druge osobe ili grupe. Može se pojaviti u različitim oblicima: i kontekstima. Navodimo neke oblike nasilja (preuzeto iz "Što je nasilje?", 2024; "Oblici nasilja", 2024; "Nasilje je kaznivo", b.d.):

- ✓ Fizičko nasilje: upotreba fizičke sile ili agresije na drugu osobu, što može uključivati premlaćivanje, udaranje nogama, šakom, nanošenje ozljeda ili čak smrt.
- ✓ Emocionalno/psihološko nasilje: Ovaj oblik nasilja karakterizira upotreba riječi, radnji ili prijetnji koje nanose emocionalnu štetu, zlostavljanje ili patnju žrtvi. Može uključivati verbalno zlostavljanje, manipulaciju, ponižavanje, izolaciju i kontrolu.
- ✓ Seksualno nasilje: obuhvaća bilo koji oblik neželjenog seksualnog ponašanja ili aktivnosti, uključujući silovanje, seksualno uznemiravanje, prinudu, seksualno zlostavljanje i eksploataciju.
- ✓ Ekonomsko/financijsko nasilje: Upotreba financijske moći ili kontrole kao sredstva za vršenje kontrole ili nanošenje štete drugoj osobi. To može uključivati ograničavanje finansijskih resursa, sprečavanje pristupa novcu ili zapošljavanju i prisiljavanje ekonomske zavisnosti.

²⁵¹ aksinja.kermauner@gmail.com

²⁵² silvester.vogrinec@gmail.com

- ✓ Socijalno/strukturno nasilje: odnosi se na sistemsko i institucionalno nasilje koje je ugrađeno u društvene, političke ili ekonomske strukture i može proizaći iz nejednakosti moći, diskriminacije ili privilegija. To uključuje rasizam, seksizam, homofobiju, transfobiju, etničko nasilje i sistemsko siromaštvo.
- ✓ Online/cyber maltretiranje: Pojavljuje se na mreži i uključuje korištenje tehnologije za uznemiravanje, zastrašivanje, zlostavljanje ili manipuliranje drugima, na primjer putem uznemiravanja na mreži, uhođenja na mreži, otkrivanja privatnih informacija ili digitalnog nasilja intimnog partnera.

Ove vrste nasilja su međusobno povezane i mogu se pojaviti istovremeno ili se prepliću. Važno je razumjeti i prepoznati različite oblike nasilja kako bismo mogli djelotvorno djelovati i osigurati sigurnost i podršku žrtvama. Najveći problem u našem društvu je nasilje nad djecom i među djecom (vršnjačko nasilje), koje je u porastu. Međunarodna anketa iz 2010. godine, koja je obuhvatila 33 zemlje, pokazala je da je oko 30% djece uzrasta od 11 do 15 godina povremeno viktimizirano, a otprilike 11% djece redovito viktimizirano (Chester et al., 2015., u Filipčić et al., 2017.). Slični rezultati pronađeni su u studiji iz 2019. autora Šulc i Bučar Ručman, koja je zaključila da je 33% djece već jedanput iskusilo vršnjačko nasilje, a 9,2% čak i više puta. Verbalno nasilje je najčešće, s više dječaka nego djevojčica u ulogama i žrtava i nasilnika. Dječaci češće koriste fizičko nasilje, dok djevojčice više koriste indirektne oblike (Pušnik, 1999). Zabrinjavajuća je činjenica da se samo 1,5% žrtava povjerava školskim stručnjacima o svojim problemima.

Dječija prava

Konvencija o pravima djeteta (2009), koju je i Republika Slovenija uključila u svoj Ustav, između ostalog, govori o pravu djece na kvalitetan život, što uključuje i pravo na obrazovanje i sigurnost. Pojavom vršnjačkog nasilja ovo pravo se krši (Pečjak, Pirc & Košir, 2021).

Ključni načini društva za prevenciju dječijeg i vršnjačkog nasilja

Odgovori društva na agresiju i nasilje nad djecom izuzetno su važni za osiguravanje sigurnog i zdravog okruženja za djecu i sprječavanje dugoročnih negativnih posljedica nasilja. Uprkos naporima međunarodnih organizacija, nevladinih organizacija i drugih organizacija, nasilje u postmodernom društvu poprima novo lice i otkriva nove metode i tehnike. Navodimo neke ključne načine na koje društvo može reagirati na agresiju i nasilje nad djecom i na taj način stvoriti sigurnije, poticajno okruženje za djecu i pomoći u prevenciji i smanjenju nasilja nad njima (Preuzeto iz Lešnik Mugnaioni et al., 2009; Pečjak, Pirc & Košir, 2021):

Zakonodavstvo: Vlade mogu donijeti zakone koji kriminalizuju nasilje nad djecom i predviđaju oštre kazne za počiniocce. One također mogu kreirati zakone koji štite djecu od nasilja i obezbijediti odgovarajuće procedure za postupanje u slučajevima nasilja, na primjer zakone koji zabranjuju nasilje u školama, pružaju podršku žrtvama, propisuju preventivne mjere i uspostavljaju mehanizme za rješavanje slučajeva vršnjačkog nasilja.

Edukacija i svijest: Važno je da javnost bude svjesna štetnih posljedica nasilja nad djecom i načina da se spriječi i odgovori na ovu vrstu ponašanja. U mnogim europskim zemljama svest o vršnjačkom nasilju raste zahvaljujući naporima vlade, nevladinih organizacija, škola i drugih aktera. Kampanje podizanja svijesti, obrazovni programi i istraživanja pomogli su da se podigne svijest o problemu, istakne njegova ozbiljnost i prijavi slučajeve nasilja. Sprovode se programi edukacije o vršnjačkom nasilju koji uključuju nastavnike, roditelje i djecu. Ove programe često vode škole, u saradnji sa lokalnim vlastima, nevladinim organizacijama ili stručnjacima za psihologiju i socijalni rad.

Pristup podršci i pomoći, podrška žrtvama: djeca koja su žrtve nasilja moraju imati pristup sigurnim skloništima, savjetodavnim uslugama, terapijskoj pomoći i drugim oblicima podrške. Društvo može uspostaviti mrežu institucija i organizacija koje pružaju takvu pomoć i osigurati da te usluge budu

dostupne i prilagođene potrebama djece. U većini evropskih zemalja postoje organizacije koje nude podršku žrtvama vršnjačkog nasilja, kao što su savjetodavne linije, sigurne sobe u školama, terapijske službe i drugi oblici pomoći.

Međusektorska saradnja: uspješan odgovor na nasilje nad i između djece zahtijeva međusektorsku saradnju, uključujući zdravstvene, socijalne, obrazovne, pravosudne i nevladine organizacije. Zajednički rad može omogućiti sveobuhvatan pristup prevenciji nasilja nad djecom i vršnjačkog nasilja, rješavanju slučajeva i pružanju podrške žrtvama. Kontinuirano istraživanje i evaluacija efikasnosti programa za prevenciju i reagovanje na nasilje nad djecom su ključni za unapređenje praksi i politika u ovoj oblasti. Prikupljanje podataka o obimu problema i utvrđivanje najboljih praksi može doprinijeti efikasnijem rješavanju problema. Istraživačke studije o vršnjačkom nasilju provode se u raznim evropskim zemljama kako bi se razumjeli uzroci, obim i posljedice ovog problema. Na osnovu ovih studija formulisane su politike i programi za prevenciju i tretman vršnjačkog nasilja.

Promoviranje pozitivnih obrazaca ponašanja: Ovo uključuje programe za promoviranje društvenih vještina, nenasilne komunikacije i rješavanja sukoba, što može pomoći u prevenciji agresivnog ponašanja i nasilja.

Vrste vršnjačkog nasilja

Među vršnjacima može doći do raznih oblika nasilja i nemoguće ih je sve obuhvatiti u tipologijama vršnjačkog nasilja. Neki istraživači spominju direktno vršnjačko nasilje (otvoreni i očigledni napad na drugu osobu) i indirektno vršnjačko nasilje koje rezultira društvenom izolacijom ili isključenjem iz grupe (Olweus, 1993. u Pečjak, Pirc & Košir, 2021). U nastavku navodimo najčešće i aktualne podjele, koje su sažete prema različitim autorima. Fizičko (Sullivan, 2011), direktno nasilje ili agresija uključuje tuče sa povredama, ujedanje, udaranje nogama, guranje, šišanje, pljuvanje, grebanje, namjerno oštećenje imovine pojedinca i uništavanje njegovih ličnih stvari, što prema Lešnik Mugnaioni et al (2016) može se nazvati i materijalnim nasiljem.

Psihološko nasilje je napad na nutrinu pojedinca (Pečjak, Pirc & Košir, 2021). Verbalno psihološko nasilje uključuje uvrede, prozivanje, izrugivanje, omalovažavanje, uvrede preko telefona, prozivke, rasističke primjedbe, ogovaranje, širenje lažnih i zlonamjernih glasina, zadirkivanje, prijetnje itd. Neverbalno psihološko nasilje može biti direktno, kao što su izrazi lica, grubi gestovi, prezirni gestovi itd., ili indirektno, kao što je manipulisanje/uništenje prijateljstava, sistematsko isključivanje, ignorisanje, izolovanje, slanje (često anonimnih) toksičnih opaski, dopuštanje ogovaranja, šutnje kao sredstva pritiska...

Krajem prošlog stoljeća pojedini autori (Olweus, Smith, Sullivan; u Pečjak, Pirc & Košir, 2021) dodali su seksualno i online nasilje, čiji je porast tih godina bio primijećen. Seksualno nasilje može biti fizičko (pipanje, uhođenje, seksualni napad, itd.) ili psihičko, verbalno i neverbalno (nagovještaji seksualnosti i šale sa seksualnim sadržajem, opscene gestikulacije i razgovori, podsticanje na seksualnost, prikazivanje pornografskog materijala itd.).

Vršnjačko nasilje na mreži događa se putem društvenih mreža, poruka i aplikacija, e-pošte i online igrice. U slučaju nasilja na internetu, prva faza obično uključuje isključivanje pojedinca i dodavanje raznih negativnih znakova, dok druga faza uključuje prijetnje. Počinitelj nasilja djeci može biti poznat ili nepoznat (Policija b. d.). Postoji nekoliko vrsta nasilja na internetu, kao što su iznuda, eksploatacija, govor mržnje, uvrede i ismijavanje, namjerno i opetovano uznemiravanje ili zastrašivanje, kao npr. slanje uvredljivih poruka (*flaming*), uznemiravanje uzastopnim slanjem uvredljivih poruka (*harassment*), slanje ili objavljivanje štetnih, neistinitih ili okrutnih izjava ili obrađenih fotografija (*denigration*), objavljivanje osjetljivih, privatnih informacija, npr. privatne poruke ili fotografije (*outing and trickery*), objavljivanje seksualnih fotografija i video zapisa (*sexting*), lažno predstavljanje (*impersonation*), kleveta na forumima, blogovima ili društvenim mrežama, isključenje iz online

zajednice ili online grupe prijatelja (*exclusion*), snimanje nasilnih ili na drugi način neprikladnih video zapisa, npr. školskih tuča (*video recording of assaults*) i distribucija i objavljivanje ovih snimaka na internetu (Lešnik Mugnaioni et al, 2016). Online nasilje među vršnjacima obično eskalira i posljedice mogu biti mnogo gore po djetetu od posljedica normalnog nasilja. Lažni osjećaj anonimnosti ili preuzimanja lažnih identiteta i pseudonima daje počiniteljima nasilja na internetu još veći osjećaj moći, a manje su svjesni posljedica i sankcija. Putem društvenih mreža i chat soba mogu relativno brzo i lako doći do velikog broja žrtava, ali u isto vrijeme ne vide reakcije ili utjecaj svojih postupaka na žrtve ili posljedice (Policija b. d.). Objave na Internetu i društvenim mrežama postale su virtualna stvarnost u koju mnoga djeca i adolescenti bez zadržke vjeruju. Nasilje na internetu pokazuje niz zamki, jer se informacije izuzetno brzo šire i više se ne mogu izbrisati. Nasilje na internetu je nasilje bez mogućnosti bijega (Jereb, 2024).

Ključni oblici za suočavanje sa vršnjačkim nasiljem

Dobar model za prevenciju i rješavanje vršnjačkog nasilja daju autori Pečjak, Pirc & Košir (2021), koji ga navode po autorima Latané i Darley (1970). Takozvani model intervencije posmatrača podijeljen je u pet faza: percepcija događaja, tumačenje događaja kao ozbiljnog, preuzimanje odgovornosti za pomoć, znanja i vještine za pomoć te odlučivanje o pružanju pomoći. Organizacija (škola) će biti uspješna ako se sistematski bori protiv nasilja. Sistematski pristup uključuje praćenje sukoba i agresivnosti u međuljudskim interakcijama, svih oblika nasilja, praksu (ne)uspješnog otkrivanja i tretmana slučajeva nasilja; kreiranje plana za poboljšanje situacije, u kojem se definišu konkretne aktivnosti za učenike, nastavnike i roditelje; realizaciju plana čiji je sastavni dio i ocjena postignutog. Riječ je o pristupu koji se bavi prevencijom nasilja i prije nego što dođe do ozbiljnih slučajeva nasilja. Svi u školi dobijaju sistematsku obuku za preventivni rad i efikasan tretman nasilja (Lešnik Mugnaioni, 2012). Drugi programi na različitim nivoima takođe imaju zajedničke tačke: programi za otkrivanje vršnjačkog nasilja, preventivne aktivnosti, senzibilizacija pojedinaca (Pečjak, Pirc & Košir, 2021). Govorimo i o osnovnim moralnim vrijednostima našeg postmodernog društva. Jedna od mogućnosti za preventivno djelovanje i senzibiliziranje za vršnjačko nasilje, kao i za jačanje pravih moralnih vrijednosti, je i književnost; ovdje je posebno pogodan roman za mlade. U nastavku ćemo vam predstaviti prednosti koje čitanje romana za mlade, koji se bavi temom vršnjačkog nasilja, može ponuditi u prevenciji vršnjačkog nasilja:

Svijest: Čitanje takvih romana može pomoći mladim čitaocima da bolje razumiju prirodu, uzroke i posljedice vršnjačkog nasilja. Ovo povećava svijest i razumijevanje ozbiljnosti problema.

Empatičko razumijevanje: Kroz književno iskustvo, čitaoci mogu suosjećati s likovima koji su uključeni u nasilne situacije u romanu. To im pomaže da razviju empatiju prema žrtvama nasilja i bolje razumiju kako se osjećaju i kako se nose s takvim problemima. Također razvija interpersonalnu inteligenciju (Gardner, 1995).

Identifikacija: Romani za mlade nude likove s kojima se mladi čitaoci mogu poistovjetiti. Ako se čitaoci identificiraju s likom koji je žrtva nasilja, to može ojačati njihov osjećaj pripadnosti i razumijevanja problema te ih potaknuti da pronađu rješenja.

Neki autori govore i o hrabrosti da se suprotstavi napadaču ili da se učini sve što je moguće da se spriječi nasilje, ponekad čak i na sopstvenu štetu (Erb, 2004). U omladinskim romanima u kojima se glavni likovi suočavaju s nasilnicima, oni su često ti koji upozoravaju odgovorne ili se čak razotkrivaju. Sa ovim pozitivnim stavom, pisac može ohrabriti čitaoce da ne skreću pogled kada vide nasilje, već da mu se odupru dok uče da budu hrabri.

Podsticanje dijaloga: Čitanje omladinskih romana o nasilju u školi može podstaći otvorenu komunikaciju između mladih, roditelja i nastavnika o ovom pitanju. To može dovesti do boljeg razumijevanja različitih aspekata problema i traženja zajedničkih rješenja.

Učenje rješavanja sukoba: Romani za mlade često prikazuju likove koji se suočavaju sa konfliktom i uče kako se nositi s njim na prikladan i konstruktivan način. Ovo može potaknuti čitaoce da razmišljaju o alternativnim načinima za rješavanje sukoba i razviju vještine rješavanja problema. Autonomija i razvoj samorefleksivne inteligencije prema Gardnerovoj teoriji višestrukih inteligencija (Gardner, 1995), odnosno razmišljanje svojom glavom.

Kao primjer prevencije protiv vršnjačkog nasilja, predstaviti ćemo omladinski roman "Orfejeva lira" (Kermauner & Vogrinc, 2023), koji je izdala Izdavačka kuća Miš i primjeren je djeci i adolescentima od 14. godine. Autori Kermauner i Vogrinc u romanu pokušavaju mladima pokazati kako moral, razmišljanje svojom glavom i poštenje mogu doprinijeti kulturi mladih, što su prave vrijednosti. Priča je višestruka i obrađuje mnoge teme, kao što su međugeneracijski odnosi, značaj saradnje i pomoći sporta u izgradnji ličnosti, a važna je i tema nasilja u školi. Glavna junakinja, učenica Evi, Evridika, po dolasku u novu školu u stranom mjestu, pridružila se grupi djevojčica koju je predvodila najkul djevojčica u školi, Brigita. Ovaj krug djevojaka „brižitke“, kako sebe nazivaju, je elita; primaju se samo posebne djevojke, koje sve moraju imati iste frizure i posljednju modnu odjeću. Elitizam eskalira do te mjere da počinju vršnjačkim nasiljem prema Roku, drugom iz razreda koji se zbog neimaštine ne oblači moderno, patike su mu iznošene, a košulje kupuju u jeftinim radnjama. Evi neko vrijeme učestvuje u svemu tome, jer joj krug nudi socijalnu zaštitu, ali onda se oglasi njeno drugo ja i objasni joj da treba da misli svojom glavom, a ne da bude ovca. U dijalogu Evi i njene savjesti, mladi čitatelj može internalizirati moralne vrijednosti, kao što su poštovanje različitosti vršnjaka, poštenje, iskrenost, hrabrost da se zauzme za druge, požrtvovnost i slično. Evi konačno skupi hrabrost da se suprotstavi vršnjačkom nasilju. Pod svoje okrilje uzima Roka i kolegu iz razreda, prema kojima su djevojčice kasnije isto tako počele primjenjivati nasilje. S obzirom da Evi trenira karate, u stanju je da se brani, a na kraju romana čak i spriječi seksualno nasilje nad grupom studentica nižih godina i time sebi pruža satisfakciju, jer su je ovi momci prije seksualno uznemiravali. U romanu se ističe da mladi ne bi trebali dozvoliti da im se nameće "stadni moral", već da se ponašaju po svojoj savjesti i dužnosti, te da se hrabro suprotstave nasilnicima, čak i ako im se prijeti. Radnja je napeta, na mjestima čak skreće u magični realizam, postoje mračne sile koje prijete Evi i njenim prijateljima. U romanu ima i ljubavnog zapleta, jer nismo htjeli moralizirati, što mlade odmah odbija, već smo sve navedeno ubacili kao „skriveni kurikulum“.

Kako nastavnik/vaspitač ili roditelj može koristiti roman? Može koristiti postupnost i prvo pročitati samo nekoliko pasusa, na primjer odlomak o zadirkivanju djevojaka u klubu »brižitka«, kako su se djevojke same nazvale:

Rok dolazi u školsku menzu. I ove godine izgleda pomalo izgubljeno, u očajno ne modernoj odjeći, oštro se razlikuje od svih nas srednjoškolaca, uglavnom iz grada, obučenih po posljednjim modnim pravilima (čak i ja, Brižitka!). I Rok se protezao tokom ljeta, nemoguće dugi udovi vire iz tijela kao da nisu njegovi. Brigita ustaje i teatralno se drži za nos. „Vau, smrdi! Je li naišao pastir?“ Rok zaista živi na farmi, ali stoku već dugo nemaju. Znam. Jer njegov otac je naš vozač Joško. Nekoliko mladih učenika počelo je da posmatra šta se dešava. Brigita se sada pojavljuje u svom glumačkom sjaju. Ona prolazi pored njega, pretvarajući se da se onesvijestila od silnog smrada. Toliko je uvjerljiva da se pola menze smije. Brigita se uspravlja i maše nama brižitkama: „Pa, djevojke, kakav loš zrak! Povratit ću!“ Njeni sateliti joj brzo prilaze i počinju da se drže za nos, a ja pokušavam da ostanem negdje u pozadini. Brigita je sve više uznemirena. „Da li je netko prosuo stajnjak po zemlji?“ pita začuđeno i počne da se lepeže dlanom. „Ovo bi trebalo biti strogo zabranjeno u menzi!“ Djevojke me povuku za ruke i zajedno plešemo oko nesretnog druga kao osvetoljubivi indijanski ratnici oko svoje žrtve, koja će biti skalpirana. Počinjemo vikati: „Fuj, fuj!“ Rok je potpuno crven. On traži moje lice. Očigledno misli da sam ja jedina koja mu može pomoći. Skoro smo prijatelji! Pa, barem susjedi. Prevrćem očima. Ako želim da nastavim da pripadam brižitkama, onda moram da učestvujem. Šta kaže moja majka? Prilagodi se! Budi strpljiv! Šta će susjedi reći ako smo nešto posebno? Moramo

trubiti u isti rog! Uzviknem svoj „Fuj!“ ekstra glasno. Profesor fizike ulazi u menzu, a mi se zaustavimo kao ekseri. Brigita izgleda kao mali slatki anđeo koji se malo našalio, a Rok se trudi da zadrži suze. Profesor i ne primjećuje da se nešto čudno dešava, samo nam daje znak da idemo svojim putem.

Nastavnik čita odlomak naglas cijelom razredu ili grupi, a zatim vodi diskusiju o tome kako bi se situacija mogla riješiti. Isto tako i roditelj može ohrabriti svoje dijete da zajedno riješe odlomak. Zatim slijedi rasprava: Da li je potrebno o tome obavijestiti nastavnike, jer se iz odlomka vidi da ne obraćaju pažnju na ono što se dešava među učenicima? Ovdje nastavnik/roditelj može objasniti razliku između zviždanja i prijavljivanja (svrha zviždanja je oklevetati nekoga, dok je svrha prijave spriječiti nasilje). Potaknimo učenike da predlože rješenje za pročitano situaciju i zapišu ga u obliku kratke priče, kojoj mogu dodati i ilustracije, napraviti kratki video i sl. Zatim mogu pročitati još jedan odlomak u kojem se Evi izvinjava Roku u ime svih djevojaka. Čineći to, vođa grupe može naglasiti hrabrost glavnog lika da prizna svoju krivicu. Time izaziva pozitivne emocije kod slušalaca i pokazuje im da mnogi od nas griješe, ali da je samo pravi heroj onaj koji to priznaje. Ovim mladim slušaocima usadujemo vrijednosti poštenja i poštovanja.

Kad uđem u menzu, vidim Roka kako sjedi sam na svom mjestu u uglu. Izgleda sasvim obično, u ne modernim farmerkama, sa starim papučama na nogama, u raskopčanom pletenom džemperu. I bez zavijenih zglobova. Nadam se da je ono što mi je Joško rekao istina i da nije bila samo kozmetička opcija za roditelje. Ništa mu se nije desilo, barem spolja, tako da imam drugu opciju. Vrijeme je da ispravim svoju nepravdu koja me proganja cijelo vrijeme. Idem po svoj poslužavnik, a onda se odlučno krećem prema Roku. Djevojke prestaju da časkaju i pažljivo se okreću u mom pravcu. Stisnem šake i malo režem u sebi, baš kao tigar: Zaustavim se ispred njegovog stola, duboko udahnem i naglas kažem: „Žao mi je! Ti si dobar momak, ali mi smo bile kučke.“

Učenici zaneme, a Nataški gutljaj mleka zaglavi u grlu. Šta?? Osramoćen, Rok se pognuo na svom sjedalu, čekajući da vidi šta će se dogoditi. Napetost u menzi je velika. Okrenem se na petama, strogo odmerim sve okupljene i hladnokrvno, kao pravi ratnik, priđem svom stolu.

U romanu je predstavljen i element karatea koji svojom nenasilnom filozofijom podstiče toleranciju i razumijevanje. Evi koristi karate samo kada se brani ili brani druge, a nikada kao napadač. Njeno ponašanje proizlazi iz dvije konotacije karatea. Prvi zahtjev je definiran okinavskim pravilom: „Ne postoji prvi udarac u karateu!“, što ukazuje na defanzivnost vještine i znači da se karate smije koristiti samo u svrhe samoodbrane. Drugi uslov dolazi iz budizma i šaolinskog boksa, koji je okinavski karate usvojio, i iz viteško-samurajskih principa zaštite slabijih. Karate donosi još tri važna principa u odgoj adolescenata. Prvi je poštovanje koje je konfučijanizam donio umetnosti; karate počinje i završava s poštovanjem, pa otuda i običaj da se karatisti pozdravljaju jedni drugima naklonom „rei“. Drugi princip predstavlja zahtjev za samokontrolom, što u karateu znači „smiren um“ sličan zenu. U takvom stanju duha reagujemo optimalno i nenasilno. Treći princip je rezultat bavljenja karateom, koji pomaže mladoj osobi da izgradi pozitivnu sliku o sebi, zbog čega neće podleći negativnim impulsima nasilnog okruženja, već će predstavljati svijetli primjer dobrog-namjernog pojedinca.

Vođa grupe može pročitati još jedan odlomak iz romana. Nakon čitanja, on sa učesnicima razgovara o sljedećim pitanjima: Da li je Evi na početku postupila ispravno kada je maltretirala druga iz razreda? A kasnije, kada je branila drugaricu iz razreda? Da li je ispravno nasilje spriječiti nasiljem? Da li je to ikada opravdano? Možete li se odbraniti od fizičkog nasilja? Kako bi postupio?

Asja je sva zapjenjena, ovakvu je nisam vidjela. Skoči prema Brigiti, koja je u međuvremenu ustala i počela da stavlja sveske u ranac. Začas je okružena satelitima, samo ja čučnem na svom mjestu. „Šta ti pričaš, štreberu“, kaže mirno iz svog bezbednog okruženja, a djevojke počnu da guraju Asju nazad ka školskoj tabli. „Da li bi volela da te prebijemo?“ Nataška se smije i trese šakom ispred Asjinog

crvenog lica, a Tjaška spušta nogu tako da se nesrećna drugarica spotakne i udari ramenom o tablu. Djevojke se sve više pritiskaju prema Asji, a Brigita dosadno gleda u svoje nokte. Očigledno, one će to same riješiti. Ali četiri prema jedni, to nije u redu! Iznenadim se kada odjednom čujem svoj hladan i zapovjednički glas: „Dosta!“ Svi u razredu se smrznu u pokretu kao u igri koju smo igrali davno, još u vrtiću, samo Asja iskoristi priliku i provuče se pored table kroz vrata u hodnik. Brzo se umiješa među studente koji žure na ručak, to je glavni odmor. Djevojke čekaju da vide šta će Brigita učiniti; gledaju sad u mene, sad u nju. Prekrižim ruke ispred sebe i zamišljam da sam tigar, tigar koji brani bespomoćnu lisicu. Ali imam svega dosta. Brigita podiže pogled sa noktiju sa izraženom nepažnjom i kaže: „Aha? Ko kaže da je dosta?“ Polako ustaje. Tenzija u razredu raste. Nešto će se morati dogoditi. Ne očekujem tako brz napad, pa me trzaj baci u klupu koja pocijepa stolicu i zvecka na pod. Ipak, uhvatim se na nogama, a Brigita pokušava da skoči na mene. Ali ja sam spremna. Odbijam njene neprecizne šamare i bijesne udarce u struk. Ne napadam, samo blokiram njene jadne pokušaje. Polako uviđa da ne može da me pobedi, a drugovi iz razreda nemo gledaju u nas. Ali onda Nataška pogreši kada pokuša da pomogne svojoj šefici. Vame skače sa strane, a ja reagujem instinktivno i šaljem je pod klupu bočnim udarcem, joko gerijem. Iz grla mojih drugova iz razreda čuje se samo začuđeno „uh“, a ja bih da završim ovu glupost. „Stvarno je dosta“, kažem još jednom oštro, i prije nego što se Nataška pokupi i Brigita se pribere, ja izađem iz razreda.

Nakon što svi učenici pročitaju roman, učitelj vodi i razgovor o sadržaju sa naglaskom na vršnjačkom nasilju, kako ga riješiti. Učenici ili studenti također mogu kreirati na ovu temu, napraviti ilustracije za cijeli roman, napraviti plakat, napraviti imaginarni intervju sa glavnim likovima, pozvati autore u školu, napraviti i potpisati namjeru nenasilja, napisati pismo glavnim likovima, napraviti intervju sa učiteljem karatea itd. Autori Klemenčič et al odličnog priručnika *Preventivne aktivnosti sistemskog pristupa vršnjačkom nasilju u obrazovanju* (2016) napominju da one preventivne aktivnosti koje nisu samo frontalne i gdje sadržaj ne govori direktno o nasilju, već su usmjerene na saradnju i kreaciju, su dokazano efikasnije. U priručniku navode mnoge korisne primjere, projekte, dane kulture, posjete predstavama, literarne konkurse, primjere radionica na temu nenasilja, saradnju sa lokalnim organizacijama, posjete djeci sa posebnim potrebama, strategije učenja za rješavanje konflikata, farbanje majica sa 'ličnim štitom', kreiranje 'puta nenasilja' sa podsjetnicima protiv nasilja i još mnogo korisnih ideja (ibid.).

Zaključak

Teme o vršnjačkom nasilju, isključenosti iz društva, zadirkivanju, čak i nasilju na internetu često koriste strani i slovenski pisci, poput Dese Muck, Janje Vidmar, Neli Kodrič Filipić, Suzane Tratnik, Vinka Möderndorfera... Biblioteke često izdaju liste preporučene literature na određenu temu mogu i, naravno, sami nastavnici da traže odgovarajući materijal na internetu uz pomoć ključnih riječi, pa danas nije teško pronaći dobar roman za tretman za prevenciju i liječenje vršnjačkog nasilja koji odgovara stepenu razvoja djece i konkretnom slučaju kojim se bavimo. Međutim, moramo biti svjesni da je vršnjačko nasilje veliki problem u današnjem društvu i da može imati ozbiljne posljedice za sve one koji su direktno uključeni, utječući na dugoročnu dobrobit pojedinca. Najbolje proučene posljedice koje se javljaju kod žrtava vršnjačkog nasilja su emocionalni problemi, depresija, anksioznost, smanjeno samopoštovanje, poremećaji u ishrani, psihosomatski poremećaji, lošiji školski uspjeh, lošija socijalna kompetencija zbog socijalne izolacije, pa čak i samoubilačke misli ili radnje, što prikazuje i neke maloljetne žrtve iz Slovenije i svijeta. Posljedice su i za posmatrače ovakvog nasilja i za počinitelje: autori Filipčić et al (2017) navode da je veća vjerovatnoća da će nasilnici i njihova djeca izrasti u nasilnike, a potvrđena je i povezanost između nasilja i depresije, zloupotrebe droga u odrasloj dobi i disocijalnog poremećaja ličnosti. Stoga je apsolutno neophodno uspostaviti preventivne mjere za prevenciju vršnjačkog nasilja u svim oblicima, uključujući podizanje svijesti mladih o sigurnoj i poštovanoj upotrebi interneta, promicanje empatije i tolerancije, te pružanje podrške žrtvama i sankcioniranje i prevaspitanje izvršilaca. Rad s romanom za mlade bi trebao biti od

pomoči u smanjenju vršnjačkog nasilja, naravno u kombinaciji sa svim prethodno navedenim strategijama.

Literatura

- Erb, H. H. (2004). *Nasilje v šoli in kako se mu lahko zoperstaviš*. Radovljica: Didakta.
- Filipčič, K., Bertok, E., Karajić, E., Klemenčič, I. & Muršič M. (2017). Nasilje v družini kot dejavnik medvrstniškega nasilja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*. 68/3, 218–234.
- Gardner, H. (1995). *Razsežnosti uma: teorija o več inteligencah*. Ljubljana: Tangram.
- Jereb, T. (2024). *Nasilje na spletu je nasilje brez možnosti pobega*. <https://www.dnevnik.si/1043046737>
- Kaj je nasilje?* (2024). Društvo za nenasilno komunikacijo. <https://www.drustvo-dnk.si/o-nasilju/kaj-je-nasilje.html#H>
- Kermauner, A. & Vogrinec, S. (2023). *Orfejeva lira*. Gorjuša: Miš založba.
- Klemenčič, I., Jerina, A., Karajić, E., Kuhar, A. & Molan, A. (2016). *Preventivne dejavnosti systemskega pristopa k medvrstniškemu nasilju v vzgoji in izobraževanju*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Konvencija o otrokovih pravicah* (2009). Ur. Vojnovič, M., Otavnik, A. & Pleško, A. <https://platform.who.int/docs/default-source/mca-documents/policy-documents/international-agreement/SVN-CC-46-03-INTERNATIONAL-AGREEMENT-2009-slv-Child-Rights-Convention.pdf>
- Lešnik Mugnaioni, D. (2012). Kako celostno preprečevati nasilje v družini V: Muršič, M. (ur.), Filipčič, K. , Klemenčič, I. , Pušnik, M. in Lešnik Mugnaioni, D. *(O)krog nasilja v družini in šoli*, s. 145-171. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. http://nenasilje.inst-krim.si/images/docs/inst-krim_okrog-nasilja-v-druzini-in-soli.pdf
- Lešnik Mugnaioni, D., Klemenčič, I., Filipčič, K., Rustja & E. Novaković, T. (2016). *Navodila s priročnikom za obravnavo medvrstniškega nasilja v vzgojno-izobraževalnih zavodih*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. <http://www.zrss.si/digitalnknjiznica/navodila-medvrstnisko-nasilje-viz-2016/>
- Lešnik Mugnaioni, D., Koren, A., Logaj, V. & Brejc, M. (2009). *Nasilje v šoli: opredelitev, prepoznavanje, preprečevanje in obravnavo*. Kranj: Šola za ravnatelje.
- Nasilje je kaznivo!* (b. d.) Uprava RS za izvrševanje kazenskih sankcij. <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/URSIKS/Dokumenti/Publikacije/NASILJE-JE-KAZNIVO.pdf>
- Obrazi nasilja*. (2024). Trialog. <https://projekt-trialog.si/nudim-pomoc-obrazi-nasilja/>
- Pečjak, S., Pirc, T. & Košir, K. (2021). *Medvrstniško nasilje v šoli*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Policija (B. d.). <https://www.policija.si/svetujemo-ozavescamo/varnost-na-internetu/spletno-nasilje-in-spolne-zlorabe-otrok-na-internetu/medvrstnisko-spletno-nasilje>
- Pušnik, M. (1999). *Vrstniško nasilje v šolah*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Sullivan, K. (2011). *The anti-bullying handbook*. London: Oxford University Press.
- Šulc, A. & Bučar Ručman, A. (2019). Šola in medvrstniško nasilje v Sloveniji: raziskovalni pristopi, metode in metaanaliza dosedanjega raziskovanja v Sloveniji. *Šolsko polje* XXX/1–2, str. 64–88.

**OPEN THE BOOK, OPEN THE HEART:
THE ROLE OF NOVELS FOR YOUNG PEOPLE IN THE PREVENTION OF PEER VIOLENCE**

Abstract: Violence is a complex concept that can occur in different forms and contexts. It is defined as the use of physical, emotional, psychological or verbal force against another person or group. Violence is a form of aggressive behaviour that occurs between children or adolescents in the same age or age group and can affect the victim in the form of physical abuse, emotional problems, social isolation and other negative consequences. Violence is often perpetrated through the Internet or digital technologies; this is known as online violence or cyberbullying. Because of the serious consequences of the use of top-level violence, it is important to establish preventive measures to tackle it, because it is a serious and significant problem that requires an integrated approach in society, school and the community. The youth novel "Orfejeva lira", which, among other themes such as intergenerational relations and the nature of construction and the help of sport in building character, also deals with the subject of violence at school, can help to combat violence in a number of ways: Awareness raising; empathic understanding; identification; building courage; fostering dialogue; learning conflict resolution; autonomy and the development of self-reflective intelligence that encourages thinking with one's own mind. Together, these factors can contribute to creating a safer, more respectful school environment and reducing the incidence of bullying. According to the latest data in Slovenia, more than 30% of young people are victims of violence. This means that we must do everything we can to prevent peer violence.

Keywords: peer violence, youth novel, education against violence.

NASILJE U HRVATSKOM ZATVORSKOM SUSTAVU – ANALIZA SLUŽBENIH PODATAKA

*Martina Pleško, asistentica na Odsjeku za kriminologiju, Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet²⁵³*

Sažetak: *Nasilje je značajan javnozdravstveni problem. U zatvorskom okruženju smatra se neizbježnom i općeprisutnom pojavom. Kaznena tijela odgovorna su za održavanje sigurnosti, kako zatvorenika, tako i zaposlenika u penalnom sustavu. Održavanje sigurnosti znatno je otežano u situaciji porasta broja zatvorenika. Upravo je prenapučenost kaznenih tijela jedan od često istraživanih korelata nasilnog ponašanja u penalnim sustavima. Nasilje rezultira raznim nepovoljnim posljedicama koje se odražavaju na mnoge aspekte izvršavanja kazne zatvora. U svrhu boljeg razumijevanja problema nasilja u zatvorskom sustavu, kao i njegove prevencije i suzbijanja, neophodno je njegovo konstantno praćenje te adekvatno adresiranje. Jedan od pristupa u praćenju različitih oblika nasilnog ponašanja u penalnom sustavu je praćenje službenih pokazatelja. Shodno navedenom, cilj ovog rada je analiza službenih pokazatelja određenih oblika nasilnog ponašanja u hrvatskim kaznenim tijelima (tjelesni napadi zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela i tjelesni sukobi između zatvorenika) u razdoblju od 2013. do 2022. godine, a u svrhu provjere dijela situacijskog modela objašnjenja nasilja u zatvorskom sustavu. Analiza službenih podataka Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske ukazuje na pad broja zatvorenika u razdoblju od 2013. do 2016. godine, dok je njihov broj nakon 2016. godine u porastu te, prema zadnja dva dostupna izvješća, premašuje postojeće smještajne kapacitete. Porast broja zatvorenika nije praćen paralelnim porastom broja službenika pravosudne policije. U promatranom razdoblju, stope tjelesnih napada zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela bile su najviše tijekom 2013. i 2019. godine, a najmanje tijekom 2015. godine. Stope tjelesnih sukoba između zatvorenika relativno su konstantne, s nešto većim porastom tijekom 2020. godine. Zaključno, iako prema službenim podacima problem nasilja u hrvatskim zatvorima i kaznionicama nije alarmantan, tijekom zadnjih godina (2021. i 2022.) uočava se blagi porast stope ovih oblika nasilnog ponašanja unutar kaznenih tijela.*

Ključne riječi: *nasilje, zatvorski sustav, službeni podaci, Hrvatska*

Uvod

U suvremenom društvu nasilje je gotovo uobičajena pojava koja predstavlja značajan javnozdravstveni problem (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Budući da je riječ o izrazito složenom i višeznačnom konstrukt, postoje mnogobrojne definicije nasilja. Jednu od obuhvatnijih ponudila je Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization, 2002) prema kojoj nasilje podrazumijeva namjernu primjenu fizičke sile ili snage, koja može biti stvarna ili prijetnja, usmjerena protiv samoga sebe ili pak drugog pojedinca, skupine ili zajednice. Posljedično, postoji velika vjerojatnost ozljede, psihološke štete, deprivacije, oštećenog razvoja, ali i smrti (World Health Organization, 2002). Navedenom definicijom obuhvaćene su tri osnove kategorije nasilja, odnosno autoagresivno, interpersonalno te kolektivno nasilje (World Health Organization, 2002). U zatvorskom sustavu nasilje se prvenstveno dijeli na individualno i kolektivno, pri čemu se individualno nasilje odnosi na napad pojedinog zatvorenika na drugog zatvorenika ili na službenika kaznenog tijela. Kolektivno nasilje obuhvaća veći broj sudionika, odnosno širih je razmjera te može poprimiti oblik pobune (Mejovšek, 2002). Nasilje u kaznenim tijelima moguće je kategorizirati i obzirom na vrstu nasilja i vrstu odnosa

²⁵³ martina.plesko@erf.unizg.hr

pa se tako prema vrsti nasilja razlikuje fizičko nasilje prema sebi, fizičko interpersonalno nasilje te seksualno nasilje. Obzirom na kriterij odnosa, nasilje može biti horizontalno, odnosno počinjeno između zatvorenika te vertikalno koje može biti usmjereno od strane zatvorenika prema službenicima, ali i od službenika prema zatvorenicima. Važno je napomenuti kako se oba navedena oblika nasilja mogu realizirati na individualnoj, ali i kolektivnoj razini (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Nasilno ponašanje može se promatrati i u kontekstu motivacije za njegovo činjenje te se tada ono dijeli na instrumentalno i ekspresivno. Dok je instrumentalno nasilje usmjereno ka postizanju nekog cilja poput dobivanja određenog statusa unutar zatvoreničke grupe, ekspresivnim nasiljem zatvorenik spontano otpušta napetost prouzročenu nekom smetnjom (Welch, 2011).

Dominantni modeli objašnjenja nasilja u zatvorskom sustavu su importacijski, deprivacijski i situacijski model. Glavna pretpostavka importacijskog modela jest da zatvorenici svoja osobna obilježja, vrijednosti i norme pa i nasilno ponašanje „unose“ u zatvorsko okruženje (Beauregard i Brochu, 2013), stoga se nasilje u zatvoru/kaznionici doživljava kao rezultat individualnih karakteristika zatvorenika (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Deprivacijski model pak polazi od činjenice da su zatvorenici tijekom izdržavanja kazne zatvora suočeni s brojnim deprivacijama koje pridonose patnji i frustraciji zatvorenika što se potom ispoljava u obliku nasilnog ponašanja i bijesa (Sykes, 1958; prema Fedock, 2017). Prema postavkama situacijskog modela, za razumijevanje ponašanja općenito, ali i nasilja u kaznenim tijelima, nužno je promotriti odnos između osobnih karakteristika zatvorenika te karakteristika okruženja u kojemu je nasilje počinjeno (Wortley, 2002). Drugim riječima, na prilagodbu i ponašanje zatvorenika u zatvoru ili kaznionici, osim njegovih osobnih obilježja, utječu i čimbenici situacije u kojoj se pojedinac nalazi (Cooke i sur., 2008). Shodno tome, prenapučenost kaznenog tijela, vrsta ustanove u kojoj zatvorenik izdržava kaznu zatvora, način upravljanja ustanovom te stupanj kontrole, neki su od situacijskih čimbenika koji se najčešće razmatraju u odnosu na pojavu nasilnog ponašanja u zatvorskom okruženju (Griffin i Hepburn, 2012; Steiner i Wooldredge, 2013; Wolff i sur., 2007).

U okviru situacijskog modela, prenapučenost kaznenih tijela jedan je od često istraživanih korelata nasilnog ponašanja u penalnim sustavima (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Termin prenapučenosti zatvora i kaznionica uglavnom implicira na omjer ukupnog broja zatvorenika i najvećeg zakonskog smještajnog kapaciteta pojedine ustanove (Rajić, 2017). Na taj način definirana, prenapučenost može negativno utjecati na različite aspekte boravljenja u zatvorskom okruženju. Primjerice, uslijed prekapacitiranosti kaznenih tijela može doći do kršenja prava zatvorenika (Kovčo Vukadin i sur., 2009), smanjene ili nedovoljne medicinske skrbi (Jacobi, 2005; Wallace, 2012) te ukidanja prostora za rekreaciju kako bi se iste prenamijenile u dodatne spavaonice (Martin i sur., 2012). Isto tako, problem prenapučenosti se, između ostaloga, može nepovoljno odraziti na organizaciju svakodnevnog života u ustanovi. Štoviše, zbog prekapacitiranosti pojedinih odjela kaznenih tijela može doći do neprimjerenog smještaja i režima zatvorenika čime se narušava rehabilitacijski aspekt izvršavanja kazne zatvora (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Također, prenapučenost može doprinijeti psihosocijalnom stresu koji se posljedično može reflektirati u obliku impulzivnosti i/ili kroz rizična ponašanja poput agresije (Ruderman i sur., 2015). Raznim studijama o povezanosti prenapučenosti i nasilja u zatvorskom sustavu dobiveni su različiti rezultati. Naime, pojedini autori (Sechrest, 1991; Woolredge i sur., 2001; Baggio i sur., 2020) naglašavaju pozitivnu povezanost nasilja u zatvorima s njihovom prekapacitiranosti. Drugim riječima, stopa nasilnog ponašanja povećava se ukidanjem prostora za rekreaciju i druge okupacijske aktivnosti te narušavanjem osobnog prostora zatvorenika, što je neminovna posljedica prenapučenih ustanova (Austin i Irwin, 2001; prema Martin i sur., 2012). Ipak, drugi autori (Ekland-Olson i sur., 1983; Reisig, 2002) ne pronalaze povezanost nasilja u zatvorskom okruženju i broja, odnosno gustoće zatvorenika. Štoviše, povećanje nasilja u prekapacitiranim ustanovama objašnjava se kao posljedica lošeg upravljanja institucijom te nedostatka obuke zaposlenika (Gaes, 1994; Reisig, 2002). Potrebno je spomenuti kako je u Tartaro (2002) u svojoj studiji utvrdio čak i negativnu korelaciju između prenapučenosti i nasilja u penalnom sustavu. Obzirom na metodološke razlike i posljedične razlike u dobivenim rezultatima provedenih studija u odnosu na povezanost prenapučenosti i nasilja u kaznenim tijelima, važno je uzeti u obzir kompleksnost kako svakog konstrukta zasebno, tako i njihovog međudnosa (Wulf-Ludden, 2013). Osim toga, za razumijevanje navedenih oprečnih rezultata, u obzir treba uzeti i različite mjere i

aktivnosti koje se provode uslijed prenapučenosti ustanove, a u svrhu suzbijanja i prevencije nasilja (Tartaro i Levy, 2007).

Kaznena tijela odgovorna su za održavanje sigurnosti, kako zatvorenika, tako i zaposlenika u penalnom sustavu, međutim, ono je znatno otežano u situaciji porasta broja zatvorenika (Wulf-Ludden, 2013). Shodno tome, opravdano je pretpostaviti da će rast broja zatvorenika pratiti porast broja službenika kaznenih tijela, posebice djelatnika odjela osiguranja (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Ukoliko tome nije tako, za pretpostaviti je manjak nadzora i kontrole što, prema situacijskom modelu objašnjenja nasilja u zatvorskom sustavu, otvara prostor incidentnim ponašanjima zatvorenika (Wortley, 2002). Naime, nedostatan broj zaposlenika kaznenih tijela obzirom na broj zatvorenika održava se na (ne)mogućnosti organiziranja i provođenja tretmanskih aktivnosti i programa (Kovčo Vukadin i sur., 2009). Isto tako, uvelike pridonosi i većem broju stresora te frustracije među zatvorenicima i osobljem, što potencijalno narušava mentalno zdravlje jednih i drugih te se, između ostaloga, očituje u većem broju tjelesnih sukoba zatvorenika, ali i napada zatvorenika na službenike (Kovčo Vukadin i sur., 2009). Prema statističkim podacima, u SAD-u je vertikalno nasilje zatvorenika prema osoblju poraslo za 27% u periodu između 1995. i 2000. godine (Stephan i Karberg, 2003). Porast ovog oblika nasilja primjetan je i prema novijim podacima na području Engleske i Walesa. Naime, tijekom 2023. godine zabilježen je porast stope napada zatvorenika prema osoblju za 20% u odnosu na 2022. godinu (Ministry of Justice, 2024). Što se tiče horizontalnog nasilja među zatvorenicima u Engleskoj i Walesu, također je zabilježen porast stope napada. Točnije, zaključno s prosincem 2023. godine stopa napada između zatvorenika viša je za 20% u odnosu na prethodnih 12 mjeseci (Ministry of Justice, 2024). Jedno od relevantnih istraživanja o nasilju u hrvatskom zatvorskom sustavu provedeno je 2006. godine te su rezultati pokazali kako je više od polovice ispitanih zatvorenika tijekom boravka u nekom od kaznenih tijela sudjelovalo u tjelesnom sukobu s drugim zatvorenicima (Balent, 2008). Zanimljiv je podatak kako je više od 40% zatvorenika koji su sudjelovali u istraživanju mišljenja da je nasilje neizbježno u kaznenim tijelima (Balent, 2008). Valja istaknuti i istraživanje koje je provela Kovčo Vukadin (2014) tijekom 2011. i 2012. godine. Rezultati tog istraživanja pokazali su, između ostaloga, kako je verbalno nasilje najzastupljeniji oblik nasilja, kako između samih zatvorenika, tako i od strane zatvorenika prema službenicima pravosudne policije (Kovčo Vukadin, 2014).

Nemoguće je sa sigurnošću utvrditi incidenciju nasilja u zatvorskom okruženju jer je pretpostavljena tamna brojka ove pojave poprilično velika (Rajić, 2017), što se može objasniti na više načina. Naime, zatvorenici zbog raznih razloga, poput straha od osвете ili postojanja zatvoreničkog kodeksa, ne prijavljuju doživljeno ili zapaženo nasilje (Wolff i sur., 2007). Isto tako, niti zaposlenici kaznenih tijela ne prijavljuju svako nasilno ponašanje zbog niza administrativnih poslova koji slijede nakon prijave (Wolff i sur., 2007). Kao jedno od objašnjenja tamne brojke, Wolff i sur. (2007) navode i konstataciju da se određeni dio nasilja odvija u vrijeme i na područjima koja nisu pod neposrednim uvidom službenika ili pod videonadzorom. Slijedom navedenog, može se zaključiti kako se službeni podaci o broju nasilnih sukoba unutar zatvorskog sustava uglavnom odnose na one incidente čije su posljedice toliko ozbiljne da nisu mogle ostati neprimijećene (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Unatoč poteškoćama pri utvrđivanju incidencije nasilnog ponašanja, razne studije potkrepljuju pretpostavku da ja nasilje sastavni dio života u zatvoru (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Istraživanjem Wolffa i sur. (2007) dobiveni su podaci prema kojima je stopa fizičkog nasilja među muškim zatvorenicima 18 puta veća u odnosu na opću populaciju, a stopa fizičke viktimiziranosti kod ženskih zatvorenica je 27 puta veća usporedno s općom populacijom.

Neupitno je da nasilje rezultira raznim nepovoljnim posljedicama koje se odražavaju na mnoge aspekte izvršavanja kazne zatvora (Gadon i sur., 2006; Rajić, 2017). Nasilno ponašanje prvenstveno stvara nesigurno okruženje, pobuđuje osjećaj straha među zatvorenicima i zaposlenicima kaznenih tijela te narušava samu učinkovitost funkcioniranja penalnog sustava (Beijersbergen i sur., 2015). Osim toga, nasilni incidenti među zatvorenicima povezani su s raznim nepoželjnim ponašanjima u zatvorima i kaznionicama, poput oštećivanja imovine, samoozljeđivanja, zlorabe opojnih sredstava i drugih (Ireland, 2002). Nasilje unutar zatvorskog okruženja može se negativno odraziti i na recidivizam. Naime, Trulson i sur. (2011) navode da su recidivizmu skloniji oni zatvorenici koji su boravili u ustanovama u kojima je nasilno ponašanje bilo gotovo svakodnevna pojava. Isto tako, za

one zatvorenike koji su sudjelovali u incidentima tijekom izdržavanja kazne zatvora, ono se smatra jednim od značajnijih indikatora daljnjeg kriminalnog ponašanja (Trulson i sur., 2011). Osim neposrednih učinaka na same zatvorenike, nasilje u zatvorskom okruženju negativno se odražava i na zaposlenike kaznenih tijela, kao i na društvo općenito. Takvi učinci primjetni su u obliku veće fluktuacije osoblja, smanjenog povjerenja u rad pojedine ustanove (Gadon i sur., 2006), ali i kroz razne ekonomske aspekte (Rajić, 2017). Navedeno ukazuje na široki doseg negativnih posljedica nasilja u penalnom sustavu. Kako bi se bolje razumio ovaj problem te kako bi njegova prevencija i suzbijanje bilo što učinkovitije neophodno je njegovo konstantno praćenje te adekvatno adresiranje. Jedan od pristupa u praćenju različitih oblika nasilnog ponašanja u zatvorskom sustavu je praćenje službenih pokazatelja.

Metodologija

Cilj ovog rada je analiza službenih pokazatelja određenih oblika nasilnog ponašanja u hrvatskim kaznenim tijelima (tjelesni napadi zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela i tjelesni sukobi između zatvorenika) u razdoblju od 2013. do 2022. godine, a u svrhu provjere dijela situacijskog modela objašnjenja nasilja u zatvorskom sustavu.

U radu su analizirani službeni podaci Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske koje Ministarstvo svake godine podnosi Hrvatskom saboru u obliku Izvješća o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara (dalje: Izvješća). U Izvješćima se, između ostaloga, navode pokazatelji o brojnom stanju i strukturi zatvorenika te incidenciji i fenomenologiji nasilja u penalnom sustavu. Statistički podaci odnose se na osobe lišene slobode, odnosno zatvorenike koji su definirani kao „osobe na izdržavanju kazne zatvora izrečene u kaznenom postupku, osobe na izdržavanju kazne maloljetničkog zatvora, osobe na izdržavanju mjere istražnog zatvora, osobe kojima je u prekršajnom postupku izrečena kazna zatvora, osobe kojima je u prekršajnom postupku izrečena novčana kazna zamijenjena kaznom zatvora, osobe kojima je temeljem članka 135. Prekršajnog zakona (NN 107/07 (118/18)) određeno zadržavanje“ (Ministarstvo pravosuđa, 2021). Za potrebe ovoga rada analizirani su podaci o broju zatvorenika i postojećih smještajnih kapaciteta, broju službenika pravosudne policije, broju napada zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela te broju tjelesnih sukoba između zatvorenika.

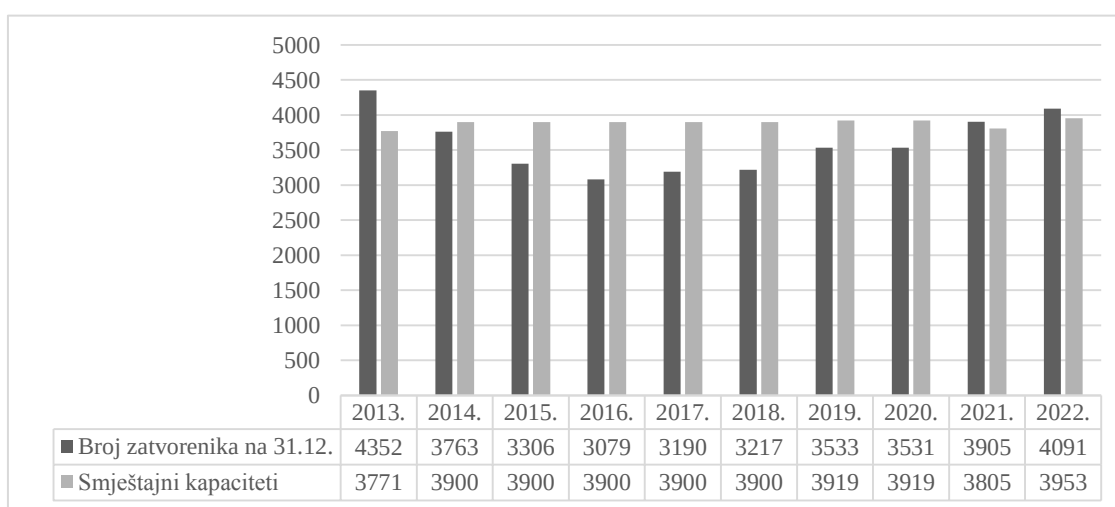
U analizi službenih podataka korištena je deskriptivna analiza (frekvencije i postotci) te je izračunata stopa.

Rezultati i rasprava

Izvješće sadrži dvije vrste podataka o stanju i kretanju broja zatvorenika. Prvi tip podataka odnosi se na ukupan broj zatvorenika koji su, u određenom razdoblju tijekom godine za koju se podnosi Izvješće, boravili u nekom kaznenom tijelu u Republici Hrvatskoj (tzv. „flow“ podaci). Drugi pokazatelj brojčanog stanja zatvorenika je njihov ukupan broj na dan 31. prosinca izvještajne godine (tzv. „stock“ podaci). U Grafu 1 je „stock“ podacima prikazan odnos broja zatvorenika i ukupnih postojećih kapaciteta u zatvorima i kaznionicama od 2013. do 2022. godine. Primjetan je pad broja zatvorenika u razdoblju između 2013. i 2016. godine. Moguće je da su jednim dijelom padu broja zatvorenika doprinijele promjene u zakonodavstvu, obzirom da je novi Kazneni zakon Republike Hrvatske stupio na snagu 01. siječnja 2013. godine. Naime, novim Kaznenim zakonom proširene su mogućnosti izricanja alternativnih sankcija te se povećao djelokrug probacijske službe. Navedeno je doprinijelo povećanom broju izricanja alternativnih sankcija kojima se zamjenjuje kazna zatvora (Ministarstvo pravosuđa, 2017). Istodobno, moguće je da su u nekom dijelu i promjene u vezi ograničenja trajanja istražnog zatvora u okviru Zakona o kaznenom postupku također pridonijele smanjenju broja zatvorenika. Uz navedeno, bilježi se i blagi porast ranijeg otpuštanja zatvorenika, kao i uvjetovanog dijela kazne (Ministarstvo pravosuđa, 2017). Nakon 2016. godine brojčano stanje zatvorenika u kontinuiranom je porastu te prema zadnjim dostupnim podacima, onima za 2022. godinu, broj zatvorenika iznosi nešto više od 4 000 (Ministarstvo pravosuđa, 2024). Konstantan blagi porast zatvorenika, prema navodima Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske, jednim dijelom je rezultat porasta broja istražnih zatvorenika, ali i opoziva dijela izrečenog rada za opće dobro

koji se pritom zamjenjuje kaznom zatvora (Ministarstvo pravosuđa, 2019). Što se tiče postojećih smještajnih kapaciteta, njihov broj se unutar promatranog razdoblja povećao 2014. godine te je od tada relativno konstantan, ali izgleda ne i dovoljan. Naime, broj zatvorenika prema zadnja dva dostupna izvješća premašuje predviđene smještajne kapacitete kaznenih tijela, što je posebno izraženo u zatvorenim uvjetima (Ministarstvo pravosuđa, 2022, 2024). Aktualni problem prenapučenosti u hrvatskim zatvorima i kaznionicama primjetan je i prema podacima sadržanima u Godišnjoj penalnoj statistici Vijeća Europe, poznatijoj kao SPACE I (Aebi i sur., 2023). Prema „stock“ podacima na dan 31. siječnja, a usporedno s drugim državama članicama Vijeća Europe, gustoća zatvorenika obzirom na postojeće smještajne kapacitete u hrvatskim kaznenim tijelima je tijekom godina bila niske ili srednje razine. Međutim, 2022. godine Hrvatska prema navedenom kriteriju pripada kategoriji „visoke razine“ što označava da je prenapučenost zatvora i kaznionica veća za 5,1% do 25% od europske srednje vrijednosti (Aebi i sur., 2023). Točnije, u Hrvatskoj gustoća zatvora/kaznionica na 100 mjesta iznosi 102,6, dok je europska srednja vrijednost 88,2.

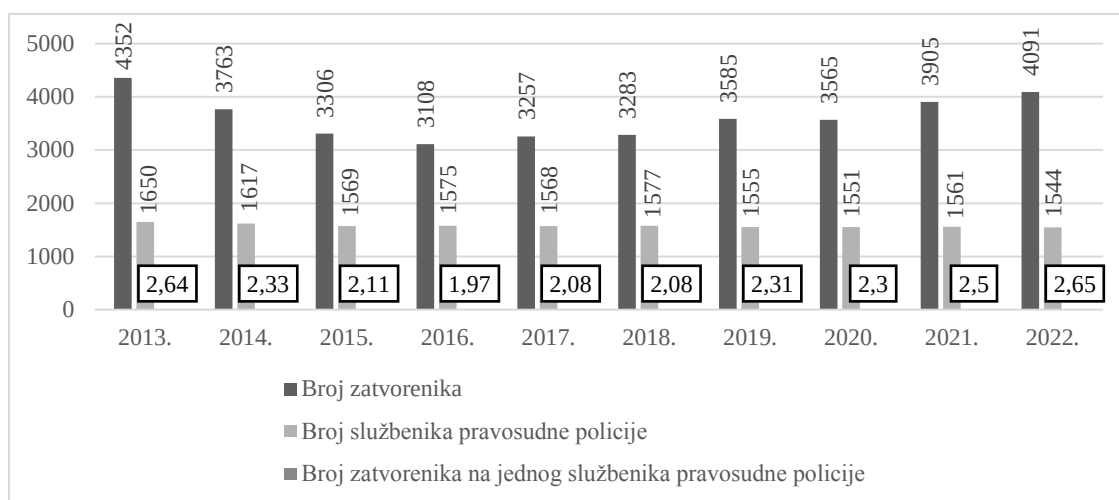
Graf 1. Odnos broja zatvorenika i postojećih smještajnih kapaciteta

Porast broja zatvorenika, na što ukazuju službeni podaci Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske, zasigurno ima utjecaj na sigurnost kaznenih tijela. Shodno tome, važno je proučiti stanje i kretanje broja zaposlenika kaznenih tijela, a posebice službenika pravosudne policije, odnosno odjela osiguranja. Na temelju službenih pokazatelja prikazanih u Grafu 2 vidljivo je kako broj službenika pravosudne policije ne prati porast broja zatvorenika. Štoviše, najviše službenika odjela osiguranja u analiziranom razdoblju bilo je 2013. godine od kada se bilježi blagi, ali kontinuirani pad. Smanjenjem broja službenika pravosudne policije uz povećanje broja zatvorenika dolazi do povećanja opterećenja službenika te je tako 2022. godine uočeno najveće opterećenje u promatranom razdoblju. Točnije, tijekom 2022. godine jedan službenik odjela osiguranja bio je odgovoran za 2,65 zatvorenika (Ministarstvo pravosuđa, 2024). O nedostatku službenika pravosudne policije ukazuje i podatak o popunjenosti sistematiziranih radnih mjesta za 2022. godinu prema kojem je za službenike odjela osiguranja predviđeno 2 015 mjesta, a popunjeno je 1 560. Dakle, nije popunjeno nešto više od 20% sistematiziranih radnih mjesta za djelatnike odjela osiguranja što Ministarstvo pravosuđa i uprave Republike Hrvatske ocjenjuje nezadovoljavajućim (Ministarstvo pravosuđa, 2024). Navedeni problem primjetan je i u zadnjim SPACE I podacima prema kojima omjer zatvorenika i službenika u Hrvatskoj, kada se usporedi s istovrsnim omjerima drugih država članica Vijeća Europe, pripada kategoriji „visoke razine“ koja indicira da je omjer za 5,1% do 25% veći od europske srednje vrijednosti (Aebi i sur., 2023). Nesrazmjer broja zatvorenika i broja službenika pravosudne policije važan je iz razloga što se odražava na poslove djelatnika osiguranja. Drugim riječima, porastom broja zatvorenika raste i opseg poslova službenika pravosudne policije (Mihoci, 2006) koji zahtijevaju neprestanu koncentraciju i promišljenost u postupanju (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010). Zbog navedenog, ali i

zbog činjenice da su službenici osiguranja u svakodnevnom izravnom doticaju sa zatvorenicima, njihov posao može biti vrlo stresan i zahtjevan (Kovčo Vukadin i Mihoci, 2010) što uslijed velike opterećenosti poslom može kulminirati raznim incidentnim situacijama (Mihoci, 2006). Posljedično, dolazi do sve većeg nezadovoljstva poslom i nesposobnosti za rad, ali i odljeva službenika (Gibbons i de Katzenbach, 2006).

Graf 2. Odnos broja službenika pravosudne policije i broja zatvorenika

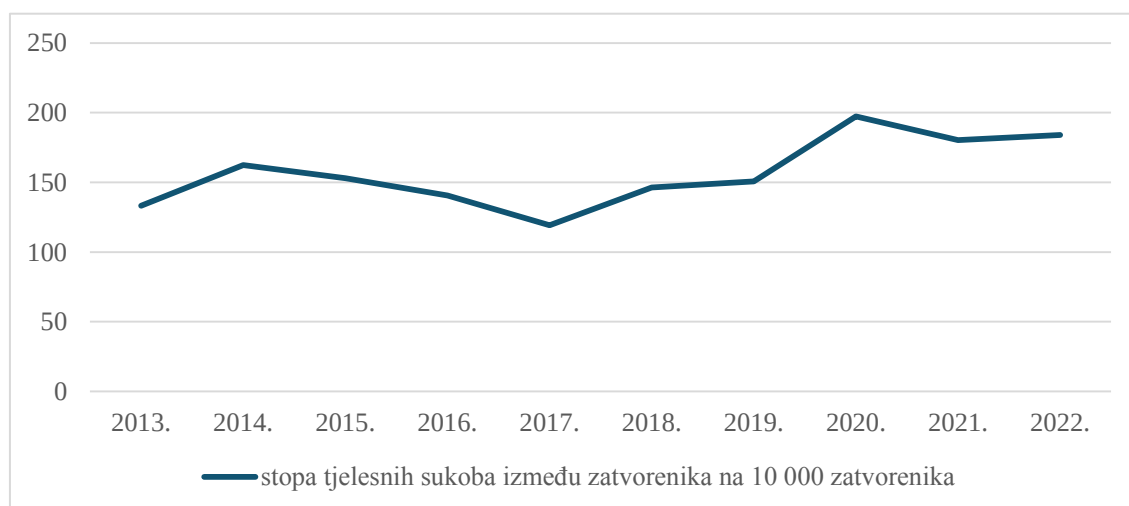
Obzirom na aktualni problem prenapučenosti te nepovoljni omjer broja zatvorenika i broja službenika pravosudne policije, važno je vidjeti odražava li se takav omjer na pojavu nasilja u hrvatskom zatvorskom sustavu. Razmatrajući stopu tjelesnih napada zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela (na 10 000 zatvorenika) tijekom promatranog razdoblja (Graf 3), primjetno je da su najviše stope napada bile tijekom 2013. i 2019. godine, a najmanje tijekom 2015. godine. U promatranom razdoblju, tijekom 2013. godine prema „stock“ i „flow“ podacima zabilježen je najveći broj zatvorenika, kao i velika opterećenost službenika pravosudne policije, stoga viša stopa napada tijekom te godine nije iznenađujuća. S druge strane, zanimljivo je što za 2016. godinu, tijekom koje je zabilježen najmanji broj zatvorenika te najmanje opterećenje pravosudnih policajaca, stopa tjelesnih napada zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela iznosi 7,16 na 10 000 zatvorenika, što je među višim stopama napada tijekom promatranog razdoblja. Obzirom da tijekom 2016. godine nije zabilježen problem prenapučenosti kaznenih tijela, valjalo bi ispitati je li u tom razdoblju došlo do kakvih promjena u strukturi zatvorenika ili nekih drugih čimbenika kojima bi se eventualno mogao objasniti porast stope napada. Kada se prema podacima iz zadnjeg dostupnog Izvješća izračuna stopa napada, primjetno je kako je ona blago porasla u odnosu na prethodnu godinu. Možda je tome, između ostaloga, doprinijela veća prekapacitiranost kaznenih tijela u odnosu na 2021. godinu. Promatrajući razdoblje između 2013. i 2022. godine primjetne su određene promjene u stopi tjelesnih napada zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela, međutim, te oscilacije nisu velike te je stopa ovakvih napada zapravo vrlo niska. Optimistična je i činjenica kako napadi zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela uglavnom nisu planirani i prethodno osmišljeni, već su rezultat njihove trenutne reakcije na određenu situaciju. Također, kontinuirano kroz godine, tijekom takvih incidenata nisu zabilježene teže ozljede zaposlenika (Ministarstvo pravosuđa, 2024). Ono što treba uzeti u obzir razmatrajući navedene podatke jest mogućnost da je jedan zatvorenik počinio više napada na službenike i/ili da je istovremeno više zatvorenika tjelesno napalo službenika/e kaznenih tijela.

Graf 3. Stopa tjelesnih napada zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela

Najčešći incidenti unutar zatvorskog okruženja su tjelesni sukobi između zatvorenika (Mihoci, 2006). Graf 4 prikazuje stope tjelesnih sukoba između zatvorenika u razdoblju od 2013. do 2022. godine. Tijekom 2013. godine, kada je prenapučenost hrvatskih kaznenih tijela bila najizraženija, stopa nasilja između zatvorenika bila je jedna od najnižih u promatranom razdoblju. Obzirom da je prema situacijskom modelu objašnjenja nasilja u kaznenim tijelima prenapučenost jedan od korelata koji se često dovodi u vezu s povećanjem nasilja, bilo bi zanimljivo detaljnije proučiti druge korelate i čimbenike kojima bi se navedena stopa mogla objasniti. U periodu između 2014. i 2017. godine primjetan je pad stope incidenata među zatvorenicima, dok se nakon 2017. godine bilježi njen porast. Stopa tjelesnih sukoba među zatvorenicima bila je najveća tijekom 2020. godine kada je iznosila nešto više od 197 sukoba na 10 000 zatvorenika. Prema podacima o apsolutnom broju tjelesnih sukoba između zatvorenika, u 2022. godini evidentirano je najviše takvih slučajeva u promatranom razdoblju, njih 236 (Ministarstvo pravosuđa, 2014, 2015, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2024). Međutim, obzirom na povećanje broja zatvorenika u odnosu na prethodnu godinu, nije došlo do značajnije promjene u stopi takvih incidenata. Kao i prilikom interpretacije stope tjelesnih napada zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela, i u ovom obliku nasilnog ponašanja potrebno je istaknuti kako se prikazani podaci temelje na broju tjelesnih sukoba što znači da obuhvaćaju ukupan broj takvih situacija, neovisno o tome koliko je zatvorenika sudjelovalo u sukobu te radi li se o istim zatvorenicima u više situacija. Obzirom da je primjetan porast apsolutnog broja tjelesnih sukoba između zatvorenika, ali i porast ukupnog broja zatvorenika unutar jedne godine, može se konstatirati kako je dinamika samih sukoba tijekom godina uglavnom konstantna (Ministarstvo pravosuđa, 2024).

Graf 4. Stopa tjelesnih sukoba zatvorenika

Zaključna razmatranja

Neosporno je da je nasilje općenito, pa tako i unutar kaznenih tijela, vrlo česta pojava koja rezultira brojnim negativnim posljedicama kako za pojedinca, tako i za njegovo šire okruženje. Nasilje u zatvorskom sustavu pretežito se nastoji objasniti kroz importacijski, deprivacijski i situacijski model. Cilj ovog rada bila je analiza službenih pokazatelja određenih oblika nasilnog ponašanja u hrvatskim kaznenim tijelima (tjelesni napadi zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela i tjelesni sukobi između zatvorenika) u razdoblju od 2013. do 2022. godine, a u svrhu provjere dijela situacijskog modela objašnjenja nasilja u zatvorskom sustavu. Službeni podaci Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Hrvatske ukazuju na određene promjene u kretanju broja zatvorenika u promatranom razdoblju od 2013. do 2022. godine. Prema zadnjim izvješćima broj zatvorenika je u porastu što se odražava na problem prekapacitiranosti kaznenih tijela. S druge strane, porast broja zatvorenika nije praćen paralelnim porastom broja službenika pravosudne policije. Iako prema službenim podacima problem nasilja u zatvorima i kaznionicama u Hrvatskoj nije alarmantan, od 2021. godine uočava se blagi porast stope tjelesnih napada zatvorenika na zaposlenike kaznenih tijela te tjelesnih sukoba između zatvorenika. O konkretnoj povezanosti nasilja i prenapučenosti kaznenih tijela u Hrvatskoj ne može se zaključiti samo na temelju prikazanih službenih podataka i bez daljnjih analiza. Važno je naglasiti kako je praćenje statističkih pokazatelja samo jedan od pristupa u praćenju nasilnog ponašanja u penalnom sustavu te ono ima određena ograničenja. Primjerice, u službenim izvješćima prikazani su samo oni incidenti koji su službeno prijavljeni, a na izvještavanje o određenom nasilnom incidentu uvelike može utjecati osobna percepcija pojedinca. Stoga, za detaljniji uvid u odnos između prenapučenosti i nasilja u hrvatskom zatvorskom sustavu potrebno je pristupiti i iz drugih metodoloških pristupa. Kombinacijom kvantitativnog i kvalitativnog pristupa sigurno bi se dobili potpuniji podaci o incidenciji, ali i fenomenologiji nasilja u hrvatskim kaznenim tijelima. To bi doprinijelo boljem razumijevanju nasilnog ponašanja unutar penalnog sustava te razvijanju adekvatnih tretmanskih programa, a sve u svrhu, kako prevencije i suzbijanja nasilja u zatvorskom sustavu, tako i uspješnije rehabilitacije zatvorenika.

Literatura:

- Aebi, M. F., Cocco, E., i Molnar, L. (2023). *SPACE I – 2022 – Council of Europe annual penal statistics: Prison population*. Council of Europe and University of Lausanne.
- Baggio, S., Peigné, N., Heller, P., Gétaz, L., Liebrez, M., i Wolff, H. (2020). Do overcrowding and turnover cause violence in prison? *Frontiers in Psychiatry*, 10, 1-4. <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2019.01015>
- Balent, S. (2008). *Nasilje u hrvatskim zatvorima i kaznionicama*. Diplomski rad. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Beauregard, V., i Brochu, S. (2013). Gambling in detention: A source of violence? *Deviant Behavior*, 34, 339-360. <https://doi.org/10.1080/01639625.2012.726178>
- Beijersbergen, K. A., Dirkzwager, A. J. E., Eichelsheim, V. I., Van Der Laan, P. H., i Nieuwbeerta, P. (2015). Procedural justice, anger, and prisoners' misconduct: A longitudinal study. *Criminal Justice and Behaviour*, 42(2), 196-218. <https://doi.org/10.1177/0093854814550710>
- Cooke, D. J., Wozniak, E., i Johnstone, L. (2008). Casting light on prison violence in Scotland: Evaluating the impact of situational risk factors. *Criminal Justice and Behavior*, 35(8), 1065-1078. <https://doi.org/10.1177/0093854808318867>
- Ekland-Olson, S., Barrick, D. M., i Cohen, L. E. (1983). Prison overcrowding and disciplinary problems: An analysis of the Texas prison system. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 19(2), 163-176. <https://doi.org/10.1177/002188638301900212>
- Fedock, G. L. (2017). Women's psychological adjustment to prison: A review for future social work directions. *Social Work Research*, 41(1), 31-42. <https://doi.org/10.1093/swr/svw031>
- Gadon, L., Johnstone, L., i Cooke, D. (2006). Situational variables and institutional violence: A systematic review of the literature. *Clinical Psychology Review*, 26(5), 515-534. [10.1016/j.cpr.2006.02.002](https://doi.org/10.1016/j.cpr.2006.02.002)
- Gaes, G. G. (1994). Prison crowding research reexamined. *The Prison Journal*, 74(3), 329-363. <https://doi.org/10.1177/0032855594074003004>
- Gibbons, J., i de Katzenbach, N. (2006). *Confronting confinement: A report on the commission on safety and abuse in America's prison*. New York, NY: Vera Institute of Justice.

- Griffin, M. L., i Hepburn, J. R. (2012). Inmate misconduct and the institutional capacity for control. *Criminal Justice and Behavior*, 40(3), 419-466. <https://doi.org/10.1177/0093854812457920>
- Ireland, J. L. (2002). Social self-esteem and self-reported bullying behaviour among adult prisoners. *Aggressive Behavior*, 28(3), 185-197. <https://doi.org/10.1002/ab.90021>
- Jacobi, J. V. (2005). Prison health, public health: Obligations and opportunities. *American Journal of Law & Medicine*, 31(4), 447-478. <https://doi.org/10.1177/009885880503100403>
- Kovčo Vukadin, I. (2014). Prevencija nasilja u zatvorima: restorativni pristup. Zbornik radova. *Međunarodna naučno-stručna konferencija Izgradnja modernog pravnog sistema*, Sarajevo, Centar za društvena istraživanja, Internacionalni Burč univerzitet, (ur.), 129-150.
- Kovčo Vukadin, I., i Mihoci, M. (2010). Nasilje u penalnim ustanovama. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17(1), 333-367.
- Kovčo Vukadin, I., Rajić, S., i Balenović, M. (2009). Uspostava probacijskog sustava – novi izazov za Hrvatsku? *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16(2), 711-751.
- Martin, J. L., Lichtenstein, B., Jenkot, R. B., i Forde, D. R. (2012). „They can take us over any time they want“: Correctional officers' responses to prison crowding. *The Prison Journal*, 92(1), 88-105. <https://doi.org/10.1177/0032885511429256>
- Mejovšek, M. (2002). *Uvod u penološku psihologiju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Mihoci, M. (2006). Sigurnost kaznionica i zatvora. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 879-905.
- Ministarstvo pravosuđa (2014). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2013. godinu.
- Ministarstvo pravosuđa (2015). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2014. godinu.
- Ministarstvo pravosuđa (2017). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2016. godinu.
- Ministarstvo pravosuđa (2018). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2017. godinu.
- Ministarstvo pravosuđa (2019). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2018. godinu.
- Ministarstvo pravosuđa (2020). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2019. godinu.
- Ministarstvo pravosuđa (2021). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2020. godinu.
- Ministarstvo pravosuđa (2022). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2021. godinu.
- Ministarstvo pravosuđa (2024). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora, odgojnih zavoda i centara za 2022. godinu.
- Ministry of Justice. (2024). *Safety in custody statistics, England and Wales: Deaths in prison custody to March 2024 assaults and self-harm to December 2023*. London: National Statistics.
- Rajić, S. (2017). *Prevencija nasilja u zatvorskom sustavu*. Doktorska disertacija. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Reisig, M. D. (2002). Administrative control and inmate homicide. *Homicide Studies*, 6(1), 84-103. <https://doi.org/10.1177/1088767902006001005>
- Ruderman, M. A., Wilson, D. F., i Reid, S. (2015). Does prison crowding predict higher rates of substance use related parole violations? A recurrent events multi-level survival analysis. *PloS One*, 10(10). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0141328>
- Sechrest, D. K. (1991). The effects of density on jail assaults. *Journal of Criminal Justice*, 19(3), 211-223. [https://doi.org/10.1016/0047-2352\(91\)90001-C](https://doi.org/10.1016/0047-2352(91)90001-C)
- Steiner, B., i Wooldredge, J. (2013). Sex differences in the predictors of prisoner misconduct. *Criminal Justice and Behavior*, 41(4), 433-452. <https://doi.org/10.1177/0093854813504404>
- Stephan, J. J., i Karberg, J. C. (2003). *Census of state and federal correctional facilities, 2000*. Washington, DC: Department of Justice, Office of Justice Programs.
- Tartaro, C. (2002). The impact of density on jail violence. *Journal of Criminal Justice*, 30(6), 499-510. [https://doi.org/10.1016/S0047-2352\(02\)00172-1](https://doi.org/10.1016/S0047-2352(02)00172-1)
- Tartaro, C., i Levy, M. P. (2007). Density, inmate assaults, and direct supervision jails. *Criminal Justice Policy Review*, 18(4), 395-417. <https://doi.org/10.1177/0887403407299863>
- Trulson, C. R., DeLisi, M., i Marquart, J. W. (2011). Institutional misconduct, delinquent background, and rearrest frequency among serious and violent delinquent offenders. *Crime & Delinquency*, 57(5), 709-731. <https://doi.org/10.1177/0011128709340224>
- Wallace, G. N. (2012). The real lethal punishment: The inadequacy of prison health care and how it can be fixed. *Faulkner Law Review*, 4, 265-297.

- Welch, M. (2011). *Corrections: A critical approach*. Routledge: Taylor & Francis Group.
- Wolff, N., Blitz, C. L., Shi, J., Siegel, J., i Bachman, R. (2007). Physical violence inside prisons: Rates of victimization. *Criminal Justice and Behavior*, 34(5), 588-599. <https://doi.org/10.1177/0093854806296830>
- Wooldredge, J., Griffin, T., i Pratt, T. (2001). Considering hierarchical models for research on inmate behavior: Predicting misconduct with multilevel data. *Justice Quarterly*, 18(1), 203-231. <https://doi.org/10.1080/07418820100094871>
- World Health Organization. (2002). *World report on violence and health*. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf?sequence=1
- Wortley, R. (2002). *Situational prison control – crime prevention in correctional institutions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wulf-Ludden, T. (2013). Interpersonal relationship among inmates and prison violence. *Journal of Crime and Justice*, 36(1), 116-136. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2012.755467>

VIOLENCE IN THE CROATIAN PRISON SYSTEM – OFFICIAL DATA ANALYSIS

Abstract: Violence is a significant public health problem. In the prison environment, it is seen as an unavoidable and ubiquitous phenomenon. Penal authorities are responsible for ensuring the safety of both prisoners and prison staff. Maintaining security is much more difficult when the number of prisoners increases. Prison overcrowding is one of the frequently studied correlates of violent behaviour in penal systems. Violence results in a variety of negative consequences that are reflected in many aspects of prison conditions. In order to better understand the problem of violence in prisons, as well as its prevention and suppression, it is necessary to constantly monitor and adequately address it. One of the approaches to monitoring the various forms of violent behaviour in the penal system is the monitoring of official indicators. Accordingly, the aim of this paper is to analyse the official indicators of certain forms of violent behaviour in Croatian prisons (physical attacks by prisoners on prison staff and physical conflicts between prisoners) in the period from 2013 to 2022, and for the purpose of verifying part of the situational model of explaining violence in the prison system. The analysis of the official reports of the Ministry of Justice and Public Administration of the Republic of Croatia indicates a decrease in the number of prisoners in the period from 2013 to 2016, while their number increases after 2016 and, according to the last two available reports, exceeds the available accommodation capacity. The increase in the number of prisoners was not accompanied by a parallel increase in the number of judicial police officers. In the period observed, the rates of physical attacks by prisoners on prison staff were highest in 2013 and 2019 and lowest in 2015. The rates of physical conflicts between prisoners are relatively constant, with a slightly larger increase in 2020. In summary, although the problem of violence in Croatian prisons is not alarming according to official data, there has been a slight increase in these forms of violent behaviour in prisons recent years (2021 and 2022).

Keywords: violence, prison system, official data, Croatia

NASILJE U GINEKOLOŠKO - AKUŠERSKIM USTANOVAMA REPUBLIKE SRBIJE

*mr Svetlana Janković²⁵⁴, potpukovnica u penziji,
Centar za podsticanje dijaloga i tolerancije Čačak*

Apstrakt: U poslednjih nekoliko godina žene širom sveta su ukazale da trpe akušersko nasilje u ginekološko-akušerskim ustanovama. Brojna istraživanja međunarodnih organizacija potvrđuju da su žene izložene zlostavljanju i nehumanom i degradirajućem postupanju u svim aspektima tokom zaštite svog reproduktivnog zdravlja. Akušersko nasilje uvek počinje verbalnim zlostavljanjem, a može se završiti fizičkim nasiljem s fatalnim ishodom. U svakom obliku akušerskog nasilja uočeni su različiti intenziteti nasilja s različitim stepenom posledica. Pojmovno u praksi to je postupanje prema ženama u ginekološko-akušerskim ustanovama i nije u skladu s međunarodnim propisima i standardima, kao ni u skladu s domaćim normama. Žene koje su boravile u ginekološko-akušerskim ustanovama Republike Srbije, javno su objavile svoja negativna iskustva u medicinskom tretmanu od trenutka ulaska u ustanovu do poslednje faze u pružanju medicinske usluge. Tako se iskristalisalo 16 vrsta doživljenog nasilja nad ženama tokom različitih medicinskih tretmana u ginekološko-akušerskim ustanovama. Stotine žena podelilo je svoje iskustvo ginekološko-akušerskog nasilja u srpskim porodilištima – na forumima, u komentarima ispod medijskih objava, u privatnim Fejsbuk grupama, podstaknute pričom onih koje su javno istupile u medijima ispričavši kako izgleda biti porodilja u srpskom porodilištu. Neke su prvi put govorile, neke su ponovile svoju priču, neke su prošle kroz traumatične događaje godinama ranije. Razlikuju se imena ustanova, lekara i babica, razlikuju se gradovi, i različiti su ishodi teških porođaja. Dve stvari su ostajle iste – trauma čije posledice žene i danas osećaju, a koja je nastala kao direktna posledica verbalnog i fizičkog nasilja zdravstvenih radnika i ćutanje onih koji ne bi smeli da ćute – nadležni zdravstveni radnici i institucije. Zajedničko je i da akušersko nasilje ima sve elemente sistemskog kršenja prava žena u zaštiti njihovog reproduktivnog zdravlja

Ključne reči: ginekološko-akušerske ustanove, reproduktivno zdravlje, akušersko nasilje, medicinski tretmani, trauma, zaštita

UVOD

Žene širom sveta su se oglasile da trpe akušersko nasilje u ginekološko-akušerskim ustanovama, u poslednjih nekoliko godina. Istraživanja međunarodnih organizacija potvrđuju da su žene izložene nehumanom i degradirajućem postupanju sve do zlostavljanja, u svim sferama tokom zaštite svog reproduktivnog zdravlja (Mašina, 2024). Akušersko nasilje počinje se verbalnim zlostavljanjem, a često se završi sa fizičkim nasiljem, a ponekad i fatalnim ishodom. Akušersko nasilje predstavlja kršenje propisa koji regulišu ljudska prava i prava iz zdravstvene zaštite.

U Republici Srbiji početkom 2022. godine, akušersko nasilje se otvorilo kao tema kada su dve hrabre žene, Milica Filipović iz Šapca i Maja Simić Simeunović iz Beograda, javno objavile svoja iskustva. Milica Filipović je doživela akušersko nasilje prilikom indukovnog pobačaja, a kod slučaja Maje Simić Simeunović, beba je preminula, a ona je, usled akušerskog nasilja, imala ozbiljne zdravstvene posledice (četiri rupture materice). Oba slučaja su se dogodila u najvećem porodilištu u Srbiji, Ginekološko-akušerskoj klinici „Narodni front“ (Kamenković, 2024). Ove dve žene su uticale da se pokrene tema akušerskog nasilja i da se ohrabre sve žene koje su doživele slična zlostavljanja da prijave nehumana postupanja u ginekološko-akušerskim ustanovama. U cilju stvaranja slobodnog prostora za objave o akušerskom nasilju, Milica Filipović je na Fejsbuku formirala grupu „Stop nasilju

²⁵⁴ svetlana.jankovic.cacak@gmail.com

u porodilištima!“, koja ima skoro pet hiljada članica. Podaci koje su žene javno objavile i prikazale u Fejsbuk grupi potvrđuju da akušersko nasilje ima sve elemente sistemskog kršenja prava žena u zaštiti njihovog reproduktivnog zdravlja. I potrebno je svim ženama pružiti mogućnost za pravnu zaštitu ukoliko dođe do povrede njihovih prava.

Cilj rada je da se ukaže na sistemski problem u ginekološko-akušerskim ustanovama u kojima se žene izlažu zlostavljanju. Analiza o kršenju prava žena prilikom zaštite reproduktivnog zdravlja, analiza o tretmanu žena u ginekološko-akušerskim ustanovama Republike Srbije prikazuje sve povrede međunarodnih i domaćih propisa i predstavlja osnov za nadležne organe da sprovedu sveobuhvatne mere kako bi se akušersko nasilje eliminisalo.

Međunarodni aspekt zaštite od akušerskog nasilja

Na međunarodnom planu, prava žena u pogledu reproduktivnog zdravlja regulisana su brojnim aktima. Međunarodni propisi koji štite prava žena na reproduktivno zdravlje mogu se podeliti u dve grupe. Prva grupa predstavlja opšte norme koje regulišu ljudska prava, dok druga grupa propisa direktno i detaljno definiše reproduktivno zdravlje i prava žena da samostalno odlučuju o medicinskim tretmanima. Navodimo neke: Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni ili postupaka (Ujedinjenih nacija), Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropska konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, Evropska povelja o pravima pacijenata, Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici i relevantni izveštaji o položaju žena u vezi s reproduktivnim zdravljem (Svetske zdravstvene organizacije, Ujedinjenih nacija, Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, Međunarodne organizacija za ljudska prava tokom porođaja - *Human Rights in Childbirth*, Nacionalnog centra za biotehnoške informacije - *National Center for Biotechnology Information*, Pedijatrijskog instituta Burlo Garofolo - Materno Infantile Burlo Garofolo).

Nacionalni propisi

U nacionalnim propisima postoje norme u kojima je predviđena zaštita žena u okviru pružanja zdravstvene zaštite. Kršenje prava žena koja uključuju reproduktivno zdravlje može se podvesti pod jedan pojam – akušersko nasilje. Ovaj pojam podrazumeva zlostavljanje i nasilje nad ženama – od verbalnog do fizičkog. Navodimo neke propise: Ustav Republike Srbije (član 18-25, 27, 32, 36, 42, 63, 66, 68), Zakon o zdravstvenoj zaštiti (član 2-4, 11 stav 2 tačka 3, 20-26, član 75 stav 1 tačka 3, član 91 stav 3 tačka 2), Zakon o zdravstvenom osiguranju (član 2, 16, 51, 52 stav 1 tačka 2, 53 stav 1 tačka 4, 54, 73 stav 1 tačka 3, 131, 143), Zakon o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porođilja (član 2, 4), Zakon o pravima pacijenata (član 3, 7-13, 15, 16, 28), Zakon o zabrani diskriminacije (član 20), Kodeks medicinske etike Lekarske komore Srbije (član 4, 5, 36, 49, 51), Etički kodeks Komore medicinskih sestara i zdravstvenih tehničara Srbije, Poslovni kodeks Ginekološko-akušerske klinike „Narodni front“ (član 17, 45, 50), Poslovni kodeksi univerzitetskih kliničkih centara: Vojvodina (član 16, 17, 24), Niš (član 17, 19, 20) i Kragujevac (član 11, 14, 15, 17, 19, 43, 44, 46).

ISKUSTVA ŽENA, ANALIZE, ISTRAŽIVANJA

Bazu istraživanja su činila već objavljena iskustva o akušerskom nasilju u ginekološko-akušerskim ustanovama Republike Srbije, koja su pokazala su da se medicinski tretmani za zaštitu reproduktivnog zdravlja žena ne primenjuju u skladu s propisima. Nadležni organi iz oblasti zdravstvenog sistema, ali i organi pravosuđa, uglavnom nisu reagovali na javne prijave akušerskog nasilja.

Rad na analizi je započet prikupljanjem slučajeva i iskustava žena koje su doživele akušersko nasilje u ginekološko-akušerskim ustanovama. *Prvi korak* su učinile Milica Filipović i Maja Simić

Simeunović, koje su javno iznale svoje primere na društvenim mrežama, u televizijskim emisijama, na raznim portalima i podcastima. Obe su prijavile slučajeve nadležnim organima kako bi iskoristile pravne mehanizme i zaštitile svoja prava. *Drugi korak* je otvaranje Fejsbuk grupe „Stop nasilju u porodilištima!“, u kojoj žene predstavljaju svoja iskustva u ginekološko-akušerskim ustanovama. Iz tih iskustava se može zaključiti da postoji sistemsko akušersko nasilje. Zatim je samo za tri meseca 2022. godine registrovano oko dve stotine slučajeva koji su potvrdili da je akušersko nasilje sistemski problem. Žene koje su dostavile svoja iskustva dale su saglasnost za citiranje njihovih izjava, konkretno 110 žena, ali bez navođenja ličnih podataka.

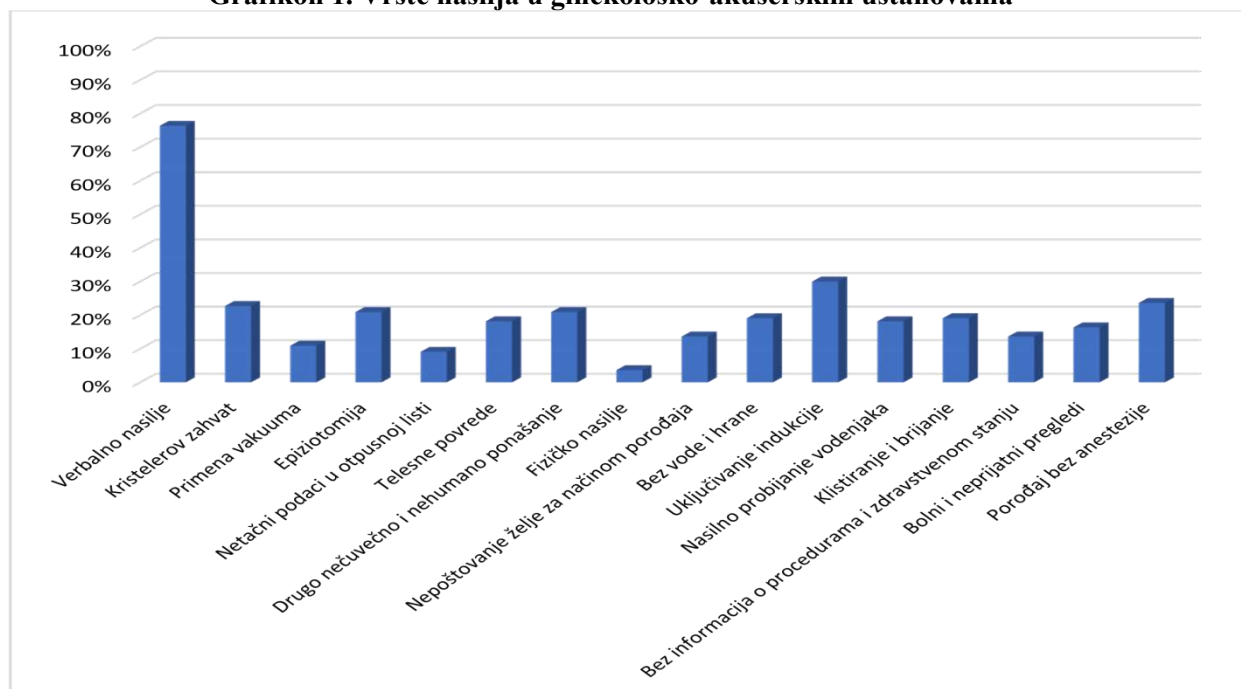
Analiza je obuhvatila 16 oblika nasilja i zlostavljanja, odnosno nehumanog i nečovečnog postupanja prema pacijentkinjama (Mašina, 2022). Rezultati za svih 16 oblika nasilja će biti prikazani kroz grafikone, u procentualnom rezultatu.

Istraživanja i analize međunarodnih tela (Svetska zdravstvena organizacija, Parlamentarna skupština Saveta Evrope, Ujedinjene nacije) pokazuju da se na eliminisanju akušerskog nasilja aktivno radi već više od deset godina. Intenzitet borbe je veći jer su žene koje su žrtve akušerskog nasilja osnažene da u većem broju prijave nasilje.

AKUŠERSKO NASILJE U PRAKSI

Postupanje prema ženama u ginekološko-akušerskim ustanovama u Republici Srbiji nije u skladu s međunarodnim propisima i standardima, kao ni u skladu s domaćim normama. Žene koje su boravile javno su objavile svoja negativna iskustva u medicinskom tretmanu od trenutka ulaska u ustanovu do poslednje faze u pružanju medicinske usluge (Radoja, 2024). Prema njihovim svedočenjima, akušersko nasilje postoji i u toku komunikacije. Ono može biti različitog intenziteta, a često se razvije i u fizičko zlostavljanje nanošenjem nepotrebnog bola i patnje koje ima za posledicu narušavanje zdravlja i ugrožavanje života.

Grafikon 1. Vrste nasilja u ginekološko-akušerskim ustanovama

*Najviše prijava akušerskog nasilja bilo je za četiri zdravstvene ustanove (Ginekološkoakušerska klinika „Narodni front“; Univerzitetski klinički centar Vojvodine, Klinika za ginekologiju i akušerstvo „Betanija“; Univerzitetski klinički centar Niš, Klinika za ginekologiju i akušerstvo; Univerzitetski klinički centar Srbije, Klinika za ginekologiju i akušerstvo „Višegradska“).

Na osnovu iskustava pacijentkinja, akušersko nasilje može se svrstati u nekoliko grupa:

Verbalno nasilje i loša komunikacija. Od ukupnog broja analiziranih prijava, 76,36% se odnosilo na verbalno nasilje i lošu komunikaciju koje su pacijentkinje doživele. Svedočenja pacijentkinja pokazuju ozbiljnost urušene komunikacije, nepoštovanje ličnosti pacijentkinja i oblike verbalnog nasilja s kojim se suočavaju u ginekološko-akušerskim ustanovama. Pacijentkinje su često izložene verbalnom nasilju celokupnog medicinskog osoblja u svim fazama medicinskog tretmana, od prijema do invazivnih medicinskih zahvata (Radoja, 2024). U verbalno nasilje može se podvesti i odbijanje zdravstvenih radnika da saslušaju pacijentkinjin predlog na koji način ona želi da se porodi. Razlog za njen izbor ne sme biti izložen podsmehu i biti osnov za ponižavanje.

Učestala primena Kristelerovog zahvata i vakuum ekstrakcije. Zakon o pravima pacijenta predviđa da pacijentkinja ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njenog života i zdravlja. Dakle, nijedna mera, a posebno ne invazivna, ne sme se preduzimati bez pristanka, koji mora uslediti tek nakon što pacijentkinja dobije sve potrebne informacije i dovoljno vremena za odlučivanje. Jedan od najproblematičnijih postupaka prilikom porođaja u ginekološko-akušerskim klinikama je učestala upotreba takozvanog Kristelerovog zahvata, kojim lekar vrši pritisak na zid materice tokom procesa porođaja. Mnoge pacijentkinje su opisale svoja loša i traumatična iskustva prilikom preduzimanja ovog zahvata. Brojni su primeri u kojima su lekari primenjivali zahvat i pored izričitog protivljenja pacijentkinja. Ovaj zahvat ostavlja velike posledice po zdravlje pacijentkinja, a postoje istraživanja koja ukazuju na to da još uvek nisu pouzdano utvrđene koristi od njegove primene.²⁵⁵ Zajedno s Kristelerovim zahvatom lekari često koriste i vakuum ekstrakciju. Korišćenjem ova dva medicinska zahvata veliki broj pacijentkinja zadobio je ozbiljne posledice po zdravlje, kao što su rupturi materice i veliki hematomi. Takođe, posledice koje su uočene kod beba su hematomi na glavama.

Nasilna epiziotomija. Epiziotomija predstavlja hirurški proces zaštite međice od pucanja prilikom izlaska bebine glave tokom porođaja. Izvodi se zasjecanjem međice bez korišćenja anestezije. Epiziotomija je vrlo rasprostranjena u srpskim porodilištima, za razliku od porodilišta u drugim evropskim državama. Postoji sve više naučnih studija koje idu u prilog tome da epiziotomija donosi više štete porodiljama nego spontano pucanje međice prilikom porođaja, posebno zato što prilikom spontanog pucanja međice ne dolazi do oštećenja krvnih sudova i nerava, kao prilikom epiziotomije. Svetska zdravstvena organizacija je objavila preporuku da u današnje vreme treba raditi epiziotomiju samo u posebnim zdravstvenim indikacijama, a ne rutinski, kako se to radi u srpskim porodilištima.²⁵⁶

Fizičke povrede. Često su posledica mučenja i zlostavljanja prilikom pružanja medicinskih tretmana. Pacijentkinje koje su opisale fizičko zlostavljanje navele su da su iz ginekološko-akušerskih ustanova izašle s teškim i ozbiljnim povredama reproduktivnih organa, a nekima su čak izvađene i materica i jajnici. Praksa pokazuje da su mučenju i zlostavljanju izložene ne samo pacijentkinje, već i bebe. Brojni su primeri u kojima su bebe žrtve nasilja, prilikom kojeg su zadobile fizičke povrede, a nekad i teška oštećenja.

Fizičko nasilje. Postoje primeri u kojima su pacijentkinje u zdravstvenim ustanovama preživele i fizičko nasilje od strane lekara i medicinskih sestara, koji učestvuju u postupku porođaja ili ginekološko-akušerske intervencije. Ono je najčešće praćeno uz verbalno nasilje i predstavlja vrstu

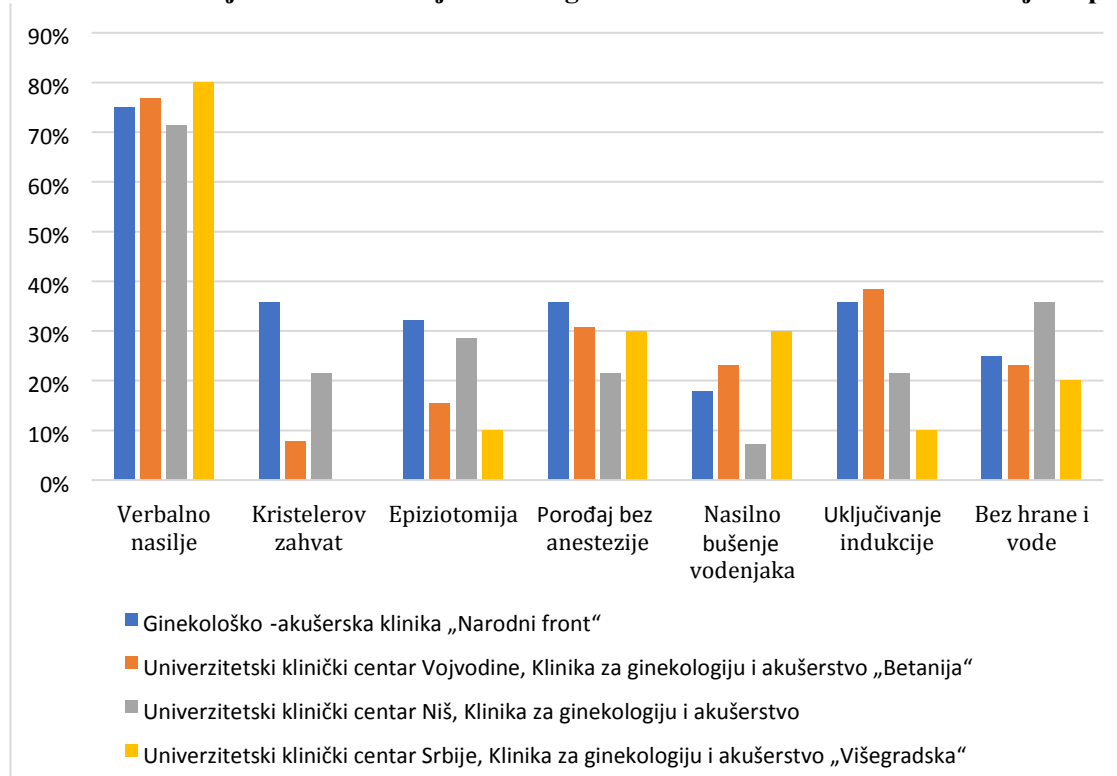
²⁵⁵ U istraživanju „Pritisak fundusa prilikom druge faze porođaja (Kristelerov zahvat) povezan je s povećanim rizikom od avulzije mišića levator ani“, koje je urađeno 2018. godine, lekari iz Bolonje su posmatrali žene koje su se prvi put porađale (134 porodilje kod kojih je primenjen Kristelerov zahvat i 128 žena kod kojih nije primenjen). Rezultati pokazuju da čak 28,4% žena kod kojih je primenjen Kristelerov zahvat ima posledice u vidu rupturi mišića, u odnosu na 14,1% žena kod kojih nije primenjen ovaj zahvat. Zaključak lekara koji su sprovedili istraživanje jeste da je Kristelerov zahvat u direktnoj vezi s nastankom rupturi mišića kod žena koje prvi put rađaju i da je potrebno dobro razmotriti sve opcije prilikom savetovanja porodilja za upotrebu spornog zahvata.

²⁵⁶ U svetu, najmanji procenat epiziotomije se vrši u Šveoskoj (9,7% slučajeva), a najviše na Tajvanu 100%.

demonstracije sile i prikazivanja moći nad nekim. Većina pacijentkinja nema hrabrosti da prijavi ovakvu vrstu nasilja iz straha od budućih postupanja zdravstvenih radnika, kojima bi se ugrozili zdravlje i život. Strah je osnovan, s obzirom na to da pacijentkinje tokom porođaja dobiju udarce.

Drugo nečovečno i ponižavajuće postupanje. Međunarodni dokumenti i domaći propisi predviđaju da je dužnost lekara da obavlja svoju profesionalnu aktivnost savesno, kao i da svoje profesionalno znanje i iskustvo ne sme koristiti u nehumane svrhe, niti sme da učestvuje u sprovođenju mučenja ili drugih oblika ponižavanja, omalovažavanja i surovog postupanja prema drugom ljudskom biću. Izlaganje dodatnim patnjama i bolu kroz degradirajuće i ponižavajuće postupanje postoji i tokom učestalih vaginalnih pregleda koje u kratkim vremenskim intervalima obavlja više različitih ginekologa. U takvim postupanjima pacijentkinje trpe izuzetno neprijatne i bolne preglede. Mnoge pacijentkinje su molile lekare da ih ne pregledaju više puta, ali se njihove molbe nisu prihvatile, zbog čega su imale osećaj kao da su silovane.

Grafikon 2. Najčešći oblici nasilja u četiri ginekološko-akušerske ustanove s najviše prijava

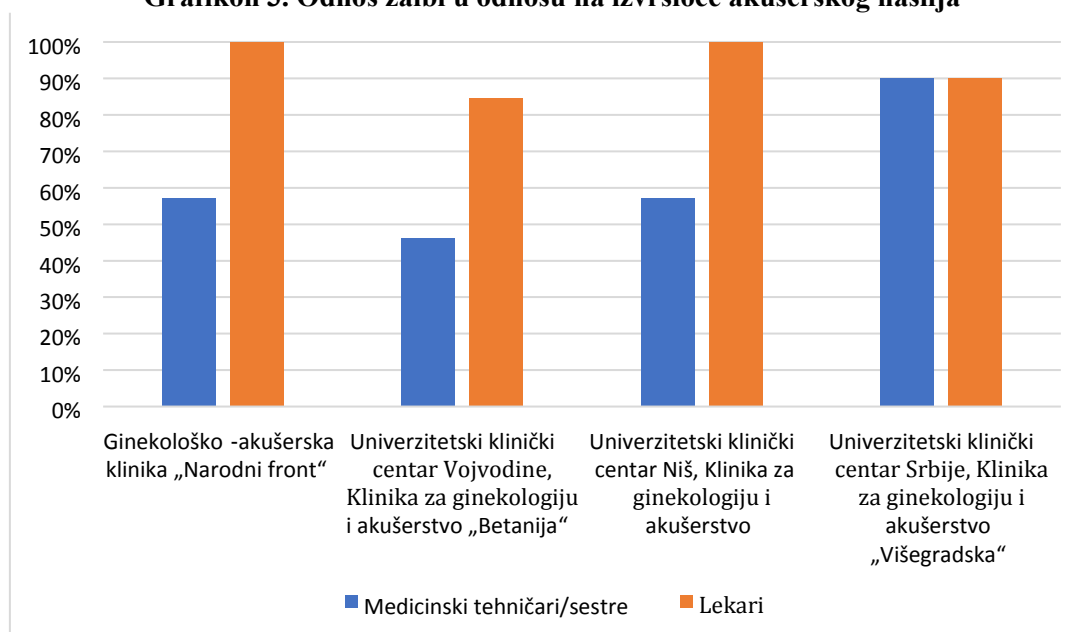
*Prijave za akušersko nasilje upućene su lekarima i medicinskim sestrama/tehničarima. Prema prijavama za akušersko nasilje, lekari su bili izvršioци nasilja u najvećem broju slučajeva, osim u Univerzitetskom kliničkom centru Srbije, na Klinici za ginekologiju i akušerstvo „Višegrad“, gde je broj ujednačen.

Saglasnost – Zakon o pravu pacijenata predviđa da pacijentkinja mora da dâ saglasnost za preduzimanje medicinskih procedura i da se bez te saglasnosti one ne mogu preduzeti. Potpuno je pogrešna, čak i nedozvoljena, praksa zdravstvenih radnika da daju saglasnost pacijentkinjama u trenutku pre odvođenja ili dok se nalaze u porođajnoj sali, kada trpe velike bolove, a neke su možda i pod dejstvom analgetika i nisu potpuno svesne sadržine koju potpisuju. U skladu sa Zakonom o pravu pacijenata, svaka pacijentkinja ima pravo da postavi pitanje o procedurama koje se preduzimaju, posledicama, mogućim komplikacijama i drugim opcijama. Zdravstveni radnici ne mogu uskratiti pacijentkinjama to pravo. S druge strane, lekar i medicinska sestra su u obavezi da daju odgovore na sva pitanja koja je pacijentkinja postavila. Ipak, praksa beleži kršenje prava na pristanak, a posebno na informisani pristanak.

Unošenje netačnih podataka u otpusnu listu. Znatno broj pacijentkinja je potvrdio da su podaci u otpusnim listama netačni i da se najčešće odnose na informacije o toku prijema, porođaja/operacija, a posebno u situacijama kad su se dogodile „nepredviđene okolnosti“. Uzimajući u obzir podatke koji su izmenjeni, pacijentkinje zaključuju da bi te informacije pokazale sve nepravilnosti tretmana i nesavesnog preduzimanja medicinskih mera. Izostavljanje podataka ili njihova izmena ima za cilj izbegavanje odgovornosti.

Mučenje i zlostavljanje. Mnogobrojne pacijentkinje su svedočile o nehumanom i degradirajućem ophođenju prema njima kako od strane lekara tako i od strane medicinskih sestara. Akušersko nasilje kroz mučenje i zlostavljanje ogleda se u primerima vezivanja prilikom porođaja, čime se pacijentkinje prisiljavaju da leže u određenoj poziciji bez prava na menjanje položaja i kretanje. Sve zabrane sprovođenja mučenja i zlostavljanja u zdravstvenim ustanovama nisu dale rezultat u praksi, jer je očigledno da ne postoji adekvatna zaštita žrtava ovakvog postupanja.

Grafikon 3. Odnos žalbi u odnosu na izvršioca akušerskog nasilja

Tretman u ginekološko-akušerskim ustanovama se ne završava okončanjem porođaja, već se nastavlja tokom boravka pacijentkinje i bebe u zdravstvenoj ustanovi. Zbog toga je važno da pacijentkinje dobiju od zdravstvenih radnika potpune informacije i uputstva u vezi s dojenjem beba, problemima s laktacijom, previjanjem beba i svim drugim procedurama koje je potrebno primeniti nakon izlaska iz zdravstvene ustanove. Iskustva žena potvrđuju da one na svoja pitanja ne dobijaju odgovore, već da im, umesto instrukcija i saveta, budu upućeni prekori, osude i psovke ili ono što je najgore, ćutanje.

KOMUNIKACIJA IZMEĐU PACIJENTKINJA I MEDICINSKOG OSOBLJA

U ginekološko-akušerskim zdravstvenim ustanovama Republike Srbije komunikacija između zdravstvenih radnika i pacijentkinja je na veoma niskom nivou, što ima za posledicu verbalno nasilje koje uključuje vređanje, psovanje, ponižavanje, urlanje, nazivanje pacijentkinja pogrdnim imenima (Andrić, 2024).

Medicinske mere se preduzimaju bez informisanog pristanka i pacijentkinje nemaju informacije o svom zdravstvenom stanju, planiranim medicinskim merama i posledicama koje se mogu očekivati. U velikom broju slučajeva zdravstveni radnici preduzimaju medicinske mere protiv volje pacijentkinje, kao što su Kristelov zahvat, primena vakuuma, epiziotomija, uključivanje indukcije, nasilno probijanje vodenjaka i klistiranje. Pacijentkinje se tokom porođaja vežu kaiševima u slučaju da se žale na bolan porođaj, a nakon porođaja bivaju izložene ušivanju bez

anestezije (argument – „da budu kao nove za muža“, „da se muž raduje“, „da bude mužu lepa“ i slično). Primena nasilnih medicinskih metoda dovodi do narušavanja zdravlja pacijentkinje. Medicinski tretmani se primenjuju tako da se pacijentkinje izlažu dodatnoj patnji i bolu, a ne preduzima se nijedna mera koja bi dovela do olakšanja patnje i bola. Postoji čak i praksa da lekari koji započnu porođaj napuste pacijentkinju zbog „drugih obaveza“ i prepuste vođenje porođaja drugom lekaru. U specifičnim trudnoćama, kada postoje prognoze za moguće komplikacije, lekari koji nastave porođaj nisu upoznati sa zdravstvenim stanjem pacijentkinje, zbog čega mogu nastati fatalne posledice.

Kod pobačaja je uočeno da su pacijentkinje ostavljene same, bez nadzora zdravstvenog radnika, odnosno prinuđene su da pobace u krevetu pred drugim trudnicama/porodiljama ili u kupatilu, tako što izbacе plod u wc šolju ili lopatu. Pacijentkinjama se preporučuje da ne uzimaju hranu i vodu „za njihovo dobro“, a često im se potpuno zabranjuje uzimanje hrane i vode. Mnoge pacijentkinje su gladovale i bile su žedne za sve vreme porođaja, iako je porođaj trajao duže od 12 časova. Kada su u pitanju uslovi i kapaciteti smeštaja, ističe se da su toaleti nefunkcionalni, da nema osnovnih sredstava za higijenu, da im posteljina i spavaćice nisu menjani po nekoliko dana, kao i da su često bile pokrivane krvavim ćebadima. Utvrđeno je da se ne razdvajaju pacijentkinje koje borave zbog porođaja i one koje su hospitalizovane zbog pobačaja.

Ginekološko-akušerske klinike često dobiju epitet „baby friendly porodilišta“, ali, prema svedočenjima pacijentkinja, ne poseduju nijedan element koji bi zadovoljio te standarde. Nehumano i degradirajuće postupanje u ginekološko-akušerskim ustanovama ogleda se i u slučajevima nestalih beba, što potvrđuje i presuda Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP) Zorica Jovanović protiv Srbije (predstavka broj 21794/08 od 26. marta 2013. godine). ESLJP je obavezao Republiku Srbiju da mora da preduzme sve odgovarajuće mere s ciljem uspostavljanja mehanizma za obezbeđenje pojedinačnog obeštećenja svim roditeljima u situaciji kao što je ili koja je dovoljno slična situaciji podnositeljke predstavke. Republika Srbija je usvojila Zakon o utvrđivanju činjenica o statusu novorođene dece za koju se sumnja da su nestala iz porodilišta u Republici Srbiji, ali problem „nestalih beba“ nije rešen. Do sada se nijedna zdravstvena ustanova nije oglasila po tom pitanju. I pored toga što je ESLJP utvrdio povredu prava i naložio Republici Srbiji da preduzme određene mere, nijedna ginekološko-akušerska ustanova u okviru zdravstvenog sistema Republike Srbije nije doprinela da dođe do rešavanja problema, te je upitno da neće doprineti ni u eliminisanju akušerskog nasilja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U Republici Srbiji žene su doživljavale različite vrste nasilja tokom različitih medicinskih tretmana u ginekološko-akušerskim ustanovama. Žene su takođe doživljavale medicinske tretmane kao nasilje (Kristeleroov zahvat, epiziotomija i slično) kada su oni izvršeni bez pristanka, ili čak uz njeno protivljenje, izazivajući veliku patnju i bol, kao i uzrokujući ozbiljne negativne posledice po zdravlje i život (Mašina, 2024).

Ono što je neupitno je da žene imaju pravo: da dobiju usluge u ginekološko-akušerskim ustanovama kojima se štiti njihovo reproduktivno zdravstveno zdravlje; da im se akušerska nega pruži uz poštovanje njihove ličnosti; da im se omoguće medicinski tretmani bez diskriminacije i bilo kakvog nasilja, mučenja, nehumanog i ponižavajućeg postupanja; da im se obezbede medicinske usluge bez prinude.

Takođe je neupitno da medicinska usluga u ginekološko-akušerskim ustanovama treba da bude: uz efikasnu i pravilnu primenu informisanog pristanka uopšte; s obaveznim pisanim informisanim pristankom za sve invazivne tretmane; u skladu s ljudskim pravima, tako da se poštuje odluka pacijentkinje; s merama kojima se ublažavaju patnja i bol; i u skladu sa standardima Svetske zdravstvene organizacije.

Šta činiti? Evo nekih predloga: proveriti kapacitete ginekološko-akušerskih ustanova; sprovesti sveobuhvatan nadzor nad njihovim radom; ispitati kvalitet medicinskih tretmana koji se primenjuju u ovim ustanovama; obezbedi finansijska sredstva tako da zaštita reproduktivnog zdravlja bude kvalitetna i u skladu sa standardima koje je postavila Svetska zdravstvena organizacija; utvrdi uzroke sistemskog akušerskog nasilja; sprovesti mere kojima bi se obezbedilo poštovanje i zaštita ženskih ljudskih prava; obezbediti najviši standard fizičkog i mentalnog zdravlja tokom zaštite reproduktivnog zdravlja; osigurati zaštitu reproduktivnog zdravlja bez akušerskog nasilja i rodno zasnovanog nasilja; uzeti u obzir sve javne prijave/ukazivanja na akušersko nasilje i sprovesti nezavisnu istragu; sprovesti mere koje dovode do sprečavanja akušerskog nasilja i mere koje dovode do kažnjavanja počilaca; uspostaviti saradnju sa svim akterima izvan zdravstvenog sistema koji mogu pružiti pomoć u eliminisanju akušerskog nasilja; pokrenuti inicijativu za izradu strategije za zaštitu od akušerskog nasilja i edukaciju zdravstvenih radnika o pružanju zdravstvenih usluga u ginekološko-akušerskim ustanovama; omogućiti prisustvo osobe od poverenje što se za sada retko primenjuje. Prisustvo pratnje na porođaju trebalo bi da bude pravo i mogućnost pacijentkinje, a ne obaveza, jer rešenje za nasilje ne treba da se prebacuje na porodilje i njihovu porodicu, već na sistem koji treba da obezbedi modalitete kroz najviše standarde tokom zaštite reproduktivnog zdravlja. Nije empatija ono što se očekuje u ginekološko-akušerskim ustanovama, već profesionalci koji poštuju dostojanstvo pacijentkinja – za šta su plaćeni. A one koje na svet donose novi život ne samo da imaju parvo, već i zaslužuju ginekološko-akušerske ustanove, koje neće samo u teoriji biti “srećno mesto” i mesto nade. Posebno ne u zemlji koja muku muči sa natalitetom.

Literatura:

Dokumenta:

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 98/2006 i 115/2021.
 Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 25/2019 i 92/2023.
 Zakon o zdravstvenom osiguranju, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 25/2019 i 92/2023
 Zakon o ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu dece, trudnica i porodilja, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 104/2013.
 Zakon o pravima pacijenata, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 45/2013.
 Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 22/2009 i 52/2021.
 Kodeks medicinske etike Lekarske komore Srbije Službeni glasnik Republike Srbije, broj 104/2016.
 Etički kodeks Komore medicinskih sestara i zdravstvenih tehničara Srbije, Službeni glasnik Republike Srbije, broj 67/2007.

Časopisi:

Andrić, T. (2024, 27. februar). Doktor nije hteo da me pregleda zbog viška kilograma: Maji rekli da neće imati dete, za mesec dana prirodno zatrudnela. *Yumama.naslovna.trudnoća.porođaj*. Dostupno na <https://yumama.mondo.rs/trudnoca/porodjaj/a51560/akusersko-nasilje-zena-iz-beograda.html> stranici pristupljeno 15.3.2024.

Kamenković, S. (2024, 20. januar). Lični stav: Sedam krugova pakla u GAK „Narodni front“. Dostupno na <https://n1info.rs/licni-stav/sedam-krugova-pakla-u-gak-narodni-front/?comments>, stranici pristupljeno 29.2.2024.

Mašina. (2022, 21. septembar). Ženska prava: Šesnaest oblika nasilja i zlostavljanja porodilja: O tretmanu žena u ginekološko-akušerskim ustanovama. Dostupno na <https://www.masina.rs/sesnaest-oblika-nasilja-i-zlostavljanja-porodilja-o-tretmanu-zena-u-ginekolosko-akuserskim-ustanovama/>, stranici pristupljeno 13.3.2024.

Radoja, Ž.(2024, 23. januar). Društvo: Akušersko nasilje gorući problem Srbije. *Vreme*. Dostupno na <https://vreme.com/drustvo/akusersko-nasilje-goruci-problem-srbije/>, stranici pristupljeno 29.2.2024.

Internet izvori:

- Poslovni kodeks Ginekološko-akušerske klinike „Narodni front“. (2008, 30. januar). Dostupno na <http://gakfront.org/A3d2HmiN/assets/files/00000%20dokumenti%20vesti/poslovni%20kodeks%2028062021/Poslovni%20kodeks%202008.pdf>, stranici pristupljeno 10.5.2024.
- Poslovni kodeksi univerzitetskog kliničkog centra Vojvodine. (2018, 5. jul). Dostupno na <https://www.kcv.rs/wp-content/uploads/2018/08/Poslovni-kodeks-KCV.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2024.
- Poslovni kodeksi univerzitetskog kliničkog centra Niš. (2022, 1. mart). Dostupno na http://www.kcnis.rs/files/normativni_akti/Poslovni%20kodeks%20zaposlenih%20u%20UKC%20Nis_opt.pdf, stranici pristupljeno 11.5.2024.
- Poslovni kodeksi univerzitetskog kliničkog centra Kragujevac. (2021, 29. jul). Dostupno na <https://ukck.rs/wp-content/uploads/2022/03/poslovni.kodeks.20210901.pdf>, stranici pristupljeno 11.5.2024.

Violence in gynecological and obstetric institutions of the Republic of Serbia

***Svetlana Janković,LLM, retired lieutenant colonel
Center for promoting dialogue and tolerance Čačak***

Abstract: In the last few years, women around the world have announced that they suffer from obstetric violence in gynecological-obstetrical institutions. Numerous researches by international organizations confirm that women are exposed to abuse and inhumane and degrading treatment in all spheres during the protection of their reproductive health. Obstetric violence always begins with verbal abuse and can end with physical violence with a fatal outcome. In each form of obstetric violence, different intensities of violence with different degrees of consequences were observed. Conceptually, in practice, this is the treatment of women in gynecological-obstetrical institutions and it is neither by international regulations and standards nor by domestic norms. Women who stayed in gynecological-obstetrical institutions publicly announced their negative experiences in medical treatment from the moment of entering the institution to the last stage in the provision of medical services. Thus, 16 types of violence experienced against women during various medical treatments in gynecological-obstetrical institutions were crystallized. Hundreds of women have recently shared their experience of gynecological-obstetrical violence in Serbian maternity hospitals - on forums, in comments under media posts, in private Facebook groups, encouraged by the story of those who publicly appeared in the media, telling what it's like to give birth in a Serbian maternity hospital. Some spoke for the first time, some repeated their story, and some went through traumatic events years before. The names of institutions, doctors, and midwives are different, the cities are different, and the outcomes of difficult births are different. Two things remain the same - trauma, the consequences of which women still feel today, which was a direct consequence of the verbal and physical violence of health workers, and the silence of those who should not be silent - competent health workers and institutions. It is also common that obstetric violence has all the elements of a systemic violation of women's rights in the protection of their reproductive health.

Keywords: gynecological and obstetric institutions, reproductive health, obstetric violence, medical treatments, protection

ОПШТЕСТВЕНАТА АНОМИЈА И ВРСНИЧКОТО НАСИЛСТВО ВО ПОСТМОДЕРНАТА

Др Драган Стефановски²⁵⁷
 СУГС „Браќа Миладиновци“ – Скопје

Апстракт: Општествените промени иницирани од вредносниот систем на последниот бран на глобализацијата доведоа до промени на системот на вредности во македонското општество. Влезот во доцната постмодерна и новиот милениум се рефрактира и кај милениумската генерација сврзан со процесот во образованието како и адаптирање на образовниот систем на современите тенденции но и на потребите и можностите на помладите партиципенти. Видливо е дека се доживува кулминација на индивидуализмот во општеството, но и почетокот на континуирано губење на традиционалните вредности. Врсничкото насилство од друга страна се доживува како сериозен феномен за кој е потребен мултидимензијален пристап. Се поагресивно однесување на насилството во училиштата и надвор од нив станува нерешлив проблем. Наведената трансформација значи иницирање на промени во контекст на социјализација на адолесцентите, се поголемо медиумско влијание пред се на современите медиуми во кои најчесто доминантни се (губењето на моралот, видливо интензивирање на насилството и девијантното однесување), при што се маргинализира улогата на семејството и училиштето во примарната социјализација. Постмодерните општествени вредности го иницираат од една страна кариеризмот, процесот на стратификација, зголемување на економската диспропорција и сегрегацијата. Теоретско/емпириската студија ја насочувам кон утврдување на влијанието на општествената аномија на појавата на врсничкото насилство како во училиштата така и во нив. Во таа смисла ги анализирам мерките за превенција од врсничкото насилство како и инволвираноста на институциите на планот на намалување на врсничкото насилство на глобален план.

Клучни зборови: постмодерно општество, милениумска генерација, врсничко насилство, општествена аномија.

Вовед

Општествените норми и нивното почитување од страна на младата популација се круцијални за креирањето на моделот на однесување на младите. Постмодерната е одбележена од вредносниот систем на индивидуализмот како и од неформалните релации-комуникации. Постмодерното општество е општество во кое не се посветува многу внимание на чувствата на другите, а зборот емпатија прераснува во уште еден збор за речникот. Ваквата општествена ситуација иницира аномија од која е девастирано целокупното општество, со најголем импакт помеѓу адолесцентската популација. Во социолошката литература како и за останатите општествени феномени може да се забележат мноштво од дефиниции за булингот/врсничкото насилство.

Во овој контекст би ја спомнал дефиницијата на Даниел Олвеус, (1999) кој булингот го опишува како „намерно, повторливи повредувачки делувања, со зборови или друго однесување, како именување со имиња, закани и/или игнорирање извршено од едно или повеќе

²⁵⁷ draganstefanovski@hotmail.com

деца против друго, како и нерамнотежа во реалната или перцепираната моќ помеѓу насилникот и жртвата“ (Clinard & Meier, 2011, 508).

Врсничкото насилство кое е во фокусот на вниманието во оваа теоретско-емпириска студија претставува горлив општествен проблем. Од социолошки контекст креира реална перцепција за феноменот врсничко насилство/булинг помеѓу адолесцентите во образовните институции/средните училишта, нудејќи претстава за импактот на превенцијата од булинг во училиштата како и ситуацијата со истиот во нив.

Секако кога говориме за насилството во училиштата, проблемот не може да го детектираме еднострано, бидејќи насилството е предизвикано како резултат на спектар од активности, не само од социо-економски туку и психолошки аспект. На агресивното однесување треба да гледаме многу посеопфатно односно што се случува кај малолетникот, за да го привлече вниманието на другите со своето насилничко однесување токму во училишната средина. Сите досегашни научни истражувања покажуваат дека младите кои биле изложени на семејно насилство, и се соочиле со континуиран страв, се идентификуваат со „агресорот“ (таткото или некој друг) манифестирајќи го таквото насилство, на училиште, школскиот двор, или ходник, токму над послабите од себе. Трката по пари и егзистенција од страна на родителите, остава видливи траги кај младите, кои често се оставени сами на себе, а „улогата на родител“ ја зема „улицата“ но и новите социјални мрежи кои често деструктивно делуваат на младиот човек. Воедно би се запрашале колку училиштето може да помогне во процесот на воспитување, токму преку програмите кои овозможуваат благовремено детектирање на проблемот на врсничко насилство.

Недостатокот на родителска комуникација и нивна вклученост во психичкиот развој на адолесцентот остава простор за „будење“ на насилно однесување, како и способност за ефективно решавање на проблемот. Интернетот кој нуди најразлични информации, ги става родителите понекогаш во „инфериорна“ положба, особено оние од пониските социјални слоеви, кои доволно не се компетентни и не се во можност да одговорат на прашањата на нивните деца. Родителите тешко се соочуваат со фактот дека одредени кодекси на семеен, културен и социјален план одамна се надживевани и дека истите треба да се соочат со реалноста, која ја носи новиот милениум и модерноста.

Неколку збра за Електронското насилство и превенцијата над истото

Електронското насилство има за цел повредување, вознемирување или било какво друго нанесување на штета на дете, млада или возрасна особа, а со користење на современа технологија. Најчесто истото се врши со користење на современа технологија, а со цел предизвикување на вознемиреност, навредување, или испраќање на заканувачки пораки. Карактеристично е што преку мобилен телефон, најчесто се испраќаат снимки од тепачки на врсници како и пораки со порнографска и сексуална содржина. Истото предизвикува чувство на вознемиреност, страв и срам особено кај учениците. Токму затоа треба да се знае како современата комуникациска технологија функционира, ризиците која истата ги носи, и како превентивно да се заштитиме. Без оглед за какво насилство станува збор, гледано од психолошки, но и од социолошки аспект, зад секое насилно однесување најчесто стои скриена емоционална фрустрација, која како „бомба во даден момент експлодира“, а со што насилникот го изразува своето внатрешното страдање. Насилството меѓу младите е во пораст, истото станува посурово и агресивно, при што при извршување на истото се користи ладно, како и огнено оружје.

Зошто кај младите се појавува агресивно однесување

Уште во Стара Грција, Сократ се жали на младината зборувајќи дека „има лошо владеење, презир кон авторитетот, не ги почитуваат старите и сакаат брборене наместо учење“ (Četković, 2008, 147).

Ако за агресивното однесување се говори од најстари времиња, тогаш е сосема разбирливо дека истото во целост не може да се искорени. Тоа е дел од самите нас, но може секако да направиме насилството да е непопуларно и непосакувано во било која манифестна форма. Според З Илиќ „нема психичко однесување кое не предизвикува одредена физичка активност и обратно, нема телесно физичко реагирање-однесување на човекот во која не учествува и неговата психичка страна“ (Četković, 2008, 146). Човекот е свесно битие, па оттаму истиот треба да биде одговорен за своите постапки. Значи причините за агресивност кај младите може да ги детектираме во нивно непосредно присуство на чинот на семејно насилство, физичкото казнување со цел на дисциплинирање, како и изложеност на трауматски настани кои се повеќе ги има во изобилство.

Според Wilkins ваквата девијација се надминува со систематска воспитна работа. Според полскиот педагог Чапов, негативните реакции на младите можат да настапат под влијание на наговор на групата на која припаѓаат и под влијание на внатрешните потреби, како што се потребата за дрога и алкохол (Četković, 2008, 146).

Булингот и превенција од булинг во образовните институции

Меѓусебното почитување, како и почитта кон возрасната популација е значаен дел од егзистирачките општествени норми и од социјализација на младата популација. Не треба да се занемарува дека секојдневно се соочуваме со феноменот на врсничко насилство. Карактеристично е што во сите стратегии за намалување на врсничкото насилство, како круцијални фактори за превенција се наведуваат семејството и образовните институции. Во оваа смисла образовните институции се вклучуваат во борбата против булингот, преку лепежа од превентивни активности, што опфаќаат редовни обуки на училишниот персонал за креирање на „милето“ кое ќе овозможи пријатни и хуманни услови како на учениците, така и на наставниците. При тоа учениците се запознаваат со штетните последици од булингот како за жртвата, така и за извршителот и законските консеквенци со кој може да се соочи. Имајќи ги во вид релативно големиот број на насилства во Американските колеџи, при што се употребува и огнено оружје, вршени се истражувања, од кои се донесувани и соодветни стратегии. Во овој контекст една од главните стратегии за борбата против врсничкото насилство е сведена на неколку клучни елементи детектирани во: балансот-комуникација-поврзаност-поддршка (Adelman&Taylor, 2015, 4). Накусо кажано балансираниот пристап бара висока безбедност во училиштата, што значи и поседување на детектори за метал и безбедносни камери; високо ниво на комуникација токму во самите образовни институции а на релација наставник-ученик-родител, како и благовремено известување на надлежните институции. Концептот на поврзаност укажува на сето она што не поврзува како семејство, пријатели и заедница. Учениците треба да го развиваат чувството не само дека припаѓаат на училишната заедница туку и дека има кој да се грижи за нив.

Во минатото, американските наставници очекувале послаби резултати од учениците што припаѓаат на малцинските групи што доаѓаат од економски сиромашни домови, или имаат постари браќа или сестри што покажувале слаби резултати во училиште. Во овој контекст слични се и размислувањата на Хери Грејси кој вели дека од првиот ден на училиштето децата се подложуваат на авторитарни возрасни кои произволно го оценуваат однесувањето на учениците како „правилно“ или „погрешно“ на база на која учениците се етикетираат како „добри“ или како „лоши“ (Томпсон, Бинам (2014:236/237). Но факт е дека ваквите размислувања, денес значително се променети.

Влијанието на школската средина и образовнието

Република Македонија како и земјите од поранешна Југославија, се соочија со бројни реформи пред се како резултат на барањата сврзани со Европската Унија, а во контекст на ускладувањето со европските стандарди. Повеќе од очигледно е дека истото целосно не може

да се реализира од аспект на наидување на материјални и технички проблеми. Р. Македонија е релативно сиромашна средина, со многу рурални подрачја, во која поединци училишта и не можат да организираат современо организирање на настава. Во основните, а посебно во средните училишта учениците се соочуваат со наставни програми кои се преоптоварени и се далеку од „потребите и интересите“ на ученикот. Ваквата програма, не само кај послабите ученици доведува до немотивираност, незаинтересираност, како и фрустрации. Тука би посочил едно мислење на професорот Мачановиќ, каде што вели дека: „некои ученици школата ја доживуваат како принуда, а посетувањето на неадекватна школа кај детето предизвикува негативна реакција и демотивираност која води кон криминогена инфизираност“ (Мачановиќ, 2014, 65). Воспитно-образовниот процес постанува се покомпликуван и посложен, со мноштво на противречности спротивни мислења и ставови. Таквата ентропија на воспитно образовниот процес го следат и разни однесувања на ученикот кој ја ремети наставата и ја намалува нејзината ефикасност. Па оттаму криминогената инфизираност е последица на бројни фактори, при што приоритетот го става на семејството и школото. Школото мора да води сметка за оваа појава, да ја идентификува и сузбие нејзино ширење. Со цел поголемо превентивно делување поголем дел од училиштата во урбаните средини имаат и видео надзор како и физичко обезбедување, како би се обезбедила поголема безбедност како на учениците така и на работниот персонал. Видливо е дека по трагичниот настан во ОУ Владислав Рибникар во Белград, уште повеќе се обрнува внимание на безбедноста во сите воспитно- образовни институции, при што се зајакна партнерскиот однос родители-школо, но и соработката со сите владини институции поврзани со образованието и безбедноста, како и со невладиниот сектор вклучен во проекти сврзани со превенција на врничкото насилство.

Состојбата со врничкото насилство/булингот во средни училишта во градот Скопје (Емпериска анализа)

Во контекст на теоретско-емпириска студија на територијата на градот Скопје, односно во средните училишта во градот беше спроведено емпериско истражување реализирано со помош на анкетен прашалник и метод на анкетирање, во текот на месеците март и април 2024 година, при што беа анкетирани 150 испитаници. Во анализата се интегрирани размислувања на ученици како и ставови на педагошко-психолошката служба и наставници. Анализата е насочена во контекст на улогата на образовната институција/училиштето во превенција на врничко насилство, и булингот. При тоа анализата ќе ја започнам со податоците добиени од структурирано интервју со вработени во педагошко-психолошките служби како и со наставен персонал во истите. Првиот топик е во контекст на стратегијата на образовната институција во превенцијата на врничкото насилство/булинг. Истите посочуваат дека се во редовна комуникација со учениците разговарајќи на теми, за значењето на општествените вредности и норми и користи од нивно почитување, како и на теми сврзани со врничкото насилство. Наведуваат дека се запознати со Стратегијата за борбата против врничкото насилство во училиштата, но посочуваат на потреба од дополнителна едукација на база на предавања и обуки кои веќе се реализираат по некои општини од Скопје на локално ниво.

Од социолошка гледна точка, популарноста на младата популација пред се адолесцентите е една од круцијалните моменти кога одлучуваат со кого ќе се дружат.

Табела бр 1. Учениците со пониска популарност помеѓу врниците се почеста жртва на врничко насилство

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	36	24.0
Се согласувам	82	54.67
Немам мислење	12	8.0
Не се согласувам	20	13.33
Вкупно	150	100

.Извор :Емпириско истражување

Појавата на врсничко насилство/булинг помеѓу младата популација во општеството е загрижувачки општествен феномен, манифестиран преку несакано агресивно однесување над поединец или група, однесување кое содржи исмејување или омаловажување. Најголем дел од анкетираниите се сложуваат со ставот, поточно 54.67%, целосно се сложуваат 24.0%, додека 13.33% не се согласуваат со ова тврдење, а 8.0% немаат свој став.

Во овој контекст се и одговорите на мнозинството од анкетираниите кои сметаат дека како еден од круцијалните фактори за некој од учениците да биде жртва на врсничко насилство е ниската популарност. Обично ваквите деца се изолирани од останатите во класот, пред се од оние кои се лидери помеѓу групата врници.

Табела 2. Имаме социјална изолација на дел од учениците, кога некој од учениците ги поттикнува другите во класот да стават некој ученик или некои ученици во изолација

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	30	20.0
Се согласувам	88	58.67
Немам мислење	6	4.0
Не се согласувам	26	17.33
Вкупно	150	100

Извор: Емпириско истражување

Во истиот контекст ја продолжувам анализата преку состојбата со: социјална изолација на дел од учениците, кога некој од учениците ги поттикнува другите во класот да стават некој ученик или некои ученици во изолација. Најголемиот дел од анкетираниите популација смета дека во класот постојат ученици кои се социјално изолирани од другарите па останатие го прифаќаат овој модел на однесување. 58.67%, целосно се согласуваат 20.0%, не се согласуваат со ставот 17.33% од анкетираниите ученици 4.0% немаат мислење по ова прашање. Креирајќи ја реалната перцепција со општествениот феномен булинг /врсничко насилство структуралниот систем ќе го надоградам преку анализа на добиените податоци од Табелата 3.

Табела бр 3. Во училиштето се соочуваме со озборување, уценување, омаловажување, исмевање и именување со погрдни имиња кон дел од учениците.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	46	30.67
Се согласувам	62	41.33
Немам мислење	3	2.0
Не се согласувам	39	26.0
Вкупно	150	100

Мнозинството од анкетираниите ученици сметаат дека често се соочуваат со озборување, уценување, омаловажување на различна основа исмевање и именување со погрдни имиња кон дел од учениците. Така 41.33% се согласува со ставот дека во училишните средини, присутен е феноменот на озборување, уценување, омаловажување, исмевање и именување со погрдни имиња, целосно се согласуваат 30.67% од анкетираниите, додека со ставот не се сложуваат 26.0%, а 2.0 % немаат мислење.

Табела бр 4. Сексуалното вознемирување (коментари со сексуална содржина конотација, несакано допирање, штипкање) се честа форма на меѓуврсничко насилство (пред се женската популација).

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	20	13.33
Се согласувам	41	27.33
Немам мислење	4	2.67
Не се согласувам	85	56.67
Вкупно	150	100

Извор: Емпириско истражување.

56,67% од анкетираната средношколска популација смета дека во средните училишта не се соочуваат со класичната форма на сексуално вознемирување, како врсничко насилство/ булинг. Со ставот дека сексуалното вознемирување(коментари со сексуална содржина, несакано допирање, штипкање)се честа форма на меѓуврсничко насилство(пред се женската популација),се сложуваат 27.33% од средношколците опфатени со примерокот, 13.33% целосно се согласуваат а немаат мислење 2.67%.

Табела 5. Членовите на педагошко психолошката служба како и наставниот кадар во текот на годината одат на обуки за превенирање на врсничко насилство и справување со истото.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	42	28.0
Се согласувам	71	47.33
Немам мислење	4	2.67
Не се согласувам	33	22.0
Вкупно	150	100

Извор:Емпириско истражување.

Во анализата отстапуваме внимание на воспитно-образовниот процес и улогата што ја има превенцијата на сите форми на врсничко насилство. Како приоритет се наметнува потребата од задолжителни редовни обуки на членовите на педагошко-психолошката служба, организирање на превентивни предавања за учениците како и од интегрирање на содржини во образовниот курикулум, сврзани пред се со навремена препознатливост на сите форми на булинг и редовни обуки за припадниците на педагошко-психолошката служба и на наставниот кадар. Така се согласуваат 47.33% од анкетираните, целосно се согласуваат со ставот 28.0%, 22.0% не се согласуваат, а 2.67% немаат мислење за истиот. За креирање на целосна перцепција за општествениот феномен насилство помеѓу адолесцентите во средните училишта анализата ќе ја апгрејдуваме и со социо-економскиот беграунд на овој општествен феномен.

Табела 6 . Реалната перцепција на булингот ја согледуваме и од социо-економски бегграунд.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	27	18.00
Се согласувам	92	61.34
Немам мислење	8	5.33
Не се согласувам	23	15.33
Вкупно	150	100

Извор:Емпириско истражување.

Реалната перцепција на булингот ја согледуваме и од социо-економски бегграунд. Вредносниот систем на последниот еволутивен бран на процесот на глобализација иницира видлива трансформација во секој општествен сегмент. Глобалниот систем на вредности асцелерира стратификациски процеси, зголемувајќи ги разликите меѓу општествените слоеви. Овие разлики се најчувствителни помеѓу младите, каде што истите се вистински мотив за булинг.Така 61.34% се согласуваат со ставот дека соцо-економските разлики влијаат на интензитетот на насилство, 18.00% целосно се согласуваат, 15.33% не се согласуваат со ставот и 5.33% немаат мислење.

Табела 7. Родителската грижа вклучувајќи го мониторингот на активностите на децата во школо и на школските активности, влијае на намалување на веројатноста истите да бидат извршители на булинг или да бидат нивна жртва.

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	44	29.33
Се согласувам	67	44.67
Немам мислење	6	4.0
Не се согласувам	33	22.0
Вкупно	150	100

Извор :Емпириско истражување.

При креирањето на поширока перцепција за општествениот феномен булинг анализата не е целосна доколку не би се согледала улогата на семејството и семејните вредности. Мнозинството опфатени со примерокот, поточно 44.67% се согласуваат со ставот, 29.33% целосно се согласуваат со овој став, 22.0% од анкетираниите не се согласуваат додека 4.0% немаат мислење.

Табела бр 8. Физичкото насилство помеѓу учениците е во пораст

	Фреквенција	Процент
Целосно се согласувам	44	29.33
Се согласувам	66	44.0
Немам мислење	16	10.67
Не се согласувам	24	16.0
Вкупно	150	100

Извор :Емпириско истражување.

Продлабочувајќи ја анализата на врсничкото насилство/булингот, со цел креирањето на реалната перцепција за врсничкото насилство во образовните институции и целосната перцепција за општествениот феномен врсничко насилство во анализата ќе ги интегрирам и добиените податоци од емпириското истражување за физичкото насилство помеѓу врсниците во образовните институции. 44% од анкетираниите се согласуваат со ставот, целосно се согласуваат 29.33% , 16% од испитаниците не се согласуваат со ставот, додека 10.67% немаат мислење по ова прашање.

Заклучок

Од социолошка гледна точка доколку припадниците на општеството сакаат да вложат сериозни напори за да намалат голем дел од проблемите поврзани со врсничкото насилство, семејството и училиштето треба да ја имаат „диригентската палка“. Во оваа смисла општествената контрола би се свела на начините на кои припадниците на општеството се обидуваат да ги регулираат постапките на другите, при што би го намалиле негативното влијание врз однесувањето со кое се кршат општествените норми. Државните институции, како и невладиниот сектор треба да продолжат со поширока обука која би била во контекст на подобрување на вештините на комуникација, способноста за зборување во јавноста, техники на решавање на проблеми сврзани со врсничкото насилство. Зголемувањето на безбедноста во училиштата, како и ширењето на безбедносната култура во контекст на пријавување на секаква форма на насилство би помогнало за намалување на насилството во училиштата како и други форми на деликвенција. Сметаме дека крајно време е да се пристапи кон тезата на „нулта толеранција“ која генерално би се однесувала на политика на училиштата за преземање на ригорозни мерки при детектирање на било какво поседување или закани со ладно или огнено оружје, како и однесување на поединци кои со своето девијантно но често и криминогено однесување создаваат чувство на страв не само кај учениците, туку и кај наставниот персонал.

Користена литература:

- Кралева, Т.(2021). *Престапништво како социопатолошка појава*. Скопје: Експертиза-Д.
- Сулејманов, З & Стојановски, Н. (2002). *Социјална патологија*. Филозовски факултет: Скопје.
- Томсон, В & Бинам, Џ. (2014). *Малолетничка деликвенција-Социолошки пристап*. Скопје: Ламина.
- Adelman, H & Taylor, L. (2015). *Violence prevention and safe schools*. UCLA: Los Angeles, CA.
- Clinard, M & Meier, R. (2011). *Sociology of deviant behavior*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Četković, R. (2008). *Kriminalno ponašanje i maloljetnička delikvencija*. JU Službeni list Crne Gore: Podgorica.

- Ćurić, V. (2010). *Destruktivnost i avtodestruktivnost mladih*. Žarko Albulj: Beograd.
- Hay, C. et al. (2010). *Traditional Bullying, and deviance: A general Strain Theory Approach in Journal of Contemporary Criminal Justice*. SAGE Publications. 26(2) 130–147.
- Jašović, Ž. (1974). *Slobodno vreme i prestopničko ponašanje mladih*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja: Beograd.
- Macanović, N. (2014). *Kriminogena inficiranost učenika*. Udruženje nastavnika i saradnika Univerziteta u Banja Luci: Banja Luka.
- Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*. Banja Luka: Centar Modernih znanja, Banja Luka.
- Taner, D.Ž. (2009). *Sociologija*. Mediterran publishing: Novi Sad.

Postmodern Social Anomie and Peer Violence

Phd Dragan Stefanovski²⁵⁸
SUGS „Brakja Miladinovci“ – Skopje

Abstract: Social changes initiated by the value system of the last wave of globalization led to changes in the value system in Macedonian society. The entry into the late postmodern and the new millennium is also reflected in the millennial generation connected with the process of education as well as the adaptation of the educational system to modern tendencies but also to the needs and opportunities of the younger participants. The culmination of individualism in the society is being experienced, as well as the beginning of a continuous loss of traditional values. Peer violence, on the other hand, is perceived as a serious phenomenon that requires a multidimensional approach. The increasingly aggressive behavior of violence in schools and outside them is becoming an intractable problem. The mentioned transformation means initiation of changes in the context of adolescent socialization, increasing the influence of the media especially the modern one in which the most dominant topics (loss of morals, visible intensification of violence and deviant behavior), while the role of family and school is marginalized in the basic socialization. Postmodern social values initiate the careerism, process of stratification, increasing disproportion in the economics and segregation. The paper highlights the theoretical/empirical study to determine the impact of social anomie on the occurrence of peer violence both in schools and outside them. In that sense, the measures for the prevention of peer violence are being analyzed as well as the involvement of institutions in the plan to reduce peer violence on a global level.

Keywords: postmodern society, millennial generation, peer violence, social anomie

²⁵⁸ draganstefanovski@hotmail.com

DEČIJI BRAKOV I IZLOŽENOST RODNO ZASNOVANOM NASILJU U ROMSKOJ ZAJEDNICI

dr Ljupka Mandić Kelijašević
Gradska uprava za socijalnu i dečiju zaštitu
Novi Sad

Apstrakt. *Dečiji, rani i prinudni brakovi predstavljaju negativnu društvenu pojavu i oblik kršenja prava deteta a prisutni su kako u opštoj populaciji, tako i u romskoj zajednici. Često se tumače uklopljeni u stereotip o romskoj tradiciji, ali se pretpostavlja da se javljaju najčešće uz siromaštvo, nedostupnost obrazovanja i zdravstvene zaštite, život u patrijahalnim porodicama. Ovaj rad analizira veze ranih, dečijih i prinudnih brakova u romskoj zajednici i rodno zasnovanog nasilja. Putem analize na primeru romskih porodica ukazuje se na problem dečijih brakova u romskoj zajednici u Srbiji, približava se položaj romskih devojčica i njihova izloženost nasilju, kao i postojeće mere za pomoć.*

Ključne reči: *dečiji brak, Romkinje, rodno zasnovano nasilje*

Uvod

Dečiji brakovi, često nazivani rani brakovi i prinudni brakovi, predstavljaju negativnu društvenu pojavu koja je prisutna kako u svetu, tako i u zemljama Zapadnog Balkana. Ova pojava je zastupljena i među pripadnicima opšte populacije, ali se najčešće odnosi na socijalno ugroženo stanovništvo, ili stanovništvo u ruralnim krajevima, a zastupljena je u velikoj meri među romskom populacijom. Prema podacima UNICEF-a, više od 50% romskih devojčica se udaje pre navršene 18. godine starosti, a ove brakove prate česte rane trudnoće, zdravstveni rizici i rodno zasnovano nasilje.

Tumačenje ranih brakova kao romske tradicije, predstavljaju stereotip o romskoj kulturi i pretpostavlja se da na fenomen ovih brakova pre svega utiču siromaštvo, nedostupnost obrazovanja i zdravstvene zaštite, život u patrijahalnim porodicama (Stevanović Govedarica, 2023). S obzirom na ovu pretpostavku, navešćemo neke od karakteristika siromaštva i socijalne isključenosti i načinu na koji utiču na porodičnu strukturu, disfunkcionalnost, a odražavaju se na pojavne oblike nasilja.

Uloga siromaštva u porodičnoj strukturi i funkcijama

Prilikom istraživanja porodice kao zajednice, njenih funkcija i karakteristika, u društvenim naukama se izučava jedan od najznačajnijih segmenata ljudskog društva i činilaca socijalizacije. Tokom tog procesa, utvrđuju se određene društvene razlike i determinizam, te je problematika društvenih nejednakosti i njenih uticaja na porodičnu zajednicu nezaobilazna. Sociološki doprinosi analizi funkcionisanja socijalno depriviranih porodica su relevantni sa svojim saznanjima za kreiranje kako socijalne, tako i populacione politike, jer osvetljavaju jednu manje poznatu i istraženu dimenziju u problematici društvenog razvoja, što često biva izostavljeno prilikom izrade strateških dokumenata u vezi sa socijalnom zaštitom, smanjenjem siromaštva i društvenim razvojem.

Naime, socijalna isključenost predstavlja prekid, odnosno, izostanak društvenih veza i saradnje koji utiču na kvalitet života i integraciju čitave zajednice. Siromaštvo²⁵⁹ se u tom slučaju može shvatiti kao

²⁵⁹ Siromaštvo je naopštije shvaćeno kao stanje neposredovanja dovoljno finansijskih resursa za dostojanstven život ili kao nedostatak finansijskih sredstava za zadovoljenje osnovnih životnih potreba (Tomić, 2007). Prvobitno određenje siromaštva iz Roventrijeve studije iz 1901. godine, kao oskudica dohodovnih dobara je vremenom prošireno i počelo da uzima u obzir i nedohodovne uskraćenosti, kao što su pristup obrazovanju, zdravstvenim uslugama (Tomić, 2007). Gidens (2005) siromaštvo

jedna od dimenzija socijalne isključenosti, ali i kao njen uzrok i posledica, budući da socijalna isključenost predstavlja složen i višedimenzionalan fenomen i uzročno-posledično je povezana sa drugim pojavama koje imaju odlike procesa, kao što su društvena nejednakost, marginalizacija, raspodela društvene moći, diskriminacija.

Porodica je zajednica u kojoj se naročito ogledaju perspektive siromaštva, socijalne isključenosti, deprivacije i društvenih nejednakosti i utiču na njeno funkcionisanje, te dovode u pitanja postojanje porodične solidarnosti, zajedništva, funkcije zaštite, socijalizacije i ekonomske sigurnosti. Siromaštvo je direktnoj vezi i sa fenomenima kao što su dečji i prinudni brakovi, rodno zansovano nasilje, rizici od trgovine ljudima. Sledeća teorija ukazuje na neke od fenomena koji su karakteristični za kulturu socijalno ugroženih i koji utiču na pojave u porodičnom životu, a glavni predstavnik ove teorije je Oskar Luis (Oscar Lewis, 1966).

Posebnim ispoljavanjima, obrascima i načinima funkcionisanja siromašnih porodica bavile su se teorije o kulturi siromaštva prepoznajući karakteristične pojave i odnose u ovim porodicama. Pristupi o kulturi siromaštva ukazuju na specifične komponente porodičnog života i obrasce socijalizacije unutar socijalno ugroženih porodica koji imaju tendenciju da se ponavljaju kod naredne generacije te se porodični obrasci pokazuju kao činioci začaranog kruga siromaštva (Kolin, 2008). Takođe se uočava da porodični život u slučaju socijalne ugroženosti nije kompenzacija za ekonomsku nesigurnost, već činilac egzistencijalne nestabilnosti koji vodi porodičnoj disfunkcionalnosti sa čestim pojavama konflikata, devijacija, porodične dezorganizacije i dezintegracije.

U domaćim istraživačkim krugovima, prilikom proučavanja socijalne ugroženosti prisutna je prevashodno analiza porodičnih struktura romske populacije, te se zaključci o porodičnim obrascima socijalno ugroženih vezuju prevashodno za ovu etničku grupu (Miladinović, 2008; Đorđević, 2004). Pretpostavka je da porodični odnosi siromašnih deluju ograničavajuće na vertikalnu društvenu pokretljivost, kao i da su obrasci porodičnog funkcionisanja siromašnih slični i da se razlikuju od obrazaca srednjih slojeva.

Prema shvatanju Luisa (Lewis, 1966), glavne karakteristike kulture siromaštva su: osećaj marginalnosti, bespomoćnost, zavisnost i snažna orijentacija na sadašnjost sa malom sposobnošću da se odloži zadovoljenje potreba.²⁶⁰ Na nivou porodice, Luis kao karakteristike kulture siromaštva prepoznaje sledeće elemente koji su od značaja i za predmet ovog rada: odsustvo detinjstva kao zaštićenog perioda života, rano stupanje u seksualne odnose, ugovorene brakove, često napuštanje dece i supružnika, predispozicije za autoritarizam, nedostatak privatnosti i verbalno naglašavanje

tumači kao posledicu neravnomerne raspodele resursa u društvu i ističe odgovornost društva za njegovo iskorenjivanje. On smatra da uzrok siromaštva nije u pojedincu i da ne postoje karakteristike koje bi bile njegove individualne odrednice.

²⁶⁰ Luis je prvi put pominjao kulturu siromaštva u delu *Pet porodica* (1959) u kojem se bavi analizom života u siromašnim meksičkim porodicama. Smatrao je da je važno razlikovati bedu samu po sebi i njene pojave oblike od kulture siromaštva (Lewis, 1966). Uočio je da postoje karakteristike koje prevazilaze regionalne, rasne, nacionalne, urbano-ruralne različitosti i koje predstavljaju opšti i zajednički odgovor na sličnu situaciju. Takođe, Luis je nastavio da istražuje siromaštvo ispitujući porodice Portorikanaca u San Huanu i Njujorku. Tokom ovog istraživanja, Luis i njegovi saradnici su koristili sociološke, antropološke i psihološke tehnike, ali i intenzivnu komunikaciju sa ispitanicima, posete njihovim porodicama, odlaske na njihove zabave, pomoć prilikom traženja posla, pisanja podnesaka, odlazaka kod lekara (Lewis, 1966). Kasnije je 1966., u delu *La Vida*, Luis je pokušao da preciznije sistematizuje uslove u kojima se javlja kultura siromaštva. To su:

- ekonomija zasnovana na novčanom plaćanju, radu za najamninu i proizvodnji radi profita,
 - veoma visoka stopa nezaposlenosti i nedovoljne zaposlenosti nekvalifikovanih radnika,
- nizak nivo najamnina,
- neuspeh da se obezbedi društvena, politika i ekonomska organizacija bilo na dobrovoljnoj osnovi ili pomoću državne prinude za stanovništvo sa niskim prihodima, okvire,
 - sistem vrednosti kod vladajuće klase koji preferira akumulaciju bogatstva (Radovanović, 1976).

porodične solidarnosti (Luis,1985). Prema shvatanjima u okviru teorija kulture siromaštva (Radovanović, 1976), socijalno ugrožene porodice karakterišu nedostatak integracije u osnovne institucije društva, deficitarni stambeni uslovi i prenaseljenost, kao i susedstva sličnog društvenog položaja, autoritarnost, učestali/stalni konflikti, porodično nasilje i visoka učestalost porodičnih dezorganizacija. Pored toga, kao individualne karakteristike članova ovakvih porodica navode se osećanje bespomoćnosti, inferiornosti, marginalnog položaja, nedostatak kontrole impulsa, nemogućnost odlaganja zadovoljstva, usmerenost ka sadašnjosti, rezigniranost i pojava psihopatologije (Kolin, 2008).

Određenje pojmova i analiza postojećeg stanja u Srbiji

Dečiji, rani i prinudni brakovi u osnovi predstavljaju oblike nasilja i gruba kršenja prava deteta, prema Konvenciji o pravima deteta. *Dečiji brak* predstavlja brak u kojem je jedan ili oba partnera dete, odnosno osoba mlađa od 18 godina. *Rani brak* podrazumeva brak koji uključuje osobu mlađu od 18 godina u kojima se punoletstvo stiće ranije ili nakon zaključenja braka. Ovi brakovi se mogu odnositi i na osobe starije od 18 godina ali se smatra da zbog drugih faktora kao što su stepen fizičkog, emocionalnog, socijalnog razvoja ne postoji zrelost za brak. *Prinudni brak* je brak sklopljen bez slobodne volje jednog ili oba partnera, ili u kome jedan ili oba partnera ne mogu da prekinu ili napuste brak, uključujući nemogućnost nastalu usled društvenog ili porodičnog pritiska.

Zakonodavstvo u Srbiji zabranjuje dečije brakove, ali praksa njihovog sklapanja i dalje postoji u formama vanbračnih zajednica i običajnih brakova. Prema podacima popisa iz 2011. godine u Srbiji je postojalo 420 vanbračnih zajednica u kojima je jedan od partnera bio mlađi od 16 godina, a u većini slučajeva je to bila devojčica. Prema Izveštaju Centara za socijalni rad u Srbiji, u 2022. godini je utvrđeno da su 194 devojčice i 9 dečaka žrtve dečijih brakova. Od ovog broja, 128 je romske dece, a dominira uzrast od 16 i 17 godina starosti, pri čemu je 60 dece mlađe od 16 godina.

Kao što je konstatovano u više dokumenata koji se bave društvenim položajem Roma, ne postoji pouzdana evidencija o veličini ove etničke zajednice u Srbiji. Popisni podaci iz 2011. ukazuju na brojku od 147.604 Roma, ali su nezvanične statističke procene da bi taj broj mogao biti preko 250.000 (Radoman, Tadić, 2014). Razlog zbog kojeg je ovaj broj teško proceniti je ujedno i prvi pokazatelj, prva dimenzija socijalne isključenosti Roma: veliki broj njih nije registrovan ni u vitalnoj statistici, niti u administrativnoj evidenciji. Budući da nemaju građanski status i lična dokumenta, mnogi Romi ne mogu da ostvare ni elementarna ljudska prava koja bi trebala da im pripadaju (UNICEF, 2014).

Rodno zasnovano nasilje i analiza stanja u Srbiji

Rodno zasnovano nasilje, kao jedna od kategorija nasilja odlikuje se čitavim nizom nasilnih praksi, a specifično je po tome što se u osnovi ovih praksi nalazi pretpostavka mizoginije ili neujednačenog odnosa moći. Tačnije, rodno zasnovano nasilje prepoznaje žene kao žrtve nasilja zato što su žene i zato što su im patrijarhatom pripisane niže društvene uloge, koje u zavisnosti od konteksta budu praćene nasiljem (Dekić, 2017). Samo u 2023. godini u Srbiji se dogodilo 28 femicida, a u proteklih 10 godina više od 300. Nasilje je na ovaj način instrument kojim se osigurava i produbljuje dominacija i moć, odnosno primer je zloupotrebe moći jednog pola nad drugim.

Ovo nasilje može biti manifestovano kao fizičko, emocionalno, ekonomsko, seksualno, a u posebnu podkategoriju rodno zasnovanog nasilja ubrajaju se prisilni brakovi. Žene u romskoj zajednici su posebno izložene rodno zasnovanom nasilju, pre svega zbog prostorne i socijalne izolacije u kojoj žive, ali i zbog uticaja patrijahalne kulture, a rodne nejednakosti su veoma izražene. Često stanuju u podstandardnim naseljima bez osnovne infrastrukture i uslova za humano stanovanje, a u nekim slučajevima im nije dozvoljen izlazak iz naselja bez muške pratnje, što im otežava pristup institucijama i resursima. Prema postojećim istraživačkim podacima, 94,4% Romkinja je doživelo psihičko nasilje tokom života, a 89,2% fizičko nasilje. Predrasude opšte populacije ih dodatno obeshrabruju da prijave nasilje, a u retkim slučajevima kada se nasilje prijavi dešava se da izostaje

reakcija policije i da se nasilne prakse tumače kao deo porodičnih i tradicionalnih obrazaca u romskoj kulturi, te da se minimizira njihov značaj kao krivičnog dela (Daje, 2019).

Analiza dečijih brakova u romskim porodicama Novom Sadu

U ovom radu su predstavljeni rezultati dela kvalitativnog istraživanja o izloženosti nasilju Romkinja koje su imale iskustvo ranog braka, na primeru romske zajednice u Novom Sadu. Istraživanje je realizovano na uzorku od 50 Romkinja koje stanuju u podstandardnim naseljima Novog Sada, koja su naseljena većinskim romskim stanovništvom. U pitanju je socijalno ugrožena populacija, koja stanuje u podstandardnim naseljima sa karakteristikama slama i socijalno je i prostorno izolovana od drugih gradskih naselja.

Za prikupljanje podataka korišćen je metod studije slučaja, koji je obuhvatao podatke o starosti ispitanica, njihovom porodičnom statusu i okruženju, zaposlenju, obrazovanju, rađanju dece, iskustvima nasilja u primarnoj porodici, iskustvima nasilja u odraslom dobu. Realizovani su dubinski intervjui, a korišćena se je polustrukturirana osnova za razgovor. Očekivani rezultati primene ove tehnike istraživanja su dobijanje građe koja prikazuje iskustva, stavove i životne priče ispitanica. Među ispitanicama preovlađuju žene starosti između 30 i 40 godina.

Tabela 1.: Starosna struktura ispitanica

Starost	Broj
18-29	4
30-39	25
40-49	11
50-59	10
Ukupno	50

Sve ispitanice žive u braku ili vanbračnoj zajednici i porodice su mnogočlane u većini. Najveći je broj ispitanica sa troje dece, ali nije zanemarljiv udeo i žena sa četvoro i više dece. Ukupno 15 ispitanica je završilo osnovnu školu, a svega 3 srednju školu, dok većina ima nepotpunu osnovnu školu.

Većina su nezaposlene i korisnice su socijalne pomoći, a svega 6 ispitanica je izjavilo da povremeno radi poslove u neformalnom sektoru (čišćenje, nadnica).

Tabela 2.: Struktura ispitanica prema broju dece

Broj dece	Bez dece	1 dete	2 dece	3 dece	4 dece	Više od 4 dece
Broj žena	1	4	10	20	10	5

Većina ispitanica je stupila u brak između 15 i 18 godina (32), dok je 10 žena udato već sa 14 godina. Takođe, većina je u trenutku udaje napustila formalno obrazovanje, a odluku o prekidu školovanja donosili su najčešće roditelji, a u 4 slučaja muž i njegova porodica. Neki od odgovora govore o ovim iskustvima ispitanica:

„Niko me nije pitao, tako su moji odlučili. Bojali su se da ću se pokvariti u školi, da ću da ih osramotim.“ (Ispitanica br.3)

„Meni je žao što nisam bar osnovnu završila, ipak to znači. Htela bih da moja deca bar idu u školu i da završe, da mogu da se zaposle.“ (Ispitanica br.14)

„Ja sam završila osnovnu, ali mi nisu dali dalje da idem. A želela sam, bar na neki kurs, zanat.“ (Ispitanica br. 9)

Od 50 ispitanica, njih 45 je doživelo nasilne prakse kao deo disciplinovanja u detinjstvu. Njih 40 je doživelo fizičko nasilje od strane i drugih muških srodnika, pored očeva, u detinjstvu, a njih 48 su deca majki koje su imale iskustvo nasilja u porodici. One su većinom usvojile obrazac ostajanja u porodici uprkos nasilju. Samo iskustvo dečijeg braka i prinudni ulazak u zajednicu se može tumačiti kao vid nasilja, a elementi fizičkog nasilja su se javljali i umnožavali kasnije tokom zajednice.

„Meni nikad nisu pričali šta će se dešavati kad se udam, koje su mi obaveze i kako ću živeti. Bila sam uplašena i osećala sramotu.“ (Ispitanica br. 3)

„Prekinuli su mi sve dečije, preselili u drugu porodicu. Ma niko me nije pitao, sve sam morala da ih slušam, kad su se dogovarali nisam ni znala kad će da me vode.“ (Ispitanica br. 34)

Gotovo sve ispitanice su izjavile da se od njih očekivalo da što pre rode decu, a neke od njih su imale manje od 15 godina. U zdravstvenim ustanovama nisu nailazile na odobravanje ove prakse, ali niko nije prijavio institucijama ranu trudnoću i brak kao kršenje prava deteta. Takođe se uočava nepostojanje intergeneracijskog dijaloga pre svega između majki i ćerki i tabuizacija razgovora o reproduktivnom životu pre stupanja u brak, te je 7 ispitanica naglasilo da je duboko traumatizovano prvim bračnim iskustvima.

Od ispitanica (njih 45) koje su doživele fizičko nasilje, većina je navela da se to dešavalo postepeno sa „protokom vremena“ kao i da su u početku muž i rodbina bili pažljiviji prema njima. Takođe navode da je nasilje vremenom postalo redovno u njihovim porodicama, da nisu sigurne kome da se obrate za podršku i da nemaju perspektivu same sa decom. Više od pola ispitanica je izjavilo da se ne bi vratile u primarnu porodicu, delom zbog neprihvatanja (13), ali i zbog nasilja koje su doživljavale u primarnim porodicama.

Mere i mogućnosti podrške

Institucija koja je nadležna za podršku i mere u slučajevima kršenja ljudskih prava kao i nasilja, pa i rodno zasnovanog nasilja, na prvom mestu je policija, ali i centri za socijalni rad, kao i zdravstvene ustanove koje prijavljuju nadležnima slučaj nasilja kada u praksi uoče posledice fizičkog nasilja koje je zabranjeno i regulisano propisima u Srbiji. Lokalni centri za socijalni rad imaju značajnu ulogu u podršci jer se, kada su Romkinje u pitanju najčešće radi o korisnicama usluga centra koje su iz romske socijalno ugrožene populacije i već su ostvarivale saradnju sa centrima. Takođe centri za socijalni rad razvijaju mere podrške za žene žrtve nasilja i omogućavaju im osnaživanje u procesu osamostaljivanja, boravak u sigurnoj kući, novčanu pomoć, te su ove institucije višestruko uključene u procesu prevazilaženja posledica nasilja i osnaživanja žrtve.

Međutim, iskustva u praksi pokazuju da se dečiji brak još uvek smatra delom romske tradicionalne kulture, te da se zanemaruje evidencija istih kao protivazkonitih dela, da Romkinje ređe prijavljuju nasilje ili kršenje prava stupanjem u rani/prinudni brak (5 ispitanica je prijavilo nasilje), naročito devojčice koje su stupile u rane brakove, da nisu informisane o svojim pravima, da ne vide perspektivu s obzirom da siromaštvo i marginalizovan položaj svojih porodica porekla, kao i a ne ostvaruju uvek adekvatnu komunikaciju sa predstavnicima policije.

Iskustva prilikom prijave nasilja su rezultirala povlačenjima tužbe i nastavkom života u zajednici. Odgovori ispitanica opisuju situaciju beznadežnosti zbog ekonomskog položaja i nemogućnosti osamostaljivanja:

„Ja kod mojih ne bih mogla, čak i da me prime, znam da oni još gore žive. Ovde smo i mislili da će mi biti bolje, a ne ovo sad da trpim.“ (Ispitanica br.42)

„Ja planiram da se odvojim i da radim, ali ne mogu dok su deca mala jako, dok porastu. Mogla bih sa sestrom, pa zajedno nekako da se pomažemo.“ (Ispitanica br. 14)

„Meni nije dobro, ali nemam kud. Znaju i u socijalnom sve, ali šta mogu da pomognu. Pomoć da daju, dva, tri meseca ću da se snađem, ali šta dalje? Sad šta je tu je, hoću da mi deca samo dobro budu i odrastu.“ (Ispitanica br.19)

Svedočenja ispitanica upućuju na zaključak da prilikom stupanja u dečiji brak nije postojala informisanost o ugroženim pravima i posledicama ove prakse, ali da vremenom one ne prihvataju nametnute obrasce života, naročito ukoliko postoji nasilje. Ove ispitanice su izrazile potrebu za napuštanjem zajednice i osamostaljivanjem, ali taj postupak iziskuje posebno ekonomsko osnaživanje i adekvatnu, kontinuiranu stručnu savetodavnu podršku.

Zaključak

Dečiji, rani i prinudni brakovi u romskoj zajednici, osim što predstavljaju kršenje prava deteta, direktna su posledica depriviranog društvenog položaja romske populacije. Teška egzistencijalna situacija, pored prenošenja patrijahalnih kulturnih obrazaca, utiču na sklonost ka sklapanju ranih, prinudnih brakova u ovoj zajednici. Istovremeno, iskazi u istraživanju pokazuju da spoljni faktori, dakle marginalan položaj romskih zajednica, imaju veliki uticaj na održavanje unutrašnjih obrazaca u zajednici. Transformacija društvenog položaja i ukidanje štetnih praksi trebalo bi da se odvija uz aktivnu podršku i uključenost šire zajednice. To podrazumeva slanje poruke o štetnosti prakse dečijih i prinudnih brakova koja se kreće od samih pripadnika romske zajednice. Zato je potrebno da takva komunikacija i poruka, bude koordinirana između različitih instanci, od lidera u romskim zajednicama, preko obrazovnog i sistema zdravstvene i socijalne zaštite, lokalnih samouprava, organa bezbednosti i drugih institucija i organizacija koje se bave romskom zajednicom. Takođe, transformacija bi trebala da obuhvata i podršku u obrazovanju romskih devojčica, kao i ekonomskom osnaživanju žena u romskoj zajednici.

Literatura:

- Bibija (2017). *Dečiji brakovi u romskoj populaciji u Srbiji - Etnografsko istraživanje*. UNICEF.
- Dekić, S. (2017). *Priručnik o izvještavanju o rodno zasnovanom nasilju*. BiH: UN Women.
- Gidens, E. (2005). *Odbegli svet. Kako globalizacija preoblikuje naš život*, Beograd: Stubovi culture.
- Đorđević, D. (2004). *Pozadinske pretpostavke integracije Roma*, Teme, Vol XXVII, br.3.
- Kolin, M. (2008). *Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije*, Sociologija, No2
- Lewis, O. (1966). *The Culture of Poverty*, The Scientific American, No 4, Vol 215. Pp 19-25.
- Luis, O. (1985). *Kultura bede*, Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku, br. 70, str. 14-27
- Miladinović, S. (2008). *Etnička i socijalna distanca prema Romima*, Sociološki pregled, XIII(3), str. 417-437.
- Radoman, J., Tadić, M. (2014) *Romkinje i Romi i reforma sektora bezbednosti*. Beograd
- Radovanović, M. (1976). *Teorija kulture bede*, Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku. Br.33/34, str. 54-72
- Romski centar za žene i decu Daje (2019): *Rodno zasnovano nasilje nad Romkinjama i dostupnost usluga podrške*. Beograd: Daje.
- Stevanović Govedarica, G. (2023). *Dečji, rani i prinudni brak*. Beograd: Romska ženska mreža Srbije.
- Tomić, V. (2007). *Siromaštvo i socijalna isključenost- osnovni pojmovi i indikatori*, Sociološka luča, I-2, str. 149-166.
- UNICEF (2014). *Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji 2014, Konačni izveštaj*. Beograd.

CHILD MARRIAGE AND EXPOSURE TO GENDER-BASED VIOLENCE IN THE ROMA COMMUNITY

Abstract: Child, early, and forced marriages represent a negative social phenomenon and a form of violation of children's rights and are present in the general population and in the Roma community. They are often interpreted as being part of stereotype of the Roma tradition, but it is assumed that they occur most often with poverty, lack of access to education and health care, and life in patriarchal families. This paper analyzes the connections between early, child, and forced marriages in the Roma community and gender based-violence. Through a research in Roma community, the problem of child marriages in the Roma community in Serbia is pointed out, and the position of Roma girls and their exposure to violence, as well as the existing measures for support are approached.

Key words: child marriage, Roma women, gender-based violence

SOCIO-KULTURNA USLOVLJENOST LJUDSKE DESTRUKTIVNOSTI

Prof. dr Dragana Vilić
Doktor socioloških nauka, redovni profesor
*Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci**

Apstrakt: U ovome radu analiziraju se socio-kulturni činioci ljudske destruktivnosti, kroz naučne pristupe Eriha Froma (Erich Fromm) i Johana Galtunga (Johan Galtung). Prema E. Fromu, agresija i destruktivnost nisu biološki deteminisani impulsi, već razloge za njihovo pojavljivanje treba tražiti u političkim i ekonomskim uslovima koje smo stvorili. Oni su dio karaktera jednog društva, to jeste oni su socio-kulturno uslovljeni. Za sociološku analizu nasilja važno je Johan Galtungovo kvalitativno razlikovanje ličnog-direktnog-vidljivog nasilja (direktna, lična veza između subjekta i objekta nasilja) i strukturnog-indirektnog-(ne)vidljivog nasilja (indirektna, strukturisana veza između subjekta i objekta nasilja). Strukturno nasilje je ugrađeno u strukturu društva, a manifestuje se kao nejednakost moći i životnih prilika (neravnomjerna raspoređenost prihoda, pismenost, medicinske usluge i sl.).

Ključne riječi: destruktivnost, agresija, nasilje, društvo.

Uvod

Pitanja o prirodi, porijeklu i uzrocima ljudske destruktivnosti oduvijek su privlačila pažnju filozofa, teologa i naučnika u oblasti prirodnih, društvenih i humanističkih nauka. „O ogromnoj količini, surovosti i stravičnim poslasticama intraspecijske agresije nesumnjivo svedoči krvava ljudska istorija, koja je istorija ratova, revolucija, masovnog istrebljenja i svakovrsnog nasilja. Ne postoji, bez obzira na velike razlike, nijedna poznata kultura čiji pripadnici nisu agresivni, koji ne upražnjavaju neki vid nasilnog ponašanja“ (Требјешанин, 2016: 111). Usmeravanje pažnje na teorijsko ispitivanje prirode i uzroka agresije stručne javnosti, ali i javnosti uopšte, posebno je izraženo u 20. vijeku kada je, kako zapaža Erich From (Erich Fromm), svijet zahvatio talas destruktivnosti i nasilja (Fromm, 1989: 9). Intenziviranje naučnog proučavanja problema ljudske agresije započelo je 20-ih godina prethodnog vijeka s Zigmundom Frojdom (Sigmund Freud, 1920, 1994) formulacijom teorije u kojoj je izjednačio dva suprotna nagona (instinkta) - *nagon smrti/nagon ega* (strast za uništavanjem) i *nagon života/seksualnost* (ljubavna strast)²⁶¹. Postavljajući, dakle, tezu o agresivnosti kao izdanku urođenog nagona smrti, Z. Frojd je modifikovao svoju prethodnu teoriju usmjerenu na seksualni poriv. Uvođenjem nagona smrti u svoja objašnjenja, on „vremenom postaje uvereniji da je iz nagona smrti izvedena agresija konstitucionalna, urođena i neiskorenjiva komponenta ljudske prirode, koja se oštro protivi kulturi tokom čitave ljudske istorije“ (Trebešanin, 1992, u Требјешанин, 2016: 111). Do šezdesetih godina frojdzam se shvatao kroz doživljaj libida kao centralne strasti čovjekove obuzdane

* dragana.vilic@ef.unibl.org

²⁶¹ „Mi smo pošli od velike suprotnosti između nagona života i nagona smrti. Sada nam i sama ljubav prema objektu pokazuje drugu takvu polarnost – onu između ljubavi (nežnosti) i mržnje (agresije). Kada bi nam samo pošlo za rukom da obe te polarnosti povežemo, da jednu svedemo na drugu! Oduvek smo tvrdili da u seksualnom nagonu postoji sadistička komponenta. (...) Ali, na koji način da se sadistički nagon što teži da naškodi objektu izvede iz erosa, održatelja sveta? Nije li blizu pameti pretpostaviti da je taj sadizam zapravo nagon smrti, koji je pod uticajem narcističkog libida odvrćen od ega, tako da se pojavljuje tek u odnosu na objekt? On tada služi seksualnoj funkciji“ (Frojd, 1994: 59).

instinktom za samoodržanjem. Kada je nivo nasilja i strah od rata u svijetu prešao određenu granicu, ovo shvatanje se promijenilo. Tome je doprinijelo izdavanje brojnih knjiga o ljudskoj agresiji²⁶², koje polaze od toga da je čovjekovo agresivno ponašanje u različitim vrstama destruktivnog i sadističkog ponašanja urođeno (filogenetski programiran, urođeni instinkt „koji traži rasterećenje i čeka na ponovljenu situaciju da se izrazi“) (Fromm, 1989: 19 – 20). Ovim teorijama, smatra E. Fromm, samo se racionalizuje osjećaj čovekove nemoći i ublažava strah od potencijalnih događaja. Međutim, razlog porasta destruktivnosti ili prijedlog načina i sredstava njihovog smanjivanja ne mogu se otkriti bez dubinske analize našeg društvenog sistema (Fromm, 1989: 20).

Prema sociološkim analizama, nasilje ima uporište u istorijski strukturisanim sociokulturnim okvirima čovjekovog života i djelovanja, a manje u osnovi čovjekovih nagona. Prethodni vijek bio je vijek manifestovanja masovnog nasilja i razaranja u svjetskim ratovima i totalitarnim režimima (Sociološki rečnik, 2007: 347). U ovom radu ćemo analizirati socio-kulturne činioce ljudske destruktivnosti, to jeste agresiju kao dio društvenog karaktera, kroz pristupe Eriha Fromma i Johana Galtunga (Johan Galtung).

Pojam agresije

U literaturi susrećemo mnogostrukost značenja pojma *agresija*, što izaziva zbrku. Ovaj pojam se upotrebljava, kako je primijetio E. Fromm, za čovjeka koji se brani, za kradljivca koji ubija da bi se domogao novca, za mučitelje zatvorenika, za seksualni pristup muškarca ženi i sl. Ako se sva štetna djela za nežive stvari, biljke, životinje ili čovjeka nazovu agresijom, onda je, smatra on, potpuno irelevantna vrsta impulsa koji nagoni na takva djela. Ako se istom riječju označe dvije različite pojave - destruktivna i konstruktivna djela, njihov uzrok se ne može shvatiti. Na taj način, u pokušaju da pronađemo uzrok agresije, dolazimo u teoretski beznadnu poziciju (Fromm, 1989: 13). Sa sociološkog aspekta, agresijom se označava relativno postojana sklonost u ponašanju ili u djelovanju društvenih subjekata (pojedinaца ili društvenih grupa) prema sebi i/ili svojoj okolini (osobama, životinjama i stvarima) koja ima za cilj nanošenje štete, povrede ili uništenje (posredno ili neposredno, fizički ili psihički). Ne postoji jedinstveno objašnjenje agresije u nauci. U vezi s porijeklom agresije vođene su ozbiljne naučne diskusije – zagovornici teze o urođenoj agresiji navode kao argumente borbe i sukobe kao stalne pratioce čovjeka i drugih bića, dok zagovornici teze o stečenoj agresiji navode da osnov društvenih sukoba nije isključivo agresivni motiv. Pojam agresije ima šire značenje od nasilja „te se može reći da je nasilje manifestacija agresije u određenom obliku“ (Nedić, Marčinko & Postružin, 2016: 197). S psihološkog aspekta, najprije, agresija, nasilje i destruktivnost se povezuju „u jednu homogenu emociju koja ima instinktivnu bazu“, da bi se u kasnijim istraživanjima agresiji pristupalo kao „afektivnoj komponenti unutar instinkata“ (Nedić, Marčinko & Postružin, 2016: 197). Nasilje se posmatra kao manifestacija agresije, kao odgovor „na nepodnošljivo afektivno stanje koje prijeti da će postati nepodnošljivo psihičko iskustvo odnosno na dio identiteta koji smatramo stranim (alien self)“ (Nedić, Marčinko & Postružin, 2016: 197 - 198). Nasilje spada u jednu od najstarijih i veoma rasprostranjenih društvenih pojava. Ono se sa sociološkog aspekta definiše kao svaki oblik svjesnog ispoljavanja agresivnog ponašanja (upotreba ili prijetnja upotrebom sile) od strane nasilnika u odnosu na žrtvu s ciljem da se ostvari kontrola nad njenim ponašanjem, posrednim ili neposrednim izazivanjem joj bola, straha, patnje ili povrede. Dakle, to je svako prinudno sputavanje i ograničavanje realizacije i razvoja pozitivnih ljudskih mogućnosti. Mogu se razlikovati dva tipa ovakvog agresivnog ponašanja: reaktivno (rezultat psihičke ili fizičke kazne) i instrumentalno (uključuje namjeru zadavanja bola ili nanošenja povrede). S obzirom da društvene snage koje imaju najveći udio u distribuciji društvene moći, na određeni način, nameću svoju definiciju (ali ne proizvoljnu) normalnosti, legalnosti, prihvatljivosti ili poželjnosti i tome suprotnosti, uključujući u izvjesnoj mjeri njihove interese i vrijednosti, sociologija se nalazi pred velikim izazovom u pogledu objašnjenja nasilja (Sociološki rečnik, 2007: 346).

²⁶² Konrad Lorenc (Konrad Lorenz) „O agresiji“ (1966); Robert Ardrey (Robert Ardrey) „Afrička geneza“ (1961) i „Teritorijalni imperativ“ (1962); Desmond Morris (Desmond Morris) „Goli majmun“; Ireneus Ajbl-Ajbesfeld (Irenäus Eibl-Eibesfeldt) „O ljubavi i mržnji“ (Fromm, 1989, 19 – 20).

Socio-kulturna uslovljenost ljudske destruktivnosti

Erih From kod čovjeka razlikuje dvije različite vrste agresije: adaptivna, defanzivna, „benigna agresija“ (zajednička čovjeku i životinjama, filogenetski programirana za napad ili bijeg u slučaju ugrožavanja vitalnih životnih interesa, nužna je za opstanak jedinke i vrste, nestaje s nestankom njenog uzroka, nije urođeni nagon) i destruktivna, „maligna agresija“ (specifična za čovjeka, destruktivnost i okrutnost, nije filogenetski programirana, nesvrhovita, u pohotnosti nalazi zadovoljstvo) (Fromm, 1989: 21). Iako su prilično defanzivno agresivni, sisari, posebno primati, nisu ubice ni mučitelji. Postoje brojni dokazi paleontologije, antropologije i istorije o razlikama između ljudskih skupina prema stepenu destruktivnosti, koja je u porastu s razvitkom civilizacije i koja je u korelaciji s drugim fizičkim činiocima i razlikama u odgovarajućim socijalnim strukturama. Čovjek posjeduje obje ove vrste agresije - on je jedini primat bezrazložni ubica i mučitelj svoje vrste, pri čemu osjeća zadovoljstvo. Destruktivna agresija jeste suština problema i opasnosti po održanje čovjeka kao vrste. Stoga je neophodno analizirati prirodu i uslove destruktivne agresije. Razlikovanje adaptivne i destruktivne agresije podrazumijeva razlikovanje između organskih poriva koje mora čovjek da zadovolji da bi mogao da živi i specifično ljudskih strasti ukorijenjenih u karakteru koje mu omogućuju da normalno funkcioniše (zadovoljenje egzistencijalnih poriva). Ljubav ili strast za uništenjem podstiču čovjeka na zadovoljavanje jedne od svojih egzistencijalnih potreba da na nešto utiče ili da nešto pokreće. Šta će od ovo dvoje da dominira kod čovjeka zavisi od socijalnih prilika koje djeluju povezano s njegovom biološki određenom egzistencijalnom situacijom i potrebama koje iz nje izviru (Fromm, 1989: 22 – 23). E. From je nastojao da pokaže da su čovjekove nenagonske, u karakteru ukorijenjene strasti/agresije rezultat biološke konstitucije – sadizam (strast „za neograničenom moći nad drugim osjećajnim bićem“) i nekrofilija (strast „za uništavanjem života i privlačnosti svega što je mrtvo, što se raspada i što je čisto mehaničko“) (Fromm, 1989: 23). On nastoji, zasnovano na teoriji psihoanalize (ali ne one koja se temelji na teoriji libida), da proučava, nezavisno o motivaciji, porijeklo i intenzitet agresivnih impulsa (češće nesvjesnih, uglavnom integrisanih u stabilne strukture karaktera) i neagresivnog ponašanja (Fromm, 1989: 23). U svojoj studiji *Anatomija ljudske destruktivnosti* (1973, 1989) E. From nastoji da oslobodi strasti ukorijenjene u karakteru (ljubav, sloboda, uništenje, mučenje, vlast), kao socio-bio-istorijske kategorije, od veze s nagonima, kao prirodnim kategorijama.²⁶³ Strasti su često snažnije od nagona, one su materija koja sačinjava sve što čovjekov život čini vrijednim (interesi, entuzijazam, uzbuđenje, snovi, umjetnost, religija). Čovjekov život ne može biti redukovano na hranjenje ili razmnožavanje, on traži dramatičnost i uzbuđenje. Njegove strasti treba staviti u relaciju s funkcijom koju imaju u životnom procesu čitavog organizma, njihov intenzitet proizilazi iz potrebe organizma da se održi (da fizički i mentalno napreduje) - one su u samoj suštini ljudske egzistencije – bez njih čovjek ne bi bio čovjek, uzbuđuju ga, tjeraju ga naprijed, čine život vrijednim (zbog nemogućnosti ostvarenja strasti za ljubavlju ljudi su izvršavali samoubistvo, ali nikada zbog seksualnog nezadovoljstva) (Fromm, 1989: 25 – 26). Sve čovjekove strasti mogu se shvatiti kao njegov pokušaj da nađe nekakav smisao života. „Ako se to ne dogodi, on može biti pripitomljen, ali ne i izliječen. Iako strasti koje unapređuju život vode većem osjećaju snage, radosti, integracije i vitalnosti nego destruktivnost i okrutnost, i ove druge su moguća reakcija na probleme ljudske egzistencije, čak je i najveći sadist ljudsko biće u istoj mjeri kao i svetac“ (Fromm, 1989: 26). Ovo znači da su destruktivnost i okrutnost ljudske mane, jedina prava nastranost, „život okrenut protiv sebe samog u nastojanju da se nađe njegov smisao“ (Fromm, 1989: 26). Zato ih je neophodno shvatiti kako bi se spoznali činioci koji utiču na njihov porast i načini njihovog smanjenja u kibernetičkom industrijskom društvu, čiju srž čini osvajanje prirode mašinama gdje čovjek postaje njihov privjesak. U ovoj studiji E. From je nastojao da razjasni prirodu i društvene prilike koje učvršćuju te nekrofilijске strasti. Rješenje vidi u radikalnim promjenama socijalne i političke strukture koje bi čovjeku vratile najvišu ulogu u društvu. „Treba stvoriti uvjete koji bi razvitak čovjeka, tog nedovršenog i nekompletnog stvora – jedinstvenog u prirodi, smatrali najvažnijim ciljem društvenih tvorevina. Istinska sloboda i nezavisnost i kraj svim vrstama eksploatacijske vlasti jesu preduvjeti da se pokrene ljubav prema životu, koja jedina može poraziti ljubav prema smrti“ (Fromm, 1989: 27).

²⁶³ E. From najprije upotrebljava termin nagon da bi ga kasnije označio pojmom organski nagoni (Fromm, 1989: 27).

Ono što je ovdje relevantno jeste da je neljudski život onaj koji se brine samo za svoje održanje. Za razliku od impulsa koji proizilaze iz potrebe za fiziološkim održavanjem organizma, E. From strastima naziva sve energijom nabijene impulse. A najvišim oblicima manifestovanja ljudske energije smatrao je ljubav i nepohlepnost²⁶⁴ (Fromm, 1989: 28). Za Z. Frojda, najprije, postojale su samo dvije vrste nagona, snaga koje vladaju čovjekom – seksualni (libido) nagon i nagon samoodržanja. Stoga, malo pažnje je obraćao na agresiju. U svojim kasnijim radovima 20-ih godina 20. vijeka ustanovio je novo razlikovanje nagona – nagon života (za očuvanje žive materije, Eros) i nagon smrti (usmjeren protiv samog organizma ili ka uništavanju drugoga). Kada se instinkt smrti pomiješa sa seksualnošću pretvara se u bezazlene impulse (sadizam ili mazohizam). Iako se snaga ovoga impulsa može smanjiti, ne može se mnogo učiniti da čovjek izbjegne njegov uticaj. Stoga, agresija predstavlja reakciju na promijenjivi impuls ukorijenjen u konstituciji ljudskog organizma (Frojd, 1994). E. From smatra da ova teorija ima ozbiljne nedostatke, jer je zasnovana na apstraktnim spekulacijama, bez uvjerljivih empirijskih dokaza. Prema E. Fromu, agresija i destruktivnost nisu biološki determinisani ni spontani impulsi, stoga razloge za agresiju treba tražiti „u političkim i ekonomskim uvjetima koje smo sami stvorili“ (Fromm, 1989: 33-34). Utemeljivač etologije Konrad Lorenc (Konrad Lorenz) u svom djelu *O agresivnosti* (1966, 1970), iznio je tezu da je nagon za agresijom uslovljen biološkim činiocima - kod čovjeka on je urođen i spontano teži za rasterećenjem, nije nužno isprovociran frustracijom, spoljašnjim impulsima već je to nagon koji svoju snagu crpi iz jednog uvijek živog izvora energije koja se neprestano nagomilava u neuralnim centrima povezanim s nekim oblikom ponašanja („ponašanje prema nagonu“). Kako bi oslobodili nagomilanu energiju nekog nagona, čovjek i životinja obično pronalaze određene vanjske stimulanse. Ako ih ne pronađu ili ih ne stvore, eksplodiraće snažna nagomilana energija agresivnog nagona (Lorenc, 1970: 48). Kod životinja agresivnost je sredstvo za ostvarenje drugih ciljeva, kod čovjeka ona je cilj za sebe. Za razliku od drugih bića koja posjeduju inhibitorne nagonske mehanizme prema pripadnicima iste vrste, kod čovjeka oni ne postoje. Savremeni čovjek napušta sigurno područje koje mu je pruženo dobro prilagođenim nagonima, na taj način aktivirajući mehanizme samouništenja. Ovaj borbeni nagon usmjeren na pripadnike sopstvene vrste je u funkciji života jedinke i vrste - najjače i najborbenije jedinke ostavljaju najbrojnije potomstvo na koje su prenesene najbolje osobine i obezbjeđuju u okvirima raspoložive teritorije ravnomjernu rasprostranjenost pripadnika iste vrste. Na taj način se uspostavlja hijerarhijski red i ustanovljuje sistem autoriteta kojima se suzbija pretjerana agresija u okviru zajednice, omogućava zaštita njenih najslabijih članova, stvaraju se uslovi za ritualno prožimanje života u zajednici (Lorenc, 1970). Slično Z. Frojdovom modelu libida, ovaj model agresije naziva se hidrauličkim modelom. Agresija kao urođeni nagon u službi održanja/opstanka jedinke i vrste - preuveličan je kod čovjeka, pretvoren je u prijetnju. Iako je K. Lorencu i Z. Frojdu zajedničko hidrauličko shvatanje agresije, oni se razlikuju u tumačenju porijekla nagona (Fromm, 1989: 35 - 37).

Bihejvioristi i zastupnici teorije socijalnog učenja suprotstavljaju se biološkom, etološkom shvatanju prirode agresivnosti, „tvrde da je kod čoveka agresija naučeno ponašanje koje je ili reakcija na frustraciju (teorija Dolarda i Milera) ili je rezultat učenja po modelu (Bandura)“ (Требјешанин, 2016: 113). Enviromentalisti su zastupali suprotno gledište od instiktivista – društveni i kulturni činioci oblikuju čovjekovo ponašanje – posebno agresiju, a ne urođeni činioci. Agresija predstavlja jednu od glavnih prepreka ljudskom rodu (Fromm, 1989: 51). Bihejviorizam od svojih početaka kod Džona Votsona (Johan B. Watson) do Barusa F. Skinnerovog (Burrhus F. Skinner) neobihejviorizma u svojim formulacijama ističe da se ljudsko ponašanje ne može objašnjavati osjećajima, impulsima ili bilo kojim subjektivnim događajima kao njegovim pokretačima. Stoga, da bi se postiglo poželjno ponašanje, neophodno je nalaženje odgovarajućih učvršćenja. B. F. Skinner smatra da je mnogo efikasnije učvršćenje koje nagrađuje, od onog koje kažnjava, jer pravilnom upotrebom pozitivnih učvršćenja subjekt će nakon nekog vremena nastaviti da se ponaša na poželjan način. Iako ne zapostavlja genetičke faktore, B. F. Skinner podržava gledište da društvena struktura ili kultura mogu oblikovati čovjeka, ali ne nužno putem operativnog uslovljavanja (B. F. Skinner, 1961, 1971, u Fromm, 1989: 52). B. F. Skinner vjeruje da miroljubivo i pravedno društvo može izgraditi na naučnoj

²⁶⁴ Iracionalne strasti (ambicija i pohlepa) i racionalne strasti (ljubav i briga o svim osjećajnim bićima) (Fromm, 1989: 28)

osnovi i da to ne može omesti ništa u čovjekovoj prirodi. E. From pravi kritički osvrt na B. F. Skinnerovo gledište gdje kaže da se svakodnevnim životom pojedinca u kibernetičkom dobu manipulirše onim što B. F. Skinner naziva „pozitivnim učvršćenjima“, to jest putem reklama, ideologija i sl. Pojedinaac tako postaje ono šta se od njega očekuje da bude (Fromm, 1989: 58). Prema frustracionoj teoriji o porijeklu nasilja i agresije bihevioriste Džona Dolarda i saradnika (John Dollard et al., 1939), frustracija i agresivno ponašanje međusobno se pretpostavljaju – frustracija uvijek dovodi do agresije i obrnuto. Frustracijama sredine izazvana je čovjekova sklonost ka agresiji. Kasnije, neki njegovi saradnici iznose tvrdnju da je agresija samo jedna reakcija na frustraciju (N. E. Miler, 1941), ali i da nije najsnažniji prethodnik agresije (A. H. Buss, 1961).

Hipotezu da je čovjek po prirodi obdaren spontanom i samopokretačkim agresivnim nagonom, prema E. Fromu, ne podržavaju relevantni podaci s područja neurofiziologije, psihologije životinja, paleontologije i antropologije (Fromm, 1989: 107). Neurofiziolozi su svoja istraživanja usmjerili na osnovne mehanizme (aktivnosti) mozga usmjerene na fizičko održanje jedinke i vrste. Agresivni obrasci ponašanja i sprječavanje agresije mogu biti izvedeni eksperimentalno (direktna stimulacija raznih površina mozga) ili patološki (poremećaji u ravnoteži ili uništenje tih površina mogu biti izazvani i bolešću mozga) (Fromm, 1989: 110 - 113).

Područje ponašanja životinja jeste drugo područje na kojem bi empirijski podaci mogli doprinijeti utvrđivanju valjanosti instinktivističke teorije agresije. Različite vrste agresije se mogu razlikovati kod životinja: *grabežljiva*, *intraspecijska* (prema životinjama iste vrste, uglavnom kao upozoravanje kada su ugroženi njeni životni interesi, veoma malo krvožedna ili uništavalačka koju nalazimo u ljudskom ponašanju) i *interspecijska* (prema životinjama različitih vrsta, u odbrani kada su ugrožene a ne mogu da pobjegnu) (Fromm, 1989: 119). Jedini sisar koji je ubica i sadista velikih razmjera, prema E. Fromu, jeste čovjek. Borba životinja unutar vlastite vrste nije destruktivna, ne unosi razdor i nema podataka o postojanju urođene destruktivnosti i agresije. Životinje u prirodnim uslovima ispoljavaju malo agresije, dok su zatvorene u zoološkim vrtovima ispoljavaju pretjeranu dozu destruktivnosti (na primjer, nedostatak prostora, uključivanje novih životinja u već postojeću grupu – lišavanje važnih funkcija kretanja, igre, upotrebe čula koja se razvijaju kada traži hranu). E. From ovo smatra važnim za razumijevanje ljudske agresije, s obzirom da je, istorijski posmatrano, čovjek malo živio u prirodnim uslovima (lovci, sakupljači hrane i prvi poljoprivrednici), već pretežno u raznim uslovima lišenosti slobode (Fromm, 1989: 120 - 123). Analogije o ljudskom gomilanju izvedene iz gomilanja životinja imaju ograničenu vrijednost, jer životinje biološko-nagonski reaguju na sve poremećaje kao prijetnje njenim životnim interesima, dok čovjek reaguje na raznovrsne načine izvan onoga što je nagonski dato – društveno-politički (izmjena društvene strukture, razvoj veza solidarnosti i sl.) (Fromm, 1989: 126). Prema E. Fromu, takvo gomilanje u modernom društvu uključuje dva aspekta: „uništavanje odgovarajuće društvene strukture (naročito u industrijaliziranim dijelovima svijeta) i neproporcionalnost između veličine stanovništva i društvene baze za njegovo održavanje, uglavnom u neindustrijaliziranim dijelovima svijeta. Čovjeku je potreban društveni sistem u kojem on ima svoje mjesto i u kojem su njegovi odnosi s drugim relativno stabilni i zasnovani na općenito prihvaćenim vrijednostima i idejama. To se dogodilo u modernom industrijskom društvu, gdje su tradicije, zajedničke vrijednosti i istinske društvene veze velikim dijelom nestale. Suvremeni čovjek mase izoliran je i usamljen, iako je dio gomile: on ne posjeduje uvjerenja koja bi mogao dijeliti s drugima, već samo parole i ideologije koje mu pruža medij komunikacije“ (Fromm, 1989: 124). Dakle, E. From posmatra ispoljavanje agresije kao posljedicu nedostatka društvene strukture i pomanjkanja istinskih zajedničkih veza i interesa (društveni, psihološki, kulturni i ekonomski uslovi), a ne gustoće stanovništva same po sebi. U društvima u kojima ekonomska baza može izdržavati gusto stanovništvo (imaju zadovoljavajući životni standard), riješen je problem nedostatka intimnosti i stalne izloženosti drugima, ali ne i problem zadovoljenja „potrebe osobe da živi u svijetu koji ima ljudske razmjere, čiji članovi se međusobno poznaju kao ličnosti. Anomija industrijskog društva može se odstraniti samo ako se čitava društvena i duhovna struktura radikalno izmijene: ako se pojedincu osigura ne samo adekvatna hrana i stan već i interesi društva postanu istovjetni s njegovim interesima: kad odnos čovjeka prema njegovim sugrađanima i izražavanje njegovih snaga, a ne potrošnja stvari i antagonizmi prema njegovim sugrađanima, postanu principi koji će vladati društvenim i individualnim životom“ (Fromm, 1989: 125 – 126). E. From dovodi u sumnju tvrdnje da čovjek nije razvio nagonske inhibicije

protiv ubijanja uopšte, pogotovu članova vlastite vrste. Iako na prvi pogled to djeluje tako, E. Fromm navodi nešto dokaza da bi takve inhibicije mogle postojati kada je riječ o ljudima i životinjama s kojima se on u određenoj mjeri poistovjećuje, s kojima je osjećajno povezan – saosjećanje i bliskost (na primjer, odbijanje ubijanja i jedenja kućnih ljubimaca) (Fromm, 1989: 136). Ali, osim elementa saosjećanja, sama inhibicija protiv ubijanja životinja postoji i kada životinju doživljavamo kao drugo biće – o živim životinjama govorimo kao kravama i svinjama, ali kad ih jedemo, upotrebljavamo druge riječi – govedina i svinjetina. Pod uslovom da postoji osjećaj solidarnosti i saosjećanja, izražena je vjerovatnoća postojanja inhibicije protiv ubijanja drugih ljudi. Kod primitivnih ljudi, svi oni koji nisu pripadali istoj grupi, tretirani su kao stranci, oni sa kojima se oni ne poistovjećuju. Kasnije, kod starih Grka robovi nisu bili smatrani ljudskim bićima. U modernom društvu sve vlade nastoje u ratu da kod ljudi pobude osjećaj o neprijatelju kao nečovjeku. Prekidanjem svih afektivnih veza s nekim, takođe, možemo ga učiniti „nečovjekom“ (na primjer, kada agresor prekine sve emocionalne veze sa onim protiv koga izvršava agresiju) (Fromm, 1989: 137 - 138). Ovdje E. Fromm postavlja važno pitanje u vezi sa međusobnim doživljajem ljudskih bića – da li se svi ljudi međusobno doživljavaju kao članovi iste vrste, pri čemu reaguju s genetski pripremljenim obrascima ponašanja za istu vrstu ili je to obrnuto. Primitivan čovjek nije se identifikovao s ljudima iz drugog plemena ili iz drugog sela – on ga nije smatrao čovjekom. Broj ljudi koji su prihvaćeni kao ljudska bića povećao se tek kroz proces društvene i kulturne evolucije. Pretpostavka da čovjek ne doživljava i ne prepoznaje sve ljude kao članove iste vrste može biti prihvaćena. Za razliku od životinje koja nagonski prepoznaje pripadnika iste vrste, čovjek posjeduje manju nagonsku opremljenost. Da drugi ne smije s njim dijeliti istu ljudskost, to jest da je drugačiji od njega, čovjek odlučuje na osnovu kriterijuma koje zapaža um – drugačiji jezik, običaji, odijevanje. Dakle, iz ovoga proizilazi da čovjeka čini nečovječnim njegova priroda (Fromm, 1989: 141). Kako bi se došlo do uvida da li je agresija izraženija kod primitivnijeg čovjeka, E. Fromm iznosi pronalaskе, pretežno mlađe generacije antropologa, o životu primitivnih lovaca i sakupljača hrane, neolitskih poljoprivrednika i novim urbanizovanim društvima (Fromm, 1989: 146). Kod frustriranih ljudi i društvenih klasa koji se osjećaju nemoćnim i koji nalaze malo zadovoljstva u životu češće postoji sadizam (u vladajućim grupama ugroženim u svojoj vladajućoj poziciji i u vlasništvu ili u potlačenim grupama željnim osvete). Neosnovana je i neprihvatljiva je ideja da lov izaziva zadovoljstvo u mučenju. Postoje određeni dokazi da su primitivni lovci osjećali sklonosti prema životinji koju su ubijali, a ne da su na to bili motivisani sadističkim ili destruktivnim impulsima (Fromm, 1989: 148). Treba razlikovati „elitne“ lovce (sport vladajućih elita u feudalizmu, koji zadovoljava želju za vladanjem, uključujući u određenoj mjeri i sadizam), druge vrste lovaca (primitivni lovci, poljoprivrednici koji štite svoje životinje i usjeve) i osobe koje vole lov. Kod prvih čovjek postaje dio prirode kroz lov i nadilazi je svojom sviješću (poistovjećuje se s životinjom, smatra je svojim pretkom, da bi na kraju, upotrebom oružja, čovjek pokazao svoju superiornost), razvija se kroz lov (učenje i optimalna primjena raznih vještina), dok se kod modernog čovjeka ova identifikacija s prirodom teško ostvaruje i dopire u svijest, on uživa u vještini (zahtijeva mnogo vještina i široko znanje izvan rukovanja oružjem), a ne u samom činu ubijanja (Fromm, 1989: 149 - 150). Okrutnost nije karakteristična za ratove primitivnih lovaca, a ubijanje im, uglavnom, nije cilj. Kroz lovačko ponašanje, čini se da postoje dva obrasca ponašanja koja su postala genetički programirana, a koja su iz praktičnih razloga bila neophodna u većini lovačkih zajednica: saradanja i dijeljenje (a ne ubijanje i okrutnost). S obzirom da istorija ova dva čovjekova ponašajna obrasca nije konzistentna, može se objasniti zašto život lovaca nije doveo do genetskih promjena, kao i to da su oni duboko potisnuti u društvima koja podržavaju grubi egoizam (Fromm, 1989: 151).

Na osnovu raspoloživih podataka o primitivnim lovcima i sakupljačima hrane, može se zaključiti da su ovi lovci, u poređenju sa kasnijim civilizovanim lovcima, manje agresivni te da lov ne podstiče na destruktivnost i okrutnost. S obzirom na oskudnost ove građe, kao i građe o njihovim predistorijskim precima-lovcima-sakupljačima hrane, neki autori upućuju na oprez kod izvođenja analogija (Fromm, 1989: 152). Iako se ne može očekivati da među ovim lovcima ne postoje razlike, prvobitni čovjek se nije razlikovao od današnjeg čovjeka u pogledu anatomije i neurofiziologije, što bi značilo da znanja o primitivnim lovcima mogu poslužiti za razumijevanje uticaja predistorijskih lovaca na ličnost i na društvenu organizaciju i nepostojanja kod njih karakteristika koje se često pripisuju ljudskoj prirodi (Fromm, 1989: 153). U kamenom dobu ljudsko društvo je postiglo najveću reformu u istoriji osiguravši evolucionu budućnost ljudske vrste pobjedom ili potčinjavanjem primatske prirode, dok

kultovi životinja i slike na pećinama o životu predistorijskih lovaca ne ukazuju na postojanje agresije (ni emocionalne ni fizičke) i destruktivnosti (Fromm, 1989: 154). Nomadizam i „družbeno“ povezivanje porodica, uslovljeni sakupljanjem hrane, jesu najočiglednije karakteristike života primitivnih lovaca-sakupljača. Središte njihovog privrednog života činili su hrana (s manjim udjelom mesa i pretežno sjemenki, korjenja, voća) i nekoliko neophodnih pomagala. Postojala je široka saradnja muškaraca u lovu, i uopšte ekonomičnost, velikodušnost (dijeljenje) i razmjena između pojedinaca, svih u nekim srodničkim odnosima (Fromm, 1989: 154 – 155). Zemlja i lovišta su sredstva za proizvodnju u ovim primitivnim zajednicama. U pogledu vlasništva, niko ne posjeduje prirodna bogatstva, ona su kolektivno ili zajedničko vlasništvo, unutar družbe sve porodice imaju jednako pravo na njih i čitava družba brani teritorij od neprijatelja. Čak ni stvari koje prave i koriste pojedinci (oružje, odjeća, ukrasni predmeti i sl.) nisu u pravom smislu privatno vlasništvo. Kod njih ne postoji rangiranje koje bi proizlazilo iz bilo kakvih izvora moći (fizička dominacija, bogatstvo i sl.). Jedino starija i mudrija osoba koja može voditi ceremoniju ima jedinu stalnu prevlast (Fromm, 1989: 156 - 157). Dok u tržišnoj privredi čovjek nema nikada dovoljno novca da bi kupio sve „dobre“ stvari koje su mu nadohvat, kod lovaca vlada sigurnost koja proizilazi iz stanja u kojem se potrebe svih ljudi lako zadovoljavaju. Za razliku od većine civilizovanih ratova, kod primitivnih lovaca-sakupljača ratovanje nije bilo učestalo niti centralistički organizovano, nisu imali stalne poglavice, niti ekonomskih podsticaja za rat, cilj im nije bio osvajanje niti ubijanje većeg broja neprijatelja (Fromm, 1989: 161 – 163). U funkciji prirodnih nagona najprimitivnijeg čovjeka nije ratobornost, već kasnijeg stadijuma njegove evolucije (s razvijenom podjelom rada) (Fromm, 1989: 165). Zato je, prema E. Frommu, neophodno proučavati razvoj čovjeka u rano poljoprivredno doba, da bi se razumio postepeni razvoj čovjeka u eksploatatora, uništavaoca, graditelja i trgovca. Na početku neolitika (od 9.000 do 7.000 godine p.n.e.) na području od zapadnog Irana do Grčke (uključujući dijelove Iraka, Sirije, Libanona, Jordana, Izraela i Anatomske Visoravni u Turskoj) čovjekova potpuna zavisnost od prirode se smanjila, jer se počeo baviti poljoprivredom (i uzgajati životinje) - proizvodnjom izvan onoga što mu je priroda pružala i imao je sjedilački umjesto nomadskog načina života (stvaranja stalnih sela i gradova). Uz povećanje broja stanovnika, bio je u mogućnosti da više proizvodi, da obrađuje i da uzgaja te da taj višak stavlja na stranu za zanatlije koje su izrađivale oruđa, suđe i odjeću (Fromm, 1989: 167 - 169). Za privredu grada najvažniji su bili istraživanje nalazišta i trgovina. Društvena struktura nije imala sve elemente karakteristične za kasnije faze razvoja, socijalne razlike bile su neznatne, nema dokaza o hijerarhijskoj organizaciji (Fromm, 1989: 170). Bez obzira na povećanje stanovništva, dovoljno zemlje omogućavalo je da se lako može osnovati vlastito selo, te nisu postojali uslovi za klasnu diferencijaciju ili za stvaranje stalnih vođa koji bi organizovali privredu i primali naknadu za to. Tek se sa novim otkrićima i izumima pojavila mogućnost da se mnogo veći višak proizvodnje pretvori u „kapital“, a da oni koji su ga posjedovali mogu zarađivati tako što su primorali druge da za njih rade. Na osnovu iskopanih ostataka i kostura ljudi koji su živjeli u neolitskim selima, ne mogu se pronaći tragovi nasilne smrti, niti dokazi o pokolju ili haračenju (Fromm, 1989: 170). U njihovoj društvenoj strukturi i religiji, majka je imala najviše mjesto – sposobnost zemlje i žene da rađaju. S obzirom da su neolitske zajednice bile matrijarhalne, to jasno upućuje na njihove karakteristične osobine: jednakost, odsustvo hijerarhije, eksploatacije i destrukcije (Fromm, 1989: 171). Način života neolitskih poljoprivrednika pogodovao je razvoju saradnje i mirnog života – kod njih se nije mogla razviti zavist niti želja za iskorištavanjem i upravljanje drugima radi vlastite koristi, jer nije bilo privatnog vlasništva niti važnih ekonomskih razlika. Dakle, princip uzajamnosti vladao je ljudskim odnosima. Ali ne postoje dokazi da u tim zajednicama nisu uopšte postojali pohlepa i zavist (Fromm, 1989: 175).

U sljedećoj fazi istorijskog razvoja ljudskog društva, u 4. i 5. vijeku prije nove ere, dešavaju se revolucionarne društvene promjene, dolazi do preobražaja malih sela samostalnih seljaka u gusto naseljene gradove-države. U kratkom vremenskom periodu čovjek je stekao mnoga znanja i izume (plug, brod s jedrima, upoznavanje hemijskih procesa i fizičkih osobina metala, korišćenje sunčanim kalendarom) te pismo i mjere (Fromm, 1989: 176). Za privrednu djelatnost gradova (zanat, javni radovi i trgovina) i za kultivisanje zemlje za proizvodnju hrane za potrebe gradskog stanovništva, javila se potreba za posebnom radnom snagom koju je organizovala zajednica i kojom je upravljala elita (nosilac planova, zaštite i vlasti) i za mnogo većim zalihama viška robe kao kapitala koji se može koristiti za proširenje proizvodnje. U ovom periodu društvo stiče posebnu moć djelovanja na svoje

članove prisilom – osnova vlasti kraljeva, sveštenika i vladajuće elite. Do najodlučnijih promjena u historiji čovječanstva došlo je s novim oblicima proizvodnje, jer čovjekov proizvod se nije ograničavao samo na ono što je mogao da proizvede vlastitim rukama, već dolazi do porasta viška robe kojim su se hranili ljudi koji nisu proizvodili hranu (graditelji, vojnici i sl.) omogućeno visokim razvojem tehnike i podjele rada. Ova nova mogućnost „otkrila je da se čovjek može upotrijebiti kao ekonomski instrument, da ga se može iskorištavati i učiniti robom. Dakle, veća specijalizacija rada, pretvaranje viška u kapital i potreba za centralizovanim oblikom proizvodnje bile su osnovne ekonomske činjenice ovoga društva (Fromm, 1989: 177). Dolazi do nastanka klasne strukture društva u kojoj se izdvajaju povlašćene klase, niže klase, seljaci i zanatlije i ispod njih robovi i zarobljenici. Osvajanje postaje bitan uslov za akumulaciju zajedničkog kapitala potrebnog za ostvarenje revolucije grada. Prema E. Frommu, sukob političko-dinastijske razdvojenosti s potrebama ekonomskog sistema kojem je bila neophodna jedinstvenost za optimalnu djelotvornost jeste važniji razlog za uvođenje rata kao institucije, izuma do kojeg je došlo oko 3.000. godine prije nove ere. Uzroci ratova ne mogu se tražiti u ljudskoj agresiji, već u želji kraljeva i birokratije za vlašću i slavom, u njegovoj korisnosti, a čija se posljedica ogledala u izazivanju i povećanju ljudske destruktivnosti i okrutnosti. U tom periodu dolazi do korijenite promjene uloge žene u društvu i u religiji. „Plodnost zemlje više nije bila izvor svega života i stvaralaštva, već je to bio intelekt koji je doveo do novih izuma, tehnike, apstraktnog mišljenja i države sa njenim zakonima“ (Fromm, 1989: 178). Dominantnu ulogu u društvu preuzimaju muškarci. Za patrijarhalnu vladavinu je karakterističan princip vladanja (prirodom, ženama, robovima i djecom). Novi patrijarhalni čovjek vlada i upravlja prirodnim procesima, što ima za rezultat stvaranje novih proizvoda. Vlast u novom patrijarhalnom sistemu imali su oni koji su organizovali rad zajednice i upravljali njenim pripadnicima naučenim da slušaju i da se pokoravaju uvjereni u vrhovnu moć svojih vladara. Vladanje ili strahovanje od vlasti bilo je u službi ostvarivanja ciljeva novog društva. Ova vlast bila je iskorištavačka, a zasnivala se na prinudi i moći. Mehanizam straha i podložnosti bio je posrednik između nje i ljudi (Fromm, 1989: 179 – 180). E. From iznosi svoj zaključak da strast za neograničenom vlašću nad ljudima i stvarima čini suštinu sadizma. U novom urbanom društvu, uz ovu strast razvijaju se strast za uništavanjem života i nekrofilija (privlačnost svega što je mrtvo). Kao tragične dokaze sadizma i destruktivnosti u ljudskoj historiji, E. From navodi uništenje Kartagine, Jerusalima, Drezdena, Hirošime i Vijetnama (Fromm, 1989: 180). On na osnovu njemu dostupnih antropoloških publikacija, ukazuje na brojnost neagresivnih društava, te da je agresija dio društvenog karaktera (javlja se uvijek sa drugim karakteristikama društvenog sistema, poput stroge hijerarhije, dominacije, klasne podjele i sl.), za čiji razvoj nisu presudni samo ekonomski faktori (siromaštvo ili bogatstvo, lov ili poljoprivreda) (Fromm, 1989: 181- 182). Analizom agresivnosti nasuprot miroljubivosti u trideset primitivnih društava, E. From je napravio klasifikaciju tri jasno izdvojena društvena sistema, koja se ne razlikuju s obzirom na stepen prisustva ili odsustva agresije u njima, već po svojim karakternim osobinama (Fromm, 1989: 181): a) *društveni sistem koji afirmiše život u svim njegovim oblicima* (naglašeno u idejama, običajima i institucijama; minimalan nivo neprijateljstva, nasilja i okrutnosti; blagost i povjerenje; institucija rata i strogih kazni ne postoji; relativno izdašne zalihe hrane i drugih resursa), b) *nedestruktivno-agresivna društva* (odsustvo destruktivnosti, okrutnosti, pretjerane sumnjičavosti, ali i blagosti i poverenja; postojanje takmičenja, hijerarhije i individualizma, kao i rata kao normalne pojave; muška agresivnost i želja da se steknu stvari i izvrše zadaci) i c) *destruktivna društva* (mnogo nasilja, neprijateljstva, napetosti, straha, destruktivnosti, agresije i okrutnosti unutar plemena i prema drugim plemenima; zloba, prevara i učestalo ratovanje i zadovoljstvo u njemu; rivalstvo; privatno vlasništvo; stroga hijerarhija)²⁶⁵ (Fromm, 1989: 181 – 183). Osnažen antropološkim podacima, E. From izvodi zaključke da destruktivnost i okrutnost nisu dio ljudske prirode - to pokazuju velike razlike u pogledu njihovog prisustva u različitim društvima, njihova veća prisutnost u razvijenim društvima u odnosu na ona manje razvijena te činjenica da oni predstavljaju dio karaktera jednog društva (Fromm, 1989: 191).

²⁶⁵ Primjeri ovih društvenih sistema:

- a) Zuni Pueblo Indijance, Planinske Arapeše i Bathonge, Arande, Semange, Todase, Polarne Eskime i Mbutuse;
- b) Grenlandski Eskimi, Bachiga, Ojibwa, Ifugao, Manus, Samoanci, Dakota, Maori, Tasmanijci, Kozaci, Ainu, Cro w, Inka i Hottentoti; c) Dobu, Kwakiutl, Haida, Azteki, Witoto i Ganda (Fromm, 1989: 182 – 183).

Johan Galtung (Johan Galtung) jedan je od uticajnih sociologa koji je uzroke nasilja, pretežno, nalazio u strukturnim činiocima. Smatrao je da uske koncepte nasilja treba odbaciti (Galtung, 1969: 168). Osim fizičkog nasilja kojim se djeluje na tijelo („tjelesno onesposobljavanje, odnosno lišavanje zdravlja“ do ubistva), postoji i nasilje kojim se djeluje na psihu ljudi s ciljem smanjivanja mentalnih potencijala (prijetnje, laži, ispiranje mozga, razne vrste indoktrinacija i sl.) (Galtung, 1969: 168 - 169). Stoga, J. Galtung smatra da nasilje treba posmatrati u više teorijski značajnih dimenzija: oblici, način uticaja, lično (sa objektom) i strukturno (bez objekta), direktno i indirektno, latentno i manifestno, namjerno i nenamjerno. Za sociološku analizu, posebno je važno J. Galtungovo razlikovanje *ličnog/direktnog* i *strukturnog/indirektnog* nasilja. Kod ličnog/direktnog nasilja postoje osobe koje vrše nasilje i ono je vidljivo kao akcija subjekta (osoba) prema objektu (osoba) (na primjer, kad jedna osoba ubije drugu). Kod strukturnog/indirektnog nasilja ne postoji ovaj odnos, ne postoje konkretni akteri na koje se može ukazati kao direktne napadače na druge osobe, ono je ugrađeno u strukturu (na primjer, kad je očekivani životni vijek duplo duži u višim slojevima u odnosu na niže). Dakle, strukturno nasilje se pokazuje kao nejednakost moći i životnih prilika (neravnomjerna raspoređenost prihoda, pismenost, medicinske usluge i sl.) (Galtung, 1969: 170 - 171). Ono se može ispoljavati i u apstraktnom obliku kao prijetnja ljudima da se potčinjavaju (na primjer, moraćemo da uvedemo sve neprijatne strukture koje smo ranije imali ako se ne ponašate na odgovarajući način) (Galtung, 1969: 172). Po J. Galtungu, ova razlika između ličnog i strukturnog nasilja jeste osnovna za razumijevanje nasilja – u smislu objedinjavanja perspektive (uzrok razlika između potencijalnog i stvarnog) i da se ukaže da strukturno nasilje ne predstavlja manju patnju u odnosu na lično. Dugo vremena o nasilju se razmišljalo kao o ličnom nasilju i više se pažnja usmjeravana na njega, jer se ono jasno pokazuje, dinamično je, objekat ovog nasilja opaža nasilje i može da se žali. Strukturno nasilje je nevidljivo, tiho, a objekat strukturnog nasilja može da ne opazi nasilje. J. Galtung smatra da ne treba da čudi što je veći dio svoga sadašnjeg oblika razmišljanje o ličnom nasilju poprimilo u društvenim poretcima koje bismo danas smatrali suštinski statičnim (judeo-hrišćansko-rimska tradicija), a u veoma dinamičnim društvima oblikovano je razmišljanje o strukturnom nasilju (sjeverozapadna Evropa) (Galtung, 1969: 173). Ipak, iako je lično nasilje lakše uočiti, strukturno nasilje može sadržavati mnogo više nasilja. Za razumijevanje strukturnog nasilja neophodna je nauka o društvenoj strukturi, posebno o stratifikaciji. Ako prihvatimo da je nejednakost (prije svega raspodjela moći), koja ima veliku sposobnost održavanja, opšta formula za strukturno nasilje, to se može izmjeriti. Da bi se došlo do mehanizama održavanja strukturnog nasilja neophodne su ideje aktera, sistema, strukture, položaja i nivoa. Kako bi ostvarili ciljeve u međusobnom djelovanju, akteri (na primjer, nacije) su organizovani u sisteme. Oni se mogu posmatrati kao interakcije više sistema – politički, ekonomski, kulturni i sl. Struktura jeste skup svih takvih sistema interakcije za dati skup aktera. U sistemima akteri mogu imati različite položaje ili dosljedno iste (Galtung, 1969: 174 - 175). Interakcija postoji u svim ovim sistemima, a gdje god ona postoji, vrijednosti se nekako razmjenjuju. Zato je važno proučiti distribuciju vrijednosti u sistemu koji funkcioniše neko vrijeme i kada je napravljena razlika između jednake i nejednake distribucije. Šest faktora služe održavanju nejednakih distribucija i oni se mogu posmatrati kao mehanizmi strukturnog nasilja: *linearni redosljed rangiranja* (rangiranje aktera je kompletno i jasno); *aciklični obrazac interakcije* (postoji samo jedan „tačan“ put međusobnog povezivanja svih aktera); *korelacija između ranga i centralnosti* (u mreži interakcija pozicija aktera je centralnija u koliko akter zauzima viši položaj u jednom sistemu); *kongruencija između sistema* (strukturna sličnost mreža interakcije); *rangovna usklađenost* (ukoliko u jednom sistemu akter ima visok položaj, on ispoljava tendenciju da ima takav položaj u svim sistemima u kojima učestvuje); *povezanost visokog ranga između nivoa* (akteri na nivou n su predstavljeni preko vrhunskog aktera na nivou $n-1$) (Galtung, 1969: 176). Ako se namjerno i uporno ne spriječe, društveni sistemi imaju tendenciju da razviju svih šest mehanizama. Na ovaj način postavlja se obrazac za pogoršanje nejednakosti. Akteri najnižeg ranga su u nekim strukturama uskraćeni ne samo u odnosu na potencijal, već se nalaze ispod egzistencijalnog minimuma. Tada se nejednakost manifestuje u: različitim stopama morbiditeta i mortaliteta, između pojedinaca u okrugu, između okruga u naciji i nacija u međunarodnom sistemu. Struktura im uskraćuje prilike da se organizuju i svoju moć suprotstave onim na vrhu. Ova uskraćenost proizilazi iz njihove atomizovanosti i dezintegriranosti, kao i zadivljenosti svim prisutnim autoritetima. U oba slučaja, ukupni rezultat može biti tjelesna povreda, ali i jednako često strukturno i psihičko nasilje. Ne smije se zanemariti strukturni element u ličnom nasilju i obratno. Odluku o nasilnom ponašanju osobe ne donose samo na osnovu individualnih promišljanja, već i na osnovu očekivanja od strukture ili ako

neko vidi nasilnu strukturu kao puku apstrakciju pojedinaca (Galtung, 1969: 177). Postoji kvalitativna razlika između nasilja koje pogađa kao direktni rezultat radnji drugih (direktna, lična veza između subjekta i objekta) i nasilja koje ih indirektno pogađa zbog represivnih struktura (indirektna, strukturisana veza). Ova dva oblika nasilja su empirijski nezavisna, ali ne znači da ne postoji uzročna povezanost između njih. Moguće je da kod struktura u kojima se ispoljava strukturalno nasilje ispolji i natprosječna učestalost ličnog nasilja. Postoje i slučajevi da strukturalno nasilje opstaje bez obzira na promjene u ličnostima (na primjer, feudalna struktura je strukturalno nasilna, bez obzira na njene učesnike i nivo njihove svijesti) kao i slučajevi da lično nasilje opstaje bez obzira na promjene u strukturalnom kontekstu (na primjer, osobe koje su nasilne u bilo kom okruženju, svoju sklonost ka nasilju nose sa sobom izvan bilo kakvog strukturalnog konteksta koji društvo smatra razumnim) (Galtung, 1969: 178).

Zaključak

Ljudska istorija obilježena je ratovima, revolucijama i različitim vrstama nasilja. Stoga je ispoljavanje ljudske destruktivnosti oduvijek privlačilo pažnju teologa, filozofa i naučnika iz različitih oblasti. Međutim, talasi destruktivnosti i agresije ispoljeni u prvoj polovini 20. vijeka, posebno su skrenuli pažnju naučne i šire javnosti na ispitivanje prirode i uzroka ljudske agresije. U svojim analizama ljudske destruktivnosti i okrutnosti, E. From izводи zaključke da one nisu dio ljudske prirode. Kao dokaz za to jesu velike razlike u pogledu njihovog prisustva u različitim društvima, njihova veća prisutnost u razvijenim društvima u odnosu na ona manje razvijena. One predstavljaju dio karaktera jednog društva (Fromm, 1989: 191). U političkim i ekonomskim uslovima treba tražiti razloge agresije i destruktivnosti, jer one nisu biološki determinisani ni spontani impulsi (Fromm, 1989: 33-34). Destruktivnost je u porastu s razvitkom civilizacije – nalazi se u korelaciji s drugim fizičkim činiocima i razlikama u odgovarajućim socijalnim strukturama. U svojoj studiji *Anatomija ljudske destruktivnosti* E. From je nastojao da razjasni prirodu i društvene prilike koje utiču na porast ljudske destruktivnosti i agresije i načine njihovog smanjenja u kibernetičkom industrijskom društvu, čiju srž čini osvajanje prirode mašinama gdje čovjek postaje njihov privjesak. Rješenje vidi u radikalnim promjenama socijalne i političke strukture koje bi čovjeku vratile najvišu ulogu u društvu. Dakle, E. From posmatra ispoljavanje agresije kao posljedicu nedostatka društvene strukture i pomanjkanja istinskih zajedničkih veza i interesa (društveni, psihološki, kulturni i ekonomski uslovi). Anomija industrijskog društva može se odstraniti samo ako se čitava društvena i duhovna struktura radikalno izmijene (Fromm, 1989: 125 – 126).

Za razumijevanje nasilja značajne su i analize sociologa J. Galtunga. On pravi kvalitativnu razliku između *ličnog/direktnog* nasilja kod kojeg postoje osobe koje vrše nasilje i koje je vidljivo kao akcija subjekta (osoba) prema objektu (osoba) i *strukturnog/indirektnog* nasilja kod kojeg ne postoje konkretni akteri na koje se može ukazati kao direktne napadače na druge osobe, ono je ugrađeno u (represivnu) strukturu društva. Dakle, strukturalno nasilje se pokazuje kao nejednakost moći i životnih prilika (Galtung, 1969: 170 – 171). Po J. Galtungu, ova razlika između ličnog i strukturalnog nasilja jeste osnovna za razumijevanje nasilja. Iako je lično nasilje lakše uočiti, strukturalno nasilje može sadržavati mnogo više nasilja. Društvena nejednakost (prije svega raspodjela moći) jeste opšta formula za strukturalno nasilje. Ova dva oblika nasilja su empirijski nezavisna, ali ne znači da ne postoji uzročna povezanost između njih - kod struktura u kojima se ispoljava strukturalno nasilje može da se ispolji i natprosječna učestalost ličnog nasilja, a postoje i slučajevi da strukturalno nasilje opstaje bez obzira na promjene u ličnostima.

Literatura:

- 1) Buss, A. H. (1961). *The psychology of aggression*. New York: Wiley.
- 2) Dollard, J. et al. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press..
- 3) Frojd, S. (1994). *S one strane principa zadovoljstva i Ja i ono*. Novi Sad: Svetovi.

- 4) Fromm, E. (1989). *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb i Beograd: »NAPRIJED« i NOLIT.
- 5) Galtung, J. (1969). Violence, Peace, and Peace Research, *Journal of Peace Research*, Sage Publications, Vol. 6, No. 3, 167 – 191. <http://www.jstor.org/stable/422690> (14. 2. 2024.)
- 6) Lorenc, K. (1970). *O agresivnosti*. Beograd: Vuk Karadžić.
- 7) Mimica, A. & Bogdanović, M. (prir.) (2007). *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- 8) Nedić, M., Marčinko, D. & Postružin, L. (2016). Socijalni, biološki i psihodinamski aspekti nasilja. *Socijalna psihijatrija*, Vol. 44, No. 3, 196-207
- 9) Trebješanin, Ž. (1992). Psihoanalitička i humanistička koncepcija agresivnosti, u Jovanović, B. (prir.) (1992). *Tamna strana ljudske prirode*, Beograd: Dom kulture Studentski grad, 153-177.
- 10) Требјешанин, Ж. (2016). *Агресивност, пријатељство и љубав са становишта етологије*, Годишњак Педагошког факултета у Врању, књига VII, Врање: Педагошки факултет у Врању Универзитета у Нишу, 109 – 121.

SOCIO-CULTURAL CONDITIONING OF HUMAN DESTRUCTIVENESS

Dragana Vilić

PhD in Sociology, Full Professor

**Faculty of Economics, University of Banja Luka
Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina**

Abstract: This paper analyzes the socio-cultural factors of human destructiveness, through the scientific approaches of Erich Fromm and Johan Galtung. According to E. Fromm, aggression and destructiveness are not biologically determined impulses, but the reasons for their appearance should be sought in the political and economic conditions that we have created. Therefore, they are part of the character of a society, that is, they are socio-culturally conditioned. Johan Galtung's qualitative distinction between personal-direct-visible violence (direct, personal connection between the subject and the object of violence) and structural-indirect (in)visible violence (indirect, structured connection between the subject and the object) is important for the sociological analysis of violence. Structural violence is embedded in the structure of society, and it manifests itself as inequality of power and living conditions (uneven distribution of income, literacy, medical services, etc.).

Keywords: destructiveness, aggression, violence, society.

**PORODICA I PORODIČNI ODNOSI OSUĐENOG NA KAZNU
KUĆNOG ZATVORA**

*Jelena Srnić Nerac²⁶⁶, master defektolog
Načelnica u Upravi za izvršenje krivičnih sankcija Republike Srbije*

*Antonija Raspopović Dragić²⁶⁷, master defektolog
Istraživač – pripravnik na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

*Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović²⁶⁸
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju*

Apstrakt: Kazna kućnog zatvora, kao modalitet izvršenja kazne zatvora, poslednjih godina je postala veoma zastupljena vanzavodska sankcija u krivičnom zakonodavstvu Srbije. Ovaj modalitet omogućava da, umesto u zatvorskoj ustanovi, osuđeni kaznu zatvora u trajanju do godinu dana izvršava u prostorijama u kojima stanuje. Na ovaj način svrha krivičnih sankcija se ostvaruje na manje restriktivan način u odnosu na izvršenje kazne u zavodskim uslovima. Istraživači u svetu i kod nas bavili su se pitanjima efekata kazne kućnog zatvora na promenu ponašanja učinioca, uticaja na recidivizam, ekonomičnosti njene primene i doprinosa smanjenju prenaseljenosti zatvora. Retka su istraživanja koja imaju za predmet dejstvo kazne kućnog zatvora na članove porodice koji dele životni prostor sa osuđenim licem. Formalnim prihvatanjem izvršenja kazne zatvora u njihovom domu, ukućani osuđenog, u najvećem broju slučajeva članovi najuže porodice, postaju aktivni učesnici u realizaciji ove sankcije. Pored pružanja podrške, od njih se očekuje da vrše određeni stepen kontrole osuđenog člana domaćinstva, i ostvaruju punu saradnju sa Poverenikom. Ovakve okolnosti svakako dovode do promena u porodičnoj klimi. Stoga je cilj ovog rada da ukaže na značaj porodice u izvršenju kazne kućnog zatvora i ispita njen uticaj na članove porodice osuđenog lica, porodičnu dinamiku i porodične odnose.

Ključne reči: kućni zatvor, alternativne sankcije, porodični odnosi, Poverenik.

Uvod

Iako u opštoj populaciji često kaznu kućnog zatvora razumeju kao posebnu kaznu među sankcijama u Srbiji, istina je da se radi o modalitetu izvršenja kazne zatvora. U članu 45 stav 3 Krivični zakonik²⁶⁹ definiše da se učiniocu krivičnog dela kome se izrekne kazna zatvora do jedne godine može istovremeno odrediti da se kazna izvrši u prostorijama u kojima osuđeni stanuje. Na dan započinjanja izvršenja kazne, kako osuđeni, tako i članovi porodice upoznaju se sa sudskom odlukom, kao i

²⁶⁶ srnicj@gmail.com

²⁶⁷ tonci9650@gmail.com

²⁶⁸ vp.danica@gmail.com

²⁶⁹ "Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019

pravima i obavezama osuđenog tokom izvršenja kazne²⁷⁰. Tako vidimo da već same odredbe zakona i pravilnika upućuju na značaj članova porodice tokom izvršenja. U jednom trenutku prostor u kome porodica živi za jednog od članova postaje mesto izvršenja kazne što neminovno utiče na članove porodice. Danom početka izvršenja kazne članovi porodice postaju pored osuđenog glavni akteri procesa izvršenja.

Paralelno sa specifičnom situacijom koju donosi pretvaranje doma u mesto izvršenja kazne zatvora, na drugoj strani osuđeni koji istu izvršavaju u ustanovi trpe posledice odvajanja od porodice. Posledice se osećaju dok traje sama kazna, ali poseban period nastaje onda kada se kazna završi i osoba se vrati u porodicu (Srnić, at al., 2016). Ovakva situacija izbegava se primenom modaliteta da se kazna izvršava u kući, pa tako, kako navode Pavlović i Pušac (2016) kazna kućnog zatvora omogućava da se očuvaju porodični odnosi.

Porodična klima se menja usled različitih događaja, i logično je da ne može ostati imuna i na period kada kuća postaje mesto izvršenja kazne. Upravo kroz ovaj rad ispitujemo benefite i mane ovakvog modaliteta i na koji način sve to utiče na porodicu. Cilj je, dakle, ukazati na značaj porodice u izvršenju kazne kućnog zatvora i ispitati uticaj kazne na članove porodice osuđenog, porodičnu dinamiku i porodične odnose.

Kako bi ostvarili cilj rada, u prvom delu biće reči uopšteno o kazni kućnog zatvora i uvođenju ovog modaliteta u zakonodavstvo Republike Srbije. Sledi deo o specifičnom položaju porodice tokom izvršenja kazne sa prikazom istraživanja sprovedenih na ovu temu. Dalje, u radu će biti prikazane četiri studije slučaja, nakon čega će kroz diskusiju biti povezana postojeća saznanja i informacije dobijene kroz studije. U zaključku se potvrđuju već postojeća saznanja o benefitima, ali i manama kazne kućnog zatvora. Biće ukazano na čemu treba u budućnosti više raditi, kako bi benefiti kazne kućnog zatvora nadjačali eventualne loše strane ove kazne.

Kazna kućnog zatvora

Uvođenje kazne kućnog zatvora u zakonodavstva mnogih zemalja predstavljano je kao nešto što donosi mnogo benefita, pre svega zbog prenaseljenosti zatvora, velikih novčanih izdataka zemalja za boravak osuđenih u zavodima, kao i smanjivanje drugih negativnih uticaja do kojih dovodi zatvaranje (Bagarić, 2002). Ovaj modalitet omogućava da lice ne bude izuzeto iz svog socijalnog okruženja i da nastavi da privređuje i doprinosi posebno kroz zaposlenje (Beyens & Roosen, 2016). Posebno se korisnom ova sankcija prepoznaje kao zamena za kratkotrajne kazne zatvora (Jovanović i sar., 2019). Sam naziv sankcije ukazuje na njenu osnovnu karakteristiku, a to je da lice boravi u sopstvenom domu i izbegava deprivacije koje donosi kazna zatvora koja se izvršava u ustanovi (Mrvić-Petrović, 2012). Treba dodati da ovaj modalitet izvršenja omogućava veću uključenost cele zajednice u izvršenje kazne, pa samim tim olakšava reintegraciju osuđenog kasnije u društvo. Takođe, tu su i različita udruženja građana koja mogu pomoći i tokom i nakon izvršenja (Matić Bošković i Kostić, 2019).

Kazna kućnog zatvora u Srbiji se pojavljuje 2009. godine, kada se Zakonom o izmenama i dopunama KZ uvodi kućni zatvor, ali tek sledećim izmenama i dopunama iz 2012. godine otklonjene su određene dileme koje su omogućile češće izricanje ove sankcije (Stojanović, 2015). Kako definiše KZ, prilikom odlučivanja o tome da li će izreći ovaj modalitet izvršenja sud uzima u obzir ličnost učinioca, njegov raniji život, držanje nakon učinjenog dela, koji je stepen krivice u pitanju, okolnosti pod kojima je delo učinjeno, ali i da li se svrha kažnjavanja može postići na taj način (čl. 45 st. 5 KZ-a). Tek 2014. godine usvaja se Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera (ZIVSM)²⁷¹ koji kao *lex specialis* definiše oblast izvršenja kazne kućnog zatvora i drugih sankcija i mera.

²⁷⁰ Član 7 stav 2 Pravilnika o načinu izvršenja vanzavodskih sankcija i mera i organizaciji i radu Poverenika, „Sl. glasnik RS“, br. 30/2015.

²⁷¹ „Sl. glasnik RS“, br. 55/2014 i 87/2018

Značajno je to što osuđeni tokom izvršenja može biti zaposlen i redovno odlaziti na posao, u skladu sa odredbama člana 24 ZIVSM. Ipak, ovaj modalitet izvršenja ne može se izreći počinocima krivičnog dela nasilje u porodici ukoliko osuđeni i žrtva žive u istom domaćinstvu (čl. 45 st. 5 ZIVSM), jer se povećava rizik za ponovne porodične sukobe (Soković, 2023). Nadzor nad izvršenjem kazne poveren je Povereničkoj službi (čl. 3 ZIVSM), a službeno lice koje obavlja poslove nadzora je Poverenik (čl. 6 ZIVSM).

Pripreme za izvršenje kazne kućnog zatvora počinju prvim razgovorom između Poverenika i osuđenog (čl. 6a ZIVSM), a kako definiše pravilnik ovaj razgovor obavlja se kako bi Poverenik uradio procenu ličnosti osuđenog i nakon toga ga obaveštava o danu početka kazne²⁷². Ovo je značajno jer se od trenutka izricanja kazne, pa do početka izvršenja mnoge okolnosti mogu promeniti, kao i sami tehnički uslovi (Brašovan Delić, 2020).

Osim što ovaj modalitet omogućava da se izbegnu štetne strane kazne zatvora koje navodi Tot (2007) kao što su dehumanizacija, socijalna degradacija, stigmatizacija i prizonizacija (prema: Jovanić i sar., 2019), potrebno je da izvršenje obuhvati i rad sa samim osuđenim, a ne da bude jednostavno zatvaranje osuđenog u svom domu. Zbog toga i Mrvić-Petrović (2015) ukazuje da je potrebno da postoje tretmanske aktivnosti fokusirane na ciljeve specijalne prevencije. S obzirom da se kazna sprovodi u prostorijama u kojima je pored osuđenog često i njegova porodica jasno je da i svi članovi treba da budu uključeni u posebne aktivnosti.

Porodica i izvršenje kazne kućnog zatvora

Modalitet izvršenja kazne zatvora u kućnim uslovima predstavlja dobar način da se izbegnu problemi koji nastaju za porodicu kada jedan član ode na izvršavanje kazne. Nakon što lice stupi na izvršavanje kazne u zatvoru, počinje veoma težak period za porodicu, a vrlo česti su i razvodi brakova kod kazni koje traju duže od dve godine (Čejović & Kulić, 2014, prema: Cvetković, 2016). Istraživanje sprovedeno u Škotskoj (Houchin, 2005) pokazuje nekoliko teškoća sa kojima se suočavaju porodice osuđenih:

- ✓ porodice osećaju emocionalni stres iako se radi o izostanku člana porodice u porodičnom životu koje je ograničenog trajanja, odnosno gubitak člana porodice nije trajan;
- ✓ i članovi porodice kao i sam osuđeni bivaju stigmatizovani iako oni nisu počinili krivično delo;
- ✓ partneri osuđenih za vreme njihovog odsustva primorani su da preuzimaju višestruke uloge i odgovornosti u porodicama;
- ✓ negativan finansijski uticaj ide iz dva pravca: činjenica da porodica ima jednog člana manje koji finansijski privređuje i druga da sada porodica treba da izdvaja više novca za potrebe osuđenog u zatvoru, posete i druge potrebe koje zatvaranje donosi.

Navedenim problemima posebno treba dodati i činjenicu da osuđeni gubi mogućnost da aktivno obavlja svoju roditeljsku ulogu što donosi veliki štetu njemu samom, ali pored toga ovo se posebno odražava na njihovu decu. Kod mlađe dece može doći do povlačenja u sebe, dok kod tinejdžera neretko dolazi do nasilničkog ponašanja i problema u školi (Di Zerega, 2010).

Nedostaci kazne zatvora pokušavaju se prevazići uvođenjem modaliteta izvršenja kod kuće, ali ovaj modalitet kao i prvi koji se izvršava u zavodu ima svoje prednosti i mane koje se odražavaju i na samu porodicu. Pozitivna strana kućnog zatvora na kojoj se potencira, odmah nakon ekonomske isplativosti i rešavanja problema prenaseljenosti, je upravo to što osuđeni ne mora da se odvajati od svojih voljenih i može da brine o njima dok je na izvršenju kazne (Andersen & Andersen, 2014; Staples & Decker, 2008). Posebno se ističe očuvanje porodičnih veza i odnosa, uz sprečavanje

²⁷² Član 7 stav 1 Pravilnika o načinu izvršenja vanzavodskih sankcija i mera i organizaciji i radu Poverenika, „Sl. glasnik RS“, br. 30/2015.

negativnih psiholoških posledica po osuđenog, bračne partnere, njihovu decu i, čak, naredne generacije (Petersilia, 1988), a različite studije (Chamiel & Walsh, 2018; Deuchar, 2011; Vanhaelemeesch et al., 2013) izveštavaju o poboljšanju i obnovljanju pozitivnih porodičnih odnosa. Izvršenje kazne zatvora u domu posebno je važno za žene koje su majke. Istraživanja pokazuju da je 70% osuđenih žena ostvareno kao majka i ostajanje u domu omogućava im da nastave svoju roditeljsku ulogu. Takođe, samo trećina žena može sebi da obezbedi smeštaj nakon izvršene kazne zatvora, pa se omogućavanjem ženama da ostanu u svojim smeštajima tokom kazne preveniraju problemi koji mogu nastati kao posledica nemanja smeštaja nakon izlaska na slobodu (George, 2006). Takođe, iz ugla porodice, jasno je koliko je važno što je ova vrsta sankcije posebno pogodna za lica starija od 65 godina ili mlađa punoletna lica (Spasojević, 2021), ali, na kraju, i za svako punoletno lice koje je član porodice a koje je radno sposobno, s obzirom da je moguće radno angažovanje tokom izvršenja kazne.

Doživljaj drugih članova porodice od strane osuđenog može se promeniti tokom izvršavanja kazne kućnog zatvora. U jednom istraživanju (Staples & Decker, 2009) identifikovane su percepcijske razlike između dve grupe ispitanika: osoba smeštenih u psihijatrijske ustanove i onih osuđenih na kućni zatvor. Za razliku od ispitanika u psihijatrijskim ustanovama, oni koji su izvršavali kaznu kućnog zatvora su svoje porodice videli kao neku vrstu nadzornih organa koji im pružaju pomoć i podršku, što je rezultiralo izražavanjem zahvalnosti prema njima. Sa druge strane, osuđeni ističu i da je njihova porodica srećna i zahvalna na pruženoj prilici da data kazna bude izvršena u kućnim uslovima (Martin et al., 2009). Da period izvršenja ove kazne može biti transformacijski, posebno u pozitivnom kontekstu, naglašavaju Chamiel i Walsh (2018) navodeći da, pored usvajanja prosocijalnih navika, dolazi i do osnaživanja porodičnih odnosa. Štaviše, usvajanje prosocijalnog načina života može rezultirati poboljšanjem porodičnih odnosa.

Pored toga, ističu se i praktični pozitivni aspekti primene ove kazne, poput pomoći od strane osuđenog u izvršavanju kućnih poslova (Martinović, 2007). Dolazi i do drugih promena u svakodnevnom aktivnostima – ukućani nastoje da osuđenom olakšaju deprivacije koje kazna kućnog zatvora sa sobom nosi, stoga neretko pokušavaju da dom učine što prijatnijim mestom za boravak. Na primer, u preko 50 intervju sa roditeljima maloletnika koji su na izvršenju ove kazne, većina je navela da su pomoć i podršku pružili kupovinom kompjutera ili drugih tehničkih uređaja (Ansay, 1999). Ako porodični odnosi odišu podrškom (Martinović, 2007), a funkcionalnost porodice je stabilna, može se očekivati uspešnija primena i ostvarenje svrhe ove kazne. Prestupnici koji karakterišu svoje porodice kao stabilne i otporne, te imaju decu, kada se nađu pred izborom, uglavnom preferiraju kaznu kućnog zatvora u odnosu na boravak u "kućama na pola puta", jer im kućni zatvor omogućava da ostanu u svom porodičnom domu (Mendonça et al., 2018).

Ipak, kako Roberts (2004) primećuje, čini se da sudije nisu svesne da kada izriču kaznu kućnog zatvora oni tada kažnjavaju ne samo osuđenog već i članove njegove porodice. Vasiljević-Prodanović naglašava da „kad kuća postane mesto izvršenja kazne zatvora, neminovno dolazi do narušavanja atmosfere koja u njoj vlada i relacija između ukućana“ (Vasiljević-Prodanović, 2016: 27). Porodica u tom trenutku počinje da menja ulogu koju je do tog trenutka imala samo država, a tiče se svega onoga što se dešava tokom izvršenja kazne (Gibbs & King, 2003). Da bi se svrha kažnjavanja zaista postigla potrebno je da porodica ne bude prepuštena sama sebi u tom procesu, a upravo autori (Gibbs & King, 2001) zameraju da nema dovoljno rada sa porodicom tokom izvršenja, kao i da nema adekvatnih programa. Ovo je posebno važno ako se uzme u obzir zapažanje Kinga i Gibsa (King & Gibbs, 2003) koji objašnjavaju da će odnosi tokom izvršenja pomenute kazne biti samo intenzivniji, ali da će im smer ostati isti. Drugim rečima, dobri međuljudski odnosi u porodici tokom izvršenja kazne kućnog zatvora postaju bolji, a loši odnosi postaju gori. Dobrim tretmanski radom vreme provedeno na kazni može se iskoristiti da loši porodični odnosi tokom kazne postanu bolji.

Martinović (2007) primećuje na osnovu istraživanja literature i istraživanja postoji određen kazneni uticaj koji doživljavaju i članovi porodice. Navedeni uticaji prema ovoj autorki izazivaju pet ozbiljnih posledica:

- ✓ osećaj odgovornosti u pomaganju osuđenom da ispuni svoje obaveze tokom izvršenja kazne;

- ✓ indirektno primenjivanje faktora kontrole nad članom svoje porodice;
- ✓ osećaj stida zbog boravka u istom prostoru sa osuđenim licem;
- ✓ percepcija činjenice da se kontrola države iz institucija premešta u privatni dom;
- ✓ socijalne interakcije „pod pritiskom“ u domaćinstvu.

Istraživanje na Novom Zelandu je pokazalo i negativne strane kućnog zatvora na porodicu i njene članove, ali i pozitivne (King & Gibbs, 2003). Dobre strane ove kazne posebno navode mladi roditelji koji su izvršavali kaznu a da pri tome ne budu razdvojeni od svoje dece, što je jako pozitivno uticalo i na njih i na samu decu. Čak su uviđali da je dolazilo do povećanja interakcije između dece i roditelja, posebno očeva. Tako autori navode da su osuđeni imali problema sa dosadom i popunjavanjem vremena dok su u kući, što je stvaralo određenu tenziju. Navode i primer dva osuđena čije su se emotivne veze prekinule upravo tokom izvršenja kazne. Takođe, ispitanici su jako malom dečkom navode da su imali osećaj da su i njihova deca osuđena na zatvor kao i oni. Posebno je to slučaj kada je član porodice beba koja treba da bude dosta napolju u toku dana, ali usled činjenice da roditelj izvršava kaznu to nije moguće izvršiti. Tu je bio i primer osuđenog koji je kaznu izvršavao u kući u kojoj nije živio pre toga i onda je došlo do nelagodnosti kada je počeo da zadirkuje decu koja tu žive, što je smatrao bezazlenom šalom ali je to negativno uticalo na decu i njihove roditelje.

Značajan je doživljaj dece onog trenutka kada dom za jednog od članova postane zatvor. Istraživanje koje je sprovedla Nadera Shalhoub-Kevorkian (2021) govori o tome kako je zatvaranje jednog od članova porodice uticalo, pre svega, na decu. Istraživanje je obuhvatilo 41 svedočenje palestinske dece koji u tom trenutku žive u okupiranom Istočnom Jerusalimu. Njen zaključak je da je izvršenje kućnog zatvora uticalo na intimni prostor dece u kući, njihovu psihu i ponašanje, ali da je u velikoj meri uticalo na narušavanje njihovih međusobnih odnosa i osećaj pripadnosti. Kako se vidi u citiranju reči jednog od ispitanika, dete doživljava da njegov dom postaje zatvor, da i ono samo postaje zatvorenik koji je zatvoren u službi zatvorenika kome je sankcija izrečena.

Studije slučaja

Za potrebe ovog istraživačkog rada izabrana je metoda studije slučaja. Cilj istraživanja je bio da se kroz nekoliko ličnih priča uvide pozitivni i negativni efekti kazne kućnog zatvora na članove porodice, ali i napravi paralela sa posledicama koje porodica trpi ukoliko član kaznu izvršava u zavodu. Intervjuisane su četiri osobe koje su bile ili su i dalje korisnici usluga organizacija²⁷³ sa kojima su autorke stupile u kontakt ili se radi o osobama iz ličnog okruženja autorki. Osobe su intervjuisane putem telefonskog razgovora koji su trajali u proseku oko 30 minuta. Tokom intervjua koji je vođen postavljana su pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Pitanja zatvorenog tipa odnosila su se na sociodemografske podatke, dok su pitanja u vezi porodice, porodičnih odnosa i uticaja kazne na porodicu bila otvorenog tipa. Sva četiri ispitanika bila su muškog pola i imali su iskustvo izvršenja kazne zatvora u ustanovi i iskustvo kazne kućnog zatvora.

Prvi intervjuisani ispitanik bio je muškarac, star 39 godina, koji je izvršavao kaznu kućnog zatvora za krivično delo teška krađa. Izrečena kazna bila je u trajanju od godinu dana, ali s obzirom da je u međuvremenu nastupila apsolutna zastarelost ukupno trajanje kazne bilo je pet meseci. Sa izvršenjem kazne se započelo danom završetka zatvorske kazne koja je trajala tri i po godine, a koja je izrečena zbog istovetnog krivičnog dela. U trenutku odlaska na izvršenje zatvorske kazne ispitanik je živio u vanbračnoj zajednici, a pored vanbračne supruge najbliži članovi primarne porodice koji su mu pružali podršku bili su majka, otac i brat. Kako navodi, odlazak u zatvor emotivno su teže podneli članovi porodice, posebno majka, nego on sam. Poseban problem predstavljao je osećaj stida kod roditelja, tako da većina osoba u njihovom okruženju nije znala pravu istinu, već je konstruisana priča da se osuđeni član nalazi u inostranstvu. Tokom izvršenja kazne teško je podnosio razdvojenost od vanbračne supruge, ali su zbog toga od strane nje posete bile redovne. Trudio se da nema disciplinskih

²⁷³²⁷³ Organizacije NEOSTART iz Beograda i Restart iz Novog Sada bave se pružanjem podrške bivšim osuđenim licima. Detaljnije o organizacijama može se pronaći na sajtovima: www.neostart.org i www.restart.org.rs.

prestupa kako mu pogodnost poseta ne bi bila ukinuta. Deset meseci pre isteka kazne dobio je ćerku i kaže da mu je bilo žao što nije u tom trenutku bio na slobodi, ali da je sa druge strane to donelo spokoj jer je osetio da je to ojačalo vezu sa suprugom. Na dan kada je zatvorska kazna istekla sproveden je u prostorije u kojima stanuje gde je postavljena oprema za elektronski nadzor i započeta je kazna kućnog zatvora. S obzirom na prethodnu kaznu govori kako je novu kaznu doživeo kao slobodu. Nije bio radno angažovan, ali to mu nije tada bilo neophodno jer je bio finansijski obezbeđen. Vreme koje je trebalo da provodi u kući nije mu bilo naporno jer je želeo što više vremena da bude pored ćerke i supruge. Odnos sa suprugom se dodatno unapredio tokom izvršenja kazne kućnog zatvora i odlučili su da dobiju još jedno dete. Sa druge strane, majka je i dalje od okoline krila da se on nalazi u kućnom zatvoru i izbegavalo se njegovo pojavljivanje među prijateljima i rodbinom koji su mogli da vide da ima odašiljač na članku noge. Iako se radi o dosta blažem modalitetu izvršenja, činjenica da se radi o zatvorskoj kazni i da je njen sin ipak osuđeno lice u njoj je i dalje budilo stid. Ipak, odnosi sa članovima porodice su se samo unapredili. Tokom trajanja kućnog zatvora nema ograničenja u posetama i svi su mogli su da dođu kod njega kada god se za to dogovore. Smatra da je na osećaj da je vrlo lagano izvršio kaznu uticalo i to što je kazna trajala pet meseci tako da nije došlo do razvoja neke tenzije zbog činjenice da unutra provodi čak 22 sata.

Drugi intervju obavljen je ispitanikom koji je u trenutku izvršenja kazne kućnog zatvora imao 48 godina. Njegova priča je zanimljiva po tome što je to, kako on kaže „ko zna koja po redu“ zatvorska kazna, ali prvi put da na njega nije ostavila negativne posledice. Već od ranih dvadesetih godina života ovaj ispitanik je imao problema sa narkoticima zbog čega je i krenuo sa vršenjem krivičnih dela u vezi sa drogama ili imovinskog karaktera. Kako sam kaže, može da izbroji da je iza njega ukupno oko devet godina „zatvorskog iskustva“, ali da ne zna koliko je puta bio osuđen i da se uglavnom radilo o kratkim kaznama. Svaki put kada bi trebao da ode na izvršavanje neke od kazni gubio bi posao, a kontakti sa porodicom bi se prekidali. Posebno bi odnosi sa majkom bivali loši jer je svaku njegovu kaznu doživela kao dokaz da nastavlja život „po starom“ i kao dodatni teret zbog poseta i slanja paketa. Na kaznu kućnog zatvora bio je osuđen samo jednom i to je poslednja kazna na koju je osuđen. Prvu razliku koju pravi između dva modaliteta izvršenja je prvi dan kazne. Ulazak u zatvor i smeštanje među druga osuđena lica predstavlja ogroman stres. Početak kazne u sopstvenoj kući je potpuno drugi doživljaj i ne stvara toliki stres, mada uviđa da je za njega to tako jer ima zatvorsko iskustvo. Kada je krenuo sa izvršenjem kazne prošlo je više od deset godina od izvršenog dela za koje je osuđen. Kako i sam kaže srećan je što je sud za nekoga kao što je on imao sluha. Prema izvodu iz kaznene evidencije on je neko ko je višestruko osuđivan, a ipak na osnovu drugih okolnosti koje čine njegov život u tom trenutku, sud je odlučio da izrekne kaznu kućnog zatvora. Kada je započeo izvršenje kazne imao je pokrenut sopstveni biznis iz domena ugostiteljstva. Dobio je dozvolu da radi dok je na kazni i nije opterećivao finansijski članove svoje porodice. Nije formirao sekundarnu porodicu i živeo je sam kako tokom izvršenja kazni u zatvoru, tako i tokom izvršenja kazne kućnog zatvora. Iz tog razloga nije mogao da ima iskustvo dejstva kazne na članove domaćinstva. Ipak, ono što primećuje je da se odnosi sa majkom nisu promenili, čak je u nekoliko navrata dobio njenu podršku da izdrži krizne trenutke i izvrši kaznu do kraja bez prekršaja. Odnosi sa drugim najbližim članovima porodice, koji pre svega čine sestre po ocu i sestra po majci bili su dobri i nisu se ni na bilo koji način menjali tokom trajanja kazne, što nije bio slučaj kada je odlazio u zatvor. Osećaj stida i sramote nije postojao kod članova porodice, niti se krilo da je na izvršenju kazne. Njegova životna priča je takva da su kazne bile sastavni deo života i da je to nešto na šta su se svi u nekom trenutku navikli. Na kraju razgovora dodaje da je modalitet izvršenja zatvorske kazne odlična prilika za nekoga da preokrene svoj život, ali da je njemu u određenim trenucima nedostajalo nekog konkretnog rada sa Poverenikom koji je pratio izvršenje. Za sebe smatra da je odužio svoj dug društvu za sve što je uradio do sada i da je imao ličnih snaga da sve kazne koje je imao izvrši na po sebe najbolji način, ali da nemaju svi takve lične snage. Zbog svega toga, još jednom stavlja akcenat na tretmanski rad tokom trajanja kazne.

Treći intervju obavljen je sa ispitanikom koji je kaznu zatvora iskusio još kao mladić sa 19 godina. Kao pripadnik navijačke grupe zbog nereda na utakmici bio je mesec dana u zatvoru. Iskustvo zatvaranja imao je i u toku istrage za delo za koje je kasnije osuđen na kaznu kućnog zatvora. Kaznu kućnog zatvora izvršavao je kada je imao 38 godina i nije formirao svoju porodicu. Kazna se izvršavala u prostorijama u kojima je živeo sa majkom i njenim ocem jer su mu roditelji razvedeni. Pre

samog početka kazne postojali su određeni sukobi sa majkom, ali koji nisu bili povezani sa samom kaznom ili nekim drugim okolnostima. Ipak, s obzirom da za sebe kaže da je neko ko izbegava sukobe, nije smatrao da će biti problema tokom izvršenja zbog nesuglasica koje su postojale. Članovi porodice nisu bili srećni zbog činjenice da je osuđen za krivično delo, ali ga nisu ni odbacili ili se distancirali. Kako kaže, svi su nekako prihvatili sve što se dešava s obzirom da je bilo medijski ispraćeno. Ipak, članovi šire porodice koji su na višim društvenim pozicijama distancirali su se i od njega i od njegovih roditelja. Sa današnje tačke gledišta kaže da ih razume. Na pitanje da li su ukućani sakrivali od okoline da u kući izvršava kaznu govori da to nije bilo moguće zbog medija. Poredi početak kazne u zatvoru i početak kazne kućnog zatvora. S obzirom da se sa zatvorom susreo sa 19 godina odlično se seća sramote koju je osetio prilikom prijema u zavod. Govori o tome kako su mu pregledi i uzimanje ličnih podataka, a kasnije i ulazak u sobu koju je delio sa nepoznatim osuđenim licima nešto što će mu uvek biti u sećanju. Za roditelje se seća da su bili veoma ljuti tada, posebno majka. Odnos je ostao loš i nakon izlaska iz zatvora iako je tamo proveo mesec dana. Sa druge strane, početak kazne kućnog zatvora je iskustvo koje mu nije donelo nikakav stres. Prvi dan početka kazne je bio neobičan za njega zbog ograničenog kretanja, ali se na to brzo navikao. Problem na koji je naišao bio je taj što poslodavac nije bio saglasan da bude radno angažovan dok je na izvršenju kazne, pa je izgubio posao. Misli da mu je gubitak posla najveća šteta koju mu je izvršenje kazne donelo. Seća se da je veoma voleo taj posao i da misli da više nikada neće imati priliku da radi tako nešto. Ipak, sebe je finansijski obezbedio, tako da tokom trajanja kazne njegovo izdržavanje nije palo na teret majke i, samim tim, to nije mogao biti razlog sukoba. S obzirom da je usled gubitka posla bio zatvoren 22 sata svaki dan, da je majka penzionerka koja vreme uglavnom provodi u kući, a da je postojao sukob između njih dvoje pre početka kazne, tenzija je svakim danom u njihovom odnosu bila sve veća i veća. Zbog verbalnih sukoba sa majkom i pritiska koji je osećao zbog tenzije u njihovom odnosu poslednjih mesec dana odlučuje da kaznu izvršava kod oca u stanu. Otac je odmah to prihvatio, ali za razliku od majke okolina nije smela da zna da se u stanu izvršava kazna. Dogovor je bio da se pretvara kao da je privremeno kod njega u gostima jer je osećao sramotu da se zna da mu se u stanu izvršava kazna. Za odnos sa emotivnom partnerkom tokom izvršenja kazne kaže da se čak i unapredio. Navodi da je vreme koje je provodio kod kuće pozitivno uticalo na njega i samim tim omogućilo mu je i da više vremena provodi sa partnerkom. U trenutku kada je obavljen intervju ponovo je živio u stanu sa majkom i njenim ocem. Za njihov odnos sada govori da je jako dobar i da veruje da je na prethodne tenzije u velikoj meri uticalo upravo to što je bio zatvoren u kući 22 sata dnevno.

Poslednji ispitanik nije imao konkretno iskustvo kućnog zatvora, ali je proveo vreme u kućnom pritvoru, što predstavlja posebnu meru u našem krivičnom zakonodavstvu. Priča ovog ispitanika je značajna da se sagleda sa aspekta posledica koje je doživela njegova porodica dok je pre kućnog pritvora bio u pritvorskoj jedinici. Kako navodi, sa 42 godine života doživio je da mu bude izrečena mera pritvora koja je trajala tri godine. Za sve to vreme nije video svoje troje dece jer sudija nije dozvolio posetu nikome sem supruzi. Supruga je dolazila u posete jednom nedeljno koje su se odvijale tako da je između njih bilo staklo i trajale su desetak minuta. Ona je morala da preuzme sve obaveze oko troje dece koja su bila i školskog i predškolskog uzrasta. Takođe, ogroman problem predstavljale su i finansijske, tako da se porodica nalazila u veoma teškom periodu tokom trajanja pritvora. Kada mu je izrečena mera kućnog pritvora doživio ju je kao slobodu. Posle tri godine mogao je da bude sa svojom decom. Uz dozvolu suda imao je mogućnost da izađe dva sata dnevno van stana, a mogao je i zbog drugih opravdanih razloga da napušta prostorije. Ponovo je počeo da učestvuje u životu svoje dece. Kako sam primećuje, deca su bila veoma zbunjena. Prvo ga nisu videli tri godine, a nakon toga je godinu dana bio neprestano kući. Nakon ovog perioda usledilo je izvršenje kazne u zavodu od još tri godine. Kada poredi period u zatvoru i u kućnom pritvoru, prepoznaje da se radi o dva modaliteta izvršenja veoma drugačija, posebno zbog posledica. Ipak, naglašava da iako se izvršenje u kućnim uslovima može olako shvatiti, ono predstavlja trenutak da neko uvidi da je dobio šansu za promenu i iskoristi je.

Diskusija

Kako Martinović (2007) zaključuje pozitivni efekti kućnog zatvora su pozitivniji ako je osuđeni bio neko vreme u zatvoru, ali da je to trajalo neki kraći vremenski period i ako njegovi porodični odnosi nisu bili prekinuti. Upravo prikazane studije slučaja svedoče ovom zaključku. Posebno pozitivni efekti

vide se kod dva ispitanika koja su imala decu i oba navode da su nakon izlaska iz zatvora/pritvora modalitet izvršenja u kući doživeli kao slobodu, bez obzira na ograničenja koja su imali. Stiče se utisak da ispitanici koji su imali decu svoje porodice percipiraju kao stabilne, posebno naglašavajući značaj svojih supruge. Ovakvo stanje se poklapa sa nalazima Mendonça i saradnika (2018), ali i nalazima drugih (Chamiel i Walsh, 2018; Deuchar, 2011; Vanhaelemeesch et al., 2013) jer ispitanici koji su imali partnerke osećaju da se odnos značajno promenio na bolje. Značajna je i percepcija ispitanika sa iskustvom kućnog pritvora koji smatra da je poboljšao odnose sa decom, što pokazuje i istraživanje na Novom Zelandu (King & Gibbs, 2003). Ipak, izvor ovih informacija su samo osuđeni, pa ne možemo sagledati doživljaj i iz dečije perspektive. Kako zbog specifičnosti razvojnog doba, tako i zbog svih drugih okolnosti koje zatvaranje roditelja donosi, deca mogu izvršenje kazne u kući u kojoj žive da dožive drugačije, baš kao što je pokazalo istraživanje u Istočnom Jerusalimu (Shalhoub-Kevorkian, 2021). Primer ispitanika koji je bio u trogodišnjem pritvoru potvrdio je nalaze iz istraživanja u Škotskoj (Houchin, 2005) gde je porodica nakon zatvaranja pretrpela velike finansijske probleme, a supruga je preuzela na sebe višestruke uloge i kao samohrana majka odgajala troje dece. Kako ispitanik navodi, deca su bila veoma zbunjena jer nisu oca videla tri godine i prepoznaje da je to ostavilo posledica na njih, kao što navodi Di Zerga (2010).

Pozitivne efekte vidimo i u slučaju gde je lice uspelo da održi sopstveni biznis tokom izvršenja kazne, zbog čega nije bilo pogoršanja odnosa sa članovima porodice koji trpe finansijske izdatke tokom izvršenja kazne zatvora. Ova značajna komponenta bila je važna za sve ispitanike, a posebno za one koji nisu imali zaposlenje, jer su i oni uspeali da obezbede finansijska sredstva tokom izvršenja kazne kako ne bi bili teret članovima porodice.

Kako autori King i Gibbs (2003) govore o tome da dobri međuljudski odnosi u porodici tokom izvršenja kazne kućnog zatvora postaju bolji, a loši odnosi postaju gori, potvrđuje i situacija jednog od ispitanika. Upravo zatvorenost koja je trajala 22 sata svaki dan produbila je sukob sa majkom koji je počeo još pre početka kazne. Zbog toga je ovde važno nadovezati upravo ono što zamera jedan od ispitanika, a tiče se tretmana i dodatne podrške koju je osetio da je nedostajala. Isto zameraju, pre više od dve decenije, autori (Bibbs & King, 2001), jer upravo je rad sa osuđenim i direktan ili indirektan rad sa majkom mogao da doprinese da se period kazne pretvori u vreme koje iskorišćeno za prevazilaženje sukoba. Ne čudi zašto Mrvić – Petrović (2015) insistira na tematskim aktivnostima i programskom radu sa osuđenima. Dakle, osuđeni osećaju da ne mogu biti sami u procesu izvršenja kazne i da ona treba da prevaziđe samo prost nadzor i proveru da li se prostorije napuštaju u dozvoljeno vreme ili ne.

Zaključak

Kao najznačajniji pozitivni efekti izdvajaju se pozitivni uticaji na roditelje mlađe dece i njihovu decu, jer ne bivaju odvojeni od svojih roditelja. Dobre strane kazne su i te da partner koji nije osuđen ne mora u potpunosti da preuzme sve brige vezane za porodicu i domaćinstvo na sebe. Osuđeni član može da učestvuje u skladu sa postavljenim ograničenjima. Takođe, treba istaći i da ovaj modalitet pozitivno može uticati na partnerske odnose tako što se oni mogu unaprediti i ojačati tokom izvršenja kazne. Slično je i sa odnosima sa roditeljima, bilo da su oni deo domaćinstva osuđenog ili ne. Sami roditelji doživljavaju manje stresa početkom izvršenja kazne kućnog zatvora nego kada je u pitanju zatvorska kazna. Na kraju, ne treba zanemariti negativne strane izvršenja kazne kućnog zatvora. Upravo sve navedeno kao pozitivno vrlo lako može da pređe na negativnu stranu. Deca mogu svoj dom doživeti kao zatvor, a sebe kao nekoga ko je u službi osuđenog. Supružnici mogu biti u situaciji da preuzmu više tereta na sebe tokom trajanja kazne iako je član prisutan u kući, što može dovesti do određenih tenzija. Provođenje 22 sata svakodnevno u kući samo po sebi može stvoriti tenziju, kako kod osuđenog tako i kod članova porodice, a vremenom to može da pojača sukobe i tenzije. Finansijski problemi sa kojima se porodica suočava ukoliko lice ne bude zaposleno tokom izvršenja kazne mogu egzistirati što dalje stvara druge probleme. Insistiranje na individualnom pristupu u radu sa osuđenima u kontekstu izvršenja kazne kućnog zatvora dobija drugu dimenziju. Kako je linija tanka i pozitivne strane ovog modaliteta lako postanu negativne, svako osuđeno lice treba posmatrati kroz porodicu u kojoj će izvršavati kaznu. Međutim, porodica ne treba da bude posmatrana samo kao ona

koju čine članovi domaćinstva. Treba uzeti u obzir sve one članove porodice koji su ključni za pružanje podrške tokom i nakon izvršenja kazne. Tako se vraćamo na početak priče. Ovde se ipak radi samo o modalitetu izvršenja kazne zatvora. Ne zaboravimo, nečiji dom postaje zatvor. Kada ovu činjenicu suštinski osvestimo bićemo dovoljno zreli da na pravi način radimo na unapređenju izvršenja kazne kućnog zatvora.

Literatura:

- Andersen, L. H., & Andersen, S. H. (2014). Effect of Electronic Monitoring on Social Welfare Dependence. *Criminology & Public Policy*, 13(3), 346-379. <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12087>
- Ansary, S. (1999). *When Home is a Prison Cell: The Social Construction of Compliance in House Arrest*. United States: University of Florida.
- Bagarić, M. (2002). Home Truths about Home Detention. *The Journal of Criminal Law*, 66(5), 425-443. <https://doi.org/10.1177/00220183020660050>
- Beyens, K., & Roosen, M. (2016). Suspects Being Watched in Real Time: Introducing GPS Tracking in Belgium. *Journal of Technology in Human Services*, 34(1), 102-116. <https://doi.org/10.1080/15228835.2016.1139417>
- Brašovan-Delić, M. (2021). Problemi kod izvršenja kazne zatvora u kućnim uslovima. *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, 93(1), 190-232. <https://doi.org/10.5937/gakv93-28607>
- Chamiel, E., & Walsh, S. D. (2018). "House Arrest" or "Developmental Arrest"? A Study of Youth Under House Arrest. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 62(14), 4381-4402. <https://doi.org/10.1177/0306624x18779183>
- Cvetković, P. (2016). Uloga kućnog pritvora i kućnog zatvora u prevenciji prizonizma. *CRIMEN - časopis za krivične nauke*, 7(1), 91-101.
- Deuchar, R. (2011). The Impact of Curfews and Electronic Monitoring on the Social Strains, Support and Capital Experienced by Youth Gang Members and Offenders in the West of Scotland. *Criminology & Criminal Justice*, 12(2), 113-128. <https://doi.org/10.1177/1748895811425540>
- Di Zerega, M. (2010). *Engaging Offenders' Families in Reentry: Coaching Packet*. Washington, DC: Center for Effective Public Policy.
- George, M. (2006). Women and Home Detention - Home Is Where the Prison Is. *Current Issues in Criminal Justice*, 18(1), 79-91. <https://doi.org/10.1080/10345329.2006.12036379>
- Gibbs, A., & King, D. (2003). The Electronic Ball and Chain? The Operation and Impact of Home Detention with Electronic Monitoring in New Zealand. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 36(1), 1-17. <https://doi.org/10.1375/000486503764805257>
- Houchin, R. (2005). *Social Exclusion and Imprisonment in Scotland*. Glasgow: Glasgow Caledonian University.
- Jovanić, G., Nestorović, J., & Petrović, V. (2019). Komparacija rizika i recidivizma osuđenih na kaznu zatvora i kućnog zatvora. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 18(3), 273-298. <https://doi.org/10.5937/specedreh18-23037>
- King, D., & Gibbs, A. (2003). Is Home Detention in New Zealand Disadvantaging Women and Children? *Probation Journal*, 50(2), 115-126. <https://doi.org/10.1177/0264550503502003>
- Krivični zakonik Republike Srbije. Službeni glasnik RS. (2019). 35/2019.
- Martin, J. S., Hanrahan, K., & Bowers, J. H. (2009). Offenders' Perceptions of House Arrest and Electronic Monitoring. *Journal of Offender Rehabilitation*, 48(6), 547-570. <https://doi.org/10.1080/10509670903081359>
- Martinovic, M. (2007). Home Detention: Issues, Dilemmas and Impacts for Detainees' Co-Residing Family Members. *Current Issues in Criminal Justice*, 19(1), 90-105. <https://doi.org/10.1080/10345329.2007.12036417>
- Matić Bošković, M., & Kostić, J. (2019). Kućni zatvor: Iskustva u primeni. In *Zbornik radova - Izmene u krivičnom zakonodavstvu i statusu nosilaca pravosudnih funkcija i adekvatnost državne reakcije na kriminalitet (međunarodni pravni standardi i stanje u Srbiji)*. LIX redovno godišnje savetovanje Udruženja, (pp. 216-229). Zlatibor: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Intermex.
- Mendonça, J. M., Morselli, C., & Pignataro, L. (2018). House Arrest with Electronic Monitoring: the Rio de Janeiro Experience. *Crime, Law and Social Change*, 70(2), 1-14. <https://doi.org/10.1007/s10611-018-9778-7>
- Mrvic Petrović, N. (2012). Kad vlastiti dom postane zatvor (izazovi primene kućnog zatvaranja kao zamene za kaznu zatvora). In L. Kron (Eds.) *Delikt, kazna i mogućnosti socijalne profilakse*, (pp. 81-94). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

- Mrvić Petrović, N. (2015). Delotvornost elektronskog nadzora kao sastavnog dela alternativne krivične sankcije ili mere. *Nauka, bezbednost, policija: časopis Policijske akademije*, 20(2), 97-105.
- Pavlović, B., & Pušac, J. (2016). Kućni zatvor i alternativne sankcije. In N. Macanović (Eds.), *Probacija i alternativne krivične sankcije – mogućnosti i perspektive* (pp. 216-227). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Petersilia, J. (1988). *House Arrest*. US: Department of Justice.
- Pravilnik o načinu izvršenja vanzavodskih sankcija i mera i organizaciji i radu Poverenika. Službeni glasnik RS. (2015). 30/2015.
- Roberts, J. (2004). *The virtual prison community custody and the evolution of imprisonment*. US: Cambridge University Press.
- Shalhoub-Kevorkian, N. (2021). Children speaking against home arrest: Decolonising racial penologies. *The British Journal of Social Work*, 51(4), 1374-1391. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab042>
- Soković, S. (2023). Kućni zatvor - Sporna pitanja izricanja i izvršenja. In D. Vujisić (Eds.) *Zbornik radova „Pravna regulativa usluga u nacionalnim zakonodavstvima i pravu Evropske Unije“* (pp. 895-915). Univerzitet u Kragujevcu – Pravni fakultet.
- Spasojević, A. (2021). *Izvršenje vanzavodskih sankcija i mera – izveštaj o istraživanju*. Valjevo: Odbor za ljudska prava Valjevo.
- Smrić, J., Simić, J., Danilović, M. & Vulević, D. (2016). *Priručnik za rad sa osuđenim licima i članovima njihovih porodica*. Beograd: NEOSTART.
- Staples, W. G. & Decker, S. K. (2008). Technologies of the Body, Technologies of the Self: House Arrest as Neo-liberal Governance. *Surveillance and Governance: Crime Control and Beyond*, 10, 131-149. [https://doi.org/10.1016/S1521-6136\(07\)00206-0.3d](https://doi.org/10.1016/S1521-6136(07)00206-0.3d)
- Staples, W. G. & Decker, S. K. (2009). Between the “Home” and “Institutional” Worlds: Tensions and Contradictions in the Practice of House Arrest. *Critical Criminology*, 18(1), 1-20. <https://doi.org/10.1007/s10612-009-9089-5>
- Stojanović, Z. (2015). Sistem kazni u krivičnom pravu Srbije i potreba njegovog daljeg usavršavanja. In Đ. Ignjatović (Eds.) *Kaznena reakcija u Srbiji, V deo* (pp. 1-24). Univerzitet u Beogradu – Pravni fakultet.
- Vanhaelemeesch, D., Vander-Beken, T., & Vandeveld, S. (2013). Punishment at Home: Offenders’ Experiences with Electronic Monitoring. *European Journal of Criminology*, 11(3), 273-287. <https://doi.org/10.1177/1477370813493846>
- Vasiljević-Prodanović, D. (2016). Kad kuća postane zatvor. In V. Nikolić-Ristanović (Eds.) *Bezbednost i viktimizacija: Izazovi društvenog reagovanja i zaštite žrtava. Knjiga apstrakata* (pp. 26-27). Beograd: Viktimološko društvo Srbije.
- Zakon o izvršenju vanzavodskih sankcija i mera. Službeni glasnik RS. (2018). 87/2018.

THE FAMILY AND FAMILY RELATIONS OF THE OFFENDER IN HOUSE ARREST

Jelena Srnić Nerac

Antonija Raspopović Dragić

Danica Vasiljević-Prodanović

University of Belgrade, Faculty for Special Education and Rehabilitation

Abstract: House arrest as a form of execution of a prison sentence has become a very prevalent non-institutional sanction in Serbian criminal legislation in recent years. This form of punishment allows the convicted person to serve their sentence in their own home instead of in prison if the sentence is for less than one year. In this way, the purpose of criminal sanctions is achieved in a less restrictive way than when the sentence is served in prison. The subject of research in the world and in our country has been the impact of house arrest on the behavior of convicts, the impact on recidivism, the economic side of its implementation and the contribution to reducing prison overcrowding. There are few studies that examine the effects of house arrest on family members who live with a convicted person. The moment they accept that the sentence will be carried out in the shared home, the family members become active participants in the sentence enforcement process. Their role is to provide support to the convicted family member, but also to make control over the execution, parallel with continuous communication with the Commissioner. Such circumstances certainly lead to changes in the family atmosphere. Therefore, the aim of this paper is to point out the importance of the family in the execution of house arrest and examine its impact on family members, family dynamics, and family relationships.

Keywords: house arrest, alternative sanctiones, family relationships, Commissioner.

TERORIZAM KAO BEZBJEDONOSNI PROBLEM I DRUŠTVENA DEVIJACIJA

Jadranka Stojanović²⁷⁴ magistar opšte bezbjednosti
Slobomir P Univrzitet, Pravni fakultet, Svetog Save 1, 74 000 Doboj BiH

Sažetak: Posljednjih godina u svijetu kao i u Evropi najčešći bezbjednosni izazovi sa kojima se države susreću su teroristički napadi. Terorizam je posljednjih decenija prerastao iz akutnog u hroničan problem sa kojim se susreće čitava međunarodna zajednica. Na izgled, sporadični i neujednačeni pokušaji zastrašivanja građana i njihovih legitimnih političkih predstavnika, „preko noći“ postaju oruđe za vođenje posebnog rata. Shodno tome, terorizam je neophodno posmatrati kao globalni fenomen i prijetnju koja uslijed svog kontinuiranog djelovanja, poprima sva obilježja gerilskog načina ratovanja. Ukazivanje na terorizam kao bezbjednosni problem ali i teoretsko razmatranje ovog pitanja želi se postići stvaranje svijesti o stepenu opasnosti koji izaziva. Neophodno je ukazati na korištenje različitih kriterijuma, počev od bezbjednosnih, politikoloških, krivičnopravnih, kriminoloških, socioloških i sl., kojima se tretira i pojmovno određuje fenomen terorizma. Savremeni terorizam je prilagodljiv različitim okolnostima, nepredvidiv i dinamičan, što znatno otežava njegovu detekciju i suzbijanje. Rad ima za cilj da analizira ključne karakteristike terorizma kao bezbjednosnog problema i društvene devijacije.

Ključne riječi: bezbjednost, terorizam, društvena devijacija, prevencija, represija.

Uvod

Terorizam je bez sumnje jedan od najozbiljnijih bezbjednosnih problema današnjice koji je u neprekidnoj ekspanziji. I pored činjenice sve organizovanijeg i koegzistentnijeg suprotstavljanja kako država tako i međunarodne zajednice, kao i sveobuhvatnih protivterorističkih aktivnosti i mjera koje se poduzimaju radi njegovog iskorijenjavanja. Iako terorizam nije fenomen novijeg datuma, turbulencije na globalnom društvenom planu u znatnoj mjeri utiču na njegov karakter i suštinu, dovode do zaokreta u njegovim trendovima i tendencijama, što se ispoljava i utiče kako na aktuelni, tako i na potencijalni terorizam. Bez ustručavanja se može reći da je terorizam jedna ogromna barijera na putu razvoja savremenog društva, inicijator nasilja sa krajnjim ciljem destrukcije društva, tačnije vlada i društveno-političkog sistema jedne zemlje. Politička komponenta terorizma, koja često služi kao oružje za rješavanje političkih nesuglasica i protivrječnosti u jednom društvu, govori da su savremeni odnosi između država daleko od mogućnosti rješavanja konfliktnih situacija na način koji su definisani u međunarodnoj zajednici pod okriljem deklaracija, povelja i konvencija. Zahvaljujući faktorima koji ga pospješuju terorizam se kontinuirano regeneriše i modifikuje na sve višem organizacionom nivou, a njegova efikasnost i jačina djelovanja se neprestano povećavaju, te pitanje koje se nameće samo od sebe glasi: kojim sredstvima i na koji način se suprotstaviti terorizmu: globalno, regionalno, diplomatski ili vojno? Zbog socijalnih uzroka i posljedica, terorizam ima i karakteristike društvene devijacije, ugrožava važne društvene vrijednosti kao što su život ljudi, sloboda, imovina kao i politički sistem neke države. Označen zastrašujućim fizičkim i psihološkim metodama političke borbe, kojima se sistematski pokušavaju ostvariti različiti politički i socijalni ciljevi. U aktuelnom vremenu, riječ „terorizam“ asocira na napad na Sjedinjene Američke Države 11. septembra 2001. godine, mnogobrojne žrtve tih dramatičnih događaja, ali i na: trodnevne tragične talačke krize u školi u Beslanu u septembru 2004, najnovije krize Izrael 07. oktobar 2023, Belgija, 16. oktobra 2023. i drugi. Terorizam nije moderna pojava, već ima dugo istorijsko trajanje, ali je ovaj fenomen u savremenom društvu razvojem telekomunikacija i informacionih tehnologija dobio veliki medijski i politički

²⁷⁴ s.jadranka70@gmail.com

prostor. Tehničko-tehnološki razvoj koriste i sami teroristi u svrhu sopstvene promocije, tako da u današnje vrijeme čovječanstvo terorizam doživljava kao jedan od najvećih društvenih rizika i socijalnih strahova.

Pojmovno određenje pojmova bezbjednost i terorizam

Pojam bezbjednosti - veoma kompleksan i složen društveni fenomen. Kroz istoriju, pod pojmom bezbjednosti su se podrazumijevali razni sadržaji. Etimološki posmatrano, izraz bezbjednost potiče od latinske riječi *securitas* - *atis*, što znači bezbjednost, odsustvo opasnosti, izvjesnost, samopouzdanje, neustrašivost, zaštićenost (*securus* lat. - siguran, bezbjedan, pouzdan, neustrašiv, uvjeren, stalan, čvrst, odan, istinit, itd). Naznačeni termin je poslužio kao fundament za upotrebu u teoretskom izučavanju problema bezbjednosti u mnogim zemljama. Tako da se u engleskom jeziku koriste dva izraza: *security* i *safety*. Termin *security* se koristi u smislu „nacionalne bezbjednosti“ (*secure* - siguran, osigurati) - *national security*, što implicira ostvarenje i čuvanje državnog nacionalnog interesa, dok termin *safety* označava sposobnost djelovanja, kako ne bi došlo do nepoželjne bezbjednosne situacije, ili takvih prilika koje mogu da ugroze i bezbjednosne implikacije. Tumačenjem bezbjednosti kao istinske ljudske vrijednosti, potrebe i interesa dolazimo do slobode, kao najuzvišenijeg ideala i univerzalne odrednice savremenog razvoja čoveka. Tako shvaćena sloboda, još od antičke Grčke podrazumijeva političko pravo građana da odlučuju o svim javnim pitanjima, a samim tim o pitanjima iz oblasti bezbjednosti. Postoji veliki broj definicija i različitih pokušaja određivanja pojma bezbjednosti, ali za sada nema jedne opšte definicije bezbjednosti oko koje bi vladala saglasnost. Dejvid Boldvin (David Baldwin) ističe da je pojam bezbjednosti u svojoj suštini sporan i složen koncept (Baldwin, 1997). Na višedimenzionalnost i složenost pojma bezbjednosti upozorio je, sredinom prošloga vijeka, Arnold Wolfers (Arnold Wolfers), određivši ga kao „neodređeni simbol“ (*ambiguous simbol*), koji može ali ne mora imati neko značenje (Wolfers, 1952). U pokušaju da odrede pojam bezbjednosti, autori najčešće ističu da se „bezbjednost može shvatiti kao stanje stabilnosti vitalnih vrijednosti društva (...)“ (Radulović, 1994:14); odnosno kao „stanje odsustva opasnosti po osnovne vrijednosti i interese pojedinaca društva i države u odnosu na složene međunarodne odnose“ (Grizold, 1998:27), ili kao „stanje u kojem je obezbjeđen uravnotežen fizički, duhovni i materijalni opstanak pojedinca i društvene zajednice u odnosu prema drugim pojedincima, društvima i prirodi“ (Grizold, 1992:65). Upravo zbog toga što je pojam bezbjednosti nedovoljno određen, elastičan, neobjašnjen i vrijednosno opterećen, pojedini autori ističu da je nemoguće postići konsenzus oko jedinstvenog značenja koje bi bilo opšteprihvaćeno.

Terorizam - kao vrsta kolektivnog i političkog kriminaliteta svakako nije nov i nepoznat fenomen. Neki smatraju da je nastao kad i klasno društvo, odnosno kada i država. Drugi ga vezuju za Bliski Istok i pojavu vjersko-političkih sekta. Međutim većina autora se slaže da terorizam polazi od Francuske buržoaske revolucije, odnosno od jakobinske diktature, a u današnjem značenju koristi se od pada Robespijera 1789. godine (Mala enciklopedija). Terorizam koji pojedinac koristi u svom suprostavljanju državi, javlja se još u srednjevjekovnom periodu. Takvo nasilje je bilo karakteristično i za vrijeme apsolutnih monarhija, posljednje faze feudalizma. Neraskidivo je vezan uz politiku pa se može reći da je star koliko i sama politika. Naravno u svom se izvornom obliku razlikuje od onog kakvog imamo danas, kao i svaki politički poredak u kojem ga prepoznamo. Prvim poznatim teroristima smatraju se Asirci. Terorizmom kao činom nepravedne i nedopuštene agresije služio se veliki broj vladara kroz istoriju kako bi došli na vlast ili se na njoj održali. Veliko širenje terorizma dogodilo se u XIX vijeku kada su se terorizmom počele služiti pristalice anarhizma u zapadnoj Evropi, Rusiji i Americi, nastojeći atentatom ukloniti osobe na vodećim pozicijama u upravljanju državom. Nova istorija je upoznala i primjere terorizma, kojem zahvalnost za svoju nezavisnost duguju: Izrael, Kipar, Kenija i Alžir, budući da su politički pokreti tih zemalja primjenjivali terorizam protiv kolonijalnih vlasti. Takođe, terorizam predstavlja višedimenzionalni društveno-politički fenomen, složeni oblik organizovanog, individualnog i institucionalnog političkog nasilja. Pod terorizmom se podrazumijevaju i strahovlada, nasilje i vlada nasilja (Mala enciklopedija, 1970), odnosno vladavina zastrašivanjem i način vladanja ulivanjem straha i nasilja; politička borba putem individualnog terora (Politička Enciklopedija, 1975). Takođe se podrazumijeva i doktrina i metod borbe za određene ciljeve sistematskom upotrebom nasilja (Vujaklija, 1970). Francuski pisac Žil Romen (Jules Romain) ističe da terorizam može biti metod vladanja, dok El Fatah (E. Fattah) podsijeca da se u antičko doba

terorizmu pribjegavalo u borbi protiv tiranije i tirana, prema Ksenofontu tiranoubice ne samo da nisu kažnjavane, nego su slavljene (Fattah, 1978). U savremenom kontekstu mnogo je teže definisati državni terorizam. U društvenim naukama i filozofiji, rasprave o terorizmu najčešće se koncentrišu na tzv. nedržavni dok se u svakodnevnom govoru i medijima po pravilu polazi od pretpostavke da je terorizam po definiciji djelatnost nedržavnih činilaca. S obzirom da se pitanjem terorizma bavi nekoliko nauka i disciplina, tj. da je pitanje sagledavanja pojma terorizma multidisciplinarno, potrebno je naglasiti da je zločin terorizma u sastavu korpusa zločina obuhvaćenih Međunarodnim krivičnim pravom, u koji spadaju i ratni zločini, zločini protiv čovječnosti, genocid i agresija, uzimanje talaca, zločini protiv međunarodno zaštićenih lica, zločin protiv službenika Ujedinjenih nacija i pridruženog osoblja... Terorizam kao jedan od oblika nasilja, u savremenom svijetu sve više ugrožava kako unutrašnju, tako i međunarodnu bezbjednost, karakteriše sve epohe ljudskog društva, počev od ubistava careva, kraljeva, vojskovođa, atentata na državnike raznih nivoa, pa sve do korištenja najsofisticiranijih vidova oružja, podmetanja eksploziva, otmica i sl. Fascinacija terorizmom i političkim nasiljem praktično se može pratiti od početka ljudske civilizacije. Još prije Hristovog rođenja, atentati na političke ličnosti toga vremena su ne samo izvođeni već i glorifikovani. Atentati u Persiji i Asiriji, koji su se pojavili tokom XI vijeka, prouzrokovali su strah i paniku u čitavoj islamskoj imperiji. U toku Francuske revolucije u XVIII vijeku, Robespjer je primjenjivao terorističke taktike kako bi uništio dobar dio francuske aristokratije oko 40.000 ljudi, od kojih je većina završila na giljotini. Tokom američke revolucije terorizam se primjenjivao protiv Britanaca i njihovih simpatizera u redovima kolonista. Takođe, važno je spomenuti terorističke aktivnosti koje su se sprovodile u kasnim decenijama XIX vijeka i početkom XX vijeka, posebno u carskoj Rusiji. Najveći dio terorističkih grupa koje su postojale tokom prve polovine XX vijeka, bile su vođene idejom oslobađanja od kolonijalnog ropstva, odnosno „borbom za nacionalno oslobođenje“. Prvi ozbiljan korak u borbi protiv terorizma u Evropi desio se nakon ubistva jugoslovenskog kralja Aleksandra i francuskog ministra Luj Barto (Jean Louis Barthou) u Marseju (Marseille) 9. oktobra 1934. godine, kada je Francuska i zvanično predložila osnivanje Međunarodnog krivičnog suda. U odgovoru na francuski prijedlog, Savjet Lige naroda je odlučio da osnuje komitet eksperata koji je imao zadatak da napravi prijedlog teksta konvencije o sprečavanju zločina terorizma. Nacrt Konvencije o sprečavanju terorizma bio je usvojen pod imenom „Konvencija Lige naroda za sprečavanje terorizma“. Bez obzira što se svi slažu da je terorizam „opasna društvena pojava“, koja je prisutna u različitim formama kroz istoriju ljudskog društva, do danas nisu izgrađeni ni usklađeni jedinstveni stavovi o njegovom pojmu i sadržini. Prema podacima Valtera Lakera (Walter Laquer), u periodu od 1963. do 1981. godine objavljeno je 109 definicija terorizma (Laquer, 1986). Čak i u okviru jedne zemlje postoje zabune oko jedinstvene definicije terorizma. U Sjedinjenim Američkim Državama, vlada te zemlje (Department of State) terorizam definiše kao predominantno politički motivisano nasilje izvršeno protiv nevoljnih ciljeva od strane podnacionalnih grupa ili tajnih agenata. Razlike u definisanju ovog problema postoje i između zemalja i one nisu samo proizvod drugačijih shvaćanja pojma terorizma već i promjena drugih faktora koji dovode do pojave modernog terorizma ili shvaćanja terorizma u savremenim uslovima.

Definisanje terorizma predstavlja naučni i politički problem oko kojeg još uvijek nije moguće pronaći konsenzus. Problem se javlja u situacijama kada pojedinac, kojeg jedan dio društva naziva teroristom, postaje idol ili simbol borca za slobodu u drugom dijelu tog društva, što problem ostavlja otvorenim. Iz tog razloga, potrebno je definisati postupke koji su neprihvatljivi i protivzakoniti u kontekstu krivičnog zakonodavstva međunarodne zajednice u cjelini. Često se pojam terorizma zamjenjuje pojmom terora ili obrnuto. Teror i terorizam su oblici nasilja primjenjeni od strane malih grupa, iako u praksi postoje i drugačiji primjeri. Pojam terora vezuje se i za grupu na vlasti koja putem strahovlade i drugim nasilnim metodama želi da zadrži vlast, dok se pojam terorizma vezuje za grupe koje imaju za cilj smjenu vlasti, bilo da je ona demokratska ili ne. Sličnost između ove dvije pojave jeste činjenica da su u oba slučaja žrtve najčešće nedužna lica. Takođe, u oba slučaja se teži izazivanju straha i to ne kod žrtve, već kod društvene grupe kojoj žrtva pripada. Postoji veliki broj definicija terorizma, koje svaka na svoj način, polaze od istih ili sličnih činjenica. Da bi uopšte govorili o terorizmu neophodno je definisati pojam terorizma. Pri određivanju pojma terorizma, potrebno je poći od etimološkog značenja riječi „terorizam“, koja je nastala od latinske riječi terror, što znači intenzivan strah, ili francuske reči terreure, što znači sijanje straha. Zbog toga, mnoge definicije se pretežno ili isključivo

oslanjaju na strah kao definicioni element terorizma. Mijalkovski pod terorizmom podrazumijeva primjenu smišljenog, organizovanog i sistematskog nasilja nesuverenog, (nedržavnog, nevladinog) subjekta (grupa, bandi, organizacija, političkih stranaka i sl.), ili suverenog (državnog) subjekta, odnosno države, odlučnog da i najgrubljom fizičkom silom nad unaprijed odabranom (personalnom) ili nesumičnom žrtvom, radi njenog ubistva, sakaćenja, kidnapovanja, ili psihičkog zlostavljanja, prioritetno izazove komplekse straha ili nesigurnosti, zebnje ili apatije u sredini iz koje je neposredna žrtva napada da bi se postigao projektovani cilj (Mijalkovski, 2003:6). Američka naučnica Sindi Kombs (Cindy Combs) definiše terorizam, kao sintezu rata i pozorišta, dramatizaciju najzabranjenijih vrsta nasilja, izvršenih na nevine žrtve, pred očima javnosti, u nadi da će one izazvati raspoloženje straha za političke svrhe (Mijalkovski 2003:8). Prof. dr Vojin Dimitrijević terorizam definiše kao organizovanu i sistemsku primjenu nasilja, s namjerom da se izazivanjem straha i slične nesigurnosti građana naruši autoritet države ili ostvare neki politički ciljevi. Dimitrijević terorizam vidi kao organizovanu i sistemsku primjenu nasilja, sa namjerom da se izazivanjem straha i slične nesigurnosti građana naruši autoritet države ili ostvare neki politički ciljevi (Dimitrijević, 1987:39). Profesor Milošević terorizam definiše kao planski akt nasilja, koji poduzimaju određene društvene grupe s ciljem očuvanja ili osvajanja vlasti i da se terorizmom s pravom naziva samo onaj teror koji u svom biću sadrži socijalno-psihološku, odnosno političku komponentu (Milošević, 2005:9). Terorizam kao složena pojava, klasifikuje se prema različitim kriterijumima. Sve klasifikacije terorizma imaju prevashodno teorijski i metodološki karakter i međusobno se ne isključuju. Kada je riječ o tipologiji terorizma kao sistema klasifikacije, potrebno je napomenuti da tipologija terorizma ima isto koliko i definicija terorizma. Međutim, kako navodi Džonatan R. Vajt (Jonathan R. White), modeli, sistemi klasifikacije i tipologije su alternative definicijama i imaju nekoliko prednosti (Vajt, 2004:12). Postoje mnogobrojni kriterijumi za klasifikaciju terorizma, različiti autori navode različite tipologije terorizma. Jedna od podjela terorizma je na **unutrašnji i međunarodni** (Mijalkovski, 2005:31), zasnovano na lokaciji date terorističke akcije, državljanstvu izvršilaca i žrtava. Profesor Mijalkovski terorizam kalsifikuje na osnovu utvrđivanja osnovnih elemenata terorističkog procesa. Kao osnovne elemente terorističkog porcesa navodi: *aktivni subjekt* (nosilac), *pasivni subjekt* (žrtva) i *posmatračii*. Na osnovu navedenih elemenata terorističkog procesa i činjenica koje ga karakterišu, prof. Mijalkovski terorizam klasifikuje: **1) prema nosiocima** - nedržavni i državni, uslovno i međunarodni, **2) prema uzorocima** - politički, vjerski, etnički i drugi, **3) prema objektu napada** - (žrtva – pasivni subjekat, selektivni i neselektivni) i **4) prema sredstvima** - konvencionalni, nuklearni, biološki, hemijski, internetski i drugi. Sve klasifikacije terorizma imaju pravoshodno teorijski i metodološki karakter, i međusobno se ne isključuju. Svaka od gore navedenih grupa terorizma može se dalje klasifikovati u niz podklasifikacija, što doprinosi adekvatnijem sagledavanju terorizma, sa aspekta njegovih vrsta, vidova i oblika. U međunarodnom pravu opšte prihvaćeno je da je terorizam međunarodno krivično djelo, te da se radi o aktu kojim se krši međunarodno pravo. Upravo iz razloga što u međunarodnom pravu, uglavnom zbog političke podijeljenosti svijeta, nije moguće do danas dati jednu opšte prihvaćenu i jedinstvenu definiciju terorizma, u nizu međunarodnih dokumenata predviđen je „katalog“ krivičnih djela terorizma. Kao što je već navedeno terorizam nije samo ekskluzivna aktivnost pojedinca, grupe ili organizacije, već u određenim situacijama njega primjenjuju ili podstrekuju i same države. Teroristička aktivnost države može biti dvojaka: *direktna* (neposredna) i *indirektna* (posredna). **Direktno terorističko djelovanje** država sprovodi preko svojih obavještajnih službi i drugih specijalizovanih organizacija, ali i preko terorističkih grupa koje formiraju na sopstvenoj teritoriji, teritoriji neke treće zemlje ili teritoriji zemlje protiv koje se djeluje. **Indirektno terorističko djelovanje** neke države se ogleda u poticanju već postojeće terorističke grupe, odnosno pružanja nekog vida pomoći (isporuka oružja i opreme, obuka ljudstva, finansijska i logistička podrška, pružanje utočišta, snabdijevanje lažnim ili originalnim putnim ispravama i sl.) (Bajagić, 2012:123). Prema američkim kriterijumima, organizacije i grupe za koje je karakterističan ovaj vid terorizma spadaju u kategoriju terorizma pod sponzorstvom države „agenti vlade“, dok SAD vode liste država sponzora međunarodnog terorizma. Shvaćanje suštine međunarodnog terorizma je otežano iz istih razloga kao i definisanje terorizma uopšte, osnovni razlog je njegova politička priroda, politički karakter akata nasilja kojima se koriste pojedine države u cilju realizacije svojih spoljopolitičkih ciljeva (jedan od vidova tzv. „državnog“ terorizma). Prema FBI-u to je nezakonita upotreba sile ili nasilja protiv lica ili imovine da bi se zastrašila ili prisilila vlada, civilno stanovništvo ili bilo koji njihov segment, radi promocije političkih ili socijalnih ciljeva (Jenkins, 1996). Ministarstvo odbrane

SAD definiše terorizam kao sračunatu upotrebu nasilja ili prijetnju nasiljem da bi se usadio strah i sa namjerom da se vlade ili društva zastraše ili prinude zarad postizanja ciljeva koji su uglavnom politički, vjerski ili ideološki. Za Kofija Anana (Kofi Annan), svaka akcija čini terorizam ako je njena namjera da izazove smrt ili fizičke povrede civila i neborbenog stanovništva u svrhu zastrašivanja ili primoravanja vlade ili međunarodne organizacije da nešto učini ili da se uzdrži od činjenja (Zifcak, 2009). Ujedinjene nacije određuju terorizam kao akt lišavanja života ili ranjavanja ili akt uništavanja i oštećenja imovine civila ili vlade od strane pojedinaca ili grupa ljudi koji samostalno djeluju ili vlada koje djeluju iz pobuda da bi postigle neki politički cilj (Gaćinović, 2005:178). Prema Pašanskom, terorizam u političkom smislu predstavlja akciju nasilja, koja se poduzima u političke svrhe radi zastrašivanja i bespoštednog slamanja otpora onog prema kome se vrši. Takođe, terorizam predstavlja doktrinu i metod borbe za određene ciljeve sistematskom upotrebom nasilja, kao i političku borbu putem individualnog terora (Pašanski, 1987). Džordž Buš (George Bush) stariji je, kao potpredsjednik SAD-a, 1988. godine definisao teroriste kao one koji ubijaju sudije, novinare, članove vlade, policajce, sveštenike i druge koji brane vrijednosti građanskog društva. Borci za slobodu, naprotiv, nastoje da se pridržavaju međunarodnog prava i pravila civilizovanog ponašanja (Jurišić, Šapit, 2005). Milošević terorizam definiše kao planski akt nasilja koji poduzimaju određene društvene grupe s ciljem očuvanja ili osvajanja vlasti. Prema mišljenju ovog autora, terorizmom se naziva samo onaj teror koji u svom biću sadrži socijalno psihološku, odnosno političku komponentu. Iz ovako koncipirane definicije terorizma proizilazi da terorističkog akta nema bez sljedećih elemenata: upotrebe fizičkog nasilja, političkog karaktera aktivnosti, izazivanja straha i drugih političkih reakcija, očekivanih efekata i ciljanog, planiranog i organizovanog djelovanja (Vejnović, Šikman, Radulj, 2006). Profesor Mijalkovski pod terorizmom podrazumijeva primjenu smišljenog, organizovanog i sistematskog nasilja nesuverenog (nedržavnog, nevladinog) subjekta (grupa, bandi, organizacija, političkih stranaka i sl.) ili suverenog (državnog) subjekta, odnosno države, kako bi se postigao projektovani politički cilj (2003:46). Prema D. Simeunoviću, terorizam je višedimenzionalan politički fenomen koji obilježava organizovano grupno političko nasilje, pri čemu se koriste najrazličitije psihofizičke i sofisticirano-tehnološke metode političke borbe za realizaciju „velikih ciljeva“. Na realizaciju ovakvih ciljeva blagotvorno djeluju političke i ekonomske krize koje su u većini slučajeva i baza za punu inicijaciju ozbiljnih terorističkih projekata (2009:47).

Terorizam se generiše iz političkog područja i predstavlja spoj politike i nasilja. Takođe, terorizam predstavlja „posebno pravni pojam“ (*delictum sui generis*) čija je istorija tijesno vezana za istoriju političkog delikta (Zlatarić, 1978). Terorizam podrazumijeva upotrebu nasilja (terora) radi ostvarenja političkih ciljeva, odnosno nema terorizma bez terora, ali svaki teror, nasilje, ne može se poistovjećivati sa terorizmom. Za terorizam nisu tipična dijela terora sama po sebi koliko njihova politička funkcija. Težnja ka ostvarenju političkih ciljeva podrazumijeva da su etničke, religijske i druge zajednice, kojima pripadaju teroristi, nezadovoljne postojećim stanjem, odnosno da imaju osjećaj obespravljenosti, nezadovoljstva. Pod državnim terorizmom mogu se smatrati klasični teroristički akti po formi i sadržaju, a specifični po tome što su javno izvedeni od strane pripadnika vojnih, policijskih ili plaćeničkih snaga neke države, izvan njenih granica, a po odluci njenih vlasti, kao specifičan vid ostvarenja politike sile u međunarodnim odnosima (Simeunović, 2002:134). Terorizam podrazumijeva tri temeljna elementa a to su: **1) uzrok** koji dovodi do političkog nasilja koji prerasta u terorizam; **2) teroristički akt** koji najčešće izvode terorističke organizacije, ali nerijetko i države (državni terorizam) i **3) protivterorističku politiku** odnosno protivterorističko djelovanje. Kada je u pitanju protivterorističko djelovanje nacionalnih država ali i međunarodne zajednice da je većina aktivnosti usmjerena na sprečavanje izvođenja terorističkih akata, ali ne i na eliminaciju terorizma, odnosno uzroka koji do njega dovode. Efikasne borbe protiv terorizma nema ukoliko se konstantna pažnja ne posveti stvarnim uzrocima koji aktiviraju mehanizam terorizacije. Kada je riječ o terorističkim organizacijama, vidan je konstantan rast broja pojedinaca i organizacija koje su voljne da sprovedu terorizam. Od devedesetih godina uočljiva je regrutacija terorista širom svijeta, uspostavljanje terorističkih kampova za obuku, ujedinjavanje militantnih grupa u Indoneziji, Filipinima, Singapuru, Maleziji, Tajlandu, Burmi, „možda“ Bosni i Hercegovini. Izražena je tendencija mrežnog organizovanja terorističkih grupa, čiji je najbolji primjer teroristička mreža Al Kaida (Al Qa'ida). Najveća skoncentrisanost terorističkih ćelija Al Kaide, među kojima i njenih

matičnih ćelija, nalaze se u jugoistočnoj Aziji, iznad granica Avganistana i Pakistana, dok čak u 35 zemalja širom svijeta postoje operativne terorističke ćelije Al Kaide (Margetić, 2006).

Terorizam kao društvena devijacija

Pojam nauke o društvenim devijacijama se koristi kao pojam socijalne patologije koji je nastao u drugoj polovini XIX-og vijeka i predstavlja latinsko-grčku izreku (*socius-drušveni, patos-bolest, logos-nauka*), što znači: nauka o društvenim bolestima. Pojam socijalne patologije prvi put je upotrebio Zil Gere, a pod njom se podrazumijeva skup društvenih pojava kojima je zajedničko odstupanje od društvenih normi i vrijednosti. Pojam socijalne patologije koristi se kao naziv za sve društveno neprihvatljive, nepoželjne i negativne pojave u nekom prostoru i vremenu. Kao podsticaj zasnivanja i razvoja nauke o društvenim devijacijama naročito se izdvajaju radnički i feministički pokret. Kao što postoje različiti nazivi za nauku o društvenim devijacijama tako se i predmet ove nauke različito određuje. To je nauka koja se bavi proučavanjem onih društvenih pojava kod kojih se ispoljava značajno neslaganje između prihvaćenih društvenih standarda i postojećeg društvenog stanja. Predmet ove nauke prema (Bošković, 1993:1) su: **devijantna ponašanja** - ponašanja ljudi koja u značajnoj mjeri odstupaju od opšte prihvatljivih društvenih normi i vrijednosti te izazivaju društvenu reakciju neodobravanja; **društvene dezorganizacije** - predstavljaju svaku vrstu ili stepen slabljenja ili raspada formalnih i neformalnih obrazaca društvenih odnosa na kojima se zasniva organizacija grupe, djelatnosti ili institucije; **društveno reagovanje** - predstavlja objašnjenje različitih društvenih mjera za prevenciju, redukciju i eliminisanje devijantnih društvenih pojava. Jedinstveno prihvaćeno određenje društvenih devijacija ne postoji. Društvene devijacije predstavljaju jedan od oblika društvenog djelovanja tj. tip ljudske aktivnosti čija je suština u svjesnom djelovanju pojedinca kojima se krše društvene norme i koja se suprotstavljaju uobičajenom ponašanju i očekivanjima grupe, zajednice ili globalnog društva (Milosavljević, Brkić, Štekel, 2020:137). Društvene devijacije su svjesne i voljne aktivnosti ljudi koje proizvode određene negativne i nepovoljne posljedice. Svako devijantno ponašanje stvara društveno nepoželjne i neprihvatljive posljedice, privlači pažnju i izaziva reakciju drugih, koja obično znači neodobravanje takvih aktivnosti, bez obzira na to da li se ona odvija spontano ili organizovano. Društvene devijacije su specifični tipovi društvenih pojava, posebne vrste društvenih odnosa, koje prate nepovoljne društvene posljedice, a njihov sadržaj čini svjesna voljna aktivnost nekog pojedinca, grupe, institucija ili zajednice, na jednoj strani i društvena reakcija neodobravanja od strane drugih ljudi na drugoj (Bošković, 1993:74).

Polazeći od integrativne definicije devijantnosti može se reći da terorizam predstavlja društvenu devijaciju iz sljedećih razloga: kao društvena devijacija terorizam stoji u uzročno-posljedičnim odnosima sa političkim socijalno-ekonomskim obilježjima globalnih društava, izražava se u voljnim i svjesnim djelovanjima ljudi te ima jasne društvene i političke uzroke. Terorističkim aktima se krše pravne norme određene države, kao i univerzalne društvene i ljudske vrijednosti (Jugović, 2013). Terorizam je antipod humanim odnosima između ljudi, kao za posljedicu može imati različite forme ugrožavanja ljudskih života i društvenih dobara (smrt, povrede, uništavanje imovine, i dr.). Na terorizam postoji pretežno izrazito negativno reagovanje društvene sredine i institucija države, ali neke njegove forme mogu podržavati pojedini dijelovi javnosti (npr. određene grupe u etničkim sukobima kao modalitet političke „borbe“ za više interese). I konačno, terorizam jeste društvena devijacija iz razloga što stvara socijalne strahove, blokira političke procese, te podstiče socijalno-političke sukobe i ratove.

Ključni elementi i karakteristike terorizma

Da bi imali što više polaznih elemenata potrebno je obratiti pažnju na zajedničke osobine postojećih definicija. Polazeći od navedenih definicija mogu se prepoznati najčešći elementi terorizma iz kojih se ova pojava može sagledavati i kao bezbjednosni problem i kao društvena devijacija a to su: **1) nasilje kao metoda** - primjena ili prijetnja primjenom različitih oblika nasilja; **2) građani i vlada kao mete** - neposredna i posredna žrtva; **3) izazivanje straha** i iznuđivanje političkih i socijalnih promjena; **4) ostvarivanje postavljenih terorističkih ciljeva** - prinuditi vladu ili društvo na „nešto“, **5) postizanje političkih, religioznih ili ideoloških ciljeva**; veliki broj žrtava kome teže teroristi što ukazuje na spektakularnost terorizma; **6) protivzakonitost i društvena neprihvatljivost** (Vejnović, Šikman, Radulj, 2006). Da bi se mogao definisati pojam terorizma potrebno je odrediti one elemente terorizma

koji se konstantno pojavljuju u terorističkim aktima. Holandski naučnici Aleks Šmid (Alex P. Schmidt) i Albert Džongman (Albert J. Jongman) izvršili su kvantitativnu analizu 109 definicija terorizma i došli do zaključka da se u njima konstantno pojavljuje 22 elementa, po redu učestalosti u pomenutom uzorku, sa procentualnom zastupljenošću svakog elementa u analiziranim definicijama. Na osnovu ova 22 zajednička elementa, koja je pronašao empirijskom analizom, Šmid je razvio definiciju terorizma koja sadrži 13 od tih elemenata, uopšteno smatrajući pod teorizmom metod borbe, u kojoj žrtve služe kao simboličke mete (vidi tabelu br. 1).

Najvažnije karakteristike terorizma su:

medijska eksploatacija (akt prenošenja određene poruke), s obzirom da sam po sebi ne može proizvesti nikakve društvene promjene. Poruka govori o ciljevima djelovanja, kao i o namjerama izvršioca terorističkog akta. Zato teroristi uvijek preuzimaju odgovornost za izvršeno djelo,

strah ili izazivanje straha – izazivaju se jaki psihološki efekti koji, prema procjeni terorista prevazilaze njegove rušilačke mogućnosti,

amoralnost čina - teroristi ne djeluju po normama međunarodnog prava, već prema sopstvenom sistemu vrijednosti. Tako oni svoje djelovanje pravdaju prirodnim pravom da svim sredstvima ostvare ciljeve,

terorizam predstavlja krivično djelo, i on je pravom zabranjen akt.

politički motivisana namjera - podrazumjeva svijest kako o političkim ciljevima, tako i o sredstvima kojima se oni mogu ostvariti,

organizovanost - karakteristično je formiranje terorističkih organizacija u kojima se na ideološkim, religioznim, političkim i drugim osnovama okupljaju istomišljenici spremni na izvođenje terorističkih akata,

nasilnost i brutalnost - uključuje veliku upotrebu sile da bi se postiglo određeno ponašanje protivno njihovoj volji odnosno da bi se postigao određeni cilj,

brutalnost usmjerena na objekat - posebno pogađa psihi ljudi, kao što su stari, bolesni i djeca. Direktno nasilje karakteriše napad na institucije države čije ponašanje želi da se promjeni, a indirektno nasilje podrazumjeva napad na nedržavne institucije (građane, turiste i djecu), čime se želi izazvati nesigurnost i nepovjerenje kod većeg broja ljudi što za posljedicu može imati njihov pritisak na samu vlast da udovolji zahtjevima terorista,

raznovrsnost objekata napada - možemo ukazati da nema objekta koji ne može biti meta terorističke akcije (od diplomatskih predstavništva do raznih državnih institucija...),

ekonomičnost - cilj terorista je da sa što manje ljudi i sredstava ostvare što krupnije političke rezultate.

Tabela br 1: Elementi terorizma po učestalosti

Redni broj	Naziv elementa	Izraženo u postotcima
1.	Upotreba sile ili nasilja	83,05%
2.	Politički karakter	65,00%
3.	Izazivanje straha ili užasa	51,00%
4.	Prijetnja	47,00%
5.	Psihološki efekat i reakcija	41,05%
6.	Razlika žrtve i šire mete napada	37,05%
7.	Ciljano, planirano, organizovano djelovanje	32,00%
8.	Metod, strategija, taktika borbe	30,00%
9.	„Ekstranormalnost“ kršenja prihvaćenih pravila, odsustvo humanitarnih razloga	30,00%
10.	Ucjena, prinuda i navođenje na poslušnost	28,00%
11.	Želja za publicitetom	21,05%
12.	Samovolja, bezličnost, nasumičnost, odsustvo diskriminacije	21,00%
13.	Žrtve, civili, neborci, nestrelci, lica bez veze sa samom stvari	17,00%
14.	Zastrašivanje	17,00%
15.	Naglasak na nevinost žrtava	15,05%
16.	Izvršilac, grupa, pokret ili organizacija	14,00%
17.	Simbolička priroda, pokazivanje drugima	13,05%
18.	Nepredvidivost, neočekivanost pojave nasilja	09,00%
19.	Tajnost, prikrivenost	09,00%
20.	Ponavljjanje niza ili kampanje nasilja	07,00%
21.	Kriminalni, zločinački karakter	06,00%
22.	Zahtjevi trećim licima	04,00%

Izvor: Political terrorism, Published in 1983 in Amsterdam by North-Holland.

Socijalna obelježja terorista i uzroci terorizma

Teroristi su pripadnici terorističkih organizacija. Iako ličnost teroriste odlikuju određene specifičnosti, postoje mišljenja da bi njegov kriminalni profil manje trebalo tražiti u prirodi čovjeka, a više u socijalnim i ekonomskim problemima i otuđenosti određenih društvenih grupa i slojeva. Često se u literaturi vide mišljenja da su teroristi „normalni ljudi“ samo što se u odnosu na ostale građane „brže ljute“ i osjećaju nekakvu potrebu za izlivima bijesa kroz akciju. Podaci iz policijskih evidencija ukazuju na to da su teroristi najčešće mlađi ljudi do 25 godina starosti, višeg obrazovanja, da potiču i iz imućnih slojeva društva, da se devijantno ponašaju, često uživajući narkotike. Teroristi koji dijela vrše iz političkih motiva (za razliku od ostalih delinkvenata) priznaju svoja dijela, ali ne i odgovornost koju pripisuju organima vlasti ili sistemu protiv koga je njihova aktivnost usmjerena. Pravdanje se uglavnom svodi na to da se „bolesno društvo“ ne može liječiti reformističkim mjerama, da se državnom nasilju može suprotstaviti samo nasiljem, te da istina za koju se teroristi bore nema cijenu niti „ima izbora“ kada je riječ o metodama i sredstvima borbe. Mnoge države danas nisu sposobne da samostalno rješavaju unutrašnje probleme i suprotstavljene interese, što se negativno odražava na bezbjednost društva i predstavlja pogodno tlo za nastanak terorizma. Unutrašnje krize, ukoliko su još rezultat različitih oblika pritisaka i uticaja iz okruženja (politički, ekonomski, tehnološki, itd.), neminovno dovode do dalje proizvodnje i produbljivanja negativnih tendencija, sa ciljem destabilizacije pravnog poretka, a time i narušavanja nacionalne bezbjednosti i stabilnosti političkog sistema. Uzroci terorizma se mogu podijeliti na **objektivne i subjektivne**.

Objektivni uzroci terorizma leže u dubokim društvenim promjenama (ekonomskim, etničkim, vjerskim, klasnim, socijalnim, političkim...), koje su nastale kao posljedica procesa globalizacije i uspostavljanja „novog svjetskog poretka“. Kao objektivni uzroci terorizma mogu se navesti i nedemokratsko ustavno uređenje država, nefunkcionisanje državnih institucija, ekonomske i socijalne razlike unutar država, ekstremni nacionalizam i fanatizam, neriješeni etnički problemi, kolonijalna i neokolonijalna zavisnost, neriješena pitanja granica i državnosti, vjerska zastranjenost – klerošovinizam i fundamentalizam, želja za ekspanzijom i hegemonijom (nacionalna, teritorijalna, ekonomska, socijalna, vjerska i kulturna dominacija) i sl. U suštini pod objektivnim uzrocima terorizma podrazumijevaju se objektivni problemi, nepravde, frustrirajuće anomalije u ekonomskoj bazi i političkoj nadgradnji društva. U prvom redu misli se na funkcionisanje, odnosno nefunkcionisanje društvenih/državnih institucija, nedovoljno obrazovanje stanovništva, siromaštvo, otuđenost, izolovanost pojedinca i društvenih grupa, postojanje organizovanog kriminaliteta i dr. Mnoge države u današnje vrijeme nisu sposobne da samostalno rješavaju unutrašnje probleme i suprotstavljene interese, što se negativno odražava na bezbjednost društva i predstavlja pogodno tlo za nastanak terorizma. Unutrašnje krize, ukoliko su još rezultat različitih oblika pritisaka i uticaja iz okruženja (politički, ekonomski, tehnološki, itd.), neminovno dovode do daljnje proizvodnje i produbljivanja negativnih tendencija, sa ciljem destabilizacije pravnog poretka, a time i do narušavanja nacionalne bezbjednosti i stabilnosti političkog sistema. Iz navedenog proizilazi da osnovni objektivni uzroci terorizma leže u dubokim društvenim promjenama, koje su nastale kao posljedica procesa globalizacije i uspostavljanja „novog svjetskog poretka“. Objektivni uzroci koji pokreću nedržavne subjekte da primjenjuju terorizam jesu brojni i promjenljivi, otklonjivi, djelimično otklonjivi ili neotklonjivi, specifični za svaku državu na čijoj se teritoriji odvija terorizam. Među njima su karakteristični: nedemokratsko ustavno uređenje, neodgovarajuće regulisano etničko, nacionalno i vjersko pitanje, socijalna nepravda, korupcija, organizovani kriminal, neadekvatna spoljna politika, strahovlada, rasna diskriminacija i genocid (Mijalkovski, 2003:87). **Subjektivni uzrocima terorizma** pod kojima se podrazumijeva procjena terorista da se neodrživo društveno stanje (objektivni uzroci terorizma) može promijeniti samo nasiljem, odnosno da je nasilje najbrža, najcjelishodnija, najefikasnija i u datim okolnostima jedina moguća varijanta djelovanja (Stajšić, 1999:288). Iz navedenog proizilazi da subjektivni uzroci terorizma nastaju zbog objektivnih uzroka. Naime, objektivni uzroci terorizma imaju za posljedicu stvaranje društvene klime koja se ogleda u eroziji autoriteta državne vlasti, u kojoj pojedinci (mladi, obrazovani, sposobni ljudi) i određene društvene grupe (etničke, političke, itd.) ne mogu da nađu svoje mjesto, što vodi gubljenju povjerenja u politički sistem i društvene vrijednosti. U ovakvim slučajevima izdvajaju se „novi“ autoriteti, personalizovani u nekoj ličnosti, koji pomoću određenih mehanizama identifikuju pojedince ili društvene grupe koje indoktrinišu određenim sadržajima, obučavaju u rukovanju različitim vrstama vatrenog oružja i

eksplozivnih sredstava, materijalno i finansijski obezbjede, a potom usmjere na pažljivo odabrane mete napada. Stvara se duboko ukorjenjeno vjerovanje da je terorizam jedini ispravan, pravi put. Pored ovih, uzroci terorizma su često i neostvarene ambicije određenih društvenih grupa, koje se ogledaju u želji za vlašću (neostvarene političke ambicije), zatim vjerska zaslijepjenost, želja za osvetom, avanturizam i sl. U koliko bi se uvažili uzroci koje gromoglasno saopštavaju nosioci terorizma uobičajeno je da svaki teroristički subjekat uzroke svog nasilja, izvedene akte nasilja nad žrtvom obrazlaže, „pravda“, nalazi u „neadekvatnom“ odnosu protivnika (žrtva napada) prema nekom „spornom“ pitanju, problemu, da bi stvorio utisak da je terorizam iznuđeno i opravdano, dakle legitimno nasilje u funkciji postizanja političkih ciljeva. U sličnu krajnost bi se otišlo u koliko bi se nekritički, pogotovo pristrasno uvažili uzroci terorizma koje identifikuje pasivan subjekat u terorističkom procesu, jer je i tu moguća ogromna subjektivnost i tendencioznost. Upravo zato, „najveći broj pokušaja utvrđivanja terorizma nije izdržao čak ni prve testove prihvatljivosti“ (Stajić, 2003:233). Naime, autori koji su uzroke terorizma identifikovali u nekoj bespredanskoj nepravdi (političkoj, vjerskoj, etničkoj, socijalnoj i sl.), nisu objasnili zašto npr. u dvjema državama u kojima postoji identična vrsta nepravde (strahovlada, neriješen status neke etničke zajednice i sl.), u jednoj državi je na sceni terorizam a u drugoj ga nema. Ta okolnost ukazuje na to da uzroke terorizma uvijek treba posmatrati kao kompleksne pojave, s jedne strane da ih prvenstveno treba tražiti u „obilježjima ličnosti terorista“. Nešto su drugačiji uzroci koji pokreću države da primjenju terorizam. U koliko vladajući režim svjestan da neko pitanje u državi nije riješeno na odgovarajući način i da eventualno, njegovo pravedno rješavanje može da ugrozi privilegije vladajuće oligarhije, ona u koliko opravdan bunt građana (nenasilan ili nasilan) nije u stanju da suzbije primjenom zakona, poseže za nezakonitim metodama, dakle, za terorom čiji rezultat treba da bude zavođenje strahovlade ili genocida. Kada je riječ o primjeni terorizma protiv druge države, osnovni uzrok takvog njenog djelovanja jeste pokušaj da sačuva ili proširi svoje interese izvan svoje teritorije. Pri tome ima u vidu da je terorizam najprofitabilnije, „najjeftinije“ sredstvo, sa jedne strane, i najmanje kompromitujuće sredstvo (država - žrtva je suočena sa velikim poteškoćama da dokaže inostranu terorističku djelatnost) za postizanje ciljeva, sa druge strane. U vezi sa uzrocima terorizma, važno je napomenuti i to da se veoma često podudaraju uzroci koji pokreću nevladine ekstremističko terorističke subjekte i države hegemoni, što se ispoljava kroz njihovo dogovorno izvođenje terorističkih dejstava. Subjektivni uzroci terorizma zapravo podrazumijevaju procjenu terorista da se neodrživo društveno stanje (objektivni uzroci terorizma) može promijeniti samo nasiljem, odnosno da je nasilje najbrža, najcjelishodnija, najefikasnija, i u datim okolnostima „jedina moguća“ varijanta djelovanja. Objektivni uzroci terorizma imaju za posljedicu stvaranje društvene klime koja se ogleda u eroziji autoriteta državne vlasti u kojoj pojedinci (mladi, obrazovani, sposobni ljudi) i određene društvene grupe (etničke, političke, itd.) ne mogu da nađu svoje mjesto, što vodi gubljenju povjerenja u politički sistem i društvene vrijednosti. Uzroci terorizma su često i neostvarene ambicije određenih društvenih grupa koje se ogledaju u želji za vlašću (neostvarene političke ambicije), zatim vjerska zaokupljenost, želja za osvetom, avanturizam, itd.

Klasifikacije terorizma, karakteristike i metode terorističkih napada

Različiti autori navode različite klasifikacije terorizma. Edvard Mikolus (Edward Mickolus) govori o sljedećim tipovima terorizma: **internacionalni** (grupe i pojedinci koji su pod kontrolom suverene države), **transnacionalni** (grupe i pojedinci koji nisu pod kontrolom suverenih država, domaći (uključuje samo građane određene zemlje i autonomne nedržavne subjekte) i **državni terorizam** (njegov nosilac je država unutar svojih granica) (Vejnović, Šikman, Radulj 2006). Dimitrijević govori o sljedećim tipovima terorizma: **1) država protiv nedržavnog subjekta, 2) nedržavni subjekt protiv države, 3) nedržavni subjekt protiv drugih nedržavnih subjekata i 4) država protiv države** – međunarodni terorizam (kada teroristički akti imaju elemenat inostranosti). Mijalkovski terorizam klasifikuje prema sledećim elementima: **1) uzroku** (objektivni i subjektivni), **2) društvenom statusu nosilaca** (nedržavni, državni i međunarodni), **3) strategiji i taktici** (posredni i neposredni), **4) sredstvima** (konvencionalni, improvizovani i terorizam realizovan NBH sredstvima), **5) prostoru i vremenu** (mikro, makro i planetarni), **6) ciljevima** (Mijalkovski, 2003). Terorističke operacije su ofanzivne i dinamične aktivnosti terorista koje se sastoje od pripremanja i izvođenja terorističkog napada prema unaprijed odabranoj meti napada, a usmjerene su na ostvarivanje projektovanih terorističkih ciljeva. Po svom karakteru terorističke operacije su uvijek ofanzivne, s obzirom da

teroristi nastoje da izbjegnu one situacije koje ih dovode u defanzivni položaj. Na taj način postiže se efekat iznenađenja terorističkog napada, a sa druge strane, teroristi izbjegavaju direktnu konfrontaciju sa službama bezbjednosti. Čak i u onim situacijama kada teroristi kidnapuju lica i drže taoce, oni nastoje da zadrže taj ofanzivni položaj što čini da teroristička grupa izgleda moćnije i efikasnije nego što jeste u stvarnosti. Terorističke operacije su detaljno planirane, kako bi se postigao željeni rezultat. Njih izvede male specijalno obučene grupe iz određene terorističke organizacije. Teroristi primjenjuju striktne mjere bezbjednosti prilikom planiranja i izvođenja terorističkih operacija i to pomoću principa podvojenih zadataka. To znači da je svaki element izdvojen u toku planiranja i probe, kako bi se onemogućilo otkrivanje terorističke grupe ili kompromitacija osjetljivih informacija. U zavisnosti od složenosti, planiranje pojedinih operacija može trajati vrlo dugo. Prilikom planiranja terorističkih operacija teroristi uvijek razmatraju veći broj potencijalnih meta, biraju neposrednu metu što je moguće bliže operaciji. Pored toga, teroristi biraju mete koje nisu prepoznate kao terorističke, a samim tim nisu dobro čuvane. U planiranju terorističkih operacija učestvuje komanda terorističke organizacije, dok operativci, odnosno neposredni izvođači terorističke operacije, bivaju naknadno upoznati sa svojim konkretnim zadacima. Ponekad se događa da nekoliko grupa terorističkih organizacija simultano napada različite mete, ovaj način je karakterističan za izvođenje samoubilačko terorističkih napada.

Analizom dosadašnjih terorističkih operacija mogu se identifikovati četiri osnovne faze, a to su; **faza prije incidenta**, **faza iniciranja**, **faza klimaksa** i **faza nakon incidenta**, a ukoliko se radi o taocima, jedna od ovih faza obuhvata i **pregovore** (Vejnović, Šikman, Radulj, 2006). **Faza prije incidenta** predstavlja planiranje terorističke operacije. U ovoj fazi komanda ili vođe terorističke organizacije odlučuju o vrsti terorističke akcije, biraju metode napada, određuju teroriste koji će izvršiti napad. Teroristička operacija se planira na osnovu prikupljenih informacija o vrsti i meti napada. Takođe, u ovoj fazi formiraju se svi elementi za izvođenje određene terorističke operacije te se izvede se neophodne probe. **Faza iniciranja** predstavlja početak terorističke operacije i fizičko dejstvo u tom smjeru. U ovoj fazi započinje izvođenje terorističke operacije, odnosno izvršavanje terorističkog napada ka određenoj meti. Ovo je najopasnija faza za teroriste jer više nemaju mogućnost da prekinu sa izvođenjem terorističke operacije, čime se izlažu opasnosti da budu otkriveni od strane službi bezbjednosti. **Faza klimaksa** obično nastupa poslije faze inicijacije i ukazuje na kraj incidenta. U ovoj fazi teroristički napad je izvršen ili je pokušano njegovo izvršavanje, a službe bezbjednosti su već alarmirane i započele su sa poduzimanjem protivterorističkih mjera i radnji. **Faza pregovora** se javlja u onim situacijama kada postoji baza za pregovore, kao na primjer talačka situacija, koja ujedno predstavlja dopunsku fazu. Oblikuje se zavisno od zahtjeva terorista, nastale situacije i drugih faktora koji se javljaju u takvim situacijama. Teroristi nastoje da maksimalno iskoriste ovu fazu kako bi pokušali da ostvare svoje ciljeve, kao i postizanje što većeg publiciteta. **Faza nakon incidenta** je posljednja faza terorističke operacije i ona je nesumnjivo značajna za teroriste, s obzirom da u ovoj fazi sumiraju rezultate terorističke operacije i odlučuju o daljim aktivnostima. Takođe, ukoliko nema faze pregovora, teroristi u ovoj fazi nastoje ostvariti neophodan publicitet u sredstvima javnog informisanja. Metode koje primjenjuju teroristi mogu biti različite: zasjede, oružani napadi na vojsku i policiju, ubacivanje naoružanih grupa na teritoriju stranih država radi izvršenja atentata, diverzija, otmice aviona i brodova, vozova i autobusa, kidnapovanje i zauzimanje talaca, paljevine, bombaški napadi, uključujući „pisma bombe“, „ automobile bombe“, „žive bombe“ i tome slično. Polazeći od takvih metoda, koje terorizam svrstavaju u nasilnički kriminalitet, međunarodno pravo osuđuje svaki terorizam i zabranjuje ga kao metodu političke borbe. Ako se dakle, bilo koja politička grupa u svojoj borbi koristi navedenim i drugim sredstvima protivnim Međunarodnom (krivičnom) pravu, takav čin se mora smatrati terorističkim, a njegovi izvršiocu zaslužuju opštu osudu bez obzira na proklamovane ciljeve i nominalno ideološko opredjeljenje. Terorizam mora biti osuđen i odbačen i iz aspekta morala, tj. ne može se ni u kom slučaju i ničim pravdati. Iz toga se zaključuje da nema vrednosnih razlika između pojmova, odnosno termina i izraza koji se koriste da bi se akcije terora anarhističkih organizacija razlikovale od reakcionarno-neofašističkih buduću da je u svakom slučaju, u pitanju terorizam u pravom smislu te riječi. Suočivši se sa eskalacijom ne samo unutrašnjeg nego i međunarodnog, mnoge zemlje pristupaju planiranju i primjeni naročite strategije kako bi se što efikasnije suprotstavile terorizmu.

Zaključak

Terorizam predstavlja veoma izražen izazov globalnoj bezbjednosti, odnosno ispoljava se kao globalni bezbjednosni problem. Tome su doprinijeli brojni krupni geopolitički događaji i globalne društvene promjene koje su se desile krajem XX i početkom XXI vijeka kao rezultat tih događaja. Uprkos tome što živimo u tzv. „dobu terorizma“, univerzalna definicija riječi „terorizam“ još uvijek nije uvažena. Kao rezultat toga, u službenoj upotrebi je danas više od stotinu različitih definicija terorizma, što naravno omogućava njihovo korištenje u propagandne i političke svrhe. Ipak, iako su opštepoznati ključni motivi terorizma koji podrazumijeva nasilje, napad na civile, zastrašivanje s političkim, vjerskim ili ideološkim ciljevima te njegove društvene i kulturološke posljedice, u mnogome je zapostavljen utjecaj terorizma na pojedinačne ljudske sudbine. Zaključci provedenih razmatranja o psihološkom profilu teroriste su uglavnom kontradiktorni. Prema većini autora, teroristi se uglavnom ne razlikuju od neterorista prema ličnosti ili nivou mentalnog zdravlja. Mnoge metodološke poteškoće i nekonzistentnosti u istraživanjima dovele su do stvaranja kontradikcije kad je u pitanju proces profilisanja terorista, stoga bi sve informacije iz postojećih profila terorista trebalo koristiti i interpretirati sa mnogo opreza. O razmišljanju i ponašanju terorista i terorističkih organizacija toliko se mnogo još ne razumije, djelimično zbog toga što je teroriste vrlo teško intervjuisati, te ostaju nedoumice oko same definicije pojmova terorizam i terorista. Ipak, podaci iz intervjua i biografski podaci o poznatim teroristima omogućavaju određen stepen predikcije o okolnostima u vezi određenog terorističkog djelovanja. Iako postoji vjerovatnoća da će u budućnosti, sa više podataka iz primarnih izvora, psihološko profilisanje terorista biti unapređeno, iz prikazanog pregleda dosadašnje literature očigledno je da ličnost teroriste ili jedinstveni psihološki profil teroriste zapravo - ne postoji.

Zbog kompleksnosti, posebno teške predvidljivosti a time i komplikovanosti odbrane, terorizam bi trebalo posmatrati sa više aspekata. On predstavlja višeslojnu prijetnju bezbjednosti – za neke države je samo mogući izazov ili rizik, za druge perspektivna prijetnja, dok za treće, aktuelna, čak najveća prijetnja njihovoj bezbjednosti. U skladu sa navedenim savremeni terorizam ima obilježja specifične agresije, radi čijeg suzbijanja i potpunog otklanjanja, zemlje žrtve se brane primjenom specifičnih protivterorističkih mjera i aktivnosti. U zavisnosti od stepena ugroženosti i procjene bezbjednosne situacije određuju se mjere i radnje koje će se koristiti u borbi protiv terorizma. Sve te mjere i radnje u najopštijem smislu, mogu se podijeliti na defanzivne i ofanzivne. Kada je riječ o tehnikama i metodama borbe protiv terorizma, akcenat se stavlja na defanzivne, tj. preventivne mjere i radnje, kako bi se u što većoj mjeri spriječili teroristički napadi. Sprečavanje terorizma podrazumijeva organizovani oblik društvene prevencije, kao i kriminalnu profilaksu kao osnovnu funkciju kriminalne politike. Savremeni izvori terorizma i oblici ugrožavanja vrijednosti društva čine nužnim potrebu za visokim materijalno-tehničkim nivoom opremljenosti organa bezbjednosti države, njihovu efikasnu organizaciju, kao i stvaranje sve većeg prostora za primjenu rezultata istraživanja različitih naučnih disciplina.

Literatura:

- Bajagić, M. (2012), *Međunarodna bezbjednost*, Doboj, VPTŠ.
- Fattah, E. A. (2008), *Some reflections on the victimology of terrorism*, (online), dostupno na: [http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/q_qx \(10. 02. 2024\).](http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/q_qx (10. 02. 2024).)
- Gaćinović, R. (2005), *Terorizam*, Beograd, Draslar Partner.
- Grizold, A. (1992). *Oblikovanje slovenske nacionalne varnosti*. u: Grizold, A. (ur.). *Rasputja nacionalne varnosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 59-93.
- Jugović, A. (2013), *Teorija društvene devijantnosti*, Beograd, Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Partenon.
- Jenkins, B. (1996) *Međunarodna politika*, br. 1046,
- Jurišić J., Šapit M. (2005), Zagreb, *Utjecaj terorizma na ulogu i djelovanje medija*, Politička misao, Vol. XLII, br. 4, str. 115–128,
- Laquer, W. (1986), *Reflections on terrorism*, Foreign Affairs
- Margetić, D. (2006), (Zagreb), *Islamistički terorizam na jugu Evrope*, Nacionalna sveučilišna biblioteka.

- Mijalkovski, M. (2003), Beograd, *Terorizam i protivteroristička borba*, Vojna Akademija.
- Milosavljević, M., Brkić, M., Štekel, D. (2020), *Društvene devijacije*, Beograd, FPN.
- Schmid, A. P. (1983), *Political Terrorism*, Amsterdam, Nort-Holland, pp. 76–77.
- Simeunović, D. (2002), Beograd, *Teorija politike – rider I deo*, Nauka i društvo.
- Simeunović, D. (2009), Beograd, *Terorizam - opšti deo*, Pravni fakultet.
- Stajić, L.J. (2021) Novi Sad, *Osnovi sistema bezbednosti*, Pravni fakultet.
- Pašanski, M. (1987), Beograd, *Savremene Kamikaze*, NIRO Književne novine.
- Radulović, R. (1994), *Leksikon bezbednosti i zaštite*, Novi Sad, Pravni fakultet.
- Vejnović, D. Šikman, M., Radulj, S. (2006), Banja Luka, *Društveni aspekti terorizma*, Udruženje defendologa RS.
- Vujaklija, M. (1970), Beograd, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta.
- Zifcak, S. (2009), London, New York, Routledge, *United Nations Reform*, Heading North or South.
- Zlatarić, B. (1978)., (Zagreb), *History of international terrorism and its legal control*, Quiderni, vol. II,
- Definitions of Terrorism - [http://terrorism.about.com/od/ whatisterroris1/ss/DefineTerrorism_4.htm](http://terrorism.about.com/od/whatisterroris1/ss/DefineTerrorism_4.htm) (05. 12. 2023)
- The United Nations in The Fight Against Terrorism, dostupno na: http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No71/No71_07VE_Ruperez (17. 11. 2023).
- Mala enciklopedija prosvete 1 i 2. - grupa autora, (1970), Beograd, Prosveta.
- Politička Enciklopedija - grupa autora, (1975), Beograd, Savremena administracija.

TERRORISM AS A SECURITY PROBLEM AND SOCIAL DEVIATION

Summary: In recent years in the world as well as in Europe, the most common security challenges faced by states are terrorist attacks. In recent decades, terrorism has grown from an acute to a chronic problem faced by the entire international community. Seemingly sporadic and uneven attempts to intimidate citizens and their legitimate political representatives, "overnight" become a tool for waging a special war. Accordingly, it is necessary to view terrorism as a global phenomenon and a threat that, due to its continuous action, takes on all the characteristics of a guerilla way of warfare. Pointing to terrorism as a security problem, as well as theoretical consideration of this issue, aims to create awareness of the degree of danger it causes. It is necessary to point out the use of different criteria, starting from security, political, criminal, criminological, sociological, etc., which are used to treat and conceptually define the phenomenon of terrorism. Modern terrorism is adaptable to different circumstances, unpredictable and dynamic, which makes its detection and suppression much more difficult. The paper aims to analyze the key features of terrorism as a security problem and social deviation.

Keywords: security, terrorism, social deviation, prevention, repression.

KOMPETENCIJSKI PROFIL PENOLOŠKOG ANDRAGOGA

*Doc. dr. sc. Jadranka Herceg*²⁷⁵
Sveučilište u Zagrebu, Republika Hrvatska

Sažetak: Poslove obrazovanja u zatvorskom sustavu ne mogu obavljati kadrovi koji nemaju andragoške, kriminološke, psihološke, pedagoške, sociološke te didaktičko-metodičke kompetencije. Samo one osobe koje su stekle kompetencije da planiraju, organiziraju, realiziraju te vrednuju obrazovanje u zatvorskom sustavu, mogu izvršavati ovu odgovornu funkciju. Profesionalna kompetencija je dinamički sklop konceptualnih, proceduralnih i činjeničnih znanja, kognitivnih i praktičnih vještina te uvjerenja i vrijednosti čija primjena u odgovarajućem kontekstu omogućuje učinkovito djelovanje. Odgovarajući skup profesionalnih kompetencija čini kompetencijski profil profesionalne uloge. Svrha i cilj ovoga rada jest dokazati potrebu za kreiranjem kompetencijskog profila penološkog andragoga, koji će poslužiti kao temelj za kreiranje programa usavršavanja njegovoga profesionalnog razvoja (mikrokvalifikacije) i biti putokaz za unaprjeđenje kvalitete obrazovnog sustava u penalnim ustanovama.

Ključne riječi: obrazovni sustav u penalnim ustanovama, kompetencijski profil, penološki andragog, mikrokvalifikacija, osiguranje kvalitete

Uvod

Obrazovanje zatvorenika u penološkom sustavu regulirano je brojnim međunarodnim dokumentima, a u Republici Hrvatskoj uređeno je *Zakonom o izvršavanju kazne zatvora* (NN 14/21, 155/23) kojim je propisano da svaki zatvorenik ima pravo na obrazovanje. Kao što cjeloživotno obrazovanje utječe na napredovanje u profesionalnim i osobnim aspektima ljudskog života, tako i obrazovanje u zatvoru utječe na rehabilitaciju i resocijalizaciju zatvorenika.

U današnjem postmodernom, nesigurnom svijetu u kojemu se neprestano bilježi povećanje zatvoreničke populacije, raste i potreba za istraživanjima i razvojem penološke andragogije. Iako penološka andragogija svoje korijene ima duboko u povijesti, njezina moderna verzija razvija se tek sredinom 20. st. i počiva na ideji rehabilitacije i resocijalizacije zatvorenika (Knežević, 2007). Rehabilitacija je rezultat bilo koje planirane intervencije usmjerene prema počinitelju koja reducira kriminalnu aktivnost, promjenama u ličnosti, sposobnostima, stavovima, vrijednostima ili ponašanju (Sechrest, White i Brown, 1979). Resocijalizacija je pojam koji obuhvaća postupke i procese koji dovode do društveno poželjnih promjena u stavovima, vrijednostima i ponašanju osoba kod kojih socijalizacija nije dovela do društveno prihvatljivih ponašanja (Petz, 2005), odnosno to je „...proces socijalnog učenja u kojem pojedinac dobiva socijalno relevantne oblike ponašanja i oblikuje se kao ličnost...” (Macanović i Nadarević, 2014: 88). Resocijalizacija ima za cilj omogućiti zatvoreniku, nakon odslužene kazne, ponovnu integraciju u širu društvenu zajednicu te ga učiniti funkcionalno jednakim unutar raznih grupa i socijalnih struktura.

Iako se u literaturi može pronaći sve više istraživanja o proučavanju djelovanja kazne zatvora, nema u potpunosti slaganja u spoznajama o načinu rada i prilagođavanja zatvorenika životu u zatvoru. Djelomično su razlog tomu i metodološka ograničenja ovakvih istraživanja i to prvenstveno propusti u odabiru i broju uzorka, neodgovarajućoj kontroli efekata različitih varijabli/faktora i sl. (Bonta i Gendreau, 1990). U današnje se vrijeme humanistički koncept smatra jednim od temeljnih načela rada sa štitenicima bilo koje totalne institucije (Ogrizović, 1956; Coyle, 1994; Knežević, 2007).

²⁷⁵ jadranka0herceg@gmail.com

Ulaganjem, prvenstveno u ljudski potencijal, educiranje i zapošljavanje andragoških djelatnika, omogućilo bi razvoj kvalitete unutar same ustanove te dovelo do smanjenja recidivizma i uspješne resocijalizacije (Gracin i Herceg, 2022).

S obzirom na navedeno svrha i cilj ovoga rada je dokazati potrebu za kreiranjem kompetencijskog profila penološkog andragoga koji će poslužiti kao temelj za kreiranje programa usavršavanja njegova profesionalnog razvoja (mikrokvalifikacije) i biti putokaz za unaprjeđenje kvalitete obrazovnog sustava u penalnim ustanovama.

Penološka andragogija u Republici Hrvatskoj

Penološka andragogija definirana je u Pedagoškoj enciklopediji kao disciplina koja se bavi proučavanjem problema obrazovanja, odgoja i preodgoja osoba koje su došle u sukob sa zakonom te se nalaze u penalnim ustanovama (Potkonjak i Šimleša, 1989). Prema Hrvatskoj enciklopediji penološka andragogija je disciplina andragogije koja je usmjerena na preodgoj i resocijalizaciju osoba pravomoćno osuđenih za kaznena djela te smještenih u različite odgojno-popravne i kaznene ustanove. Sadržaj i metode zatvorskog tretmana ovise o pojedincu, djelu koje je počinio, društvenoj uvjetovanosti te okolnostima u kojima se kazna izdržava (Hrvatska enciklopedija, 2021).

Cilj je resocijalizacije zatvorenika koji je odslužio kaznu i izašao iz zatvora, naučiti kako se uklopiti i ponovno postati koristan dio svoje obiteljske i šire socijalne zajednice (Jukić i Sabljo, 2017). Ogrizović (1956) navodi da penološka andragogija ima za cilj pomoći zatvorenicima da tijekom razdoblja izdržavanja kazne osnaže volju, težnju, smisao i sposobnost za bolji život nakon izlaska iz zatvora. Navedeno uključuje poučavanje vještina, vrijednosti i ponašanja koja će im pomoći da se, nakon izlaska iz zatvora, uklupe u društvo. Isto ih tako i potiče da svojim radom i djelovanjem te sudjelovanjem u društvenim aktivnostima doprinose društvu.

Promišljanjima o nastavnim principima koji se koriste u zatvorskom okruženju, naglašava se važnost andragoškog pristupa usmjerenog na polaznike, kako bi bolje razumjeli svoje živote i mogućnosti koje imaju u zatvorskim uvjetima (Novek, 2019).

Da bi resocijalizacija bila uspješna, trebaju se usvojiti pozitivne radne navike koje će pomoći zatvorenicima da se odmaknu od kriminalnih aktivnosti te ih uz profesionalno osposobljavanje naučiti raditi korisne stvari za sebe i zajednicu (Jukić i Sabljo, 2017). Obrazovanje, kao oruđe resocijalizacije, ima tri zadaće: kompenzacijsku koja zatvorenicima pruža zadovoljavanje neostvarenih obrazovnih potreba; adaptacijsku koja omogućuje pojedincu lakšu prilagodbu na život u zatvoru te razvojnu koja potiče ostvarivanje kreativnih potencijala pojedinca (Macanović i Nadarević, 2014).

Obrazovanje u zatvorima omogućuje zatvorenicima osobni i profesionalni razvoj te smanjuje šansu recidivizma. Szifris i sur. (2018) smatraju obrazovanje sredstvom pristupa tržištu rada zatvorenicima koje im omogućava kvalifikacije i vještine potrebne za uspješno zaposlenje, pri čemu stjecanje kvalifikacija razvija samopouzdanje kod zatvorenika te im služi kao potvrda da su osobe sposobne za rad i učenje, a samim time i sposobne za rad u budućnosti.

Metode i sadržaj penološkog obrazovanja razlikuju se međusobno, odnosno ovise o pojedincu, razlogu izvršenja kazne, društvenoj uvjetovanosti i kontekstu u kojem se kazna izvršava. Osobe koje rade kao stručnjaci u tom području u Republici Hrvatskoj su pedagozi, socijalni pedagozi, psiholozi, socijalni radnici i drugi stručnjaci (Hrvatska enciklopedija, 2021).

S obzirom na to da u Republici Hrvatskoj još uvijek ne postoji visokoškolska ustanova, kao ni studijski program koji omogućuje stjecanje andragoških kompetencija i kvalifikacija, postavlja se pitanje jesu li stručnjaci koji rade u penološkom sustavu u Republici Hrvatskoj dovoljno kompetentni za rad u njemu.

Studijski program andragogije kao temelj razvoja penološkog andragoga

Uspješnost bilo koje funkcije osoba u zatvorskom sustavu, temelji se na relativnim kompetencijama i upravo to vodi do zaključka da osobe koje rade u takvom sustavu moraju imati kompetencije za rad sa specifičnom populacijom kakva je zatvorenička.

Iako je posao tih osoba strukturalno složen, rijetke su rasprave o tom pitanju i još rjeđi prioriteta u sustavnom pristupu razvijanja kompetencija u kontekstu profesionalnog razvoja osoba koje rade u zatvorskom sustavu. Isto tako, nisu poznata istraživanja koja bi ukazivala na potrebu objektivnijeg procjenjivanja kompetencija onih koji rade na resocijalizaciji zatvorenika. Koje su to

kompetencije koje su potrebne za rad u zatvorskom sustavu i tko dodatno osposobljava osobe koje rade u njemu? Iako posao osoba koji rade u penalnim ustanovama mora biti društveno i andragoški prepoznatljiv po svemu sudeći danas nije ni stručno ni javno dovoljno vidljiv.

Brojni međunarodni i nacionalni dokumenti i preporuke ukazuju na to da efikasnost sustava obrazovanja odraslih počiva na stručnim kompetencijama i moralnim odgovornostima andragoških kadrova te da je kvaliteta osoblja ključni čimbenik uspjeha i napretka, što implicira potrebu njegova sustavnog obrazovanja na visokoškolskoj razini (Herceg, Vrcelj i Zovko, 2016).

Na žalost, tijekom tranzicijskog razdoblja devedesetih godina u Republici Hrvatskoj došlo je do potpunog zanemarivanja andragogije kao znanosti i blokiranja studijskih programa koji su omogućavali stjecanje formalnoga sveučilišnog andragoškog obrazovanja. Nemogućnost upisa sveučilišnog studijskog programa iz andragogije u Republici Hrvatskoj (koja je prisutna i danas), javlja se kao velika prepreka za jače javno i stručno osnaživanje profesije andragoga (Herceg, Zovko i Vrcelj, 2018).

Upravo je nedostatak stručnih andragoških kadrova s kompetencijama koje zahtjeva suvremena andragoška praksa, a koji mogu značajno pridonijeti njezinu unaprjeđenju, posebno u segmentu osiguranja kvalitete obrazovanja odraslih, odgovor na to zašto je u Republici Hrvatskoj 2023. kreiran Studijski program andragogije²⁷⁶. Konačno i činjenica da u Republici Hrvatskoj ne postoji visokoškolska ustanova i studijski program koji omogućuje stjecanje andragoških kompetencija i kvalifikacija, bila je pokretački motiv Filozofskom fakultetu u Rijeci, kao kolijevci andragogije, da okupi stručnjake iz tog područja i kreira jedan takav program.

Studijski program andragogije koncipiran je u skladu s višedesetljetnim pozitivnim iskustvom u obrazovanju odraslih u Republici Hrvatskoj te suvremenim dostignućima teorije i prakse. Temelj programa postavili su već prije kreirani standard zanimanja i standard kvalifikacije koji su reflektirali aktualne potrebe institucija i ustanova za obrazovanje odraslih za kvalitetnim andragoškim kadrom. Sveučilišni izvanredni diplomski studij andragogije traje četiri semestra i sastoji se od 15 obveznih i 23 izborna kolegija (modularna struktura), što programu daje znanstveno-stručnu koherentnost te osigurava stručnu ekskluzivnost u smislu formiranja andragoških kompetencija te neophodnu fleksibilnost u smislu poznavanja specifičnih područja znanja koja omogućuju uspješnu andragošku praksu i djelovanje u posebnim područjima i s ciljnim skupinama. Isto će tako studij omogućiti i stjecanje suvremenih andragoških kompetencija koje su relevantne za razumijevanje, istraživanje i unaprjeđenje teorije i prakse obrazovanja odraslih. Bit će to veliki doprinos profesionalizaciji obrazovanja odraslih u Republici Hrvatskoj.

Osnova svakog sustava, pa tako i zatvorskog su kvalitetno educirane i motivirane osobe koje svojim radom iz dana u dan dokazuju postojenje mogućnosti za promjenama i unaprjeđenjem prakse. Upravo zato osnova kvalitetnog sustava zatvorskog obrazovanja odraslih treba biti kvalitetan andragog koji svoje kompetencije može steći u prepoznatljivom i specifično profesionalno orijentiranom usavršavanju.

Postojanje jasno definirana kompetencijskog okvira omogućilo bi kreiranje kvalitetnog kompetencijskog profila penološkog andragoga u skladu s definiranim kompetencijama potrebnima za njegov rad te upućivalo na potrebu za stalnim učenjem i praćenjem trendova i primjena u struci zbog osiguranja boljih individualnih, ali i institucionalnih rezultata i postignuća.

²⁷⁶ Prvi Studijski program andragogije u Republici Hrvatskoj (izvanredni sveučilišni diplomski studij) kreirala je Radna skupina u sastavu: prof. dr. sc. Sofija Vrcelj, prof. dr. sc. Anita Zovko, izv. prof. dr. sc. Siniša Kušić, doc. dr. sc. Jadranka Herceg, Jelena Vukobratović, mag. paed. i Lucija Tomac – predstavnik studenata pedagogije. Studijski program andragogije kreiran je tijekom realizacije ESF projekta Kroatistika, Andragogija, Filozofija i Kulturologija – usklađivanje s HKO-om (KAFKa). Nositelj projektne aktivnosti bio je Filozofski fakultet u Rijeci. Akademske godine 2025./2026., Studijski program andragogije trebala bi upisati prva generacija studenata u Republici Hrvatskoj.

Profesionalni razvoj penološkog andragoga

Kvalifikacijski okvir opisuje kvalifikacije koje se dodjeljuju u nacionalnom obrazovnom sustavu te ih smisleno i međusobno povezuje. Kompetencijski profil je nadogradnja kvalifikacijskog okvira i temelji se na utvrđivanju vrste i razine kompetencija potrebnih za obavljanje određenog posla te služi kao orijentacija poslodavcima, djelatnicima i kreatorima obrazovnih programa (Herceg i Kozina, 2024).

Punnamai (2002) ističe da pod utjecajem društvenih i gospodarskih promjena u rastućem gospodarstvu svijeta ljudski kapital postaje temelj konkurentnosti napretka. Središnje mjesto u njemu zauzimaju motivirani, vješti i sposobni djelatnici koji će stvarati vrijednosti i prilike shodno strategiji i viziji organizacije. Takvo okruženje pretpostavlja postojanje kompetentnih pojedinaca spremnih na prilagođavanje novim situacijama i izazovima koje pred njih postavljaju različiti dionici profesionalnog ili društvenog okruženja. U takvim novim prilikama kompetencijsko profiliranje postaje važan (menadžerski) alat u planiranju i upravljanju ljudskim potencijalima (Punnamai, 2002). Postojanje jasno definiranoga kompetencijskog profila omogućilo bi planiranje i organizaciju penološkog andragoga u skladu s definiranim kompetencijama potrebnima za njegov rad, ali bi i upućivalo na potrebu za stalnim učenjem i praćenjem trendova i primjena u struci te osiguranje boljih individualnih, ali i institucionalnih rezultata i postignuća.

Takav kvalitetan kompetencijski profil omogućio bi snažnije povezivanje s jasno definiranim kompetencijskim ishodima penološke i andragoške profesije koji se mogu operacionalizirati u obliku predloženih uvjeta napredovanja i karijernog profiliranja pojedinca u zatvorskom sustavu. Isto bi tako, kvalitetan kompetencijski profil, omogućio i jasnije definiranje kriterija zapošljavanja i napredovanja koji se temelje na kompetencijama potrebnima za ulazak ili napredovanje u profesiji. U tom kontekstu on bi bio temelj za razvoj kvalitetnih programa u razvoju profesionalnoga cjeloživotnog obrazovanja penološkog andragoga.

Ulaganje u obrazovanje u jednom društvu pa tako i u zatvoru zavisi od toga kako se ono vrednuje i prepoznaje li se kao jedan od bitnih faktora koji utječu na kvalitetu života njegovih članova. U zatvorskim uvjetima odnos obrazovanje – društvo još je vidljiviji jer je obilježeno ambivalentnim odnosom prema populaciji koju treba obrazovati. S druge strane, zatvorska populacija niže je razine obrazovanja i lošijeg iskustva s obrazovanjem pa je važno i kako ih uopće motivirati za učenje (Gracin i Herceg, 2022).

Za svaku aktivnost koju netko čini, potrebna je motivacija jer ona je ujedno i njezin pokretač. Motivacija objašnjava zašto se netko ponaša na određeni način u određeno vrijeme (Beck, 2003). Razlikujemo unutarnju i vanjsku motivaciju. Unutarnja motivacija se javlja iz psiholoških procesa i potreba, vjerovanja, znatiželje, težnje za rastom i slično i samim time potiče zadovoljstvo i intenzitet motiviranosti bez obzira na vanjske utjecaje. Vanjska motivacija proizlazi iz vanjskih poticaja koji mogu osobu potaknuti na određeno ponašanje. Takvo je vanjsko motivirano ponašanje ovisno o poticajima i posljedicama koje odabrano ponašanje može imati na socijalnu okolinu (Reeve, 2010). Motivacija zatvorenika da se osposobi za samostalan život na slobodi u skladu s društvenim normama, istovremeno umanjujući štetne posljedice koje uvjetuje život u zatvoru, jedna je od temeljnih zadaća zatvorskog sustava (MPU, 2024).

Motiv za obrazovanjem se može definirati i kao diskrepancija između onoga što pojedinac želi biti i kako percipira vlastitu ličnost. Budući da je kod populacije zatvorenika ta diskrepancija uglavnom velika, oni ni ne razmišljaju o poboljšanju kao o realnoj mogućnosti. Stoga je zadaća okoline, odnosno zatvorskog osoblja i obitelji zatvorenika, da mu pomognu u osvještavanju te razlike jer je ona pretpostavka za javljanje motivacije, a zadaća zatvorskog sustava je da stvori povoljne uvjete za zadovoljavanje obrazovnih motiva zatvorenika (Andrilović i sur., 1985).

S obzirom na navedeno, važno je da osobe koje rade u zatvorskom sustavu probude unutarnju motivaciju zatvorenika za obrazovanjem i promjenom na bolje. Iako to nije jednostavno, educirane osobe u zatvorskom sustavu individualiziranim metodama mogu doprijeti do zatvorenika i potaknuti ih na razmišljanje o obrazovanju. Isto ih tako mogu i educirati o tome kakvu korist mogu imati od samog obrazovanja. Za kvalitetnu realizaciju navedenog, potrebni su u zatvorskom sustavu stručnjaci čije je temeljno područje odgoj i obrazovanje odraslih, a to su penološki andragozi. Uz dodatne edukacije o obrazovanju, odgoju i radu sa zatvorenicima, oni bi omogućiti potrebne promjene u penološkom obrazovanju.

Od izuzetne je važnosti da zatvorenici, kao i oni koji rade u zatvorima, prepoznaju i vjeruju u moć samog obrazovanja. Bogatstvo metoda i pristupa moglo bi doprinijeti realizaciji sadržaja u područjima obrazovanja zatvorenika i omogućilo bi sagledavanje sudjelovanja obrazovanja u resocijalizaciji i ispravljanju stavova prema kriminalnom ponašanju.

Kvaliteta odgojnog i nastavničkog kadra ključni su u djelovanju na razinu obrazovnih postignuća svih ljudi, a zatvorenika još i više i upravo zato je i potrebno kreirati kompetencijski profil penološkog andragoga.

Koliko je penološka andragogija bitna i potrebna govori i činjenica da jedan od predmeta novog Studijskog programa andragogije nosi naziv Penološka andragogija. Cilj predmeta je razviti sposobnost analitičkog i kritičkog sagledavanja rezultata primjene kaznenopravnih i andragoških spoznaja u praksi te vrednovati prednosti i nedostatke postojećeg penitencijarnog sustava, posebno ulogu obrazovanja. Očekivani ishodi učenja na razini predmeta su: preporučiti metode i sredstva psihosocijalnog rada sa zatvorenicima, predložiti obrazovne oblike rada s pritvorenicima i zatvorenicima odrasle dobi, prezentirati formalne i neformalne oblike obrazovanja u penološkim ustanovama, kreirati program prekvalifikacije zatvorenika u kontekstu penološke ustanove (Filozofski fakultet u Rijeci, 2023). Iz navedenog je evidentna kompleksnost kompetencija koje mora imati osoba da bi mogla raditi u penološkom sustavu.

S obzirom na to da će se prvi studenti na ovaj studijski program upisati tek akademske godine 2025./2026., a da istraživanja koja se provode u Republici Hrvatskoj (Kranjčević, 2014; Jukić i Sabljo, 2017; Anđel, 2020; Vukalović, 2020; Gracin i Herceg, 2022; Dežulović, 2023), ukazuju na potrebu za trenutačnim usavršavanjem osoba koje rade u sustavu penološkog obrazovanja, potrebno je nakon kreiranja kompetencijskog profila penološkog andragoga kreirati i mikrokvalifikaciju penološki andragog, koja će pomoći osobama koje rade u penološkom sustavu obrazovanja da što brže steknu potrebne kompetencije.

Mikrokvalifikacija, bez obzira na svoj naziv, nije kvalifikacija u punom smislu te riječi već obrazovanje za stjecanje dijelova kvalifikacija, odnosno pojedinih skupova ishoda učenja, a koje su pojedincu potrebne iz različitih razloga – bilo kao nastavak obrazovanja, stjecanje ciljnih znanja i vještina ili za potrebe dokumentiranja stečenih kompetencija.

Programi kojima se stječu mikrokvalifikacije oblikovani su tako da polazniku pruže određene kompetencije koje odgovaraju društvenim, osobnim i kulturnim potrebama ili potrebama tržišta rada. U odnosu na tradicionalne programe, mikrokvalifikacije su manjeg obujma (u vremenskom trajanju i radnom opterećenju), usko su usmjerene (na pojedina znanja i vještine) te fleksibilne u načinima isporuke. S obzirom na to da stanje na tržištu rada ukazuje na nedovoljnu usklađenost vještina radne snage s potrebama gospodarstva, Vijeće Europske unije donijelo je 16. lipnja 2022. *Preporuku o europskom pristupu mikrokvalifikacijama za cjeloživotno učenje i zapošljivost*. Njezin cilj je potaknuti napredak, implementaciju i priznavanje mikrokvalifikacija među različitim institucijama, tvrtkama, sektorima i državama. Mikrokvalifikacije imaju za cilj obogatiti obrazovni, osobni i profesionalni razvoj pojedinca.

Osnovna osobina mikrokvalifikacije je fleksibilnost, odnosno prilagođenost potrebama pojedinca za stjecanjem ciljanih kompetencija – bez potrebe ponavljanja dijela sadržaja koje je ranije, kroz obrazovanje ili rad, stekao i bez potrebe učenja sadržaja koji nisu neposredno vezani za područje njegova interesa. Programi za stjecanje skupova ishoda učenja (mikrokvalifikacija) stoga omogućuju izbor i/ili kombiniranje skupova ishoda učenja manjeg obujma iz neke cjelovite ili djelomične kvalifikacije. To su programi koji su usmjereni, kao nikada ranije, na potrebe polaznika i daju poseban poticaj cjeloživotnom učenju, uključenosti odraslih u obrazovanje te omogućavanje zapošljivosti.

Kvalitetan kompetencijski profil penološkog andragoga te mikrokvalifikacija koja bi se kreirala na njegovim temeljima, osigurali bi kvalitetu penološkog obrazovanja te ga uskladili sa *Zakonom o Hrvatskom kvalifikacijskom okviru* (NN 22/2013, 41/2016, 64/2018, 47/2020, 20/2021).

Zaključak

Cjeloživotno obrazovanje treba postati uvjet za izbor i napredovanje osoba koje rade u penološkim ustanovama i upravo ono treba biti prepoznato kao njezin strateški cilj. Profesionalni razvoj penološkog andragoga treba temeljiti na kompetencijskom profilu koji jasno definira kriterije zapošljavanja i napredovanja u profesiji. Kvalitetan kompetencijski profil omogućio bi snažnije povezivanje s jasno definiranim kompetencijskim ishodima penološke i andragoške profesije koji se mogu operacionalizirati u obliku predloženih uvjeta napredovanja i karijernog profiliranja pojedinca u zatvorskom sustavu. U tom kontekstu on bi bio temelj za kreiranje kvalitetnih programa u razvoju profesionalnoga cjeloživotnog obrazovanja penološkog andragoga. Činjenica da u Republici Hrvatskoj ne postoji visokoškolska ustanova i studijski program (prvi Studijski program andragogije studenti će moći upisati u akademskoj godini 2025./2026.) koji omogućuje stjecanje andragoških kompetencija i kvalifikacija, upućuje na nedostatak andragoških kadrova s kompetencijama koje zahtjeva suvremena andragoška praksa. S obzirom na navedeno i na provedena istraživanja o kvaliteti penološkog sustava obrazovanja u Republici Hrvatskoj, a koja ukazuju na potrebu za trenutačnim usavršavanjem osoba koje rade u sustavu penološkog obrazovanja, potrebno je što prije kreirati kompetencijski profil penološkog andragoga te mikrokvakifikaciju koja je odgovor na potrebno cjeloživotno obrazovanje penološkog andragoga. Kvalitetan kompetencijski profil penološkog andragoga te mikrokvakifikacija koja bi se kreirala na njegovim temeljima, osigurali bi kvalitetu penološkog obrazovanja.

Literatura

- Andrilović, V., Matijević, M., Pastuović, N., Pongrac, S., Špan, M. (1985). *Andragogija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Andel, L. (2020). *Iskustvo obrazovanja u penološkoj ustanovi* (Diplomski rad). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:276965> [14. 3. 2024.]
- Beck, R.C. (2003). *Motivacija – teorija i načela*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bonta, J., Gendreau, P. (1990). Reexamining the cruel and unusual punishment of prison life, *Law and Human Behaviour*, 14 (4), 347-372.
- Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Coyle, A. (1994). *The Prisons We Deserve*. London: Harper Collins.
- Dedulović, S. (2023). *Uloga obrazovnih aktivnosti u rehabilitaciji zatvorenika* (Završni rad). Split: Filozofski fakultet u Splitu. Preuzeto s: <https://repozitorij.svkst.unist.hr/en/islandora/object/ffst%3A4092/datastream/PDF/view> [17. 3. 2024.]
- Filozofski fakultet u Rijeci (2023). *Elaborat o Studijskom programu andragogije*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci (neobjavljeno)
- Gracin, D., Herceg, J. (2022). The challenges in Considering a Role of Education in Penitentiary System in the Republic of Croatia. U: Mrnjauš, K. (ur.). *Full Text Book, VIII. International European Congress on Social Science*. Rijeka: Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, 91-104.
- Herceg, J., Kozina, A. (2024). Kompetencijski profil civilno-vojne profesije u Republici Hrvatskoj. *Policijska i sigurnost*, Vol 33 No. 1/2024., 42-55.
- Herceg, J., Zovko, A., Vrcelj, S. (2018). Nacionalni standardi u andragogiji kao uvjet kvalitete cjeloživotnog obrazovanja. U: Rajić, V. i Kušić, S. (ur.). *Upravljanje kvalitetom u obrazovanju odraslih*. Zagreb: Agencija za strukovno obrazovanje i obrazovanje odraslih, 81-89.
- Herceg, J., Vrcelj, S., Zovko, A. (2016). Nacionalni standardi za andragoške radnike u skladu sa zakonodavnim okvirom Republike Hrvatske. U: Jukić, R.; Bogatić, K.; Gazibara, S.; Pejaković, S.; Varga Nagy, A. (ur.). *Globalne i lokalne perspektive pedagogije*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek, 356-364.
- Jukić, R., Sabljlo, M. (2017). Penološka andragogija – zatvorski tretman i mogućnosti resocijalizacije zatvorenika. *Andragoški glasnik: Glasilo Hrvatskog andragoškog društva*, Vol. 21 No. 1-2 (36), 27-36.
- Knežević, M. (2007). *Penologija u socijalnom radu: i socijalni rad u penologiji*. Zagreb: Zavod grada Zagreba za socijalni rad.
- Macanović, N., Nadarević, D. (2014). *Penološka andragogija*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.
- Ministarstvo pravosuđa i uprave (2024). *Zatvorski sustav – kaznena tijela*. Preuzeto s: <https://mpu.gov.hr/zatvorski-sustav/6150> [14. 4. 2024.]
- Ministarstvo rada i mirovinskog sustava (2016). *Metodologija za izradu standarda zanimanja*. Preuzeto s: <http://www.kvalifikacije.hr/sites/default/files/documents-publications/2019-06/Metodologija%20za%20izradu%20standarda%20zanimanja.pdf> [14. 2. 2024.]

- Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2017). *Smjernice za razvoj standarda kvalifikacija*. Preuzeto s: <http://www.kvalifikacije.hr/sites/default/files/documents-publications/2019-08/Smjernice%20za%20razvoj%20standarda%20kvalifikacija.pdf> [15. 2. 2024.]
- Narodne novine (2013). *Zakon o Hrvatskom kvalifikacijskom okviru*, NN 22/2013, 41/2016, 64/2018, 47/2020, 20/2021. Preuzeto s: <https://www.zakon.hr/z/566/Zakon-o-Hrvatskom-kvalifikacijskom-okviru> [18. 3. 2024.]
- Narodne novine (2021). *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, NN 14/21, 155/23. Preuzeto s: <https://www.zakon.hr/z/179/Zakon-o-izvr%C5%A1avanju-kazne-zatvora> [12. 2. 2024.]
- Narodne novine (2021). *Zakon o obrazovanju odraslih*, NN 144/21. Preuzeto s: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_12_144_2460.html [12. 3. 2024.]
- Novek, E. (2019). Making meaning: Reflections on the act of teaching in prison. *Review of Communication*, 19(1), 55-68.
- Ogrizović, M. (1956). *Osnovi penološke andragogije*. Zagreb: Izdanje Škole DDUP NRH.
- Penološka andragogija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2021). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Preuzeto s: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47460> [15. 3. 2024.]
- Petz, B. (2005). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Naklada Slap.
- Potkonjak, N., Šimleša, P., ur. (1989). *Pedagoška enciklopedija 1*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Punnamai, W. (2002). The application of competency modeling for human resource management: a holistic inquiry. *The Journal of Public Administration*, 3, 113-132.
- Reeve, J. (2010). *Razumijevanje motivacije i emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Sechrest, L., White, S.O., Brown, E.D. (1979). *The Rehabilitation of Criminal Offenders: Problems and prospects*. Washington, D.C.: National Academy of Sciences.
- Szifris, K., Fox, C., Bradbury, A. (2018). A Realist Model of Prison Education, Growth, and Desistance: A New Theory. *Journal of Prison Education and Reentry*, 5(1), 41-62.
- Vijeće Europske unije (2022). *Preporuka o europskom pristupu mikrokvalifikacijama za cjeloživotno učenje i zapošljivost*. Brussels.
- Vukalović, A. (2020). *Obrazovanje u zatvoru - iskustva bivših zatvorenika* (Diplomski rad). Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci. Preuzeto s: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri:2498> [19. 3. 2024.]

COMPETENCE PROFILE OF THE PENOLOGY ANDRAGOG

Abstract: Education jobs in the prison system cannot be performed by personnel who do not have andragogic, criminological, psychological, pedagogical, sociological and didactic-methodical competences. Only those persons who have acquired the competence to plan, organize, implement and evaluate education in the prison system can perform this responsible function. Professional competence is a dynamic set of conceptual, procedural and factual knowledge, cognitive and practical skills, as well as beliefs and values, the application of which in the appropriate context enables effective action. The appropriate set of professional competencies constitutes the competency profile of a professional role. The purpose and goal of this paper is to prove the need to create a competence profile of a penological andragogue, which will serve as a basis for creating a program to improve his professional development (micro-qualification) and be a guide for improving the quality of the educational system in penal institutions.

Keywords: educational system in penal institutions, competence profile, penological andragogue, micro-qualification, quality assurance

ULOGA OBITELJI U RAZVOJU NASILNOG PONAŠANJA KOD DJECE

doc. dr. sc. Marija Karačić²⁷⁷
Sveučilište u Slavonskom Brodu

Sažetak: Uloga obitelji u razvoju nasilnog ponašanja kod djece, ključna je za razumijevanje uzroka i prevenciju problema. Obiteljski okoliš, modeliranje ponašanja, stilovi roditeljstva, obiteljska dinamika i komunikacija su neki od ključnih čimbenika koji mogu utjecati na pojavu nasilnog ponašanja kod djece. Modeliranje ponašanja od strane roditelja, nedostatak topline i podrške, konflikti unutar obitelji te nedostatak zdrave komunikacije mogu povećati rizik od nasilnog ponašanja. Cilj ovog istraživanja je ustanoviti kakvi su stavovi studenata o ulozi obitelji u razvoju nasilničkog ponašanja kod djece. Uzorak ispitanika činili su studenti ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja i razredne nastave sa Sveučilišta u Slavonskom Brodu (Hrvatska), njih 74. U radu je korištena metoda teorijske analize i metoda anketiranja, a od instrumenata anketni upitnik u obliku skale Likertovog tipa napravljen za potrebe ovog istraživanja. Dobiveni rezultati impliciraju visoku signifikantnost obiteljskih čimbenika u formiranju dječjeg ponašanja, uključujući modeliranje ponašanja roditelja, kvalitetu obiteljske komunikacije te roditeljske stilove. Navedeno ukazuje na potrebu za daljnjim istraživanjem i razvojem intervencijskih strategija koje bi podržale obitelji u prevenciji nasilničkog ponašanja među djecom. Važno je prepoznati da obitelj nije jedini čimbenik koji utječe na nasilno ponašanje djeteta, ali ima značajan utjecaj na formiranje vrijednosti i socijalnih vještina. Stoga je podrška obiteljima putem obrazovanja o roditeljstvu, terapijskih intervencija i drugih programa važna za smanjenje rizika od nasilnog ponašanja i promicanje zdravog obiteljskog okruženja koje potiče pozitivne obrasce ponašanja i sprječava nasilje među djecom. Ovo je ključni korak prema stvaranju sigurnijeg i podržavajućeg okruženja za djecu kako bi rasla i razvijala se bez nasilja.

Ključne riječi: obitelj, nasilničko ponašanje, stavovi, student, uzroci.

TEORIJSKI PRISTUP PROBLEMU

Brojna istraživanja pokazuju sve učestaliju pojavu nasilničkoga ponašanja među djecom i mladima sve niže kronološke dobi i sve okrutnijih načina njihovog izvršenja. Nasilništvo predstavlja oblik agresivnog ponašanja i spada u kategoriju rizičnih poremećaja djece i mladih. Poremećaji u ponašanju određuju se kao poseban društveni problem koji manifestiraju osobe koje su isključene ili imaju poteškoće pri uključivanju u uobičajenu društvenu sredinu ili jedinstvena područja društvenih aktivnosti, pa je radi socijalne integracije tih osoba njihova ponašanja potrebno korigirati odnosno usmjeriti prema određenim parcijalnim i općim društvenim ciljevima (Kovačević, Stančić, Mejovšek, 1987; Livazović i Vranješ, 2012). To su ponašanja putem kojih djeca i mladi čine određene teškoće, štete ili probleme sebi, drugoj osobi, društvenoj sredini ili široj zajednici. U znanstvenim i stručnim krugovima koriste se različiti termini kao sinonimi kojima se ono želi objasniti kao: delinkventno ponašanje, prestupničko ponašanje, poremećaji u ponašanju, devijantno ponašanje, odgojna zapuštenost, socijalna neprilagođenost, asocijalno ponašanje, antisocijalno ponašanje, rizično ponašanje i dr. “(Tomić, Šehović, Karić i Hasanović, 2008:9). Pojam poremećaj u ponašanju obuhvaća pojave koje su u suprotnosti sa općeprihvaćenim normama ponašanja u jednoj socijalnoj sredini, a odnose se na nepoštovanje društvenih normi i ugrožavaju prava drugih u zajednici. “Ta ponašanja odstupaju od normi uobičajenih ponašanja za tu dob, spol, situaciju i okruženje, a mogu biti prisutna na osobnom planu i/ili socijalnom okruženju te zahtijevaju stručnu pomoć”. (Livazović i Vranješ, 2012: 55). Različiti autori različito ih definiraju. Prema Uzelcu (1995) poremećaji u ponašanju

²⁷⁷ mkaracic@unisb.hr

su odgojni izazovi prema kojima se devijantna ponašanja svode na tri razine. Prva razina je nedisciplinirano ponašanje gdje je riječ o nepoštovanju ili remećenju pisanih ili nepisanih pravila ponašanja u školskim prostorijama ili u školskim uvjetima. Ovo su lakši oblici poremećaja u ponašanju pa ih može uspješno razriješiti svaki nastavnik ili drugi stručni školski djelatnik, čim se jave na osnovu životnog iskustva i općih pedagoških znanja. Devijantno ponašanje te razine ima svojstvo poremećaja u ponašanju. Treća razina ponašanja odnosi se na najteže oblike devijacija koje imaju karakteristike anti socijalnoga ili autoagresivnog ponašanja, koji su vezani za tešku etiologiju, zbog dugotrajnoga djelovanja nepovoljnih etioloških elemenata i zbog njihova intenziteta (Bouillet i Uzelac, 2007: 135). Dervišbegović (1997) kao djecu s poremećajima u ponašanju označava onu djecu čije ponašanje uzrokuje konfliktne situacije. U tom slučaju govori o emocionalno oštećenoj i socijalno neprilagođenoj djeci. Smatra da ako ponašanje u doređenoj situaciji dobije oblik prekršaja, onda se govori o delinkventnom ponašanju.

Pored navedenih klasifikacija, česta je i klasifikacija rizičnih ponašanja s obzirom na njihov internalizirani ili eksternalizirani karakter odnosno intrapersonalne i interpersonalne dimenzije. Prema Pehar (2000) agresivno ponašanje predstavlja napad na drugu osobu s namjerom da joj se nanese šteta. Agresivni impulsi postoje i kad se agresivno ponašanje ne ispoljava u manifestnom obliku. Naglašava da treba razlikovati agresivnost kao način reagiranja od agresivnog motiva i težnje da se agresivno postupi. Previšić (1999) navodi da u osnovi nasilničkoga ponašanja mogu biti i naučeni obrasci ponašanja stečeni oponašanjem idola, vršnjaka kao i masovnih medija u kojima nasilje postaje sve prihvaćeniji oblik ponašanja. S nasiljem se susrećemo skoro na svakom koraku u svijetu u kome živimo.” S ovim problemom se susrećemo u obitelji, institucijama i drugdje.” (Tomić, Šehović i Hatibović, 2005; Brkić i Tomić, 2017). Prema (Kadum, Franolić, Karačić, 2023), suradnja roditelja i nastavnika je vrlo važno za pravilan razvoj djeteta, a počinje onog trenutka kada dijete krene u školu. Nasilništvo i zlostavljanje u obitelji i školi problem je u cijelom svijetu i negativno utječe na odgoj i razvoj djece i mladih, na školsku klimu i pravo učenika na učenje, ali i na cjelokupan djetetov razvoj. Pogađa sve socioekonomske, geografske i društvene slojeve. Nasilništvo se najčešće manifestira udaranjem, uništavanjem stvari, oštećivanjem imovine drugoga učenika, bacanjem stvari kroz prozor, rujanjem i verbalnim uvredama. Često uključuje komentare o djetetovoj obitelji ili rodbini. Druga je vrsta bullyinga tzv. neizravno nasilje koje obilježava namjerno isključivanje djeteta iz grupnih igara. Događa se jednom od petero školske djece, a kako se incidenti ponavljaju, dijete se s njima sve teže nosi.

Etiološki čimbenici nasilničkog ponašanja

Uzroci za pravilan razvoj djeteta dijele se na dvije skupine. “Prvu grupu čine biološki čimbenici koji dolaze do izražaja od početka razvoja embrija, a djeluju i poslije djetetovog rođenja. Oni su odgovorni za pravilan tjelesni razvoj i neporemećenost nervnog sustava. Drugu skupinu predstavljaju odgojni čimbenici. To su odgojni uvjeti u kojima dijete raste i koji ga pripremaju za život u društvu, stvarajući za njegovo ponašanje stalno novu i višu motivaciju” (Tomić, 2005:6). Specifičnosti koje pogode ličnost djeteta ozbiljnije, posebno u osjećajnoj, voljnoj, moralnoj i intelektualnoj oblasti često mogu dovesti do asocijalnih i antisocijalnih motivacija. Izvor negativnih motiva mogu biti i nedovoljan odgoj, komunikacija sa oštećenim pojedincima i drugi rušilački utjecaji. (Tomić, 2005; Tomić i Brkić, 2017; Tomić, 2021). Čimbenici koji djeluju na pojavu poremećaja u ponašanju djece i mladih su brojni. To su: obiteljski uvjeti življenja, škola i školsko okruženje, društvo vršnjaka, slobodno vrijeme, mediji, situacijski čimbenici, osobine ličnosti pojedinca, te umreženost više navedenih i drugih čimbenika.

Značaj obiteljskog odgoja za razvoj djece i čimbenici koji mogu uvjetovati nasilničko ponašanje djece i mladih

Obitelj je prvi i najvažniji čimbenik u odgoju i obrazovanju. Obiteljski (kućni, domaći) odgoj u užem smislu podrazumijeva pozitivne uticaje obitelji na razinu kulturnog i korektnog (društveno prihvatljivog) ponašanja člana obitelji, djeteta, adolescenta, odraslog. Zajednički cilj obitelji je osiguravanje uvjeta za normalan tjelesni, intelektualni, socijalni, i emocionalni razvoj djece i mladih.

„Porodica ima za cilj formiranje zdrave, stabilne, radne i dobro prilagođene ličnosti" (Pedagoška enciklopedija II, 1989: 221; prema: Brkić i Tomić, 2017). Obitelj predstavlja sponu između djece kao aktivnih članova društvene zajednice sa društveno-kulturnom sredinom. Njezina je osnovna uloga u prenošenju kulturnih dobara, znanstvenih spoznaja, moralnih shvaćanja, vrijednosnih stavova i kulture ophođenja na mlade ljude. Prema Vukasoviću (1998) za obiteljski odgoj „presudan je uredan način života, navikavanje na iskrenost, rad, red, poštenje, pravednost, ljubav i humane odnose, razvijanje osobnog dostojanstva, osjećaja dužnosti i odgovornosti, odgovornog odnosa prema braku i obitelji, smisla za etičke i estetske vrijednosti, njegovanje prijateljstva, skromnosti ali i povjerenja u vlastite snage, jačanje otpornosti prema teškoćama i spremnost za njihovo rješavanje. Zbog toga obiteljski odgoj treba biti dobro osmišljen, postavljen i organiziran, a sustavno i dosljedno sproveden. Iz tih razloga je obitelji neophodna stručna i permanentna pomoć stručnih službi škole, nadležnih organa socijalne skrbi, različitih udruga, zdravstvenih ustanova kako bi pomogli obitelji u odgoju djece.

Uspješnim odgojem za ljubav, brak, obiteljski život, željeno potomstvo i odgovorno roditeljstvo teže će izbjeći neželjene pojave i posljedice kao što su: konflikti, sukobi, svađe, neadekvatni odnosi prema osobama suprotnog spola, psihičke teškoće i oboljenja, prerano stupanje u spolne odnose, neželjene trudnoće, prerani brakovi, rastava braka, neodgovorno roditeljstvo, oštećenja u psihičkom razvitku, prostitucija, homoseksualnost, narkomanija, venerične bolesti i druge.

Za uspješno odgojno djelovanje obitelji važno je da su ispunjeni određeni preduvjeti:

- ✓ „skladni obiteljski odnosi koji osiguravaju stabilnost obitelji, ugodnu i privlačnu atmosferu za sve članove obitelji u čemu prednost imaju potpune obitelji u odnosu na nepotpune,
- ✓ adekvatan položaj djeteta u obitelji (osjećaj sigurnosti, zadovoljstva, stabilni emocionalni odnosi, radost, sreća),
- ✓ psihička, socijalna, moralna i ekonomska zrelost roditelja i određena razina pedagoške kulture,
- ✓ razborita ljubav / a ne „majmunsk" s dovoljno emocionalne topline, adekvatnim odstojanjem i pristupačnošću, pravim zahtjevima, bez pretjerane strogosti, surovosti, nepristupačnosti i sl.
- ✓ obiteljski odgoj ne smije se svesti na osiguranje materijalne ugodnosti i bezbrižnosti, ne smije se zahvaljujući standardu, svesti na „kupovinu" ljubavi dječije i tako odgoj dječiji učiniti hladnim. (Brkić i Tomić, 2017).

Iz visokostandardnih obitelji najčešće i dolaze djeca nezadovoljna i „prazna" jer im stvari i materijalna dobra nisu mogla nadoknaditi obiteljsku toplinu, brigu i ljubav" (Čatić i Ramić, 1998: 205-206). Pravilan i čestit odgoj vlastitog djeteta je za roditelje najveća sreća, uspjeh i radost, ponos, pa mu svi čestiti i emocionalno stabilni, te mentalno zdravi roditelji teže. U obiteljskom odgoju neophodno je stvoriti uvjete i poticaje da se svi potencijali djeteta razviju do maksimuma, da se dijete formira u emocionalno stabilnu, mentalno zdravu i socijaliziranu ličnost. Da bi u tome uspjeli roditelji/staratelji i ostali članovi obitelji najčešće primjenjuju mehanizme: podršku (potvrđivanje), empatiju (saživljavanje) i identifikaciju (poistovjećivanje).

Prema Mandiću (1988), Brkić i Tomić (2017), dijete u obitelji doživljava prve socijalne kontakte, ostvaruje prve ljudske odnose, doživljava njihovu psihološku vrijednost, stječe predstave o svijetu, o međuljudskim odnosima i sagledava svoj položaj u društvu. U obitelji stječe prva znanja, uči vještine i navike, razvija sposobnosti, razvija i stabilizira emocionalni život, temelje strukture ličnosti, postavljaju se temelji pogleda na svijet, idejnoj orijentaciji, osnovnim životnim uvjerenjima i pogledima, stječu se temeljne karakterne osobine, temelji moralne, radne i estetske kulture, postavlja se temelj fizičkom i mentalnom zdravlju ličnosti, uče se modeli društvenog ponašanja i djelovanja u društvu. Značaj obiteljskog odgoja ogleda se u tome što "obitelj udara temelje cjelokupnoj ličnosti djeteta, što ostvarivanjem fizičkog, intelektualnog, moralnog, estetskog i radnog odgoja porodica daje ono što je bitno i od čega kasnije škola i ostale društvene institucije polaze i na čemu grade odgojni uticaj na djecu" (Dervišbegović, 1997: 108). Naučna istraživanja su dokazala da je presudan značaj ranog učenja i što ranijeg starta u stjecanju iskustva za intenziviranje razvoja svih potencijala i formiranje cjelokupne ličnosti djeteta.

Obiteljskom odgoju pripada socijalizacija dječje, u početku, još posve biološke prirode. „Porodični život i porodični odgoj u dječjem razvoju predstavljaju prvi i najvažniji stupanj odgoja buduće društveno-kulturne ličnosti. Ne samo porod i njega djeteta, nego još više socijalno-moralni odgoj i

uvođenje djeteta u kulturni život društva, najvažniji su zadaci svake porodice, koji su toliko značajni da se može govoriti o dječjem drugom, društvenom rođenju. Dosadašnja odgojna iskustva pokazala su čak da se njih zapravo ni ne može potpuno nadoknaditi ni s jednim drugim oblikom odgoja niti s bilo kojom odgojnom ustanovom“ (Bergant, Kukovec, 1968: 21). Roditelje i njihovu djecu povezuje ljubav kao najjači odgojni čimbenik.

Najvažnije je da roditelji private odgovorno i nesebično sve svoje funkcije i da ih obavljaju savjesno. To mogu samo ako su i sami pozitivno odgojeni i ako su dobri ljudi s plemenitim ljudskim kvalitetima kao što su: poštenje, iskrenost, ljubaznost, čestitost, privlačna vedrina, optimizam, strpljivost, radinost, dosljednost, pravednost, ako se ponašaju pozitivno, ukoliko su tjelesno i duhovno zdravi i pokazuju interes, brigu i ljubav za djecu. U literature se navode rezultati istraživanja o utjecaju negativnog obiteljskog okruženja na pojavu poremećaja u ponašanju djece i mladih. Pored pozitivnih, obitelj vrlo često može biti izvor i negativnih utjecaja u formiranju djece i mladih. To su one obitelji koje nisu u stanju uspješno obavljati svoje funkcije, posebno odgojnu i socijalizatorsku. (Tomić i suradnici, 2008). U objašnjenju delinkventnog ponašanja mladih u literature se posebno naglašavaju sljedeći čimbenik u obitelji koji mogu imati veze: socijalni i ekonomski status obitelji, sastav i struktura obitelji, međuljudski odnosi u obitelji, i asocijalne pojave u obitelji ” (Tomić i suradnici, 2008: 22). Kako bi pomogli obitelji u prevenciji i sprečavanju nasilničkog ponašanja kod djece i mladih, potrebno je ispitati i otkriti sve čimbenike, odnosno uzročne čimbenike koji do njega mogu dovesti i kako naglašava Muratbegović (1997) najvažnije je otkrivati uzroke i na njih djelovati. Jer ni jedno dijete nije krivo ako manifestira asocijalno ponašanje.

Metodologija rada

Cilj rada je istražiti stavove studenata o ulozi obitelji u razvoju nasilničkog ponašanja kod djece. Iz navedenog cilja proizlaze zadatci istraživanja:

- ✓ Ispitati jesu li se studenti susretali s djecom koja manifestiraju naasilničko ponašanje i koliko često?
- ✓ Ustanoviti kakva je percepcija nasilničkog ponašanja ispitanika i kakav je njihov stav o nasilničkom ponašanju?
- ✓ Saznati od ispitanika koje vrste nasilničkog ponašanja su upoznali kod djece ili su im svjedočili?
- ✓ Ispitati koji odgojni čimbenici najčešće doprinose pojavi nasilničkog ponašanja kod djece?
- ✓ Ustanoviti koji su čimbenici u obitelji najjači u manifestaciji nasilničkog ponašanja kod djece?
- ✓ Ustanoviti koliko ispitanici smatraju svađu važnom u nastanku nasilničkog ponašanja kod djece i mladih.
- ✓ Ispitati stav ispitanika o edukaciji roditelja za prevenciju i otklanjanje nasilničkog ponašanja djece i mladih?
- ✓ Ispitati mišljenje ispitanika o značaju obiteljske podrške djeci u sprečavanju nasilničkog ponašanja
- ✓ Ustanoviti koje vještine roditelja ispitanici smatraju najvažnijima u sprečavanju nasilnog ponašanja
- ✓ Ispitati kako ispitanici vide zdravu obiteljsku sredinu za prevenciju nasilničkog ponašanja i pravilan dječiji razvoj?
- ✓ Ustanoviti koje mjere treba poduzeti društvena zajednica kako bi pomogla roditeljima u prevenciji nasilničkog ponašanja među djecom i mladima?

Uzorak i metode istraživanja

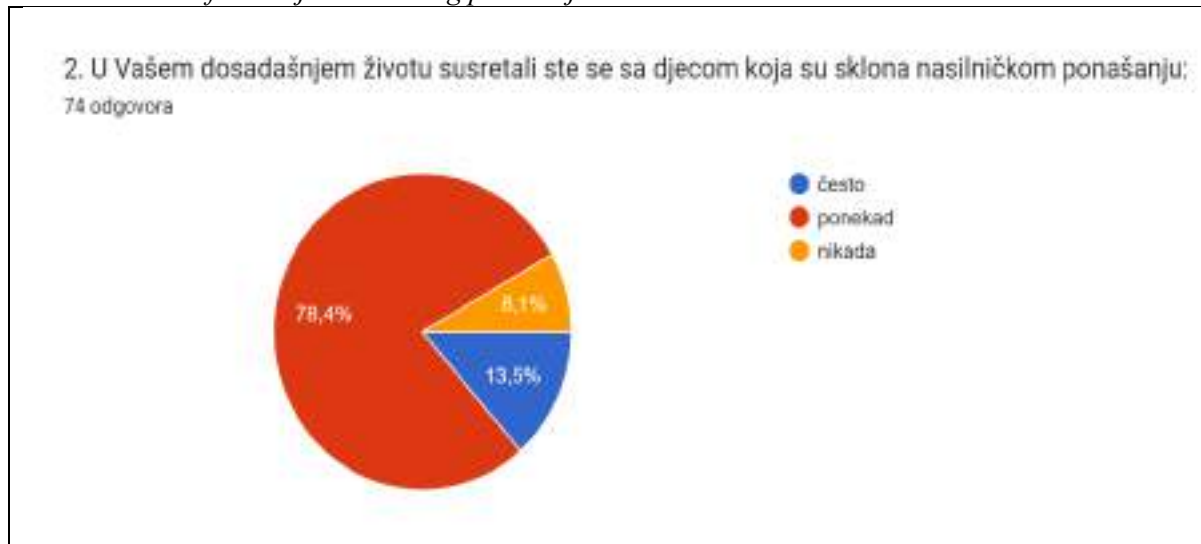
Uzorak istraživanja činilo je 74 studenta Ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja i Razredne nastave sa Sveučilišta u Slavonskom Brodu. Od metoda u radu koristili smo metodu teorijske analize i survey istraživačku metodu. Upitnik na kojeg su ispitanici odgovarali u formi petostupanjske skale osobno smo napravili za potrebe ovog istraživanja. Za sve podatke izračunate su mjere osnovne deskriptivne statistike (frekvencije, postotci, srednja vrijednost, standardna devijacija), a za testiranje

značajnosti razlika među aritmetičkim sredinama primijenjen je X^2 test. Rezultati su predstavljeni tabelarno i grafički.

Rezultati istraživanja

Među ispitanicima bilo je 74 studenta, od toga 39, 2% studenata prve godine studija; 36,5% studenata druge godine studija i 24,2% ispitanika, studenata treće godine studija. *Prvi zadatak* istraživanja bio je ispitati jesu li se studenti susretali s djecom koja manifestiraju nasilničko ponašanje. Odgovori su predstavljeni na grafikonu br.2.

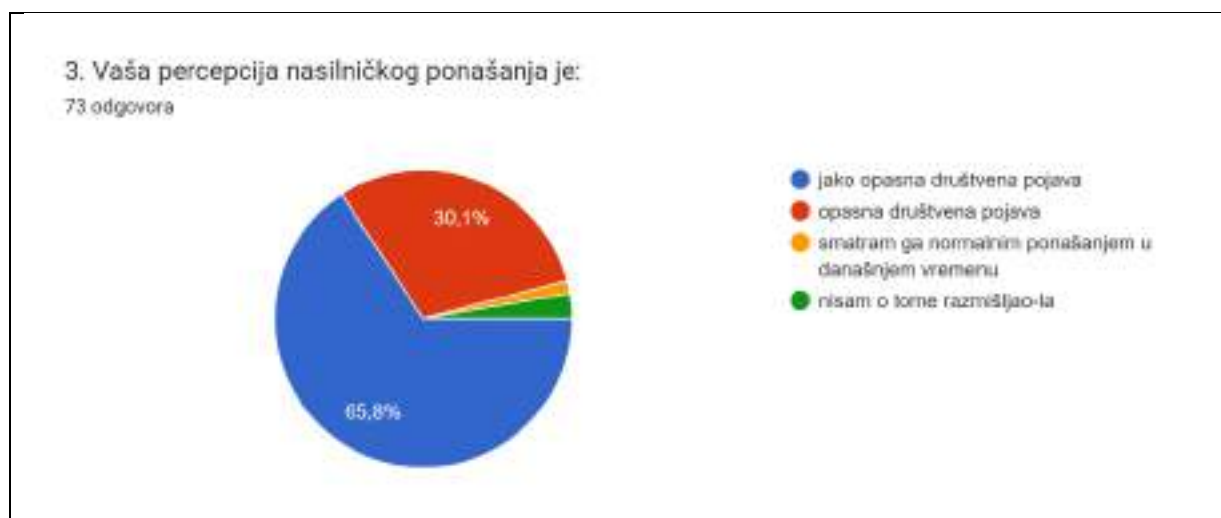
Grafikon 2. Manifestiranje nasilničkog ponašanja?

Uvidom u rezultate predstavljene na grafikonu 2, vidljivo je da se najveći broj ispitanika, odnosno 78,4% ponekad susretalo s djecom koja su sklona nasilničkom ponašanju, često se susretalo 13,5% ispitanika, a nikada s ovom djecom nije imalo susret 8,1% ispitanika. Ovo je i opravdano, jer studenti još uvijek nisu radno angažirani, te nisu bili u mogućnosti češće zapažati ove manifestacije u djece.

Slijedeći, *drugi zadatak* bio je ustanoviti kakvu percepciju nasilničkog ponašanja imaju naši ispitanici, odnosno kakav je stav ispitanika o nasilničkom ponašanju. Odgovori su predstavljeni na:

Grafikon br. 3. Percepcija nasilničkog ponašanja

Iz odgovora o percepciji nasilničkog ponašanja ispitanici su se izjasnili da je jako opasna društvena pojava – 65,8% ispitanika; da je opasna društvena pojava smatra 30,1% ispitanika, da nije razmišljao/la o tome izjasnilo se 2,7% ispitanika i 1,3% ispitanika smatra ga normalnim ponašanjem u današnjem vremenu. Na osnovu rezultata može se zaključiti i da ga smatraju jako opasnom društvenom pojavom, što znači da su ispitanici svjesni opasnosti nasilničkog ponašanja i da će se adekvatno pripremiti za odgajanje djece i mladih i prevenciju nasilničkog ponašanja tokom svoga obrazovanja.

Treći zadatak bio je saznati od ispitanika neke od načina nasilničkog ponašanja djece kojima su svjedočili i zabrinuli su ih. O ovom pitanju izjasnilo se 58 ispitanika ili 78,78%. Ostali ispitanici se nisu izjasnili po ovom pitanju. Najčešće su to sljedeća ponašanja:

- ✓ Fizičko i verbalno nasilje i emocionalno nasilje,
- ✓ Vrijeđanje, isključivanje, prijetnje,
- ✓ Tučnjava na igralistu,
- ✓ Udaranje vršnjaka ispred škole, bacanje stvari,
- ✓ Burno reagiranje, grizenje ili udaranje vršnjaka ili starijih osoba,
- ✓ Agresivno ponašanje i prijetnje,
- ✓ Psihičko zlostavljanje vršnjaka uživo ili na društvenim mrežama (ponižavajući komentari i objave),
- ✓ Ružne riječi, tuča, vrijeđanje,
- ✓ Guranje, vrijeđanje i sl.

Četvrti zadatak našeg ispitivanja bio je ustanoviti koji odgojni čimbenici najčešće doprinose pojavi nasilničkog ponašanja kod djece, prema procjenama naših ispitanika. Odgovore smo predstavili u niže navedenoj Tablici br. 1.

Tablica 1. *Koji odgojni čimbenici najčešće doprinose pojavi nasilničkog ponašanja?*

Odg. čimb.	1	2	3	4	5	Ukupno	Aritmetička sredina	Hi-kvadrat
Obitelj	29/39,7%	19/26%	12/16,4%	9/12,3	4/5,5	74/100%	2,15	25,39
Škola	19/25,67	25/33,78	17/22,97	7/12,16	5/6,76	74/100%	2,34	19,99
Vršnjaci	30/40,54	24/32,43	7/12,16	7/12,16	6/8,11	74/100	2,19	36,38
Mediji	34/45,95	18/24,32	11/14,86	3/4,05	8/10,8	74/100	2,9	30,89
Slob.vrij.	14/18,92	17/22,97	24/32,43	17/22,97	2/2,70	74/100	2,68	18,34
Sit. čimb.	13/17,57	25/33,78	21/28,38	11/14,86	4/5,5	74/100	2,57	19,62
Osobine ličn.	24/18,92	26/35,14	22/29,73	8/10,8	4/5,5	74/100	2,62	24,13
Više čimb.zajedno	36/48,65	15/20,27	8/10,8	7/12,16	8/10,8	74/100	2,14	42,57

Uvidom u rezultate predstavljene u Tablici br. 1, primjećujemo da su ispitanici stali da svi navedeni čimbenici imaju udjela u nastanku nasilničkog ponašanja kod djece. Aritmetičke sredine su najviše na varijabli mediji- x- 2,9; zatim na varijabli slobodno vrijeme, x-2,68; na varijabli osobine ličnosti- x-2,62; dok su najniže aritmetičke sredine na varijabli više čimbenika zajedno -x-2,14; na varijabli obitelj -x-2,15; te na varijabli vršnjaci-x-2,19. Većina ispitanika se u potpunosti slaže s ponuđenim tvrdnjama ili se slaže. Tako na varijabli obitelj, skoro polovina ispitanika se izjasnila da se u potpunosti

slaže ili se slaže s ponuđenim odgovorom, ovako se izjasnilo 65,7% ispitanika, dok se svega 5,5% ispitanika izjasnilo da se ne slaže s ponuđenom tvrdnjom.

Izračunate vrijednosti χ^2 testa (Hi kvadrat). χ^2 iznosi za varijablu "obitelj" 25,39. Granična vrijednost Hi kvadrata, očitana na 4. stupnju slobode ($df=4$) na razini značajnosti $p=0,05$ iznosi 9,488, pa možemo zaključiti da su odgovori ispitanika statistički značajni. Većina ispitanika se slaže s tvrdnjom da obitelj doprinosi pojavi nasilničkog ponašanja djece. Izračunate vrijednosti χ^2 testa (Hi kvadrat). χ^2 iznosi za varijablu "škola" 19,99. Granična vrijednost Hi kvadrata, očitana na 4. stupnju slobode ($df=4$) na razini značajnosti $p=0,05$ iznosi 9,488, pa možemo zaključiti da su odgovori ispitanika statistički značajni. Većina ispitanika se slaže s tvrdnjom da škola i školsko okruženje doprinosi pojavi nasilničkog ponašanja djece. Izračunate vrijednosti χ^2 testa (Hi kvadrat) χ^2 iznosi za varijablu vršnjaci 36,38. Granična vrijednost Hi kvadrata, očitana na 4. stupnju slobode ($df=4$) na razini značajnosti $p=0,05$ iznosi 9,488, pa možemo zaključiti da su odgovori ispitanika statistički značajni. Većina ispitanika se slaže s tvrdnjom da vršnjaci doprinose pojavi nasilničkog ponašanja djece. Izračunate vrijednosti χ^2 testa (Hi kvadrat) χ^2 iznosi za varijablu slobodno vrijeme 18,34; za varijablu situacijski čimbenici 19,62; za varijablu osobine ličnosti 24,13 i za varijablu da više navedenih čimbenika doprinosi pojavi nasilničkog ponašanja. Granična vrijednost Hi kvadrata, očitana na 4. stupnju slobode ($df=4$) na razini značajnosti $p=0,05$ iznosi 9,488, pa možemo zaključiti da su odgovori ispitanika statistički značajni na svim varijablama. Većina ispitanika se slaže s tvrdnjom da slobodno vrijeme, situacijski čimbenici, osobine ličnosti i više navedenih čimbenika zajedno, doprinose pojavi nasilničkog ponašanja djece.

Peti zadatak istraživanja bio je ustanoviti koji čimbenici obiteljskog života najviše doprinose manifestiranju nasilničkog ponašanja kod djece i mladih. Odgovarali su: a) u potpunosti se slažem -1; b) slažem se -2; c) i slažem se i ne slažem -3; d) ne slažem se -4; e) uopće se ne slažem -5. Odgovore smo predstavili u niže navedenoj Tablici br.2.

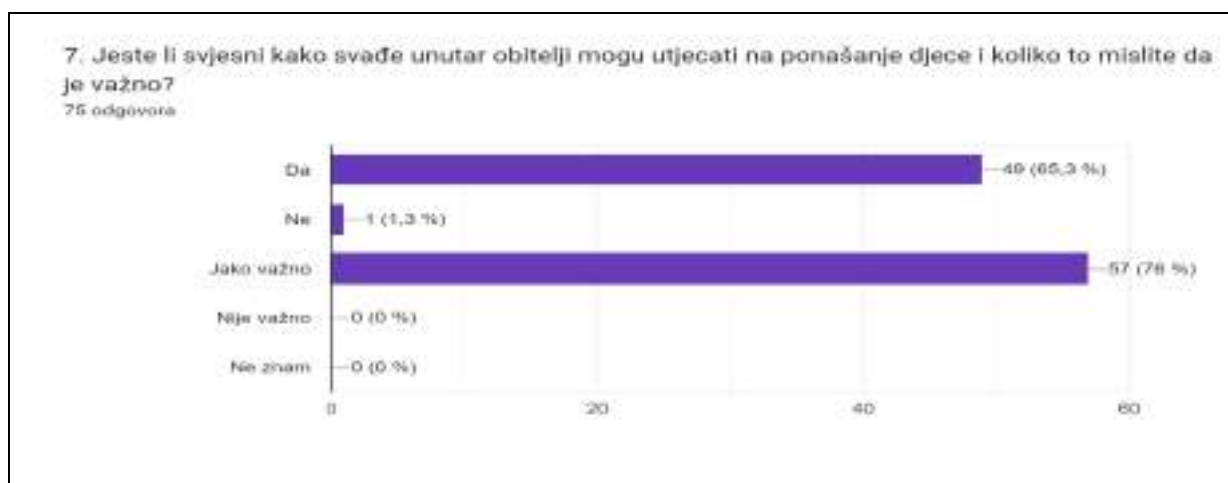
Tablica br.2 *Koji čimbenici obiteljskog života najviše doprinose manifestiranju nasilničkog ponašanja?*

a)	1	2	3	4	5	Ukupno	Aritmetička sredina	Hi-kvadrat
	33/44,60	22/29,73	8/10,81	4/5,40	7/9,46	74/100	2,05	46,9
b)	36/48,65%	19/25,68	5/6,76	6/8,10	8/10,81	74/100	2,07	42,99
c)	23/31,08	16/21,62	20/27,02	8/10,81	7/9,46	74/100	2,46	13,69
d)	38/51,35	16/21,62	6/8,10	7/9,46	7/9,46	74/100	2,04	45,52
e)	33/44,60	16/21,62	7/9,46	6/8,10	7/9,46	74/100	1,96	35,03
f)	15/20,27	24/32,43	19/25,68	11/14,86	5/6,76	74/100	2,55	14,38
g)	17/22,97	29/39,19	18/24,32	5/6,76	5/6,76	74/100	2,35	27,62
H	38/51,35	14/18,91	8/10,81	4/5,40	10/13,51	74/100	2,11	48,93
i)	45/60,81	13/17,57	3/4,05	3/4,05	10/13,51	74/100	1,92	81,24
k	43/58,11	13/17,57	4/5,40	3/4,05	11/14,86	74/100	2,00	72,02

Uvidom u rezultate predstavljene u Tablici 2, možemo uočiti da su najviše aritmetičke sredine na varijablama f) loše socioekonomske prilike - 2,55; te na varijabli c) preteški i nerealni zahtjevi od djece- 2,46; varijabli g) izoliranost obitelji iz društvene zajednice -X-2,35. Najniže su na varijablama: i) pozitivan stav obitelji prema nasilničkom ponašanju - x-1,92; I na varijabli e) loša socioemocionalna klima - X-1,96. Itd. Većina ispitanika se izjasnila da različiti čimbenici u obitelji doprinose manifestiranju nasilničkog ponašanja djece i mladih. Izračunate vrijednosti χ^2 testa (Hi kvadrat) χ^2

iznose: za varijablu a) 46,9; za varijablu b) 42,99; za varijablu c) 13,69; za varijablu d) 45,52; za varijablu e) 35,03; za varijablu f) 14,38; za varijablu g) 27,62; za varijablu h) 48,93; za varijablu i) 81,24 i za varijablu k) vrijednost χ^2 testa (Hi kvadrat) χ^2 iznosi 72,02. Granična vrijednost Hi kvadrata, očitana na 4.stupnju slobode ($df=4$) na razini značajnosti $p=0,05$ iznosi 9,488, pa možemo zaključiti da su odgovori ispitanika statistički značajni na svim varijablama. Većina ispitanika se slaže s ponuđenim tvrdnjama, pa možemo zaključiti da su u odgovori ispitanika statistički značajni, a ne slučajni. Većina ispitanika smatra ponuđene čimbenike značajnim za manifestiranje nasilničkog ponašanja djece i mladih. Do sličnih rezultata došla je Tomić u svome istraživanju (2005) godine. Sljedeći zadatak bio je ustanoviti smatraju li ispitanici da svađe mogu utjecati na dječije ponašanje i koliko je to važno. Rezultati su predstavljeni na grafikonu 3 koji slijedi:

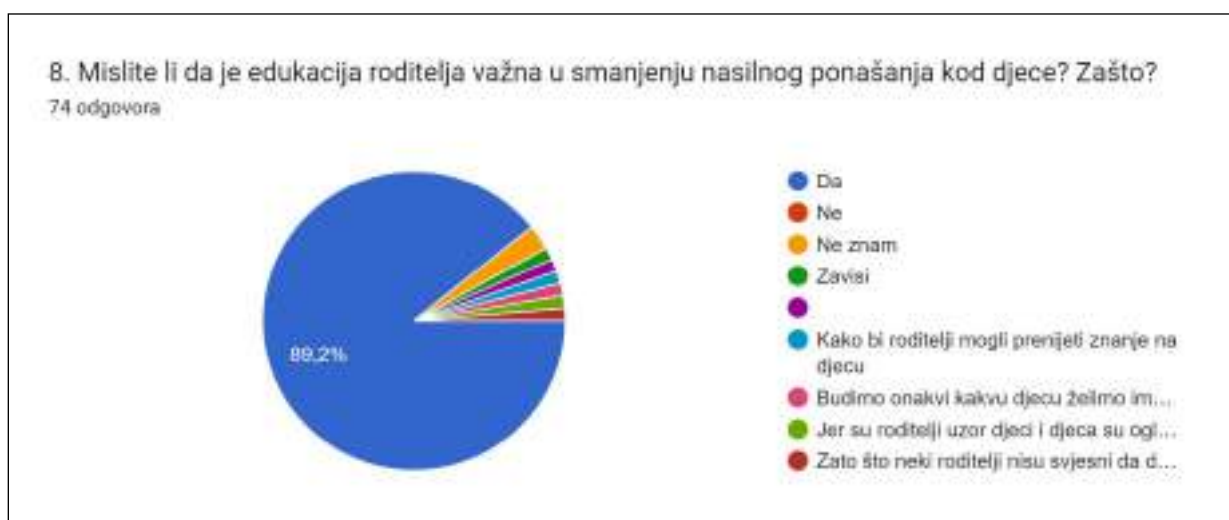
Grafikon 4. Utjecaj i važnost svađa unutar obitelji

Uvidom u rezultate predstavljene na grafikonu br. 4, može se uočiti da većina ispitanika (65,3%) smatra svađu važnim čimbenikom za manifestiranje nasilničkog ponašanja, a (76%) se izjasnilo da je to jako važno. Zato smatramo da je veoma važno educirati djecu i mlade što su konflikti i kako ih racionalno rješavati tijekom svoga odrastanja.

Sedmi zadatak bio je ispitati stav ispitanika o edukaciji roditelja za smanjenje nasilničkog ponašanja kod djece i mladih. Rezultati su predstavljeni na grafikonu 5.

Grafikon 5. Važnost edukacije roditelja u smanjenju nasilničkog ponašanja

Prema ovoj tvrdnji, 89,2% ispitanika se izjasnilo da je edukacija roditelja važna u smanjenju nasilničkog ponašanja kod djece i mladih, a kao razloge za edukaciju navode: da roditelji prenesu znanje na djecu, da budu onakvi kakvi žele da im budu djeca, roditelji su uzor djeci, a djeca su ogledalo svojih roditelja, zbog nesvjesnosti nekih roditelja za važnost pravilnog odnosa prema djeci.

Osmi zadatak bio je ispitati mišljenje ispitanika o značaju obiteljske podrške djeci u sprječavanju nasilničkog ponašanja kod djece. S ovom tvrdnjom se u potpunosti slaže ili slaže 98,65% ispitanika, dok se 1.35% ispitanika izjasnilo da se ne slaže sa ponuđenom tvrdnjom. Ispitanici predlažu sljedeće promjene u roditeljskom ponašanju i smatraju ih ključnima za prevenciju nasilja među djecom:

- ✓ Razgovor s djetetom oko teme nasilja, te rana prevencija takvog ponašanja ukoliko se uoči.
- ✓ Razumijevanje, poštovanje i pozitivna klima.
- ✓ Više provoditi kvalitetno vrijeme s djetetom!!!
- ✓ Edukacija roditelja, razvijanje komunikacije između roditelja i djece.
- ✓ Razgovor, pozitivno okruženje, uvažavanje osjećaja i pokazivanje istih..
- ✓ Prijateljski odnos roditelja-djeteta, otvorenost, iskrenost, povjerenje
- ✓ Aktivni, a ne pasivni odgoj.
- ✓ Reagirati bez nasilja na dječje postupke, međusobno nasilje među braćom i sestrama zaustaviti i potaknuti na drugačije načine rješavanja sukoba i problema, razgovor.
- ✓ Prilagodba reakciju situaciji. Dijete koje nema definirane granice u vidu nasilja i njegovih posljedica, ne razumije i ne zna da to što čini je krivo.
- ✓ Otvorenost, komunikacija, asertivnost, potrebna edukacija i poznavanje djetetovih razvojnih faza.
- ✓ Više pažnje posvećene djeci, manje kupovanja skupocjenih stvari, razgovor o tome koliko je nasilno ponašanje loše i što se smatra nasilnim ponašanjem.
- ✓ Više razgovora i kontrole roditelja prema djeci. Roditelji prvo moraju biti podučeni kako bi mogli prenjeti na dijete.
- ✓ Ukazati djeci na njihovo neprikladno ponašanje, više razgovora s djecom, učenje empatije i ukazivanje na različitosti među ljudima oko njih, biti sigurno utočište djeci.

Ispitanici su se izjasnili svi, (100%) da je važno da roditelji budu svjesni utjecaja svojih postupaka na dječje ponašanje. O ovome bi trebali voditi računa vrtići i škole, ali i socijalne i zdravstvene ustanove. Naš *deveti zadatak* je bio ustanoviti koje vještine roditelja ispitanici smatraju najvažnijima u sprečavanju nasilnog ponašanja među djecom. Većina ispitanika odgovorila je da je vrlo važna vještina *razgovor*, njih 25 ili 33,78%, dok njih 37 ili 50% smatra da je to *komunikacija*, što nad dovodi dok zaključka kako su ispitanici svjesni koliko je važna komunikacija s djecom putem razgovora. Njih 39 ili 52,7% je odgovorilo da je to empatija, dok je njih 24 ili 32,43% odgovorilo da je to *strpljenje ili razumijevanje*. Većina ispitanika, njih 45 ili 60,81% navela je vještinu *slušanja* kao najvažniju vještinu, dok su ostali naveli smirenost (31 ili 41,89%), odgovornost (15 ili 20,27%), iskrenost (12 ili 16,22%). Dakle, otvorenost, komunikativnost, asertivnost, spremnost na rješavanje problema i djelovanje, važnost samosvijesti i samorefleksije da si priznamo gdje smo mi pogriješili i ako smo u potrebi da tražimo dalje stručnu pomoć. Na nasilje NIKADA ne odgovarati nasiljem nego ljubavlju i razumijevanjem.

Deseti zadatak bio je ustanoviti kako ispitanici vide zdravu obiteljsku sredinu za prevenciju nasilničkog ponašanja i pravilan dječiji razvoj i što ono uključuje, bio je naš deseti zadatak. O ovome pitanju izjasnilo se ukupno 58 (78,38%) ispitanika. Ostali ispitanici nisu se izjasnili o ovome pitanju. Navest ćemo nekoliko odgovora naših ispitanika:

- ✓ Kada dijete može otvoreno razgovarati sa svojim roditeljima o osjećajima i slično. Roditelji koji dovoljno posvećuju vremena svomu djetetu te ga ne odbacuju kad dijete traži određenu vrstu pažnje.
- ✓ Uključuje kvalitetno provedeno vrijeme, uvijek razgovor sa djetetom i da ti se dijete uvijek može i hoće povjeriti
- ✓ Obitelj koja zdravo komunicira, puna topline i razumijevanja, ali u njoj postoje određena pravila koja svi poštuju.
- ✓ Okruženje u kojem se dijete osjeća sigurno i ima sve što mu je potrebno, mjesto puno ljubavi, topline, podrške, razumijevanja, poštovanja, suosjećanja, razgovora, smijeha i igre.

- ✓ Zdravo obiteljsko okruženje uključuje roditelje koji su partneri u odgoju, nesuglasice rješavaju kada dijete nije prisutno, zatim obitelj puna ljubavi i topline, emocionalne podrške i tolerancije.
- ✓ Uključuje normalno ponašanje oca i majke prema svojoj djeci s određenim autoriteta, jasnim naglaskom na ono što je dobro i što ne. Puno ljubavi i razumijevanja te uređivanje zdravih životnih navika.
- ✓ Okruženje u kojem svi imaju pravo na mišljenje i pravo izraziti svoje osjećaje i potrebe. Okruženje u kojem roditelji razgovaraju sa svojom djecom i provode vrijeme s njima u igri ili nekim drugim aktivnostima. Okruženje u kojem su uključeni uz roditelji, djedovi i bake, tetke i stričevi/ujaci.
- ✓ Za mene je zdravo obiteljsko okruženje ono u kojemu se živi vjera. Vjera usađuje brojne vrijednosti i u potpunosti mijenja čovjekov pogled na sebe, druge i život.
- ✓ Zdravo obiteljsko okruženje smatram okruženje koje iz djeteta izvlačim maksimalne pozitivne kvalitete, koje ga potiče i pomaže mu u razvijanju kompetencija. Razumijevanje, povjerenje i zdrava komunikacija smatram ključnim za zdravo obiteljsko okruženje.
- ✓ Okruženje u kojem se dijete osjeća sigurno, sretno i u kojem ima priliku učiti i razviti se u kvalitetnu odraslu osobu. Dakle, zdrav odnos između roditelja bez svađa pred djetetom, što manje vulgarnih riječi, čiste i uredne prostorije u kojima se boravi, zdrave obroke svakog dana, ljubav i pažnja prema djetetu.
- ✓ Zdravo obiteljsko okruženje je skladna obitelj, puna ljubavi, paznje, razumijevanja, gdje djeca imaju postovanja prema odraslima a i isto tako i odrasli prema djeci.
- ✓ Roditelji koji razgovaraju s djecom o svemu te im objašnjavaju na lijep način što djeca smiju raditi, a što ne.

Iz navedenih odgovora se može zaključiti da ispitanici (studenti predškolskog odgoja i razredne nastave) znaju koje kvalitete određuju zdravu obiteljsku sredinu neophodnu za pravilan odgoj i razvoj djeteta, te prevenciju nasilničkog ponašanja.

Posljednji, *jedanaesti zadatak* se odnosio na mjere koje treba poduzeti društvo kako bi se podržale obitelji u prevenciji nasilnog ponašanja među djecom. O ovome pitanju izjasnilo se 51 (68,92%) ispitanika.

Rezultate smo predstavili u Tabeli 4.

Tabela 4. *Koraci na razini društva kako bi se podržale obitelji u prevenciji nasilničkog ponašanja*

Mjere društva		frekvencija	Postotak
		f	%
Edukacija	51	68,92	
Radionice s rod.	25	33,78	
Predavanja	27	36,49	
Savjetovanja	15	20,27	
Grupne akcije	14	18,92	
Povećati svjesn.	25	33,78	

Iz odgovora se vidi da je većina ispitanika svjesna opasnosti nasilničkog ponašanja i da su mjere koje predlažu da poduzme društvo, potrebne i nužne kako bi se prevenirala ova sociopatološka manifestacija među djecom i mladima. Uvijek je bolje spriječiti, nego liječiti. Navest ćemo neka studioznija razmišljanja studenata o navedenim mjerama:

- ✓ Trebali bi svi prestati prvenstveno s onim rečenicama nije to moja stvar neću se petljati a onda se idemo petljati u nekakve nebitne stvari, a ove koje su ovako važne i bitne na njih se oglašujemo.
- ✓ Organizacije raznih događaja koje bi unaprijedili povezanost ljudi, promovirajući vrijednosti življenja, obitelji, suradnje i druženja.
- ✓ Smanjiti utjecaj medija i smanjiti utjecaj samog društva jer dosta obitelji zbog nekog srama ili straha od etiketiranja ne želi pričati o problemu.

- ✓ Educirati ljude o važnosti podrške obiteljima i prevenciji nasilja među djecom. Također, trebali bismo osigurati pristupačne resurse i usluge za obitelji u potrebi.
- ✓ Trebaju se provesti učinkoviti programi i strategije prevencije vršnjačkog nasilja kao što su obučavanje roditelja kako bi prepoznali nasilna ponašanja, radionice za djecu koje prikazuju kratke videosnimke sa situacijama vršnjačkog nasilja, stvaranje pozitivne klime u odgojno-obrazovnim ustanovama od strane profesora i ostalih radnika kako se kod djece ne bi razvila nasilna ponašanja.
- ✓ Prvo se treba prestati upirati prstom u roditelje i da svaki od oblika ponašanja dolazi od kuće. Nije istina, ne kažem da nema iznimki. Ako je nečija ličnost takva, jedan roditelj se može izokrenuti na glavu, ali tu promijene NEMA. Ne dolazi sve od kuće. Jednostavno se treba odmaknuti korak unaprijed i prihvatiti činjenicu da se danas rađaju drugačija djeca pa tko kakvu sreću uhvati.
- ✓ Verbalno maltretiranje također se smatra nasiljem. Putem radionica u školama osvijestiti roditelje, ali i ravnatelje škola koji s ciljem zadržavanja na radnom mjestu se kunu u nultu toleranciju u 'njihovim' školama, a zapravo ne znaju što se sve događa u školskim klupama i učionicama ili ne žele priznati problem, jer svaki slučaj fizičkog ili verbalnog nasilja shvaćaju kao osobni poraz.
- ✓ Osvještavanje cjelokupnog društva, poticanje na razgovor i razumijevanje, usmjeravanje ljutnje na izvor problema kako bi se konstruktivno riješili problemi. Radionice, edukacije i sl.

RASPRAVA

Rezultati istraživanja ukazuju da su se ispitanici tokom svoga studiranja susretali s djecom sklonom nasilničkom ponašanju i da ovo ponašanje smatraju jako ozbiljnom i opasnom društvenom pojavom. Zanimljivo je da većina ispitanika smatra nasilničko ponašanje jako ozbiljnom društvenom pojavom što se vidi iz odgovora o percepciji nasilničkog ponašanja gdje su se izjasnili da je jako opasna društvena pojava – 65,8% ispitanika; da je opasna društvena pojava smatra 30,1% ispitanika, dok izuzetno mali postotak ispitanika (4,1%) smatra da nije opasna društvena pojava.

Većina ispitanika svjedočila je nekom od načina nasilničkog ponašanja djece i zabrinuli su ih. O ovom pitanju izjasnilo se 58 ispitanika ili: 78,78%. Ostali ispitanici se nisu izjasnili po ovom pitanju. Najčešće su to: verbalno, fizičko, emocionalno, seksualno nasilje, socijalno, ekonomsko i drugi oblici nasilja među djecom i mladima. O odgojnim čimbenicima koji najčešće doprinose pojavi nasilničkog ponašanja kod djece, ispitanici su na prvo mjesto stavili slobodno vrijeme, situacijske čimbenike i osobine ličnosti djeteta, na što ukazuju srednje vrijednosti odgovora. Na zadnje mjesto su stavili više ovih čimbenika zajedno, obitelj i vršnjake. Izračunate vrijednosti χ^2 testa (Hi kvadrat) χ^2 su iznad očitanih vrijednosti na 4. stupnju slobode ($df=4$) na razini značajnosti $p=0,05$ koji iznosi 9,488, pa se može zaključiti da su odgovori ispitanika statistički značajni. Među čimbenicima obiteljskog života najviše doprinose manifestiranju nasilničkog ponašanja kod djece i mladih ispitanici su se izjasnili da su to: loše socioekonomske prilike, preteški i nerealni zahtjevi od djece i izoliranost obitelji iz društvene zajednice. Na zadnjem mjestu su: pozitivan stav obitelji prema nasilničkom ponašanju; loša socioemocionalna klima, itd. Većina se izjasnila da različiti čimbenici u obitelji doprinose manifestiranju nasilničkog ponašanja djece i mladih.

Izračunate vrijednosti χ^2 testa (Hi kvadrat) χ^2 na svim varijablama su iznad graničnih vrijednosti i na 4. stupnju slobode ($df=4$) na razini značajnosti $p=0,05$, gdje iznosi 9,488, pa možemo zaključiti da su odgovori ispitanika statistički značajni na svim varijablama. Većina ispitanika se u potpunosti slaže ili slaže s ponuđenim tvrdanjama, pa možemo zaključiti da su u odgovori ispitanika statistički značajni, a ne slučajni. Većina ispitanika smatra ponuđene čimbenike značajnim za manifestiranje nasilničkog ponašanja djece i mladih. Do sličnih rezultata došla je Tomić u svome istraživanju (2005) godine. Ispitanici su stava da svađe mogu utjecati na dječije ponašanje i da je to važno. To nas upućuje na potrebu edukacije djece i roditelja na kvalitetno i konstruktivan konflikt te njegovo racionalno rješavanje. Većina ispitanika smatra da je važna edukacija roditelja u smanjenju nasilničkog ponašanja. Edukacija bi doprinijela da roditelji steknu kompetencije i razvijaju ih kod svoje djece, da se ponašaju onako, kakva žele da im budu djeca i da budu djeci uvijek pozitivan uzor.

Većina se ispitanika, 98,65% slaže, da je važna podrška djeci u sprječavanju nasilničkog ponašanja kod njih. Ispitanici su predložili niz mjera koje treba poduzeti obitelj, a one se uglavnom odnose na: razgovor, pozitivnu socioemocionalnu klimu, razumijevanje, povjerenje, uvažavanje dječijih potreba i osjećaja, pružanje djeci bezuvjetne ljubavi, edukacija roditelja, posvetiti djeci više vremena, više pažnje posvećene djeci, manje kupovanja skupocjenih stvari, razgovor o tome koliko je nasilno ponašanje loše i što se smatra nasilnim ponašanjem. Svi ispitanici (100%) su stava da je važno da roditelji budu svjesni utjecaja svojih postupaka na dječije ponašanje o čemu bi trebali voditi računa vrtići i škole, ali i socijalne i zdravstvene ustanove.

Ispitanici su naveli brojne vještine roditelja koje je neophodno razviti edukacijom koje smatraju najvažnijima u sprječavanju nasilnog ponašanja među djecom. To su razgovor, komunikacija, empatija, slušanje, strpljenje, razumijevanje, smirenost, odgovornost, iskrenost, otvorenost, međusobno razumijevanje, tolerancija, međusobna komunikacija i sposobnost rješavanja problema bez nasilja, stabilnost u glavi, autoritet nad djetetom, ljubav, dovoljno pažnje, komunikacija i stvaranje kompromisa. Shvaćaju što podrazumijeva zdravo obiteljsko okruženje koje će doprinijeti pravilnom razvoju i odgoju djece i mladih i prevenciji nasilničkog ponašanja, što je jako važno za njihov budući rad i život. Kad su u pitanju mjere koje treba poduzeti društvo kako bi se podržale obitelji u prevenciji nasilnog ponašanja među djecom ispitanici su predložili da u to: edukacije, radionice, predavanja, savjetovanja, grupne akcije roditelja i djece, sve s ciljem povećanja svjesnosti nasilničkog ponašanja kod djece, Organizacije raznih događaja koje bi unaprijedili povezanost ljudi, promovirajući vrijednosti življenja, obitelji, suradnje i druženja, organizacije raznih događaja koje bi unaprijedili povezanost ljudi, promovirajući vrijednosti življenja, obitelji, suradnje i druženja, smanjiti utjecaj medija i samog društva, i sl. Shvaćaju što podrazumijeva zdravo obiteljsko okruženje koje će doprinijeti pravilnom razvoju i odgoju djece i prevenciji njihovog nasilničkog ponašanja, što je jako važno za njihov budući rad i život.

ZAKLJUČAK

Zaključak istraživanja jasno ukazuje na percepciju većine ispitanika o nasilju među djecom kao ozbiljnom i opasnom društvenom problemu. Identificirani su različiti oblici nasilničkog ponašanja, uz istaknute čimbenike koji doprinose takvom ponašanju, uključujući slobodno vrijeme, situacijske čimbenike, osobine ličnosti djeteta te loše socioekonomske prilike. Naglašena je važnost edukacije roditelja i podrške djeci u sprječavanju nasilja, uz prepoznavanje potrebe za razvojem ključnih vještina roditelja poput komunikacije, empatije i rješavanja problema bez nasilja. Predložene su i društvene mjere koje bi trebalo poduzeti radi podrške obiteljima u prevenciji nasilja među djecom, uključujući razne oblike edukacija i događanja koja promoviraju pozitivne vrijednosti obitelji i suradnje. Zaključno, istraživanje ističe potrebu za svjesnošću o ozbiljnosti problema nasilničkog ponašanja te naglašava važnost sustavnog pristupa edukaciji, podršci obiteljima i društvenim intervencijama kako bi se stvorilo sigurnije i zdravije okruženje za djecu i mlade.

Literatura:

- Bergant, M. i Sonja Kukovac, S. (1968). Porodica i odgoj. U: *Pedagogija II*. Redaktori (LJ. Krneta, N., Potkonjak, V., Schmit I P. Šimleša). Zagreb: Matica Hrvatska.
- Bouillet, D., Uzelac, S., (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brkić, M. i Tomić, R. (2017). *Obiteljska pedagogija*. Međugorje: Sveučilište Hercegovina.
- Čatić, R. i Ramić, O. (1998). *Osnovnoškolska pedagogija*. Zenica: Pedagoška akademija u Zenici.
- Dervišbegović, M. (2005). *Socijalna pedagogija sa andragogijom*. Sarajevo: Studentska štamparija.
- Kadum, S., Franolić, L. & Karačić, M. (2023) Involvement of Parents in Online Classes in Croatia During the Pandemic of the Virus Covid-19. *TEM JOURNAL - Technology, Education, Management, Informatics*, 12/1, 324-333 doi:10.18421/TEM121-41.
- Kovačević, V., Stančić, V., Mejovšek, M., (1987). Teoretski problemi transformacije ponašanja. *Defektologija*, 23 (1): 1-15.

- Livazović, G, Vranješ, A. (2012). Pedagoška prevencija nasilničkog ponašanja osnovnoškolaca *Život i škola*, br. 27 (1/2012.), god. 58., str. 55. – 76.
- Mandić, P. (1988). *Izabrana pedagoška djela. I, II, III*. Osijek.
- Pedagoška enciklopedija 1 i 2.* (1989). (u redakciji dr Nikole Potkonjaka i dr Pere Šimleše), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Školska knjiga Zagreb, Svjetlost Sarajevo.
- Pehar, L. (2000). *Oduzeto djetinjstvo*. Zenica: Dom štampe.
- Previšić, V. (1999): Pedagoško-socijalna obzorja nasilja. U: *Agresivnost (nasilje) u školi*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Tomić, R., Šehović, M. i Hatibović, Č. (2005). *Prisutnost zlostavljanja među djecom i mladima*. Tuzla: Denfas.
- Tomić, R. (2005). *Poremećaji u ponašanju kod djece i mladih*. Tuzla: Ofset.
- Tomić, R., Šehović, M, Karić, N. i Hasanović, I. (2008). *Delinkventno ponašanje djece i mladih*. Tuzla: Ofset.
- Tomić, Ruža (2021). *Other Forms of Sociopathic Manifestations // Pedagogies and Early Intervention Strategies for Combatting Socio-Pathological Behaviors / Beverley Buckley, Sheryl ; Kadum, Vladimir ; Babić, Ivana ; Hmelak, Maja (ur.)*. Hershey, Pennsylvania, SAD: IGI Global, 2021. str. 250-280.str.) DOI: 10.4018/978-1-7998-8509-2.ch011
- Uzelac, S., (1995). *Socijalna edukologija – osnove socijalne edukologije mladih s poremećajima u socijalnom ponašanju*. Zagreb, Sagena.
- Vukasović, A. (1998). *Pedagogija*. Zagreb: „Mi”.

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF VIOLENT BEHAVIOR IN CHILDREN

Abstract: The role of the family in the development of violent behavior in children is crucial for understanding the causes and preventing the problem. Family environment, behavior modeling, parenting styles, family dynamics, and communication are some of the key factors that can influence the emergence of violent behavior in children. Behavior modeling by parents, lack of warmth and support, family conflicts, and a lack of healthy communication can increase the risk of violent behavior. The aim of this research is to determine the attitudes of students regarding the role of the family in the development of aggressive behavior in children. The sample consisted of students of early and preschool education and primary education from the University of Slavonski Brod (Croatia), totaling 74 participants. The research utilized theoretical analysis and survey methods, with a survey questionnaire in the form of a Likert scale created for the purpose of this study. The results obtained imply the high significance of family factors in shaping children's behavior, including parental behavior modeling, quality of family communication, and parenting styles. This indicates the need for further research and development of intervention strategies that would support families in preventing violent behavior among children. It is important to recognize that the family is not the sole factor influencing a child's violent behavior, but it has a significant impact on shaping values and social skills. Therefore, support for families through parenting education, therapeutic interventions, and other programs is important for reducing the risk of violent behavior and promoting a healthy family environment that encourages positive behavior patterns and prevents violence among children. This is a crucial step towards creating a safer and supportive environment for children to grow and develop without violence.

Keywords: aggressive behavior, attitudes, causes, family, student.

PRENESENA DISKRIMINACIJA RODITELJA/SKRBNIKA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Mila Puljiz²⁷⁸, mag. rehab. educ., Centar za pružanje usluga u zajednici „Mali dom“

Matea Luburić²⁷⁹, mag. rehab. educ., Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Kristina Rašić²⁸⁰, mag. rehab. educ., Dječji vrtić „Travno“

Sažetak: Diskriminacija predstavlja nepravednu i neetičku praksu koja se temelji na predrasudama i stereotipima o određenim skupinama ljudi. Osim toga, ima negativan utjecaj na pojedinca i društvo u cjelini, ometajući pravnu jednakost, društvenu koheziju i pravilan razvoj pojedinaca. Zbog zahtjeva skrbi djeteta s razvojnim teškoćama roditelji/skrbnici suočavaju se s diskriminacijom na različitim područjima života, uključujući obrazovanje, zdravstvo, socijalne usluge i zapošljavanje. Često se susreću s predrasudama i stereotipima koji dovode do smanjenih mogućnosti za napredovanje u karijeri, lošijih radnih uvjeta i stresa. Pored toga, suočavaju se s predrasudama i stereotipima koji se odnose na njih i njihovu sposobnost pružanja skrbi i podrške djetetu s razvojnim teškoćama, a što posljedično dovodi do osjećaja izoliranosti i nepravednosti što negativno utječe na njihovo mentalno zdravlje i dobrobit. U svrhu smanjenja prenesene (asocijativne) diskriminacije ove skupine roditelja, nužno je poduzeti mjere koje će poboljšati svijest okoline, doprinijeti njihovoj educiranosti o teškoćama djece, te osigurati bolju podršku i resurse za obitelji koje se suočavaju s teškoćama svojih članova. Poslodavci bi također trebali prepoznati vrijednost roditelja djece s razvojnim teškoćama kao zaposlenika i osigurati fleksibilnije radne uvjete kako bi se omogućilo bolje balansiranje obiteljskih i profesionalnih obaveza. Analizom dostupne literature, ovaj rad istražuje u kojim se područjima života roditelji djece s teškoćama u razvoju suočavaju s prenesenom diskriminacijom te koje su potencijalne strategije podrške za njezino sprječavanje nastanka.

Ključne riječi: roditelji/skrbnici, dijete s razvojnom teškoćom, prenesena diskriminacija

Uvod

Kada je 2001. godine Republika Hrvatska sklopila Sporazum o stabilizaciji i priključivanju s Europskim zajednicama te njihovim državama članicama, obvezala se uskladiti svoj pravni sustav sa zahtjevima Europske unije. Oni se odnose na područje borbe protiv diskriminacije te su izneseni u Direktivi 2000/43/EC (dalje u tekstu: RED) i 2000/78/EC (dalje u tekstu: EED). Dok RED integrira načela jednakosti postupanja neovisno o rasnom ili etničkom podrijetlu, EED definira temeljni okvir za ostvarivanje tih načela na području zapošljavanja i rada. Na temelju toga, Vlada Republike Hrvatske je pokrenula postupak izrade prijedloga antidiskriminacijskog zakona, a Hrvatski sabor 2008. godine prvi put usvaja Zakon o suzbijanju diskriminacije te time normira problematiku iste na osnovi zakonskog instrumenta (Horvat, 2008).

Diskriminacija kao pojam predstavlja pojavu koju nastoje definirati mnoge znanstvene grane poput edukacijske rehabilitacije, psihologije, sociologije ili ekonomije. U današnjem suvremenom društvu,

²⁷⁸ puljiz.mila@outlook.hr

²⁷⁹ matealuburic@gmail.com

²⁸⁰ kristina.rasic94@gmail.com

prema Zakonu o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08) (dalje u tekstu: ZSD), o istoj se može govoriti ako je osoba u nepovoljnijem položaju u odnosu na drugu osobu, u usporednoj situaciji ili ako je razlog jedna od zabranjenih osnova navedenih u ZSD. Upravo se u Zakonu o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08) navodi: „Diskriminacijom se smatra stavljanje osobe u nepovoljniji položaj na osnovi rase, etničke pripadnosti ili boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovinskog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog nasljeđa, rodnog identiteta, izražavanje ili spolne orijentacije“ (čl. 1. st. 3). Osim toga, Poveljom Europske unije o temeljnim pravima zabranjen je svaki oblik diskriminacije te se osigurava zaštita temeljnih prava kao važnih elemenata pravnog poretka Europske unije. Povelja Europske unije o temeljnim pravima (2016/C 202/02) u članku 20. naglašava kako su svi građani jednaki pred zakonom, dok članak 21. ističe zabranu diskriminacije na bilo kojoj osnovi. Unatoč navedenom, još uvijek je prisutna diskriminacija usmjerena na određene skupine. Kao jednu od najranjivijih skupina predstavljaju djeca s teškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom. Zakon o registru osoba s invaliditetom (NN 63/22) osobe s invaliditetom definira kao osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprječavati njezino puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima. Prema istom Zakonu, dijete s teškoćama u razvoju je dijete čije sposobnosti u međudjelovanju s čimbenicima iz okoline ograničavaju njegovo puno, učinkovito i ravnopravno sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.

Invaliditet sam po sebi nosi potencijal izlaganja osobe diskriminaciji budući da se pojam upotrebljava za opisivanje ljudi prema određenim karakteristikama ili nedostatku sposobnosti te stigmatizira osobe na brojne načine u različitim područjima društvenog života (Mattila i Papageorgiou, 2017), a što predstavlja izravni oblik diskriminacije. S druge strane, roditelji ili skrbnici djece s teškoćama u razvoju, kao prve i najvažnije osobe u životu svakog djeteta suočavaju se s brojnim izazovima u ispunjavanju roditeljskih te svakodnevnih drugih životnih odgovornosti. Društvene promjene na različite načine obilježavaju kontekst u kojem današnji roditelji i skrbnici odgajaju djecu (Pečnik, 2015), a briga i skrb o djetetu s razvojnim teškoćama za sobom povlači zastupanje i ostvarivanje kako dječjih, tako i vlastitih roditeljskih prava. Događa se često da roditelji ili skrbnici u različitim situacijama doživljavaju diskriminaciju, iako ZSD (NN 85/08) zabranjuje diskriminaciju na temelju „rodbinske ili druge veze“ s osobom koju je zabranjeno diskriminirati (čl. 1 st. 2). Dakle, ZSD (NN 85/08) ne zabranjuje samo diskriminaciju osoba koje imaju neko od zabranjenih svojstava, već i diskriminaciju osobe koja je u nekom odnosu s osobom koja ima svojstvo po kojem je zabranjeno neutemeljeno razlikovati osobe. Riječ je o prenesenoj (asocijativnoj) diskriminaciji s kojom se nerijetko susreću roditelji i skrbnici djece s teškoćama u razvoju prilikom ostvarivanja prava, a o čemu će biti riječ u nastavku rada.

Koncept prenesene (asocijativne) diskriminacije

Koncept prenesene (asocijativne) diskriminacije, kako je prethodno spomenuto, odnosi se na situaciju kada se osoba ili grupa osoba susreće s diskriminacijom na temelju osobina koje nisu izravno povezane s njihovim vlastitim identitetom, već su povezane s identitetom druge osobe ili grupe. Ona može biti iznimno štetna za osobe koje su joj izložene, jer se ne temelji na njihovu vlastitom ponašanju ili karakteristikama, već na predrasudama ili stereotipima povezanim s drugima s kojima su povezani. Naziv asocijativna proizlazi iz činjenice da se žrtva diskriminacije povezuje, odnosno asocira, s osobom koja posjeduje svojstvo zbog kojeg se diskriminacija vrši (Reljanović i sur., 2016). Pojednostavljeno rečeno, ovakva vrsta diskriminacije nastaje neizravno, na temelju povezanosti s osobom ili grupom koja je cilj diskriminacije. Sukladno tome, prenesena diskriminacija roditelja djece s teškoćama u razvoju relativno je česta pojava. Može uključivati stigmatizaciju i stereotipe koji se odnose na njihovu djecu, kao i pretpostavke o roditeljima kao manje sposobnima, obrazovanima ili uspješnima u životu. Takvo što dovodi do nepoštovanja i marginalizacije, a što značajno utječe na mentalno zdravlje i dobrobit osobe (Sutin i sur., 2015). Jednako naglašavaju i autori Ali i sur. (2012) koji navode da same osobe s invaliditetom i/ili djeca s teškoćama u razvoju, kao i njihovi roditelji, skrbnici, odnosno članovi obitelji, doživljaju diskriminaciju koja za posljedicu ima negativan utjecaj na njihovo psihološko blagostanje.

Prema Sutin i sur. (2015) uočena diskriminacija i tjelesno, kognitivno i emocionalno zdravlje u odrasloj dobi, naglašavaju kako je veća izloženost diskriminaciji povezana s višim razinama ukupnih problema s mentalnim zdravljem, sagorijevanjem, svakodnevnim problemima raspoloženja, tjeskobom, depresivnim simptomima, psihološkim stresom te smanjenom razinom životnog zadovoljstva i psihološkog blagostanja. Ovakav oblik diskriminacije, odnosno stigme je poznat i pod sinonimom „stigma po povezanosti“ (*eng. courtesy stigma*) koju opisuje autor Gofmann (1963) naglašavajući kako se članovi obitelji osobe s invaliditetom suočavaju s omalovažavanjem i diskriminacijom jer su „obavezni podijeliti dio diskrediteta stigmatizirane osobe s kojom su povezani“. Europska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije (*European Commission against Racism and Intolerance - ECRI*) prenesenu (asocijativnu) diskriminaciju navodi još 2002. godine u Preporuci br. 7 (ECRI, 2002), a mjesto u pravu Europske unije zauzima 2008. godine presudom Europskog suda pravde u slučaju *S. Coleman vs. Attridge Law and Steve Law*.

Europski sud pravde

Slučaj S. Coleman v. Attridge Law i Steve Law

Prema presudi Europskog suda pravde (2008, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0303>) prethodno spomenuti slučaj bio je pravni spor koji se vodio pred istim zbog prenesene (asocijativne) diskriminacije. Oštećena jest bila Samantha Coleman, majka djeteta s teškoćama, koja je radila kao tajnica u odvjetničkom uredu u Londonu. Tvrdila je kako su je njezini poslodavci, Attridge Law i Steve Law, tretirali manje povoljno od drugih zaposlenika, jer je bila glavna skrbnica djeteta s teškoćama. Tužiteljica je prihvatila dobrovoljno otpuštanje i prestala raditi za svog tadašnjeg poslodavca te kasnije podnijela tužbu Sudu za radne sporove, London South. Razlog podnošenja tužbe jest bio konstruktivni otkaz te diskriminacija na temelju invaliditeta. Diskriminirajuće postupanje koje je tužiteljica navodno pretrpjela uključuje odbijanje njezinih poslodavaca da joj dopuste povratak na posao nakon rodiljnog dopusta, te odbijanje pružanja iste fleksibilnosti u vezi s radnim angažmanom kao njezinim kolegama s djecom urednog razvoja. Tužiteljica je tvrdila kako je Direktiva Vijeća 2000/78/EZ (27. studenog 2000.) namijenjena zabrani diskriminacije ne samo protiv osoba s invaliditetom same po sebi, već i protiv pojedinaca koji su žrtve diskriminacije jer su povezani s osobom s invaliditetom. Stoga, relevantni nacionalni zakon, Zakon o diskriminaciji zbog invaliditeta iz 1995., trebao bi se tumačiti kao uključivanje zaštite od diskriminacije putem povezanosti. Njezin bivši poslodavac se nije slagao s time. Slučaj tužiteljice bio je uvjetovan tumačenjem Direktive kao zabrane diskriminacije putem povezanosti. Sud za radne sporove South London održao je samo prethodno saslušanje o tom pitanju, nakon čega je obustavio postupak i uputio sljedeća pitanja Sudu pravde Europske unije:

- ✓ U kontekstu zabrane diskriminacije na temelju invaliditeta, štiti li Direktiva samo od izravne diskriminacije i uznemiravanja osobe koje same imaju invaliditet?
- ✓ Ako je odgovor na prvo pitanje negativan, štiti li Direktiva zaposlenike koji, iako sami nisu osobe s invaliditetom, su pod manje povoljnim postupanjem ili uznemiravani na temelju svoje povezanosti s osobom koja je osoba s invaliditetom?
- ✓ Gdje poslodavac postupi manje povoljno prema zaposleniku u odnosu na ostale zaposlenike, i utvrđeno je da je razlog za postupanje prema zaposleniku to što zaposlenik ima dijete s teškoćama, u ovom slučaju sina, za kojeg skrbi, je li to postupanje izravna diskriminacija u suprotnosti s načelom jednakog postupanja utvrđenim Direktivom?
- ✓ Gdje poslodavac uznemirava zaposlenika, i utvrđeno je da je razlog za postupanje prema zaposleniku to što zaposlenik ima dijete s teškoćama za koje skrbi, je li to uznemiravanje kršenje načela jednakog postupanja utvrđenog Direktivom?

Navedenim pitanjima se zapravo nastoji ispitati treba li Direktivu 2000/78, te posebno Članke 1 i 2(1) i 2(a), interpretirati na način da zabranjuje izravnu diskriminaciju samo u slučaju zaposlenika koji su sami osobe s invaliditetom, ili bi se načelo jednakog postupanja i zabrana izravne diskriminacije trebali jednako primjenjivati i na zaposlenike koji nisu osobe s invaliditetom, ali su, kao slučaju Coleman, tretirani nepovoljnije zbog invaliditeta svog djeteta, za koje oni pružaju osnovnu skrb zbog djetetova stanja. Europski sud pravde u slučaju C-303/06, Coleman protiv Attridge Law i Steve Law,

donio je odluku 17. srpnja 2008. godine, u kojoj je presudio da Direktiva EED obuhvaća i slučajeve povezane s invaliditetom osobe (stavak 66). U ovom slučaju, Coleman je bila pogođena prenesenom diskriminacijom, što znači da je bila diskriminirana zbog svoje veze s nekom drugom osobom koja pripada nekoj od zaštićenih skupina (njezinim sinom). Ova presuda je bila značajna jer je prvi put Europski sud pravde odlučio o prenesenoj diskriminaciji. Presuda je utvrdila da bi osobe koje su povezane s osobama s invaliditetom trebale biti zaštićene od diskriminacije u svakom aspektu života, uključujući i radno mjesto. Točnije, donesene su sljedeće odluke: Vijeće Direktive 2000/78/EZ od 27. studenoga 2000. o uspostavi općeg okvira za jednak tretman u području zapošljavanja i zanimanja, posebno njezini Članci 1 i 2(1) i (2)(a), treba tumačiti na način da zabrana izravne diskriminacije propisana tim odredbama nije ograničena samo na osobe koje same imaju invaliditet. Ako poslodavac tretira zaposlenika koji nije sam osoba s invaliditetom manje povoljno nego drugog zaposlenika u usporedivoj situaciji, a utvrđeno je da je manje povoljan tretman tog zaposlenika temeljen na invaliditetu njegova djeteta, čiju njegu u osnovi pruža taj zaposlenik, takav tretman suprotan je zabrani izravne diskriminacije propisanoj Člankom 2(2)(a). Osim toga, odlučeno je da Direktivu 2000/78, posebno njezine Članke 1 i 2(1) i (3), treba tumačiti na način da zabrana uznemiravanja propisana tim odredbama nije ograničena samo na osobe koje same imaju invaliditet. Ako je utvrđeno da nepoželjno ponašanje koje predstavlja uznemiravanje koje trpi zaposlenik koji nije sam osoba s invaliditetom povezano s invaliditetom njegova djeteta, čiju njegu u osnovi pruža taj zaposlenik, takvo ponašanje suprotno je zabrani uznemiravanja propisanoj Člankom 2(3). Na ovaj način, donesena presuda je pomogla razvijanju europskog zakonodavstva o zabrani diskriminacije te je osigurala zaštitu prava osoba koje su pogođene prenesenom diskriminacijom.

Prenesena (asocijativna) diskriminacija u Republici Hrvatskoj

Pravni sporovi kao što je slučaj Coleman prisutni su i u drugim državama, a primjer toga jest majka maloljetnog djeteta koji ima poremećaj iz spektra autizma. Njezin poslodavac u obrazloženju otkaza navodi kako „radnica je majka maloljetnog djeteta koja je saznala da joj dijete ima trajne zdravstvene probleme zbog kojih nije u mogućnosti biti u cijelosti posvećena poslu i radu, već na poslu djeluje odsutno i uplašeno, što su uočili i klijenti Poslodavca. Kao što je ranije navedeno, opis radnog mjesta Radnice podrazumijeva svakodnevnu komunikaciju s kupcima - klijentima Poslodavca te je potrebno da Radnica u komunikaciji bude pozitivnog stava i dobro raspoložena, što radnica zbog svojih privatnih obiteljskih razloga nije u mogućnosti izvršiti“ (Jutarnji list, 2019). Iako sadržaj otkaza ne može biti precizno definiran i ograničen zakonom, jer ovisi o procjeni poslodavca u vezi s konkretnim okolnostima slučaja, jasno se može zaključiti da je u slučaju izvještenom u prethodno spomenutom članku, riječ o prenesenoj (asocijativnoj) diskriminaciji. Osim manjka razumijevanja poslodavaca, roditelji izvještavaju i o manjku razumijevanja svojih kolega opisujući sljedeće: „problem mi je na poslu to što sam često odsutna (na bolovanju). Svaki naš odlazak na vježbe tražim bolovanje jer imam pravo na to. A onda na poslu nastaju problemi. To što sam često na bolovanju mi se često obija o glavu od strane rukovoditelja. Ali čak i od kolegica i kolega nemam podršku.“ (Dobrotić i sur., 2015). Zbog velikog angažmana oko djetetovih potreba roditelji se susreću s problemima na radnom mjestu. U Izvješću o radu pravobranitelja za osobe s invaliditetom također se spominje prenesena (asocijativna) diskriminacija budući da „unatoč tome što roditelj koristi pravo na rad s polovicom punog radnog vremena, morao je učestalo koristiti pravo na bolovanje kako bi mogao kćer redovito voziti na potrebna bolnička liječenja i kontrole u udaljeniji grad“ (Pravobranitelj za osobe s invaliditetom RH, 2021), jer poslodavac nije omogućio potrebnu prilagodbu radnog vremena, organizacije i mjesta rada. Razlog zbog kojeg ovaj slučaj predstavlja oblik prenesene (asocijativne) diskriminacije jest svakako taj što prema odredbama Zakona o roditeljskim potporama (Narodne novine, br. 152/2022, čl. 28) roditelji ostvaruju „pravo na rad s polovicom punog radnog vremena čije korištenje mogu nastaviti i nakon djetetove navršene osme godine života sve dok ta potreba traje, a na temelju nalaza i mišljenja Zavoda za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom sukladno propisima o vještačenju i metodologijama vještačenja“, a što u ovom slučaju nije bilo omogućeno. Identifikacija roditelja temeljem djeteta s razvojnim teškoćama služi etiketiranju njih samih kao drugačijih i onih koji ne odgovaraju normama kakvi bi roditelji trebali biti. Roditeljstvo djeteta s teškoćama osim gubitka radnog statusa, često rezultira i prekidom kontakata s prijateljima i drugim članovima obitelji, a što onda dovodi do osamljivanja roditelja. Buljevac i Leutar (2017) opisuju radikalni primjer otkaza ugovora majci koja je rodila dijete s Down sindromom: „Kad sam

rodila njega dobila sam otkaz. Komentar je bio da će on biti često bolestan i neću moć bit toliko na poslu. Neću moći biti na poslu (pauza i uzdah). Ja sam tamo odradila 20 godina. I bili smo, ta šefica mi je bila više nego dobra. “Različite situacije s kojima se ove skupine roditelja suočavaju zbog teškoća njihova djeteta često ih ostavljaju prepuštenim samima sebi (Hubert, 2011) dodatno ih potičući na izolaciju što može imati ozbiljne posljedice na njihovo emocionalno i mentalno zdravlje, te dodatno otežati već izazovnu situaciju koju proživljavaju.

Primjeri prenesene (asocijativne) diskriminacije u Republici Hrvatskoj koji se očituju kroz različite situacije koje roditelji djece s teškoćama u razvoju doživljavaju su brojni. O njima se malo ili uopće ne govori, a još manje o onim pozitivnim primjerima koji mogu poslužiti kao primjer dobre prakse. Ipak, u svom Izvješću o radu za 2020. godinu, Pravobranitelj za osobe s invaliditetom (2020) opisuje bolja iskustva zaposlenih majki djece s teškoćama u razvoju. Naime, jedna od majki nije bila u mogućnosti osigurati adekvatnu brigu i skrb za dijete budući da je ustanova koju njezin sin s poremećajem iz spektra autizma pohađa, obustavila rad zbog širenja zaraze COVID-19. Preporuka koju je pravobraniteljica uputila njezinu poslodavcu je uvažena bez odgode. Također, u drugom slučaju, majka djevojke s težim oblikom invaliditeta navela je rizike kojima je izložena na radnom mjestu zbog širenja zaraze te je poslodavac i u ovom slučaju nakon danih preporuka i mogućnosti zaštite osigurao razumnu organizaciju rada.

Zaključak:

Poduzimanje koraka za smanjenje diskriminacije prema ovoj skupini roditelja obuhvaća širi spektar inicijativa i promjena. Osim poboljšanja svijesti i edukacije o potrebama djece s teškoćama, nužno je osigurati pristup adekvatnoj podršci i resursima za njihove obitelji. Osim toga, promicanje fleksibilnih radnih uvjeta je ključno za mogućnost usklađivanja obiteljskih i profesionalnih obaveza roditelja. To može uključivati prilagodljive radne sate, mogućnost rada od kuće ili druge oblike fleksibilnog radnog aranžmana koji omogućuju roditeljima da se brinu o svojoj djeci bez kompromitiranja svoje karijere. Također je važno preispitati stereotipe i predrasude o roditeljima djece s teškoćama. Umjesto stigmatizacije promicati pozitivne prikaze i priznati važnu ulogu koju imaju u pružanju skrbi za svoje dijete. Time se ne samo smanjuje stigma oko roditeljstva ove skupine roditelja, već se i stvara okruženje koje podržava i cijeni njihove napore i doprinos zajednici. Stoga, buduća istraživanja bi se mogla fokusirati na utjecaj diskriminacije na mentalno zdravlje i blagostanje roditelja djece s teškoćama te identificirati konkretne prepreke i potrebe koje imaju. Također bi se mogla procijeniti učinkovitost različitih programa podrške, istražiti uloga poslodavaca u pružanju podrške na radnom mjestu te istražiti kako promicanje svijesti i obrazovanje može smanjiti stigmatu i poboljšati podršku roditeljima.

Literatura:

- “ECRI General Policy Recommendation N°7 Revised - European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) - *Www.coe.int*,” *European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)*. Pristupljeno 1. svibnja 2024, <https://www.coe.int/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.7>
- Ali, A., Hassiotis, A., Strydom, A., i King, M. (2012). Self stigma in people with intellectual disabilities and courtesy stigma in family carers: A systematic review. *Research in developmental disabilities*, 33(6), 2122-2140.
- Buljevac, M., i Leutar, Z. (2017). „Nekad su mi znali reći da nisam bolja od svog sina “-stigma obitelji temeljem intelektualnih teškoća člana obitelji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53(2), 17-31.
- Directive, C. (2000). Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. *Official Journal L*, 180(19/07), 0022-0026.
- Directive, C. (2000). Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 Establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. *Official Journal of the European Communities L* 303(02/12), 0016-0022.
- Dobrotić, I., Pećnik, N., i Baran, J. (2015). *Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima*. Udruga roditelji u akciji - RODA.

- Europski sud pravde (2008). Presuda u predmetu C-303/06 (PDF). Eur-Lex. Preuzeto na mrežnoj stranici <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62006CJ0303>
- Goffman, E. *Stigma: Notes on the management of spoiled identity.*, New York: Simon & Schuster, 1963, str. 30., Dostupno na Google Knjige, pristupljeno 20. travnja 2024., https://books.google.hr/books?id=zuMFXuTMAqAC&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summari_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Horvat, A. (2008). Novi standardi hrvatskoga i europskoga antidiskriminacijskog zakonodavstva. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 58(6), 1453-1498.
- Hubert, J. (2011). „My heart is always where he is“. Perspectives of mothers of young people with severe intellectual disabilities and challenging behaviour living at home. *British Journal of Learning Disabilities*, 39(3), 216-224.
- Jutarnji list (2019). SAZNALA DA JOJ DIJETE IMA AUTIZAM PA DOBILA OTKAZ JER JE 'ODSUTNA' Roditelji djece s teškoćama žrtve su diskriminacije češće nego što mislimo. Preuzeto na mrežnoj stranici <https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/saznala-da-joj-dijete-ima-autizam-pa-dobila-otkaz-jer-je-odsutna-roditelji-djece-s-teskocama-zrtve-su-diskriminacije-cesce-nego-sto-mislimo-9247703>
- Mattila, M., i Papageorgiou, A. (2017). Disability, perceived discrimination and political participation. *International Political Science Review*, 38(5), 505-509.
- Pećnik, N., Rezultati istraživanja o nasilju nad djecom u Hrvatskoj, u: „Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece s teškoćama u razvoju“, UNICEF Hrvatska, 2015., str. 213. <https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/rz-publikacija-el-knjiga.pdf>
- Povelja Europske unije o temeljnim pravima - EUR-Lex. 2016. Pristupljeno 10. travnja 2024, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT>
- Pravobranitelj za osobe s invaliditetom (2020). *Izješće o radu Pravobranitelja za osobe s invaliditetom 2020.* Preuzeto na mrežnoj stranici <https://posi.hr/wp-content/uploads/2021/04/Izjesce-o-radu-Pravobranitelja-za-osobe-s-invaliditetom-za-2020.-godinu.pdf>
- Pravobranitelj za osobe s invaliditetom (2021). *Izješće o radu Pravobranitelja za osobe s invaliditetom 2021.* Preuzeto na mrežnoj stranici <https://posi.hr/wp-content/uploads/2022/04/Izjesce-o-radu-Pravobranitelja-za-osobe-s-invaliditetom-za-2021.-godinu.pdf>
- Reljanović, M., Radončić, D., Malkić, A., Izmirlija, M., i Hodžić, E. (2016). *Kvadratura antidiskriminacijskog trougla u BiH.* Analitika, Centar za društvena istraživanja.
- Sutin, A. R., Stephan, Y., Carretta, H., i Terracciano, A. (2015). Uočena diskriminacija i tjelesno, kognitivno i emocionalno zdravlje u odrasloj dobi. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 23(2), 171-179.
- Zakon o Registru osoba s invaliditetom, Narodne novine (NN 63/2022). Preuzeto na mrežnoj stranici <https://www.zakon.hr/z/3178/Zakon-o-Registru-osoba-s-invaliditetom>
- Zakon o roditeljskim i roditeljskim potporama. Narodne novine (NN 152/2022). Preuzeto na mrežnoj stranici <https://www.zakon.hr/z/3421/Zakon-o-roditeljskim-i-roditeljskim-potporama-2022-2022>
- Zakon o suzbijanju diskriminacije, Narodne novine (NN 85/2008). Preuzeto na mrežnoj stranici https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_85_2728.html

TRANSFERRED DISCRIMINATION OF PARENTS/GUARDIANS OF CHILDREN WITH DEVELOPMENTAL DIFFICULTIES

Summary: Discrimination represents an unfair and unethical practice based on prejudices and stereotypes about certain groups of people. Moreover, it has a negative impact on individuals and society as a whole, disrupting legal equality, social cohesion, and the proper development of individuals. Due to the demands of caring for a child with developmental difficulties, parents/caregivers face discrimination in various areas of life, including education, healthcare, social services, and employment. They often encounter prejudices and stereotypes leading to reduced career advancement opportunities, poorer working conditions, and stress. Additionally, they face biases and stereotypes regarding their ability to provide care and support to a child with developmental difficulties, resulting in feelings of isolation and injustice that negatively affect their mental health and well-being. In order to reduce the transmitted (associative) discrimination faced by this group of parents, it is necessary to take measures to improve awareness in the community, contribute to their education about children's difficulties, and ensure better support and resources for families facing their members' difficulties. Employers should also recognize the value of parents of children with developmental difficulties as employees and provide more flexible working conditions to enable better balance between family and professional obligations. Through an analysis of available literature, this paper explores the areas of life in which parents of children with developmental difficulties face transmitted discrimination and potential support strategies for its prevention.

Keywords: parents/caregivers, child with developmental difficulty, transmitted discrimination

MASOVNA UBISTVA U ŠKOLAMA

Jelena Nikolov, Doktorand, Saradnik u nastavi, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu²⁸¹

Apstrakt: Masovna ubistva su postala učestala tokom godina i dramatično su porasla od 1966. godine. Masovno ubistvo se definiše kao krivično delo ubistva četiri ili više osoba, isključujući učinioca(e), u okviru jednog događaja, na jednoj lokaciji. Masovna ubistva u školi uključuju učenike ili bivši učenike škole, koji biraju žrtve nasumično ili simbolično. Iako čine mali deo stope ubistva u svetu, masovna ubistva iz vatrenog oružja u školama učinjena od strane dece ili maloletnika imaju značajan uticaj na društvo, dobijaju široku medijsku pažnju i izazivaju kolektivni strah. Istraživanje pruža analizu karakteristika učinioca, škole i vatrenog oružja masovnih ubistva u školama. U radu se koristi analiza i sinteza teorijskih i empirijskih nalaza. Za potrebe uvida u relevantne naučne izvore korišćena je pretraga elektronskih bibliografskih baza: KOBSON, Google Scholar, ResearchGate. Pronađene su karakteristike učinioca koje se pojavljuju kao rizični faktori. Rezultati sugerišu da su karakteristike škole i incidenta značajno povezane sa ozbiljnošću pucanja u školi. Procena pretnji masovnih ubistva u školi vatrenim oružjem treba da obuhvati istoriju zlostavljanja životinja, nasilje u porodici gde potencijalni učinilac može biti žrtva, učinilac ili posmatrač i dijagnostiku poremećaja tokom detinjstva. Ovakva celokupna procena može biti deo preventivnih aktivnosti koju bi trebalo da sprovode stručnjaci mentalnog zdravlja.

Gljučne reči: masovna ubistva, škola, karakteristike učinioca, nasilje

UVOD

Prošle su tri decenije kako su različite nauke počele da istražuju masovna ubistva, obrasce i karakteristike učinioca i žrtava. Brojne studije su ispitivale karakteristike pucnjava u školi, uključujući mentalno zdravlje učinioca, istoriju zlostavljanja ili disciplinske probleme, porodični status i nivo društvene povezanosti sa školom (Winch et al., 2024). U SAD su masovna ubistva iz vatrenog oružja, koja se obično nazivaju masovna pucnjava, postala rasprostranjenija, sa većim brojem žrtava, od 2000. godine, a posebno od 2010. godine (Follman et al., 2019; Peterson & Densley, 2019). Za samo tri godine, od 2013. do 2015. godine, u SAD su bile 154 pucnjave u školama, sa tendencijom rasta za svaku od godina (Kalesan et al., 2016). Iako masovna ubistva iz vatrenog oružja čine samo mali deo ubistava koja se godišnje počinju u SAD ili širom sveta (Curtin & Mathews, 2016) ona vrše nesrazmerno snažan uticaj na društvo, izazivajući kolektivan strah. Masovna ubistva u školama privlače pažnju medijima i široj javnosti. Neetičko medijsko izveštavanje produbljuje pogrešne pretpostavke o učiniocima i održava stereotipe (Ioannou et al., 2015). Traumatski i drugi efekti na mentalno zdravlje se protežu na porodice učenika, školsko osoblje i zajednicu u celini (Kalesan et al., 2016).

Holmes i Holmes (Homes & Holmes, 1998) definišu masovno ubistvo u odnosu na broj ubijenih žrtava, lokaciju i vreme ubistava. Iako najviše definicija podrazumeva da se masovna ubistva obično dešavaju u jednom trenutku, takođe se mogu pronaći incidenti koji se dešavaju u različito vreme, u razmaku od nekoliko minuta ili sati, i na različitim lokacijama, koji bi se uključili u definiciju masovnih ubistava (Homes & Holmes, 1998). Masovna ubistva su generalno ograničena na napade koji su se desili u periodu od 24 sata ili na pojedinačni događaj (Aitken et al., 2008). Vreme izvršenih ubistava pravi razliku između masovnih i drugih ubistava, naročito serijskih, u kojima se ubija niz žrtava, jedna po jedna, u periodu od nedelja, meseci, godina ili čak decenija (Fox & Levin, 2003).

²⁸¹ jelenanikolov01@gmail.com

Neke definicije pod masovnim ubistvima u školama uključuju povredene i preživjele (Colman, 2023). U najvećem broju slučajeva masovna ubistva u školama počinjena su od strane dečaka, koji deluju samostalno (Vossekuil et al., 2002). Veliki broj učinilaca je od 11 do 19 godina (Kalesan et al., 2016). Najveći broj napadača su bili učenici škole u trenutku napada (Vossekuil et al., 2002). Naš predmet rada jesu masovna ubistva u školama počinjena od strane dece ili maloletnika iz vatrenog oružja. Prestupnička i delinkventna ponašanja koja učine deca se ne označavaju kao krivična dela, niti oni kao učinioци, ali kako ovaj rad obuhvata i maloletne učinioce krivičnih dela, koristimo termin učinioци krivičnog dela.

“People do not switch instantly from nonviolence to violence. . . . Instead, the path toward violence is an evolutionary one, with signposts along the way.”
Mary Ellen O’Toole

KARAKTERISTIKE UČINIOCA

Istraživanja uticaja bioloških faktora na nasilno ponašanje objašnjavaju da se agresivna i nasilna ponašanja javljaju kao rezultat problematičnih trudnoća, teških porođaja, nedostatka kiseonika i drugih medicinskih komplikacija na porođaju (Raine, 2013). U okviru bioloških faktora uključujemo i urođene defekte, bolesti, kao i faktore vezane za izgled kao što su gojaznost, akne, neobičan izgled lica ili visinu osobe (Langman, 2015, 2018). Komplikacije pri porođaju, u kombinaciji sa majčinim odbacivanjem deteta u prvoj godini života, povezuju se sa nasilnim krivičnim delima (Glenn & Raine, 2013). Konzumacija nikotina kod majke i konzumacija alkohola tokom trudnoće su takođe faktori koji mogu da predisponiraju nasilnom ponašanju u odraslom dobu (Glenn & Raine, 2013). Nedavno su se istraživanja fokusirala na identifikaciju specifičnih gena koji predstavljaju rizik za antisocijalno ponašanje. Identifikovano je nekoliko genetskih varijanti koje postepeno povećavaju rizik za antisocijalno ponašanje, ali ostaje zaključak da okruženje može diktirati kako se geni funkcionalno aktiviraju (Glenn & Raine, 2013).

Istraživanja masovnih ubistava u školama počinjena iz vatrenog oružja, koja su se dogodila u periodu od 1974. do 2008. godine, pokazuju da su mentalna bolest, depresija ili suicidalne tendencije prisutne kod 90% učinilaca (Newman et al., 2004; Newman & Fox, 2009). Istraživanja pokazuju da su problemi mentalnog zdravlja bili prisutni kod masovnih ubica (Stone, 2015; Silver et al., 2018). Dijagnoze depresije i šizofrenije se pronalaze među masovnim ubicama (Gerard et al., 2016; Peterson & Densley, 2019). Iako je prevalencija psihotičnih simptoma u anamnezi kod masovnih ubica mnogo veća od one u opštoj populaciji, niža je među onima koji su koristili vatreno oružje od onih koji su koristili druga sredstva (Brucato et al., 2022). U tumačenju veze psiholoških faktora, mentalnih bolesti i masovnih ubistava u školama moramo biti oprezni, jer velika većina ljudi koja se bori sa mentalnom bolešću retko čini krivična dela velikih razmera (Metzl & MacLeish, 2013; Halle et al., 2020; Stevanović i Igrački, 2016). Ovde se mora napraviti razlika između onih koji imaju mentalno oboljenje i poremećaj strukture ličnosti, jer se stope učinjenih ubistava kod jednih i drugih razlikuju (Stevanović i Igrački, 2016). Ipak, moguće je da u značajnom broju slučajeva, masovne ubice imaju mentalnu bolest koja nikada nije zvanično dijagnostifikovana zbog društvene stigme, što je naročito prisutno kod mladih muškaraca, ili možda jer nisu ispoljili simptome u trenutka dijagnostifikovanja (Lankford & Cowan, 2021). Učinioци uglavnom nemaju dokumentovanu istoriju lečenja mentalnih poremećaja (Bushman et al., 2016). U donošenju zaključaka o povezanosti moramo biti pažljivi, jer korelacija ne znači i kauzalnost. Isto tako, uverenje da je mentalna bolest “krivac” za masovno ubistvo počinjeno iz vatrenog oružja može doprineti stigmatizaciji osoba sa problemima mentalnog zdravlja. Nasilne opsesije, koje se odnose na svako nasilno ponašanje, opsesije ili jake interese za nasilne subjekte, bile su prisutne kod svih učinilaca masovnih pucnjava u školama u istraživanju Vitca i Farija (Vitz & Faria, 2022). Izraženo neprijateljstvo prema društvu ili ljudima uopšte je bilo prisutno kod 65% učinilaca, dok pretnje ili komentari upućene drugoj osobi o pucnjavi ili ubistvu neposredno pre napada je bilo prisutno kod 85% učinilaca (Vitz & Faria, 2022). Prisustvo ritualnih obeležja u pripremi i u samom napadu je bilo prisutno kod 65% učinilaca (Vitz & Faria, 2022). Značajan uzrok nasilničkog ponašanja se može pronaći u krizi identiteta (Stevanović i Igrački, 2016). Pored ovoga, masovno ubistvo u školi se koristi kao način potvrđivanja muškosti, jer većina zapadne kulture

povezuje nasilje sa muškošću (Kimmel & Mahler, 2003; Newman et al., 2004). Jedan od motiva masovnog ubistva iz vatrenog oružja pronalazi se u traženju slave i glorifikacije počinjenog dela (Lankford, 2016; Lankford & Hakim, 2011). Ubistvo velikog broja ljudi na jednom mestu se objašnjava željom za postizanjem efekta divljenja i slave (Newman et al., 2004). Za 61% proučavanih učinilaca osveta je bila razlog za napad, 81% učinilaca je imalo neku vrstu pritužbe u vreme napada, a 66% je ispričalo drugim ljudima o pritužbi pre napada (Vossekuil et al., 2002). Dodatni, ali ređi motivi napadača, bili su pokušaj rešavanja problema (34%), samoubistvo ili očaj (27%) i pokušaj pažnje ili prepoznavanja (24%) (Vossekuil et al., 2002). Suicidalne ideje su još jedna karakteristika identifikovana u mnogim studijama (Verlinden et al., 2000; Langman, 2009), a malo manje od polovine učinilaca (43%) počine samoubistvo nakon masovnog ubistva (Bushman et al., 2016).

Porodica ima važnu ulogu, jer može povećati ili smanjiti rizik od nasilja među mladima. Učinioci dolaze iz različitih porodičnih situacija, od potpunih porodica do smeštaja u hraniteljsku porodicu (Vossekuil et al., 2002). Utvrđeni faktori rizika za nasilje među mladima su grub način vaspitanja, nasilje među roditeljima, zlostavljanje i zanemarivanje dece, nedosledna disciplina i loš nadzor od strane roditelja dece koja pokazuju rane znake agresije (Dodge et al., 2008; Loeber & Farrington, 1998, 2012; Lösel & Farrington, 2012). Hapšenje zbog nasilja u porodici trebalo bi da izazove istragu kako bi se procenili drugi oblici nasilnog ponašanja u kojima je nasilnik učestvovao, uključujući silovanje svog partnera, zlostavljanje dece u kući, kao i zlostavljanje životinja u kući (Johnson, 2019). Sociopatiju i psihopatiju takođe treba proceniti za sve nasilne prestupnike zbog ozbiljnih implikacija na intervencije i lečenje, kao i zbog rizika od ponovnog nasilnog prestupa (Johnson, 2019).

Garbarino i saradnici su procenili profil učinioca na osnovu porodične situacije. Učinioci koji spadaju pod psihopatski i psihotični poremećaj uglavnom potiču iz stabilnih, netaknutih porodica, dok tzv. traumatizovani napadači dolaze iz teško disfunkcionalnih domova (Garbarino, 1999). Porodice traumatizovanih učinilaca su prepoznatljive po zloupotrebi supstanci i kriminalnom ponašanju roditelja, kao i po nasilju u porodici i fizičkom zlostavljanju dece (Garbarino, 1999). U nekim slučajevima, učinioci seksualno zlostavlja neko u porodici, u komšiluku ili u hraniteljskom domu (Garbarino, 1999). Odrastanje u nasilnom, nefunkcionalnom domu može dramatično povećati rizik od nasilja (Garbarino, 1999).

Negativne društvene interakcije sa nastavnicima, kolegama studentima ili disciplinske mere, kao što su suspendovanje ili isključenje (Lankford, 2015; Mullen, 2004; Newman et al., 2004; Vossekuil et al., 2002) su povezane sa verovanjem učinilaca da su bili potcenjeni, nepoštovani ili maltretirani (Langman, 2015; Lankford, 2015; Mullen, 2004; Newman et al. 2004; Newman & Fox, 2009). Pucnjave u školi mogu biti izazvane stvarnim ili zamišljenim odbacivanjem (na primer, prekid romantične veze) (Leary et al., 2003). Leri i saradnici (Leary et al., 2003) predlažu tri oblika odbacivanja koji mogu izazvati agresivne i nasilne aktivnosti u školama: zadirkivanje, totalno isključenje iz društvene grupe i odbijanje od strane romantičnog partnera. Drugi istraživači podržavaju ideju da može doći do povećanja agresije kroz hostilno posmatranje sveta (Guerra et al. 2003). Gerard i saradnici (Gerard et al., 2016) su otkrili da je 50% od 28 prestupnika u njihovom uzorku doživelo neki oblik odbacivanja od strane institucije ili pojedinca. U nekim slučajevima, percepcija prestupnika da su bili nedovoljno cenjeni ili maltretirani može biti zasnovana na nečem stvarnom, ali u mnogim slučajevima njihova percepcija je verovatno iskrivljena depresijom, paranojom, šizofrenijom ili narcizmom (Langman, 2015; Lankford & Hakim, 2011; Newman et al. 2004; Newman & Fox, 2009). Socijalno isključenje od strane vršnjaka je pronađeno među muškim učiniocima masovnih ubistava u školama (Bushman et al., 2016), a manje od polovine učinilaca (43%) se smatra usamljenicima (Gerard et al., 2016). Na uzorku od 40 prestupnika masovne pucnjave u školama, 20% je u nekom trenutku suspendovano ili izbačeno iz škole (Ioannou et al., 2015). Lankford (Lankford, 2013) je otkrio da 88% masovnih ubica u školi je imalo probleme u vezi sa školom, a često je postojao krizni događaj, na primer disciplinska mera, koji je doprineo odluci učinioca da napadne i puca. Suprotno, druge studije ne pronalaze istoriju disciplinskih prestupa među školskim masovnim ubicama (Bushman et al., 2016). Većina napadača nije pokazala nikakvu značajnu promenu u akademskom učinku, obrascima prijateljstva, interesovanju za školu ili disciplinskim problemima pre napada (Vossekuil et al., 2002). Nijedan primer pozitivnih karakteristika, kao što su posedovanje aktivnog,

važnog cilja u sportu ili budućoj profesiji, aktivno učešće u prosocijalnim grupama u školi ili u prosocijalnim grupama u zajednici nije pronađen ni za jednog učinioca u uzorku od 20 prestupnika masovnih ubistava u školama (Vitz & Faria, 2022). Pronađen je nedostatak veština rešavanja socijalnih problema kod ovih prestupnika (Wike & Fraser, 2009).

KARAKTERISTIKE ŠKOLE I ŽRTAVA

Istraživanje u Sjedinjenim Američkim državama pokazuje da se najveći broj masovnih ubistava u školama događa u seoskim i prigradskim srednjim školama (Livingston et al, 2018; Langman & Straub, 2018), školama koje su bile većinom belci i škole u siromašnim oblastima (Livingston et al, 2018), dok druga istraživanja pronalaze najviše masovnih ubistava u osnovnim školama koje se nalaze u gradovima sa više od 1 miliona stanovnika (Kalesan et al., 2016). Pokazalo se da prisustvo školskog policijskog službenika ne umanjuje ozbiljnost pucnjave u školama (Livingston et al, 2018, 798). Škole koja ne reaguju na potrebe učenika, ne daju nagrade i priznanja po uspehu, već statusu, stvaraju društvenu dinamiku koja promovise nepoštovanje, maltretiranje i vršnjačko nasilje (Wike & Fraser, 2009). U skoro svim slučajevima masovnih ubistava u školama, učinioci nisu osećali povezanost sa svojim školama, nastavnicima ili vršnjacima (Wike & Fraser, 2009). Privrženost i povezanost sa školom i učenicima predviđa razvojne ishode. Privrženost školi i osećaj uložnosti u obrazovanje, rezultira većim akademskim uspehom i manjom učestalošću upotrebe supstanci, visokorizičnim seksualnim ponašanjem i nasiljem (Wike & Fraser, 2009). Veličina škole takođe može uticati na nivo povezanosti. Škole koje su veće po veličini suočavaju se sa posebnim izazovima u angažovanju učenika i održavanju klime koja podstiče privrženost i povezivanje (Wike & Fraser, 2009).

Voskvil i saradnici su pronašli da žrtve nisu nužno nasumične i da su pored njih povređene i druge osobe koje nisu bile planirane (Vossekuil et al., 2002). Ditz (Dietz, 1986) je primetio da je broj ubijenih žrtava proizvoljan, ali je važan tip žrtve, kao što je član porodice, učenik ili stranac. Pojedinci koji nisu identifikovani kao prvobitne žrtve su u 57% slučajeva bili studenti, a u 39% slučajeva administratori, nastavnici ili osoblje (Vossekuil et al., 2002). Učenici su izabrani kao žrtve u 41% slučajeva, a napadači su izabrali više od jedne žrtve pre napada u 44% incidenata (Vossekuil et al., 2002). Takođe je otkriveno da su se najteže pucnjave u školi dogodile kada su napadači imali 20 ili više godina (Livingston et al, 2018). Nije bilo razlika u težini školskih pucnjava na osnovu broja prisutnih napadača (Livingston et al, 2018). Umešanost podstrekača ili drugih osoba koji su uticali na učinioca postoji u nekim slučajevima, ali je samo u jednom slučaju podstrekač osuđen (Bushman et al., 2016).

ZAŠTO VATRENO ORUŽJE?

Uloga vatrenog oružja kao potencijalnog uzroka masovne pucnjave izgleda složena. Masovne ubice sa vatrenim oružjem su značajno češće u zemljama sa visokom stopom posedovanja vatrenog oružja kao što su Sjedinjene Američke države (Lankford, 2016; Lemieux, 2014). Generalno, izgleda da pristup vatrenom oružju povećava rizik ubistva i samoubistva (Anglemyer et al., 2014; Dahlberg et al., 2004; Wiebe, 2003; Wilson & Petersilia, 2002).

Većina napadača je imala pristup i koristila oružje pre napada, a 68% koristilo je vatreno oružje koje su nabavili iz svoje kuće ili kuće rođaka (Vossekuil et al., 2002). U jednom istraživanju, 63% učinioca su imali istoriju korišćenja oružja, koje su dobili od svojih roditelja (Newman & Fox, 2009). U istraživanju Vajk i Frazer svi učinioci pucnjave imali su slobodan pristup oružju (Wike & Fraser, 2009). Fascinacija oružjem je pronađena u 42.5% slučajeva (Ioannou et al., 2015), kao i fascinacija bombama i drugim eksplozivima (Wike & Fraser, 2009). Prisustvo vatrenog oružja u kući povećava verovatnoću samoubistva (Dahlberg et al., 2004).

Iako su puške ili sačmarice korišćene u <15% pucanja, njihova upotreba je bila snažno povezana sa povećanim stopama žrtava i smrtnih slučajeva (Livingston et al, 2018). Ovaj nalaz sugerise da ove vrste vatrenog oružja mogu omogućiti učiniocu da izazove više štete i žrtava tokom jednog napada (Livingston et al, 2018). S druge strane, malo je verovatno da samo posedovanje vatrenog

oružja može biti faktor da pojedinac poželi da počinu masovno ubistvo. U 47% slučajeva napad je trajao 15 minuta ili manje, od početka napada do trenutka kada je napadač prestao da puca, predao se ili je uhapšen, dok se u 27% slučajeva završio u roku od 5 minuta (Vossekuil et al., 2002). Većina pucnjava u školama nije zaustavljena intervencijom policije upravo zbog kratkog trajanja izvršenja dela (Bonanno et al., 2014). Pored toga, neki pojedinci koji žele da budu masovne ubice pokušavaju, ali ne uspevaju zbog nedostatka faktora, kao što su obuka ili pristup vatrenom oružju (Levin & Madfis, 2009).

PROCENA PRETNJI I NAČIN REAGOVANJA

Kada je krivično delo počinjeno veoma je važno imati racionalan i standardizovan metod procene i reagovanja. Masovno ubistvo se planira 1 ili 2 dana pre napada (Vossekuil et al., 2002), ali u većini slučajeva nedeljama, mesecima, pa čak i godinama tokom kojih počije interes za izvršenje masovnog ubistva (Lankford & Silver, 2020; Silver et al., 2018) i nije iznenađujuć, impulsivni čin (Vossekuil et al., 2002). Ovaj period planiranja nam ostavlja prostor za intervenisanje. Značajan procenat prestupnika, posebno mladih, razgovara o svojoj nameri sa jednim ili više prijatelja ili rođaka (Coleman, 2023). Čak i oni prestupnici koji ni sa kim ne razgovaraju često pokazuju ponašanje koje bi trebalo da izazove uzburku (Coleman, 2023). Lankford i saradnici (Lankford et al. 2019) su pronašli da je 80% masovnih ubica otkrilo drugoj osobi antisocijalna razmišljanja i namere. Školski drugovi i nastavnici mogu da poseduju informacije o nasilnim tendencijama potencijalnog učinioca, kao i zdravstvene službe (Silver et al., 2018; Lankford et al., 2019). Znakovi upozorenja koje moramo prepoznati se „ne odnose (se) na odeću učenika, video igrice koje igraju, njihove muzičke preferencije ili druge aspekte njihovog životnog stila” (Langman, 2012, 5). Umesto toga, crvene zastavice su „svako ponašanje u vezi sa pripremom za napad” (Langman, 2012, 1). Ipak, pronađeno je da 59% prestupnika pokazalo interesovanje za nasilne medije (filmove, video igrice, knjige ili sopstveno pisanje) (Vossekuil et al., 2002), i 35% su igrali nasilne video igrice i/ili gledali nasilne filmove pre pucnjave (Ioannou et al., 2015). Većina napadača nije ugrozila svoje mete direktno pre nego što su izvršili napad (Vossekuil et al., 2002).

Znakovi upozorenja su kada se potencijalni učinilac poveri nekome šta planira i priprema, fiksacija i identifikacija sa nasilnim uzorom, novi čin nasilja koji se ranije nije događao, nasilje iz očaja i direktno komunicirana pretnja gde potencijalni učinilac saopštava svoju nameru (Meloy & O'toole, 2011).

Kao odgovor na pucnjavu u školi, mnoge institucije reaguju pojačanim merama bezbednosti. Vidljive mere bezbednosti uključuju fizičke uređaje (kao što je korišćenje sigurnosnih kamera) i obučeno osoblje (školski čuvari) za sprečavanje nasilja u školi (Addington, 2009). Neke od mera mogu biti i ograničavanje pristupa školskoj zgradi korišćenjem identifikacionih kartica (osoblje i/ili učenici), zaključavanje ulaza u školu, uvođenje zahteva za prijavljivanje posetilaca, detekcija oružja putem detektora metala, nasumična provera školskih ormarića, nadzor učenika kroz sigurnosne kamere, uvođenje alarma i telefona za krizne situacije u učionicama (Addington, 2009). Ove mere stvaraju zabrinutost zbog kršenja prava na privatnost učenika u školi i uticaja bezbednosnih mera na građanske slobode učenika (Addington, 2009). Neke od ovih mera se mogu oceniti kao represivne, pa se postavlja pitanje njihove efikasnosti i efektivnosti, kao i to da li bi intervencije trebalo da se kreću u pravcu prevencije, represije ili oba?

Krajem prošlog veka stručnjaci su predložili strategiju procenu pretnji i sprečavanja nasilja i to identifikovanje pretnji učenika da počine nasilni čin, utvrđivanje ozbiljnosti pretnje, razvijanje planova za zaštitu potencijalnih žrtava, rešavanje problema koji je u osnovi pretnje (Coleman, 2023). Predlozi za procenu pretnji novijeg datuma stavljaju u fokus istoriju zlostavljanja životinja, nasilje u porodici gde potencijalni počinilac može biti žrtva, prestupnik ili posmatrač i dijagnostiku poremećaja ponašanja tokom detinjstva (Coleman, 2023). Veća je verovatnoća da će odrasli koji su zlostavljali životinje kao deca biti nasilni prema ljudima od onih koji nikada nisu ispoljavali ovakvo ponašanje (Johnson, 2019). Ipak, neki autori smatraju da zlostavljanje životinja nije snažan signal i prediktor nasilnih ponašanja (Arluke et al., 2018). Važan je kontekst zlostavljanja životinja. Na primer, motiv

koji je pronađen u istraživanjima zlostavljanja životinja jeste želja za ubijanjem, kao i „prijatna osećanja proistekla iz zlostavljanja životinja“ (Alathari et al., 2021: 12). Pronađeno je da 43% učinilaca masovnih ubistava iz vatrenog oružja u školama imalo istoriju brutalnog zlostavljanja životinja (Johnson, 2019). Značajna je rana identifikacija i primena strategija prevencije i lečenja određenih ponašanja, kao što je okrutnost prema životinjama, koja može biti simptom mentalnog poremećaja (Kunz, 2019). Ako znamo da postoji mogućnost da roditelji ne vrše adekvatan nadzor, da nisu upućeni u to šta njihova deca rade, da iako saznaju da je njihovo dete ubilo životinju ne obrate se stručnjacima i nadležnima iz razloga straha da će njih okriviti, postavlja se pitanje kako stručnjaci da pristupe u takvoj situaciji? Za roditelje ili staratelje relevantna pitanja su: „Da li vaše dete ima kućne ljubimce?“ i „Da li je on/ona ikada namerno povredio kućnog ljubimca ili neku drugu životinju?“ (Coleman, 2023). Treba dodati i pitanja koja se tiču nasilja u porodici, na primer „Da li se ljudi mnogo svađaju kod kuće?“ „Da li je bilo fizičke agresije kod kuće?“ (Coleman, 2023). Ispitivanje nasilja treba proširiti pitanjima nasilja u drugim setinzima, ne samo kod kuće, kako bi se stvorila celokupna slika. Kako je 71% žrtava porodičnog nasilja izjavilo da je njihov nasilnik bio okrutan i prema njihovim ljubimcima (Vincent et al., 2019), treba obratiti pažnju na nasilje u porodici. Dijagnostika poremećaja ponašanja tokom detinjstva je treći faktor koji se uključuje u procenu pretnji. Agresija prema ljudima i životinjama je jedan od indikatora poremećaja ponašanja (Radulović, 2014). Pored toga, indikatori za postavljanje dijagnoze poremećaja ponašanja su i destrukcija imovine, neiskrenost, obmanjivanje i teže krađe i ozbiljno kršenje pravila (Radulović, 2014). Pored ovih indikatora, potrebno je da su ta ponašanja repetitivna i perzistentna i da se javljaju u periodu od najmanje 12 meseci (Radulović, 2014). Radulović i Radovanović (2007) pronalaze da je poremećaj u ponašanju najčešća dijagnoza u delinkventnoj populaciji. Dukanac (2013) ukazuje da će 30-50% dece sa ispoljenim poremećajem ponašanja kasnije ispunjavati kriterijume za dijagnozu antisocijalnog poremećaja ličnosti. Ovi brojevi su zabrinjavajući, jer skoro polovina ljudi sa antisocijalnim poremećajem ličnosti ima značajnu evidenciju o hapšenju, uključujući nasilje prema ljudima (Coleman, 2023).

Stvaranje pozitivne klime u školi može biti jedan od protektivnih faktora. Postizanje pozitivne klime u školi podrazumeva procenu emocionalne klime u školi, učenje o važnosti deljenja i slušanja o izazovima i problemima u školama, razvijanje i održavanje odnosa poverenja učenika sa najmanje jednom odraslom osobom u školi (Fein et al., 2002). Kada škole imaju pozitivnu klimu, učenici su u mogućnosti da otvoreno izraze svoju zabrinutost bez ikakvog straha od sankcija (Bonanno et al., 2014). U idealnoj, bezbednoj školskoj klimi, izazovi i problemi se rešavaju rano pre nego što postanu ozbiljni (Bonanno et al., 2014).

Sekvencijski model za masovna ubistva u školi

Levin i Madfis (Levin & Madfis, 2009) predložili su petostepeni sekvencijalni model da objasne šta bi moglo da navede učenike da počine masovno ubistvo u školama. Svaka zasebna faza je pretpostavljena kao neophodan uslov, a kumulativni efekat faktora i njihova povezanost vode ka pucnjavi u školi (Levin & Madfis, 2009). Pet faza su hronična napetost, nekontrolisana napetost, akutna napetost, faza planiranja i masovno ubistvo u školi (Levin & Madfis, 2009). Hronična napetost uključuje niz negativnih iskustava ili događaja u interpersonalnim odnosima u školi, kući ili u komšiluku u kojem pojedinac živi, a intenzivni su i traju duže vreme (Levin & Madfis, 2009). Učinioci su osećali hronično odbacivanje u 13 od 15 incidenata pucnjave u školi koje su analizirali Leri i saradnici (Leary et al., 2003). Hronična napetost se posmatra kao niz poteškoća koje rezultiraju besom, frustracijom, razočaranjem, depresijom i strahom (Agnew, 1992). Druga faza, nekontrolisane napetosti i tenzije se produbljuje uz odsustvo prosocijalnih normi ponašanja (Levin & Madfis, 2009). U ovoj fazi, uz odsustvo pozitivnih, dobrih odnosa, učenici se okreću drugim pojedincima koji podržavaju negativna, nepoželjna osećanja i antisocijalna uverenja (Levin & Madfis, 2009). U pokušaju da umanje efekat hronične napetosti, učenik može eksternalizovati odgovornost za svoje neuspehe, što još više produbljuje socijalnu izolaciju (Levin & Madfis, 2009). Akutna napetost je izazvana kratkoročnim, ali posebno uznemirujućim događajima koji izgledaju katastrofalno za već izolovanu i hronično tenzičnu osobu (Levin & Madfis, 2009). Ova treća faza navodi potencijalnog učinioca da oseti da više nema šta da izgubi i vodi do četvrte faze, faze planiranja. Kada potencijalni učinilac odluči da izvrši masovno ubistvo on neko vreme troši na planiranje (Levin & Madfis, 2009). Na primer, dvojica

napadača odgovorna za masovno ubistvo u srednjoj školi u Koloradu 1999. godine proveli su više od godinu dana pripremajući se za izvršenje krivičnog dela (Larkin, 2007). Velika većina potencijalnih učinilaca ne dođe do završne faze sprovođenja planiranog u delo, ali se pokazalo da oni koji izvrše krivično delo poseduju određeno znanje o vatrenom oružju i pristup vatrenom oružju (Levin & Madfis, 2009).

ZAKLJUČAK

Masovna ubistva, kao antisocijalna ponašanja, počinjena od strane dece i maloletnika koji su još uvek u procesu biopsihosocijalnog sazrevanja, uvode nemir u celo društvo. Jedna od pretnji bezbednosti u školama je nasilje oružjem. Prisustvo školskog službenika obezbeđenja nije dovoljna mera za odbijanje napada prestupnika. Mere koje prevazilaze zapošljavanje školskih službenika, a prikazane su u radu, su verovatno potrebne za preveniranje i ublažavanje posledica masovnih pucnjava. Veoma je važno razbiti mit da se masovna ubistva u školama izvršena vatrenim ili drugim oružjem ne mogu sprečiti. Važno je otkriti planiranje i pripremne radnje koje nekada mogu trajati nedeljama, mesecima i godinama. Pošto je zlostavljanje životinja verovatno prvo ozbiljno krivično delo za koje bi maloletnik bio krivično gonjen, rano otkrivanje predstavlja idealnu priliku da se interveniše u kritičnom trenutku. Ovo bi verovatno sprečilo naknadne prestupe protiv ljudi. Važna je detekcija i rešavanje individualnih, porodičnih i školskih problema maloletnika. Rano uključivanje u sistem podrške je takođe ključno, jer se pokazalo da se veliki broj učinilaca bori sa problemima mentalnog zdravlja. Pozitivna školska klima, povezivanje, poverenje između osoblja i učenika i školsko angažovanje mogu biti protektivni faktori. Značajno je prisustvo aktivnog, važnog cilja u sportu ili budućoj profesiji, aktivno učešće u prosocijalnim grupama u školi ili u zajednici i veštine rešavanja problema. Pucnjave u školama, posebno one koje dobijaju široku medijsku pažnju, mogu negativno uticati na one koji nisu direktno pogođeni pucnjavom u školi (Bonanno et al., 2014), zato fokus treba biti i na preživcima, njihovim porodicama, kao i na učenicima iz drugih škola kako bi se sprečila pojava kopiranja zločina. Odgovornim izveštavanjem o ubistvima, samoubistvima i predstavljanjem načina prevladavanja kriza, mediji mogu imati bitnu ulogu u stvaranju Papageno efekta. Kako je većina učinilaca nabavila vatreno oružje od članova porodice, oružje treba čuvati na način koji ga čini potpuno nedostupnim. Kratko trajanje izvršenja dela onemogućava policiji da pravovremeno reaguje, pa onda reagovanje ostaje na osoblju koje se nalazi u školi u tom trenutku. Većinu napada u školama zaustavili su oni unutar škole ili samoubistvo učinioca (Vossekuil et al., 2002). Savetuje se da svo školsko osoblje, uključujući i administrativne radnike, ima završenu obuku prve pomoći (Bonanno et al., 2014). Mnogi pojedinci imaju iste karakteristike kao i učinioci masovnih ubistava u školama, ali nikada ne razmišljaju da počine takvo delo. Stoga, važno je nastaviti sa definisanjem karakteristika učinioca i razumevanje kontekstualnih faktora. Iako je stopa pucnjava u školama niska, treba proširiti istraživačke napore i edukovati školsko osoblje o znakovima upozorenja potencijalnih napada.

LITERATURA

- Addington, L. A. (2009). Cops and cameras: Public school security as a policy response to Columbine. *American Behavioral Scientist*, 52(10), 1426-1446.
- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30, 47-87.
- Aitken, L., Oosthuizen, P., Emsley, R., Seedat, S. (2008) Mass murders: implications for mental health professionals, *Int J Psychiatry Med*, 38(3), 261–269.
- Anglemyer, A., Horvath, T., & Rutherford, G. (2014). The accessibility of firearms and risk for suicide and homicide victimization among household members: a systematic review and meta-analysis. *Annals of Internal Medicine*, 160(2), 101-110.
- Alathari, L., Drysdale, D., Driscoll, S., Blair, A., Mauldin, D., Carlock, A., ... & Vineyard, N. (2021). *Averting targeted school violence*, A US Secret Service analysis of plots against schools.
- Arluke, A., Lankford, A., & Madfis, E. (2018). Harming animals and massacring humans: Characteristics of public mass and active shooters who abused animals. *Behavioral Sciences & the Law*, 36(6), 739-751.
- Bonanno, C. M., & Levenson Jr, R. L. (2014). School shooters: History, current theoretical and empirical findings, and strategies for prevention. *Sage Open*, 4(1). <https://doi.org/10.1177/215824401452542>

- Bushman, B. J., Newman, K., Calvert, S. L., Downey, G., Dredze, M., Gottfredson, M., ... & Webster, D. W. (2016). Youth violence: What we know and what we need to know. *American Psychologist*, 71(1), 17.
- Brucato, G., Appelbaum, P. S., Hesson, H., Shea, E. A., Dishy, G., Lee, K., ... & Girgis, R. R. (2022). Psychotic symptoms in mass shootings v. mass murders not involving firearms: findings from the Columbia mass murder database. *Psychological medicine*, 52(15), 3422-3430.
- Coleman, P. (2023). *Targeting School Shootings: Using Three Warning Signs—Animal Abuse, Domestic Violence, and Conduct Disorder—To Help Prevent Massacres*, 32 Widener Commw. L. Rev. 65, Nova Southeastern University.
- Curtin, S. C., & Mathews, T. J. (2016). National vital statistics reports. *National Vital Statistics Reports*, 65(1).
- Dahlberg, L. L., Ikeda, R. M., & Kresnow, M. J. (2004). Guns in the home and risk of a violent death in the home: findings from a national study. *American Journal of Epidemiology*, 160(10), 929-936.
- Dietz, P. E. (1986). Mass, serial and sensational homicides. *Bulletin of the new York Academy of Medicine*, 62(5), 477.
- Dodge, K. A., Greenberg, M. T., Malone, P. S. (2008). Testing an idealized dynamic cascade model of the development of serious violence in adolescence. *Child Development*, 79(6), 1907-1927. DOI: 10.1111/j.1467-8624.2008.01233.x
- Dukanac, V. (2013). Povezanost sociopatoloških pojava i psihopatologije adolescenata sa strukturom ličnosti roditelja i porodičnim funkcionisanjem. *Doktorska disertacija*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu.
- Fein, R. A., Vossekuil, B., Pollack W. S., Borum, R., Modzeleski, W., Reddy, M. (2002). *Threat assessment in schools: A guide to managing threatening situations and to creating safe school climates*. Washington, DC: United States Secret Service and United States Department of Education.
- Fox, J. A., & Levin, J. (2003). Mass murder: An analysis of extreme violence. *Journal of Applied Psychoanalytic Studies*, 5, 47-64.
- Follman, M., Aronsen, G., & Pan, D. (2019). *US mass shootings, 1982–2019: Data from Mother Jones' Investigation 2019*. Pristupljeno dana: 03.05.2024. <https://www.motherjones.com/politics/2012/12/mass-shootings-mother-jones-full-data/>.
- Garbarino, J. (1999). *Lost boys: Why our sons turn violent and how we can save them*. New York: The Free Press.
- Gerard, F. J., Whitfield, K. C., Porter, L. E., & Browne, K. D. (2016). Offender and offence characteristics of school shooting incidents. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 13(1), 22-38.
- Glenn, A., Raine, A., (2013): Neurocriminology: Implications for the Punishment, Prediction, and Prevention of Criminal Behavior. *Nature Reviews Neuroscience*, 15. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn3640>
- Guerra, N. G., Rowell Huesmann, L., & Spindler, A. (2003). Community violence exposure, social cognition, and aggression among urban elementary school children. *Child development*, 74(5), 1561-1576.
- Halle, C., Tzani-Pepelasi, C., Pylarinou, N. R., & Fumagalli, A. (2020). The link between mental health, crime and violence. *New Ideas in Psychology*, 58, 100779.
- Holmes, M., Holmes T. (1998). *Serial murder*, 2nd edn. Sage, Thousand Oaks.
- Ioannou, M., Hammond, L., & Simpson, O. (2015). A model for differentiating school shooters characteristics. *Journal of Criminal Psychology*, 5(3), 188-200.
- Johnson, S. A. (2019). Understanding the violent personality: Antisocial personality disorder, psychopathy, & sociopathy explored. *Forensic Research & Criminology International Journal*, 7(2), 76-88.
- Kunz, A. (2019). Skinning the cat: How mandatory psychiatric evaluations for animal cruelty offenders can prevent future violence. *Scholar*, 21, 167.
- Kimmel, S., & Mahler M. (2003). Adolescent masculinity, homophobia, and violence. *American Behavioral Scientist*, 46, 1439-1458.
- Larkin, R. (2007). *Comprehending columbine*. Temple University Press.
- Lankford, A., & Hakim, N. (2011). From Columbine to Palestine: A comparative analysis of rampage shooters in the United States and volunteer suicide bombers in the Middle East. *Aggression and Violent Behavior*, 16, 98-107.
- Lankford, A. (2013). A comparative analysis of suicide terrorists and rampage, workplace, and school shooters in the United States from 1990 to 2010. *Homicide Studies*, 17(3), 255-274.
- Langman, P. (2009). Rampage school shooters: A typology. *Aggression and violent behavior*, 14(1), 79-86.
- Langman, P. (2012). *School shooters: The warning signs*. Forensic Digest.
- Langman, P. (2015). *School shooters: Understanding high school, college, and adult perpetrators*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Langman, P., & Straub, F. (2018). A comparison of averted and completed school attacks from the police foundation averted school violence database.

- Langman, P. (2018). Patterns among school shooters: Body-related issues and the military. Pristupljeno dana: 07.05.2024. https://schoolshooters.info/sites/default/files/patterns_body_related_issues_and_military_1.28.pdf
- Lankford, A. (2015). Mass shooters in the USA, 1966–2010: Differences between attackers who live and die. *Justice Quarterly*, 32, 360–379.
- Lankford, A. (2016). Public mass shooters and firearms: A cross-national study of 171 countries. *Violence and Victims*, 31(2), 187–199.
- Lankford, A., Adkins, K. G., & Madfis, E. (2019). Are the deadliest mass shootings preventable? An assessment of leakage, information reported to law enforcement, and firearms acquisition prior to attacks in the United States. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 35(3), 315–341.
- Lankford, A., & Cowan, R. G. (2021). Has the role of mental health problems in mass shootings been significantly underestimated? *Journal of Threat Assessment and Management*. <https://doi.org/10.1037/tam0000151>
- Leary, M. R., Kowalski, R. M., Smith, L., & Phillips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 29(3), 202–214.
- Lemieux, F. (2014). Effect of gun culture and firearm laws on gun violence and mass shootings in the United States: A multi-level quantitative analysis. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 9(1), 74–93.
- Loeber, R., & Farrington, D. P. (1998). (Eds.). *Serious and violent juvenile offenders: Risk factors and successful interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Loeber, R., & Farrington, D. P. (Eds.). (2012). *From juvenile delinquency to adult crime: Criminal careers, justice policy, and prevention*. New York: Oxford University Press.
- Lösel, F., & Farrington, D. P. (2012). Direct protective and buffering protective factors in the Running head development of youth violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 43(2), S8S23. DOI: 10.1016/j.amepre.2012.04.029
- Meloy, J. R., & O'toole, M. E. (2011). The concept of leakage in threat assessment. *Behavioral sciences & the law*, 29(4), 513–527.
- Metzl, J., & MacLeish, K. (2013). Triggering the debate: Faulty associations between violence and mental illness underlie U.S. gun control efforts. *Risk and Regulation*, 25, 8–10.
- Mullen, P. E. (2004). The autogenic (self-generated) massacre. *Behavioral Sciences and the Law*, 22, 311–323.
- Newman, K.S., Fox, C., Roth, W., Mehta, J., & Harding, D. (2004). *Rampage: The social roots of school shootings*. New York: Basic Books.
- Newman, K. S., & Fox, C. (2009). Repeat tragedy: Rampage shootings in American high school and college settings, 2002–2008. *American Behavioral Scientist*, 52, 1286–1308.
- Peterson, J. K., & Densley, J. A. (2019). *The Violence Project Database of Mass Shootings in the United States, 1966–2019*. Saint Paul, MN: The Violence Project.
- Radulović, D. (2014). *Psihološke osnove poremećaja ponašanja*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju: Beograd.
- Radulović, D. (2007). Psihološke karakteristike dece i adolescenata sa poremećajem u ponašanju, *Institut za kriminološka i sociološka pitanja (IKSI)*, 1–2, Beograd.
- Raine, A. (2013). *The anatomy of violence: The biological roots of crime*. London, England: Penguin.
- Stevanović, Z., & Igrački, J. (2016). Psihosocijalne karakteristike učinioca krivičnih dela sa elementima nasilja. *Krivičnopravni instrumenti suprotstavljanja terorizmu i drugim krivičnim djelima nasilničkog karaktera Zbornik radova*, 468–479.
- Stone, M. H. (2015). Mass murder, mental illness, and men. *Violence and Gender*, 2(1), 51–86.
- Silver, J., Simons, A., & Craun, S. (2018). *A study of the pre-attack behaviors of active shooters in the United States between 2000–2013*. Washington, DC: Federal Bureau of Investigation, U.S. Department of Justice.
- Vossekuil, B., Fein, R. A., Reddy, M., Borum, R., & Modzeleski, W. (2002). *The final report and findings of the safe school initiative: Implications for the prevention of school attacks in the United States*. Washington, DC: United States Secret Service and United States Department of Education.
- Verlinden, S., Hersen, M., & Thomas, J. (2000). Risk factors in school shootings. *Clinical psychology review*, 20(1), 3–56.
- Vincent, A., McDonald, S., Poe, B., & Deisner, V. (2019). The link between interpersonal violence and animal abuse. *Society Register*, 3(3), 83–101.
- Vitz, P. C., & Faria, A. A. (2022). The absence of positive psychosocial characteristics in the lives of mass school shooters. *Journal of police and criminal psychology*, 37(1), 17–37. <https://doi.org/10.1007/s11896-020-09413-y>
- Wiebe, D.J. (2003). Homicide and suicide risks associated with firearms in the home: A national case-control study. *Annals of Emergency Medicine*, 41(6), 771–782. doi: 10.1067/mem.2003.187.

- Wilson, J.Q., & Petersilia, J. (2002). *Crime: Public policies for crime control*. Oakland, CA: Institute for Contemporary Studies.
- Wike, T. L., & Fraser, M. W. (2009). School shootings: Making sense of the senseless. *Aggression and violent behavior*, 14(3), 162-169.
- Winch, A. T., Alexander, K., Bowers, C., Straub, F., & Beidel, D. C. (2024). An evaluation of completed and averted school shootings. *Frontiers in public health*, 11.

MASS SHOOTINGS IN SCHOOLS

**Jelena Nikolov, PhD Student, Faculty of Special Education and Rehabilitation,
University of Belgrade²⁸²**

Abstract: Mass shootings have become increasingly common over the years and have dramatically risen since 1966. A mass shooting is defined as the criminal act of killing four or more people, excluding the perpetrator(s), in one event, at one location. School mass shootings involve students or former students of the school, who choose victims randomly or symbolically. Although they make up a small fraction of the global murder rate, school mass shootings committed by children or minors using firearms have a significant impact on society, garner widespread media attention, and evoke collective fear. The study provides an analysis of characteristics of the perpetrator, school, and firearms in school mass shootings. The methodology includes analysis and synthesis of theoretical and empirical findings. Electronic bibliographic databases such as KOBSON, Google Scholar, and ResearchGate were searched to access relevant scientific sources. Characteristics of the perpetrators that appear as risk factors were identified. The results suggest that school and incident characteristics are significantly related to the severity of shootings in schools. Assessment of threats of mass shootings in schools with firearms should include a history of animal abuse, family violence where the potential perpetrator may be a victim, perpetrator, or observer, and diagnosis of disorders during childhood. Such a comprehensive assessment can be part of preventive activities conducted by mental health professionals.

Keywords: school shootings, mass shootings, violence, mass murder, perpetrator characteristics

²⁸² jelenanikolov01@gmail.com

PREVENCIJA VRŠNJAČKOG NASILJA U SREDNJOJ ŠKOLI

Doc. dr Marijana M. Maran¹²⁸³
Nezavisni univerzitet Banja Luka

Abstract: Savremeno doba sa sobom nosi nove pojavne oblike nasilja, koji zbog svoje kompleksnost zahtijevaju i kompleksniju metodologiju proučavanja. Načini ispoljavanja vršnjačkog nasilja su takođe raznovrsniji, od prijetnji, ucjena, fizičkih obračuna, pa do u posljednje vrijeme sve učestalije, upotrebe savremenih uređaja u svrhu nasilja (lažni profili, jednokratne mobilne kartice, video zapisi itd). Cilj rada je da primjenom posebno koncipiranog i osmišljenog programa, zasnovanog na iskustvu stečenom dugogodišnjim radom u srednjoj školi, približimo učenicima nove pojavne oblike vršnjačkog nasilja, te da utičemo na učenike u smislu mijenjanja navika, predrasuda i načina razmišljanja jedinki obuhvaćenih ovim istraživanjem. Autor rada je na uzorku od 334 učenika srednje škole sproveo eksperimentalno akciono istraživanje prevencije vršnjačkog nasilja. Elementi eksperimenta mogu se vidjeti u formiranju i ujednačavanju kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe, inicijalnom i finalnom mjerenju, populaciji i uzorku istraživanja, statističkoj obradi podataka, te metodama i tehnikama primijenjenim tokom istraživanja. Nastojalo se kvantitativno analizirati efekte pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja u školi. Inicijalnim mjerenjem snimljena je situacija o vršnjačkom nasilju u srednjoj školi, a potom je fokus interesovanja usmjeren na one aspekte istraživanja koji se odnose na primjenu akcionog istraživanja po fazama. Upoređivanjem inicijalnog i finalnog mjerenja dobijeni su rezultati koji mogu poslužiti kao ilustracija dometa i mogućnosti akcionog istraživanja u prevenciji vršnjačkog nasilja, te uvođenju inovacija u pedagošku praksu.

Ključne reči: vršnjačko nasilje, formalno i neformalno nasilje, eksperimentalno akciono istraživanje.

UVOD

Istraživanje koje je realizovano ima elemente *emancipatorskog akcionog istraživanja*, *eksperimentalnog akcionog istraživanja* i *obrazovnog akcionog istraživanja* (Kundačina i Bandur, 2004). *Emancipatorsko akciono istraživanje* ogleda se kroz kolektivnu odgovornost i prisustvo istraživača i ispitanika (suiistraživača) tokom svih faza istraživanja, sa ciljem mijenjanja navika, predrasuda i načina razmišljanja jedinki obuhvaćenih ovim istraživanjem. *Eksperimentalno akciono istraživanje* ima svojstva eksperimentalne istraživačke metode. Rezultati dobijeni primjenom *eksperimentalnog akcionog istraživanja*, kako navodi pomenuti autor, koriste se u svrhu provjere novih nastavnih metoda i oblika rada u vaspitno-obrazovnom procesu. Istraživanje koje je provedeno u JU Ekonomska škola Banja Luka, sa ciljem utvrđivanja efekata pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja, predstavlja svojevrstan doprinos metodologiji pedagogije u smislu integracije navedenih metoda, ali i unapređenju i mijenjanju vaspitno-obrazovne prakse.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Nakon teorijskog proučavanja vršnjačkog nasilja i nasilja uopšte, potrebno je ukazati na metodološke osnove empirijskog istraživanja. Na potrebu delovanja u pravcu prevencije ove pedagoške problematike ukazuju nam sve češći slučajevi vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama koji se ispoljavaju u raznim oblicima. U odnosu na vršnjačko nasilje kao izuzetno kompleksan društveni, pedagoški, psihološki i sociološki problem, moguće je uočiti veći broj manjih pojedinačnih problema, kao što su vrste vršnjačkog nasilja, žrtve vršnjačkog nasilja, uzroci nasilništva,

²⁸³ marijana.maran@nubl.org

metodološki pristupi istraživanju nasilja, teorijski koncepti o nasilju i još mnogo drugih pojedinačnih problema. Kako se u ovom radu želi pristupiti vršnjačkom nasilju sa empirijskog aspekta, vršnjačko nasilje ćemo posmatrati kao uopšten i kompleksan pedagoški problem. Otuda, problem istraživanja predstavlja nizak nivo znanja i informisanosti o vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte. Pedagoški smisao primjene eksperimentalnog istraživanja u ovom radu, ima za cilj da identifikuje potencijalne žrtve vršnjačkog nasilja, pojasni i približi učenicima najbitnije pojmove vezane za vršnjačko nasilje i nasilje uopšte, kao što su pojam nasilja, vrste, posljedice, karakteristike žrtava i nasilnika, utvrdi uvjerenja i stavove učenika o nasilju itd. Predmet istraživanja jeste efikasnost pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja u srednjoj školi primjenom akcionih istraživanja. Na osnovu prethodno navedenog, cilj istraživanja jeste da se primjenom programa prevencije vršnjačkog nasilja – akcionim istraživanjem, utiče na informisanost, promjenu mišljenja i stavova, te na načine postupanja učenika srednje škole u slučajevima nasilja. Ovim istraživanjem nastoji se i analizirati i „snimiti situacija“ u srednjoj školi o vršnjačkom nasilju, odnosno saznati: kakva su mišljenja i stavovi učenika o vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte, kakva je i kolika njihova mogućnost prepoznavanje nasilja, kakve su njihove reakcije na pojavu vršnjačkog nasilja, odnos prema žrtvama nasilja i nasilnicima, te načini prevencije i rješavanja nasilja.

Za potrebe ovog istraživanja, korištene su *eksperimentalna metoda* i u okviru nje anketiranje i skaliranje i *servej istraživačku metoda* (Survey metod), u okviru kojeg je odrađena deskripcija (pregled, snimanje stanja).

Tokom primjene *eksperimentalne metode* realizovan je eksperiment sa paralelnim grupama, što podrazumijeva formiranje najmanje dvije grupe, jedne eksperimentalne (E) grupe i jedne kontrolne (K) grupe. Inicijalno istraživanje je realizovano iz dva razloga. Prvi je „snimanje situacije“, odnosno ispitivanje mišljenja i stavova učenika o vršnjačkom nasilju, a drugi razlog je ujednačavanje kontrolne (K) i (E) grupe. Nakon inicijalnog mjerenja, rad u kontrolnoj (K) grupi se odvija uobičajeno, tj. učenici kontrolne (K) grupe ne učestvuju u daljem toku istraživanja (akcionom istraživanju), dok učenici/ispitanici eksperimentalne (E) grupi postaju učesnici/saradnici u akcionom istraživanju. Po završetku faza akcionog istraživanja, finalna mjerenja smo realizovali i u eksperimentalnoj (E) grupi, i u kontrolnoj (K) grupi.

Survey istraživačkom metodom izvršen je *pregled*, odnosno, izvršeno je *snimanje* onoga što je predmet deskriptivnog istraživanja (po engleskom Survey - pregled). Deskripcija kao istraživačka metoda, izrasla je iz pozitivističkih nastojanja da se vaspitna empirija uzme kao polazište i osnova pedagoškog istraživanja. Ova metoda teži što vjernijem opisu postojećih činjenica i to onakvih kakve one stvarno jesu.

Analiza sadržaja u ovom istraživanju, korišćena je u interpretaciji dobijenih rezultata nakon inicijalnog mjerenja, potom za analizu rezultata finalnog mjerenja, te prilikom izvođenja zaključnih razmatranja.

Anketiranjem ispitanika dobijen je uvid u stavove i mišljenja ispitanika o vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte. Samostalno je konstruisan istraživački instrument, pri čemu je za potrebe ovog istraživanja, isti instrumenti korišćeni i na inicijalnom i finalnom mjerenju.

Skaliranje (procjenjivanje) predstavlja tehniku prikupljanja podataka o proučavanoj pojavi putem posrednog mjerenja, u vidu rangiranja i kategorisanja.

Upitnik žrtva-nasilnik-nasilje – UŽNN je instrument koji je izrađen sa ciljem ispitivanja mišljenja i procjena ispitanika o prisutnosti vrsta, oblika i formi vršnjačkog nasilja u školi. Instrument se sastoji od upitnika sa ukupno 42 ajtema. Uz svaki ajtem, ispitanici su trebali iskazati stepen slaganja na ponuđenoj skali. Prvih 10 ajtema odnosi se na samog ispitanika (razred, smjer, pol, godine, uspjeh, vannastavne aktivnosti, broj braće i sestara, živiš sa, majka je završila i otac je završio). U okviru *Upitnika žrtva-nasilnik-nasilje* (UŽNN), nalaze se i 4 ajtema u vidu skale Likertovog tipa.

Skaler žrtva u nasilju – ŠŽN je instrument koji se odnosi na žrtve nasilja i on mjeri izloženost nasilju i razne forme nasilničkog ponašanja. Obuhvata 34 ajtema, a za svaki ajtem su konstruisane tvrdnje na koja će učenici odgovarati petostepenom skalom, tj. 1 = djelimično se slažem, 2 = u potpunosti se slažem, 3 = ne slažem se, 4 = ne znam i 5 = nemam mišljenje o tome. Svrha primjene ove skale je identifikovanje namjernog uzorka ispitanika sa kojima ćemo realizovati akciono istraživanje.

Skaler nasilnik u nasilju – SNN je instrument koji se odnosi na počinioc nasilja, tj. nasilnike i on mjeri vrstu, oblik i frekventnosti nasilja, kao i razne forme nasilničkog ponašanja. Obuhvata 33

ajtema, takođe, za svaki ajtem su konstruisane tvrdnje na koja će učenici odgovarati petostepenom skalom, tj. 1 = djelimično se slažem, 2 = u potpunosti se slažem, 3 = ne slažem se, 4 = ne znam i 5 = nemam mišljenje o tome. Svrha primjene ove skale je identifikovanje namjernog uzorka ispitanika sa kojima smo dalje realizovali akciono istraživanje.

Kronbah Alfa koeficijenti korištenih skalera pokazuju visoku pouzdanost koja za *Skaler žrtva-nasilje* – (SŽN) iznosi $\alpha=0,91$, a za *Skaler nasilnik-nasilje* – (SNN) iznosi $\alpha=0,94$. Analiza pouzdanosti *Skalera* (SŽN i SNN), omogućila nam je uvid u stavove ispitanika o žrtvama nasilja, izloženost nasilju i formama nasilničkog ponašanja, odnosno stavove o počiniocima nasilja, tj. nasilnicima, o vrsti, obliku i frekventnosti nasilničkog ponašanja.

Uzorak istraživanja čine učenici po dva odjeljenja I, II, i III razreda JU Ekonomska škola Banja Luka. Uzorak je ciljano izabran, a za potrebe istraživanja, formirane su dvije grupe i to eksperimentalna (E) i kontrolna (K) grupa.

Uzimajući u obzir cilj istraživanja i ostale metodološke elemente istraživanja, postupci obrade podataka odrađeni su pomoću statističkog programa IBM SPSS Statistics 19 for Windows 10. Primjenom navedenog programskog paketa, izračunavani su sljedeći statistički pokazatelji: Frekvencije – N, Procenti – %, Aritmetička sredina – M, Standardna devijacija – SD, Hi kvadrat test – χ^2 , Koeficijent kontigencije – C, t – test, F – test, Relijabilnost – α i Pirsonov koeficijent korelacije – r.

REZULTATI I DISKUSIJA

Inicijalno mjerenje koje je realizovano u istraživanju imalo je za cilj da se identifikuju mišljenja, stavovi i saznanja učenika o specifičnostima vršnjačkog nasilja, kao i da se provjeri validnost istraživačkih instrumenata. Za potrebe inicijalnog mjerenja, korišten je instrumentarij kojeg čine tri istraživačka instrumenta: *Upitnik žrtva-nasilnik-nasilje* (UŽNN), *Skaler žrtva u nasilju* (SŽN) i *Skaler nasilnik u nasilju* (SNN). Prikupljeni podaci na inicijalnom istraživanju, poslužili su u svrhu empirijske identifikacije problema vezanih za vršnjačko nasilje, ali i kao osnova za naredne korake i akcije u istraživanju. Inicijalno mjerenje je imalo dvostruki cilj: prvi cilj je ujednačavanja grupa, a drugi cilj je „snimanje stanja“, odnosno identifikovanje stavova i mišljenja učenika srednje škole o vršnjačkom nasilju. Isti instrumentarij je primjenjivan i na inicijalnom i na finalnom mjerenju. Razlog zašto se koriste isti instrumenti jeste činjenica da se ishodi akcionog istraživanja u prevenciji vršnjačkog nasilja, prvenstveno odnose na vaspitne efekte i ishode. Rezultati do kojih se došlo predstavljaju razliku u informisanju, stavovima i mišljenju učenika I, II i III razreda srednje škole o vršnjačkom nasilju.

1. Mišljenje učenika I, II i III razreda srednje škole o vrstama i uzrocima vršnjačkog nasilja

Cilj finalnog mjerenja je utvrđivanje promjena u mišljenju i stavovima ispitanika kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe o vrstama i uzrocima vršnjačkog nasilja, žrtvi u nasilju i nasilniku u nasilju u odnosu na mišljenja i stavove koje su ispitanici iskazali ispitanici kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe na inicijalnom mjerenju. Relacije ispoljavanja nasilja, način reagovanja na nasilje, subjekti kojima se prijavljuje nasilje i reakcije na doživljeno nasilje na finalnom mjerenju, kao ključna pitanja vršnjačkog nasilja, a u odnosu na rezultate istih, dobijenih na inicijalnom mjerenju, nakon primjene akcionog istraživanja, statistički se značajno ne razlikuju, tj. primjena programa akcionog istraživanja nije značajnije uticala na promjenu u mišljenju i stavovima ispitanike eksperimentalne (E) i kontrolne (K) grupe na finalnom mjerenju. Sve to ukazuje na opšte poznatu činjenicu da je u pedagoškim eksperimentima izuzetno teško ostvariti drugačije i pozitivnije vaspitne efekte. Na osnovu finalnog mjerenja, utvrdili smo da statistički značajna razlika između ispitanika eksperimentalne (E) i kontrolne (K) grupe postoji samo kod kriterijuma razlozi ismijavanja.

Tabela 1. Razlozi ismijavanja

Grupa		χ^2	df	Sig.
Najčešće te	K E			
ismijavaju zbog:				
a) fizičkog izgleda	21 32			
b) izražavanja i ponašanja	22 38			
c) stila odijevanja	9 8			
d) opredjeljenja i uvjerenja	10 20			
	62 98	16,06	4	0,003*

*Statistički značajna razlika na nivou 0,01.

U *Tabeli 1.* prikazani su podaci dobijeni na osnovu odgovora ispitanika o razlozima ismijavanja. Na osnovu dobijenih vrijednosti ($\chi^2=16,06$, uz $df=4$ i $Sig.=0,003$), konstatujem statistički značajnu razliku na nivou 0,01 u korist ispitanika E grupe. Ispitanici E grupe su se izjasnili da ih ismijavaju po svim navedenim razlozima, što ukazuje na činjenicu da su učenici E grupe u mogućnosti da razlikuju i prepoznaju više oblika, vrsta i načina ispoljavanja nasilja.

2. Stavovi učenika učenika I, II i III razreda srednje škole o o žrtvi u nasilju

Stavove o žrtvi u nasilju ispitanici su iskazivali odgovarajući na pitanja iz *Skalera žrtva u nasilju* (SŽN), koja se odnose na karakteristike žrtava vršnjačkog nasilja. Na osnovu njihovih tvrdnji, možemo zaključiti da ispitanici kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe imaju približno iste stavove o žrtvi u nasilju.

Tabela 2. Stavovi o žrtvi u nasilju

Nasilnici	N	M	SD	t	df	Sig.
K grupa	161	85,39	17,50			
E grupa	165	84,12	23,80			
				0,545	324	0,586

U *Tabeli 2.* prikazani su stavovi ispitanika kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe o žrtvi u nasilju. Pozitivnije stavove o žrtvama u nasilju imaju ispitanici kontrolne (K) grupe ($M=85,39$), takođe, njihovi stavovi o žrtvi u nasilju su i homogeniji. Iz utvrđenih statističkih pokazatelja ($t=0,545$, uz $df=324$ i $Sig.=0,586$), vidljivo je da nema statistički značajne razlike između stavova ispitanika o žrtvama u nasilju.

S ciljem detaljnije analize stavova ispitanika o žrtvama u nasilju, tabelarno su prikazani podatci za oba mjerenja, radi uočavanja promjena između inicijalnog i finalnog mjerenja.

Tabela 3. Žrtve nasilja

Mjerenje	Žrtve nasilja	N	M	SD	t	df	Sig.
Inicijalno	K	213	83,79	16,97	0,90	416	0,367
	E	205	82,23	18,56			
Finalno	K	161	85,39	17,50	0,55	324	0,586
	E	165	84,12	23,80			

Na osnovu podataka prikazanih u *Tabeli 3.* uočeno je da pozitivnije stavove o žrtvama u nasilju na finalnom mjerenju imaju ispitanici kontrolne (K) grupe ($M=85,39$). Oni imaju i homogenije stavove, jer je vrijednost standardne devijacije manja. Između kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe, nije utvrđena statistički značajna razlika. Takođe, na osnovu prikazanih rezultata možemo vidjeti da je standardna devijacija veća na finalnom mjerenju kod ispitanika E grupe ($SD=23,80$). Iz navedenog, možemo zaključiti da je uticaj akcionog istraživanja značajan, što je vidljivo kako u

prikazanim finalnim mjerenjima odgovora eksperimentalnih grupa, tako i u kvantitativnoj interpretaciji rezultata sprovedenog istraživanja. Radi bolje preglednosti, stavovi ispitanika o žrtvama vršnjačkog nasilja u odnosu na socio-pedagoško obilježja prikazani su tabelarno.

U *Tabeli 4.* prikazane su vrijednosti o stavovima ispitanika o žrtvama u nasilju. Statistički značajnu razliku evidentirana je kod pola ispitanika kao socio-pedagoškog obilježja, a u odnosu na žrtve u nasilju. Ispitanici muškog pola imaju pozitivnije stavove o žrtvama u nasilju ($M=89,47$) u odnosu na ispitanike ženskog pola, dok ispitanici ženskog pola imaju homogenije stavove o žrtvama u nasilju ($SD=19,71$). U odnosu na razred koji ispitanici pohađaju kao socio-pedagoško obilježje, uočavamo da najpozitivnije stavove o žrtvama vršnjačkog nasilja imaju učenici drugog razreda ($M=85,28$), dok kod učenika trećih razreda vidimo veliku heterogenost u pogledu stavova o žrtvama vršnjačkog nasilja ($SD=24,91$). U pogledu smjera, najotvoreniji prema žrtvama su ispitanici bankarskog smjera ($M=85,68$), koji takođe imaju i najhomogenije stavove ($SD=17,18$). Ispitanici koji prolaze dobrim uspjehom ($M=87,11$) i pohađaju vannastavne aktivnosti ($M=85,31$), iskazali su pozitivnije stavove o žrtvama vršnjačkog nasilja. Najmanje razlike u stavovima o žrtvama vršnjačkog nasilja uočavamo kod ispitanika koji prolaze vrlodobrim uspjehom ($SD=19,77$) i ne pohađaju vannastavne aktivnosti ($SD=84,53$). Najpozitivnije stavove o žrtvama vršnjačkog nasilja imamo kod ispitanika koji imaju troje i više braće i sestara ($M=89,21$), a najnegativnije kod ispitanika koji su jedinci ($M=83,60$). Takođe, ispitanici koji su jedinci, iskazali su najmanji stepen razlike u stavovima o žrtvama u nasilju ($SD=15,97$). Ispitanici koji žive u domaćinstvu ($M=91,33$), čije majke imaju srednjoškolski nivo obrazovanja ($M=86,67$), a očevi fakultete ($M=88,29$), iskazali su pozitivan stav o žrtvama. Homogenost u stavovima je vidljiva u odgovorima ispitanika koji žive sa ocem ($SD=13,25$), majka ima završenu osnovnu školu ($SD=12,95$), a otac master/magistarski studij ($SD=18,28$).

Tabela 4. Stavovi ispitanika o žrtvama u nasilju

Socio-pedagoška obilježja		N	M	SD	F	t	df	Sig
Razred	Prvi	112	84,46	17,14	0,052	-	2	0,949
	Drugi	107	85,28	20,29				
	Treći	107	84,51	24,91				
Smjer	Ekonomski tehničar	84	85,49	21,61	0,205	-	2	0,814
	Bankarski tehničar	62	85,68	17,18				
	Poslovno-pravni tehničar	180	84,08	21,80				
Pol	Muški	104	89,47	22,64	1,957	2,82	324	0,005**
	Ženski	222	82,53	19,71				
Uspjeh	Odličan	65	82,32	21,04	1,087	-	2	0,338
	Vrlodobar	165	84,32	19,77				
	Dobar	96	87,11	22,65				
Vannastavne aktivnosti	Da	91	85,31	20,96	0,119	0,30	324	0,763
	Ne	235	84,53	20,93				
Broj braće i sestara	Nemam	30	83,60	15,97	0,433	-	4	0,785
	Jedno	205	84,53	21,64				
	Dvoje	69	85,12	21,18				
	Troje i više	19	89,21	20,69				
Živi sa	Oba roditelja	272	85,59	20,66				
	Majkom	35	81,46	24,76				

Majka obrazovanje	Ocem	10	73,30	13,25	0,957	-	5	0,444
	Starateljima	4	82,25	22,09				
	U domu	3	91,33	9,71				
	Osnovna škola	21	83,48	12,95				
	Srednja škola	221	84,40	20,88				
	Fakultet	75	86,67	22,35				
	Master/magistarski studij	7	80,71	27,69				
	Doktorske studije	2	78,00	26,87				
Otac obrazovanje	Osnovna škola	14	88,36	23,20	0,307	-	4	0,873
	Srednja škola	223	84,09	20,80				
	Fakultet	78	86,26	21,21				
	Master/magistarski studij	7	88,29	18,28				
	Doktorske studije	4	73,00	20,51				
					0,624	-	4	0,646

**Statistički značajna razlika na nivou 0,05

3. Stavovi učenika I, II i III razreda srednje škole o nasilniku u nasilju

Skaler nasilnik u nasilju (SNN) odnosi se na karakteristike nasilnika i nasilno ponašanje. Kao što se može vidjeti iz Tabele 5, pozitivnije stavove o nasilnicima imaju ispitanici kontrolne (K) grupe (M=82,80), koji, takođe, imaju i homogenije stavove o nasilnicima u nasilju (SD=21,90).

Tabela 5. Stavovi o nasilniku						
Nasilnici	N	M	SD	t	df	Sig.
K grupa	161	82,80	21,90			
E grupa	165	78,73	24,31			
				0,1588	324	0,113

Stavovi ispitanika o nasilnicima koje su učenici iskazali na inicijalnom i finalnom mjerenju, radi bolje preglednosti, prikazani su u Tabeli 5. Najviše vrijednosti aritmetička sredina doseže na finalnom mjerenju kod kontrolne (K) grupe (M=82,80). Na osnovu dobijenih vrijednosti, možemo zaključiti da su usljed primjene akcionog istraživanja, ispitanici eksperimentalne (E) grupe došli do novih saznanja o nasilnicima, što je uticalo na promjene u njihovim stavovima prema nasilnicima.

Tabela 6. Nasilnici							
Mjerenje	Nasilnici	N	M	SD	t	df	Sig
Inicijalno	K grupa	213	81,09	22,26	1,95	416	0,051
	E grupa	205	77,05	19,95			
Finalno	K grupa	161	82,80	21,90	1,58	324	0,113
	E grupa	165	78,73	24,31			

U Tabeli 6. prikazani su podaci o stavovima ispitanika o nasilnicima u nasilju, gdje takođe uočavamo da nema statistički značajne razlike u stavovima ispitanika o nasilnicima, u odnosu na socio-pedagoška obilježja ispitanika.

Tabela 7. Stavovi ispitanika o nasilnicima

Socio-pedagoška obilježja		N	M	SD	F	t	df	Sig
Razred	Prvi	112	79,25	20,83	0,369	-	2	0,691
	Drugi	107	81,83	22,47				
	Treći	107	81,21	25,33				
Smjer	Ekonomski tehničar	84	78,42	21,30	0,573	-	2	0,565
	Bankarski tehničar	62	81,85	20,44				
	Poslovno-pravni tehničar	180	81,44	24,93				
Pol	Muški	104	83,57	23,73	0,751	1,51	324	4,153
	Ženski	222	79,41	22,88				
Uspjeh	Odličan	65	78,62	24,86	1,920	-	2	0,148
	Vrlodobar	165	79,33	21,90				
	Dobar	96	84,60	24,92				
Vannastavne aktivnosti	Da	91	80,53	22,13	0,130	-	324	0,919
	Ne	235	80,82	23,66				
Broj braće i sestara	Nemam	30	79,23	18,00	0,600	-	4	0,663
	Jedno	205	80,36	24,17				
	Dvoje	69	82,45	22,49				
	Troje i više	19	83,63	23,93				
Živi sa	Oba roditelja	272	81,49	22,73	1,116	-	5	0,352
	Majkom	35	80,29	27,83				
	Ocem	10	67,60	14,48				
	Starateljima	4	81,00	24,37				
	U domu	3	77,33	20,20				
Majka obrazovanje	Osnovna škola	221	81,47	23,47	0,930	-	4	0,446
	Srednja škola	75	81,21	23,99				
	Fakultet	7	77,57	16,94				
	Master/magistarski studij	2	58,50	2,121				
Otac obrazovanje	Osnovna škola	223	80,94	24,49	0,488	-	4	0,745
	Srednja škola	78	80,45	19,97				
	Fakultet	7	73,71	14,38				
	Master/magistarski studij	4	71,00	20,25				

Kao što se vidi iz *Tabele 7*, u kategoriji razred kao socio-pedagoško obilježje, uočeno je da najpozitivnije stavove o nasilnicima imaju učenici drugog razreda ($M=81,83$), dok kod učenika trećih razreda vidimo veliku heterogenost u pogledu stavova o nasilnicima vršnjačkog nasilja ($SD=25,33$). U pogledu smjera, najotvoreniji prema nasilnicima su ispitanici bankarskog smjera ($M=81,85$), koji

takođe imaju i najhomogenije stavove ($SD=20,44$). Ispitanici muškog pola ($M=83,57$), koji prolaze dobrim uspjehom ($M=84,60$) i ne pohađaju vannastavne aktivnosti ($M=80,82$), iskazali su pozitivnije stavove o nasilnicima. Najmanje razlike u stavovima o nasilnicima nalazimo kod ispitanika ženskog pola ($SD=22,88$), koje prolaze vrlo dobrim uspjehom ($SD=21,29$) i pohađaju vannastavne aktivnosti ($SD=22,13$). Najpozitivnije stavove o nasilnicima imamo kod ispitanika koji imaju troje i više braće i sestara ($M=83,63$), a najnegativnije kod ispitanika koji su jedinci ($M=79,23$). Takođe, ispitanici koji su jedinci, iskazali su najmanji stepen razlike u stavovima o nasilnicima ($SD=18,00$). Ispitanici koji žive sa oba roditelja ($M=81,49$), čije majke ($M=81,47$) i očevi ($M=80,94$) imaju osnovnoškolski nivo obrazovanja, iskazali su pozitivniji stav o nasilnicima. Homogenost u stavovima je vidljiva u odgovorima ispitanika koji žive sa ocem ($SD=14,48$), pri čemu majka ima završen master/magistarski studij ($SD=2,12$), a otac ($SD=14,38$) fakultet.

Nakon primjene akcionog istraživanja, moguće je konstatovati da se kod učenika povećala senzibilnost prema vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte. Kritičnije i zrelije poglede imamo kod učenika III razreda, u odnosu na učenike I i II razreda. Period srednjoškolskog obrazovanja je veoma bitan za formiranje mlade ličnosti, posebno njenih moralnih djelovanja i ponašanja. U ovom periodu formiraju se i razvijaju trajna uvjerenja i stavovi, pa i uvjerenja i stavovi o vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte.

ZAKLJUČCI

Stalna prisutnost vršnjačkog nasilja kao pedagoškog i društvenog problema, podstakla me je da se upustim u kritičku analizu relevantnih pedagoških naučnih saznanja, kao i saznanja o ovom problemu u drugim naukama, što me je motivisalo da koncipiram, operacionalizujem i realizujem program akcionog eksperimentalnog istraživanja, usmjeren na istraživanje prevencije vršnjačkog nasilja, ali i na samu prevenciju nasilja.

Analiza teorijskih i naučnih polazišta, ukazuje na činjenicu da se civilizacijske promjene neprekidno odvijaju u svim sferama života, pa se tako određene promjene uočavaju i u sferi vršnjačkog nasilja i nasilja uopšte. Donja uzrasna granica ispoljavanja nasilja, pomjera se ka mlađem osnovnoškolskom uzrastu, pojavni oblici nasilja postaju sve kompleksniji, a polna nadmoć u pogledu nasilja je približno izjednačena. Empirijski nalazi do kojih se došlo u ovom istraživanju, rezultat su uticaja realizovanog programa prevencije, a manifestuju se promjenom u mišljenjima i stavovima kod sljedećih kriterijuma:

- Statistički značajna razlika ($\chi^2=8,95$, uz $df=3$ i $Sig.=0,030$) dobijena je kod jednog u odnosu na pet kriterijuma, i to kod kriterijuma *najizraženija relacija nasilja*. Promjene su nastale u korist eksperimentalne (E) grupe, jer su se ispitanici izjasnili da je u njihovoj školi najizraženija relacija nasilja – *učenik prema drugom učeniku*, relacija – *nastavnik prema učeniku*, zatim relacija – *drugog osoblja škole prema učeniku*, te najmanje relacija – *učenika prema nastavniku*, što implicira da su učenici eksperimentalne grupe prepoznali više relacija ispoljavanja nasilja u odnosu na učenike kontrolne (K) grupe.
- Pozitivnije stavove *učenika o žrtvama vršnjačkog nasilja* imaju ispitanici eksperimentalne (E) grupe ($M=76,69$), za razliku od ispitanika kontrolne (K) grupe ($M=74,23$). Ispitanici kontrolne (K) grupe su homogeniji ($SD=14,79$) u stavovima o žrtvi u nasilju, za razliku od ispitanika eksperimentalne (E) grupe ($SD=25,55$).
- *Stavovi učenika o nasilniku u nasilju* - pozitivnije stavove o nasilnicima imaju ispitanici kontrolne (K) grupe ($M=67,87$) u odnosu na ispitanike eksperimentalne (E) grupe ($M=67,16$). Takođe, ispitanici kontrolne (K) grupe imaju i homogenije stavove o nasilnicima u nasilju ($SD=18,13$), za razliku od ispitanika eksperimentalne (E) grupe ($SD=31,11$).
- *Stavovi učenika o žrtvi u nasilju i nasilniku u nasilju u odnosu na socio-pedagoška obilježja* – statistički značajne razlike nisu uočene u stavovima ispitanika kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe u pogledu obrazovnog smjera kojeg pohađaju ispitanici. Nije evidentirana ni razlika prema polu, uspjehu koji postižu u školi i pohađanju vannastavnih aktivnosti. Porodično okruženje i nivo obrazovanja roditelja, nisu uticali na razliku u stavovima ispitanika o žrtvi u nasilju i nasilniku u nasilju. Navedena analiza je potrebna i opravdana, jer na finalnom mjerenju nismo utvrdili statistički značajnu razliku između kvantitativnih pokazatelja ispitanika kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe o stavovima o žrtvi u nasilju i nasilniku u nasilju. Smatram da

utvrđeni rezultati nisu proizašli iz nedostataka programa prevencije vršnjačkog nasilja, već da se prvenstveno radi o kompleksnosti vršnjačkog nasilja kao pedagoške i društvene pojave u kojoj se mišljenja, uvjerenja i stavovi sporo mijenjaju.

Upoređivanjem drugih relevantnih istraživačkih nalaza i rezultata ovog eksperimentalnog akcionog istraživanja, moguće je uočiti i izdvojiti sljedeće implikacije:

- vršnjačkom nasilju u srednjim školama potrebno je pristupiti sistematičnije, ne samo kroz časove odjeljenjske zajednice, već i kroz različite nastavne i vannastavne aktivnosti u školi, kao i kroz kulturnu i javnu djelatnost škole, a posebno kroz otvaranje škole ka drugim institucijama i uspostavljanja saradnje i partnerskih odnosa;
- primjena programa prevencije baziranog na akcionim istraživanjima, odnosno korištenjem različitih strategija, metoda i postupaka u kojima su učenici direktni učesnici, najefikasniji su vid prevencije vršnjačkog nasilja;
- pristupe sankcionisanja počinitelja vršnjačkog nasilja treba mijenjati, odnosno postepeno napuštati tradicionalne pedagoške modele (transparentnije rješavati probleme vršnjačkog nasilja u školi, u saradnji sa drugim relevantnim institucijama), ne samo u smislu sankcija vršnjačkog nasilja, već i efikasnije pedagoške i društvene prevencije istog.

Eksperimentalnim istraživanjima u ovom radu, istraživani su efekti primjene akcionog istraživanja, zasnovanog na uvođenju različitih akcija (kvantitativna studija) i na osnovu direktne pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja u neposrednim akcijama (kvalitativna studija). Empirijski pristup ovom istraživanju nije dao veće, statistički značajne efekte, ali su određene kvalitativne promjene uočene. Smatram da je dužina primjene programa prevencije vršnjačkog nasilja u trajanju od jedne školske godine, sasvim dovoljna da bi se mogli izazvati određeni efekti uticaja, ali naglašavamo i to da se u ovoj disertaciji radi o mjerenju vaspitnih efekata, odnosno promjeni mišljenja, uvjerenja i stavova, što je svakako u pedagoško-metodološkom smislu zahtjevnije i kompleksnije, nego što je moguće ostvariti uticaj na određene obrazovne efekte. Naučni doprinos istraživanja, ogleda se u koncipiranju originalnog metodološkog pristupa realizaciji eksperimentalnog istraživanja. Rezultati istraživanja, dobijeni na osnovu provjerenih metodoloških pristupa i dokazanih naučno-istraživačkih metoda, imaju višestruk značaj za različite subjekte.

LITERATURA

1. Bandur, V. i Potkonjak, N. (1999). *Metodologija pedagogije*. Beograd, Savez pedagoških društava Jugoslavije.
2. Bin, A. (2004). *Učionica bez nasilništva*. Beograd: Kreativni centar.
3. Branković, D. (2010). *Formalno i neformalno nasilje u tradicionalnim školama*. U knjizi: *Vršnjačko nasilje* (27-47). Banja Luka: Filozofski fakultet.
4. Kundačina, M., Bandur, V. (2004). *Akciono istraživanje u školi (nastavnici kao istraživači)*. Užice: Učiteljski fakultet u Užicu.
5. Mikanović, B. (2018). Metodološki pristupi istraživanju vršnjačkog nasilja. *Zbornik radova*. Centar modernih znanja, Banja Luka.
6. Mikanović, B. i Maran, M. (2016). Neformalno nasilje u srednjoj školi. U *Sinteze* 9, (65–81). Kruševac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače.
7. Milosavljević, M. (1998). *Nasilje nad djecom*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
8. Ombudsman za djecu Republike Srpske (2010). *Vršnjačko nasilje u obrazovnom sistemu*. Banja Luka.
9. *Poseban protokol za zaštitu djece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (2007). Republika Srbija Ministarstvo prosvjete. Preuzeto: http://www.mpn.gov.rs/wpcontent/uolpads/2015708/Posebni_protokol_obrazovanje1.pdf.
10. *Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u obrazovnom sistemu Republike Srpske* (2019). Preuzeto: https://www.vladars.net/sr-SPCysl/Vlada/Ministarstva/mpk/Documents/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_067666228.pdf
11. UNICEF (1998). *Innocently digest*, Florence: Juvenil Justice.

PREVENTION OF PEER VIOLENCE IN SECONDARY SCHOOL

Abstract: Modern times bring with them new emerging forms of violence, which due to their complexity require a more complex study methodology. The ways of expressing peer violence are also more diverse, from threats, blackmail, physical confrontations, and recently, more and more often, the use of modern devices for the purpose of violence (fake profiles, disposable mobile cards, videos, etc.). The goal of the work is to use a specially conceived and designed program, based on the experience gained from many years of work in high school, to introduce new forms of peer violence to students, and to influence students in terms of changing the habits, prejudices and way of thinking of the individuals included in this research. The author of the paper conducted an experimental action research on the prevention of peer violence on a sample of 334 high school students. The elements of the experiment can be seen in the formation and uniformity of the control (K) and experimental (E) groups, initial and final measurement, population and research sample, statistical data processing, and methods and techniques applied during the research. An attempt was made to quantitatively analyze the effects of pedagogical prevention of peer violence in school. The initial measurement recorded the situation of peer violence in high school, and then the focus of interest was directed to those aspects of the research that relate to the application of action research by phases. By comparing the initial and final measurements, results were obtained that can serve as an illustration of the scope and possibilities of action research in the prevention of peer violence, and the introduction of innovations in pedagogical practice.

Keywords: peer violence, formal and informal violence, experimental action research

SEKSUALNA IZNUDA KAO PRIKRIVENA KORUPCIJA I SEKSUALNO NASILJE

Vesna Iliktarević, MA komunikolog²⁸⁴
Helsinški parlament građana Banja Luka
Public Relation Manager

Apstrakt: Seksualna iznuda – sextortion, definisana kao oblik seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, ali i kao oblik korupcije, postala je predmet istraživanja od 2008. godine, kada je Međunarodno udruženje sutkinja (IAWJ) prepoznalo ovu pojavu kao alarmantnu. Iako su učinjeni određeni naponi da ova koruptivna pojava bude vidljivija i da se nađu rješenja da se zaustavi, i dalje je seksualna iznuda globalni fenomen i problem. Ova pojava prisutna je, kako su pokazala dosadašnja istraživanja, u različitim sektorima, privatnim i javnim, i u Bosni i Hercegovini. Ipak, o seksualnoj iznudi malo se javno govori, a u slučajevima, i kada zauzmu medijski i javni diskurs, uglavnom se stigmatizuje žrtva, umjesto da posljedice i odgovornost snosi počinitelj seksualne iznude. Kao u mnogim drugim zemljama, tako i u Bosni i Hercegovini, pojam seksualne iznude nije inkorporiran u zakone niti u pravne ili etičke propise. Seksualna iznuda, kao spoj seksualnog uznemiravanja, iskorištavanja i zlostavljanja sa pozicije moći, nadređenosti i autoriteta, još nije formalno-pravno prepoznata. Ovaj rad bavi se proučavanjem različitih aspekata fenomena seksualne iznude, istražujući šire implikacije i faktore koji doprinose ovoj pojavi. U radu ćemo proučiti kako neprihvatljivost seksualne iznude proizlazi iz narušavanja osnovnih ljudskih prava. Ova vrsta zloupotrebe moći može imati dugoročne štetne posljedice po žrtve seksualne iznude, ali implicira i razne društvene devijacije. U fokusu rada će biti značaj osvješćivanja cjelokupne javnosti, medija, političara i političarki, naučne zajednice i predstavnika i predstavnic radnih i drugih oblasti, o štetnim posljedicama seksualne iznude, kako na individualnom, tako i na društvenom nivou. Takođe, u radu ćemo istražiti mogućnosti integracije termina seksualna iznuda u relevantne zakone i to da li pravno prepoznavanje ovog pojma može biti ključno u borbi protiv ove vrste korupcije i zaštiti žrtve.

Ključne riječi: seksualna iznuda, seksualno nasilje, korupcija, društvo, zakoni

UVOD

Seksualno nasilje i korupcija su ozbiljni, složeni i kompleksni društveni problemi, ali njihova korelacija nije dovoljno razjašnjena, konkretnije definisana, nije lako dokaziva i još se vodi u ličnom, javnom i medijskom diskursu u Bosni i Hercegovini kao tabu tema. Ipak, postoje dublje poveznice između ova dva devijantna društvena fenomena ili problema. I seksualno nasilje i koruptivno ponašanje često proizlaze iz zloupotrebe moći i autoriteta. Pojedinci koji zloupotrebljavaju svoju moć, bilo da je to društveni status, politička pozicija ili finansijska snaga, često koriste istu dinamiku moći kako bi manipulisali, zlostavljali, neprimjereno se ponašali i kontrolisali te ugrožavali druge osobe. Takođe, i seksualno nasilje i korupcija, iako su različite oblasti, često proizlaze iz strukturalnih neravnoteža moći i resursa u društvenoj ili porodičnoj zajednici. Nepravda, poremećen sistem vrijednosti i neravnoteža moći mogu stvoriti okruženje u kojem su češća takva ponašanja. Definicije seksualnog nasilja variraju u zavisnosti od konteksta, ali se uopšteno seksualno nasilje može formulisati kao svaki oblik seksualnog ponašanja, djelovanja i zlostavljanja koje se vrši nad osobom bez njenog pristanka ili saglasnosti. Seksualno nasilje može biti u raznim oblicima, kao što su „silovanje, seksualno uznemiravanje, prisilne seksualne radnje, seksualno ropstvo, seksualno

²⁸⁴ vesna.iliktarevic@gmail.com

ucjenjivanje... „ (Kovačević, Perković i Zajović, 2011: 199), ali i seksualna iznuda, o kojoj ćemo više pisati u ovom radu. Bez obzira na to o kojoj vrsti seksualnog nasilja se radi, žrtve su traumatizovane, stigmatizovane, viktimizovane i trpe razne posljedice, fizičke i psihičke. Zakoni i kazne za seksualno nasilje različiti su u različitim jurisdikcijama, a pravna procedura može uključivati sprovođenje istrage, suđenje i presudu u skladu sa zakonima koji važe u određenoj državi. Važno je istaći da je u svim oblicima seksualnog nasilja bitno osigurati podršku žrtvama kroz pristup medicinskoj i psihološkoj pomoći, kao i kroz pravne i socijalne usluge i druge mehanizme zaštite. Posljednjih godina u javnosti i medijima u Bosni i Hercegovini sve više se govori o seksualnom nasilju, zlostavljanju i nasilju nad ženama, a posebno su u porastu najteža krivična djela, ubistva žena –femicidi, kako u svijetu²⁸⁵, tako i u Bosni i Hercegovini. Prema podacima Fondacije „Udružene žene“ Banja Luka i drugih nevladinih organizacija koje se bave pravima žena, u 2023. godini u BiH je ubijeno deset žena i bilo je sedam pokušaja ubistava. A prema saopštenju Gender centra Federacije BiH iz 2014. godine svaka druga žena u BiH doživjela je neki oblik nasilja tokom svog života, među kojima su najčešće kombinacije fizičkog, psihičkog, seksualnog i ekonomskog nasilja. Ono što je posebno poražavajuće je podatak da ni žene slabijeg zdravlja, kao ni žene sa invaliditetom nisu pošteđene nasilja (Vlada FBiH, 2014). Povezanost seksualnog nasilja sa korupcijom može biti višestruka te i dalje postoje mnoga otvorena pitanja u vezi sa seksualnom korupcijom. Korupcija je inače kompleksan fenomen koji duboko prožima društvene, političke i ekonomske strukture širom svijeta. U svom sažimanju opšte istorije korupcije autor Carlo Alberto Briosci navodi njenu istorijsku konstantu, od vremena prvih civilizacija do današnjih demokratskih oblika vladavine. Definirati korupciju predstavlja izazov, s obzirom na njenu raznolikost i složenost. Iako postoje brojne definicije korupcije koje se razlikuju, one se uglavnom slažu u osnovnim crtama definišući je kao zloupotrebu javnih ovlaštenja ili službenog položaja radi ostvarivanja privatne koristi, često na štetu opšteg dobra, interesa društva ili neke osobe. Najčešće definicije korupcije uključuju pojmove poput nepotizma, mita, pronevjere, manipulacije, zloupotrebe moći i slično. Uz to, mnogi autori i mediji naglašavaju različite aspekte korupcije, kao što su ekonomska, politička, administrativna ili socijalna dimenzija. Bosna i Hercegovina zauzima najgore mjesto u regionu po ovogodišnjem indeksu percepcije korupcije (Corruption Perception Index – CPI) koji je objavio u januaru 2024. godine Transparency International (TI), a postala je i druga najlošije pozicionirana zemlja u Evropi kada je u pitanju stanje korupcije u zemlji. Kada se govori o korupciju, kako u svijetu, tako i u Bosni i Hercegovini, obično se kao mito ili valuta koja se koristi tokom koruptivne radnje spominje novac. Pored finansijske, političke i drugih vrsta korupcije, dešava se i seksualna korupcija. Upravo jedno od seksualnih zlostavljanja o kojem se nedovoljno govori, a koje se još manje prijavljuje, iako se dešava, jeste seksualna iznuda, a oni koji su se do sada bavili tim istraživanjima isticali su da se radi o „tihoj“ ili „prikrivenoj“ korupciji. To je vrsta korupcije u kojoj valuta ili mito nije novac, već seksualna usluga, i o kojoj mnogi „ponešto tajno znaju“, ali rijetko se javno iznosi sa dokazivim činjenicama. Pored toga, „empirijsko znanje o takvoj vrsti korupcije, odnosno gdje, kako i do koje mjere se dešava i kako se percipira i rješava, veoma je ograničeno“ (Elden, Calvo, Bjarnegard, Lundgren & Jonsson, 2020: 1). Termin seksualna iznuda – *sextortion*, prvi put je upotrijebilo Međunarodno udruženje sutkinja (International Association of Women Judges – IAWJ) 2008. godine, u pokušaju da se podigne svijest o ovom fenomenu i ukaže na njegovu sveprisutnost, ali često baš kao skriveni oblik korupcije koji degradira svoje žrtve i podrija društvene institucije širom svijeta. Korupcija i rodno zasnovano nasilje, iako na prvi pogled različite oblasti, tako su postale predmet određenih međunarodnih istraživanja, kao što su studije slučaja u Tanzaniji i Kolumbiji, a predstavljene u knjizi „Seksualna iznuda (sextortion)- korupcija i rodno zasnovano nasilje“. „Pod rodno zasnovanim nasiljem se uglavnom podrazumijevaju oblici nasilja koji

²⁸⁵ Ujedinjene nacije saopštile su da je broj žena i djevojčica ubijenih u svijetu 2022. godine porastao na najviši nivo u 20 godina. Gotovo 89.000 žena i djevojaka namjerno je ubijeno prošle godine, saopštili su iz tijela UN za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women) i Kancelarije UN za droge i kriminal (UNODC). Izvor: <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2023/11/23/un-broj-zena-ubijenih-u-svijetu-2022-najveci-u-20-godina>

gotovo isključivo pogađaju žene“ (Kovačević, Perković i Zajović, 2011: 198). Definicija pojma seksualna iznuda – *sextortion* i dalje se propituje i još nema međunarodno usaglašeno poimanje. U toku su diskusije u vezi sa terminologijom ove pojave, da li treba da se definiše kao *sextortion*, kao seksualna iznuda, seksualna ucjena, seksualno iznuđivanje ili pak seksualna korupcija. Termin *sextortion* danas se često koristi da se opiše oblik ucjene u kojoj se seksualni sadržaj (fotografija, video-snimak, poruka...) koristi kao sredstvo za iznudu ili manipulaciju. Ovaj termin postao je široko prepoznat u javnosti, posebno u digitalnom kontekstu, gdje se koristi za opisivanje slučajeva u kojima se intimni sadržaj koristi protiv žrtava, najčešće putem interneta ili mobilnih aplikacija. Ova vrsta iznude često podrazumijeva prijetnje objavljivanjem kompromitujućih fotografija ili video-snimaka, ili njihovim slanjem bliskim osobama žrtve. Prema Kembridžovom rječniku, *sextortion* je praksa prisiljavanja nekoga da nešto uradi, posebno da izvrši seksualne radnje, uz prijetnju objavljivanjem fotografija na kojima je osoba gola ili seksualnih informacija o njima. *Sextortion* je, kako je definisano u ovom rječniku, zločin digitalnog doba. Iako postoje diskusije u vezi samog termina, u ovom radu ćemo se držati definicije termina koju je dalo Međunarodno udruženje sutkinja i po kojem seksualna iznuda uvijek ima dvije komponente: seksualnu i korupcijsku. Seksualna iznuda je zloupotreba moći za dobijanje seksualne usluge, to je oblik korupcije u kojem je seks, a ne novac, valuta mita. „Nije ograničena na određene sektore, već se može pronaći svugdje gdje osobe koje imaju moć, autoritet, nadređen položaj, pokušavaju ili uspijevaju seksualno iskoristiti one koji su u ugroženoj poziciji ili poziciji zavisnoj od njihove moći“ (IAWJ et.al 2015: 19). Seksualna iznuda je oblik korupcije i rodno zasnovanog nasilja. U većini zemalja u svijetu, među kojima je i Bosna i Hercegovina, seksualna iznuda nije formalno-pravno prepoznata kao posebno krivično djelo, što može, pokazala su i dosadašnja istraživanja, otežati procese prijavljivanja, procese krivičnog gonjenja počinitelaca i zaštite žrtava. U ovom radu predstavimo rezultate istraživanja u vezi sa seksualnom iznudom, studije slučaja, kraću analizu medijske digitalne arhivske građe u vezi sa tematikom i preporukama za rad na suzbijanju seksualne iznude. Uz ove metodološke pristupe, multidisciplinarni pristup, koji uključuje i analizu i predstavljanje rezultata ranijih istraživanja te saradnju, razgovore između istraživača/istraživačica, aktivista/aktivistkinja, vladinih agencija i nevladinih organizacija, kao i građana i građanki tokom uličnih aktivnosti ili u neformalnim aktivnostima, može biti od ključnog značaja za dubinsko razumijevanje seksualne iznude, prevenciju i suzbijanje.

ELEMENTI SEKSUALNE IZNUDE

Iako se seksualno nasilje, uznemiravanje i zlostavljanje uglavnom ne definišu kao koruptivna aktivnost, mogu se kao seksualna iznuda povezati sa korupcijom kroz nekoliko ključnih tačaka:

- Zloupotreba moći: Kao i kod drugih oblika korupcije, seksualno nasilje i uznemiravanje često uključuje zloupotrebu moći, gdje počinitelj koristi svoj nadređeni položaj, autoritet, datu funkciju ili kontrolu kako bi izvršio seksualno nasilje nad žrtvom. Ova zloupotreba moći može biti prisutna u različitim kontekstima i sferama, uključujući radno mjesto, porodično okruženje, obrazovne institucije, političke strukture...
- Trgovina ljudima: Seksualno nasilje može biti povezano sa trgovinom ljudima, gdje se osobe eksploatišu i prisiljavaju na seksualne radnje u zamjenu za novac, resurse, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu ili druge pogodnosti i prava. Ova vrsta eksploatacije često se dešava u okviru korumpiranih i organizovanih kriminalnih mreža koje profitiraju od trgovine ljudima.
- Seksualno iznuđivanje: Seksualna usluga je element korupcije, kada se seksualne aktivnosti koriste kao sredstvo za postizanje određenih ciljeva ili sticanje privilegija. Ovo može uključivati situacije u kojima osoba pristaje na seksualne radnje ili je ucijenjena na eksplicitne ili implicitne radnje iz straha od gubitka posla, obrazovnih prilika, prava na socijalnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu ili drugih beneficija.

Sve ovo naglašava kompleksnost i međusobnu povezanost različitih oblika zloupotrebe moći i povreda ljudskih prava. „Seksualna iznuda sama po sebi ne predstavlja samo grubo kršenje ljudskih prava, već i ograničava prava žrtava i u drugim sferama, kao i u održivom razvoju u cjelini“ (Elden, Calvo, Bjarnegard, Lundgren & Jonsson, 2020: 1). Takođe, navode da „seksualno iznuđivanje produbljuje

siromaštvo i predstavlja veći rizik za osobe koje žive u siromaštvu (Isto, 2020:1). Dovodeći u vezu pojmove korupcija, zloupotreba položaja i moći sa seksom i uznemiravanjem, nameće se zaključak da prethodno navedene pojmove treba obuhvatiti pod jedinstven društveni fenomen – sextortion. Prema smjernicama koje je dao Helsinški parlament građana Banja Luka, u okviru implementacije kampanje „Seksualna iznuda je korupcija. Prekinimo ćutanje!”²⁸⁶, a koja je dio šireg projekta „Građani/ke u borbi protiv tihe korupcije“, određena su tri ključna elementa koji razlikuju seksualnu iznudu od ostalih sličnih djela. Oni su se u tom određivanju referisali na odrednice koje je već dalo Međunarodno udruženje sutkinja da „korupcijska komponenta seksualne iznude ima tri karakteristike“ (IAWJ 2012: 9-11). Prvi element je da postoji seksualna aktivnost (eksplicitni ili implicitni zahtjev za bilo kojom vrstom seksualne radnje). Drugi element je zloupotreba položaja (postojanje autoriteta ili dominantnog lica koje zahtijeva seksualnu aktivnost) i treći element je tzv. ono za ovo situacija (u kojoj počinitelj zahtijeva seksualnu uslugu u zamjenu za određenu korist) (Helsinški parlament građana Banja Luka, 2023). U ovoj kampanji seksualno iznuđivanje definiše se kao spoj seksualnog uznemiravanja i korupcije, odnosno rodno određeni oblik korupcije, koji kao takav nije formalno-pravno prepoznat u zakonima u BiH, znači, ni na državnom, niti entitetskom, niti kantonalnom nivou. Sprovedena istraživanja, koja ćemo detaljnije navesti, pokazala su da ovaj vid korupcije najčešće pogađa žene, mada u manjem procentu žrtve mogu biti i muškarci. Nejednakost rodova u vezi s pitanjem moći i resursa takođe znači da žene i muškarci drugačije osjećaju posredne i neposredne posljedice korupcije. Žene su i dalje u neravnopravijem položaju i imaju veći rizik od siromaštva pa zato mogu biti uskraćene za pojedine javne usluge, prava i zaštitu. Još je u bivšoj Jugoslaviji autorka Mitra Mitrović isticala da pravo na rad žena i muškaraca nije tako prosta činjenica i „ne završava se samo na tome je li žena ušla u kancelariju ili fabriku. Pitanje je- je li time automatski postignuto pravo na sve profesije, jednake nagrade, uslovi za napredovanje...” (Mitrović, 1960: 61). Žene se pored neravnopravnosti u raznim sferama suočavaju i izložene su posebnim oblicima korupcije, kao što su seksualna iznuda u zamjenu za neku korist, a „ovaj rodno specifični oblik korupcije pretežno pogađa žene u obrazovnom sektoru, tokom migracije, ratnih sukoba i humanitarnih kriza“ (Ristevska, Trajakovska, 2021: 4). Broj žena žrtava seksualne iznude je proporcionalno viši nego kod muškaraca (Ristevska, Trajakovska, 2021: 5). Žene su često u podređenom položaju u društvu, na radnom mjestu i u porodičnoj zajednici, pa su zbog toga češće žrtve ovakvih situacija. Takođe, prema raznim kulturološkim stereotipnim obrascima, žene se i dalje smatraju manje vrijednima od muškaraca, što može dovesti do toga da se njihova prava i dostojanstvo manje cijene. To može stvoriti okruženje u kojem su žene više izložene seksualnoj iznudi. Ako, na primjer, analiziramo neke domaće serije ili filmove, nerijetko ćemo vidjeti kadrove u kojima je muškarac šef, a žena je uglavnom na poziciji sekretarice, izazovno obučena, u podređenom položaju ili prema scenariju sa zavodničkim dijalogom. Slično je i sa tematikom zdravlja, gdje se takođe nerijetko dešava da se doktori prikazuju kao muškarci, a žene su medicinske sestre i često scenario prati određene „ljubavne ili seksualne afere“ između aktera. Jedan od istaknutih problema kod neprijavlivanja seksualne iznude jeste i stigmatizacija žrtava. Žrtve seksualne iznude često doživljavaju stigmatu i strah od osude društva, porodice, prijatelja... Ovo može biti posebno izraženo u konzervativnim i patrijarhalnim društvima, gdje se žrtve krive ili se smatraju odgovornima za nastalu nepoželjnu situaciju. Žene u Bosni i Hercegovini posebno su ugrožene zbog tradicionalnih rodnih uloga, slabih institucionalnih mehanizama za zaštitu žrtava, kao i prisutnosti korupcije na različitim nivoima i sferama. Analizirajući medijske natpise i sadržaje na određenim portalima u Bosni i Hercegovini, uočavamo neprofesionalno izvještavanje u smislu naslova, nadnaslova i konstruisanja teksta/videoa, jer se nerijetko seksualna iznuda naziva „seks aferom na fakultetima“, a na primjer, desio se slučaj da je profesor prijavljen zbog seksualnog ucjenjivanja studentkinja, tražeći određene seksualne usluge za položene ispite. Takođe, seksualno uznemiravanje u nekoj instituciji, gdje je

²⁸⁶ Helsinški parlament građana Banja Luka implementira kampanju „Seksualna iznuda je korupcija. Prekinimo ćutanje!“, a fokus je na seksualnoj iznudi – sextortionu, koja je spoj seksualnog uznemiravanja i korupcije, odnosno rodno određeni oblik korupcije, koji kao takav nije formalno-pravno prepoznat u zakonima u BiH. Projekt traje 12 mjeseci (jun 2023 – jun 2024) i ima za cilj analiziranje prisutnosti seksualne iznude u javnom i privatnom sektoru i ispitivanje mogućnosti integracije termina seksualna iznuda u relevantne zakone i pravne akte.

nadređeni seksualno ucjenjivao, iznuđivao ili zlostavljano podređene zaposlenice označava se kao „seks skandal“. Često se u medijskim izvještajima ide na senzacionalizam, na površnost samog događaja, na klikabilnost, umjesto profesionalnog i istraživačkog izvještavanja, a posebno u cilju zaštite žrtava. I kada se desi seksualno iznuđivanje, kako vidimo u komentarima na društvenim mrežama, a i u direktnim razgovorima sa građanima i građankama, počinioci često budu zaštićeni od osude javnosti, radnih kolega i koleginica i tako redom, pa se mogu čuti etikete „da je bio korektan šef“, „porodičan čovjek“, „uzoran član partije“... O žrtvama se zna diskutovati i putem društvenih mreža „da li je to sama tražila, čime ga je izazvala, kako se oblačila“ i slično. Čak se u jednom članku na portalu Klix (Kendić, 2022) raspravljalo o tome da li je jednom prijavljenom osumnjičenom počiniocu afera napakovana od strane političkih protivnika, dok uopšte u fokusu nisu bile žrtve, što je izazvalo i burnu diskusiju u komentarima čitalaca i čitateljki, a izdvojicemo jedan od komentara na pomenutom portalu: *„Ovo nije seksualna afera, ovo je krivično djelo. Ja, koliko se sjećam, Billa Clintona su politički protivnici godinama razvlačili po medijima i sudovima zbog afere sa Monikom Lewinski. Ovaj monstrum ucjenjivao je žene seksom kako bi im omogućio da dođu do prava koja su im zakonom zagarantovana i vi napišete kako smo mi dotakli dno jer to neko koristi u političke svrhe? Jok, eto, treba ga ostaviti na funkciji“*.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I ANALIZE PROPISA

Svijest o postojanju seksualne iznude kao oblika korupcije izuzetno je niska, a dodatni problem predstavlja i nedostatak dokumentacije o praksi dokazivanja i institucionalnim mehanizmima utvrđivanja seksualnog iznuđivanja. Ranija istraživanja specifično navedene problematike nisu bila zastupljena u većoj mjeri u BiH. Možemo izdvojiti istraživanje koje je sprovedeno od strane Transparency Internationala BiH, koje je urađeno 2021. godine i u kojem se seksualna iznuda, između ostalog, definiše tako da ona simbolizuje „disbalans moći između počinioca i žrtve, pri čemu je žrtva dovedena u izuzetno težak položaj koji olakšava pristajanjem na eksplicitnu radnju. Inferiornost žrtve u odnosu na počinioca omogućava manipulaciju nad pojedincem, te čini ucjenu sredstvom za dolazak do željenog cilja“ (TI BiH, 2021). Ova publikacija prikazuje presjek stanja u Bosni i Hercegovini, kroz analizu zakonodavnog i institucionalnog okvira u BiH i Evropi, statističkih podataka od Visokog sudskog i tužilačkog savjeta BiH, sudskih presuda i podataka o prijavama korupcije i seksualnog uznemiravanja na javnim univerzitetima u BiH. Prema njihovoj publikaciji, kao i u mnogim drugim zemljama u kojima krivično zakonodavstvo ne tretira specifično sextortion, postoje druga krivična djela koja mogu biti povezana sa sextortionom, a nalaze se u zakonima na državnom i entitetskim nivoima. Prije svega, u BiH je Zakonom o ravnopravnosti spolova definisano seksualno uznemiravanje, kao i obaveze javnih organa i poslodavaca u sprečavanju i zaštiti od uznemiravanja, međutim nema pojma seksualna iznuda. U okviru Krivičnog zakona BiH pronalazimo sljedeća krivična djela koja se mogu dovesti u vezu sa sextortionom: zloupotreba položaja ili ovlaštenja (član 220), nesavjestan rad u službi (član 224) te međunarodna trgovina ljudima (185) i međunarodno navođenje na prostituciju (187). Krivični zakon RS u Glavi XIV definiše krivična djela protiv polnog integriteta: silovanje, polna ucjena, obljava nad nemoćnim licem, obljava zloupotrebom položaja, navođenje na prostituciju, polno uznemiravanje i bludne radnje. Pored toga, Krivični zakon RS sadrži više članova koji specifično definišu krivična djela s rodnom komponentom nego što je to slučaj s Krivičnim zakonom FBiH. Na osnovu statističkih podataka koje je VSTS BiH dostavio na zahtjev TI BiH za sva zatražena krivična djela protiv polne slobode i morala, primjetan je vrlo mali broj slučajeva za analiziranih šest godina kojima su se bavili organi za sprovođenje zakona, ali i sudovi. Naime, „u periodu od 2015. do 2020. podneseno je ukupno devet prijava za krivično djelo obljava zloupotrebom položaja, od čega nijedna nije podnesena od 2018. do 2020. U 2015. godini ukupno je podneseno pet prijava, izdato je isto toliko naredbi o sprovođenju istrage, dok je podignuta samo jedna optužnica“ (TI BiH, 2021).

Drugo istraživanje pod nazivom „Istraživanje o rasprostranjenosti seksualne iznude u društvu“ realizovao je Helsinški parlament građana Banja Luka 2023. godine putem anonimnog onlajn upitnika, ali kao metodologija je korišten i intervju fokus grupe. Prema ovom istraživanju, najveći broj ispitanika, preko 90%, upoznat je sa pojmom seksualnog iznuđivanja, dok 5% ispitanika nikad nije čulo za taj termin.

Preko 95% ispitanika smatra da se seksualno iznuđivanje može smatrati društveno neprihvatljivim ponašanjem. Preko 73% ispitanika smatra da je seksualna iznuda i te kako prisutna u bh. društvu, a na pitanje da li se seksualno iznuđivanje dešava na radnom mjestu, čak 76% ispitanika odgovorilo je da se dešava. Najveći broj ispitanika, preko 81%, slaže se s tim da se seksualno iznuđivanje ispoljava na direktan način u odnosu izvršilac–žrtva. Njih 16% ne može da se odluči u odgovoru na ovo pitanje u pogledu stava, dok se svega 1,8% ispitanika ne slaže sa postavljenom tvrdnjom. Najveći broj ispitanika, preko 90%, smatra da seksualno iznuđivanje u većini slučajeva pogađa žene i djevojčice. Veliki broj ispitanika, njih preko 50%, smatra da se kao osnov za seksualno iznuđivanje koriste eksplicitne fotografije žrtve ili bliske osobe, dok još 17% ispitanika smatra da se kao osnov koriste eksplicitni video-snimci žrtve ili bliske osobe, odnosno snimci emitovanja uživo kompromitujućeg materijala (6,7%). Kao razloge za seksualnu iznudu ispitanicu su naveli unapređenje na poslu – 16,3%, 15% navelo je stupanje u radni odnos, odnosno zapošljavanje, 8,5% odgovorilo je da je razlog polaganje ispita, a 5% navelo je ostvarivanje radnih prava poput godišnjeg odmora. Najveći broj ispitanika, dvije trećine njih, smatra da se seksualno iznuđivanje rijetko ili nikada ne prijavljuje organima gonjenja. „Najveći broj ispitanika, preko 85%, smatra da je potrebno inkriminisati seksualnu iznudu kao posebno krivično djelo“ (Helsinški parlament građana, 2023).

Autorka ovog rada, koja je i administratorka na društvenim mrežama Helsinškog parlamenta građana Banja Luka, od januara do aprila 2024. godine, u okviru istraživačkog doprinosa, jednom sedmično postavljala je anketni upitnik na storiju Instagrama, sa konkretnim pitanjima vezanim za pojam seksualne iznude. Tako je na pitanje gdje se najviše dešava seksualna iznuda, od strane pratilaca ovog naloga bilo najviše odgovora da je to na poslu, a na drugom mjestu po broju odgovora bile su obrazovne institucije. Na pitanje da li počinioce seksualne iznude pravosudni organi treba oštrije da sankcionišu, najviše odgovora je bilo – da. Pratioci i pratiteljke su na anketno pitanje, da li ste doživjeli seksualnu iznudu, opet odgovorili sa najviše potvrdnih odgovora i da je u pitanju bilo direktno traženje seksualne iznude od strane nadređene osobe. Na pitanje šta smatraju najčešćim razlozima zbog kojih se dešava seksualna iznuda, najviše odgovora je bilo da je to zaposlenje. Inače, u slučajevima seksualne iznude, na primjer, na radnom mjestu na početku mogu biti manje opasne ili manje ozbiljne situacije koje mogu biti prvi signali kao „npr. u situacijama kada nadređena osoba traži određene informacije iz privatnog života, kada obećava određene stvari koje mogu biti značajne za napredak u karijeri, ali postavlja određene uvjete koji u početku ne moraju imati sve ove elemente“ (Hasenčić, 2024). Nakon toga može doći do ucjena koje imaju sve navedene elemente seksualne iznude „i vrlo lako se uđe u začarani krug“ (Isto, 2024).

Na anketno pitanje da li biste prijavili slučaj seksualne iznude, najviše odgovora, 80%, bilo je da bi prijavili, a 20% da ne bi. Kod ovog pitanja izdvajamo jednu poruku koja je stigla od pratiteljke u inboks Instagram naloga: „Mnoge žene se ne usuđuju da prijave seksualnu iznudu iz razloga što ženama sistem nije naklonjen, pa je to velika borba za dokazivanje, isto kao i za mobing. Uglavnom su to teške i mukotrpne borbe kroz koje se žene koje se odvažaju na taj potez, dodatno etiketiraju i viktimiziraju.“ A na pitanje ko mogu biti žrtve seksualne iznude, najviše odgovora bilo je da se sextortion, odnosno seksualno iznuđivanje, može desiti svima. A u Analizi pravnih propisa u vezi sa sextortionom, koju je realizovao Helsinški parlament građana 2023. godine, pravni stručnjaci/stručnjakinje analizirali su aktuelne zakone u BiH i na entitetskim nivoima, te je utvrđeno da niti jedan zakon ne sadrži u svojim članovima i odredbama seksualnu iznudu. Analizirani su Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, zakoni o radu, zakoni o visokom obrazovanju, Zakon o zabrani diskriminacije, antikoruptivne strategije i slično, te su date preporuke na koji način je moguće integrisati termin seksualna iznuda ili sličan termin, o kojem treba da se dogovori pravna struka. Autorka ovog rada je takođe na sastancima sa nadležnim osobama u javnim i privatnim ustanovama, firmama i obrazovnih institucijama dolazila do informacija da nemaju ni u svojim internim aktima koja se odnose na radna, etička i disciplinska prava i pravila, integrisan pojam seksualne iznude, te je zato ta pojava ostala pod znakom pitanja, kako da se tretira, kome žrtva može da se obrati, na koji način da se sankcioniše počinilac i uopšte koja je procedura. U mnogim internim aktima postoji integrisan termin seksualno uznemiravanje, ali pojam seksualna iznuda, koja se dešava sa pozicije moći prema podređenoj osobi i ranjivijim kategorijama nema. Ono oko čega se vodi aktivna diskusija je u vezi dokazivosti samog djela seksualne iznude, kako dokazati obzirom da se često radi u direktnoj relaciji počinilac- žrtva, nema svjedoka, a takođe diskusija se vodi i u vezi samog termina sextortiona,

te na koji način kvalifikovati pomenuto djelo, što je ipak u domenu stručnjaka i stručnjakinja pravne struke koji bi se trebali usaglasiti u vezi toga. Takođe, jedan od problema je i kako dokazati slučaj seksualne iznude koji se desio prije mnogo godina, a jedno od takvih pitanja je postavljeno i na popularnoj Facebook grupi „Nisam tražila“ gdje inače žrtve iznose svoje slučajeve sa seksualnim uznemiravanjem, seksualnom iznudom, seksualnom ucjenom i drugim vrstama seksualnog nasilja.

ZAKLJUČAK

Neophodno je i dalje raditi na jačanju svijesti javnosti o postojanju i rasprostranjenosti seksualnog iznuđivanja kao društveno neprihvatljivog ponašanja. Potrebno je motivisati kreatore javnih politika kako bi reformisali postojeće zakone, a sve sa ciljem da seksualno iznuđivanje bude normirano na odgovarajući način, odnosno da seksualna iznuda bude formalno-pravno prepoznata u Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da su istraživanja pokazala da su najčešće žrtve žene i djevojčice, takođe je neophodna što intenzivnija edukacija u svim sferama i to da imaju pravo na zaposlenje, radno mjesto, na povišicu, unapređenje, pravo na zdravstvenu zaštitu i slično, bez toga da im iko traži seksualnu uslugu. Seksualna iznuda mora postati nedopustivo ponašanje, a dok ne bude kao posebno krivično djelo inkorporirana u zakone, s obzirom na to da pojedini elementi seksualne korupcije/iznude jesu prepoznati i sadržani u određenim krivičnim djelima u oblasti zaštite polnog integriteta u Bosni i Hercegovini, važno je putem javnih kampanja, edukacija i na druge načine motivisati građane/građanke da prijavljuju seksualnu korupciju i traže zaštitu od zvaničnih institucija, ali isto tako da ne trpe stigmatizaciju, dodatnu traumatizaciju i viktimizaciju. Kada je u pitanju ova tematika, svakako su potrebna i nova naučna i stručna istraživanja, koja bi trebalo da se fokusiraju na rodnu prirodu i korupcijski element ovih društveno neprihvatljivih oblika ponašanja. Borba protiv ove vrste koruptivnog ponašanja može doprinijeti smanjenju seksualnog nasilja tako što će ojačati institucije, promovisati vladavinu prava, ljudskih prava i osigurati odgovornost za počinioce, a prije svega pomoć žrtvama i zaštititi ih na adekvatne načine. Vladavina zakona, institucionalni mehanizmi zaštite i osnaživanje žena ključni su za borbu protiv seksualne iznude i drugih oblika rodno zasnovane diskriminacije. Seksualna iznuda se, kao što su pokazala i istraživanja, dešava kao „tiha korupcija“, često je pod velom tajne, i važno je što više isticati da ona predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava te se koristi kao sredstvo nasilja, zlostavljanja i manipulacije i kontrole nad žrtvama. Važno je aktivno raditi na sprečavanju i suzbijanju seksualne iznude kako bi se obezbijedila sigurnost svih potencijalnih žrtava, ali i uradila prevencija da do seksualnog iznuđivanja ne dolazi. Posebno je važna edukacija mladih osoba, koje tek treba da potraže prvo zaposlenje ili mladih tokom studiranja. U suštini, inkorporiranje pojma seksualne iznude u zakone ima za cilj zaštitu žrtava, jačanje ljudskih prava i unapređenje demokratskog i pravosudnog sistema jedne zemlje. To je ključni korak ka izgradnji društva koje poštuje i štiti sve svoje članove i članice i kada je ova vrsta potencijalnog alarmantnog ponašanja. Integrisanje i implementacija jasnih zakonskih odredaba koje regulišu seksualnu iznudu kao posebno djelo osigurati bi da se pravda primjenjuje dosljednije te bi pomogli u jačanju povjerenja građana i građanki u pravosudni sistem i uvjerali bi ih da će biti zaštićeni od seksualnog iznuđivanja. Takođe, to šalje snažnu poruku da nijedan oblik seksualnog nasilja neće biti tolerisan niti prikriven u društvu. I što je najvažnije, omogućava žrtvama da prepoznaju svoja prava i traže pravdu, odnosno ohrabruje ih da prijavljuju počinioce i da ne strahuju da će žrtve snositi posljedice, poput otkaza i stigmatizacije u društvu, već da će počinioći biti adekvatnije sankcionisani. Osim toga, to omogućava i pravosudnim organima da efikasno istražuju, procesuiraju i osude počinioce za seksualnu iznudu. U vezi ove tematike velika odgovornost je i koje korake će preduzeti stručnjaci i stručnjakinje pravosuđa, a posebno oni koji odlučuju o zakonskim politikama. Medijska vidljivost i profesionalno izvještavanje o problemu seksualne iznude i uopšte svim vidovima korupcije doprinose da ovakve nepoželjne pojave napokon budu otkrivene i da se percipiraju kao nešto što treba iskorijeniti iz demokratskog društva koji štiti dobrobiti svakog pojedinca i društvene zajednice.

LITERATURA

Asa Elden, Dolores Calvo, Elin Bjarnegard, Silje Lundgren i Sofia Jonsson (2020), *Seksualna iznuda (sextortion): Korupcija i rodno zasnovano nasilje*, EBA, Švedska

Risteska Marija, Trajanovska Ljupka (2021), *Sexual Extortion as an Act of Corruption: Legal and Institutional Response*, Skopje, OSCE Mission to Skopje

Bullock Jessie and Matthew Jenkins (2020). *Corruption and marginalization*, Transparency International, available online: <https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Corruption-andmarginalisation.pdf>

Hazel Feigenblatt (2020), *Breaking the silence around sextortion: The links between power, sex and corruption*, Transparency International, available online: <https://www.transparency.org/en/publications/breaking-the-silence-around-sextortion>

Ljupka Kovačević, Marija Perković i Staša Zajović (2011), *Ženski sud- feministički pristup pravdi*, Anima, Kotor

Carlo Alberto Brioschi (2007), *Kratka povijest korupcije – od staroga vijeka do naših dana*, Mate d. o. o, Zagreb

Mitra Mitrović (1960), *Položaj žene u savremenom svetu*, Narodna knjiga, Beograd

Transparency International BiH (2021), *Sextortion – prikrivena korupcija – studija slučaja Bosne i Hercegovine*, <https://ti-bih.org/publikacije/sextortion-prikrivena-korupcija/>

Helsinški parlament građana Banja Luka (2023), *Analiza propisa u vezi sa seksualnom iznudom (sextortion)*, <https://hcabl.org/analiza-propisa-u-vezi-sa-seksualnom-iznudom-sextortion/>

Helsinški parlament građana Banja Luka (2023), *Istraživanje o rasprostranjenosti seksualne iznude u društvu*, <https://hcabl.org/istrazivanje-o-rasprostranjenosti-seksualne-iznude-u-drustvu/>

Transparency International BiH (2024), *BiH druga najlošije rangirana zemlja u Evropi po stanju korupcije*, <https://ti-bih.org/bih-druga-najlosije-rangirana-zemlja-u-evropi-po-stanju-korupcije-kljucni-problem-disfunkcionalno-pravosudje-i-napadi-na-gradjanske-slobode/>

LINKOVI

Brkić-Čekić, 2024. *PRIKRIVENA KORUPCIJA: Žrtve seksualne iznude u BiH mora štiti zakon*, <https://inforadar.ba/prikrivena-korupcija-zrtve-seksualne-iznude-u-bih-mora-stitati-zakon/>

Hesenčić, 2024. *Seksualna iznuda: Nasilje o kojem se šuti*, <https://www.diskriminacija.ba teme/seksualna-iznuda-nasilje-o-kojem-se-%C5%A1uti>

Kendić, 2022. *Patologija političkih kampanja u BiH: Seksualne afere kao oružje za "eliminisanje" protivnika*, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/patologija-politickih-kampanja-u-bih-seksualne-afere-kao-oruzje-za-eliminisanje-protivnika/220812091/komentari>

Kendić, 2022. *Trenutak za "politički udarac"*, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/patologija-politickih-kampanja-u-bih-seksualne-afere-kao-oruzje-za-eliminisanje-protivnika/220812091>

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sextortion>

<https://fbihvlada.gov.ba/bs/saopcenje-za-javnost-gender-centra-povodom-medunarodnog-dana-borbe-protiv-nasilja-nad-zenama>

<https://balkans.aljazeera.net/news/world/2023/11/23/un-broj-zena-ubijenih-u-svijetu-2022-najveci-u-20-godina>

SEXUAL EXTORTION AS COVERT CORRUPTION AND SEXUAL VIOLENCE

*Vesna Iliktarević, MA in Communication Studies, PhD Candidate
Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka*

Abstract: Sexual extortion, defined as a form of sexual and gender-based violence, as well as a form of corruption, has been the subject of research since 2008 when the International Association of Women Judges (IAW) recognized this phenomenon as alarming. Although certain efforts have been made to raise awareness of this corrupt practice and find solutions to stop it, sexual extortion remains a global phenomenon and problem. This phenomenon, as shown by previous research, is present in various sectors, both private and public, including Bosnia and Herzegovina. However, little public discussion surrounds sexual extortion, and in cases where it does enter media and public discourse, the victim is often stigmatized rather than holding the perpetrator of sexual extortion accountable for the consequences. Just like in many other countries, in Bosnia and Herzegovina, the concept of sexual extortion is not incorporated into laws or legal or ethical regulations. Sexual extortion, as a combination of sexual harassment, exploitation, and abuse of power, authority, and dominance, is still not formally or legally recognized. This paper explores various aspects of the phenomenon of sexual extortion, examining broader implications and factors contributing to this phenomenon. The paper will investigate how the unacceptability of sexual extortion stems from the violation of basic human rights. This type of abuse of power can have long-term harmful consequences for victims of sexual extortion and implies various societal deviations. The focus of the paper will be on raising awareness among the general public, media, politicians, scientists, and representatives of various fields about the harmful consequences of sexual extortion, both at the individual and societal levels. Additionally, the paper will explore the possibilities of integrating the term sexual extortion into relevant laws and whether legal recognition of this concept can be crucial in combating this type of corruption and protecting victims.

Keywords: sexual extortion, sexual violence, corruption, society, laws

MOTIVACIJA UČENIKA U ŠKOLSKOM UČENJU

Sanda Milošević, pomoćnik direktora u JU OŠ "Mladen Stojanović Laktaši"²⁸⁷

Sažetak: Vaspitno obrazovni sistem ima za cilj da kod mladih ljudi doprinese razvoju i promjenama u sposobnostima, vještinama i stavovima kao i vrijednostima koje su prihvaćene u savremenom društvu. Ne ostvaruje škola sama te ciljeve jer veliki uticaj na razvoj mladog čovjeka ima porodica ali i socijalna sredina. Veliki dio promjena u čovjekom razvoju odvija se putem vaspitno obrazovnog sistema i predstavlja osnovni zadatak školskog sistema. Zadatak početnih poučavanja i učenja u nastavi je da uspostavi motivaciju, stvori pogodnu stimulativnu situaciju, da izazove verbalnu komunikaciju i obezbijedi povratnu spregu u učenju. Svaka od ovih funkcija u podučavanju ima svoju ulogu i ako neka od njih izostane učenje se odvija sa poteškoćama. U školi, čiji nastavni i vaspitni problemi postaju sve zahtjevniji i komplikovaniji, želi se mnogo toga postići. Nastojanja uglavnom vode ka poboljšanju uspjeha u čenju i vladanju. Radi se na razvijanju radnih navika učenika, boljoj disciplini i efikasnijem savladavanju školskog gradiva, umanjivanju štetnih uticaja društvene sredine na vaspitanike, prevazilaženju problema u vršnjačkoj komunikaciji (rad na prevenciji vršnjačkog nasilja), rješavanju konfliktnih situacija između učenika i nastavnika i pojačavanju saradnje između škole i porodice. U novije vrijeme sve više pažnje se posvećuje pojmu motivacije. U ovom radu bavili smo se motivacijom prema školskom učenju. Metoda teorijske analize korišćena je za teorijsku obradu problema istraživanja. Empirijsko istraživanje korišteno je da bi se ispitala motivacija za učenje iz perspektive učenika a korišten je upitnik „Veliki inventar motivacije postignuća VIMP“. Suzić (2006). Cilj istraživanja je ispitivanje stavova i mišljenja učenika JU OŠ „Mladen Stojanović“ Laktaši o prisustvu i uticaju određenih faktora nastavnog procesa na motivaciju za učenje. Istraživanje je rađeno na uzorku od 100 učenika šestih i devetih razreda u centralnoj školi i područnim odjeljenjima Klačnice i Kriškovci.

Ključne riječi: Motivacija za učenje, komunikacija, samoeфикаsnost, akademska kontrola, izazov, ciljevi

UVOD

Veoma je teško definisati motivaciju jer postoje studije i istraživanja o motivaciji iz filozofije, biologije, fiziologije, pedagogije a naročito iz psihologije. Kada se određuje pojam motivacije, neki psiholozi naglašavaju da je to ispoljavanje ponašanja pod uticajem svega onoga čemu samo ponašanje vodi. (Rakić, 1970:5,6). Motivacija se, svakako, može shvatiti u užem i širem značenju, može se određivati s obzirom na saznavno i socijalno ponašanje, prema školskom učenju i sa drugih aspekata. Pod motivacijom se tako mogu podrazumijevati oni činioci „koji izazivaju, usmjeravaju, održavaju i završavaju određeno ponašanje (Roter, 1961). Obično se motivacioni postupci svrstavaju u dvije kategorije: unutrašnji i spoljašnji. Postupci za razvijanje unutrašnje motivacije u školskom učenju su oni postupci kojima se učenik pokušava motivisati tako što mu se pruža pomoć da što jasnije zapazi odnos svojih sopstvenih ciljeva sa ciljevima učenja. Nastavnik planiranjem nastave i odabirom metoda rada ima specifičan zadatak u kojem osim spoljašnje motivacije treba da kod učenika pokrene unutrašnje motive za učenje. Principi uspješnijeg učenja, pa i motivisanja učenika počivaju na različitim teorijama koje su se do danas razvile. Ako je riječ o razrednoj praksi iz ovih teorija se mogu izdvojiti korisne preporuke koje nastavnici mogu primijeniti u nastavi. Značaj podsticanja unutrašnje motivacije u procesu školskog učenja mora se sagledavati i s obzirom na kvalitet nastavnog procesa. Što je proces učenja na višem kvalitativnom nivou, veća je mogućnost uticaja unutrašnje motivacije na ishode ili rezultate u školskom učenju.

²⁸⁷ sandokan@teol.net

MOTIVACIJA I ŠKOLSKO UČENJE

Jedno od osnovnih pitanja u školskom učenju i vaspitanju odnosi se na motivaciju. Motivacija u školskim uslovima uključuje i aktivnosti nastavnika da izazove motivaciju kod učenika. Gotovo sva pitanja školskog rada i planiranja vezana su za pitanje motivacije. Nastavni plan i program koji se nalazi na samom početku organizacije rada treba da vodi računa o dinamičkoj prirodi djeteta, o njihovim prošlim iskustvima a posebno o njihovim individualnim razlikama. Pedagoški rad sa učenicima podrazumijeva stvaranje podsticajne klime za podizanje unutrašnje motivacije za školsko učenje. Bloom (1976), na osnovu analize velikog broja makrostudija i mikrostudija, pokazuje veliki značaj kvaliteta instrukcije za ishode u školskom učenju, a time i za afektivne karakteristike učenika među koje se ubraja i motivacija tj. interesi učenika. Svaka aktivnost učenja u školi treba da vodi ciljevima i doprinosi razvijanju želje za postizanje tih ciljeva. Za nastavnike i pedagoge koji rade sa učenicima važan zadatak predstavlja realistično postavljanje ciljeva. U istraživanju ćemo koristiti *model motivacije za učenje* koji se bazira na sociokognitivnoj teoriji učenja. Autor modela je Pintrich (Pintrich, 2003). Pintrichov koncept je izveden iz specifično školske situacije i fokusira se na postignuće, stavove učenika o školskom učenju, o njihovim ulogama i ciljevima koje vezuju za školsko postignuće (Suzić, 2006:88-121). Koncept se sastoji od pet sociokognitivnih konstrukta izvedenih iz najpoznatijih istraživanja motivacije za akademsko postignuće.

Percepcija samoeфикаsnosti i uvjerenje o kompetenciji:

- a) Samoeфикаsnost - procjena samoeфикаsnosti predstavlja uvjerenje da sopstvenom aktivnošću možemo ostvariti ciljeve koje smo postavili (Bandura, 1997). Ne treba je izjednačavati s pojmom o sebi, procjenom sopstvene vrijednosti ili samoprocjenom kompetentnosti, koji predstavljaju opštije i stabilnije konstrukte i odnose se na šire samoopažanje osobe (Pajares, 2008, Schunk, 2008).
- b) Percepcija kompetencije - samoprocjena sposobnosti (self – competence) konstrukt je koji je razvila Suzan Harter (Harter, 1982) i odredila kao sopstvenu procjenu sposobnosti ili kompetencija koje su potrebne da se izvrši određeni zadatak. Odnosi se na kognitivnu procjenu sposobnosti, za razliku od samopoštovanja i percepcije sopstvene vrijednosti, koje uključuju emotivnu komponentu (Schunk, 2013:68).
- c) Samovrednovanje - (self-worth) podrazumijeva pozitivno vrednovanje sopstvenih kvaliteta (Covington, 2000).
- d) Samodeterminacija – samoodređenje je pojam koji uvode Deci i Rajan (Deci i Ryan, 1985) i definišu ga kao osjećaj slobode u obavljanju aktivnosti koje su interesantne i važne za život pojedinca (Ryan i Deci, 2000).

Adaptivna atribucija i uverenje o sposobnosti kontrole

Navedeni pojmovi zasnivaju se na teoriji atribucije (Heider, 1958) i teoriji samodeterminacije (Deci, 1975). Deci i Rajan iznose stav da se spoljašnja i unutrašnja motivacija ne mogu posmatrati kao potpuno odvojene. Osnovna pretpostavka teorije samodeterminacije je postojanje kontinuuma samoregulacije motivacije. Na lijevom kraju kontinuuma nalazi se „amotivacija – koju autori definišu kao stanje bezvoljnosti, stanje koje karakteriše nemogućnost samoregulacije. Javlja se kao posljedica opažanja pojedinaca da nisu dovoljno kompetentni, da njihove aktivnosti nisu važne ili ne postoji očekivanje da će ostvariti željeni ishod (Ryan i Deci, 2000). U okviru ekstrinzički motivisanog ponašanja razlikujemo četiri oblika regulacije:

- a) Eksterna regulacija – najmanje je autonoman vid regulacije i odgovara tradicionalnom shvatanju spoljašnje motivacije. Svrha ponašanja je izbjegavanje kazne ili dobijanje nagrade;
- b) Introjektovana regulacija podrazumijeva prihvatanje spoljašnje regulacije. Ponašanje se izvodi iz obaveze, da bi se izbjeglo osjećanje krivice, stida, uz očekivanje nagrade koja jača sopstveno „ja“ i dovodi do osjećanja lične vrijednosti;
- c) Identifikaciona regulacija podrazumijeva veću autonomiju, svjesno vrednovanje cilja ponašanja. Osoba je svjesna da ima mogućnost izbora;

- d) Integrisana regulacija je najautonomniji oblik spoljašnje motivacije. Regulacija je u skladu sa sopstvenim potrebama i vrijednostima. Na desnom kraju kontinuuma je unutrašnja motivacija.

Adaptivna atribucija predstavlja značajnu komponentu motivacije za učenje. Vajner (Weiner, 1986) razvio je atribucionu teoriju postignuća koja se zasniva na Hajderovoj pretpostavci da svaka osoba nastoji da otkrije i interpretira uzroke sopstvenih uspjeha ili neuspjeha (Heider, 1958). Učenici najčešće navode četiri vrste uzroka uspjeha ili neuspjeha: sposobnost, uloženi napor, trud, težina zadatka i slučaj ili sticaj okolnosti. Opaženi uzroci se mogu razlikovati kao dimenzije koje imaju specifične kognitivne i emocionalne posljedice i promjene u ponašanju: mjesto uzroka (osobine ličnosti ili specifičnost situacije), mogućnost kontrole ili kontrolabilnost (da li je uzrok podložan našoj kontroli) i stabilnost uzroka (promjenljiv u vremenu).

Interesovanja i unutrašnja motivacija

Rajan i Disi određuju unutrašnju (intrinzičku) motivaciju kao samoodređujuće spontane aktivnosti, koje osoba sprovodi kada slobodno slijedi svoja interesovanja. Za intrinzički orijentisane učenike nagrada je sama aktivnost kojom se bave i saznanja do kojih u aktivnosti dolaze. Centralno pitanje unutrašnje motivacije predstavljaju interesovanja (Deci i Ryan, 1985). Hidijeva (Hidi, 2000:311) definiše interesovanja kao „psihološko uzbuđenje koje podrazumijeva usmjerenu pažnju, povećano kognitivno djelovanje, istrajavanje i emocionalnu uključenost.“ Javlja se utoku interakcije između pojedinca i određenog sadržaja i za razliku od drugih motivacionih konstrukata, uvijek je orijentisano ka određenom sadržaju, objektu, aktivnosti. Individualna interesovanja, stabilna su i karakteriše ih želja da se razvijaju kompetencije i da se pokaže umješnost u određenom domenu, dok su situaciona kratkoročna i vezana za specifične situacije i određeni kontekst (Murphy i Aleksander, 2000).

Vrednovanje akademskog postignuća

Etkinso (Atkinson, 1957, prema Eliot i Harackiewicz, 1996) u teoriji očekivanja i vrijednosti iznio je stanovište da zadaci koji su povezani s postignućem izazivaju pozitivna očekivanja i obrnuto, zadaci koji bi mogli dovesti do neuspjeha izazivaju negativna očekivanja. Postavke Etkinsonove teorije proširili su Ekles i Vingfield (Eccles i Wigfield, 2002). Očekivanje uspjeha ima važnu ulogu u predikciji učenikovog budućeg angažovanja, izbora, istrajnosti i postignuća, a odnosi se na uvjerenje učenika o sopstvenoj uspješnosti u nekoj aktivnosti. Vrijednosti su podsticaji i razlozi za preduzimanje određene aktivnosti (Eccles i Wiegfield, 2002) i odnose se na četiri aspekta:

- Važnost – kako učenik procjenjuje vrijednost angažovanja u određenoj aktivnosti;
- Unutrašnja zainteresovanost kao suštinska vrijednost – nivo zadovoljstva koje izaziva učešće u aktivnosti;
- Upotrebna vrijednost (korist) – procjena dobiti od učešća u aktivnosti;
- „Cijena“ – procjena učenika koliko će napora i sredstava uložiti u obavljanje aktivnosti.

Ciljevi

Ciljevi su kognitivne predstave koje se odnose na ono što pojedinac želi da postigne i razloge zbog kojih želi da ih postigne (Pintrich, 2000:94). Vencel (Wentzel, 2000) sve ciljeve koji se odnose na ono što učenici žele da postignu u školskom kontekstu dijeli na akademske i socijalne. Ovladavanje ili vještina kao cilj (mastery goal) podrazumijeva usmjerenost ka razvoju kompetencija, proširivanju znanja i razumijevanju kroz naporno učenje (Ames i Archer, 1988). Autori koriste različite nazive za ovu vrstu cilja: učenje kao cilj (Dweck, 1986; Dweck i Elliot, 1983) ili dužnost kao cilj (Nikols, Patashnick i Nolen, 1985).

Performativni ciljevi (performance goal) ili egociljevi usmjereni su ka demonstriranju vještina ili izvođenju aktivnosti (Ames, 1984; Elliot i Dweck;1988, Nicholls;1984, Patashinck i Nolen,1985). Poredakademskih, značajnu ulogu imaju i socijalni ciljevi, koji uključuju širok spektar djelovanja, od želje učenika da budu popularni, do poslušnosti, uvažavanja, socijalne odgovornosti (Urdan i Maehr, 1955, prema Suzić, 1998).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Za utvrđivanje nivoa motivisanosti učenika za učenje korišćen je VIMP (Veliki inventar motivacije postignuća) koji predstavlja inventar na kome se ispitanici izjašnjavaju u formi slaganja ili neslaganja s tvrdnjama. Na niz datih tvrdnji ispitanici odgovaraju sa *da* ili *ne*. Radi se o samizvještavanju koje ima atributivni karakter. Instrument je sastavljen iz pet subtestova, a konstruisan je kompozitno tako da svi testovi zajedno daju generalni skor motivacije (Suzić, 2006).

Predmet istraživanja: motivacija učenika za učenje u nastavnom procesu u osnovnoj školi iz perspektive učenika.

Ciljevi istraživanja: rezultati istraživanja mogu obezbijediti važna saznanja za unapređenje procesa učenja i postignuća učenika. Za nastavnike i stručne saradnike će biti značajni rezultati koji govore o karakteristikama učenika i njihovom odnosu prema učenju, školi i nastavi.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Utvrđivanjem nivoa procjene samoeфикаsnosti i samoprocjene kompetencija kod učenika dobili smo vrijednosti koje su uglavnom bile blizu maksimalnih vrijednosti pa možemo zaključiti da učenici imaju razvijena uvjerenja da sopstvenom ефикасношћу mogu ostvariti postavljene ciljeve (7,62), visok nivo percepcije kompetencija (3,92) što znači da visoko vrednuju sposobnosti ili kompetencije koje su potrebne da se izvrše određeni zadaci. Samodeterminacija je takođe izražena u značajnoj mjeri (6,45) odnosno osjećaj slobode u obavljanju aktivnosti važnih i interesantnih za pojedinca. Nivo samocjenjenja tj. vrednovanja sopstvenih kvaliteta ima vrijednost preko polovine ukupnog zbira bodova (10,35). Učenici koji visoko vrednuju svoje sposobnosti više će se i angažovati na zadacima, stoga je važno pomoći učenicima da percipiraju viši nivo svojih sposobnosti.

Tabela 1. Samoeфикаsnost i kompetencija

	N	Minimum	Maksimum	AS
Samoeфикаsnost	100	2.00	10.00	7.62
Perforativna samoeфикаsnost očekivanje uspjeha	100	.00	10.00	6.25
Percepcija kompetencije-rekognicija	100	.00	5.00	3.92
Samoocjenjenje	100	.00	20.00	10.35
Samodeterminacija-akademska kontrola	100	2.00	10.00	6,45
I Samoeфикаsnost i kompetencija – (1-55) ukupno	100	15.00	54.00	34.60

Ako se sagleda prosječan broj poena osvojen na I subtestu (34,60 od maksimalno mogućih 55), može se zaključiti da učenici procjenjuju visok nivo samoeфикаsnosti i kompetencija.

Tabela 2. Adaptivna atribucija i uvjerenje o sposobnosti kontrole

	N	Minimum	Maksimum	AS
Angažovanost	100	.00	7.00	5.04
Izazov	100	.00	8.00	5.05
Kontrola	100	.00	8.00	5.40
II Adaptivna atribucija-uvjerenje o sposobnosti kontrole	100	2.00	23.00	15.50

Subskala II sadrži tvrdnje koje se odnose na adaptivnu atribuciju i uvjerenja učenika o sposobnosti kontrole. I u ovom slučaju učenici dobijaju skorove koji su blizu maksimumu, naročito kad je u pitanju angažovanost učenika. Učenici vole da rade na izazovnim zadacima a istovremeno percipiraju visoku sposobnost kontrole. Prosječan broj poena osvojenih na II subtestu je 15,51 (od maksimalnih 23).²⁸⁸

Neredna tabela pokazuje zainteresovanost učenika za nastavu. Učenici u većoj mjeri pokazuju zainteresovanost za nastavu jer njihovi odgovori su pozitivni u preko 60% slučajeva. Interesovanje za nastavu ima pozitivne efekte na motivaciju. Unutrašnja motivacija podrazumijeva spontane aktivnosti kod osobe koje svoja interesovanja sljedi slobodno.

Tabela.3 Zainteresovanost učenika za nastavu i percepcija kompetencija

	N	Minimum	Maksimum	AS
III Zainteresovanost učenika za nastavu i percepcija kompetencija	100	.00	10.00	6.26

Rezultati koji pokazuju da učenici pozitivno vrednuju značaj postignuća i angažovanosti u određenim aktivnostima su ohrabrujući. Ukupan rezultat za vrednovanje akademskog postignuća iznosi (7,04). Tvrdnje u upitniku koje se odnose na pozitivan stav o akademskom postignuću su na visokom nivou vrednovanja.

Tabela 4. Nivo vrednovanja akademskog postignuća

	N	Minimum	Maksimum	AS
IV Nivo vrednovanja akademskog postignuća	100	1.00	10.00	7.04

²⁸⁸ N – broj anketiranih

Minimum – minimalno poena

Maximum – maksimalno poena

AS – prosječan broj poena

Kod 1, 2. i 4. dijela subtesta maksimalno je moguće osvojiti 10 poena, kod Percepcija kompetencije –rekognicija 5, a kod Samoocjenjivanje 20 poena.

Kod 1. dijela subtesta maksimalno je moguće osvojiti 7 poena, a kod 2. i 3. po 8 poena.

Kada su u pitanju akademski ciljevi, izraženiji su ciljevi ovladavanja vještinama i aktivnostima nego performativni ciljevi. Učenici su više usmjereni proširivanju znanja i razumijevanju nego ka demonstriranju vještina.

Tabela 5. Ciljevi

	N	Minimum	Maksimum	AS
Masteri i ovladavanje	100	1.00	10.00	7.33
Performativni ciljevi	100	.00	10.00	4.99
Nonkonformizam	100	1.00	9.00	4.96
V Ciljevi (99128) ukupno	100	7.00	25.00	17.30

Ako se sagleda zbir rezultata dobijenih pojedinačno, na svakoj subskali, dobija se jedna mjera motivacije postignuća. Prosječan skor je uglavnom bliži maksimalnoj vrijednosti pa možemo zaključiti da su učenici u značajnoj mjeri motivisani za učenje i orijentisani na ciljeve i postignuća.²⁸⁹

Tabela 6. VIMP ukupni rezultati

	N	Minimum	Maksimum	AS
VIMP (1-128) ukupno	100	46.00	117.00	80.72

ZAKLJUČAK

Dobijeni rezultati bi svakako mogli biti i bolji i zaključak je da je potrebno kod učenika razvijati bolju percepciju samoeфикаsnosti, zainteresovanost za učenje, a u najvećoj mjeri samocijenjenje. Rezultati ukazuju i na visok nivo vrednovanja akademskog postignuća, a kada su u pitanju akademski ciljevi više su izraženi ciljevi ovladavanja vještinama i aktivnostima nego performativni ciljevi. U radu su izložena teoretska razmatranja o problematici motivisanja učenika za učenje. Pojam motivacije za učenje prikazan je kroz ideje i mišljenja različitih autora. U savremenoj pedagoškoj literaturi postoje različiti pristupi o motivaciji učenika za učenje. Razlike se ogledaju i u samom načinu mjerenja motivacije za učenje ali i u pogledu metodoloških pristupa u proučavanju motivacije za učenje. Motivacija je kompleksan fenomen i od samog pojedinca zavisi koliko će u sebi pokrenuti svoju, unutrašnju motivaciju za učenje. Ipak, zadatak porodice i škole je stalni rad na poticanju razvoja motivacije i uvjerenju učenika da postavlja sebi ciljeve i pozitivno vrednuje svoje mogućnosti.

LITERATURA

1. Ames, C, and Ames P. (1984). System of student and teacher motivation towards a qualitative definition, *Journal of Educational Psychology*, 76(4), 535-556.
2. Ames, C., & Archer, J., (1988). Achievement goals in the classroom: Students' learning strategies and motivation process. *Journal of Educational Psychology*, 80(3), 260-267.
3. Atkinson, J.W. (1957). Motivational determinants of risk-taking behavior. *Psychological Review*, 64, 359– 372.

²⁸⁹ Kod sva tri dijela subtesta maksimalno je moguće osvojiti po 10 poena, maksimalan mogući broj poena je 128, a prosječan broj osvojenih poena za cijeli test VIMP je 80,72.

4. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York, NY: W.H. Freeman and Company
5. Bloom S. B., (1976.) *Human Characteristics and School Learning*. McGraw-Hill Book Company New York
6. Covington, M. V. (2000). Goal theory, motivation, and school achievement: *An integrative review. Annual Review of Psychology*, 51(1), 171-190.
7. Deci, E. L. (1975) *Intrinsic motivation*, New York: Plenum Press
8. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum Press.
9. Dweck, C.S. Motivational processes affecting learning. *American Psychologist*, 1986, 41, 1040-1048.
10. Dweck, C. S., & Elliott, E. S. (1983). Achievement motivation. In P. H. Mussen (Gen. Ed.) & E. M. Hetherington (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: 11ol. IV. Social and personality development* (pp. 643-691). New York: Wiley.
11. Eccles, J.S., Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals; *Annual reviews of psychology*, 53, 109-132
12. Elliot, A., & Harackiewicz, J. (1996). Approach and Avoidance Achievement Goals and Intrinsic Motivation: *A Meditational Analysis. Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 461-475
13. Harter, S.(1982) The Perceived Competence Scale for Children, *Child Development*, v53 n1 p87-97 Feb 1982
14. Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relation*. John Wiley & Sons.
15. Hidi, S. (2000). An interest researcher's perspective: The effect of intrinsic and extrinsic factors on motivation. In C. Sansone & J. M. Harackiewicz (Eds.), *Intrinsic and extrinsic motivation: The search for optimal motivation and performance* (pp. 309-339). San Diego, CA: Academic Press.
16. Murphy, P.K., & Alexander, P.A. (2000). A Motivated Exploration of Motivation Terminology. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 3-53.
17. Nicholls, J. G., Patashnick, M. & Nolen, S. B. (1985). Adolescents' theories of education. *Journal of Educational Psychology*, 77, 683–692.
18. Pajares, F. (2008). Motivational Role of Self-Efficacy Beliefs in Self-Regulated Learning. In D. H. Schunk, & B. J. Zimmerman (Eds.), *Motivation and Self-Regulated Learning. Theory, Research and Applications* (pp. 111-141). New York, NY: Lawrence Erlbaum Associates.
19. Pintrich, P. R (2000). An Achievement Goal Theory Perspective on Issues in Motivation Terminology, *Theory, and Research. Contemporary Educational Psychology*, 25, 92-104
20. Pintrich, P. R (2003). A Motivational Science Perspective on the Role of Student Motivation in Learning and Teaching Contexts. *Journal of Educational Psychology*, 95(4), 667-686.
21. Rakić B., (1970). *Motivacija i školsko učenje*. Zavod za izdavanje udžbenika Sarajevo
22. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American psychologist*, 55(1), 68
23. Roter, M., (1961). *Motivi ljudskog ponašanja*. Beograd
24. Schunk, D. H., Pintrich, P. R., & Meece, J. L. (2013). *Motivation in education: Theory, research, and applications* (4rd ed.). New Jersey: Pearson Education Inc.
25. Suzić, N. (2006). Mjerenje motivacije. *Naša škola – časopis za teoriju i praksu vaspitanja i obrazovanja*, br. 3-4, 88–121
26. Suzić, N. (1998) *Kako motivisati učenike*, Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
27. Weiner, B. (1986). *An Attributional Theory of Motivation and Emotion*, Springer Verlag, New York.
28. Wentzel, K. R. (2000). What is it that I'm trying to achieve? Classroom goals from a content perspective. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 105-115

STUDENT MOTIVATION IN SCHOOL LEARNING

Summary: *The educational system aims to contribute to young people's development and changes in abilities, skills and attitudes as well as values that are accepted in modern society. The school alone does not achieve these goals because the family and the social environment have a great impact on the development of a young person. A large part of the changes in human development takes place within the realms of the educational system and constitutes the basic task of the school system. The task of initial teaching and learning in class is to inaugurate motivation, create a suitable stimulating situation, to occasion verbal communication and provide feedback in learning. Each of these functions in teaching has its own role and if one of them is missing, learning takes place with difficulty. In school, whose teaching and educational problems are becoming more and more demanding and complicated, there is a lot to be achieved. Efforts generally lead to refined performance in learning and government. It works on developing students' work habits, better discipline and more efficient mastering of school material, reducing the harmful effects of the social environment on students, overcoming problems in peer communication (work on the prevention of peer violence), resolving conflict situations between students and teachers, and strengthening cooperation between the school and families. Recently, more attention is paid to the concept of motivation. In this paper, we dealt with motivation with the respect to school learning. The method of theoretical analysis was used for the theoretical treatment of the research problem. Empirical research was used to examine the motivation for learning from the student's perspective and the "Large Inventory of Achievement Motivation Inventory VIMP" was used. Suzić (2006). The aim of the research is to assess the attitudes and opinions of the students of the elementary school "Mladen Stojanović" in Laktaši about the presence and influence of certain factors of the teaching process on the motivation to learn. The research was conducted on a sample of 100 students of the sixth and ninth grades in the central school and regional departments of Klačnice and Kriškovci.*

Key words: Motivation for learning, communication, self-efficacy, academic control, challenge, goals

PREVENCIJA NASILJA U ŠKOLI

Ibrahim Kadrić, prof., OŠ „Travnik“, Travnik²⁹⁰

mr.sc.Jasna Eminović. OŠ „Turbe“, Travnik

Sažetak: U ovom radu analiziramo pojam nasilja sa posebnim akcentom na nasilje prema djeci. Nasilje je neodvojivi dio ljudske vrste od samog početka, čak je i u svetim knjigama prisutna alineja o Adamovim sinovima Abelu i Kainu, gdje Kain ubija Abela zbog ljubomore. Različiti su motivi za nasilje, Erich Fromm se u svom kapitalnom djelu "Anatomija ljudske destruktivnosti" pozabavio ovim fenomenom, tačnije uzrocima i posljedicama ljudskih tendencija prema nasilju. Djeca kao najranjiviji dio naše populacije su svakodnevno izložena različitim tipovima nasilja kako od odraslih, tako i od svojih vršnjaka. Pošto djeca nemaju mehanizme odbrane i sprječavanja nasilja, dužnost savjesnih nacija i vlada jeste da usvoje mjere koje će zaštititi djecu, te odrediti kaznu za prestupnike. U nastavku analiziramo mjere prevencije nasilja nad djecom u svijetu, susjednim državama i Bosni i Hercegovini. Na kraju, predlažemo oslanjanje na INSPIRE strategiju kao polaznu osnovu zbog nepostojanja unificiranog strateškog pristupa za prevenciju nasilja na državnoj razini.

Ključne riječi: nasilje, škola, nasilje prema djeci, prevencija.

Uvod

Svaka država i zajednica su pogođene nasiljem. Slike i prikazi nasilja prožimaju medije; tu je na našim ulicama, u našim domovima, školama, radnim mjestima i institucijama. Nasilje je univerzalna pojava koja razdire tkivo zajednice i ugrožava život, zdravlje i sreću svih nas. Svake godine veliki broj ljudi širom svijeta izgubi živote zbog nasilja. Za svakoga ko umre kao rezultat nasilja, mnogo više osoba je povrijeđeno i pati od niza fizičkih, seksualnih, reproduktivnih i problema mentalnog zdravlja.

Nasilje je višestruki problem sa biološkim, psihološkim, socijalnim i ekološkim korijenima. Ne postoji jednostavno ili jedinstveno rješenje ovog problema, nasilje se mora rješavati na više nivoa i u više sektora društva istovremeno. Na osnovu perspektive koju pruža ekološki model, programi i politike prevencije nasilja mogu biti usmjerena na pojedince, odnose, zajednice i cijelo društvo, a provode se u saradnji sa različitim sektorima društva u školama, na radnim mjestima, institucijama pravosuđa i drugim institucijama. Prevencija nasilja će biti uspješna samo ako je sveobuhvatna i naučno bazirana kao što je INSPIRE strategija koju ćemo detaljno analizirati. Generalno, programi koje se provode u djetinjstvu i koji se održavaju tokom tog perioda će biti efikasniji od kratkoročnih programa.

Budući da je toliko sveprisutno, nasilje se često vidi kao integralni dio ljudske prirode – činjenica života na koju treba odgovoriti, a ne spriječiti. Podizanje svijesti o tome da nasilje može biti spriječeno je, međutim, samo prvi korak u oblikovanju odgovora na to. Nasilje je izuzetno osjetljiv problem, jer diskusija o nasilju znači otpakivanje kompleksnih pitanja o moralu, ideologiji i kulturi. Zbog toga, često nailazimo na otpor na službenom i ličnom nivou što se tiče otvaranja diskusije o ovoj temi.

²⁹⁰ brajko.ka@hotmail.com

Pojam nasilja

Izraz „nasilje“ je izveden iz latinskog *violentia*, što znači 'vehemencija', strastvena i nekontrolisana sila. Većina pokušaja da se definiše nasilje ima tendenciju da kombinuje ideju čina fizičke sile sa povredom. Honderich (2002) definiše nasilje kao *“upotrebu fizičke sile koja povređuje, oštećuje, krši ili uništava ljude ili stvari”*, dok Steger (2003) ističe da nasilje *„sadrži niz značenja, uključujući “prisiliti”, “povrijediti”, “obećastiti” i “kršiti.”*

Audi (1971) u svojoj definiciji nasilja sugerira da čin nasilja može biti fizički ili psihološki, usmjeren na osobe, životinje ili imovinu:

Nasilje je fizički napad ili snažno fizičko zlostavljanje ili energična fizička borba protiv osobe ili životinje; ili veoma snažno psihološko zlostavljanje ili oštar, zajedljiv psihološki napad na osobu ili životinju; ili snažno, ili zapaljivo, ili zlonamjerno i energično, uništavanje ili oštećenje imovine ili potencijalne imovine.

Jedna od glavnih vrlina Audijeve definicije je tvrdnja da nasilje ima psihološku dimenziju. Ovo ima poseban značaj kada govorimo o nasilju u porodici, gdje su psihičke traume koje proizilaze iz života pod stalnom prijetnjom i strah od nasilja prepoznate kao nasilje u porodici.

Prevenција nasilja nad djecom

Nasilje nad djecom uključuje sve oblike nasilja nad osobama mlađim od 18 godina. Za dojenčad i mlađu djecu, nasilje uglavnom uključuje maltretiranje djece (tj. fizičko, seksualno i emocionalno zlostavljanje i zanemarivanje) od strane roditelja i drugih autoriteta. Dječaci i djevojčice su u jednakom riziku od fizičkog i emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja, a djevojčice su u većem riziku od seksualnog zlostavljanja. Kako djeca dosegnu adolescenciju, vršnjačko nasilje i nasilje od intimnog partnera, pored zlostavljanja djece, postaju veoma rasprostranjeni. Nasilje nad djecom se može spriječiti. Prevencija i reagovanje na nasilje nad djecom zahtijeva da se sistematski bavi rizikom i zaštitnim faktorima na sva četiri međusobno povezana nivoa rizika (pojedinaac, odnos, zajednica, društvo) (Tomić-Latinac i Nikčević-Milković, 2009).

Maltretiranje djece je zlostavljanje i zanemarivanje koje se javlja kod djece mlađe od 18 godina. Uključuje sve vrste fizičkog i/ili emocionalnog maltretiranja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja, nemara i komercijalne ili druge eksploatacije, koja rezultira stvarnom ili potencijalnom štetom po zdravlje, opstanak, razvoj ili dostojanstvo djeteta u kontekstu odnosa između odgovornosti, povjerenja i moći. Izloženost nasilju intimnog partnera ponekad je uključena i kao oblik maltretiranja djece. Zlostavljanje djece ima ogromne trenutne i dugoročne posljedice. Osim smrti, fizičkih povreda i invaliditeta, nasilje može dovesti do stresa koji narušava razvoj mozga i oštećuje nervni i imuni sistem. Ovo je zauzvrat povezano sa odgođenim kognitivnim razvojem, lošim uspjehom u školi i napuštanjem škole, problemima mentalnog zdravlja, pokušajima samoubistva, povećanim zdravstvenim rizikom ponašanja, reviktimizacijom i činjenjem nasilja. Dobra vijest je da se maltretiranje djece može spriječiti kroz intervencije koje podržavaju roditelje i staratelje, promovišu nenasilne norme i vrijednosti, pružaju obrazovanje i obuku o životnim vještinama, jačaju prihode i ekonomsku sigurnost porodice, nude visokokvalitetne usluge odgovora i podrške, stvaraju i održavaju sigurno okruženje za djecu, te provode zakone protiv zlostavljanja djece.

Nasilje mladih je globalni problem javnog zdravstva. Uključuje niz djela od maltretiranja i fizičkih tuča, preko težeg seksualnog i fizičkog napada do ubistava. Nasilje mladih dramatično povećava troškove zdravlja, socijalne skrbi i krivičnog pravosuđa; smanjuje produktivnost; i generalno potkopava strukturu društva. Osim smrti, povreda i psihičkih povreda, nasilje mladih može dovesti do povećanog zdravstvenog rizičnog ponašanja kao što su pušenje, zloupotreba supstanci, nesiguran seks. Ovo je pak povezano s hroničnim respiratornim bolestima, rakom, kardiovaskularnim bolestima, dijabetesom, ranom trudnoćom i spolno prenosivim bolestima. Efektivne strategije prevencije uključuju one koje promoviraju roditeljstvo i razvoj u ranom djetinjstvu; programe prevencije nasilja u školi, akademske programe i programe razvoja životnih i društvenih vještina; terapijske pristupe s visokorizičnim pojedincima, te politike na nivou zajednice i društva kao što su smanjenje pristupa

alkoholu i njegova zloupotreba kao i vatrenog oružja, urbana nadogradnja i dekoncentracija siromaštva.

Preventivni programi u svijetu

Svjetska zdravstvena organizacije (SZO, 2024) je u saradnji sa državama članicama i drugim partnerima posvećena sljedećim programima koji imaju za cilj prevenciju nasilja u svijetu:

- Praćenju globalne veličine i karakteristika nasilja nad djecom i podršci naporima zemalja da dokumentuju i mjere takvo nasilje.
- Održavanju elektronskog informacionog sistema koji sumira naučne podatke o opterećenju, faktorima rizika i posljedicama nasilja nad djecom, te dokazima o njegovoj prevenciji.
- Izradi i distribuciji tehničkih uputstava, normi i standarda zasnovanih na dokazima za prevenciju i reagovanje na nasilje nad djecom.
- Redovnom objavljivanju globalnih izvještaja o statusu napora zemalja da se bave nasiljem nad djecom kroz nacionalne politike i akcione planove, zakone, programe prevencije i službe za reagovanje.
- Podršci zemljama i partnerima u implementaciji strategija prevencije i reagovanja zasnovanih na dokazima, kao što su one uključene u *INSPIRE: Sedam strategija za okončanje nasilja nad djecom (2016)*.
- Saradnji sa međunarodnim agencijama i organizacijama na smanjenju i eliminaciji nasilja nad djecom na globalnoj razini, kroz inicijative kao što su Globalno partnerstvo za okončanje nasilja nad djecom, Zajedno za djevojčice i Alijansa za prevenciju nasilja.
- Pružanju tehničkih i normativnih smjernica za prevenciju zlostavljanja djece zasnovanu na dokazima.
- Zalaganju za veću međunarodnu podršku i ulaganje u prevenciju zlostavljanja djece utemeljenu na dokazima.
- Pružanju tehničke podrške za programe prevencije maltretiranja djece zasnovanu na dokazima u nekoliko zemalja sa niskim i srednjim prihodima.
- Razvijanju programa za prevenciju nasilja u školama.
- Skretanju pažnje na veličinu nasilja među mladima i potrebu za prevencijom.
- Izgradnji dokaza o obimu i vrstama nasilja u različitim okruženjima.
- Razvijanju smjernica za države članice i sve relevantne sektore za sprječavanje nasilja među mladima i jačanju odgovora na njega.
- Podržavanju nacionalnih napora za sprečavanje nasilja među mladima.
- Saradnji sa međunarodnim agencijama i organizacijama na sprečavanju nasilja među mladima na globalnom nivou.

Prikaz preventivnih programa protiv nasilja u zemljama okruženja

Hrvatska

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske 2003. godine pokrenulo je provođenje programa „Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja“, čiji je glavni cilj ostvariti saradnju i koordinirano djelovanje između škole, roditelja i učenika te svih nadležnih tijela i stručnih institucija (MUP, CZSS, zdravstvene ustanove i dr.) kako bi se smanjila pojava brojnih neprihvatljivih ponašanja u školama. Programom se nastoji informisati djecu i mlade o svim pojavnim oblicima nasilja, uputiti ih na reagovanje kada uoče nasilje, te ih potaknuti na nenasilno rješavanje sukoba. Jedan od ciljeva Programa jest i usmjeravanje djece na pozitivno provođenje slobodnog vremena, tj. promovisanje raznovrsnosti sadržaja sportskog i kreativnog karaktera kroz izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. Kroz projekat se želi djecu potaknuti na učešće u barem dvije slobodne aktivnosti. Projekat također nalaže da se u svim odgojno-obrazovnim ustanovama, sportskim dvoranama, sredstvima javnog prijevoza kao i svim ostalim mjestima gdje se okupljaju djeca i mladi na vidljivom i dostupnom mjestu istakne kako se radi o mjestu s „nultom tolerancijom na nasilje“. Naglašena je nužnost uočavanja svakog nasilničkog ponašanja te postupanje u skladu sa školskim protokolom o postupanju u slučaju nasilja. Program također predlaže postavljanje „sandučića povjerenja“ u sve odgojno-obrazovne

ustanove kao i u sve dječje domove kako bi djeca i roditelji mogli anonimno prijaviti slučajeve nasilja, dati prijedloge za rješavanje problema i slično (Vlada Republike Hrvatske, 2004). Jedan od programa koji se pokazao vrlo uspješnim jest program „Za sigurno i poticajno okruženje u školama” koji je dio projekta „Stop nasilju među djecom” u organizaciji UNICEF-a. Ovaj program osmišljen je kao višegodišnje nastojanje da se promjene stavovi, razina tolerancije prema nasilju, potakne saradnja i uvažavanje te spriječi daljnja pojava vršnjačkog nasilja (UNICEF, 2010). Projekt predstavlja kontinuirani rad svih zaposlenih kroz „7 koraka do sigurnije škole”. Cilj prvog koraka jest osvijestiti nastavnike, roditelje i djecu o postojanju problema na taj način da se upitnicima ispituje učestalost problema kao i stavovi nastavnika. Rezultati se prezentiraju i onda počinje edukacija nastavnika o teoriji vezanoj uz vršnjačko nasilje te pravilnom prepoznavanju i postupanju. Drugi korak jest okosnica programa i odnosi se na uspostavu vrijednosti i pravila u čijem donošenju učenici aktivno učestvuju i koja će se njegovati i poštovati u svakom razredu te se definiše posljedica koje će učenici snositi ako se tih pravila ne pridržavaju. Cilj je izgradnja zaštitne mreže škole. Tokom trećeg koraka uspostavljena je „zaštitna mreža” koju čine pravila, odluke, procedure i osobe koje brinu za sigurnost djece. Na časovima odjeljenske zajednice učitelji obrađuju teme vezane uz ponašanja djece žrtava, nasilnika ili posmatrača. U školi se dogovaraju zaduženja, organizuje se stalni nadzor i dežurstva nastavnika te se postavlja „sandučić povjerenja” u kojem se anonimno mogu iznijeti problemi ili pak svjedočenja o situacijama zlostavljanja. U višim razredima formira se skupina vršnjaka pomagača (tzv. „ambasadora protiv nasilja”) čija je uloga pružanje podrške žrtvama. Roditelje se na sastancima educiraju kako pravovremeno prepoznati i reagovati na nasilje i pri tome ostvariti saradnju sa školom. Naglasak je četvrtog koraka ostvarivanje saradnje s drugim institucijama i udruženjima u lokalnoj zajednici (policija, crkva, CZSS, udruge i dr.). Peti korak podrazumijeva uspješnu educiranost svih zaposlenika. Broj djece koja traže pomoć povećava se, znaju kome se mogu obratiti i znaju da će im pomoć biti pružena. U šestoj fazi škola već adekvatno i na vrijeme reaguje na potrebe svojih učenika, sistem zaštitne mreže svima je poznat i pokazuje učinak, razvijena je saradnja s drugim službama i škola dokumentuje svoj napredak. U završnom, sedmom koraku učenici, nastavnici i roditelji školu smatraju sigurnijim mjestom (Tomić-Latinac i Nikčević-Milković, 2009).

Srbija

Nasilje nad djecom višestruki je problem, sa uzrocima na nivou pojedinca, bliskog odnosa, zajednice i društva, tako da se moramo suočiti na nekoliko različitih nivoa. Socio-ekološki model u tom smislu služi dvostrukoj svrsi, jer svaki nivo u modelu predstavlja dimenziju u kojoj postoje i rizici i mogućnosti za prevenciju. Stoga, suočavanje sa nasiljem nad djecom podrazumijeva sprovođenje mjera za:

- stvaranje sigurne, održive i podsticajne porodične sredine i pružanje specijalizovane pomoći i podrške porodicama u riziku od nasilja;
- modifikaciju nebezbednih okruženja kroz fizičke promjene;
- smanjenje faktora rizika u javnim prostorima (npr. škole, mjesta gdje se mladi okupljaju) kako bi se smanjila prijetnja od nasilja;
- smanjenje rodne neravnopravnosti u odnosima, domu, školi, na radnom mjestu, itd.;
- promjenu kulturoloških stavova i praksi koji podržavaju upotrebu nasilja;
- obezbjeđivanje da pravne norme zabrane sve oblike nasilja nad djecom i da mladima ograniče pristup štetnim proizvodima, kao što su alkohol i vatreno oružje;
- obezbjeđivanje pristupa uslugama koje su kvalitetan odgovor na nasilje koje pogađa decu;
- eliminisanje kulturoloških, društvenih i ekonomskih nejednakosti koje doprinose nasilju; smanjenje finansijskog jaza i obezbjeđivanje ravnopravnog pristupa dobrima, uslugama i mogućnostima;
- koordinaciju aktivnosti više sektora koji igraju ulogu u sprečavanju i reagovanju na nasilje nad djecom.

Kao što je opisano u narednim poglavljima, sedam INSPIRE strategija (2016) pokriva sve ove ključne tačke za sprječavanje i reagovanje na nasilje nad decom i adolescentima. INSPIRE paket uključuje sedam strategija koje zajedno pružaju sveobuhvatni okvir za okončanje nasilja nad djecom. Svaka

strategija je praćena ključnim ciljem; obrazloženjem strategije; ciljevima SDG-a kojima doprinosi i koji je podržavaju (pored cilja 16.2); potencijalne efekte na sprečavanje nasilja nad djecom; specifične pristupe (uključujući programe, prakse i politike) koji unaprijeđuju strategiju; i dokaze koji podržavaju ove pristupe. Sedam strategija je odabrano na osnovu snažne konvergencije u uputstvima baziranim na već objavljenim istraživanjima agencija koje su učestvovala u izradi INSPIRE. One se bave faktorima rizika i zaštite od nasilja nad djecom na sva četiri međusobno povezana nivoa rizika (pojedinaac, odnos između pojedinaca, zajednica, društvo), a većina je pokazala da ima preventivne efekte u slučaju nekoliko različitih vrsta nasilja, kao i da su korisne u oblastima poput mentalnog zdravlja, obrazovanja i smanjenja kriminala. Pored toga, INSPIRE uključuje dvije aktivnosti koje su multidisciplinarnе i koje zajedno pospješuju povezivanje, jaćanje i procjenu napredovanja u pravcu samih sedam strategija.

INSPIRE (2016), strategije, pristupi i sektori za prevenciju i reagovanje na nasilje nad decom starosti 0-18 godina:

1. Implementacija i provođenje zakona (Cilj: Obezbjediti sprovođenje i primjenu zakona za sprječavanje nasilnog ponašanja, smanjenje prekomjerne upotrebe alkohola i ogranićavanje pristupa mladima vatrenom i drugom oružju);
2. Norme i vrijednosti (Cilj: Ojaćati norme i vrijednosti koje podržavaju odnose nenasilja i poštovanja, te podsticajne, pozitivne i rodno ravnopravne odnose, za svu djecu i adolescente);
3. Sigurna okruženja (Cilj: Stvaranje i održavanje sigurnih ulica i drugih sredina u kojima se deca i mladi okupljaju i provode vrijeme);
4. Podrška roditeljima i starateljima (Cilj: Smanjiti grube prakse roditeljstva i stvoriti pozitivne odnose roditelj-dijete);
5. Prihodi i ekonomsko osnaživanje (Cilj: Poboljšati ekonomsku sigurnost i stabilnost porodica, smanjiti zlostavljanje dece i nasilje u partnerskim odnosima);
6. Usluge reagovanja i podrška (Cilj: Poboljšati pristup kvalitetnoj zdravstvenoj, socijalnoj i krivićno-pravnoj podršci za svu djecu kojoj su takve usluge potrebne – uključujući prijavljivanje nasilja – kako bi se smanjio dugoroćni uticaj nasilja);
7. Obrazovanje i životne vještine (Cilj: Pospješiti pristup djece efikasnijem, rodno ravnopravnom obrazovanju i socijalno-emocionalnom ućenju i obuci za životne vještine, i obezbjediti da škole budu bezbjedno i podsticajno okruženje).

Preventivni programi protiv nasilja u BiH

U Bosni i Hercegovini postoje inicijative i strategije usmjerene na prevenciju i borbu protiv nasilja:

- Strategija za borbu protiv nasilja nad djecom 2012-2015.godina (Vlada Federacije);
- Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici 2021-2027.godine (Vlada Federacije);
- Zaustavljanje nasilja nad djecom (UNICEF-Cilj: Smanjenje nasilja u porodici, školi, zajednici i digitalnom okruženju);
- Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u obitelji za period 2024-2027.godine (Vlada Federacije; Cilj: Unaprijediti zaštitu od nasilja u porodici)
- Sigurnost djece u digitalnom okruženju-strateški pristup 2021-2024.godina (Save the Children)

Strategija za borbu protiv nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini 2012.-2015. sastoji se iz tri cjeline, i to:

Prvog dijela koji ćine uvodne napomene kojima se objašnjava razlika između nove i stare strategije u pogledu metodologije izrade, obrazlaže kratak sadržaj nove strategije, definira vrijeme potrebno za njenu realizaciju, objašnjava metodologija izvješćavanja i navode institucije nadležne za provođenje strategije.

Drugog dijela koji sadrži kraću analizu problema nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini saćinjenу na osnovu izvješćaja o realizaciji Strategije za djecu BiH 2007.-2010., te analizu sadašnjeg pravnog okvira u BiH s posebnim osvrtom na potrebu za pristupanje novim međunarodnim instrumentima u pogledu potrebnih oblasti za usklaćivanje bh. zakona sa pravnim okvirom UN-a i Evropske unije. U ovom dijelu takoder u operativnom smislu identificiramo probleme vezane za funkcionalnu saradnju

između nadležnih institucija uključenih u provođenje ove strategije s akcentom na izvršavanje međunarodnih obaveza.

Trećeg dijela koji, polazeći od osnovnih principa koji su već utvrđeni u okviru prve Strategije za djecu BiH 2007.-2010., utvrđuje osnovni generalni cilj i strateške mjere. Osnovnim ciljem i strateškim mjerama naglašava se kontinuitet aktivnosti usmjerenih na unapređenje strateškog planiranja, poboljšanje kapaciteta BiH za borbu protiv nasilja nad djecom i posebno u oblasti primjene zakona, uvođenju boljih standarda zaštite djece, nastavka razvoja kapaciteta na svim nivoima uključujući državne institucije, institucije entiteta, Brčko Distrikta BiH, kantona i općina kroz zagovaranje inovativnih aktivnosti u najvažnijim sektorima zaštite djece, kao što su: socijalna, zdravstvena zaštita, obrazovanje, policija i pravosuđe te posebno jačanje saradnje s organizacijama civilnog društva.

Zbog nepostojanja državne strategije za tretman nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini neophodno je kreirati adekvatan strateški odgovor i pružiti zaštitu djeci na svim nivoima vlasti u BiH. Zbog dinamike razvoja tehnologija, kao i zbog promjena pojavnih oblika nasilja nad djecom u digitalnom okruženju, spomenuti Akcioni plan je izrađen za period od četiri godine. U njemu su definirane četiri strateške oblasti: zakonodavstvo o u ovoj strateškoj oblasti definirane su konkretne aktivnosti u pogledu prilagođavanja pozitivnog zakonodavstva u FBiH međunarodnim standardima; institucionalni kapacitet i saradnja o u ovoj strateškoj oblasti definirani su potrebni institucionalni kapaciteti i njihova međusobna saradnja u pogledu uspostavljanja efikasnog sistema suprotstavljanja nasilju nad djecom u digitalnom okruženju u FBiH; prevencija o u ovoj strateškoj oblasti definirani su osnovni standardi neophodni za prevenciju nasilja nad djecom u digitalnom okruženju, kojima bi se ovaj fenomen prepoznao u svojoj najranijoj fazi javljanja; odgovor/reakcija sistema o u ovoj strateškoj oblasti definirani su osnovni standardi koje je potrebno zadovoljiti u pogledu uspostavljanja efikasnog odgovora sistema na fenomen nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.

Prijedlog akcionog plana na nivou škole s aktivnostima usmjerenim na prevenciji nasilja u školi

S obzirom da na nivou Bosne i Hercegovine ne postoji unificiran strateški pristup za prevenciju nasilja poželjno bi bilo bazično iskoristiti INSPIRE (2016) program i sedam navedenih strategija s tim da na školskom nivou treba pristupiti izradi preventivnih programa koristeći sve moguće raspoložive resurse.

Tabela 1. Aktivnosti usmjerene na prevenciju nasilja u školi

Implementacija i provođenje zakona	Cilj: Obezbjediti sprovođenje i primjenu zakona za sprječavanje nasilnog ponašanja, smanjenje prekomjerne upotrebe alkohola i ograničavanje pristupa mladima vatrenom i drugom oružju.
Norme i vrijednosti	Cilj: Ojačati norme i vrijednosti koje podržavaju odnose nenasilja i poštovanja, te podsticajne, pozitivne i rodno ravnopravne odnose, za svu djecu i adolescente.
Sigurna okruženja	Cilj: Stvaranje i održavanje sigurnih ulica i drugih sredina u kojima se deca i mladi okupljaju i provode vrijeme.
Podrška roditeljima i starateljima	Cilj: Smanjiti grube prakse roditeljstva i stvoriti pozitivne odnose roditelj-dijete.
Prihodi i ekonomsko osnaživanje	Cilj: Poboljšati ekonomsku sigurnost i stabilnost porodica, smanjiti zlostavljanje dece i nasilje u partnerskim odnosima .
Usluge reagovanja i podrška	Cilj: Poboljšati pristup kvalitetnoj zdravstvenoj, socijalnoj i krivično-pravnoj podršci za svu djecu kojoj su takve usluge potrebne – uključujući prijavljivanje nasilja – kako bi se smanjio dugoročni uticaj nasilja.
Obrazovanje i životne vještine	Cilj: Pospješiti pristup djece efikasnijem, rodno ravnopravnom obrazovanju i socijalno-emocionalnom učenju i obuci za životne vještine, i obezbjediti da škole budu bezbjedno i podsticajno okruženje.

Zaključak:

Svako dete ima pravo na život bez nasilja. Ipak, previše dece i dalje trpi negativne posledice nasilja, bez podrške ili usluga koji mogu da obezbede put do oporavka. Kreatori politika i drugi donosioci odluka imaju moć da transformišu ove okolnosti. Sedam INSPIRE strategija kreatorima politika i ključnim akterima pruža alate za momentalno djelovanje. Na ovaj način imamo mogućnost da društvo u cjelini razmišlja o preveniranju nasilnog ponašanja, osnaži bazi i stvori medijatore u životu koji će progresivnije razmišljati i djelovati. Na školskom nivou preventivno je moguće iskoristiti nastavni proces u svrhu razvijanja nenasilne komunikacije uz prethodnu edukaciju nastavnog kadra, aktivno djelovanje na časovima odjeljenske zajednice na kojima će se realizovati sadržaji vezani za prevenciju nasilnog ponašanja, na Vijeću učenika provoditi edukaciju nenasilnog komuniciranja, izgrađivanja sebe i iskazivanja svojih potreba kroz radioničarski pristup radu, provoditi edukaciju roditelja na roditeljskim sastancima i Vijeću roditelja. Shodno potrebama i specifičnostima školske sredine uraditi školski akcioni plan prevencije nasilja koji će svake godine biti revidiran, aktivno provoditi edukaciju članova Vijeća učenika kako bi se na nivou škole stvorila baza „PEER edukatora“, uključiti što više učenika u rad vannastavnih aktivnosti shodno njihovom interesovanju i afinitetima, te podržavati školske uspjehe nagradama od strane školske sredine, organiziranje što više sportskih takmičenja i javnih manifestacija u svrhu izgrađivanja pozitivne ličnosti i afirmacije učenika. Samo uporan i istrajan rad stvorit će poticajno okruženje koje će uticati na smanjenje stope nasilnog ponašanja u školskim sredinama.

Literatura:

- Audi, R. (1971). *On the Meaning and Justification of Violence*. In Jerome A. Shaffer (Ed.), *Violence: Award-Winning Essays in the Council*.
- Honderich, T. (2002). *Terrorism for Humanity*. In Felix O. Murchadha (Ed.), *Violence, Victims, Justifications: Philosophical approaches*.
- INSPIRE sedam startegija*-grupa autora, (2016). Centar za prava djece.
- Steger, Manfred. B. (2003). *Judging nonviolence: The dispute between realists and idealists*. Routledge, New York.
- Tomić-Latinac, M. i Nikčević-Milković, A. (2009). Procjena učinkovitosti UNICEF-ovog programa prevencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja. *Ljetopis socijalnog rada*, Vol.16, No.3. str. 635 – 657.
- Velki, T., Ozdanovac, K. (2014). Preventivni programi usmjereni na smanjenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama na području Osječko – baranjske županije, *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, vol.63, No.3. str. 327-352.
- World Health Organization. (2024, May). <https://www.who.int/health-topics/violence-against-children>
- World Health Organization. (2024, May). World report on violence and health. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/42512/9241545623_eng.pdf;jsessionid=FAC9949694DA61B00577BC9E2E6684AD?sequence=1

PREVENTION OF VIOLENCE IN SCHOOL

Abstract: In this paper, we analyze the concept of violence with a special emphasis on violence against children. Violence is an inseparable part of the human species from the very beginning, even in the holy books there is a paragraph about Adam's sons Abel and Cain, where Cain kills Abel because of jealousy. There are different motives for violence, Erich Fromm in his major work "Anatomy of Human Destructiveness" dealt with this phenomenon, more precisely the causes and consequences of human tendencies towards violence. Children, as the most vulnerable part of our population, are exposed daily to different types of violence both from adults and from their peers. Since children do not have mechanisms to defend themselves and prevent violence, it is the duty of conscientious nations and governments to adopt measures that will protect children and determine punishment for offenders. In the following, we analyze measures to prevent violence against children in the world, neighboring countries and Bosnia and Herzegovina. Finally, we suggest relying on the INSPIRE strategy as a starting point due to the lack of a unified strategic approach for the prevention of violence at the state level.

Keywords: violence, school, violence against children, prevention.

ORGANIZACIONA KULTURA I UVOĐENJE INFORMACIONIH SISTEMA U NEPROFITNIM ORGANIZACIJAMA

*Prof. dr sci Helena Lajšić, vanredni profesor
Univerzitetska jedinica NUBRS Banja Luka²⁹¹*

Apstrakt: Organizacionu kulturu definišemo kao karakteristična vjerovanja i ponašanja koja postoje u organizaciji. To je skup formanih i neformalnih ponašanja koja je organizacija prihvatila kao svoj način obavljanja posla. Svaka organizacija ima svoju specifičnu kulturu ili skup vrijednosti. Većina organizacija ne pokušava svjesno kreirati određenu kulturu, već se kultura organizacije uglavnom kreira spontano i nesvjesno, a bazirana je na vrijednostima top menadžmenta ili osnivača organizacije. Procjena organizacione kulture može da obezbjedi realne podatke o stvarnim vrijednostima i normama organizacije. Ona se definiše kao niz osobina na koje utiče to kako zaposleni vidi organizaciju. Ponašanje zaposlenih i načini na koji zaposleni obavljaju svoje poslove baziraju se na kolektivnim vrijednostima, normama i znanjima i imaju presudan uticaj na uspjeh cijelokupne organizacije. Uvođenje informacionih tehnologija u organizovanje mjenja ne samo izgled organizacije, nego i njene rutine, stil upravljanja i ponašanje zaposlenih. Svi zadaci rada cijele organizacije su osnovni moduli informacionog sistema za upravljanje organizacijom, oni direktno predstavljaju osnovu za arhitekturu i organizaciju informacionih segmenata. Primjena informacionih tehnologija u upravljanju ljudskim resursima i poslovanju uopšte nije pitanje, nego sastavni dio jedinstvenog sistema. Dobro kreirani moduli kroz razne programske alate, relacione baze i rješenja obezbjeđuju jednostavna evidentiranja, praćenja, upravljanja i analize velikog broja podataka. Kako bi se obezbjedilo uspješno sprovođenje implementacije informacionog sistema, potrebno je voditi računa o svim stratejskim i taktičkim faktorima koji u značajnoj mjeri utiču na ovaj proces. U ovom radu prezentovana je analiza iz nekoliko neprofitnih organizacija u Banja Luci, presjek stanja i korištenja informacionih tehnologija kao i stava zaposlenih. U fokusu istraživanja su neprofitne organizacije iz oblasti obrazovanja i kulture.

Ključne riječi: Organizaciona kultura, informacioni sistemi, zaposleni, neprofitne organizacije

UVOD

Organizaciona kultura ključan je faktor za uspješno sprovođenje organizacijskih promjena, bilo da se radi o reorganizaciji posla, uvođenju informacionog sistema pri radu ili nekim drugim promjenama. Gledajući dinamičnost okruženja u kojem egzistiraju današnje poslovne organizacije, jasno je kako je organizacijska promjena postala neophodnost za njihov opstanak. Bez obzira da li se radi neko malo poboljšanje perifernog dijela organizacije ili njena potpuna transformacija, neminovna je promjena ljudskog faktora. Kako je čovjek psihološki po prirodi inertno biće, teži ka sigurnosti, rutini i izvjesnosti, ima tendenciju suprotstavljati se bilo kakvoj promjeni, posebno ako je riječ o radikalnim promjenama. Psihologija ukazuje na to da ljudi više vole rutine i navike pri kojima se osjećaju sigurno, nego promjene koje predstavljaju nešto novo i nepoznato. Stoga ljudi imaju tendenciju pružati otpor promjenama jer osjećaju otpor i stres prema tome kako će te promjene uticati na njih.

Da bi se ljudski otpor prema promjeni sveo na minimum i postigla spremnost zaposlenih na promjenu, potrebno je uticati na njihove stavove, razmišljanja i ponašanje. U tome krucijalnu ulogu ima organizacijska kultura. Ona svojim vrijednostima, uvjerenjima, običajima i normama oblikuje ponašanje i stav ljudi u organizaciji, pa može djelovati i na pospješivanje spremnosti na promjene, a

²⁹¹ lenac.lajsic@gmail.com

time i njenu uspješnu implementaciju i realizaciju. Istraživački uzorak neprofitnih organizacija obuhvaćenih ovom analizom, daje nam rezultate iz kojih se vidi nedovoljna opremljenost savremenim informacionim sistemima iz segmenta upravljanja ljudskim resursima, dok je stručni dio poslovanja većinom pokriven nekim od softvera iz konkretnih oblasti rada, kao i postojanje određene averzije i otpora prilikom prelaska sa „starog“ načina rada na rad korištenjem informacionog sistema.

ORGANIZACIONA KULTURA KAO KLJUČNI FAKTOR PRI UVOĐENJU PROMJENA U POSLOVANJU

Organizaciona kultura formira se u toku dužeg vremenskog perioda, koje može da traje i nekoliko godina. Kao i organizaciona struktura, tako i kultura značajno utiče na uvođenje, razvoj i korišćenje informacionih sistema u organizacijama. Činjenica je, da je organizaciona kultura ključan faktor uspješnog sprovođenja svake organizacijske promjene pa tako i promjene načina rada uz podršku informacionih tehnologija. Bez obzira da li se radi li se o manjem poboljšanju jednog dijela organizacije ili o njenoj potpunoj transformaciji, neminovna je promjena ljudskog faktora.

Kako bi se obezbjedilo uspješno sprovođenje implementacije informacionog sistema, potrebno je voditi računa o svim strategijskim i taktičkim faktorima koji u značajnoj mjeri utiču na ovaj proces. Kao jedan od najvećih faktora i problema navodi se otpor. Nije samo problem u postojanju otpora već se suviše često dešava da se menadžeri i rukovodioci fokusiraju na tehničke i finansijske aspekte implementacije i ne uzimaju u obzir netehnička pitanja, zaposlene i cjelokupnu organizacionu kulturu. Međutim, upravo ljudi su ti koji znatno opredeljuju da li će projekat uspjeti ili propasti. Bez aktivne uključenosti zaposlenih i njihove podrške implementacija je osuđena na neuspjeh. Otpor zaposlenih podrazumijeva bilo kakvo ponašanje koje pokušava zadržati status quo, odnosno trenutno stanje u organizaciji. To je u psihološkom smislu neka vrsta inercije, jer predstavlja upornost zaposlenih u organizaciji da se izbjegne promjena. Ipak, ni na inerciju ni na otpor ne bi trebalo gledati kao na negativne koncepte u cjelini jer oni mogu menadžerima pokazati određene aspekte koji nisu pravilno uzeti u obzir u procesu sprovođenja promjene.

U osnovi, organizaciona kultura je opisana kao osobenost, odnosno karakteristika jedne organizacije, ili jednostavno kao „način na koji su stvari uređene u organizaciji" (Wright & Boswell, 2002). Ona utiče na način na koji zaposleni misle, ponašaju se i osjećaju. Otpor prema promjenama zaposlenici mogu izraziti na različite načine, a neki od njih uključuju izbjegavanje zadataka, otkaze, nedovoljnu produktivnost, odsustvo sa rada, sabotaze i slično. Zbog ovakvih ponašanja, koji organizaciji stvaraju troškove, potrebno je osigurati ljudsku adaptaciju na promjene. Može se zaključiti kako sprovođenje većih ili manjih promjena zahtijeva od menadžera upravljanje otporom zaposlenih. Važno je za istaknuti kako je organizaciona kultura u stanju oblikovati i usmjeriti ponašanje, razmišljanje, stav, uvjerenja, čak i osjećaje zaposlenih prema organizacionoj stvarnosti, pa tako i promjenama. Zapravo, jedna je od glavnih mogućnosti organizacijske kulture da se pomoću nje može upravljati organizacijom jer se njeni elementi mogu promijeniti i prilagoditi strategiji. Dakle, stvaranjem čvrste organizacione kulture može se smanjiti otpor zaposlenih prema promjeni i uticati na izgradnju njihovog pozitivnog stava.

Ono čemu neprofitna organizacija teži i koje vrijednosti planira da će dostići, može se razlikovati od vrijednosti, vjerovanja i normi izraženih u tekućoj praksi i ponašanju. Svaka neprofitna organizacija posjeduje svoju sopstvenu kulturu ili skup vrijednosti. Najveći broj organizacija ne pokušava svjesno da kreira određenu kulturu, već se kultura organizacije uglavnom kreira spontano i zasnovana je na vrijednostima top menadžmenta. Može se zaključiti kako organizaciona kultura ima uticaj na stvaranje pozitivnog stava zaposlenih prema promjeni i novitetima koje pokreće i uvodi menadžment. Time zaposleni i njihovi stavovi imaju direktan uticaj na vjerovatnost uspjeha sprovođenja strategije organizacione promjene koju pokreće menadžment. Menadžeri i rukovodioci imaju zadatak preispitati

poveznicu organizacione kulture i ciljeva prije nego što započnu s promjenom. Analitički pristup bi olakšao planiranje i sprovođenje organizacione promjene jer bi dao informacije o tome u kojoj su mjeri članovi organizacije spremni prihvatiti promjenu i koji je uzrok problemu koji sprječava ljude da je prihvate.

Međutim, brojnim ranijim studijama navedenim u literaturi utvrđeno je da je samo 5% organizacija ima definisanu kulturu, gdje viši menadžment uzima aktivnu ulogu u oblikovanju organizacione kulture. Ako menadžment ne razumije kulturu organizacije, to bi se moglo pokazati kao fatalno (HCG, 2009). Ipak, organizaciona kultura svake profitne i neprofitne organizacije određuje ponašanje svojih zaposlenih i utiče na one stvari kojima se zaposlenim određuju prihvatljiva ponašanja unutar organizacije (Beach, 1993).

IMPLEMENTACIJA POSLOVNOG INFORMACIONOG SISTEMA U NEPROFITNIM ORGANIZACIJAMA

Uvođenje informacionih tehnologija u organizovanje mjenja ne samo izgled organizacije, nego i njene rutine, stil upravljanja i ponašanje zaposlenih. Svi zadaci rada cijele organizacije su osnovni moduli informacionog sistema za upravljanje organizacijom, oni direktno predstavljaju osnovu za arhitekturu i organizaciju informacionih segmenata. Informacioni sistemi, tehnologije i poslovni softveri su postali krucijalni faktori za uspješno prilagođavanje profitnih i neprofitnih organizacija savremenim uslovima poslovanja. Organizacije koje su shvatile mogućnosti savremenih tehnologija i koje su uspjele da naprave reinženjering svojih poslovnih procesa brzo su uhvatile korak sa savremenim načinom poslovanja, dok su organizacije koje nisu na vrijeme uspjele da uvide značaj i važnost ove oblasti stagnirale i imale sve veće teškoće pri radu. Bez obzira na veličinu i oblast poslovanja organizacije, implementacija poslovnog informacionog sistema zahtjeva pažljivo planiranje. Bez obzira što neprofitne organizacije nemaju profit u svom fokusu, uvođenje informacionog sistema nije ništa manje kompleksno u odnosu na profitne organizacije. Kako bi se obezbjedilo uspješno sprovođenje implementacije informacionog sistema, potrebno je voditi računa o svim stratejskim i taktičkim faktorima koji u značajnoj mjeri utiču na ovaj proces. Kao jedan od najvećih faktora i problema navodi se otpor zaposlenih. Nije samo problem u postojanju otpora već se suviše često dešava da se menadžeri i rukovodioci fokusiraju na tehničke i finansijske aspekte implementacije i ne uzimaju u obzir netehnička pitanja, psihološke faktore, zaposlene i cjelokupnu organizacionu kulturu. Ono što treba imati u vidu kod implementacije poslovnog informacionog sistema jeste da to nije samo računarski projekat i da glavne odluke treba da donese uprava organizacije, obzirom da projekat implementacije predstavlja dio poslovne strategije. Iako je informacioni sistem veoma važan organizaciji, sama tehnologija ne smije da bude dominantna u odnosu na konkretne poslovne potrebe. Ako su izbor softverskih rješenja i njihova implementacija uglavnom vođeni od strane stručnjaka za informacione tehnologije, a manje od strane kompetentnih ljudi iz oblasti rada, organizacija može da uđe u komplikacije i stagnaciju.

Između profitnih i neprofitnih organizacija postoje mnogobrojne sličnosti: obe vrste organizacija mogu se razvijati, rasti ali i prestati sa radom, menadžment je ključan faktor obe vrste organizacija, te obe doprinose razvoju društva i države, ali na različite načine. Osnovna razlika između neprofitnih i profitnih organizacija je u tome što su profitne organizacije primarno usmjerene prema ostvarivanju profita, a neprofitne prema ostvarivanju društvenih benefita, zatim profitne organizacije imaju u fokusu kupce, investitore, dobavljače, a neprofitne su usmjerene prema korisnicima, donatorima, zaposlenima...

Razlozi za neuspješnu implementaciju mogu biti brojni. Često se dešava da menadžeri potjcene kompleksnost procesa planiranja, razvoja i obuke koji su potrebni kao odgovor na radikalne promene u obavljanju poslovnih procesa. Jedan od čestih propusta je da kompetentni zaposleni koji će direktno koristiti novi sistem nisu bili uključeni u faze planiranja i razvoja. Takođe, razlozi neuspješne implementacije mogu biti i nedovoljne obuke zaposlenih ili propuštanje da se uradi dovoljno konverzija podataka i testiranja novog sistema. U pojedinim slučajevima, problemi su nastali zbog prevelikog oslanjanja menadžmenta i zaposlenih u sektoru informacionih tehnologija kompanije na

podršku prodavaca softvera ili pomoć konsultanata unajmljenih da vode implementaciju (O'Brien & Marakas, 2011). Menadžeri i rukovodioci neprofitnih organizacija treba da osiguraju da se sredstva, odnosno resursi neprofitnih organizacija koriste tako da se na najefikasniji i najefektivniji način ostvare ciljevi organizacije. Da bi opstale i razvijale se, poslovanje neprofitnih organizacija mora da bude efikasno i efektivno, kao i kod svake druge organizacije. Menadžeri neprofitnih organizacija vrše planiranje, organizovanje, upravljanje i kontrolisanje neprofitnih organizacija u skladu sa specifičnostima koje proizilaze iz same misije i vizije određene neprofitne organizacije.

INFORMACIONI SISTEMI U NEPROFITNIM ORGANIZACIJAMA U BANJA LUCI

U ovom naučnom radu prezentovana je analiza nekoliko neprofitnih organizacija u Banja Luci, presjek stanja i korištenja informacionih tehnologija kao i stava zaposlenih. U fokusu istraživanja je 6 neprofitnih organizacija iz oblasti obrazovanja i kulture. Za ispitivanje je odabran uzorak od ukupno 6 organizacija, istraživanje je sprovedeno u 2 osnovne škole- 8 zaposlenih, 2 srednje škole- 6 zaposlenih i 2 biblioteke- 9 zaposlenih.

Ukupno 23 zaposlenih u neprofitnim institucijama dalo je slijedeće odgovore:

Da li Vaša organizacija posjeduje neki informacioni sistem za upravljanje ljudskim resursima?

DA	NE
8	15

Da li Vaša organizacija posjeduje neki informacioni sistem- softver koji koristite pri radu?

DA	NE
21	2

Da li Vam informacioni sistem- softver olakšava rad?

DA	NE
12	11

Da li ste savladali sve vještine neophodne za korištenje informacionog sistema pri radu ?

DA	NE
7	16

Da li ste imali određenu averziju prilikom prelaska sa „starog“ načina rada na rad korištenjem informacionog sistema?

DA	NE
18	5

ZAKLJUČCI

Svi zadaci poslovanja cijele organizacije su osnovni moduli informacionog sistema za upravljanje organizacijom, oni direktno predstavljaju osnovu za arhitekturu i organizaciju informacionih segmenata. Primjena informacionih tehnologija u upravljanju ljudskim resursima i samom poslovanju nije pitanje, nego sastavni dio jedinstvenog sistema. Dobro kreirani moduli za upravljanje zaposlenima kao i opštim poslovanjem kroz razne programske alate, relacione baze i rješenja obezbjeđuju jednostavna evidentiranja, praćenja, upravljanja i analize velikog broja podataka o zaposlenima i njihovom okruženju i olakšavaju i ubrzavaju izvođenje radnih zadataka. Odabrani uzorak neprofitnih organizacija obuhvaćenih ovim ispitivanjem daje nam rezultate iz kojih

se jasno vidi nedovoljna opremljenost savremenim informacionim sistemima iz segmenta upravljanja ljudskim resursima, dok je stručni dio rada većinom pokriven nekim od softvera iz konkretnih oblasti poslovanja. Osposobljenost zaposlenih za rad sa informacionim sistemima je na niskom nivou, kao i usklađenost rada i podrške softvera. Uvođenje i primjena informacionog sistema još uvijek predstavlja dodatni napor za zaposlene i izvjesnu komplikaciju pri radu. Pogotovo je ova pojava veoma izražena u osnovnim i srednjim školama. Iz podataka se može zaključiti da postoji i relativno visoka averzija pa time i otpor, prilikom prelaska sa „starog“ načina rada, na rad korištenjem informacionog sistema. Iz svega navedenog proističe i zaključak da menadžer, prije implementacije i sprovođenja organizacijske promjene, treba sprovesti kulturalnu analizu i zatim institucionalizovati one organizacijske vrijednosti koje utiču na izgradnju pozitivnog stava zaposlenih prema organizacionoj promjeni, kao i izgradnju organizacione predanosti i povjerenja u menadžment.

KORIŠTENA LITERATURA

- Beach L.R., (1993) **Making the right decision.**, Organizational culture, vision and planning. Eaglewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- O'Brien J.A., Marakas G. M., (2011) „**Management Information Systems**“, 10th Edition. McGraw-Hill.
- Hagberg Consulting Group, (2009) **Corporate culture/organisational culture: understanding and assessment.**
- Liu Z., Szabo Z., (2009) **Teachers attitudes toward technology integration in schools: A four-year study,** Teacher and Teaching: Theory and Practise, vol. 15., pp.5-23.]
- Maksimović, J., (2016) **Digital technology and teachers competence for application in the classroom,** University of Niš, Faculty of Philosophy, Creative Commons, Belgrade,
- Miseviciene, R., Ambraziene, D., Tuminauskas, R., & Pažereckas, N. (2012) **Educational Infrastructure Using Virtualization Technologies: Experience at Kaunas University of Technology.** Informatics in Education, 11(2), 227-240.
- Monk E. F., Wagner B. J., (2009) „**Concepts in Enterprise Resource Planning**“, 3rd Edition, Course Technology.
- Stankić R., (2013) „**Projektovanje informacionih sistema**“, CID, Ekonomski fakultet.
- Turban E., McLean E., Wetherbe J., (2001) „**Information Technology for Management**“, 3rd Edition. John Wiley & Sons,
- Wright, P.M. & Boswell W.R., (2002) „**Desegregating HRM: A review and syntethesis of micro and macro human resource management**“, Journal of Management, 28(3),

ORGANIZATIONAL CULTURE AND INTRODUCTION OF INFORMATION SYSTEMS IN NON-PROFIT ORGANIZATIONS

Abstract: *Organizational culture is defined as the characteristic beliefs and behaviors that exist in the organization. It is a set of formal and informal behaviors that the organization has adopted as its way of doing business. Every organization has its own specific culture or set of values. Most organizations do not consciously try to create a certain culture, but the culture of the organization is mostly created spontaneously and unconsciously, and is based on the values of the top management or the founder of the organization. An assessment of the organizational culture can provide real data about the real values and norms of the organization. It is defined as a series of characteristics that influence how employees see the organization. The behavior of employees and the way employees perform their jobs are based on collective values, norms and knowledge and have a decisive influence on the success of the entire organization. The introduction of information technologies into organization changes not only the appearance of the organization, but also its routines, management style and employee behavior. All the work tasks of the entire organization are the basic modules of the information system for managing the organization, they directly represent the basis for the architecture and organization of information segments. The application of information technologies in human resource management and business is not a question at all, but an integral part of a unique system. Well-designed modules through various programming tools, relational databases and solutions provide simple recording, monitoring, management and analysis of a large amount of data. In order to ensure the successful implementation of the information system, it is necessary to take into account all strategic and tactical factors that significantly influence this process. This scientific paper presents an analysis of several non-profit organizations in Banja Luka, a cross-section of the state and use of information technologies, as well as the attitude of employees. The research focuses on non-profit organizations in the field of education and culture.*

Keywords: *Organizational culture, information systems, employees, non-profit organizations*

MEDIJSKO NASILJE: NAMETANJE TREND A HIPERSEKSUALIZACIJE I OBJEKTIVIZACIJE ŽENSKOG TIJELA

dr. sc. Ružica Ljubičić
TPO fondacija²⁹²

Sažetak: Svrha je ovog rada identifikacija medijskog nasilja i štetnog utjecaja zahvaljujući trendu hiperseksualizacije žena u medijskom prostoru i društvenim mrežama. Cilj je rada utvrditi uzročno-posljedične veze trenda hiperseksualizacije te koliko je taj trend povezan s patrijarhalnom matricom prema kojoj su žene subordinirane, odnosno podređene muškarcima. Simbioza medija, društvenih mreža i korisnika/ca svoje uporište ima u određenim društvenim obrascima, a jedan od dominantnih je seksualna objektivizacija žena i djevojčica. Zabrinjavajuća je činjenica da se ovaj trend prenosi na maloljetne djevojčice koje se na društvenim mrežama predstavljaju kroz eksplicitne sadržaje uz vulgarno izražavanje. Važno je upozoriti na to da se ovaj trend ne odnosi samo na objave koje ciljaju muškarce nego i na one koje ciljaju same žene. Takva usredotočenost na seksualizirane prikaze možda se ne čini strateškom s obzirom na mnoštvo dokaza koji ukazuju na to da je žene prilično negativno ocjenjuju zbog nametanja nemogućih standarda. Međutim, prikaz žena i djevojčica i dalje ostaje ograničen. Prezentirane su kao gotov proizvod spreman na grubi kontekst konzumacije. Posljedica su takvih kreiranja sadržaja povratne informacije u kojima se očituju mizoginija i seksizam, što ovaj problem čini kompleksnijim i zahtijeva određene intervencije. Takvi nalazi u cjelini upućuju na to da korisnici/ce koji preferiraju hiperseksualizirani sadržaj, kao i sama društvena zajednica, moraju promijeniti način na koji tretiraju djevojčice i žene. Naime, pretjerana seksualizacija i stereotipi koji se stvaraju o ženama i djevojčicama na društvenim mrežama desenzibiliziraju mlađe generacije na mizogina i nasilna ponašanja dopuštajući onima koji su novi/e na društvenim mrežama da misle kako je ovaj problem u redu, odnosno da se podrazumijeva.

Ključne riječi: mediji; društvene mreže; hiperseksualizacija; stereotipi; mizoginija.

UVOD

U kulturi, likovnoj umjetnosti, fotografiji, filmu i svim oblicima vizualnog prikaza erotizacija ženskog tijela privlači veliku pozornost. U društvu prevladava mjerilo dvostrukih standarda, odnosno podjele ženskih uloga na pobožne, tihe, pasivne žene koje su pokorne, odane i poslušne muškom autoritetu i one koje su razuzdane, divlje, putene grešnice sklone promiskuitetnom ponašanju.²⁹³ Problem patrijarhalnog diskursa je podjela na um i tijelo u smislu da *racio* isključivo pripada muškarcima, dok je žena svedena samo na tijelo koje je pak u kontroli muškarca. Teoretičarka suvremene korporalnosti

²⁹² ruza.ljub@gmail.com, doktorica informacijskih i komunikacijskih znanosti, istraživačica i aktivistica za ženska prava.

²⁹³ Još od rane povijesti žensko se tijelo smatralo objektom koji se mora osvojiti. Zbog velikog utjecaja patrijarhalnog društva žene nisu imale priliku za dobivanje autonomije nad vlastitim tjelesnim i mentalnim zdravljem. Brojne su studije, a osobito ona Dubravke Oraić-Tolić *Muška moderna, ženska postmoderna* (2005), pokazale da su se kultura i književnost moderne još uvelike razvijale na binarnim oprekama um – bezumlje, subjekt – objekt, proizvodnja – potrošnja, pri čemu se za ženu vezala pozicija drugog člana pa su kulturalne prakse bile obilježene dominacijom muškaraca (Oraić-Tolić, 2005). Dvostruki standard, opsesija djevičanstvom i pornografijom stvara veliki pritisak na mlade djevojčice koje proživljavaju rascjep dviju uloga – ulogu čedne i poslušne djevice ili promiskuitetne djevojke čije tijelo ispunjava mušku požudu. Povjesničarka Elizabeth Abbot u knjizi *Povijest celibata* (2007) upozorava na mjerilo dvostrukih standarda koje je duboko ukorijenjeno i rasprostranjeno da je stoljećima opravdavalo postojanje prostitucije u ime čednosti. Autorica navodi citat sv. Augustina koji kaže: „Kad bismo prostitutke isključili iz ljudskoga društva, zagadili bismo svijet požudom“ (Abbot, 2007: 137).

Elizabeth Grosz u knjizi *Volatile Bodies: Toward a Corporeal Feminism* (1994) objašnjava da mizogina misao obično nalazi prikladno samoopravljanje za sekundarne pozicije žena u društvu tako što ih drži u tijelima koja se prikazuju, čak i konstruiraju, kao krhka, nesavršena, nepokoriva i nepouzdana te istodobno podložna različitim smetnjama koje nisu pod kontrolom svijesti (menstruacija, trudnoća, dojenje, menopauza). Autorica navodi da su, prema patrijarhatu, ženska seksualnost i reproduktivna moć žena postale društvene karakteristike koje definiraju žene. Istodobno, sve te raznolike funkcije čine ženu ranjivom, trebaju joj zaštita ili posebni tretmani, što na različite načine propisuje patrijarhat (Grosz, 1994). Problem mitova o ženskom ponašanju i seksualnosti prenosi se s generacije na generaciju, stoga danas imamo kreiranje reklamnog, medijskog, digitalnog, ali i filmskog sadržaja isključivo iz muške perspektive koji je namijenjen muškom pogledu. Filmska teoretičarka Laura Mulvey (1975) smatra kako je muški pogled (*male gaze*) izvorno označavao tehnike filmske produkcije koje reproduciraju erotiziranu perspektivu muškog heteroseksualnog protagonista jer su žene izložene i stalno gledane, a upravo su mediji zaslužni za prikazivanje ženskog tijela kao spektakla zbog njegove seksualne privlačnosti. Na sličnim je tragovima i Natasha Walter koja tvrdi da je upravo zbog nametnutih medijskih trendova krilatica „živjeti poput lutke“ postala životna težnja mnogih djevojaka. Naime, kako autorica navodi, djevojčice napuštaju djetinjstvo samo kako bi se posvetile projektu uljepšavanja, gladovanja i kupovanja, čime žele postići izgled barbikine ili lutke Bratz (Walter, 2005).

Hipoteza ovog rada o hiperseksualizaciji ženskog tijela predlaže da mediji i društvene mreže sve više prikazuju i percipiraju žene prvenstveno seksualizirano, pri čemu se objektiviziraju njihova tijela i spušta im se vrijednost na fizički izgled i seksualnu privlačnost. Takav pristup pridonosi štetnom utjecaju i prikazuje pogrešan prikaz seksualnosti djevojčica i žena. Nekoliko je primjera koji podupiru ovu hipotezu: reklame koje prikazuju žene u eksplicitnim i provokativnim pozama, predstavljanje žena u medijima u stereotipnim ulogama zavodnica ili kućanica, modna industrija koja zahtijeva nerealne standarde ljepote, društvene mreže poput Instagrama, Tik Toka, pornografija i jedan od novijih trendova aplikacija *OnlyFans* koja zahtijeva kritički diskurs i produbljivanje ove problematike. Rad je napisan primjenom feminističke metodologije koja ima osobit, rodno osjetljiv pristup istraživanju u društvenim i humanističkim znanostima usmjeren prema iskustvima, stavovima i interesima žena. Feministička metodologija poseban je pristup istraživanju koji u središte stavlja odnose moći u društvu te stavlja naglasak na intersekcionalni pristup, prepoznavanje i vrednovanje različitih perspektiva, etička razmatranja, kritičku analizu, propitkivanje dinamike moći te usmjerenost marginaliziranim glasovima. Konačni je cilj ove metodologije rad na transformaciji i promjenama u društvu (Harcourt, 2022). Cilj je ovog istraživanja odgovoriti na pitanje kako patrijarhalne strukture moći utječu na kreiranje slike žena u medijima i na društvenim mrežama te koliko promiču hiperseksualizirano žensko tijelo kao poželjan narativ u društvu. Ovaj rad predstavlja dio istraživačkog pothvata da se utvrde problemi medijskog nasilja i utjecaja hiperseksualizacije te objektivizacije ženskog tijela. Osim teorijskih elaboracija urađeno je istraživanje u cilju potkrepljivanja tvrdnji o štetnom utjecaju koji nastaje simbiozom patrijarhalnog diskursa, komercijalizacije i medijskog djelovanja. Zbog kompleksnosti ove problematike kao metoda istraživanja izabrana je kvalitativna analiza interpretacije odgovora na pitanja koja su postavljena tijekom intervjua. Uzorak istraživanja činili su muškarci i žene iz područja prosvjete i visokog obrazovanja, psihologije, odgojnih znanosti, kulture i umjetnosti te iz svijeta medija, kreiranja digitalnog sadržaja i platforme YouTube iz Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Cilj je interpretacije podataka dobivenih iz intervjua odgovoriti na važna pitanja: Koji su ciljevi kreiranja eksplicitnog medijskog sadržaja u kojem glavnu ulogu igra golo žensko tijelo? Kakav utjecaj ima takav sadržaj? Utječe li takav sadržaj na štetnu percepciju mladih djevojaka o vlastitoj seksualnosti? Možemo li hiperseksualizaciju žena promatrati u duhu emancipacije u kontekstu da žena ima pravo prikazati svoje tijelo kako ona želi? Koliko su žene, koje eksplicitno prikazuju svoje tijelo, pod utjecajem patrijarhalnog diskursa koji podržava seksualizaciju ako se prodaje proizvod? Koliko takav sadržaj izaziva mizogine ispade mržnje koja je već prisutna i prema ostalim oblicima ženskog ponašanja? Koliko mediji i društvene mreže participiraju u kulturi silovanja naglašavajući attribute ženskog tijela i prikazujući ih kao komade mesa?

TEORIJSKI OKVIR

Ljudsko je tijelo fizički odraz, ono što jedemo, način na koji se oblačimo, hrana koju unosimo u tijelo, funkcija, pokret, seksualni odnosi, ali i bolest, starost te na kraju raspadanje i smrt. Nedvojbeno, ljudsko je tijelo jedan od najvažnijih životnih aspekata. Prema antropologinji Mary Douglas, tijelo je moćni simbolički oblik, površina na kojoj su upisana osnovna pravila. Metafizički aspekti kulture, ojačani (su) konkretnim jezikom tijela (Douglas, 1982). Za prodorniju i detaljniju analizu problema ženskog tijela potrebno je objasniti što je to uopće žena. Jedan od najkvalitetnijih odgovora na to pitanje ponudila je Simone de Beauvoir u svojem poznatom djelu *Drugi spol* (1949). Beauvoir smatra da žene ne trebaju pokušavati negirati vlastiti spol kako bi postigle ravnopravnost, nego prihvatiti svoj spol i identitet. Autorica naglašava da svijet nije blagonaklon prema ženama zato što žena živi u svijetu koji je uredio muškarac i mora slijediti njegova pravila i zakone (De Beauvoir, 2016). Upravo je iz tih pravila potekla zloupotreba ženske seksualnosti kako bi zadovoljila muške potrebe i želje. Glavne odrednice koje su dodjeljivane ženama kroz povijest su seksualnost, ljepota i reproduktivna moć koje određuju ženu kao ranjivu. Upravo pod utjecajem ovih kriterija dolazi do nametanja ideala ljepote koji određuju kako bi žena trebala izgledati da bi bila prihvaćena u društvu te uspješna i poželjna. S jedne strane, ženska ljepota obožavana je i priželjkivana, no samo ako se promatra kroz muški pogled, odnosno *male gaze*. Međutim, ako je žena svjesna svoje ljepote, odlučuje preuzeti odgovornost za nju ili je naglasiti i upotrijebiti, suočit će se s pogrđnim imenima i osudama. Ovim fenomenom bavi se i knjiga autorice Naomi Wolf *Mit o ljepoti* (2008). Autorica mitologiju ženske ljepote promatra iz nekoliko kutova: zdravstvenog, kulturološkog, sociološkog, potrošačkog i ekonomskog, dok istodobno modernu potrošačku kulturu suočava s feminističkom kritikom. Wolf ističe kako je glavna priča mita o ljepoti ta da je ljepota određena kvaliteta koja objektivno i univerzalno postoji. „Žene je moraju željeti utjeloviti, a muškarci moraju željeti posjedovati žene koje je utjelovljuju“ (Wolf, 2008: 22). Autorica naglašava kako je takva ljepota imperativ za žene, ali ne i za muškarce, a popularna struja mišljenja to opravdava biologijom prema kojoj se snažni muškarci bore za lijepe žene koje su zbog svoje ljepote reproduktivno uspješnije. Ljepota i spolna selekcija u međusobnoj su korelaciji, a taj sustav u tradicionalnom mitu o ljepoti navodi se kao nepromjenjiv. Međutim, Wolf takvu tezu opovrgava i daje drugi argument, to jest da je ljepota sustav koji određuje politika, a reproducira se kako bi održao mušku dominaciju. „Budući da pripisuje vrijednost ženama u okomitoj hijerarhiji prema kulturno nametnutom tjelesnom standardu, to je izraz odnosa moći u kojima se žene moraju neprirodno nadmetati za resurse koje su muškarci prisvojili za sebe“ (Wolf, 2008: 23).

Jedno od najvažnijih feminističkih pitanja je tko kontrolira žensko tijelo, a od tog pitanja krenuo je pokret protiv svakog oblika nasilja nad ženama.²⁹⁴ U te oblike svakako treba uvrstiti medijsko i digitalno nasilje nad ženama, pogotovo ako je u pitanju zloupotreba ženskog tijela. Tako dolazimo do pojma hiperseksualizacije ženskog tijela u kontekstu prikaza tijela ili samo nekih dijelova tijela (grudi, stražnjica, intimni dijelovi) u eksplicitnim pozama. Da bismo objasnili pojam hiperseksualizacije, nužno je definirati i hiperseksualnost kao oblik ljudskog ponašanja. Hiperseksualnost se odnosi na učestalo ili prekomjerno seksualno ponašanje koje uključuje ponavljajuće normativne seksualne fantazije, porive i aktivnosti koje se ne mogu kontrolirati (Walton i sur., 2017). Dakle, hiperseksualne osobe karakterizira snažna seksualna želja koja ih može ometati u svakodnevnom životu i nepovoljno utječe na njihove ljubavne odnose, posao, socijalni život i financijsku situaciju. Takve osobe ne uspijevaju u kontroliranju vlastitih nagona i koriste seks kao sredstvo regulacije raspoloženja (Hallberg i sur., 2019).

²⁹⁴ Kao što su do sada pokazale feminističke analize 70-ih godina, žensko tijelo u patrijarhatu funkcionira kao razmjenska vrijednost za muškarce, odnosno kao roba koja se razmjenjuje jer ima i dodanu društvenu vrijednost. Naime, ta roba kao ikonički znak prodaje svaku drugu robu. Sjetimo se samo časopisa s „duplericom“ ili reklama automobila s obnaženim ženskim modelom. Indikativna je u tom smislu studija francuske filozofkinje Luce Irigaray *Noli me tangere* ili *O vrijednosti roba* (1980) koja na tragu Marxove analize političke ekonomije kapitalizma i Lacanovske psihoanalize ne analizira samo ženin položaj u sustavu razmjene dobara nego i u sustavu simboličkog poretka obilježenog muškom moći i muškom dominacijom (Irigaray, 1980).

Seksualizacija je fenomen koji podrazumijeva pozornost usmjerenu na izgled osobe i stoga može poprimiti različite nijanse: može biti bazirana samo na ljepoti, odnosno usredotočenosti na fizičku ljepotu ili seksualno utemeljena, što znači da je fokus samo na spolnim značajkama osobe, seksepilu i očekivanoj želji, čime se implicira njegova/njezina seksualna spremnost (Morris i Goldenberg, 2015). Prema *Američkoj psihološkoj asocijaciji* (APA), seksualizacija se može opisati kao proces koji se događa kada vrijednost pojedinca isključivo proizlazi iz njegova ili njenog seksualnog ponašanja te se time zanemaruju svi ostali čimbenici koji bi mogli identificirati pojedinca; on ili ona svedeni su isključivo na svoje fizičke odrednice. Aleksandar Kozić i Marija Zotović navode da je seksualna objektivizacija proces predstavljanja ili odnosa prema osobi kao prema seksualnom objektu, što drugoj strani služi za postizanje seksualnog zadovoljstva i zadovoljenja seksualnog nagona. Autori naglašavaju da je problem objektivizacije prisutan svaki put kada se vrijednost neke osobe izjednači s njezinom fizičkom i seksualnom privlačnošću, konkretnije, njezinom upotrebnom vrijednošću u seksualne svrhe (Kozic, Zotović, 2016: 97). Objektivizacija ženskog tijela može se ostvariti na tri načina. Kao najvažniji ističu se utjecaj društva, kulturalne norme, različite društvene vrijednosti i u skladu s tim različita očekivanja koja okolina ima od pojedinca/ke. Ako su kulturni sadržaji preplavljeni objektivizacijom ženskog tijela, šalje se poruka da je takvo ponašanje poželjno. Drugi su čimbenik međuljudski odnosi. Kao treći, ujedno i najopasniji, ističe se samoobjektivizacija koja se definira kao internalizacija perspektive o vlastitom tijelu u kombinaciji s internalizacijom kulturnih standarda ljepote (Kozic, Zotović, 2016: 98). Danas se ženska seksualna objektivizacija slavi kao jedan od oblika ženskog osnaživanja, što je omogućilo novu eru seksualne objektivizacije koju karakterizira veća izloženost oglašavanja u cjelini, kao i povećane seksualne eksplicitnosti u oglašavanju, časopisima, televizijskim emisijama, filmovima, videoigrama, glazbenim spotovima, televizijskim vijestima i „reality“ televiziji. Za prodaju proizvoda hiperseksualni prikaz može banalizirati seksualnost, koristiti i zloupotrebljavati seksualne stereotipe te iskoristiti žensko tijelo kao privlačan proizvod patrijarhalnog i konzumerističkog stila života. U tom smislu René Barbier ističe da je riječ o „nasilju“ jer u prikazu hiperseksualiziranih ženskih tijela postoji nametanje, moć koja se primjenjuje nad primateljem/icom. Kako autor navodi, riječ je o simboličkom nasilju jer se nameće značaj kao i odnosi značaja. Hiperseksualizacija postaje arbitrarna, odnosno pridonosi jačanju kulturne i društvene nejednakosti među klasama favorizirajući određene klase na štetu drugih. Simboličko se nasilje stoga smatra kulturološki legitimnim jer se pojavljuje kao prirodna isključenost s univerzalno priznatom vrijednošću (Barbier, 2014). Međutim, kako problematizira autorica Tamara Jakšić, izostavljen je osjećaj žene tijekom ovog procesa. Stoga je važno postavljati pitanja kako se žene osjećaju u situacijama kada su primorane gledati hiperseksualizirani sadržaj, koliko prihvaćaju nametnute uloge ljepote i seksipila, koliko uživaju u toj ulozi i koliko propitkuju vlastitu vrijednost. Spoznaju li žene svoju vlastitu vrijednost na osnovi fizičkog izgleda ili sebe percipiraju na osnovi unutrašnje ljepote, izgradnje kvalitetnih odnosa, intelektualnih sposobnosti, obrazovanja i bogatstva aktivnosti tijekom života? (Jakšić, 2024: 277). Kada stavljamo tijelo u određene eksplicitne poze, kako problematiziraju Tihana Lubina i Mirna Brkić Klimpak, tijelu oduzimamo autonomiju, identitet te svodimo tijelo na zadovoljenje nagona i hedonističkih užitaka (Lubina, Brkić Klimpak, 2014: 213). Filmska teoretičarka Laura Mulvey (1999) utvrdila je da su žene izložene te da ih se stalno gleda, a upravo su mediji zaslužni za prikazivanje ženskog tijela kao spektakla zbog seksualne privlačnosti. U stvari su žene prikazane u cilju povećanja vizualnog i erotskog dojma. Tako se implicira kreiranje uvjerenja kako sve žene žele da se na njih gleda kao na isključivo seksualna bića. U biti muški pogled je spor pogled gore-dolje ili usredotočen pogled na seksualizirani dio tijela koji objektivizira žene i pozicionira muškarce kao subjekte pogleda (Robertson, 2023).

U razlikovanju nekvalitetnog i kvalitetnog medijskog sadržaja važnu ulogu imaju medijska i informacijska pismenost koja pomaže razlikovati lažne informacije od provjerenih i točnih, zatim socijalna i emocionalna inteligencija koja pomaže razlikovati pozitivan i negativan utjecaj informacija i sadržaja na primatelje/ice. U kontekstu hiperseksualizacije i objektivizacije ženskog tijela autorica Caroline Heldman sastavila je 2012. godine test seksualnog objekta (engl. *Sex Object Test* – SOT). Test se koristi kao analitička metoda za mjerenje prisutnosti seksualne objektivizacije na slikama, pri čemu se objektivizacija potvrđuje ako je odgovor na bilo koje od sljedećih sedam pitanja potvrđan. Pitanja koja trebamo postaviti su: Prikazuje li slika samo jedan dio (dijelove) seksualiziranog tijela

osobe? Prikazuje li slika seksualiziranu osobu kao zamjenu za objekt? Prikazuje li slika seksualiziranu osobu kao zamjenjivu? Potvrđuje li slika ideju povrede tjelesnog integriteta seksualizirane osobe koja ne može pristati? Sugerira li slika da je spolna dostupnost određujuća značajka te osobe? Prikazuje li slika seksualiziranu osobu kao robu (nešto što se može kupiti ili prodati)? Tretira li slika tijelo seksualizirane osobe kao platno? (Heldman, 2012). Rezultati istraživanja Rachel Calogero (2004) pokazuju da iščekivanje muškog pogleda kod žena stvara znatno veći osjećaj srama u vezi s tijelom i socijalnom tjeskobom nego iščekivanje ženskog pogleda. Rezultati istraživanja *Instagram Sexualization: When posts make you feel dissatisfied and wanting to change your body* (2021) upućuju na to da je seksualizacija na Instagramu povećala nezadovoljstvo mladih žena u vezi s tjelesnim izgledom u usporedbi s razinama prije izlaganja te izlaganjem fotografija atraktivnih žena (Guizzo, 2021). Tako je dokazano da je seksualizacija na Instagramu utjecajan čimbenik idealizacije privlačnosti tankog tijela kao što je uočeno u prethodnom radu (Brown, Tiggemann, 2016). Dakle, ovaj rezultat pruža daljnju potporu za primjenu okvira teorije objektivizacije na društvenim mrežama i doprinosi istraživanju seksualizacije u medijima (Ward, 2016).

ANALIZA INTERPRETACIJE PODATAKA

Za metodu istraživanja korišten je strukturirani intervju u cilju prikupljanja podataka o informiranosti, upućenosti i kritičkom razmišljanju o problematici hiperseksualizacije i objektivizacije golog ženskog tijela u medijima i na društvenim mrežama. Kroz postavljanje pitanja tražimo razloge za ovakvo stanje u cilju da sadržaj ne ostane samo u navođenju i deskripciji rezultata istraživanja nego da se konstantno razvija teorijska analiza identificiranih problema medijskog nasilja i hiperseksualizacije ženskog tijela. Intervju je proveden na uzorku od 50 osoba prema kriterijima stručnosti u smislu da su osobe detaljnije upoznate s plasiranjem medijskog sadržaja, utjecajem novih trendova, problematikom stereotipizacije te mizoginim i nasilnim diskursom. Zbog ograničenja rada izdvojeni su najzanimljiviji odgovori s napomenom da će rezultati istraživanja biti prošireni u cilju objavljivanja veće publikacije koja pruža dublji uvid u ovu kompleksnu problematiku. Sažete su ključne točke i dokumentirani su nalazi na osnovu odgovora ispitanika/ca uz naglašavanje važnih detalja koji su povezani s problematikom hiperseksualizacije i objektivizacije ženskog tijela. Napominjemo da su u provedbi ovog istraživanja poštovane etičke smjernice; ovi podaci su korišteni uz pristanak sugovornika/ca za snimanje i bilježenje odgovora. Podaci o hiperseksualizaciji ženskog tijela u znanosti mogu pomoći u rasvjetljavanju osobnih iskustava, identificiranju sustavnih problema i usmjeravanju društvenih i kulturnih promjena za promicanje jednakosti muškaraca i žena i stvaranje inkluzivnije zajednice.

Ciljevi kreiranja eksplicitnog sadržaja

Kao najvažnije ciljeve kreiranja hiperseksualiziranog sadržaja ispitanici i ispitanice izdvojili su: stimulaciju interesa i povećanje angažmana/prodaje; kreiranje posebne medijske pozornosti gdje naglasak nije sam medijski sadržaj (obično nekvalitetan), nego ono što ga predstavlja (obično ženska figura iskorištena u marketinške svrhe); ostvarivanje profita (pri čemu se ne mora nužno ostvariti izravan financijski profit, nego postizanje boljeg rejtinga i gledanosti); eksploatacija ženskog tijela u smislu instrumentalizacije ženske seksualnosti; svođenje žene na razinu pristupačnog seksualnog objekta; široka potrošačka košarica muškaraca koji kroz taj sadržaj nadoknađuju nedostatak istog sadržaja izvan medija te dojam dostupnosti objekta koji im svakako ostaje izvan dosega u privatnom životu; formiranje svijesti kako pojedinca tako i cijelog društva, odnosno da su takve društvene pojave postale normalan format postojanja u svakodnevnom životu; manipulacija ljudskim mozgom, njegovim mislima, preusmjeravanje njegovih želja, potreba, kupovnih, konzumerističkih navika. U tom kontekstu postiže se kreiranje sadržaja za širu publiku, uglavnom za muškarce, jer je to u današnjem svijetu postala normalna pojava za zadovoljavanje potreba društva. Ovakvim sadržajem želi se stvoriti dojam da je ženu samo potrebno promatrati kroz njeno tijelo i seksualnost koju izražava.²⁹⁵ Time se apsolutno negiraju sve pozitivne osobine, ali i potencijali i mogućnosti koje žena

²⁹⁵ „Uvijek nam mediji kažu da je to zato što to gledatelji, odnosno čitatelji traže. No tko to traži? Jeste li napravili istraživanje pa da znamo koliko ste ljudi privukli takvim sadržajem, a koliko odbili? Jednom sam na kiosku vidjela ženu srednjih godina koja je zatražila od prodavačice dnevni list, u najlonskom paketu s magazinom. Svakog tjedna su nudili drugi

posjeduje. Kao dopuna profitu, komercijalizaciji i objektivizaciji, u ciljeve su dodani i perpetuiranje postojećih obrazaca uloga muškaraca i žena, prenošenje poruke mladim ženama da je njihovo tijelo, a često i cjelina njihove osobnosti samo dekoracija koju uljepšava medijski sadržaj.

„Hiperseksualizirana i objektivizirana ženska tijela koriste se za prodaju, za povećanje vidljivosti, za klikove i lajkove. No pravo je pitanje zašto i kako do toga dolazi. Tu treba zaroniti u kontekst i razumjeti da suština problema leži u razumijevanju žene kao objekta (u odnosu na muškarca koji je subjekt), u ideji da je žena nečije vlasništvo, nešto što može biti kupljeno, osvojeno, stečeno. Inferiorno i podređeno. Podsjetimo da hiperseksualizirani sadržaj nije nužno pitanje golotinje, može biti i pitanje poze, odnosa u kompoziciji, etc. Sasvim gola žena može biti prikazana bez hiperseksualizacije i objektivizacije dok sasvim obučena žena može biti hiperseksualizirana i objektivizirana putem primjerice kompozicije fotografije na kojoj će žena biti inferiorni objekt, a muškarac dominantni subjekt. Sadržaj u kojem su žene hiperseksualizirane i objektivizirane koristi ženska tijela u cilju zadovoljenja muške fantazije, muškog užitka“, navodi ispitanica / feministička teologinja, aktivistica, kolumnistica i komentatorica.

Utjecaj hiperseksualizacije

Hiperseksualizacija je utjecala na pogrešnu percepciju erotiziranog ženskog tijela koje je postalo krajnje komodificirano prostitucijom i pornografskom industrijom, a upravo su te industrije odgovorne za pretjerano eksponiranje ženskog tijela kao tijela koje služi uživanju i zadovoljstvu drugih. Ispitanica/studentica teologije i aktivistica smatra da utjecaj hiperseksualizacije čini žene slabijima na nekoliko razina: izložene su negativnim komentarima i kritikama na račun kilograma ili nesavršenosti na tijelu, zbog takvog medijskog sadržaja ženama može biti teže i poslovno uspjeti ili razviti karijeru jer ih se gleda samo kao lijepe žene, a ne kao i pametne ili sposobne. Isto tako, ako prema muškim standardima prestanu biti lijepe ili se udebljaju, počinju biti beskorisne jer ih se cijenilo jedino na temelju izgleda. Prema mišljenju ispitanice / kreatorice stranice na Instagramu „Feminizam u teretani“, hiperseksualizacija šalje jasnu poruku da je jedino takva reprezentacija ženskog tijela vrijedna pozornosti. „Tako se žene svode isključivo na svoje tijelo, odnosno, na seksualne objekte. Dječaci odrastaju u muškarce koji žene vide kao seksualne objekte, a djevojčice u žene koje misle da je njihovo golo hiperseksualizovano tijelo njihova najveća vrijednost i postignuće u patrijarhalnom svijetu. Seksualnost se promatra isključivo kroz ključ muške požude, a ta požuda postaje sve ekstremnija i nasilnija. Na ovaj način se patrijarhat perpetuiira i opstaje već vjekovima, iako se tehnologija kojom se on prenosi mijenja i inovira.“ Mlade djevojke svjesne su društvene stvarnosti, kako navodi ispitanik/menadžer za društvene mreže u organizaciji „Oštra nula“ i aktivist, koja njihovu svestranost reducira na njihovu seksualnost i tjelesnost. Smatra da je patrijarhalno društvo gotovo uništilo otvorenost i inicijativnost mladih žena smatrajući da one trebaju prigriliti nešto što se naziva stid. Osim toga, utjecaj hiperseksualizacije ženske tjelesnosti uništava suštinu prirode same seksualnosti – sloboda da budemo ono što jesmo ne strahujući od toga hoćemo li biti iskorišteni ili osuđeni. S druge strane, ispitanik / kreator digitalnog sadržaja smatra da utjecaj hiperseksualizacije ovisi o individualnoj percepciji mladih djevojaka iste pojave, odnosno o tome postoji li izgrađena svijest te koliko je utjecaj društva u nametanju svog stava kao apsolutnog jači od njihova pogleda. „Nažalost, takav sadržaj jako mnogo utječe na kreiranje negativnih osjećanja i mišljenja žena o svom

prilog, o zdravlju, uređenju doma i slično. Kad je žena pred kioskom vidjela što joj prodavačica pruža, vidno se trgnula i otišla. Na naslovnici priloga bilo je obnaženo žensko tijelo. Taj prilog više ne izlazi. No jesu li izdavači naučili lekciju? Hiperseksualizirani medijski sadržaj šalje mačističku poruku čitavom društvu: mi smo na poziciji moći, mi odlučujemo što ćete gledati i slušati, naše vas mišljenje ne zanima. Žena se tretira kao stvar, kao ukras. Zgodne žene se ogoli, uspješne muškarce se ističe, a sve ostale se zaobilazi, prešućuje i isključuje. To je direktno suprotno ustavnim vrijednostima društva, i pokazuje da nam stvarnost određuju brutalni odnosi moći. Cilj ih je zauvijek održati, da se ženi u svakom trenutku, s reklama na ulici i iz medija, poručuje da njena uloga i položaj u društvu nisu isti kao uloga muškarca i da se nju neće pitati o tome. To se može mijenjati tek snažnijim društvenim pritiskom, pa i u novinama u kojima radim zadnjih par godina više ljeti ne objavljujemo svaki dan na naslovnoj stranici sliku zgodne žene u bikiniju“, navodi ispitanica, novinarka i kolumnistica Jutarnjeg lista.

vlastitom tijelu, biću, djelovanju i svemu onome što rade. Takav sadržaj ne potiče žene da više vode brigu o sebi, nego da se oblikuju onako kako društvo hoće, kako je ljepše za oko nekog muškarca, ili neke medijske kuće“, smatra ispitanica / veleposlanica UN Woman BiH. S njom se slaže ispitanica/profesorka hrvatskog jezika i književnosti koja misli da mlade djevojke svoj identitet grade isključivo na fizičkom izgledu. Naglasak na štetnost utjecaj stavlja i ispitanica/asistentica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu koja kaže: „Osim što utječe na poimanje vlastite seksualnosti, takav sadržaj izuzetno utječe i na samopouzdanje, pa mlade djevojke žele promatrati svoje tijelo u skladu sa brendovima i trendovima, jer je strašno imati celulit, podočnjake, akne, nezategnuta bedra itd. To podrazumijeva i stav da tako nesavršene ne zaslužuju imati seksualne odnose u kojima uživaju i osjećaju se poželjno, jer je privlačnost rezervirana za tijela.“ Ove odgovore potvrđuju rezultati različitih istraživanja. Ivana Brkić Klimpak i Tihana Lubina u akademskom radu *Rodni stereotipi: Objektivizacija ženskog lika u medijima* (2014: 228) prema Jean Kilbourne (1999.) navode da je medijski tjelesni ideal genetski nedostižan za 95 % žena. Nerealna slika postiže se dugotrajnim snimanjima na kojima modeli surađuju s modnim kreatorima, profesionalnim frizerima i vizažistima te su na strogim programima dijeta i vježbanja, a idealno oblikovana i kirurški preplavljena tijela, profesionalno fotografirana i računalno obrađena doslovce svakodnevno prijete milijunima nesavršenih djevojaka.

Hiperseksualizacija i objektivizacija kao vid emancipacije ili zamka patrijarhalnih normi?

Suvremena seksualizacija žena, kako ističe Selma Veseljević Jerković u svom radu *Ti si superžena: Nova ženstvenost u popularnoj kulturi* (2021), povezana je s postfeminizmom. Postfeministički stavovi stavljaju naglasak na ljepotu i ženstvenost kao rezultat rada na sebi, ali i samodiscipline te odricanja, što su karakteristike koje promovira suvremeno potrošačko društvo. Međutim, zahtjevi potrošačkog društva, smatra Veseljević Jerković, odražavaju se i na prikaze žena i ženstvenosti u medijima (Veseljević, Jerković, 2021). Tako ženstvenost i seksualnost jedne lijepe žene postaju oružje potrošačkog društva. Koliko su žene zapravo slobodne ako pod utjecajem medija i zadovoljavanja različitih standarda prikazuju svoje tijelo ističući određene dijelove tijela poput stražnjice, grudi ili cijelog tijela pozirajući u donjem rublju? Ako je žena gola, znači li to da je dovoljno napredna za današnje društvo? Ili je vrednovana isključivo kao objekt koji na osnovi slike ispunjava i udovoljava muškoj mašti i potiče i druge žene da budu kao ona? Koja je granica u slobodi takva izražavanja?

„Trenutno u društvu zastupljeno i propisano predstavljanje ženskog tijela ne vidim kao vid emancipacije i uvažavanja žene, mislim da hiperseksualizacija žene ne dolazi iz njenog unutarnjeg poriva, već joj je to nametnuto, sugerirano i predstavljeno kao model uspješne, samostalne, nezavisne žene. Sve dok slijepo slijedimo trendove kozmetičke industrije, koja želi što više profita pomoću erotičnog, golog sadržaja koji nudi rješenje za svaki problem koji imate – čak će vas placebo efektom i mentalno ojačati – postajemo robovi želja velikih kompanija, njihovi vjerni imitatori i konzumenti i važni smo im samo dok sudjelujemo u toj igri“, upozorava ispitanica/književnica i autorica o problematici nasilja nad ženama. Ispitanica koja je izvanredna profesorica na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu smatra da je ovo vrlo složeno pitanje te da problematiku trebamo promatrati individualno, odnosno od slučaja do slučaja te navodi: „Mnoge žene su u stanju ekonomske potrebe, mnoge su još uvijek u statusu bijelog roblja, a neke pak smatraju da je u poduzetništvu prihvatljiva deviza da cilj opravdava sredstvo odnosno da je zbog profita i zarade prihvatljivo da se njeno tijelo instrumentalizira.“ Kritiku emancipaciji na račun seksualizacije upućuje i ispitanica/aktivistica za ljudska prava (Bogougodnice) koja smatra da je hiperseksualizacija žena zasnovana na diskriminatorskom odnosu prema ženi i nikako se ne može smatrati vidom ohrabivanja žene da pokaže svoje tijelo jer to ne radi vlastitom odlukom, nego joj se nameće zadani predložak kao jedini mogući kako bi sudjelovala u društvu, a ujedno i determinira njezin socijalni status. „Postoji pokret koji daje ženama emancipaciju i potiče ih da pokažu tijela onakvima kakva jesu, postoje i kampanje, međutim, meni se postavlja pitanje koja je svrha pokazivanja tijela? Osobno mislim da je u pitanju pritisak na žene, posebno djevojke i djevojčice, da pokažu tijela i da dobiju ocjenu uklapaju li se u percepciju ljepote koja je patrijarhalno i raso definirana“, smatra ispitanica/profesorka i znanstvenica sa Sveučilišta Leeds Beckett posvećena pitanjima žena u korporativnom svijetu i odnosima s javnošću.

Mizogini komentari i širenje „kulture silovanja“

Mizoginija je duboko ukorijenjena u današnje društvo, a ima bogatu povijesnu, kulturološku, tradicijsku, filozofsku i ideološku pozadinu koja stoljećima ugnjetava žene. Različiti oblici ženskog ponašanja služe kao opravdanje za diskriminaciju i različite oblike nasilja nad ženama zbog izražavanja mržnje. Budući da postoje brojni primjeri slavnih i utjecajnih osoba, ali i žena u politici, ekonomiji i znanosti, čija pojava u javnosti izaziva mizogine reakcije (Planinić, Ljubičić, 2020), postavlja se pitanje koliko je hiperseksualizacija povezana s mizoginim diskursom i kulturom silovanja. Kultura silovanja izraz je za zajednički sustav vjerovanja u društvu koje normalizira i opravdava seksualno zlostavljanje i nasilje nad ženama i djevojkama. Diane Herman navodi da kultura silovanja utječe na način na koji društvo u cjelini govori o silovanju i seksualnom zlostavljanju. Autorica objašnjava da se seksizam i kultura silovanja odražavaju upravo kroz objektivizaciju i seksualizaciju ženskih tijela. Takav sadržaj, prema autorici, povećava mizogini diskurs koji je prisutan prema mnogim oblicima ženskog djelovanja i ponašanja (Herman, 1984). Kultura silovanja osnažuje se promoviranjem mitova o silovanju, odnosno pogrešnih informacija o samom činu, žrtvama i počiniteljima silovanja (Field, 2004: 175). Elementi kulture silovanja karakteristični su za patrijarhalna društvena uređenja s naglašenim seksističkim uvjerenjima, a seksizam se, prema Branki Galić, definira kao društveni i kulturni fenomen diskriminiranja ili segregiranja neke rodne skupine na temelju pripadnosti spolu ili rodu (Galić, 2012: 156). U empirijskom testiranju uvriježenih predodžbi o konzumentima seksualno eksplicitnih sadržaja pod nazivom *Rizici pornografije* navodi se da pornografski sadržaj popularizira seksističke vrijednosti kao što su seksualna objektivizacija, dvostruki standardi i hiperseksualizacija žene. U daljnjoj elaboraciji postavljene teze autori sugeriraju da seksualno eksplicitni sadržaji potiču agresiju na dva načina: neizravno i izravno. Definiraju neizravni utjecaj kao onaj koji se odvija formiranjem seksističkih uvjerenja, primjerice, ideja da je ženino početno odbijanje seksualnog kontakta samo erotizirani ritual, što povećava vjerojatnost seksualne agresije. Navedeni autori tvrde da korisnici seksualno eksplicitnih sadržaja iskazuju izraženije prihvaćanje muške seksualne agresivnosti i veću sklonost neobveznim seksualnim kontaktima (Štulhofer, 2003). Ispitanica / predsjednica inicijative Građani/ke Mostara objašnjava da svaka prezentacija ženskog tijela ima mizoginu reakciju jer se mizoginija ne zaustavlja samo na golom tijelu, nego izravno i negativno utječe na sve što žena radi. Tako možemo čuti optužbe na njen račun zbog skidanja i pokazivanja vlastitog tijela. „Očigledno da izaziva mizogine ispade mržnje, što je lako utvrditi analizom sadržaja korisničkih objava. Doduše, u manjem se broju radi o ispadima mržnje, a u višem o nepoštovanju žena i njihovom svrstavanju u manje vrijedna bića od muškaraca“, navodi ispitanik, docent Sveučilišta u Dubrovniku. Na tragu sličnog razmišljanja je i ispitanica/novinarica koja smatra da hiperseksualizacija potiče obezvrjeđivanje ženskog tijela i stavlja na njega etiketu dostupnosti za svakoga te stvara sliku da se ženu u svakom segmentu mora tako doživjeti i tretirati. „Mediji i društvene mreže zapravo mnogo sudjeluju u kulturi silovanja naglašavajući atribute ženskog tijela i prikazujući ih kao dostupne komade mesa, ali za to su dobrim dijelom krive i takve objave koje objavljuju djevojke jer žele biti u korak s vremenom i da bi se nekako lakše tako uklopile u današnje društvo jako niskih moralnih vrijednosti jer je stida i srama sve manje u društvu“, smatra ispitanik, magistar političkih znanosti. U kojoj je mjeri mizoginija razorna i toksična potvrđuje mišljenje ispitanice / veleposlanice UN Women koja misli da ta vrsta vrijeđanja i kritike ženskog izgleda odražava duboko ukorijenjene patrijarhalne norme i ideale koji marginaliziraju i dehumaniziraju žene. Također, kako navedena ispitanica naglašava, mizogini diskurs pokazuje i nezdravu povezanost muške vrijednosti i izgleda žene, gdje se žena cijeni isključivo na temelju svog fizičkog izgleda, dok se njezine druge kvalitete ignoriraju ili minimiziraju. Ispitanica / urednica portala *Žene i mediji* smatra kako nam je potrebna edukacija da bismo prepoznali mizoginiju i zaustavili njezino širenje u medijskom prostoru: „Klasični mediji, televizija, radio i tisak, u tom su kontekstu najreguliraniji. U elektroničkim publikacijama situacija je daleko gora premda zakonodavci nastoje i tu uvesti kolikotoliko reda. Društvene mreže još uvijek prolaze ispod radara, a s obzirom na njihov doseg i našu svakodnevnu izloženost njima imaju ogroman utjecaj na ljudsko ponašanje, pa tako i na širenje mizoginije i omalovažavajućeg prikaza žena. S druge strane, one omogućuju svakom korisniku da aktivno sukreira svoju medijsku sliku i tu leži odgovornost na pojedincu.“

Kao jedna od najgorih posljedica hiperseksualnog sadržaja i njegova konzumiranja ističe se narušavanje vlastite vrijednosti i nedovoljna briga za vlastitu vrijednost. Naime, percepcija vlastite vrijednosti, odnosno sebe kao isključivo tjelesnog donosi nove štetne trendove. Jedan od njih je promocija vlastite seksualnosti kroz platformu *OnlyFans*. Iako *OnlyFans* izravno zadovoljava kriterije udžbeničke definicije platforme društvenih medija, a to je da je riječ o internetskoj aplikaciji koja olakšava proizvodnju i razmjenu sadržaja koji generiraju korisnici, na ovoj aplikaciji masovno se počela promovirati pornografija u obliku fotografija, videozapisa te ostalih sadržaja. Feministička literatura dosad nije mnogo kritizirala ovu platformu, a jedna od rijetkih je Catharine MacKinnon koja tvrdi da je pornografija instrument patrijarhalnog ugnjetavanja. Autorica je osudila *OnlyFans* kao vrstu internetskog svodnika i kao oblik „meke prostitucije“ posredovane internetskim putem. Nažalost, zbog prevelike dominacije muškaraca žene često pribjegavaju samoseksualizaciji (MacKinnon, 2021). Ova praksa samoreprezentacije nastala je na temelju niza predstava koje odgovaraju etičkim i estetskim kodeksima kulture u kojima su projektirani. Geste, ponašanje i okruženje čine fiktivnu kreaciju modeliranu dominantnim društvenim obrascima (Goffman, 1959) i, u ovom slučaju, korisnika/ca platforme. Prijenos uživo nudi različite načine seksualizacije: sadržaj, kao što je korištenje erotskog *cosplaya*, simuliranje seksualnih radnji, igranje videoigara u otkrivajućoj odjeći ili izvođenje specifičnih vježbi i pokreta koje kreatorice sadržaja nude u zamjenu za novčane donacije. Dosadašnja istraživanja otkrila su da kreatori/ce seksualiziraju svoj sadržaj repliciranjem stiliziranih i insceniranih pokreta i poza koje asociraju na pornografiju. Kako navodi Brian McNair (2002), ova posebna estetika razlikuje se od eksplicitne pornografije jer ne prikazuje eksplicitne seksualne radnje, ali dijeli cilj monetizacije proizvoda (Drenten i sur., 2020) prikazujući žene kao lako dostupne za seks (Dines, 2010). Novi digitalni scenariji omogućuju široj javnosti da stvori vlastiti sadržaj u amaterskoj pornografiji (Choi i DeLong, 2019) ili na platformama društvenih medija poput *OnlyFansa* (Llovet i Establés, 2023). S ove točke gledišta može se primijetiti da i takav sadržaj uništava umove mladih djevojaka i mladića jer ono što se smatra prihvatljivim tijekom seksa danas je poticanje nasilja nad ženama. Mlade djevojke uče da je njihov užitak isključivo povezan s njihovim zlostavljanjem i boli. Ova seksualna objektivizacija dehumanizira djevojke i žene te igra ulogu u podržavanju kulture silovanja i nasilja nad ženama. Postoji mogućnost da je *OnlyFans* aplikacija za zaradu onih koji su u ovoj platformi prepoznali izvor zabave i profita. Vlasnici platforme, ali i kreatori/ce ovakvih sadržaja snose odgovornost za kreiranje slike žene koja se zahvaljujući platformi plasira u javnost. Ne možemo platformu kriviti za nasilje kojem gravitira neki muškarac, ali se možemo zapitati koliko moderno svjetsko društvo kao takvo kreira plodno tlo za mizoginiju i nasilje. Što se tiče reakcija na hiperseksualizirani sadržaj, one se dijele na opće oduševljenje koje kratko traje, zatim prerasta u neugodna pitanja o tome kakav je seksualni život određene utjecajne osobe ili osobe koja predstavlja hiperseksualizirani sadržaj. Reakcije završavaju prijezirom koji je prema Grosz druga strana simboličkog, a ono što je simboličko mora se odbaciti, prekriti i obuhvaćati (Grosz, 1990). U mizoginim reakcijama pojavljuju se pitanja o tome kako to da su žene i djevojčice zaboravile svoj sram. Naime, prema patrijarhalnim obrascima, navikli smo slušati iskustva i svjedočanstva o ženskom sramu, osobito tijekom seksualnog odnosa. Podrazumijevalo se da su se žene sramile vlastitog tijela i seksualnosti. S druge strane, došlo je do prevelike izloženosti ženskog tijela pod utjecajem mode, reklama i pornografije. Međutim, rodne uloge nametnule su standarde prema kojima muškarci biraju. Žena koja ističe svoje tijelo i izgled etiketirana je i promiskuitetna, dok je ona koja se skriva čedna, skromna i idealan materijal za uzornu suprugu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na osnovi teorijske elaboracije i odgovora ispitanika i ispitanica može se zaključiti da hiperseksualizacija ženskog tijela ostaje kao kompleksan i višestruk problem koji je tijekom povijesti bio prisutan u različitim društvima i kulturama. Jedan od najvećih problema jest to što se hiperseksualizacija odnosi na portretiranje ili predstavljanje žena na način koji u pretjeranoj mjeri naglašava njihovu seksualnost, a takav prikaz ne dopušta isticanje drugih aspekata i kvaliteta njihova identiteta kao što su inteligencija, osobnost ili individualnost. Upravo kroz koncept hiperseksualizacije žena se predstavlja i doživljava isključivo kao stvar, objekt za gledanje i ispunjenje tuđih potreba. Ona je važna dok sudjeluje u tome i kada ispunjava kriterije, no čim se pojavi ljepša i atraktivnija djevojčica ili žena, ova prva gubi pozornost i tako počinje natjecanje u promociji ljepote i

seksualizacije. Kada je riječ o ishodu, hiperseksualizacija i objektivizacija ženskog tijela postale su razorno oružje korišteno za ponižavanje, mizoginiju i marginalizaciju žena. Potrebno je napomenuti kako neke žene mogu doživjeti osnaženje izražavanjem svoje seksualnosti, međutim, druge, osobito maloljetnice, nalaze se pod ogromnim pritiskom da moraju odgovarati idealima ljepote i seksualnosti koje nameće društvo. Mlade djevojke posebno su osjetljive zbog svoje životne dobi jer se nastoje samoaktualizirati, razviti potencijale vlastite osobnosti i zauzeti svoje mjesto u društvu, no do psihološke zrelosti nalazi se mnogo putova i stranputica. Nažalost, mladi ljudi često se povode za negativnim trendovima tražeći potvrdu svoje vrijednosti ne znajući da je najveća vrijednost živjeti u skladu sa svojim unutarnjim bićem. Mlade djevojke često se uspoređuju s nerealnim slikama koje vide u medijima i na Internetu pa tako nastoje dosegnuti te fabricirane standarde. Igra „dosegnuti nedostižno“ često ostavlja trajne posljedice na njihovo fizičko i psihičko zdravlje. Živimo u vremenu kada je seksualnost postala dominantno vanjska manifestacija osobnosti, dok je njezina primarna, unutarnja dimenzija pala u sjenu. Stoga je važno prepoznati da pretjerano isticanje seksualnosti u medijima i kulturi može rezultirati vrlo negativnim učincima i dugoročnim problemima te posljedicama. Konstantno isticanje ženskog tijela kao objekta seksualne želje ne samo da odražava patrijarhalne norme i nejednakosti nego i doprinosi kulturi nasilja i nedostatku poštovanja prema ženama. Viktimizacija žene i ženskog tijela tako opstaje kao prostor, odnosno temelj kojim se opravdavaju iskorištavanje ženskog tijela, mizoginija i porast nasilja protiv žena. Naime, porastom ovakvih sadržaja proporcionalno raste i veći broj negativnih komentara koje žene upućuju drugim ženama. Umjesto solidarnosti i podrške sve češće se susrećemo s komentarima koji sude o izgledu ili ponašanju drugih žena stvarajući okruženje koje nije prijateljsko kada je riječ o ravnopravnosti ili sestrinstvu. Ovakvi komentari dodatno podržavaju patrijarhalne norme i doprinose kulturi osude i podmetanja dodatnih prepreka među ženama.

Odgovornost medija iznimno je značajna, ali se i ona svodi na individualnu odgovornost jer su i urednici/ce i kreatori/ce digitalnog sadržaja i društvenih mreža individue s vlastitim percepcijama, što s jedne strane žele plasirati u javnost, a s druge strane imaju želju za ostvarenjem profita. Budući da je tema vrlo kompleksna, prioritet postaju istraživanja i analize utjecaja ovih sadržaja na mizogine ispade usmjerene prema ženama. Ako se žene konstantno u medijima prikazuju kao seksualni objekti te ako su takvi prikazi daleko od realnog izgleda žene u privatnom okruženju, možemo pretpostaviti da je pitanje vremena kada će to postati opće prihvatljivo tretiranje u društvu jer neće biti moguće spoznati razliku između realne i imaginarne medijske percepcije. Rad na promicanju svijesti o ovoj problematici zahtijeva individualnu i kolektivnu akciju te interdisciplinarni pristup uključujući osporavanje društvenih normi i stereotipa, promicanje različitih predstavljanja žena u medijima i popularnoj kulturi te njegovanje kulture pristanka i poštovanja za sve pojedince bez obzira na spol. To uključuje preispitivanje uvriježenih stavova i ponašanja te rad na stvaranju pravednijeg i inkluzivnijeg društva za sve.

LITERATURA

- American Psychological Association, <https://www.apa.org/>. - posjećeno 2. 4. 2023.
- Abbott, E. (2007), *Povijest celibata*, Zagreb: Ambrozija.
- Barbier, R. (2014), „La violence symbolique“, *Barbier-rd.nom.fr*, 1–3. <http://www.barbier-rd.nom.fr/violencesymbolique.html> - posjećeno 19. 3. 2023.
- Brown, Z., Tiggemann, M. (2016), „Attractive celebrity and peer images on Instagram: Effect on women's mood and body image“, *Body Image*, 19, 37–43.
- Calogero, R. (2004), „A test of objectification theory: The effect of the male gaze on appearance concerns in college women“, *Psychology of Women Quarterly*, 28(1), 16–21. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2004.00118.x> - posjećeno 3. 4. 2023.
- Choi, D., DeLong, M. (2019), „Defining female self sexualization for the twenty-first century“, *Sexuality and Culture*, 23(4), 1350–1371. <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09617-3> - posjećeno 9. 4. 2023.
- De Beauvoir, S. (2016), *Drugi spol*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- Dines, G. (2010), *Pornland: How porn has hijacked our sexuality*, Boston: Beacon Press.
- Douglas, M. (1982), *Natural symbols*, New York: Pantheon.

- Drenten, J. i sur. (2020), „Sexualized labour in digital culture: Instagram influencers, pornchic, and the monetization of attention“ *Gender, Work, Organization*, 27(1), 41–66., <https://doi.org/10.1111/gwao.12354> - posjećeno 29. 3. 2023.
- Galić, B. (2012), „Promjena seksističkog diskursa u Hrvatskoj? Usporedba rezultata istraživanja 2004. i 2010. godine“, *Socijalna ekologija*, 21 (2), 155–178. <https://hrcak.srce.hr/84011> - posjećeno 26. 3. 2023.
- Goffman, E. (1959), *The presentation of self in everyday life*, London: Penguin Books.
- Grosz, E. (1994), *Volatile bodies: Toward a corporeal feminism*, Bloomington: Indiana University Press.
- Guizzo, F. i sur., (2021), „Instagram sexualization: When posts make you feel dissatisfied and wanting to change your body“, *Body Image*, 39, 62–67.
- Hallberg, J. i sur., (2019), „A randomized controlled study of group-administered cognitive-behavioral therapy for hypersexual disorder in men“, *The Journal of Sexual Medicine*, 17 (10), 2039–2054., <https://doi.org/10.1016/j.jsxm.2019.06.007> - posjećeno 12. 4. 2023.
- Harcourt, W. (2022), *Feminist methodologies: Experiments, collaborations and reflections*, London: Palgrave Macmillan.
- Heldman, C. (2012), *The society pages: Sexual objectification (Part 1)*, The Society Pages. <https://thesocietypages.org/socimages/2012/07/02/sexual-objectification-part-1-what-is-it/> - posjećeno 10. 4. 2023.
- Herman, D. (1984), „The rape culture“ (ur.) J. Freeman, *Women: A feminist perspective* (45–53.), California City: Mayfield Publishing Company.
- Irigaray, L. (1980), „Noli me tangere (O vrijednosti robe)“, *Dometi: književnost, kultura, društvena pitanja*, 13, 63–71.
- Jakšić, T. (2024), „Žena kao seksualni objekt“ *SaZnanje*, 2, 277–287.
- Kozić, A., Zotović, M. (2016), „Seksualna objektivizacija i samoobjektivizacija“ *Slika tela, seksualnost i partnerske veze u adolescenciji* (97–109.), Filozofski fakultet, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu.
- Llovet, C., Establés, M. J. (2023), „¿Desvestidos para triunfar? Análisis de contenido de la auto objetificación de influencers en España“, *Revista Comunicación*, 22 (2), 271–297. <https://doi.org/10.26441/RC22.2-2023-3193> - posjećeno 4. 3. 2023.
- Lubina, T., Brkić, I., (2014), „Rodni stereotipi: Objektivizacija ženskog lika u medijima“ *Pravni vjesnik: Časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku*, 30 (2), 231–232. <https://hrcak.srce.hr/130938> - posjećeno 28. 3. 2023.
- MacKinnon, C. (2021), „OnlyFans Is Not a Safe Platform for ‘Sex Work.’ It’s a Pimp“, *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2021/09/06/opinion/onlyfans-sex-work-safety.html>. – posjećeno 26. 4. 2023.
- McNair, B. (2002), *Striptease culture: Sex, media and the democratization of desire*; New York: Routledge.
- Morris, K., Goldenberg, J. (2015), „Women, objects, and animals: Differentiating between sex- and beauty-based objectification“, *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 28 (1), 15–38.
- Mulvey, L. (1975), „Visual Pleasure and Narrative Cinema“, *Screen*, 16 (3), 6–18.
- Oraić-Tolić, D. (2005), *Muška moderna i ženska postmoderna – rođenje virtualne kulture*, Zagreb: Naklada Ljevak.
- Planinić, M., Ljubičić, R. (2020), „Vidljivost i značaj žena u odnosima s javnošću“, *Mostariensia*, 24 (2), 211–233. <https://hrcak.srce.hr/261216> - posjećeno 25. 3. 2023.
- Robertson, C. (2019), *The male gaze*. Makhanda (Grahamstown): Rhodes University.
- Štulhofer, A. i sur. (2003), „Rizici pornografije? Empirijsko testiranje uvriježenih predodžbi o konzumentima seksualno eksplicitnih sadržaja“, *Revija za sociologiju*, 34 (1–2), 75–96.
- Walter, N. (2005), *Žive lutke: Povratak seksizma*, Zagreb: Algoritam.
- Walton, M. (2017), *Hypersexuality: A critical review and introduction to the sexhavior cycle*. *Archives of Sexual Behavior*, 46, str. 2231–2251. <https://doi.org/10.1007/s10508-017-1011-1> - posjećeno 2. 4. 2023.
- Veseljević Jerković, S. (2021), „Ti si superžena: Nova ženstvenost u popularnoj kulturi“ *Genero*, 16, 117–140.

- Ward, M. (2016), „Media and sexualization: State of empirical research, 1995–2015“. *Journal of Sex Research*, 53 (4–5), 560–577. <https://doi.org/10.1080/00224499.2016.1142496> - posjećeno 6. 4. 2023.
- Wolf, N. (2008), *Mit o ljepoti*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

MEDIA VIOLENCE: IMPOSING THE TREND OF HYPERSEXUALIZATION AND OBJECTIZATION OF THE FEMALE BODY

Ružica Ljubičić

Summary; *The purpose of this paper is the identification of media violence and harmful influence through the trend of hypersexualization of women in the media space and social networks. The aim of the work is to determine the cause-effect relationships of the trend of hypersexualization and to what extent this trend is connected with the patriarchal matrix according to which women are subordinated to be subordinated to men. The symbiosis of media, social networks and users is based on certain social patterns, and one of the dominant ones is the sexual objectification of women and girls. The worrying fact is that this trend is transferred to minor girls who present themselves on social networks in explicit content with vulgar expressions. It is important to note that this trend does not only apply to posts targeting men, but also to those targeting women themselves. Such a focus on sexualized depictions may not seem strategic, given the body of evidence that suggests it is viewed quite negatively by women for imposing impossible standards, but the depiction of women and girls remains limited. They are presented as a finished product ready for the rough context of consumption. The result of such content creation is feedback that manifests misogyny and sexism, which makes this problem more complex and requires certain interventions. Such findings as a whole suggest that users who prefer hypersexualized content, as well as society itself, need to change the way they treat girls and women. Namely, excessive sexualization and stereotypes created about women and girls through social networks desensitize younger generations to misogynistic and violent behavior, allowing those who are new to social networks to think that this problem is okay, that it is taken for granted.*

Keywords: *media; social networks; hypersexualization; stereotypes; misogyny.*

POVEZANOST CRTANIH FILMOVA I AGRESIVNOG PONAŠANJA DJECE

Ružica Savić²⁹⁶

Master socijalnog rada

Dipl. profesor specijalne edukacije i rehabilitacije

Dipl. Logoped, Dnevni centar za djecu sa posebnim potrebama Modriča

Apstrakt: Dobrobit informacionih tehnologija i medija je višestruka. Mediji se odlikuju infomacionim, obrazovnim, zabavnim i drugim karakteristikama. Rasprostranjenost i dostupnost medija je karakteristika savremenog doba. Djeca provode veliki dio slobodnog vremena ispred ekrana učeći, igrajući igrice, te gledajući crtane filmove. Činjenica je da su u crtanim filmovima prisutni nasilni sadržaji. Junaci crtanih filmova ulaze u međusobne borbe, koriste oružje, ulaze u verbalne sukobe itd. Djeca u realnom svijetu oponašaju takve postupke i poistovjećuju se sa omiljenim crtanim likovima. Neophodno je postaviti pitanje koliko su djeca u mogućnosti da razlikuju realnost i fikciju i na koji način tumače postupke crtanih likova. Takođe, svakodnevnom izloženošću nasilnim sadržajima povećava se tolerancija prema nasilju kod djece. Gledajući sa šireg aspekta, izloženost medijima i crtanim filmovima utiče na cjelokupan dječji razvoj. Cilj ovog rada jeste da ukažemo na povezanost crtanih filmova i agresivnog ponašanja djece, te na koji način crtani filmovi utiču na dječje ponašanje.

Ključne riječi: djeca, mediji, crtani film, agresivno ponašanje, nasilje

Uvod

Razvoj savremenih tehnologija doprinio je dostupnosti istih svakoj osobi i djetetu na bilo kojem mjestu i u bilo koje vrijeme. Smatra se da upotreba ekrana i izloženost različitim nasilnim sadržajima kod djece utiče na povećanje tolerancije na nasilje i nedostatak empatije. Ukoliko dijete koristi savremene tehnologije u neograničenim količinama dolazi do takvog razvoja u kojem se razvoj mozga privikava na nasilne akcije koje su okarakterisane velikom brzinom i tempom, što direktno utiče na razvoj dječjeg agresivnog ponašanja, nasilja i kriminala (Anderson, Berkowitz, Donnerstein, Huesmann, Johnson, Linz i sar, 2003).

Autori Ferreira, Prucha, Souto, Peixoto Lima, Morna, Pinto (2020) navode da prekomjerna upotreba savremenih tehnologija kod djece dobi od dvije godine može dovesti do teškoća samoregulacije, a kasnije u školskoj dobi i teškoća u ponašanju, izolacije i agresivnog ponašanja. Djeci predškolske dobi najinteresantniji su sadržaji poput crtanih filmova. Crtani filmovi koji su namijenjeni djeci prepuni su agresivnih i nasilnih sadržaja (Kanižaj i Ciboci, 2011). Autorka Blažević (2012) navodi da se djeca predškolske dobi žele identifikovati sa svojim omiljenim junacima iz crtanih filmova za koje smatraju da su zanimljivi i slični njima. Gledano sa aspekta teorija socijalnog učenja neminovno je negativan uticaj savremenih tehnologija, crtanih filmova i agresivnih sadržaja na razvoj agresivnog ponašanja kod djece zbog samog posmatranja nasilnih sadržaja i identifikacije sa omiljenim crtanim junacima.

²⁹⁶ stojanovicruzica7@gmail.com

Masovni mediji i crtani film

Digitalno doba stvorilo je digitalno okruženje u kojem su informacije svima dostupne, utiče na informisanost svakog pojedinca, međusobno je približilo cjelokupnu svjetsku populaciju, te se danas kaže da svaka osoba ima „svijet na dlanu“. Sa jedne strane imamo u svakom trenutku pametni telefon u rukama, što nam omogućava dolazak do informacija u svakom trenutku. Sa druge strane, digitalno doba sa sobom donosi i niz društvenih devijacija, poput sajber nasilja, pa sve do krajnje izopačenih i devijantnih pojava koje su postale dostupne zahvaljujući razvoju digitalnog okruženja (Kević-Zrnić, Stanković-Janković, Jenjić, 2022).

S obzirom na to da živimo u vremenu intenzivnog razvoja masovnih medija možemo reći da su i djeca i odrasli svakodnevno okruženi medijima. Gotovo svako dijete je u određenoj mjeri svakodnevno izloženo uticaju medija, posebno digitalnih medija, u okviru digitalnog prostora koji ga okružuje. Dejstvu elektronskih medija djeca su izložena od prvih godina života, a kako djeca sazrijevaju i uticaj medija je sve veći. Internet, televizija i pametni telefoni okružuju u svakom prostoru i u svako vrijeme djecu. Djeca su elektronskim medijima okružena u kući, kafićima, školi, parku, u automobilu, na autobuskim stanicama, aerodromima, a navikavanje na elektronske medije teče brzo i neprimijetno i za dijete i za okruženje (Perić, 2017).

Neophodno je ukazati na uticaj tehnologija na današnje generacije. Pored izloženosti socijalnom i ideološkom iskustvu, na identitet generacije utiče i muzika koja se sluša, odjeća koja se nosi, nivo obrazovanja koji je dostupan, kao i razvoj tehnologija. Milenijumska generacija (rođeni između 1995. i 2010. godine) i generacija Alfa (rođeni nakon 2010. godine) gotovo da ne poznaju svijet bez pametnih tehnologija. Od samog rođenja okruženi su telefonima, tabletima, laptopovima, televizijom, a virtuelni svijet im je gotovo jednako važan kao i realni svijet (Ćustović, Osmić, Spahić, 2022).

Naša realnost je sve tužnija, sve više djece provodi vrijeme pored malih i velikih ekrana, umjesto da vrijeme provodi vani, na svježem zraku, igrajući fudbal ili se baveći nekim drugim aktivnostima. Sadržaji na ekranima kojim su okružena djeca nisu u potpunosti prilagođeni njihovoj dobi, iako je naznačeno isto u uglovima ekrana. Dijete gledajući određene sadržaje ne shvata razliku između realnosti i digitalnog svijeta, nego akcenat stavlja na glavne događaje tokom gledanja sadržaja (Mediji za djecu kao promoter stila života, vidi u Ilić, 2018, str. 250).

Uticaj televizije na djecu je dvojak. S jedne strane, televizija može biti izvor korisnih informacija, može imati obrazovni karakter, može biti izvor zabave, „prozor u svijet“ koji različite informacije prenosi velikom brzinom. S druge strane, djeca se putem televizije prvi put mogu susresti sa nasiljem, različitim oblicima devijantnog ponašanja, te sa informacijama kojima nisu dorasli ili koje nisu razumjeli. Televizija je djeci veoma privlačna, jer im omogućava pristup zabavnim sadržajima i omogućava im indirektno učestvovanje u događajima iz svijeta sporta, turizma, muzike, te im približava živote i svijet koji ih zanima (Barjaktarović, 2022).

Crtani film predstavlja film koji je nastao snimanjem crteža koji su nacrtani ljudskom rukom ili na računaru. Takođe, predstavlja filmski rod koji je nastao postupkom animacije. Riječ animacija potiče od latinske riječi anima, što znači duša. Stvaralac crtanih film – animator je taj koji oživljava crtež i koji likovima daje dušu i oživljava radnju crtanih filmova (Dančević, 2012), vidi u Plantak, 2021, str. 7). Pored samih slika u pokretu, crtani film obogaćen je i drugim elementima iz umjetnosti poput likovne umjetnosti, muzike, književnosti, pojavljuju se i elementi stripa, a animirani film možemo povezati i sa lutkarstvom (Pintarić, 2017).

Pojava prvih animiranih filmova imala je značajan uticaj na kulturni razvoj čovjeka i njegov stil života. U svijetu animiranog filma jedno od značajnih imena je zasigurno Walt Disney koji je imao i veliki uticaj i na druge autore i van prostora Sjedinjenih Američkih Država. Njegovo stvaralaštvo obogatilo je zauvijek crtani film, a njegovi filmovi gledaju se i danas (Hvizdak, 2022).

Peterlić (2000) smatra da je osnovno obilježje crtanih filmova crtež. Crtež može, ali i ne mora biti slikarski vrijedan, jer se naglasak stavlja na funkciju postupka animacije, a ne na umjetničku vrijednost. Postoji nekoliko vrsta crtanih filmova:

1. Lutkarski animirani film je vrsta animiranog filma u kojoj se lutke, modeli i makete animiraju snimanjem pokreta sličicu po sličicu. Ova tehnika se naziva još i stop animacija.
2. Kolažna animacija koja je jedna od najrasprostranjenih, dobila je ime po slikarskoj tehnici u kojoj se različiti materijali nanose na podlogu.

3. Računarska animacija je animacija koja se digitalno kreira na računaru uz razne tehnike i mogućnosti upravljanja efektima. Modeli se kreiraju na računaru, boje se i animiraju u virtuelnom svijetu.

Crtani filmovi su dostupni djeci u današnje vrijeme na svakom mjestu i u svako vrijeme, putem televizije, računara i telefona. Utiču na djetetov razvoj i privlače veliku pažnju djece. Crtani filmovi nude sadržaje sa brzom izmjenom slika, boja i zvukova što lako privlači pažnju najmlađih korisnika tehnologije (Plantak, 2021).

Socijalno-emocionalni razvoj i ponašanje djece

Socio-emocionalni razvoj djece predstavlja jedan od ključnih razvojnih zadataka. Predstavlja uspješno prepoznavanje i nošenje sa vlastitim i tuđim emocijama u socijalnom kontekstu. Socio-emocionalni razvoj se odvija putem socio-emocionalnog učenja koje započinje od najranijih dana djetetovog života i traje do odrasle dobi. Ovaj aspekt razvoja odvija se različitim intenzitetom putem različitih faza razvoja (Weisberg, Durlak, Domitrovich i Gullota, 2015, vidi u Vranjican, Prijatelj, Kuculo, 2019, str. 320).

Zajedno sa kognitivnim razvojem socio-emocionalni razvoj kod djece je polje razvoja koje je najbitnije za razumijevanje specifičnosti brojnih pitanja koja su povezana sa ponašanjem i ukupnim funkcionisanjem djeteta. Socio-emocionalne i kognitivne razlike i specifičnosti u ranom periodu razvoja u odnosu na odrasle osobe su presudne za sve karakteristike kojima se ponašanje djece bitno razlikuje od ponašanja odraslih osoba. Karakteristike socio-emocionalnog razvoja djece se najviše odražavaju u aspektima ponašanja, reagovanja, opažanja i doživljavanja, a naročito u domenu samopimovanja, samosvijesti, svijesti o sebi i slici o sebi kod djece (Rošić, 2009).

Smatra se da je emocionalni razvoj djeteta jedan od najvažnijih procesa u razvoju ličnosti i predstavlja skup međusobnih uticaja naslijeđenih načina reagovanja na emocionalne situacije, te procesa socijalizacije koji se odvijaju u porodici i okolini u kojoj dijete živi. Proces socijalizacije emocija se odvija na nekoliko načina. Prvo, dijete na osnovu posmatranja i oponašanja osoba iz svoje okoline uči koje situacije, pojave i predmeti izazivaju pojedine emocije poput straha i radosti, a koje ne izazivaju. Drugo, socijalna sredina daje modele za oponašanje načina i intenziteta emocionalnog izražavanja, poput mimike, govora, pokreta i samog intenziteta u saopštavanju drugima. Saopštavanje i pokazivanje emocija drugima predstavlja poziv za učestvovanje u emocionalnom doživljaju, što se temelji na uzajamnosti. I treće, potrebno je raditi na samoregulaciji, odnosno kontroli emocija. Socijalna sredina namjerno vaspitava dijete, utiče na njega da prikrije određene emocije, da im smanji intenzitet, odnosno da ih izražava na društveno prihvatljiv način (Starč, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca, Letica, 2004).

U procesu socijalizacije neizostavan je faktor društvo koje oblikuje djetetova uvjerenja, očekivanja i ponašanja. Stoga, dječiji emocionalni razvoj je pod uticajem faktora kao što su privrženost majci, toplina, podrška i nadzor roditelja, razgovor o emocijama, zatim interakcije sa vršnjacima i odnos djeteta sa okolinom i situacijama izvan porodice. Socijalizacija emocija odvija se putem pravila koje postavlja okolina i zato je od izuzetne važnosti način komunikacije djeteta i okoline, razmjena informacija, te emocionalna stanja koja su prikazana djetetu (Brajša-Žganec, 2003, vidi u Šiško, 2020, str. 14-15).

Agresivno ponašanje kod djece

Kako odrediti koje je ponašanje poželjno i prihvatljivo u odnosu na nepoželjno i neprihvatljivo ponašanje zavisi od mnogo faktora. Djeca koja imaju teškoće u socijalizaciji mogu razviti različite oblike neprihvatljivog ponašanja, ali i agresivnog ponašanja. Ponašanja kao što su guranje, udaranje, vrištanje, povučenost i neposlušnost predstavljaju prepreku u razvoju socijalne kompetencije i razvoju socijalnih mreža. U ranim godinama života takva ponašanja su tipična. Međutim, očekuje se da će takva ponašanja nestati usljed razvoja govorno-jezičkih, socijalno-emocionalnih i vještina rješavanja problema (Macanović, 2020).

Jedna široka, ali ne i rigidna podjela poremećaja u ponašanju dijeli iste na eksternalizovane i internalizovane. Ove dvije grupe poremećaja ne možemo strogo podijeliti, jer su oni i međusobno povezani. Eksternalizovani poremećaji u ponašanju predstavljaju nedovoljno kontrolisana ponašanja poput hiperaktivnog poremećaja, agresivnosti i antisocijalnog ponašanja. Intrenalizovani poremećaji,

sa druge strane, predstavljaju pretjerano kontrolisana ponašanja, poput depresivnosti, anksioznosti, sramežljivosti itd. (Davison, Neal, 2002).

Poremećaje u ponašanju predškolske djece moguće je podijeliti u tri grupe:

1. Poremećaji u socijalnom razvoju: prkos, nametljivost, agresivnost, lijenost, laž, povučenost;
2. Poremećaji u emocionalnom razvoju: plačljivost, plašljivost, strah, depresija, ljutnja;
3. Poremećaji navika koji se manifestuju na fizičkom planu: poremećaji eliminacije, spavanja, prehrane, govora, motorike, stereotipne radnje i neobična ponašanja (Koller-Trbović, Žižak, Bašić, 2001, vidi u Macanović, 2020, str. 50).

Agresivno ponašanje mladih postaje sve veći društveni problem i stoga zaokuplja sve veću pažnju stručnih radnika koji se bave tom problematikom, ali i naučnih radnika koji žele otkriti uzroke odgovorne za nastanak agresivnog ponašanja. Pojam agresivnog ponašanja i agresivnost teško je definisati. Mnogobrojne su definicije kojima se teži objasniti ovaj fenomen ljudskog ponašanja. Riječ agresija dolazi od latinske riječi *aggredi*, što znači pristupiti nekome ili navaliti (Antičević, Protić, Pranjic, 2021). Agresivno ponašanje možemo definisati i kao ponašanje koje je izvedeno sa namjerom da se drugom nanese nepravda na fizički ili emocionalni način. Predstavlja emocionalno stanje koje ima svako od nas, a svako od nas se drugačije nosi sa tim i na drugačiji način ga percipira. Od najranije dobi djeca izražavaju ovakvo ponašanje ne dobiju li nešto što žele. Ali, neophodno je navesti da svako dijete ima vlastite unutrašnje faktore, emocije, navike, ponašanja i okolinu koja ga okružuje i predstavlja individuu sa sebe (Vasta, Haith, Miller, 1998).

Djeca mogu izražavati agresivno ponašanje zato što im nešto nedostaje, kao što je neko socijalno umijeće. Ukoliko djeca ne znaju izraziti svoje potrebe, poslužiće se agresijom kako bi došla do svog cilja. Sa druge strane, djeca izražavaju agresivno ponašanje jer se ne znaju nositi sa visokim količinama bijesa i takvu djecu je neophodno naučiti da kontrolišu svoje agresivne porive (Katz, McMellenn, 2005, vidi u Macanović, 2020, str. 53).

Postoje osobine porodice i djeteta koji mogu dovesti do razvoja nasilnog ponašanja. Nedostatak topline i pažnje u porodici, nedovoljan nadzor i briga roditelja, svjedočenje nasilničkom ponašanju u porodici plodno su tlo za razvoj ovakvog ponašanja i kod djeteta. Osobine djece poput impulsivnosti, živosti, nestrpljivosti i viška energije, kao i traumatizovana djeca podložnija su nasilničkom ponašanju. Nedostatak osjećaja prihvaćenosti i bliskosti, kao i nedostatak međusobne povezanosti između vaspitača i djeteta predstavljaju plodno tlo za razvoj nasilničkog ponašanja (Miljković, Rijavec, 2002, vidi u Macanović, 2020, str. 51).

Neophodno je djeci agresivnog ponašanja pomoći da promijene vlastito ponašanje i stav prema svojoj okolini, te naglasiti da ovakvo ponašanje nije dopušteno i da se ne toleriše. Takođe, neophodno je poštovanje pravila ponašanja u društvu i naglašavanje situacija u kojima dijete poštuje pravila ponašanja (Bouillet, 2007).

Crtani filmovi i agresivno ponašanje djece

Masovni mediji poput televizije danas su smješteni u svakom porodičnom domu. Stoga, nezaobilazno utiču na fizički i psihički razvoj djece, te na njihovo ponašanje. Djeca u dobi od tri ili četiri godine su sposobna posmatrati postupke odraslih iz svoje okoline i oponašati ih. Isto tako, djeca su sposobna posmatrati i postupke junaka svojih omiljenih crtanih filmova i oponašati ih. Neophodno je, takođe, naglasiti da uticaj televizije ne treba posmatrati samo kao dobar ili loš. Televizija može imati i pozitivne i negativne strane u zavisnosti od načina gledanja, sa kim se gleda i koliko (Marincel, 2013).

U današnje vrijeme smo svjedoci mnogim krizama savremenih porodica, prezaposlenosti roditelja, ali i nezaposlenosti koja dovodi do depresija, letargije, straha od preživljavanja itd. Navedeni razlozi mogu dovesti do nekvalitetno provedenog vremena sa djecom, pa tako televizija „priskače“ u pomoć i koristi se kao „dadjila“. A, time se skraćuje put djeteta do zavisnika od televizijskih sadržaja koji ga smiruje kada plače ili kada roditelji nemaju vremena da mu se posvete zbog nedostatka vlastitog vremena ili nemoći da usklade svoje obaveze (Mlinarević, 2004).

Smatra se da djeca starija od dvije godine života ne bi trebala provoditi više od dva sata dnevno ispred ekrana, dok djeca mlađa od dvije godine ne treba da provode vrijeme ispred malih ekrana, jer prve dvije godine života djeteta predstavljaju kritičan period razvoja mozga. U ovom

periodu djeca treba da istražuju sebe i okolinu oko sebe, da se igraju, stupaju u socijalne interakcije, što će im gledanjem televizijskih i drugih ekrana biti uskraćeno. Bez obzira na štetne uticaje ekrana na razvoj i ponašanja djece, svjedoci smo da djeca ponekada provode i više od četiri sata ispred ekrana i svoje slobodno vrijeme provode upravo na ovaj način (Marincel, 2013).

S obzirom na to da je ključni dio rada posvećen crtanim filmovima i televiziji i njihovom uticaju na ponašanje djece, neophodno je spomenuti i istraživanja Alberta Bandure i učenje po modelu, odnosno učenje ugledavanjem na uzor. U Bandurinom istraživanju predškolska djeca su posmatrala kratak film u kojem je prikazano agresivno ponašanje prema jednoj lutki popraćeno verbalnim izjavama poput „Pravo u nos“. Djeca su bila raspoređena u tri grupe i u svakoj grupi se film završavao na drugačiji način. U prvoj, agresija je potkrepljena verbalnom pohvalom, u drugoj junak dobija grdnju zbog svog ponašanja, a u trećoj verziji odrasla osoba se ponaša indiferentno prema agresiji. Rezultati istraživanja su pokazali da su djeca koja su posmatrala prvu i treću verziju filma ispoljavala više agresije od djece koja su posmatrala drugu verziju filma. Očigledno je da djeca mogu da imitiraju ponašanje uzora iako ga gledaju kratko vrijeme, ali to zavisi i od karakteristika posmatrača i od posljedica ponašanja, odnosno, da li će to ponašanje biti nagrađeno ili neće (Žiropađa, Miočinović, 2012).

Nasilni sadržaji ne samo da se pojavljuju u filmskim žandrovima namjenim za starije grupe, već se prikazuju i u crtanim filmovima. Takvi sadržaji su prikazani najčešće putem humorističkih sadržaja, okolina je sve više imuna na nasilne sadržaje, pa stoga i ne misle o postojanju moguće opasnosti po ponašanje djece. U mnogim crtanim filmovima nasilni sadržaj je prikazan na humorističan način, poput Tom i Džerija, Popaja, Ptice trkačice itd. (Ciboci, 2018, vidi u Majnerić, 2022, str. 4).

Pet decenija istraživanja efekata izloženosti televiziji i crtanim filmovima sa nasilnim sadržajima iznjedrilo je skup istraživačkih rezultata prema kojima je poznato da čak i kratko izlaganje nasilnim televizijskim sadržajima izaziva značajno povećanje agresivnog ponašanja, te da ponovljeno izlaganje djece medijskom nasilju povećava njihovo agresivno ponašanje. Stoga je važno naglasiti da je medijsko nasilje faktor rizika koji može dovesti do agresivnog ponašanja kod djece (Bushman, Huesmann, 2001, Huesmann, Anderson, Berkowitz, Donnerstein, Johanson, Linz, Malamuth, Wartella, 2000, vidi u Anderson, Bushman, 2001, str. 354).

U crtanim filmovima nakon prikazanog nasilnog sadržaja ne možemo dobiti pouku o istom. Odnosno, u crtanim filmovima se ne pokazuje kakve posljedice ostavlja nasilni sadržaj, što ih čini još više opasnijim za najmlađe gledaoce. Djeca zbog nedostatka životnog iskustva i nemogućnosti samostalnog zaključivanja o uzročno-posljedičnim vezama, takođe, nemaju sposobnosti da takvo ponašanje percipiraju kao dobro ili loše. Naposljetku, djeca takvo ponašanje mogu da percipiraju kao smiješno ili zabavno (Majnerić, 2022).

Kada govorimo o animiranim filmovima, nezabilazni su animirani filmovi svjetske kompanije Dizni. U Diznijevim crtanim filmovima prikazane su princeze kao uzori ljepote, a nerijetko se radi o borbama dobrog protiv zla koje je popraćeno različitim sukobima. Zlim likovima je cilj postati vladarima svijeta i na tom putu uništavaju svakog ko im želi stati na put. Sa druge strane, uvijek je tu neki dobri lik koji zle likove želi spriječiti u tome. Na tom putu dosta je nasilnog sadržaja, a niti jedan problem ne mogu riješiti razgovorom. Borbe su jedini način rješavanja sukoba, a krajnji rezultat je smrt zlikovca. Na osnovu ovakvih situacija djeca stiču utisak da je jedini mogući i ispravan način rješavanja sukoba i da je to jedini način dolaska do cilja. Na osnovu ovoga, u realnom svijetu djeca će pomisliti da je u redu udariti prijatelja ukoliko ga on ne posluša ili mu ne da svoju igračku da se igra sa njom (Bolont, 2017).

Brojni su crtani filmovi prepuni nasilnog sadržaja. Nindža kornjača Leonardo udara i uništava zlog Kranga. U crtanim filmovima prikazane su princeze kao uzori ljepote, a nerijetko se radi o borbama dobrog protiv zla koje je popraćeno različitim sukobima. Zlim likovima je cilj postati vladarima svijeta i na tom putu uništavaju svakog ko im želi stati na put. Sa druge strane, uvijek je tu neki dobri lik koji zle likove želi spriječiti u tome. Na tom putu dosta je nasilnog sadržaja, a niti jedan problem ne mogu riješiti razgovorom. Borbe su jedini način rješavanja sukoba, a krajnji rezultat je smrt zlikovca. Na osnovu ovakvih situacija djeca stiču utisak da je jedini mogući i ispravan način rješavanja sukoba i da je to jedini način dolaska do cilja. Na osnovu ovoga, u realnom svijetu djeca će pomisliti da je u redu udariti prijatelja ukoliko ga on ne posluša ili mu ne da svoju igračku da se igra sa njom (Bolont, 2017).

Davne 1997. godine jedna od epizoda Teletabisa – Lav i medvjed bila je zabranjena za emitovanje. Roditelji su se tada žalili da sadržaj nije primjeren djeci od jedne do četiri godine života zbog neprimjerene pozadinske muzike, uznemirujućeg dijaloga između lava i miša, kao i neprimjereno stilizovanih životinja (Index.hr, 2024).

Crtani filmovi poput “Bakugan”, “Dragonbol”, “Pink Panter”, “Ben 10” i drugi imaju elemente nasilnog ponašanja. U ovim crtanim filmovima prikazane su poruke da najjači uvijek pobjeđuju i da je ovaj svijet opasan i loš. Nasilne scene koje gledaju u crtanim filmovima, djeca će pokušavati oponašati, a kod neke djece se mogu pojaviti strah ili noćne more u kojima su žrtve nasilja, a sa druge strane, djeca mogu početi tolerisati nasilje u bilo kojem obliku (Roditelji.hr, 2013).

Epizode crtalog filma za djecu Spužva Bob Skockani zabranjene su u više od 120 zemalja. Neke epizode su zabranjene u američkim i evropskim državama zbog nasilnog i neprimjerenog sadržaja. Takođe, epizode animirane serije Simpsoni zabranjene su nekim zemljama zbog neprimjerenog i nasilnog sadržaja, vrijeđanja porodičnih vrijednosti, te vrijeđanja javnih osoba (Zena.hr, 2017).

Danas se nasilje u crtanim filmovima prikazuje na dosta realističan način. Dok se u starim animiranim filmovima nasilje prikazivalo kroz humor, a lik koji je pretrpio nasilje uvijek bi bio bez ikakve posljedice čime se prenosi poruka da nasilje ne može naškoditi, niti ubiti nekoga. Ovim činom se može uticati na smanjenje tolerancije na nasilje i stvaranje sve manje empatije prema žrtvi nasilja (Valković, 2010, vidi u Stojićević Kovačić, 2020, str. 47).

Zaključak

Posmatrajući razvoj savremenih tehnologija, njihove dostupnosti i mogućnosti roditeljstva, možemo reći da je svako dijete od najranije dobi života izloženo sadržajima sa malih ekrana. Djeca su u mogućnosti da sama pronađu sadržaje koji su im interesantni i da veći dio vremena provode ispred ekrana umjesto da svoje vrijeme provode u igri. Sa jedne strane imamo količinu vremena koje dijete provede ispred malih ekrana, a sa druge strane imamo sadržaje koji su dostupni djeci. Gledajući sadržaje crtanih filmova koji su najzanimljiviji djeci možemo zaključiti da su preplavljeni agresivnim i nasilnim sadržajima. A današnja djeca imaju mogućnost gledanja crtanih filmova i 24 časa dnevno s obzirom na to da postoji televizijski programi koji emituju crtane filmove namijenjene djeci cijeli dan. Takođe, postoje i online dostupnost različitih sadržaja namijenjenih djeci. Zabinjavajuće je što su upravo ovakvi sadržaji preplavljeni elementima nasilnog ponašanja, jer imaju direktna uticaj na djetetovo ponašanje. Djeca nastoje da posmatraju postupke svojih omiljenih likova i da imitiraju njihova ponašanja u stvarnom životu. Stvara se utisak kod djece da je jedini mogući način rješavanja problema i sukoba nasilje, tuča i upotreba oružja. Jer, upravo ovakvi sadržaji ne posjeduju bilo kakve pouke o postupcima junaka iz crtanih filmova, a djeca samostalno nisu u mogućnosti da rezonuju koji su postupci dobri, a koji su loši.

Literatura

1. Anderson, C. A., Berkowitz, L., Donnerstein, E., Huesmann, L. R., Johnson, J., Linz, D. i sar: The influence of media violence on youth. *Psychological Science in the Public interest*, br. 4, str. 81-110.
2. Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2001). Effects of Violent Video Games on Aggressive Behavior, Aggressive Cognition, Aggressive Affect, Physiological Arousal, and Prosocial Behavior: A Meta-Analytic Review of the Scientific Literature. *Psychological Science*, Vol 12(5), str. 353-359.
3. Antičević, T., Protić, D., Pranjic, V. (2021). Agresivnost u adolescenciji. Istraživanje nekih oblika agresivnog ponašanja srednjoškola. *Nastavnička revija*, Vol 2, str. 3-23.
4. Barjaktarović, M. (2022). Uticaj medija na ponašanje djece školskog uzrasta. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Poremećaji u ponašanju djece i mladih* (str. 718-726). Banja Luka: Centar modernih znanja.
5. Blažević, N. (2012). Djeca i mediji – odgoj na „televizijski“ način. *Nova prisutnost*, Vol X(3), str. 479-493.
6. Bolont, L. (2017). *Uticaj nasilja u crtanim filmovima na djecu u petoj i šestoj godini života*. Petrinja: Učiteljski fakultet.
7. Bouillet, D. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Ćustović, E., Osmić, A., Spahić, E. (2022). Uloga društvenih mreža u životu generacije Z u Bosni i Hercegovini. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Poremećaji u ponašanju djece i mladih* (str. 593-600). Banja Luka: Centar modernih znanja.
9. Davison, G. C., Neal, J. M. (2022). *Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

10. Ferreira, J., Prucha, B., Souto, R., Peixoto Lima, R., Morna, C., Pinto, O. (2020). Screen time use in children less than five years old. *Nascer e Crescer - Birth and Growth Medical Journal*. Vol 29(4), str. 188-195.
11. Hvizdak, V. (2022). *Animirani film u Hrvatskoj*, završni rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
12. Ilić, A. (2018). Crtani filmovi i agresivno ponašanje djece. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor* (str. 249-259). Banja Luka: Centar modernih znanja.
13. Index.hr. (2024). Na sajtu: <https://www.021.rs/story/Zivot/Porodica-i-dom/333031/VIDEO-Epizoda-Teletabisa-bila-toliko-jeziva-da-je-zabranjena.html> Očitano: 29.04. 2024.
14. Kanižaj, I., Ciboci, L. (2011). Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove – utjecaj, učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade. U: I. Ciboci, L., Kanižaj, I., Labaš, D. (ured.) *Djeca medija - od marginalizacije do senzacije* (str. 11-34). Zagreb: Matica hrvatska.
15. Kević-Zrnić, S., Stanković Janković, T., Jenjić, S. (2022). Socijalizacija u digitalnom okruženju. U: Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (ured.), *Poremećaji u ponašanju djece i mladih* (str. 222-231). Banja Luka: Centar modernih znanja.
16. Macanović, N. (2020). *Socijalno neprilagođeno ponašanje djece i adolescenata*. Banja Luka: Centar modernih znanja.
17. Majnerić, A. (2022). *Utjecaj nasilnog sadržaja u crtanim filmovima za djecu*. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija.
18. Marincel, D. (2013). Djeca i televizija. Na sajtu: <https://www.istrazime.com/djecja-psihologija/djeca-i-televizija/> Očitano: 30.04.2024.
19. Milnarević, V. (2004). Djeca i televizija. *Rastimo zajedno*, Vol 1, str. 39-45.
20. NDFAuthors. (2014). Negativan uticaj crtanih filmova. Na sajtu: <https://novakdjokovicfoundation.org/sr/negativan-uticaj-crtanih-filmova>. Očitano: 29.04.2024.
21. Perić, N. (2017). Uticaj i primena digitalnih medija na vaspitanje i obrazovanje dece. *Digitalni prostor: izazovi i očekivanja*, Vol 1, str. 143-164.
22. Peterlić, A. (2000). *Osnove teorije filma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
23. Pintarić, M. (2017). *Stvaralački pristup animiranom filmu*. Zagreb: Učiteljski fakultet.
24. Plantak, M. (2021). *Odgojni i obrazovni sadržaji u hrvatskom crtanim filmovima*, završni rad. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile.
25. Rošić, F. (2009). Socio-emocionalni razvoj malog djeteta. *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću*, Vol 2(2), str. 173-185.
26. Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
27. Stojićević Kovačić, M. (2020). *Animirani film iz perspektive roditelja*, završni rad. Split: Filozofski fakultet.
28. Šiško, J. (2020). *Uticaj okoline na socio-emocionalni razvoj djeteta*. Zagreb: Učiteljski fakultet.
29. Vasta, R. M., Haith, M. A., Miller, S. (1998). *Dječija psihologija: Moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
30. Vranjican, D., Prijatelj, K., Kuculo, I. (2019). Čimbenici koji utječu na pozitivan socio-emocionalni razvoj djece. *Napredak*, Vol 160 (3-4), str. 319-338.
31. Zena.hr. (2017). Na sajtu: <https://zena.net.hr/bolja-ja/trudnoca-i-majcinstvo/u-nekim-crticima-ima-vise-nasilja-nego-u-akcijskim-filmovima-48d59698-1410-11ec-93f7-4e562d47fd14>. Očitano: 30.04. 2024.
32. Roditelji.hr. (2013). Na sajtu: <https://roditelji.story.hr/Odgoj/Jaslice/a2357/2210-utjecaj-crtanih-filmova-na-djecu.html> Očitano: 30.04. 2024.
33. Žiropađa, Lj., Miočinović, Lj. (2012). *Razvojna psihologija*. Beograd: Čigoja štampa.

LINK BETWEEN CARTOONS AND AGGRESSIVE BEHAVIOR IN CHILDREN

Summary: There are plenty of benefits to information technology and media. Media is known for its informational, educational, entertaining, and other qualities. The modern age is recognized by the widespread availability of media. Children tend to spend a large part of their free time in front of the monitor, learning, playing games, and watching cartoons. It is a known fact that violent content can be present in cartoons. Cartoon heroes get into mutual fights, use weapons, exert verbal conflict, etc. Children in the real world imitate that type of behavior and identify with their favorite cartoon characters. There is a need to ask the question: how much are children able to differentiate reality from fiction, and how do they interpret the behavior of cartoon characters? Besides, everyday exposure to violent content raises a tolerance for violence in children. From a wider point of view, media and cartoon exposure influence a child's entire growth. The aim of this paper is to point out the link between cartoons and aggressive behavior in children, as well as the influence they have on children's behavior as such.

Key words: children, media, cartoons, aggressive behavior, violence

NASILJE U PORODICI U REPUBLICI SRPSKOJ KROZ ZAKONODAVNI OKVIR

*Svetlana Ristić, MA, asistent²⁹⁷
Fakultet političkih nauka u Banjoj Luci*

Sažetak: *Nasilje u porodici predstavlja jedan od najtežih socijalnih problema savremenog društva. Iako je postojao oduvijek, tek krajem prošlog vijeka, s aktuelizacijom pitanja rodne ravnopravnosti, ovaj problem polako ulazi u sferu društveno nepoželjnih ponašanja koja se počinju zakonski sankcionisati. Aktuelnost ovog problema u zakonodavstvu proizilazi upravo iz ozbiljnih i štetnih posljedica koje ostavlja na članove porodice, a posebno na djecu i na žene. Potreba da se preventivno djeluje, što je suština zakonskog uređenja ove oblasti, proizilazi iz mnoštva međunarodnih dokumenata koji su u međuvremenu doneseni i koji su postali sastavni dio nacionalnog zakonodavstva zemalja koje su ih potpisale. Bosna i Hercegovina, a time i Republika Srpska, potpisnica je svih međunarodnih dokumenata koji se odnose na ovu tematiku, čime se stekla obaveza da se njihove odredbe ugrade u postojeći pravni sistem. U Krivičnom zakonu Republike Srpske nasilje u porodici prepoznato je kao vrsta krivičnog djela 2000. godine, a 2005. godine usvaja se prvi Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, kojim se ova oblast prvi put izdvaja kao posebno zakonski uređeno područje sistemskog djelovanja državnih organa. Sama složenost nasilja u porodici kao društvene devijacije i potreba za boljom društvenom reakcijom na nasilje nametnula je potrebu za zakonom koji će efikasnije odgovoriti na nasilje u porodici. Od tada pa sve do danas oblast zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici stalno se zakonski unapređuje, o čemu govori nekoliko izmjena i dopuna zakona, ali i donošenje potpuno novog zakonskog rješenja 2012. godine. Sada se nalazimo pred izradom novog zakona. U radu je prikazan razvoj zakonodavstva vezanog za regulisanje postupanja i procesuiranja nasilja u porodici u pravnom sistemu Republike Srpske, s osvrtom na razloge koji su doveli do već pomenutih promjena zakonske regulative.*

Ključne riječi: *nasilje u porodici, procesuiranje nasilja, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici.*

Uvod

Nasilje u porodici jedan je od najtežih oblika narušavanja porodičnih odnosa i porodice kao osnovne ćelije društva. Predstavlja prepreku u ostvarivanju primarnih funkcija porodice i ostavlja dugotrajne posljedice na sve njene članove. Ujedno, posljedice trpi i društvo u cjelini. Danas je nasilje u porodici vrlo aktuelan socijalni problem, koji okupira pažnju javnosti kako zbog ekspanzije tako i zbog sve razvijenije svijesti o negativnim posljedicama nasilja. Postoji više pristupa u razumijevanju i definisanju same pojave nasilja u porodici. Funkcionalno-sistemske pristup, zasnovan na zakonodavno-pravnom određenju, usmjeren je na definisanje elemenata za praktično postupanje u slučajevima nasilja i na prepoznavanje sadržaja oblika, uzroka, intenziteta i posljedica nasilja (Šćepović–Lepir, 2023). Upravo zakonodavno-pravno određenje pruža mogućnost sistemu da djeluje u oblasti nasilja u porodici.

Za nasilje u porodici smatra se da postoji otkad i sama porodica kao zajednica, ali se njegova štetnost, nepoželjnost i teške posljedice nisu razumjele kao takve. Iako se cijeli svijet oduvijek susretao sa nasiljem u porodici, koje se vijekovima transgeneracijski prenosilo, svijest o nasilju u porodici kao jednom od najtežih problema u društvu razvila se znatno kasnije. Šarić (2012: 7) navodi da nasilje u porodici nije nova pojava, vjerovatno postoji u porodici od pamtivijeka, no tek je nedavno prepoznato kao društveni problem. Potpuno ignorisanje, s jedne strane, i prihvatanje nasilja kao dijela porodične

²⁹⁷ svetlana.ristic@fpn.unibl.org

privatnosti, s druge strane, dugo su bili jedini načini na koje se društvo odnosilo prema pojavi nasilja. Izuzetak su bili samo ekstremni slučajevi sa tragičnim ishodima. Nasilje u porodici smatralo se pojavom koja je dio normalnih odnosa za jednu porodičnu zajednicu i izbjegavalo se bilo kakvo miješanje države u porodične odnose. Uz to, same vrijednosti i način života tradicionalnih i patrijarhalnih sredina, koje su žrtve nasilja stavljale u težak položaj, uticali su na kasno prepoznavanje nasilja kao nedopustive i nepoželjne pojave unutar porodice. Otuda i dolazi visoka društvena tolerancija nasilja, koja ni do današnjeg dana nije iskorijenjena. Sve ovo imalo je dugotrajne posljedice na izostanak adekvatne društvene reakcije i procesuiranja nasilja u porodici.

Dodatno, neprepoznavanju nasilja kao pojave koja je društveno nepoželjna doprinijelo je i nepostojanje zakonskog uređenja ovog pitanja, ni kao posebnog zakona, ni kao norme u okviru postojećeg zakonodavstva. Svijest o negativnim posljedicama i o potrebi sprečavanja nasilja u porodici počela se razvijati tek u drugoj polovini 20. vijeka (Ajduković i Pavleković, 2000). Uzimajući to u obzir, može se reći da nasilje u porodici ima dugu istoriju postojanja, ali kratku istoriju procesuiranja kao društveno nepoželjne pojave. Izvjesnu promjenu u društvenoj svijesti i u odnosu prema ovom problemu uzrokovala je aktuelizacija pitanja rodne ravnopravnosti, položaja i prava žena, ljudskih prava, značaja zdravih porodičnih odnosa. U prilog toj promjeni govore i međunarodni dokumenti kojima su uređena i definisana ova pitanja, te je to zapravo bio prvi korak u kreiranju ozbiljnijeg odgovora na problem porodičnog nasilja.

Republika Srpska kao entitet Bosne i Hercegovine, koja je potpisnica međunarodnih dokumenata, imala je obavezu da pruži i zakonsko rješenje za problem nasilja u porodici. Put do sveobuhvatnog sistemskog odgovora i do procesuiranja nasilja zasnovanog na multisektorskoj saradnji koja danas postoji u Republici Srpskoj bio je dug. Tek je početak 21. vijeka donio pomak u sankcionisanju nasilja u porodici, i to uvođenjem u zakon nasilja u porodici kao ponašanja koje je kažnjivo, koje predstavlja prekršaj i krivično djelo, i u tome je Republika Srpska bila pionir u regionu. Potreba za što boljim odgovorom na ovaj složen i ozbiljni socijalni problem može se vidjeti u nastojanju zakonodavca da normativno da što bolji okvir za djelovanje u slučajevima nasilja. Pored procesuiranja, koje je bilo u fokusu u prvim zakonskim rješenjima, koje se mahom odnosilo na fizičko nasilje, normativno su se nastojala urediti i druga pitanja poput prevencije, ranog otkrivanja, prepoznavanja svih oblika nasilja. Zakonodavni okvir oblasti nasilja u porodici čine brojni zakoni: *Krivični zakonik*, *Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske*, *Porodični zakon*, *Zakon o zdravstvenoj zaštiti*, *Zakon o ostvarivanju prava na besplatnu pravnu pomoć*, *Zakon o postupanju sa maloljetnicima u krivičnom postupku* i drugi. Ipak, u procesuiranju porodičnog nasilja ključan je *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici*, te se u ovom radu prati njegov razvojni put. Od prvog zakona, koji je *lex specialis*, iz 2005. godine, danas se, skoro 20 godina kasnije, nalazimo pred usvajanjem novog zakona za zaštitu od nasilja u porodici.

Međunarodni dokumenti u oblasti nasilja u porodici

Pitanje nasilja u porodici prvenstveno se mora posmatrati kao kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda. Stoga su međunarodni dokumenti koji se odnose na zaštitu ljudskih prava dali širi okvir normativnog regulisanja problema nasilja u porodici na nacionalnom nivou. „Međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava jasno nalažu da je država odgovorna za prevenciju, provođenje istrage i sudsko sankcionisanje svih oblika kršenja ljudskih prava” (Mušić, 2016: 172). Počev od *Univerzalne deklaracije o pravima čovjeka* iz 1948. godine, koja proklamuje obavezu države da štiti i promoviše prava i ravnopravnost svih svojih građana, a u prvom redu osnovna prava svakog čovjeka kao što je pravo na život, bezbjednost i slobodu (član 3). U članu 5 navedeno je da niko ne smije biti podvrgnut mučenju ili okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju, a jednako značajni jesu i članovi kojima se naglašava obaveza države da zaštiti sve građane od bilo kojeg oblika diskriminacije.

Još jedan značajan međunarodni dokument koji čini širi okvir za borbu protiv nasilja u porodici jeste *Konvencija Savjeta Evrope za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* iz 1950. godine. *Konvencijom* se još jednom potvrđuje obaveza zemalja potpisnica da poštuju osnovna ljudska prava – pravo na život, sigurnost, slobodu i zaštitu, kao i zabranu mučenja. Šćepović i Lepir (2023) prepoznaju značaj navoda iz protokola 7, člana 5, *Konvencije*, koji se odnosi na ravnopravnost supružnika u odgovornosti

i u uživanju prava, odnosno na jednak tretman prema svakom od supružnika, i na obavezu države da preduzima mjere koje su u najboljem interesu djece.

Dalje, najznačajniji međunarodni dokument koji štiti prava djece jeste *Konvencija o pravima djeteta* Ujedinjenih nacija iz 1989. godine. Svaka od zemalja potpisnica ima obavezu zaštite djece i njihovih prava koja su garantovana svim članovima *Konvencije*. S obzirom na to da su djeca nerijetko žrtve nasilja, direktno ili indirektno, zaštita i podrška djeci žrtvama nasilja proklamovana je članom 19 ove konvencije. Takođe, članom 34 države su obavezane da preuzmu mjere kako bi spriječile svaki oblik polnog zlostavljanja.

U širem okviru normativnog odgovora na nasilje nalaze se i drugi međunarodni dokumenti iz sfere ljudskih prava i sloboda kao što je *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim, kulturnim pravima*, *Milenijumska deklaracija*, *Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom*, *Agenda 2030*.

Međunarodni dokumenti koji su nešto uži okvir normativnog odgovora na nasilje u porodici jesu oni međunarodni dokumenti koji u fokusu imaju pitanja diskriminacije žena i rodne ravnopravnosti. U tom smislu posebno je značajna i *Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena* iz 1979. godine. Značaj ove konvencije neminovan je u borbi protiv neravnopravnosti žena i rodno zasnovanog nasilja. Savjet Evrope 2006. godine usvojio je *Evropsku povelju o ravnopravnosti žena i muškaraca na lokalnom nivou*, a fokus ovog dokumenta jeste na obavezama koje imaju lokalne zajednice u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja.

Dokument kojim se nastojalo uticati na promjenu odnosa zemalja prema problemu nasilja u porodici, odnosno na borbu protiv nasilja u porodici, u smislu obaveznog sankcionisanja, zaštite žrtava i podrške žrtvama, jeste *Deklaracija o ukidanju nasilja nad ženama* iz 1993. godine. U pogledu zaštite djece žrtava nasilja, dokument kojim se nastoje zaštititi djeca žrtve seksualnog zlostavljanja usvojio je Savjet Evrope 2007. godine, a to je *Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja*.

Možda i najznačajniji međunarodni dokument u borbi protiv nasilja u porodici u novijoj istoriji jeste *Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, kolokvijalno poznatiji pod nazivom *Istanbulska konvencija*. Značaj ovog dokumenata jeste u temeljnosti u borbi protiv porodičnog nasilja i u sumiranju napora sadržanih u svim pomenutim značajnim međunarodnim dokumentima. Bosna i Hercegovina bila je među prvim zemljama koje su ratifikovale ovu konvenciju, i to još 2013. godine. Prvim članom *Konvencije* određeni su prioriteti kojima države potpisnice treba da se vode, a odnose se na djelovanje države u oblastima neposredne zaštite žena od nasilja, na promociju ravnopravnosti žena u društvu, izgradnju zakonodavnog okvira zaštite žena, na ostvarivanje međunarodne saradnje na polju zaštite prava žena i na podsticanje međusektorske saradnje i ostvarivanje međusobne podrške svih aktera u društvu u suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

Članovima 5, 6 i 7 definisani su određeni principi kojima se nastoji poboljšati zaštita žrtava nasilja u porodici, a to su princip multisektorske saradnje u borbi protiv porodičnog nasilja i nasilja nad ženama, zatim poštovanje rodno zasnovane politike pri izradi zakonodavstva, princip dužne pažnje i formiranje mehanizma procesuiranja nasilja. Dodatno, značajan pomak jeste i pitanje prevencije nasilja, koje je u okviru ove konvencije prepoznato kao posebno značajno za adekvatan i efikasan odgovor na nasilje u porodici.

Zakoni o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske

Najvišim pravnim aktom *Ustavom Republike Srpske* svim građanima garantovano je uživanje svih prava, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu. *Ustavom Republike Srpske*, članom 10 (Ljudska prava i slobode), proklamovano je da su građani Republike ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu, bez obzira na rasu, pol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo.

Prvi Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Republici Srpskoj

Ipak, od samog donošenja Ustava do usvajanja prvog *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici* protekao je znatan period. Početak 21. vijeka u Republici Srpskoj značio je izvjestan pomak u borbi protiv nasilja u porodici, s obzirom na to da je 2000. godine u *Krivični zakon Republike Srpske* nasilje u porodici i porodičnoj zajednici uvedeno kao krivično djelo. Iako je uvođenje nasilja u porodici kao krivičnog djela u zakon bio značaj korak u borbi protiv nasilja u porodici, to nije bilo dovoljno da se nasilje adekvatno i efikasno sankcioniše, pa čak ni da se prepozna i dokaže. Dakle, iako značajan, ovaj pomak nije mogao obezbijediti efikasnu zaštitu žrtava nasilja u porodici. Da bi se obezbijedio adekvatniji odgovor na nasilje, bilo je potrebno konkretnije definisati radnje koje se smatraju nasiljem u porodici, kao i subjekte koji će postupati u slučajevima nasilja, te mjere prema počiniocima nasilja.

Rješenje je pronađeno u donošenju *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici* 2005. godine, dakle, oko pola decenije nakon što je nasilje u porodici okarakterisano kao krivično djelo u *Krivičnom zakonu Republike Srpske*. Prvo zakonsko rješenje za problem nasilja u porodici pokazalo je ozbiljnu namjeru društva da se protiv nasilja bori i predstavlja ne samo pomak u procesuiranju nasilja u porodici već i odraz društvenog neprihvatanja porodičnog nasilja.

Ovim zakonom uređeno je sljedeće: zaštita od nasilja u porodici, pojam nasilja u porodici, krug lica koja se smatraju članovima porodice u smislu ovog zakona, način zaštite članova porodice, te vrsta i svrha prekršajnih sankcija za počinioce nasilnih radnji (član 1, *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srpske*, 812/05). Takođe, ovim zakonom definisano je da su zaštitu od nasilničkog ponašanja dužni pružiti policija, tužilaštva, organ starateljstva i sud, odnosno ovi subjekti prepoznati su kao subjekti koji djeluju u slučajevima nasilja u porodici. Članom 2 ovog zakona određeno je da se postupak zaštite i kazne obezbjeđuje u prekršajnom postupku, primjenom odredbi *Zakona o prekršajima*. Radnje nasilja u porodici prema ovom zakonu jesu sljedeće: fizički napad člana porodice na drugog člana porodice, bez obzira na to da li je nastupila fizička povreda ili nije; svaka primjena fizičke sile, koja ne rezultira direktan napad ili primjena psihičke prinude na integritet člana porodice; svako drugo postupanje jednog člana porodice koje može prouzrokovati ili izazvati opasnost da će izazvati fizičku ili psihičku patnju ili ekonomsku štetu; prouzrokovanje osjećaja straha ili lične ugroženosti ili povrede dostojanstva ucjenom ili verbalnom prijetnjom ili drugom prinudom; ozbiljni verbalni napadi, vrijeđanje, psovanje, nazivanje pogrdnim imenima i drugi način grubog uznemiravanja člana porodice; uhođenje i svi drugi načini uznemiravanja drugog člana porodice; oštećenje ili uništenje zajedničke imovine ili imovine u posjedu ili pokušaj da se to učini; propuštanje dužne pažnje i nadzora ili nepružanje pomoći i zaštite iako za to postoji obaveza po zakonu ili po običajima, a to bi imalo za posljedicu osjećaj fizičke, psihičke ili ekonomsko-socijalne ugroženosti; izolacija i ograničavanje slobode kretanja i komuniciranja sa trećim licima; nebriga i rješavanje osnovnih potreba (član 6, *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 812/05).

Nakon tri godine primjene ovog zakona uočena je potreba za doradom ovog zakonskog rješenja u pogledu određenih pitanja. Između ostalih, neka pitanja izdvojila su se kao posebno značajna. Jedno od tih pitanja odnosilo se na sam način i redoslijed u postupanju i u komunikaciji subjekata zaštite, pa je napravljena promjena kojom je sada konkretnije definisan način zajedničkog i koordinisanog postupanja subjekata. Određena je obaveza subjekata zaštite, medicinskih i drugih ustanova koje postupaju u slučajevima nasilja da ustanove obavezni protokol za postupanje u slučajevima nasilja u porodici (član 2, *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 17/08). Drugo pitanje ticalo se radnji nasilja u porodici, koje su ovom izmjenom proširene i detaljnije određene. Naime, u radnje nasilja, po izmjeni ovog člana, spadaju i seksualno uznemiravanje i ekonomsko zlostavljanje. U *Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici* iz 2008. godine seksualno uznemiravanje navodi se kao radnja nasilja, a kao ekonomsko zlostavljanje prepoznaje se sljedeće „oduzimanje prava na ekonomsku nezavisnost zabranom rada ili držanjem člana porodice u odnosu zavisnosti ili podređenosti, prijetnjom ili nedavanjem sredstava za život ili drugim oblicima ekonomske dominacije jednog člana porodice nad drugim”. U definisanju samih radnji nasilja značajna je još i izmjena u prepoznavanju vaspitanja djece fizičkim kažnjavanjem i drugim načinima ponižavajućeg postupanja kao radnje nasilja (član 3, *Zakon*

o izmjeni i dopuni Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 17/08). Treće značajno pitanje odnosilo se na privremeno zbrinjavanje žrtve u sigurnim kućama (član 4, isto), kojim se nastojala pružiti zaštita žrtvama nasilja u porodici u vidu privremenog zbrinjavanja i smještaja.

Drugi Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Republici Srpskoj

Potreba za unapređenjem zakonskih rješenja i dalje je postojala, te je težnja za što boljim odgovorom na nasilje rezultirala novim *Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici*, koji je donesen 2012. godine. Važno je napomenuti da je ovaj zakon „pretrpio” tri izmjene i dopune, i to 2013, 2015. i 2019. godine. U osnovnim odredbama ovog zakona definisano je da se ovim zakonom uređuje zaštita od nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici lica koja se u smislu ovog zakona smatraju članom porodice ili porodične zajednice, zatim su definisani subjekti zaštite i postupak zaštite žrtava nasilja u porodici, osnivanje Savjeta za borbu protiv nasilja u porodici, mjere za zaštitu žrtve nasilja u porodici i druga pitanja od značaja za zaštitu od nasilja u porodici (član 1, *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske, Službeni Glasnik Republike Srpske*, br. 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019).

U odnosu na „stari” zakon može se primijetiti razlika u samom određenju predmeta zakona, novina jeste osnivanje Savjeta za borbu protiv nasilja u porodici. Drugi značajan element definisan u samim odredbama jeste *Strategija za suzbijanje nasilja u porodici*, koju donosi Narodna Skupština Republike Srpske (član 4, isto). Planiran i organizovan pristup problemu porodičnog nasilja upravo se ogleda u donošenju strateškog dokumenta u ovoj oblasti. Zanimljivo je da je ovaj zakon usvojen prije same ratifikacije *Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, a sam zakon uvažavao je neke od najznačajnijih principa u zaštiti žrtava nasilja u porodici kao što je princip međusektorske saradnje.

Novi zakon prepoznaje nešto drugačiji opus radnji, odnosno oblika ponašanja i postupanja koji se smatraju nasiljem u porodici u odnosu na određenje radnji nasilja iz starog zakona (*Zakona* iz 2005, sa izmjenama iz 2008. godine). Naime, prema *Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici* iz 2012. godine, definisane su radnje nasilja koje nemaju obilježja krivičnog djela, odnosno radnje nasilja koje predstavljaju prekršaj. To su: prijetnja nanošenjem tjelesne povrede članu porodice ili njemu bliskom licu; prijetnja oduzimanjem djece ili izbacivanjem iz stana člana porodice; iscrpljivanje radom, izgladnjivanjem, uskraćivanjem sna ili neophodnog odmora članu porodice; vaspitanje djece na način ponižavajućeg vaspitanja; uskraćivanje sredstava za egzistenciju članu porodice; uskraćivanje prava na ekonomsku nezavisnost zabranom rada ili držanjem člana porodice u odnosu zavisnosti ili podređenosti, prijetnjom ili nedavanjem sredstava za život ili drugim oblicima ekonomske dominacije; verbalni napad, psovanje, nazivanje pogrđnim imenom ili vrijeđanje člana porodice na drugi način; ograničavanje slobode komuniciranja člana porodice sa članovima porodice ili drugim licima; oštećenje, uništenje ili prometovanje zajedničke imovine ili imovine u posjedu, kao i oštećenje ili uništenje imovine u vlasništvu ili u posjedu drugog člana porodice, odnosno pokušaj da se to učini; uhođenje člana porodice i prouzrokovanje straha, poniženja, osjećaja manje vrijednosti, kao i druge radnje koje ne sadrže obilježja krivičnog djela nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici (član 6, stav 2 *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 102/12).

Novi zakon je i nešto drugačije (šire) odgovorio na pitanje *Ko se to smatra članom porodice?* pa se u članove porodice, pored sadašnjih i bivših vanbračnih i bračnih supružnika, njihove zajedničke i djece svakog od njih, lica koja su u srodstvu usvojenjem ili starateljstvom, roditelja sadašnjih i bivših supružnika, očuha i maćeha, dodaju i drugi srodnici. To su: srodnici po tazbini zaključno do drugog stepena bez obzira na to što je bračna zajednica prestala; srodnici iz potpunog usvojenja u prvoj liniji bez ograničenja, a u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom, kao i srodnici iz nepotpunog usvojenja; lica koja žive ili koja su živjela u istom porodičnom domaćinstvu bez obzira na srodstvo; lica koja imaju zajedničko dijete ili je dijete začeto, iako nikada nisu živjela u istom porodičnom domaćinstvu (član 7, isto). Novi *Zakon* predvidio je i zaštitu žrtava nasilja u porodici članom 8, gdje se navodi da žrtva nasilja u porodici ima pravo na psihosocijalnu pomoć i socijalnu i medicinsku zaštitu u skladu sa zakonima iz oblasti zdravstvene i socijalne zaštite, a takođe je naglašeno da su dijete, starije lice, lice sa invaliditetom i lice pod starateljstvom žrtve nasilje koje imaju posebnu pomoć i zaštitu.

Mreža subjekata zaštite koji su dužni pružiti podršku i zaštitu žrtvi nasilja u porodici jeste proširena, pa drugi po redu *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici* prepoznaje i zdravstvene i obrazovne ustanove kao subjekte zaštite (član 9, isto). Takođe, naložena je obaveza zdravstvenim ustanovama da žrtvi nasilja omoguće besplatan ljekarski pregled radi utvrđivanja postojanja povreda, fizičkog i psihičkog integriteta. Način zbrinjavanja žrtava nasilja u porodici detaljnije je definisan u smislu obaveza i dužnosti subjekata postupanja (član 15, isto) a u odnosu na sam postupak dolaska žrtve nasilja u sigurnu kuću, napuštanje doma, obaveze subjekata zaštite u vezi sa zbrinjavanjem žrtve nasilja u porodicu.

Ubrzo nakon usvajanja *Zakona* prepoznata je potreba za doradom ovog zakona u pogledu pojedinih članova, pa su već naredne 2013. godine usvojene izmjene i dopune ovog zakona. Jedna od najznačajnijih jeste promjena koja se odnosi na način zbrinjavanja žrtava, odnosno definisano je pravo žrtava nasilja u porodici da podnesu nadležnom centru za socijalni rad, odnosno službi socijalne zaštite, zahtjev za korištenje posebne mjere podrške – privremeno zbrinjavanje u sigurnu kuću (član 15, stav 2 *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici*, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 108/2013).

Nakon dvije godine uslijedila je i nova izmjena ovog zakona, kojom su se nastojali bolje urediti postupak zaštite žrtava nasilja u porodici i zaštitne mjere u slučajevima nasilja u porodici. Definisane su norme koje će se ticati promjene ponašanja učinilaca nasilja i mjere koje će korektivno djelovati na njihovo ponašanje. Jedna od izmjena odnosila se na uvođenje vaspitnih mjera i mjera upozorenja u prekršajne sankcije za zaštitu od nasilja u porodici (član 2 *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici*, br 31/15).

Najviše značajnih promjena u zakonu donijela je 2019. godina. Prva od značajnih promjena jeste definisanje radnji nasilja, koje su, posmatrajući odredbe, bile sveobuhvatnije definisane u *Zakonu* iz 2005. godine, sa dopunom iz 2008. godine. Sada su (s izmjenom) radnje nasilja definisane kao u „starom zakonu”²⁹⁸, sa dopunom u vidu sljedećih radnji: oduzimanje djece ili izbacivanje iz stana člana porodice ili onemogućavanje pristupa zdravstvenoj zaštiti i njezi, zadržavanje putne isprave ili nekog drugog dokumenta člana porodice ili porodične zajednice, nepridržavanje odluke nadležnog organa kojom je utvrđen lični kontakt djece sa roditeljima (član 3 *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici*, br 84/19).

Pitanje partnerskog nasilja u slučaju da partneri nisu živjeli zajedno nije bilo dovoljno uređeno, jer se ovaj tip partnerskih odnosa nije prepoznao u definisanju članova porodice. Ovo pitanje takođe je naišlo na svoj odgovor u izmjenama iz 2019. godine, gdje se, u članu 7, članovima porodice dodaju i lica koja su međusobno bila ili su još uvijek u emotivnoj ili intimnoj vezi, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio domaćinstvo sa žrtvom (član 4 *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici*, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 84/19).

Procjena rizika bila je novi element u zaštiti žrtava nasilja u porodici, koja je u ovaj zakon ušla s posljednjom izmjenom i dopunom iz 2019. godine. Ovim se nastojao smanjiti rizik od težih eskalacija nasilja na način da policijski službenici procijene opasnost od dalje eskalacije nasilja i opasnost po zdravlje i bezbjednost članova porodice²⁹⁹.

Nije rijetkost da žrtve u samom postupku procesuiranja nasilja doživljavaju jedan vid retraumatizacije ili pak odustanu od samog gonjenja učinioca upravo zbog nedostatka podrške u ključnim trenucima davanja izjave ili dalje u toku postupka. Na rješenje ovog problema nastojalo se uticati izmjenama i dopunama ovog zakona 2019. godine u vidu uvođenja posebno značajnog instituta. U samoj zaštiti žrtava uveden je institut kojim je obezbijedena dodatna podrška žrtvama nasilja u porodici, i to

²⁹⁸ *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 812/05, 17/08.

²⁹⁹ Članom 8 *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici* iz 2019. godine u *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici* dodaje se novi član – 12a – kojim je određeno da se po svakoj prijavi nasilja vrši procjena rizika od strane nadležnog policijskog službenika.

izmjenama i dopunama *Zakona* 2019. godine, a to je lice od povjerenja. Dakle, žrtva nasilja može izabrati, prije ili u toku postupka, lice od povjerenja, koje će biti prisutno tokom jednog postupka ili više postupaka ili radnji u vezi sa zaštitom od nasilja u porodici, a lice od povjerenja može biti bilo koja punoljetna osoba (član 10, isto).

U samom postupku zaštite novim zakonom načinjen je izvjestan napredak jer je novom izmjenom predviđeno da se na području jedinica lokalne samouprave zaključuje protokol i formira grupa za koordinaciju i saradnju, sastavljena od predstavnika svih ustanova, organa i organizacija koji pružaju zaštitu, pomoć i podršku žrtvama nasilja u porodici (član 6 *Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici*, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br 84/19).

Za kraj, jedna od najznačajnijih promjena koja je ostavila velike posljedice na konkretno postupanje u procesuiranju iz 2019. godine bila je ta da se nasilje više ne posmatra kao prekršaj, već isključivo kao krivično djelo. Međutim, „vidljivo je i sada, kada je nasilje u porodici isključivo samo krivično djelo, da ono i dalje 'luta' između prekršajnog i krivičnog prava, zaštitne mjere i dalje izriče sud u prekršajnom postupku” (Sladić, 2022: 173). Naime, zaštitne mjere u slučajevima nasilja u porodici izriče prekršajni sud.

Postoje različita tumačenja praktične primjene i izmjena u zaštiti žrtava nasilja koje dolaze s ovom zakonskom promjenom. S jedne strane, klasifikovanje nasilja u porodici isključivo kao krivičnog djela odraz je netolerancije nasilja, ozbiljnijeg pristupa ovom socijalnom problemu, s druge strane, neki stručnjaci upozoravaju na moguće negativne posljedice ove promjene. Tačnije, izražavaju zabrinutost da će na ovaj način veliki broj slučajeva nasilja ostati bez adekvatne sankcije, jer je i dalje česta pojava da žrtva nasilja odustane od krivičnog gonjenja učinioca nasilja. Rezultati istraživanja na temu *Upravljanja u sistemu zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici tokom pandemije kovid 19 u Republici Srpskoj*, sprovedenog 2023. godine, ukazuju na zabrinutost stručnjaka iz prakse, posebno policijskih službenika za slabiji efekat u samoj zaštiti žrtava nasilja zbog čestog odustajanja žrtava nasilja od prijave, a učinilac u tom slučaju ni na koji način ne bude sankcionisan.

Uzimajući u obzir sve izmjene nastale zakonskim odgovorom na nasilje u porodici može se zaključiti da se oblast nasilja u porodici konstantno nastoji unaprijediti sa zakonskog aspekta, te da se nastoji pronaći što efikasnije i efektivnije rješenje u praktičnom procesuiranju nasilja. Minula godina u oblasti nasilja u porodici bila je izuzetno turbulentna, posmatrajući eskalaciju i brojne slučajeve nasilja u porodici s tragičnim epilogom. To je ukazivalo da postojeći sistemski odgovor ne daje željene rezultate. Međutim, težnja da se ova oblast zakonodavno bolje uredi postoji. To nam potvrđuje i činjenica da je Vlada Republike Srpske utvrdila *Nacrt zakona o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja prema ženama Republike Srpske*, čije se usvajanje očekuje u 2024. godini.

Zaključak

Nasilje u porodici kao jedan od najtežih socijalnih problema i kao društvena devijacija zahtijevao je ozbiljan i sistemski odgovor. Ipak, samo određivanje nasilja u porodici kao društveno nepoželjne i neprihvatljive pojave došlo je istorijski relativno skoro, samim tim je i normativno uređenje ove oblasti došlo kasno u odnosu na egzistiranje porodičnog nasilja u društvu. Donošenjem međunarodnih dokumenata od druge polovine prošlog vijeka kojima su uređena pitanja ljudskih prava i sloboda i ravnopravnosti polova, te njihovom implementacijom razvijala se svijest o potrebi zakonodavnog regulisanja oblasti nasilja u porodici.

Početak ovog vijeka u Republici Srpskoj značio je dva značajna koraka kada je zakonodavni okvir u oblasti nasilja u porodici u pitanju, a to je uvođenje nasilja u porodici i porodičnoj zajednici kao krivičnog djela u *Krivični zakon* i usvajanje *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici* 2005. godine. Ovo je bio početak nastojanja da se da što bolji zakonski odgovor na nasilje u porodici i da taj odgovor ima temeljan, sistemski pristup. Ta su se nastojanja ogledala u izmjenama i dopunama *Zakona* 2008. godine, koje su imale za cilj da pospješe odgovor na nasilje i na samu zaštitu žrtve nasilja u porodici. Godina 2012. bila je u znaku novog *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici*, koji je imao zadatak da strože reguliše oblast nasilja u porodici i da djeluje kako represivno tako i preventivno na nasilje u

porodici. Ovaj zakon omogućio je bolji sistemski odgovor na nasilje u porodici, uključujući sve relevantne subjekte zaštite koji postupaju u slučajevima nasilja u porodici. Uvid u postojeće propuste i nastojanje da se ti propusti isprave i da se u praksi omogući efikasniji odgovor ogledaju se u izmjenama i dopunama ovog zakona koje su nastupile već 2013, zatim 2015. i na kraju 2019. godine. U suštinskom smislu, nainteresantije su promjene iz 2019. godine, koje su nasilje u porodici stavile u jedan novi kontekst, prije svega uvodeći nove značajne institute u procesuiranju, ali i određenjem nasilja isključivo kao krivičnog djela.

Uprkos svim naporima da se zakonodavno poboljša odgovor na nasilje u porodici, borba protiv nasilja još uvijek je intenzivna. Svjedočimo sveopštoj ekspanziji nasilja u proteklm godinama na našim prostorima, te se može reći da danas, možda i više nego ikad, ova oblast ima pažnju šire javnosti. Posmatrajući ovaj trend, naročito posljednje dvije godine, može se zaključiti da se, paradoksalno sa nastojanjima da se da bolji zakonski odgovor, s jedne strane, dešava veća pojavnost nasilja, s druge strane. To može biti i pokazatelj da postojeći okvir ne daje dovoljno efikasan odgovor na pojavu nasilja u porodici, te da se dešavaju propusti kako u preventivnom tako i represivnom djelovanju. Odgovor na trenutno stanje u oblasti nasilja u porodici zakonodavac će pokušati dati novim zakonom kojim će biti regulisana oblast nasilja u porodici, a čije se usvajanje, kako nadležno ministarstvo navodi, očekuje u tekućoj 2024. godini.

Literatura

Ajduković, M, G. Pavleković (2000), *Nasilje nad ženom u obitelji*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb.

Mušić, S. (2018), „Nasilje u porodici kroz pravni okvir u Bosni i Hercegovini”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, br. XXVI, str. 168–187.

Narodna Skupština Republike Srpske, *Ustav Republike Srpske*. Dostupno na: <https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files>

Savjet Evrope, *Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici*. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/images/pdf/Publikacija>

Savjet Evrope, *Konvencija Savjeta Evrope za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* (1950). Dostupno na: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/dokumenti/default.aspx?id=1474&langTag=bs-BA

Sladić, LJ. (2022), „Nasilje u porodici između krivičnog i prekršajnog prava Republike Srpske”, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, br. 1/2023, str. 157–175.

Šarić, H. (2012), *Nasilje u porodici*, P. N. T. d. o. o. Tuzla, Tuzla.

Šćepović, D, Lj. Lepir (2023), *Nasilje u porodici*, Fakultet političkih nauka, Banja Luka.

Ujedinjene nacije (1948), *Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka*. Dostupno na: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf

Ujedinjene nacije (1989), *Konvencija o pravima djeteta*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/media/676/file/Konvencija%20o%20pravima%20djeteta.pdf>

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 812/05. Dostupno na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon_o_zastiti_od_nasilja_u_porodici_Republike_Srpske.pdf

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 17/08. Dostupno na:

<https://vladars.rs/sr-SP->

[Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpr/Documents/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%20%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%98%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%88%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B8%20%D0%BE%D0%B4%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%99%D0%B0%20%D1%83%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8.pdf](https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpr/Documents/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BE%20%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D1%98%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D1%83%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%20%D0%B7%D0%B0%D1%88%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B8%20%D0%BE%D0%B4%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%99%D0%B0%20%D1%83%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%86%D0%B8.pdf)

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 102/12. Dostupno na:
<https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpos/oPorodica/Pages/Splash.aspx#collapsible0>

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 108/13. Dostupno na:
<https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpos/oPorodica/Pages/Splash.aspx#collapsible0>

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u proodici, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 82/15. Dostupno na:
<https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpos/oPorodica/Pages/Splash.aspx#collapsible0>

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 84/19. Dostupno na:
<https://vladars.rs/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpos/oPorodica/Pages/Splash.aspx#collapsible0>

DOMESTIC VIOLENCE IN THE REPUBLIC OF SRPSKA THROUGH LEGISLATIVE FRAMEWORK

***Svetlana Ristić, MA, Teaching Assistant
Faculty of Political Sciences in Banja Luka***

Abstract: Domestic violence is one of the most severe social problems in contemporary society. Although it has existed throughout history, it was only at the end of the last century, with the actualization of gender equality issues, that this problem slowly entered the sphere of socially unacceptable behaviour, beginning to be legally sanctioned. The topicality of this problem in legislation arises precisely from the serious and harmful consequences it has on family members, especially children and women. The need to take preventive action, which is the essence of legal regulation of this area, results from a multitude of international documents that have been adopted in the meantime and have become an integral part of the national legislation of the countries that have signed them. Bosnia and Herzegovina, and thus the Republic of Srpska, are signatories to all international documents pertaining to this issue, thus committing to incorporating their provisions into the existing legal system. Domestic violence has been recognized as a type of criminal offense in the Criminal Code of Republic of Srpska since 2000, but in 2005, the first Law on Protection from Domestic Violence was adopted, marking the first time this area was singled out as a special legally regulated area of state authorities' systemic action. The very complexity of domestic violence as a social deviation and the need for a better social response to violence have imposed the need for a law that will more effectively address domestic violence. Since then, up to the present day, the area of protection and support for victims of domestic violence has been constantly improved legislatively, as evidenced by several amendments to the law, as well as by the adoption of a completely new legal solution in 2012. A new law is about to be drafted. This paper presents the development of legislation related to the regulation of addressing and prosecution of domestic violence in the legal system of the Republic of Srpska, with reference to the reasons that led to the aforementioned changes in legislation.

Keywords: domestic violence, prosecution of violence, Law on Protection from Domestic Violence.

IZVRŠAVANJE ALTERNATIVNIH SANKCIJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

*Dr.sc. Branko Peran, prof. struč. stud.
Veleučilište Marko Marulić – Knin*

*Dr.sc. Mirko Goreta, viši predavač
Veleučilište Marko Marulić – Knin*

*Dr.sc. Vedran Milković, dipl. iur.
Zavod za javno zdravstvo Šibensko-kninske županije*

Apstrakt: Problem prenapučenosti zatvorskih sustava izražen je diljem svijeta, a isti problem prenapučenosti postoji i u Republici Hrvatskoj. Imajući u vidu naprijed navedeno bilo je neminovno uvesti nove, alternativne oblike sankcija kako bi se rasteretio zatvorski sustav. Kada govorimo o alternativnim sankcijama valja istaknuti da su alternativne sankcije svi oblici kažnjavanja zatvorenika koji ne uključuju institucionalizaciju, a u hrvatskom pravnom sustavu to su zaštićeni nadzor i rad za opće dobro na slobodi. Obje vrste alternativnih sankcija imaju za cilj da osuđenik vrati svoj dug društvu i da odradi kaznu koju dodjeljuje sud, ali da se pritom ne ugrozi njegova socijalizacija te da ga se pri tomu ne izdvaja iz sredine u kojoj živi. U radu se obrađuju alternativne sankcije kao sankcije koje ne obuhvaćaju institucionalizirane oblike kažnjavanja, tj. kažnjavanje u vidu socijalne izolacije koje se provodi u zatvorskim sustavima. Alternativne sankcije zadržavaju osuđenika u njegovoj okolini, ali uz obvezu da odradi kaznu koju mu je dodijelio sud, ali i da se educira i napreduje kako bi se izbjeglo ponovno ponavljanje djela zbog kojeg je osuđen. Alternativne sankcije određuju se u skladu s osobnošću osuđenika, uz njegov pristanak i uzimajući u obzir stupanj težine djela koje je počinio, kako ostanak osuđenika na slobodi ne bi predstavljao sigurnosni rizik za okolinu. Cilj rada je opisati pojam, principe provedbe, povijesni razvoj i oblike alternativnih sankcija te organizaciju sustava probacije u Republici Hrvatskoj, sa posebnim osvrtom na organizaciju probacijskog sustava, njego ustroj i aktivnosti Sektora za probaciju koje djeluje pri Ministarstvu pravosuđa, kao i zadaće Središnjeg ureda, probacijskih ureda, kompetencije probacijskih službenika i povjerenika, odnosno suradnju s drugim institucijama i međunarodnu suradnju. Ovdje valja naglasiti da je probacija novi sustav koji je ustrojen u Republici Hrvatskoj, a čija je svrha humanizacija izvršavanja kaznenopravnih sankcija i učinkovitija resocijalizacija i reintegracija počinitelja kaznenih djela u društvenu zajednicu.

Ključne riječi: alternativne sankcije, nadzor, kažnjavanje, opće dobro, probacija.

1. Pojam probacije

Probacija obuhvaća skup aktivnosti iz područja kaznenog pravosuđa od predistražnog i istražnog postupka do odluke o sankciji i postsankcijskog razdoblja. Pojam probacije vrlo je širok i koristi se u različitim kontekstima. S kriminološkog aspekta, probacija označava „superviziju počinitelja u uvjetima slobode koju provodi određeni službenik suda (nekada nazvan probacijski službenik ili službenik sankcija u zajednici (*community corrections officer*)).³⁰⁰ Probacija se u suvremenoj kriminalistici tretira kao alternativa kazni zatvora, ali je povijesno tretirana kao alternativa kažnjavanju. "Probacija je uvjetovana i nadzirana sloboda počinitelja kaznenog djela tijekom koje

³⁰⁰ Milivojević, L., Tomašković, I.: Sustav probacije u Republici Hrvatskoj i alternative kazni zatvora, Policijska sigurnost (Zagreb), godina 20. (2011), broj 1, str. 47-58.

Dr.sc. Branko Peran, prof. struč. stud., peran.branko@gmail.com

službenici probacije provode postupke usmjerene na smanjenje rizika da počinitelj ponovi kazneno djelo.³⁰¹ Cilj primjene probacije u kaznenom pravosuđu je socijalno uključivanje počinitelja u zajednicu. Na međunarodnoj razini postavljeni su osnovni standardi probacije; rezolucije Ujedinjenih naroda i preporuke Vijeća ministara Europske unije. Poštujući odredbe međunarodnih izvora, države samostalno definiraju implementaciju i provedbu probacijskih sustava u okvirima mogućnosti i potreba.

1.1. Sustav probacije u Republici Hrvatskoj

Probacija je uvjetovana i nadzirana sloboda počinitelja kaznenog djela tijekom koje službenici probacije provode postupke usmjerene na smanjenje rizika ponovnog počinjenja kaznenog djela. Osuđenika se u probaciju može uključiti samo na temelju njegovog pisanog pristanka. Pri tome mu se jamči zaštita osobnosti i tajnosti podataka te ima pravo uvida u podatke osobnika, izuzev zapažanja i stručnih mišljenja probacijskog službenika. Probacijski poslovi su:³⁰²

- procjena kriminogenih rizika i tretmanskih potreba počinitelja
- izrada pojedinačnog programa postupanja
- nadzor izvršavanja obveza prema rješenju državnog odvjetnika kada odlučuje o kaznenom progonu prema načelu svrhovitosti
- postupci izvršavanja uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom i rada za opće dobro na slobodi
- nadzor izvršavanja mjere opreza obveze redovnog javljanja određenoj osobi ili državnom tijelu
- nadzor provođenja mjera utvrđenih rješenjem o određivanju istražnog zatvora u domu
- izrada izvješća zatvoru, odnosno kaznionici
- nadzor nad uvjetno otpuštenim osuđenikom
- izrada izvješća o počinitelju za državno odvjetništvo, sud i suca izvršenja
- sudjelovanje u organiziranju pomoći i podrške žrtvi, oštećeniku, obitelji žrtve i obitelji počinitelja.

S obzirom na činjenicu da u Hrvatskoj postoji mali broj sankcija i mjera koje se provode u zajednici, upravo je cilj donošenja Zakona o probaciji stvaranje pravičnijeg kazneno-pravnog sustava koji bi trebao rezultirati smanjenjem broja počinitelja kaznenih djela osuđenih na kaznu zatvora ili kojima je određen pritvor i povećanje alternativnih sankcija koje pridonose humanizaciji sustava. Dvije su takve mjere propisane Kaznenim zakonom, ali nažalost bile su rijetko primjenjivane. Tako su, uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom i rad za opće dobro na slobodi, mjere koje bi se trebale bitno češće primjenjivati u sustavu probacije. Te će se mjere izvršavati u mjestu prebivališta, odnosno boravišta, nakon što je Ured za probaciju donese pojedinačni program postupanja i dostavi ga općinskom sudu. Stupanjem na snagu Zakona o probaciji prestaje važiti Zakon o izvršavanju zaštitnog nadzora i rada za opće dobro na slobodi (NN 128/1999). Zakon o probaciji donesen je 2009. godine, a nakon toga uslijedilo je donošenje pet podzakonskih akata čime su se stvorili preduvjeti za funkcioniranje probacijskog sustava. Cilj uspostave i provođenja sustava probacije bi bio učestalije izricanje sankcija koje se izvršavaju na slobodi i u zajednici, a time i smanjenje izricanja zatvorskih kazni koje trebaju biti rezervirane za počinitelje težih kaznenih djela koji su sigurnosno rizični, a kojima je izrečena dulja kazna zatvora. Probacija je novi sustav koji je ustrojen u Republici Hrvatskoj, a čija je svrha humanizacija izvršavanja kazneno-pravnih sankcija i učinkovitija resocijalizacija i reintegracija počinitelja kaznenih djela u društvenu zajednicu. Probacijski poslovi se provode radi zaštite društvene zajednice od počinitelja kaznenog djela na način da ga se ne izdvaja iz sredine zatvaranjem u zatvor, već ga se resocijalizira u zajednici. Radi se na reintegraciji u zajednici kroz utjecaj na one rizične čimbenike koji su i doveli do počinjenja kaznenog djela, naprimjer, radi se na odvikavanju od ovisnosti o drogama ili alkoholu, na komunikacijskim vještinama i slično. Probacijski sustav potiče izricanje sankcija koje se izvršavaju u zajednici pa se time smanjuje izricanje zatvorskih kazni i broj osuđenika u zatvorima. Zatvorski sustav je vrlo skup u odnosu na probaciju, a praksa je pokazala da kratkotrajne zatvorske kazne nisu najbolje rješenje. Gotovo sve europske države su prepoznale korisnost probacijskog sustava kako za počinitelja kaznenog djela tako i za širu zajednicu. Republika

³⁰¹ Zakon o probaciji (NN br. 153/09.)

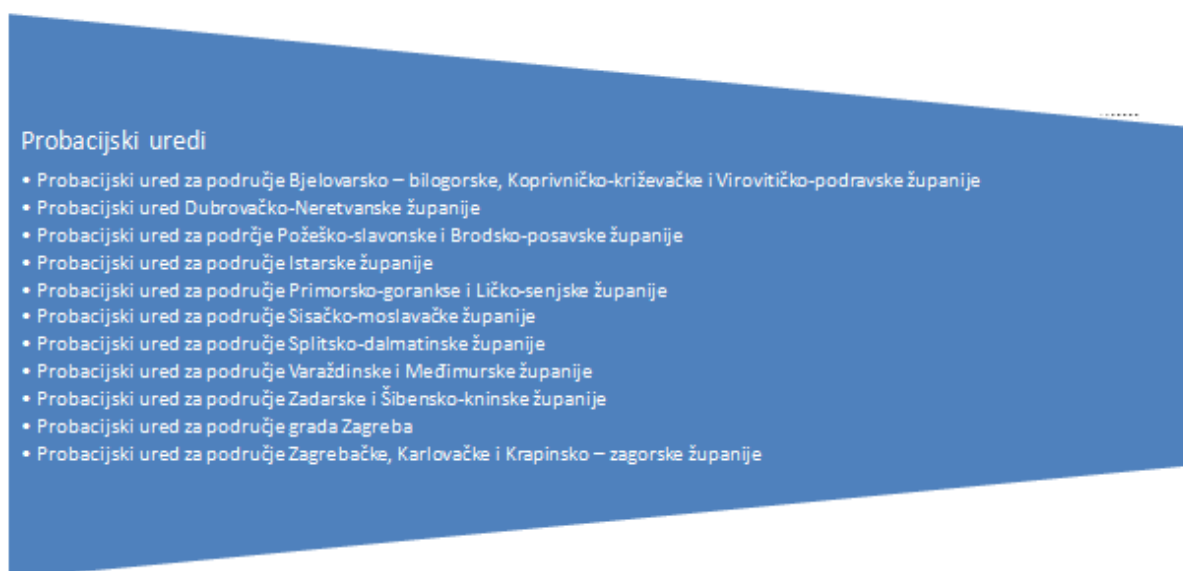
³⁰² <http://www.iusinfo.hr/dailycontent/Topical.aspx?id=5372>, (12.03.2014.)

Hrvatska niz godina za maloljetne počinitelje kaznenih djela ima sistem koji je vrlo sličan probacijskom sustavu pa stoga ideja probacije i nije bila u potpunosti strana. S obzirom na sve prednosti ovakvog sustava, a polazeći od općeprihvaćenog načela da zatvor mora biti posljednji izbor, u Hrvatskoj je započelo stvaranje moderne i profesionalne probacijske službe.

1.2. Probijski uredi

Probacijski uredi obavljaju poslove vezane uz procjenu kriminogenih rizika i tretmanskih potreba počinitelja, izradu pojedinačnog programa postupanja, nadzor izvršavanja obveza prema rješenju državnog odvjetnika kada se odlučuje o kaznenom progonu prema načelu svrhovitosti, postupke izvršavanja uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom i rada za opće dobro na slobodi. Obavljaju nadzor izvršavanja mjere opreza, obveze redovitog javljanja određenoj osobi ili državnom tijelu, nadzor provođenja mjera utvrđenih rješenjem o određivanju istražnog zatvora u domu, izradu izvješća zatvoru, odnosno kaznionici, nadzor nad uvjetno otpuštenim osuđenikom, izradu izvješća o počinitelju za državno odvjetništvo, sud ili suca izvršenja, poslove organizacije podrške i pomoći žrtvi i oštećeniku te podrške i pomoći obitelji žrtve i obitelji počinitelja kaznenog djela. Vode maticu i osobnike osoba uključenih u postupke probacije. Na shemi 3. prikazani su probacijski uredi u Republici Hrvatskoj.

Shema 1. Probacijski uredi u RH

Izvor: prilagodba autora prema <http://www.mprh.hr/Default.aspx?sec=343>, (08.03.2024.)

1.3. Pojam alternativnih sankcija

Alternativnim sankcijama smatraju se one sankcije koje predstavljaju alternativu svakom obliku institucionalizacije u neprekidnom boravku, odnosno one sankcije koje se izvršavaju bez izdvajanja počinitelja kaznenog djela iz obiteljske/životne sredine u kojoj je do izvršavanja boravio. Alternativnim pristupom također se u kaznenopravnom procesu smatraju postupci kojima se nastoji napraviti diverzija, odnosno odvratanje (eng. *diversion*) od pravocrtnog kaznenopravnog procesa koji podrazumijeva policiju – državno odvjetništvo – sud.

„Radi se o alternativnim mjerama koje sud ili državno odvjetništvo može odrediti tijekom kaznenog postupka, a izvršavaju se u zajednici, kao što su na primjer privremeni nadzor centra za socijalnu skrb radi pružanja pomoći i zaštite, što izriče sud na prijedlog državnog odvjetnika ili odluke državnog

odvjetništva u kontekstu uvjetovanog oportuniteta prema članku 72. ZSM-a (na primjer: popravljjanje štete, posredovanje kroz izvansudsku nagodbu, humanitarni rad, pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade i tako dalje).³⁰³ Alternativne sankcije su, dakle, „sankcije kojima se izbjegava zatvaranje, a djelotvorno kažnjavaju počinitelji kaznenih djela, dok se postižu ciljevi zastrašivanja, rehabilitacije, retribucije i pravde.”³⁰⁴ U najširem smislu, alternativne sankcije su sve one na temelju kojih se osuđene osobe ne upućuju na izdržavanje kazne u zatvor. Ne postoji jednoznačna definicija alternativnih sankcija, ali ih se može podijeliti u tri skupine:³⁰⁵

1. mjere koje se tiču izvršenja zatvorskih kazni (polusloboda, otpuštanje na posao, zadržavanje za vrijeme vikenda, kućni zatvor, izdržavanje kazne u nekoj vanjskoj instituciji)
2. nezatvorske kazne/sankcije (novčana kazna; sankcije kojom se ograničavaju ili oduzimaju neka prava: zabrana upravljanja vozilom, sloboda pod nadzorom, mjere prokušavanja – probacija ili zaštitni nadzor, mjere društveno korisnog rada – *community service*; restitucija)
3. mjere kojima se izbjegava izricanje kazne (oslobađanje od kazne i odgađanje izvršenja kazne).

Iako su pojmom alternativnih sankcija obuhvaćene vrlo različite mjere i sankcije, njihova je zajednička karakteristika da počinitelju kaznenog djela ne oduzimaju slobodu, tj. da kao posljedicu nemaju izdržavanje kazne u zatvoru. U tom smislu alternativne bi sankcije, pored tradicionalnih sankcija kao što su novčana kazna i mjere upozorenja, činile i nove sankcije koje su se u zakonodavstvima pojedinih država počele javljati početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Do danas se izradila vrlo raznolika paleta nezatvorskih sankcija i mjere kao što su, primjerice, kućni zatvor (*house arrest*) kojim se omogućuje zatvoreniku da izdržava kratku kaznu zatvora kod kuće; elektronički nadzor (*electronic monitoring*) koji se sastoji u korištenju tehničkim sredstvima (kompjutori, telefonske linije, emitiranje signala) za stalni nadzor nad kretanjem osuđenika odnosno stalnu kontrolu njegove prisutnosti u kući kao modernije varijante kućnog zatvora; kompenzacija žrtvi; pohađanje terapijskih tečajeva (posebice za počinitelje seksualnih delikata); društveno korisni rad (*community service*) koji se sastoji u oduzimanju dijela slobodnog vremena osuđeniku kako bi u korist zajednice obavio neplaćeni rad u određenom broju sati, prema sudskoj odluci.

Alternativnim sankcijama osigurava se „mogućnost uključivanja počinitelja u različite aktivnosti i programe, kao i njihovog povezivanja s osobama nekriminalnog ponašanja veća je u zajednici nego u zatvoru, gdje postoji i realna mogućnost kriminalne infekcije.”³⁰⁶ Od počinitelja se očekuje da u zajednici vlastitim angažmanom (primjerice kroz rad za opće dobro na slobodi ili konstruktivno sudjelovanje u različitim tretmanskim i drugim programima) pokaže preuzimanje odgovornosti za svoje ponašanje i štetu koju je napravio.

Izvršavanje ovih sankcija i mjera podrazumijeva i učinkovito nošenje sa složenim socijalnim problemima kao što su socijalna i ekonomska isključenost, problemi ovisnosti, različiti oblici deprivacija (obrazovna, radna), a koji često značajno doprinose počinjenju kaznenih djela. To podrazumijeva jačanje resursa zajednice u smjeru osiguranja potrebne pomoći počinitelju kaznenog djela, ali doprinosi i prepoznavanju problema u zajednici (primjerice, alkoholizam, beskućništvo) i njihovom rješavanju. „Ostankom počinitelja u zajednici, zadržavanjem zaposlenja ili njegovim zapošljavanjem, uz ostale koristi, zadržavaju se i porezne uplate, omogućava se restitucija (povrat štete) i/ili besplatan rad u korist zajednice, a što se gubi zatvaranjem počinitelja.”³⁰⁷ Nadalje, na ove

³⁰³ Ricijaš, N. (2011). Pravo maloljetnika na primjeren tretman u izvršavanju alternativnih sankcija. Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju. Zagreb, str. 3.-10.

³⁰⁴ Ajduković M., Ajduković D. (1991): Alternativne sankcije: putevi smanjenja zatvorske populacije, Penološke teme.6.1 -4: 47 -56

³⁰⁵ Šeparović, Z. (2003). Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju. Zagreb: Pravni fakultet

³⁰⁶ Maloić, S. (2014). Suvremeni pristupi kažnjavanju kao determinante kvalitete života u obitelji, susjedstvu i zajednici–nove perspektive suzbijanja kriminala. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21(2), 31-44.

³⁰⁷ Maloić, S. (2014). Suvremeni pristupi kažnjavanju kao determinante kvalitete života u obitelji, susjedstvu i zajednici–nove perspektive suzbijanja kriminala. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21(2), 31-44.

načine smanjuje se i vjerojatnost ponovnog počinjenja kaznenog djela, s obzirom da „meta analize brojnih studija potvrđuju kako su institucionalni i izdvajajući programi povezani s većom stopom recidivizma nego oni koji se izvršavaju u zajednici.“³⁰⁸

U okviru restorativne pravde kazneno djelo se i dalje sagledava kao kršenje zakona, međutim naglasak se stavlja na štetu koju je počinitelj nanio žrtvi, zajednici pa i sebi samom, a u popravak nastale štete nije uključen samo kaznenopravni sustav, već također i žrtva i zajednica i počinitelj. Kroz ovakav pristup, uz pristanak i uvažavanje prava i potreba žrtve, može se reducirati i sekundarna traumatizacija žrtve od strane kaznenopravnog sustava i društva, a smanjuju se i troškovi kaznenih postupaka kroz diverziju. Primjenom ovih pristupa kažnjavanju, građani i zajednice imaju veću mogućnost utjecaja i djelovanja, naročito na razini susjedstva i lokalne zajednice, obitelji mogu dobiti pravovremenu pomoć (roditeljske kompetencije, bračni odnosi itd.), susjedstva su sigurnija i nema opasnosti od stigmatizacije (npr. nema straha od stalnog vraćanja počinitelja iz zatvora, pojedini kvartovi se ne proglašavaju problematičnima). Problemi u susjedstvu i zajednici se pravovremeno prepoznaju i rješavaju, a život u zajednici postaje kvalitetniji s više dostupnih resursa i usluga (dostupnost vrtića, obrazovanja, zaposlenja, pomoć namijenjena marginaliziranim skupinama i sl.). Takva zajednica ujedno razvija niz zaštitnih čimbenika u odnosu na pojavu kriminalnog ponašanja, s obzirom da se otpornost razvija kroz preventivne aktivnosti i pravovremene i adekvatne reakcije na probleme.

ZAKLJUČAK

U modernom društvu penologija dobiva nove dimenzije. Osnovni cilj i smisao penologije je dodjeljivanje kazne sukladno pozitivnim pravnim normama u nacionalnom zakonodavstvu. Konvencionalni oblik penalizacije osuđenika uključuje institucionalizaciju, odnosno socijalnu izolaciju osuđenika u zatvorski sustav. Na ovaj način postiže se cilj kazne i zastrašivanja, ali jednako tako se nanosi šteta osuđeniku u smislu izolacije koja potiče asocijalno ponašanje i ostavlja stigmatu za daljnje uključivanje u društvo nakon izlaska iz zatvora te šteti društvu jer povećani broj zatvorenika iziskuje veća davanja poreznih obveznika za zatvorski sustav. Danas je problem prenapučenosti zatvorskih sustava osobito izražen diljem svijeta i u Republici Hrvatskoj. Iz navedenih razloga bilo je neminovno uvesti nove, alternativne oblike sankcija u sklopu sustava probacije. Alternativne sankcije su svi oblici kažnjavanja zatvorenika koji ne uključuju institucionalizaciju, a u hrvatskom pravnom sustavu to su zaštićeni nadzor i rad za opće dobro na slobodi. Obje vrste alternativnih sankcija imaju za cilj da osuđenik vrati svoj dug društvu i da odradi kaznu koju dodjeljuje sud, ali da se pritom ne ugrozi njegova socijalizacija te da ga se ne izdvaja iz sredine u kojoj živi. Osim aspekta kazne, kod primjene alternativnih sankcija, vrlo je izražen aspekt preodgoja i djelovanja u preveniranju počinjenja daljnjih kaznenih i prekršajnih djela. Jasno je da se pri dodjeljivanju alternativnih sankcija mora polaziti od osobina osuđenika i težine djela koje je počinio, a provedba alternativnih sankcija uključuje i dobrovoljni pristanak osuđenika. Osobito pozitivna vrijednost alternativnih sankcija za osuđene pojedince i društvo u cjelini je manja stopa recidiva nego kod osuđenika koji su institucionalizirani, a time i marginalizirani u društvu. Provedba alternativnih sankcija nije moguća bez organizirane službe za probaciju i donošenja zakonskog okvira koji će definirati pojmove vezane za alternativne sankcije, ali i racionalne uvjete za njihovu provedbu. U Hrvatskoj je osim Zakona o probaciji donesen i niz podzakonskih akata kojima se omogućuje primjena alternativnih sankcija u praksi. Tijelo zaduženo za obavljanje svih poslova probacije, pa tako i za alternativne sankcije je Sektor za probaciju koji djeluje pri Ministarstvu pravosuđa RH. Uz uvažavanje činjenice da je kazna zatvora u određenom broju slučajeva neizbježan oblik kažnjavanja, neosporno je da institucionalizacija sa sobom nosi i niz negativnih posljedica, posebice u odnosu na postpenalnu socijalnu integraciju te visoku stopu povratništva. „Naime, osuđena je osoba na duže ili kraće vrijeme uklonjena iz svoje prirodne socijalne okoline i ne može aktivno sudjelovati u zajednici. Na osobnom planu dolazi do dehumanizacije, socijalne degradacije, stigmatizacije, kriminalne infekcije i drugih štetnih pojava što značajno

³⁰⁸ Maloić, S. (2014). Op.cit. 31-44.

kontaminira rehabilitacijske ciljeve.³⁰⁹ Osnovne prednosti alternativnih sankcija proizlaze iz smanjenja zatvorskih troškova, izbjegavanja štetnih učinaka zatočenja, pomoći osuđeniku da zadrži socijalne veze s obitelji i zajednicom te viša uspješnost ovih mjera od zatvorskih po pitanju recidiva.³¹⁰ Navedene prednosti provedbe alternativnih sankcija upućuju na važnost da se iste uključe u kaznenopravni proces i izvršavaju u zajednici. Praksa primjene alternativnih sankcija u Hrvatskoj je dugo prisutna, ali je zanemareno empirijsko mjerenje njezine učinkovitosti.

LITERATURA

Znanstveni i stručni članci:

1. Ajduković M., Ajduković D. (1991): Alternativne sankcije: putevi smanjenja zatvorske populacije, *Penološke teme*. 6.1 -4: 47 -56
2. Bumči, K., Tomašić, T. (2006). Rad za opće dobro i uvjetna osuda sa zaštitnim nadzorom te njihova primjena u praksi. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(1), 237-261.
3. Kazneni zakon (NN, 110/97, 27/98, 50/00, 129/00, 51/01, 111/03, 190/03, 105/04, 84/05, 71/06, 110/07, 152/08, 57/11)
4. Kokić Puce, Z., Kovčo Vukadin, I. (2006). Izvršavanje alternativnih sankcija u Republici Hrvatskoj. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 745-794.
5. Maloić, S. (2014). Suvremeni pristupi kažnjavanju kao determinante kvalitete života u obitelji, susjedstvu i zajednici–nove perspektive suzbijanja kriminala. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21(2), 31-44.
6. Maloić, S., Šimpraga, D. (2007). Povjerenici za izvršavanje zaštitnog nadzora uz uvjetnu osudu i rada za opće dobro na slobodi-prvi „probacijski stručnjaci“ u RH. *Kriminologija i socijalna integracija*, 15(2), 91-107.
7. Milivojević, L., Tomašković, I.: Sustav probacije u Republici Hrvatskoj i alternative kazni zatvora, *Policajska sigurnost* (Zagreb), godina 20. (2011), broj 1, str. 47-58.
8. Peto Kujundžić, L., Vukota, L. (2009). Čemu nas je podučio prikaz probacijskog sustava u Engleskoj i Walesu. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 16(1), 319-328.
9. Rajić, S. (2005). Izvršavanje uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom i rad za opće dobro na slobodi-Alternativne sankcije u RH-stanje i perspektive. *Kriminologija i socijalna integracija*, 13(1), 119-132.
10. Ricijaš, N. (2011). Pravo maloljetnika na primjeren tretman u izvršavanju alternativnih sankcija. Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju. Zagreb, str. 3.-10.
11. Šeparović, Z. (2003). Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju. Zagreb: Pravni fakultet
12. Tot, B. (2007). Alternativa kazni zatvora – rad za opće dobro na slobodi, *Policajska sigurnost* (Zagreb), godina 16. broj 1-2, str. 21-39
13. Tulić, A. Rad za opće dobro kao alternativna krivična sankcija – dileme i problemi u praksi, http://www.pravnadatoteka.hr/pdf/Radzaopcedobrkaoalternativnakrivičnasankcija-dilemeiproblemiu_praksi.pdf, (10.03.2024.)
14. Žakman-Ban, V., Mikšaj-Todorović, L., Romić, P. (1994). Mogućnosti probativnog pristupa u okvirima alternativnih sankcija u Republici Hrvatskoj. *Kriminologija i socijalna integracija*, 2(1), 77-86.

Zakoni i pravilnici:

1. Pravilnik o načinu izvršavanja probacijskih poslova, NN 029/2013
2. Pravilnik o vrsti i uvjetima rada za opće dobro na slobodi (NN 43/01.)
3. Zakon o izvršavanju rada za opće dobro na slobodi i uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom u prekršajnom postupku, (NN 75/09)
4. Zakon o probaciji, (NN 53/09.)

³⁰⁹ Tot, B. (2007). Alternativa kazni zatvora – rad za opće dobro na slobodi, *Policajska sigurnost* (Zagreb), godina 16. broj 1-2, str. 21-39

³¹⁰ Tot, B. (2007). Alternativa kazni zatvora – rad za opće dobro na slobodi, *Policajska sigurnost* (Zagreb), godina 16. broj 1-2, str. 21-39

Internet stranice:

1. <http://www.iusinfo.hr/dailycontent/Topical.aspx?id=5372>, (12.03.2024.)
2. <http://www.mprh.hr/Default.aspx?sec=343>, (08.03.2024.)

EXECUTION OF ALTERNATIVE SANCTIONS IN THE REPUBLIC OF CROATIA

Ph.D. Branko Peran, prof. expert stud.
Polytechnic Marko Marulić – Knin

Ph.D. Mirko Goreta, senior lecturer
Polytechnic Marko Marulić – Knin

Ph.D. Vedran Milković, B.Sc. iur.
Institute for Public Health of Šibenik-Knin County

Abstract: The problem of overcrowding in prison systems is expressed all over the world, and the same problem of overcrowding exists in the Republic of Croatia. Bearing in mind the above, it was inevitable to introduce new, alternative forms of sanctions in order to relieve the prison system. When we are talking about alternative sanctions, it should be pointed out that alternative sanctions are all forms of punishing prisoners that do not include institutionalization, and in the Croatian legal system, these are protected supervision and work for the common good at liberty. Both types of alternative sanctions aim for the convict to repay his debt to society and to serve the sentence assigned by the court, but not to jeopardize his socialization and not to separate him from the environment in which he lives. The paper deals with alternative sanctions as sanctions that do not include institutionalized forms of punishment, i.e., punishment in the form of social isolation that is carried out in prison systems. Alternative sanctions keep the convict in his environment, but with the obligation to serve the sentence assigned by the court, but also to educate and progress in order to avoid repeating the crime for which he was convicted. Alternative sanctions are determined in accordance with the personality of the convict, with his consent and taking into account the degree of gravity of the crime he committed, so that the convict's remaining at liberty does not represent a security risk for the environment. The aim of the paper is to describe the concept, principles of implementation, historical development and forms of alternative sanctions and the organization of the probation system in the Republic of Croatia, with special reference to the organization of the probation system, its organization and the activities of the Probation Sector operating under the Ministry of Justice, as well as the tasks of the Central Office, probation offices, competencies of probation officers and commissioners, i.e. cooperation with other institutions and international cooperation. It should be emphasized here that probation is a new system established in the Republic of Croatia, the purpose of which is to humanize the execution of criminal sanctions and more effective resocialization and reintegration of perpetrators of criminal offenses into the social community.

Key words: alternative sanctions, supervision, punishment, common good, probation.

**КРИВИЧНО ДЕЛО НАСИЛНИЧКО ПОНАШАЊЕ НА СПОРТСКОЈ ПРИРЕДБИ
ИЗ УГЛА МАЛОЛЕТНИКА КАО УЧИНИОЦА ДЕЛА****Јована Костић****Докторанд Правног факултета Универзитета у Нишу³¹¹**

Апстракт: У свакодневном животу данас често чујемо термин “насиље” који се обично везује за нежељена понашања учињена у породици, у школи, према детету или брачном партнеру. Оно се јавља у више појавних облика и оно што га карактерише јесте да се испољава превасходно кроз облике понашања који имају за циљ физичко или психичко повређивање другог лица. Узроци насилничког понашања су честа тема данашњице. Говорећи о њима сва истраживања одговор траже у психологији, превасходно из разлога што је само насиље ствар перцепције лица које га примењује. Последњих година често се помиње постојање насиља на спортским приредбама где се као вршиоци насиља јављају углавном особе мушког пола који посећују спортске манифестације и исте активно прате и која им несумњиво представљају вид преумеравања фокуса од свакодневног незадовољства када они налазе начине да искажу то незадовољство. Имајући то у виду посебна пажња приликом проучавања самог насиља врши се управо анализом понашања на спортским манифестацијама а само насиље на спортским приредбама као предвиђеног кривичног дела усмерава се на проучавање понашања малолетника као учинилаца кривичног дела који су због својих биопсихолошких особина и ограничених интелектуалних способности подложнији прибегавању понашањима која су пре свега афективна и поседују видове елемената насиља. Предмет рада представља проучавање извршења кривичног дела насилничког понашања на спортским приредбама учињених од стране малолетних учинилаца кривичних дела у којем ће бити описано насилничко понашање као кривично дело са својим појавним облицима посматрано кроз призму малолетника.

Кључне речи: насилничко понашање, кривичне санкције, мере адекватног реаговања, малолетни учиниоци кривичних дела

Увод

Једна од најширих дефиниција појма насиља је свакако та да је насиље сваки напад управљен против добара која су од значаја за појединца или друштво у целини.³¹² Насиље се такође појмовно може дефинисати као свако понашање које је праћено употребом силе при чему је та сила средство за остварење неког циља а неретко је управо она сама себи циљ. Ма како се дефинисао појам насиља несумњиво је да оно потиче од појединца (неретко од групе) и има за циљ да физички или психички повреди друго лице (или групу лица).

Према дефиницији Светске здравствене организације, насиље представља интернационално коришћење физичке силе или моћи, претеће или стварне, против самог себе, друге особе или против групе или заједнице које резултира у или има високу вероватноћу повреда, смрти, психолошког повређивања, лошег развоја или сиромаштва. Светска

³¹¹ kostic.jovanna@gmail.com

³¹² Лазаревић Љ., Деликти насиља-кривичноправни аспект, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Будва, 2002, стр. 11 до 23

здравствена организација стала је на становиште да је у државама са високим нивоом насиља економски развитац успорен а развој друштва као и лична и колективна сигурност угрожена. Велики проблем постојања насиља јесте губитак улагања у едукативни систем и повећање социо-економских разлика.³¹³

Најпрецизнија дефиниција насиља је свакако та да насиље у криминолошком смислу представља употребу силе, претње или злоупотребу моћи према другом лицу. Једна од најширих дефиниција насиља у криминолошком смислу под насиљем подразумева различите акте, поступке и понашања појединаца, група, друштвених институција, организација или друштва у односима према људима, који укључују примену физичке, психичке, политичке или неке друге силе којима се угрожава физички, психички или социјални интегритет човека и изазивају различита физичка и психичка оштећења и друге неповољне последице.³¹⁴

Кроз историју се само насиље различито манифестовало и изазивало последице на које се реаговало на различите начине. Техничко-технолошки напредак човечанства и потреба за бржим начином живота те, условно речено, промена система вредности довела је до тога да се одређена понашања са елементима насиља санкционишу тако што ће се у законодавствима држава света предвидети понашања која ће са собом носити одређене законске последице. С тим у вези у кривичним законодавствима уведена су и појмовно одређена кривична дела са поменутим елементима која са собом носе последице у виду како новчаног тако и затворског кажњавања. Посебна пажња посвећена је учиниоцима тих дела а поред насиља у породици које је у експанзији последњих година, посебна пажња посвећена је насиљу које врше малолетна лица.

Проучавајући узроке малолетничке делинквенције као и последице које том приликом настају, кроз процесуирање малолетних учинилаца кривичних дела, установљено је да велики број кривичних дела малолетници врше посебно уз појачане елементе насиља. То се нарочито огледа приликом понављања недозвољених понашања која се дешавају на спортским приредбама. Све то резултирало је потребом да се читава међународна заједница осврне на постојеће питање извршења кривичних дела са елементима насиља на спортским приредбама. Имајући у виду да су малолетна лица због својих биопсихолошких својстава подложнија утицају околине у којој се налазе а посебно жељом за самодоказивањем и афективном реаговању на ситуације, велики је проценат кривичних дела са елементима насиља чији су починиоци управо лица узраста од 14 до 18 година. Посебно се тај утицај запажа код извршења кривичног дела насилничко понашање на спортским приредбама.

Иако је комитет министара Савета Европе 1976.године донео је Европску повељу о спорту за све и усвојио Резолуцију бр. 76 (41) којом је утврђено да свако има право да се бави спортом те да је он важан чинилац људског развоја врло брзо се јавила потреба да се специјализованим законима ограниче понашања која могу да на спортским манифестацијама имају трагичне последице. С тим у вези, под окриљем Савета Европе у Стразбуру, дана 19. августа 1985. године усвојена је Европска конвенција о насиљу и недоличном понашању на спортским приредбама, посебно на фудбалским утакмицама.

Повод за доношење Конвенције била је трагедија на фудбалском стадиону „Хејсел“ у Белгији 1985.године. Наиме, дана 29.маја те године играно је финале Купа шампиона између Ливерпула и Јувентуса. При крају првог полувремена навијачи Ливерпула са западне трибине стадиона кренули су у физички обрачун према густо збијеним навијачима Јувентуса које су

³¹³ <https://www.who.int/health-topics/gender/violence>

³¹⁴ Констатиновић – Вилић, Николић –Ристановић, Костић, Криминологија, Правни факултет у Нишу, 2012, стр. 106

нападали ножевима и каменицама. Стампедо навијача резултирао је падом потпорног зида трибине при којем паду је живот изгубила већина навијача која су се ти налазили. Техничке карактеристике стадиона и сама организација публике на њему, није дозволила полицији а касније ни војсци да пробије кордон навијача и спречи трагичне последице које су настале. Имајући то у виду, фудбалски клубови енглеске неколико наредних година имали су забрану играња утакмица. Међутим, тада се јавила и потреба за регулисањем како просторно-техничких услова на стадионима тако и потреба за законским санкционисањем видова насиља на спортским приредбама, посебно фудбалским утакмицама.

Насилничко понашање као кривично дело у кривичном законодавству Републике Србије

У глави XXX Кривичног законика, у делу кривичних дела против јавног реда и мира, чланом 344, предвиђено је као кривично дело насилничко понашање.³¹⁵

Поменути чланом инкриминисано је да “Ко грубим вређањем или злостављањем другог, вршењем насиља према другом, изазивањем туче или дрским или безобзирним понашањем значајније угрожава спокојство грађана или теже ремети јавни ред и мир казниће се затвором до три године”.

Ако је дело из става 1 овог члана извршено у групи или је при извршењу дела неком лицу нанета лака телесна повреда или је дошло до тешког понижавања грађана предвиђено је да ће се учинилац казнити затвором од шест месеци до пет година.

Посебно је инкриминисано уколико је учинилац дело извршио на спортској приредби или јавном скупу. Чланом 344а предвиђено је да

“ ко физички нападне или се физички обрачунава са учесницима спортске приредбе или јавног скупа, врши насиље или оштећује имовину веће вредности приликом доласка или одласка са спортске приредбе или јавног скупа, унесе у спортски објект или баца на спортски терен, међу гледаоце или учеснике јавног скупа предмете, пиротехничка средства или друге експлозивне, запаљиве или штетне супстанце које могу да изазову телесне повреде или угрозе здравље учесника спортске приредбе или јавног скупа, неовлашћено уђе на спортски терен или део гледалишта намењен противничким навијачима и изазове насиље, оштећује спортски објект, његову опрему, уређаје и инсталације, својим понашањем или паролама на спортској приредби или јавном скупу изазива националну, расну, верску или другу мржњу или нетрпељивост засновану на неком дискриминаторном основу услед чега дође до насиља или физичког обрачуна са учесницима, казниће се затвором од једне до пет година и новчаном казном”.

Уколико је дело из става 1. овог члана извршено од стране групе учинилац ће се казнити затвором од две до осам година при чему ће се коловођа групе која изврши дело из става 1. казнити затвором од три до дванаест година. Уколико је извршењем дела из става 1. овог члана дошло до нереди у коме је неком лицу нанета тешка телесна повреда или је оштећена имовина веће вредности, учинилац ће се казнити затвором од три до дванаест година.

Учиниоцима овог дела обавезно се изриче мера безбедности забране присуствовања одређеним спортским приредбама.

У вези са насиљем које је учињено на спортским приредбама 2003.године донет је Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама³¹⁶ којим се утврђују

³¹⁵ Кривични законик РС (“Сл.гласник РС” бр.85/05,88/05-испр., 107/05-испр.,72/09,111/09,121/12,104/13,108/14,94/16 и 35/19)

³¹⁶ “Сл.гласник РС” бр.67/03,101/05- и др.закон,90/07,72/09- и др.закон,111/09,104/13- и др.закон,и 87/18

мере за спречавање насиља и недоличног понашања на спортским приредбама и у вези са спортским приредбама као и обавезе организатора и овлашћења надлежних органа у спровођењу тих мера. У складу са чл.4 поменутог закона под насилљем и недоличним понашањем на спортским приредбама, сматра се нарочито физички напад на учеснике спортске приредбе, односно физички обрачун између учесника на спортској приредби, бацање предмета на спортски терен или у гледалиште, покушај уношења или уношење у спортски објект или истицање у спортском објекту обележја којима се вређају национална, расна, верска или друга осећања или на други начин изазива мржња или нетрпељивости која може да доведе до физичких сукоба, оштећивање спортског објекта, опреме, уређаја и инсталација на спортском објекту на коме се одржава спортска приредба, изазивање нереди или уништавање имовине приликом доласка, односно одласка са спортске приредбе или у спортском објекту, ремећење тока спортске приредбе, угрожавање безбедности учесника спортске приредбе или трећих лица, неовлашћени улазак на спортски терен, односно у службене просторије и службене пролазе спортског објекта или у део гледалишта спортског објекта који је намењен противничким навијачима, покушај уношења, односно уношење у спортски објект, поседовање или употреба алкохола или других опојних средстава, покушај уношења, односно уношење у спортски објект или коришћење пиротехничких средстава и других предмета и средстава којима може да се угрози безбедност учесника у спортској приредби или омета њен ток, поседовање у доласку или одласку са спортске приредбе пиротехничких средстава, предмета и средстава којима може да се угрози безбедност, паљење навијачких реквизита или других предмета, маскирање лица ради прикривања идентитета у случају вршења било ког облика насиља, коришћењем одевних или других предмета.

У циљу спречавања описаног понашања, организатор спортске приредбе дужан је да образује одговарајућу редарску службу или да ангажује правно лице или предузетника ради обављања послова физичког обезбеђења и одржавања реда на спортској приредби. Приликом обављања послова физичког обезбеђења и одржавања реда на спортској приредби, редарска служба је дужна да забрани приступ објекту на коме се одржава спортска приредба лицима која су под утицајем алкохола или других опојних средстава, или се из њиховог понашања може закључити да су склони насилном или недоличном понашању да одвоји гостујуће навијаче усмеравањем на посебне улазе и излазе из спортског објекта и посебан део гледалишта који је за њих одређен, да обезбеди да гледалац седи на тачно одређеном месту, да онемогући улазак гледалаца на спортски терен и спречи њихов прелазак из једног дела гледалишта намењен навијачима једног клуба у други, да онемогући уношење или продају алкохолних пића у спортском објекту, да онемогући уношење у спортски објект предмета који се могу употребити у насилничким поступањима (пиротехничка средства, мотке, флаше и сл.), односно којима се може ометати ток спортске приредбе (огледала, ласерски показивачи, звучни уређаји веће снаге, транспаренти или обележја којима се подстиче расна, верска, национална или друга нетрпељивост и мржња, односно чији је садржај увредљив или непристојан и сл.), да онемогући уношење у спортски објект и истицање навијачких симбола који су већих димензија и могу ометати рад службених лица, осим застава, шалова, капа и дресова са обележјима клуба, да упозори, односно удаљи гледаоца који својим понашањем или пропуштањем одређене радње може изазвати насиље на спортској приредби, угрозити безбедност учесника спортске приредбе или ометати њен ток.

За повреду одредаба овог закона за организатора спортске приредбе предвиђене су прекршајне новчане казне у распону од 1.000.000 до 2.000.000 динара док су за физичка лица предвиђене новчане казне у распону од 50.000 до 150.000 динара и казне затвора у трајању од тридесет до шездесет дана.

Имајући у виду да је тренутно важећим Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица³¹⁷ предвиђено да се у оквиру кривичних

³¹⁷ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (“Сл.гласник РС” бр.85/05)

санкција које се малолетним учиниоцима могу изрећи уколико они изврше кривично дело за које је предвиђена казна затвора до пет година или новчана, за извршење овог дела њима се могу изрећи само васпитне мере уз обавезно изрицање мере безбедности забране присуства спортским приредбама.

Нека од питања постојања елемената кривичног дела насилничко понашање на спортским приредбама у пракси

Заузет је став апелационог суда у Новом Саду да је за постојање овог кривичног дела неопходно да окривљени инкриминисану радњу предузима на спортској приредби или на јавном скупу а не у ситуацији када на пријатељској фудбалској утакмици нема присуства публике односно гледалаца.

Наиме, уколико се ради о насилничком понашању које се десило на пријатељској утакмици која је у суштини представљала тренинг у припремама за предстојећу сезону такмичења којој Фудбалски савез није делегирао главног судију и помоћне судије већ је судија одређен уз сагласност оба тима док делегата ни помоћних судија није било, где се није водио записник нити су гледаоци позивани да путем плаката купе карту и гледају утакмицу нити је на утакмици било обезбеђење сматра се да дела није било. Описана фудбалска утакмица се не може подвести под појам спортске приредбе у смислу чл.157 ст.1 Закона о спорту нити у смислу чл.2 ст.1 Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама нити она представља јавни скуп у смислу чл.2 ст.2 . Закона о окупљању грађана.³¹⁸

Од посебног утицаја је и став Врховног касационог суда према коме извршилац кривичног дела може бити свако ко на спортској приредби према било ком присутном лицу, односно учеснику приредбе изврши физички напад, без обзира у ком својству присуствује. С тим у вези извршиоци дела могу бити као играчи тако и судије и то и као активни и као пасивни субјекти овог кривичног дела тачније сва лица која су у ма ком својству присутна на спортској приредби без обзира у ком својству присуствује.³¹⁹

Такође је заузет став апелационог суда у Београду да је последица кривичног дела насилничко понашање значајније угрожавање спокојства грађана или теже ремећење јавног реда и мира, дакле да би могло да се говори о постојању кривичног дела мора се радити о понашању које има озбиљне последице по спокојство грађана или јавни ред и мир, што значи да заштитни објект не оштећени, већ треће лице, односно грађани као шири круг лица.

С тим у вези неопходно је да се у току поступка спроведу докази те наведе и образложи из ког разлога постоји уверење првостепеног суда да су се у радњама извршиоца стекла сва битна обележја кривичног дела у смислу наведене правне квалификације те да су на основу тога значајно угрожени спокојство грађана или теже поремећен јавни ред и мир. Све те чињенице се у току поступка морају аргументовати, доказати и утврдити те се морају поткрепити јасним разлозима који би потврдили постојање битних елемената дела.³²⁰

³¹⁸ Пресуда Апелационог суда у Новом Саду бр. КЖ. 1 552/15 од 2. 10. 2015. године, којом је потврђена пресуда Вишег суда у Новом Саду бр. К 124/13 од 19. 3. 2015

³¹⁹ Пресуда Врховног касационог суда, Кзз. 644/20 од 8. 9. 2020

³²⁰ Решење Апелационог суда у Београду Кж1. 16/21 од 15. 6. 2021

Закључак

Криминалитет малолетних лица, како у Републици Србији, тако и у осталим земљама света, представља изузетно велики друштвени и социјални проблем. Узимајући у обзир делинквентне аспекте понашања и скромне интелектуалне потенцијале малолетних лица, долази се до закључка да се велики број кривичних дела врши управо од стране лица која су по свим својим психолошким, социолошким и биолошким карактеристикама толико специфични да начин и принципи одвраћања ових лица од понављања друштвено неприхватљивих понашања представљају прави изазов у борби друштва против недозвољених понашања. Што је посебно изражено кроз испољавање насиља те извршења кривичних дела са елементима насиља. Међу најважније спољне- објективне узроке, како насиља уопште, тако и насиља у спорту, наводе се рат и економска криза. Међутим, примери појединих европских држава на чијим територијама нису вођени ратови више од седамдесет година, попут Енглеске, Италије, Белгије, а које имају проблема са насиљем у спорту и у којима, све до велике економске кризе која је почела 2008. године, није било већих економских проблема, јасно показују да би било крајње површно када бисмо појединим факторима, као што су рат и економска криза, дали апсолутан значај у односу на друге факторе. Евидентно је да су ратови и економске кризе значајни чиниоци који могу да, у корелацији са осталим факторима, доведу до значајног повећања степена свих видова насиља у друштву, али сваком проблему се мора приступити засебно, како приликом његове анализе, тако и решавања, уважавајући све специфичности социјалне, економске и политичке стварности конкретног друштва и међусобне повезаности, условљености, значаја и јачине деловања појединих криминогених фактора у оквиру тог друштва.³²¹ Насилни навијачи су, како то показују социолошка истраживања, углавном припадници маргинализованих друштвених група, баштињени у такозваној „култури сиромаштва“. Према истраживањима, просечни „хулиган“ је стар 22 године, незапослен је и нема јасну друштвену перспективу. Јавна добра, уређене тргове, светлוצаве излоге, у том смислу, он не доживљава као заједничку тековину, већ као манифестације неког другог света, чије вредности и благодати он не може да конзумира.³²²

С тим у вези, постоји несумњива веза између социо-економског стања у друштву које је повезано са незадовољством малолетника те њиховим афективним и пренаглашеним реаговањем на свакодневне ситуације које се испољава кроз различите начине на који се њихов бес и нагомилано незадовољство исказује.

Списак коришћене литературе:

1. Голијан, И. (2021). Насиље у спорту и хулиганизам, Безбедност, Београд, Министарство унутрашњих послова, стр.167-186
2. Константиновић – Вилић, С; Николић –Ристановић, В; Костић, М. (2012). Криминологија, Ниш, Правни факултет у Нишу, Центар за публикације
3. Лазаревић, Љ. (2002). Деликти насиља-кривичноправни аспект, Будва, Институт за криминолошка и социолошка истраживања,
4. Вуковић, М. (2016), Насиље у спорту мастер рад, Ниш, Правни факултет у Нишу.
5. Кривични законик РС (“Сл.гласник РС”, бр.85/05,88/05-испр., 107/05-испр.,72/09,111/09,121/12,104/13,108/14,94/16 и 35/19)
6. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (“Сл.гласник РС” бр.85/05)
7. Пресуда Апелационог суда у Новом Саду бр. КЖ. 1 552/15 од 2. 10. 2015. године, којом је потврђена пресуда Вишег суда у Новом Саду бр. К 124/13 од 19. 3. 2015
8. Пресуда Врховног касационог суда, Кзз. 644/20 од 8. 9. 2020
9. Решење Апелационог суда у Београду Кж1. 16/21 од 15. 6. 2021
10. <https://www.who.int/health-topics/gender/violence>. Очитано: 02.05.2024.

³²¹ Мирослав Вуковић, мастер рад Насиље у спорту, Правни факултет у Нишу, 2016, стр.11

³²² Ива Д.Голијан, прегледни научни рад УДК: 316.624:796.09

**CRIMINAL OFFENSE VIOLENT BEHAVIOR AT A SPORTS EVENT FROM THE
POINT OF VIEW OF A MINOR AS PERPETRATOR**

Abstract: In everyday life today, we often hear the term "violence", which is usually associated with unwanted behavior in the family, at school, towards a child or a spouse. It occurs in several forms and what characterizes it is that it manifests itself primarily through forms of behavior aimed at physically or psychologically harming another person. The causes of violent behavior are a frequent topic today. Speaking about them, all researches look for the answer in psychology, primarily for the reason that violence itself is a matter of perception of the person who applies it. In recent years, the existence of violence at sports events has often been mentioned, where the perpetrators of violence are mostly male persons who attend sports events and actively follow them, and which undoubtedly represents a way to redirect their focus from everyday dissatisfaction when they find ways to express that dissatisfaction. Bearing this in mind, special attention is paid to the study of violence itself by analyzing behavior at sports events, and violence at sports events as a predicated criminal offense is directed to the study of the behavior of minors as perpetrators of crimes who, due to their biopsychological characteristics and limited intellectual abilities, are more susceptible to resorting to behaviors that are primarily affective and have elements of violence. The subject of the work is the study of the criminal act of violent behavior at sports events committed by minor perpetrators of criminal acts, in which violent behavior will be described as a criminal act with its manifestations viewed through the prism of minors.

Keywords: violent behavior, criminal sanctions, adequate response measures, juvenile offenders

OBLICI I UČESTALOST AGRESIVNOG PONAŠANJA U ŠKOLI

Dr.sc. Ljiljana Krneta
Udruženje “Zajedno u Evropu”
Banja Luka, Bosna i Hercegovina

Rezime: Agresivnost mladih ljudi je jedan od ozbiljnijih problema u našem društvu. Žrtve nasilničkog ponašanja su sve češće. Naslovi u medijima sve su alarmantniji. U radu se prezentuju rezultati ispoljavanja agresivnosti srednjoškolske omladine. Istraživanje je realizovano na uzorku od 740 ispitanika srednjih škola u BiH. Iako ukupni rezultati pokazuju izraženiju manifestnu agresivnost mladića u odnosu na djevojke, ustanovljene su razlike u oblicima ispoljavanja agresivnosti. Agresivnost je definisana kao skup oblika ponašanja koji uključuje namjeru da se fizički ili mentalno ozlijedi druga osoba, a u težim slučajevima uključuje silovanje, pljačku i ubistvo. U ovom radu manifestna agresivnost je ispitivana preko samoiskaza ispitanika o intenzitetu njihovih reakcija u različitim situacijama. Rezultati istraživanja pokazali su da postoji statistički značajna razlika u manifestnoj agresivnosti mladića i djevojaka, to jest da je evidentna razlika u onim oblicima ponašanja koji su mjereni našom skalom. Na osnovu toga može se zaključiti da je varijabla pol bitna varijabla, pri čemu mladići iskazuju u prosjeku veću manifestnu agresivnost od djevojaka.

Ključne riječi: manifestna agresivnost, pol, skale stavova.

Uvod

Agresivnost mladih ljudi je jedan od ozbiljnijih problema u našem društvu. Žrtve nasilničkog ponašanja su sve češće. Naslovi u medijima su sve alarmantniji. Agresivnost se definiše kao skup oblika ponašanja koji uključuje fizičko i mentalno ozljeđivanje drugih ljudi ili uništavanje objekata. Nasilje koje je s agresivnošću povezano definiše se kao ponašanje koje ima za posljedicu fizičko i mentalno ozljeđivanje, a u težim slučajevima uključuje silovanje, pljačku.

Agresivnost kao pojava i bitno obilježje ponašanja čovjeka razmatrana je u mnogim istraživanjima, ali se za pojavu agresivnosti i nasilja još uvijek vezuju kontraverze. O tome svjedoče mišljenja i različita istraživanja u psihologiji (Loeber&Stouthamer, 1998., Dunderović&Koledin, 2009).

Iako je agresivnost kao pojava razmatrana u mnogim istraživanjima, još uvijek su prisutne kontraverze u vezi sa uzrocima agresivnosti i nasilja. Meta-analiza većeg broja stranih i domaćih istraživanja (Loeber&Stouthamer, 1998., Momirović, 1971, Momirović i saradnici 1975, Ignjatović, 1989., Dunderović&Koledin, 2009.) ukazuju da se približno 50% varijanse agresivnog ponašanja može pripisati gentkim faktorima, a ostali dio socijalnim faktorima. Pri tome se veći dio varijanse, kod mladih, pripisuje uticaju okoline i porodice, imitiranju vršnjaka, kao i uticaju drugih faktora uže i šire sredine. U ovom istraživanju ukazaćemo i pokušati dati odgovore na pitanje, koji faktori unutar škole, a i van škole, doprinose pojačanom agresivnom ponašanju adolescenata. Takođe, pokušali smo da ispitamo da li se mogu ustanoviti razlike u ispoljavaju agresivnosti s obzirom na pol ispitanika koji žive u istim uslovima socijalne sredine.

Istraživanja pokazuju da je ispoljavanje agresije u ranom djetinjstvu jedan od pouzdanih prediktora kasnijeg asocijalnog ponašanja, uživanja alkohola, konzumiranje droge... Stoga je ovo pitanje od suštinskog značaja za adolescente, školu, a i za društvo uopšte. Istraživanje asocijalnih i agresivnih reakcija djece ne daju konzistentne rezultate, jer agresivno ponašanje zahvata različito u odnosu na pol i razvojne promjene u ispoljavanju agresivnosti. To je kompleksan problem i tako ga treba posmatrati.

³²³ krneta.ljiljana1108@gmail.com

Ovim problemom bavi se veliki broj istraživanja, ali ona nisu jednoznačna. Naši autori (Momirović i saradnici, 1975, Kuleš, 1977., Ignjatović, 1989.) postavljaju teoriju o postojanju *primarne i sekundarne agresivnosti*. Oni naglašavaju da možda postoji i treća “*opštija vrsta, kao bazična agresivnost*”, koja u faktorskom smislu ima najvišu hijerarhiju, iako nije egzaktno iskazana u teoriji. Primarna agresivnost daje varijacije agresivnih ponašanja saglasno intraindividualnoj aktivnosti (ekscitatornom nivou) centra za napad. Drugi izvor agresivnosti, drugi faktor nižeg reda – sekundarna agresivnost, posljedica je disfunkcije centra za odbranu. To je, ustvari psihološki mehanizam ili možda drugim unutrašnjim načinima-preobraćeni strah, odnosno povlačenje, sklanjanje od pretnje (Ignjatović, I. 1989, 11). Faktori primarne i sekundarne agresivnosti mogu da se jave i kao izvori reakcija učenika u školskim situacijama, posebno u situacijama ocjenjivanja znanja učenika. Agresivnost se ispoljava i u interpersonalnim odnosima učenika i profesora, u u vaspitnim situacijama na redovnim časovima nastave i vannastavnim aktivnostima.

Dunderović, R. & Koledin, G. (2009, 17-23), u okviru empirijskog istraživanja “Mogućnosti prevencije diskriminatornog ponašanja u školi” ističu uticaj socijalnih faktora kao izvora pojedinih oblika diskriminacije u školi: *socijalni*-kako relevantni društveni, organizacioni i situacioni uslovi, omogućavaju javljanje diskriminacije. Dobijeni podaci o ovakvim aspektima društveno neželjenog ponašanja učenika omogućuju da bolje razumijemo: najprije, koliko u osnovi nađene svijesti takvog vrednovanja leži tradicionalna svijest o drugim i drugačijim, kad pojedinci i grupe negativne stavove prema drugima nekritički preuzimaju kao svojevrzne istine o sebi, kao nešto što smatraju kulturnim naslijeđem “svoje” grupacije, potom, koliko u osnovi egzistirajućih predrasuda stoji vrednovanje ponašanja pripadnika drugih odnosno “tuđih” grupa, ne toliko zbog sadržaja tog ponašanja koliko zbog sebe i svog statusa u grupi i najzad, moći ćemo više razumijeti u kom smislu je ispoljavanje predrasuda prevashodno rezultat frustracije i nesugurnosti, tj. rezultat nemogućnosti pojedinaca i grupa da zadovolje svoje potrebe i ciljeve pa svoje nezadovoljstvo, kao oblik rastrećenja, preko agresivnog ponašanja i predrasuda prenose na druge pripadnike drugih/drugačijih grupa.

Metodološki dio

Uzorak u ovom istraživanju čini 730 učenika koji žive u različitim uslovima življenja u zapadnom dijelu Republike Srpske, iz različitih srednjih škola, iz seoskih i gradskih sredina, različitog materijalnog i socijalnog statusa. Uzorkom su obuhvaćeni učenici od prvog do četvrtog razreda. Instrument za istraživanje je skala manifestne agresivnosti Likertovog tipa, na kojoj su ispitanici procjenjivali aspekte manifestne agresivnosti. Skala je konstruisana kao Likertova sumaciona skala sa trideset stavki manifestne agresivnosti. Koeficijent unutrašnje konzistencije (Kronbahov koeficijent alfa) ove skale iznosi .736; standardizovana alfa iznosi 0,891, a “Split half” pouzdanost je 0,928. Ispitanici su procjenjivali sve stavke na kontinuumu od izrazitog slaganja (“potpuno tačno”) preko neutralnog odnosa (“nisam siguran”) do izrazitog neprihvatanja (“potpuno netačno”). Prihvatanje tvrdnji ukazuje na prisustvo agresivnosti, a neprihvatanje na odsustvo agresivnosti kod učenika. Konacan skor za svakog ispitanika utvrđen je sabiranjem pojedinačnih odgovora dobijenih za svaku tvrdnju posebno, tako da veci rezultat (veća skalna vrijednost) znači izraženije prisustvo agresivnosti, a manji rezultat odsustvo agresivnosti. Moguci raspon rezultata je od 30 do 150.

Postupak. Istraživanje je obavljeno anonimno u odjeljenjima učenika srednjih škola tokom prvog polugodista. Ispitivaci su bili prethodno obučeni studenti psihologije, koji su, zbog generacijske sličnosti, imali dobru komunikaciju sa učenicima tokom istraživanja, pa se postupak prikupljanja podataka može smatrati pouzdanim.

Rezultati

Rezultati istraživanja predstavljeni su tako da je cjelokupan raspon mogućih rezultata podijeljen na pet kategorija ispoljavanja agresivnosti (odsustvo agresije, slaba agresivnost, umjerena agresivnost, jaka agresivnost i izrazita agresivnost). Primjenom navedene podjele ustanovljeno je da u cijelom uzorku nije identifikovan nijedan učenik za kojeg bi se konstatovalo odsustvo agresije; slabu agresivnost manifestuje 21,16%; najfrekventnija je umjerena agresivnost 60,51%; jaka agresivnost se manifestuje kod 17,11% a izrazita agresivnost se manifestuje kod 1,22% ispitanika, kao što se može vidjeti na osnovu rezultata koji su predstavljeni u datoj tabeli.

Tabela 1. Intenzitet manifestne agresivnosti

Intenzitet manifestne agresivnosti	Skalna vrijednost	%
Odsustvo agresivnosti	1-1,5	0,00%
Slaba agresivnost	1,6-2,5	21,16%
Umjerena agresivnost	2,6-3,5	60,51%
Jaka agresivnost	3,6-4,5	17,11%
Izrazita agresivnost	4,6-5	1,22%

Tabela 2: Prosječne vrijednosti i rangovi prihvaćnosti stavki u skali agresivnosti za dječake i djevojčice

Stavke u skali agresivnosti	Svi (N =740)			Musk:i (N= 348)			Zenski (N= 392)		
	Ran g	Mea n	Std. . Dev.	Ran g	Mea n	St d. De v.	Ran g	Mea n	Std. Dev.
22. Mnogim ljudima se poklanja vise paznje nego sto zaslužu.	I	4.08	1.05	I	4.02	1.08	1	4.14	1.01
29. Mnogi ljudi rado prebacuju odgovomost na tuda leda.	2	3.90	1.08	3	3.83	1.22	3	3.96	.94
28. Kada su njihovi interesi u pitanju, ljudi ne vode mnogo racuna o tome sta je pravo a sta nije.	3	3.85	1.12	6	3.68	1.30	2	3.99	.91
27. Mnogi ljudi misle sanio o tome kako bi se okoristili na tudi racun:	4	3.83	.99	2	3.85	1.06	4	3.81	.93
25. Ljudi su manje posteni nego sto se misli.	5	3.76	1.14	4	3.75	1.24	6	3.77	1.03
21. Vecina Jjudi pokusava da uzme sto vise moze od drustva i da mu istovremeno vrati sto god je moguće manje.	6	3.71	1.24	8	3.64	1.25	5	3.77	1.23
13. Postajem nestq:>lživ ako me ljudi prekidaju kad radim nesto vazno.	7	3.65	1.23	5	3.69	1.24	8	3.61	1.2
15. Postajem nervozan kad moram cekati.	8	3.61	1.28	10	3.56	1.28	7	3.65	1.29
16. Dogodilo se da sam bez razmisljanja ucinio nesto za sto sam kasnije pozalio	9	3.55	1.34	7	3.66	1.40	11	3.45	1.28
23. Vecina ljudi koji su danas uspjeti, uspjeti su samo zato sto im je netko pomogao.	10	3.55	1.15	9	3.58	1.19	10	3.52	1.10
30. Danas najbolje prolaze lopovi i varalice.	11	3.46	1.34	13	3.31	1.43	9	3.59	1.24
26. I kad drugima pomazu, ljudi to rade iz ciste koristi.	12	3.38	1.23	11	3.51	1.31	14	3.27	1.15
14. Lako se razbjesnim i to me brzo prode.	13	3.38	1.37	12	3.48	1.37	13	3.28	1.37

24. Malo ljudi zasluuje da se sa njima dobro postupa.	14	3.31	1.25	14	3.31	1.34	12	3.31	1.18
20. Cesto ni sam ne mogu predvidjeti kako cuna nesto reagovati.	15	3.14	1.30	17	3.12	1.35	15	3.15	1.27
4. Lako se naljutim.	16	3.13	1.41	1	3.18	1.48	16	3.08	1.34
18. Ne mogu dugo sjediti na jednom mjestu.	17	3.04	1.39	1	3.22	1.39	1	2.88	1.38
19. Imao sam neprilike jer nisam kad treba mogao drfati jezik za zubima.	18	2.97	1.46	18	3.09	1.48	20	2.85	1.43
8. Ponekad mi dode da psujem.	19	2.96	1.48	1	2.98	1.53	1	2.93	1.44
I. Cesto mi dode da nekog udarim,	20	2.93	1.43	2	2.89	1.38	1	2.97	1.47
17. Ja obicno nemam dovoljno strpljenja.	21	2.69	1.31	22	2.74	1.31	21	2.64	1.30
5. Cestone mogu da razumijem zasto sam toliko ljutit i zlovoljan.	22	2.67	1.46	2	2.76	1.49	2	2.58	1.44
11. Brzo planem.	23	2.61	1.47	23	2.65	1.52	2	2.53	1.42
12. Teska se suzdrzavam.	24	2.37	1.38	2	2.28	1.42	2	2.44	1.35
3. Neki ljudi su mi nanijeli toliko zla da sam pomislio da ih ubijem.	25	2.16	1.42	2	2.62	1.52	2	1.78	1.19
7. Ponekad mi dode da bih razbijao stvari.	26	2.15	1.44	28	2.10	1.36	25	2.18	1.49
2. Opazio sam da medu ljudima koje poznajem ima mnogo onih kbji me se boje.	27	2.09	1.23	2	2.44	1.27	27	1.79	1.11
6. S vremena na vrijeme imam jaku potrebu da ucinim nesto stetno iii necuveno.	28	2.06	1.37	27	2.24	1.41	26	1.89	1.32
IO. Ljudi bi dobro ucinili da mi se sklanjaju sputa.	29	1.77	1.21	30	1.85	1.24	29	1.68	1.17
9. Uvijek sam oran za kavgu i tucnjavu.	30	1.75	1.18	29	1.98	1.27	30	1.54	1.05

Pored toga, dobijeni rezultati pokazuju i razlike u ispoljavanju agresivnosti s obzirom na pol ispitanika jer su utvrđene statističke značajne razlike na nivou 0.01 i 0.05 za neke oblike ispoljavanja agresivnosti. Međutim, u nekim aspektima ispoljavanja agresivnosti postoje neznatne razlike ili razlike nisu potvrđene. Navedene su samo tvrdnje u kojima su utvrđene statistički značajne razlike na nivou 0,01.

2. Opazio sam da među ljudima koje poznajem irna mnogo onih koji me se boje.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	!-value	df	p	var.est.	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	mu.ski						2-sided	zenski	muski		
2	1.790816	2.445402	-7.46239	738	.000000	-7.40199	693.1291	.000000	1.111262	1.274854	1.316098	.008370

Neki ljudi su mi nanijeli toliko zla da sam pomislio da ih ubijem.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	tsepar. var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	mu.ski						2-sided	zenski	muski		variances
3	1.750000	2.629310	-8.78598	738	.000000	-8.66341	656.8252	.000000	1.196222	1.521395	1.617561	.000004

6. S vremena na vrijeme imam jaku potrebu da učinim nešto štetno ili nečuveno.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	tsepar. var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	mu.ski						2-sided	zenski	muski		variances
6	1.895408	2.238506	-3.42413	738	.000651	-3.41074	713.6457	.000684	1.317511	1.407272	1.140900	.205431

9. Uvijek sam oran za kavgu i tučnjavu

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	muski						2-sided	zenski	mu.ski		variances
9	1.540816	1.985632	-5.19799	738	.000000	-5.13885	673.6949	.000000	1.050328	1.275945	1.475753	.000189

18. Ne mogu dugo sjediti na jednom mjestu.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	mu.ski						2-sided	zenski	muski		variances
18	2.885204	3.218391	-3.25986	738	.001166	-3.25845	726.3676	.001172	1.382975	1.393069	1.014651	.887519

26. I kad drugima pomažu, ljudi to rade iz čiste koristi.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	tsepar. var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	muski						2-sided	zenski	muski		variances
26	3.267857	3.505747	-2.63382	738	.008620	-2.61332	694.8214	.009161	1.147526	1.309452	1.302129	.011262

28. Kada su njihovi interesi u pitanju, ljudi ne vode mnogo racuna o tome staje pravo a sta nije.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	tsepar. var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	muski						2-sided	zenski	muski		variances
28	3.997449	3.686782	3.79470	738	.000160	3.71843	612.3942	.000219	.911699	1.300476	2.034704	.000000

30. Danas najbolje prolaze lopovi i varalice.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	muski						2-sided	zenski	muski		variances
30	3.591837	3.307471	2.90147	738	.003825	2.87693	691.1104	.004139	1.237411	1.428508	1.332715	.005832

U sljedećim tvrdnjama dobijene su statistički značajne razlike između dječaka i djevojčica na nivou 0,05.

24. Malo ljudi zaslužuje da se sa njima dobro postupa.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	tsepar. var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	mu.ski						2-sided	zenski	mu.ski		variances
14	3.283163	3.482759	-1.97431	738	.048719	-1.97412	727.3687	.048746	1.371587	1.373794	1.003221	.973765

16. Dogodilo se da sam bez razmišljanja učinio nešto što sam kasnije požalio.

Tvrdnja broj	Mean 1	Mean 2	t-value	df	p	tsepar. var.est	df	p	Std.Dev.1	Std.Dev.2	F-ratio	p
	zenski	mu.ski						2-sided	zenski	mu.ski		variances
16	3.446429	3.663793	-2.19961	738	.028144	-2.18764	706.7472	.029022	1.282256	1.405694	1.201799	.077522

Analize navedenih rezultata pokazuju da se dječaci i djevojčice statistički značajno razlikuju u ispoljavanju pojedinih aspekata agresivnosti što se manifestuje u pojedinim tvrdnjama. Pored toga rezultati pokazuju da je ispoljena agresivnost izraženija kod dječaka nego kod djevojčica u svim ispitivanim aspektima (tvrdnjama), osim na primjeru tvrdnje: "Danas najbolje prolaze lopovi i varalice", gdje djevojčice ispoljavaju veću agresivnost, jer je prihvatanje navedene tvrdnje izraženije.

Zaključak

U ovom radu dobijeni podaci empirijsko-neeksperimentalnog istraživanja, u kojem je uzorak bio 740 učenika, uzrasta od prvog do 4. razreda, različitih srednjih škola zapadnog dijela Republike Srpske, iz različitih sredina (seoskih i gradskih), indikativno ukazuju na oblike, intenzitet i ulogu pola u istraživanju agresivnosti. U istraživanju je korištena Likertova sumaciona skala manifestne agresivnosti sa trideset stavki. Ukupni podaci pokazuju da u cijelom uzorku nije identifikovan nijedan učenik za kojeg bi se konstatovalo odsustvo agresije; slabu agresivnost manifestuje 21,16%; najfrekventnija je umjerena agresivnost 60,51%; jaka agresivnost se manifestuje kod 17,11% a izrazita agresivnost se manifestuje kod 1,22% ispitanika. Takođe, rezultati istraživanja su pokazali da postoji statistički značajna razlika u manifestnoj agresivnosti mladića i djevojaka, tj. da je evidentna razlika u onim oblicima ponašanja koji su mjereni primjenjenom skalom manifestne agresivnosti. Iz toga se može zaključiti da je varijabla pol bitna varijabla, pri čemu mladići iskazuju u prosjeku veću manifestnu agresivnost od djevojaka.

Literatura:

- 1) Ajzenk, H.J. (1980). Licnost i učenje. *Recent Advances in Learning Psychology*. Frascati, 1972.
- 2) Andrilovic, V. (1984). *Metode i tehnike istraživanja u psihologiji odgoja i obrazovanja*. Zagreb, Društvo psihologa Hrvatske.
- 3) Bojanin, S., (2002). *Tajn'a škole*. Novi Sad, SOCO "Milan Petrovic".
- 4) Gud, C., i Het, P. (1966). *Metodi socijalnog istraživanja*. Beograd, "Vuk Karadžić".
- 5) Dunderovic, R., (1988). Mladi i društvene promjene. U: *Mladi i politika*. Split, Centar za društvena ispitivanja,
- 6) Dunđerović, R. & Koledin, G. (2009) Mogućnosti prevencije diskriminatornog ponašanja učenika, U: Zbornik radova "Neprihvatljivo ponašanje učenika i mogućnosti prevencije u školskoj sredini", Istočno Sarajevo Filozofski fakultet
- 7) Kmeta, D. (1995). *Vaspitno djelovanje u školi*. Banja Luka, Narodna i univerzitetska biblioteka "Petar Kocić".
- 8) Kmeta, Lj. (2000). *Faktori školskog uspjeha*. Banja Luka, Banjaluka kompani.
- 9) Kuzmanovic, B. (1977). Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija učenika. U: *Psihologija istraživanja 7*. Beograd, Institut za psihologiju, Filozofski fakultet.
- 10) Rot, N. (1989). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 11) Rozenberg, M. (2002). *Jezik saosećanja*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- 12) Havelka, N. (1995). Ocjenjivanje i motivacija za učenje. U publikaciji: *Ocjenjivanje*. Beograd, Prosvetni pregled.
- 13) Uzelac, M., Bognar, L., i Bagić, A. (1994). *Budimo prijatelji*. Zagreb, Kratis.
- 14) Kovac-Cerovic, T., Rosandic, R., i Popadic, D. (1995). *Učionica dobre volje - školski program za konstruktivno resavanje sukoba*. Beograd, Grupa MOST.
- 15) Zvonarević, M. (1978) *Socijalna psihologija*, Zagreb, Školska knjiga

FORMS AND FREQUENCY OF AGGRESSIVE BEHAVIOUR IN SCHOOLS

Dr.sc. Ljiljana Krneta

Association Together to Europe, Banja Luka, BiH

Abstract: One of quite serious problems in our society is the aggressiveness of young people. There are more and more victims of violent behaviour. The headlines in the media are more and more alarming. The paper shows some results of how the high-school youth express their aggressiveness. The research has been conducted on a sample of 740 examinees from the high schools in Bosnia and Herzegovina. Although the overall results have shown more direct manifest aggressiveness in boys compared to girls, there are some differences found in the forms of expressing that aggressiveness. Aggressiveness is defined as a set of behaviour forms which include the intention to hurt other person either physically or mentally, meaning even some serious cases such as rape, robbery and murder. This paper has examined the manifest aggressiveness through the examinees' self-expression on the intensity of their reactions in different situations. The research results have shown that there is a statistically significant difference in the manifest aggressiveness of boys and girls i.e. there is an obvious difference in those behaviour forms measured by our scale. Therefore, it may be concluded that the variable of gender is an important variable, where, in average, the boys express more manifest aggressiveness than the girls.

Key words: manifest aggressiveness, gender, attitude scales.

NOVI KULTURNI OBRASCI MLADIH U BOSNI I HERCEGOVINI

*Amer Osmić, prof. dr., Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka**Enita Čustović, doc. dr., Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka**Ehlimana Spahić, prof. dr., Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka*

Sažetak: Rad istražuje nove kulturne obrasce koji su sve više prisutni kod mladih u Bosni i Hercegovini. Novi kulturni obrasci mladih obuhvataju spektar promjena u kulturnim aktivnostima, uključujući digitalnu kulturu, multikulturalizam, aktivizam i alternativnu umjetnost, što odražava njihovu otvorenost prema novim idejama, različitostima i društvenom angažmanu. Kroz kvalitativno-kvantitativni pristup primjenom instrumenta anketnog upitnika analiziraju se različiti aspekti novih kulturnih trendova među mladima, uključujući muziku, umjetnost, modu, digitalne medije, društvene mreže i načine komunikacije. Posebna pažnja posvećuje se utjecaju globalizacije, tehnološkog napretka i društvenih promjena na oblikovanje kulturnih preferencija mladih. Kroz rezultate istraživanja, rad pruža uvid u dinamičnost kulturnih identiteta mladih u savremenoj društvenoj svakodnevici u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, digitalizacija, globalizacija, kultura, mladi

Uvod

Bosna i Hercegovina, kao postkonfliktno i društvo u posttranzicijskom periodu, suočava se sa izazovima rekonstrukcije i razvoja. Mladi, kao ključni akteri sadašnjosti i budućnosti, igraju važnu ulogu u ovom procesu. Kulturni obrasci među mladima nisu homogeni i reflektiraju složene interakcije lokalnih tradicija, globalnih trendova i specifičnih socio-ekonomskih uslova zemlje. U ovom članku istražuju se ključne karakteristike novih kulturnih praksi mladih u bosanskohercegovačkom društvu. Da bi bilo moguće analizirati kulturne obrasce mladih potrebno odrediti kategorijalno pojmovni aparat i razumijevanje pojma kulture „kao ukupnosti načina života nekog društva“ (Haralambos & Holborn, 2002: 884), odnosno „u društvenim naukama, prema Baumanu (1984.), pojam kulture se shvata na dva načina: jednom je to u „atributivnom smislu“ – sve ono što kulturno atribuiraju ljude u smislu ljudskosti, a drugi put pojam kulture poima se u „distributivnom smislu“ pa bi se moglo reći da su partikularne kulture; prvo je „opće“, zajedničko, a drugo je posebno i pojedinačno“ (Milanja, 2012: 16). Konceptualizirajući navedeno pojam kultura predstavlja koncentraciju zajedničkih vrijednosti, normi, vjerovanja i praksi koje oblikuju način života određene društvene grupe, dok su kulturni obrasci specifični načini na koje se te vrijednosti i prakse manifestiraju u svakodnevnom životu pojedinaca, reflektirajući njihove interakcije, izražavanje i identitet unutar šireg kulturnog konteksta. Kulturni obrasci mladih u Bosni i Hercegovini obuhvataju raznolike oblike izražavanja, ponašanja i identifikacije koji odražavaju kako tradicionalne, tako i savremene utjecaje i time predstavljaju dinamičan spoj tradicije i modernosti. Mladi u bosanskohercegovačkom društvu imaju mogućnost njegovati kulturno naslijeđe, istovremeno prateći globalne trendove u muzici, modi i digitalnim medijima. Društvene mreže i online platforme igraju značajnu ulogu u svakodnevnom životu mladih, omogućavajući im izražavanje identiteta i povezivanje sa svijetom. Ovaj kompleksan kulturni mozaik odražava bogatstvo i raznolikost iskustava mladih u Bosni i Hercegovini, istovremeno ukorijenjenih u tradiciji, ali i otvorenih za nove ideje. Navedeno ukazuje na jasan balans između očuvanja tradicionalnih vrijednosti i prihvatanja globalnih trendova kod mladih, stvarajući jedinstven kulturni identitet koji odražava njihovu složenu društvenu stvarnost. Kulturni obrasci definiraju se kao skup normi, vrijednosti, vjerovanja i praksi koje oblikuju

svakodnevni život pojedinaca unutar određene društvene grupe (Giddens, 1991). Prema teoriji kulturne promjene, kulturu možemo razumjeti kao dinamičan proces koji je podložan utjecaju brojnih unutarnjih i vanjskih faktora (Castells, 2010). Neki od važnijih faktora su svakako proces globalizacije i digitalizacije, koji igraju značajnu ulogu u transformaciji kulturnih obrazaca među mladima širom svijeta, pa tako i u Bosni i Hercegovini. Važan segment digitalizacije jeste i medijska pismenost koja se definira kao „sposobnost pristupa medijima, razumijevanje i kritičko vrednovanje različitih aspekata medija i medijskih sadržaja te ostvarivanje komunikacije u raznovrsnim kontekstima“ (Europska Komisija, 2024). Neka istraživanja pokazuju da je nivo medijske i informacijske pismenosti, kao jedan od preduslova za „digitalnu spremnost“ kod bosanskohercegovačkih mladih na niskom nivou (v. Žiga i ostali, 2015.; Turčilo i ostali, 2018.). Podučavanju medijske pismenosti u bosanskohercegovačkom obrazovnom sistemu trebalo bi pristupiti intenzivnije jer ova kompetencija „uključuje sve tehničke, kognitivne, društvene, građanske i kreativne kapacitete koji građanima omogućuju pristup, interakciju i kritičko razumijevanje medija, kao i sudjelovanje u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu društva te aktivnu ulogu u demokratskom procesu“ (Europska Komisija, 2024). Transformacija kulturnih obrazaca među mladima u Bosni i Hercegovini reflektira brojne društvene, političke i ekonomske promjene koje su se dogodile u posljednjih nekoliko decenija. Transformacijski proces kulturnih obrazaca mladih u Bosni i Hercegovini karakterizira nekoliko značajnih aspekata koji uključuju između ostalog:

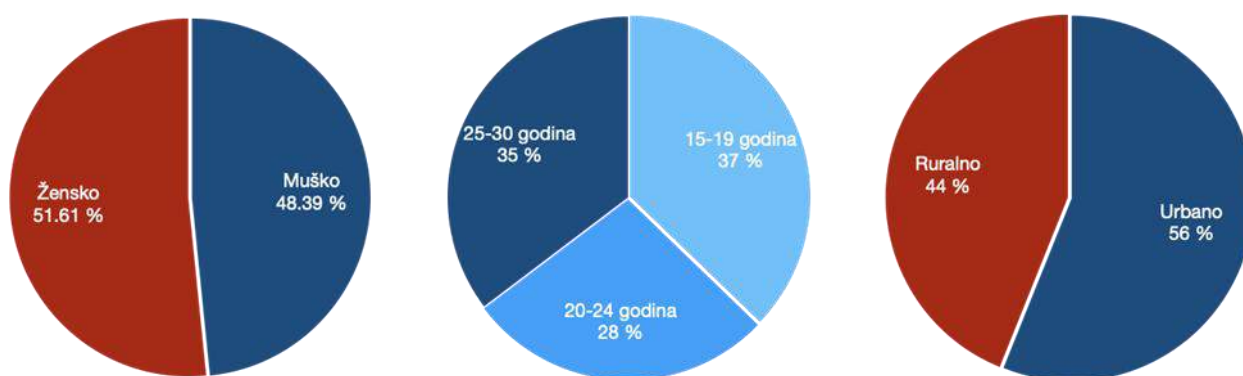
- a) utjecaj rata (1992-1995) na kulturni identitet mladih. Ratne traume i etničke podjele utjecale su na oblikovanje kulturnih obrazaca, naglašavajući potrebu za očuvanjem etničkih identiteta i tradicije.
- b) digitalizacija i globalizacija značajno su utjecale na kulturu i kulturne vrijednosti, jer su omogućile pristup globalnim kulturnim tokovima i trendovima, što je rezultiralo hibridizacijom lokalne i globalne kulture. Pogotovo je to izraženo kod generacija koje su odrasle uz pametne uređaje, što ima daje mogućnost „dostupnosti“ svakog trenda hiperbrzinom u bilo kojem djelu svijeta (trendovi poput: Gangnam style, K-Pop muzike, Manga kulture, itd.). Proces digitalizacije značajno utječe na kulturu u mnogim segmentima pa tako kreativna industrija zauzima značajan udio BDP-a u razvijenim zemljama EU (4,3%) i do COVID-19 krize je rasla brže od bazične ekonomije, ipak većina građana pod kulturnom i kreativnom industrijom podrazumijeva muzeje, biblioteke i kulturnu baštinu, dok značajno manji procenat u ovaj sektor ubraja oglašavanje, digitalne medije i industriju videoigara. Pojam digitalna umjetnost je „novi“ termin koji se u užem smislu odnosi na „tzv. *“digital born”* umjetnosti gdje su digitalne tehnologije uključene u realizaciju i prezentaciju rada kao što su *net art*, interaktivne instalacije, virtuelna realnost, generirana fotografija, aplikacija... To su radovi koji se pomoću digitalnih tehnologija kreiraju, arhiviraju i prezentuju. Njihove glavne karakteristike su: modularnost, varijabilnost, temporalnost, procesualnost, interaktivnost, participativnost, performativnost i kontekstualna senzibilnost“ (Stanković, 2019).
- c) društveni mediji - stvorene platforme za kulturno izražavanje i povezivanje, gdje mladi mogu dijeliti svoje interese, umjetnost i aktivizam sa širom publikom, bez geografske barijere.
- d) migracija i ekonomija također su važni segmenti koji nedvojbeno imaju snažan utjecaj na kulturne obrasce, budući da su nezadovoljstvo životnim standardom, ekonomska nestabilnost i visoka stopa nezaposlenosti među mladima utjecali na emigracije, što je rezultiralo interakcijom mladih sa novim iskustvima i kulturnim perspektivama. Unutarnje migracije, dominantno iz ruralnih u urbane sredine, utjecale su na promjenu kulturnih obrazaca, naglašavajući urbane stilove života i kulturne aktivnosti. Analogno navedenom jasno je da je utjecaj na kulturu i kulturne obrasce mladih u Bosni i Hercegovini heterogen i obuhvata mnoge aspekte svakodnevnog života.

Metodologija

Predmet istraživanja u najširem smislu predstavlja istraživanje interdisciplinarnog tipa koje podrazumijeva dominantno sociološko-komunikološku perspektivu analize novih kulturnih obrazaca i utjecaja predefiniiranih faktora na mlade u Bosni i Hercegovini. Istraživačko pitanje koje se postavilo i

od kojeg polazimo u istraživanju o stavovima, mišljenju i obrascima mladih kada je riječ o kulturnim praksama glasi: *Da li proces digitalizacije utječe na nove kulturne obrasce kod mladih u Bosni i Hercegovini?* Ovako postavljeno problemsko pitanje reflektira opći cilj istraživanja da se utvrdi korelacija između digitalizacije i novih kulturnih obrazaca kod mladih u Bosni i Hercegovini. Na osnovu definiranog predmeta, problema i cilja istraživanja postavljena je generalna direktivna hipoteza koja glasi: *Novi kulturni obrasci kod mladih u Bosni i Hercegovini u direktnoj su vezi sa procesom digitalizacije.* Istraživanje se temelji na kvalitativnoj-kvantitativnoj analizi podataka prikupljenih anketnim upitnikom, analizi sekundarnih izvora te statističkim podacima. Prikupljanje podataka provedeno je u periodu od 10.02.2024. godine do 02.03.2024. godine. Ciljna populacija su bili mladi ljudi u skladu sa Zakonima o mladima entiteta Federacija Bosne i Hercegovine, entiteta Republika Srpska i Brčko Distrikta gdje se mlada osoba definira od 15 do navršanih 30 godina života. Anketno istraživanje o novim kulturnim obrascima mladih u Bosni i Hercegovini provedeno je na uzorku od 500 ispitanika online putem, primjenjujući softverski alat *Google forms* i uključivalo je nekoliko koraka. Prvo, definirana je cilja populacija koja obuhvata mlade osobe u dobi od 15 do 30 godina, iz urbanih i ruralnih sredina Bosne i Hercegovine. Anketni upitnik je osmišljen tako da predstavlja kombinaciju zatvorenih i poluotvorenih pitanja, omogućujući kvantitativnu analizu podataka uz deskriptivne statističke tehnike, kao i segmentiranu kvalitativnu analizu otvorenih odgovora. Upitnik je obuhvatio teme poput kulturnih aktivnosti, preferencija u muzici i umjetnosti, korištenja digitalnih medija, te stavova prema tradicionalnim i modernim kulturnim vrijednostima. Prikupljeni podaci su analizirani korištenjem statističkog softvera SPSS-a (*Statistical package for Social Sciences*) kako bi se identificirali stavovi, obrasci i trendovi, te su rezultati interpretirani u kontekstu teorijskih okvira i ranijih istraživanja o kulturnim obrascima mladih na nacionalnom i internacionalnom nivou. Naredni grafikoni predstavljaju osnovne sociodemografske karakteristike uzorka.

Grafikon 1 Sociodemografske karakteristike uzorka (N=500)

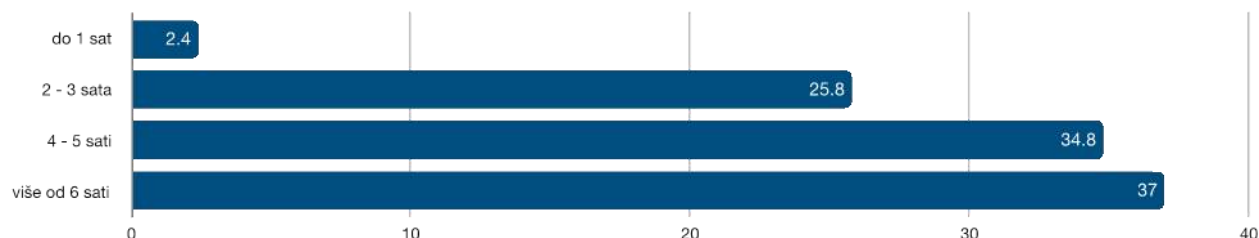
Kao što je navedeno istraživanje je provedeno na ukupnom uzorku od 500 ispitanika i to 48,39% muškaraca i 51,61% žena. Najčešća starost ispitanih je 17 godina dok je prosječna starost 22,27 godina. Najviše mladih je u obrazovnom procesu 56% (ide školu ili na fakultet), 23% je zaposleno, dok 19% ispitanika navodi da je nezaposleno. Kada je riječ o prebivalištu 56% mladih navodi da živi u urbanom mjestu dok 44% svoje mjesto karakterizira kao ruralno. Važno je istaći da su urbanim sredinama značajno prisutnije subkulture poput hip-hopera, skejtera i *street art* zajednica koje dodatno obogaćuju kulturni pejzaž.

Rezultati i diskusija

Internet i društvene mreže omogućili su mladima pristup globalnoj kulturi, olakšavajući prihvatanje novih trendova i vrijednosti. Istovremeno, digitalne platforme omogućuju mladima da izraze svoj identitet i kreativnost, često kroz stvaranje i dijeljenje vlastitog sadržaja. Osim toga, mladi su značajnije angažirani u kreativnim hobijima, umjetničkim projektima i društvenom aktivizmu, doprinoseći time izgradnji dinamičnog i inkluzivnog društva. Kulturne prakse mladih tako su

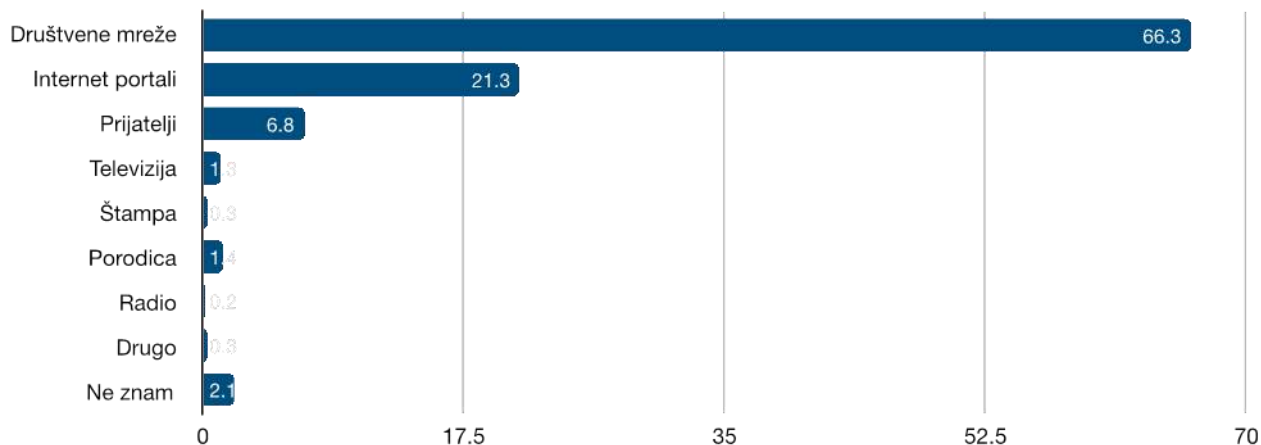
dominantno pod utjecajem procesa digitalizacije i globalizacije koje su međusobno povezani procesi. Globalizacija omogućava brzu razmjenu informacija i kulturnih sadržaja širom svijeta, dok digitalizacija pruža tehnološke platforme za pristup i distribuciju tih sadržaja. U tom kontekstu, važna vještina jeste medijska pismenost koja omogućava mladim ljudima da kritički analiziraju, procjenjuju i koriste informacije iz različitih medijskih izvora. Prema rezultatima istraživanja pripadnici Generacije Z (15-30 godina) su generacija koja je „srasla“ sa društvenim mrežama, tako većina mladih ljudi provodi više od pet sati dnevno za ekranom, od čega 80% vremena na popularnim platformama poput Instagrama, TikToka, Facebooka i dr. Ove aktivnosti umnogome su omogućile mladim ljudima da budu dijelom globalnih trendova, ali i da stvaraju vlastite „lokalne zajednice“. Mladi ljudi su danas gotovo 24 sata kroz sedam dana online, a u prosjeku uz ekran provedu četiri sata, ovaj trend omogućava im pristup neograničenim informacijama, kulturnim sadržajima i virtuelnim zajednicama, čime se proširuju njihovi vidici i razvijaju digitalne vještine. Međutim, prekomjerno vrijeme provedeno online može imati i negativne posljedice poput smanjene fizičke aktivnosti, poremećaja spavanja i mentalnog zdravlja, te smanjenje društvenih interakcija van online prostora.

Grafikon 2 Koliko vremena provodite online (N=500)

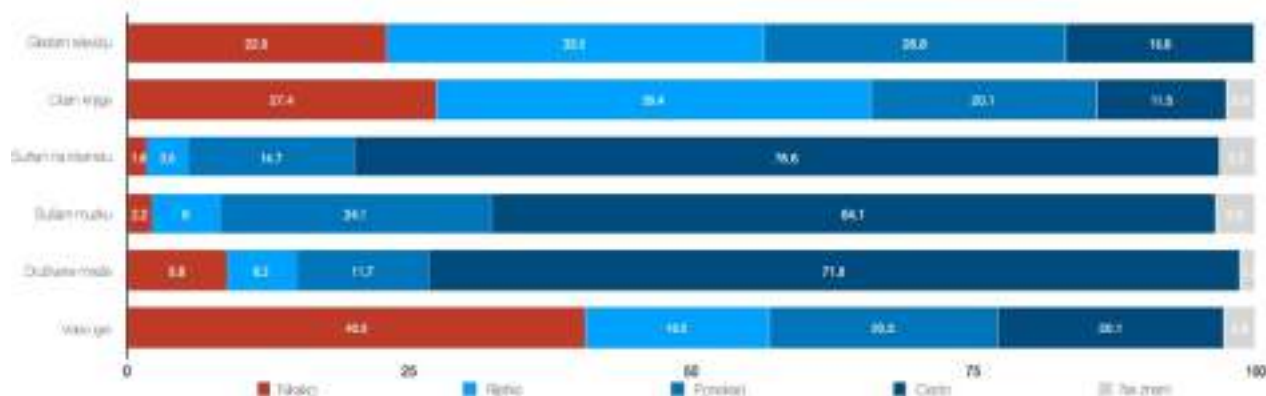
Kao što se iz prikazanih rezultata vidi, digitalni mediji uzimaju značajno vrijeme mladih u Bosni i Hercegovini, ali i utječu na kulturne trendove. Provedeno istraživanje koje je analiziralo navike i stavove mladih o medijskim sadržajima koje konzumiraju ukazuje na preferenciju digitalnih medija zbog njihove pristupačnosti i raznovrsnosti sadržaja. Zanimljivim se čini istaknuti da mladi u odnosu na svoje roditelje značajno manje konzumiraju klasične medije poput televizije, tako svako peta mlada osoba navodi da nikako ne gleda televiziju, dok 16,6% mladih tvrdi da televiziju gleda često. Kada je riječ o sadržaju koji se prati na televiziji i ili online najčešće su to filmovi i serije (58%), sportski sadržaji (34%) i reality sadržaj (24%) dok s druge strane svega 3% mladih navodi da gleda informativni program i 4% programski sadržaj dokumentarnog tipa. Stiče se dojam da mladi ljudi češće prate sadržaje koji su jednostavniji za praćenje, ne zahtijevaju puno mentalnog angažmana i mogu se gledati bez potrebe za dubljim razumijevanjem ili analitičkim razmišljanjem.

Grafikon 3 Način informisanja o društvenim pitanjima (N=500)

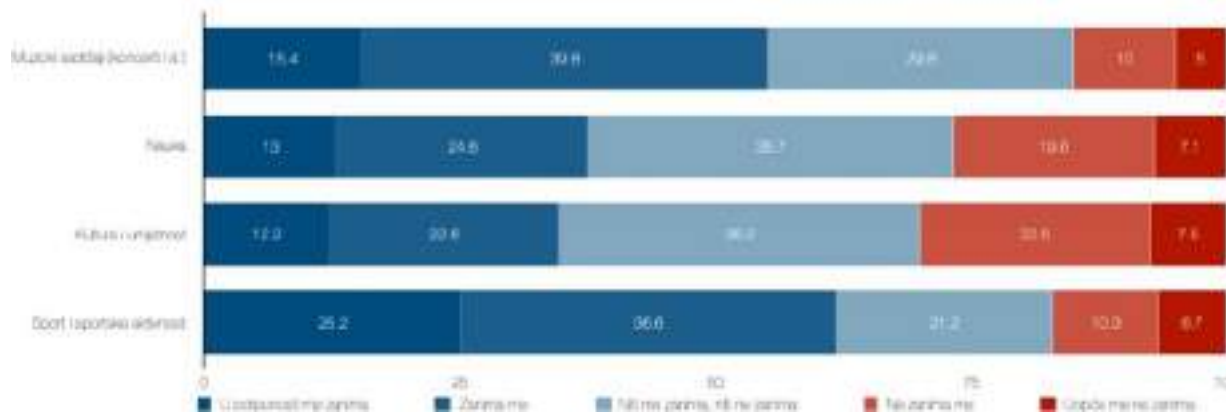
Zanimljivo je istaći i odnos između čitanja knjiga i konzumiranja video igara. Analizirajući ova dva modaliteta uočeno je da djevojke imaju izraženiji interes za čitanje u odnosu na mladiće, dok mladići imaju izraženiji interes za video igre u odnosu na djevojke, ako promatramo dobne skupine možemo konstatirati da mladići dobi 15-18 godina češće igraju video igre u odnosu na djevojke iste dobi ali i starije mladiće, dok u isto vrijeme djevojke u dobnoj skupini od 25 do 30 godina češće navode da čitaju u odnosu na muškarce iste dobi. Jasno je da kultura čitanja nije značajno izražena kod mladih u Bosni i Hercegovini iako je izuzetno važna jer značajno doprinosi intelektualnom, emocionalnom i društvenom razvoju pojedinca i zajednice. Čitanje podstiče maštu i kreativnost, te pruža mentalnu stimulaciju koja može pomoći u očuvanju kognitivnih funkcija kroz život. Na društvenom nivou, kultura čitanja potiče obrazovaniju zajednicu.

Grafikon 4. Učestalost aktivnosti mladih (N=500)

Društvene mreže, video platforme i online forumi pružaju mladima mogućnost interakcije, razmjene ideja i kreativnog izražavanja. Također, digitalni mediji (primarno društvene mreže poput Instagrama, Facebooka i TikToka) omogućuju brzo širenje novih kulturnih trendova, što rezultira bržim prihvaćanjem novih oblika umjetnosti, mode i muzike među mladom populacijom. U Bosni i Hercegovini prema NapoleonCat-u ima registriranih 1.172.000 korisnika Instagrama (april 2024) od čega je 61,1% mladih, s druge strane Facebook koristi svega 42,1% mladih. Razlog što je mladima Instagram privlačniji od Facebooka leži u promjeni obrasca prikupljanja informacija kod generacije Z koja se više fokusira na vizuelno privlačan sadržaj. Instagram nudi mogućnosti za dijeljenje kratkih videozapisa putem Stories i Reels, što je vrlo popularno među mladim korisnicima. Također, omogućava veću kontrolu privatnosti i selektivno dijeljenje sadržaja. Osim toga, Instagram je epicentar novih trendova i izazova, često manje zasićen političkim sadržajem u poređenju sa Facebook-om, što ga čini privlačnijim mladima koji nemaju izražen interes za politiku i politička dešavanja.

Grafikon 5. Aktivnosti tokom slobodnog vremena (interes) (N=500)

Analiza kvantitativnih pokazatelja novih kulturnih trendova među mladima u Bosni i Hercegovini pruža uvid u složenost i raznovrsnost kulturnih preferencija u ovoj populaciji. Dobiveni rezultati pokazuju da mladi ljudi preferiraju popularnu kulturu, posebno online sadržaje, muziku, sport i sportske aktivnosti, dok je interes za kulturu relativno nizak. Rezultati provedenog anketnog istraživanja ukazuju na činjenicu da krug prijatelja (vršnjaci) igra značajnu ulogu u oblikovanju kulturnih preferencija mladih, dok utjecaj roditelja nije toliko izražen. Dok je s druge strane utjecaj roditelja značajnije izražen kada je riječ o političkim preferencijama mladih ljudi gdje su stavovi i mišljenja roditelja značajniji u odnosu na prijatelje. Kao što podaci pokazuju, mlade ljude zanima muzika koju koriste kao sredstvo za izražavanje identiteta, stavova, pa i emocija. Također, istraživanje je pokazalo da se muzičke preferencije mladih često podudaraju sa muzičkim ukusom njihovih roditelja (63%) što jasno upućuje na važnost kulturne transmisije unutar porodice. Uzmemo li u obzir da bi muzičko i likovno obrazovanje u Bosni i Hercegovini trebalo da zauzima značajno mjesto unutar obrazovnog sistema, ono se suočava sa brojnim izazovima. Iako su predmeti obavezni u osnovnom obrazovanju i vrlo često prisutni u srednjim školama, njihov stvarni značaj i utjecaj varira, jer kulturne i kreativne aktivnosti često se percipiraju kao manje važni dijelovi kurikuluma u odnosu na STEM predmete (science, technology, engineering i mathematics). S druge strane trebamo biti svjesni da kulturne i kreativne aktivnosti u toku odgojno-obrazovnog procesa djece imaju značajnu ulogu u razvoju kreativnosti, kritičkog razmišljanja i emocionalne inteligencije. Stoga je potrebno raditi na promociji i poboljšanju kvaliteta ovih obrazovnih segmenata, pogotovo u saradnji sa roditeljima, ističući važnost kulturnih i kreativnih aktivnosti za razvoj mladih ljudi, ali i društva u cjelini.

Zaključak

Kroz analizu različitih aspekata novih kulturnih obrazaca među mladima u Bosni i Hercegovini, jasno je da digitalni mediji, tehnološki napredak, globalizacija i društvene promjene imaju značajan utjecaj na kulturne preferencije mladih koji se u velikoj mjeri razlikuju od njihovih roditelja, odnosno Generacija Z ima drugačiji pristup kulturi i razumijevanju kulture u odnosu na Generaciju Y i Generaciju Boomer-a. Muzika i umjetnost imaju određenu ulogu u oblikovanju identiteta mladih, dok kvantitativni i kvalitativni pokazatelji ukazuju na složenost i raznovrsnost trendova koji su primarno posljedica utjecaja društvenih medija i okruženja mladih, odnosno njihovih vršnjaka. Mladi ljudi koriste kulturu kao sredstvo za izražavanje i povezivanje sa vršnjacima, dok se suočavaju sa društvenim i ekonomskim izazovima u savremenom bosanskohercegovačkom društvu. Digitalizacija ima značajan utjecaj na kulturne obrasce mladih, oblikujući način na koji komuniciraju, izražavaju se i sudjeluju u društvenim aktivnostima. Kroz pristup internetu i društvenim mrežama, mladi imaju neograničen pristup kulturnim sadržajima, što potiče hibridizaciju kulturnih elemenata. Digitalni mediji omogućuju bržu i širu distribuciju informacija, što podstiče aktivnije sudjelovanje mladih u društvenim pitanjima. Također, digitalni alati potiču kreativnost i inovaciju, pružajući platforme za samoizražavanje i stvaranje novih kulturnih formi. Međutim, digitalizacija nosi i izazove, uključujući rizike od informacijske preopterećenosti i fragmentacije pažnje. Unatoč tim izazovima, digitalizacija neupitno igra ključnu ulogu u transformaciji kulturnih obrazaca mladih, omogućujući im da budu aktivni sudionici u dinamičnom i međusobno povezanom svijetu. U skladu sa navedenim može se konstatirati da je generalna hipoteza potvrđena. Odnosno da ubrzani proces digitalizacije utječe na kulturne obrasce mladih u Bosni i Hercegovini. Pristup digitalnim platformama omogućava mladima brže i jednostavnije povezivanje i razmjenu ideja, čime se brišu tradicionalne kulturne barijere i stvara određena vrsta hibridnog kulturnog identiteta. Obzirom da su društvene mreže kod mladih glavni kanal komunikacije, sve više se usvajaju digitalni trendovi, što se reflektira u modnim, muzičkim i umjetničkim preferencijama. Istraživanje ovih trendova i pokušaj identifikacije novih kulturnih obrazaca pomaže u razumijevanju dinamike kulturnih promjena i pruža uvide u moguće smjerove razvoja kulturnih preferencija među mladima u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- Castells, M., 2010. *The Rise of the Network Society*. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Europska Komisija, 2024. *Europa.eu*. [Online]
Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/hr/policies/media-literacy>
- Giddens, A., 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: University Press.
- Haralambos, M. & Holborn, M., 2002. *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Milanja, C., 2012. *Konstrukcije kulture. Modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Stanković, M., 2019. *Digitalni prostori – izazovi i očekivanja*. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.

NEW CULTURAL PATTERNS OF YOUTH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Amer Osmić, Associate professor, University of Sarajevo – Faculty of political sciences
Enita Čustović, Assistant professor, University of Sarajevo – Faculty of political sciences
Ehlimama Spahić, Associate professor, University of Sarajevo – Faculty of political sciences

Abstract: *The research paper deals with new cultural patterns that are increasingly present among youth in Bosnia and Herzegovina. The new cultural patterns encompass a spectrum of changes in cultural activities, including digital culture, activism and alternative art reflecting their openness to new ideas, diversity and social engagement. Through a mixed methods approach using a survey, various aspects of new cultural trends among young people are analyzed, including music, art, fashion, digital media, social networks and ways of communication. Special attention is paid to the influence of globalization, technological progress and social changes on the formation of cultural preferences of youth. Through the results of the research, the work provides an insight into the dynamism of the cultural identities of young people in contemporary everyday life in Bosnia and Herzegovina.*

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, digitization, globalization, culture, youth*

**MOBBING – ZLOSTAVLJANJE NA RADNOM MJESTU – PRIKAZI ISKUSTAVA
ŽRTAVA**

*dr. sc. Daša Poredoš Lavor, dipl. soc. rad., stalna sudska vještakinja
Građanska inicijativa „Moj grad Sisak“, Sisak, Hrvatska, EU*

Sažetak: Rad prikazuje iskustva žrtava mobbinga odnosno zlostavljanja na radnom mjestu i osobnu smo-procenu kvalitete života uključenih u savjetodavni rad i psihosocijalnu podršku na području Sisačko-moslavačke županije. Radi se o prigodnom uzorku od 87 ispitanih osoba koje su skalu kvalitete života koja sadrži 17 bitnih segmenata ispunjavale prije uključivanja u sustav podrške i godinu dana nakon sudjelovanja u individualnim susretima. Dobiveni rezultati ukazuju na početno nezadovoljstvo ispitanika kvalitetom i brojem ostvarenih prijateljstava, aktivnostima u slobodno vrijeme, mentalnim i tjelesnim zdravljem, te financijskom situacijom. Nadalje u značajnoj mjeri verbaliziraju prisutnost učestalih promjena raspoloženja, opće životno nezadovoljstvo, prisutnost tjeskobe, manjak samopouzdanja, strahova razne uzročnosti vezene za radno mjesto, poteškoća sa snom, promjene vezane u prehranu, križobolju, smetnje ravnoteže, tremor i trnjenje ekstremiteta, vratobolje i vrtoglavice. Nakon godine dana uključenosti u savjetodavni rad i psihosocijalnu podršku, ispitanici i dalje bivaju nezadovoljni financijskom situacijom, ali pokazuju poboljšanja na razini ostvarenja mreže socijalne podrške kao što su kvalitetnija i brojnija prijateljstva, više aktivnosti u slobodno vrijeme od kojih su mnoge vezane za tjelesnu aktivnost u prirodi, veće zadovoljstvo odnosima u obitelji, kao i veće zadovoljstvo svojim mentalnim i tjelesnim zdravljem jer mnoge simptome opisuju kao manje opterećujućim za svakodnevno funkcioniranje. Iskustva žrtava prikazana su putem nekoliko sažetih narativa.

Ključne riječi: mobbing, zlostavljanje na radnom mjestu, iskustva žrtava, mentalno i tjelesno zdravlje, kvaliteta života.

Uvodne odrednice

U civiliziranom svijetu, posebno u zemljama s visoko razvijenom industrijom, susrećemo iznenađujuću pojavu: vrlo razvijena i suvremena zdravstvena služba ne može bitnije smanjiti bolesti stanovništva. Uz to, neke se bolesti sve više šire. Tu pojavu uzrokuje stres koji sve više postaje prava socijalna bolest današnjice. Suvremeni čovjek ulazi u raznovrsne, vrlo složene međuljudske odnose i često rizičnu suradnju s ljudima. Iz tih odnosa proizlaze ponekad zadovoljstva, ali među tim istim ljudima nerijetko dolazi i do napetosti, svađa i sukoba. Neki od tih dodira donose podražaje koji povećavaju unutrašnju konzistenciju, pojačavaju otpornost i hrabre čovjeka, a drugi, osobito ako su jaki, neočekivani, neodmjereni, štete zdravlju i narušavaju ga, te imaju za posljedicu smetnje probave, poremećaje žlijezda s unutrašnjim lučenjem, nesanicu, strah i sl. U početnim proučavanjima ove teme Poredoš i Kovač (2004) pišu o individualnim karakteristikama svakog pojedinca i njegovom reagiranju na nepovoljne vanjske i unutrašnje utjecaje ovisi da li će svako stresno stanje proizvesti nepovoljan učinak na čovjekovo zdravlje ili neće. Iako bi velik broj radnika želio raditi i onda kad radom ne bi morao osiguravati materijalna sredstva za život, neke psihosocijalne karakteristike rada u suvremenom društvu čine posao sve ne poželjnijom, a odlazak u prijevremenu mirovinu sve poželjnijom alternativom (Poredoš i Kovač, 2004). Suvremeno društvo karakteriziraju brojne promjene. Sve je veća uporaba informacijskih i komunikacijskih tehnologija, izražen je rast uslužnih djelatnosti, uredskih poslova, rad s raznim informacijama i mnogim klijentima, timski rad, rad na daljinu, te fleksibilizacija poslova. Dolazi do značajnih promjena dobne, spolne i obrazovne strukture radne snage i sigurnosti zaposlenja, a ekonomija postaje sveobuhvatna (Kompier, 1999). Rad u takvom društvu postavlja određene mentalne i emocionalne zahtjeve koji su u neskladu sa sposobnostima, mogućnostima i potrebama radnika, te se kod sve većeg broja njih javlja stanje stresa.

Istraživanja provedena 20-ih godina 20. st. u SAD-u navode da 29% do 40% radnika smatra svoj posao stresnim ili vrlo stresnim (Sauter i Murphy, 1999). Nadalje, u istraživanju u 15 zemalja Europske unije 28% radnika navodi da posao kod njih izaziva stres i tako djeluje na njihovo zdravlje (Paoli i Mellie, 2001). Velika konkurencija na tržištu, organizacijske promjene (privatizacija, spajanje, restrukturiranje, informatizacija), ekonomska kriza, posljedice pandemije covid-19 i stalno prisutnih ratnih sukoba, tzv. nova ekonomija, nesigurnost radnih mjesta i očekivanje fleksibilnosti od radnika doveli su do povećanja učestalosti psihičkog zlostavljanja na radnom mjestu. Ono je postalo uočljivije više nego ikad. Poslodavci su prisiljeni analizirati svaki problem koji ima negativne posljedice na produktivnost i troškove proizvodnje (Bahtijarević-Šiber, 1999).

Stres i mobbing – zlostavljanje na radnom mjestu

Stanje stresa na radnom mjestu može se definirati kao niz za pojedinca štetnih fizioloških, psiholoških i bihevioralnih reakcija na situacije u kojima zahtjevi posla nisu u skladu s njegovim sposobnostima, mogućnostima i potrebama (Sauter i Murphy, 1999). Dosadašnja su istraživanja dovela do različitih teorija i modela stresa na poslu. Prema Hurrell i McLaney (1988) stres na poslu rezultat je interakcija zaposlenika i karakteristika posla. Veća značajnost pri nastanku stresa daje se organizacijskim čimbenicima, što znači da je glavna strategija za prevenciju stresa koju predlažu autori preoblikovanje posla. Među čimbenicima koji su izvor stresa na poslu mogu se izdvojiti (Radošević-Vidaček, 2002):

- *čimbenici radnog okoliša* (opasni fizikalni uvjeti rada ili takvi koji se percipiraju kao neugodni; buka, zagađenje zraka, ergonomski neprilagođeni radni uvjeti, prenapučenost); Takvi su se čimbenici u najvećoj mjeri do sada identificirali i za većinu je utvrđena dopuštena razina izloženosti

- *psihosocijalni organizacijski čimbenici* (međuljudski odnosi, podjela poslova, jasna i nedvosmislena komunikacija, radna atmosfera i sl.) koji nisu u potpunosti identificirani, niti su im utvrđene referentne vrijednosti koje bi mogle biti osnova za preventivne intervencije na radnom mjestu.

Izvori profesionalnog stresa (prema Ajduković M. i Ajduković D., 1996.) mogu biti:

- *unutrašnji* – oni koji prvenstveno ovise o pojedincu, osobinama ličnosti, prethodnom iskustvu, stilu rada, sustavu vrijednosti, slici koju imaju o sebi. Očituju se kao nerealna očekivanja od posla i od sebe koja nadilaze radni realitet; potreba za stalnom i potpunom kontrolom situacije, pretjerana vezanost za posao i osjećaj pojedinca da snosi svu odgovornost, identifikacija s poslom u tolikoj mjeri da on postaje glavni ili jedini sadržaj i smisao života, jedino područje potvrđivanja, ne prepuštanje (ne delegiranje) dijelova poslova drugima; pretjerana upornost, rigidnost i tvrdoglavost u postizanju cilja po bilo koju cijenu.

- *vanjski* – oni koji su povezani s radnim uvjetima, organizacijom rada i koji izviru iz odnosa s drugim ljudima.

U suvremenim uvjetima rada u nekim se poslovima javljaju novi stresori, a neki ranije utvrđeni mijenjaju značenje uslijed promjena karakteristika rada. Takvi su stresori, primjerice, zlostavljanje na poslu, zlouporaba ovlasti i dužnosti, preferiranje zaposlenika samo muškog ili ženskog spola, preferiranje stranačke pripadnosti i porijekla, kontaminacija osobnih računala tzv. virusima, elektroničko motrenje rada i sl. (prema Poredoš i Kovač, 2004). U Europskoj uniji postoji uredba o zdravlju i sigurnosti na radu čije se odredbe mogu primijeniti i na psihosocijalne karakteristike posla (89/391/EEC). Europski parlament usvojio je rezoluciju u kojoj ističe potrebu usklađenosti između karakteristika posla i sposobnosti i potreba zaposlenika, kao i potrebu prevencije nesklada između zahtjeva posla i mogućnosti zaposlenika (Resolution A4-0050/99). U Rezoluciji se posebno skreće pozornost na probleme nedostatka autonomije na poslu, te monotonih i repetitivnih poslova, a ističe se važnost ergonomije i primjene novih tehnologija u poboljšanju radnih uvjeta povezanih sa zdravljem i sigurnošću na radu (Radošević-Vidaček, 2002).

Sindrom sagorijevanja na poslu jedan je od najnepovoljnijih posljedica dugotrajne izloženosti profesionalnom stresu (Ajduković M. i Ajduković D., 1996). Najčešći znaci su: osjećaj tjelesne i emocionalne iscrpljenosti, gubitak osjećaja osobne vrijednosti, negativizam, kako vezan za sebe tako i za ciljeve posla ili organizacije u kojoj radi, gubitak zanimanja za suradnike, cinizam i neosjetljivost za druge, osjećaj bespomoćnosti i beznađa, pesimizam često popraćen rečenicom „I onako se ništa ne može učiniti“, razdražljivost i niska tolerancija na frustraciju, srdžba kao česta emocija, neprijateljstvo,

sumnjičavost, rigidnost i neprilagodljivost, povlačenje u socijalnim odnosima, učestaliji sukobi i agresivni ispadi, povećana upotreba alkohola, duhana, stimulirajućih sredstava i lijekova, izostajanje s posla, osjećaj opće slabosti, učestalo pobolijevanje, preosjetljivost na podražaje (zvukove, mirise, toplinu i sl.), komunikacijske poteškoće, gubitak seksualnog interesa i nastanak seksualnih problema, tjelesni simptomi: glavobolje, bolovi u leđima, poteškoće disanja, spavanja i prehrane, gastrointestinalni poremećaji. Sagorijevanja na poslu odvija se postupno. Prvo se javljaju prevelika očekivanja i idealizacija posla. Manifestira se kao entuzijazam vezan za posao, potpuna posvećenost poslu, visok stupanj energije, pozitivni i konstruktivni stavovi, dobro postignuće. Zatim se javlja početno nezadovoljstvo poslom i prvi znakovi sagorijevanja. To su prvi znaci tjelesnog i mentalnog umora, frustriranosti i gubitka nekih ideala; smanjuje se radni moral, a povećava dosada, teškoće u komunikaciji s kolegama. Dolazi do povlačenja, izolacije i intenzivnijih znakova stresa. Javlja se izbjegavanje kontakta s drugim suradnicima, veće komunikacijske poteškoće, srdžba i neprijateljstvo spram okoline, negativizam, depresivnost i druge emocionalne poteškoće, nesposobnost da se misli i koncentrira, tjelesna i mentalna iscrpljenost, veći broj psihosomatskih teškoća. U konačnici dolazi do apatije i gubitka interesa uz ozbiljno produbljivanje znakova stresa. Javlja se nisko osobno i profesionalno samopoštovanje, kronično izostajanje s posla, kronično negativni osjećaji vezani uz posao, potpuni cinizam, nesposobnost komuniciranja s drugim osobama, depresija i tjeskobnost, napuštanje posla.

Zlostavljanje na radnom mjestu

Zlostavljanje na radnom mjestu (engl. mobbing) možemo definirati kao psihičko maltretiranje, zlostavljanje, teror na radnom mjestu. Engleski termin mobbing najčešće se rabi u švedskoj, njemačkoj i talijanskoj literaturi, dok u zemljama engleskog govornog područja nailazimo na termin bullying; u SAD-u su najčešći termini work abuse ili employee abuse. Puno je termina kojim se pokušava prevesti mobbing: psihološko zlostavljanje, psihološko maltretiranje, psihološki terorizam, moralno maltretiranje, moralno zlostavljanje i sl. Riječ mobbing dolazi od engleskog glagola to mob. U hrvatskom jeziku nalazimo prilagođeni prijevod: bučno navaliti, nasrnuti u masi. Prvi znanstvenik koji je počeo istraživati ovaj fenomen bio je njemački psiholog Heinz Leymann (Leymann, 1990). On je prvi upotrijebio naziv mobbing za određena ponašanja na radnom mjestu, odredio njegove karakteristike, posljedice po zdravlje, a osnovao je i kliniku za pomoć žrtvama. Riječ je Leymann je posudio iz etiologije Konrada Lorenza koji je tako nazivao ponašanje nekih vrsta životinja koje, udružujući se protiv jednog svog člana, napadaju ga i istjeraju iz zajednice, dovodeći ga ponekad i do smrti. Slično ponašanje ljudi u radnoj sredini Leymann je nazvao mobbingom. Prema Leymannu (Leymann, 1990) psihičko zlostavljanje u poslovnom životu odnosi se na neprijateljsku i neetičku komunikaciju koju na sistematičan način usmjerava jedna ili više osoba uglavnom prema jednom pojedincu, koji je zbog tog zlostavljanja stavljen u poziciju u kojoj je bespomoćan i ne može se obraniti, te je držan u njoj pomoću stalnih maltretiranja. Ono je vrlo često (najmanje jednom tjedno) i u dužem razdoblju (najmanje šest mjeseci). Zbog visoke učestalosti i dugog trajanja neprijateljskog ponašanja to maltretiranje dovodi do značajne mentalne, psihosomatske i socijalne patnje. Žrtva psihičkog zlostavljanja može postati bilo koji zaposlenik bez obzira na životnu dob, spol, izgled, socijalni status, stupanj obrazovanja, radnu ili profesionalnu poziciju. Premda psiholozi tvrde (Jokić-Begić N., Kostelić-Martić A. i Nemčić-Moro I., 2003) kako su muškarci i žene podjednako žrtve, čini se ipak kako se psihičko zlostavljanje na poslu nešto češće događa ženama. Žrtvom može postati svatko, čak i sposoban, besprijekorno stručan, marljiv i savjestan pojedinac. Međutim, što je niži položaj u organizacijskoj strukturi, to je ipak veća mogućnost iskustva psihičkog zlostavljanja na vlastitoj koži ili, još realističnije rečeno, na vlastitoj psihi. Istraživanja (Kompier, 1999; Jokić-Begić i sur., 2003) pokazuju da se na spletkarenje, potkopavanje i poniženje s ciljem eliminacije nepoželjnog iz kolektiva troši mnogo više energije i vremena nego na sam rad za koji se prima plaća. U našem ozračju tzv. prijelaznog kapitalizma i bespoštedne borbe za što bolje radne i profesionalne pozicije i materijalne interese u konkurenciji koja ne prihvaća milost cvjeta fenomen psihičkog zlostavljanja koji je opisan u psihologiji rada, odnosno poslovnoj psihologiji prije desetak godina (prema Poredoš i Kovač, 2004).

Istraživanja provedena u SAD-u (Namie G. i Namie R., 1999) navode podatak prema kojem je 1 od 4 radnika izvrnut psihičkom zlostavljanju. Nadalje navode da je istraživanje u Velikoj Britaniji pokazalo da je 1 od 8 radnika bio maltretiran u posljednjih pet godina. Aktivnosti kojima se radnik zlostavlja (prema Jokić-Begić i sur., 2003) mogu se podijeliti na:

- napadi na mogućnost odgovarajućeg komuniciranja (nadređeni i/ili kolege ograničavaju mogućnost izražavanja žrtve; žrtva se prekida u razgovoru; odbijaju se neverbalni kontakti sa žrtvom: izbjegavaju se pogledi, ne primjećuju se znakovi: dizanje ruke za uključivanje u razgovor i sl.)
- napadi na mogućnost održavanje socijalnih odnosa (žrtva se stalno izolira; nitko joj se ne obraća; svi se ponašaju kao da je nema; ne poziva ju se na sastanke i neformalna druženja kolega)
- napadi na osobnu reputaciju (izmišljanja priča o žrtvi i njenom privatnom životu; ogovaranje; ismijavanje; negativni komentari osobnih karakteristika žrtve i sl.)
- napadi na kvalitetu profesionalne situacije (stalne kritike i prigovori; vrijeđanja; pretjerana kontrola; niske ocjene rada; pojava da se žrtvi ne daju radni zadaci i oduzimaju joj se osnovna sredstva za rad: radni prostor, telefon, računalo – sindrom „praznog stola“; zadaju joj se zadaci neprilagođeni profesionalnoj kvalifikaciji (zadaci su ili prejednostavni ili preteški i zahtijevaju od žrtve sposobnosti koje nema, s ciljem da se natjera žrtvu da pogriješi); zatrpavanje zadacima i određivanje kratkih rokova – sindrom „pretrpanog stola“; stalno mijenjanje radnih zadataka
- napadi na zdravlje (žrtva se prisiljava obavljati zadatke koji narušavaju njeno zdravlje; ne dopuštaju se slobodni dani i godišnji odmor; prijeti se fizičkim napadnima; žrtvu se seksualno zlostavlja i sl.)

Prema Leymannu (1990) svaki radnik tijekom svog radnog vijeka ima 25% šanse da bude barem jednom žrtva psihičkog zlostavljanja. Psihičko zlostavljanje više je od povremenih konflikata ili uredskih svađa. Tko prakticira takvo ponašanje ima svjesnu namjeru (rijetko nesvjesnu) da naškodi radniku i/ili da ga na kraju prisili da napusti radnu sredinu. Osjećaj ugroženosti, ljubomora i zavist mogu potaknuti želju da se eliminira neki kolega pogotovo ako postoji uvjerenje da njegova eliminacija vodi napretku u karijeri. Čitava skupina zaposlenika zbog unutrašnjih problema, napetosti i ljubomore može izabrati jednog radnika kao «žrtveno janje» na kojem će dokazati da su snažniji i sposobniji. Karakteristične žrtve psihičkog zlostavljanja (prema Gilioli A. i Gilioli R., 2000) su: „poštenjaci“ - osobe koje su uočile i prijavile nepravilnosti u radu, osobe s invaliditetom, mlade osobe tek zaposlene i starije osobe pred mirovinom, osobe koje traže više samostalnosti u radu ili bolje uvjete rada, osobe koje bi skoro mogle postati višak zaposlenika, vrlo kreativne osobe koje predlažu promjene i time remete postojeće stanje, zadnje zaposleni u poduzeću, osobe drugačije etničkog i/ili religijskog porijekla, bolesne i ekscentrične osobe. Prema istim autorima (Gilioli A. i Gilioli R., 2000) psihičko zlostavljanje najčešće se odvija u nekoliko faza: prvo nastaje sukob koji ozbiljno narušava međuljudske odnose i tako postaje temelj kasnijeg razvoja mobbinga. Izvorni konflikt se može čak i zaboraviti, ali agresivne težnje postaju sve ubojitije i usmjeravaju se ka budućoj žrtvi. Zatim agresivnost eskalira u pravu psihološku torturu. U vrtlogu ponižavanja, prijetnji, zlostavljanja, mučenja i glasnina žrtva razvija osjećaj manje vrijednosti, gubitka svojega ljudskog i profesionalnog dostojanstva. Kad žrtva postane „dežurni krivac“, već je značajno obilježena i izolirana, neprekidno je zlostavljana, postala je već „žrtveno janje“ za sve moguće i nemoguće propuste. Slijedi očajnička borba žrtve za opstanak, ali se pojavljuju i ozbiljni psihosomatski poremećaji i bolesti. Obično nakon višegodišnjeg zlostavljanja žrtva boluje od neke ozbiljne kronične bolesti; jednostavno ne može više izdržati, napušta posao ili (rijeden) pokušava samoubojstvo. Posljedice psihičkog zlostavljanja mogu biti katastrofalne za žrtvu i za kolektiv (prema Hudek-Knežević i Kardum, 2000). Kada je riječ o žrtvi, psihološki teror može vrlo ozbiljno ugroziti njezino psihičko i tjelesno stanje. Nadalje, prema Hudek-Knežević i Kardum (2000) moguće su promjene na tjelesnoj razini: učestale glavobolje, poremećaji spavanja, poremećaji u probavnom sustavu, vrtoglavice, osjećaj pritiska u prsima i nedostatak zraka, smanjenje i sl. Promjene na socijalno-emocionalnoj razini uključuju: promjene raspoloženja, anksioznost, prisustvo opće tuge, krize plača, stalno razmišljanje o problemima, osjećaj depersonalizacije, socijalna izolacija, nedostatak interesa za članove obitelji i druge ljude, emocionalna otupljenost. Promjene su vidljive i u ponašanju: hetero ili auto-agresija, pasivnost, smanjenje ili povećanje apetita, učestalo korištenje alkohola, cigareta, lijekova i sl., poremećaji u seksualnoj aktivnosti i sl. Psihičko zlostavljanje nerijetko dovodi do potpunog psihičkog i tjelesnog iscrpljenja, što nikako ne smijemo miješati s tzv. sindromom sagorijevanja na poslu. Sindrom sagorijevanja na poslu odnosi se na dugotrajnu izloženost stresu prouzrokovanim prirodom posla koji

obavljamo (liječnik, socijalni radnik, psiholog, sudac, policajac i sl.), dok moralno zlostavljanje proizlazi iz poremećenih međusobnih odnosa i manjkave komunikacije među zaposlenicima. Iako je simptomatologija slična, treba jasno odrediti uzroke (korijene) nezadovoljstva, kako bi se mogli ispravno i konstruktivno uključiti u rješavanje vlastitog (i općeg) problema. Specifični uzroci mobbinga u državnoj i javnoj upravi i njegove posljedice odnose se na dvije nedovoljno rasvijetljene vrste mobbinga u državnoj i javnoj upravi, koje u Hrvatskoj u uvjetima tranzicije i demokracije u razvoju, nailaze na posebno plodno tlo. Selekcija i napredovanje na položaje u državnoj i javnoj upravi više se temelje na političkim i interesnim, nego na stručnim kriterijima. Tipičnog mobbera stoga karakterizira „jaz“ između (ne)sposobnosti i ambicija. Samo najsposobniji zaposlenici mogu kompenzirati taj jaz, pa upravo njih, zbog svog održavanja na vlasti, mobber mora iscrpljivati, obezvrediti i kao potencijalnu konkurenciju izolirati – dakle, izložiti sustavnom mobbingu. Žrtve takvog mobbinga su stoga, suprotno „klasičnim“, najčešće osobe visoke stručnosti i sposobnosti, te snažnog integriteta. Korupciju u državnoj i javnoj upravi možemo definirati kao zlouporabu položaja kako bi se ostvarila korist, a mobbing kao zlouporabu ljudi kako bi se taj položaj dugoročno zadržao.”

Iskustva žrtava mobbinga odnosno zlostavljanja na radnom mjestu i osobna smo-procjenu kvalitete života

Slijedi prikaz iskustva žrtava mobbinga odnosno zlostavljanja na radnom mjestu i osobna smo-procjenu kvalitete života uključenih u savjetodavni rad i psihosocijalnu podršku na području Sisačko-moslavačke županije. Radi se o prigodnom uzorku od 87 ispitanih osoba. Za sve sudionike susreti podrške bili su besplatni jer su održavani u sklopu raznih programa i projekata koje je provodila udruga Građanska inicijativa „Moj grad Sisak“. Ispitanici su osobe oba spola koji su tijekom 2021., 2022. i 2023. sudjelovali u savjetodavnom radu i susretima psihosocijalne podrške. Žene su činile 2/3 ispitanika jer su se u većoj mjeri javljale za pomoć i savjete, te ih je tako i više bilo uključeno u ove susrete. Najmlađa ispitanica je imala 23 godine, a najstariji je bio ispitanik u dobi od 62,5 godine. Prosječna dob ispitanika oba spola bila je 41,5 godina. Najviše ih je imalo srednju i prvostupničku / višu stručnu spremu. Najviše ih je bilo zaposleno u javnom (državnom) sektoru. Na pitanje „Da li ste u protekloj godini bili optuženi za neko kazneno djelo“ svi ispitanici odgovorili su niječno. Od 87 ispitanika njih 7% izjasnilo se kao žrtve fizičkog nasilja u protekloj godini jer su na pitanje „Da li ste u protekloj godini bili žrtva fizičkog nasilja?“ odgovorili potvrdno. Ispitanici muškog spola istaknuli su da imaju iskustvo napada na ulicama, nazivanja pogrđnim imenima, poticanje na odlazak iz ove zemlje, a bilo je i prijetnji. Ispitanici su skalu kvalitete života (MANSA) koja sadrži 17 bitnih segmenata dobrovoljno ispunjavale prije uključivanja u sustav podrške i godinu dana nakon sudjelovanja u individualnim susretima. Svi su isticali strah od gubitka radnog mjesta, zabrinutost za sigurnost životne egzistencije, a mnogi su uočili promjene zdravstvenog stanja i uslijed toga bili uključeni su kontrolne preglede specijalista psihijatra, fizijatra, gastroenterologa, diabetologa, interniste, endokrinologa i dr. što potvrđuje prisustvo psihosomatskih teškoća. U pokušaju konceptualizacije kvalitete življenja nastala je slijedeća definicija (Krizmanić i Kolesarić, 1989) „Kvaliteta življenja je kompleksan, sintetički doživljaj zadovoljstva/nezadovoljstva životom koji nastaje svojevrsnom trajnom evaluacijom i reevaluacijom življenja i iskustva pojedinca u različitim područjima, kao što su: posao, socijalna aktivnost, međuljudski odnosi, emotivne veze i sl.“ Prikupljene i obrađene rezultate s pripadajućim vrijednostima aritmetičke sredine prikazuje tabelarni prikaz koji slijedi:

Tablica 1. MANSA – skala kvalitete života – rezultati prvog mjerenja

Čestice	Ispitanici (N=87)
	M
Koliko ste u cjelini zadovoljni svojim životom danas?	3,91
Koliko ste zadovoljni svojim poslom (ili školovanjem) kao glavnim zanimanjem?	3,76
Koliko ste zadovoljni svojom financijskom situacijom?	3,58
Koliko ste zadovoljni kvalitetom i brojem svojih prijateljstava?	3,76
Koliko ste zadovoljni svojim slobodnim aktivnostima u slobodno vrijeme?	3,22
Koliko ste zadovoljni svojim smještajem?	4,38
Koliko ste zadovoljni svojom osobnom sigurnošću?	4,36

Koliko ste zadovoljni ljudima s kojima živite? Ili, ako živite sami, koliko ste zadovoljni time?	3,62
Koliko ste zadovoljni svojim intimnim (seksualnim) životom?	3,04
Koliko ste zadovoljni odnosima sa svojom obitelji?	4,03
Koliko ste zadovoljni svojim tjelesnim zdravljem?	3,67
Koliko ste zadovoljni svojim psihičkim (mentalnim) zdravljem?	3,71
Koliko ste zadovoljni odnosom države prema vama?	3,76
UKUPNO	4,14

Dobiveni rezultati ukazuju na početno nezadovoljstvo ispitanika financijskom situacijom u obitelji, kvalitetom i broj ostvarenih prijateljstava, aktivnostima u slobodno vrijeme, te svojim tjelesnim i psihičkim (mentalnim) zdravljem. Ispitanici oba spola manifestiraju u značajnoj mjeri tjelesnu simptomatologiju od kojih su najčešće prisutne križbolja, vratobolja, smetnje ravnoteže, šum u uhu, osjećaj trnaca u nogama i rukama, slabost nogu i sl. U vidu mentalnih teškoća najčešće su prisutne tjeskoba, teškoće sa spavanjem, opća životna frustracija i nezadovoljstvo, manjak samopoštovanja i smanjeno povjerenje prema drugim ljudima.

Tablica 2. MANSA – skala kvalitete života – rezultati drugog mjerenja

Čestice	Ispitanici (N=87)
	M
Koliko ste u cjelini zadovoljni svojim životom danas?	3,89
Koliko ste zadovoljni svojim poslom (ili školovanjem) kao glavnim zanimanjem?	3,76
Koliko ste zadovoljni svojom financijskom situacijom?	2,58
Koliko ste zadovoljni kvalitetom i brojem svojih prijateljstava?	4,25
Koliko ste zadovoljni svojim slobodnim aktivnostima u slobodno vrijeme?	4,11
Koliko ste zadovoljni svojim smještajem?	4,08
Koliko ste zadovoljni svojom osobnom sigurnošću?	3,86
Koliko ste zadovoljni ljudima s kojima živite? Ili, ako živite sami, koliko ste zadovoljni time?	3,62
Koliko ste zadovoljni svojim intimnim (seksualnim) životom?	3,14
Koliko ste zadovoljni odnosima sa svojom obitelji?	4,73
Koliko ste zadovoljni svojim tjelesnim zdravljem?	3,07
Koliko ste zadovoljni svojim psihičkim (mentalnim) zdravljem?	4,52
Koliko ste zadovoljni odnosom države prema vama?	4,98
UKUPNO	4,84

Nakon godine dana uključenosti u savjetodavni rad i psihosocijalnu podršku, ispitanici i dalje bivaju nezadovoljni financijskom situacijom, ali pokazuju poboljšanja na razini ostvarenja mreže socijalne podrške kao što su kvalitetnija i brojnija prijateljstva, više aktivnosti u slobodno vrijeme od kojih su mnoge vezne za tjelesnu aktivnost u prirodi, veće zadovoljstvo odnosima u obitelji, kao i veće zadovoljstvo svojim tjelesnim i psihičkim (mentalnim) zdravljem jer mnoge simptome opisuju kao manje opterećujućim za svakodnevno funkcioniranje.

Mobbing u svim svojim oblicima značajan i socijalno-ekonomski i medicinski problem jer najviše pogađa ljude u najproduktivnijim godinama života, a zbog svog specifičnog djelovanja ostavlja posljedice na pojedinca, obitelj i društvo u cjelini. Kada je prisutan u poslovnom životu, gotovo istodobno se preslikava i u obiteljski život i vrlo često odnosi između bračnih partnera postaju sve lošiji, komunikacija sa članovima obitelji biva reducirana, površna i lišena životne topline i razumijevanja, jer se žrtva (član obitelji) osjeća iscrpljeno, prezasićeno teškim emocijama, umorno i besperspektivno. Sve opisano dovodi o manjka međusobnog povjerenja u privatnom i profesionalnom životu jer okolina često ne prepoznaje i ne razumije stanja i ponašanja žrtve mobbinga koja često postaje sve više otuđeno od drugih ljudi (a često i od samog sebe). Događa se i pojava reduciranja roditeljskih kompetencija jer partneri (roditelji) sve smisleno ispunjenog vremena provode s djecom i daju im manjkav životni primjer svakodnevnog funkcioniranja pri čemu postoji sasvim jasan rizik za pojavu raznih oblika ovisnosti i nasilničkog ponašanja. Ispitanici uključeni u savjetodavni rad i

psihosocijalnu podršku ojačavaju svoje prilagodbene kapacitet za život u sadašnjosti i budućnosti, te ostvaruju veće zadovoljstvo kvalitetom života.

Iskustva žrtava prikazana putem nekoliko narativa

Iskustvo br. 1. - Aida je medicinska sestra s višegodišnjim iskustvom rada u sustavu zdravstva na raznim odjelima u Bosni i Hercegovini i Sloveniji. Po upoznavanju životnog partnera dolazi u Hrvatsku i počinje raditi u sustavu socijalne skrbi – ustanovi za starije i nemoćne osobe. Raspolaze mnogim znanjima i vještinama koje primjenjuje u svakodnevnom radu. Radi više i drugačije od ostalih. Od glavne sestre biva izložena sustavnom obezvređivanju i omalovažavanju njezinog rada, što vrlo brzo prihvaćaju i druge radne kolegice – medicinske sestre istog ranga obrazovanja (SSS). Glavna sestra koja je i voditeljica Odjela zdravstvene njege u ustanovi zabranjuje joj rad s korisnicima i Aida biva prebačena na radno mjesto u dnevnom boravku ustanove gdje korisnicima posluhuje objede, te pomaže radnom terapeutu u provedbi aktivnosti. Njezina plaća postaje znatno manja. Nakon približno šest mjeseci ovakvog rada pri čemu Aida biva vrlo nezadovoljna, doživljava opće dekompenzacija i odlazi na bolovanje. Povezuje se s udrugom za zaštitu žrtava mobbinga, tuži poslodavca, sudski proces se vodi više od tri godine. Konačna presuda je donesena u njezinu korist, potvrđuje se kršenje zakona koji se odnose na radne odnose, potvrđuje se postojanje mobbinga. Donosi se presuda kojom je Aidu potrebno vratiti na njezino ranije radno mjesto, uz obvezu isplate razlike u plaći koju je ostvarivala rasporedom rada na niže plaćeno radno mjesto. Ustanova i osnivač nemaju sredstava za ispadu nastale štete, nude Aidi svojevrsnu nagodbu. Aida pristaje na ponuđeni novčani iznos, vraća se na svoje uobičajeno radno mjesto na kojem radi sljedeća četiri mjeseca, a potom novo profesionalno ostvarenje nalazi u drugome gradu i ponovo u sustavu zdravstva. Još godinama nakon ovog događaja išla je na redovite specijalističke kontrole psihijatra i na susrete psihosocijalne podrške.

Iskustvo br. 2. - Milica je prvostupnica informatike i komunikacije, radi u javno-zdravstvenom sustavu i ovo joj je prvo zapošljavanje. Na ovo radno mjesto dolazi nakon nekoliko ponovljenih natječaja jer nitko od kandidata se ranije nije javio – razlog su bili niska plaća i dislocirano mjesto rada. Milica vrlo brzo uočava distanciran odnos od kolega, ne pozivanje na zajednička druženja, izbjegavanje pogleda na zajedničkim sastancima, razna šaputanja i ismijavanja na račun njezina prezimena – čak je pločici ispod njezinog prezimena koja se nalazila na vratima njezinog ureda netko od kolega napisao neprimjereni komentar / poruku s obilježjima mržnje i diskriminacije po nacionalnoj osnovi. Pokušavala je isto obrisati s vrata, ali nije mogla jer je isto pisano „nekim čudnim flomasterom“. Kada se je voditeljici obratila za pomoć, ista ju je kratko saslušala, a potom zaključila da je poruka na vratima samo mala šala s obzirom na njezino prezime, da u tome nema ništa što bi ukazivalo na diskriminaciju, te da su joj drugi zaposlenici koji duže vremena rade u ovoj organizaciji imaju pritužbi na njezin rad – da je često smrknuta, namrgođena, da kasni s promjenama u njihovim elektroničkim potpisima s obzirom na ostvarena obrazovna i pozicijska postignuća, te da nije sklona timskom radu. Milica duboko pati; opisuje da na posao odlazi s gorčinom, tugom i strahom; kolege je nadalje isključuju iz svih društvenih događanja na poslu; s vremenom poruka na vratima biva obrisana – ali ostala je zapečaćenja u doživljajnom iskustvu. Milica se boji išta učiniti; strah ju je da bi na nekom drugom radnom poslu bili isto tako ili još gore. Navodi kako je prihvatila ovo stanje, prihvatila je ulogu žrtve i ne čini ništa jer procjenjuje da nema kapaciteta za promjenu. Sudjelovala je u savjetodavnom radu i susretima psihosocijalne podrške, opisivala je mnoga neugodna iskustva na poslu, te je krenula na yoga-u kao oblik opuštanja.

Iskustvo br. 3. - Ivan je mladić koji je iz ruralnog područja došao živjeti i raditi u grad. Završio je školu za komercijalistu, te je tri-četiri godine tražio posao u struci, a ljeti bi radio na sezonskim poslovima kao pomoćni radnik u kuhinji. U proizvodno-prodajnoj tvrtki u kojoj je došao raditi od njega se je očekivala samostalnost u radu, a kako do sada nije radio u struci, nedostajalo mu je radnog iskustva. Trudio se je učiti i motivacijom pokazati koliko je zainteresiran za posao i zadržavanje zaposlenja. Sve dodatno otežava Ivanova govorno-glasovna teškoća mucanje koja postaje intenzivnija u situacijama koje Ivan procjeni kao dodatno stresnima i prezahtjevnima. Mucanje je (prema službenim stranicama Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagreb - <https://centar.erf.unizg.hr/kako-mucanje-utjece-na-komunikaciju/>) komunikacijski poremećaj kod

kojeg dolazi do prekida u tečnosti govora zbog ponavljanja glasova, slogova i/ili jednosložnih riječi, produživanja glasova ili zastoja. Prilikom govornih pokušaja, kod mucanja se nerijetko mogu uočiti različiti pokreti lica ili tijela. Osim govornih ne tečnosti koje slušatelji lako uočavaju, sastavni dio mucanja su i različite emocije od straha i srama do tjeskobe. Zbog opisanih stanja biva često ismijavan od radnih kolega, a nadređena osoba kojoj se je požalio i zatražio zaštitu smatra „da je sve to samo šala“. Ivan pati, ne prepoznaje načine kako funkcionirati u predmetnoj radnoj sredini, promišlja o tome da se vrati u svoje primarno okruženje. Sudjelovao je u savjetodavnom radu i susretima psihosocijalne podrške; podučen je kako tražiti drugo radno mjesto.

Iskustvo br. 4. - Huanito je mladić koji ima životno iskustvo liječenog ovisnika o drogama. Nakon više hospitalizacija u raznim psihijatrijskim ustanovama, gotovo šest godina je rehabilitiran u komuni. Stabilizirao je svoje fizičko, emocionalno, društveno i duhovno stanje, te stekao rane kreativne vještine izrade ukrasnih i uporabnih predmeta od raznih prirodnih materijala. Inače, emocionalno je topla, nježna i kreativna osoba. Nakon povratka u mjesto življenja pronalazi posao u gradskom komunalnom poduzeću. Od kolega doživljava ismijavanje zbog svoje ovisničke prošlosti, nadređena osoba upućuje ga na radne zadatke za koje je unaprijed vrlo vjerojatno da ih neće moći ispuniti jer s obzirom na zahtjevnost istih potreban je angažman više osoba sa specifičnim vještinama i fizičkom snagom. Kada Huanito navedeno ne uspije izvršiti biva kažnjava s upisom manjeg broja radnih sati, dodjeljivanjem poslova koji nemaju jasnu svrhu, a sve je praćeno ismijavanjem radnih kolega i provokacijama koje su praćene raznom verbalnom (dobacivanje i izvikivanje pogrđnih imena za osobe ovisnike) i neverbalnom (oponašanje zabadanja igle u venu, oponašanje apstinencijske krize, umiranja i sl.) komunikacije. Huanito biva nesretan, zbog suicidalnih promišljanja odlazi na specijalističke psihijatrijske kontrole. Sudjelovao je u savjetodavnom radu i susretima psihosocijalne podrške; podučen je kako otvoriti vlastiti obrt ili kućnu radinost gdje bi njegove kreativne vještine mogle poprimiti dimenziju zapošljavanja i ostvarenja prihoda.

Iskustvo br. 5. - Maša je profesorica defektologije, magistra je znanosti i postigla je mnoge dodatne edukacije značajne za unapređenje rada s korisnicima. Putem redovnog javnog natječaja ostvarila je zapošljavanje u psihijatrijskoj bolnici. Temeljem svojih stručnih znanja i vještina u rad s korisnicima uvodi mnoge inovacije i pasivni odnos primatelja zdravstvene skrbi na koji su korisnici (pacijenti) bili naučeni počinje mijenjati u aktivan i poticajno-odgovoran od strane korisnika i članova obitelji. Tako korisnici na odjelu više nisu odjeveni u pidžame i bolničke ogrtače veću u civilnu odjeću; terapijske zajednice i grupni socijalizacijski rad kao aktivnosti uvode se svakog dana. Korisnici postaju aktivniji, više razmišljaju i žele biti uključeni u donošenje odluka o postupcima liječenja i rehabilitacije koji se odnose na njih, kao i daljnjih oblika post-hospitalnog zbrinjavanja. Na ovakav dinamičan i životni pristup nadređeni i radni kolege nisu navikli. Njima je bilo jednostavnije funkcionirati u dosadašnjim oblicima rada koji su i od njih iziskivali manji radi angažman. Uprava bolnice određuje da Maša treba raditi na ukupno sedam odjela, a ne na dosadašnja tri. Biva upućena na odjele koji su međusobno dosta udaljeni. Stvara se atmosfera u kojoj se očekuje bilo kakva Mašina pogreška ili propust. Praonici se zabranjuje pranje civilne odjeće pacijenata kako bi ponovo zaživjela praksa nošenja pidžama i ogrtača. Maša se uzima kancelarija u kojoj je odlagala svoje stvari imala razgovore sa korisnicima i obitelji – ista se dodjeljuje na korištenje drugoj zaposlenici, shodno tome miče se i pločica s njezinim imenom na vratima. Maša se putem donacija uređuje omanji radni prostor u jednom kutu dnevne bolnice. Ubrzo nakon toga ukida joj se izravna telefonska linija – za sve telefonske pozive prvo se mora obratiti centrali koja će (a često i neće jer im je tako naloženo) potom nazvati traženi broj i prespojiti ga Maši – kako Maša radi na sedam odjela ovakav model telefonskih poziva iznimno teško je funkcioniralo jer je telefonistica imala slobodu da procjeni kada će zvati traženi broj, a Maša nije mogla statično čekati poziv. Nakon kraćeg korištenja godišnjeg odmora Maša je ostala i bez radnog stola – i ono malo uredskog namještaja kojeg je imala maknuto je iz dnevne bolnice. Mašu su korisnici (pacijenti) voljeli, a mnogi kolege nisu razumjeli zašto sve to radi. Ovakva situacija je trajala godinama. Maša je oboljela (tumorske promjene); obavila je potrebu operaciju; oporavak je bio kvalitetan. Zatražila je sporazumni raskid ugovora o radu. Sudjelovala je u savjetodavnom radu i susretima psihosocijalne podrške. Danas s obitelji živi i radi u Njemačkoj – za sada ne razmišlja o povratku.

Preporuke za očuvanje mentalnog zdravlja i prevenciju mobbinga na radnom mjestu

Skrb za mentalno zdravlje zaposlenika, a osobito vrlo stresnih zanimanja kao što su zanimanja u zdravstvu, pravosuđu, policiji i dr., nije luksuz već profesionalna obveza. U organizaciji koja se brine o svojim zaposlenicima istaknuto mjesto treba imati sustavno planiranje i provođenje organizacijskih mjera za sprečavanje psihičkog zlostavljanja i smanjivanje radnog stresa. No, s obzirom na to da je stres doista osoban doživljaj, važno je da svaki pojedinac zna odabrati i primijeniti načine suočavanja sa stresom koji odgovaraju njegovoj prirodi. Kad je riječ o radnom stresu, potrebno je imati na umu da je on češće kronične nego akutne prirode. Tako gotovo neprimjetno iz dana u dan sve teže podnose ponašanja suradnika, mnogi ostaju duže na poslu, preuzimaju sve više zaduženja ili s postupno pogoršavaju uvjeti rada. U početku, mnogi visokomotivirani radnici smatraju da će takve „sitnice“ lako podnijeti, ali vrlo brzo dođe do sagorijevanja. Djelotvorno suočavanje sa stresom podrazumijeva donošenje odluke o promjeni vlastitog ponašanja. Zato je potrebno da, odlučimo li doista voditi brigu o svojoj psihičkoj ravnoteži i tjelesnom zdravlju, povremeno zastanemo, pogledamo sami sebe i provjerimo kako se zapravo osjećamo na poslu, što se to s nama događa. Tek kad prepoznamo pravi uzrok naših teškoća, možemo krenuti u odabir odgovarajućeg načina suočavanja sa stresom. Tijekom života metodom «vlastite kože» naučili smo da nam neki oblici reagiranja u stresnoj situaciji pomažu bolje od ostalih. No, u radnoj situaciji možemo ponekad osjetiti da nam je repertoar ponašanja sužen, da nam načini suočavanja koje smo uspješno koristili u svakodnevnom životu više ne mogu pomoći. Zato je dobro biti otvoren prema novim iskustvima i pokušati provjeriti neke nove načine reagiranja. Stručnjaci Ajduković M. i Ajduković D. (1996) navode da je moguća promjena, povlačenje i prihvaćanje stresne situacije. Promjena uključuje djelovanje usmjereno na mijenjanje situacije, odnosno na uklanjanje izvora stresa. Toj strategiji možemo se prikloniti kad osjećamo da imamo sposobnosti i mogućnosti uspostave kontrole nad situacijom. Ponašanje usmjereno na promjenu situacije moguće je promjenom različitih vještina i postupaka: rješavanjem problema (npr. osjećaj nekompetentnosti u poslu možemo smanjiti dodatnim stručnim usavršavanjem), izravnom komunikacijom o problemu ako su izvor stresa druge osobe, planiranjem i organizacijom aktivnosti u svrhu smanjivanja djelovanja stresora, strukturiranjem vremena, tj. rasterećenjem dnevnog rasporeda. Povlačenje pretpostavlja izbjegavanje stresne situacije ili pronalaženje načina da do nje uopće ne dođe. Ta je strategija korisna ako procijenimo da trenutno ne raspolažemo prikladnim mogućnostima i/ili da su okolnosti takve da nam sprečavaju izravno djelovanje u pravcu promjene stresora. To možemo postići ako se udaljimo iz kritične situacije, privremeno odustanemo od svojih zahtjeva i povučemo se, ne pristanemo na dodatno opterećenje i jasno kažemo „ne“, prepustimo dio odgovornosti i posla drugima, jasno odredimo svoje granice. Prihvaćanje stresne situacije uključuje preventivno djelovanje pomoću podizanja fizičke i psihičke otpornosti na stresor i promjenu percepcije situacije. Te se tehnike mogu primjenjivati i prije očitog početka djelovanja samog stresora. One nam pomažu u ojačavanju psihičkih i fizičkih mogućnosti koje će nam biti potrebne kad nastupi stresna situacija. Potrebno je: pozitivno razmišljanje o sebi i svojim mogućnostima, jasno zauzimanje za svoja prava, ostavljanje vremena za sebe, podrška (na poslu i u obitelji), njegovanje bliskih odnosa s ljudima koji su nam važni, očuvanje smisla za humor.

Psihičko zlostavljanje na poslu jedan je od mogućih izvora stresa. Radi se o specifičnom izvoru, a čine ga neka tipična ponašanja suradnika. Posljedice su vidljive na kvaliteti rada kolektiva i osobnom doživljavanju pojedinca. Dakle, psihičko zlostavljanje možemo razlikovati od drugih izvora stresa kao što su npr. nesklad između složenosti zadataka i sposobnosti pojedinca ili nesklad između zahtjeva za odlučivanjem i spremnosti pojedinca da preuzme odgovornost. Psihičko zlostavljanje je mogući uzrok stresa, a sagorijevanje na poslu moguća posljedica. U zemljama u kojima je izražen i prepoznat problem psihičkog zlostavljanja, kao npr. u Njemačkoj, uvedeni su „hitni mobbing telefoni“ za savjete, informacije i pomoć. Sindikati organiziraju edukativno-informativne susrete sa stvarnim ili potencijalnim žrtvama i podučavaju ih o mogućnostima zakonske zaštite. Distribuiraju se i različite popularno pisane knjižice s ciljem prevencije psihičkog zlostavljanja. Različite psihološke tehnike rada na sebi mogu pridonijeti samozaštiti pojedinca. Trening komunikacijskih vještina može značajno pripomoći u razvoju ponašanja kojima se može uspješno oduprijeti psihičkom zlostavljanju. Prevencija psihičkog zlostavljanja sastoji se u pravovremenom i primjerenom razrješenju sukoba.

Podsjetimo se: najvažnije je stvoriti takvu psihosocijalnu klimu u kojoj se briga za zaposlenike neće doživljavati kao luksuz, već kao profesionalna odgovornost prema svakom zaposleniku i organizaciji u cjelini svih koji zajedno sudjeluju u ostvarivanju zajedničkog poslovnog cilja. Na taj će se način ciljevi postizati brže, posao obavljati kvalitetnije, a zaposlenici će biti zadovoljniji. Ne treba dozvoliti da nekompetentni pojedinci dođu do pozicije i napreduju. Bitno je razvijati poslovne strategije koje su uključive i omogućuju dopunjavanje koje uključuje podjednak angažman žena i muškaraca na radnom mjestu. Potrebno je razvijati novu kulturu vođenja i upravljanja, pri čemu lideri / vođe nisu politički podanici i poslušnici već aktivno djeluju na stvaranju sigurnih uvjeta rada, omogućuju da se svatko bavi onim u čemu je najbolji, pohvaljuju, više daju nego što uzimaju, posjeduju emocionalnu i socijalnu inteligenciju, prate vlastite emocije i emocije drugih. Sve opisano doprinosi stvaranju osjećaja ugodne u radnom okruženju, sigurnosti i povjerenja, potiče i održava motivaciju, lakše se ostvaruju poslovni ciljevi, te se smanjuje fluktuacija zaposlenika.

Literatura;

- Ajduković M. i Ajduković D. (1996) *Pomoć i samopomoć u skrbi za mentalno zdravlje pomagačima*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Bahtijarević-Šiber F. (1999) *Management ljudskih potencijala*. Zagreb: Golden marketing, 102-145.
- Gilioli, A. i Gilioli, R. (2000.) *Cattivi capi, cattivi colleghi*. Milano: Mondadori.
- http://europa.eu.int/comm/employment_social/h&s/publicat/stress_en.htm - pristupljeno 13. 10. 2023.
- <https://centar.erf.unizg.hr/kako-mucanje-utjece-na-komunikaciju/> - pristupljeno 5. 5. 2024.
- Hudek-Knežević J. i Kardum I. (2000). *Stres, imunološko funkcioniranje i zdravlje*.
- Hurrell J.J. i McLaney M. (1988) *Exposure to job stress – a new psychometric instrument*. Scan J. Work Environ Health; 14(1),27-29.
- Jokić-Begić N., Kostelić-Martić A. i Nemčić-Moro, I. (2003) „*Mobbing – moralna zlostavljanja na radnom mjestu*“. Socijalna psihijatrija;31(1), 25-32.
- Kompier M. (1999) *The psychosocial work environment and health – What we know and where should we go?* Scan J. Work Environ Health; 28(1),88-95.
- Krizmanić M. i Kolesarić V. (1989) „*Pokušaj konceptualizacije pojma kvaliteta života*“, Primijenjena psihologija; 10,(3),179–184.
- Leymann H. (1990) „*Mobbing and Psychological Terror at Workplaces,*“ *Violence and Victims*; 5, 119-126. dostupno i na [https://www.mobbingportal.com/LeymannV&V1990\(2\).pdf](https://www.mobbingportal.com/LeymannV&V1990(2).pdf) – pristupljeno 12. 5. 2024.
- Namie G. i Namie, R., (1999) *Bullyproof yourself at work*. California: DoubleDoc Press.
- Paoli P. i Mellie D. (2001) *Third European survey on working conditions 2000*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions; 42-49. – dostupno i na <https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2001/third-european-survey-working-conditions-2000> - pristupljeno 5. 5. 2024.
- Poredoš D. i Kovač M. (2004) *Stres i „mobbing“ na radnom mjestu*. Kriminologija i socijalna integracija; 12(1),67-67.
- Psihologijske teme;8-9(1), 3-28.
- Radošević-Vidaček B. (2002) *Stres na poslu*. Medix – specijalizirani medicinski dvomjesečnik, 44; 96-98.
- Sauter S. i Murphy L. (1999) *Stress at work*. DHHS (NIOSH) Publication Cincinnati: NIOSH; 99-101,78-86.
- Uredba o zdravlju i sigurnosti na poslu (89/391/EEC)- <https://osha.europa.eu/hr/legislation/directives/the-osh-framework-directive/the-osh-framework-directive-introduction> - pristupljeno 15. 12. 2021. i 12. 5. 2024.

Mobbing - abuse at the workplace - presentation of the experiences of the victims

***Ph.D. Daša Poredoš Lavor, B.Sc. soc. work., permanent court expert
Civic initiative "My city Sisak, Sisak, Croatia, EU***

Summary

The paper presents experience of victims of mobbing or abuse at the workplace and their personal assessment of the quality of life of those involved in counseling and psychosocial support in the area of Sisak-Moslavina County. It is a convenient sample of 87 interviewed persons who completed the quality of life scale, which contains 17 essential segments, before joining the support system and one year after participating in individual meetings. The obtained results indicate the initial dissatisfaction of the respondents with the quality and number of friendships, leisure activities, mental and physical health, and financial situation. Furthermore, to a significant extent, they verbalize the presence of frequent mood changes, general dissatisfaction with life, the presence of anxiety, lack of self-confidence, fears of various causes related to the workplace, difficulty sleeping, changes in diet, low back pain, balance disorders, tremors and tingling of the extremities, neck pain and dizziness. After a year of involvement in counseling work and psychosocial support, the respondents are still dissatisfied with their financial situation, but show improvements in the level of realization of the social support network, such as better and more numerous friendships, more activities in their free time, many of which are related to physical activity in nature, greater satisfaction with family relationships, as well as greater satisfaction with their mental and physical health because they describe many symptoms as less burdensome for daily functioning. The experiences of the victims are presented through several concise narratives.

Keywords: *mobbing, workplace abuse, victims' experiences, mental and physical health, quality of life.*

CRIMINOLOGICAL (ETIOLOGICAL) ASPECTS OF TERRORISM

*Filip Novaković, LL.M.³²⁴
Helsinki Citizens' Assembly Banja Luka*

Abstract: *The contemporary landscape of global security is profoundly influenced by the phenomenon of terrorism, constituting a paramount concern of unparalleled magnitude. While terrorism has historically permeated the annals of state formations, its contemporary manifestation has witnessed a marked escalation and proliferation in recent decades. Contrary to popular belief which may confine the specter of terrorism to the confines of the Old Continent or to nations characterized by democratic governance paradigms, its reach extends far beyond such boundaries, impacting diverse geographical locales and transcending conventional societal demarcations. Indeed, terrorism in the present era exacts a heavy toll, manifesting in myriad forms and encroaching upon all facets of communal existence. In its deleterious wake, terrorism undermines the foundational tenets safeguarded by global legal frameworks, thereby imperiling the bedrock principles that underpin civilizational norms. This scholarly exposition endeavors to scrutinize the multifaceted dimensions intrinsic to the phenomenon of terrorism, elucidating the intricate interplay of factors that precipitate recourse to violent means in the pursuit of political objectives.*

Keywords: *terrorism, criminal etiology, international security, definition of terrorism, violence.*

Introduction

The phenomenon of terrorism has garnered significant attention in academic, political, and public spheres due to its profound implications for national security, societal stability, and global order. Defined as the deliberate use of violence or the threat of violence to instill fear and achieve political, ideological, or religious objectives, terrorism poses a formidable challenge to the rule of law and democratic principles. Despite concerted efforts by governments and international organizations to combat terrorism, its prevalence persists, evolving in response to geopolitical shifts, technological advancements, and socio-economic disparities. Amidst these complexities, criminology emerges as a vital discipline for unpacking the underlying causes and mechanisms driving terrorist behavior. Rooted in the study of crime, criminal behavior, and societal responses to deviance, criminological theories offer a rich framework for understanding the etiological factors contributing to the radicalization, recruitment, and perpetration of terrorist acts. By applying criminological perspectives to the analysis of terrorism, scholars can discern patterns, motivations, and risk factors that shape individuals' pathways into violent extremism.

„What Kills as Terrorism Probably is Terrorism“

The contemporary landscape of global security is profoundly influenced by the pervasive threat of terrorism, which encroaches upon the fundamental values upheld by civilized nations worldwide. Despite its universally recognized affront to the international community, terrorism remains elusive in its definition, impeded by political discord and the entrenched interests of influential nations. Consequently, the task of delineating terrorism with precision and completeness encounters significant obstacles. The absence of a singularly accepted definition is a conspicuous outcome of this discord, underscoring the complexity inherent in characterizing terrorism. Scholars grappling with this issue often acknowledge the inherent challenge, expressing their intent to elucidate the phenomenon, yet remain cognizant of the elusive nature of an exhaustive definition (Simeunović,

³²⁴ E-mail: filipnovakovic.iur@gmail.com.

2009; Zinn, 2002). The absence of consensus on terrorism's nature is not merely a theoretical quandary but a practical impediment to comprehending and addressing this multifaceted threat. Beyond political dissension, various objective factors contribute to the failure to establish a universally accepted definition of terrorism. This failure not only hampers scholarly endeavors but also jeopardizes the efficacy of counterterrorism efforts, as inappropriate definitions proliferate, undermining the pursuit of scientific understanding (Simeunović, 2009). Given the absence of both scientific and political consensus, a diverse array of perspectives is indispensable in navigating this definitional quagmire.

Terrorism embodies a multifaceted social phenomenon with global ramifications, manifesting in diverse forms that have evolved over millennia. Throughout its historical trajectory, terrorism has adapted and metamorphosed while consistently posing a significant threat to societal well-being. Its evolution has been shaped by a myriad of factors and contextual influences, rendering it a complex and dynamic entity. As aptly noted by Laqueur, terrorism defies facile categorization and resists simplistic generalizations, thus serving as fertile ground for misinterpretation and oversimplification (Laqueur, 1987). Consequently, any attempt to reduce terrorism to a simplistic definition is fraught with peril, necessitating cautious deliberation. A pivotal challenge in understanding terrorism lies in the discordant and ambiguous nature of its conceptualization. Varied and conflicting interpretations abound, often propagated by political actors who wield rhetoric to manipulate perceptions. Politicians, in particular, are prone to employing inflammatory or hastily drawn conclusions to label actions as terrorism, irrespective of their alignment with established criteria. Such ambiguity clouds the discourse surrounding terrorism, necessitating a rigorous commitment to rational inquiry. In the absence of a universally accepted definition, discerning the essence of terrorism demands a rigorous examination of its essential attributes. As emphasized by Sir Jeremy Greenstock, a pragmatic approach rooted in rationality is indispensable, guiding us to discern that which exhibits the hallmark traits of terrorism (Collins & Grover, 2002). However, the question remains: what precisely constitutes the characteristic features of terrorism? Greenstock's inquiry prompts reflection but falls short of providing a definitive answer.

The task of defining terrorism is further complicated by intricate political agendas. A notable array of political interests actively dissuades from establishing a clear definition of terrorism. A more precise delineation of this phenomenon would inevitably elicit a robust response, both domestically and internationally, which would run counter to the objectives of certain individuals aiming to exploit terrorism for their political ends. Consequently, the lack of political consensus, which is essential for enacting comprehensive measures aimed at effectively combating and legally penalizing terrorism, serves as a significant impediment. In addition to political discord, numerous other factors hinder scholarly endeavors in defining terrorism. These include covert operations, the vilification of the term itself, diverse manifestations of political violence, ideological terrorism, varied methodological approaches in academia, the emergence of terrorism within armed conflicts, as well as the multiplicity of its goals and tactics. Despite ongoing scholarly discourse, a consensus remains elusive, particularly concerning the academic conceptualization of terrorism (Simeunović, 2009; Kešetović & Bajagić, 2003).

Divergent definitions of terrorism not only stem from geographical or linguistic disparities but also from the distinct purposes for which they are crafted, the disciplinary backgrounds of their proponents, and their practical utility. Scholars categorize these definitions into two broad groups: academic definitions and administrative definitions (Novaković, 2021). The former are formulated within academic institutions by professors and researchers for the purposes of scholarly inquiry and educational dissemination, hence termed scientific or academic definitions. Conversely, administrative definitions are devised for practical application within governmental institutions, serving the exigencies of governance and policy-making, hence designated as administrative or political definitions.

Scientific or academic definitions of terrorism epitomize the outcomes of rigorous scholarly inquiry and unfettered academic deliberation. From the latter half of the 20th century to the present day, a plethora of such definitions have emerged, indicative of the breadth and depth of academic engagement with the phenomenon. Among these, the contribution of Schmidt stands out significantly. Schmidt undertook a comprehensive interdisciplinary analysis, scrutinizing 109 scientific definitions of terrorism to distill the most salient elements of this complex phenomenon. This exhaustive

endeavor has positioned Schmidt as an indispensable resource for further scholarly exploration into terrorism. Central to Schmidt's analysis is the identification of key elements that collectively encapsulate the essence of terrorism. His endeavor aims to craft a scientifically robust and widely acceptable definition. According to Schmidt, terrorism is characterized as a method predicated on instilling fear, manifested through recurrent violent actions perpetrated by clandestine individuals, groups, or state actors. These actions are motivated by idiosyncratic, criminal, or political motives. Notably, unlike conventional murder, terrorism does not primarily target specific individuals but instead employs violence to generate fear indiscriminately among the broader populace. Victims are typically selected randomly, termed as „targets of opportunity“, or selectively, targeting representatives or symbolic entities. Crucially, terrorism is delineated as a communicative process, leveraging threat and violence to manipulate not only the immediate victims but also the broader target audience. This communication triad involves the terrorist (or organization), the victim (who is threatened), and the primary target (typically the public). Through intimidation, coercion, or propaganda, the terrorist seeks to sway the perceptions or behavior of the primary target, rendering them a subject of terror, a conduit for demands, or a focal point of attention, contingent upon the strategic objectives of the perpetrator (Schmidt & Jongman, 1988). Schmidt's formulation thus furnishes a nuanced understanding of terrorism, elucidating its multifaceted dynamics and communicative strategies. By distilling the essence of terrorism into its constituent elements, Schmidt's definition serves as a cornerstone for scholarly discourse and empirical analysis in the field.

In addition to scholarly interpretations, there exist administrative or political definitions of terrorism, which are formulated by governmental or international bodies. Typically, these definitions emerge as a result of bureaucratic processes within governing institutions. Sederberg characterizes the definitions crafted by such bodies as reflecting the „scholastic task of government“ (1989). However, these administrative definitions are not without their limitations. Foremost among these limitations is their susceptibility to being influenced by the interests and ideological perspectives of the ruling authorities. Such definitions may exhibit a bias towards the political agenda of the governing structure, resulting in the imposition of ideological preconceptions. Moreover, administrative definitions are often characterized by bureaucratic verbosity, laden with jargon and pre-normative language. This tendency towards excessive generalization serves the pragmatic purpose of facilitating the application of a single definition across diverse contexts, but it can also dilute the precision and specificity required for scholarly analysis (Simeunović, 2009). Administrative definitions of terrorism are frequently enshrined in legal statutes, resolutions, official declarations, and operational manuals of military and law enforcement agencies. These definitions play a pivotal role in shaping policy frameworks and guiding the operational strategies of state institutions (Novaković, 2021). However, their utility must be tempered by an awareness of their inherent limitations and susceptibility to political influences.

Terrorism fundamentally constitutes a specific manifestation of political violence, distinct from other forms of violence aimed at achieving political objectives. It is imperative to differentiate between terrorism and mere terror, as not all instances of political violence qualify as terrorism. At its core, terrorism involves the deliberate use of violence by individuals or organized groups to advance particular goals. Certain scholars posit that terrorism functions primarily as a method of political struggle, wherein systematic and organized violence is employed to instill fear within a broader populace. This tactic aims to erode trust in existing social structures and institutions, ultimately facilitating the imposition of political power through the execution of terrorist acts (Novaković, 2021). Wilkinson contends that terrorism represents a systematic application of violence orchestrated to achieve specific political objectives (Wilkinson, 2002). Central to the nature of terrorism is its reliance on fear as a tool of persuasion. By intimidating the masses and inciting provocation, terrorists seek to compel authorities into action or inaction through the threat of violence. This strategic use of fear serves to exert pressure on societal norms and political processes, thereby influencing decision-making and societal behavior (Novaković, 2021).

Terrorism and Criminology

Criminological theories provide a robust foundation for examining the multifaceted nature of terrorism. From classical perspectives emphasizing rational choice and deterrence to contemporary

theories focusing on social disorganization, strain, and subcultural influences, criminology offers a diverse array of frameworks for understanding human behavior in deviant contexts. Importantly, these theories can be adapted and extended to elucidate the specific dynamics of terrorist involvement, encompassing both individual-level motivations and broader structural determinants. Terrorism encompasses a spectrum of criminal activities perpetrated by both groups and individuals, driven by diverse motives, objectives, and methods. These assertions find support in the works of various scholars such as Hamm (2007), Albin (2001), Silke (2008), and Hewitt (2000a). Adaptability is a hallmark trait of terrorist groups, as they continuously adjust their tactics to suit the dynamic landscapes of their physical, social, and political environments (Hamm, 2007). Central to their modus operandi is the manipulation, exploitation, and utilization of the resources available from their adversaries or targets, as elucidated by Kupperman, Opstal, and Williamson (1982), and Chermak (2003). The overarching objective of terrorists is to maximize the impact of their actions, either by inflicting harm directly on victims or by instilling fear and garnering support through symbolic threats. This sentiment is echoed by scholars such as Berks (1990), Price (1977), Combs (2006), and Crenshaw (1988). Notably, terrorists defy easy categorization based on specific physical or behavioral characteristics. They can emerge from any social or educational background, religious affiliation, ethnic group, gender, or age bracket, as highlighted by Hudson (1999).

To explore the applicability of criminological theory in understanding terrorism, this paper undertakes a comprehensive examination of three prominent criminological frameworks. Each of these theories offers unique insights into different aspects of terrorism. Firstly, strain theories elucidate the mechanisms underlying terrorist recruitment processes. Secondly, control and learning theories provide crucial insights into individual behavior, shedding light on the factors influencing the decision to engage in terrorism and the conditions conducive to the expansion of terrorist group membership. Control theory, in particular, offers insights into the process of joining a terrorist organization and undergoing indoctrination, while learning theory underscores the significance of education and information dissemination within and among terrorist groups. Throughout the discussion, diverse examples are employed to illustrate the breadth of criminological theories' explanatory power in elucidating terrorist acts and organizational dynamics. By leveraging these theoretical frameworks, this paper aims to contribute to a deeper understanding of the complexities inherent in terrorism and its multifaceted manifestations.

Terrorism as a Crime

The comprehension of criminological theories in elucidating the behavior of terrorists is contingent upon recognizing the breadth of terrorism and its perpetrators. Analogous to the accessibility of criminal conduct to individuals, the prospect of becoming a terrorist is open to anyone. Terrorism, in its scope, encapsulates a myriad of illicit activities including but not limited to kidnapping, homicide, coercion, possession and utilization of explosives and other armaments, theft, and the despoliation of both public and private assets. The gamut of actions categorized as terrorism spans a spectrum of violent transgressions, notably encompassing hijackings, bombings, poisonings, and assassinations (Kupperman, Opstal & Williamson, 1982; Ross, 1993). Preceding their involvement in acts of terrorism, terrorists frequently resort to a spectrum of conventional criminal activities to bolster their operations. Commonly observed criminal behaviors include theft, counterfeiting, and participation in drug and arms trafficking, all of which serve as means to finance their endeavors (Hamm, 2007).

A more comprehensive comprehension of terrorism can be attained through an examination of both its parallels with and distinctions from other forms of criminal activities. Analogous to bias or hate crimes, terrorism embodies a symbolic essence wherein the perpetration is imbued with messages aimed at the victim, members of the victim's social or demographic group, prospective assailants, public officials, and the broader public sphere (Berk, 1990). However, terrorism extends beyond the mere commission of acts to encompass „the magnitude of the threat as perceived by the prospective victim or victims“ (Crenshaw, 1988).

Previous analyses of terrorism have underscored the significance of psychological dimensions by emphasizing terrorism's multifaceted targeting strategies (Berks, 1990; Price, 1977; Combs, 2006). These targets extend beyond immediate victims to encompass groups sharing similarities with the

victims, who can empathize with their plight, as well as individuals who, though not directly affected, react in accordance with their sympathies, loyalties, and emotional responses (Price, 1977). Combs (2006) delineates three primary target audiences for terrorists when leveraging media as a tool for propaganda dissemination: firstly, current or prospective supporters; secondly, the general populace; and thirdly, adversaries or those identified as prospective victims of forthcoming attacks (Combs, 2006). Similar to other forms of criminal conduct, terrorism exhibits evolutionary dynamics over time. Terrorist entities adeptly adjust to technological advancements, innovate new methodologies, assimilate lessons from setbacks, and navigate shifts in both foreign and domestic policies (Hamm, 2007). Analogous to street gangs or organized crime syndicates, each terrorist faction harbors distinct motives, targets, and operational modalities (Albini, 2001; Silke, 2008; Hewitt, 2000b).

Etiology of Terrorism

Strain Theory

Strain theories direct attention towards crime as an individual's response to the array of societal challenges, norms, cultures, values, and objectives. These theories find application in understanding delinquent reactions to personal violence and victimization (Baron, 2009; Manasse & Ganem, 2009), as well as in predicting patterns of drug use (Lo, Kim & Church, 2008). Additionally, strain theories shed light on disparities in race, gender, and age concerning decisions to engage in delinquent behavior (Manasse & Ganem, 2009). Hudson (1999) emphasizes that terrorists can emerge from diverse age groups, genders, and racial or ethnic backgrounds.

Robert Merton posited that society highly values certain goals and ideals, such as monetary success. However, access to legitimate avenues for attaining these goals varies based on factors such as social class, education, gender, and ethnicity. According to Merton's theory, individuals are rational actors who select behaviors based on their circumstances to advance their personal interests and achieve their objectives (Merton, 1938). Individuals with limited or no access to legitimate opportunities still aspire to these goals and may resort to illegitimate means, such as engaging in criminal activities, to fulfill them (Merton, 1938). When individuals encounter obstacles in pursuing their desired goals, they respond in diverse ways: some conform or ritualize their conduct, others withdraw from societal engagement, and still others innovate or rebel against societal norms. While criminological inquiry often emphasizes the innovator response, in the context of terrorism, rebellion becomes the focal point of interest.

Merton's theory was originally intended to apply to American society, given that individual desires are shaped by cultural influences (Passas, 1995). Nonetheless, the fundamental tenets of the theory hold implications for the examination of terrorism on a global scale. Groups targeting the United States and other Western nations frequently perceive the norms and values of these societies as undermining their organizational structures or traditional beliefs and cultural heritage. Individuals are drawn to terrorism or join terrorist organizations with a distinct purpose, often inspired by a complex interplay of social, cultural, and religious ideologies.

Agnew's general theory of strain was initially formulated to elucidate middle-class delinquency. Within this framework, Agnew (1992) posited that societal goals are perceived as ideals rather than attainable realities. Consequently, the inability to achieve these goals or the limited opportunities available does not necessarily evoke frustration or anger. Instead, this author contends that individuals' future behaviors are more profoundly influenced by the manner in which they are treated. According to Agnew's theory, individuals engage in delinquent behavior through a three-step process. Firstly, there is the actual or anticipated failure to achieve a desired goal. Secondly, individuals may experience the removal of positively valued stimuli, either actual or anticipated. Finally, strain arises from the encounter with actual or anticipated negatively valued stimuli, such as punishment (Agnew, 1992). Delinquent behavior ensues when individuals respond to this strain with negative emotions, often compounded by familial or social pressures urging corrective action to alleviate or resolve the strain. In engaging in delinquent acts, individuals are not solely driven by the pursuit of goals, but also by the desire to evade pain, sometimes resorting to delinquent behavior as a coping mechanism to avoid situations perceived as distressing (Agnew, 1992).

In the context of terrorist recruitment, Agnew's theory maintains relevance, particularly in the distinction he draws regarding its applicability to members of the middle class. Terrorist groups recruit individuals from all segments of society, not solely from the economically disadvantaged, but also from the well-educated, upwardly mobile, and affluent strata (Hudson, 1999). Previous studies, primarily focused on Europe and the Middle East, have revealed that approximately 75% of terrorist group members possess some level of higher education (Russell & Miller, 1977). Moreover, many terrorists hold legitimate professions, enabling them to evade detection, as observed in the cases of members belonging to sleeper cells (Hudson, 1999).

For these middle-class or upper-class terrorists, the objectives of the terrorist group take precedence over their social standing in the community (Russell & Miller, 1977; Hudson, 1999). The perceived failure lies in the group's inability to achieve its agenda through legitimate means; although they may never endeavor to pursue these goals through lawful channels, they believe no such avenues exist. Consequently, the pursuit of the group's goals outweighs considerations of life, wealth, or status, rendering these markers of their societal position devoid of allure and providing no positive incentives to continue their conventional careers while ignoring the terrorist agenda. Given that the objectives of terrorist groups often entail advocating for social or political changes, the absence of these changes and the middle-class terrorist's continued adherence to societal rules and norms deemed unacceptable by the group serve as negative stimuli, compelling their ongoing involvement until the group's agenda is realized (Breen, 2019).

Albert Cohen endeavored to elucidate the mechanisms by which certain young boys gravitate towards delinquent behavior, either independently or as part of youth gangs (Cohen, 1955). Cohen's theory revolves around the concept of status frustration, wherein individuals from lower socioeconomic strata find themselves subjected to the standards of respect or recognition typically associated with the upper class. This disjuncture engenders a sense of frustration among these individuals, prompting them to form delinquent subcultures. Within these subcultures, social values undergo redefinition, and individuals dismiss, disregard, and discredit the norms and values espoused by other social groups (Cohen, 1955). This process is further accentuated by the derision directed towards authority figures or proponents of opposing viewpoints or rejected values. In response to social and situational strains, individuals within these subcultures coalesce, collectively establishing new norms, values, and objectives that diverge from those of the middle class (Cohen, 1955). Membership in such a deviant subculture becomes the pinnacle of status for delinquents, akin to how membership in a terrorist group serves as a status symbol for individuals raised in environments permeated by terrorist ideologies, such as refugee camps or other areas where such ideologies are prevalent. These locales often offer few opportunities for young people, with extreme poverty widespread and access to aid limited or nonexistent. Faced with these circumstances, young individuals may perceive membership in a local terrorist organization as the sole means of attaining status and respect within their community (Hudson, 1999). Hamm extended this concept by proposing that bonds among individuals can be forged through a shared antipathy towards societal out-groups (Hamm, 2004).

Control Theory

Control theories constitute a fundamental framework for elucidating an individual's inclination towards engaging in terrorist activities or affiliating with a terrorist organization, as well as the decision to sustain such involvement. These theories have been instrumental in explicating a spectrum of behaviors ranging from extreme drinking patterns (Costello, Anderson & Stein, 2006), marijuana usage and cessation (Maume, Ousey & Beaver, 2005), to participation in gangs and perpetration of school violence (Hall, 2009). By virtue of its examination of the social bonds individuals forge within groups sharing similar inclinations, control theory presents an apt framework for scrutinizing terrorism. While lone wolf terrorists, devoid of any discernible ties to established organizations, can execute terrorist acts, a considerable portion of terrorism is perpetrated by individuals affiliated with identifiable groups (Hudson, 1999; Hamm, 2007).

Travis Hirschi (1969) posited that social bonds serve as pivotal determinants in predicting an individual's proclivity towards delinquent behavior. These bonds encompass attachment to both peers and family, commitment to conventional norms, engagement in lawful activities, and adherence to the

moral legitimacy of societal conventions. Attachment denotes the significance an individual accords to the opinions and expectations of their social circle, including friends and family. Commitment entails the extent to which an individual embraces and upholds societal expectations, the violation of which would jeopardize their standing within society (Hirschi, 1969). Inclusion of involvement in conventional activities within Hirschi's framework underscores the temporal dimension, wherein individuals allocate more time to lawful pursuits, thereby reducing opportunities for criminal engagement. Belief refers to the adherence to societal norms and values, and the degree to which individuals perceive them as valid and integral to their lives. Hirschi's theoretical framework holds significant relevance within the discourse surrounding terrorism, particularly in elucidating the process through which individuals become integrated into terrorist groups and adopt their associated lifestyle. Typically, individuals who gravitate towards involvement in terrorist organizations initially espouse sympathies towards their ideologies or harbor shared ideological convictions, often coupled with a disillusionment towards established political or social mechanisms (Hudson, 1999). In the absence of alternative social structures, individuals forge and fortify social bonds within the terrorist organization. Upon initiation into the group, most external connections are severed, supplanted by affiliations with fellow members and the organization's alliances. The newly-inducted terrorist assimilates the norms and values of the group as paramount, eclipsing any external perspectives (Hudson, 1999). Walter Reckless (1961) introduced containment theory, which posits that individuals' engagement in delinquent behavior is influenced by external pressures from the environment and social groups, alongside internal attractions from peer circles. Simultaneously, individuals are deterred from delinquency by their adherence to the directives of authority figures. Additionally, containment is reinforced by an individual's internal sense of guilt and a positive self-concept. The formation of this self-concept occurs early in life and undergoes alterations based on life experiences. A positive self-concept functions as a protective barrier, shielding individuals from succumbing to delinquency and criminal conduct (Reckless, 1961). This self-imposed barrier represents the individual's primary defense against the allure of deviant behavior (Reckless, 1961).

Jackson Toby delineates a pivotal aspect influencing the decision of youth to affiliate with terrorist organizations: the notion that „for those with social honor, disgrace is a powerful sanction“ (Toby, 1957). Toby contends that individuals must possess a certain level of investment in the conventional norms and values prevalent within their community, thereby fostering a commitment to conformity (Toby, 1957). Additionally, he argues that youthful involvement in delinquent behavior often stems from a deficiency in guardianship. The manifold responsibilities and challenges confronting parents and other responsible elders result in a dearth of time or attention devoted to overseeing the activities of the young (Toby, 1957).

Learning Theory

Social learning theories encompass a spectrum of comprehensive frameworks that scrutinize the communal, cultural, and individual factors contributing to the acquisition of both conventional and deviant or criminal skills and behaviors. These theories find application in understanding generational patterns of domestic violence and interpersonal abuse (Ireland & Smith, 2009; Josephson & Proulx, 2008), as well as in elucidating the influence of peers, guardians, and family members on an individual's propensity towards delinquency (Baerveldt, Völker & Van Rossem, 2008; Ryan, Testa & Fuhua, 2008).

Within the context of terrorism, these social learning theories can be leveraged to scrutinize the processes through which individuals or cohorts acquire the skills and ideological convictions that precipitate their engagement in actual or attempted terrorist activities. Such acquisition may occur through formal indoctrination and training conducted at terrorist training facilities (Forrest, 2006), or alternatively, via online recruitment, informal associations, or self-directed study facilitated by the Internet (Weimann, 2006). This section advances upon the insights extrapolated by Ruby (2002) and the case analyses presented by Hamm (2007), which advocated for the utilization of these theories. However, previous works have often failed to explicitly establish the nexus between these theoretical frameworks and their respective case studies.

Edwin Sutherland posited in his theory of differential association that criminal behavior is acquired through a process of learning. Individuals accumulate a repertoire of definitions favorable to

deviant conduct through sustained interaction and communication with other deviants over an extended period. These definitions undergo frequent and intense reinforcement during this process. Central to this theory are the content of what is learned and the mechanisms by which individuals internalize these lessons. Learning may occur within formal educational settings or within more intimate peer groups, each of which may shape the context and circumstances surrounding the acquisition and assimilation of these definitions. Sutherland underscores that individuals, beyond merely acquiring the skills to engage in criminal behavior, also develop a rationale for their involvement in such activities and articulate motives for their actions. These motives encompass appropriate rationalizations and attitudes that serve to alleviate feelings of guilt and fear, as well as to navigate responses to potential sanctions and threats of punishment (Sutherland, 1947).

Burgess and Akers (1966) build upon Sutherland's conceptual framework by advancing the notion that learning occurs through operant conditioning in both social and nonsocial contexts. Within these environments, desired behaviors are reinforced while others are discouraged and subject to ridicule. Of paramount importance is the consistent availability of significant sources of reinforcement. Deviant behaviors must be continuously and effectively reinforced by the individual's primary reference group – those deviant peers with whom the individual shares the closest bond or connection. Daniel Glaser further refines these concepts with his theory of differential identification, suggesting that individuals need not necessarily encounter or interact directly with other deviants to adopt deviant beliefs or engage in particular behaviors; instead, they need only identify with such individuals or groups as reference points (Glaser, 1978). This concept extends Burgess and Akers' notion of a reference group. This process of identification can occur through exposure to media depictions of real or fictional characters in various forms of media such as books or movies.

Moreover, advancements in technology have led to expansions and modifications of Sutherland's theory of differential association and Burgess and Akers' concept of reference groups. Warr (2002) contributes to these theories by examining virtual groups wherein individuals maintain contact and interaction with others whom they may never meet physically but with whom they have established strong bonds through the Internet, such as in chat rooms, multiplayer computer games, or other forms of virtual interaction.

Conclusion

The criminological exploration of terrorism constitutes a multifaceted endeavor that seeks to provide a comprehensive understanding of the intricate dynamics surrounding violent extremism. This pursuit necessitates the integration of diverse theoretical perspectives, innovative methodological approaches, and empirical findings to discern the underlying causes and mechanisms driving terrorist behavior. Through such interdisciplinary engagement, scholars endeavor to illuminate the complex interplay of individual, societal, and structural factors that contribute to the emergence and perpetuation of terrorism.

Central to the criminological examination of terrorism is the utilization of theoretical frameworks that offer insights into the motivational, psychological, and social dynamics underlying violent extremist ideologies and behaviors. Scholars often draw upon established criminological theories such as strain theory, social learning theory, and rational choice theory to elucidate the pathways to radicalization and involvement in terrorist activities. For instance, strain theory posits that individuals may turn to terrorism as a response to perceived societal injustices and inequalities, while social learning theory highlights the role of social networks and peer influences in the transmission of extremist beliefs and behaviors. Additionally, rational choice theory underscores the rational calculations and decision-making processes involved in the adoption of violent extremist ideologies.

In conclusion, the criminological exploration of terrorism offers a multifaceted and nuanced approach to understanding the complex phenomena of violent extremism. Through the integration of theoretical insights, methodological innovations, and empirical research, scholars strive to unravel the etiological underpinnings of terrorism and inform more effective strategies for prevention, intervention, and counterterrorism. Moving forward, interdisciplinary collaboration and dialogue are essential for advancing our understanding of terrorism and fostering resilient communities resilient to the threat of violent extremism.

References

- Agnew, R. S. (1992). Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency, *Criminology*, 30(1)/1992: 47-87.
- Albini, J. L. (2001). Dealing with the Modern Terrorist: The Need for Changes in Strategies and Tactics in the New War on Terrorism, *Criminal Justice Policy Review*, 12(4)/2001: 255-281.
- Baerveldt, C., Völker, B. & Van Rossem, R. (2008). Revisiting Selection and Influence: An Inquiry into the Friendship Networks of High School Students and Their Association with Delinquency, *Canadian Journal of Criminology & Criminal Justice*, 50(5)/2008: 559-587.
- Baron, S. (2009). Street youths' violent responses to violent personal, vicarious, and anticipated strain, *Journal of Criminal Justice*, 37(5)/2009: 442-451.
- Berk, R. A. (1990). Thinking about Hate-motivated Crimes, *Journal of Interpersonal Violence*, 5(3)/1990: 334-340.
- Breen, C. (2019). Exploring Terrorism through Criminological Theories, *International Journal of Business and Social Science*, 10(7)/2019: 195-211.
- Burgess, R. L. & Akers, R. L. (1966). A Differential Association-Reinforcement Theory of Criminal Behavior, *Social Problems*, 14(2)/1966: 128-147.
- Chermak, S. (2003). Marketing Fear: Representing Terrorism after September 11, *Journal for Crime, Conflict and the Media*, 1/2003: 5-22.
- Cohen, A. K. (1955). *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. New York: The Free Press.
- Collins, J. & Glover, R. (2002). *Terrorism in Colateral Language: A User's Guide to America's New War*. New York: New York University Press.
- Combs, C. C. (2006). The Media as a Showcase for Terrorism. In: Forest, J. F. (ed.), *Teaching Terror: Strategic and Tactical Learning in the Terrorist World* (pp. 133-144). New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Crenshaw, M. (1998). The logic of terrorism: Terrorist behavior as a product of strategic choice. In: Reich, W. (ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind* (pp. 7-24). Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Forest, J. F. (2006). Training camps and other centers of learning. In: Forest, J. F. (ed.), *Teaching Terror: Strategic and Tactical Learning in the Terrorist World* (pp. 69-109) New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Glaser, D. (1956). Criminality Theories and Behavioral Images, *American Journal of Sociology*, 61(5)/1956: 433-444.
- Hall, R. E. (2009). Cool Posse, Black Manhood and Juvenile Delinquency, *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19(5)/2009: 531-539.
- Hamm, M. S. (2007). *From Oklahoma City to Al-Qaeda and Beyond Terrorism as Crime*. New York: New York University Press.
- Hamm, M.S. (2004). Apocalyptic Violence: The Seduction of Terrorist Subcultures, *Theoretical Criminology*, 8(3)/2004: 323-339.
- Hewitt, C. (2000a). The Political Context of Terrorism in America: Ignoring Extremists or Pandering to Them?, *Terrorism and Political Violence*, 12(3)/2000: 325-344.
- Hewitt, C. (2000b). Patterns of American Terrorism 1955-1998: An Historical Perspective on Terrorism-related Fatalities, *Terrorism and Political Violence*, 12(1)/2000: 1-14.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Hudson, R. A. (1999). *Who Becomes a Terrorist and Why: The 1999 Government Report on Profiling Terrorists*. Guilford, CT: The Lyons Press.
- Ireland, T. O. & Smith, C. A. (2009). Living in Partner-violent Families: Developmental Links to Antisocial Behavior and Relationship Violence, *Journal of Youth & Adolescence*, 38(3)/2009: 323-339.
- Josephson, W. L. & Proulx, J. B. (2008). Violence in Young Adolescents' Relationships, *Journal of Interpersonal Violence*, 23(2)/2008: 189-208.
- Kešetović, Ž. & Bajagić, M. (2003). Borba protiv međunarodnog terorizma – pravni aspekt, *Zbornik radova „Terorizam u savremenim uslovima“*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Kupperman, R. H., Opstal, D. V. & Williamson, Jr., D. (1982). Terror, the Strategic Tool: Response and Control, *Annals of the American Academy of Political and Social Science, International Terrorism*, 463/1982: 24-38.
- Laqueur, W. (1987). *The Age of Terrorism*. Boston: Little Brown.
- Lo, C., Kim, Y. & Church, W. (2008). The Effects of Victimization on Drug Use: A Multilevel Analysis, *Substance Use & Misuse*, 43(10)/2008: 1340-1361.
- Manasse, M. E. & Ganem, N. M. (2009). Victimization as a Cause of Delinquency: The Role of Depression and Gender, *Journal of Criminal Justice*, 37(4)/2009: 371-378.

- Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie, *American Sociological Review*, 3(5)/1938: 672-682.
- Novaković, F. (2021). Terorizam – Prijetnja međunarodnom miru i sigurnosti, *Studenti u susret nauci – StES 2021, Zbornik radova – Društvene nauke*, Banja Luka, 2021, pp. 225-241.
- Passas, N. (1995). Continuities in the anomie tradition. In: Adler, F. & Laufer, W.S. (eds.), *The Legacy of Anomie Theory Advances in Criminological Theory* (pp. 91-112). New Brunswick: Transaction Publishers
- Price, Jr., H. E. (1977). The Strategy and Tactics of Revolutionary Terrorism, *Comparative Studies in Society and History*, 19(1)/1977: 52-66.
- Reckless, W. C. (1967). *The Crime Problem, Fourth Edition*. New York: Meredith.
- Ross, J. I. (1993). Structural Causes of Oppositional Political Terrorism: Towards a Causal Model, *Journal of Peace Research*, 30(3)/1993: 317-329.
- Ruby, C. (2002). Are Terrorists Mentally Deranged?, *Analyses of Social Issues & Public Policy*, 2(1)/2002: 15-26.
- Russell, C. A. & Miller, B.H. (1977). *Profile of a Terrorist*, *Terrorism: An International Journal* 1(1)/1977: 17-34.
- Ryan, J., Testa, M. & Fuhua, Z. (2008). African American Males in Foster Care and the Risk of Delinquency: The Value of Social Bonds and Permanence, *Child Welfare*, 87(1)/2008: 115-140.
- Schmid, A. P. & Jongman, A. J. (1988). *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*. London and New York: Routledge.
- Sederberg, P. (1989). *Terrorist Myths, Illusion, Rhetoric, and Reality*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Silke, A. (2008). Holy Warriors: Exploring the Psychological Processes of Jihadi Radicalization, *European Journal of Criminology*, 5(1)/2008: 99-123.
- Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Sutherland, E. H. (1924). *Criminology*. Philadelphia: J. B. Lippincott.
- Warr, M. (2002) *Companions in Crime: The Social Aspect of Criminal Conduct*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wilkinson, P. (2002). *Terorizam protiv demokracije, Odgovor liberalne države*. Zagreb: Golden marketing.
- Zinn, H. (2002.) *Terrorism and War*. New York: Seven Stories Press.

KRIMINOLOŠKI (ETIOLOŠKI) ASPEKTI TERORIZMA

Mr. iur. Filip Novaković³²⁵
Helsinški parlament građana Banja Luka

Apstrakt: Savremeni krajolik globalne sigurnosti duboko je pod uticajem fenomena terorizma, koji predstavlja najveću zabrinutost neusporedive veličine. Dok je terorizam kroz historiju prožimao anale državnih tvorevina, njegova savremena manifestacija svjedoči izrazitoj eskalaciji i proliferaciji posljednjih desetljeća. Suprotno uvriježenom uvjerenju koje može ograničiti avet terorizma na granice Starog kontinenta ili na nacije koje karakteriziraju demokratske paradigme upravljanja, njegov doseg se proteže daleko izvan takvih granica, utičući na različite geografske lokalitete i nadilazeći konvencionalna društvena ograničenja. Doista, terorizam u sadašnjoj eri uzima veliki danak, manifestirajući se u bezbroj oblika i zadirući u sve aspekte društvenog postojanja. Na svom štetnom tragu, terorizam potkopava temeljna načela koja štite globalni pravni okviri, ugrožavajući tako temeljna načela koja podupiru civilizacijske norme. Ovo izlaganje nastoji pomno proučiti višestranu dimenziju svojstvene fenomenu terorizma, razjašnjavajući zamršeno međudjelovanje faktora koji ubrzavaju pribjegavanje nasilnim sredstvima u potrazi za ostvarivanjem političkih ciljeva.

Ključne riječi: terorizam, kriminalna etiologija, međunarodna sigurnost, definicija terorizma, nasilje.

³²⁵ E-mail: filipnovakovic.iur@gmail.com.

ЕФЕКТИ ДЈЕЛОВАЊА КАНЦЕЛАРИЈЕ ВИСОКОГ ПРЕДСТАВНИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Давор Стрика, МА³²⁶

Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци

Апстракт: Канцеларија високог представника у БиХ /ОХР/ успостављена је Дејтонским мировним споразумом /ДМС/ којим је окончан грађански рат у БиХ 1992-1995. Циљ оснивања ОХР-а био је осигуравање поштивања и спровођења ДМС, те обезбјеђивање мира у постконфликтном бх. друштву. Међутим, у годинама које су долазиле, ОХР је „превазишао“ и самоиницијативно прекорачио своје ингеренције и замишљену улогу, те се претворио у креатора политичких односа, али и политичког система БиХ наметањем великог броја закона, одлука и других рјешења којима је циљ био уређење БиХ по визији једног дијела међународне заједнице, тј. западних сила. Канцеларија високог представника је једна од ријетких институција која је отворено користила и користи ретроградна антидемократска овлашћења, која су смањивала и смањују аутономију и политичку слободу конститутивних народа БиХ. Дјелујући на тај начин, ОХР се отворено сврстава на страну једног народа и његове политичке визије БиХ, занемарујући очигледну чињеницу да у овој земљи постоје три конститутивна народа са једнаким правима и обавезама. Дјелујући и поступајући навијачки и селективно према било којем конститутивном народу, ОХР се у великој мјери намеће као генератор и узрочник политичких криза и латентних сукоба у БиХ.

Кључне ријечи: Канцеларија високог представника у БиХ /ОХР/; Дејтонски мировни споразум /ДМС/; међународна заједница, међународни интервенционизам, глобализација; БиХ.

Увод

Историју људских односа између појединаца, група, заједница и држава можемо посматрати као историју сарадње и солидарности, али и као конфликта. Милашиновић каже како сукоби настају услед: „Различитих потреба, економских, класних, расних, вјерских, националних, политичких, социо-психолошких и других противријечности, интереса и циљева“ (Милашиновић, 2007: 15). Дакле, јасно је да до сукоба и конфликта долази ради остваривања предности или интереса једног друштва, заједнице или државе у односу на друге. Та предност се врло често остварује неморалним и нелегитимним начином дјеловања - вршењем и пројектовањем директне штете по другога, који се на тај начин доводи у позицију потчињеног, искориштеног или злоупотријебљеног. Нажалост, сукоби и конфликти су константна људске цивилизације. Реалистички поглед на међународне односе каже да је: „Свјетска политика у суштини непромјенљива борба међу државама од којих свака гледа остваривање сопствених националних интереса и премоћи у условима анархије,“ (Kegli & Vitkof, 2006: 85) те да људска бића красе особине себичности које их мотивишу ка сталној борби за моћ и превласт.³²⁷

Самим тим, због свега наведеног, а зависно од специфичности сваког народа и територије, конфликти настављају да се дешавају и манифестују, скоро на дневном нивоу. Они имају различите узроке, фазе и начине манифестације. Милашиновић сматра да постоји неколико врста друштвених конфликта и то: класни, вјерски, расни, национални и политички

³²⁶ davorstrika@yahoo.com

³²⁷ Вилијам Китик истиче да реалисти сматрају да односи између држава почивају на двије важне идеје и вриједности. „Прва, да државе не признају право другим државама на аутономно дјеловање, а понекад чак ни постојање, и друго, не желе да ограниче својевољно насиље према другима.“ (Chittick, 2006: 9).

(Милашиновић, 2007: 190). Осим тога, они могу да буду отворени и латентни, директни или путем посредника. Бивша Југославија представља државу која је нестала у низу крвавих грађанских ратова деведесетих година прошлог вијека. Као један од најинтензивнијих ратова за југословенско наслијеђе био је грађански рат у БиХ 1992-1995. године. По завршетку тога сукоба, а услед униполарног свијета са доминацијом САД-а успостављена је савремена БиХ која функционише на елементима федерализма и конфедерализма са три конститутивна народа, сачињена од два ентитета. Међутим, и поред успостављених елемената и институција демократије, БиХ има евидентне доказе присуства и дјеловања међународне управе и страног интервенционизма, а самим тим и деспотизма и неоколонијализма, отјелотвореног кроз активности и рад ОХР-а, који у постојећим околностима и пристрасношћу у дјеловању не води БиХ путем помирења, већ стварања нових подјела и конфликта, користећи добро знане и опробане принципе старих колонијалних политика и метода.

Крај Хладног рата, америчка хегемонија и глобализација/американизација као основ новог униполарног свјетског поретка

Завршетак Хладног рата и нестанак са историјске и политичке сцене СССР-а 1991. године, означио је тектонске промјене на глобалном нивоу. Те промјене су биле историјског и епохалног карактера и представљале су истовремено крај и почетак једне ере. Све до тада, свијет је живио у периоду доминације двије свјетске суперсиле: САД и СССР. По први пут у својој историји, људска цивилизација се након краја Другог свјетског рата, нашла у биполарном свијету са доминацијом само двије силе које су имале потпуно другачије погледе на међународни систем и уређење свијета. У периоду од скоро пет деценија, колико је трајао Хладни рат, СССР већ крајем осамдесетих година прошлог вијека показује знаке слабости у одржавању конкуритивност у трци у наоружању услед све већих економских, финансијских и других проблема са којима се суочавао.³²⁸ Економски изнурен, СССР се сасвим непредвиђено и неочекивано распао мирном унутрашњом дезинтеграцијом, тј. дисолуцијом. Био је то сценарио на који нису рачунали нити су предвиђали ни најоптимистичнији теоретичари међународних односа у САД, али ни широм свијета.³²⁹ Нестанком СССР-а створио се вакуум моћи који је попуњен од стране једине преостале свјетске суперсиле. Свијет је добио новог хегемона.³³⁰ Наступиле су деценије „америчког мира“ или „америчког виђења свијета“, оно што је бивши амерички предсједник Бил Клинтон називао: „Политиком ангажовања и проширења“ (Chittick, 2006: 156). Таква политика претпостављала је наметање америчких политичких рјешења, вриједности и интереса широм свијета. Идеја американизације декларисана је и спровођена путем политике глобализације или увезивања и повезивања свијета који функционише на истим

³²⁸ „Током совјетске ере Русија је у суштини била колонијална сила која је владала народима и људима који нису осјећали да имају ишта заједничко са својим господарима. Дијелови Руске Федерације, на примјер Чеченија и Дагестан у области Кавказа, и даље се тако осјећају. Крајем прошлог вијека СССР је трошио више новца него што га је било, није имао довољно средстава, економија која није била осмишљена за људе налазила се у расулу, а уз то је и претрпио пораз у планинама Авганистана - све то узроковало је његов распад. Руско царство смањило се на облик који је мање - више имало прије комунистичке ере: европске границе завршавале су се код Естоније, Литваније, Бјелорусије, Украјине, Грузије и Азербејџана. Совјетска инвазија на Авганистан 1979. године, као подршка комунистичкој влади Авганистана против антикомунистичких муслиманских герилаца, није имала никакве везе с доношењем радости маркистичко-лењинистичког учења Авганистанцима, већ искључиво с тим да Москва осигура контролу над дотичним простором како би спрјечила било ког другог да учини то исто.“ (Маршал, 2019: 13).

³²⁹ „Хладни рат је представљао интензивну концентрацију на један проблем. Мобилизовао нас је. Мобилизовао је наше пријатеље и савезнике против једног блока. Утицао је на наше процесе. Утицао је на наше институције, све што смо радили. Не знам да ли смо икада били сконцентрисанији на нешто. И одједном, изненада, један свијет је нестао и створио се нови у коме није постојала опасност новог Хладног рата. Уколико направимо грешку, можемо уништити планету - ово је нестало и прошло. Четрдесет година обуздавања СССР је дефинисало америчку спољну политику и националну безбједносну политику. Стратегија је била базирана на премисама политичког реализма и либералног интернационализма.“ (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 3).

³³⁰ „Са стицањем моћи без пријемца, хегемон мијења постојећи систем стварањем и наметањем правила којима чува сопствену доминантну позицију, демонстрирајући силу да би очувао поредак у глобалном систему у своју корист. Хегемон - појединачна, изузетно моћна држава која врши надмоћан утицај на глобални систем. Хегемонија по правилу намеће ванредне обавезе свјетском вођи, који мора да сноси трошкове одржавања економског и политичког поретка, уз истовремену заштиту свог положаја и очувања своје империје. Временом, како терет глобалне одговорности узима свој данак, јављају се нови супарници да угрозе све рањивијег свјетског лидера.“ (Kegli & Vitkof, 2006: 171-172).

- заједничким основама либералне демократије и тржишне економије: „Сматра се да глобализација у принципу служи интересима САД-а и других западних земаља и да је мање-више истовјетна са американизацијом“ (Giddens, 2005: 14). Логика којом су се руководили амерички политичари била је јасна, уколико су САД побједнице Хладног рата, што значи да су америчка економија, држава, политика, тврда и мека моћ најмоћнији и најутицајнији на свијету, онда ће од ефеката глобализације највише интереса и добробити, по природи ствари, бити за економски, финансијски и политички најдоминантнију државу. Нови свјетски поредак о којем је говорио и бивши амерички предсједник Џорџ Буш 29. јануара 1991. године подразумевао је: „Свијет уређен од стране Сједињених Америчких Држава као једине преостале суперсиле у свијету. Тај свјетски поредак би имао три упоришта: економско - подразумева економску доминацију, прије свега Сједињених Држава које су заиста биле економски најдоминантнија свјетска сила тога доба; затим војну доминацију која подразумева потпуну војну надмоћ у односу на остале државе (трајала је током деведесетих година 20. вијека и почетком 21. вијека); те идеолошки критеријум или мека моћ, који је подразумевао доминацију америчке идеологије, привлачност америчког демократског политичког система те потрошачког капиталистичког друштва“ (Johnstone, 2000: 9).

Период након завршетка Хладног рата означио је и почетак великог броја сукоба широм свијета. Ти сукоби су, зависно од локације и сукобљених страна били етничког, религијског, класног или међународног карактера. Френцис Фукујама (Fukujama, 1997) је истицао како је крај хладноратовског поретка довео до тријумфа либералне демократије и либералног погледа на свијет, те је овај друштвено-вриједносни систем прогласио „крајем историје“, реферишући се на Хегела, који је својевремено апострофирао Француску буржоаску револуцију из 1789. године за „крај историје“ у смислу непостојања могућности прокламовања виших, значајнијих и упечатљивијих идеја и вриједности у будућности, осим оних, тада представљених, и то кроз постулате: слободе, једнакости и братства. Па ипак, ситуација је показала да у државама широм свијета, околности нису увијек биле идеалне, те да демократске промјене не значе по аутоматизму просперитет и мир за све државе бившег комунистичког блока. Један од сукоба којим ћемо се бавити у овом раду јесте онај који се десио у БиХ 1992-1995. године, након распада СФРЈ. Крај тог конфликта означио је почетак колонијалне управе у БиХ, нестанак слободе и политичке аутономије суверене државе и народа који живе у БиХ, те формирање хибридног политичког система са елементима деспотизма (карактеристичним за средњовијековне обрасце понашања и устројства) и демократије - тј. демократског политичког система који је далеко од функционалног.

Узроци и почетак рата у БиХ 1992-1995.

Након Другог свјетског рата на простору Балкана створена је Социјалистичко Федеративна Република Југославија.³³¹ Други свјетски рат је за југословенске народе представљао истовремено рат за ослобођење од туђинске и фашистичке власти која је спроводила политику геноцида и истребљења над Србима, Ромима, Јеврејима и другим антифашистима на територији читаве некадашње Краљевине Југославије, али истовремено и револуционарну борбу, тј. грађански рат између поборника социјалистичко/комунистичког покрета и присталица монархије, и оних који су подржавали фашистичко квинслишке творевине (као што је била НДХ). Овај сукоб је довео до тешких разарања, историјских траума и омраза између до јуче братских народа који су се борили за доминацију над што већим простором тадашње Југославије. Српски народ је доживио и претрпио организован геноцид који се манифестовао масовним и системским истребљивањем путем организованог система логора, јама, масовних стријељања и присилног рада. Само неки од познатих мучилишта су логори смрти: Јасеновац, Јадовно, Сисак, Стара Градишка, Сајмиште, Јастребарско, итд. Кеџмановић каже: „Ратни злочини су бацили сјенку на послјератне српско-хрватске односе, а пошто је ријеч о два најбројнија југословенска народа, од чије сарадње је у великој мјери зависила компактност и стабилност комунистичке државе, партизанска власт је уложила много

³³¹ Првобитни назив државе је гласио „Федеративна Народна Република Југославија“, док се од 1963. године назива СФРЈ.

напора да из колективних сјећања народа потисне такве негативне успомене. Минимизирањем узајамних злодјела и предимензионисањем примјера међунационалне солидарности, конструисањем вјештачких пропорција о подједнакој подршци свих народа антифашистичкој борби и симетричној улози српских четника и хрватских усташа, „исправљене“ су тамне странице прошлости зарад свјетлије будућности“ (Кецмановић, 2005: 154).

Па ипак, и поред великог броја унутрашњих проблема и неријешених националних питања, у периоду Хладног рата СФРЈ је имала изузетну међународну улогу као вођа Покрета несврстаних земаља, које су одбиле да се повинују Западу и Истоку, већ су се одлучиле предводити трећи пут - пут земаља које су жељеле и биле спремне да сарађују са свим странама и државама у биполарном поретку. Таква политика имала је доста бенефита за Југославију, што је резултовало остваривањем међународних успјеха за ову изузетно мултиетничку државу,³³² која је иза себе имала дугу историју међунационалних тензија, проблема, сукоба и омраза. Међутим, завршетак Хладног рата означио је нестанак употребне вриједности или разлога постојања СФРЈ у формату у коме је то био случај до тада. Убрзо након рушења Берлинског зида, уједињења Њемачке и распада СССР-а, долази до све израженијих сецесионистичких захтјева за осамостаљивањем и независношћу земаља које су чиниле СФРЈ. Устав из 1974. године давао је велика овлашћења југословенским републикама, те је дефинисао државу као федерацију сачињену од шест република. Сматра се да је овај устав ударио темеље дисолуцији Југославије, јер је дефинисао државу на елементима федерализма и конфедерализма, давајући републикама могућност за отцјепљењем у случају да њихове жеље за сецесионизмом подрже све друге чланице југословенске федерације. Екмечић закључује: „Устав из 1974. је Југославију претворио у конфедерацију“ (Екмечић, 2011: 533).

Када су Словенија и Хрватска одлучиле да пођу овим путем и прогласе независност, међународна и Европска заједница су формирале Бадинтерову комисију, како би установили да ли ове републике имају правни основ за такву врсту политичког дјеловања. Иако је поменути Устав из 1974. године дефинисао да је то оствариво, само ако постоји сагласност свих чланица Федерације, Бадинтерова комисија је установила и одлучила да се СФРЈ налази де факто у процесу дисолуције, тј. у процесу распада и самим тим створила могућност, прије свега, Словенији и Хрватској, а касније и Македонији и БиХ да прогласе независност од Југославије: „У свом Мишљењу број 1, од 7. децембра 1991. године, Комисија је протумачила да се Југославија налази у дисолуцији и да процес осамостаљења република није сецесија, него њихово легитимно право да се издвоје из југословенске државне заједнице“ (Nešković, 2013: 157). Овакав став је омогућио и другим државама, прије свега западним силама да подрже независност бивших југословенских република, не размишљајући о посљедицама таквих одлука. Прве су независност прогласиле Словенија и Хрватска у октобру 1991. године. Међу првим земљама које су признале њихову независност нашли су се Ватикан и Њемачка. Постоје индиције да су САД на почетку ових процеса сматрале да је потребно очувати СФРЈ, али са другачијим политичко-економским уређењем које би подразумевало демократизацију, либерализацију и модернизацију политичког, финансијског, економског и војног система Југославије (Ковачевић, 2007). Међутим, након унилатералне одлуке о признању независности бивших југословенских република од стране поновно уједињене Њемачке, која је вијековима имала и показивала аспирације према простору Балкана, САД су одлучиле да сустигну Њемачку и преузму темпо, те се наметну као лидер у доношењу одлука које се тичу овог простора (што су геополитички у том тренутку већ и биле као једина суперсила униполарног свијета) те су на крају дале сагласност/подржале независност наведених република: „Преовладало је мишљење да је Америка као побједничка сила стекла легитимитет за дјеловање и преобликовање свијета према својим интересима. Сједињене Америчке Државе су 1990/91. године иступиле на свјетској сцени као неприкосновен ауторитет, без икаквог ослонаца на правне и моралне норме. Но, оно што је најинтересантније у овој ситуацији јесте чињеница

³³² „Статистички подаци из 1981.године показују да је у СФР Југославији живјело „8.140.000 Срба који су чинили 36,3% становништва, Хрвати су бројали 4.428.000 или 19,8%; Муслимани 2.000.000 или 8,9%; Словенци 1.754.000 или 7,8%; Албанци 1.730.000 или 7,7%; Македонци 1.340.000 или 6,0 %; Југословени 1.219.000 или 5,4%; Црногорци 579.000 или 2,6 % те Мађари 427.000 или 1,9 %.“ (Denić, 1996: 31).

да ниједна од великих земаља, нпр. Русија, Кина или Индија, није била вољна да се супротстави, нити пак, да покрене принципијелну расправу о односима у међународној заједници или о свјетском поретку“ (Аврамов, 2001: 68).

Са БиХ је ситуација била слична, али са много горим посљедицама. У овој земљи су два конститутивна народа: бошњачки и хрватски одлучили 1992. године, без сагласности српског народа да организују референдум о независности који је одржан 1. марта 1992. године. На основу урађеног, можемо рећи да се радило о еклатантном и флагрантном чину уставног насиља над српским народом, јер је за било коју врсту одлуке, а посебно оне судбоносног карактера које се тичу будућности земље, потребна сагласност сва три народа, као што је била потребна сагласност осталих република југословенске федерације за независност Словеније и Хрватске: „Код Босне је било спорно што њен захтјев за самосталност није био уставно легитиман, јер су Срби, као један од конститутивних народа, били против осамостаљења ове републике“ (Nešković, 2013: 157). Пошто сагласности за овакву врсту одлуке није било међу Србима, у БиХ је почео грађански рат који је трајао до 1995. године и у којем је страдало преко 100.000 грађана.

Дејтонски мировни споразум

За вријеме рата у БиХ међународна заједница је нудила неколико мировних споразума, тј. рјешења кризе. Потребно је напоменути да је прије самих сукоба у БиХ постојала понуда и могућност мирног рјешења која се огледала у Кутиљеровом плану из фебруара 1992. године који је замишљао етничку консолидацију на свим административним нивоима, те давање већих овлашћења локалним властима на уштрб централних. Представници конститутивних народа су начелно пристали на овај споразум који би спријечио рат у БиХ, али је накнадно Алија Изетбеговић, лидер бошњачког народа повукао свој потпис, тј сагласност за ово рјешење. Постојали су још и Венс - Овенов план из 1993. године, Овен - Столтенбергов из 1993. године, те План Контакт групе из 1994. године, али ниједан није наишао на консензус и престанак зараћених страна. Мир је успостављен тек Дејтонским мировним споразумом 1995. године који је истовремено у своме Анексу 4 - Уставу БиХ,³³³ дефинисао да исту чине два ентитета. Републици Српској је припало 49%, а Федерацији БиХ 51% територије. Утврђено је да ће се статус Брчког дефинисати накнадном арбитражом.

ДМС је јасно дефинисао подјелу надлежности и овлашћења ентитета у посконфликтном периоду. Република Српска је овим мировним споразумом имала чак војну, полицијску, међународну надлежност и ингеренцију, која је постепено редукована у наредним годинама одлукама високих представника. Па ипак, Дејтон је јасно рекао да ентитети уживају велику аутономију и политичку слободу, да је имовина у власништву ентитета, те да све надлежности које нису набројане као ингеренција БиХ припадају ентитетима. „Срби су имали створен државни ентитет Републику Српску, која је до 1995. године функционисала као самостална држава“ (Nešković, 2013: 220).

Међутим, од успостављања мировног споразума, па све до данас, иако је основни задатак и циљ међународне заједнице и Канцеларије високог представника у БиХ био одржавање мира и дословно примјењивање ДМС, ова институција се ставила на располагање једној политици и визији БиХ. Та визија подразумијевала је јачање централне власти у Сарајеву, централизацију БиХ, те самим тим и даље развлашћивање Републике Српске, те уставно моделирање БиХ путем Уставног суда БиХ, али и одлукама високих представника. Професор Рајко Кузмановић каже: „Процес глобализације захватио је свијет поткрај 20. вијека под руководством прекоокеанске моћне државе и имао је негативне посљедице по многе земље, а нарочито оне социјалистичког блока. Тај процес се најдрастичније одразио на Југославију. Други талас глобализма кулминирао је у региону, гдје је дошло до рата. Отаџбински рат је

³³³ „Споразум представља сложену цјелину која обухвата структуру, циљеве и субјекте његовог остваривања. Споразум има једанаест дијелова који обухватају различите области државног питања БиХ. Анекси: 1. војна питања, 2. међуентитетска линија разграничења, 3. избори, 4. устав, 5. арбитража, 6. људска права, 7. проблем избјеглица, 8. национални споменици, 9. јавне корпорације, 10. цивилна примјена споразума (високи представник) и 11. полицијске снаге. Свих једанаест дијелова има уставну правну снагу, а четврти дио је званични Устав БиХ“ (Nešković, 2013: 182).

завршен усвајањем Дејтонског споразума, као „суи генерис“ мировног уговора, а доносиоци тог документа одиграли су дволичну улогу - по Дејтону конституисана је федерално-конфедерална држава, а на другој страни у пракси су подржавали унитарни модел. То је створило сложену ситуацију за дужи период“ (Кузмановић, 2023).

Савремена БиХ као неуспјела држава - ОХР као примјер међународног интервенционизма и неоколонијалног присуства

БиХ би се у многим аспектима могла сврстати и дефинисати као неуспјела или чак немогућа држава.³³⁴ Могли бисмо је тако оквалификовати јер ни данас, скоро три деценије од завршетка грађанског рата није успјела организовати демократску власт засновану на вољи грађана, њиховим политикама и независном аутономном политичком систему који би подразумијевао концентрисање моћи и суверенитет народа у домаћим институцијама, а не у страним и наметнутим тијелима, институцијама и организацијама. Како другачије назвати земљу и друштво у коме последњу, најважнију, најсуверенију одлуку не доноси народ или његови представници изабрани легитимно на слободним и фер изборима, већ страни држављани и међународне организације? „За БиХ не може се рећи да је у цјелини суверена, јер њоме управљају странци и то политиком, економијом и војском. Странци преко ОХР-а, високог представника и других организација и институција начинили су један специфичан вид протектората“ (Кузмановић, 2023). Чосудовски каже: „Ослањајући се на споразум из Дејтона, којим је створен и босански „Устав“, САД и европски савезници увели су потпуну колонијалну управу над Босном. На челу те управе стајао је њихов именовани Високи представник.“ (Chossudovsky, 2008: 284).

Канцеларија високог представника је дефинисана ДМС као прелазно и привремено рјешење док се не створе услови за потпуну имплементацију мира у БиХ, чиме би се створили услови за повлачење странаца из система одлучивања, али исто тако и повлачење страних војних формација. Међутим, нешто што је требало бити прелазно и привремено рјешење испоставило се, постало је трајно са тенденцијама даљег присвајања све већег дијела моћи и утицаја. Високи представници тежили су у континуитету успостављању што шире контроле моћи и власти, о чему говори и добијање „Бонских овлаштења“ на конференцију у Бону 1997. године. Недуго након тога, иста су искориштена, и то већ следеће године када је смијењен предсједник Републике Српске Никола Поплашен. Кориштењем истих овлаштења забрањен је политички рад великом броју политичких лица и функционера у Републици Српској. На овај начин ОХР се обрачунавао са неистомишљеницима у маниру колонијалних управа карактеристичних за 19. и рани 20. вијек. По свему судећи, док год је ОХР присутан у БиХ, она ће бити земља парадокса која истовремено посједује и гаји елементе отвореног деспотизма и монархизма (јер је високи представник у функцији и позицији деспота/монарха који једностраним одлукама, без потребе за консултовањем и мишљењем конститутивних народа, њихових институција и органа дјеловања, те других политичких фактора у БиХ) доноси одлуке са снагом закона и исте примјењује. Додуше, БиХ и даље има одлике и контуре демократског политичког система, јер народи бирају своје представнике на слободним и фер изборима сваке двије, тј. четири године. Међутим, поставља се питање суверености народа и његове воље, уколико се било која народна одлука може оспорити, тј. уколико ОХР може смијенити или забранити рад било којем представнику или политичару који је легитимно изабран на основу политичке платформе која за циљ има реализацију народних политика и интереса: „Принцип демократије је у ДМС садржан као: јединство конститутивних права и обавеза народа, демократски баланс етничких и грађанских вриједности, сложен процес усаглашавања кроз форме консociјативне демократије“ (Nešković, 2013: 202). Дјелује да се принципи демократије дефинисани ДМС не спроводе у БиХ на адекватан и праведан начин.

³³⁴ „Покушаји САД и њених европских савезника да пуким успостављањем дипломатских односа од бивше централне југословенске републике направе државу, произвели су троипогодишњи грађански рат на национално-вјерској основи који се опет није завршио успостављањем суверене државе него иностраним протекторатом. Иако су према Дејтонском споразуму из 1995. године инострани управитељи требало да оду 2005. године, они су и сада ту и свој мандат и даље продужавају, јер ни након више од деценије нису успјели да БиХ учине самоодрживом државом“ (Кецмановић, 2007: 5).

На основу свега реченог, позицију и постојање ОХР можемо дефинисати као патолошки примјер међународног присуства и интервенционизма, униполарног свјетског поретка, глобализације и неоколонијализма, те као политички мотивисано тијело које је својим одлукама подстицало политичке кризе у БиХ. Наиме, већ смо говорили о глобализацији као идеји или процесу који је настао као дио америчке спољне политике и тежње за американизацијом свијета након побједе у Хладном рату. Та американизација је подразумијевала доминацију једне државе у свим питањима која се тичу или су од интереса за ову свјетску суперсилу у тадашњем униполарном свијету. Пошто је БиХ имала своју колонијалну историју која се огледала кроз вијекове колонијалне прошлости унутар Отоманског царства и Аустро-Угарске монархије, можемо рећи да БиХ никада није била независна држава: „Све до 1943. године о њеној државности су одлучивали субјекти изван Босне: султан, цар, краљ“ (Nešković, 2013: 88). Елементе њене државности ударили су комунисти одлукама ЗАВНОБиХ-а 1943. године. Наиме, комунисти су први дефинисали БиХ као земљу сва три народа са утврђеним границама: „Одлукама Земаљског антифашистичког вијећа од 25. новембра 1943. године у Мркоњић Граду, и Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије - АВНОЈ, од 29. новембра 1943. године у Јајцу, Босна је постала федеративна јединица у новој држави, и тиме, први пут у својој историји, стекла државност у савременом смислу ријечи“ (Nešković, 2013: 86). Кеџмановић закључује да је: „Цијела историја мирног суживота на простору БиХ, у ствари, обезбјеђивана извана и присилно посредством окупационих војски (Турска и Аустроугарска) или унутрашње диктатуре (шестојануарска и комунистичка), а када год су се дизгини попуштали, долазило је до крвавих међусобних обрачуна, типичних за све грађанске ратове“ (Кеџмановић, 2007: 30). Дакле, поред колонијалне прошлости, САД се нису устручавале да као резултат своје политике интервенционизма у међународним односима (прокламоване након Другог свјетског рат) интервенишу и у БиХ, успостављајући на тај начин одређен политички систем подложен њиховим интересима, те јасно међународно и колонијално присуство, тј. колонијалну управу. Свака страна управа у одређеној држави се може називати колонијалном управом, а баш таква је створена у БиХ: „На дјелу је, дакле, пузећи протекторат. Тако се добија утисак да је стање на терену све горе, односно да су локални Срби, Хрвати и Муслимани све мање способни да без кадровске иностране помоћи функционишу и у Републици Српској и у Федерацији БиХ“ (Кеџмановић, 2007: 225).

Међународна заједница, тј. Запад, или није имао повјерења у демократски потенцијал народа у БиХ, или је сматрао да све полуге моћи морају бити у њиховим рукама, тј. рукама колонијалне управе³³⁵ (што је вијековни образац понашања колонијалиста) па је чак и судску грану власти подредио својим интересима обезбиједивши да Уставни суд БиХ има 9 судија, од чега су троје странци који се именују посебним процедурама, а на чији рад евидентан утицај има међународна заједница. Уставни суд БиХ је у годинама иза нас врло често био генератор озбиљних политичких криза у земљи јер се наметао као модулатор и модератор у креирању политичког система. Тај задатак би требао бити искључиво у рукама конститутивних народа и њихових легитимно и демократско изабраних представника.

Као прилог и доказ овој тези имамо и актуелну политичку ситуацију у којој се налази БиХ, поготово уколико говоримо о улози ОХР-а. Она је таква да је правно и политички тешко разумљива, уколико се посматрају савремени постулати међународног права, односа међу државама, устројства и начина функционисања међународних организација колективне безбједности. Наиме, иако је то ДМС јасно навео у члану 10 као обавезу, Савјет безбједности УН није засјео нити дао сагласност њемачком држављанину господину Кристијану Шмиту да обавља дужност високог представника у БиХ, иако се он тако представља. Самим тим, БиХ је ушла у још једну политичку кризу којој се не назире крај. Народи у БиХ сасвим сигурно заслужују да их се посматра и са њима сарађује као са сувереним народима, богате историје и културе, а не на дехуманизирајући начин који ниподаштава њихов историјски допринос развоју цивилизације на овим просторима. Постојећа канцеларија високог представника на основу

³³⁵ „Давање слободе земљама у развоју (углавном након мало припрема за аутономију) често није измјенило гледиште њихових некадашњих колонијалних господара, који су наставили да мисле како они све знају најбоље. Колонијални менталитет - „бреме бијелог човјека“ и претпоставке да он зна шта је најбоље за земље у развоју - одржали су се.“ (Stiglic, 2018: 184).

свега реченог заиста дјелује као колонијална управа, док приступ међународне заједнице овим питањима на јасан начин показују у ком правцу се дјелује и како се посматрају народи и ситуацију у овој земљи. Ти односи, политике и ставови се, са сигурношћу можемо тврдити, не заснивају на уважавању свих народа у БиХ, њиховој равноправности, нити подстицању сарадње међу њима, већ на креирању криза кроз наметање унилатерланих недемократских одлука, које за циљ имају генерисање и стварање проблема који би омогућили продужетак останка и опстанка протектората у БиХ: „Већи дио надлежности пренесен је дјеловањем Високог представника, који је креирао законе“ (Nešković, 2013: 232). Наметнути закони су врло често изазивали политичке кризе, као што је „Закон о забрани негирања геноцида“. Према томе, поставља се питање да ли је улога ОХР-а да мири или да завађа конститутивне народе у БиХ?

Одувијек је политика колонијалних сила у покореним државама била - „завади, па владај“. Евидентно је да се и савремене неоколонијалне технике и државе користе истим методама. Да је супротно, питање је и у ком правцу би се развијала историја Балкана и простора бивше Југославије. Становници СФР Југославије су уживали велике слободе у односу на друге народе и државе социјалистичког лагера, имали су значајно бољи животни стандард и развијенију економију. Незапосленост је била мања него данас, стопа високообразованог становништва је била у узлазној путањи, држава је била индустријализованија и у укупном постотоку мање задужена него њене државе наследице. Па ипак, проблеми економске природе 80-их година 20. вијека су утицали на рецесију и раст незадовољства код грађана. Како то иначе и бива са сваком кризом, почела се критиковати централна власт у Београду, те су републике сматрале да своје проблеме могу ријешити уколико буду независне, тј. уколико не буду морале давати дио својих средстава у централну југословенску касу. Оваква заблуда плаћена је крвљу и девастирањем економија држава бивше Југославије у ратовима за југословенско наслијеђе. Анте Марковић, посљедњи југословенски премијер је сматрао да би СФРЈ као држава преживјела и опстала да јој је својевремено крајем 80-их година прошлог вијека обезбјеђен кредит од стране САД. Кредит није одобрен, а економска ситуација у земљи постала је неодржива. Ови примјери и цјелокупни расплет ситуације нам указују на чињеницу да је процес глобализације и американизације свијета имао дефинисане контуре и јасне стратегије на који начин се САД требају етаблирати у новонасталом униполарном свијету. То етаблирање је јасно дефинисало које би то државе у новом свјетском поретку биле партнери највеће новонастале свјетске суперсиле, а које би имале однос заснован на „мање партнерства“. Нажалост, план за СФРЈ није се базирао на односу пријатељства, већ на односу надређених и подређених који траје и до данас. У таквој констелацији односа ОХР је у неоколонијалном приступу схватио БиХ као колонију која не може бити независна држава три народа, већ колонијална управа са јасним међународним присуством и интервенционизмом.

Закључак

На основу свега реченог у овоме раду, могли смо да видимо развојни пут БиХ од распада СФРЈ до данашњег статуса у којем се ова земља понаша и функционише као колонијална управа са високим представником на челу. Уочили смо да је присуство ОХР дефинисано одлуком међународне заједнице кроз ДМС као начин осигуравања и спровођења мира. Међутим, са сигурношћу можемо тврдити да је ова институција у великој мјери зауставила даљи демократски развој БиХ, развој демократске политичке културе њених народа и самим тим успорила развој домаћих институција и саме слободе, дјелујући унилатерално по многим питањима, доносећи велики број одлука без консултовања конститутивних народа БиХ, што ће рећи - одлуке без демократског упоришта и легитимитета. Таква врста дјеловања увијек доводи до политичких криза, посебно у постконфликтним и сложеним друштвима, како је несумњиво и бх. Са друге стране, поставља се легитимно питање и сумња да ли је то можда и био крајњи циљ колонијалне управе у БиХ?

Нажалост, политичка ситуација у БиХ је таква да се и до данас не назире крај међународног и колонијалног протектората. Бошњачка визија БиХ подразумијева и заговара унитарну визију ове земље, уређену без ентитета, као грађанску државу у којој би владао принцип један човјек - један глас. Оваква визија осигурала би математичку доминацију бошњачких политичара и партија без адекватне заступљености Срба и Хрвата у заједничким

институцијама (уколико би у таквом сценарију заједничне институције и даље постојале). Да би се таква политичка идеја и визија БиХ остварила, потребна је измјена устава, а самим тим и ДМС који је зауставио рат. Уколико се поништи ДМС, поништавају се и његови позитивни ефекти. Дјелује као да међународна заједница, персонификована кроз институцију ОХР-а, својим дјеловањем и активностима даје подршку политичком Сарајеву у оваквим настојањима. Са друге стране, припадници српског народа су чврсто на позицији одбране дејтонске БиХ и једнакости конститутивних народа. Хрватски народ који се у ФБиХ осјећа маргинализовано, политичког је става да се мора радити на даљој једнакости свих конститутивних фактора. Према томе, теорија да су ентитети пролазна категорија, нема упориште у Дејтонском мировном споразуму, јер је Уставом БиХ дефинисано следеће: „Босна и Херцеговина ће се састојати од два ентитета.“ (Nešković, 2013: 221). Само на основу оваквог виђења БиХ може имати перспективу и функционалну одрживост. Један од услова те одрживости јесте постојање и функционалност домаћих институција које се заснивају на владавини права, законима и вољи грађана, тј. народа БиХ који би се око свих водећих питања договарали консензусом. У супротном, даље или трајно присуство међународне заједнице у БиХ, прије свега канцеларије ОХР-а, која би наставила са пристрасном и навијачком политиком, неће донијети народима БиХ просперитет нити створити услове за мјесто у европској породици развијених и функционалних земаља.

Литература

1. Giddens, A. (2005). *Odbjegli svijet - kako globalizacija oblikuje naše živote*, Klub studenata sociologije „Diskrepancija“;
2. Denić, B. (1996). *Etnički nacionalizam - tragična smrt Jugoslavije*, Radio B92;
3. Chittick, W. (2006). *American Foreign Policy*, CQ Press;
4. Johnstone, D. (2000). *Nato and the New World Order - Ideals and Self-Interest, Degraded Capability*;
5. Brzezinski, Z., Scowcroft, B. (2008). *America and the World - Conversations on the Future of American Foreign Policy*, Basic Books;
6. Kegli, Č., Vitkof, J. (2006). *Svetska politika - Trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope;
7. Екмечић, М. (2011). *Дуго кретање између клања и орања: историја Срба у Новом веку: (1492-1992)*, Завод за уџбенике;
8. Chossudovsky, M. (2008). *Globalizacija bijede i novi svjetski poredak*, Prometej;
9. Кеџмановић, Н. (2005). *Домети Демократије*, Чигоја;
10. Кеџмановић, Н. (2007). *Немогућа држава*, Глас Српске;
11. Милашиновић, Р., Милашиновић, С. (2007). *Основи теорије конфликта*, Филип Вишњић;
12. Nešković, R. (2013). *Nedovršena država - Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich - Ebert - Stiftung;
13. Кузмановић, Р. (31. јул 2023). *Дволичност странаца темељ свих наших криза*, Глас Српске, Политика;
14. Аврамов, С. (2001). *Америчко ватиканска тајна алијанса и рат у СФРЈ, у: Почетак рата у Босни и Херцеговини - узроци и последице*, Удружење Срба из БиХ у Србији;
15. Маршал, Т. (2019). *Заточеници географије - десет мапа које вам говоре све што треба да знате о глобалној политици*, Лагуна;
16. Fukujama, F. (1997). *Kraj istorije i posljednji čovek*, CID;
17. Kovačević, Ž. (2007). *Amerika i raspad Jugoslavije*, Filip Višnjić;
18. Stiglic, Dž. (2018). *Globalizacija i njene protivrečnosti - antiglobalizacija u Trampovoj eri*, Miba Books.

Effects of the activities of the Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina**Davor Strika, MA*****Ph.D. candidate at the Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka***

Abstract: *The Office of the High Representative in Bosnia and Herzegovina (OHR) was established by the Dayton Peace Agreement (DPA), which put an end to the civil war in B&H that lasted from 1992 to 1995. The purpose of establishing the OHR was to ensure the respect for and implementation of the DPA, as well as to secure peace in post-conflict Bosnian-Herzegovinian society. However, over the years, the OHR exceeded its intended role, autonomously surpassing its mandates and transforming into a creator of political relations and the political system in BiH. This was achieved by imposing a significant number of laws, decisions, and other solutions aimed at shaping Bosnia and Herzegovina according to the vision of a part of the international community, i.e. Western powers. The Office of the High Representative is one of the rare institutions openly utilizing retrograde and anti-democratic powers, diminishing the autonomy and political freedom of the constituent peoples in B&H. Acting in that way, the OHR openly takes sides with one nation and its political vision of B&H, neglecting the fact that there are three constituent peoples in B&H with equal rights and obligations. Acting in a biased and selective manner towards any constituent nation, the OHR significantly imposes itself as a generator and instigator of political crises and latent conflicts in Bosnia and Herzegovina.*

Keywords: *The Office of the High Representative in B&H (OHR); Dayton Peace Agreement (DPA); international community; international intervention; globalization; B&H.*

POLITIČKO NASILJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Ognjen Sredojević³³⁶, MA*Dipl. pravnik unutrašnjih poslova, Master politikologije i međunarodnih odnosa,
doktorand na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Banjoj Luci,
Viši inspektor – komandir voda Srednje škole unutrašnjih poslova, Uprava za policijsko
obrazovanje, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske*

Apstrakt: Ovaj rad istražuje fenomen političkog nasilja u kontekstu Bosne i Hercegovine. Kroz interdisciplinarni pristup, istražuju se različiti uzroci, oblici i posljedice političkog nasilja u državi. Naglasak je stavljen na etnički motivisane incidente, političku korupciju, izborne manipulacije i institucionalne krize, te njihovu ulogu u destabilizaciji političkog sistema i društva. Kroz analizu primjera političkog nasilja u prošlosti i sadašnjosti, istražuju se faktori koji doprinose eskalaciji nasilja, kao i strategije prevencije i suočavanja sa njim. Fokus istraživanja je identifikacija ključnih faktora koji utiču na političko nasilje, uključujući etničke tenzije, nedostatak vladavine prava, ekonomske nejednakosti, te nedostatak pomirenja iz prošlosti. Cilj istraživanja je razumijeti kompleksnost političkog nasilja u Bosni i Hercegovini, kako bi se razvile efikasne politike i strategije za izgradnju mira, stabilnosti i međuetničkog pomirenja u državi, odnosno kako bi se izbjegla buduća politička nasilja i obezbjedila održiva politička stabilnost u državi.

Ključne riječi: politika, nasilje, Bosna i Hercegovina, mir i stabilnost, vladavina prava, međuetničko pomirenje.

Uvod

Političko nasilje u Bosni i Hercegovini predstavlja kompleksan i višeslojan fenomen koji je duboko ukorijenjen u istorijskim, etničkim i političkim kontekstima regiona. Potrebno je naglasiti da, bivše socijalističke države (uključujući i novoformirane, te međunarodno priznate države nakon raspada SFRJ) otpočele su svaka zasebno tranzicijske promjene. Tok i tempo promjena bio je različit u svakoj državi, zavisno od njihove početne pozicije, zatim spremnosti i prihvatanja društva na takve promjene. Države Srednje Evrope bile su uspješne u prevazilaženju tranzicijske krize, koja se nemože izbjeći, odnosno, koja se ogleda kroz političku, društvenu i ekonomsku nestabilnost, a koja svakako uključuje pad životnog standarda stanovništva, veliku nezaposlenost, „legalnu“ privatizaciju, korupciju, visoko izražene pojavne oblike i pojave društvenih devijacija i dr. Ipak, države Istočne i Jugoistočne Evrope (uključujući i novoformirane države na Balkanu, a koje do danas nisu postale punopravne članice Evropske unije) još uvijek prolaze neizvjesne i turbulentne procese političke, ekonomske i sociokulturne tranzicije, te su suočene sa problemima, rizicima i izazovima u odnosu na države Centralne, a naročito Zapadne Evrope. S tim u vezi, države na Balkanu, odnosno Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora, Makedonija i Albanija u procesu sopstvene tranzicije, suočavaju se najviše sa političkim i društvenim promjenama, što prevashodno podrazumijeva usvajanje novih „Evropskih vrijednosti“ i „nove demokratije“. Nešto manje suočavanje u pogledu tranzicije ali ne i zanemarivo, odnosi se u pogledu administrativnih i ekonomskih promjena, odnosno put prema decentralizaciji države, njenoj regionalizaciji, kao i policentризmu, slobodnoj trgovini između država. Ipak, u negativnom kontekstu treba naglasiti da od 1995. godine, a kada su okončani „jugoslovenski“ ratovi, na prostoru Balkana još uvijek se u Bosni i Hercegovini diskutuje o politikama izgradnje mira, kao i politikama izgradnje mira između država.

Iako je Dejtonski mirovni sporazum iz 1995. godine okončao otvorena neprijateljstva i uspostavio okvir za političku rekonstrukciju Bosne i Hercegovine, duboke etničke podjele i

³³⁶ sredojevicognjen@gmail.com

institucionalne slabosti nastavile su da generišu političko nasilje u različitim oblicima. U postkonfliktnom periodu, Bosna i Hercegovina se suočava sa izazovima u konsolidaciji mira, izgradnji funkcionalnih demokratskih institucija i promicanju etničkog pomirenja. Političko nasilje manifestuje se kroz etnički motivisane incidente, političku korupciju, izborni inženjering i institucionalne krize koje podrivaju demokratski proces i vladavinu prava.

Ovaj rad ima za cilj da istraži uzroke i posljedice političkog nasilja u Bosni i Hercegovini. Poseban fokus biće stavljen na izazove koje predstavljaju nacionalističke politike i neadekvatne institucionalne reforme. Razumijevanje dinamike političkog nasilja u Bosni i Hercegovini ključno je za identifikaciju strategija koje mogu doprinijeti trajnoj stabilnosti, miru i demokratiji u ovoj državi.

Metodološki okvir istraživanja

Cilj ovog istraživanja je da se pruži analiza političkog nasilja u Bosni i Hercegovini nakon završetka oružanih sukoba 1995. godine, sa fokusom na postkonfliktni period. Istraživanje ima za cilj:

- analizirati različite oblike političkog nasilja koji su se pojavili nakon rata, uključujući etnički motivisane incidente, političku korupciju i institucionalne krize,
- identifikovati izazove i prepreke koji sprečavaju trajnu političku stabilnost i demokratizaciju, sa posebnim fokusom na institucionalne reforme, etničke tenzije i političke strukture,
- predložiti preporuke za smanjenje političkog nasilja i promovisanje održivog mira i demokratije u Bosni i Hercegovini, uzimajući u obzir specifične društvene, političke i ekonomske okolnosti države.

Predmet ovog istraživanja je analiza političkog nasilja u Bosni i Hercegovini, a usmjeriće se na postkonfliktni period, obuhvatajući sledeće aspekte:

- Oblici političkog nasilja – Identifikacija i klasifikacija različitih oblika političkog nasilja koji su se pojavili nakon rata, uključujući etnički motivisane incidente, političku korupciju, izborne manipulacije i institucionalne krize.
- Uzroci i faktori – Istraživanje istorijskih, političkih, društvenih i ekonomskih faktora koji doprinose nastavku političkog nasilja u postkonfliktnom periodu.
- Analiza uticaja aktuelnih politika na smanjenje političkog nasilja i promovisanje demokratske stabilnosti.
- Etničke tenzije i društvena kohezija – Ispitivanje načina na koje etničke tenzije utiču na političku stabilnost i društvenu koheziju, kao i potencijalne strategije za promovisanje etničkog pomirenja.
- Preporuke za budućnost – Formulisanje preporuka za politike i strategije koje bi mogle doprinijeti smanjenju političkog nasilja, jačanju demokratskih institucija i održivom miru u Bosni i Hercegovini.

Radna hipoteza:

Radna hipoteza u radu može se formulisati kao: „Nakon završetka oružanih sukoba 1995. godine, političko nasilje u Bosni i Hercegovini je prvenstveno rezultat neadekvatnih institucionalnih reformi, kontinuiranih etničkih tenzija i slabosti u implementaciji međunarodnih mirovnih inicijativa. Ukoliko se ne sprovedu sveobuhvatne političke i društvene reforme koje ciljaju na jačanje demokratije, vladavine prava i etničkog pomirenja, političko nasilje će nastaviti da podriva stabilnost i koheziju u Bosni i Hercegovini“.

Pomoćne hipoteze:

Kao pomoćne hipoteze koje će pomoći kvalitetu istraživanja i omogućiti detaljniju analizu problema, odnosno analizu političkog nasilja u Bosni i Hercegovini, odnosno koje podržavaju glavnu radnu hipotezu, mogu se navesti:

1. Političko nasilje u Bosni i Hercegovini nakon 1995. godine je pojačano neuspjehom u sprovođenju ključnih institucionalnih reformi koje bi omogućile efikasnije i transparentnije funkcionisanje državnih organa.
2. Etnonacionalističke politike i retorika političkih lidera u postkonfliktnom periodu doprinose održavanju i eskalaciji političkog nasilja u Bosni i Hercegovini.

3. Nedostatak efikasnog pravnog sistema i vladavine prava omogućava političkim akterima da koriste govor mržnje kao političko nasilje, odnosno kao sredstvo za postizanje političkih ciljeva bez značajnih posljedica.
4. Postojanje segregisanih obrazovnih sistema i medija koji promovišu etničku podjelu doprinosi nepovjerenju među etničkim grupama, što povećava vjerovatnoću politički motivisanog nasilja.
5. Ekonomska nestabilnost i visoka stopa nezaposlenosti doprinose političkom nasilju jer stvaraju plodno tlo za manipulaciju i mobilizaciju nezadovoljnog stanovništva od strane političkih aktera.

Osnovne metode koje se koriste u radu prilikom istraživanja su:

Metode koje se koriste u radu mogu varirati u zavisnosti od specifičnih ciljeva istraživanja. Važno je kombinovati različite pristupe i prilagođavati ih specifičnim potrebama i uslovima svake situacije. Metode koje će se koristiti u radu su:

1. Analiza sekundarnih izvora – Prikupljanje i analiza postojećih studija, izvještaja, knjiga, članaka i drugih relevantnih materijala koji se bave političkim nasiljem u Bosni i Hercegovini. Ovo uključuje radove iz oblasti političke nauke, sociologije, istorije i međunarodnih odnosa. Ova metoda pruža teorijski okvir i istorijski kontekst za razumijevanje fenomena političkog nasilja, identifikaciju glavnih trendova i obrazaca, kao i uvida u prethodna istraživanja i njihove zaključke.
2. Kvantitativna analiza – Prikupljanje i statistička obrada podataka o rezultatima izbora. Ovi podaci mogu se dobiti iz državnih baza podataka, međunarodnih organizacija i nevladinih organizacija. Ova analiza omogućava identifikaciju obrazaca i trendova o političkom nasilju tokom izbornog procesa.
3. Dokumentarna analiza – Istraživanje i analiza zvaničnih dokumenata, političkih sporazuma, zakonskih akata, sudskih presuda i izvještaja međunarodnih organizacija. Ova metoda omogućava razumijevanje pravnih i institucionalnih okvira koji utiču na političko nasilje, kao i procjenu efikasnosti postojećih politika i intervencija.

Analiza i diskusija

Političko nasilje predstavlja jedan od najznačajnijih izazova razvoju demokratije kroz čitavu ljudsku istoriju. Razvoj savremenog demokratskog društva nije, nažalost, ujedno značio i kraj političkom nasilju, već je ujedno došlo i do razvoja mehanizama kojima se političko nasilje opravdava u cilju demokratizacije društva (file:///C:/Users/ASUS/Downloads/Misa-Stojadinovic_SPM_2_2015.pdf). Odnos između politike i nasilja je veoma kompleksan. Jedna od najopštijih definicija nasilja bi glasila da ono predstavlja upotrebu sile kako bi se nametnulo određeno željeno ponašanje ljudi koje je protivno njihovoj volji. Ono što treba napomenuti je da se nasilje u politici ne manifestuje jedino i isključivo samo kao gola prinuda. Ono je sastavni dio politike i razumijevanja države. (Gaćinović, 2009).

Nasilje u politici se može definisati kao „direktna ili indirektna primjena sile u sferi politike i političkog, odnosa kao direktna ili indirektna primjena sile nad sviješću, tijelom, životom, voljom ili materijalnim dobrima stvarnog ili potencijalnog, odnosno pretpostavljenog političkog protivnika“ (Simeunović, 1989).

Postoji zaista veliki broj uzroka političkog nasilja. „Glavni i najčešći uzroci političkog nasilja uglavnom su manifestacije i posljedice političkih i ekonomskih kriza i ogledaju se kroz sledeće osnovne uzroke: oštra suprotstavljenost, nedovoljnost ostvarivanja ili nemogućnost stvarnog izražavanja interesa velikih socijalnih grupa, nedovoljna sposobnost afirmativnog organizovanja i sprovođenja vlasti, nedovoljna organizovanost privrednog sistema, izrazite socijalne razlike, rasprostranjenost i polulegalnost društveno negativnih pojava, kao što su korupcija, „političke veze“ i sl., nesuzbijanje, nekažnjavanje i tolerisanje tih pojava (obavezno podstiče na manipulacije jedne, a smanjuje vjeru u sistemu kod drugih), stalna i snažna politička, materijalna ili vojna podrška izvana protivnicima sistema koji se nalaze u državi, raznovrsno, ekonomsko, političko i vojno podrivanje sistema izvana iz više pravaca, sukobi političke elite i interesnih grupa u vrhovima političkog aparata

jedne države i nekontrolisane, nedovoljno pouzdane ili političkom vrhu nedovoljno privržene vojne snage i bezbjednosne strukture³³⁷ (Ibid).

Političko nasilje u Bosni i Hercegovini nakon završetka oružanih sukoba 1995. godine ostaje značajan izazov za stabilnost i razvoj države. Iako je Dejtonski mirovni sporazum formalno okončao rat, mnogi osnovni problemi i tenzije su ostali neriješeni. Analiza političkog nasilja u postkonfliktnom periodu može se razložiti kroz nekoliko ključnih aspekata: institucionalni okviri, etničke tenzije, uloga međunarodne zajednice, ekonomski faktori i sociokulturni uticaji.

Institucionalni okviri

Potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma prethodili su politički pritisci od strane međunarodne zajednice, koji su bili usmjereni na tadašnje političke lidere, odnosno legitimne predstavnike sva tri naroda (Srba, Hrvata i Bošnjaka) u Bosni i Hercegovini. Knjiga „Teorija Republike“³³⁸ Drugo izdanje prof. dr. Aleksandra Savanovića bavi se širokim spektrom tema iz oblasti političke teorije, uključujući i političko nasilje. U okviru proučavanja republikanizma i njegove teorijske osnove, političko nasilje je često relevantna tema jer se odnosi na način na koji države i političke zajednice rješavaju sukobe, održavaju red i legitimizuju vlast. „Kada postavljamo zahtjev vlasti da bude legitimna vlast, a ne samo vlast, mi tražimo da ona ima pristanak onih koji joj se podvrgavaju kao slobodni ljudi. Da li se ova vrsta logike može primijeniti na realni svijet, realne ljude i stvarne društvene odnose? Recimo, jedan tipičan primjer ove dileme predstavljaju pregovori u Daytonu, koji su rezultirali Ustavom BiH. Nema nikakve sumnje da su ovlašteni predstavnici svih strana bili izloženi konstantnom pritisku „shuttle diplomatije“, a pojedini od potpisnika su odmah nakon potpisivanja osporili pravednost takvog društvenog ugovora. Da li ta činjenica čini akt pristanka problematičnim...?“³³⁹ (Savanović, 2023).

Što se tiče Ustava Bosne i Hercegovine kao najvišeg državnog pravnog akta, treba obrazložiti da prema članu 1. tačka 2. Ustava Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina je demokratska država koja funkcioniše u skladu sa zakonom i na osnovu slobodnih i demokratskih izbora. Ustav Bosne i Hercegovine nije donešen u državnom parlamentu, nego u Daytonu (SAD) kao dio Opšteg okvirnog sporazuma za mir, te kao takav trebao je biti privremeno rješenje, ali ostao je u upotrebi do danas. Zahvaljujući tom ustavu Bosna i Hercegovina od unitarne države postaje složena i decentralizirana država sa dva entiteta, distriktom i tri konstitutivna naroda. Upravo ovakvom ustavnom rješenju (konstitutivnost naroda) i institucionalnom sistemu, u Bosni i Hercegovini nema istinske demokratije, nego je na sceni konsocijacijska demokratija u kojoj vlast nose nacionalne političke elite, koje imaju monopol političkog odlučivanja i u kojoj su izvjesne političke institucije sastavljene isključivo od pripadnika konstitutivnih naroda, a kako je to obrazložio Prof. Asim Mujkić u knjizi „Ideološki problemi konsocijacijske demokratije u Bosni i Hercegovini“ gdje je naveo: „...U dejtonskoj Bosni i Hercegovini od 1996. godine na djelu su ključne konsocijacijske institucije, odnosno koalicija etničkih partija u vlasti, tročlano rotirajuće Predsjedništvo, etnička kvota poslaničkih mjesta – famozno ‘entitetsko glasanje’ koje je bilo predmet spoticanja u pregovorima oko ustavnih reformi 2006. godine, dvodolni parlament – premda su u praksi oba doma ustvari ‘domovi naroda’, pravo veta na pitanja ‘od vitalnog nacionalnog interesa’ – pri čemu ta pitanja mogu biti što god dvije trećine ‘narodnih predstavnika’ požele, iritirajuće cjepidlačka paritetnost u svim državnim institucijama, obično na štetu stručnosti, itd. Možemo, ako ove institucije kontekstualiziramo u konsocijacijsku teoriju, zaključiti da one u većoj ili manjoj mjeri zadovoljavaju sve karakteristike ideal-tipskog konsocijacionalizma.“ (Šire v. Mujkić, 2008). Ustavna rješenja imala su za cilj da

³³⁷ Citirano prema: Hatidža Beriša, „Osnovna obeležja političkog nasilja“, Vojno delo, br. 2/2013.

³³⁸ Knjiga „Teorija Republike“ Drugo izdanje autora prof. dr. Aleksandra Savanovića bavi se detaljnom analizom koncepta republike, njenim istorijskim razvojem, teorijskim osnovama i praktičnim primjenama u savremenom društvu. Prof. dr. Aleksandar Savanović je poznat politički teoretičar i profesor, te njegova djela su značajna u oblasti političke teorije i filozofije.

³³⁹ Citirano prema: Aleksandar Savanović, „Teorija Republike“, Drugo izdanje, (2023), Banja Luka, str 112.

bosanskohercegovačke politike pretvore u stabilnu demokratiju, ali to nije dalo rezultate, nego je upravo dovelo do dizanja tenzija i zamrzavanja postojećeg stanja, kojom prilikom se nastavlja diskriminacija političkih prava građana i drugih etničkih grupa, a snagu odlučivanja ima tendenciju centralizacije u rukama male grupe elita. Partijske vođe zasigurno dobijaju na značaju zahvaljujući svojoj moći da utiču na to, koji će kandidati biti smješteni na pobjedničke pozicije na partijskim listama, kao i zbog njihove uloge predstavnika društvenih i političkih grupa tokom pregovora, a koji se vode između političkih elita.“ (Ibid.).

Naposlijetku, Dejtonski mirovni sporazum stvorio je složenu političku strukturu koja uključuje dva entiteta (Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska) i Brčko Distrikt, sa dodatnim slojevima kantonalne i opštinske vlasti. Ova struktura, iako dizajnirana da zadovolji etničke interese, često vodi do disfunkcionalnosti i paralize političkog sistema. Institucionalne slabosti, uključujući fragmentaciju političke moći i česte blokade u donošenju odluka, stvaraju plodno tlo za političko nasilje. Nacionalističke stranke koriste ove institucionalne slabosti za mobilizaciju podrške kroz etničku retoriku i ponekad i nasilje.

Što se tiče diskriminacije političkih prava građana i drugih etničkih grupa, može se obrazložiti na način, „...da građanima Bosne i Hercegovine koji se ne deklarišu kao pripadnici srpskog, bošnjačkog, ili hrvatskog, tj. „jednog od konstitutivnog naroda“ i dalje je zabranjeno kandidovanje za člana predsjedništva i članstvo u Domu naroda, uprkos presudama Evropskog suda za ljudska prava iz 2009. i 2016. godine da isključenje pripadnika drugih etničkih grupa predstavlja kršenje Evropske konvencije o ljudskim pravima i drugih međunarodnih standarda. Takođe, ni konstitutivni narodi nemaju ista politička prava na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, jer na neke pozicije mogu biti izabrani samo Bošnjaci i Hrvati iz Federacije BiH, a na neke samo Srbi iz Republike Srpske. Dakle, politička prava u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri ovise o entitetskoj i etničkoj pripadnosti, dok su sve druge pripadnosti i interesi manje ili više zanemareni. PACE je u više navrata od BiH vlasti tražila donošenje amandmana na Ustav i Izborni zakon kako bi se zaustavila ova vrsta diskriminacije, ali do danas ključni politički učesnici, odnosno lideri nacionalnih stranaka konstitutivnih naroda nisu pokazali spremnost i volju da postignu dogovor oko ovih pitanja“ (https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/21_22/soc/Naser-Mehmedovic.pdf) – a zasigurno sve iz razloga partijskih interesa, a ne za dobrobit društva u cijelini.

Etnonacionalističke politike i tenzije

Bosna i Hercegovina ima kompleksan politički sistem. Političke tenzije, pritisci i sporovi često utiču na funkcionisanje i stabilnost države. Važno je pratiti razvoj događaja i političkih inicijativa kako bi se bolje razumijela politička situacija u Bosni i Hercegovini. Takođe, situacija u Bosni i Hercegovini je kompleksna, sa političkim izazovima koji su usporili njen put prema članstvu u Evropskoj uniji. Problemi u vezi sa političkom podjelom, korupcijom i sporim donošenjem odluka predstavljaju prepreke na tom putu. Treba napomenuti da međunarodna podrška i dijalog među političkim bosanskohercegovačkim liderima su ključni za prevazilaženje zastoja i ostvarivanje napretka. Takođe, kako je gore navedeno, korupcija, zatim visoka nezaposlenost, te i ekonomska nestabilnost predstavljaju ozbiljne prepreke za Bosnu i Hercegovinu na putu prema Evropskoj uniji.

U Bosni i Hercegovini u pogledu bosanskohercegovačkih aktuelnih politika, u velikoj mjeri na sceni je prisutno odsustvo saradnje kao i sporovi predstavnika tri konstitutivna naroda. U velikoj mjeri ta ne/saradnja i danas je praćena zapaljivim govorima i političkim pritiscima na javnoj bosanskohercegovačkoj političkoj sceni, koji su praćeni od strane mnogih medijskih kuća. Takav politički diskurs upravo se ogleda u odnosima lidera dominantnih političkih stranaka, koje predstavljaju ključna tri konstitutivna naroda u bosanskohercegovačkom društvu. Takođe, lideri i ostali predstavnici sva tri konstitutivna naroda preko političkih stranaka, takmiče se i danas koristeći „prljavu politiku“ i političke pritiske u dnevopolitičkim obraćanjima građanima putem medija i elektronskih društvenih mreža, a sve opet u cilju, kako bi stekli što veću podršku svog biračkog tijela, a radi konačnog cilja, odnosno ostanka na vlasti i ključnim državnim i javnim funkcijama. Upravo takva ustaljena politika decenijama unazad podstiče sukobe između građana i nacija unutar Bosne i Hercegovine, ali i pravi plodno tlo za eventualno novo sukobljavanje, imajući činjenicu nasleđe ne tako davno tragičnih ratnih sukoba iz prethodnih decenija. Upravo ovakvo bosanskohercegovačko uređenje donijelo je samo prekid oružanih sukoba na tlu Bosne i Hercegovine, te do danas nije u

potpunosti odstranilo etnonacionalne netrpeljivosti sva tri konstitutivna naroda koji u njoj žive. Za takav odraz nacionalne netrpeljivosti zaslužni su nosioci i predstavnici političke vlasti i javnih funkcija sva tri naroda iz razloga, jer svojim dnevopolitičkim izjavama i odlukama doprinose takvo nesređeno stanje u državi, a sve zarad svojih političkih interesa i ostanka na vlasti. Ovakvim dugogodišnjim ne/radom političkih aktera narušena je multietničnost i multikonfesionalnost bosanskohercegovačkog društva. Takvo stanje u Bosni i Hercegovini sigurno nije proizvod naroda i etnosa, već je doprinos koje su iskoristile i još koriste političke elite za ostvarivanje svojih ličnih i partijskih interesa. Aktuelne promjene u Bosni i Hercegovini, odnosno, promjene kao što su političke strukturne, ekonomske, ipak imaju još predznak etničkog, odnosno nacionalnog. To se ogleda u svakodnevnoj komunikaciji političkih elita i prisvajanja kao npr. nacionalni interes, nacionalna stranka, nacionalna elektroprivreda, nacionalne šume, nacionalna/entitetska/kantonalna privatizacija i slično. Na sceni su samo prisutni nacionalni interesi i prava, a sve u cilju kako bi se oko političkih elita držalo homogenizovano, tj. nacionalno biračko tijelo, a koje će od izbora do novih izbora obezbijediti takvim elitama produženje djelovanja na vlasti i državnim funkcijama. Takav način djelovanja političkog i državnog života sasvim sigurno je prepreka demokratskog razvoja društva u cijelini.

U sadašnjoj Bosni i Hercegovini dominantan je nezapadni ili etnonacionalni model nacije na kojem je zasnovan tip nacionalnog identiteta. Takav model etnonacionalne identifikacije postao je izvor političkog subjektiviteta, te je kao takav ugrađen u Ustav bosne i Hercegovine u kojem Srbi, Bošnjaci i Hrvati čine konstitutivne – državotvorne narode, pa na osnovu toga im je zagarantovana ekskluzivna prava na većinu političkih i javnih pozicija u kako u državnim, tako u entitetskim, kantonalnim i lokalnim institucijama. Upravo ovakvom ustavnom uređenju, bosanskohercegovačko društvo je podijeljeno društvo, gdje su mnogim građanima, odnosno manjinskim etničkim grupama, pa i konstitutivnim narodima, tj. na određenim dijelovima teritorije Bosne i Hercegovine uskraćenamnoga građanska i politička prava, a politički pritisci dolaze do izražaja (https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/21_22/soc/Naser-Mehmedovic.pdf). Ovaj način ustavne diskriminacije objašnjava Adila Pašalić Kreso: *„Ono što je moje lično opterećenje, koje izaziva nelagodu i tjeskobu je, da ja u mojoj državi nemam punu slobodu da budem ono što jesam. Ili, bolje rečeno imam slobodu da budem što želim, ali to nosi posljedice socijalno-političke izolacije, ako ne pristanem na pripadanje jednom od konstitutivnih naroda. Ja se mojom kompleksnom višeslojnošću i multidimenzionalnošću slojeva mog identiteta koje sam gradila prvenstveno na tlu BiH zapravo ne uklapam u Ustavotvorna rješenja BiH. Ustav moje države poznaje tri konstitutivna naroda: Bošnjake, Hrvate i Srbe i ostale... Nadilaziti grupni, religijski, plemenski, nacionalni identitet i u BiH se osjećati samo kao građanin/građanka...znači danas biti manje poželjan stanovnik svoje države.“* (Ibid.).

Upravo na tu temu profesor Fočo, opisujući stanje na prostoru bivše Jugoslavije, uključujući i Bosnu i Hercegovinu krajem XX vijeka, te konstatuje: *„...Umjesto demokratizacije društva zatonuli smo u totalitarizam, čiju je okosnicu činio nacionalizam, umjesto u ekonomsku tranziciju i tržišnu ekonomiju zatonuli smo u mafijaško-kriminalno i korupcionaško stanje, umjesto prava čovjeka uspostavljen je kolektivitet nacionalnih i narodnih prava u kome jedinka i njegov interes ne postoje, umjesto pravne države uspostavljena je anarhija i represija sa enormnom količinom praktikanja vojne i policijske represije, umjesto procesa integracije nastupilo je stanje parcijalizacije i dezintegracije, umjesto progresa dobili smo regresiju i retrogradnost, umjesto socijalnoga napretka nastalo je stanje sivila i masovne bijede.“* (Ibid.).

Etnonacionalizam ostaje dominantna politička sila u Bosni i Hercegovini, a politički lideri često koriste etničke razlike za političku mobilizaciju i održavanje moći. Ova praksa dovodi do stalnih tenzija između Srba, Hrvata i Bošnjaka, koje se manifestuju kroz političke sukobe, nasilne incidente i društvenu segregaciju. Etnonacionalistička retorika i politika ne samo da podstiču nasilje, već i sprečavaju proces pomirenja i izgradnje zajedničkog identiteta.

Političke elite u Bosni i Hercegovini do danas koriste riječi i različite simboličke sadržaje mržnje kojima izazivaju različite emocije kod građana: od straha do divljenja, od zanemarivanja do svakodnevne opterećenosti. Politički pritisci prema građanima kao i različiti sadržaji mržnje naročito se aktueliziraju u vrijeme predizbornih kampanja u Bosni i Hercegovini. Takvi politički pritisci nalaze se u medijima i virtuelnom prostoru, na društvenim mrežama ali i javnom prostoru – na memorijalima, u nazivima ulica, fizičkim manifestacijama u prostoru, na sportskim događajima – u interakcijama „običnih“ ljudi u zajednici i porodici. Političke elite u određenoj mjeri podupiru desničarske

ideologije, zatim koriste političke pritiske kao i govor mržnje, te su dio bosanskohercegovačke svakodnevnice, a što takođe za posljedicu ima, da izlažu mlade rizicima radikalizacije i govora mržnje.

State Department objavio je izvještaj o praksama iz ljudskih prava u Bosni i Hercegovini za 2021. godinu na osnovu relevantnih izvještaja o ljudskim pravima. Oni su se odnosili, između ostalog, na ozbiljne probleme sa nezavisnošću pravosuđa, ograničenja slobode izražavanja i medija, korupciju u vladi, zločine motivisane antisemitizmom, kao i one koji uključuju nasilje ili prijetnje nasiljem usmjerene prema pripadnicima etničkih manjinskih grupa. Govoreći o medijima u Bosni i Hercegovini, State Department ističe kako je u izvještavanju značajne količine medija često dominirala nacionalistička retorika, te etnička i politička pristrasnost, što je često podsticalo netoleranciju, a ponekad i mržnju. Iako zakon predviđa slobodu izražavanja, uključujući i štampu, State Department smatra kako je vladino poštivanje ovog prava ostalo slabo tokom godine. “Nasilje, zastrašivanje, uznemiravanje i prijetnje, uključujući prijetnje smrću novinarima i medijima, nastavljeno je tokom godine. Udruženje „BH novinari“ napominje da pasivni stav institucija, prije svega pravosuđa i tužilaštva, ostavlja prostor za prijetnje i pritiske da se nastave i pojačaju”, stoji u izvještaju (<https://detektor.ba/2022/04/15/sta-trebate-znati-o-novom-izvjestaju-state-departementa-o-ljudskim-pravima-u-bih/>).

Istraživanje desničarskog (etnonacionalnog) ekstremizma u Bosni i Hercegovini iz 2021. godine je pokazalo da su tri etnička (desničarska) ekstremizma mnogo sličnija nego različita. Navedeno istraživanje demonstrira da dominantni etnonacionalni političari “kroje” sadržaje mržnje i konstruišu glavni okvir za desničarski ekstremizam. Etnonacionalizam u politici ima dugu istoriju manipulisanja etničkim podjelama u cilju prikrivanja nedostatka ili neuspjeha u politikama ili za aktivno promovisanje secesionističkih platformi. Nekompetentnost autoriteta na svim nivoima upravljanja u Bosni i Hercegovini za suočavanje sa krizama i geopolitičkim promjenama dodatno je ubrzala procese „normalizacije“ ekstremizma (Buljubašić, 2023).

Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci i predsjednik Evropskog defendologija centra u svom radu „Dejtonska Bosna i Hercegovina na raskršću između demokratije i autokratije“³⁴⁰ obrazlaže trenutno stanje i političke prilike u Bosni i Hercegovini: „...*Problem u BiH je i u tome što su gotovo sve političke stranke liderske, nisu demokratizovane unutar sebe, dominira samo lider-vođa, što je autokratski pristup i nerealno je očekivati demokratske obrasce i stilove ponašanja kroz institucije sistema. Dominira palanački duh, nažalost duh primitizma, sa malo osjećaja za opšte dobro, za institucije, a sa naglašenim motom za lične interese, koristoljublje, što u krajnjem vodi u korupciju, organizovani kriminal, razaranje društva i države, te nemogućnost uklapanja u standarde i kriterije evropskih integracija. Potrebna je promjena svijesti na bolje, za sebe, druge i drugačije, potreban je moralni preporod društva dejtonske BiH. Ona je sada na raskršću između potrebne demokratije i vladavine zakona, te dominantne autokratije i vladavine pojedinaca, lidera, vođa. Demokratija je vladavina većine, ali uz obavezu da se poštuju ljudska prava i slobode manjine, nacionalnih manjina...*“. Takođe, Vejnović dalje navodi „...*Vladajuća, službena partija još uvijek ima monopolsku poziciju i konstitutivno zajamčenu vodeću ulogu. Posttotalitarni režimi, a kojima pripadaju i Republika Srpska i BiH su posljedica djelovanja više faktora kao što su: promišljenih omekšavanja režima kroz reforme koje provodi vladajuća elita, unutrašnje erozije sistema i stvaranja prostora koji izmiče totalitarnoj kontroli. Ne postojanje jasne ideologije i mobilizacije u Republici Srpskoj i BiH kompenzuje se manipulacijom i pragmatičnom inkorporacijom ideoloških elemenata, kao što su patriotizam, nacionalizam, razvoj, socijalna pravda, poredak i sl. Depolitizacija koja proizvodi apatiju je smišljena politika u BiH. Personalna vladavina je posebna podvrsta autoritarnih režima, gdje nosilac vrhovne vlasti upravlja bez bilo kakvih legalnih limita, krajnje arbitrarno, često tiranski, služeći se mesijanskom pozicijom lidera, pokroviteljstvom i korupcijom. Privilegije koristi u svrhu bogaćenja porodice, prijatelja, dvorske svite i pretorijanske garde. U BiH je nažalost bez obzira na zvanični pluralizam i demokratiju još uvijek prisutan istorijski neprevaziđeni autoritarni pristup organizaciji i upravljanju državom. Demokratija i pravna država limitirane su neodgovornošću određenih nosilaca političke vlasti. Depolitizacija prema određenim subjektima sistema u BiH koja proizvodi apatiju je smišljena politika. Čitava struktura vlasti u BiH u*

³⁴⁰ Citirano prema: Duško Vejnović, „Dejtonska Bosna i Hercegovina na raskršću između demokratije i autokratije“, Evropski defendologija centar, Banja Luka.

većoj mjeri je zasnovana na pukoj lojalnosti liderskim političkim strankama, koje unutar sebe nisu demokratizovane već su liderske i autoritarne. Favorizuje se monopol samo pojedinih političkih partija i neuvažava se mišljenje drugih subjekata civilnog društva, kao što su npr: akademska zajednica, nevladine organizacije, istaknuti kulturni, obrazovni, naučni i javni radnici. Stalno ističu da je njihova partija-stranka jedini izvor istine na svim područjima. BiH i Republika Srpska trebaju kroz političku organizaciju društva i države više pažnje posvetiti političkoj kulturi, ekonomskom razvoju i investicijama, dijalogu, toleranciji, etničkom pomirenju, moralnoj obnovi, preporodu i jačanju odgovornosti u stvaranju moderne demokratske i pravne države utemeljene na dejtonskom mirovnom sporazumu...“ (<https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Pogledi%20Du%C5%A1ko%20DEMOKRATIJA%20ILI%20AUTOKRATIJA%20U%20BIH.pdf>).

Nedostatak vladavine prava

Slab pravosudni sistem i nekažnjivost za politički motivisano nasilje doprinose njegovom širenju. Kada počinioci nasilja nisu adekvatno sankcionisani, to šalje poruku da je takvo ponašanje prihvatljivo. Dr. sc. Mirza Buljubašić, viši asistent na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije UNSA nedostatak vladavine prava u Bosni i Hercegovini obrazlaže: „Obuzeti desničarskim ideologijama, političari i njihove elite, razni društveni pokreti te pojedinci koriste govor mržnje i pokreću radikalizaciju koja može stvoriti rizike za ekstremizam i nasilje. Radikalizacija stavova i ponašanja, takođe, može stvoriti rizike za pojavu govora mržnje. Govor mržnje i radikalizacija se, prema tome, nalaze u “začaranom krugu”; dvije su strane istog novčića. U nizu sastanaka održanih sa praktičarima iz policije i pravosuđa otkriveno je da otežano prepoznavanje i prepreke pri procesuiranju govora mržnje proizlaze iz manjka spoznaja o pojavnim oblicima i uzrocima govora mržnje u kontekstu desničarskog ekstremizma. Takođe, uslijed stanja „normalizovanja“ desničarskih ideologija i ekstremizma, u svakodnevnom radu praktičari se suočavaju sa izazovima prepoznavanja i dokazivanja govora mržnje. Procesuiranje i kažnjavanje odgovornih pojedinaca je veoma oskudno. S obzirom da su visokopozicionirani pojedinci, najčešće političari, najznačajniji subjekti u reprodukciji govora mržnje, prakse nekažnjivosti onih iz viših društvenih ešalona predstavljaju značajan problem. Deklarativna odlučnost praktičara za procesuiranje i kažnjavanje nije dovoljna ukoliko nedostaje praktična materijalizacija u optužnicama i presudama. U praksi, društvena opasnost govora mržnje u kontekstu desničarskog ekstremizma se u potpunosti zanemaruje. Zbog prethodno navedenih razloga, krivična djela govora mržnje se uglavnom prešutno tolerišu, percipiraju kao beznačajna ili kao prekršaji. Neharmonizirani zakoni, oskudna i nekonzistentna praksa sadrži mnoštvo oslobađajućih presuda i uslovnih osuda te veoma blagu kaznenu politiku. Osim nedovoljnog poznavanja pojave i uzroka govora mržnje u kontekstu desničarskog ekstremizma, praktičari se suočavaju s poteškoćama u utvrđivanju umišljaja, definiranja “javnosti” i “javnog mjesta” u konkretnim slučajevima, te bespotrebno ulažu napore u traganjima za posljedicama govora mržnje i dokazivanjima predrasuda kao motiva koji nisu nužni za utvrđivanje postojanja krivičnog djela. Nekažnjivost omogućava kontinuitet desničarske radikalizacije i govora mržnje, te stvara rizike za nestabilnosti i nasilje u Bosni i Hercegovini. Stoga bi Bosna i Hercegovina trebala uspostaviti adekvatne mehanizme za dokumentovanje govora mržnje i desničarskog ekstremizma; u tom smislu potrebne su jasne politike procesuiranja i kažnjavanja pojedinaca. Kako bi praktičari prevazišli prepreke u svakodnevnom radu potrebne su kontinuirane edukacije i osnaživanje kapaciteta. U suprotnom, zanemarivanje društvene opasnosti govora mržnje i desničarskog ekstremizma može ostaviti značajne implikacije po mir i bezbjednost u Bosni i Hercegovini, ukoliko to već nije slučaj.“ (Buljubašić, 2023).

Manipulacija izbornim procesima kao političko nasilje u Bosni i Hercegovini

Manipulacija izbornim procesima jedan je od oblika političkog nasilja kojim se političke elite u Bosni i Hercegovini koriste kako bi zadržale ili ojačale svoju vlast. Ovaj oblik nasilja podriva demokratske principe i smanjuje povjerenje građana u politički sistem, što ima dugoročne negativne posljedice po stabilnost i razvoj države. jedan od najčešćih oblika manipulacije je direktna kupovina glasova. Političke stranke ili kandidati nude novac, robu ili usluge u zamjenu za glasove birača. Birači,

posebno u ruralnim područjima, mogu biti izloženi pritiscima i prijetnjama kako bi glasali za određenu stranku ili kandidata. Ovi pritisci mogu biti fizički, verbalni ili ekonomski. Takođe, postoje slučajevi kada se glasanje obavlja u ime umrlih ili odsutnih građana, ili se falsifikuju birački spiskovi kako bi se omogućilo višestruko glasanje. Političke elite često manipulišu biračkim spiskovima dodavanjem ili uklanjanjem birača, a kako bi osigurali prednost određenim kandidatima ili strankama. Što se tiče nepravilnosti u izbornom procesu, ovo uključuje nepravilnosti tokom brojanja glasova, manipulaciju izbornim kutijama, kao i nesigurnost i netransparentnost prilikom prebrojavanja glasova. Kontrola nad medijima omogućava političkim elitama da utiču na javno mnjenje kroz pristrasno izvještavanje, propagandu i diskreditaciju izbornog protivnika.

Primjer iz prakse oslanja se na posljednji Izborni proces „Opšti izbori 2022.“, a koji su provedeni u Bosni i Hercegovini. Nakon što je Koalicija za slobodne i poštene izbore „Pod lupom“ provela građansku, nestranačku posmatračku misiju izbornog procesa/ciklusa Opštih izbora 2022. godine, posmatrajući cijeli izborni proces od dana raspisivanja izbora pa do potvrđivanja izbornih rezultata, protekli izbori u Bosni i Hercegovini ocijenjeni su kao djelimično neregularni. Ovakva ocjena rezultat je svih zabilježenih nepravilnosti, posebno pritisaka na birače i zloupotrebe javnih resursa u predizborno vrijeme, te brojnih neslaganja izbornih rezultata, čime je integritet izbornog procesa ozbiljno narušen, a povjerenje javnosti u izborni proces, čini se, nikad niže. Također, opštem nezadovoljstvu provedenim izborima u javnosti doprinosi i činjenica da su uočene nepravilnosti i kršenja Izbornog zakona BiH ostala bez pravovremene institucionalne reakcije i adekvatnih sankcija. (<https://podlupom.org/biblioteka/analize-i-istrazivanja-kat/analiza-prigovora-i-zalbi-na-izborni-proces-opstih-izbora-2022-godine-u-bosni-i-hercegovini/>). Prema podacima dostupnim na zvaničnoj internet stranici CIK BiH³⁴¹, ukupan broj podnesenih prigovora i žalbi ovoj instituciji, zaključno sa 20.02.2023. godine, je 697. Prigovori su podijeljeni u sljedeće kategorije: Prigovori (i žalbe) u vezi sa žrijebanjem biračkih odbora, Prigovori na plaćenu kampanju prije početka službene kampanje (čl. 16.14 st. 3. Izbornog zakona BiH), Prigovori za lažno predstavljanje u izbornom periodu (čl. 7.3. st.2. Izbornog zakona BiH), Prigovori na govor mržnje podneseni u periodu izborne kampanje (čl.7.2. st.1. tačka 7. Izbornog zakona BiH), Prigovori na korištenje javnih resursa u izborne svrhe (čl. 7.2.a Izbornog zakona BiH), Prigovori u izornoj kampanji (poglavlje 16. Izbornog zakona BiH, nadležnost Regulatorne agencije za komunikacije – RAK), Prigovori u periodu izborne šutnje, Prigovori/povrede na biračkim mjestima na dan izbora, nadležnost izbornih komisija osnovnih izbornih jedinica (opštinske/gradske i izborna komisija Brčko distrikta BiH) i Prigovori na objavljene utvrđene izborne rezultate. (Ibid.).

Medijski pritisak

Nove medijske forme kao što su portali, elektronske novine, blogovi, forumi, Facebook, Twitter, Instragram i drugi oblici društvenih mreža, imaju daleko veći stepen interakcije nego što je to slučaj sa tradicionalnim medijima, kao što su novine, radio, televizija. Zbog važne uloge u informisanju i kreiranju javnog mnjenja, mediji su ti koji imaju jednaku moć da učestvuju u kreiranju ili kreiraju atmosferu netrpeljivosti i nasilja između pojedinih grupa, ali i da promovišu toleranciju kao osnov svakog uređenog društva. Odgovornost medija kada je u pitanju govor mržnje, posebno medija novog formata, opasnostima koje proisitiču iz njihove otvorenosti i interakcije je velika. Takav primjer navodi i Prof. dr Duško Vejnović gdje kaže: „...*pogotovo u trenutku kada je visoki predstavnik Incko posegnuo sa bonskim ovlaštenjima i nametnuo odredbe Krivičnog zakona BiH. Poslije ovog postupka govor mržnje i širenje netrpeljivosti u BiH najizraženije je u komentarima na portalima, i na forumima. Mogućnost ostavljanja komentara na portalima umjesto njegovanja interakcije koju sa sobom nosi internet i koja treba da ponudi direktnu komunikaciju između medija i čitalaca, pretvorila se u poligon za vrijeđanje i širenje govora mržnje. Moguće rješenje bilo bi radikalnije sankcionisanje govora mržnje koji poziva na nasilje, koje je moguće ostvariti kroz adekvatna zakonska rješenja i samoregulaciju, odnosno značajnije poštovanje etike novinarstva od pojedinaca koji učestvuju u interakciji putem interneta.*“ (<https://www.defendologija->

³⁴¹ Šire vidjeti: Službena internet stranica CIK BiH, veza za pregled prigovora i žalbi: <https://bit.ly/3mqFn4b>.

banjaluka.com/files/Pogledi%20Du%C5%A1ko%20DEMOKRATIJA%20ILI%20AUTOKRATIJA%20U%20BIH.pdf).

Ekonomski faktori i sociokulturni uticaji

Političke elite koriste ekonomsku moć za kažnjavanje građana koji se protive njihovim politikama. to može uključivati otpuštanja sa posla, uskraćivanje poslovnih prilika ili finansijsku diskriminaciju. Takođe, loša ekonomska situacija i visoka nezaposlenost, posebno među mladima, stvaraju frustracije koje se često manifestuju kroz nasilje. Socijalna nepravda i korupcija dodatno pogoršavaju situaciju. Političko nasilje i korupcija odbijaju investicije i usporavaju ekonomski razvoj, što dodatno pogoršava životni standard građana. Segregacija u obrazovno sistemu i medijima dodatno doprinosi održavanju etničkih podjela. Mladi ljudi često odrastaju u homogenim etničkim sredinama, što otežava međusobno razumijevanje i saradnju. Mediji, često pod kontrolom političkih partija, propagiraju etnički etnički isključivu retoriku, koja doprinosi nepovjerenju i neprijateljstvu među etničkim grupama.

Zaključak

Razmatrajući sve ove faktore, postaje jasno da je političko nasilje u Bosni i Hercegovini nakon završetka oružanih sukoba složen fenomen koji zahtjeva multidisciplinarni pristup. Institucionalne reforme su neophodne za stvaranje efikasnijeg i pravednijeg političkog sistema koji može odgovoriti na potrebe svih građana. međutim, ove reforme moraju biti sprovedene na način koji uzima u obzir lokalne dinamike i inkluzivno uključuje sve etničke zajednice. Etnonacionalistička politika mora biti zamjenjena politikom koja promoviše građanski identitet i zajedničke interese, ali takođe, koja neremeti nacionalne i etničke kulture i običaje. To zahtjeva značajne promjene u obrazovnom sistemu i medijima, kao i podršku međunarodne zajednice u pogledu promovisanja tolerancije i pomirenja. Dugoročna ekonomska stabilnost i razvoj su ključni za smanjenje političkog nasilja, što znači da su investicije u ekonomiju, infrastrukturu i socijalne programe od suštinskog značaja. Takođe, treba napomenuti da je političko nasilje u Bosni i Hercegovini nakon oružanih sukoba rezultat kombinacije istorijskih, političkih, ekonomskih i društvenih faktora. Rješavanje ovog problema zahtjeva holistički pristup koji uključuje reforme na svim nivoima društva, odnosno: jačanje institucija – neophodno je jačanje pravosudnog sistema i policije kako bi se osigurala nezavisnost i efikasnost u borbi protiv političkog nasilja, promocija istinskih demokratskih vrijednosti – tj. edukacija građana o njihovim pravima i važnosti demokratskih procesa, a koji mogu pomoći u suzbijanju političkog nasilja, medijska sloboda – odnosno podrška nezavisnim medijima i zaštita novinara, a što je ključno za obezbjeđivanje transparentnosti i odgovornosti političkih elita, građanski aktivizam – koji se odnosi na podršku građanskom društvu i nevladinim organizacijama koje promovišu ljudska prava i istinske demokratske vrijednosti, a koje u konačnici mogu doprinijeti smanjenju političkog nasilja.

Literatura:

1. Buljubašić, M. (2023). U “ZAČARANOM KRUGU” – Govor mržnje, ekstremizam i granice odgovornosti pravosuđa, Sarajevo. Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Vrije Universiteit Amsterdam i Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, str. 18-19.
2. Gaćinović, R. (2009). Političko nasilje i globalizacija, Beograd. Draslar partner, Biblioteka “Na tragu”, str. 49.
3. Mujkić, A. (2008). Ideološki problemi konsocijacijske demokratije u Bosni i Hercegovini, Mostar. STATUS magazin za političku kulturu i društvena pitanja, Udruga građana “Dijalog Mostar”, Broj 13., 125. i 127.
4. Savanović, A. (2023). Teorija Republike, Drugo izdanje, Banja Luka. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Banjoj Luci, str. 112.
5. Simeunović, D. (1989). Političko nasilje, Beograd. Radnička štampa, str. 27, 61-62.

Internet izvori.

1. Detektor. (2022). Šta trebate znati o novom izvještaju State Departmenta o ljudskim pravima u BiH, Preuzeto sa: <https://detektor.ba/2022/04/15/sta-trebate-znati-o-novom-izvjestaju-state-departmenta-o-ljudskim-pravima-u-bih/>. Očitano: 02.05.2024. godine.
2. Koalicija „Pod lupom“, (2023). Finalni izvještaj o građanskom, nestranačkom posmatranju Opštih izbora 2022. u BiH – Analiza prigovora i žalbi na izborni proces Opštih izbora 2022 u BiH. Preuzeto sa: <https://podlupom.org/biblioteka/analize-i-istrazivanja-kat/analiza-prigovora-i-zalbi-na-izborni-proces-opstih-izbora-2022-godine-u-bosni-i-hercegovini/>. Očitano: 10.05.2024. godine.
3. Mehmedović, N. (2022). Pojam tranzicije i njena kontekstualizacija u BH društvu, Sarajevo. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Odsjek za sociologiju, Završni magistarski rad, 2-66. Preuzeto sa: https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/21_22/soc/Naser-Mehmedovic.pdf. Očitano: 25.04.2024. godine.
4. Stojadinović, M. (2015). “Političko nasilje i demokratija u kontekstu neoimperijalnih ambicija velikih sila”, Pregledni rad, broj UDK 327.8:321.7+327.2, Srpska politička misao, broj 2/2015, Preuzeto sa: file:///C:/Users/ASUS/Downloads/Misa-Stojadinovic_SPM_2_2015.pdf. Očitano: 18.04.2024. godine.
5. Vejnović, D. (2022). Dejtonska Bosna i Hercegovina na raskršću između demokratije i autokratije, Evropski defendologija centar. Preuzeto sa: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Pogledi%20Du%C5%A1ko%20DEMOKRATIJA%20ILI%20AUTOKRATIJA%20U%20BIH.pdf>. Očitano: 03.05.2024. godine.

POLITICAL VIOLENCE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Ognjen Sredojević, MA

*Graduated in Law of Internal Affairs, Master of political science – international relations,
PhD student at the Faculty of Political Sciences, University in Banja Luka,
Senior Inspector of Police, commander of the High School of Internal Affairs, Directorate for
Police Education, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Srpska*

Abstract: *This paper investigates the phenomenon of political violence in the context of Bosnia and Herzegovina. Through an interdisciplinary approach, various causes, forms and consequences of political violence in the state are investigated. Emphasis is placed on ethnically motivated incidents, political corruption, election manipulations and institutional crises, and their role in destabilizing the political system and society. Through the analysis of examples of political violence in the past and present, the factors that contribute to the escalation of violence, as well as strategies for prevention and dealing with it, are investigated.. The focus of the research is the identification of key factors that influence political violence, including ethnic tensions, lack of rule of law, economic inequality, and lack of reconciliation from the past. The goal of the research is to understand the complexity of political violence in Bosnia and Herzegovina, in order to develop effective policies and strategies for building peace, stability and inter-ethnic reconciliation in the country, that is, to avoid future political violence and ensure sustainable political stability in the country.*

Keywords: *politics, violence, Bosnia and Herzegovina, peace and stability, rule of law, interethnic reconciliation.*

**MEĐUNARODNI TERORIZAM KAO BEZBJEDNOSNI PROBLEM POSMATRAN
KROZ PRIZMU NASILJA I STRAHA**

**Mr Mišel Buvač³⁴², doktorand
Univerzitet u Banjoj Luci
Šumarski fakultet**

Sažetak: Dvije kategorije pojmova, nasilje i strah, koje su svojstvene savremenom društvu, vezuju se za terorizam kao treću društvenu kategoriju koja se posmatra sa naučnog aspekta kao ozbiljan bezbjednosni i globalni problem. Polazna tačka pri sagledavanju ovih triju kategorija predstavlja multidimenzionalni i globalistički pristup svakoj od njih, reakciju društva na događaje koji su prethodili, posljedice koje su prouzrokovale terorističke aktivnosti i načini antiterorističkog djelovanja. Terorizam je, nakon napada na Sjedinjene Američke Države, postao prijetnja simbolima američkog bezbjednosno-ekonomskog establišmenta koji je ostao šokiran spiralom straha koji su postavili teroristi za ubuduće djelovanje. Sa događajem od 11. septembra na svjetsku scenu stupio je drugačiji pogled na terorizam, nazvan međunarodni terorizam čiji su efekti bili velika medijska pažnja, u domaćoj i svjetskoj javnosti, koju su dobili teroristi iz terorističke organizacije Al-Kaide pod vođstvom Osame bin Ladena. Zapad je bio gnjevan na islamske fundamentaliste koji su učinili nešto o čemu se samo moglo špekulisati u američkim krugovima, a to je da jedna od najmoćnijih država bude napadnuta kod kuće, u svom dvorištu. Zemlje koje su se suočavale sa terorizmom nastojale su da dobiju odgovor na pitanja poput kako spriječiti terorizam, kako ga definisati i koje sankcije protiv terorista preduzeti. Odgovor je bio da se prepoznaju koji oblici nasilja i straha mogu da prerastu u terorističke akcije i propisane kaznene odredbe zakona koji predviđa sankcije. Iz ugla analitičara raznih nauka, posmatran kao borba islama protiv zapada, terorizam se izborio za svoje mjesto u naučnom proučavanju i predviđanju do tada nepoznatih događaja i aktivnosti kojim će se svijet kretati na početku XXI vijeka. Upravo ta dimenzija međunarodnog djelovanja, bila je prekretnica da terorizam bude osuđen kao čin koji je pun nasilja, terora, straha, neizvjesnosti i označen kao nevidljivi neprijatelj koji nema državu i teritoriju i protiv koga se čak ni Amerika ne može boriti ukoliko saveznici nisu uz nju.

Ključne riječi: terorizam, nasilje, strah, Al-Kaida, 11. septembar.

UVODNE NAPOMENE

Bezbjednosni i globalni problemi javljaju se u svakoj zemlji i kao takvi stanovništvo i države moraju se suočavati sa njima. Jedan od tih problema je svakako terorizam i to međunarodnog karaktera. Kao negativna društvena pojava, Predrag Popović za terorizam navodi: „terorizam se pojavljuje u većini država, kako onim dobro razvijenim i uređenim, tako i u onim društveno nestabilnim i neuređenim državama, pri čemu jednako pogađa kako državu i njeno uređenje tako i društvene i privatne interese građana, uključujući i njihov život, primjenom raznih oblika nasilja“ (Popović, 2023:15). S obzirom da je terorizam zastupljen kroz naučne discipline (politikologija, pravo, ekonomija, psihologija, sociologija) onda je i izučavanje samih elemenata od kojih se sastoji multidimenzionalnog pristupa. Naučnici i autori se slažu da jedan od elemenata terorizma čini i nasilje i strah. Odsustvo ovih elemenata činilo bi globalnu zajednicu bezbjednom što bi značilo idealizovanje uslova kao preduslov

³⁴² Mr Mišel Buvač je doktorand na fakultetu Političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, e-mail za korespondenciju: miselbuvac@gmail.com.

da društva žive u miru. Kako su nasilje i strah sastavni i neodvojivi dijelovi društva potrebno je da ih dobro poznajemo zbog uloge koje imaju u međunarodnim odnosima. Strah i nasilje su osjećaji, prvenstveno negativni, koji su prisutni kod čovjeka otkako zna za sebe. Težnja da se eliminiše strah kod čovjeka nije uvijek lak zadatak, jer se ne znaju posljedice straha. Sa nasiljem je već drugačije jer ono može koliko toliko da se predvidi, pogotovo kada je riječ o političkom nasilju. Naravno to ne znači da i strah ne može da predvidi, ali je to puno teži zadatak.

Istraživanja pokazuju da su napadi od 11. septembra bili prekretnica kada je riječ o novoj spoznaji u ulozi nasilja i straha. Posebno se to odnosilo na američko društvo koje je u potpunosti promijenilo mišljenje da je terorizam tamo negdje daleko. Postavlja se pitanje da li su građani Sjedinjenih Američkih Država imali strah od terorizma i u kojoj mjeri, prije 11. septembra i kako se ta spirala straha uvukla među američke građane. Svaki strah nakon ovoga datuma bio je zasnovan na realnoj osnovi i na razmišljanju da li bi mogao da se ponovi 11. septembar i šta nakon toga. Naravno da su institucije koje se bave proučavanjem terorizma reagovala u smislu da su nastojale da objasne dalekosežne posljedice terorizma ukoliko se ne obuzdaju njegovi uzroci i pitanje šta on nosi sa sobom. Kako je individualna bezbjednost preduslov za dalje vrste bezbjednosti, u našem slučaju međunarodnog karaktera, sve je više autora koji koriste sintagmu „globalna bezbjednost“ koji je posljedica navedenih napada. U tom smislu, Predrag Čeranić, slijedeći i druge autore, navodi sljedeću klasifikaciju bezbjednosti na individualnu, nacionalnu, regionalnu i globalnu bezbjednost (Čeranić, 2023:30). Ne osporavajući dosadašnja istraživanja, na temelju naučnih pretpostavki i dokazivanja, koja pokazuju da je fenomen terorizma daleko više ukorijenjen u međunarodne odnose, naš je zadatak da pokušamo za potrebe ovoga rada da nasilje i strah uvedemo u terorizam i objasnimo zašto je jako teško odvojiti pomenute pojmove.

NASILJE KAO OSNOVA TERORIZMA

Kada se govori o nasilju on je pojava koja se javlja u varvarskim društvima, preko srednjeg vijeka pa sve do pojave industrijskog i posebno u novije vrijeme postindustrijskog društva. Porast varvarstva po riječima Erika Hobsbauma [Eric John Ernest Hobsbawm] bio je trajan a vrhunac nehumanosti dosegao je između 1914. godine i kraja 40-ih godina, doba dva svjetska rata i njihovih revolucionarnih posljedica, naročito u doba Staljina i Hitlera (Hobsbawm, 2008:124). Situacija nije ništa bila bolja ni u periodu poslije Drugog svjetskog rata, posebno u periodu Hladnog rata i kraja XX vijeka. Nasilje je bila politička odrednica koja je oblikovala društvenu i političku scenu krajem prošlog vijeka. Načini na koji se nasilje manifestuje su brojni. Dragan Simeunović definisao nasilje kao: „ljudsku djelatnost kojom se neki čin, aktivnost, radnja ili proces otpočinju, vrše ili zaustavljaju, odnosno održavaju ili ubrzavaju, ili se neka forma ili suština stvaraju, transformišu ili razaraju nasuprot volji i intenciji ostvarenja interesa i zadovoljavanja potreba objekta nasilja ukoliko je svestran, odnosno nasuprot njegovoj unutrašnjoj (prirodnoj) strukturi ili zakonitostima, ukoliko se ne radi o čovjeku“ (Simeunović, 1983:21). Sa druge strane Radoslav Gaćinović piše o nasilju kao: „upotrebi sile da bi se iznudilo određeno ponašanje ljudi protivno njihovoj volji. Nasilje podrazumjeva nezakonitu upotrebu sile...i ono se tretira kao neizbježna prinuda“ (Đorđević, 2015:103). Sjetimo se samo nekih važnih događaja koji su bili prekretnica i obilježili jednu istorijsku epohu, a koji su bili prožeti atmosferom nasilja i straha, i posebno neizvjesnosti poput pada Berlinskog zida, ujedinjenja Njemačke, pobjeda liberalnih vrijednosti, pad komunizma (Đovani Sartori [Giovanni Sartori] naročito ističe opasku da se socijalizam okliznuo na bananu i tako doživio poraz) i trijumf demokratskih vrijednosti, nova ekonomska paradigma, pojava globalizma (mada je po nekim autorima proces globalizacije započeo i mnogo ranije), razne revolucije (Poljska, Mađarska, Bugarska, Rumunija, Čehoslovačka), raspad Jugoslavije. Naročito je važno pomenuti strane autore koji su vrlo spretno najavili događaje koji će se dešavati kroz svoja istraživanja u vidu knjiga, a tu ubrajamo Entoni Gidensa [Anthony Giddens] „Odbjegli svijet“ (2005), Semjuela Hantingtona [Samuel Huntington] „Sukob civilizacija“ (2000), Uriha Beka [Ulrich Beck] „Rizično društvo“ (2001). U njihovim radovima sadržani su elementi promjene koji će nastupiti u raznim sferama života. Kada je riječ o politici ona se skoro uvijek vezala za nasilje zbog činjenice da se nasilje primjenjivalo kada se željelo postići određen politički cilj i tu države nisu mogle da se odreknu prava da ne primjenjuju nasilje. U XIX i XX vijeku razne terorističke organizacije će izvoditi terorističke akte na raznim kontinentima, sa različitim ciljevima, od pokušaja separatizma do dobijanja publiciteta. Početak XXI vijeka, koje

Džozef Naj [Joseph Nye] naziva koktelom kontinuiteta i promjena, došao je kao poručnik i to zahvaljujući procesima globalizacije i onoga što ona nosi. Na krilima te iste globalizacije Predrag Popović će naglasiti da: „zahvaljujući procesima globalizacije, ekonomskoj, tehnološkoj i komunikacionoj, a sve više i političkoj povezanosti savremenog svijeta, ali i procesu osipanja i gubitaka osnovnih, tradicionalnih bezbjednosnih karakteristika država, teroristi su dobili neočekivano veliku, skoro neograničenu mogućnost da se međusobno povežu, koordiniraju i kreću na ogromnom prostoru“ (Popović, 2023:27). Nasilje se u najčešćem slučaju vezuje za pojedinca što prvenstveno izučavaju konfliktološke teorije. Sociolozi tu prednjače da dokažu poveznicu između nasilja i konflikata. Međutim, od velikog značaja je nasilje koje pojedinci sprovode protiv države u vidu teroristički zahtjeva koje ispostavljaju državama koje bi one trebale da ispune (u suštini nasilne metode, mogu da koriste i slabiji protiv jačih, ali obrnuto što je veoma čest slučaj). Nas prije svega interesuje političko nasilje i njegovi pojavni oblici u što se svrstava između ostalog i terorizam. Po Draganu Simeunoviću, među pojavne oblike političkog nasilja smatraju se: prijetnja silom prinuda, pritisak, psihofizičko zlostavljanje, političko ubistvo, atentat i diverzija, nasilni protesti, pobune, neredi, nemiri, terorizam, subvencija, represija, teror, ustanak i rat (Simeunović, 1993:735). Kada govorimo o elementima (nas interesuju elementi nasilja i straha) koji se pojavljuju u definicijama mnogih autora, od značaja će biti procentualna zastupljenost istih, raspoređenih u dvije tabele.

Tabela 1. Elementi koji dominiraju i koji se često pojavljuju u citiranim definicijama.

Nasilje ili prijetnja nasiljem	80%
Zastrašivanje, izazivanje straha i užasa	73,3%
Politički karakter	64,4%
Materijalna šteta i ljudske žrtve	57,7%
Nosioci	24,4%
Prinuda	20%
Ciljano, planirano, organizovano djelovanje	20%
Kršenje pravnih propisa	17,7%
Ideološki i vjerski ciljevi	15,5%

Izvor: Predrag Popović, Strategija u kontroli terorizma sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, Fakultet bezbjednosnih nauka, Banja Luka, 2023. godina, strana 51.

Tabela 2. Zajednički elementi 109 definicija terorizma po Aleksi Šmidu

Upotreba sile ili nasilja	83,5%
Politički karakter	65%
Izazivanje straha ili užasa	51%
Prijetnja	47%
Psihološki efekat i reakcija	41,5%
Razlika između žrtve i šire mete napada	37,5%
Ciljano, planirano, organizovano djelovanje	32%
Metod, strategija, taktika borbe	30,5%
Anomalije u kršenju prihvaćenih pravila bez humanitarnih ograničenja	30%
Ucjena prinuda i navođenje na poslušnost	28%
Želja za publicitetom	21,5%
Samovolja, bezličnost, nasumičnost, odsustvo diskriminacije	21%
Žrtve, civili, neborci, nestrijelci, lica bez veze sa samom stvari	17%
Zastrašivanje	17%
Naglasak na nevinost žrtava	15,5%
Izvršilac, grupa, pokret ili organizacija	14%
Simbolička priroda, pokazivanje drugima	13,5%
Nepredvidivost, neočekivanost pojave nasilja	9%
Tajnost, prikrivenost	9%
Ponavljanje niza ili kampanje nasilja	7%
Kriminalni, zločinački karakter	6%
Zahtjevi trećim licima	4%

Izvor: Alex Schmid, Political Terrorism, North Holland, Amsterdam, 1983. godina, strana 76, u: Predrag Popović, Strategija u kontroli terorizma sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, Fakultet bezbjednosnih nauka, Banja Luka, 2023. godina, strana 52-53.

Kada se govori o terorizmu, on može da bude oružje manjine protiv većine (što je čest slučaj), žrtve koje napadaju su nedužna lica, izazivaju strah i kod žrtve a posebno društvene grupe kojoj žrtva pripada. On se suprotstavlja i demokratski režimima i nedemokratskim, samo se razlikuje u svojim ciljevima i dometima. Prema Vojinu Dimitrijeviću, terorizam je naličje državnog terora jer: „teroristi biraju žrtvu koju će ubiti ili povrijediti, ne toliko zbog nje same, nego zbog psiholoških posljedica koje napad na nju može da izazove. Žrtva je simbolična po tome što oličava vladajuću grupu i što će njeno stradanje izazvati strah svih pripadnika te grupe, koja će se onda povinovati zahtjevima terorista. Zato su toliko česti napadi na uniformisana lica ili diplomate, jer oni očigledno simbolizuju državu“ (Dimitrijević, 1993:1121).

I drugi autori poput naglašavaju nasilje kao bitan aspekt terorizma. Za Aleksandra Jugovića i Dragana Živaljevića „terorizam podrazumjeva upotrebu nasilja (terora) radi ostvarivanja političkih ciljeva. Nema terorizma bez terora, ali svaki teror, svako nasilje, ne može se poistovjetiti sa terorizmom“ (Jugović i Živaljević, 2014:89). U suštini, bitno je razlikovanje terora i terorizma, mada i u tu autori nemaju jedinstven stav. Ali ono što je zajedničko jeste da je glavni izum terorizma koji služi kao moćno oružje i najčešće se koristi jeste samoubilački bombaški napadi i oživljanje političkih ubistava. Ta oružja su prisutna svakodnevno kako bi terorističke grupe skrenule pažnju na sebe. Jedan očigledan primjer predstavlja i teroristička organizacija pod nazivom Al – Kaida a koju je predvodio Osama Bin Laden. Ona je postala poznata po napadu na američke simbole moći 11. septembra 2001. godine, kada je preuzela odgovornost za učinjeno. Suvišno je i govoriti koliko je publikacija napisano o dotada nepoznatoj terorističkoj organizaciji koja je odjednom postala planetarno poznata samo zbog toga što je izvršila napad na najmoćniju zemlju za koju se smatralo da je imuna na terorističke akte. Žan Bodrijar [Jean Baudrillard] će 11. septembar nazvati „majkom svih događaja“ (Simeunović, 2009:58). Neki autori naglašavaju da je upravo tim događajem završena stara era terorizma a započela nova, i to u vidu savremenog lica terorizma. Države su čak svoje spoljne politike prilagodile i intenzivirale potrebama novih izazova i bezbjednosnih rizika što terorizam svakako jeste. Ostaje da se vidi da su te nove politike zrele da se uhvate u koštac sa velikim globalnim problemima.

STRAH KAO OSNOVA TERORIZMA

Kada se pojavio terorizam na svjetskoj sceni nije zasigurno poznato. Autori (Mijalković et al., 2023) nastoje da objasne njegovu pojavu u različitim vremenskim periodima i različitim epohama ljudskog društva, što ide od činjenice da je nastao kad i klasno društvo, odnosno država, zatim za Bliski istok (Zeloti u Palestini), za srednji vijek (pojava Asasina) i za vrijeme Francuske buržoarske revolucije i pojave diktature jakobinaca, pod vođstvom Maksimilijana Robespjera [Maximilien François Marie Isidore de Robespierre] i Luisa Antoan de Saint Just [Louis Antoine Léon de Saint-Just]. Prema Kristoferu Harmonu [Christopfer Harmon] upravo će Robespjer zajedno sa sugrađanima uvesti terorizam u modernu politiku Zapada (Harmon, 2002).

Za terorizam je karakterična upotreba terora (lat. *terror* – strah, užas) koji označava sistematsko nasilje sa ciljem zastrašivanja protivnika i slamanje otpora. Terorizam je uvijek politički motivisan kroz nasilje i strah jer sadrži socijalno-psihološku komponentu. Takođe, mnoge definicije se oslanjaju na strah kao definicioni element terorizma. Po Predragu Popoviću, „terorizam pored straha obavezno uključuje nasilje, ali ne može se svako nasilje smatrati terorizmom“ (Popović, 2023:34). Naravno da postoje i drugi oblici nasilja, prijetnji koje treba otkloniti a koje prouzrokuju strah zbog čega je precizno definisanje terorizma jako otežano. Filip Zimbardo [Philip George Zimbardo] navodi da se terorizam vrti oko jedne stvari. Psihologije. To je psihologija straha (Gaćinović, 2015:45). Da je strah od terorizma opravdan govore mnoge nacionalne strategije zemalja koje su poslije 11. septembra nastojale da uvedu jednu novu dimenziju razmatranja ovoga fenomena. Ne samo da su pojedinci osjećali strah nego je i bila potrebna i zaštita u vidu antiteroristički mjera koje su države preduzimale, s obzirom da nisu znali kako će to izgledati u praksi. Nešto slično navedenom obrazložio je i Robert Semjuelson [Robert Samuelson] „ono što najviše iznenađuje u protekloj godini jeste kako se malo toga promijenilo...ono što niko ne zna jeste da li je 11. septembar označio početak kraja globalnog terorizma ili će se te teorijske prijetnje jednog dana ostvariti u praksi...prepravljeni smo pretpostavkama da li će 11. septembar postati prelomni momenat u istoriji ili samo izolovana tragedija zavisiće od toga kako se sve hipoteze ostvare“ (Kegley, Wittkopf, 2006:47).

Te hipoteze su išle na ruku državama koje su nastojale da svedu posljedice terorističkih akata na najmanju moguću mjeru, ali u toj mjeri nisu uspjele. Terorizam je i dalje u svijetu ostavljao strašne posljedice nakon svojih akcija, posebno na posmatrača, i stvorio paniku kako dalje. U prilog tome da je u osnovi terorizma strah, govori i Brajan Dženkins [Brian Jenkins] koji kaže da: „terorizam je nasilje usmjereno na posmatrača – strah je željeni i namjeravani efekat, a ne sporedni proizvod terorizma“ (Jenkins, citirano prema Gaćinović, 2015:27). Još dugo će se osjećati posljedice (prije svega psihološke prirode) terorističkih napada koji su izvedeni po svijetu. Svaka zemlja se na svojstven način bori sa terorizmom. To iziskuje mnoge dodatne pravne, ekonomske, politikološke aspekte, zatim obučenosť kadrova i logističke pripreme da se bore protiv tog zla XXI vijeka. Kao što je jednom prilikom rekao Henri Kisindžer [Henry Kissinger]: „Sadašnje pokoljenje, a još više njihovi nasljednici, suočavaju se s posebnim izazovom. Naime, svjedoci smo ne samo izuzetnog perioda promjena u međunarodnim odnosima, nego čak i mnogo dubljeg preokreta u tome kako javnost gleda na svijet oko sebe“ (Kegley, Wittkopf, 2006:76).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Svako od autora i naučnika nastoji da na svoj način dadne poseban pečat proučavanju pitanja terorizma u savremenom svijetu. Dosadašnja istraživanja ukazuju da se izučavanje terorizma prije 11. septembra i poslije znatno razlikuju. Prvi važan detalj jeste da se prije istraživalo u okviru disciplinarnog modela drugih nauka i bilo je manje zastupljeno terorizma nego danas. Drugi važan detalj je komunikološka i medijska dimenzija koju sami teroristi dobijaju nakon izvršene akcije. S vremena na vrijeme pojedinac ili grupa terorista uspije da, koliko toliko, uspješno da obavi zadatak, odnosno da izvrši teroristički napad, koji ima za cilj da stvori klimu nasilja i straha. Ta klima se reflektuje na dalje odnose u jednoj državi koja opet sa druge strane ima problem kako se izboriti sa terorizmom u svijetu sve većih izazova. Danas se terorizam izučava kao poseban element međunarodnih odnosa i u posebnom naučnom okviru zbog činjenice da se terorizam „odomaćio“ u literaturi i u istraživanjima. Poseban doprinos dali su autori koji su na jedan sistematičan način zaokružili teorijsku postavku terorizma kroz njegovo ispoljavanje u vidu nasilja i straha. Ništa manje nije značajna ni uloga države koja na institucionalan način radi na suzbijanju terorizma u svom unutrašnjem pravnom poretku, donošenjem konvencija, odluka i drugih akata koji su usmjereni na suzbijanje terorističkih akata kao u unutrašnji pravni propisi (zakonski, nacionalni), kojima se reguliše ova oblast. Poseban značaj ima saradnja država sa drugim državama u mjerama borbe protiv terorizma.

KORIŠTENA LITERATURA

- Bek, U. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ćeranić, P. (2023). *Sistemi bezbjednosti i pitanje kontrole*. Banja Luka: Fakultet bezbjednosnih nauka.
- Dimitrijević, V. (1993). Strahovlada (državno nasilje). U: Milan, M. *Enciklopedija političke kulture* (1117-1124). Beograd: Savremena administracija.
- Đorđević, B. (ur.) (2015). *Savremeni terorizam*. Beograd: Službeni glasnik/ Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Gaćinović, R. (2015). *Antiterorizam*. Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Gidens, A. (2005). *Odbjegli svijet*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Hantington, H. (2000). *Sukob civilizacija*. Banja Luka/Podgorica: Romanov/CID.
- Harmon, C.C. (2002). *Terorizam danas*. Zagreb: Golden Market.
- Hobsbaum, E. (2008). *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Beograd: Arhipelag.
- Jugović, A. Živaljević, D. (2014). Terorizam kao bezbednosni problem i društvena devijacija. *Nauka, bezbednost i policija – Žurnal za kriminalistiku i pravo*. (Vol 19 No2 2014) 85-96. UDK 343.341 323.285.
- Kegley, V. Č., Vitkof, R. J. (2006). *Svetska politika – trend i transformacija*. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope/Fakultet političkih nauka/Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore.

- Mijalković, S. Milošević, M. Čeranić, P. (2023). *Obavještajne i bezbjednosne službe – organizacija i metodika obavještajnog, bezbjednosnog i subverzivnog djelovanja*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet bezbjednosnih nauka.
- Popović, P. (2023). *Strategija u kontroli terorizma sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci – Fakultet bezbjednosnih nauka.
- Simeunović, D. (2009). *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet.
- Simeunović, D. (1993). Nasilje. U: Milan, M. *Enciklopedija političke kulture (731-738)*. Beograd: Savremena administracija.
- Simeunović, D. (1983). *Političko nasilje*. Beograd: Radnička štampa.

INTERNATIONAL TERRORISM AS A SECURITY PROBLEM VIEWED THROUGH THE PRISM OF VIOLENCE AND FEAR

Abstract: Two categories of terms, violence and fear, which are characteristic of modern society, are linked to terrorism as a third social category which is viewed from a scientific perspective as a serious security and global problem. The starting point when looking at these three categories is a multidimensional and global approach to each of them, the reaction of society to the events that preceded it, the consequences caused by terrorist activities and ways of anti-terrorist action. Terrorism, after the attack on the United States of America, became a threat to the symbols of the American security and economic establishment, which remained shocked by the spiral of fear set by the terrorists for future action. With the event of September 11, a different view of terrorism entered the world stage, called international terrorism, the effects of which were the great media attention, in the domestic and world public, that the terrorists from the Al-Qaeda terrorist organization under the leadership of Osama bin Laden received. The West was furious with Islamic fundamentalists who had done something that could only be speculated about in American circles, which was to have one of the most powerful countries attacked at home, in its own backyard. Countries that were facing terrorism tried to get answers to questions like how to prevent terrorism, how to define it and what sanctions to take against terrorists. The answer was to recognize which forms of violence and fear can turn into terrorist actions and the prescribed penal provisions of the law that provides for sanctions. From the point of view of analysts of various sciences, seen as a struggle of Islam against the West, terrorism has fought for its place in scientific study and prediction of previously unknown events and activities that the world will move through at the beginning of the 21st century. Precisely this dimension of international action was the turning point for terrorism to be condemned as an act full of violence, terror, fear, uncertainty and marked as an invisible enemy that has no state and territory and against which even America cannot fight unless its allies are with it.

Key words: terrorism, violence, fear, Al-Qaeda, September 11.

САВРЕМЕНА НАСТАВА У ОСНОВНОМ ОБРАЗОВАЊУ

*Доц. др Рефик Трумић³⁴³
Универзитет Привредна академија Брчко**Маја Бабић
Професор њемачког језика и књижевности
ОШ Стеван Немања, Драгањевац Горњи, Бијељина*

Апстракт: Технологије су драматично промијениле начин на који људи прикупљају информације, проводе истраживања и комуницирају с другима широм свијета. Технологија је уклонила препреке на даљину и омогућила је високом образовању да учинковито подучава свакога. Технолошка интеграција се све више користи у настави за побољшање наставе и учења. Овај брзи развој технолошке интеграције представља бољи образац за проналажење нових модела наставе. Сходно томе, он има кључну улогу у учењу и подучавању језичких вјештина. Основни циљ овог рада је да се размотре питања везана за интеграцију технологије у наставном процесу. У овом раду направит ће се компарација традиционалне у односу на савремену наставу, а затим ће се дати основне карактеристике образовања у 21. вијеку. Затим ће се објаснити улога технологије у промовисању учења и на крају споменути препоруке за успјешну интеграцију технологије. Преглед литературе открива да интеграција технологије у учионице значајно побољшава учење и подучавање.

Кључне ријечи: интеграција технологије, учење, поучавање, вјештине, образовање

УВОД

Људи који раде за новооснована предузећа нису једини којима су потребне дигиталне вјештине - све више, индустријски радници у постројењима, особље на административним позицијама и менаџери банака морају бити вјешти и у дигиталном свијету. Наш образовни систем, а посебно начин на који учимо и подучавамо, мора бити прилагођен за нову еру дигитализације. Ово важи за све образовне нивое - од основне школе до стручних школа и универзитета до континуираног образовања.

Сектор образовања за разлику од било ког другог сектора је доживио многе фазе у својој еволуцији. Од тзв. школе у природи у отвореној башти испод дрвећа до затворених предавања у учионици и презентацијског облика подучавања уз помоћ ЛЦД пројектора са додирним заслоном за *online* биљешке. Главни разлог употребе технологије јесте развити мотивацију за учење код ученика. Промјене не утичу само на дјецу. Цјеложивотно учење је добило ново значење. Образовне институције широм свијета се суочавају с двоструким изазовом. Оне морају да пруже квалитетно основно и средње образовање како би припремили ученике за радну снагу. Оне такође требају помоћи садашњим и будућим запосленицима да стекну вјештине које ће бити релевантне на тржиштима посла у будућности. Дакле, поставља се питање шта је потребно урадити да бисмо успјели у данашњем брзом, технолошки оријентисаном свијету гдје се захтјеви радне снаге и даље мијењају? Одговор јесте технологија.

У садашњем образовању, многе институције експериментишу и усвајају „комбиновано учење“ у учионицама. Комбиновано учење комбинује наставу под водством наставника са

³⁴³ rtrumic@yahoo.com

висококвалитетним дигиталним образовним садржајима и технологијама које су прилагођене потребама и способностима ученика.

Технологија не мијења само наставни план и програм, већ и трансформира традиционалне парадигме учења. Некада, школовање је подразумијевало учионице које су водили учитељи са генерализираним приступом. Сада, компјутерски уређаји, дизајнирани да се прилагоде потребама и способностима сваког ученика, предводе ново доба персонализираног учења. Дигитално образовање ће омогућити људима да наставе да учествују у друштвеном животу на самоопредјељен начин у будућности. Поред тога, дигитално образовање ће осигурати да компаније остану конкурентне. Једноставно речено: са дигиталном трансформацијом, морамо радикално да промијенимо како учимо и шта учимо. То је зато што су дигиталне вјештине постале четврта кључна компетенција поред читања, писања и аритметике.

ТРАДИЦИОНАЛНИ И САВРЕМЕНИ ПРИСТУП У НАСТАВИ

Учити у школи или учионици данас више није довољно за цјеложивотно учење и стицање важних компетенција. Дјеца и одрасли већ давно су то учили и својим понашањем иду далеко испред догађања и промјена у школству (Cavus, 2010). Захваљујући новим моћним комуникацијским медијима, омогућено је учење било чега, било када и било гдје. Најједноставније објашњење основне разлике између традиционалног и савременог приступа настави је приказано на

Карактеристике традиционалне наставе

Традиционална настава представља такав начин рада у којему је доминантна улога наставника. Традиционалну наставу одликује фронтални облик рада и обично једносмјерна комуникација између ученика и наставника. Ученици у пасивној позицији, су у немогућности да изразе своје жеље, потребе, идеје, мисли и потребе. Ученици су недовољно активни у раду и не могу индивидуално напредовати у складу са својим могућностима, предзнањима, способностима. То веома негативно и не мотивирајуће утиче на сваког ученика.

Данас се занемарује чињеница да школе поред позитивних имају и негативне исходе. Избјегавање рада, фрустрираност дјете, вршњачко насиље, дефанзивни песимизам и друге исходе образовања данас све више можемо везати за школу. Наравно, све ово није искључиво утицај школе, али засигурно доприноси овим својствима ученика. У традиционалној настави влада ауторитарна комуникација. Ауторитарна комуникација је опћење са хијерархијске позиције.

Особа која је више на хијерархијској лествици, комуницира са подчињенима наредбодавним тоном те његова упустава која имају карактер наредби и не смије се одступати, понашање је потпуно регулирано, искључене су жеље и спонтаност, а присутна је беспоговорна послушност.

Стално преиспитивање циљева учења важна је задаћа стручњака за одгој и учење. Прије стотину и више година идеал доброг ученика описиван је обично реченицом: „Он/она може поновити све што је учитељ/учитељица јучер казивао на сату“ или „Он /она може поновити све што пише у књизи о тој теми!“. Дакле, ученикова успјешност је цијењена према декларативном или репродуктивном знању. Већина питања на која су ученици требали одговорити почињала је упитним ријечима *тко, гдје, када, колико, као и наброји и сл.*

Данас се очекује да из школа излазе особе које су способне рјешавати проблеме, стварати нове информације или друге конкретне производе, које умију градити или стварати предмете уз задовољавајући умјетнички дизајн. Очекује се да дјеца и млади у школи (осим учења неких важних информација!) науче служити се информацијама за рјешавање проблема.

Традиционалној настави не можемо приписати потпуну неефикасност јер она има и својих предности. Зато је не смијемо одбацити, већ морамо задржати оно што је добро и на тим основама градити ефикасније облике рада. Ауторитарна клима негативно утиче на сваког ученика. Ученик осјећа страх према наставнику, те се на тај начин не може развити потпуна личност једног ученика. Ученицима је потребан наставник пун разумијевања и љубави.

Кад улази у разред наставник навлачи маску. Он постаје нетко други, чудни човјек, некакав робот и глумац. То више није онај човјек којег познају изван школе. Они желе с њим природан људски однос, а не однос под маскама. Они би хтјели и у разреду однос човјека са човјеком, а не однос ученика и испитивача, ученика и оцјењивача, ученика и предавача, ученика који не зна ништа и учитеља који зна све.

Карактеристике савремене настава

Под утицајем конструктивизма и става да се ученику знање не може дати, нити директно пренијети, у готовом и унапријед одређеном облику, улога наставника у школи се знатно промијенила. Доминантна улога наставника овдје није да предаје знање, већ да организира и да води процес учења ученика. Знање је индивидуална конструкција сваког појединачног ученика и свако сам, кроз особну активност учења, мора да га контролира (Лаловић, 2009, стр.3).

Модерни школски образовни системи увелико су допринијели обликовању не само појединца него и друштва у цјелини. Свака земља мора се с времена на вријеме укључити у образовну реформу у вези са поучавањем, садржајем и управљањем школским образовањем. Школство би требало ићи у корак са промјенама у друштву. Управо зато у данашњем савременом свијету јавља нам се и савремена настава. Савремена настава требала би допринијети квалитету школског образовања и цјелокупног одгојно-образовног процеса.

Савремена школа ставља ученика у активну позицију и покушава га с јачањем његове индивидуалне активности ставити га у позицију субјекта. Савремена настава усмјерена је на ученика.

Циљ одгоја је свестран развој и оспособљавање младих и одраслих за самосталну, слободну, стваралачку дјелатност, а то је сасвим нешто друго од припремања за одређену професију. То одгојно-образовној дјелатности намеће обавезу да ученик активно учествује у процесу одгојно-образовног рада у школи оспособи за самосталан рад, самоодгој и самообразовање, да у стварању новог налази смисао живота и у развоју својих креативних моћи и своје људскости извор среће и задовољства.

Као реакција на пасиван положај ученика у настави и усмјереност наставника на садржаје програма а не на ученика (дијете), на прелазу из XIX у XX стољеће појављују се реформски покрети познатији под заједничким називом – „Нова школа“. (Лаловић, 2009, стр. 9).

Ново полазиште синтетизирано је у Русоовој изреци – Вратимо се природи! (Жан, Ж. Русо 1712 –1778). У развоју дјетета најважније је оно што долази из њега самог (природни одгој). Природа дјетета треба да се испољава онаквом каква јесте, а она је увијек добра, само ако јој је омогућена пуна слобода – слобода је увјет одгоја!

Тако савремене настава полази од:

- од интересирања дјетета,
- циљ наставе је развој личности и индивидуалног дјетета,
- користе се активне метода учења. Ученик истражује, пита, учи учење,
- оцјењује се напредак, мотивираност, развој личности, рад,
- унутарња лична мотивација дјетета-активност је награда,
- дијете је личност са осјећајима и својим циљевима, а не само ученик.

Подсјетимо овом пригодом на препоруке Еуропског парламента и Вијећа о кључним компетенцијама за цјеложивотно учење којима би појединци требали овладати тијеком обавезног школовања: комуницирати на материнском језику, комуницирати на страном језику, усвојити темељне математичке компетенције те компетенције у знаности и технологији, усвојити дигиталне компетенције, научити како се учи, усвојити друштвене и грађанске компетенције, стећи особине личности које су важне за подузетништво те бити сензибилизирани за културу и друштвену средину у којој ће живјети. Наравно, то подразумијева и усвајање основних људских вриједности по којима се човјек разликује од осталих живих организама (нпр. слободе, истине, љубави, мира, ненасилнога рјешавања

сукоба). Стручњацима за одгој и учење није проблем домислити методичке сценарије и образовну средину у којој ће се такве компетенције и исходи учења моћи постићи. То, свакако, није учионица у којој највећи дио времена ученици сједе, слушају и гледају шта ради или шта говори учитељ (Матијевић и Радовановић, 2011).

У савременој настави користе се различите методе, наставна средства, облици рада који помажу ученику да боље савлада одређено градиво које се тражи од њега.

Ученицима је допуштено да напредују према властитим индивидуалним способностима, што није био случај у традиционалној настави. Битна карактеристика савремене наставе је у томе што је ученик у положају субјекта. Наставник је само посредник између ученика и наставног садржаја.

Битна карактеристика савремене школе лежи у томе да у савременој настави наставник оспособљава сваког ученика за цјеложивотно учење, учи га како доћи до одређених информација, како их што брже пронаћи те на који их начин најбоље употребити. Наставник оспособљава ученике за будуће вријеме, учи их како учити и бити оно што желе, како напредовати према властитим могућностима, те бити оспособљен за изазове у будућности.

Све више се тражи од ученика да знање које посједују умију практично и примјенити. Тражи се знање које ће ученицима у будућности користити и бити потребно за развој његове цјелокупне личности. У томе и лежи сво богатство савремене наставе.

Савремена школска педагогија треба помоћи у конципирању таквог одгоја за будућност који ће афирмирати ученикову иницијативу, самосталност, отвореност духа, неконформизам, критичност, редифиницију, алтернативно мишљење, плурализам идеја, учење у акцији уз надахнуте идеје у којима доминира дух истраживања, трагалаштва, загонетања, одгонетања, радозналости, инспирације, духовитости.

Задатак наставника овдје није да дјетету намеће своје ставове, већ да омогући увјете за самоизражавање, самоиницијативу, једном ријечју – за спонтану и слободну активност сваког појединог дјетета.

И све набројано неће бити довољно за живот и сналажење у блиској будућности. Већ годинама стручњаци упозоравају да школа треба припремати и за сталне промјене. Битно обиљежје рада и живљења у овом времену су сталне и брзе промјене, па одгој треба усмјерити и на оспособљавање за сналажење и прихватање тих промјена.

Шта мијењати у настави

Окретање парадигмама, партнерству и сарадњишту, прилагодљивости новом времену, брзим промјенама те свеопћој глобализацији са свим њезиним демократским, плуралним, мултидимензионалним, мултикултуралним и интеркултуралним утјецајима који се рефлектирају у одгоју и образовању.

Парадигма ломи устаљене, круте и схематизирание системе, признаје фрагментираност пред цјеловитишћу, поставља метафору умјесто појма, парадигму умјесто крутих теорија.

Количина новог знања се сваки дан све више повећава, а постојеће знање све брже застаријева што доводи до процеса сталног учења, које постаје нужно, укључујући самообразовање и неформално образовање. С тога је лако поставити питање зашто су промјене потребне?

Традиционална, репродуктивном знању усмјерена школа није могла пратити све промјене савременог друштва, те се показало да је за њезин опстанак и развој потребно да брзина учења у организацији буде једнака или већа од брзине промјена у вањском окружју.

Уколико не дође до промјена у образовању које су нужне обзиром на глобални напредак технологије доћи ће до кризе у образовању:

- демографски пораст и повећање броја неписмених,
- нагло интензивирање потражње образовања => преплављеност школа и факултета,
- инертност школског система према вањским промјенама,
- неспособност друштва да најбоље искористи школство и образовни кадар у интересу националног развоја.

Учити у школи или учионици данас више није довољно за стицање за живот и цјеложивотно учење живожних компетенција.

Дјеца и одрасли већ давно су то учили и својим понашањем иду далеко испред догађања и промјена у школству (Cavus, 2010). Захваљујући новим моћним комуникацијским медијима, омогућено је учење било чега, било када и било гдје.

Свједоци смо промјена у образовању широм свијета јер технологија и глобализација су наметнули да школство мора ићи у корак са временом како би дјецу припремили за стварне животне ситуације. Све чешће како код нас тако и у земљама у окружењу спомињу се школске реформе. Што су то школске реформе?

Школске реформе су увијек израз заједничких духовних и политичких стремљења одређеног доба, односно одређене земље. Оне се огледају у :

- измјени структуре образовног састава (циљеви и функција школе у широком друштвеном и економском контексту).

Постоје реформе с обзиром:

- на организацију и администрацију образовног састава,
- с обзиром на дефинирање улога и односа између улога,
- реформе које обухваћају наставне програме.

Учитељи се понекад осјећају заробљено између остваривања курикуларних циљева и задовољавања ученикових потреба.

Све горе наведено опет нас доводи до познатог филозофа и педагога, теоретичара Јохн-а Девеу-а који о школству и образовању каже следеће: “У нормалном процесу, на упознавање са знанственим материјалом који је већ другима познат, реагирају чак и млади ученици на необичан начин. Има нечег свјежег, нечег што не би могао предвидјети ни најискуснији наставник, у начину на који они приступају предмету, нарочито у начину како их ставке интересирају. Све ово одбацује на страну као безвриједно, од ученика се плански тражи да приме и понове материјал у потпуно истом облику како га старија особа схваћа. Последице овог начина рада јесу да оно што је оригинално у индивидуи, што га одваја од других, остаје неупотребљиво и неупућено”.

А резултат тога јест да врло често ученик излази са знањем које је превише површно да би било знанствено, а превише стручно да би се могло примијенити на свакидашњи живот. То се Девеу-ево полазиште имплицитно јавља на свим подручјима његовог знанственог и професионалног дјеловања, поједностављено речено у свези с односом школе према друштву, односу школе према дјетету и међусобним односима међу врстама школа. А што се, уз остало, одражава и у његовој мисли да “само ако образовање није вањски сјај, подражавање махагонија на обичном дрву, онда је оно заиста пораст маште у њезиној еластичности, у њезиној ширини и човјекољубљу, све док живот којим појединци живе не буде прожет животом природе и друштва. Када природа и друштво буду могли живјети у разреду, када методе и оруђа наставе буду подчињени садржају искуства, тада ће бити и могућности да се ово изједначење остваре, а образовање постане лозинком демократије”

Остаје нам да закључимо да су промјене у настави нужне. Сваки наставник би требао да настоји докучити жеље ученика, њихове интересе али и могућности без обзира на наставни програм, јер исти такођер дозвољава одступања и развој креативност наставника у корист ученика.

Један од начина да се подигне квалитет образовања је дигитализација. Ево зашто:

- Подстиче самостално учење: Дигитализација омогућава персонализовано учење јер ученици могу да користе свој избор дигиталних уређаја. Академски потенцијал, снаге, слабости и темпо учења сваког ученика могу се узети у обзир. Такође отвара канале комуникације, омогућавајући ученицима да добију више пажње, као и да им омогуће да прате напредак у току образовања и идентификују области побољшања.

- Приступ високом образовању: Дигитализација отвара могућност високог образовање људима који живе на удаљеним локацијама. Слично томе, дигитализација, путем онлине учења, омогућава ученицима да приступају својим лекцијама када желе и уче својим темпом.
- Побољшава разумијевање: Алати и видеозаписи виртуалне стварности могу се користити како би се студентима помогло да користе платформе за е-учење на више мобилних уређаја за интеракцију изравно са студијским материјалом. За едукаторе то је благодат, јер проширена стварност може помоћи наставницима и тренерима у објашњавању и извођењу задатака.

Дигитализација пружа флуидност образовном сектору тако што постаје додатна рука система који је доступан свим ученицима и студентима у складу са њиховим индивидуалним потребама. Док традиционални образовни систем има јединствен приступ, *e-learning* и дигитални образовни алати могу се прилагодити и обликовати према способностима, интересовању и разумијевању ученика, како би они боље схватили наставне садржаје.

ПРЕДНОСТИ УПОТРЕБЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У НАСТАВА

Употреба технологије помаже ученицима да се укључе и уче на основу својих интереса. Опширно је прихваћена за подучавање енглеског језика у модерном свијету. Технологија задовољава и визуелна и слушна чула ученика (Solanki & Sumlel, 2012). Поурхосеин Гилакјани и Лаи Меи (Pourhosein Gilakjani & Lai-Mei, 2012) разрадили су да јединствене могућности које технологије пружају доносе нове алате, приступе и стратегије у настави и учењу језичких вјештина. Технологије су све више распрострањене, утичући на многе аспекте нашег друштвеног и радног живота, и многе од наших активности у слободно вријеме.

Постоји неколико начина на које се иновативна технологија може користити у процесу наставе и учења:

- **Учење је забавно** - Није важно да ли технологију користимо у другом, четвртном или старијем разреду, сви ученици воле да се забаве и да им час буде занимљив. У модерном свијету, постоји много могућности за играње и могу се примијенити у наставно процесу. То могу бити различите презентације или квизови који помажу у обради нове наставне јединице или понављања усвојеног садржаја. Употреба технологије у настави засигурно ће наставни процес учинити много ефикаснијим и занимљивијим.
- **Позивање гостију** - У 21. вијеку, технолошки алати као што је *Skype* могу олакшати позивање стручњака из различитих области у учионицу како би помогли ученицима да разумију занимање којим се ти стручњаци баве. Њихова локација сада више није препрека. Засигурно би такви часови били веома интересантни за ученике и одржали њихову пажњу.
- **Развија креативност код ученика** - Ово је још једна предност кориштења технологије у настави. Ученици самостално могу израђивати реферате путем презентација и на тај начин развити своју машту и креативност. А исто тако уз помоћ различитих презентација могу се у разреду организовати занимљива такмичења.
- **Подстиче тимски рада** - Уз помоћ технологије, може се дозволити ученицима да креирају мале групе у разреду и раде на пројекту или задатку и на тај начин уче ново наставно градиво. На тај начин ученици би могли да науче како да раде, како да оцјењују једни друге па ће и овај процес бити далеко занимљивији.

Једна од основних предности употребе технологије у настави јесте да ако се примјењује на одговарајући начин може учење учинити забавнијим. Ако ученици имају много наставних садржаја који су им занимљиви, они ће бити укључени у наставни процес што ће им помоћи да

боље разумију материјале за учење. Осим тога, када су лекције забавне за ученике, они ће бити више мотивирани за сарадњу са наставником. Да би наставници могли ефикасно интегрисати технологију, они би требали знати како на одговарајући начин је користити и како научити своје ученике да је користе тачно.

Многи истраживачи су изјавили да се технологија може користити као наставни алат у вјештинама подучавања и учења. Према Pourhosein Gilakjani (Pourhosein Gilakjani 2013), када говоримо о инструкцијама, образовању или питањима обуке, морамо узети у обзир важну улогу технологије. Истраживачи су наставили да примјена технологија у образовању отвара нову област знања и пружа алат који има велики потенцијал за промјену постојећих наставних метода.

Када користе технологију, ученици не само да контролишу свој властити процес учења, већ и имају приступ додатним информацијама преко којих њихови наставници не могу да контролишу (Pourhosein Gilakjani, & Sabouri, 2014).

Дигитализација у образовању се такођер показала као прави начин за уштеду ресурса. *Online* платформе за испитивање ограничиле су нерационално трошење папира, директно ограничавајући сјечење дрвећа. Тако се дигитализација образовне индустрије у 21. стољећу показала као благодат нашег друштва.

Постоје неки важни разлози за интеграцију технологије у наставу. То су:

- Употребом технологије у настави лакше се остварују постављени циљеви у Наставном Плану и Програму.
- У информатичком добу, постоји изразита потреба за информатичким описмењавањем.
- Ученици су боље мотивисани за рад.
- Ученици уче на који начин могу пронаћи информације у свијету који је богат информацијама.
- Ученици развијају компјутерску писменост користећи различите компјутерске вјештине као дио процеса учења.

Према Биллингсу и Матхисону (Billings & Mathison, 2011), постоје два разлога због којих образовне технологије помажу у подизању постигнућа ученика. Први разлог је да она помаже у ангажовању ученика у настави. Други је да ученике мотивише да учествују у образовним задацима.

ЗАКЉУЧАК

Технологија непрестано ремети скоро све области нашег живота, резултирајући сталним помацима у свим сегментима нашег друштва. Образовни сектор није изузетак. Дигитализација је без сумње промијенила наш образовни систем, али не можемо рећи да је она умањила вриједност нашег старог учења у учионици. Најбољи дио дигитализације образовања у 21. стољећу је да је он у комбинацији са аспектима оба; учење у учионици и методе *online* учења.

Данашњи ученици желе да увијек имају приступ мрежи и ресурсима, гдје год се налазили, за дубље и флексибилније искуство учења. Традиционални ригидни начини наставе у учионици не могу инспирисати ученике чији је *online* живот изван учионице динамичанији.

Ограничен или никакав приступ технологији ће резултирати већом подјелом између одређених категорија ученика. У исто вријеме, без технологије коју многи млади људи узимају здраво за готово у свакодневном животу, ученици неће бити у могућности остварити свој максимум, што може довести до мањег ангажмана и нижих нивоа знања код ученика. Кључно је и то да би потенцијални будући успјех ученика могао бити озбиљно угрожен недостатком техничког знања.

Ипак, са правом технолошком платформом, школе почињу да стварају окружења за учење „дигиталне“ генерације која ефикасно припремају ученике за будућност нудећи приступ алатима који ће им пружити и задовољавајуће искуство учења.

Дигитална технологија може пружити оквир за подршку новим приступима учењу који ангажују ученике, подстичу нове изворе прихода, смањују оперативне трошкове и чувају високо цијењене школске брендове и углед. На примјер, способност да се повеже са спољним стручњацима или чак са предавачима са другим школама.

Од видео-снимљених предавања до *online* приступа материјалима, ученици, могу “похађати” часове било гдје, било када, било којим уређајем. Подразумијева се да технолошка инфраструктура мора бити стабилна, сигурна и поуздана, међутим, ефективна дигитална трансформација није само технологија. То захтијева спремност да се технологија усвоји на нове начине, изван административног процеса. Она мора бити континуирана и еволуцијска како би се побољшало подучавање и учење, подржали пословни процеси и побољшала ефикасност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Billings, E., & Mathison, C. (2011). I get to use an iPod in school? Using technology-based advance organizers to support the academic success of English Learners. *Journal of Science Education Technology*, 21(4), 494-503. <https://doi.org/10.1007/s10956-011-9341-0>
2. Cavus, N. (2010). *A Study to Investigate the Opinions of Instructions on Mobile Learning*. Paper presented at the International Future-Learning Conference on Innovations in Learning for the Future 2010: e-Learning (3rd, Istanbul – Turkey, may 10-14, 2010). (ED512166).
3. Лаловић, З. (2009). Наша школа - Методе учења/наставе у школи. Подгорица: Завод за школство.
4. Матијевић, М. (2014). Учитељи, наставници и педагози између циљева и евалуације у настави. Загреб: Учитељски факултет Свеучилишта у Загребу. Педагогијска истраживања, 11 (1), стр. 59-76.
5. Матијевић, М. и Радовановић, Д. (2011). Настава усмјерена на ученика. Загреб: Школске новине.
- Madhumathi, C., & Ganapathy, G. (2013). An academic cloud framework for adapting e-learning in universities. *International Journal of Advanced Research in Computer and Communication Engineering*, 2(11), 4480-4485.
6. Pourhosein Gilakjani, A. (2013). Factors contributing to teachers' use of computer technology in the classroom. *Universal Journal of Educational Research*, 1(3), 262-267.
7. Pourhosein Gilakjani, A., & Lai-Mei, L. (2012). Teachers' attitudes toward using computer technology in English language teaching. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(3), 630-636. <https://doi.org/10.4304/tpls.2.3.630-636>
8. Pourhosein Gilakjani, A., & Sabouri, N. B. (2014). *Role of Iranian EFL teachers about using Pronunciation Power Software in the instruction of English pronunciation*. *English Language Teaching*, 7(1), 139-148.

MODERN TEACHING IN PRIMARY EDUCATION

Abstract: Technologies have dramatically changed the way people gather information, conduct research, and communicate with others around the world. Technology has removed barriers to distance and has enabled higher education to effectively teach everyone. Technology integration is increasingly used in teaching to improve teaching and learning. This rapid development of technological integration is a better pattern for finding new teaching models. Consequently, it plays a key role in learning and teaching language skills. The main goal of this work is to consider issues related to the integration of technology in the teaching process. In this paper, a comparison of traditional and modern teaching will be made, and then the basic characteristics of education in the 21st century will be given. Next, the role of technology in promoting learning will be explained and finally recommendations for successful integration of technology will be mentioned. A review of the literature reveals that integrating technology into classrooms significantly improves learning and teaching.

Keywords: technology integration, learning, teaching, skills, education

RAZVOJ PREDUZETNIŠTVA U FUNKCIJI PREVENCIJE NASILJA

Prof.dr Kristina Bobrek Macanović³⁴⁴
Univerzitet za poslovne studije Banja Luka
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Prof.dr Vesna Novaković³⁴⁵
Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka,
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: Jedna od karakteristika tržišta Zapadnog Balkana je visoka stopa nezaposlenosti, a posebno visoka stopa nezaposlenosti mladih. Uzroci se kreću od generalno niske privredne aktivnosti, sporog ekonomskog rasta, do zastarjelih i nepralgodjenih nastavnih planova i programa. Sve to vodi ka dugoročnoj nezaposlenosti mladih, što često razultira nezadovoljstvom, socijalnom isključenošću i lošom socijalnom slikom cijele porodice. Sa druge strane, brojna istraživanja dokazuju povezanost između nezaposlenosti i nasilja, posebno nasilja u porodici. Muškarci koji su nezaposleni ili ostanu bez posla, često izazivaju nasilje u porodici, dok žene koje ostanu bez posla postaju žrtve porodičnog nasilja. Upravo zbog toga, naš rad se bavi idejom podsticanja i razvoja preduzetništva, posebno omladinskog preduzetništva, kako bi se kroz zapošljavanje i samozapošljavanje uticalo preventivno na pojavu nasilja u porodici i nasilja u društvu uopšte. Kroz rad smo definisali početnu hipotezu koja glasi „Podsticanje preduzetništva pozitivno utiče na prevenciju nasilja”. Stavovi dobijeni istraživanjem u studentskoj populaciji pokazuju da usmjerenost na politike koje smanjuju nezaposlenost ili pružaju podršku nezaposlenima kroz podsticanje preduzetništva mogu smanjiti nasilje i poboljšati javno zdravlje.

Ključne riječi: nasilje, prevencija, mladi, preduzetništvo, omladinsko preduzetništvo

Uvod

Prosječna regionalna stopa nezaposlenosti mladih u zemljama Zapadnog Balkana je 35,1% (Study on youth employment in the western balkans). Nedavna istraživanja o uzrocima visoke nezaposlenosti mladih pokazala su da se izdvajaju uzroci kako slijedi: spor ekonomski rast, te prisustvo korupcije. Jedan od kritičnih faktora u određivanju pozicije pojedinca na tržištu rada je nivo obrazovanja i odgovarajući skup vještina koje tražilac posla nudi potencijalnim poslodavcima. Posljednjih godina povećava se broj nezaposlenih visokoobrazovanih kadrova, što ukazuje na potrebu čvršće veze između visokog obrazovanja i tržišta rada. Nastavni planovi i programi su zastarjeli, a opšti nivo opremljenosti i nastavnog materijala je neadekvatan da obezbjedi visok nivo srednjeg obrazovanja. Slični faktori utiču na sisteme visokog obrazovanja gde su javni univerziteti najvećim delom odvojeni od poslovnog sektora. Mnogi studenti u visokom obrazovanju studiraju humanističke i društvene nauke koje nisu tražene na tržištu rada, a relativno malo studira naučne, inženjerske, matematičke i tehnološke (STEM) predmete koji su traženiji. Kada učenici završe srednje obrazovanje ili visoko obrazovanje, suočavaju se sa sveopštim nedostatkom poslova u privatnom sektoru, a kao posljedica nezaposlenosti pogoršavaju se i njihove vještine. Paralelno sa ovim činjenicama, istraživanja pokazuju značajnu vezu nezaposlenosti i nasilja. U analizi raspoloživih izvora otkriveno je da je nezaposlenost muškaraca pozitivno povezana sa porastom pojave nasilja i brutalnosti, dok nezaposlenost žena nije. Zatim,

³⁴⁴ kbobrek@gmail.com

³⁴⁵ novakovic.vesnabl@gmail.com

dokazano je da nezaposlenost značajno povećava nasilje u porodici, i to na način da nezaposlenost bilo muškaraca ili žena povećava nasilje u porodici, muškarci koji izgube posao imaju veću vjerovatnoću da izvrše nasilje u porodici, dok žene koje izgube posao češće postaju žrtve nasilja u porodici.

Pregled strateških dokumenata

Pregledom strateških dokumenata Republike Srpske možemo vidjeti strateška usmjerenja ka smanjenju jaza između potreba tržišta rada i nedostataka u obrazovnom sistemu, kao i smanjenju nezaposlenosti mladih.

U Republici Srpskoj predmetna pitanja su obrađena kroz Strategiju razvoja obrazovanja Republike Srpske za period 2023-2030., Strategiju razvoja nauke, tehnologije, visokog obrazovanja i informacionog društva Republike Srpske 2023-2029. i Omladinsku politiku. Strategijom razvoja obrazovanja Republike Srpske za period 2023-2030. godine identifikovani su nedostaci (slabosti) obrazovanja u Republici:

- Orijentacija na reproduktivno znanje i učenje za ocenjivanje i dalje dominira;
- Obrazovni sistem nije prvenstveno orijentisan na talente, već favorizuje osrednjost i prolaznost;
- Još uvek postoji slaba veza između obrazovanja i tržišta rada i privrede, kako u Republici, tako i u širem regionu i EU;
- Sporo uvođenje novih i menjanje postojećih profila i programa obrazovanja u srednjim školama i visokoškolskim ustanovama;
- Edukacijom se ne stiču odgovarajuća znanja i praktične veštine za rad u privredi, čak ni prema očekivanjima poslodavaca.

Omladinskom politikom Republike Srpske od 2023. do 2027. godine, definisana su 4 strateška cilja sa ukupno 15 prioriteta i 44 mjere, te 3 strateška projekta. Jedan od ključnih strateških projekata je Program podrške mladim preuzetnicima „Startup Srpska“.

Odnos nezaposlenosti i nasilja

S obzirom da je nezaposlenost problem koji zahvata ne samo pojedinca, nego i njegovu užu i širu društvenu zajednicu, nije iznenađujuće da su istraživanja uočila povezanost nezaposlenosti i posrednog ili neposrednog nasilja. Prema Berger (2011.) teškoće koje nastaju u porodicama uslijed nezaposlenosti jednog ili oba roditelja mogu imati za posljedicu povećanje učestalosti nasilja nad djecom prema Moguće je da posebno nezaposlenost oca povećava rizik od zlostavljanja djece (Gillham i saradnici, 1998). Međutim, ove rezultate ipak treba uzeti sa dozom rezerve, jer istraživanja koja su proučavala ovu povezanost većinom su retrospektivna i dosad nisu uvjerljivo razdvojila uticaj nezaposlenosti od drugih psihosocijalnih faktora poput siromaštva, društvene izolovanosti, psihološkog profila roditelja itd. Istraživanje međunarodnog tima (Taitz i saradnici, 2017.) otkriva snažnu vezu između gubitka posla i nasilja u porodici. Muškarci koji izgube posao češće izazivaju nasilje u porodici, dok žene koje izgube posao češće postaju žrtve. Povećanja su i više od 30%. Studija razmatra pažljivo osmišljene naknade za nezaposlene kao novi pristup mjerama politike namijenjene zaštiti žena i djevojčica.

Ipak, ono što potvrđuje tezu direktnu povezanosti nezaposlenosti i porasta nasilja su svi pokazatelji koji su bili rezultat krize uzrokovane korona virusom. Nasilje u porodici je poraslo širom svijeta tokom pandemije koronavirusa, što je navelo UN da ga nazove pandemijom u sjeni. Činjenica da su mnoge zemlje zabilježile porast nezaposlenosti, ukazuje na zajednički uzrok. Dokazi sugerisu da gubitak posla pokreće dva mehanizma: gubitak prihoda i povećanje potencijalnog vremena kod kuće. Gubitak prihoda stvara stres u domaćinstvu, dok više vremena kod kuće povećava izloženost riziku od nasilja u porodici (Bhalotra i saradnici, 2021). “Iako su naši podaci prethodili pandemiji, naši rezultati su relevantni za mnoge zemlje koje pate od visoke nezaposlenosti nakon pandemije. Mandati izolacije su ukinuti u mnogim zemljama, ali izgleda da će stopa nezaposlenosti rasti, pooštavajući ograničenja prihoda i potencijalno povećanje izloženosti nasilju, čak i u odsustvu ograničenja mobilnosti.” (Bhalotra i saradnici, 2021:52) Studija je uključila i mjere nasilja u porodici koje se ne oslanjaju na to

da žrtve prijave događaj policiji. To su: indikatori za žene koje koriste javna skloništa za nasilje u porodici i obavještenja o nasilju u porodici od strane zdravstvenih ustanova koje je ovlastila savezna vlada. Oni smatraju da gubitak posla ima značajan uticaj na nasilje u porodici i da naknade za nezaposlene možda neće ublažiti ovaj efekat ako dovedu do toga da muškarci budu duže nezaposleni. Beneficije, ili stimulacije za pokretanje preduzetništva međutim, imaju potencijal da ublaže učinak ako su praćene politikama koje podstiču preduzetništvo i ohrabruju stanovništvo da započnu sopstveni posao.

Omladinsko preduzetništvo

Preduzetništvo je potrebno razmatrati u širokom društvenom, kulturnom i ekonomskom kontekstu. Primjene preduzetničkih ideja srećemo u svakodnevnom životu (Novaković, 2017).

Preduzetništvo obuhvata životne stavove, uključujući i spremnost i hrabrost da se djeluje u cilju ostvarenja vizije i spremnosti preuzimanja rizika (Novaković, 2012). Omladinski preduzetnici (Novaković, 2018) mogu se svrstati u sledeće tri kategorije:

1. Pred – preduzetnici su mladi ljudi između 15 i 19 godina. Ovo je formativna faza, u njoj mlađu omladinu karakteriše prelaz iz sigurnosti kuće, doma ili obrazovanja u radno mjesto.
2. Drugu kategoriju predstavljaju preduzetnici koji počinju mladi između 20 i 25 godina. Ovo je faza rasta, ovi mladi ljudi su stekli određeno iskustvo, vještine i kapital koji bi im omogućio da pokrenu sopstveni posao. Nakon što pokrenu vlastiti posao najčešće se suočavaju sa tri osnovna rješenja: ostanu zaglavljani u nekim marginalnim djelatnostima, napuste poslovni poduhvat, a treće rješenje jeste da uspješno vode posao.
3. Preduzetnici koji rastu. U ovu grupu mladih preduzetnika ubrajaju se mladi starosti između 26 i 29 godina. Ovi preduzetnici imaju viši nivo zrelosti nego ostale kategorije mladih preduzetnika i posjeduju vrijedna iskustva u poslu. Stoga je vjerovatnije da će novoosnovano preduzeće postati održivo, te je potrebno isto posebno vrednovati i projektovati odgovarajuće politike i mjere za pospješivanje ovih mladih preduzetnika.

Postoje i velike prepreke sa kojima se susreću mladi ljudi koji bi želeli da osnuju sopstveni biznis, kao i nedovoljna podrška takvim mladim preduzetnicima. Rovčanin (2019.) tvrdi da su ključne prepreke i ograničenja za mlade da otvore posao na Zapadnom Balkanu obezbeđivanje početnog kapitala, složene administrativne procedure, neadekvatan pristup stručnoj podršci i mentorstvu, ograničenost, odnosno nemogućnost sticanja radnog iskustva tokom studiranja.

Međutim, da bi omladinsko preduzetništvo bilo prihvaćeno kao opcija pri izboru karijere, potrebno je da se mladi ljudi „probude“, da preuzmu stvar u svoje ruke, da ne očekuju da će ih čekati posao po završetku školovanja. Mogućnosti za razvoj omladinskog preduzetništva treba sagledati u kontekstu ekonomske realnosti u zemljama kako bi se izbegla nerealna očekivanja.

Rezultati istraživanja

Kako bismo potvrdili ili opovrgnuli postavljenu hipotezu da „Podsticanje preduzetništva pozitivno utiče na prevenciju nasilja“, proveli smo istraživanje stavova studentske populacije. Ukupno je prikupljeno 50 odgovora. Stavovi dobijeni istraživanjem u studentskoj populaciji pokazuju da usmjerenost na politike koje smanjuju nezaposlenost ili pružaju podršku nezaposlenima kroz podsticanje preduzetništva mogu smanjiti nasilje i poboljšati javno zdravlje.

Istraživanje je provedeno anketiranjem, kroz upitnik koji je sadržao pet pitanja, kako slijedi:

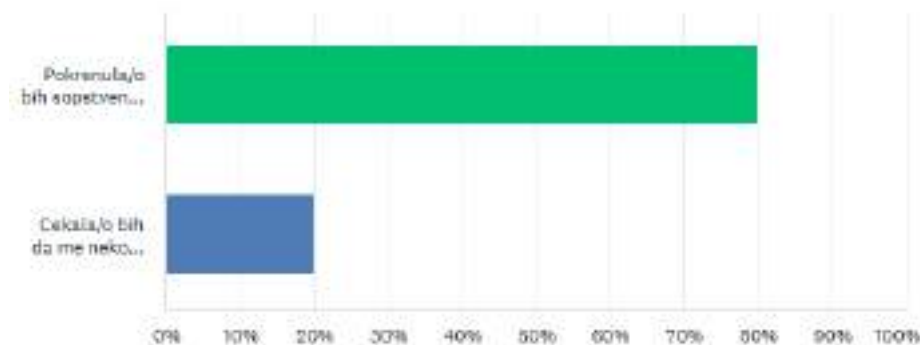
1. Ocijenite od 1 do 5 da li smatrate da su nezaposleni ljudi više skloni nasilju (1 jesu veoma, do 5 ne vidim povezanost)
2. Da li biste radije pokrenuli sopstveni posao ili čekali da vas neko zaposli? (Od ponudjenih odgovora navedite svoj izbor):
 - Pokrenula/o bih sopstveni posao
 - Čekala/o bih da me neko zaposli
3. Da li biste bili zainteresovani da pokrenete preduzetnički projekat u kojem bi učestvovala vaša cijela porodica? (od 1 ne bih, do 5 veoma)

4. Da li bi vas pokretanje sopstvenog posla ispunilo u društvenom i duhovnom smislu (1 ne vidim vezu, do 5 potpuno).

Odgovorom na pitanje Ocjenite da li smatrate da su nezaposleni ljudi više skloni nasilju više od 50 % ispitanika je odgovorilo da smatraju da jesu.

Preko 80 % ispitanika je odgovorilo da bi radije pokrenuli sopstveni posao nego da čekaju da ih neko zaposli, sto vidimo na Grafikonu broj 1.

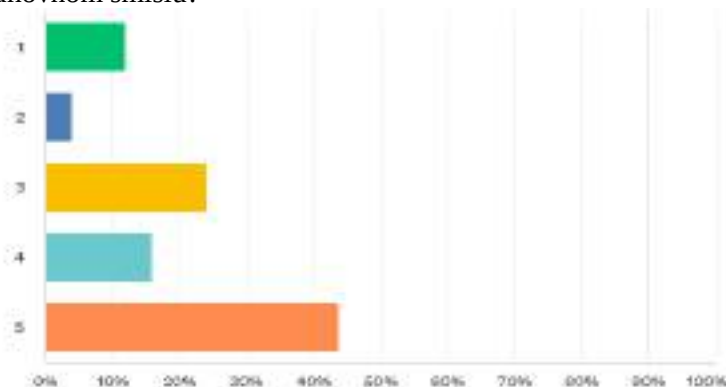
Grafikon 1. prikaz odgovora na pitanje da li biste radije pokrenuli sopstveni posao ili čekali da vam neko ponudi zaposlenje:

Izvor: analiza upitnika

Dok je na pitanje Da li bi vas pokretanje sopstvenog posla ispunilo u društvenom i duhovnom smislu? preko 40 % ispitanika je odgovorilo potpuno. Odgovore na ovo pitanje možemo vdjeti na grafikonu broj 2.

Grafikon 2. prikaz odgovora na pitanje Da li bi vas pokretanje sopstvenog posla ispunilo u društvenom i duhovnom smislu?

Izvor: analiza upitnika

Rezultati dobijeni analizom upitnika pokazuju da su i sami ispitanici smatraju da su nezaposleni ljudi više skloni nasilju, a sa druge strane, ispitanici su spremni i zainteresovani da kroz korištenje različitih podsticaja sami pokrenu sopstveni posao, te na taj način zaposle i sebe i članove svoje porodice. Pored direktnog uticaja na prevenciju nasilja, ispitanici smatraju i da bi ih zaposlenje na ovaj način ispunilo u duhovnom i društvenom smislu, te na ovaj način doprinijelo kvalitetu života u cjelini.

Zaključak

Istraživanja iz oblasti ekonomskih nauka koja pokazuju da su uzroci visoke nezaposlenosti mladih spor ekonomski rad, slaba povezanost obrazovnih institucija i tržišta rada, odvojenost institucija visokog obrazovanja i poslovnog sektora, kao i istraživanja iz oblasti socioloških i pedagoških nauka pokazuju značajnu vezu nezaposlenosti i nasilja. U analizi raspoloživih izvora otkriveno je da je nezaposlenost muškaraca pozitivno povezana sa porastom pojave nasilja i brutalnosti, dok

nezaposlenost žena nije. Zatim, dokazano je da nezaposlenost značajno povećava nasilje u porodici, i to na način da nezaposlenost bilo muškaraca ili žena povećava nasilje u porodici, muškarci koji izgube posao imaju veću vjerovatnoću da izvrše nasilje u porodici, dok žene koje izgube posao češće postaju žrtve nasilja u porodici. Stoga smo kroz naš rad istražili vezu između podsticanja preduzetništva i prevencije nasilja, što je i dokazano analizom dobijenih odgovora studenata nakon provedene ankete. Stavovi dobijeni istraživanjem u studentskoj populaciji pokazuju da usmjerenost na politike koje smanjuju nezaposlenost ili pružaju podršku nezaposlenima kroz podsticanje preduzetništva mogu smanjiti nasilje.

Literatura:

1. Bhalotra, S., Britto, D., Pinotti, P., and Sampaio, B. (2021), 'Domestic violence: the potential role of job loss and unemployment', CAGE Policy Briefing (No.34)
2. Bhalotra, S., Britto, D., Pinotti, P., and Sampaio, B. (2021), 'Job displacement, unemployment benefits and domestic violence', CAGE Working Paper (No. 573)
3. Berger RP, Fromkin JB, Stutz H, Makoroff K, Scribano PV, Feldman K, Tu LC, Fabio A. Abusive head trauma during a time of increased unemployment: a multicenter analysis. *Pediatrics*. 2011;128:637-43.
4. Gillham B, Tanner G, Cheyne B, Freeman I, Rooney M, Lambie A. Unemployment rates, single parent density, and indices of child poverty: their relationship to different categories of child abuse and neglect. *Child Abuse Negl*. 1998;22:79-90.
5. Novaković, V., 'Possibility Of Development Of Youth Entrepreneurship In The Republic of Srpska', *Economy and Market Communication Review*, Vol. II • Br./No. 1 • Banja Luka, Juni/Jun 2012 • pp. 87-104 DOI: 10.7251/EMC1201071N, UDK: 005.5:316.342.2-053
6. Novaković, V., Macanović Bobrek, K., 'Porodični biznis kroz aspekte preduzetništva i brendiranja', Vol 5, No 1, *Društvene devijacije*, DOI: <https://doi.org/10.7251/ZCMZ2001615N>
7. Novaković, V., „Innovation as an initiator of economic development«, *Economy and Market Communication Review*, Vol. 19 • Br./No. 1 • Banja Luka, Juni/Jun 2020 • pp. 230-249, DOI <https://doi.org/10.7251/EMC2001230N>
8. Omladinska politika Republike Srpske od 2023. do 2027. godine
9. Rovčanin, A., *Enabling environment for youth entrepreneurship in the Western Balkans*, 2019
10. Strategija razvoja predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja Republike Srpske za period 2022-2030. godine
11. Strategija razvoja nauke, tehnologije, visokog obrazovanja i informacionog društva u Republici Srpskoj za period 2023-2029.
12. Study on youth employment in the western balkans, <https://www.rcc.int/docs/573/study-on-youth-employment-in-the-western-balkans> Očitano 05.02.2024.
13. Taitz LS, King JM, Nicholson J, Kessel M. Unemployment and child abuse. *Br MedJ (Clin Res Ed)*. 2017;294:1074-6.
14. Unemployment associated with increase in violence early in COVID-19 pandemic, *Journal of urban health* <https://link.springer.com/journal/11524> Očitano 04.03.2024.

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FUNCTION OF VIOLENCE PREVENTION

Abstract: *One of the characteristics of the market of the Western Balkans is the high rate of unemployment, especially the high rate of youth unemployment. The causes range from generally low economic activity, slow economic growth, to outdated curricula. All this leads to long-term youth unemployment, which often results in dissatisfaction, social exclusion and a bad social image of the whole family. On the other hand, numerous studies prove the connection between unemployment and violence, especially domestic violence. Men who are unemployed or lose their jobs often cause domestic violence, while women who lose their jobs become victims of domestic violence. Precisely because of this, our paper deals with the idea of encouraging and developing entrepreneurship, especially youth entrepreneurship, in order to have a preventive effect on the occurrence of domestic violence and violence in society in general through employment and self-employment. Through the work, we defined the initial hypothesis that reads "Encouraging entrepreneurship has a positive effect on the prevention of violence". Attitudes obtained from research in the student population show that focusing on policies that reduce unemployment or provide support to the unemployed through encouraging entrepreneurship can reduce violence and improve public health.*

Keywords: *violence, prevention, youth, entrepreneurship, youth entrepreneurship*

ULOGA SOCIJALNOG PODUZETNIŠTVA U RASTU GOSPODARSTVA DRŽAVA ZAPADNOG BALKANA

izv.prof.dr.sc. Dragan Mišetić³⁴⁶

Sveučilište "Vitez"

Sažetak: *Socijalno poduzetništvo predstavlja inovativan pristup poslovanju koji se zasniva na rješavanju društvenih problema i potreba, uz ostvarivanje ekonomske održivosti i dugoročnog gospodarskog rasta i razvoja. U posljednjih nekoliko desetljeća, ovaj model poduzetništva postao je sve značajniji u globalnom kontekstu, doprinoseći razvoju gospodarstva mnogih država. Obzirom da države Zapadnog Balkana (Albanije, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Srbija) odlikuje niska gospodarska razvijenost, koncept socijalnog poduzetništva se razmatra kao značajan pokretač lokalnih gospodarstava. Socijalno poduzetništvo ima značajan potencijal da doprinese razvoju gospodarstva jedne države kroz stvaranje radnih mjesta, poticanje inovacija, promicanje socijalne uključenosti i privlačenje investicija. Iako se suočava s brojnim izazovima, podrška države, investitora i zajednice može omogućiti socijalnim poduzećima da ostvare svoj puni potencijal. Kroz primjere uspješnih socijalnih poduzeća, može se vidjeti kako inovativni pristupi rješavanju društvenih problema dovode do održivog gospodarskog razvoja i poboljšanja kvalitete života u društvenoj zajednici. Ovaj rad analizira značaj socijalnog poduzetništva za razvoj gospodarstva zemalja Zapadnog Balkana, istražujući njegove različite aspekte i primjere iz prakse.*

Ključne riječi: *socijalno poduzetništvo, marginalizirane grupe, razvoj gospodarstva*

Uvod

Socijalno poduzetništvo je pojam koji je posljednjih godina postao veoma popularan s aspekta utjecaja na razvoj gospodarstava mnogih država. U svojoj suštini, socijalno poduzetništvo je praksa korištenja poslovnih strategija za rješavanje društvenih, socijalnih i ekoloških problema. Socijalno poduzetništvo kao vrsta poduzetništva je fokusirana na stvaranje pozitivnih promjena u društvu, a ne samo na generiranje profita (Harding, 2004). Socijalno poduzetništvo također potiče inovacije, te utječe na razvoj novih tehnologija i procesa. Na primjer, socijalni poduzetnik može razviti novu metodu za recikliranje plastičnog otpada, koju zatim mogu usvojiti druga poduzeća što dovodi do otvaranja novih radnih mjesta i kreiranja prihoda. Pored toga, socijalno poduzetništvo pomaže u rješavanju nejednakosti i promoviranju inkluzivnog rasta. Dajući različite mogućnost pojedincima i zajednicama u nepovoljnom položaju, socijalni poduzetnici pomažu da se izjednače uvjeti života i da se stvori pravednije društvo (Kickul i Lyons, 2016). Stoga je socijalno poduzetništvo važan aspekt gospodarskog rasta i razvoja. Upotrebljavajući poslovne strategije za rješavanje društvenih i ekoloških problema, socijalni poduzetnici mogu stvoriti nova tržišta, pokrenuti inovacije i promovirati inkluzivni ekonomski rast.

Definiranje i primjeri socijalnog poduzetništva

Usprkos pozitivnom utjecaju koji imaju na gospodarstvo, socijalni poduzetnici i socijalna poduzeća i dalje su nedovoljno obrađeni u ekonomskoj teoriji, te je činjenica kako postoje različiti teorijski pristupi i tumačenja. Na primjer, ne postoji jednoznačna definicija socijalnog poduzetništva. Prema Europskoj istraživačkoj mreži za socijalnu i ekonomsku politiku, socijalna poduzeća su „neprofitne

³⁴⁶ dragan.miseti18@gmail.com

privatne organizacije koje se bave proizvodnjom dobara i pružanjem usluga, što je direktno povezano s njihovim jasnim ciljem da zajednica ima koristi od njihove aktivnosti. Oni se oslanjaju na kolektivnu dinamiku, dok u svoja upravljačka tijela uključuju različite tipove zainteresiranih strana; oni visoko cijene svoju autonomiju i preuzimaju ekonomski rizik povezan s njihovim aktivnostima.” (Bhatt i saradnici, 2017). Europska komisija je 2011. godine u svojoj „Social Business Initiative” pojmovno definirala koncept socijalnog poduzetnika na način da se socijalni poduzetnik određuje kao nositelj poduzetničke aktivnosti kojem je primarni cilj društveni utjecaj, a ne generiranje dobiti za vlasnike ili dioničare. Zatim je navedeno kako socijalni poduzetnik djeluje na način da pruža robu ili usluge na tržištu na poduzetnički i inovativan način, te da koristi ostvarenu dobit primarno za ispunjavanje društvenih ciljeva. Također prema Europskoj komisiji upravljanje poduzetničkim subjektom je otvorenog tipa na način da uključuje zaposlenike, korisnike i ostale na koje utječe gospodarska aktivnost poduzetnika.

Nadalje, Europski gospodarski i socijalni odbor (EGSO) u svom objašnjenju navodi kako su nužne društveno-poduzetničke aktivnosti tijekom cjelokupnog životnog ciklusa subjekta da bi se poduzetnik okarakterizirao kao socijalni (Službeni list Europske unije, 2012). Prema Christopoulos i Vogl (2015.), osnovni kvalitete socijalnog poduzetnika su: kreativnost, poduzetnička kvaliteta, društveni utjecaj poduzetničke ideje i etičan pristup, odnosno snaga i sposobnost da se uradi ono što je ispravno i kada je to teško. Socijalni poduzetnici su pojedinci s inovativnim rješenjima za najozbiljnije socijalne, kulturne i ekološke izazove u jednom društvu. Oni su ambiciozni i uporni jer su spremni da se suoče s glavnim problemima i istodobno nude nove ideje za promjene na razini kompletnog sustava. Organizacija za ekonomski razvoj i suradnju (OECD) definira socijalno poduzetništvo kao inovativni poslovni model koji povezuje ekonomske i društvene ciljeve i daje značajan doprinos integraciji tržišta rada, socijalnoj inkluziji i ekonomskom razvoju. Komparirajući navedene definicije može se reći kako socijalno poduzetništvo predstavlja ukupnost poduzetnikovih inovacijskih, organizacijskih, usmjeravajućih, upravljačkih i nadzornih sposobnosti usmjerenih na ulaganja i kombinaciju potrebnih inputa, širenja na nova tržišta, stvaranje novih proizvoda, novih potrošača i novih tehnologija u uvjetima neizvjesnosti, kriza i promjena u okolini.

Kao primjeri socijalnog poduzetništva mogu se navesti gospodarski subjekti koji proizvode ekološki prihvatljive proizvode, te doniraju jedan dio svog profita naporima za očuvanje životne sredine. Također primjer može biti gospodarski subjekt koji pruža obuku za posao i mogućnost zapošljavanja pojedincima koji su beskućnici ili su u opasnosti od beskućništva. Socijalno poduzetništvo ima potencijal da u gospodarstvima Zapadnog Balkana bude moćna snaga gospodarskog rasta kao što je to slučaj u zapadnim gospodarstvima. Baveći se važnim društvenim i ekološkim pitanjima, socijalni poduzetnici mogu stvoriti nova tržišta i stimulirati potražnju za svojim proizvodima i uslugama. Što zauzvrat, može dovesti do otvaranja radnih mjesta i povećanja ekonomske aktivnosti. Od vitalnog značaja za gospodarski rast i inkluziju, posebno za gospodarstva u razvoju, socijalno poduzetništvo je disciplina u brzom nastajanju koja generira društveni utjecaj kroz poduzetnički pristup. Ova vrsta poduzetništva pomaže poticanje gospodarstva države kao i poticanje razvoja općeg društveno tkiva, što utječe na generalno poboljšanje kvalitete života. Socijalna poduzeća stvaraju radna mjesta, pružaju inovativne usluge i proizvode, promoviraju održivost i daju nadu u bolju budućnost društvene zajednice. Prema podacima Europske komisije, sektor socijalnog poduzetništva trenutno zapošljava oko 40 miliona ljudi i angažira preko 200 miliona volontera širom svijeta, te konstantno raste.

Socijalno poduzetništvo podrazumijeva veoma široku uporabu etičkih praksi kao što su ulaganje u socijalne i ekološke efekte, svjesni potrošačkog načina života i programa korporativne društvene odgovornosti. Socijalni poduzetnici često preuzimaju rizik i napore da svojim inicijativama stvore pozitivne promjene u društvu. Suvremeni socijalni poduzetnik je, naravno, motiviran profitom, ali ima i širi društveno-odgovorni pristup poslovanju, te je više svjestan ekoloških problema i problema čovječanstva u cjelini. Kao pokretači promjena socijalni poduzetnici primjenjuju poduzetničke taktike kako bi osigurali sustavna rješenja društvenih i ekoloških problema (Adhia, 2017). Socijalni poduzetnici pokreću proizvodnju ekološki prihvatljivih proizvoda, zadovoljavaju potrebe zajednice s nedostatkom usluga ili se fokusiraju na filantropske aktivnosti. Kroz neprofitna, profitna i hibridna poduzeća, socijalni poduzetnici promoviraju širok spektar rješenja usmjerenih na održivi rast i razvoj.

Programi kao što su osiguravanje čiste vode, povećanje pristupa obnovljivim izvorima energije, povećanje financijske inkluzije i ponuda visokokvalitetnih obrazovnih resursa su vrste projekata kojima bi socijalni poduzetnici i socijalna poduzeća dali prioritet. Kako zaposleni i potrošači postaju sve više zabrinuti za pitanja životne sredine, društva i upravljanja (EGS), socijalno poduzetništvo će igrati važnu ulogu u pokretanju budućeg gospodarskog rasta i razvoja. Jedan od najočitijih i najupečatljivijih utjecaja socijalnog poduzetništva odnosi se na otvaranje novih radnih mjesta, posebno među marginaliziranim ili ignoriranim grupama društva. Odnosno, socijalna poduzeća djeluju kao svojevrsni posrednik između nezaposlenosti i otvorenog tržišta rada. Na globalnoj razini, socijalno poduzetništvo brzo raste po veličini, obujmu i podršci. Sve veći broj organizacija koristi socijalno poduzetništvo kao strategiju za rješavanje društvenih problema na tržištima u razvoju. Mnogi od socijalnih projekata poboljšavaju zdravlje ljudi, čuvaju životnu sredinu i stvaraju više gospodarskih mogućnosti (Baturina, Babić, 2023). Znači socijalno poduzetništvo kreirajući nove proizvode, i podižući konkurentnost doprinosi povećanju zapošljavanja i borbi protiv siromaštva čuvajući ograničene resurse i unapređujući kvalitetu života kroz poslovanje za društvenu dobrobit.

Načini utjecaja socijalnog poduzetništva na gospodarski rast

Socijalno poduzetništvo na Zapadnom Balkanu ima značajan utjecaj na gospodarski rast kroz različite aspekte. Pokazatelji koji ilustriraju ovaj utjecaj na gospodarski rast uključuju stvaranje novih radnih mjesta, razvoj lokalnih gospodarstava, inkluziju ranjivih grupa, inovacije, ekološki održiv razvoj, te doprinos socijalne kohezije (Baturina, Babić, 2023).

- 1) Stvaranje radnih mjesta -socijalna poduzeća su ključni čimbenici u stvaranju radnih mjesta, posebno za ranjive i marginalizirane grupe kao što su osobe s invaliditetom, dugoročno nezaposleni, mladi bez radnog iskustva i žene. Kroz zapošljavanje tih grupa, socijalna poduzeća ne samo da smanjuju nezaposlenost, već i povećavaju kupovnu moć i smanjuju socijalnu nejednakost. Primjer iz Kruševca (<https://socijalnopeduzetnistvo.net/socijalno-preduzetnistvo/>) pokazuje da su socijalna poduzeća značajan izvor zapošljavanja. Prema istraživanju, poduzeća koja posluju u okviru zakona o socijalnom poduzetništvu uspijevaju da angažiraju značajan broj radnika iz marginaliziranih grupa. Projekt “Kupujmo odgovorno u Kruševcu!” koji je nastao na osnovu višegodišnjeg iskustva udruženja iz Kruševca u oblasti socijalnog poduzetništva povezuje socijalne poduzetnike s potencijalnim kupcima njihovih usluga i proizvoda iz javnog i poslovnog sektora.
- 2) Razvoj lokalnog gospodarstva - socijalna poduzeća često posluju na lokalnoj razini, što doprinosi razvoju lokalnog gospodarstva. Kroz lokalne inicijative, ova poduzeća potiču cirkulaciju novca unutar zajednica, povećavajući gospodarski prosperitet i smanjujući potrebu za uvozom roba i usluga. Primjeri poput inicijative RISE pokazuju kako socijalna poduzeća mogu revitalizirati lokalna gospodarstva kroz inovativne projekte i poticanje lokalne potrošnje (<https://nestovise.org>).
- 3) Inkluzija ranjivih grupa - jedan od ključnih aspekata socijalnog poduzetništva je socijalna inkluzija. Socijalna poduzeća često zapošljavaju osobe koje su isključene iz tradicionalnog tržišta rada, pružajući im prilike za zapošljavanje i društvenu integraciju. Ovaj pristup ne samo da pomaže pojedincima, već i smanjuje socijalne troškove povezane s nezaposlenošću i marginaliziranjem. U Bosni i Hercegovini, organizacija “Nešto Više” aktivno radi na uključivanju mladih kroz obuke i zapošljavanje, čime doprinosi njihovom ekonomskom osamostaljivanju i socijalnoj uključenosti. Jedan od primjera je projekt “Moj posao – Ekonomske mogućnosti za osobe s invaliditetom” koji je pokrenut s ciljem poboljšanja statusa osoba s invaliditetom radi ostvarivanja njihovih prava. Projekt omogućava pružanje podrške službi za zapošljavanje osoba s invaliditetom, poboljšanje mreže poduzetništva i stvaranja dohotka u korist marginaliziranih grupa, te jačanje napora za zagovaranje uključivanja osoba s invaliditetom u zapošljavanje i društvo.
- 4) Inovacije - socijalna poduzeća su često na čelu inovacija, razvijajući nove proizvode i usluge koje rješavaju specifične društvene i ekološke probleme. Kroz inovativne pristupe, socijalna poduzeća

ne samo da zadovoljavaju društvene potrebe, već i stvaraju nova tržišta i prilike za rast i razvoj. Programi koje su pokrenuli u društvu Tehnopolis u Crnoj Gori pružaju podršku socijalnim poduzetnicima u razvoju inovativnih rješenja koja imaju potencijal za širok utjecaj na društvo i gospodarstvo.

- 5) Ekološki održiv razvoj - mnogi socijalni poduzetnici fokusiraju se na ekološki održive aktivnosti, uključujući reciklažu, obnovljive izvore energije i održivu poljoprivredu. Ove inicijative ne samo da doprinose zaštiti okoliša, već i stvaraju nova radna mjesta u zelenom sektoru. Na primjer, Balkan Green Foundation podržava projekte koji promoviraju ekološki održive djelatnosti, čime doprinosi kako ekološkoj održivosti, tako i gospodarskom razvoju.
- 6) Doprinos socijalnoj koheziji - socijalna poduzeća igraju ključnu ulogu u jačanju socijalne kohezije. Kroz zajedničke inicijative i projekte, pomažu u povezivanju različitih društvenih grupa, smanjujući socijalne tenzije i promovirajući solidarnost. Dobar primjer su RISE programi RISE - Regional incubator for social entrepreneurs (risewb.org) koji okupljaju mlade iz različitih zemalja Zapadnog Balkana, doprinose izgradnji regionalne suradnje i razumijevanja, što je ključno za dugoročni mir i stabilnost u regiji.

Bez obzira na značajan utjecaj regulatorni okvir za socijalno poduzetništvo je i dalje složen i nedovoljno razvijen u državama Zapadnog Balkana. Nedostatak jasnih definicija, poreznih olakšica i drugih oblika podrške otežava poslovanje socijalnih poduzeća. Državna politika koja prepoznaje i podržava socijalno poduzetništvo treba biti ključna za njihov razvoj i održivost (Shiller, 2017). Održavanje socijalnih poduzeća je izazovno, posebno u kontekstu balansiranja između društvenih ciljeva i financijske održivosti. Iako mnoga socijalna poduzeća započinju s entuzijazmom i dobrim namjerama, dugoročno održavanje njihovih aktivnosti zahtijeva pažljivo upravljanje resursima i stalno prilagođavanje tržišnim uvjetima (Harding, 2024).

Socijalno poduzetništvo na Zapadnom Balkanu

Bez obzira na sve slabosti (nejasno i neusuglašeno razumijevanje socijalnog poduzetništva, komunalni i neprofitni oblici gospodarskog djelovanja koji se proglašavaju neproaktivnim i neopravdanim, slabo prepoznavanje potencijalnih koristi socijalnog poduzetništva za socio-ekonomski razvoj) i nedovoljnu razvijenost (nedostatak kvalitetnog i jasnog zakonodavnog okvira, nedostatak financijskih instrumenata dostupnih socijalnim poduzetnicima, socijalni poduzetnici nisu poželjni kao klijenti kod financijskih institucija zbog manjka poslovnog iskustva i vještina te zbog nedostatka kolaterala/zaloga za financiranje) socijalno poduzetništvo ipak u državama Zapadnog Balkana predstavlja rastući sektor koji teži društvenim promjenama putem poslovnih inicijativa.

Iako postoji niz izazova od kojih su neki prethodno navedeni poput nedostatka posebnih pravnih okvira i ograničenih financijskih mogućnosti, u državama Zapadnog Balkana ipak se bilježe uspješni primjeri koji pokazuju snagu i potencijal ove forme poslovanja. Jedan od primjera je inicijativa RISE (Regional Incubator for Social Entrepreneurs), koja okuplja mlade iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Srbije. Program pruža podršku kroz edukaciju, mentorstvo i financiranje, s ciljem razvoja održivih socijalnih poduzeća koja rješavaju društvene i ekološke probleme. Mladi poduzetnici kroz ovaj program prolaze faze inkubacije i vrednovanja svojih ideja, te dobivaju priliku za umrežavanje i razmjenu iskustava. RISE je također kreator različitih strateških dokumenata koji prate trendove socijalnog poduzetništva i daju preporuke za ekosustav socijalnog poduzetništva, organizacije civilnog društva i kreatore politika, opisujući potrebe i kompetencije za socijalno poduzetništvo mladih, kao i preporuke za djelovanje na osnovu analiza rezultata koji su prezentirani u dokumentima. Najznačajniji nalazi dokumenata koje kreira RISE su (Baturina, Babić, 2023):

- Dvije trećine vlada država Zapadnog Balkana nisu usvojile službenu definiciju socijalnog poduzetništva, a nisu usvojeni ni posebni zakoni koji definiraju socijalna poduzeća;
- Nijedna od država Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Sjeverna Makedonija, Srbija) nema posebni pravni oblik za socijalna poduzeća odnosno najčešće posluju koristeći pravni oblik udruženja, zadruga i društva s ograničenom odgovornošću;
- U svakoj od država Zapadnog Balkana postoje najmanje tri nacionalna zainteresirana aktera koji su dizajnirali i implementiraju posebne programe podrške za mlade i/ili socijalne poduzetnike;
- Privatne strukture podrške i programi su još uvijek krhki i neodrživi bez financijske pomoći trećih strana;
- U državama Zapadnog Balkana poduzetništvo se uvodi u programe osnovnog i srednjeg obrazovanja, a u nekim slučajevima i u tercijarno obrazovanje. S druge strane, tim programima nedostaje cilj razvijanja poduzetničkog načina razmišljanja i fokusiranja na praktičnu primjenu vještina;
- Mogućnosti financiranja su najčešće u obliku grantova (donacija) i početnog kapitala, dok ne postoje čvrsti programi niti primjeri privatnih investicija u socijalno poduzetništvo.
- U većini slučajeva, šira javnost ne razumije koncept socijalnog poduzetništva i ne postoje strateški i posebni program, te aktivnosti usmjerene na podizanja svijesti;
- Mladi poduzetnici su motivirani osjećajem slobode i neovisnosti, kao i mogućnosti da naprave promjenu, uče i steknu vrijedno radno iskustvo;
- Brojna uspješna socijalna poduzeća se mogu predstaviti kao modeli uzora u regionalnom ekosustavu.

Primjer socijalnog poduzetništva je društvo Tehnopolis u Crnoj Gori koji nudi inkubaciju i mentorstvo za socijalne poduzetnike. Njihovi programi obuhvaćaju obuke u poduzetničkim vještinama, kao što su prototipiranje, marketing i financije, s ciljem osnaživanja mladih poduzetnika da razviju održive poslovne modele. Tehnopolis također organizira događaje koji promoviraju rodnu ravnopravnost i kulturno povezivanje među učesnicima iz država Zapadnog Balkana. IPC Tehnopolis jedan je od strateških partnera na projektu RISE koji će podržati preko 200 mladih poduzetnika iz Crne Gore, Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Sjeverne Makedonije i Srbije da razvijaju svoje ideje o socijalnom poduzetništvu. U Srbiji je 2022.-ge usvojen Zakon o socijalnom poduzetništvu, koji predstavlja značajan korak naprijed, omogućavajući pravnu regulaciju i podršku za socijalne poduzetnike. Ovaj zakon postavlja temelje za stvaranje povoljnijeg okruženja za razvoj socijalnih poduzeća, koja se bave različitim oblastima kao što su zapošljavanje ranjivih grupa, ekološki projekti i kulturne aktivnosti. “Nešto više” je organizacija iz Bosne i Hercegovine, koja aktivno promovira socijalno poduzetništvo kroz različite projekte i programe. Jedan od njihovih ključnih programa uključuje obuke i mentorstvo za mlade, potičući ih da razviju inovativne poslovne ideje koje imaju pozitivan utjecaj na zajednicu. Ova organizacija također učestvuje u regionalnim inicijativama poput RISE-a, pružajući mladima platformu za rast i razvoj (<https://nestovise.org>). Kada se govori o socijalnom poduzetništvu u Makedoniji, dobar primjer je ARNO, organizacija za društvene inovacije osnovana 2013. godine u Skopju. Kroz regionalne programe „Balkanske zelene ideje“ i „Regionalni inkubator za socijalne poduzetnike (RISE)“, između ostalih, ARNO je obučio i educirao više od 400 poduzetnika malih i srednjih poduzeća, osiguravajući financijsku podršku od preko 120.000 eura (<https://socijalnopreduzetnistvo.net/socijalno-preduzetnistvo/>).

Prethodni primjeri ilustriraju kako socijalno poduzetništvo u državama Zapadnog Balkana, unatoč izazovima i slabostima, uspijeva pronaći načine za rast i doprinos društvenoj dobrobiti. Inicijative poput RISE-a i podrške lokalnih organizacija i inkubatora igraju ključnu ulogu u razvoju ovog sektora, pružajući mladima alate i podršku potrebnu za realizaciju njihovih ideja. Prethodnome svakako doprinosi i visoka razina prepoznatljivosti socijalnog poduzetništva na europskoj razini. Također

pojačana svijest sudionika o potrebi promišljanja alternativnih ekonomskih modela zbog krize liberalnog kapitalizma i veliki raspon inovacija u području društvenog poduzetništva širom svijeta s ubrzanom razmjenom informacija doprinosi razvoju i rastu socijalnog poduzetništva.

Daljnja sustavna financijska potpora razvoju socijalnog poduzetništva kroz različite fondove i programe kao i potreba za proizvodima i uslugama zbog nedovoljnog angažmana tržišnih i javnih subjekata u slabije razvijenim područjima, te rastuća svijest o važnosti socijalnog poduzetništva će značajno doprinijeti gospodarskom rastu kao što je to slučaj i u drugim državama zapada.

Zaključak

Socijalno poduzetništvo na Zapadnom Balkanu značajno doprinosi gospodarskom rastu i društvenoj dobrobiti. Kroz stvaranje radnih mjesta, razvoj lokalnog gospodarstva, inkluziju ranjivih grupa, inovacije, ekološki održiv razvoj i doprinos socijalne kohezije, socijalna poduzeća pokazuju svoju vrijednost kao pokretači pozitivnih promjena. Unatoč izazovima, potencijal za dalji razvoj ovog sektora je ogroman, pružajući mogućnosti za održivi rast i razvoj. Postotak socijalno isključenih osoba u pojedinim zemljama Zapadnog Balkana iznosi i do 60%. Koncept smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti se često zasniva na pasivnoj podršci siromašnima i socijalno ugroženim obiteljima i pojedincima. Pitanja socijalnog uključivanja i smanjenja siromaštva postaju sve nužnija komponenta politike integracije u EU. Kao jedan od odgovora na prethodno pitanje, izrađuju se strategije uključivanja, koje u velikom mjeri podrazumijevaju primjenu različitih aspekata socijalnog poduzetništva, kao pokretača gospodarskog razvoja. U okviru ovih strategija se navodi da je za uključivanje socijalno isključenih kategorija u aktivno tržište rada potrebno osigurati kroz podršku socijalnom poduzetništvu, kao jednom od oblika zapošljavanja ovih kategorija, te da sistem podrške treba razviti prvenstveno na lokalnoj razini vlasti kao i na ostalim razinama gdje se osniva i odvija socijalno poduzetništvo. Sustav podrške treba obuhvatiti mjere kojima se pojednostavljuju administrativne usluge, financijska podrška i olakšice. Međutim, stvarni efekti i rad na ovim pitanjima još uvijek se dosta razlikuju između onog što je planirano i što je realizirano. Među glavnim uzrocima ovakvog stanja su prije svega nedovoljno poznavanje koncepta i mogućnosti koji se otvaraju putem socijalnog poduzetništva, nepostojanje adekvatnog institucionalnog i zakonskog okvira koji bi regulirao i potakao aktivnosti socijalnog poduzetništva, sporadični programi i inicijative za zapošljavanje putem socijalnog poduzetništva, nedostatak početnog kapitala, nedostatak potrebnih znanja i vještina i drugo. Uzimajući u obzir broj siromašnih i socijalno isključenih u zemljama zapadnog Balkana, kao i sveukupne posljedice globalne ekonomske krize, jasno je da se trenutna situacija u pogledu socijalnog poduzetništva mora promijeniti jer prema iskustvima Evropske Unije, samo ono može u tržište rada učinkovito integrirati dugoročno nezaposlene i druge ranjive kategorije radno sposobne populacije. Kako bi se poduzetničke aktivnosti unaprijedile, nužno je generalno poboljšati institucionalnu podršku i karakteristike poduzetničkog okruženja, koje će pružiti bolje uvjete za razvoj poduzetništva. Poduzetnička politika na razini država, fondovi i agencije, te povoljniji poduzetnički uvjeti, kako na državnom tako i nižim administrativnim razinama, trebaju biti uspostavljeni i međusobno koordinirani za ostvarivanje progressa socijalnog poduzetništva. Od ključne važnosti je da se svi relevantni sektori i akteri aktivno uključe u ove procese, a oni obuhvaćaju javni sektor, privatni sektor, organizacije civilnog društva kao i same poduzetnike i korisnike ovih aktivnosti, te je bitno da među njima postoji suradnja, partnerstvo i koordinacija.

Literatura:

1. Adhia, N. (2017). Happiness economics and its discontents, *Journal of Private Enterprise*, Vol. 32 No. 1, pp. 77-88.
2. Baturina, D., Babić, Z. (2023). *Socijalna ekonomija i socijalno poduzetništvo*, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
3. Bhatt, B., Qureshi, I., and Riaz, S. (2017). Social entrepreneurship in non-munificent institutional environments and implications for institutional work: Insights from China, *Journal of Business Ethics*, pp. 1-26.
4. Christopoulos, D. and Vogl, S. (2015). 'The motivation of social entrepreneurs: The roles, agendas and relations of altruistic economic actors', *Journal of Social Entrepreneurship*, Vol. 6 No. 1, pp. 1-30.
5. Harding, R. (2004). Social enterprise: the new economic engine? *Business strategy review*, Vol. 15 No. 4, pp. 39-43
6. Kickul, J., and Lyons, T. S. (2016). *Understanding Social Entrepreneurship: The Relentless Pursuit of Mission in an Ever Changing World*, Routledge, London.
7. Ristić, Ž., Hobljaj, P., Trninić, M., (2008). *Menadžment znanja i socijalni menadžment*, Liber, Beograd
8. Regionalna studija i smjernice o socijalnom preduzetništvu, <https://nestovise.org/2020/10/28/regionalna-studija-i-smjernice-o-socijalnom-preduzetnistvu-na-zapadnom-balkanu/> pristup 10.05.2024.
9. Shiller, R. J. (2017). Narrative economics, *American Economic Review*, Vol. 107 No. 4, pp. 967-1004.
10. Socijalno preduzetništvo, <https://socijalnopreduzetnistvo.net/socijalno-preduzetnistvo/> pristup 30.04.2024.

**THE ROLE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN GROWTH
THE ECONOMY OF THE WESTERN BALKANS**

Summary: *Social entrepreneurship represents an innovative approach to business that is based on solving social problems and needs, while achieving economic sustainability. In the last few decades, this model of entrepreneurship has become increasingly important in the global context, contributing to the development of the economy of many countries. Given that the countries of the Western Balkans (Albania, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Montenegro, North Macedonia, Serbia) are characterized by low economic development, this concept is considered as a significant driver of the local economy. Social entrepreneurship has significant potential to contribute to the development of a country's economy through creating jobs, encouraging innovation, promoting social inclusion and attracting investments. Although facing numerous challenges, the support of the state, investors and the community can enable social enterprises to reach their full potential. Through examples of successful social enterprises, we can see how innovative approaches to solving social problems can lead to sustainable economic development and improvement of the quality of life in the community. This paper analyzes the importance of social entrepreneurship for the development of the economy of the Western Balkan countries, investigating its various aspects and examples from practice.*

Keywords: *social entrepreneurship, marginalized groups, economic development*

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.624(082)

**МЕЂУНАРОДНА научна конференција "Друштвене
девијације" (9 ; 2024 ; Бања Лука)**

Ne nasilju – kroz sistem društvenih vrijednosti i kulturu :
zbornik radova / Deveta međunarodna naučna konferencija
"Društvene devijacije", Banja Luka, 2024. godine = No violence -
through the system of social values and culture / IX international
scientific conference "Social deviations" ; [glavni i odgovorni
urednik Nebojša Macanović ; urednici Jagoda Petrović, Goran
Jovanić]. - Banja Luka : Centar modernih znanja, 2024 (Banja Luka
: Markos). - 715 стр. : граф. прикази, табеле ; 30 cm. - (Zbornik
radova, ISSN 2566-3224)

Радови на више језика. - Текст ћир и лат. - Тираж 200. -
Напомене и библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-99976-167-7-7

COBISS.RS-ID 140689665

ISBN 978-99976-167-7-7

